بۇرھان شەھىدى

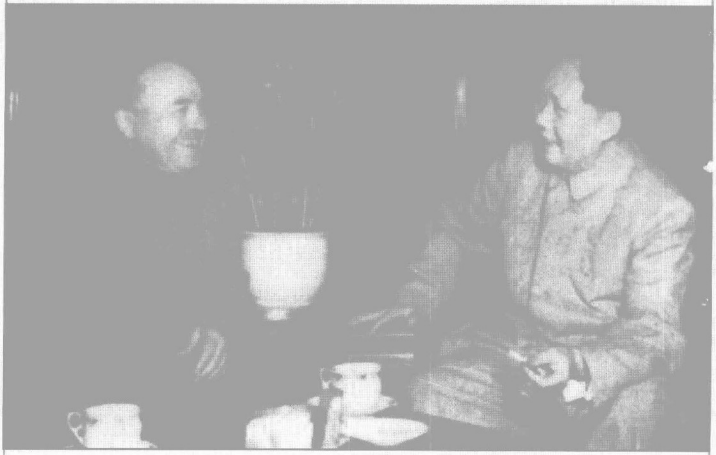
شىنجاڭنىڭ 50 يىلى

مىللەتلەر نەشرىياتى

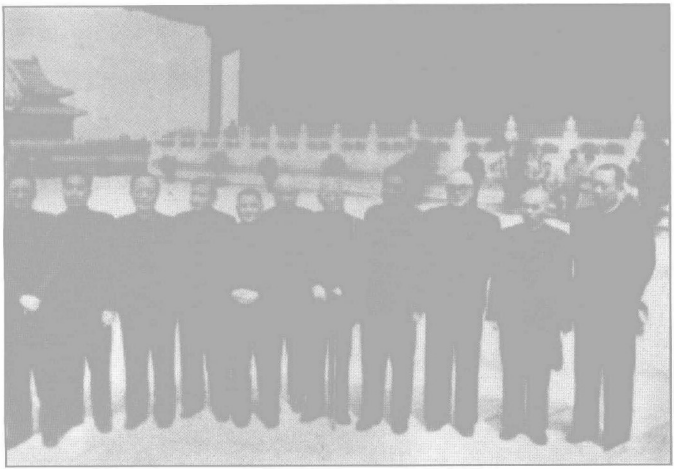
بورهان شه‌مدی

شه‌نجا گشتك 50 یلی

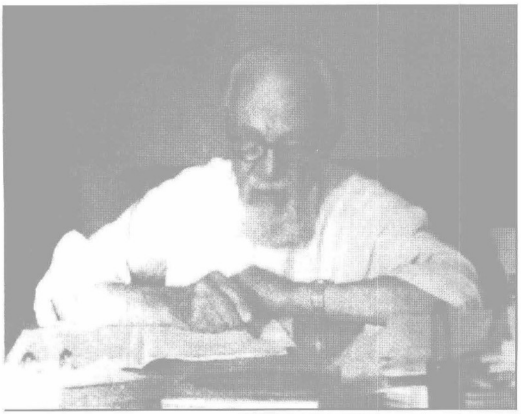
1956 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى رەئىس ماۋ زېدۇڭ بۇرھان شەھىدى بىلەن جۇڭنەنخەيدە سەمىمي سۆھبەتلەشمەكتە.

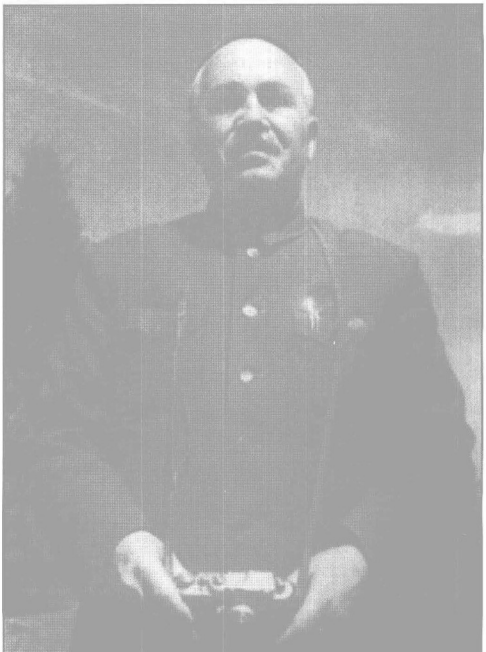
1957-يىلى تيەنئەنمېن راۋنغىدا بىرلىكتە چۈشكەن سۈرەت، ئۇگدىن ئۇچمنچى كشى بۇرھان شەھىدى.

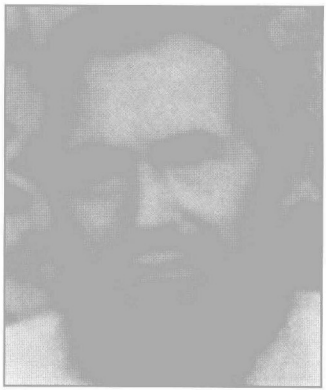
ئوگدىن ۋاڭ ئېنىماۋ، ۋاڭ جېن، بۇرھان شەھىدى، شۇي لىچۈلار 1950-يىلى بىرلىكتە چۈشكەن سۈرەت.

يولداش بۇرھان شەھىدى خەزمەت ئۇستىدە. (84 ياشقا كىرگەن ۋاقتى)

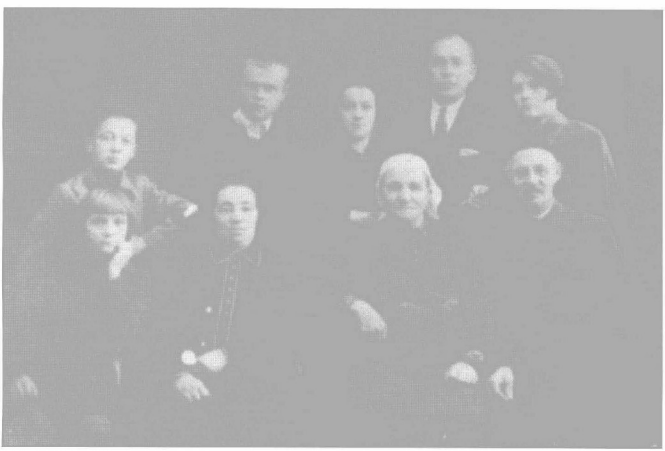
بۇرھان شەھىدنىڭ 1950 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر كىسىنىڭ رەئىسى بولغان چاغدا چۈشكەن سۈرىتى.

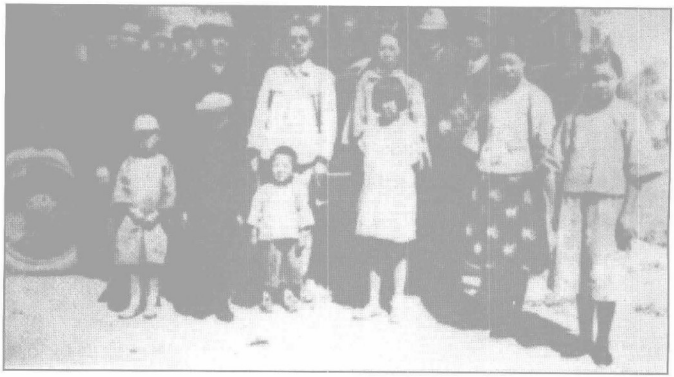
بۇرھاننىڭ ئاتىسى شەھىدى.

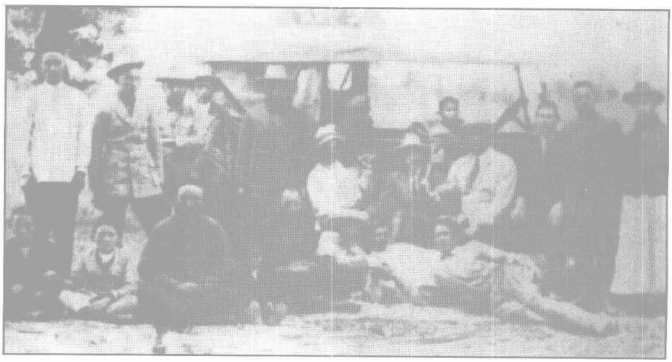
بۇرھاننىڭ ئاپىسى خەلىمە.

بۇرھان شەھىدى ئوقۇپ تۇرغان مەزگىلىدە تاغىسى بىلەن ھامماچىسى يارىم بىرىپ تۇرغان. سۈرەتتە: 1929-يىلى بۇرھان شەھىدى گېرمانىيىگە ماڭغان چاغدا، يول ئۈستىدە، يۇرتى قازاندىن ئۆتكەندە، تاغىسى بىلەن ھامماچىسىنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن بىرلىكتە چۈشكەن سۈرەت.

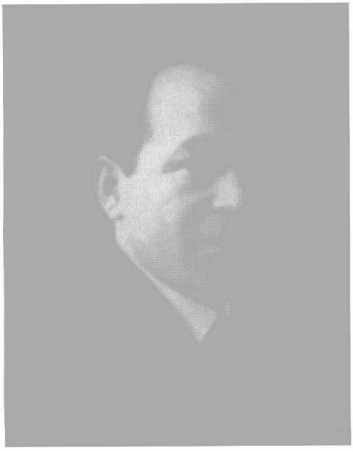
1925-يىلى بۇرھان شەھىدى شىنجاڭ ئاپتوموبىل شىركىتىنىڭ ھەيئىتى، قوشۇمچە شوپۇرلار مەكتۇبنىڭ مۇدىرى بولغاندا چۈشكەن سۈرەت. ئىككىنچى رەتتىكى شلىپە كىيگەن كىشى بۇرھان شەھىدى، ئىككىنچى رەت سولدىن ئىككىنچى كىشى جاۋ دېشۇ، ئارقىسىدىكى شىنجاڭ ئۇلاكسى بويىچە تۇنجى ماشىنا.

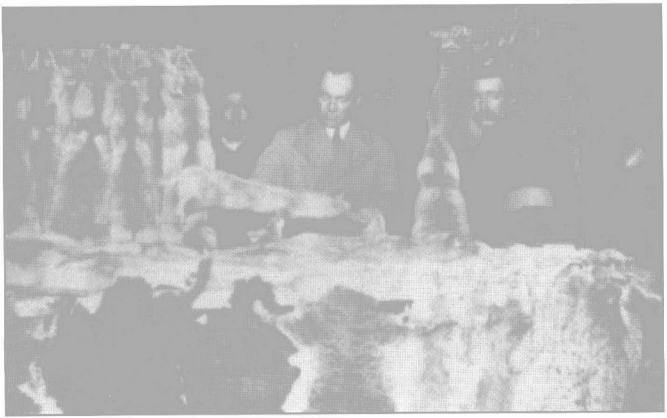
1927-يىلى شىنجاڭ ئۇلامبايدا چۈشكەن سۈرەت. ئىككىنچى رەت ئوتتۇرىدا ئولتۇرغان كىشى بۇرھان شەھىدى. ئوڭ تەرەپتىكىسى شەرىپخان. ئالدىنقى رەت سولدىن ئۈچىنچى كىشى قازاق ئاتلىق ئەسكەرلەر تۈزىنىڭ تۇنجائى باي موللا.

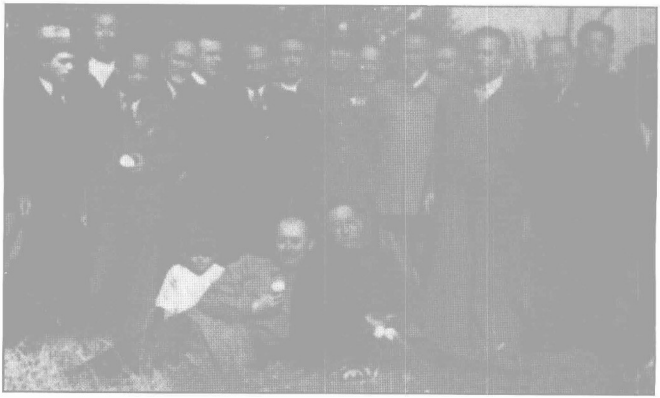
1935-يىلى بۇرھان شەھىدى ئالتۇن مېدال ئالغاندىن كېيىن چۈشكەن سۈرەت.

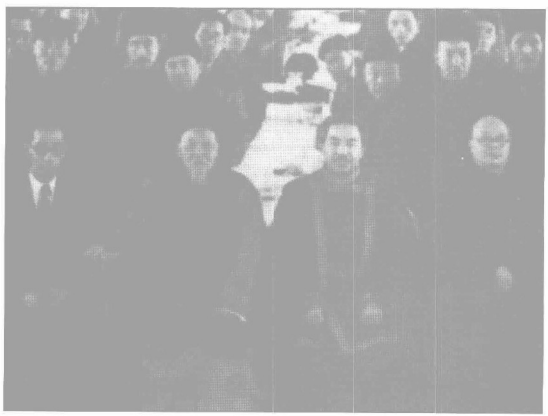
1929-يىلى بۇرھان شەھىدى گېرمانىيىگە كېتىۋېتىپ، موسكۋادىن ئۆتكەندە چۈشكەن سۈرەت.

1935-يىلى بۇرھان شەھىدى شىنجاڭ يۇيشىن يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ باش مۇدىرى بولغاندا، سېتىۋېلىنغان تۈلكە تېرىلىرىنى كۆزدىن كەچۈرمەكتە.

1946 ـ يىلى جاڭ جىجۇڭ قاتارلىقلار ئۈچ ۋىلايەت بىرلىكىپ رەھبەرلىرى بىلەن ئىلدا بىرلىكتە چۈشكەن سۈرەت. ئالدىنقى رەت ئوڭدىن: لىيۇ مېڭچۇن، رەھىمجان سابىرھاجى، ئوتتۇرىدىكى رەت ئوڭدىن بىرىنچى كىشى چۈي ۋۇ، ئۈچىنچى كىشى ھاكىمبەگ خوجا، تۆتىنچى كىشى جاڭ جىجۇڭ، بەشىنچى كىشى ئەخمەتجان قاسىمى، يەتتىنچى كىشى لىيۇ زىرۇڭ.

1937 ـ يىلى شىنجاڭ خەلىزۇ مەدىنى ئاقارتىش باش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى. ئالدىنقى رەت سولدىن ئوڭغا: شۈي لىيەن، لى رۇڭ، شېك شىسەي، جاڭ شىن، ئىككىنچى رەت سولدىن ئىككىنچى كىشى بۈرھان شەھىدى.

1950 ـ يىل 3 ـ ئايدا مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى تۇنجى قېتىم شىنجاڭغا ھال سوراش ئۆمىگى ئەۋەتتى. سۈرەتتە: ھال سوراش ئۆمىگىنىڭ ئەزالىرى (ئوڭدىن) شېن جۇنرۇ، سا كۆلياۋ، ۋاڭ فېڭلار بۇرھان شەھىدى بىلەن سەمىمىي سۆھبەتلەشمەكتە.

1949 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى بۇرھان شەھىدى ئۇرۇمچىدىن 10 كىلومېتر يىراق جايغا بېرىپ، بىرىنچى تۇركۈمدە شىنجاڭغا كىرگەن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى قارشى ئالغان چاغدا، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇش ماشىنىلىرى تۇەنىنىڭ تۇەنجاگى خۇ جىيەن بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشمەكتە.

سۆز بېشى

يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ «شىنجاڭدىكى 50 يىلىم» دېگەن ئەسىرى نەشر قىلىندى، بۇ قۇتلۇقلاشقا ئەرزىيدىغان ئىش!

مەن يولداش بۇرھان شەھىدى بىلەن 1949 - يىلى شىنجاڭ تېچلىق بىلەن ئازات قىلىنغاندىن كېيىن تونۇشقان بولساموۋ، لېكىن ئۇنىڭ نامىنى ئاڭلىغىنىمغا ئۇزاق بولغان. شىنجاڭغا ھېرىپ شىنجاڭدەكى ئوچ ژىلايەت ئىنقىلاۋى رەھبەرلىرىنىڭ ۋە ھەرمۇنچە كىشىلەرنىڭ تونۇشتۇرۇشىدىن كېيىنلا ئۇنىڭ ئىنقىلاۋىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغىنىغا ئۇزاق بولغانلىغىنى بىلدىم. يولداش بۇرھان شەھىدى ۋەتەننىڭ بىرلىگىنى قوغداش، شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش ۋە تەرەققى قىلدۇرۇش شۇنىڭدەك شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئازاتلىغى يولىدا نۇرغۇن ئىشلارنى قىلدى، شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولۇش ئىشىغا ئاكتىپ تۆھپىلەرنى قوشتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، شىنجاڭ ئازات بولۇپ ئۇزاق ئۆتمەيلا يولداش شۇ لېچىڭ بىلەن ئىككىمىز ئۈنى جۇڭگو كومپارتىيىسىگە تونۇشتۇردۇق. مەركىزىي كومىتېتنىڭ تەستىقى بىلەن، كاندىداتسىزلا رەسمىي پارتىيە ئەزالىغىغا ئۆتتى. ئازاتلىقتىن كېيىن، يولداش بۇرھان شەھىدى پارتىيىنىڭ رەھبەرلىگىدە، دېموكراتىك ئىسلاھاتقا پائال قاتناشتى، ئەسكەر تۇرغۇزۇپ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش، چېگرىنى مۇداپىئە قىلىشنى ھمايە قىلىپ، گۈللەنگەن، باي - كۈچلۈك يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش يولىدا پۈتۈن كۈچى بىلەن

تىرىشىپ خىزمەت قىلدى.

يولداش بۇرھان شەھىدى بىلەن ئالاقىلىشىش جەريانىدا، ئۇ مەندە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇردى: ئۇنىڭ پارتىيىمىز بولغان مۇھەببىتى چوڭقۇر، شۇنىڭدەك دۆلەتنىڭ بىرلىگى ۋە مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىغىنى چەكسىز قەدىرلەيدۇ ۋە سەمىمى ھىمايە قىلىدۇ. مۇشۇ ئەڭ مۇھىم سەۋەپ ئېتىۋارى بىلەن، يولداش بۇرھان شەھىدى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشتى. بۇگۈنكى كۈندە، ئىلىمىز-دىكى ھەر مىللەت خەلقى پارتىيىنىڭ 12 - قۇرۇلتىيى روھىنىڭ ئىلھامى ئاستىدا، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدا ئومۇمى يۈزلۈك يېڭى ۋەزىيەت يارىتىش يولىدا تىرىشىپ كۈرەش قىلماقتا، يولداش بۇرھان شەھىدى 89 ياشقا كىرىپ، شۇنچە ياشىنىپ قالغانلىغا قارىماي، «شىنجاڭدىكى 50 يىلىم» دېگەن چوڭ ھەجىملىك ئەسىرىنى ھارماي - تالماي ئىشلەشتەك روھ بىلەن پۈتتۈردى، بۇ — ناھايىتى ئەھمىيەتلىك ئىش. بۇ — ناھايىتى قىممەتلىك روھ. مەن يولداش بۇرھان شەھىدىگە سالامەتلىك — ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيمەن! ئۇنىڭ پارتىيە ئۇچۇن، ۋەتەن ئۇچۇن، خەلق ئۇچۇن، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغى ئۇچۇن تېخىمۇ زور تۆھپە قوشۇشنى تىلەيمەن!

ۋاڭ جېن

1983 - يىل 1 - ئاينىڭ 10 - كۈنى.

كىرىش سۆز

بۇ ئەسلىمىلەرنى يېزىپ پۈتتۈرگەن چېغىمدا 90 ياشقا يېقىنلىشىپ قالدىم.

مۇشۇ 90 يىللىق ئۆمرۈمدە، يېرىم ئەسىرگە يېقىن ۋاقىتنى شىنجاڭدا ئۆتكۈزدۈم. مېنىڭ كۆچ ـ قۇۋۋەتكە تولغان ۋاقتىم شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تارىخىي تەرەققىياتىنىڭ تومۇرىدىن ئايرىلىپ كېتەلمەيدۇ. تارىخ مېنى سىياسى سەھنىگە چىقىرىپ قويغان ئىدى، مەن بولسام قابىلىيەتسىزلىگىمدىن، ھېچقانچە تۆھپە يارىتالمىغانلىغىمدىن ئېچىناتتىم. لېكىن، بەختىمىگە، "يورۇتۇپ ئالەمنى تاڭ ئاتقىتى خوراز چىللاش بىلەن"، 1949 ـ يىلى، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئازاتلىققا ئېرىشتى. مەنمۇ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە يېڭى ھاياتىمنى باشلىدىم.

60 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا، يولداش لىۋ شاۋچى ماڭا: "شىنجاڭ ـ نىڭ تارىخىغا دائىر ماتېرىياللارنى كۆپرەك يېزىڭ" دەپ تاپىلىغان ئىدى. يولداش لىۋ شاۋچىنىڭ تاپشۇرۇغىغا بىنائەن، خىزمەت ئارىلىقلىرىدا، خاتىرىلىرىمنى ۋە گېزىت ـ كىتاپلارنى قايتا ئوقۇپ، ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرىدىكى شىنجاڭ تارىخىنى ئەسلەپ، جۇ چۇنخۇيىنىڭ قەلەم تەۋرىتىشى بىلەن ئىككى پارچە ئەسلىمە يېزىپ چىقتىم، بۇ ماقالىلار 1964 ـ يىلى مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەش تارىخىي ماتېرىياللار ھەيئىتى تەرىپىدىن تەھرىرلەپ نەشر

قىلىندىغان «تارىخىي ماتېرىياللارنى تاللانمىلار»نىڭ 46 ـ سانىغا بېسىلـ
دى. شۇنىڭغا ئۇلاپلا شېئ شـــەي ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردىكى شىنجاڭغا دائىر ئۇچىنچى ماقالامنى يېزىشقا كىرىشتىم، ئۇ تېخى پۈتمەسـ
تىنلا "مەدەنىيەت ئىنقىلابى" مالىماتائېچىلىغى بولدى. مەن ئون يىل ئەركىنلىكىمدىن ئايرىلىپ، تاكى "4 كىشىلىك گۇرۇھ" تارمار قىلىنغانـ
دىن كېيىنلا يېڭىۋاشتىن كۇن نۇرىنى كۆردۇم. ئەپسۇسكى، ئۇزاق ئۆتمەيلا، جۇ چۇنخۇي مېنىڭدىن ئاۋال ئالەمدىن ئۆتتى، ئۇ قەلەم تەۋرىتىپ يازغان لېكىن پۈتمىگەن بىر ماقالا «تارىخىي ماتېرىياللارـ
دىن تاللانمىلار»نىڭ 1982 ـ يىلدىكى 79 ـ سانىدا ئېلان قىلىندى.

مەن ئاخىرلىشىپ قالـغان مۇشۇ ئۆمرۇمـدە يەنە داۋاملـىق باش قاتۇرۇپ، گومىنداڭ ھۆكۈمرانـلىق قىلـغان دەۋردىـكى شىنجاڭـنىڭ تارىخىنى تەرتىپ ئەسلىدىم، قەلەم تۇتۇش، رەتلەشـكە خەن يېڭـ شەننى تەكلىپ قىلدىم، 1982 ـ يىلى ئەتىيازغا كەلگەندە تەخمـىنەن يۈز مىڭ خەتلىك دەسلەپكى نۇسخىنى پۈتتۇردۇم. پۈتۇن ماقالىنىڭ دەسلەپكى قولـيازمىسى پۈتكەندە جى داچۇن ئۆزگەرتىش ـ تەكشۈـ رۈش خىزمىتىگە قاتناشتى. لېكىن خاۋاتىرسىزلىنىدىغىنىم شۇكى، شۇ يىللاردىكى خاتىرىلىرىم ۋە كىتاپ ـ ژورنال قاتارلىق ماتېرىيالىمىدىن بىرمۇنچىسى "مەدەنىيەت ئىنقىلابى" مالىماتائېچىلىغىدا يوقىلىپ كەتتى؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە، ياشىنىپ قالدىم، زېھنىم يەتمەيدىغان بولۇپ قالدى، تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتىم كۇنـدىن ـ كۇنـگە ئاجىزلىشـپ كېتىۋاتـدۇ، شۇڭا، نۇرغۇن كونكرېت، جانلىق ۋەقەلەرنى ئەسكە ئېلىشىم ناھايىتى قىيىن بولۇپ قالدى. ئەسلىمىدە ئەھۋالنىڭ ھەقىقى بولۇشى مۇھىم، كىتاپخانلار رازى بولماي قالـسا، ئۇ قەلەم تۇتقۇچـىنىڭ سەۋەنلىكى ئەمەس. ۋاقىت جىددى بولغاچقا، بەزى نەقىللەرنى ئەسلىدىكى كىتاپقا

سىلىشتۇرۇپ چىقىشقا تۇلگۇرەلمەي قالدىم، بەزى تارىخىي پاكىتلارنى باشقا خاتىرىلەر بىلەن سىلىشتۇرۇپ چىقالمىدىم، ئۇنىڭ ئۈستىگە قەلەم تۇتقۇچىلار تۆزگىرىپ تۇرغانلىقتىن، ئۇسلۇبنى بىرلىككە كەلتۈرۈشمۇ قىيىن بولۇپ قالدى، بۇ ھەقتە كەڭ كىتاپخانىلاردىن كەچۈرۈم سورايمەن.

تارىخىي پاكىتلار جەھەتتىكى خاتالىقلار، نۇقتىنەزەر جەھەتتىكى نۇقسانلار كىتاپخانىلارنىڭ خۇسۇسەن شۇ تارىخنى باشتىن كەچۈرگەن ۋە بىلىدىغان كىتاپخانىلارنىڭ تۈزىتىشىگە قالدى!

ماڭا تازا ئىلھام بولغىنى ۋە ئەينى زاماندا مېنى خاۋاتىرسىزلەندۈرگىنى مەركەزدىكى بەزى رەھبىرىي يولداشلارنىڭ ئەسلىمە يېزىپ چىقىشىمغا قىزغىن مەدەت ۋە ياردەم بەرگەنلىگى بولدى. يولداش ۋاڭ جېن تازا ئالدىراش بولغىنىغا قارىماي بۇ ئەسلىمگە سۆز بېشى يېزىپ بەردى ۋە ھەت يېزىپ ماڭا ئىلھام بەردى، مېنىڭدىن سالامەتلىكىگە دىققەت قىلىشنى، 12 ـ قۇرۇلتاي روھىنىڭ يېتەكچىلىگىدە جۈڭخۇا ئېلىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىغىنى كۈچەيتىش يولىدا داۋاملىق تۆھپە يارىتىشنى ئۈمىت قىلدى.

بۇ كىتاپنىڭ يېزىلىشى ۋە نەشر قىلىنىشىغا يەنە نۇرغۇن يولداشلار ياردەم بەردى، بۇ يەردە ئۇلارغىمۇ رەھمەت ئېيتىمەن!

بۇرھان شەھىدى

1983 ـ يىل 2 ـ ئاي.

مۇنـدەرىـجە

باللىق دەۋرىم 1
ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋر 9
شىنجاڭدىكى روسىيە سودىگەرلىرى 9
شىنخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى ئىككى ئىش 30
قۇمۇلدىكى تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭى 39
تۇرپاندىكى ئەمەت قوزغىلىڭى 55
ئالتاينىڭ شىنجاڭغا تەۋە قىلىنىشى 62
ئىككىنچى زالدىكى زىيادەتتە ياتلارنىڭ قەتىل قىلىنىشى 69
ئاق ئورۇسلارنىڭ شىنجاڭدا پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇشى ۋە
گۇم بولۇشى 77
باستۇرۇپ كىرىشتىن ئاۋالقى ئەھۋال ۋە ياڭ زېڭشىننىڭ ئۇنىڭغا
قارىتقان سىياسىتى 79
ئاقلار قېچىپ كىرگەندىن كېيىنكى دەسلەپكى ئەھۋال 92
ئالىيانكوۋنىڭ گۇچۇڭدا پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇشى، باچمىنىڭ
ئالتايغا بېسىپ كىرىشى 112
چار روسىيە كونسۇللىرىنىڭ روسىيە مۇھاجىرلىرىغا قىلغان دەھشەتـ
لىك زىيانكەشلىگى 126
ئەمەلدارلارنىڭ بېيىش يوللىرى 129
شىنجاڭنىڭ 20 ـ يىللاردا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان
مۇناسىۋىتى 138

ياڭ زېڭشىنىنڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش نەيرەڭ-
لىرى 150
ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرۈشى 151
نوختىلاش ۋە ئىسكەنجىگە ئېلىش 160
قول ئاستىدىكىلەرگە قوللانغان ئۇسۇلى 187
زاۋاللىققا يۈزلىنىش ئالدىدىكى دات-پەريات 202
فەن ياۋنەن ۋە ئۇنىڭ مۇۋەپپەقىيەتسىز سىياسى ئۆزگىرىشى
..... 222
جىن شۇرېن ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋر 253
جىن شۇرېننىڭ ئۆلكە رەئىسى بولۇشى 253
بېرلىندا يۈرتۇمنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلىدىم 267
قۇمۇل ۋەقەسى 277
خوجا نىياز ۋە تاشقى موڭغۇلىيە 293
مالىمانچىلىقتا قالغان شەرقىي شىنجاڭ 300
ئۇرۇش ئوتىنىڭ ئۇرۇمچىگە تۇتىشىشى 313
يېغىلىقتا ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن پاجىئەلىك ئەھۋاللار ... 322
بوران-چاپقۇن ئىچىدە داۋالغۇپ تۇرغان جىن شۇرېن
ھۆكۈمىتى 334
ئەنجىك ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان مۇناسىۋەت 334
سوۋېت ئىتتىپاقى قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەت ... 340
ھۆكۈمرانلىق يادروسى: لىنشىيا گۈرۈھى ۋە ئۇنىڭ ئاساسىي
"ئىدارە قىلىش سىياسىتى" 350
زەئىپلەشكەن ئىقتىدارسىز ئارمىيە 353
خارابلىشىپ كەتكەن ئىقتىسات 361
موسكۋادا چېن جۇڭ بىلەن كۆرۈشۈشۈم 366

"12 ـ ئاپرىل" سىياسى ئۆزگىرىشى 376
شېك شىسەي هۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋر 396
شىنجاڭنىڭ شېك شىسەي تەختىگە چىققاندىن كېيىنكى
سىياسى ۋەزىيىتى 396
سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش، جاھانگىرلىككە قارشى
تۇرۇش بايرىغىنى كۆتىرىپ چىقىشى 406
شېك شىسەي بىلەن جالۇ ېيىيۈەن ـ ما جۈڭيىڭ ئىتتىپاقىنىڭ كۈچ
سېلىشتۇرمىسى 406
سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىشنى كۆز ـ كۆز قىلىپ، تاشقى
يارىدەمگە ئىگە بولۇشى 410
جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش مۇقامىنى توۋلاپ، خەلق رايىنى
قولغا كەلتۈرۈشى 419
سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش
بايرىغىنىڭ كەينىدە 423
مەن چۆچەك، ئالتايلاردا تۇرغان بىر يىل 430
ئالتايغا تېچلاندۇرۇش ئەلچىسى بولۇشۇم 430
ما رولۇڭ، ما خېينىڭلار بىلەن بولغان كۆرەش 433
شەرققە قاراپ قاچماقچى بولۇپ تۇرغان قازاق چارۋىچىلىرىنى
نەسىھەت بىلەن توساش 444
چۆچەكتە تۇرۇشلۇق قوشۇننى قورال تاپشۇرۇشقا مەجبۇر
قىلىش 448
سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ چېگرىدىن كىرىشىنى كۈتۈۋېلىش ... 454
پوچتا يولىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، ئاشلىق قەھەتچىلىگىنى
يېڭىش 457
ما جۈگيىڭنىڭ پىتنە ـ پاساتلىرىغا تاقابىل تۇرۇش 461
ئالتاي ئاۋام خەلق كومىتېتىنى سايلاش 466

شېڭ شىسەينى خەۋپتىن قوۋتولدۇرۇپ قالغان ئۇچ قېتىملىق
ئۇرۇش 468
گۇچۇڭ ئۇرۇشى 469
سەندا ۋخېزى ئۇرۇشى 471
ئۇرۇمچى ئۇرۇشى 476
جەنۇبىي شىنجاڭ ۋەقەسى ۋە ئۇنىڭ تىنىچتىلىشى 482
جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭغا قارىتقان ئاغدۇرمىچىلىق تەشۋىقاتى ... 482
قالايمىقانچىلىق ئىچىدىكى جەنۇبىي شىنجاڭ 485
"شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى"نىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى
ۋە ئۇنىڭ ھالاك بولۇشى 492
شېڭ شىسەينىڭ ئىقتىسادىي، مەمۇرى تەدبىرلىرى 503
ئۆلكىلىك ئىككىنچى نۆۋەتلىك ئاۋام خەلق قۇرۇلتىيىسى..... 513
مەقسىدى ۋە مۇھىم مەزمۇنى 513
قۇرۇلتاي ۋەكىللىرى ۋە قۇرۇلتاينىڭ ئۆتمۈشى..... 520
قۇرۇلتاي مەزگىلىدىكى بىرقانچە ئىش 528
باربكۆل چارۋىچىلىق رايونىدىكى ۋاقتىلىق بازار 531
قۇمۇل، باربكۆللەرنىڭ ئەھۋالى 532
چارۋىچىلىق رايونىدا ۋاقتىلىق بازار ئېچىش 535
پىتنە ـ ئىغۋانىڭ بىتچىت بولۇشى 541
قۇمۇلدىن ئۆتكەندە 548
ئىككى قېتىم ئالتۇن رۇبلى قەرز ئېلىش 550
مېنىڭدىكى بۇرۇلۇش 562
شېڭ شىسەينىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتلىرى 573
شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدە 581
شىنجاڭدىكى سىياسى ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە مېنىڭ

تۇرمىدىن بوشىنىپ چىقىشىم 587
گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋر 594
ئۇرۇمچىگە ۋالى بولۇشۇم 594
تېپچىلىق سۆھبىتىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە 604
ئىلى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى..... 604
تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى ئۇرۇش ئوتلىرى..... 608
ۋۇ جۇڭشىننىڭ شىنجاڭنى ئىداره قىلىش سىياسىتىنىڭ مەغلۇپ
بولۇشى..... 611
جالڭ جىجۇڭنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ تەكشۈرگەنلىگىنىڭ ئارقا
كۆرۈنۈشى ۋە ئۆتمۈشى..... 613
تېپچىلىق بىتىمىنىڭ ئىمزالىنىشى..... 619
ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن كۆرۈشكەنلىگىم..... 626
شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتىنىڭ ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنىشى... 632
جەنۇبىي شىنجاڭدا سايلامغا نازارەت قىلغان كۇنلەردە..... 635
قەشقەردە..... 636
يەركەندە..... 642
مەكتىتە 646
خوتەندە 651
"25 ـ فېۋرال" ۋەقەسى 654
ئالتاي مەمۇرى تەكشۈرۈش ئۆمىگى..... 667
بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ ۋەيران بولۇشى..... 675
بىر قېتىملىق مۇھىم تاللاش..... 690
نەنجىڭغا بېرىپ "ھۆكۈمەت ئەزاسى" بولۇشۇم 695
ئەڭ ئاخىرقى ئۆلكە رەئىسى بولۇشۇم 702
جالڭ جىجۇڭنىڭ چاقىرتىشى 717

2 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى 718
2 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى 720
2 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى 724
2 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى 724
2 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى 725
2 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى 727
ئۆلكە رەئىسى بولغان مەزگىلدە 730
شىنجاڭ كۆۋۈش پۈلى تارقىتىش 730
ياشلارنىڭ يەر ئاستى تەشكىلاتلىرى..... 733
ماكانىنىڭ ئوسمان، جانىمخانلارنى توپىلاڭ كۆتىرىشكە قۇتراتقىنى... 739
ما چېڭشياڭ، يې چېڭلارنىڭ توپىلاڭ كۆتىرىش سۈيىقەستىنىڭ
بەربات بولۇشى..... 743
شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولۇشى 752
يولداش دېڭ لىچۈننىڭ يېتىپ كېلىشى، ھەققەتكە قايتىش
ئۈمۈمى تېلېگراممىسىنىڭ بېرىلىشى 752
چېگرا شەھەردە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىگىگە
تەنتەنە قىلىش 766
ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسلىگىگە تەينىلىنىشىم..... 774
تەنتەنە ساداسى ئىچىدە يۇز بەرگەن بەختكە قارشى ۋەقە..... 785
ئاخىرقى سۆز 793

باللىق دەۋرىم

مەن 1894 ـ يىل 10 ـ ئايىنىڭ 3 ـ كۈنى ئاقسۇدا تۇغۇلدۇم. بۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئاقسۇ دەريا‌سى ۋادىسىدىكى ئاقسۇ شەھرى ئەمەس، بەلكى روسىيەدىكى قازان ئۆلكىسى تېتىش ناھىيىسى تەۋەسىدىكى خىلۋەت بىر كەنت. لېكىن مەنبە جەھەتتىن بۇ ئىككى ئاقسۇنىڭ ئاز ـ تولا مۇناسىۋىتىمۇ بار تېخى!

ئون ئىككى ـ ئون ئۈچ ياشلاردىكى ۋاقتىم ئىدى. ھاۋا سوپ ـ سۇزۇق باھار كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، بوۋام غۇبەيدۇللا مېنى يېتىلەپ ئۆگزىگە چىقتى. ۋولگا دەريا‌سىدا ئۈزاق يىللار كېمە سۆرىگۈچى بولغان بۇ بوۋاي مۆكچەيگەن پېتى ماكا كۈنچىقىشنى كۆرسىتىپ: "بىزنىڭ يۇرتىمىز يىراق جايدىكى جۇڭگو دىگەن يەردە، ئۇ يەردە ئاقسۇ دىگەن بىر دەريا بار، ئاقسۇ دىگەن ئەسلى ئەنە شۇ!" دىگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە: بوۋىسىنىڭ ئىسمى پولات ئىكەن، ئۇ بايلارنىڭ زۇلمىغا قارشىلىق كۆرسەتكەچكە، چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى باستۇرماقچى بولغاندا، پۇتۇن ئائىلىسىنى ۋە كەنتتىكى يىگىرمە نەچچە ئۆيلۈك ئاھالىنى باشلاپ روسىيەگە قاچقان ئىكەن، ئۇ يېرىم يولغا كەلگەندە ئۆلۈپ كېتىپتۇ؛ روسىيە ئەمەلدارلىرى قېچىپ كەلگەن بۇ كىشىلەرنى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئۈچۈن مۇشۇ يەرگە ئېپكېلىپ ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ؛ بۇ ئەترا‌پتا تاتارلار ناھايىتى جىق ئىكەن. كۆپچىلىك بىرلىكتە ياشاپ، ياغاچ كېسىش بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ؛ بىز

تاتار ئەمەس ئىكەنمىز، يۇرتنى ئەسلەپ تۇرۇش ئۈچۈن بۇ كەنتنى "ئۇرمان ئاقسۇ" دەپ ئاتاپتۇ. بۇۋام جىق ئىشلارنى دەپ بەردى، كېيىن بىر دانە نەيزىنى تېپىپ چىقىپ، بۇ نەيزە پولات ئىشلەتكەن قورال ئىدى، ئائىلىمىزدە بۇنى ھازىرغىچە ساقلاۋاتىمىز، دېگەن ئىدى. بۇۋام مېنىڭ ئوقۇپ، بىلىملىك ئادەم بولۇشۇمنى، كۆنلەرنىڭ بىرىدە يۇرتقا قايتىپ، يۇرتتىكى تۇققانلار بىلەن كۆرۈشۈپ، ئاتا-بوۋىلىرىمىزنىڭ ئەرۋاھىغا نەزىر-چىراق قىلىپ تۇرۇشۇمنى ئۈمىت قىلغان ئىدى.

ئائىلىمىزدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ساۋاتسىز ئىدى، شۇڭا بۇۋامنىڭ يالغۇز ئوغۇل نەۋرىسى بولغان مەندىن ئوقۇپ بىلىملىك ئادەم بولۇشنى كۈتۈشى ناھايىتى سەمىمى ئارزۇ ئىدى. ئۇ چاغدا ئائىلىمىز-دىكى سەككىز جان: بۇۋام، مومام، ئۇچ ھەدە-سىڭلىم ۋە مەن پۈتۈن-لەي ئاتام شەھىدى بىلەن ئاپام خەلىمەنىڭ ئەمگىگە تايىناتتۇق. قوساق تويغۇزۇش شۇنداق تەس تۇرغان يەردە، مەكتەپكە بېرىپ ئوقۇشقا نەدە پۇل بولسۇن! بەختكە يارىشا چوڭ ئاتام ئەتەيىستۇللا بىزگە يېقىن كۆكشىن كەنتىدە دىن دەرس بېرىدىغان خەلپەت ئىدى. بۇۋامنىڭ ھاۋالىسى بىلەن، شۇ يەردە ساماۋار قاينىتىپ بەرگەچ، چوڭ ئاتامدىن ئەرەبچە ۋە «قۇرئان» ئۆگىنىشكە باشلىدىم.

شۇ يىلى كۈزدە بېشىمىزغا كۈن چۈشتى. بۇۋام بىر كۈنى نامازغا ئوقۇۋېتىپ يېقىلغىنىچە تۇرالمىدى — بىز ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قالدۇق. ئاتام ئوقۇش دېگەن نىمگە ئەسقاتىدۇ، ئۆيگە قايتىپ ئىش قىلغانغا يەتمەيدۇ، دەيتتى. لېكىن مەن ئەمدىلا ئېرىشكەن بۇ ئوقۇش پۇرسىتىدىن ئايرىلىپ قېلىشنى خالىمايتتىم، شۇڭا ئاپامغا ئەھۋال ئېيتتىم، تاغام رەۋەندىچىلىك قىلىدىغان قازان شەھىرىگە بېرىپ ئوقۇسام،

دىگىنىمده، ئاپام ئايرىلىغۇسى كەلمەي يىغلاپ كەتتى، لېكىن كۆڭلۈمنى بەك يېرىم قىلغۇسىمۇ كەلمىدى. ئاخىر دادامنىڭ سەۋزە ساتقىلى كەتكەن① ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، كەنتتىكى بىر كىشى بىلەن قازانغا بېرىش مەسلىھەتىگە كەلدۇق. ئاپام مېنى ئۇزىتىپ قويىدىغان ۋاقتىدا يىغلاپ ھېچ ھالى قالمىدى.

مېنىڭ ئۇشتۇمتۇت يېتىپ كېلىشىمدىن تاغام ۋە ھاماچام ناھايىتى ھەيران بولدى. ئوقۇشقا بولغان ھەۋىسىمنىڭ كۆچلۈك ئىكەنلىگىنى بىلگەندىن كېيىن، تاغام مېنى يېتىپ ئوقۇيدىغان "مۇھەممەدىيە" مەكتىۋىگە بېرىپ ئوقۇشقا مەرتلىك بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىدى، ھاماچامغا دەپ كونا كىيىملەردىن قىشلىق كىيىم ـ كېچەكمۇ جايلىتىپ بەردى.

ئەتىيازدا تەتىلگە قويۇپ بەرگەن چاغدا، مەھەللىمىزدىكى بىرەيلەننىڭ ئات ھارۋىسىغا چۈشۈپ ئۆيگە كەلدىم. پۇتۇن ئائىلىمىز خوشاللىقتا چۆمدى، مەھەللىدىكى ئاغىنىلىرىمۇ كېلىپ ئۇنى ـ بۇنى سورىشىپ كەتتى. شەھەردە كۆرگەنلىرىم بىلەن ئاڭلىغانلىرىمنى قويماي سۆزلەپ بەردىم، خەق بەكمۇ قىزىقشتى. دادامغا ئېيتمايلا كېتىپ قالغان گۇناھىم ئۇچۇن تەتىل مەزگىلىدە ئىمكانىيەتىنىڭ بېرىچە ئۆيۈ ئىشىغا قارىشىپ بەردىم. ئاپام ئىشچان تاتار ئايالى ئىدى، ئېتىز ـ ئېرىق ئىشلىرىنى قىلغانلىقىڭ سىرتىدا يەنە كاناپ توقۇيتتى ۋە پۇتۇن ئائىلىنىڭ كىيىم ـ كېچەك، يىمەك ـ ئىچمەكلىرىنى

① ئۇ چاغلاردا پەقەت تېتىش ناھىيىسىدىلا سەۋزە تېرىلىدىكەن، ئۇنىڭ ئۇرۇغىنىمۇ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز شىنجاڭدىن ئېپكېلىپتىكەن. يېقىن ئەتراپىتىكى جايلارغا سەۋزە ئېيىرىپ سېتىش تېتىش ئاھالىسىنىڭ بىر خىل قوشۇمچە كەسپ كىرىمى ئىدى.

تەييارلايتتى، كىشىلەرگە نان يېقىپ بېرىپ ئاز-تولا كىرىمىمۇ قىلاتتى، ھەدەم ئۇنىڭ قابىل يارەمچىسى ئىدى. ئۇچ ئايلىق تەتىل تۈگىگەندىن كېيىن، دادام مېنى داۋاملىق ئوقۇتۇش ئۈچۈن ئۆزى قازانغا ئېپېرىپ قويدى، ئۆزىمۇ تاغامنىڭكىدە ئىككى كۈن تۇردى.

"مۇھەممەدىيە" مەكتىۋىنى قازى ئاخۇن ئالىمجان ئاچقان ئىدى، "مۇھەممەدىيە" دىگىنى "مۇھەممەت پەيغەمبەرگە ۋارىسلىق قىلىش" دىگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى. بۇ مەكتەپتە 2000 دىن ئوشۇق ئوقۇغۇچى بار ئىدى، باشلانغۇچ مەكتەپ سىنىپلىرىدىن تارتىپ ئالى مەكتەپ سىنىپلىرىغىچە بولغان سىنىپلارنىڭ ھەممىسى بار ئىدى. مەكتەپتە مەن يۇقۇرى سىنىپ ئوقۇغۇچىسى ئابدۇللا دىگەن بىر بالا بىلەن تونۇشتۇم، ئۇ دائىم ماڭا ماقالا كۆچۈرتكۈزەتتى، بىر قېتىم كۆچۈرۈپ بەرگىنىم بەدىلىگە بىر-ئىككى كوپېكتىن پۇل بېرىپ تۇراتتى. ئۇ ماڭا: لېنىن رەھبەرلىك قىلغان 1905-يىلدىكى ئىنقىلاپ پارتلىغان چاغدا، نۇرغۇن ساۋاقداشلار ئىنقىلاپقا قاتناشقان، لېكىن ئىككىنچى يىلى 2-ئاينىڭ 21-كۈنى مەكتەپ بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسىنى مەكتەپتىن چىقىرىۋەتكەن. شۇنىڭدىن تارتىپ ھەر يىلى شۇ كۈنى ھەممە سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئېتىراز بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن ئوقۇش تاشلايدىغان بولدى، سەن سىنىپتا مۇشۇ ھەرىكەتنى ئۈيۇشتۇرساڭ، دىدى. مەن سىنىپداش دوستۇم بايازىت بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، سىنىپتىكى ئوتتۇز نەچچە ساۋاقداش بىلەن كېلىشىپ، شۇ كۈنى دەپتەر-قېرىنداشلىرىمىزنى سىنىپقا ئېيكەلمەيدىغان بولدۇق. 1909-يىل 2-ئاينىڭ 21-كۈنى ئوقۇتقۇچىمىز سىنىپقا كىرىپ پارتىدا كىتاپلىرىمىزنىڭ يوقلۇغىنى كۆرۈپ، كىتاپ-دەپتەرلىرىنى ئېپكېلىنى، دەرس ئۆتمىز، دىگەندە، ھەممىمىز بىردەك پۈتۈمىزنى

دوكۇرلاتنۇق. باشقا ئوقۇتقۇچىلار كىرىپ نەسىھەت قىلسىمۇ شۇنداق قىلدۇق. ئوقۇتقۇچىسىز ئىلاجسىز شۇ كۈنى دەرس ئۆتىمەسلىكىگە قوشۇلىدى، لېكىن ئۇلار ئوقۇغۇچىلارنى بىر-بىردىن سىنىپتىن چىقىرىپ، سىلەرگە بۇنداق قىلشنى كىم ئۆگەتتى دەپ سوراشدى. شۇنداق قىلىپ بايا جىت ئىككىسىز مەكتەپ تەرىپىدىن بىر كۈن نەزەربەنتكە ئېلىنىدۇق. بۇنىڭدىن خوشال بولۇپ ھايا جانغا كەلگەنىنىڭ سىرتىدا ئازراق غۇرۇرۇمىمۇ ئاشتى.

تاغامنىڭ ئوقىتى ياخشى بولمىغاچقا، داۋاملىق ئوقۇشۇمغا خىراجەت بېرەلمەيدىغان بولۇپ قالدى. ئەتىسىزلىق تەتىلگە قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن مەن ئۆيگە قايتىماي، تاغامنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە "ماۋارىپ" دىگەن بىر كىتاپخانىغا شاگىرتلىققا كىردىم، ئېيىغا 10 رۇبلى ئىش ھەققى بېرەتتى. كىتاپخانىنىڭ باش مۇدىرى ئىمىن مۇستاپا بولۇپ، ئەرەبستاندا ئوقۇغان، "مۇھەممەدىيە" مەكتىۋىدە ئوقۇتقۇچى بولغان ئادەم ئىدى. تاغامنىڭ خوتۇنىنىڭ ئىنىسى ئىسمائىل بۇ كىتاپخانىنىڭ پايچىكىلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ۋەزىپەم دۇكاننى تازىلاش ۋە پوچتىدىن ئەۋەتىلىدىغان كىتاپلارنى بولاش، پوچتىغا سېلىش ئىدى، كەچلىكى باش مۇدىرىنىڭ ئاشخانىسىدا ياتاتتىم ۋە ئۇنىڭ ئۆيىنى سۈپۈرەتتىم، بالىسىنىڭ كىر-قاتلىرىنى يۇياتتىم.

بۇ كىتاپخانىدا ئىككى يىرىم يىل ئىشلىدىم. خىزمەت كۆپ ۋە ئېغىر بولسىمۇ، ۋاقىت چىقىرىپ بىرمۇنچە كىتاپ ئوقۇدۇم. رۇسچىنى ئەنە شۇ چاغدا ئۆزلۇكىدىن ئۆگىنىشكە كىرىشكەن ئىدىم؛ «يېڭى ئونكىن»، «ئانا كارىنىنا» قاتارلىق روسىيىنىڭ مەشھۇر ئەدىبى ئەسەرلىرىنىمۇ ئاشۇ چاغدا ئوقۇغان ئىدىم؛ شۇنىڭ سىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە بوغالتىردىن بوغالتىرلىق بىلىملىرىنىمۇ ئۆگەنىدىم.

بۇلار مېنىڭ كېينكى خىزمەتلىرىمدە تولىمۇ ئەسقاتتى.

گورکىنىڭ يۇرتى نېژنىدا ھەر يىلى 8 ـ ئايدا يەرمەنكە ئۆتكۈزۈلۈپ تۇراتتى، بىزنىڭ كىتاپخانىمىز ئۇنىڭغا ھەر يىلى قاتنىشاتتى. 1911 ـ يىلى يەرمەنكە ۋاقتى يېقىنلاشقاندا قالغان ئىدى، بۇ چاغدا مەن كەسىكە ناھايىتى پىشىق بولۇپ كەتكەنلىگىم ئۈچۈن، باش مۇدىر ھەممە ئىشنى مېنىڭ بېجىرىپ كېلىشىمگە تاپشۇردى. مەن كىتاپلارنى ئېلىپ نېژنىغا بېرىپ، تۇماقچىلىق دۇكانىدارى بىلەن بىرلىشىپ بىر دۇكاننى ئىجارىگە ئېلىپ، سەرەمجانلاشتۇرۇپ تىجارەتنى باشلىدىم.

بىر كۈنى دۇكىنىمىزغا ئەللىك ـ ئاتمىش ياشلارغا كىرىپ قالغان بەستلىك بىر قېرى كىشى كېلىپ، بىرمۇنچە كىتاپ ئالغاندىن كېيىن، ماڭا سەپسېلىپ قاراپ چىقىپ: "ماڭا سىزدەك بىر يىگىت كېرەك ئىدى، بىرەرنى تونۇشتۇرۇپ بېرەلەمسىز؟" دىدى. گېپىنىڭ ئارىلىغىدا ئىسمىنىڭ ئىسمائىل ھاجى ئىكەنلىگىنى، شەھەيدە تۇرىدىغانلىغى، ئۇ يەردە تىجارەت قىلىدىغان بىرقانچە دۇكىنى بارلىغى، جۇڭگودىمۇ بىرقانچە دۇكىنى بارلىغى، ئۇ يەرگە بېرىپ خىزمەت قىلىشقا قابىل، ياش ئادەم كېرەكلىگىنى ئېيتتى. "جۇڭگو" دىگەن سۆزنى ئاڭلاپلا بوۋام ھايات چېغىدا قىلغان گەپلەر ئېسىمگە كەلدى، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز تىرىكچىلىك قىلىپ ئۆتكەن يەرلەرنى كۆرۈش ئارزۇسى قوزغالدى. قولغا كەلتۈرۈش ناھايىتى تەس بولغان بۇنداق پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويغۇم كەلمەيتتى، شۇ زامان جاۋاپ بېرىشىمۇ بىئەپ ئىدى، شۇڭا، بولىدۇ، تونۇشتۇرۇپ قويای، ئىككى كۈندىن كېيىن خەۋىرىنى ئاڭلاڭ، دىدىم.

مەن دەرھال ئىككىنچى بىر كىتاپخانىنىڭ مۇدىرى شاۋالىنىڭ

يېنىغا باردىم. قازاندا ئۇنىڭ بىلەن خوشنا ئىدۇق، ئۇ ماڭا ناھايىتى ئامراق ئىدى. ئۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ماڭا ئىسمائىل ھاجىنى تونۇيمەن، زۆرۈر بولسا سېنى ئىسمائىل ھاجىغا تونۇشتۇرۇپ قويايى، دېدى. شۇنداق قىلىپ، ئىسمائىل ھاجى بىلەن جۇڭگوغا بېرىش قارارىغا كەلدىم. ئىككى كۈن ئۆتۈپ ئىسمائىل ھاجى كېلىپ، ھىلىقى ياش يىگىت بوغالتىرلىقىنى ۋە رۇسچىنى بىلەمدۇ؟ دەپ سورىدى، مەن: "خالىسىڭىز ئاشۇ يىگىت مەن بولىمەن" دەپ گەپنىڭ توغرىسىنلا ئېيتتىم. ئۇ ناھايىتى خوشال بولۇپ كەتتى ۋە ئوبدانراق پاراڭلىشايلى، ئاخشاملىققا مەن چۈشكەن سارايغا بېرىڭ، دېدى. مەن دىگەن ۋاقتىدا باردىم، ئۇ ئېيتقا 20 رۇبلى پۇل بېرىدىغان بولۇپ مېنى يالغۇزلاقچى بولدى، مەن يەرمەنكە تۈگىگەندىن كېيىن قازانغا قايتىپ ھىساپنى ئۆتكۈزۈۋېتىپ ئاندىن يولغا چىقالايدىغانلىغىنى ئېيتتىم.

يەرمەنكە ئايالقىشاي دەپ قالغاندا تاغام بىر ئىش بىلەن نېژنىغا كەلدى. قازانغا قايتىپ كېتىۋېتىپ كىمە ئۈستىدە شەمەيگە بارماقچى بولغانلىغىم توغرىسىدىكى ئەھۋالنى تاغامغا ئېيتىۋىدىم، ئۇنىڭغا بەكمۇ ياراپ كەتتى. قازانغا كېلىپ نەق پۇل، ھىساۋاتلارنى ۋە قالغان كىتاپلارنى باش مۇدىرغا ئېنىق تاپشۇردۇم، ئاتا-ئانام قايتىپ كەل دەپتۇ، دىگەن بانىنى قويۇپ، ئۇنىڭ ماقۇللۇغىنى ئالغاندىن كېيىن خىزمىتىمدىن ئىستىپا بەردىم. 10-ئايدا تاغام مېنى پاراخوتقا سېلىپ قويدى، ئىككى كۈندىن كېيىن سامارغا كېلىپ پويىزغا ئالمىشىپ ئومسكىغا كەلدىم، ئۇ يەردىن يەنە پاراخوتقا چۈشۈپ ئىرتىش دەرياسى بىلەن مېڭىپ تۆتىنچى كۈنى يېرىم كېچىدە شەمەيگە كەلدىم.

ئىسمائىل ھاجى ئاكا-ئۇكا تۆتەيلەن بىرلىشىپ شىنجاڭ بىلەن

ئىمپورت ـ ئېكسپورت سودىسى قىلىدىكەن. باش فېرما شەھەيدە ئىكەن. باش مۇدىر چوڭ ئوغۇل ئىسھاق بولۇپ، ئۇنىڭ قول ئاستىدا يەنە ياقۇپ ۋە ئارىپ دېگەن ئىككى ئىنىسى بار ئىكەن. مەن شەھەيدىكى باش فېرمىدا ئىشلەپ يۈرۈپ ئۈگەنىدىم، 1912 ـ يىل 9 ـ ئايغا كەلگەندە ئۇلار مېنى ئۇرۇمچىدىكى سودا فېرمىسى ـ تېيەنشىڭ سودا فېرمىسىغا ئەۋەتىدىغان بولۇشتى. مەن ھارۋا بىلەن چېگرىدىكى باقتىغاغا كەلدىم، روسىيە چېگرا ھەربىي ـ ساقچىلىرى پاسپورت ۋە يۈك ـ تاقلارنى تەكشۈرگەندىن كېيىن ئۇتتۇر چۆچەكىكە قاراپ ماڭدىم. چۆچەكتىكى تېيەنشىڭ فېرمىسىنى ئارىپ باشقۇرىدىكەن، ئوقتى خېلى ئوبدان ئىكەن. ئۇرۇمچىدىكى تېيەنشىڭ فېرمىسىنىڭ مۇدىرى تەكلىپ قىلىنغان ھەسەن شاكۇلۇۋ بولۇپ، ئۇ ئەمدىلا روسىيدە ئۆيلىنىپ مەن بىلەن بىللە قايتىپ كەلگەن ئىدى.

مانا ئەمدى، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز تىرىكچىلىك قىلغان يەرگە قەدەم باستىم ۋە ئۆلكە مەركىزى ئۇرۇمچىدە ئولتۇراقلىشىپ قالدىم. 1914 ـ يىلى مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ ئېچكى ئىشلار مىنىستىرلىگىگە ئىلتىماس يېزىپ، جۇڭگولۇق تەۋەلىگىمنى ئەسلىگە كەلتۈردۈم. 1922 ـ يىلى ئاتا ـ ئانامنى ۋە ئىككى سىڭلىمنى ئۇرۇمچىگە ئېپكېلىۋالدىم. ئائىلىمىز بويىچە يۈرتىمىزغا كېلىپ ماكانلاشقىنىمىزغا كارامەت خوشال بولۇپ كەتتۇق.

ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋر

شىنجاڭدىكى روسىيە سودىگەرلىرى

تېمىنىڭ قىسقىچە مەزمۇنى: ئۇرۇمچى ئەتراپىدىكى روسىيە سودا چەمبىرىكى ئىچىگە جايلاشقان ئىدى. ئۇ چاغدا كىشىلەر بۇ كوچىنى ياڭخاڭ كوچىسى دەپ ئاتايتتى، چۈنكى بۇ كوچىدىكى دۇكانلارنىڭ تولىسىنى روسىيە تەۋەلىگىدىكى سودىگەرلەر ئاچقان بولۇپ، دۇكانلارنىڭ ۋىۋېسكىسىغا "روسىيە سودىگىرى" دېگەندەك خەتلەر يېزىلاتتى.

سودا چەمبىرىكى دېگەن ئاتالغۇ ئىچكى ئۆلكىلەردىكى كىشىلەر ئۆچۈن ئېيتقاندا بۇنىڭدىن نەچچە ئون يىل ئاۋالمۇ ناتونۇش بىر ئاتالغۇ ئىدى. دەسلەپتە ئۇ ئالدى-ساتتى چەمبىرىكى دېيىلەتتى، ئۇ، ماھىيەتتە، چار روسىيىنىڭ ئۇرۇمچىدە ئېگە للىۋالغان بىر پارچە يېرى بولۇپ، ئەينى يىللاردىكى تېمىنجىن، شاڭخەيلەردە بولغان ئىجارە زېمىنىدىن ھېچبىر پەرقلەنمەيتتى.

چار روسىيە ھۆكۈمىتى بىر قاتار تەڭ ھوقۇقسىز شەرتنامىلەردىن پايدىلىنىپ، تېيانشاننىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدا باج تاپشۇرمايلا ئۆز ئىختىيارىچە سودا قىلىش، ئىلى، چۆچەك، قەشقەر، ئۇرۇمچى قاتارلىق

جايلاردا كونسۇلخانا ۋە سودا چەمبىرىگى قۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە بولۇۋالغان ئىدى، چەمبىرەك ئىچىدىكى هەممە ئىشنى چار روسىيىنىڭ كونسۇلخانىلىرى باشقۇراتتى، جۈڭگو هۆكۈمىتى باشقۇرالمايتتى. ئۇرۇمچى سودا چەمبىرىگى 1895 - يىلى ئايرىلغان ئىكەن، يازما كېلىشىم بار - يوقلۇغىدىن خەۋىرىم يوق. مەن تېخنىكا فېرمىسىدا ئىشلىگەن ۋاقىتلىرىمدا، بۇ سودا فېرمىسىنىڭ دائىرىسى شىمالدا خۇاڭچېڭنىڭ كوچىسىدىن جەنۇپتا سەندۇكبېيغىچە، شەرقتە قەھرىمانلار قەۋرىستانلىغىچە يېتىپ باراتتى، غەربتە شخابا غا يېتىپ باراتتى. «شىنجاڭ تەزكىرىسى»دە ئۇرۇمچىدىكى سودا چەمبىرىگى توغرىلىق گۇاڭشۈينىڭ 21 - يىلى (1895 - يىلى) ئۇرۇمچىدە سودا چەمبىرىگى ئايرىلغان، دائىرىسى سەنداۋچىياۋزىدىن (ئۇچىنچى كۆۋرۈكتىن) نەنگۈەنگىچە بولغان چوڭ يولنىڭ شەرق - غەرپ قاناتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، دەپ يېزىلغان.

شۇ زامانلاردا ئۇرۇمچى سودا چەمبىرىگى ئىچىگە چوڭراق فېرمەدىن جەمئىي سەككىزى جايلاشقان، ئەڭ چوڭى تاتار خۇسەيىن. خەسەن دىگەن ئاكا - ئۇكا ئىككىيلەننىڭ جىشياڭيۇڭ فېرمىسى ئىدى؛ ئۇنىڭدىن قالسا، تاتار ئاكا - ئۇكا ئىسھاقلار ئاچقان تېخنىكا فېرمىسى، ئۆزبەك ئىمىنجان، تۇرسۇن بابا ئاچقان دېشىك فېرمىسى، ئۆزبەك مىرسالى، راخمانباي ئاچقان دېخې فېرمىسى ئىدى؛ ئۇچىنچى ئۇرۇندىكسى ئۆزبەك مەنسۇرجان ئاچقان جىلى فېرمىسى، ئۆزبەك تاجى ئوسمان ئاچقان رېنىجۇڭشىن فېرمىسى، تاتار زىيابای ئاچقان زىشىك فېرمىسى، ئۆزبەك ئابىت ئاچقان ماۋشىك فېرمىسى ئىدى. بۇ سودا فېرمىلىرىنىڭ شەمەي، چۆچەكلەردە باش دۆكىنى ۋە شۆبىلىرى بار ئىدى، بەزىلىرىنىڭ تېخى تۇرپان، گۇچۇڭ قاتارلىق جايلاردىمۇ شۆبىلىرى

بار ئىدى①. سودا فېرمىلىرىنىڭ كاپىتالىستلىرى مۇستەملىكىچىلىك بۇلاڭ ـ تالاڭ يولى بىلەن كۆتۈرىلىپ بېيىپ كەتكەنلەر ئىدى. مەسىلەن، جىشيائېيۈڭ فېرمىسىنى قۇرغۇچى رامازان ھاجىنى ئالساق، ئۇ ئىلگىرى ھارۋىكەش ئىدى، ئۇنىڭ ۋارىسى ــ ئوغلى جىيەنى خۇسەيىن بولسا كەمبەغەل دېخان ئىدى.

شىنجاڭ ئەسلىدە تەبىئى ئىگىلىگى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغان رايون ئىدى، 18 ـ ئەسىردىن بۇيان چەتئەل كاپىتالى تەدرىجى كىردى. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە، بۇ رايون جاھانگىرلىكنىڭ (ئاساسەن چار روسىيە بىلەن ئەنگلىيەنىڭ) تاۋار بازىرىغا ۋە خام ئەشيا ئالدىغان يېرىگە ئايلىنىپ قالدى. پەقەت مەن ئىشلىگەن تېيەنشىڭ فېرمىسىنلا ئالساق، ئۇ ھەر يىلى روسىيىدىن 2000 تاي ھەر خىل گەزمال ئېلىپ كىرەتتى، ھەر تاي 20 توپ، ھەر توپ 30 مېتىر بولۇپ، جەمئى 1 مىليون 200 مىڭ مېتىرغا يېتەتتى، ئۇنىڭ شىنجاڭدىن توشۇپ كەتكەن يەرلىك مەھسۇلاتلىرىدىن پەقەت پاختىنىڭ ئۆزىلا 90 نەچچە مىڭ كىلودىن ئاشاتتى.

مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، ئۇرۇمچىدىن چار روسىيە تەۋەلىگىدىكى سودىگەرلەرنىڭ ھەر يىلى روسىيىگە توشۇپ كېتىدىغان قوي يۇڭى 500 نەچچە مىڭ رۇبلى، ئۇچەي 5600 رۇبلىدىن ئارتۇق قىممەتتە ئىدى. مەن ئۇرۇمچىگە كەلگەن يىلى (1913 ـ يىلى) شىنجاڭنىڭ چار روسىيە بىلەن قىلغان سودا ئومۇمى سوممىسىغا

① 1907 ـ يىل ئۆچۈرىسىدە، ئۇرۇمچىدىكى چار روسىيە تەۋەلىگىدىكى سودىگەرلەر 30 ئالتىلىدىن ئوشۇق بولۇپ، جىمى سودىگەرلەر (جۇملىدىن چاربازارچىلار) 800 دىن ئاشاتتى، يىل ئاخىرىدىكى زاپاس مېلىنىڭ قىممىتى تەخمىنەن 300 مىڭ رۇبلىغا يېتەتتى.

كەلسەك، ئېكسپورت قىلىدىغىنى 9 مىليون 800 مىڭ رۇبلى، ئىمپورت قىلىدىغىنى 8 مىليون 400 مىڭ رۇبلى ئىكەن. ماتا- چەكمەن توقۇمچىلىغى گەزلىملەرنىڭ كۆپلەپ ئىمپورت قىلىنىشى بىلەن ۋەيران بولۇش هالىتىگە چۈشۈپ قالغان ئىكەن.

شۇ يىللىرى ئاشۇ فېرمىلارنىڭ ئىمپورت قىلىدىغان مېلى گەزلىمە، تۆمۈر، تاختا چاي، پەمىل چاي، شېكەر، يىپ، كىرسىن، تاماكا، سەرەڭگە ۋە باشقا كۈندىلىك لازىمەتلىكلەرنى ئاساس قىلاتتى، ئېكسپورت قىلىدىغان مېلى چارۋا، قوي يۇڭى، قوي تېرىسى، ئۈچەي، پاختا، قۇرۇق مېۋە، مويىنا قاتارلىقلارنى ئاساس قىلاتتى. ئۇلارنىڭ يەرلىك مەمۇلاتلار بىلەن سودا قىلىش ئۇسۇلى: ئىشلەپ- چىقارغۇچىلارغا مەبلەغ كېرەك بولغانىدا، زاكالەت بېرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، ئىمپورت قىلىنغان مال ۋە ئاز بىر قىسىم نەق پۇلنى ئىشلەپ- چىقارغۇچىلارغا بېرىپ، يەرلىك مەمۇلاتنى دېگەن قەرەلدە تاپشۇرۇش توختىمىنى تۈزەتتى، قەرەلى توشۇپ مالنى تاپشۇرالمىسا، نەچچە ئون پىرسەنت قوشۇپ ئالاتتى ھەتتا نەچچە ھەسسە جەرىمانە قوياتتى. شۇ يىللىرى شىنجاڭدىكى دېخانلار ۋە چارۋىچىلار، فېئودالىق ئېكسپىلاتاتسىيە دەھشەتلىك بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىشلەپچىقىر- رىش تېخنىكىسى قالاق بولغاچقا (بۇمۇ فېئودالىق تۈزۈمىنىڭ نەتىجىسى، ئەلۋەتتە)، ئاددىي تەكرار ئىشلەپچىقىرىشنى ئارانلا قامداپ، ھەر يىلى ئىشلەپچىقىرىش ۋە ھەتتا تۇرمۇشنىمۇ مەبلەغ ئۆتنە ئېلىش بىلەن قامدايتتى، يەرلىك جازانىخورلار بولسا، ئۇلارغا تىنىم بەرمەيتتى. شۇڭا ئۇلار سودا فېرمىلىرى بىلەن توختام تۈزۈپ زاكالەت ئېلىپ تۇراتتى. چوڭ پومىششىك، چوڭ چارۋىدارلارغا كەلسەك، تۇرمۇش سەرپىياتلىرىنىڭ كۆپلۈگى ۋە چەتئەل مالىلىرىغا

بولغان ئېهتىياجى تۈپەيلىدىن، كۆپىنچە سودا فېرمىلىرىنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ قالاتتى. ئېسىمدە قېلىشچە، سودا فېرمىلىرىنىڭ دىخانلار، چارۋىچىلار بىلەن ياكى پومىشكىلار، چارۋىدارلار بىلەن تۈزىدىغان مال سېتىۋېلىش توختامىلىرى، ئومۇمەن، يەرلىك سودىگەرلەر ئارقىلىق بولاتتى. زاكالەت بېرىپ تۈرىدىغانلىغى سەۋىۋىدىن ئالىدىغان ئۆسۈمى ئىنتايىن زور بولاتتى. مەسىلەن، شۇ چاغدا ھەر 100 جىڭ پاختىنىڭ بازار باھاسى شىنجاڭنىڭ قەغەز پۇلى ھىساۋىدا 40 سەر ئىدى، زاكالەت بېرىدىغانلىغى ئۈچۈن ھەر 100 جىڭ پاختىغا 15 سەردىن 20 سەرگىچىلا پۇل بېرەتتى①. شۇنداق قىلىپ، دەللالارنىڭ شېرىنكانىسىدىن باشقا، سودا فېرمىلىرىمۇ بىر ھەسسىگە يېقىن پايدا ئالاتتى، يەنە كېلىپ بېرىدىغان زاكالىتىنى كۆپىنچە چەتئەل مېلىغا سۈندۇرۇپ بېرەتتى، سودا فېرمىلىرىنىڭ يەرلىك مەسئۇلاتلار بىلەن چەتئەل مېلىنىڭ باھا پەرقى جەھەتتىن ئالىدىغان پايدىسى تېخىمۇ زور بولاتتى.

بۇ سودا فېرمىلىرىنىڭ ئىمپورت، ئېكسپورت سودىسىدا باج تۆلىمەسلىگى شۇ يىللاردا شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي جان تومۇرىنى ئىگەللەپ كېتەي دەپ قېلىشىدىكى يەنە بىر ئاساسىي سەۋەپ ئىدى. 1851 ـ يىلى، تەڭ ھوقۇقسىز شەرتنامە «ئىلى ـ تارباغاتاي سودا نىزامنامىسى»دە "سودا ئالاقىسى ئەسلىدە ئېكىكى دۆلەتنىڭ ئىناقلىغى ئۈچۈن يولغا قويۇلغان، شۇڭا بىر بىرىدىن باج ئېلىشمايدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن. كېيىن، 1862 ـ يىلىدىكى «قۇرۇقلۇق

---

① شىنجاڭنىڭ قەغەز پۇلى شۇ چاغدا سەرنى بىرلىك قىلاتتى، 1914 ـ يىلى قەغەز پۇلنىڭ 100 سېرى تەخمىنەن 60 سەر كۈمۈشكە توغرا كېلەتتى.

قاتنىشى سودا نىزامنامىسى. باج ئېلىش پىرىنسىپى قوشۇمچىسى» ۋە 1881 ـ يىلدىكى «قايتىدىن تۈزۈلگەن قۇرۇقلۇق قاتنىشى سودا نىزامنامىسى» قاتارلىق تەڭ ھوقۇقسىز شەرتنامىلەردە، جۇڭگو ـ روسىيە چېگرا سودىسىدا 100 چاقرىم ئىچىدە باج ئېلىنمايدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن. 1881 ـ يىلدىكى «جۇڭگو ـ روسىيە ئىلى شەرتنامىسى»دە: "...روسىيە پۇقرالىرىنىڭ ئىلى، تارباغاتاي، قەشقەر، ئۈرۈمچى شەھەرلىرىدە ۋە گۈمنۇمي (سەددىچىن سىرتى)دىكى تىيانشانىنىڭ جەنۇبى ـ شىمالى يوللىرىغا جايلاشقان شەھەرلەردە قىلىدىغان سودىسىدىن ۋاقتىنچە باج ئالماسلىققا رۇخسەت قىلىنىدۇ. كەلگۈسىدە سودا ئىشلىرى گۈللىنىپ، باج پىرىنسىپلىرى ئۈستىدە ئىككى دۆلەت كېلىشىم تۈزگەندە باج كەچۈرۈم قىلىش بىكار قىلىنىدۇ" دەپ يېزىلغان.

چېڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى شۇنىڭدىن كېيىن باج ئالماسلىق توغرىسىدىكى كېلىشىمنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش توغرىسىدا چار روسىيە ھۆكۈمىتى بىلەن بىرقانچە قېتىم سۆزلەشكەن بولسىمۇ، لېكىن نەتىجە بەرمىگەن. مەن ئۈرۈمچىگە كەلگەندە چار روسىيە تەۋەلىگىدىكى سودىگەرلەر سودىدا يەنىلا باج تاپشۇرمايدىكەن، ئۆزلىرىلا باج تاپشۇرماي قالماستىن، بەلكى، كۆپ ھاللاردا، باج تاپشۇرمىغان جۇڭگولۇق سودىگەرلەرنىمۇ قانتى ئالدىكەن، ھەتتا شىنجاڭنىڭ چېگرىسى ئىچىدە ئىچكى سودا بىلەن شۇغۇللانغانىدىمۇ باج تاپشۇرمايدىكەن①. شۇنداق بولغاچقا، ئۇلار تېخىمۇ زور پايدىغا

① شۇ چاغدا چار روسىيە تەۋەلىگىدىكى سودىگەرلەر خەنكۇدىنمۇ يەرلىك مەھسۇلاتلارنى توشۇپ كېلىپ، شىنجاڭ ئارقىلىق ئېكسپورت قىلىدىكەن، لېكىن بەزىدە ئۇلار يول ئۈستىدە (مەسىلەن، جۇچۈەن، قۇمۇل قاتارلىق جايلاردا) ساتقاندىمۇ باج تاپشۇرمايدىكەن.

ئىگە بولاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇ چاغدا چار روسىيە روسىيە مال-لىرىنى ئېكسپورت قىلىشقا ئىلھام بېرەتتى. شىنجاڭغا مال ئېپىرىدىغان سودىگەرلەردىن باج ئالمايلا قالماستىن، بەلكى ئۇلارنى مۇكاپاتلايتتى. بىر مەزگىل، باج ئېلىنغان تاۋارلار ئەگەر شىنجاڭغا توشۇپ سېتىلىدىغان بولسا، چار روسىيىنىڭ باج ئىدارىلىرى سودىگەرلەرنىڭ ئىلتىماسىغا ئاساسەن، راست-يالغانلىغىنى ئېنىقلاپ چىقىپ، ئېلىنغان باجنى ئىلتىماس قىلغۇچىغا قايتۇرۇپ بەرگەن ئىدى. روسىيە ھۆكۈمىتى روسىيە سودىگەرلىرىدىن شىنجاڭغا بىر ئاتقا رۇس مىلى ئارتىپ بارغانلارنىڭ خوجايىنىغا 16 رۇبلى مۇكاپات بېرەتتى. شۇ يىللاردا جۇڭگو سودىگەرلىرى تېمەنجىن ۋە بېيجىڭدىن شىنجاڭغا مال ئېپكەلسە، ياكى شىنجاڭدىن ئېچكىرىگە مال ئېپېكىرسە، تۇرلۇك باج ئۈتكەللىرىدىن ئۆتەتتى، ئۇلار ئەلۋەتتە روسىيە سودىگەرلىرى بىلەن رىقابەتلىشەلمەيتتى، شىمالىي شىنجاڭنىڭ سودا ئىگىلىگىنى بولسا ئەنە شۇ روسىيە سودىگەرلىرى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان ئىدى.

روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ باج كەچۈرۈم قىلىنىغان سودا كىنىشكەسىنى چار روسىيىنىڭ كونسۇللىرى بېرەتتى، لېكىن ئۇنىڭغا جۇڭگو-نىڭ دېپلوماتىسىيە ئەمەلدارلىرى ئىمزا قويۇپ بېرەتتى. بۇنداق كىنىشكا شۇ يىللىرى شىنجاڭدا "سودا بېلىتى" دېيىلەتتى. ئەسلىدىكى بەلگىلىمە بويىچە، سودا كىنىشكىسىنىڭ ئىناۋەتلىك ۋاقتى يېرىم يىل بولاتتى، ئۇنىڭغا سودىگەرنىڭ ئىسمى، مال تۈرى، سانى يېزىلاتتى. لېكىن كېيىنچە روسىيە كونسۇللىرى بۇنداق كىنىشكىنى ئۆز مەيلىچە بېرىۋېرىدىغان بولۇپ كەتتى ھەمدە ئىناۋەتلىك ۋاقتىنى بىر يىل قىلىپ ئۆزگەرتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بەلەت بېرىلگەن كىشىنىڭ ئىسمى، مېلى ۋە ئۇنىڭ سانى يېزىلمايلا، پەقەت پالانى سودىگەر

تيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى پالانى شەھەرلەردە مال ساتىدۇ، روسىيە پۇلى ھىساۋىدا ئېلىپ يۈرگەن دەسمايىسى مانچە، كۆمۈشى مانچە سەر دەپلا يېزىپ قويىدىغان بولۇپ كەتتى (شۇ يىللىرىدىكى ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنى مىسالغا ئالساق، ئەنگلىيە تەۋەلىگىدىكى سودىگەرلەر روسىيە سودىگەرلىرى بىلەن شىنجاڭدا ئوخشاش ھوقۇققا ئىگە ئىدى). شۇنداق بولغاچقا، باج چازىلىرىنىڭ تەكشۈرۈشى قېيىن ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە روسىيە سودىگەرلىرى كۆچمەن تايىنىپ، كۆپ ھاللاردا، باج چازىلىرىنىڭ تەكشۈرۈشىنى رەت قىلاتتى①. بۇنىڭدىن باشقا، جۇڭگولۇق سودىگەرلەر پۇل بېرىپ روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ سودا بېلىتىنى ئاربىيەت ئېلىپ ئىشلىتەتتى ياكى روسىيە كونسۇلىنىڭ شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى چوڭ شەھەرلىرىدە تەيىنلىگەن "شاڭيۈلىرى" ("ئاقساقال" دەپمۇ ئاتىلىدۇ، كۆرۈنۈشتە بۇ كىشىلەرنى ھەرقايسى جايلاردىكى روسىيە سودىگەرلىرى روسىيىلىك سودىگەرلەرنىڭ ئىشلىرىنى بېجىرىدىغان كىشى سۈپىتىدە سايلاپ چىقاتتى، ئەمىلىيەتتە، ئۇلار كونسۇللارنىڭ ۋەزىپىسىنى ۋاكالەتەن ئۆتەيتتى ۋە پايلاقچىلىق قىلاتتى) روسىيە كونسۇلخانىسىدىن سودا بېلىتى ئېلىپ، روسىيە سودىگىرى نامىدا، تۆرلۈك باجلاردىن قۇتۇلۇپ قالاتتى ۋە ئۆز ئېلىمىزدىكى سودىگەرلەرنى بوزەك قىلاتتى. چار روسىيە

① بۇ يەردە بىر مىسال كەلتۈرەي: قۇمۇلۇق سودىگەر ئاقمۇللا (بۇ كىشى شېك سىستېمىسىدە دەۋرىدە بانكىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى بولغان) بىر قېتىم سىچۈەنگە مال ئالغىلى بارغىنىدا جىشياگېيۇڭ فېرمىسىنىڭ سودا بېلىتىنى ئاربىيەت ئېلىپ بارغان ئىكەن، قايتىشىدا لەنجۇدا باج چازىسى ئۇنىڭغا باج تاپشۇرىسەن دەپتىكەن، ئۇ سودا بېلىتىنى تاپالماي، مەن روسىيىلىك، دەپلا كۆز بويىاپ ئۆتۈپ كېتىپتۇ.

كونسولخانىلىرىمۇ يەرلىك سودىگەرلەرنى ئۆزىگە تارتىش ۋە ئازـ تولا نەپ ئېلىش ئۈچۈن، سودا بېلىتى تارقىتىپ بېرىشنىمۇ خالايتتى. كېيىنچە ھەتتا شۇنداق دەرىجىگە يەتتىكى، پالانچى مانچىلىك مالنى پالانى يەرگە ئېپىبېرىپ ساتىدۇ، دەپ بىر پارچە خەت يېزىپ بېرىلسە، بۇ خەت باج كەچۈرۈم قىلىنىدىغان ئىسپات قەغىزى سۈپىتىدە ۋاقتىلىق سودا بېلىتى بولۇپ قالىدىغان بولدى. ياڭ زېڭشىن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان دەۋردە، روسىيىدە ئىنقىلاپ بولۇپ، چار روسىيە كۈچلىرى شىنجاڭدا كۈم بولغانغا قەدەر، يۈقۇرىـ قىسىمدىكى ئىشلار ھەقىقىدىكى سۆھبەتـئالاقە ئۈزۈلمەي بولۇپ تۇرغان.

شۇ يىللىرى شىنجاڭنىڭ يىلىغا 150 مىڭ تۆگىلىك يەرلىك مەھسۇلاتى ئۈرۈمچى ئارقىلىق روسىيىگە توشۇلۇپ تۇراتتى، بىر تۆگىگە ئارتىلغىنىنى 10 پۇت (بىر پۇت 16.38 كىلوگرام) دەپ ھىسابلىغاندا، 24 مىڭ تونىنا بولىدۇ. ئۈرۈمچىگە كەلتۈرۈلىدىغان چەتئەل مېلىنىڭ مىقدارىمۇ ئۇنىڭدىن قېلىشمايتتى. ھەر يىلى ئەتىياز ۋە كۈزدە مال يۈكلەنگەن تۆگىلەرنىڭ كولدۇرمىسى ئۈرۈمچى ـــ چۆچەك ـــ شەھەي يولىنى چاڭ كەلتۈرەتتى. شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرى ئۇ يەردىن نېرى نوۋگورودقا ئەۋەتىلەتتى، شۇ يىللىرى ياۋروپا، ئاسىيا سودىگەرلىرى يىغىلىپ كېتىدىغان نېرى نوۋگورود شەھىرىدىكى ۋاقتىلىق يەرمەنكىدە شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرى كىشىلەر دىققىتىنى جەلپ قىلىدىغان تاۋارلارنىڭ بىرى ھىسابلىناتتى. بۇ ماللار بىلەن سودا قىلىدىغان سودىگەرلەر ۋە خام ئەشيا سېتىۋالـ لىدىغان زاۋۇت خوجايىنلىرى بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك ھالدا شىنجاڭ ئەمگەكچى خەلقىنىڭ قان ـ تەرىنى شوراپ باي

بولۇشاتتى①.

مەن ئىشلىگەن تيەنشىك فېرمىسىنىڭ كاپيتالىستى ئەنە شۇلاردىن بىرى ئىدى. تۆۋەندە ئۇنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي.

شۇ يىللاردا تيەنشىك فېرمىسىنىڭ باش دۆكىنى شەھەيدە بولۇپ مۇدىرى ئىسھاق ئىدى، ئۇلار ئاكا-ئۇكا تۆت كىشى بولۇپ، ئىنىسى ئىسمائىل ھاجى بىلەن ئۆزى شەھەيدە تۇرغاندىن باشقا، چۆچەكتىكى شۆبە دۆكىنىنى ئىنىسى ئارىپ بىلەن ئىبراھىم باشقۇراتتى، ئۇرۇمچىدىكى شۆبە دۆكىنىنىڭ مۇدىرى روسىيە تەۋەلىگىدىكى تاتار خەسەن ئىدى، تۇرپان شۆبە دۆكىنى ھەممىدىن كىچىك ئىدى، دائىم يەرلىك كىشىلەر بىلەن بىۋاستە ئالاقلىشىپ تۇرىدىغان بولغاچقا، ئىسھاق شۇ يەرلىك مۇقات دېگەن كىشىنى مۇدىر قىلىپ ئىشلەتكەن.

تيەنشىك فېرمىسىنىڭ شىنجاڭدىكى شۆبە دۆكانلىرى ھەر يىلى تۇرلۇك يەرلىك مەھسۇلاتلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىلىش مەۋسۇملىرىدە، يا بىۋاستە دۆكان خادىملىرىنى ئەۋەتىپ ياكى جۇڭگولۇق سودىگەرلەرگە ھاۋالە قىلىپ، مەھسۇلات رايونلىرىدا سېتىۋېلىش توختاملىرىنى تۈزەتتى، بەزى ئىشلەپچىقارغۇچىلار ئۆزلىرى شۆبە دۆكانلارنىڭ ماگىزىنلىرىغا كېلىپ ئالدى-ساتتى ئىشلىرىنى قىلاتتى ياكى سودا

① شۇ يىللىرى چار روسىيىنىڭ شىنجاڭغا قارىتىقان ئىمپورت-ئېكسپورت سودىسى بويىچە، شىمالدىكى يول شەھەيىنى، جەنۇبىتىكى يول پەرغانىنى مەركەز قىلاتتى. ئېلىمىزنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرى ئىچىدە ئىلى، چۆچەك ئارقىلىق روسىيىگە توشۇلىدىغىنى شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىلا ئەمەس ئىدى. روسىيە سودىگەرلىرى ئىچكى ئۆلكىلەردىنمۇ يەرلىك مەھسۇلاتلارنى توشۇيىتى، ياكى دېڭىز ئارقىلىق سىبىرىيىگە توشۇيتتى، ياكى جىيايۇگۈەندىن ئۆتۈپ شىجاڭ ئارقىلىق روسىيىگە توشۇيتتى.

شەرتلىرى تۈستىدە سۆزلىشەتتى. نۇرغۇنلىغان جۇڭگولۇق سودىگەرلەر ياكى دەسمايىسى ئازراق بولغان روسىيە تەۋەلىكىدىكى سودىگەرلەرمۇ تېخنىكا فېرمىسى بىلەن سودا ئالاقىسىدە بولاتتى، لېكىن ئۇلاردىن ناھايىتى ئاز بىر قىسمىلا تېخنىكا فېرمىسى بىلەن نوقۇل پۇل ئېلىم-بېرىم قىلاتتى. فېرمىلارنىڭ ھەممىسى دەسمايىسىز ھايانكەشلىك سودىسى بىلەن شۇغۇللانمايتتى، دۇكانلارنى تولىمۇ بەك بىزەپ، ياساپمۇ كەتمەيتتى.

فېرمىلار سېتىۋالغان يەرلىك مەھسۇلاتلار سىرتقا توشۇلۇشتىن ئىلگىرى پىششىقلاپ ئىشلىنەتتى، شۇڭا ئۇلار ئېرىشكەن پايدا ئىچىدە پىششىقلاپ ئىشلەپ بېرىدىغان ئىشچىلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش بىلەن ئېرىشكەن پايدىمۇ بولاتتى. مەسىلەن، جاۋىغا (5-ئايدا قىرغىزدىغان قوي يۇڭى) سېتىۋېلىنغاندىن كېيىن رەڭگىگە قاراپ ئايرىپ، سۈدا لاي ۋە تىزەكلەرنى يۇيۇۋېتىپ، قۇرۇتۇپ تاي قىلىپ تاڭاتتى. ئۇرۇمچىدىكى نەنلياڭدا ياڭماۋخۇ دېگەن بىر يەر بار، ئۇ ئەينى يىللاردا قوي يۇڭى يۇيىدىغان يەر ئىدى، كۆزەم (9-ئايدا قىرغىزدىغان يۇڭ بولۇپ، مويى پەسرەك بولىدۇ، ئاساسەن كىگىز بېسىشقا ئىشلىتىلىدۇ) ئۇمۇمەن يۇيۇلمايتتى، لېكىن رەڭگىگە قاراپ ئايرىلاتتى. پاختا چىگىتتىن ئادالناتتى. ئۆچەي مەخسۇس دۇكاندا قىرىپ مېيى چىقىرىۋېتىلىپ تۇزلاپ ئىشلىنەتتى، ...تۇرلۇك يەرلىك مەھسۇلاتلار خاراكتېرىغا قاراپ باشقا-باشقا شەكىلدە ئوراپ تەييارلىناتتى. چوڭراق فېرمىلارنىڭ ئۆز ئالدىغا پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان دۇكانلىرى بار ئىدى.

پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان ئىشچىلار، ئاساسەن، مەدىكارلار ئىدى. مەن ئىشلەيدىغان تېخنىكا فېرمىسى ئالدىراش ۋاقىتلاردا 100دىن

ئوشۇق مەدىكار ياللايتتى. مەدىكارلارنىڭ كۈندىلىك ئىش ھەققى قىلغان ئىشنىڭ خاراكتىرىغا قاراپ، ھازىرقى خەلق پۇلىغا سۇندۇرغاندا 20 پۇڭدىن 60 پۇڭغىچە بولاتتى، ئىش ھەققىدىن باشقا ئېچىشكە چايلا بېرىلەتتى، كۈنىگە 10 سائەتتىن 12 سائەتكىچە ئىشلىتىلەتتى. شۇ ۋاقىتتىكى تۇرمۇش سەۋىيىسىدىن ئېيتقانىدا، ئىشچىلار ئاددى تۇرمۇشىنى ئاران قامداپتتى. بۇ مەدىكارلار ئاساسەن ئۆيغۇرلار ئىدى، ئاز ساندا قازاق ۋە خۇيزۇلارمۇ بار ئىدى. ئايال مەدىكارلارمۇ بار ئىدى، ئايالالارنىڭ تولىسى پاختا تازىلاش، قوي يۇڭىنى رەڭگە ئايرىش قاتارلىق ئىشلارنى قىلاتتى. فېرمىلاردىكى يۇقۇرى تەبىقە دىكىلەر ئايال مەدىكارلارنى كۆپىنچە جىسمانى جەھەتتىن ھاقارەتلەيتتى.

شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلار ئېكسپورتىدا چارۋىلارنى ئېكسپورت قىلىشمۇ چوڭ سالماقنى ئىگەللەيتتى، شۇڭا فېرمىلار چارۋە چىلىق مەيدانلىرىنى باشقۇراتتى، ئۆزلىرى سېتىۋالغان چارۋىلارنى باقاتتى ۋە ئۇلارنى ئاۋۇتاتتى.

فېرمىلارنىڭ چارۋىچىلىق مەيدانلىرى دەسلەپتە يۇقۇرىدا بايان قىلىپ ئۆتكەن تەڭ ھوقۇقسز شەرتنامىلەرگە ئاساسەن ئىگەللىۋېلىنغان مەيدانلار ئىدى. تەڭ ھوقۇقسز شەرتنامىلەردە تىلغا ئېلىنغان چارۋىچىلىق مەيدانلىرى كونسۇلخانىلارنىڭ ۋە مۇھاجىرلارنىڭ ئۆزلىرى ئىشلىتىدىغان چارۋىلارنى ۋاقىتلىق باقىدىغان يەرلەرگە قارىتىلغان ئىدى؛ لېكىن فېرمىلار يايلاقنىڭ ئۆز مەيلىچە كېڭەيتىپلا قالماستىن، بەلكى ئوت-چۆپى مول يەرلەرنى ئالدامچىلىق ۋە پارا بېرىش يولى بىلەن چاڭگىلغا كىرگۈزۈۋالاتتى. مەسىلەن، تېيەنشىنىڭ فېرمىسىنىڭ سانجى ناھىيىسىنىڭ سەنتۇنخې دېگەن يېرىدە چوڭ بىر

يايلىغى بار ئىدى، بۇ يايلاقتا دائىم 2000 دىن كۆپرەك قوي بېقىلاتتى، باشقا چارۋىلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. مېنىڭ بىلىشىمچە، تېخنىكا فېرمىسى مۇشۇ يايلاقنى ناھىيە ئامبىلىغا پارا بېرىش ۋە دېپلوماتىك بېسىم ئىشلىتىش يولى بىلەن قولغا كىرگۈزۈۋالغان.

شۇ يىللىرى گۈچۈك ناھىيىسىگە قاراشلىق نەنسەننىڭ بەييانكې دەريانىڭ شەرقىدىكى چارۋىچىلىق مەيدانىنى تېخنىكا قاتارلىق ئون نەچچە فېرما ئىگەللىۋالغان ئىدى. 1915 ـ يىل ئۆلكە باشلىغى ياڭ زېڭشىن دېپلوماتىيە خادىمىغا چار روسىيىسىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىلەن سۆزلىشىپ، روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ خەلقنىڭ يەرلىرىنى تارتىۋېلىپ مال بېقىشىغا رۇخسەت قىلىنمايدىغانلىقىنى ئۇقتۇرۇشقا بۇيرۇغان. ئۇنىڭ دېپلوماتىيە خادىمىغا بەرگەن بۇيرۇغىدا مۇنداق دېيىلگەن: "بۇ روسىيە سودىگەرلىرى قەستەن مال بېقىپ، زىرائەتلەرنى بۇزۇپ قىلىۋەتكەن، پۇقرالار نېمىشقا بۇنداق قىلىسلەر دېسە، ئەكسىچە ئۇلارنى ھاقارەتلىگەن. ھەتتا پۇقرالارنىڭ قۇلىغىنى كەسكەن، ئۇرۇپ ئادەم ئۆلتۈرگەن... بۇ روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ ساتقان كالا، قوي، ئاتلىرى 100 مىڭدىن كەم بولمىغان، ئۇلار ئوتلاقلارنى، ئېتىزلارنى ئىگەللىۋالغان، ئۇزاق يىللاپ چارۋا باققان ۋە ئاۋۇتۇپ كەلگەن، ئەمدى مۇشۇنداق قىلمىساق بولمايدۇ...."① ئەلۋەتتە، بۇنداق سۆزلىشىلەر ھېچبىر نەتىجە بەرمەيتتى.

بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن، شىنجاڭ بىلەن

---

① ياڭ زېڭشىن: "سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار"، 7 ـ جىلت 1 ـ كىتاپ، 1 ـ بەت.

روسیه ئوتتۇرىسىدىكى سودا ئاجىزلىشىشقا قاراپ ماڭىدى، بىر مەزگىل، بىرقانچە فېرما چارۋىچىلىقىنى ئاساس قىلىشقا ئۆتۈپ، چوڭ چارۋا ئىگىلىرىدىن بولۇپ قالدى.

فېرمىلارنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئۇستىدىكى ئېكسپلاتاتسىيىسى دەھشەتلىك ئىدى. مەسىلەن، تىپەنشىڭ فېرمىسى ئۇرۇمچى شۆبىسىنىڭ مۇقىم ئىشچى-خىزمەتچىسى ئادەتتە 15 ئۆچۈرۈمدە بولاتتى. مۇدىر خەسەن كاپىتال تەرەپ ۋەكىلى بولۇپ، ھەر ئايلىق مائاشى ھازىرقى خەلق پۇلىغا 250 يۈەنگە توغرا كېلەتتى، يەمەك-ئىچمىگى ۋە يېتىش-قوپۇشغىمۇ فېرما مەسئۇل ئىدى. ئادەتتىكى خىزمەتچىنىڭ مائاشىغا كەلسەك، تېرە قاتارلىق ماللارنى پىرىيوم قىلىپ ئالىدىغان مۇتەخەسىس ۋە بوغالتىرنىڭكى سەل يۇقۇرى بولغانلىرى سىرتىدا، دۇكان خىزمەتچىلىرى بىلەن شاگىرتلارنىڭ ئايلىق مائاشى ھازىرقى خەلق پۇلى ھىساۋىدا 20 — 40 يۈەنگە توغرا كېلەتتى. شاگىرتلارنىڭ يەمەك-ئىچمىگىگە فېرما مەسئۇل بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئىش ھەققى ئاددى تۇرمۇش خراجىتى بىلەنلا تۇگەيتتى. مۇدىرلىدىن باشقا بۇ ئىشچى-خىزمەتچىلەر كۇنىگە 10 سائەتتىن كۆپرەك ئىشلەيتتى. روزى ھېيت ۋە قۇربان ھېيتتىن باشقا ۋاقىتلاردا دەم ئېلىش كۇنى بولمايتتى، ھېيت-ئايەملەردىمۇ ئىشچى-خىزمەتچىلەر مېھمان كۈتۈش بىلەن ئادەتتىكىدىنمۇ بەكرەك ھېرىپ كېتەتتى. 1917-يىلى روسىيە ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى ئاستىدا، دېخې فېرمىسىدىكى كاششاپ بىلەن ئىككىمىز بىرقانچە فېرمىدىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر بىلەن ئالاقلىشىپ، كاپىتال تەرەپكە جۇمە كۇنى دەم ئېلىش تەلىۋىنى بىرلىكتە قويدۇق. كاپىتال تەرەپ بىلەن روسىيىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىغا بېرىپ دەۋالاشتۇق.

كونسۇل دىياكوۋ شۇ چاغدىكى ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتۇپ بىزگە يول قويۇشقا مەجبۇر بولدى. نەتىجىدە بىز جۇمە كۈنى يېرىم كۈن دەم ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولدۇق؛ بىر يىل ئۆتۈپ جۇمە كۈنى بىر كۈن دەم ئېلىشنى قولغا كەلتۈردۇق.

فېرما كاپىتالىستلىرى ئۇ چاغلاردا ئىشى بولسا چار روسىيىنىڭ كونسۇلخانىسىغا باراتتى، ئادەتتە جۇڭگو ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بىلەن ناھايىتى ئاز باردى-كەلدى قىلاتتى، پەقەت ھەر يىلى باھار بايرىمىدىلا جۇڭگو دۆكانلىرىنىڭ ئادىتى بويىچە يەرلىك ئەمەلدارلارنى زىياپەتكە چاقىراتتى ھەمدە ئۇستىلىق بىلەن ئەجنەبىچە يىمەكلىكلەرنى ئىشلەپ ئالاقىدار ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە ۋە جۇڭگولۇق كەسپداشلارغا تەقدىم قىلاتتى. ئۇلار مېھمان چاقىرغاندا چوقۇم چار روسىيىنىڭ كونسۇلىنىمۇ چاقىراتتى ۋە شۇ يول بىلەن ئۆز ھەيۋىتىنى ئاشۇراتتى. ئۇلار جۇڭگولۇق ئەمەلدارلارنى كۆزگە ئىلمايتتى، لېكىن جۇڭگونىڭ ئەمەلدارلىق كەيپىياتىنى ياخشى بىلىۋالغان ئىدى، پۈرسەت تاپسلا پۇلنىڭ كۆزىگە قارىماي ئۇلارنى ئۆزىگە تارتاتتى. مەسىلەن، شۇ يىللىرى روسىيە ئارقىلىق بېيجىڭغا بېرىپ تۇرىدىغان ئەمەلدارلار روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ شەمەي، چۆچەك قاتارلىق يەرلەردە ئۆتكۈزگەن كاتتا مېھماندارچىلىغا داخىل بولۇپ تۇراتتى. روسىيىلىك بۇ سودىگەرلەر كېيىن كېلىدىغان ئىلتىپاتنى دەپ، بۇ جەھەتتە ئادەمەتچىلىك قىلاتتى. ئەلۋەتتە، بۇنىڭدىن باشقا، جۇڭگولۇق ئەمەلدارلارمۇ ئۆز ئارزۇسىغا يېتەلمەيدىغانلىغىغا كۆزى يەتكەندە، يەنە ئىچىدە پارىمۇ بەرەتتى. شۇ چاغدىكى تۇرپان ئامبىلى جاڭ خۇالىڭ، ئۇرۇمچى ئامبىلى چېن جىشەنلەر روسىيىلىك سودىگەرلەردىن كۆپ قېتىم پارا ئالغان، شۇنداق بولغاچقا، روسىيىلىك

سودىگەرلەر بىلەن يەرلىك سودىگەرلەر ئوتتۇرىسىدا قەرز ماجراسى ياكى باشقا ماجرا تۇغۇلۇپ قالسا، ئۇلار ھامان روسىيىلىك سودىگەرلەر تەرىپىنى ئالاتتى.

بۇ جەھەتتە، شۇ چاغدىكى ئۆلكە باشلىغى ياك زېڭشىن بىرقەدەر پاك ئىدى. مېنىڭ بىلىشىمچە، ياك زېڭشىن روسىيىلىك سودىگەرلەردىن پارا ئالغاندەك قىلمايدۇ. ئۇ 1912 ـ يىلى ھاكىمىيەت بېشىغا ئولتۇرغاندىن باشلاپ، روسىيىلىك ۋە ئەنگلىيىلىك سودىگەرلەر بىلەن ئالاقىلىششتىن نۇرغۇن قېتىم بېشى قاتقان بولغاچقا، شۇنى ئوبدان بىلەتتىكى، بۇ خەقنىڭ پۇلىنى ئېلىپ قويۇش خەنجەرنىڭ سېپىنى ئۇلارغا تۇتقۇزۇپ قويۇش بولاتتى، ئۇنىڭ ئاقۇبتىدە ئابرويى تۆكۈلۈپ نامى يەكسان بولاتتى. ئۇ بىرمۇ ئىش چىقىپ قالمىسۇن دەپ، قول ئاستىدىكىلەرگە روسىيىلىك سودىگەرلەر بىلەن خۇسۇسى بېرىش ـ كېلىش قىلماسلىقنى، بىر بىرىگە سوغا تەقدىم قىلماسلىقنى تاپىلاپ تۇراتتى. ئۇ چاغدا جايلاردىكى روسىيە ـ لىك ئاقساقاللار چەتئەلنىڭ كۇچىگە تايىنىپ ھۆكۈمەتكە تەھدىت سېلىپ تۇراتتى؛ ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئۆز ئورنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، تولا چاغلاردا، مادارا قىلاتتى، ھەتتا ئاقساقاللار يامۇلغا ئىش بېجرىشكە كېلىپ قالسا، بەزى يامۇللار ئۇدۇل دەرۋازىنى چوڭ ئېچىپ، پوچاقىزا ئېتىپ قارشى ئالاتتى. ياك زېڭشىن مۇشۇ ئىش ۋەجىدىن قايتا ـ قايتا يولىيورۇق بېرىپ، ھەرقايسى ناھىيە ئامبالىرىغا دۆلەتنىڭ ئابرويىغا ۋە ئۆزلىرىنىڭ سۈپىتىگە دىققەت قىلىشنى، چەتئەللىكلەرگە خوشامەت قىلىدىغان بۇنداق كۆتۈرۈلىش ئۇسۇلىنى بىكار قىلىشنى تاپىلىغان ۋە ئاقساقاللارنى كۆتۈرۈلىش چارىسىنى بەلگىلەپ بەرگەن. لېكىن بۇنىڭغا بىلەن روسىيىلىك

سودىگەرلەرنىڭ ھەيۋىتىنى چۈشۈرگىلى بولمايتتى، پەقەت 1917 ـ يىلـ دىكى روسىيە ئىنقىلاۋىدىن كېيىنلا روسىيىلىك سودىگەرلەر سەل ئۆزىنى تارتىدىغان بولۇشتى، لېكىن ئۇلارنىڭ بىرمۇنچىسى يەنىلا زور مىقدارىدا مەبلەغگە① ئىگە، جەمئىيەتتىمۇ مەلۇم ئورۇنغا ئىگە ئىدى.

1917 ـ يىلدىكى روسىيە ئىنقىلاۋىدىن كېيىن نۆرغۇن روسىيلىك سودىگەرلەر جۈملىدىن تېيەنشىك فېرمىسىنىڭ كاپىتالىستى ئىسھاقمۇ مەبلىغى بىلەن ئۆيى ـ ۋاقتىنى شىنجاڭغا كۆچۈرۈپ كەلدى. روسىيە ئىنقىلاۋى ۋە ئىچكى ئۇرۇشى شىنجاڭ بىلەن روسىيە ئوتتۇرىسىدىكى سودىنى بىر مەزگىل ئاجىزلىتىپ ۋە ئۈزۈپمۇ قويدى، لېكىن تېخىمۇ مۇھىمى كاپىتالىزىم تۈزۈمىنىڭ روسىيىدە قومۇرۇپ تاشلىنىشى، شىنجاڭدىكى قاچاق روسىيىلىك سودىگەرلەرنىڭ نەزىرىدە، ئەجەل سىگنالىنىڭ چېلىنىشىدىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. ئۇلار روسىيـ نىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئىنقىلاپ ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتىدىن كېچە ـ كۈندۈز دىققىتىنى ئۈزمىدى، ئىركۈتسكىدا ئەكسىلئىنقىلاۋىي ئاق ئوردۇس ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، روسىيىلىك سودىگەرلەر ئۇلار بىلەن ئالاقلىشىشقا تېخىمۇ ئادەمىمۇ ئەۋەتكەن ئىدى. مەن تېيەنشىك فېرمىسىدىن چىقىپ كەتكەچە، بۇ كاپىتالىستلارنىڭ يىغىلىشۇۋېلىپ، روسىيە خەۋەرلىرى ئۈستىدە دائىم پاراڭ قىلىشىدىغانلىقىنى، بىر بىرىدىن روسىيىگە دائىر خەۋەر سۈرۈشتە قىلىدىغانلىقىنى ھەمدە سۆبىكتىپ ئارزۇسى بويىچە ئۆزلىرىنى خوشال قىلىشىدىغان خەۋەرلەرنى، مەسىلەن، ئەنگلىيە بىلەن ياپونىيە بىرلىشىپ

① تېيەنشىك فېرمىسىنىڭ كاپىتالى 1914 ـ يىلىنىڭ ئۆچۈرىسىدە 2 مىليون رۇبلى ئىدى، بۇنى ئالتۇنغا سۈندۈرغاندا 38 مىڭ سەر ئالتۇن بولاتتى.

روسیه ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتىگە ھۇجۇم قىپتۇدەك، ئاق ئورۇسلاردىن گېنېرال پالانى روسىيىنىڭ پالانى يېرىنى ئېپتۇدەك، ئامېرىكا ئارمىيىسى پېتېربۇرگقا بېسىپ كىرىپتۇدەك، ئەنگلىيە مۇداخىلىچى ئارمىيىسى تاشكەنتنى ئېپتۇدەك دېگەنگە ئوخشاش ئۆزلىرىگە ئەمىن بېرىدىغان خەۋەرلەرنى توقۇپ تارقىتىشىدىغانلىغىنى دائىم ئاڭلاپ تۇراتتىم، تونۇشتۇرۇشقا ھەممىدىن بەك ئەرزىيدىغىنى شۇكى، شۇ چاغدا بېستروۋ دەيدىغان روسىيىلىك بىر قېرى ئادۋوكات بولۇپ، ئۇ ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن، مۇردىغا جان كىرگۈزەلەيمەن، كىشىنىڭ ياخشى-يامان كۆڭىگە قىلىشىدىن بىشارەت بېرەلەيمەن، دەپ يۈرگەن. بۇ ئازاتلىقتىن ئىلگىرىكى خەنزۇلار ئارىسىدىكى بىر خىل پال سېلىش، جىن-شاياتۇن يولىدا ساماغا دەسسەشكە قىسمەن ئوخشاپ كېتەتتى. يانخاڭ كوچىسىدىكى روسىيىلىك سودىگەرلەر كۆپىنچە بۇ قېرىنى چاقىرىپ كېلىپ، كۆپچىلىك قاپ-قاراڭغۇ ئۆيدە ئولتۇرۇپ ئەۋلىيا-ئەنبىيالارنى چاقىرىشتەك ئىشلارنى قىلىشاتتى. بېستروۋ ھەم خۇراپىي ھەم ھىلىگەر بىرنېمە ئىدى، ئۇ ئەنە شۇ يوللار بىلەن روسىيىلىك سودىگەرلەرنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشەتتى ۋە مول داستىخىنغا داخىل بولاتتى. مەنمۇ بىرنەچچە قېتىم قاتناشقان، بۇ رۇس بوۋاينىڭ ئالدامچىلىق يوللىرىنى بىلىۋېلىپ ئەخمەقمۇ قىلغان ئىدىم. ئۇلار يەنە دائىم ئاخۇنلارنى قۇرئان-تالاۋەتكە تەكلىپ قىلىپ، ئاللاتائالادىن بولىشۇبكىلارغا جازا بېرىپ، چار پادىشانىڭ تېرىلىشىگە يار-يۆلەك بولۇشنى تىلەيتتى.

ئۇ چاغدا مەن ماركسزىمنى ۋە روسىيە ئىنقىلاۋىنىڭ ھەقىقى ئەھۋالىنى بىلمەيتتىم، لېكىن ياشاۋاتقان شارائىتىم ۋە ئوقۇغان ئىلغار ئوقۇشلۇقلار ئارقىسىدا، بايلارنىڭ بىزگە ئوخشمايدىغانلىغىنى،

بەلكى مەنپەئەتسمز بىر بىرسمزگە مۇتسلەق ئوخشمايدىغانلىغىنى بىلگەن ئىدىم. دىمەك، ئۇلار نەپىرەتلىنىدىغان نەرسە چوقۇم بىز قارشى ئېلىشقا تېگىشلىك نەرسە بولىدۇ. شۇڭا، ئۇلارنىڭ تىلىگىنىنى بىز قاغايمىز، ئۇلارنىڭ قاغىغىنىنى بىز تىلەيمىز، ئۇلارنىڭ قولىدىن كەتكەن نەرسىلىرىگە قايتىدىن ئېرىشىشگە يول قويماسلىق بىزنىڭ خوشاللىغىمز بولىدۇ. شۇ چاغدا بۇ بىر خىل بىلىپ-بىلمەي، ئۆز ئۆزىدىن پەيدا بولغان سىنىپىي ئاڭ ئىدى.

جۇڭگو بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىغا قاتناشقاندىن كېيىن، 1918-يىل ياپونىيە شىنجاڭغا بىر تۇركۈم تەكشۈرگۈچىلەرنى ئەۋەتتى. 1919-يىلى بىر كۈنى غاچ-غاچ ئايال كىيگەن بىر پاكار كىشى دۆكىنىمزغا كەلدى. بىرەيلەن ماڭا ئۇنىڭ ياپونىيىلىك ئىكەنلىگىنى ئېيتتى. ئۇزاق ئۆتمەي، بۇ ياپونىيىلىك كىشىنى ئىسھاق ۋە باشقا روسىيىلىك سودىگەرلەر ئۆيلىرىگە چاينا چىللاشتى، تەرجىمانلىق قىلىش پۇرسەت بولۇپ بەرگەچكە، مەن بۇ سودىگەرلەرنىڭ ياپونىيىنىڭ مۇھاپىزىتىگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن، ياپونىيە تەۋەلىگىگە ئۆتمەكچى بولغانلىغىنى ئۇقتۇم. ياپونىيىلىك كىشى ئۇلارغا ئەگەر 40 ئۆيلۈك روسىيىلىك سودىگەر ياپونىيە تەۋەلىگىگە ئۆتۈشىنى ئىلتىماس قىلسا، ياپونىيە ئىمپېرىيىسى ھۆكۈمىتى ئاشۇنى سەۋەپ قىلىپ تۇرۇپ جۇڭگو ھۆكۈمىتى بىلەن ئالاقىلىشىدىغانلىغىنى، ئۇرۇمچىدە كونسۇلخانا قۇرۇپ ئۇلارنىڭ "مەنپەئەتىنى قوغدايدىغان"لىغىنى ئېيتتى. لېكىن كېيىن روسىيىلىك سودىگەرلەردىن ياپونىيە تەۋەلىگىگە ئۆتۈشنى خالايدىغانلار 40 ئۆيلۈكىكە يەتمىگەنلىگى ۋە باشقا سەۋەپلەر تۈپەيلىدىن ياپونىيە جاھانگىرلىگىنىڭ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشمىدى.

روسىيىلىك سودىگەرلەرنىڭ بىر قىسمى روسىيە ئىنقىلاۋىدىن

كېين سودىگەرلىگىنى توختاتتى، كۆپچىلىگى ئىچكى سودا بىلەن شۇغۇللىنىشقا ئۆتتى، شىنجاڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن سودا مۇناسىۋىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەندىن كېيىن، مەبلىغى جەق روسىيىلىك سودىگەرلەر يەنە ئىچكى - تاشقى سودا بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىدى. ئەلۋەتتە، ئۇلارنىڭ چار روسىيە دەۋرىدە ئىگە بولۇۋالغان "ئىمتىيازى" قالمىغان ئىدى. ئۇلار ۋەزىيەتنىڭ بىر مەھەل ئۆز ئارزۇسىغا قاراپ ئۆزگەرمەيدىغانلىغىغا كۆزى يەتكەندىن كېيىن، جۆڭگو تەۋەلىكىگە ئۆتۈشنى ئىلتىماس قىلىشتى. مەن تاكى 1922 - يىلى تېيەنشىڭ فېرمىسىدىن ئايرىلغانغا قەدەر، جىشاڭيۈڭ قاتارلىق بىرقانچە فېرما شىنجاڭنىڭ سودا ئىگىلىگىدە يەنىلا ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتاتتى. 1933 - يىلى "12 - ئاپرېل" سىياسى ئۆزگىرىشىدىن كېيىن، بەزىلەر تېخى سىياسى سەھنىگە چىقىۋالدى. ئۇلارنىڭ تۇرمۇش مەئىشىتى جەمىيەتتە ئالدىنقى قاتاردا ئىدى، ئۇلارنىڭ يېتىش - تۇرۇش، يېمەك - ئىچمەكىنىڭ ناھايىتى ھەشەمەتلىك ۋە كاتتا ئىكەنلىگىگە شۇ چاغدا شىنجاڭدا مادىي تەمىناتقا ئالاھىدە دىققەت قىلىدىغان چوڭ ئەمەلدارلار مۇ تەڭ كېلەلمەيتتى.

بۇ روسىيىلىك سودىگەرلەر ئۆزلىرىنى تەقۋادار ئىسلام مۇرىتلىرى دەپ ھىساپلايتتى، لېكىن ئۇلار دائىم دىن ئارقىلىق ئاز - تولا خەيرى - ئېھسان بىلەن دىندارلارنى ئالدايتتى. مەسىلەن، مۇسۇلمانلار ھەر يىلى ئۆزلىرىنىڭ كۆچمە مۇلكىنىڭ قىرىقىتىن بىرىنى زاكات ھىساۋىدا كەمبەغەللەرگە بېرىشى كېرەك، دىگەن دىنىي قائىدە بار. تېيەنشىڭ فېرمىسىدىكى ئىش تۇتقۇچىلار زاكات بېرىشتىن ئاۋال ھامان بىزدەك شاگىرتلارغا كاسات مالىلارنى ۋە ئۈزاق يىل بېسىلىپ قالغانلىقتىن ئۆزگىرىپ كەتكەن ياكى ئىشلىتىشكە بولمايدىغان

نەرسىلەرنى سارايدىن ئېلىپ چىقىپ زاكات بېرىلمىدىغان مال ھىساۋىدا يېغىشتۇرۇپ قويۇشنى تاپىلايتتى. يەنە، بەزى قەرزدارلار ھەقىقەتەن ئۇلارنىڭ مېلىنى قايتۇرۇپ بېرەلمەيدىغان بولۇپ قالسا، ئۇلار بۇنىڭغىمۇ "دىنىي مۇراسىم" ئارقىلىق قەرزدارنىڭ تۆلەشكە تېگىشلىك مېلىنى پۇلغا سۈندۇرۇپ، ئاندىن بىر بولاق نەرسىنى ئاشۇ پۇلنىڭ قىممىتى قىلىپ، قەرزدارنىڭ كۆز ئالدىدا ئايەت ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ئاشۇ نەرسىنى قەرزدارغا بېرەتتى، بۇ ئۇنىڭ "مەرتلىك" قىلىپ بېرىۋاتقىنى بولاتتى، ئاندىن بۇ نەرسىنى يەنە قەرزدارنىڭ قولىدىن قايتۇرۇۋېلىپ، شۇنىڭ بىلەن قەرزدارنىڭ قەرزىنى تۆگەتكەنلىگى ھېساپلايتتى. ئۇلار بۇنى ئاللاتائالانىڭ ئەمرىنى ئىجرا قىلغانلىغىمىز دېيىشەتتى. ئۇ چاغلاردا كەمبەغەللەر-نىڭ ئاڭ-سەۋىيىسى تۆۋەن بولغاچقا، ئاشۇنداق رەڭگۈزلىق ئالدىدا بەزىلەر قايمۇقۇپ قالاتتى.

ئىلگىرى-كېيىنكى 12 يىللىق فېرما ھاياتى ماڭا ئىجتىمائى كىشىلىك تۈرمۇشنىڭ بىرمۇنچە يولىنى ئۇقتۇردى، بىر ھىساپتا تېخنىكىلىق فېرمىسىنى "مېنىڭ ئالىي مەكتىۋىم" دېسەمۇ بولىدۇ. مەن مۇشۇ ئەسلىمىنى يازىدىغان چاغدا، بۇنىڭدىن نەچچە ئون يىل ئاۋال يېزىلىپ ساقلىنىپ قالغان خاتىرە دەپتىرىمىنى ۋاراقلىغىنىمدا، بىر دەپتىرىمگە شۇ چاغدا "بالا دېگەن ئوقۇسىمۇ كۆڭۈل قويمايدۇ" دېگەن خەنزۇچە يېزىلغان سۆزگە كۆزۈم چۈشتى. شۇ يىللاردا ۋاقىت چىقىرىپ ئۆز ئۆزەمدىن ئۆگەنگىنىم ۋە خوجايىنىڭ مەن ۋە مېنىڭ ھەمراىرىم، نامرات خەلق ئۈستىدىن يۈرگۈزگەن ئېكسپلاتاتسىيسى، ئالدامچىلىغى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئەھۋاللار كۆز ئالدىمغا كەلدى.

شىنخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى ئىككى ئىش

1912 ـ يىلى كۈزدە ۋەتەن زىمىنىغا قەدەم قويغان چېغىمدا، ۋۇچاك قوزغىلىڭىنىڭ بولۇپ ئۆتكىنىگە بىر يىل بولۇپ قالغان ئىدى، لېكىن مەن چۆچەك كوچىلىرىدا ھېچبىر يېڭىلىق كۆرمىدىم، مۈڭۈشۇن ۋالى سىرتقا چىقسا، يەنىلا تەختىراۋانغا ئولتۇراتتى، جاك چېلىنىپ ئۇنىڭغا يول بوشىتىلاتتى، يامۇلىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا كالتەكلەر قاتار تىزىپ قويۇلاتتى ۋە گۈناكارلار سولىنىدىغان ياغاچ قەپەزلەر قويۇپ قويۇلاتتى؛ بازاردا ۋە بەزى مەيدانلاردا ئاشكارا تاۋكالار بولاتتى، چوتاچىلار ئۆ يەردە ئالدامچىلىق قىلاتتى ۋە بەزىدە خېلى زور غەلۋە چىقىراتتى.

شۇ چاغدا بۇنداق ھادىسىلەر مەنىدە بىر خىل ھەيرانلىق تۇيغۇسى پەيدا قىلغان ئىدى. شەھەيدىكى ۋاقتىمدا گېزىت ـ ژورنال ـ لاردىن ۋە كىشىلەرنىڭ ۋەزىيەت توغرىسىدىكى پاراڭلىرىدىن ۋەتىنىمىزدە ئىنقىلاپ بولۇپ، چىك سۇلالىسىنىڭ پادىشاسى ئاغدۇرۇلۇپ، جۇڭخۇا مىنگو قۇرۇلغانلىغىنى ئاڭلىغان ئىدىم. شۇ چاغلاردا روسىيىدە ئىنقىلاپ توغرىسىدىكى پاراڭلار غەلىتە تۇيۇلمايتتى. بەزى كىشىلەر ئۇچۇن ئىنقىلاپ تارمار دېگەن سۆزنىڭ ئالمىشى ھىسابلانسىمۇ، لېكىن كەك خەلق ئۇچۇن ئىنقىلاپ ئۇمىت ئىدى. لېكىن ئىنقىلاپ بولغان ۋەتەندە نىمە ئۇچۇن ئۇمىتتىن بىشارىمۇ كۆرۈنمەيدۇ؟ تەبەنشىك فېرمىسىنىڭ چۆچەك شۆبىسىدىكىلەرنىڭ ئېيتىشچە، شەنـ جاڭدا شۇ چاغدىمۇ ئىككى مەزھەپ بار ئىكەن، بىكى مەزھەپ يىلنىڭ بېشىدا ئىلىدا ئىنقىلاپ قىلىپ، ئىلى جاڭجۇنىنى ئۆلتۈرۈپ، ئىنقـ

لاۋني هۆكۈمەت قۇرغان ئىكەن. كونا مەزھەپ ئۇرۇمچىنى مەركەز قىلىپ "جازا يۇرۇشى" قىلىپ ئەسكەر چىقىرىپتۇ. ئىككى تەرەپ ئىلى بىلەن ئۇرۇمچى ئوتتۇرىسىدىكى كورت قاتارلىق يەرلەردە ئۇرۇش قىپتۇ، قىلغاندىمۇ ناھايىتى قاتتىق ئۇرۇش قىپتۇ. كېيىن بېيجىڭدا خان ئورنىدىن چۈشۈپ، جۇڭخۇا مىنگو قۇرۇلۇپتۇ، شىنجاڭ پەرمەتـ دارى "يۈەن داخۇا جاناپلىرى" ئىلى تەرەپ بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈشكە ۋەكىل ئەۋەتىشكە مەجبۇر بوپتۇ، 6-ئايدا ئىككى تەرەپ ئاخىر چۈچەكتە سۈلھى كېلىشىمى ئىمزالاپتۇ. ئەمدى "يۈەن داخۇا جاناپلىرى" بېيجىڭغا قايتىپ، شىنجاڭغا "ياڭ زىڭشىن جاناپلىرى" ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان بوپتۇ، ئەمەل نامىنى تۇتۇقبەگ قىلىپ ئۆزگەرتىپتىمىش. پەقەت ئۇرۇمچى بىلەن ئىلى تېخى سۈلھىگە كەلمەپتۇ، شۇنداقلا جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپىمۇ ناھايىتى قالايمىقان ئىكەن.

شىنجاڭ ئىنقىلاپ ۋە داۋالغۇش ئىچىدە تۇراتتى، لېكىن چۈچەكـ تىن ئۇرۇمچىگە كەلگىچە يول ئۈستىدە ھېچقانداق ئەنسىزلىك سەزمىدىم، شۇنۇ ئەتراپىدا دېڭ باۋشەن باشچىلىغىدىكى ئىلى ئىنقىلاۋىي ئارمىيىسىنى ئۇچراتتىم، شۇنۇ شەھىرىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىغا بولسا ئۆلكىگە قاراشلىق نۇرغۇن قوشۇن ئورۇنلاشقان بولۇپ، بۇلار بىر بىرى بىلەن تىركىشىپ تۇرغان ئىكەن.

ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، ۋەتەنگە بولغان مۇھەببەت ۋە ھەۋەس مېنى رىيالليقا يۈزلەندۇردى-دە، نۇرغۇن ئىشلارنى ئاڭلىدىم ۋە كۆردۈم. بۇلاردىن مۇنۇ ئىككى ئىشنى يېزىپ قالدۇرۇشقا ئەرزىيدۇ.

بىرى — 1912-يىلى 1-ئايدىكى ئىلى قوزغىلىڭىنىڭ يەرلىك

ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەنلىگى.

ئەينى ۋاقىتتا، ئىلى ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلاشقان يەر ئىدى، شەھەردە ئۇيغۇرلار بىلەن خۇيزۇلارنىڭ سانى بىرقەدەر كۆپ ئىدى؛ ۋالىڭگۈڭ، تەيىجى① قاتارلىق يۇقۇرى قاتلامدىكىلەرنى ھىساپقا ئالمىغاندا، شۇڭا، داغۇر (سولۇن)، چاخار ۋە ئولۇنىت موڭغوللار، شۇنىڭدەك كۆچمەن قازاقلار، موڭغۇللار② ئىلى جياڭجۈنىگە بۇ ۋاستە قارايدىغان خوشۇن يىڭ قىلىپ تەشكىل قىلىنغان ئىدى. ئۇلار ئەۋلاتمۇ-ئەۋلات دەھشەتلىك فېئودالىق زۇلۇمغا ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىگە ئۇچراپ كەلگەچكە، ھۆكۈمران سىنىپنى تەبىئى ھالدا ياماق كۆرەتتى. شەھەرلەردىكى سودىگەرلەر ۋە قول سانائەتچىلەر كاپالەتكە ئىگە بولمىغاچقا ۋە ئىمتىيازلىق روسىيىلىك سودىگەرلەر بىلەن رىقابەتلىشىشكە قادىر بولمىغاچقا، ھاكىمىيەتتىنمۇ نارازى ئىدى. خۇسۇسەن چار روسىيىنىڭ ئىلىدىكى كونسۇلخانىسى ئىلىدىكى ئىشلاردا ئۆز بەگ-ئۆز خان ئىدى، روسىيە مۇھاجىرلىرى كۆچمەن تايىنىپ يەرلىك ئاھالىنى بۇزمەك ئېتەتتى. جياڭجۈن ۋە مۇئاۋىن ۋالى بولسا ماداراچىلىق قىلاتتى، خەلق تەرەپتە تۇرۇپ چەتئەل كۈچلىرىگە قارشى تۇرمايتتى، شۇ سەۋەپتىن ئاھالە بىلەن ھۆكۈمەت

① تەيجى — موڭغۇللارنىڭ ئاقسۆڭەكلىرى. — تەھرىردىن.

② ئىلى تەۋەسىدىكى قازاقلار قىزاي ۋە ئالبان دېگەن ئىككى قەبىلىگە تەۋە بولۇپ، شۇ يىللىرى بۆرتالا تەرەپلەردە كۆچۈپ يۈرەتتى؛ موڭغۇللار غەربىي يولدا كونا تۆرغۇتلار بولۇپ، جىمى دەريالىق بويلىرىدا چارۇچىلىق قىلىشاتتى، ئولۇنىت موڭغۇللار جۇڭغارلارنىڭ ئەۋلاتلىرى ئىدى، چاخار موڭغۇللار بولسا چىمى سۇلالىسىنىڭ چېگىنلۇك يىللىرىدا شۇەنخۇانىڭ چەت-ياقىلىرىدىن مۇداپىئە ئۈچۈن ئىلىغا كەلتۈرۈلگەن ئىدى.

رانلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت تېخىمۇ كۈچەيگەن ئىدى. ئىلى شۇ زامانلاردا تاشقى سودا ئېغىزى ئىدى، شەرقتىن ۋە غەربتىن كىرگەن دېموكراتىيە ئىدىيىسى يۇقۇرىدا ئېيتىلغان ئاھالىنىڭ قەلبىدە ئانالا تەسىر كۆرسەتتى.

ياڭ زەنشۇي باشچىلىغىدىكى ئىنقىلاپچىلارنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتلىرىدە مەلۇم رول ئويناۋاتقانلىغىغا كۆزى يېتىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنى قولغا كەلتۈرۈشنى ئۆزلىرىنىڭ ئىنقىلاۋىي تاكتىكىسىنىڭ بىرى قىلدى. ئۇلار ئۇيغۇرلار بىلەن خۇيزۇلارغا قىلغان تەشۋىقاتتا، شىنجاڭدىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ نۇرغۇنى خەنزۇ بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى، ئۇلار خەلقىنى باستۇرۇش، خەلقنى زىيانكەشلىك قىلىش جەھەتتە خەنزۇ ۋە باشقا مىللەت دەپ قاراپ تۇرمايدۇ، دەپ كۆرسەتتى. ئىنقىلاپچىلار ئىشلىگەن "بەيخۇاباۋ" گېزىتى ئاز سانلىق مىللەتلەر يېزىغىدىمۇ بېسىپ تارقىتىلدى.

ئىنقىلاپچىلار گېلاۋخۇيىنى① ئاممىنى تەشكىللەشنىڭ ۋاستىسى قىلغان، شۇ يىللىرى ئىلىدا گۈرۈھلۈك تەشكىلاتى قۇرغان شۇ سەنتەي گېلاۋخۇيغا نۇرغۇن ئاز سانلىق مىللەت خەلقىنى قاتناشتۇرغان. گېلاۋخۇي ئەسلىدە كۆچمەنلەرنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان، ئاساسەن رىيال مەسلىلەرنى ھەل قىلىدىغان ئىجتىمائى تەشكىلات ئىدى، ئۇنىڭ تەشكىلىي ئىدىيىسى خېلى ئىلغار بولۇپ، كۆچلۈك دىنىي تۈس ئالمىغان، مىللەت ۋە دىنىي پەرقلەر بىلەن چەكلەنمىگەن ئىدى،

---

① گېلاۋخۇي يەنە ئاكا ـ ئۇكىلار جەمىيىتى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە خەلق ئىچىدە قۇرۇلغان مەخپى تەشكىلات. ـــ تەھرىردىن.

فېئودالللقغا ۋە جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇشتا ھەممەيلەن بىر ئائىلە دەپ قارايتتى، شۇڭا ئاز سانلىق مىللەتلەرنى جەلپ قىلالايتتى.

1912 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ئىلى قوزغىلىڭى كۆتىرىلگەن كېچىسى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن بولغان نۇرغۇن ئامما كۆرەدىكى ساڭگۇن مەھكىمىسىگە ۋە شىنجاڭ مائجۇ يېڭىغا ھۇجۇم قىلىش جېڭىگە قاتناشتى، خۇيزۇلاردىن ما دېيۈەن①، ما لىڭشياۋ، خەن يۈشۇلار شۇ چاغدا چىڭ سۇلالىسىغا قارشى قوشۇنىنىڭ ھەممىگە تونۇشلۇق باشلىقلىرى ئىدى. ئۇيغۇرلاردىن ھېكمېبەگ، ھۇسەنباي، ياقۇپبايلارمۇ قوزغىلاڭ باشلىنىشىتىن ئاۋال ئىنقىلاپقا يارىدەم بېرىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرگەن ھەمدە پۇل ـ مال بېرىپ، ئىنقىلاپ ئۇچۇن كۆچ چىقارغان ئىدى. ئىنقىلاپچىلار ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئىشىنىپ، ئۇلارغا قورال ـ ياراق تارقىتىپ بەرگەن؛ ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ ئىنقىلاپقا قىزغىن مۇئامىلە قىلىپ، قورال ـ ياراق ئېلىش بىلەنلا ئالدىنقى سەپكە ئاتلانغان.

ئىنقىلاۋىي ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشى بىلەنلا ئىنقىلاپچىلاردىن فېڭ تېمىن 5 مىللەت بىرلەشمىسىنى قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغان. شۇ جايدىكى يۇقۇرى تەبىقە كىشىلىرى، مەسلەن، چاخار، ئولۇنت يېڭىنىڭ باشلىغى، قازاقلارنىڭ مىڭبېگى قاتارلىقلار يېڭى ھاكىمىيەتنى ھىمايە قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن. شىخۇ ناھىيىسىنىڭ تۆت تۈپ تېرەك دىگەن يېرىدىكى كونا تۇرغۇت چىنۋاڭى پالتا (ياپونىيە ھەربى مەكتىۋىدە ئوقۇغان)مۇ ئىلىغا ئادەم ئەۋەتىپ، ئىنقىلاپنى قوللايدى.

---

① بۇ كىشىنىڭ لەقمى "يوغان بۇرۇن" ئىدى، كېيىن ياڭ زېڭشىن ئۆز يېنىغا تارتىپ كەتكەن، مەن ئۇنى ئۇرۇمچىدە كۆرگەن ئىدىم.

غانلىغىنى بىلدۇرگەن. يۇقۇرى تەبىقە ئىچىدىكى بۇ چىنۋاڭ، باشلىق، مۇئەيىن دىگەنلەر چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى بىلەن ئۇزاق يىللىق فېئودالىق مۇناسىۋىتى تۇرۇقلۇق نىسمە ئۈچۈن ئىلدا قوزغىلاڭ بولۇشى بىلەنلا ئۆزلىرىنىڭ كونا خوجايىنلىرىدىن ۋازكېچىدۇ؟ يەنە نىمە ئۈچۈن كېيىن يۈەن داخۇا ھۇجۇم قىلىشقا ئەسكەر ئەۋەتىپ، ئىنقىلاۋىي قوراللىق قوشۇن كورت دىگەن يەردە مۇشكۈل ھالغا چۈشۈپ قالغاندا، ئارقا سەپتىكى ئايماق، خوشۇن يىگىلار ۋە چارۋە-چىلار يۈەن داخۇانىڭ قۇتۇرىتىشىغا ئالدانماي، ئەكسىچە، چاخار يىگىنىڭ باشلىغى سوتەي تېخى ئايماق، خوشۇن ئەسكەرلىرىدىن 1000دىن ئوشۇق ئادەمنى قۇمبۇلاققا ئۆلكە قوشۇنغا زەربە بېرىشكە ئەۋەتىدۇ؟ ئېيتىش كېرەككى، بۇ، بىر تەرەپتىن، بۇ يۇقۇرى تەبىقە كىشىلىرىنىڭ چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە ئىشەنچى قالمىغانلىغىدىن بولسا، تېخىمۇ مۇھىمى ئۆزلىرىنىڭ قول ئاستىدىكى خەلقنىڭ چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ كەتمىنىنى چاپمايدىغانلىغىدىن بولغان، شۇ سەۋەبتىن، ئۇلار ئىنقىلاۋىي ھاكىمىيەت بىلەن ۋاقتىنچە ھەمكار-لاشقان. ئىلى قوزغىلىڭىنىڭ تېز غەلبە قازىنىشى ئەكسىلئىنقىلاپنىڭ شۇ يەردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن پايدىلىنىپ كېتەلمىگەنلىگى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك.

ئىككىنچىسى — 1912 ـ يىل چىرىيە كەنتىدە ئۇيغۇر دېخانلىرىنىڭ گېلاۋخوجى بىلەن بىرلىشىپ چار روسىيە مۇھاجىرلىرىنىڭ خەلقىنى ئېزىشىگە قارشى تۇرۇش كۆرىشىنىڭ يۈز بەرگەنلىگى.

چىرىيە خوتەن ناھىيىسىنىڭ شەرق تەرىپىدە 100 كىلومېتىرچە كېلىدىغان جايغا جايلاشقان چوڭ بازار ئىدى، ھازىر ئۇ يەر ناھىيە بولدى. ئۆز ۋاقتىدا خوتەن ناھىيىسىگە قارايدىغان مۇھىم بىر قاتناش

تۆگۈنى هەم يېزا ئىگىلىگى خۇسۇسەن شايى-ئەتلەسچىلىك قول سانائىتى خېلى تەرەققى قىلغان بىر يەر ئىدى (بۇ يەردە يىلغا تەخمىنەن 30 مىڭ توپتىن كۆپرەك شايى-ئەتلەس ئىشلەپچىقىرىلاتتى)، شۇ سەۋەپتىن چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىدىن باشلاپ، روسىيەلىك سودىگەرلەر سودا-سېتىق ئىشى بىلەن بۇ يەرگە كېلەتتى، كېيىنچە بۇ يەردە بىر شائىزۇڭ (سودا ئاقساقلى)مۇ قويۇلغان ئىدى.

ئالدىنقى باپتا بايان قىلىنغىنىدەك، شىنجاڭدا ئېكسپورت-ئىمپورت سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار باج تاپشۇرمايتتى، شائىزۇڭلار ئەنە شۇ يول بىلەن يەرلىك ئاھالىنى روسىيىلىك سودىگەر بولمەن دەپ ئالداپ، ئۇلارغا سودا بېلىتى تارقىتىپ بېرەتتى، لېكىن يەرلىك ئاھالە روسىيىلىك سودىگەرلەرگە ئەزەلدىن ئېھتىيات بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى، ئۇلارنىڭ دامغا چۇشۇپ قالىدىغانلار ناھايىتى ئاز بولاتتى. شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، شائىزۇڭ سىيىت ھاجى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ خەلقنى قايمۇقتۇرۇپ: جۇڭگو قالايمىقانلىشىپ كەتتى، ئاھالە كاپالەتسىز قالدى، ئۆزەڭلەرنىڭ ئامانلىغى ئۈچۈن دەرھال روسىيە تەۋەلىگىگە ئۆتۈڭلار، روسىيە تەۋەلىگىگە ئۆتسەڭلەرلا سودا-سېتىق، دېخانچىلىق ئىشلىرىدا باج تاپشۇرمايلا قالماستىن، بەلكى ھەرقانداق ۋەقە تۇغۇلۇپ قالسىمۇ سىلەرگە قەشقەردىكى روسىيە كونسۇلخانىسى ئىگە بولىدۇ، دېگەن. سىيىت ھاجىنىڭ شۇ تەشۋىقاتى ھەقىقەتەن بىرمۇنچە سودىگەرلەرنى جەلپ قىلالىغان، بۇ سودىگەرلەرمۇ چار روسىيىنىڭ كۈچىگە تايىنىپ كەنتتە سىيىت ھاجىنى يۆلەپ ئۆز مەملىكىتىدىكى قېرىنداشلارنى بوزەك ئەتكەن. بۇنداق ئەھۋال ئەينى يىللىرى ئىچكى ئۆلكىلەردىكى بەزى كاتولىك دىنى ياكى خرىستىيان دىنى مۇخلىسلىرىنىڭ چەتئەللىك پوپلار ياكى دىن تارقاتقۇچىلىرى

لارنىڭ قۇترىتىشى ۋە قوللاپ قۇۋۋەتلىشى ئارقىسىدا ئۆز ئېلىدىكى قېرىنداشلىرىنى بوزەك ئەتكىنىگە ئوخشاش ئەھۋال ئىدى.

شۇ يىلى ئەتيازنىڭ ئاخىرلىرى چىرىيە ئاھالىسى ئىستىخىيىلىك هالدا قوزغىلىپ، روسىيە مۇهاجىرلىرىنىڭ ئىقتىسادىي زۇلمىغا ۋە جىسمانى زىيانكەشلىگىگە قارشى چىقىقان، چار روسىيە شاگىزۇگى سىيەت هاجى بولسا ئۆز ئادەملىرىگە يەرلىك ئاھالىنى ئۇرغۇزغان. بۇ چاغدا چىرىيىدىكى گېلاۋخوجي هەققانى غەزەپكە كېلىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ سىيەت هاجىنىڭ ئادەملىرىگە زەربە بېرىشىگە ياردەم بەرگەن.

شىنخەي ئىنقىلاۋى بولغان يىلى گېلاۋخوجىنىڭ نۇرغۇن مۇرتىلىرى جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ چىڭ سۇلالىسى هۆكۈمىتىگە قارشى پائالىيەتلەرنى ئەۋج ئالدۇرغان. 1912 ـ يىلى ئۇلار ئىلگىرـ ئاخىر قاراشەھەر، ئاقسۇ، كۇچار، بۇگۇر، قەشقەر قاتارلىق جايلاردا كۆتىرىلىپ، چىڭ سۇلالىسى هۆكۈمىتى شۇ جايلارغا ئەۋەتكەن خىيانەتچى ئەمەلدارلارنى ئۆلتۈرۈپ، هاكىمىيەتنى قولغا ئالغان. بۇ خىيانەتچى ئەمەلدارلارنىڭ يوق قىلىنىشى ۋە گېلاۋخوجىنىڭ يەرلىك ئاھالىگە قىلچىلىكمۇ زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزمىگەنلىگى ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ياخشى تەسىر بەرگەچكە، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى نۇرغۇن كىشىلەر گېلاۋخوجي تەشكىل قىلغان قوراللىق قوشۇنغا قاتناشقان.

چىرىيە ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، قەشقەر دائىرىلىرى ۋەقەنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشقا سەركەردە شۇن گاۋشېڭنى بىرمۇنچە قوشۇن بىلەن چىرىيىگە ئەۋەتكەن. شۇن گاۋشېڭ باشلاپ بارغان ئەسكەر ۋە ئەپتسەرلەرنىڭ بىرمۇنچىسى گېلاۋخوجىنىڭ مۇخلىسلىرى بولۇپ، ئۇلار چىرىيىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ چار روسىيە تەسىر كۈچلىرىگە قارشى تۇرۇش يولىدىكى هەركىتىگە هىسداشلىق

بىلدۇرگەن.

شۇن گاۋشىڭ چىرىيىگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، دەرھال يەرلىك شاڭيۈلارنى، مۇتىۋەرلەرنى ۋە چار روسىيىسىنىڭ شاڭزۇڭنى ۋەقەنىڭ تۈغۇلۇشىدىكى سەۋەبىلەرنى سۈرۈشتۈرۈش مەقسىددە چاقىرتقان. شاڭزۇڭ سىيت ھاجى بارمايىلا قالماستىن، بەلكى روسىيىلىك مۇھاجىرلارنى جۈڭگولۇق ئەمەلدارنىڭ گېپىنى ئىلىك ئالماسلىققا قۇتراتقان. بۇ ھال يەرلىك ئاھالىنىڭ تېخىمۇ بەك ھەققانى غەزىۋىنى قوزغىغان، نۇرغۇن كىشىلەر روسىيىلىك مۇھاجىرلارنىڭ تۇرار جايلىرىنى قورشۇالغان. ئىككى تەرەپنىڭ توقۇنۇشى نەتىجىسىدە ھەقىقى روسىيىلىك مۇھاجىرلاردىن ۋە سىيت ھاجى كېيىن قوبۇل قىلغان كىشىلەردىن يىگىرمە نەچچىسى غەزەپكە كەلگەن ئامما تەرىپىدىن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن. 1912 ـ يىلى شىنجاڭنى بىر مەھەل لەرزىگە كەلتۈرگەن چىرىيە ۋەقەسى ئەنە شۇ.

چار روسىيىسىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى بۇ ۋەقە ھەققىدىكى خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، قاتىللارنى جازالاش، تۆلەم تۆلەش تەلىۋىنى قويغاندىن باشقا، يەنە قەشقەرگە ئەسكەر يۆتكەپ كېلىپ ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە ھەيۋە قىلىپ، قوراللىق توقۇنۇش پەيدا قىلماقچى ۋە شۇنىڭ بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بۇ مەركىزى شەھرىنى ئىشغال قىلىۋالماقچى بولغان. قەشقەر دائىرىلىرى روسىيە تەرەپ بىلەن سۆزلىشىش ئۈچۈن شەھەر ئاھالىسى ۋە دىخانلاردىن ئەسكەر ئېلىپ، ئارمىيە تەشكىل قىلىپ، شۇ يۇل بىلەن دەبدىبىسىنى كېڭەيتمەكچى بولغان. ناھايىتى تېزلا شۇ يەردىكى ۋە يېڭسار، پوسكام، يەركەن قاتارلىق جايلاردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئولاش ـ چولاش كېلىپ ئەسكەر بولغان، شۇنىڭ بىلەن قىسقا ۋاقىت

ئىچىدىلا بىر لۇ تەشكىل قىلىنغان. بۇ قوشۇن قىسقا مۇددەتلىك تەربىيلىنىش-مەشق قىلىش ئارقىلىق، چار روسىيە كونسۇلى ئالدىدا تەھدىتتىن قورقىمايدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن. كېيىن چار روسىيە ھۆكۈمىتى جۇڭگو ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە قويغان 180 نەچچە ئەمەلدار ۋە ئاھالىنى ئۆلتۈرۈپ بەرسۇن، دېگەن تەلىۋىدىن ۋازكېچىپ، تۆلەمنى ئېلىش بىلەن بولدى قىلغان.

يۇقۇرىدا بايان قىلىپ ئۆتتۇلگەن ئىككى ئىش شىنخەي ئىنقىلاۋى مەزگىلىدە شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ جاھانگىرلىككە، فېئودالىزىمغا قارشى تۇرۇش يولىدىكى كۈرەشلەردىكى پوزىتسىيىسى ۋە رولىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

قۇمۇلدىكى تۆمۈر خەلىپە قوزغىلىڭى

مەن ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئىككىنچى يىلى ئەتىيازدا قۇمۇلدىن كەلگەن بىر ئۇيغۇرلار قوشۇنىنى كۆردۈم، بۇ قوشۇن كېيىن ئۆلكەلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرى تەرىپىدىن چېگرىنى تېچلاندۇرغۇچى ئاتلىق 3-يېڭ قىلىپ ئۆزگەرتىپ تۇزۇلدى، ئۇنىڭ يېڭجاڭى 1912-يىلى قۇمۇلدا دىخانلار قوزغىلىڭىغا رەھبەرلىك قىلىپ، قۇمۇل چىنۇاڭىنىڭ دەھشەتلىك ئېكسپلاتاتسىيىسىگە قارشى تۇرغان تۆمۈر خەلىپە ئىدى. بۇ قوشۇن خېلى خىل ئىدى، مەن ئۇلارنىڭ مەشقى ۋە مانېۋىرىنى كۆرۈپ تۇراتتىم. لېكىن شۇ يىلى 9-ئاينىڭ 7-كۈنى تۆمۈر خەلىپە بىلەن ئىككىنچى بىر قوماندان مۇيدىننىڭ ياڭ زېڭشىن تەرىپىدىن قەتل قىلىنغانلىغىنى ئاڭلىدىم. شۇ كۈنى مەن ئۆلتۈرۈلگەن بۇ ئىككى شەھىتنىڭ تۇغلىڭ يامۇلنىڭ ئارقا تەمىدىن

تاشلۇبتىلگەن جەسىدىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن ئىدىم، كېيىن خەلقلەر ئۇلارنى ياڭخاڭ كوچىسىنىڭ ئارقىسىغا ئېپىپرىشقان ۋە تۆمۈر خەلپىنىڭ جەسىدىنى يەرلىككە قويغان.

تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭى شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن شىنجاڭدا يۈز بەرگەن چوڭ ۋەقە ئىدى.

قۇمۇلدا ۋاڭ سىلىق تۇسىدىكى ئۇيغۇر ۋاڭى ئۆتكەن، ۋاڭنىڭ بۇۋىلىرى يەركەن خانلىغى خانىنىڭ ئەۋلاتلىرى ئىدى، ئۇلار چىڭ سۇلالىسىنىڭ شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرۈشىدە خىزمەت كۆرسىتىپ، ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ جۇنغارنىڭ، چىنۋاڭ دىگەن نامالارنى ئالغان. چىنۋاڭ ئۆز تەۋەسىدىكى يەرلەرنى ۋە ئاھالىنى تولۇق باشقۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە بولاتتى، ئاھالە چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە ھاشار ئىشلەش، باج-سېلىق تۆلەش ۋەزىپىسىنى ئۆتەمەيتتى. بۇ تۈزۈم 1884-يىلى شىنجاڭدا ئۆلكە تەسىس قىلىنىش، شۇنىڭدەك 1912-يىلى جۇڭخۇا مىنگو قۇرۇلۇش بىلەنمۇ ئۆزگەرمىگەن. چىنۋاڭ ھۆكۈمرانلىغىدىكى ئۇيغۇر دىخانلىرى ھەر ئايدا چىنۋاڭغا مەلۇم كۈن ھەقسىز ئىشلەپ بېرىش بەدىلىگە چىنۋاڭ تەرىپىدىن بېرىلگەن كىچىككىنە بىر پارچە يەردە دىخانچىلىق قىلىپ ئارانلا جېنىنى باقاتتى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ھەقسىز ئىشلەپ بېرىش ۋاقتى ھەر ئېيىغا 7 كۈنگە چىقىپ، دىخانلار قاتتىق بوغۇلغان ئىدى①.

---

① شۇ يىللىرى ۋاڭ ئوردىسى چىنۋاڭ تەۋەلىگىدىكى دىخانلارنى يەر تېرىپ بېرىشكە قىستايتتى، ئۇرۇقلۇق بىلەن دىخانچىلىق قوراللىرىنى ئاھالە ئۆزلىرى تەييارلايتتى. ئاھالە ئېرىشكەن كىچىككىنە يېرىگە مۇنلىك دەرەخ تىكىشكە بولمايتتى، ئۇلار سېرىق كېسىم كېيىشكىمۇ بولمايتتى.

ئىچكى ئۆلكىلەردە تۇش-تۇشتىن كۆتىرىلگەن ئىنقىلاپ بوراننىڭ تەسىرى ئارقىسىدا، 1907-يىل 6-ئايدا دېخانلار ئىستىخىيىلىك ھالدا قوزغىلىپ، دېخانلارنىڭ ۋاڭ ئوردىسىغا بولغان بۇنداق جىسمانى بېقىندىلىق تۈزۈمىنى بىكار قىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا شۇ يەردىكى ھۆكۈمەتكە باج ۋە غەللە-پاراق تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلغان. دېخانلار ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن، تىزىلىپ كېسەك توشۇپ كېلىپ ۋاڭ ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسىنى ئېتىۋەتكەن.

دېخانلارنىڭ دەبدىبىسى ناھايىتى زور بولغانلىقتىن، شامەخسۇت چىنۋاڭ ۋاقتىنچە يول قويۇشقا مەجبۇر بولۇپ، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ يەرگە ئەۋەتكەن ئەمەلدارىنىڭ ياراشتۇرۇشى ئارقىسىدا، دېخانلارنىڭ ۋاڭ ئوردىسىغا ئىشلەپ بېرىش ۋاقتىنى ئىيىنا 7 كۈندىن 3 كۈنگە قىسقارتقان ۋە ئىسپات ئۈچۈن پۈتۈك تاش ئورناتقان. لېكىن ۋەقە ئۆتۈپ ئۇزاق ئۆتمەيلا، ۋاڭ ئوردىسى شۇ كۈندىكى "غەۋغا"نىڭ باشلىغىنى قولغا ئالماقچى بولغان. دېخانلار يەنە قوزغىلىپ قارشىلىق كۆرسەتكەندە، ۋاڭ ئوردىسى بارىكۆل ئامبىلى يى شېڭفۇنىڭ قوشۇنىنى يۆتكەپ كېلىپ دېخانلارنى قانلىق تۇردە باستۇرغان. قوزغىلاڭچىلارنىڭ باشلىغى تورپاق، دۇگامەت قاتارلىق كىشىلەر قۇربان بولۇپ كەتكەن. ئۇيغۇرلار بۇ ۋەقەنى "تورپاق يېغىلىغى" دەپ ئاتاشقان.

ئەينى ۋاقىتتا بۇ قوزغىلاڭغا قاتناشقان كىشىلەر مۇنداق دەيدۇ: "ۋاڭ ئوردىسىنىڭ ئالۋاڭ-سېپىلغى بەك ئېگىز ئىدى، مۆكچىيىپ ھالىمىزدىن كەتسەكمۇ ئورۇنلاپ بولالمايتتۇق. ۋاڭ ئوردىسىنىڭ 40 مېتر مودىن ئارتۇق يېرىنى بىز تېرىپ، يىغىشتۇرۇپ بېرەتتۇق، تېخى ئۇرۇقلۇقنى، ئات-ئۇلاقلارنى، دېخانچىلىق سايمانلىرىنى بىز چىقىراتـ

تۆق، ئۇنىڭ يايلىغىمۇ بىز قارايتىتۇق، ھەر يىلى تۆغۇلىدىغان چارۋىنىڭ سانىنمۇ چەكلەپ بېكىتىپ بېرەتتى. بۇنىڭدىن باشقا بىز يەنە ۋاڭ ئوردىسىنىڭ قاتناش ئىشلىرىغا، ئۆي-جاي قۇرۇلۇشىغا، ئائىلە ئەمگىگە، شۇنىڭدەك ھۆكۈمەت ئۇچۇن ئىشلەپ بېرىلىدىغان ئالۋاڭغا قاتنىشاتتۇق." ئۇ چاغلاردا ئۇيغۇر دېخانلىرى مەدەنىيەت جەھەتتە ئارقىدا قالغان بولغاچقا، ۋاڭ ئوردىسىدىكى خىزمەتچىلەر تەرىپىدىن خالىغىنىچە دەپسەندە قىلىناتتى، ئىشلەپ بېرىدىغان ۋاقتى تولغان دېخانلارنى داۋاملىق ئىشلەپ بېرىشكە مەجبۇرلاش بىلەنلا قالماستىن، بەلكى دېخانلارنى يەنە ۋاڭ ئوردىسىدىكى چوڭ-كىچىك ئەمەلدارلار ئۇچۇنمۇ ئىشلەپ بېرىشكە مەجبۇرلايتتى، مەسىلەن، سۇمۇللاردىكى دورغا (ۋاڭ مەھكىمىسى تەرىپىدىن تەيىنلەنگەن ۋارىسلىق ئىمتىيازىغا ئىگە ئەمەلدار بولۇپ، شۇ سۇمۇلدىكى دىنىي ئىشلارنى، دېخانچىلىق-چارۋىچىلىق ئىشلىرىنى، ئەرز-شىكايەت ئىشلىرىنى باشقۇراتتى)نىڭ ئۆي ئىشلىرىنى، تېرىقچىلىق ئىشلىرىنى ۋە باشقا ئەمگەكلەرنىمۇ دېخانلار قىلىپ بېرەتتى. ۋاڭ ئوردىسى ئايالالرنىمۇ بوش قويمايتتى، نۇرغۇن ياش ئايالالارنى ھەتتا نارەسىدە قىزلارنى ۋاڭ ئوردىسىغا ئېپكىرىپ بولۇشچە دەپسەندە قىلاتتى، بەزىلىرىنى ھەتتا قىيناپ ناكا قىلىپ قويىاتتى، ياكى ئۇلار ئۆلۈپمۇ كېتەتتى. ۋاڭ ئوردىسىدا قاراۋۇللار، سوت، تۆرمە بولاتتى. ۋاڭ ئوردىسى ھۆكۈمرانلىغىدىكى ئۇيغۇر دېخانلىرى ئەمىلىيەتتە يانچى ئىدى.

1912-يىل 2-ئايدا قۇمۇلنىڭ شىمالىدىكى قوراي دېگەن بىر تاغلىق كەنتتە قۇمۇل چىنۋاڭىغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتىرىلدى. بۇ شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا ئۇيغۇر دېخانلىرى كۆتەر-

گەن قوزغىلاڭ ئىدى. شىنخەي ئىنقىلاۋى، بىر تەرەپتىن، قۇمۇل دىخانلىرىغا قۇمۇلدا فېئودالىلىق تۈزۈمنى بىكار قىلىشقا بولىدىكەن، دىگەن ئۈمىتنى بەرسە، ئىككىنچى بىر تەرەپتىن، ئىلى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ قاتارلىق جايلاردىكى ئىنقىلاپلار، خىيانەتچى ـ پارىخور ئەمەلدارلارنى ئۆلتۈرۈشتەك پاكىتلارمۇ ئۇلارغا: ۋاڭ ـ گۇڭ خوجامىلارمۇ چېقىلغىلى بولمايدىغان ئەۋلىيا ئەمەسكەن، دەگەن ئىلھامنى بەردى. شۇ سەۋەپتىن، تۆمۇر خەلپە باشچىلىغىدىكى دىخانلار 1907 ـ يىلى ۋاڭ ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسىنى ئېتىۋەتكەن دىخانلار ئوتتۇرىغا قويغان شوئارنى ـــ ۋاڭ ئوردىسىغا ھەقسىز ئىشلەپ بەرمەيمىز، بەلكى ئاددى خەلق سۈپىتىدە شۇ يەردىكى ھۆكۈمەتكە باج ۋە غەللە ـ پاراق تاپشۇرىمىز، دىگەن شوئارنى قايتىدىن ئوتتۇرىغا قويىدى، دىمەك، تورپاق قاتارلىق شېھىتلەرنىڭ ئىزى بىلەن مېڭىپ، يانچىلىق ئېكسپىلاتاتسىيە تۈزۈمىنى قوموروپ تاشلاش ئۈچۈن يەنە بىر قېتىم كۈرەشكە ئاتلاندى.

بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭنىڭ رەھبىرى تۆمۇر خەلپە قورايلىق كىشى بولۇپ، دادىسىدىن كېچىك قېلىپ، ئانىسىنىڭ تەربىيىسىدە چوڭ بولغان، يانچىلىق تۈرمۈشىنىڭ دەردىنى بېشىدىن كەچۈرگەن. دەسلەپتە، ئۇ بۇنداق تۈرمۈشتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ياغاچچىلىقنى ئۆگىنىپ، سەرگەردان بولۇپ ئۆلكە مەركىزىگىچىلىك بارغان، بىرنەچچە يىلدىن كېيىن يەنە قورايغا قايتىپ كەلگەن.

ئىلى ئىنقىلاۋىدىن كېيىن شىنجاڭ پەرمەتىدارى يۈمىن داخۇا "باستۇرۇش" ئۈچۈن غەرپكە ئەسكەر ئەۋەتكەندىن چاغدا جايلاردىن ھاشار ئالغان، قۇمۇل چىنۋاڭى 200 دىخان ئەۋەتكەن. كېيىن يۈمىن داخۇا داۋاملىق ھاشار ئالىدىغان بولغان، بۇ چاغدا تۆمۇر خەلپە

ئۆز يۈرتىدا كىچىككىنە بىر سىياسى تەشكىلات قۇرغان، ئۇلار هاشار ئېلىش ئىشى قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتىرىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى، دەپ بىلىپ، پاخىلان قۇربان قاتارلىق كىشىلەر بىلەن قۇمۇلغا كېلىپ هاشار بولغان هەمدە تۇزۇلگەن هاشار قوشۇنى بىلەن ئۇرۇمچىگە قاراپ ماڭغان. 1912 ـ يىل 3 ـ ئايدا، 500 هاشارچى قۇمۇلنىڭ غەربىي شىمالىدىكى بىر تاغ ئېغىزىغا كەلگەندە، تۆمۈر خەلپە سەپەرداشلىرىغا ئۆلكە مەركىزىگە ۋاڭ ـ گۇڭ خوجامىلار ئۇچۇن خىزمەت قىلىشقا بارماي، تاقا چېقىپ، ئۆز ئەركىنلىگىمىز ئۇچۇن ۋاڭ ئوردىسىدىكىلەر بىلەن ئېلىشايلى، دەپ چاقىرىق قىلغان. 500 هاشارچىدىن 200 كىشى ئۇنىڭ چاقىرىغىغا ئاۋاز قوشقان. شۇنداق قىلىپ قورايدا فېئودالىق ئېكسپىلاتاتسىيىگە قارشى بايراق كۆتىرىلگەن.

قۇمۇل چىنۋاڭى شامەخسۇت، بىر تەرەپتىن، دىنىي ئۆلىمالارنى ۋە بايى ـ تۆرىلەرنى تاقا تۆمۈر خەلپىنى گەپكە كۆندۈرۈشكە ئەۋەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن، بارىكۆلگە ئادەم ئەۋەتىپ، بارىكۆلنىڭ ئامبىلى يى شېڭفۇنىڭ ئەسكەر تارتىپ كېلىپ باستۇرۇشىنى تەكلىپ قىلغان.

يى شېڭفۇ تەكلىپىگە بىنائەن مۇهاپىزەتچىلەر قوشۇنىدىن 135 كىشىنى باشلاپ بارىكۆلدىن يولغا چىققان، ئۇنىڭ تەرجىمانى ئەشرەپ شاگىيۇ بىلەن گىلاۋخۇيدىكى خەنزۇلار بۇ ئەهۋالىنى يوشۇرۇن هالدا تۆمۈر خەلپىگە يەتكۈزۈپ، هېزى بولۇشنى تاپىلىغان. بۇ چاغدا قورايدا قوزغىلاڭ كۆتەرگەن قوشۇن خېلى كۆچلۈك قوشۇن بولۇپ تەشكىللەنگەن ئىدى، چۈنكى 1907 ـ يىلى قوزغىلاڭ كۆتەرگەنلىكى ئۈچۈن تاشۇبلىققا پالانغان دىخانىلارنىڭ هەممىسى كېلىپ تۆمۈر خەلپىنىڭ قوشۇنىغا قوشۇلغان ئىدى.

تۆمۈر خەلپە ئەشرەپ شاگىيۇ قاتارلىقلارنىڭ ئۇقتۇرۇشىنى ئالغاندا

دىن كېيىن دەرھال ھەركەتكە كېلىپ، يى شېڭىفۇلار ئۆتىدىغان نەسەن ئېغىزىغا پىستىرما قويۇپ، بۇ كۆرەڭ ئەسكەرلەر ھۆكۈمەت سارىيىدا قونغان پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇلارنى بىر يوللا ئوجۇقتۇرۇۋەتكەن. يى شېڭفۇ 1907 ـ يىلىدىكى شېھىت ئۆزخوجا خوجامنىياز نىڭ ئوغلى ئۆزخوجا ئەخمەتنىڭ قىلىچى ئاستىدا شۇنىڭدىن 5 يىل ئاۋالقى خەلق ئالدىدىكى قان قەرزىنى تۆلىگەن.

دەل شۇ چاغدا، ئىچكىرىگە بېرىش سەپىرىدە قۇمۇلغا كەلگەن يۈەن داخۇا ئۆزىنى يول بويى قوغداپ ماڭىدىغان تۆھىنجاڭ چېيەن گۈاڭخەننى ئەسكەر تارتىپ تاقتا كىرىپ "باسمىچىلارنى تازىلاش"قا ئەۋەتكەن. چېيەن گۈاڭخەن ئەسلىدە ئىلى يېڭى ئارمىيىسىدىكى بىر تۆھىنجاڭ ئىدى، كېيىن قوشۇننىنى باشلاپ ئۆلكە تەرەپكە تەسلىم بولغان. بۇ جاھىل ئۇنسۇر تۆمۇر خەلپە دىگەن نەدىكى بىر چۆپۇرەندىلەردىن تەشكىل تاپقان نەرسە، بارسامىلا تۇتۇپ كېلىمەن، دەپ ئويلاپ، تۆمۇر خەلپىنى ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەرنى جادۇدا توغراش ئۇچۇن، قۇمۇلدا بىرمۇنچە جادۇ يىغىپ، ھارۇنغا بېسىپ ئەسكەرلىرى بىلەن يولغا چىققان. لېكىن تۆمۇر خەلپە ئۇلارنى ئالداپ جىلغىغا باشلاپ كىرىپ ۋەتۇرمىگىنى چىقىرىۋەتكەن، پەقەت چېيەن گۈاڭخەن بىلەن بىر قىسىم ئادەملىرىلا قېچىپ قۇمۇلغا بېرىۋالغان.

بۇ قېتىمقى جەڭگە ئۇيغۇر ئايالىرىمۇ قاتناشقان، ئۇلار دۇشمەننى قايمۇقتۇرۇش ئۈچۇن نۇرغۇن ئەلەم ھەم شاخ ـ شۇمبىلاردىن نۇرغۇن قارانچۇق ئادەم ياساپ، تاقتا تىكىۋەتكەن. جەڭ ۋاقتىدا ئۇررا سادالىرىنى ياڭرىتىپ مەدەت بەرگەن.

شۇنىڭدىن كېيىن چېيەن گۈاڭخەن بىرنەچچە قېتىم قايتۇرما ھۇجۇم قىلىپ باقتان بولسىمۇ، لېكىن قوزغىلاڭچى قوشۇن بارغانسېرى

كۆچمىپ بارغان، ئادەملىرىمۇ بارغانسېرى كۆپمىپ كەتكەن، باشقا سۈمۈلدىكى دېخانلاردىنمۇ بەزىلىرى قوزغىلىپ ئاۋاز قوشقان. يۇمن داخۇا ئۇزاقراق تىركىشىپ تۇرالماي، 7-ئايدا ئەلەم بىلەن قۇمۇلدىن چىقىپ شەرققە قاراپ ماڭغان. شامەخسۇت چىنۇاڭ ئۆزىنى ساقلاپ قالالمايدىغان هالغا چۈشۈپ قالغان.

ئەمدىلا هاكىمىيەتكە ئېرىشكەن شىنجاڭنىڭ تۈتۈقىبگى ياڭ زېڭ-شىننىڭ 1907-يىلى شەرقتىن يولغا چىقىپ قۇمۇلغا كەلگەن ۋاقىتى دەل ۋاڭ ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسىنى ئېتىۋېتىش ۋەقەسى پارتلىغان كۈنلەر ئىدى. ئۇ بۇ ئىشنى "كېلىشتۈرۈپ قويۇش" ئىشغا قاتناشقان ئىدى، شۇڭلاشقا چىنۇاڭ بىلەن دېخانلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى ئوبدانراق بىلەتتى، شۇنىڭ بىلەن بىللە شۇ چاغدا شىنجاڭنىڭ هەرقايسى جايلىرى ئانچە تىنچ ئەمەس ئىدى. شۇ سەۋەپتىن ئۇ تۆمۈر خەلپىگە نىسبەتەن "كۆندۈرۈپ قولغا كەلتۈرۈش" سىياسىتىنى قوللىنىش قارارىغا كېلىدۇ، 7-ئايدا ئۇ ئۇيغۇرچە تىل-يېزىقىقا كامىل دۇسى① جاڭ سەيتىڭنى بىر ئامال قىلىپ تاقىغا بېرىپ تۆمۈر خەلپە بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن قۇمۇلغا ئەۋەتىدۇ. 8-ئاينىڭ بېشىدا شامەخسۇت چىنۇاڭنىڭ "ئىسيانچىلارنى تازىلاش" تەلىۋىگە: "ۋەزىيەت تېخى ياخشى ئەمەس، يامانلارغا بولغان غەزەپنى تولىمۇ ئاشۇرۇۋېتىشكە بولمايدۇ" دەپ جاۋاپ بېرىپ، چاتاقنى تۈگىتىش ئۈچۈن، چىنۇاڭدىن "تۈرلۈك ئالۋاڭ-ياساقلارنى ئەۋەتمەسلىك قاراپ ئازايتىش"نى② ئۆتۈندۇ.

---

① دۇسى—يېشىل تۈغلۇقلار قوشۇننىڭ 2 - دەرىجىلىك ئەمەلدارى—تەرجىمان.

② ياڭ زېڭشىن: «سەۋەبلىكلەردىن ساۋاقلار»، 2-جىلت، 1-كىتاپ، 4-بەت.

شامەخسۇت چىنۋاڭ "كۆندۇرۇپ قولغا كەلتۈرۈش"كە قوشۇلمايدۇ، جاڭ سەيتىكمۇ تاقتا ببرىش يولىنى تاپالمايدۇ. شۇ يىلى قىشتا قوز-غىلاڭچى قوشۇن سومقاغا، ئاستانە، توغۇچى ۋە قارامۇقچى قاتارلىق يېزا-كەنتلەرگە كىرىپ كېلىدۇ. چىيەن گۇاڭخەننىڭ قالدۇق قوشۇنى ۋە قۇمۇلنىڭ مۇئاۋىن سەركەردىسى جياڭ گوشياڭ ئالغان برنەچچە يىڭ يېڭى ئەسكەرنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىشكە مادارى يەتمەيدۇ. شامەخسۇت چىنۋاڭ بىلەن قۇمۇلنىڭ ئامبىلى بەي ۋېنچاۋ ئۇزلۇكسىز تۈرده ئۆلكە مەركىزىدىن ھەربى ياردەم تىلەۋېرىدۇ.

ياڭ زېڭشىن مەسىلىنى قورال كۈچى بىلەن ھەل قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئۇ شامەخسۇت چىنۋاڭغا تېلېگىرامما بېرىپ، كۆندۇرۇشنىڭ سەۋەبلىرىنى چىرايلىق سۆزلەر بىلەن چۈشەندۈرگەندىن كېيىن، ئامبال بەي ۋېنچاۋنىڭ "تازىلاش" توغرىسىدىكى پىلاننى قاتتىق سۆككەنلىكى سەرتىدا، 9-ئايدا يېڭجاڭ لى شۇفۇنى قۇمۇلغا ئەسكەر تارتىپ بېرىپ، قىلتاق قويۇپ، بىر ئامال قىلىپ تۆمۈر خەلپىنى قىلتاقتا چۈشۈرۈشكە بۇيرۇيدۇ.

لى شۇفۇ قۇمۇلغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، دىنىي ئېتىقات مۇناسىۋىتىدىن پايدىلىنىپ، ئاخىر قورايدا تۆمۈر خەلپە بىلەن كۆرۈشىدۇ. قۇمۇلنىڭ لى شۇفۇ بىلەن بىللە بارغان مۆتىۋەرلىرىمۇ نۇرغۇن سوغا-سالاملارنى ئېلىپ، «قۇرئان» تۈتۈپ سالاچى بولۇشۇۋالىدۇ. لى شۇفۇ تاقتا ياڭ زېڭشىننىڭ تۆمۈر خەلپىگە يازغان مەكتۇبىنىمۇ ئالغاچ بارىدۇ. ئۇ خېتىدە: مەن ياڭ زېڭشىن تۆمۈر خەلپىنىڭ قۇمۇلدا ئىسيان كۆتەرگەنلىگى ھۆكۈمەتكە قارشى تۇرۇش يۈزىسىدىن ئەمەس، بەلكى ۋاڭ ئوردىسىنىڭ نامۇۋاپىق تۇزۇملىرىگە قارشى تۇرۇش يۈزىسىدىن بولغانلىغىنى بىلىمەن. ھۆكۈمەت بىگۈنا

پۇقرالارنى ئاسرايدۇ، ئۇلارغا ھەرگىز گۇنا قويمايدۇ، دىگەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە: تۆمۈر خەلپە باتۇر ـ زىرەك، دۆلەتكە راسا ئېھتىياج ـ لىق ئادەم، مەن ئۇ كىشىنىڭ ئۇلكە مەركىزىگە كېلىپ، ھۆكۈمەت خىزمىتىگە قاتنىشىشنى ئۈمىت قىلمەن، دىگەن.

تۆمۈر خەلپە ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ، تاغدىكى دىخانلارنىڭ ھەقسىز ئىشلەپ بېرىش تۈزۈمىنى بىكار قىلىش. جىسمانى بېقىنىدىـ لىقتىن قۇتۇلۇش ئىرادىسىنى چۈشەندۈرىدۇ. لى شۇفۇ "تولىمۇ ھىداشلىق قىلغان" تەرىزدە: تاغدىكى ئىشلارنى تۈتۈقىبەگ ياكى زېكىشىن تامامەن چۈشىنىدۇ، ئۇ كىشى يەرلىك ھەربى ۋە مۇلكى ئەمەلدارلارغا تاغدىكى دىخانلارغا قورال كۈچى ئىشلەتمەسلىك توغرىسىدا ئىزچىل قاتتىق بۇيرۇق بېرىپ كەلدى ۋە شامەخسۇت چىنۋاڭغىمۇ شۇنداق دەپ نەسىھەت قىلىپ كەلدى. ھازىر مىنگو قۇرۇلدى، ھەممە ئادەم ھوقۇقتا باراۋەر بولدى، تاغدىكى پۇقرالار قۇمۇل ناھىيىسىگە قاراشلى خالايدىغان بولسا، ياكى تۈتۈقبەگ نىمىشقا قوبۇل قىلمىسۇن. بىراق بۇنداق ئىسلاھات خاراكتىرلىق چوڭ ئىشنى چوقۇم مەركىزىي ھۆكۈمەتكە تەستىقلىتىش كېرەك بولغىنى ئۈچۈن، ياكى تۈتۈقبەگ بۇ ھەقتە زۇكتۇكدىن يولىيورۇق سورىدى، يولىيورۇق يېتىپ كەلگىچە ئۇ كىشى ۋاكى ئۇردىسىنىڭ دىخانلارنىڭ سېلىغىنى كېمەيتىشىگە ۋە بۇ قېتىمقى ئىسيانغا قاتناشقانلارنى سۈرۈشتە قىلماسـ لىققا ھۆددە قىلىدىغان بولدى، دەيدۇ. ئەكى ئاخىرىدا ئۇ يەنە «قۇرئان» تۈتۈپ قەسەم بېرىدۇ. تۆمۈر خەلپە ئاخىرىدا لى شۇفۇ بىلەن تۆۋەندىكىچە كېلىشىمگە كېلىدۇ:

1. ۋاكى ئوردىسىغا ھاشارغا ئىشلىگەنلىكى دىخانلارغا ۋاكى ئوردىسى ئىش ھەققى بېرىدۇ؛

2. ۋاگ ئوردىسى سالىدىغان ئالۋاگ-ياساقلار پۈتۈنلەي بىكار قىلىندۇ؛

3. ۋاگ ئوردىسى بىر قىسىم يەرلىرىنى دېخانلارنىڭ ئىجارىگە ئېلىپ تېرىشىغا بېرىدۇ؛

4. قوزغىلاگ داۋامىدا ۋاگ ئوردىسى قولغا ئېلىپ كەتكەن 50 نەپەر دېخان قويۇپ بېرىلىدۇ، بارىكۆل ئامبىلى يى شېگىفۇنى ئۆلۈتۈرۈش ئىشى ۋە باشقا ۋەقەلەرنى ھۆكۈمەت سۈرۈشتۈرمەيدۇ؛

5. ئون ئىككى سۈمۈلدىكى ئۇيغۇر دېخانلار بۇنىڭدىن كېيىن ۋاگ ئوردىسىغا قارىمايدۇ؛

6. يۇقۇرىدىكى ئىشلارنى بېجىرىش ئۈچۈن تۆمۈر خەلپە ئۇرۇمچىگە بېرىپ ياگ تۇتۇقىقاگ بىلەن كۆرۈشىدۇ ۋە تۇتۇقىقاگ مەھكىمىسى تەيىنلىگەن ۋەزىپىنى ئۆتەيدۇ.

بۇ 6 ماددىلىق كېلىشىم خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە يېزىلغان، لېكىن كېيىن ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ئالاقىسىدا باشقىچە بولدى. ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ئالاقىسىدا بايان قىلىنغان كېلىشىمدە، ئاساسەن، دېخانلارنىڭ ۋاگ ئوردىسىغا ھەر ئايدا ھەقسىز ئىشلەپ بېرىدىغان ۋاقتى 7 كۈندىن 2 كۈنگە قىسقارتىلىدۇ، دېيىلگەن. يۇقۇرىدا ئېيتىلغان 6 ماددىنى مەن شۇ يىللىرى قوزغىلاڭغا قاتناشقان كىشىلەردىن تەكشۈرۈپ ئۇققان ئىدىم.

بۇ يەردە يەنە شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭى بولۇپ ئۇزاق ئۆتمەي بارىكۆلدىمۇ ۋەقە تۇغۇلغان. بارىكۆلدە تۇرۇشلۇق قوشۇن خۇ دېڭكېنىڭ باشچىلىغىدا ھەربى ئۆزگىرىش قىلىپ، بارىكۆلنىڭ نازارەتچىسى جاگ سۈنرېنىنى ئۆلتۈرگەن. ئۇلار تۆمۈر خەلپە بىلەن ئالاقە باغلاپ، تۆمۈر خەلپىنى قورال-ياراق

بىلەن تەمىنلىگەن ھەمدە بىر بىرىگە يارەملىشىكە كېلىشكەن. ياڭ زېگىشىن شۇ چاغدا بۇ ئەھۋاللاردىن خەۋەر تاپقان، ئۇ تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭى توغرىسىدىكى تېلېگراممىلىرىدا ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ مۇنداق كۆرسەتكەن: "قۇمۇلدا چەنتۈلارنىڭ قايتا ـ قايتا توپىلاڭ كۆتىرىشىدە، بايا ئۇنى خەنزۇ خائىنلار قۇتراتقان ئىكەن." "قۇتراتقۇلۇق قىلغۇچىلار بىر ـ ئىككى خەنزۇ خائىن بىلەن ئۇچ ـ تۆت ھە ـ ھۆچىدىن باشقىلار ئەمەس." شۇنداقلا ئۇ يەنە قۇمۇلنىڭ مۇئاۋىن سەركەردىسى جياڭ گوشېڭغا قۇمۇلنى مۇداپىئە قىلىپ تۇرغانلار ئىچىدە "بانىدىتلار" بىلەن تىل بىرىكتۈرگەنلەرنىڭ بار ـ يوقلۇغىنى تەكشۈرۈشنى بۇيرۇغان①.

يەنە، 1912 ـ يىل 5 ـ ئايىدا، قەشقەردە ئىسيان كۆتىرىپ قەشقەر ۋالىسى يۈەن خۇكېيۇنى تۇتۇرگەن گېلاۋخۇيىنىڭ مۇرىتلىرىدىن بېيەن يۈكفۇ، ۋېي دېشلار شۇ يىلى 10 ـ ئايلاردا قوشۇنىنى باشلاپ تۇلكە مەركىزىگە يۆتكىلىپ كېلىۋاتقاندا، گېلاۋخۇيىنىڭ مۇرىتلىرىدىن دېڭ شىڭباڭ قاتارلىقلارنىڭ ئۇ ئىككىسىنى قوشۇنىنى باشلاپ تۇرپانغا كېلىپ، قۇمۇلدا قوزغىلاڭ كۆتەرگەن دىخانلار بىلەن بىرلىشىپ، ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيەتكە قارشى تۇرۇش توغرىسىدىكى تەكلىپ خېتىنى تاپشۇرۇۋالغان. بېيەن يۈكفۇ بىلەن ۋېي دېشى بۇنى قوبۇل قىلمىغان. بۇلارنىڭ ھەممىسى خەنزۇ نامرات سەرگەردانلارنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنىۋاتقان ئۇيغۇر دىخانلىرى بىلەن ئالاقىسى

---

① بۇ ماتېرىياللارنىڭ ھەممىسى ياڭ زېگشىننىڭ «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار» دىگەن كىتاۋىنىڭ 2 ـ جىلت، 1 ـ كىتاپ، 7 ـ 11 ـ بەتلىرىدىن ئېلىندى.

بارلىغىنى ۋە ئۆزىنارا ھەمكارلىقنى يولغا قويۇشقا تىرىشقانلىغىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

1913 ـ يىلى يازنىڭ باشلىرىدا، تۆمۈر خەلپە ئۆز سەپداشلىرىدىن 130 كىشىنى باشلاپ ئۇرۇمچىگە كەلگەن، ياڭ زېڭشىن تۆمۈر خەلپىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنى چېگرىنى تېچلاندۇرغۇچى ئاتالىق قوشۇن 3 ـ يېڭىنىڭ يېڭجائى قىلىپ تەيىنلىگەن، ئۇنىڭ ئىسمىنى تې جېڭيۈەن قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. ئۇنىڭ سەپداشلىرى ئاشۇ يېڭىنىڭ مۇئىتىزىم جەڭچى ۋە كومانىدىرلىرىدىن بولغان. تۆمۈر خەلپە ئەسلىدە ئۆلكە مەركىزىگە كېلىپ ئەھۋالغا قاراپ باقماقچى ھەمدە ئالدىنئالا: مۇبادا ئەھۋال چاتاق بولۇپ قالسا، ئەسكەرلىرىنى ئېلىپ ئۆلكە مەركىزىدىن چىقىپ كېتىپ، شەرقىي يولدا راسا ئېلىشىش قارارىغا كېلىپ قويغان. لېكىن ياڭ زېڭشىنمۇ تۆمۈر خەلپىدەك بۇنداق ئادەمـ نىڭ بىرىدىنلا ئىنىدەككە كەلمەيدىغانلىغىنى پەملەپ، يېڭى ئەسكەرـ لەرنى تەربىيلەيدۇ، دىگەن نام بىلەن ئۆزىنىڭ يېقىن ئادەملىرىنى تۆمۈر خەلپە يېڭىغا تەربىيىچى قىلىپ ئەۋەتىپ، تۆمۈر خەلپىنىڭ ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ ھەركىتىنى نازارەت قىلىپ تۇرغان، شۇنىڭ بىلەن بىللە قۇمۇلدا قالغان لى شۇفۇغا ئۇ يەردىكى ئىشلارنى ئوبدان بېجىرىپ، "جىدەل" چىقارغان كىشىلەرنى دىخانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشقا قايتۇرۇپ، خەلق ئارىسىدىكى قورال ـ ياراقلارنى پۈرـ سەتتىن پايدىلىنىپ قالدۇرماي يېغىپ ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇشنى بۇيـ رۇغان. قۇمۇلنىڭ شىمال تەرەپ تاغلىرىدىكى تۆمۈر خەلپە تەيىنـ لىگەن كەنت باشلىقلىرىنمۇ شامەخسۇت چىنۇاڭ ئۆز ئادەملىرىنى ئەۋەتىپ ئالماشتۇرغان، يۇقۇرىدا بايان قىلىنغان كېلىشىمنىڭ مادداـ لىرىنى ۋاڭ ئوردىسى ئىشقا ئاشۇرمىغان.

بۇ ئەھۋاللار ئۇزاق ئۆتمەي قۇمۇلدىن تۆمۈر خەلپىنىڭ قۇلىغىغا يەتكەنلىكتىن، ئۇ بىر ئامال قىلىپ شەھەردىن چىقىش كويىدا بولغان. لېكىن بۇ چاغدا ئۇ دۇشمەنلىرىنىڭ مۇھاسىرىسىدە قالغان بولغاچقا، چىقىپ كېتىشى تەس بولغان. ئۇ شەھەردىن چىقىپ كېتىش ئۈچۈن، ياكى زېڭشىندىن قوشۇن باشلاپ چاغان تۇڭگۇغا بېرىپ، قارقاشىنىڭ پاراكەندىچىلىگىگە قارشى تۇرۇشنى تەلەپ قىلغان. لېكىن ياكى زېڭشىن قانداقمۇ يولۇاسىنى تاققا قويۇۋەتسۇن! تۆمۈر خەلپە ئاخىر سەپدىشى مۆيدىن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بىر قىسىم ملتىقنى تۈيدۇرماي يۆتكەپ چىقىپ، پەيتِ تېپىپ تۇرپانغا چىقىپ كېتىش قارارىغا كەلگەن. مۆيدىن تۇرپان ئاستانىلىق ئاخۇن بولۇپ، 1912 ـ يىلى كۈزدە شۇ يەردىكى دىخانلارنى باشلاپ قوزغىلاڭ كۆتىرىپ تۆمۈر خەلپە قوزغىلاڭىغا ئاۋاز قوشقان، كېيىن ياكى زېڭشىن تەرىپىدىن "نەسىھەت بىلەن كۆندۈرۈلۈپ" يىڭجاڭلىققا تەيىنلىنىپ، ئۇلكە مەركىزىگە يۆتكەپ كېلىنگەن.

بۇ چاغدا يۇقۇرىدا مەن تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن جىشيائىيۇڭ فېرمىسىنىڭ مۇدىرى خۇسەينىمۇ يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىۋېلىش مەسلىسىدە شامەخسۇت چىنۇاڭ بىلەن زىتلىشىپ قالغانلىقتىن، تۆمۈر خەلپىگە 40 دانە ملتىق سېتىۋېلىشىپ بەرگەن.

تۆمۈر خەلپە قول ئاستىدىكى ئادەملىرىنى ئۇرۇمچىنىڭ يېقىن ئەتراپىدىكى ئۇلانبايغا ئوت ئورۇپ كېلىشكە ئەۋەتىش نامى بىلەن قورال ـ ياراقلارنى بىخەتەر ھالدا توشۇپ چىقىپ كەتكەن. ئۇ چاغدا مەن كۆندە ئۇلارنىڭ ئۇلانبايغا ئاتلىق ماڭغانلىغىنى، ئوت باسىدىغان ھارۋىلارنىڭ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ماڭىدىغانلىغىنى كۆرەتتىم. ملتىقلار ئەنە شۇ ھارۋىلارغا يوشۇرۇلغان بولسا كېرەك.

ملتقلار توشۇپ چقىلغانـدىن كېيىن، ئۇنى سودىـگەر ھەسەن كەكلىك تۈيدۇرماستىن تۇرپانغا ئېلىپ چۈشكەن.

تۆمۇر خەلپىنىڭ پىلانىـنى خائىـن مۇھەممەتـقۇل شامەخـسۇت چىنۋاڭغا ئېيتىپ قويىدۇ. چىنۋاڭ تېلېگىراممـا ئارقىـلىق دەرھال يالڭ زېڭشىنـغا مەلۇم قىلىـدۇ ھەمـدە ئۇنىڭـدىن قۇمۇلـنىڭ "تېچـلىغى" ئۈچۈن بالايى-ئاپەتنى بالدۇرراق يوق قىلىشـنى تىلەپ، تەرجمانى مۇھەممەت نـيازنى ئالـتۇن-كۈمۈش بىلەن تېز ئۇرۇمـچىگە يولـغا سالىدۇ.

بۇ چاغدا تۆمۇر خەلپىمۇ ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ئۆزىگە قەست قىلغىلى تەييارلانغانلىغـىنى سېزىـدۇ. گەپـلەرگە قارىغانـدا، ئۇنىڭ قۇمۇلدا تونۇشقان بىر خەنزۇ ئاغـنىـسى ئۇرۇمـچىدە تۇرۇۋاتـقان چېغىدا ۋاڭ ئوردىسىنىڭ تەرجمانى مۇھەممەت نىيازنىڭ ئۇشتۇمتوت پەيدا بولۇپ قالغانلىـغـىنى، ھەركەتـلىرىـنىڭ غەلـىتە ئىـكەنلىگىنى سېـزىپ، پۇرسەت تېـپىپ تۆمۇر خەلـپە بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇنىڭـغا دىققەت قىلىشنى تاپىلىغان ھەمدە قىسقا ۋاقىتلىق بولسىمۇ بىر يەردە پانالىنىپ تۇرۇشقا نەسىھەت بەرگەن.

لېكىن تۆمۇر خەلپە كۆز ئالدىدىكى خەۋپكە ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلمايىدۇ. 1913 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ئاتلىق قوشۇننىڭ تۆڭلىڭى ما فۇشىڭ تۆمۇر خەلـپـىنى تۆڭلىڭ يامۇلـغا مەجلىـسـكە چاقىرىپ ئاتلىق خەۋەرچى ئەۋەتىدۇ (تۆمۇر خەلپە يېڭجاڭ بولغاندىن كېيىن تۆڭلىڭ يامۇلدا مەجلىس بولـسا دائىـم ئۇنى مەجلىـسـكە چاقىـرىپ تۇرغان). تۆمۇر خەلـپە ئەنە شۇ يەردە قولـغا ئېلىـنىپ، شۇ كۈنى كېچىسى مۆيدىن بىلەن بىرلىكتە قەتىل قىلىنىدۇ.

9 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ياڭ زېڭشىن تۇرپان ناھىيىسـىنىڭ ئامـىلى

بىلەن پىچان ناھىيىسىنىڭ ئامبىلىغا، شامەخسۇت چىنۇاڭ بىلەن ياڭ تۇەنجاڭغا تېلېگرامما يوللاپ، ئۇلاردىن تۆمۇر خەلپە ئېلىپ چىقىپ كەتكەن ملتىقلارنى قاتتىق تەكشۈرۈشنى تەلەپ قىلغان. 9-ئايىنىڭ 8-كۈنى تۆمۇر خەلپە "تەتۇر يول تۇتۇپ قانۇنغا خىلاپلىق قىلدى" دەپ ئېلان چىقىرىلدى. تۆمۇر خەلپىنىڭ قول ئاستىدىكىلەرنى بولسا، ياڭ زېڭشىن يۇرتىغا قايتۇرىمىز دېگەن نام بىلەن ئېلىپ مېڭىپ، گۇچۇڭ بىلەن موري ئوتتۇرىسىدىكى چوڭتاش دېگەن يەردە ئېچىنىشلىق تۇردە قىرىپ تاشلاپتۇ.

تۆمۇر خەلپە قۇربان بولغاندىن كېيىن، شامەخسۇت چىنۇاڭ ئۇزىنىڭ قول ئاستىدىكى خەلقىنى تېخىمۇ دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغان ۋە ئەزگەن. قوزغىلاڭغا قاتناشقان بىرمۇنچە دېخانلار قولغا ئېلىنىپ پالانغان ياكى ئۆلتۈرۈلگەن. چىنۇاڭ تېخى "ئۇرۇش خراجىتى"نى تولدۇرىمىز دېگەن نام بىلەن، چارۋىسى بار تاغلىق دېخانلار ۋە چارۋىچىلارغا ھەر 40 قويغا بىر قوي، 10 تۆگىگە 5 قوي، 100 كالىغا 30 قوي، 100 ئاتقا 40 قوي نىسبىتىدە ۋاڭ ئوردىسىغا باج تاپشۇرغۇزغان، نەتىجىدە ۋاڭ ئوردىسى 20 مىڭدىن ئوشۇق قوي يىغىۋالغان.

1962-يىلى مەن قوراي كەنتىنى زىيارەت قىلدىم. تۆمۇر خەلپىنىڭ ئوغلى باسىت تېخى ھايات ئىكەن، ئۇ 50 نەچچە ياشقا كىرىپتۇ. نۇرغۇن بوۋايلار ئۆتمۈشنى ئەسلەپ، بۇگۈنكى ئەملي تۇرمۇشىمىز تۆمۇر خەلپە ئۆز ۋاقتىدا ئارمان قىلغان تۇرمۇشتىن يۇز ھەسسە ئېشىپ كەتتى، تۆمۇر خەلپە گۆرىدە بۇنى بىلسە، كۆڭلى ئەمىن تاپاتتى، دېيىشتى.

تۇرپاندىكى ئەمەت قوزغىلىڭى

يالقۇنتاغ ئىتىگىدىكى تۇرپان ــ ئۈيغۇر دىخانىلىرى توپلىشىپ جايلاشقان يەر، ئۇ يەردىن چىقىدىغان ئۇزۇم دۇنياغا مەشھۇر.

ئىلگىرى، بۇ يەردىكى ئۈيغۇرلارمۇ قۇمۇلدىكى ئۈيغۇرلارغا ئوخشاشلا چىك سۇلالىسى تەرىپىدىن نام بېرىلگەن جۇنۇاڭ (ۋىلايەت ۋاڭى) نىڭ ھۆكۈمرانلىغىدا ئىدى. شىنجاڭ ئۆلكە قىلىپ قۇرۇلغاندىن كېيىن، يەر تۈزۈمى ئۆزگەرتىلىپ، يەر ۋە ئاھالە تۇرپان نازارەتخانىسى بىلەن پىچان ناھىيىسىگە قارايدىغان بولدى، جۇنۇاڭ تۇرپانىنىڭ جەنۇبىدىكى لۈكچۇنگە كۆچۈپ بېرىپ، يەنە داۋاملىق ۋارىسلىق خوجىلىغىنى قىلىۋەردى. ھۆكۈمرانلىق شەكلىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۆزگىرىش بولغان بولسىمۇ، لېكىن جۇنۇاڭنىڭ يەنىلا 10 مىڭ مودىن كۆپرەك يېرى ۋە بىرمۇنچە كارىزى بار ئىدى، ئۇنىڭ ئۈيغۇر دىخانلىرى ئۈستىدىكى ئېكسپلاتاتسىيىسى ۋە زۇلمى يېنىكلىمەيدىغان ئىدى. شۇ چاغدىكى ئەپيۇنكەش ئىمىن جۇنۇاڭ (ئۇنىڭ خوتۇنى قۇمۇل چىنۋاڭنىڭ قىزى ئىدى) يەرلىك ھۆكۈمەت بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋېلىپ، زورلۇق-زومبۇلۇق قىلاتتى، ئۇ يەردىكى ئۈيغۇر دىخانلىرىنىڭ كۈنى قۇمۇلدىكى ئۈيغۇر دىخانلىرىنىڭكىدىن يېنىك ئەمەس ئىدى.

جۇنۇاڭنىڭ دىخانلارنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىشتىكى مۇھىم ۋاستىلىرىدىن بىرى سۇ سېتىش ئىدى، شۇ يىللىرى كۈنىگە 50 مو يەر سۇغىرىشقا بولىدىغان سۇدىن يىلىغا 8 مىڭ سەر كۈمۈش كىرىم قىلاتتى؛ بۇنىڭدىن باشقا ئۇنىڭ يەر ئىجارىسىدىن ئالىدىغان

تاپاۋەتسىمۇ ناھايىتى زور ئىدى.

جۇنۇاڭ ئۈيغۇر ئاھالىلىرى ئۈستىدىكى باشقۇرۇش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنغاندەك تۇرغىنى بىلەن، "ۋاڭلىق سەلتەنىتى" يەنىلا مەۋجۇت ئىدى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئۇنى ئۆزىگە رام قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا جۇنۇاڭ دەپ مۇئامىلە قىلغاندىن باشقا، يەنە يىگجاڭ دېگەن ھەربى ئۇنۋانىنمۇ بېرىپ، ئۇنى "مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنى" تۈتۈش ھوقۇقىغىمۇ ئىگە قىلغان ئىدى①. ئۇ شۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنى ئۆز مەيلىچە قولغا ئالالايتتى ۋە جازالىيالايتتى. ئۇ چاغدا لۇكچۇن ۋاڭ ئوردىسىدا مەخسۇس "گۇناكار"لارنى قامايدىغان زىندان بار ئىدى، زىنداننىڭ ئىگىزلىگى 16 چى، كەڭلىگى 12 چى بولۇپ، ئۇستىدە كىچىك بىر تۆڭلۈگى بار ئىدى، "گۇناكار"لار ئەنە شۇ تۆڭلۈكتىن چۈشۈرۈلەتتى. ئادەتتە، زىندانغا تاشلانغانلارنىڭ قولىغا كويزا، پۇتىغا ئىشكەل سېلىناتتى، "گۇنا"سى ئېغىرلىرىنىڭ بوينىغا تاقاق سېلىپ ئۇشۇغىدىن باغلاپ قويۇلاتتى. جازا قوراللىرىنىڭ تۈرىمۇ ناھايىتى جىق ئىدى، مەن ياغاچ قەپەز، مۈگۈزا (ياغاچ پۇت تاقىغى)، ئىت تېرىسىدىن ئېشىلگەن كۆپ ئۆرۈملىك قامچا، كالتەكىلەرنى كۆرگەن ئىدىم. شۇ يىللىرى كىشىلەر لۇكچۇن ۋە تۈرپان كوچىلىرىدا بوينىغا سېلىنغان 80 جىڭلىق تۆمۈر كالتەكنىڭ بىر ئۇچىنى قولىغا ئېلىۋېلىپ قەلەندەرلىك قىلىپ يۈرگەن كىشىلەرنى دائىم ئۇچراتتى؛ قوۋۇق

① ئىمىن جۇنۇاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىدىن ھەر ئايدا پۇتۇن يىگدىكى ئەسكەر سانى بويىچە تەمىنات ئالاتتى، لېكىن ئەسكەرلەرنىڭ سانى كەم ئىدى، خىزمەت ئۆتەيدىغان ئەسكەرلەرنىمۇ ئاھالە ئېچىدىن چىقىراتتى، ئۇلار تېگىشلىك ئوزۇقلۇق ئاشلىغىنى ئالالمايتتى.

بىلەن يۇرۇپ قەلەندەرلىك قىلىدىغان كىشىلەرنىمۇ ئۇچرىتىپ تۇراتتى، بۇ كىشىلەر لۇكچۇن ۋاقى ئوردىسى تەرىپىدىن جازالانغان "گۇناكار"لار① ئىدى.

ئۇيغۇرلاردا "سۇ دىگەن دىخاننىڭ قېنى، يەر دىگەن دىخاننىڭ جېنى" دىگەن تەمسىل بار، تۇرپان ۋە پىچانىدا، دىخانلارنىڭ قېنى ۋە جېنى فېئودال جۇنۇاڭ ۋە پومىشىكلارنىڭ قولىدا ئىدى؛ دىخانلار تىرىكچىلىك ئۈچۈن ئۇلارنىڭ دەھشەتلىك جازا زۇلمىغا چىداشقا مەجبۇر بولاتتى.

ئىمىن جۇنۇاڭدىن باشقا، بۇ ئەتراپتىكى پومىشىكلارمۇ دىخانلارنى ئوخشاشلا دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە قىلاتتى، ئاتاقلىق چوڭ پومىشىك ما تىكشياڭ (لەقىمى "ماشاۋيې")نىڭ ناھايىتى جىق يېرى ۋە كارىزى بولۇپ ھەر يىلى دىخانلاردىن نۇرغۇن بايلىق شۇلۇڭالاتتى.

خورلانغانلارنىڭ ئۇزاققىچە چىداپ تۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس، 1912 ـ يىلى كۈزدە قۇمۇل قوزغىلىڭىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا، تۇرپان دىخانلىرىمۇ تىرىكچىلىك ۋە ئەركىنلىك ئۈچۈن قوزغالدى.

بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭغا تۇرپان ئاستانىلىق مۇيىدىن رەھبەرلىك قىلدى. ئۇ ئاددى بىر دىخاننىڭ پەرزەنتى بولۇپ، كىچىكىدىن دىنىي تەلىم ئالغاچقا، چوڭ بولغانىدا ئاخۇن بولغان. ئۇ كۆپ ھاللاردا مۇشۇ دىنىي ئۇرنىدىن پايدىلىنىپ كەمبەغەل خەلقىگە يار ـ يۆلەك

① ۋاقى جەمەتىدىكىلەرنىڭ ئۇيغۇرلارنى جىسمانى جەھەتتىن دەپسەندە قىلىشىمۇ ئېيتىپ تۇگەتكۈسز ئىدى، كەمبەغەل دىخان خوجا ئەخمەت ھەر كۈنى ئات بولۇپ ۋاڭنىڭ ئوغلىنى مىندۇرىدىكەن، ئىككى يىلدىن كېيىن ئۇ ئۆرە ماڭالمايدىغان بولۇپ قالغان.

بولغاچقا، چىك سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا پالانىدا قىلىنغان. ئۇ يۇرتىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچى ئارقىلىق ئىلىغا بارغان، ئۇ يەردىمۇ ئەمەلدارلار بىلەن ئىلىشقان، شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن بىر يىل ئاۋال ئۇ يەنە ئىلى ھۆكۈمەت دائىرىلىرى تەرىپىدىن يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ قاتتىق نازارەتتە باشقۇرۇشى ئۈچۈن ئاستانىغا ئېپكېلىپ قويۇلغان.

مۇيدىن ئاستانىدا قوزغىلاڭ كۆتەرگەندىن كېيىن، سىڭگم قاتارلىق جايلاردىكى ئۇيغۇر دىخانلارمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ قوزغىلاڭ كۆتەرگەن. 1912 ـ يىل 11 ـ ئايدا، تۇرپان بىلەن قۇمۇلدا قوزغىلاڭ كۆتەرگەن قوزغىلاڭچى قوشۇن ئالاقە ئۇرناتقان، لېكىن ئۇلارنىڭ يولباشچىلىرى ياڭ زېڭشىننىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشكەن، مۇيدىنمۇ بىر قىسىم سەپداشلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئۇرۇمچىگە كېلىپ تۇتۇقىبەگ مەھكىمىسى تەيىنلىگەن يېڭاڭلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن، كېيىن تۆمۈر خەلپە بىلەن بىر كۈندە قەتىل قىلىنغان.

بۇ ئىككىيلەن قەتىل قىلىنغاندىن كېيىن، خەلق ھۆكۈمەتنىڭ زىيانكەشلىگىگە قارىماي، ئۇلارنىڭ جەسىدىنى كېپەنگە ئالغان، مۇيدىننىڭ جەسىدىنى بولسا يۇرتىغا ئېپېبرىپ دەپنە قىلغان.

يۇرتداشلار ئۆزلىرىنىڭ تىرىكچىلىگى يولىدا جېنىنى قۇربان قىلغان بۇ كىشى ئۈچۈن داغدۇغىلىق مۇراسىم ئۆتكۈزگەن ۋە قەۋرىسىگە گۈمبەز سالغان، ھەر كۈنى نۇرغۇن كىشىلەر ئۇ يەرگە كېلىپ خەتمە قۇرئان قىلىپ تۇرغان.

مۇيدىننىڭ ئاستانىلىق سەپدىشى، كەمبەغەل دىخان ئەمەت دەل شۇ چاغدا تۇرمىدىن قېچىپ كېلىدۇ. ئۇ قەۋرە ئالدىدا خەلقنى يەنە زوراۋانلىققا قارشى قوزغىلىشقا، مۇيىدىن ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىشقا

چاقىردۇ. تۆمۈر خەلپىنىڭ ئىنىسى شاكىر، قۇمۇل قوزغىلىڭىنىڭ يولباشچىسى ياۋ لەن، ئىمىن، سىيىت قاتارلىق كىشىلەرمۇ تۇرپانغا كېلىپ ئەھۋالنى قابىل يارىدەمچىلىرىدىن بولىدۇ. 1914 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى، بوزەك بولۇشقا تەن بەرمەيدىغان ئامما ئەھمەت باشچىلىغىدا مۇيدىنىڭ قەۋرىسى ئالدىدا قەسەم قىلىپ قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتىرىدۇ. ئۇلارنىڭ قورال ـ ياراقلىرى ئاساسەن تۆمۈر خەلپە هايات ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ بەرگەن قوراللار ئىدى.

قوزغىلاڭ كۆتەرگەن كۈنى ئۇلار ئەھۋال تىڭ ـ تىكلاپ كەلگەن مامۇتنى تۇتۇۋالىدۇ. مامۇت تۇرپان ناھىيىسىنىڭ جاسۇسى (جاسۇسۇ يىللىرى قوللىنىلغان بىر خىل ئەمەل بولۇپ، ئۇ ناھىيىنىڭ ئامبىلغا يارىدەملىشىپ يەرلىك مەمۇرى ئىشلارنى بېجىرەتتى، "خەلقـنىڭ رايىنى تەكشۈرۈش" بىلەن شۇغۇللىناتتى، خەلقنى قولغا ئېلىش هوقۇقىغا ئىگە ئىدى) بولۇپ، ئادەتتە هوقۇقىغا تايىنىپ خەلقنى بوزەك قىلاتتى، بۇ قېتىم ئۇ قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن قىزىل سىكىرغا ـ يالقۇنتاققا كەلتۈرۈلۈپ كاللىسى ئېلىنىدۇ.

شۇ قېتىمقى قوزغىلاڭغا قاتناشقان كىشىلەر مۇنداق دەيدۇ: "قىزىل سىكىر گىيا ئۇنىمەيدىغان بىر يەر ئىدى، قوزغىلاڭچى قوشۇن ئۆزىنى دالدىغا ئالالمىدى. تۇرپان ناھىيىسىنىڭ يۇچىسى① سۇن شاۋشياڭ بىلەن ئۆلكىدىن ئەۋەتىلگەن فېڭ يىڭجاڭ قوزغىلاڭچىلارنى يوقىتىش ئۈچۈن ئەسكەر باشلاپ كەلدى. قوزغىلاڭچى قوشۇن ئۇلار بىلەن بىرنەچچە قېتىم جەڭ قىلدى، گەرچە بىرمۇنچە ئەكسىيەتچى هەربىي ئەمەلدار بىلەن ئەسكەر يوقىتىلغان بولسىمۇ، لېكىن دۈشمەنـ

① مەسلىھەتچى هەربىي ئەمەلدار. ـــ تەھرىردىن.

نىڭ بىر قېتىملىق ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمدا، شاكىر ۋە نەچچە ئونلىغان دىخان ئەسىرگە چۈشۈپ قالدى. شاكىر ئۇزاق ئۆتمەي تۇرپان شەھىر ئىچىدە قۇربان بولۇپ كەتتى."

ئەمەت قوزغىلاڭچى قوشۇنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، قىزىل سىڭىردىن ئايرىلىپ جىمسار، گۈچۈڭ، پىچان قاتارلىق ناھىيىلەردىكى تاغ ئىچىگە كىرىدۇ. ئۇلار تولىمۇ بەك جاپا چېكىدۇ، بەزىدە نەچچە كۈنلەپ ئاچ قالىدۇ. ئەمەت ياۋ لەن، ئېن، سىيىتىنى ئاممىنى ھەركەتلەندۈرۈپ، ئۇزۇنارا يارداملىشىپ، ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىنى ئىسكەنجىگە ئېلىش ئۈچۈن قۇمۇلغا ئەۋەتىدۇ. لېكىن ياۋ لەن قاتارلىق كىشىلەر قۇمۇلدا خائىننىڭ ساتقۇنلۇغى تۈپەيلىدىن 1914 ـ يىل 5 ـ ئايدا ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قىلىپ قۇربان بولۇپ كېتىدۇ.

ياڭ زىڭشىن ئەمەتنى ئىچكى بالايى ـ ئاپەت دەپ ھىساپلاپ، تۇرپان ئامبىلى جاڭ خۇالىڭ بىلەن يۈجى سۈن شاۋشياڭغا ئەمەتنى تۇتۇشنى قاتتىق بۇيرۇيدۇ ھەمدە جاڭ خۇالىڭغا: "مۇيدىنىڭ قەۋرىسىگە گۈمبەز ـ مازار ياسالغان بولسا، كىشىلەرنى جەلپ قىلىپ كېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئۇنى دەرھال بۇزۇپ تاشلاڭلار. قەۋرىنىڭ ئىگىزلىگى 3 چىدىن، كەڭلىگى 4 چىدىن، ئۇزۇنلۇغى 6 چىدىن ئاشمىسۇن"① دەپ بۇيرۇق بېرىدۇ. بۇنىڭدىنمۇ نامرات خەلق ئۈچۈن كۆرەش قىلغان كىشىلەرنىڭ شۇ يىللىرى خەلق ئىچىدە نەقەدەر زور قوزغىتىش كۈچىگە ئىگە ئىكەنلىگىنى، ھەتتا ئەكسىيەتـ

① ياڭ زىڭشىن: "سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار"، 2 ـ جىلد، 1 ـ كىتاپ، 30 ـ بەت.

چىل ھۆكۈمرانلارمۇ ئۇنىڭ قەۋرىسىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكىگە چەك قويغانلىغىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

1914-يىلى 8-ئايدا، ئەمەت گۈچۈڭ تەۋەسىدىكى تىيانشان تاغ تىزمىسى ئىچىگە يۆتكىلىدۇ. 1914-يىلى يازدا، ياڭ زېڭشىن مۇئاۋىن يېڭجاڭ ما فۇخەي، ليەنجاڭ سن گوسەي، شى زوفەنلەرنى يارىملىق ئەسكەرلەرنى پۇقراچە ياسىنىپ تىيانشانغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ ئەمەتنى ئىزدەشكە ئەۋەتىدۇ. 8-ئايدا ئۇلار ئەمەتلەر بىلەن تاغنىڭ بىر ئويمان يېرىدە ئۇچرىشىپ قالىدۇ، ئىككى تەرەپ قاتتىق جەڭ قىلىدۇ، نەتىجىدە ئەمەتنىڭ سادىق سەپدىشى ئابدۇل بىلەن ئابدۇللا قۇربان بولۇپ كېتىدۇ.

قىش چۈشۈپ كېتىدۇ، ئەمەت باشلىغان قوزغىلاڭچى قوشۇن تۇرمۇشتا تېخمۇ قاتتىق قىينىلىدۇ. تۇراقسىز ئۇنۇر تاجى بىلەن سىيىت ئوزۇقلۇق ئىزدەپ چىققان يېرىدە ما فۇخەينىڭ ئادەملىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالىدۇ. بۇ ئىككىسى ئۆلۈم ۋەھىمىسى ۋە پۇلىنىڭ قىزىقتۇرۇشى ئالدىدا قوزغىلاڭچى قوشۇنىدىن يۈز ئۆرۈپ، تاقىقا قايتىپ بېرىپ ئەمەتنى ئۆلتۈرۈشكە ماقۇل بولىدۇ.

1914-يىل 12-ئاينىڭ 16-كۈنى، ئەمەت گۈچۈڭ ناھىيىسىگە قاراشلىق بىر تاغ ئېغزىدا تاجى بىلەن سىيىت تەرىپىدىن تۈيۈقسىز ئېتىپ ئۆلتۈرۈلىدۇ. خائىنلار تېخى بۇ قەھرىمانىنىڭ كاللىسىنى كېسىۋېلىپ، "خىزمەت كۆرسەتكەن"لىگىنى بىلدۈرۈپ ما فۇخەيگە تاپشۇرىدۇ.

ئەمەت قۇربان بولۇپ كەتكەندىن كېيىن قالغان قوزغىلاڭچىلاردىن بىر قىسمى ياقا يۇرتلارغا قېچىپ كەتكەنىنىڭ سىرتىدا (بۇلاردىن بەزىلىرى 1931-يىلى يەنە قۇمۇل دېخانلار قوزغىلىڭىغا ۋە جەن

شۇرىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىغا قارشى كۈرەشلەرگە قاتنىشىدۇ)، قالغانلىرى- نىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنىڭ سىنىپىي قېرىنداشلىرىنى ئازات قىلىش يولىدا ئاخىرقى بىر تامچە قېنىنى قالدىچە ئېلىشىدۇ.

قۇمۇل ۋە تۇرپان دېخانلار قوزغىلىڭىنىڭ تېلىلاردا داستان بولغۇدەك ھەقىقانى كۈرەشلىرى ھېنى قاتتىق تەسىرلەندۈرگەن ئىدى. 1962 ـ يىلى مەن «تىياتىر» ژورنىلىدا ئەمەت قوزغىلىڭىنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان 5 پەردىلىك دىرامىما ـ «كۈرەش ئىچىدە قان بىلەن يۇغۇرۇلغان دوستلۇق»نى ئېلان قىلدىم، كېيىن ئۆزگەر- تىلىپ «يالقۇنتاغ غەزىۋى» دېگەن تېمىدا كىتابچە قىلىپ بېسىلدى. بۇ دىرامىما ئىلگىرـ ئاخىر بولۇپ بېيجىڭ ۋە ئۇرۇمچى قاتارلىق يەرلەردە قويۇلۇپ ياخشى باھاغا ئېرىشتى، بۇ ماڭا زور ئىلھام بولدى.

ئالتاينىڭ شىنجاڭغا تەۋە قىلىنىشى

مەن يۇقۇرىدا تۆمۈر خەلپىنىڭ قالقىلىقلارنىڭ تاجاۋۇزىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇلارنى توساش ئۈچۈن ياڭ زېڭشىندىن ئۆزىنى چاغانئوۋگۇغا ئەۋەتىشىنى تەلەپ قىلغانلىغىنى يازغان ئىدىم. شۇ يىللاردا تاشقى موڭغۇلىيە بىلەن شىنجاڭنىڭ مۇناسىۋىتىمۇ بىر چوڭ ئىش ئىدى، مەن بۇ يەردە كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىمنى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىپ ئۆتمەكچىمەن.

شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن تاشقى موڭغۇلىيىنىڭ گىگەنى①

① گىگەن بۇددا دىنىنىڭ چوڭ راھىبى. ـ تەھرىردىن.

جەنۇبىدىكى ياردەمچى ۋەزىر بورۇن ئىدى)، قوبدۇ مەمۇرى بۆلۈنۈشتە بۇاستە مەركەزگە قارايتتى. ۋەزىيەت جىددىلەشكەن چاغدا، بېيجىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭ، ئىلى، ئالتايغا قوشۇن ئەۋەتىپ ياردەم بېرىشنى بۇيرۇغان ئىدى، لېكىن ياردەمگە بارغۇچى قوشۇن يېغىلىپ بولمايلا، قوبدۇ 8 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى قولدىن كەتتى. قوبدۇ غەربىتە ئالتاي بىلەن (چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا ئالتايدا ئالتاي ئىش بېجىرىش ۋەزىرى قويۇلغان بولۇپ، مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىش بېجىرىش بېگى قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ بۇاستە مەركەزگە قارايدىغان قىلىنغان)، جەنۇبتا شىنجاڭ بىلەن تۇتىشاتتى، غەربىي شىمال بىر بۇرجىگى روسىيە بىلەن چېگرىداش ئىدى. چار روسىيە تاشقى موڭغۇلىسىنى، قوبدۇ ۋە ئالتاينى ئۆزىگە قوشۇۋېلىش نىيىتىدە تاشقى موڭغۇلىيىنى مۇستەقىل بولۇشقا كۈشكۈرتتى ۋە ئۇنى قوللىدى.

قوبدۇ بىلەن ئالتايغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن، شىنجاڭ بىلەن ئىلى ئالتايغا ئەسكەر توپلىدى. مەن ئۇرۇمچىدىن شەرقىقە ئاراپ ماڭغان شىنجاڭ قوشۇنىنى كۆرگەن ئىدىم، بۇ مەن ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە كۆرگەن ئەڭ خىل ۋە روھلۇق قوشۇن ئىدى. ئالتايىنى ساقلاپ قالمىسا، شىنجاڭنىڭ توساقسىز قالىدىغانلىغىنى ئوبدان بىلگەن ياڭ زېڭشىن شىمالدا ئالتايغا ياردەم بېرىشتە، شۇ قېتىم ئۆلكە غەزنىسىنى ئايماي سەرپ قىلدى. ئۇ ئالتايغا ياردەم بەرگۈچى

قوشۇننىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىغا خۇسۇسەن قوشۇنغا كېرەكلىك ئوزۇق-تۈلۈك ۋە يەم-خەشەكنىڭ تەمىن ئېتىلىشى ۋە توشۇلۇشىغا بەكمۇ ئەھمىيەت بەردى ۋە ئۇنى ئۇنۇملۇك تۈردە ئورۇنلاشتۇردى. شىنجاڭ قوشۇنى چاغانتۆگىگە ماڭغان چاغدا، چار روسىيىنىڭ ئۇلاستايىدىكى كونسۇلى ۋە ئۇرۇمچى، قوبدۇدىكى كونسۇللىرى ئىلىگىر-ئاخىر بولۇپ شىنجاڭ دائىرىلىرىگە، ئەگەر شىنجاڭ قوشۇنى قوبدۇغا كىرىدىغان بولسا، ئېنىق ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىدۇ، دەپ، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش بەردى. شۇ سەۋەپتىن، يارىدەمگە ماڭغان شىنجاڭ قوشۇنى ۋاقتىنچە چاغانتۆگىگو بىلەن يۈەنخودا ياتتى، ئىلى قوشۇنى ئالتاي چېگرىسى ئىچىدە توختاپ، بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ چار روسىيە ھۆكۈمىتى بىلەن ئالاقە قىلىشىنى كۈتتى.

1913-يىلى 7-ئايدا، تاشقى موڭغۇلىيە فېئودال ۋاڭ-گۇڭلىرىنىڭ قوشۇنى ئىككى قېتىم چاغانتۆگىگۇغا ھۇجۇم قىلغان ئىدى، ئىككىلا قېتىمدا شىنجاڭنىڭ مۇداپىئە قىسىملىرى تەرىپىدىن چېكىنىپ دۇرۇلدى. چار روسىيە ھۆكۈمىتى شىنجاڭ دائىرىلىرىگە تېخىمۇ بەكرەك تەھدىت سېلىش ئۈچۈن، شۇ چاغدا قەشقەر، ئىلى ۋە ئالتايغا ئەسكەر كىرگۈزدى.

شۇ چاغدىكى ئالتايىنىڭ ئىش بېجىرىش بېگى كونا تۈرغۇت چىنۋاڭمى پالتا ئىدى. پالتا توغرىلىق بىز يۇقۇرىدا توختىلىپ ئۆتكەن ئىدۇق، ئىلى ئىنقىلاۋى ۋاقتىدا ئۇ يېڭى ھاكىمىيەتكە يارىدەم بېرىپ-ماڭلىغىنى بىلىدۇرگەن. لېكىن بۇ ئادەمدە سىياسى قارا نىيەت ۋە دۇنياپەرەسلىك بار ئىدى. پالتىنىڭ تېخنىكا فېرمىسى بىلەن ئالاقىسى زىچ ئىدى، تېخنىكا فېرمىسىنىڭ كاپىتالىستى ئىسھاقنىڭ ئۇچىنچى ئىنىسى ئىبراھىم (ئۇ چاغدا چۆچەكتە ئىدى) پالتا بىلەن

ياخشى ئاغىنە ئىدى. ئۇ ئىككىسى دەسلەپتە ئىقتىسادىي جەھەتتىن بىرلىشىپ قالغان ئىدى، چۈنكى ئىبراھىمنىڭ مۇنداق بىر مۇڭغۇل ئاقسۆڭىگى بىلەن دوست بولۇشى يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىۋېلىش-قىمۇ، چەتئەل ماللىرىنى سېتىشقىمۇ پايدىلىق ئىدى؛ پالتىنىڭ بۇنداق بىر چەتئەل سودىگىرىنى دوست تۇتۇشى ئاز-تولا نەپكە ئىگە بولۇشقىلا ئەمەس، بەلكى شۇ يىللىرىدىكى شىنجاڭدا ئۆزىنىڭ دەبدەبىسىنى ئۆستۈرۈشكىمۇ پايدىلىق ئىدى. بىزگە مەلۇم، چەتئەل سودىگەرلىرى جۇڭگودا ئۆزىگىلا ۋەكىللىك قىلىپ قالماستىن، ئومۇمەن، ئۆز ئېلىنىڭ ھۆكۈمىتى ئۇچۇن سىياسى پائالىيەت بىلەنمۇ شۇغۇللىناتتى، مەسىلەن، ئۆز ئېلىنىڭ كۈچىنى تەرغىب قىلاتتى، ئۆزى تۇرۇشلۇق جايىنىڭ ئەھۋالىنى كۈزىتەتتى، جايلاردىكى زاتلارنى جاھانگىرلىكنىڭ كەتمىنىنى چېپىشقا تارتاتتى، ۋاھاكازالار. پالتا كېيىنكى چاغلاردا ئىبراھىم تەرىپىدىن تارتىلىپ، چار روسىيە-نىڭ چۆچەكتىكى كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقە ئورناتتى.

تاشقى مۇڭغۇلىيە "مۇستەقىل" بولۇپ، قوبدۇ قولدىن كەتكەندىن كېيىن، مەن تېيەنشىڭ فېرمىسىنىڭ كاپىتال تەرەپ ۋەكىللىرىنىڭ پاراڭلىرىدىن پالتىنىڭ ئالتايىنى تاشقى مۇڭغۇلىيىگە قوشۇۋېتىش نىيىتى بارلىغىنى بىلگەن ئىدىم. شۇ چاغدا شىنجاڭدىكى مۇڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى ئىچىدە پالتىنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى ھەممىدىن يۇقۇرى بولۇپ، چەتئەللەرگە بېرىپ كۆرگەن، يەنە كېلىپ ئۇ ئىلى ئىنقىلاۋىنى قوللىغان ئادەم ئىدى، لېكىن ئۇ ئاجىز بېيجىڭ ياكى شىنجاڭ دائىرىلىرىگە يۆلەنگەندىن كۆرە چار روسىيىگە تايىنىشنىڭ پۇختىراق بولىدىغانلىغىنى مۆلچەرلىگەن ئىدى. ئۇ چاغلاردا ئۇنىڭ مەخسۇس ئادىمى دائىم چۆچەك ۋە ئۇرۇمچىگە كېلىپ-كېتىپ

تۇراتتى. تىەنشىك فېرمىسىدىكى يۇقۇرى تەبىقىدىكىلەر سودا-سېتىق ئىشلىرىنىڭ ئىستىقبالى ئۈستىدە پاراڭلاشقانىدا، دائىم، شەرقىي ۋە غەربىي يوللاردىكى سودا-سېتىقتا نۇرغۇن قولايلىقلارغا ئىگە بولىسمىز، بەلكى پالتا چىنۋاڭ ئالتايىنىڭ ھەقىقى ۋاڭى بولۇپ قالارمىكىن، دېيىشەتتى.

دەرۋەقە، بېيجىڭ ھۆكۈمىتى چار روسىيە ھۆكۈمىتى بىلەن تاشقى موڭغۇلىيە ۋەقەسى توغرىسىدا ئالاقىلىشىۋاتقان چېغىدا، پالتا ئالدى بىلەن چار روسىيىسىنىڭ ئالتايدىكى كونسۇلى بىلەن ۋاقتلىق شەرتنامە تۈزدى (1913-يىل 10-ئاي). شەرتنامىدە ئالتاي، شىنجاڭ قوشۇنلىرى بىلەن قالقا قوشۇنى ئالغا ئىلگىرىلىمەي ھازىر تۇرۇۋاتقان ئورنىدا تۇرىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەننىڭ سىرتىدا، يەنە ئالتاي بىلەن قوبدۇنىڭ چېگرىسى بەلگىلەنگەن، سودا يوللىرى ئېچىلىدىغانلىغى ۋە باشقىلار بەلگىلەنگەن①. شۇ يىلى 12-ئايدا پالتا يەنە يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان چار روسىيە كونسۇللىرى بىلەن جۇڭگو-موڭغۇلىيە قوشۇنلىرىنىڭ ئۇرۇش توختىتىش شەرتنامىسىنى ئىمزالغان، ئۇنىڭدا شەرتنامە ئىمزالىنىپ 3 ئايدىن كېيىن شىنجاڭ قوشۇنى چاغانتۈگىگۈدىن يۇەنخۇغا قايتىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن. چار روسىيە شۇ يىللىرى پالتىنى قورچاق قىلىپ قويۇپ، پەيدىن-پەي ئالتايىنى تىزگىنلەش ۋە ئاخىردا يۇتۇۋېلىش كويىدا بولغان. پالتىنىڭ تەنشىك فېرمىسى ئارقىلىق چار روسىيە بىلەن بولغان

---

① بۇ ۋاقتلىق شەرتنامە تۆۋەندە بايان قىلىنىدىغان «جۇڭگو-روسىيە بايانىاتىغا ئائىت ھۆججەتلەر» ۋە «جۇڭگو-روسىيە بايانىاتىغا ئائىت ئايرىم ھۆججەتلەر» ئىمزالانغاندىن كېيىن كۈچىتىن قالغانلىغى ئېلان قىلىنغان.

سرلىق مۇناسىۋەتتىدىن مېنىڭ بىلىدىغانلىرىم ناھايىتى ئاز بىر قىسمىدىن ئىبارەت. پالتا ئاللىقاچان ئۆلۈپ كەتتى، ئۇنىڭ بىۋاستە ئۇرۇق-تۇققانلىرىنىڭ تولىسى ئاللىبۇرۇنلا چەتئەللەرگە چىقىپ كەتكەن، مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللار كېيىن يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ قېزىپ چىقىلار.

تاشقى موڭغۇلىيە "مۇستەقىل" بولغان مەزگىلىدە، 1912-يىلى چار روسىيە ئالتاي، قاباء، بۇرچىن قاتارلىق جايلارغا بىر تۈمەن ئەسكەر يۆتكەپ كەلدى، بۇنىڭدىن باشقا يەنە رۇس مىللىتى ئىچىدىكى پىروتېستانت دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان 300 ئۆيلۈكتىن ئارتۇقراق دېخانىنى چۆكۈتۈ ۋە تېلېز دەريالىق قاتارلىق جايلارغا بوز يەر ئېچىپ مەھەللە قۇرۇشقا كۆچۈرگەن؛ بۇرچىن دەريالىق بىلەن ئىرتىش دەريالىق قوشۇلىدىغان يەرگە يېقىن بولغان بۇرچىندا پورت قۇرۇپ، زايساندىن يۇڭ پاراخودى كېلىپ بۇ يەردە توختايدىغان قىلغان، تاكى روسىيە ئىنقىلاۋىغىچە ئالتايدا چار روسىيىنىڭ ئىككى لىيەن قوشۇنى تۇرۇپ كەلگەن. شۇ يىللىرى چار روسىيىنىڭ ئالتايدا تۇرۇشلۇق ئەمەلدارلىرى قازاقلارنىڭ يۇرت باشلىقلىرىنى روسىيە تەۋەلىكىگە ئۆتكۈزۈشكە كۈچىنىڭ بېرىچە ھەركەت قىلىپ كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ يۇرت باشلىقلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىگى بۇنىڭغا ئىلەن تەۋرىنىپ قالمىغان. بىر قېتىم چار روسىيىنىڭ بىر ئەپتىسەرى مېركىت قەبىلىسىنىڭ چوڭى جاقپىقا چار پادىشا ھەدىيە قىلدى، دەپ يۇز ئالتۇن رۇبلى بەرگەن. شۇ چاغدا جاقپ 70 ياشتىن ئاشقان ئىدى، ئۇ ئالتۇن رۇبلىنى يەرگە ئېتىپ، ھىلىقى ئەپتسەرنىڭ ئەدىۋىنى بەرگەن.

ئالتاي غەربىي شىمالدا ئايرىم ھالەتتە تۇرغان بىر رايون بولۇپ،

شۇ يىللىرى شۇ يەردىكى مەمۇرىيەت ۋە ھەربىلەر بىيىجىڭدىن بىرىلگەن تەمىنات بىلەن قامدىلاتتى. 1913 ـ يىل 11 ـ ئايدا بېيجىڭ ھۆكۈمىتى بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق روسىيە ئەلچىسى بىلەن «جۇڭگو ـ روسىيە بايانات‌نامىسى ئائىت ھۆججەتلەر» ۋە «جۇڭگو ـ روسىيە بايانات‌نامىسى ئائىت ئايرىم ھۆججەتلەر»نى ئىمزالىغاندىن كېيىن، قوبىدۇ تاشقى موڭغۇلىيىگە قوشۇۋېتىلىپ، چار روسىيىنىڭ ئالتايغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىش ھەرىكىتى كۆرۈنۈشتە تېچلىنىپ قالغاندەك كۆرۈنسەمۇ، لېكىن ئۇزاق ئۆتمەي ئۇ يەنە ئالتاي بېگى جاڭ چىڭتۇڭغا تەھدىت سېلىپ، سودا قىلىش، يەر قاتارلىقلار توغرىسىدىكى تەلۈبىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەگەر روسىيىدە ئىنقىلاپ بولۇپ قالمىغان بولسا، ئالتاي ھامان چار روسىيە تەرىپىدىن يۇتۇۋېلىش خەۋپىدە تۇراتتى.

1918 ـ يىلى ئالتاينىڭ ئىش بېجىرىش بېگى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، بىر ۋىلايەت سۈپىتىدە شىنجاڭ ئۆلكىسىگە قارايدىغان قىلىندى.

بۇنىڭدىن ئاۋال، 1914 ـ يىل 2 ـ ئايدا، ئىلى چېگرا مۇداپىئە مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، شەھەر مۇداپىئە مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلگەن ئىدى؛ 1916 ـ يىلى چۆچەك يارده‌مچى ۋەزىرلىگى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، چۆچەك ۋىلايىتى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. شۇنداق قىلىپ ئەسلىدىكى مەمۇرى رايون ئايرىلىشى ياكى مەلۇم باشقۇرۇش ھوقۇقى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە قارىمايدىغان ئالتاي، ئىلى، چۆچەكتىن ئىبارەت ئۈچ رايون بىر تۇتاش شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىگە قارايدىغان قىلىندى.

ئىككىنچى زالدىكى زىياپەتتە ياتلارنىڭ قەتىل قىلىنىشى

شۇ يىللىرى ئۇرۇمچىدىكى يانخاڭ كوچىسى بىرقەدەر پاكىز، كەڭ ئىدى، ھەر يىلى قىشتا، ئەتىگىنى ھامان بەزى كىشىلەر بۇ كوچىغا كېلىپ ئاتلىرىنى يورغىغا سالاتتى. شۇ يىللىرى ئۇرۇمچىدە كۆندۈرۈلگەن، چىرايلىق، شاش لېكىن قاۋۇل-كېلىشكەن بىر يورغا ئات نەچچە سەر ھەتتا ئون نەچچە سەر ئالتۇنغا يارايتتى، شۇڭا يورغا ئېتى بارلارنىڭ تولىسى پومىششىك-باي سودىگەر ۋە ئەمەل-دارلار ئىدى. ئۇلار ھەر كۈنى ئەتىگىنى ياكى كەچقۇرۇندا ھەيۋەتلىك يورغا ئاتلىرىنى مىنىپ كېلىپ بىر بىرىگە داملىشاتتى. تەبىئى، ئاتلىرىنىڭ ئىگەر-جابدۇقلىرىمۇ قالتىس خىل بولاتتى. بەزىلىرىنىڭ ئېتىنىڭ يۈگەنلىرىگە ئالتۇن ھەل بېرىلگەن ياكى ئىسىل تاشلاردىن كۆز قويۇلغان بولاتتى، ئىگەر-توقۇملىرى ياكى چەتئەللىچە بولاتتى، ياكى كىمخاپ بىلەن قاپلانغان كونىچە ئىگەر بولاتتى. ئاتنىڭ كۆكسىگە ۋە بېشىغا قىزىل پۈپۈك تاقالغان بولاتتى، بەزىلىرى ئېتىنىڭ بوينىغا قوڭغۇراق ئېسىپ، شالدۇر-شۇلدۇر قىلىپ ماڭاتتى.

دائىم يانخاڭ كوچىسىغا ئەتىگىنى كېلىپ ئاتلىرىنى يورغىغا سالىدىغان سۆلەتلىك كىشىلەر ئىچىدە بىرقانچە ئەپتىسەر بار ئىدى، كۆنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇلار يانخاڭدىكى خوجايىنلار بىلەن يېقىن تونۇش بولۇپ كېتىشكەن ئىدى. ئۇلار ئاتلىرىنى ئۇ ياقتىن بۇ ياققا ئونلارچە قېتىم يورغىغا سېلىپ بولغاندىن كېيىن، ئاتلىرىنى

ئادەملىرىگە يېتىلەشكە ببرىپ قويغان ۋاقىتلىردا ياڭىغاڭنىڭ خوجايىنـ لىرى تولا چاغلاردا ئۇلارنى دۆكلىنغا كىرىپ دەم ئېلىشقا تەكلىپ قىلاتتى، بىرنەچچە پىيالىدىن چاي ئىچىپ، ھەسسىياتلىرىنى سۆزلـ شەتتى. بۇ ئەپتىسەرلەرنىڭ ئىچىدە لى يىن ناملىق بىرەيلەن بولۇپ، ئۇ توپچىلار يىگىتىنى يىگىتلىكى ئىدى. ئۇ دائىم تەبىئىتىنى فېرمىسىنىڭ دۆكىنىغا كىرىپ دەم ئالاتتى. بۇ كىشىلىكەن، سۆھبات قىلىش بىر ھەربى ئىدى. كېيىن ئۇشتۇمتۇت قەتىل قىلىنغانلىغى سەۋەبىدىن ئۇنىڭ ئىسمى ئېسىمدە قېپتۇ.

1916 ـ يىلى كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەسلى كۆنچى بولۇپ كېيىن تۇتۇقبەگ مەھكىمىسىدە مۇھاپىزەتچى بولغان ما دېچاڭ دېگەن كىشى تەبىئىتىنى فېرمىسىنىڭ دۆكىنىغا كەلدى. بۇ كىشى دۆكىنىمىزغا دائىم كىلىپ تۇرىدىغان بولغاچقا، ھەممىمىز ئۇنىڭ بىلەن ياخشى تونۇش بولۇپ كەتكەن ئىدۇق.

ئۇ ئالاقزادە بولغان ھالدا، بۇ يەرگە دائىم كىلىپ تۇرىدىغان لى يىگجاڭنى ياڭ زېگشىن جياڭجۇن ئۆلتۈرۈۋەتتى، مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، دەپ بەردى.

ئۇنىڭ ئېيتىشچە، چاغانىنىڭ 15 ـ كۈنى بولىدىغان بايرام ھارپـ سىدا ياڭ جياڭجۇن تۇتۇقبەگ مەھكىمىسىنىڭ ئىككىنچى زالىدا ماتارىپ مىنىستىرلىگىنىڭ كۆزەتكۈچىسى لىيۇ جاڭيىڭنى ئۆزىتىش يۈزىـ سىدىن زىياپەت ئۆتكۈزگەن ئىكەن، زىياپەتكە قاتناشقانلار ئېچىدە نازىر ـ ۋاللار ۋە يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەپتىسەرلەر بار ئىكەن. زىياـ پەت باشلىنىشتىن ئىلگىرى ياڭ جياڭجۇن بىر دەم سىرتقا چىقىپ كىرىپتۇ، بۇنىڭدىن ھېچكىم گۇمانسىرىمايتۇ. لېكىن ئۇ قايتىپ كىرىپ، بىردىنلا شياۋگۈەنجاڭنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ: "شياۋىك چېپىلسۇن!"

دەپ توۋلاپتىكەن، جياڭجۇنىڭ يېنىدا تۇرغان مۇھاپىزەتچىسى قىلىچىنى سۇغۇرۇپلا چېپىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن شيا فۇگۇەنجاڭنىڭ كالـ لىسى تېنىدىن جۇدا بوپتۇ. بۇ چاغدا ئولتۇرغانلار نەمە قىلارىنى بىلمەي ھاڭ-تاڭ بولۇپ تۇرۇپلا قېپتۇ، خۇسۇسەن ئاساسلىق مېھمان لىۋدارىن (لىۋ جاڭيىڭ) قورققىنىدىن ئۇستەلنىڭ ئاستىغا كىرىپ كېتىپتۇ. لېكىن ياڭ جياڭجۇن گويا ھېچقانداق ئىش يۈز بەرمىگەندەك، مۇھاپىزەتچىسگە جەسەتنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشنى بۇيرۇپ قويۇپ، كۆچىلىكنى داۋاملىق غىزالىنىپ مەي ئىچىشكە تەكلىپ قىپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن ياڭ جياڭجۇن يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ توپچىلار يىگىنىڭ يىگجاڭىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ: "لى يىن چېپىلىۋن!" دەپ توۋلاپتۇ. بۇ قېتىم مۇھاپىزەتچىنىڭ قىلىچى ئۆتمەي قېپتۇ، لى يىگجاڭ ئېغىر يارىدار بولغان ھالەتتە سىرتقا قاراپ قېچىپتۇ، ئەلۋەتتە ئۇ قېچىپ قۇتۇلالماپتۇ، يەنىلا كاللىسى تېنىدىن جۇدا قىلىنىپتۇ. شيا دىڭ بىلەن لى يىننىڭ زىيادەت زالدا كاللىسى تېنىدىن جۇدا قىلىنىشى بىلەن زىيادەتكە قاتنىشىۋاتقانلارنىڭ چىرايىدا قان قالماپتۇ، ئەدەبكى قىلىچ كىمنىڭ بوينىغا چۈشەر دەپ ئەنسىرەپتۇ. ياڭ جياڭجۇن بولسا مېھمانلارغا تەسەللى بېرىپ، قەتىل قىلىنىدىغانلار مۇشۇ ئىككىسى، خاتىرجەم غىزالىنىڭلار، دەپتۇ. ئۇ: لى يىگجاڭ بىلەن شيا فۇگۇەنجاڭ ئىسيان كۆتۈرىش، شىنجاڭدىكى پۇقرالارنىڭ تېچ كۈن كۆرۈشىگە يول قويماسلىق كويىدا بولۇۋاتقاچقا، ئۇلارنى قەتىل قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم، دەپتۇ. ياڭ جياڭجۇن يەنە: مىنگو قۇرۇلغاندىن بۇيان نۇرغۇن تىرىشچانلىقلار ئارقىلىق شىنجاڭ بۇگۈنكىدەك خاتىرجەملىككە ئېرىشتى، مەن دۆلەت تەرىپىدىن بۇ يەرگە ئەۋەتىلگەن ھەم ئاتا، ھەم ئاتا بولىمەن، قارا يۈزلەرنىڭ پۇقرالارنى ئوتقا ئىتتىرىۋېتىـ

شگه چداپ تۇرالمايمەن، دەپتۇ. مېھمانلارنى چۆچۈتۈپ قويغانلىغى ئۈچۈن ئەپۇ سوراپتۇ.

ما دېچاڭ يەنە مۇئۇلارنى ئېيتتى: شيا دىڭ بىلەن لى يىننى قەتىل قىلىش بىر ھەپتىدىن ئاۋاللا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇلغان ئىش ئىكەن. ياڭ جياڭجۈن بىر كۈنى كېچىدە ئۇنىڭ بىلەن يەنە بىرنەچچە مۇھاپىزەتچىسىنى قىچقىرىپ: سىلەر ئادەم ئۆلتۈرۈشنى بىلەمسىلەر، دەپ سوراپتۇ. ئۇلار: جياڭجۈن كىمنى ئۆلتۈرۈشنى تاپىلىسا، بىز شۇنى ئۆلتۈرىمىز، دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ. ياڭ جياڭجۈن ئۇلارغا قىلىچ-لىرىنى تەييارلاپ، بۈيرۇقنى ئىجرا قىلىشقا دائىم تەييار تۇرۇشنى ئېيتىپتۇ ۋە بۇ توغرىلىق ھېچكىمگە گەپ قىلماسلىقنى تاپىلاپتۇ. 1 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنىدىكى زىياپەتتە ئۇلار دەل جياڭجۈننىڭ يولبورۇغى بويىچە لى يىڭجاڭ بىلەن شيا فۇگۈەنجاڭنى چېپىپ تاشلاپتۇ.

كېيىن ئاڭلىسام، بايا يۇمەن شكەي خانلىق تۈزۈمنى يولغا قويدۇم دەپ كۆرەڭلەپ يۈرگەن ۋاقىتلىرىدا، ھەرقايسى ئۆلكىلەردە ئىنقىلاپچىلار ھەركەتكە كېلىپ، يۇمەن شكەيگە قارشى قوزغىلاڭلارنى ئۈيۇشتۇرغان ئىكەن. شۇ چاغدا شنجاڭغا كېلىپ ھەركەت ئېلىپ بېرىۋاتقان كشى يۇننەنلىك ياڭ يى دىگەن كىشى ئىكەن. ياڭ يى يۈرتداشلىق مۇناسىۋىتىدىن پايدىلىنىپ، يۇننەنلىكلەر ئارىسىدا تەشۋىقات ـ تەرغىبات ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىۋاتقان ۋە شۇ يول بىلەن شنجاڭ ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنى يۇمەن شكەينىڭ خانلىق تۈزۈمىگە قارشى تۇرىدىغانلىغىنى ئاشكارا بىلدۈرۈپ، مۇستەقىللىق ئېلان قىلغۇزماقچى بولغان ئىكەن. يۇقۇرىدا ئېيتىلغان شيا دىڭ بىلەن لى يىن ۋە باشقا يۇننەنلىكلەر، مەسىلەن، ھەربى لاۋازىمات ئىدارىسىنىڭ باشلىغى دۇ گوجېن، ساقچى نازىرى ليۇ يىڭفۇ، كان ئىشلىرى دۇبەنى

ۋۇ مىڭكۈي قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ياڭ يىلنىڭ چاقىرىغىغا ئاۋاز قوشقان. باشقا يۇنىنەنلىكلەر، مەسىلەن، كېيىن ئالتايىنىڭ ۋالىسى بولغان جاڭ مىڭيۇمن قاتارلىق كىشىلەر گەرچە ئېنىق ئىپادە بىلدۈرمىسىمۇ، لېكىن قارشى كەيپىياتتا بولمىغان. بىراق ئۇلار ياڭ زېكىشىندىن گەپ ئېلىپ باقىقان چاغدا، ياڭ زېكىشىن ئىچكىرىدىكى "ھاكىمىيەت تالىشىشى"غا شىنجاڭنى چېتىلدۇرماسلىقنى، مەركەزنىڭ باشلىغى كىم بولىدىغانلىغى ۋە دۆلەت تۈزۈلمىسىنىڭ قانداق شەكىلدە بولىدىغانلىغىنىڭ يۇمىنگۈەننىڭ سىرتى بىلەن ئالاقىسى يوقلۇغىنى، شىنجاڭنىڭ ھەممىدىن مۇھىم ۋەزىپىسى ئۆلكە دائىرىسىدىكى تېچلىقنى ساقلاپ، كۈچلۈك خوشنىلىرىمىزنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشىگە پۈرسەت بەرمەسلىك بولۇپمۇ خەنزۇ سەركەردانىلىرىنىڭ "پاراكەندە"چىلىك تۈغدۇرۇشىدىن ساقلىنىش ئىكەنلىگىنى ئېيتقان. شۇنداق بولغانلىقتىن، يۇمن شىكەيگە قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغۇچى ھەربىي ـ مۇلكى باشلىقلار ئۆز ئىچىدە ياڭ زېكىشىنىي ئاغدۇرۇپ تاشلىماي تۇرۇپ، مۇستەقىللىق ئېلان قىلىش ۋە دۆلەتنى ھىمايە قىلىش ئۈرۈشىغا ئاۋاز قوشۇش تەس، دېيىشكەن. لېكىن ئۇلارنىڭ گېپى ياڭ زېكىشىنغا مەلۇم بولۇپ قالغان.

ياڭ زېكىشىن پەم بىلەن ئىش كۆرىدىغان ئادەم، ئۇ ھېچ ئىش بولمىغاندەك يۇرۇپ تەدبىر تۈزۈۋاتقان چېغىدا، تۈتۈقىۋەگ مەھكىمىسىنىڭ پايلاقچىسى ـ سىچۈەنلىك شىپې ۋېنفۇ يۇنىنەنلىكلەرنىڭ "ئىسيان كۆتىرىشى" ھەقىقىدە ئالغان بۈيرۇغى بويىچە ئۇقتان ئاخباراتنى يۇننەنلىكلەر بار سورۇندا ئالمان ـ تالمان ياڭ زېكىشىنغا مەلۇم قىلغان. ياڭ زېكىشىن شيا دىك بىلەن لى يىن قاتارلىقلارنىڭ ئاۋال مۇشت ئېتىشىدىن ئەنسىرەپ، شۇ زاماتلا شىپې ۋېنفۇنى يۇنـ

ئەنلىك يۈرتداشلار ئوتتۇرىسىغا قەستەن بۆلگۈنچىلىك سېلىپ، پىتنە-ئىغۋا توقۇش يولى بىلەن خىزمەت كۆرسەتكۈچى بولۇۋالماقچى، دەپ قاتتىق تىللىغان ھەمدە ئۇنى ئىسيان كۆتەرمەكچى بولۇۋاتىدۇ، دەپ مەلۇم قىلغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى بىلەن يۈز-لەشتۈرگەن. ئەلۋەتتە، بۇلار ياڭ جياڭجۇنگە قارشى تۇرۇش غەرىزى بار دېگەنىنى بىردەك رەت قىلغان، ياڭ زېڭشىن شېڭ ۋېنفۇنىڭ ئۆزىنى ئاقلىشىغا قارىماستىن شۇ يەردىلا مۇھاپىزەتچىسىگە شېڭ ۋېنفۇنى ئېيچېقىپ ئېتىپ تاشلاشقا بۇيرۇغان. شيا دىڭ بىلەن لى يىن دېگەندەك بىخىرامان بولۇپ قالغان-دە، بىرنەچچە كۈن ئۆتمەيلا زىيادەت ئۇستىدە قەتلى قىلىنغان.

ياڭ زېڭشىن شيا دىڭ بىلەن لى يىننى چېپىپ تاشلىغاندىن كېيىن، دەرھال ياڭ يىنى ۋە يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتكەن دۆگوجىن قاتارلىق-لارنى قولغا ئالغان. ياڭ يى ئۇرۇمچىدە ئېتىلغان، قالغانلىرى كۆرۈنۈشتە يۈرتىغا قايتۇرۇۋېتىلگەندەك قىلىنغىنى بىلەن، ئەمىلىيەتتە، قۇمۇلنىڭ شەرقىدىكى چوڭتاش دېگەن يەردە كاللىسى تېنىدىن جۇدا قىلىن-غان. شېي ۋېنفۇنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتى بولسا نەپىقە ئالغان، تېخى ياڭ زېڭشىننىڭ ئۆزى تەزىيەنامە يېزىپ، ئۇنىڭغا ماتەم تۇتقان.

كېيىن ئۇقسام، شيا دىڭ، لى يىن قاتارلىق كىشىلەر سىياسى ئۆزگىرىش قىلماقچىمۇ ئەمەس ئىكەن، ئۇلار پەقەت ياڭ زېڭشىن يۇمەن شىكەيگە قارشى تۇرۇشنى قوللىمىدى. دېيىشكەن ۋە ئۇنى كاللىسى قاتماللىشىپ قالغان ئادەم دەپ تەنقىت قىلىشقان، شىنجاڭنى تەرەق-قىيەرۋەر ئادەم باشقۇرۇشى كېرەك ئىدى، شۇ چاغدىلا يۇننەنىدىكى دۆلەتنى قوغداش قوشۇنىغا ماسلاشقىلى بولاتتى ۋاھاكازا دېيىشكەن ئىكەن. ياڭ زېڭشىنمۇ ئۇلارنىڭ ئاشۇ گەپلىرىگە قاراپ، بىر كۈنى

بولمسا بر كۈنى مېنىڭ ھاكىمىيىتىمگە مۇشت ئاتسدۇ، دەپ ئەنسىرەپ، تۈيدۇرمايلا ئۇلارنى ئۆجۈقتۇرۇپ تاشلىغان ئىكەن. شۇنىڭدىن كېيىن ياڭ زېڭشىن يۇننەنلىكلەرگە ئىشەنمەيدىغان، يۇرتـ لۇغۇم دەپ كەلگەن يۇننەنلىكلەرنى قوبۇل قىلمايدىغان بولۇپ قالغان، كۆپلىگەن يۇننەنلىك ھەربىلەرنى ۋە ھەربىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ چىققان يۇننەنلىكلەرنىمۇ ئىچكى ئۆلكىلەرگە قايتۇرۇۋەتـ كەن. ئاڭلىشىمچە، ياڭ زېڭشىن تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن يۇننەنلىكـ لەرنىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرى ئۇنىڭ يۇرتىدىكى ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ قەۋرىسىنى ۋەيران قىلىپ تاشلىغان ئىمىش. 1928 ـ يىلى ياڭ زېڭشىن قەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭ ئۆلۈگىنى ئۆز يۇرتىغا ئېلىپ قايتالماي، بېيجىڭنىڭ غەرپ تەرىپىدىكى فاڭشەن دېگەن يەرگە قويۇشقان، بۇنىڭدىن ئۇنىڭ يۇرتداشلىرىنىڭ پوزىتسىيەسىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ①.

ياڭ زېڭشىن شيا دىڭ، لى يىنلارنى ئۆلتۈرگەن يىلى يەنە يۇمن شكەيىنىڭ ئۆزىنى خان دەپ ئاتىشىغا قارشى تۇرغان سانجى ناھـ يىسىنىڭ ئامبىلى كۇاڭ شىنمۇ ئۆلتۈرگەن. كۇاڭ شى گۇاڭدۇڭلۇق بولۇپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭغا ھەربى ئەمەلدار بولۇپ كەلگەن. ئۇ ئارقا ـ ئالدىغا قارىماي گەپ قىلغانلىغى ئۈچۈن يۇمن داخۇا تەرىپىدىن چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىلغان. ئىلى ئىنقىلاۋىدىن كېيىن لى پۈخۇاڭ قاتارلىق كىشىلەر يەنە ئۇنى گەنسۇدىن تەكلىپ

---

① ياڭ زېڭشىن ھايات چېغىدا ماڭا، ناۋادا ئۆلۈپ تارتىپ قالسام، جەسىدىمنى بوغدا تېغىدىكى بوغدا كۆلىنىڭ يېنىغا قويۇڭلار، مەن شىنجاڭدىن مەڭگۈ ئايرىلمايمەن، دېگەن ئىدى.

قىلىپ ئېيكەلگەن. ئۇ ئىلغا كېتىۋېتىپ ئۇرۇمچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىدا ياڭ زېڭشىن ئۈنىڭ بىلەن كۆرۈشكەن ھەمدە ئىنقىلاپچىلارنى بىر-بىرلەپ يوقىتىش ئۈچۈن، ياڭ زېڭشىن ئۈنى ئىلىغا بارغاندىن كېيىن ئۆلكىگە خىزمەت قىلىشقا كۆندۈرگەن. كۇڭ شى ئىلىغا بارغاندىن كېيىن ئۆزاق ئۆتمەيلا بىر قىسىم كىشىلەرنى يېنىغا تارتقان.

1913-يىلى ئىلىدا قالغان ئىنقىلاپچىلاردىن لى پۇخۇڭ، فېڭ تېمىن قاتارلىق كىشىلەر ئۇچۇقتىن-ئۇچۇق ياڭ زېڭشىن بىلەن قارشىلاشقان ھەمدە قوشۇننىڭ ئۈلگايتىش ئۈچۈن داۋشىڭ بانكىسى بىلەن ئالاقە باغلاپ پۇل قەرز ئالغان. ياڭ زېڭشىن كۇڭ شىنىڭ بىرقانچە قېتىملىق مەخپى مەلۇماتىنى ئالغاندىن كېيىن، ئاخىر كۇڭ شىغا مۇراسىنى تېپىپ لى پۇخۇڭ بىلەن فېڭ تېمىن قاتارلىق "ئالاھىدە ئادەملەر"نى ئۇيغۇتۇرۇۋېتىش توغرىسىدا بۇيرۇق بەرگەن. 1913-يىل 12-ئايدا كۇڭ شى ئۆزى قولىغا كەلتۈرۈۋالغان ما دېيۈەن (شۇ چاغدا ئىلى قوشۇنىدىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئەپسەر)گە ئەسكەر باشلاپ بېرىپ لى پۇخۇڭ بىلەن فېڭ تېمىننى ئېتىپ ئۆلتۈرگۈزگەن.

كۇڭ شى كېيىنكى چاغلاردا ئۆلكە مەركىزىگە يۆتكىلگەن ۋە ئۇزاق ئۆتمەيلا سانجى ناھىيىسىگە ئامبال بولغان.

يۈەن شىكەيگە قارشى ھەركەت جەنۇپ بىلەن شىمالدىكى ئۆلكىلەردە قانات يېيىپ كەتكەندىن كېيىن، كۇڭ شى يۈەن شىكەيگە خەت يېزىپ، ئۇنى خەلقنىڭ ئۈمىدىنى يەردە قويدۇڭ، سەن ۋەتەن خائىنى دەپ تىللاپ ئەيىپلىگەن، شۇنىڭ بىلەن بىللە شىنجاڭ مۇستەقىللىق ئېلان قىلىشى كېرەك دېگەن تەشەببۇسنى تارقاتقان. ياڭ زېڭشىن كۇنلەرنىڭ بىرىدە كۇڭ شىنى باشقۇرۇش تەس بولۇپ

قالدىغان ئوخشايدۇ، دەپ قاراپ، ئۇنى ئۆلكە مەركىزىگە تەكلىپ قىلىپ، مەكتەپ ئىچىدە ئۆتكۈزۈلگەن زىياپەتتىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن بىلەن ئىككىسى دۆڭخۇايۇەن باغچىسىدا سەيلە قىلغان. سەيلە قىلىپ يۈرۈپ ياڭ زېڭشىن تەرەت قىلىپ كېلەي دەپ بۇرۇلۇشىغلا ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى كۇڭ شىنى بىر پاي ئوق بىلەن يىقىتقان. كۇڭ شى جان تالىشۇبتىپ ياڭ زېڭشىننى سۈيقەستچى ئەبلەخ، بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى ياخشى ئاقىۋەت كۆرمەيسەن دەپ راسا تىللىغان. لى پۈخۇاڭ قاتارلىق كىشىلەرنى ئۆلتۈرگەن ما دېيۈەنمۇ كېيىن ياڭ زېڭشىن تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن.

ياڭ زېڭشىن: "ئۇنىڭ زىيان-زەخمەت يەتكۈزىدىغانلىغىنى بىلگىنىڭدە، ئۇ مۇشت ئېتىشتىن بۇرۇن ئۇنى ئۇچۇقتۇرۇۋەت" دىگەن. ئۇ يەنە: "ئەۋلىيالار ئىنسانىيەت ئۈچۈن زىياندىشلارنى يوقىتىشقا تۇغرا كەلگەندە، قەھرى-غەزەپكە كېلىشتىن ۋە قاتتىق قول بولۇشتىن ئەنسىرىمەيدۇ"① دىگەن. ياڭ زېڭشىن ئەنە شۇنداق ئىچى زەھەر ۋە قاتتىق قول ئادەم ئىدى.

ئاق ئورۇسلارنىڭ شىنجاڭدا پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇشى ۋە گۇم بولۇشى

1920-يىلنىڭ كەچ كۈزىدىمۇ ياكى قىشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىمۇ ئېنىق ئېسىمدە يوق، بىر كۈنى ئۈرۈمچى كوچىسىدا رەتلىك ھەربىي كىيىم كىيگەن بىر توپ ئورۇس ئەپتسەر-جەڭچىلەرنى

① ياڭ زېڭشىن: "سەۋەنلىكلەردىن خاتىرىلەر"، 16-جىلت، 24—25-بەتلەر ۋە 27-بەت.

كۆردۇم، توپنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقىنى قامەتلىك، ھاكاۋۇر بىر ئەپتىسىز ئىدى، كىشىلەر ماڭا: يېقىندا ئىلدىن كەلگەن ئاق ئوروس قاچاق ئەسكەرلەرنىڭ باشلىغى ئالیانكوۋ دېگەن ئەنە ئاشۇ، دېدى.

ئالیانكوۋنىڭ ئادەملىرى ئۇ چاغدا ئۇرۇمچىدىكى نەنلياڭ كوچىسىنىڭ دايىڭپەن① دېگەن يېرىدە تۇراتتى. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇلارنىڭ گۆچۈڭغا كەتكەنلىگىنى ئاڭلىدىم.

1921 ـ يىلى باھاردا ئالیانكوۋنى يەنە كۆردۇم. بۇ قېتىم ئۇ قولغا ئېلىنىپ ئۆلۈكە مەركىزىگە ئېلىپ كېلىنگەن ئىدى، ئۇ ھارۋىدا خۇددى ھېچنىمىگە پىسەنت قىلمىغاندەك ئولتۇراتتى. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن ئۇنى ناھىيىلىك گۈندىخانىغا نەزەر بەنت قىلىپ قويۇپتۇ، ئۇنىڭ ئىچ پۇشقىنى چىقىرىش ئۈچۈن، ئەپيۇن سېلىشنى بىلدىغان بىر كىشىنى ئۇنىڭغا ئەپيۇن سېلىپ بېرىشكە ئەۋەتىپتۇ. دەرۋەقە، ئالیانكوۋ بۇ نەرسىگە ئىشتىياق باغلاپتۇ ـ دە، سېپى ئۆزىدىن ئەپيۇنكەش بولۇپ كېتىپتۇ. تەخمىنەن ئىككى يىلدىن كېيىن بۇ ئەپيۇنكەش ئىچكىرىگە ئەۋەتىلىپتۇ: يول ئۈستىدە فېڭ يۈيشياڭنىڭ قوشۇنى تەرىپىدىن تۇتۇۋېلىنىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتىپ بېرىلىپتۇ. سوۋېت دائىرىلىرى ئۇنى شەھەيگە ئېپكېلىپ، خەلقنىڭ سوت قىلىشغا تاپشۇرۇپ، ئۆلۈم جازاسى بېرىپتۇ.

ئالیانكوۋ چار روسىيە ئەسكەرلىرىنىڭ شاۋشياۋ ئەپتىسەرى بولۇپ، ئىنقىلاپتىن كېيىن ئاقلار ئىچىدىكى جاھىل ئەپتىسەر بولۇپ قالغان ئىكەن. 1918 ـ يىل 6 ـ ئايدا، ئۇ شەھەيدە يەرلىك ئەكسىلئىنقىلاپچىلار بىلەن بىرلىشىپ، سوۋېت ھاكىمىيىتىگە قارشى توپىلاڭ ئۆيۈشتۇرۇپ،

---

① بۇرۇنقى شىنجاڭ دارىلفۇنۇنىنىڭ ئورنى.

جايلاردا پاراكەندىچىلىك تۈغدۇرۇپ، نۇرغۇن جنايى قىلمىشلارنى قىلغان؛ 1920 ـ يىلى قالدۇق قىسىملارنى باشلاپ ئىلىغا كىرىپ، شىنجاڭدا سوۋېتتەك قارشى تاياڭچ بازا قۇرۇش كويىدا بولغان، بىراق ئاخىرى شىنجاڭ دائىرىلىرى تەرىپىدىن يوقىتىلغان.

شىنجاڭدا پاراكەندىچىلىك تۈغدۇرغان ئاق ئورۇسلار ئالىيانكوۋ تۇركۇمىلا ئەمەس. 1919 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ، ئىلى، چۆچەككە ئارقا ـ ئارقىدىن كىرگەن ئاق ئورۇسلار نەچچە ئون مىڭ كىشىگە يېتىدۇ، ئۇلارنىڭ كېيىن ئىلى، چۆچەك، ئالتاي، گۇچۇڭ قاتارلىق جايلاردا قورالىق توپىلاڭ كۆتەرگەنلىگى شۇ چاغدا ھەقىقەتەن چوڭ بىر ۋەقە ئىدى.

باستۇرۇپ كىرىشتىن ئاۋالقى ئەھۋال ۋە ياڭ زېڭشىننىڭ ئۇنىڭغا قارىتقان سىياسىتى

شىنجاڭغا باستۇرۇپ كىرگەن ئاق ئورۇسلار، ئاساسەن، 1918 ـ يىل 8 ـ ئايدا قىزىل ئارمىيە تەرىپىدىن سۇرۇپ توقاي قىلىنغان، ئارقا ـ ئارقىدىن مەغلۇپ بولۇپ چېكىنگەن روسىيىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا ـ دىكى ئەكسىلئىنقىلاپچى جياڭجۇنى كولچاك ۋە دۇتوۋنىڭ قاچاق ئەسكەرلىرى ئىدى. ئۇلار ئوتتۇرا ئاسىيادىكى يەرلىك ئەكسىلئىنقىلاپچىلار بىلەن بىرلىشىپ، جېنىنىڭ بېرىچە ئېلىشتى، ئاخىردا شىنجاڭنىڭ چېگرىسىغا يېقىن يەرلەرگە يىغىلدى.

شۇ چاغدا ئۇرۇمچى، ئىلى، چۆچەك، ئالتاي، قەشقەرلەردىكى چار روسىيىنىڭ كونسۇللىرى رومانوۋ خانىدانلىغىنى تىرىلدۇرۇش كويىدا ئاقىلارنىڭ ۋەيران بولۇپ كېتەي دەپ قالغان مۇشۇ قورالىق

كۆچمگه تۆرلۈك چاره-تاماللار بىلەن ياردەم بەردى.

1918-يىل 12-ئاينىڭ 8-كۈنى، چار روسىيىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى دىياكوۋ شنجاڭ تاشقى ئىشلار ۋالىسىغا نوتا تاپشۇرغان، ئۇنىڭدا: جۇڭگو بىلەن روسىيە بولسا كېلىشىم تۈزۈشكەن دۆلەتلەر، ھازىر روسىيىدىكى ئىسيانچى پارتىيە دۆلەت ئىچىدە ئىسيان كۆتىرىۋاتىدۇ، كېلىشىم تۈزۈشكەن دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيىلىرى ئايرىم-ئايرىم ھالدا شەرق ۋە غەرپ تەرەپلەردىن روسىيە زېمىنىغا كىرىپ، چار روسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ توپىلاڭنى تىنچىتىشىغا ياردەم بېرىۋاتىدۇ، جۇڭگو ئەۋەتكەن ئارمىيىمۇ ۋىلادىۋاستوكتا قۇرۇلۇقتا چىقتى①، شنجاڭ جۇڭگونىڭ بىر ئۆلكىسى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەم كۆچى، ماددى كۈچ جەھەتتە ئوتتۇرا ئاسىيا-دىكى چار روسىيە ئارمىيىسىگە ياردەم بېرىشى كېرەك، دېگەن. دىياكوۋ يەنە ياپونىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇرۇمچىگە ئەۋەتكەن تەكشۈرگۈچىسى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، شنجاڭنى ئوتتۇرا ئاسىياغا ئەسكەر چىقىرىشقا كۈشكۈرتكەن. ياپونىيە تەكشۈرگۈچىسى ياڭ زېڭشىنغا: جۇڭگونىڭ چېگرىنى مۇستەھكەملىشىگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن ياپونىيە ھۆكۈمىتى بىر شتۇمن ئەسكەر ئەۋەتىپ ئىلى، چۆچەكلەردە تۇرغۇزۇشقا رازى، دېگەن. ئۇ يەنە، كەلگۈسىدە ھوقۇقنىڭلارنى قايتۇرۇۋېلىشقا ئاساس سېلىش ئۈچۈن روسىيىنىڭ ئىچكى مالىمانچىلىقىدىن پايدىلىنىپ ئانچە-مۇنچە ئىش قىلىۋېلىڭلار، دەپ قۇتراتقۇلۇق قىلغان.

---

① شىمال مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتى 1918-يىل 8-ئايدا ۋىلادىۋاستوكتا ئەسكەر ئەۋەتكەن.

چار روسیەنىڭ ئىلدا تۇرۇشلۇق كونسۇلى لیۇبا كولۇن (هازىرقى موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى ئۇلانباتۇر)دا تۇرۇشلۇق كونسۇللۇقتىن يۆتكەپ كېلىنگەن. ئۇ چاغدا، ئۇ ئىنتايىن ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەن ئىدى. 1918 ـ يىلنىڭ ئاخىرىدا ئۇ شىنجاڭ دائىرىلىرىدىن چار روسىيە قوشۇنلىرىنىڭ ئىلى، چۆچەك چېگرىلىرىدىن ئۆتۈپ، ئىلى چېگرىسىنىڭ سىرتىدىكى سامارداسكى قىزىل ئارمىيىگە ھۇجۇم قىلىشىغا رۇخسەت قىلىشنى تەلەپ قىلدى. 1919 ـ يىلنىڭ بېشىدا، ئۇ روسىيىدىن قېچىپ كەلگەن ئاز سانلىق مىللەتلەردىن نەچچە يۈز كىشىنى تەشكىللەپ، ئاق ئوروس ئەپتىسەرلىرىنى ئەۋەتىپ ئۇلارنى مەشق قىلدۇردى، بۇ بىر قىسىم كىشىلەرنى قىزىل ئارمىيىگە قارشى ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئەۋەتتىدە. غانلىغىنى تەشۋىق قىلدى. شۇ يىلى ياز‌دا، ئۇ يەنە ئاق ئوروس ئەپتىسەرى بىلیانچۇۋ قاتارلىقلار بىلەن بىرلىشىپ ئىلىدىن ئەسكەر ئېلىشنى، ئورگان تەسىس قىلىپ، روسىيە مۇھاجىرلىرىنىڭ سانىنى تەكشۈرۈپ چىقىشنى پىلانلىدى ھەمدە روسىيە مۇھاجىرلىرىدىن قاقتى ـ سوقتى قىلىپ نەق پۇل ئېلىپ، ھەربىلەرگە كىيىم ـ كېچەك، قورال ياراق سېتىۋېلىپ، ئومىسكىغا ئېپىبېرىپ ئۇ يەردىكى ئاق باندىتلارغا ياردەم بېرىشكە ئۇرۇندى. لیۇبا سوۋېت ھاكىمىيىتى بىلەن شىنجاڭنىڭ مۇناسىۋىتىگە قەستەن بۆلگۈنچىلىك سېلىپ تۇردى، 1919 ـ يىلى يىل بويىچە، ئۇ دائىم: شەھەيدىكى قىزىل ئارمىيە ئىلىغا ھۇجۇم قىلىدىكەن، دەپ پىتنە ـ ئىغۋا تارقاتتى. ئۇ يەنە: شىنجاڭ چار روسىيىگە ھەمكارلىشىپ قىزىل ئارمىيىگە ھۇجۇم قىلىدىغان بولدى، دەپ يۇردى. شۇنداق قىلىپ، سوۋېت روسىيىسى بىلەن شىنجاڭ ئوتتۇرىسىدا قورالىلىق توقۇنۇش بولۇشتىن پايدىلىنىپ،

شنجاڭنى سوۋېت روسىيىسىگە قارشى تۇرۇشنىڭ بازىسىغا ئايلاندۇرۇ-ماقچى بولىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ خام خىيالىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ئالدىراپ: قىزىل ئارمىيە ئىلغا بېسىپ كىردى، ئىلىدا ئىنقىلاپ بولۇپ كەتتى، دىگەن ئۇغۇالارنى توقۇپ، كېلىشىم تۈزۈشكەن دۆلەت-لەرنىڭ جۈڭگونىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا بانا تاپىماقچى بولدى. ئۇ ئۆزىنىڭ تەشۋىقاتىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن، 1919 ـ يىلنىڭ بېشىدا چار روسىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى مىشچېن بىلەن بىرلە-شىپ شەھەيدە چىقىدىغان «ئەركىن مۇنبەر» گېزىتىدە خەت ـ چەك ئېلان قىلىپ، قەشقەردىكى ئىسلام ئەھلى بولشېۋىكلارنىڭ "ئېزىق-تۇرۇشى"غا ئۈچراپ كەتتى، يېقىندا ئەنگلىيىگە قارشى ھەرىكەت قوز-غالغۇسى، دىدى. ئۇ يەنە ئۇغۇا توقۇپ، ئىلى دائىرىلىرى قىزىل پارتىيە كىرگۈزگەن خادىملار بىلەن ھەمكارلىشىپ، قىزىل ئارمىيىگە يارەم قىلدى، دىدى ھەمدە چار روسىيىنىڭ جۈڭگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىسى ئارقىلىق بېيجىڭ ھۆكۈمىتىگە سوئال قويۇپ، بېيجىڭ ھۆكۈمىتى بىلەن شىنجاڭ دائىرىلىرىنىڭ مۇناسىۋىتىگە بۆلگۈنچىلىك سالدى، چۈنكى شىنجاڭ دائىرىلىرى بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ روسىيىگە ئەسكەر چىقىرىشىنى قوللىمايتتى.

چار روسىيىنىڭ چۆچەكتە تۇرۇشلۇق كونسۇلى دىروبىچېۋمۇ بىكار تۇرمىدى. ئۇ يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان ئالىيانكوۋ قاتارلىقلار بىلەن دائىم ئالاقە باغلاپ، ئاق باندىتلارغا مالدى ئەشيالارنى يەتكۈزۈپ بېرىپ تۇردى. ئالىيانكوۋنىڭ ئۆزىمۇ بىرنەچچە قېتىم چۆچەككە كېلىپ ئەھۋالنىڭ قانداقلىغىنى كۆزىتىتى، 1918 ـ يىلىنىڭ ئاخىرى ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى خەنزۇ شياڭ بىگىشبىكنى چۆچەككە ئەسكەر ئېلىشقا ئەۋەتتى. 1919 ـ يىل 6 ـ ئايدا، دىروبىچېۋ ئاق ئورۇس ئەپىتە-

سەری بىلىنچىۋقا ھەمرا بولۇپ چۆچەك ۋالىي مەھكىمىسگە بېرىپ، يەرلىك ھۆكۈمەتتىن سودىگەرلەرگە ئۇلار ئومىسكىدىن ئېلىپ كەلگەن يېگىدىن تارقىتىلغان روسىيە ئاقچىسىنى① قوللىنىش توغرىلىق يولىيورۇق بېرىشنى تەلەپ قىلىدى. دىروبىچىۋ ئاقلارنىڭ قىزىل تۇز كۆلى ئارقىلىق سامارداىكى قىزىل ئارمىيىگە ھۇجۇم قىلىشىغا رۇخسەت قىلىنسا، دېگەن تەلەپنىمۇ ئوتتۇرىغا قويىدى.

چار روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى مىشچىن بىلەن ئەنگلىيىنىڭ كونسۇلى ئېزدۇن ئالىلبۇرۇئلا قەشقەرنىڭ باشلىغى ما فۇشىڭ بىلەن ئاستىرتىن كېلىشىمگە كېلىشىپ، ما فۇشكىنى روسىيىگە ئەسكەر كىرگۈزۈشكە كۈشكۈرتتى②. 1919 ـ يىلىنىڭ بېشىدا، ما فۇشىڭ يالاڭ زېڭشىندىن چار روسىيىنىڭ "ئىسيانچىلارنى تىنچىتىش" ئىشىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن 15 يىڭ ئەسكەرنى روسىيىگە ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلىدى. شۇ يىلى 11 ـ ئايدا، ئۇ يەنە قەشقەرگە قاراشلىق ناھىيىلەردىن، مەسىلەن: يەركەن، قاغىلىق قاتارلىق يەرلەردىن

---

① روسىيە ئىنقىلاۋىدىن ئاۋال روسىيە ئاقچىسى شىنجاڭدا ئومۇمى يۈزلۈك قوللىنىلغان ئىدى، ئىلى، چۆچەكلەردە يەنە روسىيىنىڭ داۋشىڭ بانكىلىرى بار ئىدى، ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، روسىيە ئاقچىسىنىڭ كۆرسى بەك چۈشۈپ كەتكەچكە، ئومسكىدىن ئېلىپ كېلىنگەن يېڭى روسىيە ئاقچىسىمۇ بىر مەزگىل بازاردا ئېقىپ يۈردى، پۇل بەكمۇ ئۆزۈن بولغاچقا، كىشىلەر ئۇنى "كالا تىلى" دەپمۇ ئاتايتتى.

② ما فۇشىڭ يۇننەنلىك خۇيزۇ بولۇپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرىدا جىنايەت ئۆتكۈزگەنلىگى ئۈچۈن شىنجاڭغا پالانغان، ئۇرۇمچىنىڭ شىمالىدىكى سەنداۋبا(ھازىرقى مىچۈەن ناھىيىسى)دا ئال تېرىغان. شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، يالاڭ زېڭشىن خۇيز قوشۇنى تەشكىللەپ، ئۇنى ئاتلىقلار

ئەسكەر ئېلىپ، ئاتلىق ئەسكەر تەشكىل قىلىپ تەربىيىلەپ، ئۆزىنىڭ ئوغلى ما جۇڭنى قوشۇنغا قوماندان قىلىپ چېگرىغا ئەۋەتىشنى بەلگىلىدى.

شۇ يىلى، قەشقەر ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنىڭ روسىيىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئەكسىلئىنقىلاۋىي ھەرىكەتلىرىنى قوزغايدىغان ئاساسلىق بازىسى بولۇپ قالدى، ئەنگلىيە كونسۇلى ئېزدۇن ئۆزىنىڭ ئەسلىمىسى — «ئاسيانىڭ مەركىزى»① دىگەن كىتاۋىدا، ئۆزىنىڭ شۇ يىللاردىكى جىنايەتلىرىنى ھېچقانداق پەدەزلەپ ئولتۇرمايلا ئىقرار قىلغان. مەسىلەن، ئۇ ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىگە روسىيە تۈركىستانىغا بىر پەۋقۇلئاددە ئەلچىلەر ئۆمىگى ئەۋەتىش تەكلىۋىنى بەرگەن؛ 1919 ـ يىلى ياۋرا ئەكسىيەتچى پەرغانە "ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى"نىڭ باشلىقلىرىدىن بىرى بولغان مۇھەممەت ئىمىن بەگنىڭ ئوغلىنى قوبۇل قىلغان،

قوشۇنغا باشلىق قىلىپ بەلگىلىگەن. كېيىن سەركەردە قىلىپ كۆتەرگەن، ئۇنىڭ ياك زېكشىنغا بولغان ياردىمى ناھايىتى چوڭ بولغان. ياك زېكشىن ما فۇشىڭنى قارا تۇرۇك ئادەم، باشقۇرۇش ئاسان، دەپ قاراپ، 1914 ـ يىلى قەشقەرنىڭ باشبۇغى قىلىپ ئەۋەتكەن. ما فۇشىڭ قەشقەردە زورلۇق-زومبۇلۇق قىلىپ، يەرلىك پادىشا بولۇۋالغان. ئۇنىڭ قارا نىيىتى ئەنگلىيە ۋە روسىيە كونسۇللىرىنىڭ "ئىلھامى" ئاستىدا، جەنۇبىي شىنجاڭدا مۇستەقىل ئىسلام دۆلىتى قۇرۇش ياكى پۈتۈن شىنجاڭنى ئۆز قولىغا كىرگۈزۈشكە ئۇرۇنۇش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتكەن. روسىيە ئىنقىلابىدا ئەنگلىيە ئارمىيىسى ئوتتۇرا ئاسىياغا كىرگەندىن كېيىن، ئەنگلىيە كونسۇلى ئېزدۇن ما فۇشىڭنى ئوتتۇرا ئاسىياغا ئەسكەر ئەۋەتىشكە قۇتراتقان ۋە بۇنىڭ بەدىلىگە ئۇنى پۈتۈن شىنجاڭغا ھۆكۈمران قىلىپ يۆلەپ تۇرغۇزۇشنى شەرت قىلىپ قويغان.

① 1925 ـ يىلى لوندۇن نەشرى، ئىسلى نامى «In the Heart of Asia».

بۇ ئەكسىيەتچى ئۇنسۇر "ۋاقتىلىق ھۆكۈمەت" نامىدىن ياردەم ئىز-دەپ قەشقەرگە كەلگەن. ئېزدۇن ئۆزىنىڭ ئەسلىمىسىدە "تاشكەنتتىكى بولشېۋىكلار ھۆكۈمىتى شەمەي بىلەن پەرغانىدە تەشكىللەنگەن قوراللىق گۇرۇھلارنىڭ قاتتىق قارشىلىغىغا ئۇچرىدى، مەن بۇ گۇرۇھلار بىلەن داۋاملىق مۇناسىۋەتلىشىپ تۇرغان ئىدىم"① دەپ يازغان. ئېزدۇن سوۋېت ھاكىمىيىتىنى زەھەرخەندىلىك بىلەن ھاقارەتلەيدىغان ئاخباراتلارنى قەشقەردىن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئەكسىلئىنقىلاۋىي باندىتلارغا بىرقانچە قېتىم ئەۋەتىپ، سىياسى تەشۋىقات يۈرگۈزگەن ۋە قوتراتقۇلۇق قىلغان. بۇ باندىتلار دائىم ئېزدۇن ئەۋەتكەن قوراللار بىلەن تەمىنلىنىپ تۇرغان. شۇ يىللىرى ئەنگلىيە «ئىشچىلار گېزىتى»: روسىيىنىڭ چېگرىدىكى تاغلىق رايونىدىن روسىيىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا شەھەرلىرىغا كىرىپ پاراكەندىچىلىك سېلىۋاتقان باسمىچىلار "ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىلەن ئىنتايىن زىچ مۇناسىۋەتتە بولۇپ كەلدى، باش كونسۇل ئاق باندىتلارغا ناھايىتى 'مەردانىلىق' بىلەن قورال-ياراق ۋە ھەربى ئەشيالارنى يەتكۈزۈپ بېرىپ تۇردى"② دەپ پاش قىلغان.

يۇقۇرىدىكى خىلمۇ-خىل ئەھۋاللاردىن قارىغاندا، شىنجاڭنىڭ شۇ چاغدىكى ۋەزىيىتى ئىنتايىن خەتەرلىك ئىدى، شۇنىڭدەك شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلار گۇرۇھىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكىلەرنىڭ ۋەزىيىتىمۇ بولغان كۆزقارىشىمۇ بىردەك ئەمەس ئىدى. مۇتلەق زور كۆپ

① 1925 - يىلى لوندۇن نەشرى، ئەسلى نامى «In the Heart of Asia». 151 - بەت.

② «چېگرا سىرتىدىكى شەرق» ژورنىلىنىڭ 1933 - يىل 5 - سانىنىڭ 107 - بېتىدىن ئېلىندى.

ساندىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار بولۇشىۋكلارنىڭ غەلىبە قازىنىشىغا ئىشەنمەيتتى، بەزىلەر روسىيىنىڭ ئىچكى ئۇرۇشى شىنجاڭ چېگرىسىغا كېلىپ قالىدىغان بولسا، يېڭى-كونا پارتىيىلەرنىڭ ھەممىسلا شىنجاڭغا ھۇجۇم قىلىپ كىرىشى مۇمكىن، بۇ ھالدا شىنجاڭ ھازىرقى ئەسكەر كۈچى بىلەن ئۇلارغا تاقابىل تۇرالمايدۇ، دەپ ئەنسىرەيتتى؛ بەزىلەر چار روسىيە ھامان ھاكىمىيەتنى تىرىلدۈرىدۇ، شىنجاڭ دائىرىلىرى بولسا چار روسىيىنىڭ كونسۇللىرىغا ئەپلەپ-سەپلەپ مۇئامىلە قىلمىسا بولمايدۇ، بەلكى كېيىن ھوقۇق-مەنپەئەتنى قايتۇرۇۋېلىشنىڭ ئاساسى قىلىش ئۈچۈن، مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ چار روسىيىگە ماددى ياردەم بېرىشكىمۇ بولىدۇ، دەپ قارايتتى. يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن ما فۇشىڭغا كەلسەك، ئۇ ئوتتۇرا ئاسىياغا ئەسكەر چىقارماقچى بولۇپ، ئۆزىنىڭ كۈچىنى كېڭەيتىپ، بۈنىڭدىن كېيىن "مۇستەقىل" بولۇش ئۈچۈن ئاساس يارىتىش كويىدا ئىدى. چېگرىنى ساقلىغۇچى ھەربىي-مۇلكى ئەمەلدارلار ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىغا ئارقا-ئارقىدىن تېلېگرامما ئەۋەتىپ، ئەسكەر ئېلىپ ئادەمنى كۆپەيتىپ، چېگرا مۇداپىئەسىنى كۈچەيتىشنى تەلەپ قىلدى.

ياڭ زېڭشىن رىياللىققا ئېتىۋار بىلەن قارايدىغان ئادەم ئىدى، ئۇ ۋەزىيەتنى كۆزىتكەندىن كېيىن مۇنداق قاراشقا كەلگەن: 1) روسىيە ئىنقىلابىدىكى ئەھۋال مۇرەككەپ، ئۇرۇش ئوتى كېڭىيىپ كېتىپ بېسىقتۇرغىلى بولمايدىغان ئەھۋاللارنىڭ كېلىپ چىقىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، شىنجاڭنىڭ، ئەڭ ياخشىسى، ئارىلاشمىغىنى تۈزۈك؛ 2) چەتئەللەرنىڭ شىنجاڭنى روسىيىگە ئەسكەر چىقىرىشقا قۇتراتىشىكى مەقسىدى باشقا يەردە، ئالدام خالتىغا چۈشمەسلىك كېرەك؛

3) شىنجاڭنىڭ ئىچكى قىسمىنىڭ تىنچلانغىنغا ئۇزاق بولمىدى، چېگرىدا توقۇنۇش بولۇپ قالسلا، چوقۇم ئىچكى قالايمىقانچىلىق تۇغۇلىدۇ. ما فۇشىڭنىڭ سۇيىقەستىگە كەلسەك، ياڭ زېڭشىن ئۇنى ئاللقاچان بىلەتتى، شۇڭا ئۇ بىتەرەپ تۇرۇپ، چار روسىيىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق كونسۇللىرىنىڭ ئالاقىدار تەلەپلىرىنى بىردەك رەت قىلىدى. مەسىلىنى تېخىمۇ ئېنىق چۈسەنىدۈرۈش ئۈچۈن شۇ چاغدىكى بىر قىسىم ھۆججەتلەردىن نەقىل كەلتۈرۈپ ئۆتىمەن.

1919 ـ يىل 3 ـ ئايىنىڭ 18 ـ كۈنى ياڭ زېڭشىن ما فۇشىڭغا مۇنداق يوليورۇق بەرگەن: "...شىنجاڭ روسىيىدىكى ئىسيانغا نىسبەتەن ئەزەلدىن ئارىلاشماسلىق پوزىتسىيىسىنى تۇتۇپ كەلدى، شۇ سەۋەپتىن روسىيىلىكلەردىن قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرۇش ئۈچۈن شىنجاڭغا بىرمۇ ئەسكەر كەلمىدى. ...زىيان تارتىپ قالماسلىق ئۈچۈن، ئىغۇاغا ئىشىنىپ كېتىپ، ئۇزاق يىلدىن بۇيان تۇتۇپ كەلگەن پوزىتسىيىمىزنى ئۆزگەرتىشكە زادىلا بولمايدۇ. ياپونىيىلىك تەكشۈرگۈچى ۋە روسىيە كونسۇللىرى شىنجاڭنىڭ روسىيىگە ئەسكەر كىرگۈزۈپ، يېڭى پارتىيىگە قارشى ھۇجۇم قىلىشىنى قايتا ـ قايتا تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ، بىز بىردەك ئۆزرە قويۇپ كەلدۇق." ① 1918 ـ يىل 12 ـ ئايىنىڭ 26 ـ كۈنى ئۇ ئىلى شەھەر مۇداپىئە مەھكىمىسىنىڭ ئەمەلدارى ياڭ فېيشياغا يوليورۇق بېرىپ مۇنداق دېگەن: "... روسىيە ئەسكەرلىرىنىڭ چېگرىدىن ئۆتىمەكچى بولۇشى پۈتۈنلەي مەلۇم بىر دۆلەتنىڭ ئادەمىنىڭ ھەركىتى، ئۇلارنىڭ مەقسىدى ساماردا ئەمەس، بەلكى مەلۇم دۆلەتنىڭ ئىلى ئىشلىرىغا ئارىلىشىشغا

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار»، 10 ـ جىلت. 7 ـ كىتاب، 1 ـ بەت.

بىرەر بانا تېپىپ ئەسكەر چىقىرىپ، ئىلى چېگرىسى ئىچىدە ھەرىكەت قىلىپ، ئىلىدا بۇزغۇنچىلىق قىلىش.»① ئۇ يەنە مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "مەلۇم دۆلەتنىڭ ئادىمى ئۆلكىدە بىرقانچە قېتىم تەكلىپ بېرىپ، ئىلى ۋە چۆچەكتە بىر شتۇمن ئەسكەر تۇرغۇزۇپ، چېگرا مۇداپىئە ئىشلىرىنى ياردەم بېرەيلى، دىدى. بەختىمىزگە مەركەز بۇ ھەقتە شىنجاڭنىڭ دۆلەت مۇداپىئەسىنى جۇڭگو ئۆزى ئۈستىگە ئالىدۇ دەپ، ئۇلارنىڭ قىلتىغىغا چۈشمىدى. بۇ ئادەم يەنە بىزگە روسىيەدىكى يېڭى پارتىيىگە قارشى ئەسكەر چىقارساڭلار، تۆر-لۈك ھوقۇق-مەنپەئەتىگىلارنى قايتۇرۇۋالالايسىلەر، دەپ نەسىھەت قىلىۋاتىدۇ. شىنجاڭ بويىچە مۇشۇنچىلىكلا ئەسكەر بارلىغىنى، يەمەك-ئىچمەكلىرىنىڭمۇ، قورال-ياراقلىرىنىڭمۇ يېتىشمەيدىغانلىغىنى، تولدۇرۇشقا ئامالسىز ئىكەنلىگىمىزنى، ئۇنىڭ ئۈستىگە چېگرىدا توقۇنۇش بولۇپ قالسا باندىتلار پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ كۆتۈرە-لىپ، ئىچكى-تاشقى دۈشمەننىڭ قىسىشىغا ئۇچراپ قالىدىغانلىغە-مىزنى بىلمەسلىك ناھايىتى خەۋپلىك.»②

ياڭ زېڭشىن شۇ چاغدا قول ئاستىدىكىلەرنى چەتئەللىكلەرنىڭ قايمۇقتۇرۇشىغا ئۇچراپ ئۆز ئالدىغا ئىش قىلىپ كەتمەسلىك، روسىيىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشماسلىق پوزىتسىيىسىدە چىڭ تۇرۇش توغرىسىدا قايىل قىلىشقا تىرىشتى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ يەنە بېيجىڭ ھۆكۈمىتىگە قايتا-قايتا تېلېگراممىا ئەۋەتىپ، شىنـجاڭنىڭ روسىيەدىكى كونا پارتىيىگە ياردەملىشىپ يېڭى پارتىيىگە

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار»، 10 ـ جىلت، 7 ـ كىتاپ، 16 ـ بەت.

② يۇقۇرىدىكى كىتاپ، 10 ـ جىلت 1 ـ كىتاپ، 13 ـ 14 ـ بەتلەر.

هۇجۇم قىلالماسلىغىدەكى سەۋەبلەرنى چۈشەندۈردى. ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشىدا، يۇقۇرىدا بايان قىلىنغان ئۈچ ھۆكۈمدىن باشقا، تېخىمۇ مۇھىمى، ئۇنىڭ روسىيە ئىنقىلاۋىغا نىسبەتەن مۇنداق تۈپ قارىشى بار ئىدى: ئۇنىڭ قارىشىچە، روسىيە ئىنقىلاۋى بايى-كەمبەغەللىك پەرقىنىڭ چوڭقۇرغىدىن قوزغالغان، ئۇنى قورال كۈچى بىلەن توسقىلى ۋە ئۇنىڭقىتۇرۇۋەتكىلى بولمايدۇ؛ روسىيەدىكى يېڭى پارتىيىنى زور كۆپچىلىك ھىمايە قىلىدۇ، شۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭ غەلىبە قىلىشىمۇ مۇقەررەر. شۇ چاغدا ئۇ بۇنداق قارىشىنى بىرقانچە تېلېگراممدا ئاشكارىلىغان ئىدى. مەسىلەن، 1919-يىل 12-ئايدا ئۇ بېيجىڭ ھۆكۈمىتى چېگرا مۇداپىئە باشقارمىسىدىن كەلگەن تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋالغان، ئۇنىڭدا روسىيەدىكى يېڭى پارتىيە مۇلۇك ئومۇمچىلىغىنى تارقىتىۋاتىدۇ، بۇنىڭدىن قاتتىق پەخەس بولۇش كېرەك، دېيىلگەن. ئۇ قايتۇرغان جاۋاپ تېلېگراممىدا مۇنداق دېگەن:

"ھازىر دۇنيا ۋەزىيىتىدىن ئالغاندا، بايلار ئازىيىپ، كەمبەغەللەر كۆپەيمەكتە... مەملىكىتىمىزدە خەلق كەمبەغەل، بايلىق ئاز، ئەگەر خەلق تۇرمۇشىنى چاك تۆتۈپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى سودا-سانائەتكە بەھىمىيەت بېرىدىغان قىلمىساق، جاھانىنى كەمبەغەللىكتىن قۇتقۇزغىلى بولمايدۇ، جاھانىنى تېچلاندۇرغىلىمۇ بولمايدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ قورال كۈچىگىلا ئەھمىيەت بېرىپ كەتمەي، ھەر تەرەپكە تەڭ ئەھمىيەت بېرىشنى ئۈمىد قىلمەن، جاھان نامراتلىشىپ كېتىدىغان بولسا، جەزمەن روسىيەدىكى زور ئىنقىلاپتىكىدەك، خەلق ئەمەلدارلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىمايدىغان، ئەسكەرلەرمۇ سەركەردىلەرنىڭ گېپىنى ئاڭلىمايدىغان ئەھۋال كېلىپ چىقىدۇ، بۇ ھالدا پۈتۈن مەملىكەتنى ئەسكەر قاپلاپ كەتكەندىمۇ ئەلنى ئىدارە قىلىپ كەتكىلى بولمايدۇ. ..."①

① يۈك زېكشىن: «سەۋەبلىكلەردىن ساۋاقلار». 10-جىلت، 8-كىتاپ، 39-بەت.

1920 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ئۇنىڭ قەشقەر ۋالىسى جۇرۇيچىغا بەرگەن يوليورۇغىدا مۇنداق دېيىلگەن: "ئەنگلىيە كونسۇلى روسىيەدىكى يېڭى پارتىيىنى شامالدىكى شامىكى، ئۇزاقتا قالماي ئۆچىدۇ، دەۋاتىدۇ، ئەمۋال ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس. ھەقىقى يېڭى پارتىيە سۆزسىز يېڭىپ چىقىدۇ، قەدىمقى زاماندىمۇ ۋە ھازىرقى زاماندىمۇ، جۆگىگودىمۇ ۋە چەتئەللەردىمۇ شۇنداق بولۇۋاتىدۇ، پەقەت جۆگىگودىلا بۇگۈنكى كۈندە ھەقىقى يېڭى پارتىيە مەيدانغا كەلمىدى، خالاس."① 1920 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ئۇ ۋالىلارغا ۋە ئىلى شەھەر مۇداپىئە ئەمەلدارىغا ئۆز قولى بىلەن يازغان تېلېگىراممىسىدا مۇنداق دېگەن: "... پۈتۈن كائىناتقا نەزەر سالساق، يېڭىلىققا يۈزلەنمەيدىغان نەرسە يوق، كونىلار خارابلىشىدۇ، يېڭىلار غالىب كېلىدۇ، قەدىمقى زاماندىمۇ ۋە ھازىرقى زاماندىمۇ، جۆگىگودىمۇ ۋە چەتئەللەردىمۇ مۇشۇنداق بولماي قالمايدۇ. روسىيەدە كونا پارتىيىنىڭ ئەسلى مادارىغا كېلىشى تەس. بۈنى مەن بىرقانچە يىل ئاۋاللا ھىس قىلغان ئىدىم. ھۆكۈمىتىمىز ئەنگلىيە، ياپونىيە، فرانسىيە قاتارلىق كېلىشىم تۈزۈشكەن دۆلەتلەر بىلەن بىرلىكتە كونا پارتىيىگە يارىدەم بېرىپ يېڭى پارتىيىگە قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغان بولسىمۇ، شىنجاڭ ئارىلاشماسلىق پوزىتسىيەسىنى تۇتتى. شىنجاڭدا بىرقەدەر تىنچ ۋەزىيەتنىڭ يارىتىلىشىدىكى سەۋەپ پۈتۈنلەي مۇشۇنىڭدا. ئەگەر پەقەت بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندىلا ئەنگلىيە فرانسىيە قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەن بىللە چەتتە قاراپ تۇرۇش پوزىتسىيەسىنى قوللانغان بولساق، بەك كېچىككەن بولاتتۇق..."②

ياڭ زېڭشىن شىمال ملىتارىستلىرى كاتېگورىيەسىگە كىرىدىغان ئادەم ئىدى، ئۇنىڭ ئۆز سىنىپىي چەكلىمىسىدىن ئېشىپ چۈشىدىغان

---

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار»، 10 ـ جىلت، 7 ـ كىتاپ، 44 ـ بەت.

② يۇقۇرىدىكى كىتاپ، 10 ـ جىلت، 8 ـ كىتاپ، 41 ـ بەت.

دۇنياقارىشىنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، سوۋېت ھاكىمىيىتىنى ياخشى كۆرۈش پوزىتسىيىسىنىڭ بولۇشى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس، بىراق، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ كۆپ يىللار داۋامىدا ئالغان بىلىمگە ۋە سەياسەت بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدىكى تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن، شەخسى ھاكىمىيەت مەنپەئەتىنى كۆزدە تۇتۇپ يۇقۇرىقىدەك ھۆكۈمگە كېلىشى، ئەينى يىللاردا قورال كۈچى بىلەن بىرلىككە كەلتۈرۈشكە قارىغۇلارچە ئىشىنىدىغان مىللىتارىستلارغا قارىغاندا، ھەر ھالدا، ئەۋزەل تەدبىر ھىساپلىناتتى. ئېيتىساق، كىشىلەر ھەيران قېلىشمۇ مۇمكىن، 1927 ـ يىلىدىكى بۇيۇك ئىنقىلاپتىن 8 يىل ئاۋاللا ئۇ مۇنداق دېگەن ئىدى: "... ئەگەر مەلۇم بىر دۆلەت چېگرا مۇداپىئە سىياسىتىنى ئىشلىتىشنىلا بىلىپ، يۇمشاق ۋاستە بىلەن باشقۇرۇش سىياسىتىنى قوللىنىشنى بىلمەيدىغان بولسا، چوقۇم خەلقنى شىلىش بەدىلىگە، يەنى قەرز ئېلىپ ئەسكەر بېقىشقا توغرا كېلىدۇ، ئەسكەر قانچە كۆپەيسە، خەلق شۇنچە كەمبەغەللىشىدۇ، دۆلەتمۇ شۇنچە قالايمىقانلىشىدۇ. دۇنيادىكى ھەممە خەلق كەمبەغەل بولسا، دۇنيادىكى ھەممە خەلق ئىسيان كۆتەرگۈچى خەلق بولۇپ قالىدۇ، مەن ھەرىبىر ئىنقىلاۋىنىڭ خەلق ئىنقىلاۋىغا ئايلىنىپ كېتمىشىدىن، روسىيە سوتسىيالىستلار پارتىيىسىنىڭ تارقاتقان زەھەرىنىڭ ئۆزاقىغا بارماي يالغۇز شىنجاڭغىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن جۇڭگوغا تارقىلىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيمەن."① جېنى تۇمشۇغىغا كېلىپ قالغان كونا ھۆكۈمرانلىرىنىڭ يۇمشاق قوللۇق سىياسىتىنى قوللىنىپ، سىنىپىي

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار»، 10 ـ جىلت، 8 ـ كىتاب، 33 ـ بەت.

زىددىيەتنى يۇمشىتىشقا ئۇرۇنۇشى بىلەن ئاۋارىچىلىقتىن، ياكى زېكشىن بۇنى چۈشىنەلمەيدۇ، ئەلۋەتتە، ئۇنىڭ ھەرىتىمۇ مۇددەتتىن بۇرۇن تارقاتقان ئۆز سىنىپىنىڭ مۇسىبەت خەۋىرىدىن باشقا نەرسە ئەمەس، خالاس.

ئاقلار قېچىپ كىرگەندىن كېيىنكى دەسلەپكى ئەھۋال

قىزىل ئارمىيە بىلەن خەلقنىڭ زەربىسى ئاستىدا، ئاقلار 1920 ـ يىلنىڭ باشلىرىدا شىنجاڭ چېگرىسىغا ئارقا ـ ئارقىدىن قېچىپ كىردى. بايان قىلىشقا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، ئۇلار قېچىپ كىرگەن رايونلارنى بىر ـ بىرىدىن تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي.

1920 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ باقتى چازىسىدىن چۆچەككە باچىچ① باشلامچىلىق قىلغان 11 مىڭدىن ئارتۇق ئاق باسمىچى قېچىپ كىرگەن، ئۇلارنىڭ ئات ـ ئۇلاقلىرى 9 مىڭدىن ئاشىدۇ، ئۇلارغا ئەگىشىپ كەلگەن "مۇساپىر"لار 6 مىڭدىن ئاشىدۇ.

باچىچ باسمىچىلىرى چۆچەككە قېچىپ كىرىشتىن ئىلگىرى، 1920 ـ يىلى 1 ـ ئايدا، چار روسىيىنىڭ چۆچەكتە تۇرۇشلۇق كونسۇلى دىروبچېۋ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت دائىلىرىگە نوتا تاپشۇرۇپ: روسىيىنىڭ چوڭ ـ كىچىك جۈنتۈەنلىرى جۇڭگو ـ روسىيە چېگرىسىغا يىغىلىدىغان بولدى، ئىككى دۆلەتنىڭ ئىتتىپاقلىق مۇناسىۋىتىگە ئاسا ـ

---

① باچىچ باسمىچىلىرى ئاقلار جىياڭجۈنى دۇتۇڭنىڭ قىسمى ئىدى، باچىچنىڭ ئۆزى چىخ.

سەن، روسىيە خەلقى ئەگەر مال-مۈلكىنى ئېلىپ جۇڭگو چېگرىسىغا كىرسە، جۇڭگو ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ توسىماسلىغىنى سورايمەن، دېگەن. شۇ ئايدا، ئاقلار جياڭجۇنى ئالياڭكوۋمۇ ئۆزى چۆچەككە كېلىپ ئەھۋال ئېگەللەپ، قوشۇنلىرىنىڭ چېكىنىپ جۇڭگو چېگرىسى ئىچىگە كىرىشىگە دائىر ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرغان.

ياڭ زېڭشىن ئاق ئوروس قاچاقلىرىنىڭ سۆزسىز شىنجاڭ چېگرىسى ئىچىگە قېچىپ كىرمەسلىغانلىغىنى پەملىگەنلىگى ئۈچۈن، 1919-يىلى قىشنىڭ باشلىرىدىلا چۆچەك توقاۋۇلى مافۇمىڭغا روسىيە چېگرىسىغا ئادەم ئەۋەتىپ روسىيىنىڭ ئىچكى ئورۇش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈشنى بۇيرۇغان. بۇ چاغدا، ئۇ ئاق ئوروسلارنىڭ كۆچىنى ۋە شارائىتىنى خېلى بىلىپ قالغان ئىدى. ئۇ، بىر تەرەپتىن، چۆچەكنىڭ ۋالىسى ۋاڭ بۇدۇەنگە چېگرا چازىسىدىكى مۇداپىئە كۈچىنى كۈچەيتىشنى، قىزىل ئارمىيە قوغلاپ كېلىپ، ئىككى تەرەپ ئېتىشىپ، قېيىن ھالەتنى شەكىللەندۈرۈپ قويۇشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئاقلار چېگرىغا كىرگەن ھامانلا ئۇلارنى دەرھال قۇرالسىزلاندۇرۇشنى بۇيرۇغان. ئۇ يەنە ئاقلارنىڭ قورال-ياراقلىرىنى ھەرگىز چار روسىيىنىڭ كونىۋلىنىڭ ۋاكالىتەن يىغىۋېلىپ ۋاكالىتەن ساقلاپ بېرىشىگە رۇخسەت قىلماسلىق، ئاقلارنىڭ چېگرىدىن ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىن تاپشۇرىمىز دېگىنىگىمۇ رۇخسەت قىلماسلىق توغرىسىدا يولىيورۇق بەرگەن. يەنە بىر تەرەپتىن، بېيجىڭ ھۆكۈمىتىگە تېلېگراممىا ئەۋەتەپ، ئاق ئوروس ئەسكەرلىرىنىڭ چېگرىدىن كىرىشىگە يول قويماسلىق تەشەببۇسىدا چىڭ تۇرۇشنى، ئەگەر ئاق ئوروس ئەسكەرلىرى توسىغانغا ئۇنىمىغان تەقدىردىمۇ خەلقارا ئومۇمى قانۇن بويىچە ئۇلارنى قورالسىزلاندۇرۇشنى، چار روسىيە ئەلچىسىنىڭ ئىتتىياقداشلىقىنى

بانا قىلىپ، جۇڭگو چېگرا ۋەزىيىتىنى بۇزۇشنا يول قويماسلىقنى ئۆتۈنگەن. روسىيە قاچاقلىرىغا ھەيۋە قىلىش ئۈچۈن، ئۇ 1919 ـ يىل 12 ـ ئايدا تۇمانجاڭ جاڭ جيەننى قوماندان قىلىپ چۆچەككە يۆتكىگەن. جاڭ جيەن 1913 ـ يىلى شنجاڭ قوبدۇغا يارىدەم بەرگەن چاغدىكى قوماندان بولۇپ، شۇ چاغدا شنجاڭدا برقەدەر يارىملىق سەركەردە ئىدى.

چېگرىدىن ئۆتكەن ئاقلار جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن بىر قىسىم قورال ـ ياراقلىرىنى جۇڭگونىڭ مۇداپىئە قىسىملىرىغا تاپشۇردى. چۆچەك ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بۇرۇن ئۆلكە تەرىپىدىن بېرىلگەن يولىيورۇقلارغا ئاساسەن، ئادەم ئەۋەتىپ ئۆلارنى دۆربىلجىن ناھىيىسى تەۋەسىدىكى چارۇچىلىق رايونلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ھەر بىر كىشىگە كۈنىگە بىر يېرىم جىڭدىن بۇغداي ئۈنى ئۇلەشتۇ ـ رۇپ بەردى، بۇ ئۈننى ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى سايلاپ بەرگەن ۋەكىللەر كېلىپ ئالدى، ئۆلارنىڭ ئاتلىرىنى ھەر مىڭىنى بىر توپ قىلىپ تامغا باسقاندىن كېيىن، موڭغۇل، قازاق مىڭبەگلىرىگە ھەرقايسى يۇزبەگلىرىنىڭ ۋاكالىتەن بېقىپ بېرىشگە تاپشۇرغۇزدى، چارۇىدار بىلەن يىلقىچىغا ھۆكۈمەت ماددى ھەق بېرىدىغان بولدى؛ ئاق ئورۇس ئەپسەر ـ ئەسكەرلىرى سېتىشنى خالسا، يەرلىك خەلقـ نىڭ باھا قويۇپ سېتىۋېلىشىغا رۇخسەت قىلىندى؛ ئاتلاردىن ئۆلگىنى بولسا، ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ جەدەل چىقىرىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، چارۇىدارنىڭ تامغا بېسىلغان يېرىنى كېسىپ كېلىپ دەلىل قىلىپ كۆرسىتىپ رويخەتتىن ئۆچۈرۇشىگە رۇخسەت قىلىندى. قېچىپ كەلگەن "مۇساپىر"لارنىمۇ چۆچەك ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئادەم ئەۋەتىپ كۈتۈۋالدى، ئۆلارنى ۋاقتىنچە

چىپارئاغاش دىسگەن يەرگە ئورۇنلاشتۇردى ھەمدە ئۇلارغا ھەقسز 10 كۇنلۇك ئوزۇق ئۇلەشتۇرۇپ بەردى (ھەر كىشىگە كۇنىگە 1 جىگدىن بۇغداي ئۇنى بېرىلدى، يەرلىك خەلق ئۇلارغا پىشۇرۇپ بەردى ياكى ئۆزلىرى ئېلىپ كېتىپ پىشۇرۇپ يىيىشتى)؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، "مۇساپىر"لارغا ۋەكىل تەيىنلەپ روسىيە چېگرىسى تەرەپكە ئوتتۇپ يېڭى پارتىيىنىڭ قوبۇل قىلىشنى تەلەپ قىلىشقا بولىدىغانلىغى، لېكىن ۋەقە تۇغۇلۇپ قېلىشىدىن ساقلىنىش ئۇچۇن، قوبۇل قىلىشقا ماقۇل بولۇشتىن ئاۋال ئۆز ئالدىغا چېگرىدىن ئوتتۇپ كېتىشگە بولمايدىغانلىغى توغرىسىدا مەخپى يولىورۇق بېرىلدى.

يۇقۇرقىدەك بىر تەرەپ قىلىش نەتىجىسىدە، كۆرۇنۇشتە چوڭ ۋەقە تۇغۇلمىغاندەك قىلغىنى بىلەن، يۇقۇرى دەرىجىلىك ئاقلار ئەپتىسەرلىرىنىڭ تولىسى سودا چەمبىرىگى ئىچىدە قېلىپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى ھەرىكەتلىرى توغرىلىق چار روسىيىنىڭ كونىۋلى بىلەن پىلان تۇزۇشتى ھەمدە ئومسكىدىكى ئاقلار بىلەن خەۋەرلىشىپ تۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا پىتىراپ كەتكەن ئەسكەرلەر ئۇزلۇكسز چېگرىدىن كىرىپ تۇردى. چۇچەكىكە يېڭىدىن ۋالى بولغان جاڭ جيەن چېگرا مۇداپىئەسىنىڭ ئاجىزلىغىدىن ئەنسىرەپ، ياڭ زېڭشىنغا يېڭى ئەسكەر ئېلىش توغرىسىدا ئارقا-ئارقىدىن تېلېگرامما بەردى. ياڭ زېڭشن ئۇنىڭغا مۇناسىق دەپ يولىورۇق بەردى: ھەممىدىن مۇھىمى قېيىپ كەلگەن ئەسكەرلەر بىلەن ئەپتىسەرلەر ئاچ قالمىسۇن؛ ئۇلار قىشتىن چىقالىغۇدەك ئاددى ئۆيلەر بالدۇراق ياسالسۇن؛ پايلاقچىلار ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ئۇلارنىڭ ھەركىتى كۆزىتىپ تۇرۇلسۇن؛ تاپشۇرۇلغان مىلتىق، زەمبىرەكلەر-نىڭ تەپكىسىنى چىقىرىۋېلىپ تېزلىكتە ئۆلكە مەركىزىگە يەتكۈزۈپ

بىرىگىلار؛ قېچىپ كەلگەن ئەسكەر ۋە خەلقنى سەپەرۋەر قىلىپ قايتۇرۇش ئۈچۈن، دىپلوماتىيە خادىملىرىنى ئەۋەتىپ يېڭى پارتىيە بىلەن ئالاقىلىشىپ، قاچاقلارنى كەچۈرۈم قىلىشنى قولغا كەلتۈرۈڭلار. يېڭى ئەسكەر ئىلىش مەسلىسىدە، ياڭ زېڭشىن ئەڭ ئاخىرىدا پەقەت چۆچەكتىنلا 3 لىيەن پىيادە ئەسكەر ئىلىشنى، ھەر لىيەنگە تولۇق 100 دىن ئادەم ئىلىشنى تەستىقلىدى، ئەسكەر سانىنى يالغان مەلۇم قىلىپ قويۇپ تەمىنات ئىلىشقا رۇخسەت قىلىنمايدىغانلىقىنى؛ ئەسكەرلەرنىڭ تەركىۋى مەسلىسىدە، مىللەت ئايرىلمايدىغانلىقىنى، لېكىن ئىچكىرى دىن چىققان سەرگەردانلارنى قوبۇل قىلىش قاتتىق مەنئى قىلىنىدىغانلىقىنى، بۇنداق سەرگەردانلارنى سودا چەمبىرىگىدە ساقچى قىلىپ ئىشلىتىشكە تېخىمۇ بولمايدىغانلىقىنى كۆرسەتتى①. 1920 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ياڭ زېڭشىن جاڭ جيەنگە تېلېگىراممىا ئارقىلىق بەرگەن بۇيرۇغىدا بۇنى ناھايىتى ئېنىق قىلىپ ئوتتۇرىغا قويغان: "قاچاق ئەسكەرلەر بىلەن مۇسابىرلار گەرچە كۆپ بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار بەربىر جېنىنى ساقلاپ قىلىش ئۈچۈن كەلگەنلەر، ئۇلار ھەرگىز جۇڭگوغا ئىغۋاگەرچىلىك قىلىپ كەلگەنلەر ئەمەس، بۇ ھەقتە تولا ئەنسىرەشنىڭ ھاجىتى يوق... نۆۋەتتە بۇ قاچاقلارغا تېزدىن ئۇزۇق ـ تۈلۈك، ئوتۇن ـ ياغاچ يەتكۈزۈپ بېرىپ ئۇلارنى

① 1920 ـ يىلى چۆچەك ھۆكۈمەت دائىرىلىرى سودا چەمبىرىگى دائىرىسىدە ساقچى ئىدارىسى تەسىس قىلدى. ياڭ زېڭشىن بۇ ھەقتە: ساقچىلارنى پەقەت موڭغۇل، مانجۇلاردىنلا ئىلىشقا بولىدۇ، دەپ يوليورۇق بەردى. چۈنكى ئۇ باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ روسىيە مۇھاجىرلىرى بىلەن ئالاقىسى بولۇشى مۇمكىن دەپ قارايتتى، خەنزۇلارنى بولسا، تولىسى سەرگەردانلار، ئاسان ۋەقە تۇغدۇرىدۇ، دەپ قارايتتى.

خاتىرجەم قىلىش كېرەك. بۇ بىرىنچى ئورۇنىدا تۇرىدىغان مۇھىم ئىش. چۆچەكتە ئەسكىرىي كۈچىنىڭ ئاجىزلىغىغا كەلسەك، بۇنى مەن ئوبدان بىلىمەن. بۇ ئىشلار ھەربى مەسىلە ئەمەس، پۈتۈنلەي دىپلوماتىيە مەسىلىسى، ئەگەر پۈتۈنلەي ئەسكىرىي كۈچكىلا تايىنىشقا توغرا كەلسە، شىنجاڭ، ئىلى، چۆچەك، قەشقەر، ئاقسۇ، ئالتاي بولۇپ پۈتۈن ئۆلكىدىكى ئەسكىرىي كۈچنى جەملىگەندىمۇ ئون نەچچە مىڭ كىشىدىن ئاشمايدۇ، بۇنىڭ بىلەن نىمە قىلغىلى بولىدۇ. "①

شۇ چاغلاردا چۆچەكنىڭ دىخانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئاران ئۆزىنى قامدايتتى، بىردىنلا شۇنچە كۆپ ئادەم قوشۇلغاچقا، ۋاقتىنچە ئاھالىنى سەپەرۋەر قىلىپ ئاز-تولا ئون، پىشىشق يىمەكلىك يېقىلغۇدىن باشقا، ھەممىسىنى ئورۇمچىنىڭ غەربىدىكى ناھىيىلەردىن توشۇپ كېلىشكە توغرا كەلگەن ئىدى.

شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئىشتىن ئاۋال تەييارلىق كۆرۈپ قويغان، ۋەقە يۈز بەرگەندە ياخشى تەدبىر كۆرگەن بولغاچقا، شۇنىڭدەك قىزىل ئارمىيە جۇڭگو زىمىنىنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىپ چېگرىدىن ئۆتۈپ قوغلاپ زەربە بەرمىگەچكە②، خەتەرلىك ھالەت ۋاقتىنچە ئۆتۈپ كەتتى. 1920-يىل 6-ئايغا كەلگەندە، سەپەرۋەر قىلىش ئارقىلىق ئاق ئورۇس

---

① ياڭ زىڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار»، 10-جىلت، 2-كىتاپ، 21-بەت.

② 1920-يىل 2-ئاينىڭ 28-كۈنى قىزىل ئارمىيە ئاقلارنى قوغلاپ چېگرىغا كەلدى، بۇ چاغدا باقتى چاربىسىدا تۇرۇشلۇق يىگىنىڭ مۇئاۋىن يىگىجاڭى ۋېي جېگگو ئادەم ئەۋەتىپ ئۆلارنى توسىدى ۋە ئاق ئورۇسلارنىڭ پۈتۈنلەي قورالسىزلاندۇرۇلغانلىغىنى چۈشەندۈردى، شۇنىڭ بىلەن قىزىل

ئەپتىسەر ۋە ئەسكەرلىرىدىن ئارقا-ئارقىدىن 4 مىڭ 500 كىشى ئۆز ئىلىگە قايتۇرۇلۇپ، شىنجاڭنىڭ يۇكى يېنىكلىتىلدى.

شۇ چاغلاردا مەن چۆچەكىكە بارغان ئىدىم، گەرچە كوچىلاردا ئاق ئورۇس ئەپىتىسەر ۋە ئەسكەرلىرى ئۆ ياق-بۇ ياقتا ئۆتۈشۈپ يۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن كۆپ ئەمەس ئىدى، شەھەردە ئامانلىق ياخشى ئىدى، پەقەت چېگرىدىلا پات-پات بۇلاڭچىلىق ۋەقەلىرى يۈز بېرىپ قالاتتى. مەن دۆربىلجىنىدە كۆرگەن ئاق ئورۇس ئەپىتەسەر ۋە ئەسكەرلىرىنىڭ ھالى ناھايىتى خاراپ ئىدى. ئىمىل دەريانى بويىدا، قىشتىن چىقىۋېلىش ئۈچۈن بەزى يەرلەرگە گەمە كولانغان، بەزى يەرلەرگە كەپە ياسالغان ئىدى. قېچىپ كەلگەن سودىگەرلەرگە كەلسەك، ئۇلارنىڭ تولىسى ئوتتۇرا ئاسىيالىق ئىدى، بەزىلىرى كاپىتالىست ۋە پومىشىك بولۇپ، چۆچەكتە ئۇرۇق-تۇققانلىرى بارلىرى ئۇرۇق-تۇققانلىرىنىڭكىگە كەتكەن ئىدى؛ بەزىلىرى ۋەھەممىدىن قورقۇپ كەلگەن ياكى ئۇرۇش قالايمىقانچىلىغىدىن قېچىپ كەلگەن، بۇلارمۇ ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىدى. شۇ چاغلاردا سودا چەمبەرىكى ئىچىدىكى روسىيە مۇھاجىرلىرىنىڭ پارتكى، ئاساسلىغى، روسىيىدىكى ئىچكى ئۇرۇش ئۈستىدە بولاتتى. چار روسىيە كونسۇلخانىسى ئۆز تەرىپىدىكى ۋەزىيەتكە ھەمدەم بولۇش ھەمدە قېچىپ كەلگەن ئاق ئورۇس ئەپىتسەر ۋە ئەسكەرلىرىنىڭ روسىيە چېگرىسىنى پارا-كەندە قىلىپ تۇرۇشىغا ئىلھام بېرىش ئۈچۈن، كېلىشىم تۈزۈشكەن

ئارمىيە قايتىپ كەتتى. 4 - ئايدا قىزىل ئارمىيە چۆچەك تەرەپتىن ئوت-چۆپ قەرز سورىدى، يا ئۇ زېڭشىن چۆچەك دائىرىلىرىگە شىنجاڭ بىلەن روسىيە پېتى ھاكىمىيىتىنىڭ دوستانە مۇناسىۋىتىنى ئالغا سۈرۈش ئۈچۈن ئەمۋالغا قاراپ قەرز بەرسەڭلەر بولىدۇ، دەپ يوليورۇق بەردى.

دۆلەتلەرنىڭ ئاقلارغا ياردەم بېرىپ تۇرغانلىقلىرى توغرىلىق دائىم خەۋەر تارقىتىپ تۇراتتى.

ئەمدى ئىلى تەرەپتىكى ئەھۋالنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي.

ئاق ئورۇسلاردىن ئېلىغا ھەممىدىن بۇرۇن قېچىپ كەلگەنلەر 1918 - يىلى ئەتىيازدا ئۈڭانۇڭ باشلامچىلىق قىلغان 300 دىن ئوشۇق كازاك ئەپتىسەرلىرى ۋە ئەسكەرلىرى ھەمدە كۆپلىگەن "مۇساپىر"لار ئىدى. شۇ چاغدىكى ئىلى شەھەر مۇداپىئە ئەمەلدارى ياڭ فېيشيا چازىنى ساقلاۋاتقان قوشۇنغا بۇيرۇق بېرىپ، ئۇلارنى قورالسىزلاندۇرغان ۋە سەنتەي ئەتراپلىرىغا ئورۇنلاشتۇرغان. ئۇزاق ئۆتمەي، چار روسىيىنىڭ كونسۇلى لیۇبا روسىيە چېگرىسىدىكى ئاقلار بىلەن ئالاقلىشىپ، دۆتوۋنىڭ قالدۇق قوشۇنىنى تولۇقلاش ئۈچۈن بۇ ئەپتىسەر ۋە ئەسكەرلەرنى قورال - ياراقلىرى بىلەن قايتىدىن روسىيە چېگرىسى تەرەپكە قايتۇرۇشنى بەلگىلىگەن. لیۇبا ئىنتايىن ھىلىگەر ئادەم ئىدى، ئۇ، بىر تەرەپتىن، ئۈڭانۇڭ بىلەن ئۇرۇمچىدە تۇرۇشۇلۇق كونسۇل دىياكوۋغا ئايرىم - ئايرىم ھالدا شىنجاڭ ھۆكۈمەت دائىرىلىرىدىن قورال - ياراقلىرىنى قايتۇرۇپ بېرىشنى ۋە بۇ ئەپتىسەر ھەم ئەسكەرلەرنىڭ شىخۇ ئارقىلىق چۆچەكىكە بېرىپ ئۆز ئېلىگە قايتىشىغا رۇخسەت قىلىشنى تەلەپ قىلغۇزغان. يەنە بىر تەرەپتىن، چار روسىيىنىڭ ئەلچىسى ئارقىلىق بېيجىڭ ھۆكۈمىتىگە بىرقانچە كازاك ئەپتىسەرىنىڭ قورال - ياراقلىرى بىلەن ئىلىدىن چۆچەككە بېرىپ روسىيە چېگرىسىدىكى قومۇلۇقتا بېرىشى زۆرۈر بولغانلىقىنى، بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭ ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ئۇلارنىڭ ئۆتۈپ كېتىشىگە رۇخسەت قىلىشىنى بۇيرۇشنى تەلەپ قىلغان.

ياڭ زىڭشىن لیۇبانىڭ سۆيىقەستىنى پەملەپ، دەرھال بېيجىڭ

ۆه ئىلغا تەلىگىرامما بېرىپ، قورال-ياراقلىرىنى قايتۇرۇپ بەرمەس-لىكتە چىڭ تۇرغان، زادىلا بولمىغاندا، بۇ بىر تۈركۈم كازاك ئەپتىسەر ۋە ئەسكەرلىرىنىڭ ئۆز ئىلىگە قۇرۇق قول قايتىشىغا رۇخسەت قىلىنسا بولىدۇ، دىگەن. لېكىن بېيجىڭ ھۆكۈمىتى كېيىنچە چار روسىيە ئەلچىسىنىڭ تەلىۋىنى قانىدۇردى. ياڭ زېڭشىن يەنە ئىلى شەھەر مۇداپىئە ئەمەلدارىغا مەخپى بۇيرۇق بېرىپ، بۇ قوراللارنىڭ بىر قىسمىنى بۇزۇۋېتىپ چۆچەكىكە ئېپىبېرىشنى، ئەسلىدە قورال تاپشۇرغان ئەپتىسەرنىڭ ئەسلىدە شەھەر مۇداپىئە مەھكىمىسى تەرىپىدىن بېرىلگەن ھۆججەت بويىچە ئىلىشنى، لېيۇبانىڭ بۇ قوراللار بىلەن ئاق ئورۇسلارنى قوراللاندۇرۇپ، قىزىل ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا بولغان نارازىلىغىنى قوزغاپ قويۇشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن بۇ قوراللارنى ھەرگىز لېيۇباغا تاپشۇرماسلىقنى تاپىلىغان. ئىۋانوۋقا ئۆز تەۋەسىدىكى ئەپتىسەر ۋە ئەسكەرلەرنىڭ جۈڭگو ئەپتىسەر ۋە ئەسكەرلىرىنىڭ مۇھاپىزىتى ئاستىدا چۆچەك ئارقىلىق قۇرۇق قول ئۆز ئىلىگە قايتىشىغا بولىدىغانلىغىنى ئۇقتۇرغان.

1919 ـ يىل 1 ـ ئايىدا، بۇ قوراللار چۆچەكىكە يەتكۈزۈلگەن بولسىمۇ، ئىۋانوۋ قاتارلىقلار ئاللىقاچان چېگرىدىن ئۆتۈپ كەتكەن بولغاچقا، بىرنەچچە قېتىم ئالاقە قىلىش ئارقىلىق بۇ قوراللارنى ئاخىر چار روسىيىنىڭ چۆچەكتىكى كونسۇلى تاپشۇرۇۋالغان. بۇ ۋەقەنى ئاقلارنىڭ ئىلىغا كۆپلەپ قېچىپ كىرىشىنىڭ باشلىنىشى دىيىشكە بولىدۇ.

ئاقلارنىڭ ۋە "مۇساپىر"لارنىڭ ئىلىغا كۆپلەپ كىرىشى 1920 ـ يىل 1 ـ ئايدا باشلانىدى. 5 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغىچە قېچىپ كىرگەنلەرنىڭ ئومۇمى سانى 5 مىڭدىن ئاشىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە ئەپتىسەر ۋە ئەسكەرلەر

تەخمىنەن 3 مىڭدىن ئاشىدۇ، بۇلارنىڭ باشلىغى يۇقۇرىدا ئاتاپ ئۆتۈلگەن ئاليانكوۋ بىلەن دۇتوۋ، سېدوروۋ، بىلىيانچېۋ قاتارلىقلار ئىدى. ئاليانكوۋ مۇشۇ بىر تۈركۈم ئاق ئورۇسلارنىڭ سۈيىقەستلىك ھەرىكەتلىرىنىڭ تەشكىلاتچىسى بولغانلىغى ئۈچۈن كېيىن نام چىقىرىپ كەتكەن ۋە ئاق ئورۇس جان كەچتىلىرىنىڭ باشلىغى بولۇپ قالغان①.

چېگرىدىن كىرگەن ئاق ئورۇسلار دەسلەپتە قورال تاپشۇرۇشقا ئۇنىمىغاچقا، ۋەزىيەت ئىنتايىن جىددىلەشكەن ئىدى، ياڭ زېڭشىن مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىرمۇ ۋەقە تۇغۇلۇپ قالمىغىدى دەپ قاتتىق ئەنسىرەپ، شەھەر مۇداپىئە ئەمەلدارى ياڭ فېيشياغا ئىلگىرى-ئاخىر بىرنەچچە قېتىم تېلېگرامما بېرىپ، ئاق ئورۇس قاچاقلىرىغا قاتتىق ۋاستە قوللانماسلىقنى بۇيرۇدى. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: "ئاليانكوۋنىڭ ھازىرقى ئورنىنى ساقلاپ قالغانىدا، ئاندىن ئۇ ھايا-تىدىن ئۈمىت كۈتەلەيدۇ... شۇڭا ۋاقتىنچە كەڭچىلىك قىلىپ، ئۇنى دۆلىتىمىزگە نەپرەتلەنمەي. ئەكسىچە ئىشىنىدىغان ھىسسىياتقا كەلتۈرۈش لازىم، شۇنداق قىلغانىدا قورالسىزلاندۇرۇپ، كېيىنىمىزگە كىرگۈزگىلى بولىدۇ."② ئۇ، ئاق ئورۇس قاچاقلىرىنىڭ ئىلىغا قېچىپ كىرىشى ئالاقزادىلىغىدا جاننى قاچۇرۇش ۋە قوساق بېقىش.

---

① ئاليانكوۋ تۈركۈمى 1920 - يىلى 5 - ئايدا بۆرتالا چېگرىسىدىن ئىلىغا قېچىپ كىرگەن، ئۇ باشلاپ كەلگەن ئەپتىسەر ۋە ئەسكەر 1 مىڭ 400 دىن، ئات - ئۇلاق 700 دىن ئاشاتتى، ئۇلار قوراللىرىنىڭ كۆپىنى روسىيە چېگرىسىغا يوشۇرۇپ قويغان.

② ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار»، 10 - جىلت، 4 - كىتاپ، 35 - بەت.

ئۇلاردا بۇنىڭدىن باشقا نىيەت يوق، ئەگەر ئۇلارنىڭ بۇ ئىككى ئارزۇسى قاندۇرۇلسا ۋە ئۇلار قاتتىق نازارەت ئاستىغا ئېلىنسا، خەتەرلىك ۋەزىيەت ۋاقتىنچە ئۆتۈپ كېتىدۇ؛ ئىلى ھەتتا پۈتۈن شىنجاڭدىكى ئەسكىرىي كۈچمۇ ھەرگىز دەشتى بايازانلاردا ئۇزاق ئايلىنىپ يۈرگەن بۇ جان كەچتىلەرنىڭ تەڭدىشى ئەمەس، مۇبادا قوراللىق توقۇنۇش بولۇپ قالسا، ئىلىدىكى ۋەزىيەتنى زادىلا يېغىشـ تۇرۇۋالغىلى بولماي قالىدۇ، دەپ ھىساپلىغان. ياڭ زېڭشىن ئاقلار ئىچىدىكى ئەپتىسەرلەر بىلەن ئالاقىنى كۈچەيتىپ ئۇلارنى قايىل قىلىش ئۈچۈن، يەنە ئالاھىدە دىپلوماتىيە خادىمى جاڭ شاۋبو، مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى لیۇ ژېنلۇڭ ۋە ئۇزاقتىن بېرى ئىلىدا تۇرۇپ چار روسىيىنىڭ كونسۇلى بىلەن زىچ ئالاقىدا بولۇپ كەلگەن دىپلوماتىك خادىم لى جۇڭلىننى مەخسۇس مۇشۇ ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈن ئىلىغا ئەۋەتكەن.

ئاق ئورۇس قاچاقلىرى بىر مەھەل تۇيۇق يولغا كىرىپ قالغانلىقـ تىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭ ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ئىلىغا مەخسۇس مۇشۇ ئىشنى بېجىرىشكە ئەۋەتكەن خادىملىرىنىڭ قاچاقـ لارغا نىسبەتەن ئىشلىگەن خىزمەتلىرى مۇڭاپىق بولغانلىغىدىن، ئالىيانكوۋ قوماندانلىق قىلغان قوشۇنلار ئاخىر بىر قىسىم قوراللىنى تاپشۇردى. ئۇلار 63 دانە تەپكىسى يوق پىلىموت، 350 نەچچە دانە بۇزۇق مىلتىق ۋە 400 نەچچە ساندۇق ئوق تاپشۇردى، كېيىنكى تۇركۈمدە قېچىپ كىرگەن باشقا قاچاقلارمۇ بىر قىسىم قوراللىنى تاپشۇردى. بىر تۇركۈم قاچاقلار قورال تاپشۇرۇشقا ئۇنىمايى، يەنە روسىيە چېگرىسى تەرەپكە قايىتىپ كەتتى، لېكىن بۇلار كۆپ ئەمەس.

شۇ چاغدا بۇ خىزمەتكە قاتناشقان لى جۇڭلىننىڭ گېپىدىن قارىغاندا، ياڭ زېڭشىننىڭ ئۇلارغا ئېيتقانلىرىنى مۇنداق بىرنەچچە نۇقتىغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ: (1) قانداقلا بولمىسۇن ئاق ئورۇس قاچاقلىرى بىلەن تىركىشىپ قالماسلىق بولۇپمۇ قورالسىزلىق توقۇنۇش ۋەزىيىتىنى شەكىللەندۈرۈپ قويماسلىق. (2) تۈركۈمگە بۆلۈنۈپ كىرگەن قاچاقلارنى مۇمكىن قەدەر تۈركۈمگە بۆلۈپ ۋاقىتتا بىر تەرەپ قىلىش، كۆپىيىۋېرىپ بىر تەرەپ قىلىشقا تېخىمۇ قىيىن بولۇپ قېلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئىلگىرى-كېيىن كىرگەنلەرنى بىر يەرگە يىغىپ قويماسلىق؛ ئەگەر مەلۇم بىر تۈركۈمى قەتئى قورال تاپشۇرماي تۇرۇۋالسا، يا نەسىھەت قىلىپ روسىيە چېگرىسى تەرەپكە قايتۇرۇش، ياكى بولمىسا ئۇلارنى ۋاقتىنچە تاغلىق رايونغا باشلاپ ئېپكىرىپ قاتتىق نازارەت قىلىپ تۇرۇش. (3) قورال-ياراقلارنى تاپشۇرغان ئەپتىسەر ۋە ئەسكەرلەرنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇش، ياخشىراق كۈتۈش ھەمدە ئۇلار ئارقىلىق باشقىلارغا تەسىر كۆرسىتىش، ئەپتىسەرلەرنىمۇ، ئەسكەرلەرنىمۇ تۈتۈپ قالماسلىق. (4) كاۋاكلارنىڭ تولىسى قورالسىنى جېنىدىن ئارتۇق كۆرىدۇ، خۇسۇسەن ئەپتىسەرلەرنى تاپانچىسىنى يوشۇرۇپ قويمىدى دېگىلى بولمايدۇ، بەزىلىرى قايتا كۆتىرىلىپ چىقىش ئۈچۈنمۇ قورالسىزلىنى تىقىپ قويغان ياكى ساقلاپ قويغان بولۇشى مۇمكىن، بۇنداقلارغىمۇ چاندۇرماستىن دەققەت قىلىپ، قورال-ياراقلىرىنىڭ قەيەردىلىگىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش. (5) ئاق ئورۇسلار چېگرىدىن ئۆتكەندىن كېيىن مىلتىق ۋە ئاتلىرىنى سېتىشنى خالىسا، ھۆكۈمەت تەرەپ ئادەم ئەۋەتىپ سېتىۋالسا ياكى خەلق ئۆزى بىۋاستە سېتىۋالسا بولىدۇ، بىراق ئېنىق رەسمىيەت ئۆتەش لازىم. خەلق ئىچىدە مىلتىق ۋە

ئات سېتىۋالغانلار بولسا، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا تىزىمغا ئالدۇرۇشى لازىم، قورال-ياراقلارنىڭ سەرگەردانلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتمەسلىگىگە ئالاھىدە دىققەت قىلىش كېرەك. (6) ئاق ئورۇسلارنى ۋە قورال-ياراقلارنى يىغىۋېلىشنى بىۋاستە ببجىرگەن ئەمەلدارلار ئاق ئورۇس ئەپىتسەرلىرىنى قايىل قىلىش ۋە ئۇلارغا چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن خەلقارا قانۇندىن پىششىق خەۋەردار بولۇشى لازىم. كازاكلار ئۆز ھاياتى يولىدا چېپىپ يۈرگەن ۋاقىتلاردا، ئەگەر بىز تەرەپتىكى كىشىلەر قورقمىسا، چېگرىدا ۋە شەھەردە ھەربى كۈچىنى كۆرسىتىپ قويمىغان بولسا، ۋاقتىنچە ئۇلارنىڭ ھەيۋىتىنى يوقىتىپ، ئۇلارنى بويسۇندۇرغىلى بولىدۇ. (7) يېڭى پارتىيە بىلەن بولغان ئالاقىدىمۇ گەپ-سۆزلەر سىلىق بولۇشى، ئىشلار قانۇن بويىچە ببجىرىلىشى كېرەك. چار روسىيىنىڭ كونسۇلى لېۋبانىڭ ھەركەتلىرىنى قاتتىق نازارەت قىلىپ تۇرۇش، بولۇپمۇ ئۇنىڭ كازاكلارنى ئىلىدا جەمەل چىقىرىشقا قۇتراتقۇدىن ۋە شىنجاڭ بىلەن روسىيىدىكى يېڭى پارتىيىنىڭ مۇناسىۋىتىگە بۆلگۈنچىلىك سېلىشىدىن ساقلىنىش كېرەك. لېكىن جۈملىنىڭ گەپلىرىگە قارىغاندا، ئۇلار ياڭ زېڭشىنىڭ يولىورۇغىنى بويىچە ئىش قىلغاچقا، مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنى خېلى ئوڭۇشلۇق بىر تەرەپ قىلغان.

قاچاق ئاق ئورۇسلارنىڭ تولىسى شۇ چاغدا بۆرتالانىڭ چارۋىچىلىق رايونلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، كۈنىگە ھەر كىشىگە بىر يېرىم جىڭدىن بۇغداي ئۇنى ئۇلەشتۇرۇپ ببرىلگەن. لېكىن ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرمۇنچە ئەپىتسەر ۋە ئەسكەرلەر باشقۇرۇشقا بويسۇنمىغان، يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەپىتسەرلەر غۇلجىدا تۇرۇۋېلىپ، لېۋبا بىلەن بىرلىكتە بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلىرىنى پىلانلاشقان

ھەمدە روسیە چېگرىسىدىكى قالىدۇق باسمىچىلار بىلەن داۋاملىق ئالاقىلىشىپ تۇرغان. 1920 ـ يىل 6 ـ ئايدا، ئالىيانكوۋ ئۆزىگە قاراشلىق مىڭدىن ئوشۇق ئەپتىسەر ۋە ئەسكەرنى ئېلىپ ئۇرۇمچى ئارقىلىق قەشقەرگە بېرىپ ھىندىستانغا ئوتتۇپ كېتىشكە رۇخسەت قىلىشنى تەلەپ قىلغان. يەنە بىر قىسىم قاچاقلار تېكەس قاتارلىق يەرلەرگە بېرىپ سودىگەرلەرنىڭ مال ـ مۈلكىنى بۇلاش، ئۇلارنى ئۆلتۈرۈش، يارىدار قىلىش ۋەقەلىرىنى تۇغدۇرغان. ئىلى شەھەر مۇداپىئە ئەمەلدارى ئۆز مەسئۇلىيىتىنى يېنىكلىتىش ئۈچۈن، بىرنەچچە قېتىم ئۆلكىگە تېلېگرامما ئەۋەتىپ، ئاق ئورۇس ئەپتىسەر ۋە ئەسكەرلىرىنى ئۆلكە مەركىزىگە ئېلىپ كېتىشنى تەلەپ قىلغان، ياڭ زېڭشىن بۇ ئاق ئورۇسلارنىڭ يولدا جىدەل چىقىرىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭ تەلەۋىنى تەستىقلىمىغان، پەقەت ئىلى دائىرىلىرىگە چار روسىيە كونسۇلدىن ھەم ئاق ئورۇس قوماندانلىرىدىن ۋەقە تۇغدۇرغانلارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشنى، بۇنداق ئىشلارنىڭ قايتا يۈز بېرىشىدىن قاتتىق ساقلىنىشنى تەلەپ قىلىش توغرىسىدا يوليورۇق بەرگەن.

سوۋېت ھاكىمىيىتى چەتئەللەردە جان قايغۇسىدا يۈرگەن ئاقلارغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەن، 1920 ـ يىلنىڭ باشلىرىدا چېگرىغا بىرنەچچە قېتىم ۋەكىل ئەۋەتىپ، قېچىپ كىرگەنلەرنى ئېلىپ كېتىشنى تەلەپ قىلغان ھەمدە ئىلىدا سودا خادىملىرى تۇرغۇزۇش، روسىيە بىلەن قورغاس ئوتتۇرىسىدىكى تېلېگرامما ئالاقىسىنى ئېچىش، لېۋبانى ۋە قېچىپ كەتكەن پۇقرالارنى ئېلىپ قايتىش قاتارلىق ئىشلارنى ئوتتۇرىغا قويغان. ياڭ زېڭشىن ئىلى ۋالىسى شۇ گوچېنغا: شىنجاڭغا قېچىپ كىرگەن ئاق ئورۇس ئەپتىسەر ۋە ئەسكەرلىرى قورالسىزلاندۇرۇلدى، سوۋېت ھاكىمىيىتى ئۇلارغا نىسبەتەن كەچۈ-

رۇم قىلىش بۇيرۇغىنى ئېلان قىلسا، شىنجاڭ ئۇلارنى قايتىپ كېتىشكە سەپەرۋەر قىلىدۇ؛ قېچىپ كەلگەن پۇقرالارنىڭ قايتىپ كېتىش مەسلىسىگە كەلسەك، شىنجاڭ ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئۇلارغا پەقەت تېچ يول بىلەنلا نەسىھەت قىلىدۇ، ئۇلارنى زورلىيالمايدۇ؛ لېۋيا ناھايىتى زوراۋان بىرنەمىكەن، ئۇنىڭغا روسىيە خەلقىلا ئەمەس، شىنجاڭ خەلقىمۇ ناھايىتى ئۆچ، ھازىر ئۇنى بېيجىڭ ھۆكۈمىتىگە تاپشۇرۇپ بېرىش قارار قىلىنىدى؛ سودا ئالاقىسىنى تىكلەش، تېلېگرامما ئالاقىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىشىغا كەلسەك، شىنجاڭ ھۆكۈمەت دائىرىلىرى جۈڭگو مالليرىنىڭ روسىيە چېگرىسىدىن ئۆتۈشىنى ئەزەلدىن توساپ باققىنى يوق، تېلېگرامما ئالاقىسىدە، ئالدى بىلەن روسىيە چېگرىسى بىلەن قورغاس ئوتتۇرىسىدىكى تېلېگرامما سىملىرىنى ئۇلاپ تۈرۈشقىمۇ بولىدۇ، لېكىن ئىككى مەملىكەتنىڭ ئۆزئارا سودا خادىملىرىنى ئەۋەتىش ئىشىغا كەلسەك، بۇ شىنجاڭ ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئۆز ئالدىغا قىلىپ كېتەلەيدىغان ئىش ئەمەس، جۈڭگو مەركىزىي ھۆكۈمىتى بەلگىلەيدىغان ئىش، دېگەندەك سىلىق سۆزلەر بىلەن جاۋاپ بېرىشلار دەپ يولىورۇق بەرگەن. شۇ يىلى 5-ئايدا، تاشكەنت سوۋېت ھۆكۈمىتى ئاق ئورۇس ئەپتىسىز ۋە ئەسكەرلىرىنى كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدىكى كەچۈرۈم بۇيرۇغىنى ئىلى ۋالى مەھكىمىسىگە يەتكۈزگەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئىككى تەرەپ ئۆزلۈكسىز تۈردە ئۇچرىشىپ، شىنجاڭ بىلەن سوۋېت روسىيىسىنىڭ دىپلوماتىك مۇناسىۋىتىنىڭ دەسلەپكى ئاساسىنى سالغان. سەپەرۋەر قىلىش ئارقىلىق، ئىلغا كىرگەن ئاق ئورۇس ئەپتىسەر ۋە ئەسكەرلىرىدىن 3000 دىن كۆپرەكى ئارقا-ئارقىدىن ئۆز ئېلىگە قايتىپ كەتكەن.

ئاخىردا، قەشقەر تەرەپتىكى ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي.

جۇغراپىيەۋى شارائىتتىن ئىبتقائىدا، قەشقەر بىلەن روسىيىنى ئىگىز تاغلار ئايرىپ تۇراتتى، ئاقلارنىڭ قېچىپ كىرىشى تەس ئىدى. لېكىن يۇقۇرىدا بايان قىلىنغىنىدەك، قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئەنگلىيە كونسۇلى ئىزچىل تۇردە قەشقەرنى ئاق ئورۇسلارنىڭ ئەكسىلئىنقىلاۋى پائالىيەتلىرى ئۈچۈن بازا قىلىش كويىدا بولۇپ كەلگەن ئىدى، شۇ سەۋەپتىن بۇ يەرمۇ تىنچ بولمىدى.

1919 ـ يىلى يازدا، ئۆزبەك رايوندا ھەركەت قىلىپ تۇرغان ئاقلار جياڭجۇنى مۇقانوۋ شۇ يەردىكى ئەكسىلئىنقىلاۋىي ئاتامانلاردىن مۇھەممەت ئىمىن قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە "پەرغانە ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى"نى تەشكىللەپ، ئۇشنى ئىگىلەپ، ئەنجان قاتارلىق جايلاردا پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇپ تۇرغان. لېكىن يېرىم يىلغا بارمايلا، قىزىل ئارمىيە بىلەن خەلقنىڭ زەربىسى ئاستىدا، ئۇلار قېچىپ قەشقەر چاڭسىدىكى ئەركەشتامنىڭ سىرتىغا كېلىۋالغان. قاتتىق سوغاق مەزگىلگە يېقىنلىشىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار ناھايىتى قىيىن ئەھۋالدا قالغان، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆز ئىچىدىمۇ ماجرا تۇغۇلغان، مۇھەممەت ئىمىن بىلەن مۇقانوۋ بىر بىرىدىن ئاغرىنىپ يۈرگەن. بۇ چاغدا ئىزچىل تۇردە ئاتالمىش "پەرغانە ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى" بىلەن ئالاقىلىشىپ كەلگەن ئەنگلىيە ۋە روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇللىرى بۇ ئەكسىلئىنقىلاۋىي قوراللىق كۈچنى ساقلاپ قېلىش غەرىزىدە، بىرنەچچە قېتىم قەشقەر ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە يا ئۇلارنى چازىدىن كىرگۈزۈش، ياكى ئۇلارغا قورال ـ ياراق، ئوزۇق ـ تۈلۈك بىلەن ياردەم بېرىش ياكى ئۇلارنىڭ قەشقەرگە كېلىپ نەرسە ـ كېرەك سېتىۋېلىشىغا رۇخسەت قىلىش تەلەۋىنى قويغان، چار روسىيىسىنىڭ ئورۇمچىدە

تۇرۇشلۇق كونسۇلىمۇ ئۇلارنى چاڭىدىن كىرگۈزۈۋېتىشنى تەلەپ قىلغان، لېكىن بۇ تەلەپلەرنىڭ ھەممىسىنى ياڭ زېڭشىن قەتئى رەت قىلغان. مۇقانوۋ ئۆزىنىڭ قەشقەردىكى روسىيە كونسۇلىغا يازغان خېتىدە، مەن پەرغانە ئۆلكىسىدىكى روسىيە يېڭى پارتىيەسىنىڭ ئەھۋالىنى ئوبدان بىلىمەن، ئەگەر بىرەر بازىغا ۋە تەمىناتقا ئىگە بولسام، قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتەلەيتتىم، دېگەن. مۇقانوۋ يەنە قەشقەر-دىكى سوۋېتلەرنى ئۇنىڭغا گەزمال قاتارلىق نەرسىلەر بېرىش-كە ھەرىكەتلەندۇرۇش ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتكەن، شۇنىڭ بىلەن بىللە جۇڭگولۇق سوۋېتلەرنىڭ مالليرىنى تۇتۇپ قېلىپ، قەشقەر ھۆكۈ-مەت دائىرىلىرىنى ئۆز "ھۆكۈمىتى"نى ئېتىراپ قىلدۇرۇشقا قىستىغان. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكەتلىرىنى قەشقەر ۋالىسى جۇ رۇيچى پەقەتلا ئۇ-نىڭ بىر قىسىم مەخپى خەت-ئالاقىلىرىنى قولغا چۈشۈرگەن.

ياڭ زېڭشىن قەشقەر تەرەپتىكى خۇددى ئىلى، چۆچەكتىكىگە ئوخشاش، ھەربىي-مەمۇرى دائىرىلەرگە روسىيەنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىشقا بولمايدۇ، ئەنگلىيە، روسىيە كونسۇللىرىنىڭ ئاق ئورۇسلار توغرىسىدىكى تەلەپلىرىنى بىردەك رەت قىلىش كېرەك، دەپ قاتتىق بۇيرۇق بەرگەن. مافۇشڭنىڭ سۆيىقەستىگە نىسبەتەن، ئۇ نازارەت قىلىپ كۆز-قۇلاق بولۇپ تۇرۇشنى مەخپى ئورۇنلاشتۇرغانلىقى سىرتىدا، يەنە قەشقەرگە بىۋاستە ئۆزىگە قارايدىغان قوشۇن ئەۋە-تىپ، مافۇشڭنىڭ ھەرىكىتىنى چەكلەپ تۇرغان. ياڭ زېڭشىن شۇ چاغدا ئۆز قوشۇنلىرىغا "مېنىڭ بۇيرۇغۇمسز ئۆز ئالدىڭلارغا ھەرىكەت قىلىشقا بولمايدۇ" دەپ ئېنىق بۇيرۇق بەرگەن؛ شۇنىڭدەك قەشقەردىكى مۇلكى ۋە ھەربىي دائىرىلەرگە، روسىيلىك قانداق كىشى بولمىسۇن، مېنىڭ بۇيرۇغۇمسز ياكى قەشقەر ۋالىسىنىڭ تەستىقسز

چېگرىدىن ئۆتۈشىگە قەتئى رۇخسەت قىلىنمايدۇ، دەپ ئېنىق بۇيرۇق بەرگەن.

ئەنگلىيە كونسۇلى 1920 ـ يىل 3 ـ ئايدا يەنە قەشقەر ۋالىسىغا مۇقانوۋنىڭ چېگرىدىن كىرىپ، تاشقورغان ئارقىلىق ھىندىستانغا ئۆتۈپ كېتىشىگە رۇخسەت قىلىشنى تەلەپ قىلغان، بۇمۇ يالڭ زېڭشىن تەرىپىدىن رەت قىلىنغان. مۇقانوۋ تۈيۈق يولغا كىرىپ قالغانلىقتىن، سوۋېت ھاكىمىيىتىگە تەسلىم بولغان. شۇ يىلى 6 ـ ئايدا، يەنە ئاق ئورۇس ئەپىتسەرلىرىدىن نەزەروۋ قاتارلىقلار تويۇن چازىسىغا كېلىپ چېگرىدىن ئۆتۈشنى تەلەپ قىلغاندا چازىنى مۇداپىئە قىلىپ تۇرغان ئەپىنسەر ۋە ئەسكەرلەر توساپ قايتۇرۇۋەتكەن.

قەشقەر تەرەپتىكى چېگرىنىڭ سىرتىدا، 1920 ـ يىل بىر يىل ئىچىدە بىرقانچە جايدىكى ئەكسىلئىنقىلاۋىي باندىتلار ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى بىلەن مەخپى ئالاقىلىشىپ، كونسۇلنىڭ ماددى ياردىمىگە ئىگە بولۇپ، سوۋېت شەھەر ـ يېزىلىرىدا پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇپ تۇرغان. بۇ باندىتلار ئىلگىرى ـ ئاخىر سوۋېت ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن تارمار كەلتۈرۈلگەن. شۇ چاغدا شىنجاڭ ھۆكۈمەت دائىرىلىرى چېگرىنى ساقلاپ تۇرغان مۇلكى ـ ھەربى دائىرىلەرگە باندىتلارنى چېگرىدىن كىرگۈزمەسلىك توغرىسىدا قاتتىق بۇيرۇق بەرگەن ۋە قەشقەر ۋالىسىغا ئەكسىيەتچىل باندىتلار تەرىپىدىن قايمۇقتۇرۇلۇپ قارامايلىق قىلىپ قويماسلىق توغرىسىدا يولىيورۇق بەرگەن①. شۇنداق

① شۇ چاغدا روسىيە چېگرىسىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلار تۈيۈق يولغا كىرىپ قالغانلىقتىن، قەشقەر دائىرىلىرىنىڭ ئەسكەر چىقىرىپ ياردەم بېرىپ، قولدىن كەتكەن جۇڭگو يەرلىرىنى قايتۇرۇۋېلىشنى تەلەپ قىلغان. يالڭ زېڭشىن قەشقەر ۋالىسى جۇ رۇيچىغا چازىسىنى

بولغاچقا، جەنۇبىي شىنجاڭ چېگرىسىدا ئىككىنچىلەپ باشقا ۋەقە چىقمىغان.

ئاق ئورۇسلارنىڭ شىنجاڭغا قېچىپ كەلگەنلىگى توغرىسىدىكى ئۆتكەن ۋەقەلەرنى ئەسلىگەن چاغدا، يەنە ئاق ئورۇس باندىتلىرى ئىچىدىكى جۈڭگو مۇھاجىرلىرى قورالىنىق قوشۇنىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ.

روسىيە چېگرىسى ئىچىدە بۇرۇندىنلا نۇرغۇن جۈڭگو مۇھاجىرلىرى بار ئىدى، بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە چار روسىيە يەنە ئىلىمىزدىن (ئاساسەن ئىلىمىزنىڭ شەرقىي شىمال رايونىدىن) يېراق شەرقە كۆپلەپ ئىشچى ئالغان. روسىيە ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، بۇ مۇھاجىرلارنىڭ تولىسى ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلغان، نۇرغۇنلىرى قىزىل ئارمىيىگە قاتناشقان، بەزىلىرى تېخى سوۋېت ھاكىمىيىتى ئۈچۈن ئۆز جېنىنى قۇربان قىلغان؛ لېكىن يەنە ئاز بىر قىسىم جۈڭگو مۇھاجىرلىرى ئاقلارنىڭ تەھدىتى، ئالدىشى ئارقىسىدا ياكى تەبىئىتىنىڭ ئەكسىيەتچىللىگى ئارقىسىدا ئاقلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن.

ئالىيانكوۋنىڭ قوشۇنى ئىچىدە جۈڭگو مۇھاجىرى لىۋ لىيەنكي، جاڭ جۇنچىڭ قاتارلىقلار باشچىلىق قىلغان بىر يىگىدىن كۆپ جۈڭگولۇق ئەسكەر بار ئىدى، ئۇلارمۇ ئاق ئورۇسلار بىلەن روسىيە چېگرىسىغا چېكىنىپ كەلگەن بولۇپ، 1920 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ئىلى ـ

مەھكەم ساقلاش، ياتلارنىڭ چېگرىدىن ئۆتۈشىگە يول قويماسلىق، روسىيە زېمىنىدا ۋەقە يۈز بەرگەن بولسا، چاتاق چىقىپ قالماسلىغى ئۈچۈن، ئارىلاشماسلىق توغرىسىدا قاتتىق بۇيرۇق بەرگەن.

چۆچەك ئوتتۇرىسىدىكى قىزىلتۇزغا قىچىپ كەلگەن ئىدى.

بۇنىڭدىن ئاۋال، 1920 ـ يىل 3 ـ ئايدا، لىۋ لىيەنكېنىڭ ئۆزى چۆچەككە كېلىپ، ئۆزىنى سەركەردە، ئۇرۇشنى كۆزەتكۈچى دەپ ئاتاپ ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ئۇنىڭ قوشۇنىنىڭ چېگرىدىن كىرىشىگە رۇخسەت قىلىشىنى تەلەپ قىلغان ئىدى. كېيىن ئۇنىڭ قوشۇنى چاڭدىكلەرنىڭ توسۇشىغا قارىماي قىزىلتۇزغا كىرىپ، يەنە ئىچكىرىلەپ كىرىشكە تەييارلانغان ئىدى. ياك زېڭشىن بۇ ئىشقا ناھايىتى ئېتىۋار بىلەن قارىغان، ئۇ ئىلى شەھەر مۇداپىئە ئەمەلدارىغا دەرھال 3 ـ 4 يۈز كىشىلىك ئاتلىق قوشۇن تەينىلەپ، ھەر بىرىيىلەنگە 20 جىڭدىن ئوزۇق ئالدۇرۇپ، ۋەقە يۈز بەرگەن يەرگە ئەۋەتىپ، چاڭدىكلەرگە ياردەملىشىپ، ئاشۇ بىر قىسىم قوراللىق قوشۇنىنىڭ ۋەقە تۈگىدۈرۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تېلېگرامما ئارقىلىق بۇيرۇق بەرگەن. ئۇ تېلېگرامىدا مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "ئەگەر ئۇلار خاراكتىر جەھەتتە روسىيە قاچاقلىرىدىن پەرقلەنسە، تېزلىكتە ئامال قىلىپ ئۇلارنى قوراللاندۇرۇش كېرەك."① شۇ چاغدا قىزىلتۇز ئەتراپىدا ۋەزىيەت ناھايىتى جىددى ئىدى، چېگرىدىن كىرگەن جۆگۈ مۇھاجىرلىرى قوراللىق قوشۇنى بىلەن شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە قوشۇنى ئوتتۇرىسىدا بىرنەچچە قېتىم قوراللىق توقۇنۇش يۈز بەرگەن ھەمدە ئۇلار تەھدىتلىك تەلەپلىرىنى ئۆزلۈكسىز قويۇپ كېلىۋاتقان ئىدى.

4 ـ ئايدا ماجىنې يىڭى قىزىلتۇزغا يېتىپ بارغانىنىڭ سىرتىدا، ياك زېڭشىن يەنە ياك چۇنروك يىڭىنى ئەۋەتكەن ھەمدە ئىلى شەھەر

---

① ياك زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار»، 10 ـ جىلت، 6 ـ كىتاپ، 18 ـ بەت.

مۇداپىئە ئەمەلدارىغا ئويىراتلار يىگىدىكى 600 ئادەمنى توپىلەپ بۆرتالا چېگرىسىغا ئەۋەتىشنى بۇيرۇغان. ياڭ زېڭشىن ئەگەر بۇ جۆڭگو مۇھاجىرلىرى چېگرا رايونلاردا پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرسا، ئىلى ۋە چۆچەكلەردىكى كۆچمەنلەرنى ھەركەتكە كەلتۈرۈۋېتىپ، ۋەقەنى يېغىشتۇرۇۋالغىلى بولمايدىغان دەرىجىگە يەتكۈزۈپ قويىدۇ، دەپ ئەنسىرىگەن. كېيىن ئۇ ئادەم ئەۋەتىپ لیۇ لیەنكېنى چۆچەككە تەكلىپ قىلىپ كېلىپ، ئالاھىدە ھال سورىغان، ئۇنىڭ قوشۇنىنى ئۆز قىسمى قىلىپ ئۆتكۈزۈۋېلىپ تەشكىل قىلىشقا رۇخسەت قىلغان ھەم ئۇنىڭغا بىساۋۇل دېگەن نامنى بەرگەن. 5-ئايدا، لیۇ لیەنكې قىزىلتۇزغا قايتىپ بېرىپ، ئۆتكۈزۈۋېلىشقا ئۇنىمىغان 3 لیەنجاڭنى ئېتىپ تاشلاپ، شۇ يەردىكى ئارمىيىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئۆز قوشۇنىنى باشلاپ بۆرتالاغا كەلگەن. شۇ چاغدىكى ئىلى ئاھالىسى بۇ مۇھاجىرلارنى "خۇڭخۇزى"① دەپ ئاتىغان. دەرۋەقە، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاشۇنداق باندىتلىق قىلغان ئىدى.

يۇقۇرىدىكىلەر ئاق ئورۇسلار شىنجاڭغا قېچىپ كەلگەن دەسلەپكى ۋاقىتلاردىكى ئەھۋال.

ئالیانكوۋنىڭ گۈچۈڭدا پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇشى، باچىچىنىڭ ئالتايغا بېسىپ كىرىشى

ئالیانكوۋنىڭ ھىندىستانغا بېرىش تەلىۋى ئورۇنلانمىغاندىن

① "قىزىل ساقاللىقلار" دېگەن سۆز بولۇپ، "باندىتلار" دېگەن مەنىدە ئىدى. ئۇيغۇرلار "خاڭخۇزلار" دەپ ئاتايتتى. ــ تەرجىماندىن.

كېيىن، ئۇ ئۆز ئادەملىرىنى يوشۇرۇنلۇقچە روسىيە چېگرىسىغا كىرگۈزۈپ، ئۇ يەرگە كۆمۈپ قويغان قورال-ياراقلىرىنى ئېلىپ توپىلاڭ كۆتەرمەكچى بولغان. بەختكە يارىشا ئىلى دائىرىلىرى قاتتىق كۆزىتىپ تۇرغانلىغى، لېۋىمۇ ئۇرۇمچىگە ئېلىپ مېڭىلغانلىغى ئۈچۈن ۋەقە توغۇلمىغان.

شۇ چاغدا ئۆز ئېلىغا قايتىشقا ئۇنىمىغان كازاكلارنىڭ تولىسى ئەپتسەرلەر ئىدى، ياڭ زېڭشىن ئۇلار چېگرىدا قالدۇرغان بولسا بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى چاتاق چىقىرىدۇ دەپ ئەنسىرەپ، ئاخىر جاڭ شاۋبو، لى جۈڭلىن ۋە ئىلى خارجى ئىشلار ئىدارىسىنىڭ باشلىغى شاۋ چاڭ قاتارلىق كىشىلەر ئارقىلىق ئالىيانكوۋ قاتارلىقلارغا ئالدى بىلەن سىلەر ئۆلكە مەركىزىگە بېرىڭلار، ئاندىن كېيىن ياڭ زېڭشىن مەسئۇل بولۇپ سىلەرنى ئۆز ئېلىڭلارغا يولغا سېلىپ قويىدۇ، دەپ ئەسمەتە قىلغان. 1920 - يىل 9 - ئايدا، ئالىيانكوۋ قول ئاستىدىكى 700 ئەپىتسەر ۋە ئەسكەرنى 800 ئات بىلەن ئۇرۇمچىگە ئېلىپ ماڭغان. شۇنداق قىلىپ، ئىلىدا ئاق ئورۇسلاردىن دۈتوۋ بىلەن ئاز سانلىق ئەپىتسەر ۋە ئەسكەرلەرلا قالغان. ئادەتتىكى ئورۇسلار ئىلغا كەلگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ تولىسى ئۆز تىرىكچىلىگىنى قىلىش، ياكى ئۇرۇق - تۇققانلىرىنىڭكىگە بېرىش ئارقىسىدا تارقىلىپ كەتكەن.

ئالیانكوۋ قاتارلىقلار ئۆلكە مەركىزىگە كەلگەندىن كېيىنمۇ قارا نىيەتتىدىن يانمىغان، ئۇلار ئۆلكە دائىرىلىرىدىن ئۇزۇق - تۇلۇك ۋە ماتاش ئالغان، روسىيىلىك سودىگەرلەردىن نەق پۇل ۋە كېيىم - كېچەك ئالغان. ئۇ چاغدا ئۇلارنىڭ قولىدا يوشۇرۇن ساقلاپ كېلىۋاتقان قورال - ياراقلىرى بولغاچقا، دائىم ياڭخاڭ كوچىسىدا يۈرۈ-

شەتتى، ئۇلارنىڭ ھەيۋىسى ئۆز ۋاقتىدا دائىم ئۇرۇمچىدىكى باش كونسۇلخانىسىدا تۇرۇشلۇق ئاتلىق كازاك ئەترىتىدىكىلەردىن قېلىشمايتتى. مەن خىزمەت قىلىدىغان تېغىنىڭ فېرمىسىمۇ ئۇلارنىڭ قاقتى-سوقتىسىغا ئۇچرىغان. تېغىنىڭ فېرمىسى ۋە باشقا فېرمىلارنىڭ خوجايىنلىرى چار روسىيىنىڭ تىرىلىشىنى ئۈمىت قىلىشسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ بۇ تەلۈلەرنىڭ قاقتى-سوقتى قىلىپ، كۆز ئالدىدىكى مەنپەئەتىگە زىيان يەتكۈزۈشىدىن ھامان بەك قاتاتتى. بىر مەزگىل، يانىخاڭ كوچىسىدا ئالىيانكوۋنىڭ قاچاقلىرى بۇ يەرنى بۆلۈيدىكەن، دىگەن گەپ تارىلىپ، روسىيىلىك سودىگەرلەرنى ئالاقزادە قىلۇۋتكەچكە، روسىيىلىك سودىگەرلەر تۈتۈقىبەگ مەھكىمىسىدىن قوغداشنى تەلەپ قىلىشقا مەجبۇر بولغان، ياڭ زېڭشىن بولسا ھەربى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى جاڭ مىڭيۇەننى يانىخاڭ كوچىسىنىڭ بېخەتەرلىگىنى ساقلاشقا تەيىنلىگەن. 10-ئايدا، ئالىيانكوۋ ئۇلكە دائىرىلىرىگە چۈچەككە قېچىپ كەلگەن ئاق ئورۇس قوشۇنلىرىنىڭ ئاتامانى باچىنىڭ چۈچەكتە ئامانەت قويغان زور مىقداردىكى پۇلىنى ئېلىشنىڭ ئۇلكە دائىرىلىرىنىڭ مەسئۇل بولۇشىنى، ئەگەر بۇ پۇل قولغا تەگمىسە، ھەرگىز شەرققە ماڭمايدىغانلىغىنى ياكى ھەتتا ئۆزلىرى بىرەر ھەرىكەت قوللىنىدىغانلىغىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ تەھدىت سالغان. ياڭ زېڭشىن يەنە ئادەم ئەۋەتىپ، ئالىيانكوۋقا ئۇلكە مەركىزىدە ئوزۇق-تۈلۈك كەم بولغاچقا، ئۇزاق تۇرۇشقا بولمايدىغانلىغىنى ئۇقتۇرغان ھەمدە ئۇنىڭغا جۇڭگو ھۆكۈمىتى ئۇلارغا قولىدىن كېلىشچە ئېتىۋار بەرگەنلىگىنى، ئۇلارنىڭ ئۆز مەيلىچە ھەرىكەت قىلىشىغا ئەمدى يول قويمايدىغانلىغىنى ئۇقتۇرۇپ ئاگاھلاندۇرۇش بەرگەن.

ئالیانکوۋ شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى (بولۇپمۇ بۇ چاغدا دەل بىر تۇركۈم قورال-ياراقنىڭ بېيجىڭدىن ئۆلكە مەركىزىگە كەلتۈرۈلگەنلىگىنى) ئېنىق بىلمىگەچكە، قارامىلىق بىلەن ۋەقە تۇغدۇرۇشقا جۈرئەت قىلالمىغان، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ يەنە ياپونىيە تەكشۈرگۈچىسىدىن ئاقلارنىڭ جياڭجۇنى سېمىنوۋنىڭ تاشقى موڭغۇلىيىدە كولۇننى ئىشغال قىلغانلىغى ۋە ياپونىيىنىڭ ياردىمى بىلەن سىبىرىيىگە ھۇجۇم قىلىدىغانلىغى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلاپ، پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ قوبدۇغا قېچىپ بېرىپ، سېمىنوۋ باندىتلىرىغا قوشۇلۇۋېلىش مەقسىدىدە، گۆچۈڭغا يۆتكىلىپ بېرىشقا قوشۇلغان.

شۇ يىللاردا ياپونىيە ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭغا ئەۋەتكەن تەكشۈرگۈچىسى شىنجاڭغا قېچىپ كىرگەن ئاق ئورۇسلارنى "تېپىلغۇسىز مال" ھىساپلاپ، تۇرلۇك يوللار بىلەن ئۇلارنى ۋەقە تۇغدۇرۇشقا قۇتراتقان. ياڭ زېڭشىن شۇنىڭدىن كېيىنكى بىرقانچە يىل ئىچىدە، ئاق ئورۇسلارنىڭ شىنجاڭغا قېچىپ كىرگەنلىگى توغرىسىدا گەپ بولۇپ قالسىلا، ئىختىيارسىز ھالدا: "شىنجاڭنىڭ ياپونلار تەرىپىدىن بەربات قىلىنمىغانلىغى ھەققەتەن تەلەيىنىڭ ئوڭىدىن كەلگەنلىگى جۇمۇ!" دەپ يۈرگەن.

ئالیانکوۋ گۆچۈڭغا بېرىشتىن ئاۋال ئىلى ۋە چۆچەكتە قالغان ئاقلارنىڭ جياڭجۇنلىرى بىلەن مۇرىتى كەلگەن ھامان تەڭ ئىسيان كۆتىرىدىمز، دەپ كېلىشىۋالغان. ئۇلار ئالدى بىلەن شىمالىي شىنجاڭنىڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىپ، تاشقى موڭغۇلىيىگە بېرىۋالغان ئاقلار بىلەن بىرلىشىپ، ئاندىن سوۋېت روسىيىسىگە ھۇجۇم قىلىش كويىدا بولغان. ئالیانکوۋنىڭ ئادەملىرىنىڭ مۇتلەق زور كۆپچىلىگى جاھىل ئەپتىسەرلەر بولۇپ، ئۇلار ئىزچىل تۇردە يېنىك قورالىلىرىنى ساقلاپ

كەلگەن ئىدى①، 1920 ـ يىل 11 ـ ئايدا، ئۆلكە قوشۇنلىرىنىڭ نازا-رىتىدە ئۇلار گۈچۈكغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن جەڭ ئورۇنلاشتۇ-رۇشقا جىددى كىرىشىپ كەتكەن. ئۇلارنىڭ پىلانى، ئالدى بىلەن، گۈچۈكنى ئېلىش، شۇ يەردىكى ئارمىيىنىڭ قورال ـ ياراق، ئوق-دورىلىرىنى قولغا چۈشۈرۈپ، مال ـ مۈلۈك، ھارۋا، ئاتلارنى بۇلاپ، خەلق ئىشچىلىرىنى زورلاپ بىللە ئېلىپ مېڭىش، ئاندىن ئۇلۇغگۈر دەريا سىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىن ئالتاي تەۋەسىگە كىرىپ، ئالتاي، مايغايىچاغاي (جېمىنەي)، قوبدۇنى ئېلىپ، چۆچەك ۋە كولۇندىكى ئاقلار بىلەن بىرلىشىش ئىدى.

شىنجاڭ ئۆلكە دائىرىلىرى ئالىيانكوۋ ۋە ئۇنىڭ قوشۇنلىرىنى ھەقىقەتەن تۇرکۈمگە بۆلۈپ ئىچكى ئۆلكىلەرگە يولغا سېلىش ئۈچۈن گۈچۈكغا يۆتكىگەن، لېكىن ئۇلارنىڭ يول بويى جىدەل چىقىرىشى-دىنمۇ ئەنسىرىگەن، شۇڭا يولغا چىقىشتىن ئاۋال شەرقىتىكى ناھىيە-لەرگە يەرلىك مۇداپىئەنى كۈچەيتىش توغرىسىدا تېلېگرامما ئارقىلىق بۇيرۇق بەرگەن. ئالىيانكوۋلار گۈچۈكغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن ۋاقتىنچە شەھەر سىرتىدىكى گازارمىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان.

1921 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ئالىيانكوۋ گۈچۈكغا ئۈشتۇمتۇت ھۇجۇم قوزغىغان. گۈچۈكتىكى شىنجاڭنىڭ شەرقىدىكى مۇستەھكەم شەھەر بولۇپ، مۇداپىئەدە تۇرغان ئارمىيە ئالدىنئالا تەييارلىق

① ئالىيانكوۋ ئىلدىن شەرقىگە قاراپ ماڭغان چېغىدا، بىرىچكىلارنىڭ ئاستىغا ملتىق، يېنىك پىلىموت ۋە ئوق ـ دورا يوشۇرغان. بۇنى شىنجاڭ دائىرىلىرى سەل سېزىپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما تەكشۈرۈپ مۇسادىرە قىلىنىدىغان بولسا، ئاسانلا ۋەقە تۇغۇلۇپ قالىدۇ، دەپ بىلمەسىگە سېلىۋېلىپ، ئاستىرتىن نازارەت قىلىپ تۇرغان.

كۆرۈپ قويغاچقا، ئالپانكوۋ گۈچۈكنى ئالالمىغان①، بىر مەھەل ئىككى تەرەپ تىركىشىش هالىتىدە تۇرغان.

ياڭ زېڭشىن گۈچۈكدا ۋەقە تۈغۇلغانلىغى توغرىسىدىكى جەددى تەلىكىرامىنى ئالغاندىن كېيىن، خىزمەت بىلەن گۈچۈكدا تۇرۇۋاتقان ھەربى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى جاڭ مىڭيۈەنىنى دەرھال شەھەر كارنىزونىنىڭ سىلكىگى قىلىپ تەيىنلىگەن ھەمدە ئۇنىڭغا شەھەر دەرۋازىسىنى ئېتىپ مۇداپىئە كۆرۈشىنى، قارامىلىق بىلەن تىش كۆرمەسلىكنى تەلىكىرامما ئارقىلىق تاپىلىغان، شۇنىڭ بىلەن بىللە لۇجاڭ جياڭ سۆڭلىننى ئۆلكە قوشۇنىغا قوماندانلىق قىلىپ بېرىپ قاچاقلارنى تازىلاشقا ئەۋەتكەن، يەنە يۈەنىخۇ، بۇرگىن قاتارلىق جايلاردىكى قىسىملارغا ئاق ئورۇسلارنى شىمالغا قاچۇرۇپ قويماسلىق توغرىسىدا تەلىكىرامما ئارقىلىق بۇيرۇق بەرگەن. ئۇ شۇ چاغدا جياڭ سۆڭلىنغا ئەڭ ياخشىسى ئاق ئورۇسلارنى قورال كۆچمگە تاينىپلا بىر تەرەپ قىلىمەن دېمەي، ۋەزىيەت ئارقىلىق گەپكە كۆنىدۇرۇش كېرەك، ئەگەر بۇ تەلۈلەر پېتىراپ كېتىدىغان بولسا، مەسىلىنى ھەل قىلىش ئاسانغا چۈشمەيدۇ، يەنە كېلىپ ئۇلار نۇرغۇن جايلارنى ئايماق ـ ئاستى قىلىدۇ، دەپ مەخپى بولىيورۇق بەرگەن، ئالپانكوۋنى تەچلاندۇرۇش ئۈچۈن، ياڭ زېڭشىن يەنە ئالاھىدە دىپلوماتىيە خادىمى جاڭ شاۋبو بىلەن مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى لىيۇ ۋېنلۇڭ قاتارلىق كىشىلەرنى گۈچۈكغا سۆز بىلەن قايىل قىلىشقا ئەۋەتكەن.

---

① ئالپانكوۋ گۈچۈكغا ئۇشتۇمتۇت مۇجۇم قىلىشتىن ئىلگىرى، ئۆز قوشۇنى ئىچىدىكى جۇڭگولۇق مۇھاجىر چى خەيشەنىنى شەھەرگە رازۋېتكىغا ئەۋەتكەن، لېكىن ئۇ تۇتۇلۇپ قېلىپ، ئالپانكوۋ قىسىملىرىنىڭ سۇيىقەستىنى ۋە قورال ـ ياراقلىرىنى ئېيتىپ بەرگەن.

ئالیانکوۋ جاڭ شاۋبونىڭ نەسىھىتى ئارقىسىدا، شۇنىڭدەك يەنە ئۆلكە قوشۇنلىرىنىڭ ئارقا-ئارقىدىن گۈچۈڭغا يىغىلىۋاتقانلىغىنى بىلگەندىن كېيىن، 2-ئايىنىڭ ئاخىرلىرىدا قورال تاپشۇرۇپ①، شىنجاڭ ئۆلكە دائىرىلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە قوشۇنىنى باشلاپ ئىچكى ئۆلكىلەرگە مېڭىشقا قوشۇلغان.

ئالیانکوۋ قارا نىيىتىدىن قايتىماي، قول ئاستىدىكىلەرگە مەخپى بۇيرۇق بېرىپ قورال-ياراقلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى يوشۇرغۇزۇپ قويغان. لېكىن ئالیانکوۋنىڭ ئۆزى ئۆلكە قوشۇنلىرى تەرىپىدىن نەزەر بەنت ئاستىغا ئېلىنىپ، ئۇرۇمچىگە كەلتۈرۈلگەچكە، قاچاقلار باشلىقسىز قالغان، ئۇزاق ئۆتمەي تۈركۈمگە بۆلۈپ گەنسۇغا ئەۋەتىلىگەن. پەقەت ئاز بىر قىسمىلا ئاستاغىنا ئىلى ياكى ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان. شىنجاڭغا قېچىپ كەلگەن ئالیانکوۋ باندىتلىرى ئەنە شۇنداق بىر تەرەپ قىلىنغان②.

---

① ئالیانکوۋ بۇ قېتىم قورال تاپشۇرۇشتا يەنىلا يۈزاشلىق قىلمىغان، ئۆز قول ئاستىدىكىلەرگە قورال-ياراقلىرىنى بىرمۇنچە يەرلەرگە يوشۇرۇپ قويۇش توغرىسىدا يوليورۇق بەرگەن، كېيىن شىنجاڭ ئۆلكە دائىرىلىرى تۇرلۈك يول بىلەن رازۇپت قىلىپ تەكشۈرۈپ، قوراللارنى تېپىپ چىقىپ مۇسادىرە قىلغان. بۇ ئىش بىرنەچچە ئاي سوزۇلۇپ ئاندىن ئاساسەن ئاخىرلاشقان. شۇنداقتىمۇ بەزى قورال-ياراقلار يەنىلا خەلق ئىچىگە تارىلىپ كەتكەن.

② بۇ بىر تۈركۈم ئاقلارنى دېگەن يەرگە يەتكۈزۈشىمۇ ناھايىتى كۆپ ئەگرى يوللار ئارقىلىق بولغان. گەنسۇ دائىرىلىرى دەسلەپتە قوبۇل قىلىشنى رەت قىلغان، تېلېگراممۇ ئارقىلىق بىرنەچچە ئاي مەسلىھەت قىلغان. ئاخىر-ئاقىبەت، كېيىن ئۇلار دۇنخۇاڭغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان، بىر مەزگىل ئۆتكەندىن

ئالیانکوۋ گۇچۇڭغا هۇجۇم قىلغان چاغدا، 1921 ـ يىل 1 ـ ئايىنىڭ 9 ـ كۈنى، ئىلدا قالغان دۇتوۋ ۋە يۇقۇرىدا بايان قىلىنغان جۇڭگو مۇهاجىرلىرىدىن تەشكىل قىلىنغان قوراللىق قوشۇنىمۇ كۇرەدە توپىلاڭ كۆتىرىپ، سېپىل سىرتىدىكى خەلق ئۆيلىرىگە ئوت قويۇپ، مال ـ مۈلۈكلەرنى بۇلىغان، لېكىن شۇ يەردىكى قىسىملار تەرىپىدىن تېزلا يوقىتىلغان، دۇتوۋ، جاڭ جۇنچياڭ ۋە كۆچمىلىك توپىلاڭچىلار ئوق تېگىپ ئۆلگەن، لېۋ لىيەنكىمۇ كېيىن ئېتىپ تاشلانغان.

چۆچەككە قېچىپ كىرگەن ئاقلار چوڭراق رايونىدا ئۇزاقراق چاتاق چىقاردى.

1920 ـ يىل 2 ـ ئايدا باچىچ باشچىلىق قىلغان ئاقلار چۆچەككە قېچىپ كىرگەندىن كېيىن، قېچىپ كەلگۈچىلەر ئۇزۇلمىگەن. 5 ـ ئايدا، چۆچەك دائىرىلىرى پايلاقچى لازاربۇ ئاقلارنىڭ بىر قىسىم ئەپىتسەرلىرى بۇنىڭدىن ئىلگىرى نەنخۇ دىگەن يەرگە كۆمۈپ قويغان قورال ـ ياراقلىرىنى ئېچىپ ئېلىپ، جۇڭجياڭ روۋېيۋ باشچىلىقىدا توپىلاڭ كۆتىرىشكە تەييارلىنىۋاتىدۇ، دەپ بەرگەن مەخپى مەلۇماتنى تاپشۇرۇۋالغان. چۆچەك ۋالىسى نەنخۇغا بېرىپ تەكشۈرۈپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئادەملەردىن قورال ـ ياراقلارنىڭ تولىسىنىڭ ئاقلار ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ئېچىپ ئېلىپ كېتىلگەنلىگىنى بىلگەن، ئۇلار پەقەت ئازراقلا مىلتىق، پىلىموت ۋە قولبومبا هەم قىلىچ قاتارلىق نەرسىلەرنىلا تاپالىغان. توپىلاڭ كۆتىرىشنى ئاساسىي پىلانلىغۇچى

كېيىن ئادىن تۇرۇكۈمگە بۆلۈپ ئېچىكى ئۆلكىلەرگە ئەۋەتىلگەن. بۇنىڭدىن باشقا ئاز ساندىكى ئاق ئورۇسلار گۇچۇڭدا قالغان، 1922 ـ يىلىغا كەلگەندە ئادىن ئېچىكى ئۆلكىلەرگە ئەۋەتىلگەن، بەزىلىرى تىرىكچىلىك يولىنى ئىزدەپ هەرقايسى جايلارغا تارقىلىپ كەتكەن.

ئەپتسەرلەردىن ئانتونوۋ قاتارلىقلار شەپنى سېزىپ قېلىپ ئالتايغا قېچىپ كەتكەن①.

شۇ يىلى 10 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا، يەنە شىنىسكى باشچىلىغىدا مىڭدىن جىقراق ئاقلار قېچىپ كەلگەن، 1921 ـ يىل 1 ـ ئايدا، شىنىسكى ئالياڭكوۋنىڭ گۇچۇڭدا توپلاڭ كۆتىرىشىگە ماسلاشماقچى بولغانىدا، بەختكە يارىشا پايلاقچى يەنە ۋەقەدىن ئاۋال مەلۇمات بەرگەنلىكتىن، چۆچەك دائىرىلىرى ئالدى بىلەن چېگىرىدا قورال كۆمۈلگەن يەرلەرنى ئېچىپ قورال ـ ياراقلارنى قولغا چۈشۈرگەن، شۇنىڭ بىلەن شىنىسكىنىڭ سۈيىقەستى ئىشقا ئاشماي قالغان. 3 ـ ئايدا، شىنىسكى يەنە سودا چەمبىرىگى ئېچىگە يوشۇرۇنغان ئاقلارنى ئۈيۈشتۈرۈپ، شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قوشۇنغا ئۆشتۈمتۈت ھۇجۇم قىلىپ، قورال ـ ياراق ۋە قاتناش قوراللىرىنى بۇلاپ، دۆربىلجىنىگە مېڭىش تەييارلىغىنى قىلىۋاتقاندا، شۇ يەردىكى قوشۇنلار ئۇلار ھۇجۇمغا ئۆتۈشتىن ئاۋاللا سودا چەمبىرىگىنى مۇھاسىرىگە ئالغان، شىنىسكى قېچىپ قۇتۇلغاندىن باشقا، ئاساسلىق ئۈنسۈرلارنىڭ ھەممىسى قولغا ئېلىنىپ، چېگىردىن قوغلاپ چىقىرىلغان.

5 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى، يەنە نوۋىكوۋ باشچىلىغىدىكى ئاقلاردىن 2 مىڭدىن ئوشۇق كىشى جۈڭگو چېگرىسىدىكىلەرنىڭ توسقىنىغا قارىماي، قورال ـ ياراقلىرى بىلەن چېگىردىن ئۆتۈپ كىرىپ، دۆربىلجىنده تۇرۇشلۇق باچىچ باندىتلىرى بىلەن بىرلەشكەن، ئۇلار شىخۇ، ماناسلارنى ئېلىپ، ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىدىغانلىقىنى ئاشكارا

① ئانتونوۋ كېيىن سەركەردان بولۇپ ئىلىغا بارغان، 1932 ـ يىلى ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئۇروس قوشۇنىنىڭ تۇنجىلىكى بولغان، 1933 ـ يىلى قىشتا شىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، مەخپى ئۆلتۈرۈلگەن.

جاكالىغان.

ياپون جاھانگىرلىگى بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ دەسلەپكى ۋاقىت-لىرىدىلا چۆچەككە ئىشپيونلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇۋاتقان، بۇ چاغدا ئاق ئورۇسلار ئىچىدە ياپون ئارمىيىسى سىبىرىيىدە ئاقلارغا ياردەم بېرىپ غەلىبە قازاندى، سېمىنوۋ كولۇننى ئالدى، پات ئارىدا قىزىل ئارمىيىگە قارشى كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇمغا ئۆتتىدۇ، دىگەن خەۋەرلەر دائىم تارقىلىپ يۈردى. يۇقۇرىدا بايان قىلىپ ئۆتۈلگەن ئاقلارنىڭ توپىلاڭلىرى ياپونىيە ئىشپيونلىرىنىڭ قايمۇقتۇرۇشى ۋە تەرغىباتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

نوۋىكوۋ قاچاقلىرى چۆچەككە قېچىپ كەلگەندىن كېيىن، سوۋېت روسىيىسى يەتتىنچى ئۇلۇسلىق پۇتۇن ئارمىيە باش ئىشتاۋىنىڭ خادىمى قوشۇمچە خارجى ئىشلار ۋەكىلى رازدوبلىيېۋ روسىيە كالىنداري بويىچە 5-ئايىنىڭ 14-كۈنى (ملادى 5-ئاينىڭ 27-كۈنى) چۆچەك دائىرىلىرىگە نوتا تاپشۇرۇپ، چېگرىدىن ئۆتۈپ باندىتلارنى تازىلاشقا رۇخسەت قىلىشنى تەلەپ قىلغان ھەمدە ھەربى ئىشلىرى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئۆز ئېلىگە تولۇق قايتىپ كېتىشكە كاپالەتلىك قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن. يانغ زېڭشىن چۆچەكنىڭ ۋالىسغا يولىيورۇق بېرىپ، رازدوبلىيېۋگە مۇنداق جاۋاپ بەرگەن:

"يېڭى پارتىيىگزلارنىڭ ئارمىيىسى ئىش يۈزىدە ئامالسىزلىقتىن جۇڭگو چېگرىسىدىن ئۆتىدىغان بولدى، مۇبادا كونا پارتىيە ۋاقتىدا قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولسا...كۆپ قىرغىن قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق؛...كونا پارتىيىسىنىڭ قوشۇنىنى ئەل قىلغانىدىن كېيىن، ئەل قىلىنغان قاچاقلارنى ۋە مۇساپىرلارنى قالدۇرماي ئۆز ئېلىگزلارغا ئېلىپ كەتكەيسىلەر...كونا پارتىيىنى ئەل قىلىش مەزگىلىدە، ئەگەر ھەربى ھەرىكەت بولۇپ قالسا، جۇڭگونىڭ ئۇيغۇر-ئىمارەتلىرىگە ۋە

يېزا ئاھالىسىگە ئازراقمۇ زىيان يەتكۈزۈشكە بولمايدۇ؛...جۇڭگو خەلقىنىڭ قوي، كالا، يىلقىلىرىغا ۋە سودىسىگەرلەرنىڭ مالىلىرىغا، ھارۋىلىرىغا تېگىشكە بولمايدۇ ياكى ئۇلار ئىختىيارىدىكى ھەرقانداق نەرسىلەرنى ئېلىشقا بولمايدۇ؛ كونا پارتىيە قائىدىلىرى كۆرسەتكەن كۆچمەن قالغان ھامان يېڭى پارتىيە قوشۇنلىرى دەرھال روسىيە چېگرىسىغا تولۇق قايتىپ كېتىشى كېرەك....يېڭى پارتىيەگىزلارنىڭ قوشۇنى جۇڭگو چېگرىسىدىن ئۆتكەن كۈندىن تارتىپ تاكى روسىيە چېگرىسىغا قايتىپ كەتكىچە جۇڭگودىن تەمىنات ئېلىشقا بولمايدۇ،...."①

شۇ يىلى 5-ئاينىڭ 24-كۈنى قىزىل ئارمىيە ئاتلىق پولكىدىن 800 دىن ئوشۇق كىشى قومۇشلۇقتىن يولغا چىقىپ، باقىتى چازىسى ئارقىلىق چېگرىدىن ئۆتەتتى. ئۇلارنىڭ ئاز بىر قىسمى چۆچەكتە كېلىپ سودا چەمبىرىگىنى مۇھاسىرىگە ئالدى، ئۇلار جۇڭگو ساقچىلىرىنىڭ يول باشلىشى بىلەن، ئاقىلارنىڭ 900 دىن ئوشۇق ئەپتىسىز ۋە ئەسكىرىنى ئەسىر ئالدى. قىزىل ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ كۆپچىلىگى توپ-توغرا دۆربىلجىنگە يول ئالدى، باچىچ بىلەن نوۋىكوۋنىڭ قول ئاستىدىكى 7-8 مىڭ كىشى ئېمىل دەرياسىنىڭ جەنۇبىغا چېكىنىپ ئىستىھكام قۇرۇپ ياتتى. 5-ئاينىڭ ئاخىرىدا، قىزىل ئارمىيە دەريادىن ئۆتۈپ شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغىغاندا ئاقىلار بەرداشلىق بېرەلمەي، چارۇچىلارنى مەجبۇرى ئەگەشتۈرۈپ جەنۇپقا قاراپ قاچتى. جۇڭگو قوشۇنلىرى ئۇلارنىڭ يولىنى توسىغانلىقتىن، ئۇلار قوشتولغاي تەرەپكە مېڭىپ، ناھىيىلىك يامۇلغا ھۇجۇم قىلىپ كىرىپ، مال-مۈلۈك ۋە ئاشلىقلارنى بۇلىدى. ئۇزاق ئۆتمەي زايسانىدىن

---

① ياڭ زېڭشىن: "سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار"، 2-قىسىم، 6-جىلت، 10—11-بەتلەر.

كەلگەن قىزىل ئارمىيە قوشۇننىڭ قامىلىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، چارۋىچىلارنىڭ كۆپلىگەن چارۋىسىنى ۋە مال-مۈلكىنى بۇلاپ، خېيشەنتۇدىن ئۆتۈپ، ئىرتىش دەريياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىغا يېتىپ باردى، بۇ چاغدا ئالتاي ۋەزىيىتى دەرھال جىددىلەشتى.

ئالتاي شىمالدا روسىيە بىلەن چېگرىداش بولۇپ، روسىيە ئىنقىلابىدىن كېيىن بۇ يەرگە ئاقلارنىڭ ئەپتىسەر ۋە ئەسكەرلىرىدىن ۋە سودىگەرلەردىن ئاز بىر قىسمى قېچىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ھەممىسى ھەل قىلىنغان ئىدى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى بۈرچىن ناھىيىسى تەۋەسىدىكى چوڭقۇر دىگەندەك يەرلەردىكى رۇسلارنىڭ كەنتلىرىگە كەتكەن①، بىر قىسمى قاباھا، جېمىنەي ناھىيىسى بازارلىرىغا ئورۇنلىشىپ قالغان ئىدى.

باشچى قوشۇنى ئىرتىش دەريياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئالتاينىڭ ۋالىسى جۇ ۋۈشۆ ئۇلارنى توساشقا چاپىدا تۇرۇشلۇق قوشۇننى ئالدىراپ-تېنەپ ئەۋەتكەن، لېكىن ئەسكەرلەر يىغىلىپ بولغىچە باشچىنىڭ ئاساسىي كۈچى دەريادىن ئۆتۈپ شىمالغا-توپ-توغرا ئالتايغا قاراپ ماڭغان. جۇ ۋۈشۆ ياڭ زېڭشىننىڭ شۇنچە ئەتىۋارلاپ ئىشلەتكەنلىگىنى يەردە قويدۇم دەپ ئويلاپ. 1921-يىل 6-ئايدا، ئالتاي ۋالىسى مەھكىمىسى ئىچىندە ئۇلۇۋالغان②.

① 1912-يىلى چار روسىيە ئالتايغا ئادەم كۆچۈرۈپ، زورلۇق بىلەن يەر ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇرغان، 1917-يىلغا كەلگەندە، ئالتاي تەۋەسىگە 300 ئائىلىدىن كۆپرەك رۇس يىغىلغان، ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى دىخانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، رۇسلار مەھەللىسىنى پەيدا قىلغان ئىدى.

② جۇ ۋۈشۆ ئەسلى گەنسۇدا ۋالى بولغان، ياڭ زېڭشىننىڭ تەۋسىيەسى بىلەن ئالتايغا ۋالى قىلىپ تەينىلەنگەن.

بۇرچىن ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى لۇ شاۋزۇ تارقىلىپ كەتكەن ئەپتسىز-ئەسكەرلەر ۋە سودىگەرلەرنى يىغىپ، ئالتايغا كىرگەن. ئۇ چاغدا ياڭ زېڭشىن ئاقلارنى يوقىتىشتا قىزىل ئارمىيىگە ماسلىشىشنى قۇۋۋەتلىگەن ھەمدە لۇ شاۋزۇغا ھەرگىز قارامىلىق قىلماسلىقنى تاپىلاپ قايتا-قايتا يولىيورۇق بەرگەن. لېكىن لۇ شاۋزۇ ئۆزىم قوماندانلىق قىلغان مۇلكى-ھەربىي خادىملار بىلەنلا ئاق ئورۇسلارنىڭ شىمالغا قىلغان ھۇجۇمىنى توسىيالايمەن دەپ قارىغان. ئۇ ئالتايغا كىرىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا، باچىنىڭ ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەي، توپ-زەمبىرەكلىرىنى تاشلاپ جەمئىيەتچە قېچىپ كەتكەن.

باچىچ ئالتاي بىلەن بۇرچىنغا كىرگەندىن كېيىن، شۇ يەردىكى موڭغۇل، قازاق ۋاڭ-گۇڭلىرىنى مۇستەقىللىق ئېلان قىلىشقا قۇتراتقان ھەمدە ئالتايدا ئۇزاققىچە تۇرۇش، زايسانغا ھۇجۇم قىلىش غەرىزىدە تاشقى موڭغۇلىيەدىكى سېمىنوۋ بانىدىتلىرى بىلەن ئالاقە باغلاشقا ئادەم ئەۋەتكەن. ئۇلار شۇ يەردىكى موڭغۇل-قازاق چارۋىچىلىرىغا ئات-ئۇلاق، ئوزۇق-تۆلۈك سېلىغى سالغان ۋە بۇلاڭچىلىق قىلغان.

1921-يىل 7-ئايدا، قىزىل ئارمىيە كولۇننى بېسىپ ياتقان ئاقلارنى تارمار كەلتۈرگەن، باچىچ مەلۇم ئەسكەر بىلەن بۇرگىنىدىن شەرققە قاراپ مېڭىپ ئۇلاستايغا ھۇجۇم قىلىپ، سېمىنوۋ قالدۇقلىرىغا يارىدەم بەرمەكچى بولغان، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئالتايدا روسىيە مۇھاجىرلىرىدىن ۋە موڭغۇل-قازاق چارۋىچىلىرىدىن ئەسكەر ئېلىپ كۆچىنى تولۇقلماقچى بولغان.

8-ئايدا، شىنجاڭنىڭ دىپلوماتىيە خادىملىرىدىن لېۋ شىزېڭ، كېچىكتاي قاتارلىقلار ياڭ زېڭشىننىڭ يولىيورۇغى بويىچە، سوۋېت دائىرىلىرى بىلەن قىزىل ئارمىيە زايسانىدىن ئىلگىرىلەش،

جۇڭگو ئارمىيسى ۋۇخې، قوشتولغاي قاتارلىق جايلاردا توساپ زەربە ببرىپ، كۆزلەنگەن ۋاقىتتا ئاقلارنىڭ ھەممىسنى قورشاپ يوقىتىش توغرىسىدا كېلىشىمگە كەلگەن. 9-ئاينىڭ 1-كۈنى قىزىل ئارمىيەدىن 4 مىڭدىن ئوشۇق كىشى ئىرتىش دەرياسىنى بويلاپ بۇرچىن بىلەن ئالتايغا ماڭغان؛ ئاقلار بىر مەھەل قارشىلىق كۆرسىتىپ ببقىپ، 3-كۈنى بۇرچىندىن، 6-كۈنى ئالتايدىن چېكىنىپ چىقىقان. بىر ھەپتە ئىچىدە قىزىل ئارمىيە ئاقلاردىن 2 مىڭدىن ئوشۇق كىشىنى ئەسىر ئالغان، 4-5 يۈز كىشىنى يوقاتقان ھەمدە كۆپلىگەن ھارۋا، ئات قاتارلىق ئەشيالارنى غەنىمەت ئالغان. 9-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، باچىچ قالدۇق قىسىملىرىنى باشلاپ چىگىگىل، بۇرگىندىن ئۆتۈپ تاشقى موڭغۇلىيىگە قېچىپ كەتكەن، ئالتايدىكى توپلاڭ ئەنە شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشقان. شىنجاڭ ئۇلۇكە دائىرىلىرى ئادەم ئەۋەتىپ قىزىل ئارمىيەدىن ھال سورىغان، ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلغان. 9-ئاينىڭ ئاخىرىدا، قىزىل ئارمىيە پۈتۈنلەي زايسانغا قايتىپ كەتكەن.

ئالتايدا قالغان چار روسىيە ئارمىيىسىنىڭ لېيەنجاڭى ۋېنكوۋنىڭ كېيىن دەپ ببرىشىچە، باچىچلارنىڭ قىزىل ئارمىيە تەرىپىدىن بۇنداق تېز تارمار كەلتۈرۈلۈشىدە، ئاساسەن، ئەپتىسىز ۋە ئەسكەرلەرنىڭ تولىسى قىزىل ئارمىيە بىلەن ئۇرۇش قىلىشنى خالىمىغان، ئەسكەرلەرنىڭ تولىسى ئەمدى قېچىپ باردىغان يەر قالمىدى، ئۆز يۇرتىمىزغا ئاسانراق قايتىمزمكىن دەپ ئەسىرگە چۈشۈشنى خالىغان.

ئاق ئورۇسلار شىنجاڭغا قېچىپ كىرىپ پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرغان مەزگىلدە ئالتاي ھەممىدىن بەك ئاپەتكە ئۇچرىغان، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مال-مۈلكى ناھايىتى زور دەرىجىدە زىيانغا ئۇچرىغان.

شىنجاڭدا قېلىپ قالغان ئاق ئورۇسلارنىڭ تولىسى ئىلى، چۆچەك، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلاردا ئولتۇراقلىشىپ قالغان، بەزىلىرى كېيىن جۇڭگو تەۋەلىگىگە ئۆتكەن. جىن شۇرىن، شېڭ شىسەي دەۋرىدە ئۇلار ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس مىللىتى دەپ ئاتالغان، ئەمىلىيەتتە ئۇلار رۇسلارلا ئەمەس، ئۇلارنىڭ ئىچىدە يەنە پولەكلەر، ۋېنگرلار، نېمىسلار ۋە باشقا دېڭىزى بويىدىكى ھەرقايسى ئەللىكلەرمۇ بار ئىدى. چار روسىيىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق سابىق باش كونسۇلى دىياكوۋمۇ ئۆلكە مەركىزىدە قالغان. 1939-يىلى ئۇ شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدە شۇ يىللىرى ئۆزىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى ھەركەتلىرىنى شۇنىڭدەك ئاق ئورۇسلارنىڭ شىنجاڭغا قېچىپ كىرىپ پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇش جەريانىنى ۋە شىنجاڭدا قېلىپ قالغان ئاق ئورۇسلارنىڭ ئەھۋالىنى يېزىپ قالدۇرغان. بۇ ماتېرىياللار نەلەردە قالدىكىن.

چار روسىيە كونسۇللىرىنىڭ روسىيە مۇھاجىرلىرىغا قىلغان دەھشەتلىك زىيانكەشلىگى

1917-يىلدىكى روسىيە ئىنقىلاۋىدىن ئاۋال روسىيە تەۋەلىگىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئاھالىسى ئىچىدە ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلار بار ئىدى، بەزى ئىنقىلاپچىلار چار روسىيە ژاندارمىلىرىنىڭ تۇتقۇن قىلىشى ئارقىسىدا شىنجاڭغا كېلىپ پانالانغان ئىدى. ئۇلار شىنجاڭدا ئاۋالقىدەكلا ئىنقىلاۋىي تەشۋىقات ۋە تەشكىلاتچىلىق پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللانىدى. شۇ چاغدا چار روسىيىنىڭ شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا تۇرۇشلۇق كونسۇللىرى كۆپ قېتىم ئۆز ھۆكۈمىتىنىڭ بۇيە-

روغنغا ئاساسەن، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ پائالىيەتلىرىنى قاتتىق كۈزىتىپ بارغان، گۇمانلىق كىشىلەرنى ئۈچراتسىلا قولغا ئېلىپ روسىيە تەرەپكە يەتكۈزۈپ بەرگەن. چار روسىيىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق ئەلچىسى ۋە ئومسكىدىكى قورچاق تەشكىلاتى ئىنقىلاپتىن كېيىنمۇ بۇ كونسۇللارغا بولشېۋىكلار ئۈچرىسىلا قولغا ئېلىپ روسىيە چېگرىسى تەرەپتىكى ئاقلار قوشۇنىغا يەتكۈزۈپ بېرىش ياكى شۇ يەردىلا مەخپى ئۆلتۈرۈۋېتىش توغرىسىدا قايتا-قايتا يولىيورۇق بېرىپ تۇرغان.

1918-يىلى مەن چۆچەككە ئىش بىلەن بېرىپ، نۇرغۇن ياش روسىيە مۇھاجىرلىرىنىڭ روسىيە ئىنقىلاۋىغا يارىدەم بېرىپ تۇرۇۋاتقانلىغىنى ئۇقتۇم. 4-ئايدا، بىر كۈنى مەن تېيەنشىڭ فېرمىسىنىڭ بوغالتىر بۆلۈمىدە ھىساب توغرىلاۋاتسام، ئۇشتۇمتوت بىر ياش ھاسراپ-ھۆمۈدەپ كىردى-دە، كازاكلارنىڭ ئۈنى تۈتۈش ئۈچۈن قوغلاپ كېلىۋاتقانلىغىنى ئېيتىپ، ئۆزىنى يوشۇرۇپ قويۇشنى تەلەپ قىلدى. ئۇ چاغدا مەنمۇ روسىيە ئىنقىلاۋىغا ئىستىخىيىلىك ھالدا ھىسداشلىق قىلاتتىم، شۇنىڭ ئۈچۈن باشقا ھەمراىلىرىم بىلەن بۇ ياشنى ئىسكىلاتقا يوشۇرۇپ قويۇپ، قوغلاپ كەلگەن كازاكلارنى يولغا سېلىۋەتتۇق. ئۇ ئابدۇللا دېگەن ئوتتۇرا ئاسىيالىق بىر تاتار يىگىت بولۇپ، بىرنەچچە يىل ئاۋال ئۈمۈ تېيەنشىڭ فېرمىسىدا دۇكان خىزمەتچىسى بولۇپ ئىشلىگەن ئىكەن، بۇ چاغدا ئۇ بولشېۋىكلار پارتىيىسى بىلەن ئالاقە ئورنىتىپ، چۆچەكتە يەر ئاستى پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئىكەن.

شۇ يىلى كۈزدە، چۆچەكتىكى جىشيا ئىيۇڭ فېرمىسىنىڭ باش بوغالتىرى مۇھاجىر ئارتىم بىلەن باشقا 4 نەپەر دۇكان خىزمەتچىسى باي تەرىپىدىن ئىنقىلاپچى، دەپ پاش قىلىنغان ئىكەن. نەتىجىدە چار

روسیینك كونسۇلى ئادەم ئەۋەتىپ ئۇلارنى مەخپى تۇرده قولغا ئېلىپ كەتتى. بىر كۈنى كېچىده بۇ 5 نەپەر ئىنقلاپچىنىڭ ھەممىسى باقتى چېگرىسىدا تىرىك كۆمۈلۈپتۇ. بۇنىڭدىن باشقا، بەزى ئىلغار روسىيە مۇھاجىرلىرىنىڭ كونسۇل تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ ئاقلارغا يەتكۈزۈپ بېرىلگەنلىكىنىمۇ ئاڭلىغان ئىدىم. زاكىر لاتىپ دېگەن بىر تۇققىنىم (50 نەچچە ياشلىق بىر كىچىك سودىگەر، شۇ چاغدا ئۇ روسىيە ئىنقلاۋىغا ھىسداشلىق قىلاتتى) ئەنە شۇلارنىڭ بىرى بولۇپ، كېيىن ئالىيانكوۋ باندىتلىرى تەرىپىدىن ئېتىلغان.

ئىلىدىمۇ شۇنداق ۋەقەلەر تۇغۇلغان، ھېنىڭ بىلىشىمچە، 1919 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا، چار روسىيىسىنىڭ كونسۇلى لیۇبا تاتار سودىگەر خانىتوۋنى قولغا ئېلىپ، چۆچەكىكە ئېپكېلىپ چېگرا سىرتىدىكى ئاقلارغا تاپشۇرۇپ بەرگەن. بۇ ۋەقە بىر قىسىم روسىيە مۇھاجىرلىرىنىڭ قارشىلىغىنى قوزغىغان، ئۇلار جۇڭگو ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ قوغدىشىنى تەلەپ قىلغان. شۇ يىلى 7 ـ ئايدا، ئاقلار ئەپتىسەرى بىلىنچېۋ ئىلىدا بولشېۋىكلارنى تۇتسىمەن دەپ نۇرغۇن روسىيە مۇھاجىرلىرىنى چار روسىيىنىڭ كونسۇلخانىسىغا قامىغان، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى بولشېۋىك ئەمەس، پەقەت ئۇلارنىڭ ئاقىتى ـ سوقىتى قىلىشىغا قارشىلىق كۆرسەتكەن كىشىلەر ئىدى، خالاس. تاكى 1921 ـ يىل قىش ۋاقتىغا كېلىپ، چار روسىيىنىڭ كونسۇلىرىنىڭ ئاۋازى ئۆچكەندىن كېيىنلا، بۇنداق ئىشلار يۈز بەرمىگەن.

ئاق ئوردىسىلارنىڭ شىنجاڭغا قېچىپ كېلىش ۋەقەسى ياكى زېڭشىن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ تۇرغان مەزگىلده جايلاردا يۈز بەرگەن ئاخىرقى بىر توپىلاڭ بولدى، 1921 ـ يىلى ئالتاي تىنچلانغاندىن كېيىن شىنجاڭ بىرقەدەر ئۇزاق داۋام قىلغان تىنچلىق

باسقۇچىغا ئۇتتى.

ئەمەلدارلارنىڭ بېيىش يوللىرى

1914 ـ يىلى، تېيەنشىڭ فېرمىسىنىڭ مۇدىرى بىلەن تۇرپانغا بېرىپ تۇرپاندا قىزىق بىر ۋەقە بولغانلىغىنى ئاڭلىدۇق يەنى يامۇلنىڭ يايـلىرى زىياۋۇدۇن دېگەن يەرلىك بايىنى بويىنغا 50 سەرلىك يامبۇدىن ئىككىنى ئېسىپ سازايى قىپتۇ. تۇرپاننىڭ بازار ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئاھالىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك كوچىغا چىقىپ تاماشا كۆرۈپتۇ.

ئەسلىدە بۇ باي ئىشمىنى ھەل قىلىپ قويارمىكىن دەپ ناھىيە ئامبىلىغا چاغلىمايلا ئىكىكى يامبۇنى تۇتقان ئىكەن. ئامبال جاڭ خۇالىڭ مېنىڭ ئابرويومنى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ئىناۋىتىنى تۆكەمدىغان دەپ، شەھەردىكى سودىگەرلەرنى يامۇلنىڭ ئالدىغا يىغىپ، ھىلىقى بايغا خالايىقنىڭ ئالدىدىلا كايىپتۇ، ئاندىن بايىنىڭ بويىنىغا يامبۇلارنى ئېسىپ، لوزۇڭ، يايىلىرىغا داقا ـ دۇمباق چالدۇرۇپ بايىنى سازايى قىلدۇرۇپتۇ.

بۇ ئىشنى كۆرگەن ياكى ئاڭلىغانلارنىڭ ھەممىسى بۇ ئامبالنى پاك ئەمەلدار ئىكەن دەپ ماختىشىپتۇ، ئەلۋەتتە.

مەن تۇرپاندا بىر مەزگىل تۇرۇپ قالدىم، تۇرپانغا پۇر كەتكەن بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولغانلىغىنى ئۇقۇپ باقىقىم كەلدى. بىر كۈنى ئاخشىمى، مۇدىرىمىز تۇرپان شۆبە فېرمىسىنىڭ مۇدىرى مۇھىت بىلەن پاراڭغا چۈشتى، مەن چاي قۇيۇپ يۈرۈپ. بۇ ئىشنىڭ سىرىنى بىلىۋالدىم.

مۇھىتنىڭ ئېيتىشىچە، پالاكەتكە ئۇچرىغان باي دۆت ئادەم

ئىكەن، ئۇ قاماقخانىدا تەرجىمانغا: مېنى قوتقۇزۇپ قويسىلىكەن، دەپ يېلىنىپتۇ. تەرجىمان ئۇنىڭغا: گۇناھىمنى يۇيسەن دىسەڭ، ئازراق بىرنىمە قىلمامسەن، دەپتۇ. باي ئۇنىڭغا: نەرسە بېرىپ بالاغا قالغان تۇرسام، يەنە ئۇنداق قىلسام قانداق بولار، دەپتۇ. تەرجىمان ئۇنى دوت ئىكەنىن دەپ: نەرسىنى ئۇنداق سۇنۇشقا بولمايدۇ، "يەنە كېلىپ سېنىڭ دەۋايىڭ شۇنچە چوڭ تۇرۇقلۇق، شۇنچىلىك نەرسە بەرسەڭ، ئامبال جاناپلىرىنىڭ ئاچچىغى كەلمەي قالمايدۇ- دە!" دەپتۇ. كېيىن باي بۇرۇنقىدىن 10 ھەسسە كۆپ نەرسە سۇنۇپتۇ ۋە ئۇسۇلنىمۇ ئۆزگەرتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن باي قويۇپ بېرىلىپتۇ ۋە قىلماقچى بولغان ئىشنىمۇ كۆڭۈلدىكىدەك جۇندىلىپتۇ.

بۇ ئىش ماڭا قاتتىق تەسىر قىلغان ئىدى، 1921-يىلى بۇيرۇققا بىنائەن چۆچەككە بارغىنىمدا يەنە شۇ ئىش خىيالىمغا كەلدى، شۇ- نىڭ بىلەن شىنجاڭدىكى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ ئىچكى ئەھۋالىنى تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ بىلىپ بېقىش قارارىغا كەلدىم (قانداق قىلىپ فېرما خىزمەتچىسىدىن ھۆكۈمەت خادىمى بولۇپ قالغانلىغىم توغرا- سىدا كېيىن توختىلىمەن).

مەن خىزمەتدىشىم خۇ گېڭيىڭ بىلەن چۆچەكتە 3 ئاي تۇرۇپ، 17 مىڭ 600 سەر تەڭگە ھىساۋىدىكى باجىنىڭ يۇقۇرىغا تاپشۇرۇلمىغانلىغىنى تەكشۈرۈپ تاپتىم. ئۇقۇشۇمچە، شۇ چاغدا بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ قانۇنىدا ئەمەلدارلار 500 سەر تەڭگە خىيانەت قىلسا، ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدۇ دېيىلگەن ئىكەن، شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، خىيانەتچىلىك ياماراپ بارماقتا ئىدى. بۇ قېتىم ياڭ زېڭشىن بىزگە: چۆچەكنىڭ چېگرا بېجى ئىشلىرىدا يالغانچىلىق بار ئىكەن، جەزمەن تەكشۈرۈپ ئېنىقلاڭلار، زۆرۈر تېپىلسا، سوۋېت

ئىنتىپاقنىڭ سودا ئورگىنىغا بېرىپ ھىساپ-كىتاپىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرۈشكىمۇ بولىدۇ، دەپ يوليورۇق بەردى، ئەگەر شۇ چاغدا ئېنىق-لاپ چىققان ئەھۋالىنى يۇقۇرىغا ئەينەن مەلۇم قىلغان بولسا، خىيانەت قىلغۇچىلارنىڭ ھالىغا ۋاي ئىدى.

چۆچەكنىڭ ۋالىسى جايدىن ئىشنى يېيىۋەتمىسەڭلەر دەپ خۇ گېڭياڭغا 2 مىڭ 640 سەر تەڭگە① بېرىپتۇ. خۇ گېڭياڭ بۇ ئىشنى ماڭا ئېيتتى. مەن ئۇنىمىدىم. ئاخىر سالا-سۇلا يولى بىلەن ئەھۋالنى ياڭ زېڭشىنغا مەلۇم قىلدۇق. ئەمما باج تاپشۇرۇۋېلىنغاندىن كېيىن، ھىساپ-كىتاپ قىلىشقا چولا تەگمەي يۇقۇرىغا تاپشۇرۇلمىغان دەپ ئەسكەرتىپ قويدۇق. ۋالىي جاڭ جيەننىڭ پارىسىنى ئالمىدۇق. بۇ ئىشنىمۇ مەلۇم قىلمىدۇق.

ياڭ زېڭشىن بىز يوللىغان مەلۇماتنى تاپشۇرۇۋېلىپ، باج سوم-مىسى زىيانغا ئۇچرىماپتۇ دەپ بەك مەمنۇن بولۇپتۇ. ياڭ زېڭشىن پارا ئېلىشنى رەت قىلغانلىغىمنى پەرەز قىلغان بولسا كېرەك، شۇنىڭ-دىن كېيىن ئىقتىساتقا ئالاقىدار نۇرغۇن ئىشلارنى بېجىرىشىنى ماڭا تاپشۇرىدىغان بولدى.

يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمدەك، ياڭ زېڭشىن شۇ چاغلاردىكى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدىكى خىيانەتچىلىك ۋە چىرىكلىكلەرنى بىلەتتى، ئەينى ۋاقىتتا "ئەبىدى ئامانلىق"نى ساقلاش ئۈچۈن پۈقرا ئۈستە-دىكى ئېكسپىلاتاتسىيىنى يېنىكلىتىپ، "ئىدارە قىلغۇچىلار" بىلەن

---

① ئۇ چاغدا ئەڭ ياخشى بىر قوينى بىر سەر تەڭگە ئالغىلى بولاتتى، پارا بېرىلگەن بۇ تەڭگە خېلى چوڭ ئىدى. بۇ ھال جاڭ جيەسىنىڭ ئادەتتە قانچىلىك كۆپ خىيانەت قىلغانلىغىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

"ئىدارە قىلىنغۇچىلار" ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى يۇمشىتىش كېرەكلىگىنىمۇ سەزگەن ئىدى، شۇڭا ئۇ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىنكى دەسلەپكى چاغلاردىلا ھۆكۈمەت پۇلىنى زىيانغا ئۇچراتقان ئۇرۇمچى ئامبىلى شيې ۋېيشىك بىلەن پۇقرانىڭ ئاشلىغىنى ئەرزان ئېلىپ، قىممەت ساتقان غۇلجا ئامبىلى لياۋ يەنىنى ئېتىۋەتكەن ئىدى. ئۇ چاغدا ئۆلكە باشلىغى مەھكىمىسى جاۋاپكارلىققا تارتىلغان يەرلىك ئەمەلدارلاردىن قىلمىشى ئېغىرلىرىنى، ئادەتتە، ئاۋال ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئاندىن كېيىن تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلاتتى؛ تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە دەلىل-ئىسپات تېپىلمىسىمۇ شىكايەت قىلغۇچىغا گۇنا ئارتمايتتى. ياكى زېڭىشىن ئاھالىنىڭ ئەرزىگە ئومۇمەن تەستىق سالاتتى. ئەلۋەتتە، بۇمۇ ئۇنىڭ كىشىلەر كۆڭلىنى ئۆزىگە قارىتىپ، ئاندىن ئۆزىگە ياتلارنىڭ كەشنى توغرىدىلاپ، جايلارغا ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىنى قويۇشتىكى ۋاستىسى ئىدى. ئەمما، مۇشۇنداق ئوڭۇشلۇق ئارقىسىدا، ئەمەلدارلارنىڭ خەلق ئۈستىدىكى ئېكسپلاتاتسىيسى ھەقسىزلىقىنى بىرتاز يېنىكلىدى، ئۆلكە دائىرىلىرىنىڭ كىرىمىمۇ كۆپەيدى. مەسىلەن، يېزىلاردىكى جامائەت مۇلۇكلىرىنى سېتىش توختامىلىرىنى مەنپى قىلىش، جىسمانىي پايلاقچىلىقنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش. ئاشلىق، يېقىلغۇ سېلىغى سېلىشنى، كونا قائىدىلەر بويىچە كىرىم قىلىشنى مەنئى قىلىش قاتارلىق چارىلەر بىر مەزگىل ئونۇم بەردى. ئەمما، كونا جۈڭگودىكى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى خىيانەتچىلىك مەنبەسى ئىدى، ياكى زېڭىشىن ئۆزىمۇ "ئەمەلدارلارنىڭ كۆزى پۇلدا" ئىكەنلىگىنى بىلەتتى. ئۇنىڭ خىيانەتچى-پاراخور ئەمەلدارلارنى جازالىشىمۇ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ يېغىشتۇرۇۋالغىلى بولمايدىغان چاتاق تېپىپ قويۇشىنى چەكلەش

ئۆچۈنلا ئىدى. يەنە كېلىپ، ئۇ چاغلاردا جايلار مەدەنىيەت جەھەتتە قالاق، ئاھالىنى شائىيۇ، مۇشتۇمزورلار كونتۇرۇل قىلىپ قايمۇقتۇرۇدۇ، دېغان بولغاچقا، ئۇ كەمدە "3 پۇڭلۇق ماركا بىلەن ئامبالنى خىزمەتىدىن ئېلىۋېتىش مۇمكىن" دېگەن گەپ تارالغان بولسىمۇ، ئامبالنىڭ يەرلىك كاتتىۋاشلار بىلەن ئالاقىسى ياخشى بولۇپ، زادىنى بوّلۇشۇش جەھەتتە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا زىددىيەت تۇغۇلمىسلا، ئاددى خەلق ئۆزىنىڭ پىكرىنى "يۇقۇرىغا" يەتكۈزەلمەيتتى.

ياڭ زېڭشىن دائىم "ياخشى ئادەم ئىچكىرىدىن غەرپكە چىقماس" دەيتتى. ئۇ شىنجاڭ ئىچكىرىدىن يىراقتا، كىشىلەر ئەمەلدار ۋە باي بولۇش ئۈچۈن خەۋپكە قارىماي بۇ يەرگە كېلىدۇ؛ ئەمەلدار ۋە باي بولۇش ئۈچۈن كەلگەن ئىكەن، يەرلىك پۇقرانىڭ قانىنى تەرىنى شورىماي قالمايدۇ، پۇقرانىڭ سەۋر-پەيمانى توشۇپ، چىداپ تۇرغۇسىز ئەھۋالغا كېلىپ قالغاندا، چاتاقنىڭ چوڭى چىقىدۇ، دەپ قارايتتى. شۇڭا، ئۇ يەرلىك ئەمەلدارلارمۇ مەلۇم دەرىجىدە بېيىيدىغان، پۇقرامۇ چىداپ تۇرغۇسىز ئەھۋالغا چۈشۈپ قالمايدىغان ۋاستىنى قوللاندى.

مېنىڭ بىلىشىمچە، ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە جايلاردىكى مەمۇرى ئەمەلدارلارنىڭ بېيىش يولى كۆپ ئىدى، بىرى — يەر سېلىغىنىڭ بىر قىسمىنى چۆنتەككە چۈشۈرۈش؛ ئىككىنچى — ھۆكۈمەت ئىلكىدىكى مۇلۇك (مەسىلەن، يايلاق، ھۆكۈمەت يەرلىرى، قومۇشلۇق ۋاھاكازا) نىڭ دارامىتىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىش؛ ئۈچىنچى — ھۆكۈمەت سەرمايەدارلىرىنى ئارقىلىق پۇلىنى سودىگەرلەرگە قەرز بېرىش يولى بىلەن كۆپلەپ پايدا ئېلىش؛ ھەق تەلەپ، جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشتا پارا يېمىش؛ بۇنىڭدىن قالسا، سوغا-سالام ئېلىش

ئادەتتىكى ئىش بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇ كەملەردە خوتەن ئەتراپىدىكى ناھىيىلەردە ئامبالىلار مەتسەپكە ئولتۇرسا ياكى مەنسەپتىن چۈشسە، بىرىپ-كېلىش ئۇچۇنى يېرىم يىلچە ۋاقىت كېتەتتى، ئومۇمەن ئامبالارنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش ۋاقتى بىر يىلدىن ئۇچ يىلغىچە بولاتتى، ئەمما ۋەزىپە ئۆتەش ۋاقتى ئۈزۈن بولسۇن ياكى قىسقا بولسۇن، ئامبالار قۇرۇق قول بىرىپ، بېيىپ قايتاتتى. ۋەزىپە ئۆتەش ۋاقتى توشۇپ ئۆلكە مەركىزىگە قايتىپ كەلگەن ئەمەلدارلارنى قارشى ئېلىش ۋاقتىدا، كۆرۈشۈپلا "دۆلەتلىرى زىيادە بولغاي، مۇبارەك، مۇبارەك!" "بۇ سەپەر قانچىلىك كۈمۈش يىغىلىپتۇ؟" دىگەنگە ئوخشاش سۆزلەر بولغانلىغىنى ئۆز قۇلىغىم بىلەن ئاڭلىغانمەن. ياكى زېڭىشىنىڭ قوددىسى لىيۇ چاڭبىكى يەركەندە ئامبال بولۇپ تۇرۇۋاتقان چېغىدا ياكى زېڭىشىنغا: قىزىمنى ياتلىق قىلسەن دەپ بىرمۇنچە چەقىم بولغان، ھازىرغىچە ئورنىنى تولدۇرۇۋالالمايۋاتقان، ئۆلكە دائىرىلىرى يەركەندە يەنە بىرنەچچە يىل ئامبالىلىق قىلىشىغا ئىلتىپات قىلسا، دەپ خەت يازغانلىغىنىمۇ ئۇققان ئىدىم. لىيۇ چاڭبىكى ئەسلىدە ئالتاي شىنجاڭغا تەۋە بولۇشتىن ئىلگىرىكى ئەمەلدار بولۇپ، ئالتايدا چۆنتىكىنى راسا توشقۇزغان ئىدى، يەركەن نەپ تېگىدىغان جاي بولغاچقا، بىر نۆۋەت ئامبال بولۇپمۇ قانائەتلەنمىگەن ئىدى. مەسىلەن يەنە، قەشقەر كونسۇلخانىسىنىڭ ئامبىلىما شاۋۇۋ ئادەتتىكى ئېكسپىلاتاتسىيىدىن باشقا، دىنىي مۇتەۋەرلىك سالاھىيىتى بىلەن ھەدەپ بايلىق يىققان، ئۇ 1916-يىلى ۋەزىپە ئۆتەش ۋاقتى توشۇپ ئۆلكە مەركىزىگە قايتقاندا، 30 نەچچە ھارۋىدا ئالتۇن-كۈمۈش، نەرسە-كېرەك ئېپىكەلگەن. نۇرغۇن ئەمەلدارلار بىر-ئىككى قېتىم ئامبال، ۋالى بولۇۋالغاندىن كېيىن،

"ئەمەلدارلار سورۇنى"دىن چىقىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، ئۇلارنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيدىن تاپقان تاپاۋىتى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە تولۇق يېتىپ، باللىرىغىمۇ مىراس قالاتتى، جەمىيەتتە ئۇنداق كىشىلەر تېخى بۇرۇنقى ئەملى بويىچە ئاتىلاتتى، تۆرىلەرچە گېپىپ يۇرۇشەتتى.

ئۇ چاغلاردا ئۇلكە مەركىزىدىكى ئەمەلدارلارنى باشقا جايلارغا ئەۋەتىش ئۇرۇمچىدىكى ھەرەمخانىدا "تەڭشەش" دېيىلەتتى، ئەمەلدارلار نەپ ئالساق، تۆرەمۇشىمىزنى "تەڭشىسەك" دەپ، باشقا جايغا بېرىشنى كۈتۈشەتتى. شۇنداق قىلىپ، باشقا يەرگە نەپ ئېلىشقا ماڭغان ئەمەلدار ئالدى بىلەن خەلقنىڭ قان-تەرىنى قانداق شوراش مەسىلىسىدە چوت سوقاتتى. بەزى يەرلىك ئەمەلدارلار ئۆستەڭ چاپتۇرۇش، مەكتەپ ئېچىش، جايلاردىكى ماجرالارنى ھەل قىلىش، يا بولمىسا مەنزىرىنى تەسۋىرلەپ، جايلار تەزكىرىسى تۈزدۇرۇش ئارقىلىق كېيىنكىلەرگە ئانچە-مۇنچە تارىخىي ماتېرىيال قالدۇرۇش دېگەن نام بىلەن، ئۆزىنى بىزەپ كۆرسىتىدىغان بەزى ئىشلارنى قىلىپ قويىاتتى. بىرمۇنچىلىرى بولسا مەھكىمىنى ئۆزىنىڭ ئۆيى قىلىۋالاتتى، ھەشەمەتچىلىك قىلاتتى، راھەت-پاراغەتتە ئۆتەتتى، كۈن بويى قوسغىنى تويغۇزۇۋېلىپ، نەپ، پايدا كويىدا يۈرەتتى. ياڭ زېڭشىن گويا چوڭقۇر ھەسرەتكە چۆمگەندەك، ماڭا "ئەمەلدارلار"نىڭ بۇزۇلغانلىغى ھەققىدە بىرنەچچە قېتىم سۆزلەپ بەرگەن ئىدى، ئەمما يەرلىك ئەمەلدارلار چاتاق چىقارماي، ياڭ زېڭشىن چەكلىگەن دائىرىدە نەپ ئالسىلا، كۆپ دېگەندەمۇ، بىۋاستە ئالاقىدار كىشىنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش مۇددىتىنى قىسقارتىپ قويىاتتى ياكى "ئېپلاس! ئېپلاس!"دەپ تىللاپلا قويىاتتى، خالاس.

ياڭ زېڭشىن بارا-بارا بىر يۇرۇش چارە ئويلاپ تاپتى.

ياڭ زېكشىنىڭ كونا ئىلىم جەھەتتىكى ئاساسى چىڭ ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ ئادەم باشقۇرۇشقا ئۇستا ئىدى. قول ئاستىدىكى لەرنىڭ ئۆزى بەلگىلەپ بەرگەن "ئەمەلدارلىققا لايىق ئادەم بولۇش" ئۆلچىمىدىن چىقىپ كەتمەسلىگى ئۈچۈن، ئۇيغۇرچىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىدا "تەكرى ئىباده‌تخانىسى" سالدۇردى، ئىباده‌تخانىنىڭ تۆرىدە بىر ياغاچ تەزىيە تاختىسى بولۇپ، ئۇنىڭغا ياڭ زېكشىن ئۆز قولى بىلەن تەكرى دىگەن خەتنى يازغان، كۆكرى تەكرىگە تەقلىت قىلىنغان ئىدى. يېڭى ئەمەلدارلار رەسمىي ۋەزىپە تاپشۇرۇ-ۋېلىشتىن ئىلگىرى، تەكرى ئىباده‌تخانىسىغا كېلىپ باش ئۇرۇپ، ئومۇم ئۈچۈن ئىشلەيدىغانلىغى، قانۇنغا رىئايە قىلىدىغانلىغى توغرىسىدا قەسەم بېرەتتى، ياڭ زېكشىن: ئادەمنىڭ نەپسىنى قاندۇرۇپ بولغىلى بولمايدۇ، ۋاھالەنكى ئەمەلدارلارنىڭ دىللىدىن دىن، ئەۋلىيا دىگەنلەر بۇرۇنلا كۆتىرىلىپ كەتكەن، ئەمەلدارلار ئىش قىلىش، ئادەم بولۇشتا "ئۆز نەپسۇيىسى"دىن چىقمىسۇن ئۈچۈن، ئەمدىلىكتە ئۆلارنىڭ "ۋىجدانى"نى تەكرى نامى بىلەنلا قوزغاشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن جازا قانۇنىنىڭ يېتەرسىزلىگى تولدۇرۇلىدۇ، دىگەن.

يېڭى ۋەزىپىگە تەينىلەنگەن ئامبالارنىڭ رەتلىك كىيىنىپ، تەكرى تاختىسىنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ قەسەم بەرگەنلىگىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن ئىدىم. كونا ئۇسلۇپتا يېزىلغان قەسەمنامە ۋە قەسەم بەرگۈچىلەرنىڭ تەقى-تۇرقى ئەتراپتىكىلەرنى ئۆزاق ئۆتمۈشكە باشلاپ كېتەتتى. مەن تەكرى ئىباده‌تخانىسى ھېچقانداق ئىجابىي رول ئويناپمىغان دىيەلمەيمەن، ئەما بۇ يەردە ئويۇن كۆرسەتكۈچىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىگى يەنىلا "بۇلۇڭ-پۇچقاقتا سۆيىقەست ئىشلىتىش" شۇملۇقلىرىنى قىلاتتى. مەسىلەن، شۇ يىللىرى

شنجاڭدا پاك ئەملدار دەپ نام چىقارغان ئاقسۇ ۋالىسى شۇ چيەن (شۇ يىشەن)، لوپ ئامبىلى گۈي فېن پۈقرانى ئارتۇقچە قاقتى-سوقتى قىلماسلىق، ئاتالمىش ئومۇمنىڭ پۇلىغا تەگمەسلىك بىلەنلا چەكلىنەتتى، خالاس. تەڭرى ئىبادەتخانىسىنى سالدۇرغان ياڭ زېڭشننىڭ ئۆزىمۇ "تەڭرى" ئالدىدا يۈزى قىزارماي تۇرالمايتتى. مېنىڭ بىلىشىمچە، ئۇ سوغا-سالام ئالمايتتى، پارا يىمەيتتى، ئۇقتىساتچىل ئىدى، سۆلەتسۈزلىق قىلمايتتى، ياخشى كىيىش، ياخشى يىيىشكە بېرىلمەيتتى، ئەمما ئۇمۇ بېيىش يولىنى بىلەتتى. شۇ چاغلاردا شنجاڭدا پۇل بىرلىكە كەلمىگەن، قەغەز پۇل بىرلىگى سەر دېيىلەتتى، قەشقەردە تارقىتىلغان قەشقەر پۇلىنىڭ بىر سەرى ئۇرۇمچىدە تارقىتىلغان ئۆلكە پۇلىنىڭ 3 سەرىگە تەڭ كېلەتتى، خېلى بىر ۋاقىتلارغىچە ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتى ئۆلكە پۇلى بىلەن قەشقەر پۇلىنى ئوخشاش ھىساپلىغان، بۇنىڭدىن ھەر يىلى ئېشىپ قالدىغان ناھايىتى جىق پۇل ياڭ زېڭشننىڭ شەخسى دارامىتى ھىساۋىدا چۆنتىگىگە كىرەتتى. ياڭ زېڭشن ماڭا بىرنەچچە قېتىم ئىچكىرىگە پۇل پېرىۋوت قىلىشنى تاپشۇرغان، ھەر قېتىمدا 10 مىڭ يۈەندىن كۆپ پۇل پېرىۋوت قىلىناتتى. ئۇنىڭ دالىيەندىكى خېيشچياۋدا، تيەنجىندىكى ئىجارە زىمىنىدا ئۆي-ئىمارىتى بار ئىدى. خوددى تەڭرى ئىبادەتخانىسى ئارقىلىق قول ئاستىدىكىلەرنى تىزگىنلىگەن، ئۆلارنىڭ چەكلىك دائىرىدە خيانەت قىلىشىغىمۇ سۈكۈت قىلغاندەك، بەلكىم ئۇ بۇنى چەكلىك بولغان كونا قائىدە-يوسۇن دائىرىسىدە قولغا كەلتۈردۇم دەر. ئۇنىڭ ئىچكىرىگە پۇل پېرىۋوت قىلىشنى ئېيتساق، ئۇ چاغلاردا شنجاڭدىن ئىچكىرىگە پېرىۋوت قىلىنغان پۇلىنى ئېلىش تولاراق خۇسۇسىلارنىڭ دۇكانلىرى ياكى خوتەن

بىۋروكىرات كاپىتالى باشقۇرغان دۇنيانىڭ بانكىسى ئارقىلىق بولاتتى، پىرېزوت ھەققىي ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، ئۇنىڭغا پۇل پىرېزوت قىلىپ بەرگەنلەر ئاردىدىن پايدا ئالاتتى، ئۇ بۇنى بىلىمۇ سۇرۇشتۇرمەيتتى. كېيىن مېنىڭ زىغزىق چىقارمايدىغانلىغىمنى بىلىپ، پۇل پىرېزوت قىلىشنى ماڭا تاپشۇردى، ئۇ بەزىدە: "ئەزىمەت ساددىلىغىدىن گوللىنىپ قالىدۇ، ئادالەتسىزلىككە باش ئەگمەيدۇ" دەيتتى. بۇ بەلكىم ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەرگە مۇئامىلە قىلىشتىكى پىرىنسىپى بولسا كېرەك. بۇنى ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەرمۇ چۈشىنەتتى، شۇڭا، ئۆلكە مەركىزىگە يۆتكەپ كېلىنگەن ئەمەلدارلار جايلاردا ھەرقانچە ھەشەمەتچىلىك قىلىپ كېتىشكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ ھوزۇرىغا كىرگەندە ئاددىي كىيىنىپ، ئومۇم ئۈچۈن ئىقتىساتچىللىق قىلغاندەك قىياپەتكە كىرىۋالاتتى، ياڭ زېڭشىن ئۆلارنىڭ ئەخلاق-پەزىلىتىنىڭ قانداقلىغىنى سۇرۇشتۇرۇپ ئولتۇرمايتتى.

شىنجاڭنىڭ 20-يىللاردا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

1921-يىلى يەنە چۆچەكىكە باردىم، بۇ چاغدا باچىچ ئەمدىلا شەرقە قاچقان بولۇپ، يەرلىك ئاھالىنىڭ كۆڭلى تېخى ئەمن تاپمىغان ئىدى، دۆربىلجىندىن تۇرلۇك گەپ-سۆزلەر كېلىپ تۇراتتى، قوبۇقاردىن ئالتايغىچە بولغان يولدا قانداق قالايمىقانچىلىقنىڭ بولۇۋاتقانلىغىنى بىلىپ بولمايتتى.

بۇ قېتىم مەن چۆچەككە ئۆلكە باشلىغى ياڭ زېڭشىننىڭ بۇيرۇغىغا

بىنائەن، چېگرا بېجىنىڭ يەغلىنىش ـ تاپشۇرۇلۇش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈشكە بارغان ئىدىم.

يۇقۇرىدا ئېيتقىنىمدەك، روسىيە ئىنقىلاۋىدىن ئىلگىرى، چار روسىيە بىلەن ئەنگلىيە تەۋەلىگىدىكى سودىگەرلەر شىنجاڭدا ئېكسپورت ـ ئىمپورت سودىسىدا باج تاپشۇرمايتتى. روسىيە ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، سوۋېت ھۆكۈمىتى چار روسىيە دەۋرىدە جۇڭگو بىلەن ئىمزالانغان تەڭ ھوقۇقسىز شەرتنامىلەرنى بىكار قىلىدىغانلىغىنى جاكالىدى؛ 1920 ـ يىلى، تاشكەنت سوۋېت ھۆكۈمىتى ۋەكىل ئەۋەتىپ، ئېلىمىزنىڭ شىنجاڭ دائىرىلىرىگە ئىككى دۆلەتنىڭ سودا مۇناسىۋىتىنى رەسمىي ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە باشقا تەلەپلىرىنى قويىدى. ئۆلكە باشلىغى ياڭ زېڭشىن سوۋېت روسىيە ھۆكۈمىتىنى ئېلىمىزنىڭ بېيجىڭ ھۆكۈمىتى تېخى رەسمىي ئېتىراپ قىلمىدى، ئىككى دۆلەتنىڭ كەم ـ كۈتىنى تولىدۇرۇش ئۈچۈن، ۋاقىتلىق، قىسمەن سودا كېلىشىمى ئىمزالاشقا بولىدۇ دەپ ھېسابلىدى. نەتىجىدە، ئىككى تەرەپ كۆپ قېتىم سۆھبەتلىشىش ئارقىلىق، شۇ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ئىلى ۋالىسى شۇ گوجېن بىلەن سوۋېت روسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئالاقىچىسى لىمالوۋ، سودا خادىمى لېۋېتاس 3 تارماق، 10 ماددىلىق «ئىلى جۇڭگو ـ روسىيە ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمى»نى ئىمزالىدى. بۇ كېلىشىمنىڭ سودا ئىشلىرىغا دائىر بىرىنچى تارمىغىدا جۇڭگونىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئالمۇتىدا سودا ۋە ئالاقە ئورگىنى قۇرۇلىدىغانلىغى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ غۇلجىدا سودا ۋە ئالاقە ئورگىنى قۇرۇلىدىغانلىغى؛ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سودا ۋە ئالاقە ئورگىنى ياكى ئادەتتىكى خەلق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىلىغا مال ئېيكەلسە، ياكى ئىلىدىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا مال يۆتكىسە، شىنجاڭنىڭ باج نىزامىمىسىگە

ئاساسەن جۇڭگونىڭ چېگرا باجخانىسىدا باج تۆلىشى لازىملىغى شۇنىڭدەك نىكانكا ئىككى دۆلەت سودا ئالاقىسىدە جەزمەن ئۆتىدىغان يول بولىدىغانلىغى؛ ئىككى دۆلەت خەلقى ئارىسىدا سودا ئىشلىرى تۈپەيلىدىن جىدەل بولۇپ قالسا، شۇنداقلا جىنايى ئىشلار، ئەرز-شىكايەت ئىشلىرى بولۇپ قالسا، ۋەقە بولغان دۆلەتنىڭ قانۇنى بويىچە ھۆكۈم قىلىنىدىغانلىغى؛ ئىككى دۆلەت خەلقى مەلۇم ئىشى چىقىپ قېلىپ چېگرىدىن ئۆتمەكچى بولسا، ئىككى تەرەپ تارقاتقان پاسپورتى بولۇشى كېرەكلىگى بەلگىلەنگەن.

شۇنداق قىلىپ، شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرى 1920-يىل 7-ئاينىڭ 1-كۈنى ئىلدا، كېيىن چۆچەكتىمۇ چېگرا باجخانىسى تەسىس قىلىپ، سوۋېت سودىگەرلىرىدىن كىرىش-چىقىش بېجى ئالىدىغان بولدى① ھەمدە جاۋ گولياڭنى ئالمۇتىدا تۇرۇشلۇق سودا ھەيئىتى قىلىپ ئەۋەتتى. ئۇرۇمچىدە تۇرۇۋاتقان روسىيىلىك سودىگەرلەرمۇ جۇڭگو ھۆكۈمىتىگە باج تۆلەشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۈرۈپ، شىنجاڭ دائىرىلىرىگە ئىپادە بىلدۈرۈشكە مەجبۇر بولدى. شىنجاڭ دائىرىلىرى 1920-يىل 9-ئاينىڭ 1-كۈنىدىن باشلاپ ئۇلاردىن باج ئالدى.

شۇ چاغلاردا شىنجاڭ دائىرىلىرى پۈتۈن ئۇلكىنىڭ باج جەھەتتىكى بىرنەچچە ئون يىللىق زىيىننى مۆلچەرلىگەن، بۇ — تارىخنى تەتقىق قىلىدىغان ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ قولىغا ئاسانلىقچە چۈشمەيدىغان ماتېرىيال. تۆۋەندە ئۇنىڭدىن نەقىل كەلتۈرمەكچىمەن: "گۈاڭشۈنىڭ

---

① شۇ چاغدا شىنجاڭنىڭ چېگرا باجخانىلىرى، ئومۇمەن، كىرگەنلەردىن 7.5%، چىقىدىغانلاردىن 5% باج ئالاتتى.

7-يىلى (1881-يىلى)دىن مىنگونىڭ 9-يىلى (1920-يىلى)غىچە چېگرا چازىسىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، روسىيەدىن ھەر يىلى 30-40 مىليون سەر قىممەتسىدە مال كىرگەن، ھەر يىلى 30 مىليون سەر قىممەتسىدە مال كىردى دەپ كەم ھىساپلاپ، نىزام بويىچە 5% باج تۆلىگەندىمۇ، يىلىغا بىر مىليون 500 مىڭ سەر باج تۆلىشى لازىم ئىدى، توختام بولمىغاچقا، 30 يىل ئىچىدە 40-50 مىليون سەر باج زىيان بولغان، ۋاھالەنكى ئەنگىلىيە سودىگەرلىرىدىن ئېلىنمىغان باج تېخى بۇنىڭغا قوشۇلمىدى."①

چېگرا باجخانىسى تەسىس قىلىش ئىشى باشلانغاندىن كېيىن، خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە، رۇسچە تىل-يېزىقىنى بىلىدىغان كادىرلارغا ئېھتىياج چۈشتى. روسىيە-جۇڭگو داۋاشىڭ بانكىسىنىڭ تەرجىمانى پەن زۇخۇەن دېگەن ئاغىنەم مېنى خەۋەرلەندۈرۈپ قويمايلا، مېنىڭ بۇ 3 خىل تىل-يېزىقتىن مەلۇم ئاساسىم بارلىغىنى دادىسى — مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى پەن جېنغا دەپتۇ. بىر كۈنى پەن تىڭجاڭ مېنى چاقىرتتى، ماڭا: چېگرا باج ئىدارىسىگە بېرىپ ياردەملەشسىڭىز، دىدى. ئۇ، جۇڭگونىڭ چېگرا بىچى ھوقۇقىنى قايتۇرۇۋېلىشى تەبرىكلەشكە ئەرزىيدىغان ئىش، ئەمما خەقنىڭ كۆلكىسىگە قالماسلىق ئۈچۈن بۇ ئىشنى ئۇبدان قىلىش لازىم، دىدى. ئۇ يەنە: مالىيە نازارىتى سىزنى چېگرا بىچى مۇپەتتىشى قىلىپ ئەۋەتمەكچى،

---

① بۇ — شۇ چاغلاردا شىنجاڭنىڭ ئىسلى رايونىدا چېگرا باجخانىسى تەسىس قىلغاندا يېزىلغان ئالاقىدىكى خاتىرە. مەن بۇ يەردە نەقىل كەلتۈرگەن خاتىرە ئەسلى تېكىست ئەمەس، قوش تىرناق ئىچىگە ئېلىپ قويغان بولسامۇ، ئاساسىي مەنىسىلا بېرىلگەن، ئەسلى خاتىرىدىكى سۆزلەرگە ئوخشىماسلىغىمۇ مۇمكىن.

دۆكان خىزمەتچىلىگىزگە تەسىر يەتكۈزمەسلىك شەرتى ئاستىدا، ھۆكۈمەتنىڭ چېگرا بېجى ئېلىش ئىشىنى ئوبدان يولغا قويۇشىغا ياردەملەشسىگىز، دىدى.

قايتىپ كېلىپ، تىيەنشىڭ فېرمىسىنىڭ مۇدىرىغا مەسىلىھەت سالدىم، مۇدىرنىڭ قاپىغى تۈرۈلۈشى تۇرغانلا گەپ ئىدى، ئەمما ئۇنىڭ رەت قىلىشى ئەپسىز ئىدى، شۇنداق قىلىپ مەن دۆكان خىزمەتچىسى قوشۇمچە ھۆكۈمەت خادىمى بولۇپ قالدىم. بۇ ھاياتىمىدىكى بىر بۇرۇلۇش بولدى.

بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە، شىنجاڭ بىلەن روسىيىنىڭ چېگرا سودىسى ئازايغان، روسىيە ئىنقىلاۋى مەزگىلىدە بولسا بىر مەھەل توختاپ قالاي دىگەن ئىدى. روسىيە كونا-يېڭى ھاكىمىيىتى بىلەن شىنجاڭ ئوتلىكە دائىرىلىرى ئارىسىدا "ئۇقۇشۇلماسلىق" كېلىپ چىقىشىدىن ساقلىنىش ۋە دېپلوماتىسىيە جەھەتتىكى ئاۋارىچىلىقنى ئازايتىش ئۈچۈن، ياڭ زىڭشىن يەنە سودىگەرلەرنىڭ چېگرىدىن مال ئېلىپ چىقىشى ۋە كىرىشىنى مەنئى قىلغان①.

جۈڭگو-روسىيە سودا ئالاقىسىنىڭ سۈسلىشىپ كېتىشى يەرلىك

---

① ياڭ زىڭشىن مەيلى كونا ھاكىمىيەت بىلەن بولسۇن، ياكى يېڭى ھاكىمىيەت بىلەن بولسۇن، بىرى بىلەن سودا ئالاقىسى قىلغاندا يەنە بىرىدە مەپرەت تۇغۇلۇپ قېلىشىدىن ئەندىشە قىلاتتى، ئاقلارنىڭ قىزىل ئارمىيىگە ھۇجۇم قىلىشتا شىنجاڭدىن مادىدى ئەشيا ئېلىپ ئۆزىنى تولۇقلىشى ئارقىسىدا شىنجاڭنىڭ ئۇرۇش قاينىمىغا كىرىپ قېلىشىدىن تېخىمۇ ئەندىشە قىلاتتى. ئەينى ۋاقىتتا، چېگرا بويلىرى تېچ ئەمەس ئىدى، سودىگەرلەرنىڭ ماللىرىنى بۆلاش ياكى تۇتۇپ قېلىش ۋەقەلىرى بولۇپ تۇراتتى، سودىگەرلەر ئوتلىكە دائىرىلىرىدىن روسىيە تەرەپ بىلەن سۆزلىشىشنى تەلەپ قىلغان

قول هۇنەرۋەنچىلىككە دەرۋەقە تەسىر كۆرسەتتى، تۆمۇر ئەسۋاپلار، توقۇمىچىلىق بۇيۇملىرى، سەرەڭگە، سوپۇن، قەغەز قاتارلىق نۇرغۇنلىغان كۇندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى جۇڭگو تەرەپ ئۆزى تېپىشى كېرەك بولۇپ قالدى؛ ئەينى ۋاقىتتا، چەتئەل مېلى كىرمەيدىغان بولغانلىغى ياكى ئىنتايىن ئاز كىرىدىغانلىغى ئۈچۈن، شىنجاڭنىڭ نۇرغۇنلىغان كۇمۇشلىرىمۇ سىرتقا ئاقمايدىغان بولدى، ئەمما، شۇ چاغلاردا شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرى ئاساسەن روسىيگە چىقىرىلاتتى، روسىيە بىلەن بولغان سودا ئالاقىسى يېرىكلىشىپ قالغانىدىن كېيىن، يەرلىك مەھسۇلاتلارنىڭ بازىرىنىڭ كاسات بولۇشى تەبىئى ئىش ئىدى، شۇڭا، شىنجاڭ دىخانلىرى بىر مەزگىل كېۋەزنى ئاز تېرىشقا مەجبۇر بولغان ئىدى.

شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئارىسىدا سودا ئالاقىسى ئورنىتىلغاندىن كېيىن، سودا مىقدارى بارا-بارا ئېشىپ باردى. 1921-يىل 5-ئايدا، سوۋېت ئىتتىپاقى غۇلجىدىن باشقا، ئۈرۈمچى، قەشقەر، چۆچەك، ئالتاي قاتارلىق 4 جايىنمۇ ئېچىپ بېرىش، چار روسىيە ۋاقتىدا شىنجاڭدا قۇرۇلغان 5 كونسۇلخانىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلىپ شىنجاڭغا ۋەكىل ئەۋەتتى. شىنجاڭ ئالمۇتىدىن باشقا، تاشكەنت، ئەنجان، شەمەي، زايسانلاردا كونسۇلخانا ئېچىشنى شەرت قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىككى تەرەپنىڭ سۆھبىتى بەزىدە داۋاملىشىپ، بەزىدە توختاپ تۇردى، ئاخىر

ئىدى، گايدا سۆزلىشىدىغان ئادەمنىمۇ تاپقىلى بولماي قالاتتى. شۇ سەۋەپتىن، يالۇ زېكىشىن روسىيە بىلەن بولغان سودا ئالاقىسىنى توختىتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن ئىدى.

1924 ـ يىلى يۇقۇرقى جايلاردا ئىككى تەرەپنىڭ كونسۇلخانىلىرىنى تەسىس قىلىش مەسىلىسى ھەل بولدى.

دەسلەپتە، شىنجاڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى يۇقۇرىدا ئېيتىلغان 5 شەھىرىدە تەسىس قىلغان كونسۇلخانىلىرىدا ئاساسەن خۇيزۇلار، شۇڭلەر ۋە ياڭ زېڭشىننىڭ يېقىنلىرى كونسۇل بولدى①، بۇ كونسۇللارنىڭ ئىسملىگىنى ئومۇمەن شىنجاڭ دائىرىلىرى كۆرسەتتى، شىمال مىلتارىستلىرى ھۆكۈمىتى ۋەزىپىگە تەيىنلەيتتى. شۇ يىلى شىنجاڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودا ئالاقىسى كونسايىن راۋاجلاندى، 1925 ـ يىلىغا كەلگەندە ئۇرۇمچىتىن ئىلگىرىكى سەۋىيىگە يەتتى. بۇنىڭدىن باشقا، شىنجاڭدىكى يەرلىك ئاھالە ھەتتا ئىچكىرىدىن ئېقىپ چىققان خەنزۇ، خۇيزۇ ئەمگەكچىلەرمۇ ھەر يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىكى شەھەر ـ بازارلارغا ئىشلەمچى بولۇپ تۇرىكۇمىلەپ چىقىپ، شۇ جايلارنىڭ ئەمگەك كۈچىگە بولغان ئېھتىياجىنى قانىدۇردى، شۇ چاغلاردا ئوتتۇرا ئاسىيادا ئەمگەك كۈچى كەم بولۇپ، بۇ جۈگىلۈق مۇھاجىر ـ لار ئۇ يەرلەردە جىسمانى ئەمگەك قىلاتتى، كۈنلۈگىگە بىر سەر كۈمۈش نەرقىدە ئىش ھەققى ئالاتتى، شىنجاڭدا بولسا كۈنلۈك ئىش ھەققى ئاران 3 مىسقال كۈمۈش ئىدى، شۇڭا، يىلىغا جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭدىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىغا نەچچە ئون

---

① شىنجاڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتكەن تۇنجى سودا خادىمى، سابىق غۇلجا ئامبىلى، بېيجىڭ رۇس تىلى تېخنىكومىنى پۈتتۈرگەن خۇيزۇ جاۋ گولياڭ ئىدى. شەھەيدە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ تۇنجى باش كونسۇلى لېۋ چاڭبىك بولسا ياڭ زېڭشىننىڭ قۇدىسى ئىدى.

مىڭ جۈگگولۇق چىقىپ تۇراتتى. شۇنداق بولغاچقا، تاشكەنت قاتارلىق جايلاردىكى جۈگگو كونسۇللىرى گەرچە جۈگگو مۇھاجىرلىرىغا تىلغا ئالغۇدەك پايدىلىق ئىش قىلىپ بەرمىگەن بولسىمۇ، بىكار قالمايدىغان بولدى.

ياڭ زېڭشىن يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن سوۋېت روسىيىسىگە باشتىلا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى، مېنىڭدە ھازىرمۇ «روسىيە ئەمگەكچىلەر ھۆكۈمىتى تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ مۇۋەققەت مىنىستىرىنىڭ تېلېگراممىسى» بار، بۇ 1919 ـ يىل 7 ـ ئايىنىڭ 25 ـ كۈنى كاناكان نامىدا جۈگگوغا ئېلان قىلىنغان 1 ـ خىتاپنامە ئىدى، ياڭ زېڭشىن 1921 ـ يىلى بۇنىڭ تەرجىمىسىنى 2 ـ ھەرپ بىلەن باستۇرۇپ كىتابچە قىلىدۇرۇپ، ئۇلكىلىك كېڭەشكە ۋە ھەرقايسى ئورگانلارغا تارقىتىپ بەرگەن ھەمدە بۇنى سوۋېت روسىيىسى بىلەن بولىدىغان ئالاقىدە ئاساس قىلىش ئۈچۈن، ئۇلكىلىك كېڭەشنىڭ مۇزاكىرىسىگە سۇنغان. بۇ تەرجىمىدە "ئەمگەكچىلەر ھۆكۈمىتى" دىگەن سۆز "كەڭ مەنىلىك ھۆكۈمەت" دەپ تەرجىمە قىلىنغان. ياڭ زېڭشىن تېخى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دۆلەت بايرىمىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن لى جۈڭلىنىنى موسكۋاغا ئەۋەتكەن. لى جۈڭلىن شۇ چاغلاردا لېنىننى كۆرگەنلىگى بىلەن ھەمىشە پەخىرلىنەتتى.

ياڭ زېڭشىن سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئىزچىل دىپلوماتىك ئالاقە قىلىپ تۇردى، 1927 ـ يىلى شىمال مىلىتارىستلىرى ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بېيجىڭدىكى ئەلچىخانىسىنى تەقىپ قىلغاندىمۇ، بۇ ئالاقىگە تەسىر يەتمىدى. ياڭ زېڭشىن بولشېۋىكلارنىڭ جۈگگو مۇھاجىرلىرىغا سىياسى تەشۋىقات قىلغانلىغى توغرىسىدىكى ياكى باشقا ئالاقىدار خەۋەرلەرنى تاپشۇرۇۋالغىنىدا، ئالاقىدار ئورگانلارغا ۋە

خادىملارغا، ھەممىدىن مۇھىمى سىياسى ئادىل بولۇشى كېرەكلىكىنى، ئۇنداق بولمىغاندا، پۇقرالار بۇنداق تەشۋىقاتسىزمۇ ئىسيان كۆتۈرىشى مۇمكىنلىكىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى. بۇ سىياسى تەسىرنى يۇقىتۇرماسلىق ئۈچۈن، ئۇ شىنجاڭنىڭ چېگرىدىكى بىرنەچچە چوڭ شەھىرنىڭ پايلاقچى قويغان ئىدى، بۇ پايلاقچىلار ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى بولماستىن، شۇ جايلاردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن بولغان باي سودىگەرلەر ئىدى. بولشېۋىكلار باي سودىگەرلەر ئۈستىدىن ئىنقىلاپ قىلىدىغان بولغاچقا، ياكى زېكىشىن باي سودىگەرلەرنى ئىشەنچلىكرەك، ئىشتا ئاكتىپراق كېلىدۇ، دەپ ھىساپلىغان بولسا كېرەك. 1925 ـ يىل ئەتىيازدا، مەن ئىش بىلەن ئىلغا بارغىنىمدا، ئىلىدىكى ئەكى چوڭ باي سودىگەر ياقۇپ باباشوۋ مېنى مېھمان قىلدى. داستىخان ئۈستىدە ياقۇپ باباشوۋ ماڭا ياكى جياڭجۇن بىلەن ئالاقەم بەك قويۇق، دائىم خەت يېزىشىپ تۇرىسمىز، دىدى. ئۇنىڭ يەنە كۆز ـ كۆز قىلغۇسى كەلدى بولغاي، ياكى زېكىشىن شۇنىڭدىن سەل بۇرۇن يازغان خەتنى ماڭا كۆرسەتتى. خەتنى كۆرۈپ بەك ھەيران قالدىم. خەت: دوكلاد ـ ئىزنى تاپشۇرۇۋالدىم، ئوبدان بوپتۇ، بۇنىڭدىن كېيىن بۇ جەھەتتىكى ئەھۋاللارنى پات ـ پات يېزىپ تۇرۇڭ، دېگەن مەنىدە ئىدى. ئەسلىدە ياقۇپ باباشوۋ ئىلى ئاھالىسىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ۋە ياشلارنىڭ ئىدىيىۋى ئەھۋالىنى دوكلات قىلغان ئىكەن. مەن ئىلىدىن كېتىش ئالدىدا، ياقۇپ باباشوۋ ياكى جياڭجۇن ـ نىڭ پايلاقچىسى ئىكەن، بۇ ئادەمدىن پەخەس بولۇڭلار، دەپ غۇلجىدىكى مائارىپ ساھەسىدىكى ياش دوستلىرىمغا ئېيتىپ قويدۇم.

ياكى زېكىشىن شىنجاڭدىكى تۇرلۇك زىددىيەتلەرنىڭ كۈنلەرنىڭ

بىرىدە پارتلايدىغانلىغىنى پەملىگەن ئىدى، ئۇ ماڭا ۋە باشقىلارغا ئۆز ئاغزى بىلەن: مەن ئۆلگەندىن كېيىن ياكى شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن، شىنجاڭدا چاتاق چىقدۇ، دىگەن ئىدى. ئۇ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ۋاقتىسى ۋە غەرىزىنى بىلمەي، جايلاردا دەۋران سۈرۈشىنلا بىلىشىدىن ئاغرىناتتى، بۇنداق ئەھۋالنى چوغ كۆمگەنلىك دەيتتى، ئۇ، ئىچكىرىدىن شىنجاڭغا ئەمەلدار ئەۋەتىشكە ئەزەلدىن قارشىمەن، چۈنكى بۇ ئەمەلدارلار شىنجاڭ-نىڭ بايلىغىنى تۆگەل قۇرۇتۇش كويىدىلا يۇرىدۇ، دىگەن ئىدى.

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ دۇنياغا قانچىلىك زور تەسىر كۆرسىتىدىغانلىغىنى ياڭ زېڭشىن بىلەتتى. لېنىننىڭ ۋاپات بولغانلىغى ھەققىدىكى خەۋەر ئۇرۇمچىگە كەلگەندە، ئۇ يېنىدىكى ئەمەلدارلار (مەنمۇ بار ئىدىم)نىڭ ئالدىدىلا راسا بىر ئۇھ تارتىۋېتىپ: "لېنىن بۈيۈك ئادەم ئىدى! ئۇ قۇرغان دۆلەت دۇنيا تارىخىنى ئۆزگەرتىۋەتتى" دىگەن ئىدى. ياڭ زېڭشىن ئۆزى ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان رايوننىڭ بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى تەسىرگە ئۇچرىشىدىن ئەندىشە قىلاتتى، شۇڭا قول ئاستىدىكىلەرگە دائىم ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ تۇراتتى: تۆپ چارە شوكى، جايلاردىكى ئەمەلدارلار ئاز سانلىق مىللەتلەرنى "يولدىن چىقمايدىغان قىلىپ، تىرىكچىلىك قىلدۇرۇشى، ئۇلاردا ئەمەلدارلارغا ئۆچمەنلىك كەيپىياتى تۇغدۇرۇپ قويماسلىغى، گاڭگىرىسمۇ قارغۇلارچە ئەگىشىدىغان قىلىپ قويماسلىغى" كېرەك؛ ئۇ يەنە مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "يەرلىك ئەمەلدارلار ياخشى بولمسا، پۇقرالار ئىسيان كۆتىرىپ، ئەمەلدارلارنى ئۆلتۈرىدۇ"، بۇنىڭغا چەتئەللىكلەرنىڭ قول

تەقشىنىڭ ھاجىتى يوق.① شۇ چاغلاردا تاشكەنتتە ئۇيغۇرچە «ئازات» گېزىتى چىقاتتى، بۇ گېزىتنى جۇڭگو مۇھاجىرلىرى چىقارغان ئىكەن، بۇ گېزىتتە شىنجاڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ خىيانەتچىلىكلىرى ۋە يەرلىك ئاھالىنى بوزەك قىلغانلىغىغا دائىر خەۋەرلەر دائىم بېسىلىپ تۇرىدىكەن. بىر كۈنى ياڭ زېڭشىن مۇھىم ئىشلار خادىمىگە خەۋەرنىڭ تەرجىمىسىنى بىرنەچچە ۋالى ۋە ئامبالغا تارقىتىشنى بۇيرۇدى، بۇنىڭدىن مەقسىدى ئۇلارغا ئۆزلىرىنىڭ قاملاشمىغان ئىشلىرىنىڭ قانداق ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرىدىغانلىغىنى كۆرسىتىش ئىدى. ئەمما بۇ ئۇسۇل ھېچقانداق ئۇنۇم بەرمەيتتى.

مۇنداق بىر ئىش ھازىرغىچە ئېسىمدە: بىر يىلى گۇ فېن يەركەندىكى ئامبالىق ۋەزىپىسىنىڭ مۇددىتى توشۇپ ئۆلكە مەركىزىگە قايتتى، ئۇ شۇ چاغدا شىنجاڭدىكى پاكىزاق ئەمەلدار ئىدى، ياڭ زېڭشىن ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكەن سورۇنىدا مەنمۇ بار ئىدىم. ئۇ گۈي فېنىدىن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئەمەلدارلارنىڭ مال-مۈلۈكىنى شۇلۇۋېلىشتەك يامانلىقلىرىنى سوربىغاندىن كېيىن، يېنىپ-يېنىپ: "ئېپلاس! ئېپلاس!" دېدى. ئاندىن ماڭا بۇرۇلۇپ: "سىزچە پۇقرالار بۇ خىيانەتچى ئەمەلدارلارنى پۈتۈنلەي قىرىۋەتسە قانداق؟" دەپ سورىدى. مەن ئۇ چاغدا بۇ ياڭ زېڭشىننىڭ مەندىن گەپ ئالماقچى بولۇۋاتقىنى دەپ ئويلاپ، "ئۇنداقتا جەمىيەت قالايمىقانلىشىپ كەتمەسمۇ؟" دەپلا جاۋاپ بەرگەن ئىدىم. ياڭ زېڭشىن قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

---

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار»، 10 ـ جىلت، 7 ـ كىتاپ، 40 ـــ 41 ـ بەتلەر.

ياڭ زېڭشىن خيانەتچىلىكىنى تۈگىتىشنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتىنى بىلەتتى، بىراق خەلق بىلەن ھۆكۈمرانلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى چاتاق چىقمايدىغان دەرىجىدە يۇمشىتىشنىلا ئۇمىت قىلاتتى. شۇڭا ئۇ ئاتالمىش "سىياسى قۇتراتقۇلۇق"تىن ساقلىنىش ۋە ئۇنى مەنئى قىلىش توغرىسىدا يەرلىك ئەمەلدارلارغا بۇيرۇق بېرىپ تۇراتتى ھەمدە ئاز سانلىق مىللەت ياشلىرىنىڭ ئىدىيىسى ۋە ھەرىكىتىنى پايلاقچىلىرى ئارقىلىق ئۇقۇپ تۇراتتى، بۇنىڭ بىلەن پاسسىپ مۇداپىئەدە بولاتتى. ئەينى ۋاقىتتا، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دىپلوماتىيە، سودا قاتارلىق جەھەتلەردە كۆچمىنىڭ بىرىچە دوستلۇق، مەنپەئەتدارلىق مۇناسىۋىتىنى ساقلايتتى، جاھانگىرلىكتىن پايدىلىنىش غەرىزى يوق ئىدى، بەلكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ دائىرىلىرىدىن پەخەس بولۇش كەيپىياتىنى تۈگىتىش ئۈچۈن، جاھانگىرلىكنىڭ شىنجاڭدىكى پائالىيىتىنى ئىمكانىيەتنىڭ بىرىچە چەكلەيتتى.

1925 ـ يىلى، سوۋېت ھۆكۈمىتى ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىستروۋنى رەسمىي ئەۋەتتى، بىستروۋ ئىشچى بولغان، ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىغا قاتناشقان رۇس ئىدى. ئادەت بويىچە، دىپلوماتىيە جەھەتتىكى ئىشلارنى ئالاھىدە دىپلوماتىيە خادىمى ئارقىلىق بىر ياقىلىق قىلىش كېرەك ئىدى. ئەمما، ياڭ زېڭشىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىلەن بىۋاستە ئالاقە قىلىپ تۇراتتى. مەن بىرنەچچە قېتىم ئۇلارغا تەرجىمان بولغان ئىدىم. ياڭ زېڭشىن بەزىدە سوۋېت ئىتتىپاقى باش كونسۇلىغا كۆڭلىدىكىنى يوشۇرماستىن دەيتتى، ئۇلار سۆزلەشكەندە كەپىيات ئىزچىل ياخشى ئىدى. مېنىڭ بىلىشىمچە، ئۇلارنىڭ

ئارىسىدا مەخپى كېلىشىم ۋە ئاغزاكى پۈتۈم يوق ئىدى. ياڭ زېڭشىن شىنجاڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان ئالاقىسىنىڭ كۈنسايىن قويۇقلىشىپ بارىدىغانلىغىنى پەملەپ، 1923 ـ يىلى رۇسچە قانۇن ـ سىياسى كەسپىي مەكتىۋىنى قۇرۇپ، ئادەم يېتىشتۈردى.

ياڭ زېڭشىن ئۇلۇگەندىن كېيىن، ئۇلۇغى سىبىرىيە ئارقىلىق شەرققە ئېلىپ مېڭىلدىغان چاغدا، سوۋېت ئىتتىپاقى دائىرىلىرى مەخسۇس ماشىنا بەردى ۋە ھەربىي ساقچى ئەۋەتىپ قوغدىدى، بۇ ھال سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياڭ زېڭشىنغا قانداق پوزىتسىيە تۇتقانلىغىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدىغاندەك تۇرىدۇ.

ياڭ زېڭشىنىڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش نەيرەڭلىرى

مەن سىياسى ساھەگە كىرىپ بىر مەزگىلدىن كېيىن تېغىشنىڭ فېرمىسىدىن تامامەن چېقىپ كەتتىم. 1922 ـ يىلى ياڭ زېڭشىن 2 مىڭ ئېتى بار ئات فېرمىسىنى ماڭا تاپشۇرۇپ، مېنى بۇ فېرمىنى باشقۇرىدىغان ھەيئەتلىككە تەينىلىدى. 1925 ـ يىلى ئاپتوموبىل شىركىتىنىڭ ھەيئەتلىگىگە تەينىلىدى، يەنە شۇ ۋاقىتتا تاشيول ياساشقا نازارەتچى ھەمدە قوشۇمچە شوپۇرلار مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى بولدۇم. ئۇ چەتئەللىكلەر بىلەن باردى ـ كەلدى قىلىشسىمۇ دائىم مېنى تەرجىمانلىققا سالاتتى، شۇڭا مەن ئۇنىڭ بىلەن بارغانسېرى كۆپ ئۇچرىشىپ تۇرىدىغان بولدۇم.

ياڭ زېڭشىن ئىچىدە ھىلىسى تولا، ئەھۋالغا قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان ئادەم ئىدى، ئەمما كۆرۈنۈشتە ئۆزىنى چوڭ تۇتمايتتى،

چىقىشقاق ئىدى. گەپچى ئىدى، قىزىق گەپلەرنى قىلاتتى، قىلىغان سۆزلىرى كىشىنى جەلپ قىلاتتى. بەزىدە ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆتكەن تۇرمۇشى ۋە شەيئىلەرگە بولغان قارىشى توغرىسىدا پاراڭ سالاتتى، خوشى كەلگەن ياكى ھاياجانلىنىپ كەتكەن چاغلاردا ئۆزىنىڭ ھەقىقى كىشىلىك تۇرمۇشقارىشى ۋە ھۆكۈمرانلىق نەيرەڭىنىمۇ تاسادىپەنلا ئاشكارىلاپ قويياتتى. تۆۋەندە، ئۇنىڭ ئۆزىدىن بىلىدىغان ئەھۋاللىرىنى ئېيتىپ ئۆتىمەن.

جۇڭگونىڭ ھازىرقى زامان تارىخى ھەققىدىكى يۇزە بىلىمىم بويىچە ئېيتسام، شىمال مىلىتارىستلىرى دەۋرىدىكى مىلىتارىست بولغان ياڭ زېڭشىنىدا ئومۇمى مىلىتارىستلارغا خاس ئورتاقلىق بولغانىدىن تاشقىرى، ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىگى بار ئىدى.

ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرۈشى

ياڭ زېڭشىنىڭ تەخەللۇسى دېڭچېن، يۇننەنىنىڭ مېڭزى دېگەن يېرىدىن، بىيۈروكىرات ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، كۆڭشۇنىڭ جىچۇ يىلى (1889 ـ يىلى) كېجۇلەر ئىمتىھانىدا جىنشىلىققا ئۆتۈپ، شۇ يىلى ئەمەلدارلار سېپىگە قېتىلغان، ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ، گەنسۇ ئۆلكىسى جۇڭۇيې ناھىيىسىگە ئامبال، خىجۇ ۋىلايىتىگە ۋالى، گەنسۇ ھەربىي مەكتىۋىدە مۇدىر بولغان. ئۇ بۇ مەزگىلدىكى تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ، جايلارنى ئەمىن قىلاي دېسەك، قورال كۈچى بىلەن باستۇرۇشقىلا تايانماي، ھەممىدىن مۇھىمى يەرلىك خەلقنى يەرلىكلەر ئارقىلىق نوختىلىشىك كېرەك، دېگەن. ئەمما، ئۆمرىنىڭ

ئاخىرلىرىغا كەلگەندە، كىشىلەرنىڭ ئۇنى ھەربىي ئىشلارنى ئۇقمايدۇ، ھەربىي ئادەم ئەمەس دېگەن باھاسىنى ئاڭلىغاندا، 20 نەچچە ياش ۋاقتىمدىلا ئەسكەر باشلىغانىمەن، ئورۇنلاشتۇرۇشقىمۇ، ھوجۇمغا ئۆتۈشكىمۇ ماھىر ئىدىم، ھېچقاچان سەۋەنلىك ئۆتكۈلمىگەن، دەپ پەخىر لىنەتتى. گېپىنىڭ ئاخىرىدا "ئەمدى قېرىپ قالدۇق، ماغدۇر يوق!" دەپ قويسىمۇ، "ھەربىي ئىشلار"دا ھازىرقى زامانداىكى "ئەزىمەتلەر"دىن قېلىشمايدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن①. دىمىسىمۇ، ياڭ زېڭشىننى ھەربىي ئىشلارنى ئۇقمايدۇ دېيىش خاتا ئىدى، ئەمما ئۇ سىياسى ساھەگە كىرگەن دەسلەپكى چاغلاردا لۇئىيۇدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونىدا "ئادەم ئىدارە قىلىش" جەھەتتە 20 يىلدەك ۋاقىت ئىچىدە ئېرىشكەن تەجرىبىلەر ئۇنىڭ كېيىنكى چاغلاردا شىنجاڭدا ھۆكۈمرانلىق قىلىش جەھەتتە بەرگەن ئۇنۇملۇق ئېنىقاندا، ياشلىق دەۋرىدە ھەربىلىك تۈرمۇشنى ئۆتكۈزۈش جەريانىدا توپلىغان تەجرىبىلىرىدىن يۈز ھەسسىلەپ كۆپ ئىدى. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ شىنجاڭنى "جاھاندىن خالى جەننەت" قىلالىشىغا "كىتاپ ئوقۇپ تەربىيىلىنىش"نىڭ ياخشى بولغانلىغى ۋە شۇ چاغدىكى ۋەزىيەتنىڭ قولايلىق بولغانلىغىدىن باشقا، دەسلەپكى چاغلاردا جۇڭخۇا، خېجۈلاردا چىنىقىشلىغىنىڭ زور پايدىسى تەككەنلىگىنى ئېتىراپ قىلاتتى.

ئۇ شىنجاڭنىڭ پەرمەتدارى لېيەن كۇيىنىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن،

---

① ياڭ زېڭشىن گەنسۇدا چېغىدا نىڭشيا جياڭجۇنى جۇڭ تەينىڭ تاپشۇرۇغى بىلەن گازارما باشقارمىسىنى باشقۇرغان قوشۇمچە ئەمەلدار بولغان، ئەسكەرلەرگە تەربىيىچى بولۇپ، خېلى ئۇزۇم ھاسىل قىلغان.

1907 ـ يىلى كاندىدات دوتەيلىكتىن شىنجاڭ قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىۋىنىڭ مۇدىرلىغىغا كەلگەن. 1908 ـ يىلى لىيەن كۇي ئۇنى قابىلىيىتى ئۈستۈن دەپ تونۇشتۇرۇپ بېيجىڭغا ئەۋەتكەن. ياڭ زېڭشىن بېيجىڭغا كەلگەندىن كېيىن، گۈاڭشۇ خان بىلەن خانىش سىشى ئۇنى قوبۇل قىلغان، ئەمما ياڭ زېڭشىن ھەمىشىگە ئېرىشەلمىگەن، شۇنىڭ بىلەن ئۇ شىنجاڭغا قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان ۋە ئاقسۇنىڭ ۋالىسى بولغان. شىنخەي ئىنقىلاۋى ۋاقتىدا، ياڭ زېڭشىن ئۇرۇمچىنى تېچلاندۇرغۇچى بەگ قوشۇمچە قانۇن تەپتىشى بولۇپ ئىشلەۋاتقان بولۇپ، سىياسى ساھەدىكىلەر ئىچىدە خېلىلا ئابرويلۇق بولۇپ قالغان.

1912 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئىلىدا قوزغىلاڭ بولۇپ، مۇستەقىللىق جاكالانغان. ياڭ زېڭشىن ئىچكى ۋەزىيەتنى كۇزىتىپ، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىغىنى قوغداپ قېلىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىگىنى ھىس قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئىستىقبالىغا يول ئېچىش ئۈچۈن، ئۆلكە زىمىنىنى قوغداش، ئىلى كۇچلىرىنىڭ شەرقىگە كېڭىيىشىنى توسۇش بانىسى بىلەن، پەرمەتدار يۈەن داخۇادىن رۇخسەت ئېلىپ، ئۆزى يەرلىك خۇيزۇلارنى يىغىپ 5 يىڭلىق ئاتلىق قوشۇن تۇزگەن، قوشۇنىغا ئۆزى سەركەردە بولغان. ھەرقايسى يىڭلارنىڭ ئەمەلدارلىرى ۋە قاراۋۇل باشلىقلىرىنى ئۆزى تەيىنلىگەن، بۇلارنىڭ كۆپچىلىگى دىخان ياكى گۈناكار خۇيزۇلار ئىكەن.

ياڭ زېڭشىنىڭ خۇيزۇلارنى ئۆزىنىڭ كېيىنكى پائالىيىتىگە دەسمايە قىلۇېلىشىدىكى سەۋەپ، ئۇنىڭ ئۆز سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، شىنجاڭدىكى خەنزۇلارنىڭ ئىچىدە ئەسكەر بولۇشنى خالايدىغانلار تىزگىنلەش ئۈچۈن ئەتىس بولغان كۆچمەنلەر ئىدى، ئۇنىڭ

ئۇستىگە ئولارنىڭ كۆپىنچىسى گۈرۈھ-جەمىيەتلەرگە قاتناشقان بولۇپ، "ئالاھىدە شەخسلەر"نىڭ — ياڭ زېڭشىن ئەزەلدىن ئىنقلاپ-چىلارنى "ئالاھىدە شەخسلەر" دەيتتى — تەرغىباتىنى قوبۇل قىلسىلا، جايلارنى پۈتۈن كۈچى بىلەن "مالىماتاڭ" قىلىۋېتەتتى. ئۇنىڭ ئېيتمىشچە، خۇيزۇلار يەرلىك خەلق، كۆپىنچىسىنىڭ بالا-چاقىلىرى ياكى كەسپى بار، ئۇنىڭ ئۇستىگە كاللىسى ئاددى، تېنى ساغلام، ناچار ھەۋەسلىرى يوق، كىچىكىدىنلا دىنىي تەربىيە ئالغان، ئىنتىزام-چان، ئىشلىتىش ئاسان ئىدى. ئۇ يەنە: تۇڭجى يىللىرىدا چىڭ سۇلالىسى يۇننەن، گەنسۇلارغا لەشكەر تارتقاندا، خۇيزۇ قىسملىرىنى ئىشلەتكەن، بۇنىڭ ئۇنۇمى چوڭ بولغان، بۇنى ئۇلۇغ قىلىش كېرەك؛ بۇنىڭدىن باشقا، شىنجاڭدا ئاھالىنىڭ 90 پىرسەنتىتىن كۆپرەكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدۇ، خۇيزۇلاردىن قوشۇن تەشكىللەش پۈتۈن شىنجاڭنى "نوختىلاش"قا ئەپلىك، دەپمۇ كۆرسەتكەن ئىدى. ئۇ كۆپ قېتىم: خۇيزۇ قوشۇننى ئىشقا سېلىپ خەنزۇلارنى باستۇر-غاندا، غەلبە ئىشەنچى زور بولىدۇ؛ ئۇلار ئارقىلىق مۇسۇلمانلارنى باستۇرغاندىمۇ مىللى ۋە دىنىي توقۇنۇش كېلىپ چىقمايدۇ، دېگەن ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا، ئۇ ئادەتتە يەرلىك خۇيزۇلارنىڭ كاتتىۋاش-لىرى ۋە مۇشتۇمزورلىرى بىلەن بىرىش-كېلىش قىلىپ، ئۇلار بىلەن ئاغىنە بولاتتى، مەسلەن، دەسلەپكى چاغلاردا ئۇنىڭ كۆرسەتە-مىسى بىلەن بىساۋۇل بولغان ما فۇشىڭ (يۇننەنلىك)، ما جىخې، لى شۇفۇ، يۇ باۋشەن، تۇڭ مىڭشەي قاتارلىقلار شۇ دەۋردىكى "نوچى"لار بولۇپ، ئۇلار شۇ چاغدا ياڭ زېڭشىنغا چوقۇناتتى، ئۇنىڭ تېرى-بېرى قىلىشغا رازى ئىدى. بۇلاردىن، مېنىڭ بىلىشىمچە، ما فۇشىڭلا كېيىن ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈدى، باشقىلىرى ئۇنىڭغا سادىق

بولۇپ تۇرتتى①.

ئەلۋەتتە، ياڭ زېڭشىن تۈزى تۈچۈن تەشكىللىگەن بۇ بىر قىسىم قوراللىق كۈچنى يۈەن داخۇانىڭ ئىلغا تاقابىل تۇرۇشقا بەرمەيتتى. ئەينى ۋاقىتتا، ئۇنىڭ ۋەزىپىسىدىن ئېيتقاندەمۇ، ئەگەر بۇ قوراللىق كۈچنى ئۆلكە مەركىزىدىن يۆتكەۋەتسە، جايلارنىڭ "تەرتىۋى"نى ساقلاش راستلا قىيىن بولاتتى. 1912 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى، ئىلدىن بۇ تەرەپكە ئۆزگىرىپ كەلگەن سەي يۆشەن يېڭى ئۇرۇم-چىدە "ئىسيان كۆتەردى"، شۇ چاغدا مۇشۇ خۇيىزۇلار قوشۇنى بولـ مىغان بولسا، ۋەزىيەت تەرەققىياتىنىڭ ياڭ زېڭشىن ئارزۇ قىلغاندەك بولمايدىغانلىغى جەزمەن ئىدى.

سەي يۆشەن يېڭى ئىسيان كۆتەرگەندىن كېيىنكى تەھدىت ئالدىدا، يۈەن داخۇا شىنجاڭنىڭ ھەربى ۋە سىياسى ھوقۇقلىرىنى ياڭ زېڭشىنغا بېرىپ، ھايلا ـ شايلا شەرقتە تىكۈەتتى.

ئەسلىدە، يۈەن شىكەي ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىۋالغاندىن كېيىن، يۈەن داخۇانى شىنجاڭغا تۆتۈقبەگ قىلىپ تەيىنلىگەن ئىدى. يۈەن داخۇا جاھىل خانىپەرەسلەردىن ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە شىنجاڭنىڭ شۇ چاغدىكى ئەھۋالىنى تۈزەشكە ئۇنىڭ چامىسى يەتمەيتتى، شۇڭا ئورنىغا قەشقەر ۋالىسى يۈەن خۇڭيۈنى كۆرسىتىپ قويۇپ، ئۆزى

---

① بۇ كىشىلەرنى مەن كۆرگەن، بۇلار پومىشىكلار قاتلىمىغا تەۋە كـ-شىلەر بولۇپ، كېيىن ھەممىسى نۇرغۇن يەر ـ زېمىنغا ئېرىشتى، بەزىلىرى قوشۇمچە سودىگەرچىلىك قىلاتتى. ياڭ زېڭشىن مۇشۇنداق مۇلۇكدار يەرلىك كىشىلەردىن پايدىلىنىپ، ئۆزى "جانلىق ئەمما مۇلۇكسىز كۆچمەنلەر" دەۋالـ-غان كىشىلەرگە تاقابىل تۇرۇش يولى بىلەن ھاكىمىيەتكە ئېرىشكەن ۋە ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىگەن.

شەرقته قاراپ تىكۆۋەتمەكچى بولغان. ئەمما 5-ئايىنىڭ 7-كۈنى يۈەن خۇكيۇ قەشقەر يېڭىشەھەردە گېلاۋخوي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن، 6-ئاينىڭ بېشىدا، يۈەن داخۇا ئۇرۇمچىدىن ھاڭىدىغان چېغىدا ئۆزىدىن قالغان تەختكە ياڭ زېڭشىننى ئولتۇرغۇزۇپ قويۇشقا مەجبۇر بولغان①. بېيجىڭ ھۆكۈمىتى ياڭ زېڭشىننى خېلى بىلەتتى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئىنقىلاپچى ئەمەسلىگىنى ئوبدان بىلەتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى شىنجاڭغا تۇتۇقۇبەگ قوشۇمچە ساتراپ دەپ ئېلان قىلغاندىن باشقا، ئۇنى شىمال مىلىتارىستلىرىنىڭ بىر قانىتى ھىساپلاپ، ئۇنىڭغا ئىنقىلاپچىلارنىڭ ھەركىتىدىن قاتتىق پەخەس بولۇش، ئىنقىلاۋىي كۈچلەرنىڭ كېڭىيىشىنى توساش توغرىسىدا مەخپى بۇيرۇق بەرگەن. ياڭ زېڭشىن بۇ ۋەزىيەتنى قوبۇل قىلغان، يۈەن شىكەي ھايات چېغىدا، ئۇ يۈەن شىكەينى ھىمايە قىلاتتى، گەرچە ئۇ يۈەن شىكەينىڭ خانلىق تۈزۈمىنى چۆكۈرىدىغان گەپلەرنى قىلغان بولسىمۇ، ئەمما يەنىلا بۇ تۈزۈمنى ھىمايە قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن ھەمدە "خۇكشيەن" دىگەن يىلنامنى قوللانغان. يۈەن شىكەي ئۆلگەندىن

---

① ئۇ كەلەرده شىنجاڭدا يۈەن خۇكيۇنى ياڭ زېڭشىننىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئۆلتۈرۈشكەن ئىمىش دىگەن گەپ تارقالغان ئىدى. يۈەن خۇكيۇنى ئۆلتۈرۈشكە ئاساسلىق بولۇپ قاتناشقانلاردىن ۋېي دېشى، بيەن يۈگۈفۇ، چېن دېگۈك قاتارلىقلارنى كېيىن ياڭ زېڭشىن قەشقەردىن يۆتكەۋەتكەن، ۋېي دېشىنى ياڭ زېڭشىن نەرسە-كېرەك بىلەن ئېچكىرىگە ئەۋەتەۋەتكەندىن باشقا، بيەن يۈگۈنى گەنسۇغا يالاپ ئېلىپ كېتىلگەن، چېن دېگۈگۈمۇ ئۆزى گەنسۇغا قاچقاندىن كېيىن قولغا ئېلىنغان، بۇ ئىككىسى كېيىن گەنسۇ دائىرىلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن. يۈقۇرىدا ئېيتىلغان گەپ-سۆزلەك راستلىغىنى ئىسپاتلاش مۇمكىن بولمىدى، پايدىلىنىش ئۈچۈنلا بۇ يەردە ئېيتىپ ئۆتتۇم.

كېيىن، ئۇ يۈەن شىكەي توغرىلىق گەپ قىلسىلا، يۈەن شىكەينى "شياڭچياڭ" دەپ چاقىراتتى، "شياڭچياڭ" هايات ۋاقتىدا شىنجاڭدا قوللىنىلىغان بارلىق تەدبىرلەرنى چۈشىنەتتى ۋە قوللايتتى، كېيىنكى چاغلاردىكى لى يۈەنخۇڭ، دۈەن چىرۇيلاردىن كۆپ ياخشى ئىدى، دەپ هىساپلايتتى.

ياڭ زېڭشىن تۈتۇقىبەگلىك تەختىگە چىققان چاغدا، غەرپ تەرەپتىكى ئىلى يەنىلا ئۇرۇمچى بىلەن قارىمۇ-قارشى ئىدى؛ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ هەرقايسى جايلىرىدا گېلاۋخۇيىنىڭ پائالىيەتلىرى بەك ئەۋج ئېلىپ كەتكەن ئىدى؛ شەرق تەرەپتىكى قۇمۇلدا تۇمۇر خەلپە قوزغىلىڭى بولغان، يەرلىك هۆكۈمەت دائىرىلىرى تاقابىل تۇرالمايۋاتاتتى؛ شىمالدىكى ئالتاي "مۇستەقىل" قالقانىڭ تەهلىكىسى ئاستىدا تۇراتتى.

ياڭ زېڭشىن هەممىدىن ئاۋال ئىلى بىلەن مۇرەسسەلەشتى، ئىلى تەرەپتىكىلەرگە ئۆلكە دەرىجىلىك ۋە ۋىلايەت دەرىجىلىك ۋەزىپىلەرنى ۋەدە قىلىپ، ئۇلارنىڭ كۆچمەن تارقاقلاشتۇردى، ئاندىن كېيىن، يا نۇرغۇن ئالتۇن-كۈمۈش بېرىپ ئىچكىرىگە قايتىشقا ئالدىدى، يا تەهدىت سېلىش يولى بىلەن ۋەزىپىسىدىن بوشىنىشقا مەجبۇر قىلدى. مەسىلەن، ئىلىدىكى ئىنقىلاۋىي رەهبەرلەردىن ياڭ زەنشۇ قەشقەرنىڭ باشبۇغى قىلىپ تەيىنلەنگەن ئىدى، كېيىن ياڭ زېڭشىننىڭ قوشۇنلىرى ئارقا-ئارقىدىن جەنۇبقا بارغانلىغى ۋە گېلاۋخۇيىنىڭ هەركىتى ئەدەپ كەتكەنلىگى ئۈچۈن ئىچكىرىگە قايتىشقا مەجبۇر بولدى. ئىلى تەرەپ ۋەكىللىرى خې جيادۇڭ (ئۆلكىلىك خەلق ئىشلىرى نازارىتىدە مەهكىمە باشلىغى بولغان)، خاۋ كېچۈەن قاتارلىقلارمۇ ياڭ زېڭشىننىڭ ئالتۇن-كۈمۈش بىلەن ئالدىشى ئارقە-

سدا ۋەزىپىسىنى ئۆتكۈزۈپ ببرىپ ئىچكىرىگە قايتتى①. ئاخىردا ئىلدا قالغان ئىنقىلاپچىلارمۇ ياڭ زېڭشىنغا سېتىلغان يەرلىك ھەربىلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. ئىككى يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە، ياڭ زېڭشىن ئاز-تولا ئىنقىلاۋىي ئىدىيىدىكى كىشىلەرنى ۋە ئىنقىلاۋىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغان كىشىلەرنى تامامەن دېگۈدەك يوقىتىۋەتتى. ئەڭ روشەن مىسال شۇكى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرىدا ھەرقايسى ئۆلكىلەردە قۇرۇقلۇق ئارمىيە ھەكىتەپلىرىنى پۈتۈرۈپ شىنجاڭغا تەقسىم قىلىنىپ كەلگەن ياكى ئۆزى كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ياڭ زېڭشىن ئىچكىرىگە يولغا سالدى، يا بولمىسا يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈۋەتتى.

شىنجاڭنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدا ھەركەت قىلىۋاتقان گېلاۋخۇيغا تاقابىل تۇرۇشتا، ياڭ زېڭشىن ئۆزىنىڭ ئاساسىي قوشۇنىغا تايىنىپ، يا باستۇرۇدى، يا گېلاۋخۇي باشلىقلىرىنى بىر ئامالىلار بىلەن ئۆلكە مەركىزىگە يۆتكىدى، شۇنداق قىلىپ، 1916-يىلىغا كەلگەندە بۇلار-نىمۇ تامامەن يوقىتىپ بولدى. ياڭ زېڭشىن: گېلاۋخۇيىنىڭ شىنجاڭغا سالىدىغان تەھدىدى ئىنقىلاپچىلارنىڭكىدىن يۇز ھەسسىلەپ ئارتۇق، ئەمما بۇلار جېنىدىن تويغانلار، ئەمەلدارلارنى ئۆلتۈرۈشنىلا بىلىدۇ، ۋەزىيەتنى ئوڭشاشنى بىلمەيدۇ؛ ئۇلارنىڭ ئىشى ئوڭغا تارتىقاندا، يەرلىك خەلق ئارىسىدا گېلاۋخۇيغا قاتنىشىدىغانلار چىقىسمۇ، لېكىن چاتاقنىڭ چوڭى چىققاندا، ئۇلارنى يەرلىك خەلق چۆرۈۋېتىدۇ؛ بۇ بىر توپ ئادەمنى قابىل كىشىلەر بىلەن بويسۇندۇرساق ھەمدە پۇل،

---

① 1912-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ياڭ زېڭشىن خې جيادۇڭغا 10 مىڭ سەر كۈمۈش، خاۋ كېجۇەنگە 2 مىڭ سەر كۈمۈش ببرىپ ئىچكىرىگە قايتۇرۇۋەتكەن.

مەنپەئەت بىلەن ئالداپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىغا بۆلگۈنچىلىك ئۇرۇغىنى چاچساقلا، ئۇلارنى يوقاتقىلى بولىدۇ، ئەمما، بۇ كىشىلەرگە مۇئامىلە قىلىشتا، بۇرۇنقى قائىدە بويىچە چوڭ ئەمەل بېرىشكە بولمايدۇ، دېگەن ئىدى. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا، ياڭ زېڭشىن ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرىنى ئامبال، ۋالى قىلىپ تەيىنلەيدىغان چاغدا، ھامان "خەلق ئىچىدىكى ئاپەت"نى كۆزىتىشنى تاپىلايتتى، پايلاقچى قويۇپ، "مەككارلار"نىڭ پائالىيىتىنى تېگىلاپ تۇرۇشنى تاپشۇراتتى. ئۇنىڭ شۇ چاغدا "مەككارلار" دېگىنى، ئاساسەن، گېلاۋخۇيچىلار ئىدى. ئۇ، ھوقۇق تۆتۈشقا ماھىر كىشىلەر دەرۋەقە "ئادەم ئۆلتۈرۈشتىن ئۆزىنى تارتىدۇ"، ئەمما بۇنىڭلىق بىلەن بۇزۇقلارغا يول قويۇشقا بولمايدۇ؛ بىر "مۇناپىق" يولۇقسا، ئۇنى جايلىۋېتىش بىر ئادەمنى ئۆلتۈرۈشتۇر، ناۋادا ئۇنىڭ "قالايمىقانچىلىق چىقىرىشى"غا قارىماي ئولتۇرساڭ، ۋاقتى كەلگەندە نۇرغۇن ئادەمنى ئۆلتۈرۈشكە مەجبۇر بولسەن، بۇ "خەلقنى سۆيۈش" ئۇچۇن "خەلققە زىيان سېلىش" دېيىلىدۇ، دېگەن ئىدى①. جايلاردىكى گېلاۋخۇيچىلار يوقىتىلىپ ئۇزاق ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىنمۇ، ياڭ زېڭشىن شەرق، جەنۇبتىكى مۇھىم ئېغىزلاردا ۋە ئارمىيە ئىچىدە گېلاۋخۇينىڭ پائالى-

---

① ياڭ زېڭشىن ئۆزىنىڭ «سەۋەنلىكلەردىن خاتىرىلەر»، دېگەن ئەسىرىدە مۇشۇنىڭغا ئوخشاش نەزىرىيىنى يازغان: "بىر ئادەمنى مەيلىگە قويۇپ بېرىپ، مىڭلىغان ئادەمنى ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىش ھاياتلارنىڭ ھالاكەت يېلتىزى؛ بىر ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ مىڭلىغان ئادەمگە ھاياتلىق بېرىش ئۆلگەنلەرنىڭ ھاياتلىق يېلتىزى، شۇڭا باشلامچىلارنى ئۆلتۈرۈش ھەق ئىش، يامانلارنى يېنىكلىك بىلەن مەيلىگە قويۇۋەتمەسلىك كېرەك." («كىتاپ ئوقۇش»نىڭ 18 ـ جىلت، 31 ـ بېتىگە قارالسۇن)

يىتىنى رازۇيت قىلىش ئىشنى توختاتمىدى.

ياڭ زېڭشىن ھاكىمىيىتى 1916 ـ يىلىدىن ئېتىۋارەن مۇقىملىق باسقۇچىغا كىرىشكە باشلىدى، كېيىن روسىيە قازاقلىرى، قىرغىزلىرى شىنجاڭغا كۆچلەپ قېچىپ كەلگەن ۋە ئاق ئۇرۇسلار ئىلى، چۆچەك، ئالتايغا پاراكەندىچىلىك سالغان چوڭ ۋەقەلەر بولغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ ۋەقەلەر ياڭ زېڭشىننىڭ ھاكىمىيىتى مۇستەھكەملەنگەن دەۋردە يۈز بەردى.

نوختىلاش ۋە ئىسكەنجىگە ئېلىش

1927 ـ يىلى (قايسى ئاي ئىكەنلىگى ئېسىمدە قالماپتۇ) بىر كۈنى ياڭ زېڭشىن ئۆلكىلىك كېڭەشنىڭ باشلىغى روزى ھاجى بىلەن سۆھبەتلەشكەندە مەنمۇ بىللە بولغان ئىدىم. ياڭ زېڭشىن روزى ھاجىنى ئۆگەنمىسەك، چىنىقمىساك، پۈقراغا قانداقمۇ ئۇلگە بولىسەن، دەپ تەنقىت قىلدى.

روزى ھاجى قەشقەرلىق ئۇيغۇر بولۇپ، ساۋاتسىز ئىدى. ئۇ چوڭ پومىشىك، چوڭ سودىگەرلەرنىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلاتتى، ئەمما ئۇنىڭ ئىدىيىسى ئازراق ئىسلاھاتچىلىق تۇسىنى ئالغان ئىدى. ئۇ ياڭ زېڭشىنغا بىرقەدەر سادىق، يەنە كېلىپ ئۆز تەبىقىسى ئىچىدە مەلۇم ئابرويى بار ئادەم ئىدى، ياڭ زېڭشىن ئۇنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكلىرىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭ ۋاستىسى بىلەن ئۇيغۇرلارنى نوختىلايتتى.

ياڭ زېڭشىن ئۆزىنىڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش ھوقۇقىنى "نوختىلاش"، "ئىسكەنجىگە ئېلىش" دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەر بىلەن ئىپادىلەشكە خۇشتار ئىدى. ئۆمرىنىڭ ئاخىرلىرىدا، شىنجاڭ-

دىكى كەچۈرمىشلىرى توغرىسىدا سۆز ئاچقانىدا، ئۇ ھەمىشە: شىنجاڭدا بىر مەھەللىك ئەمىنلىك پەيدا قىلالىشىم يۇقۇرىقى ئىككى سۆز بويىچە ئىش قىلغانلىغىمدىن بولغان، دەپ كۆرەڭلەيتتى.

مەن شىنجاڭنىڭ ھەربىي ۋە مەمۇرى ھوقۇقىنى تۇتۇۋالغان چېغىمدا، ــ دېگەن ئىدى ئۇ، ــ تاشقى موڭغۇلىيە ۋە شىزاڭلار شىنخەي ئىنقىلابىي سەۋەبىدىن داۋالغۇپ قالغان، پەقەت شىنجاڭدىلا، يەرلىك مىللەتلەردە ئىنقىلاپ توغرىلىق باشقىچە ئىپادە كۆرۈلمىدى①، كۆنلەر يەنىلا تىنچ ئۆتۈۋەردى، بۇ يېرى بەك قىممەتلىك. ئەمما بۇنى يەرلىك مىللەتلەرنىڭ نادانلىغىدىن بولغان دەپ قاراپ، ئۇلارنى مۇۋاپىق نوختىلىمغانىدا، بۇنىڭ ئاقىۋىتى خەتەرلىك بولىدۇ. شۇڭا ئۇ ئالدى بىلەن خۇيزۇلاردىن پايدىلىنىپ، ھەم شۇ چاغدىكى ئاسايسىي خەۋپ بولغان خەنزۇ "كۆچمەنلەر"، "كۆچمەن ئەمەلدارلار"، "كۆچمەن ئەزىمەتلەر"نىڭ جايلاردا "چاتاق چىقىرىش" مەسلىسىنى ھەل قىلغان، ھەم شىنجاڭدىكى كۆپچىلىك ئاھالىنى نوختىلىغان. ئۇ بۇ ھەقتە توختىلىپ، شۇ چاغلاردا، شىنجاڭدىكى خۇيزۇلارنىڭ كۆزى ئېچىلغان بولۇپ، مۇسۇلمانلارغا بولغان تەسىرى چوڭ ئىدى، ئۇلارنى نوختىلۇالغانىدا، ئۇيغۇرلار ۋە قازاقلارنىمۇ نوختىلۇالغىلى بولاتتى؛ شىنجاڭدا ئاھالىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىگىنى تەشكىل قىلىدىغان بۇ كىشىلەرنى گەپكە كىرگۈزگەندە، خەنزۇلارنى تەبىئى ھالدا ئىسكەنجىگە ئالغىلى بولاتتى، شۇنداق بولغانىدا، ئەينى زامانىدا،

---

① 1912 ــ يىلى قۇمۇلدا كۆتىرىلگەن تۆمۈر خەلىپە قوزغىلىڭىنى يالڭ زېڭشىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ بەگلىرىگە قارشى تۇرۇشى، بۇنىڭ شىنخەي ئىنقىلاۋى بىلەن ئالاقىسى يوق، دەپ قارىغان.

ئىسكەنجىگە ئېلىنغان خەنزۇلار باشقا مىللەتلەرنى ئىسكەنجىگە ئالاتتى، دېگەن ئىدى.

ئۇ، خەنزۇلار بېشىمنى بەك قاتۇرىدۇ، دەيتتى. دائىم: ئىچكىرىدىن چىقىقان خەنزۇلار "ۋاپادارلار" ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەزەلدىن رايونلار بويىچە نۇرغۇن گۇرۇھلارغا بۆلۈنگەن، بىر بىرىنى يەكلەيدۇ، دىنىي-خۇراپى تەشكىلاتلار تېخىمۇ يامان، دەيتتى. ئۇ، دىنىي-خۇراپى تەشكىلاتلاردىكى ئۇنسۇرلارنى قاتتىق باستۇرغاندىن باشقا، رايونلار بويىچە بۆلۈنگەن گۇرۇھلارنىمۇ بىر بىرىنى ئىسكەنجىلەپ تۇرىدىغان قىلىپ قويۇپ، تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاش كېرەك، شۇنداق قىلغاندىلا، جايلارنىڭ ئامانلىغىغا خەۋپ كەلمەيدۇ، دەپ ھىسابلىغان.

يۇقۇرىدا يالڭ زېكشىنىڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش سىياسەتلىرى توغرىسىدىكى سۆھبەتلىرىنىڭ مۇھىم جايلىرىنى بايان قىلدىم، بۇلار ئۇنىڭ ئەسلى سۆزى ئەمەس، بەلكى بۇلارنى ئەسلەپ ئومۇملاشتۇرۇپ چىقتىم.

دېمىسمۇ، يالڭ زېكشىن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان 17 يىل ئىچىدە، نوختىلاش بىلەن ئىسكەنجىگە ئېلىشىنى ئىزچىل تۇرىدە ئۆز سىياسىتىنىڭ مەركىزى قىلدى. ئەمدى، ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى پائالىيەتلىرىنى كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىمغا ئاساسەن تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن.

يالڭ زېكشىن فېئودال-پومىشىكلار مەنپەئەتىنىڭ ۋەكىلى، ئۇ پۈتكۈل شىنجاڭغا فېئودال يۇقۇرى قاتلامنى نوختىلاش يولى بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلغان.

ئۇ چاغلاردا شىنجاڭدىكى ۋالڭ-گۇڭ، ئاقسۆڭەكلەر يالڭ زېكشىن ھەممىدىن ئاۋال قولغا كەلتۈرۈشكە ھەركەت قىلغان ئادەملەر ئىدى.

شىنخەي ئىنقىلاۋى مەزگىلىدە، شىنجاڭدىكى ۋاڭ-گۇك، ئاقسۇ-گەكلەرنىڭ ئەھۋالى ئاساسەن مۇنداق ئىدى: (1) ۋاڭ-گۇڭلارنىڭ ئەسلىي كۆچمەندن ئېيتقاندا، يەنجى (قاراشەھەر)، قوشتولغاي، شخۇ، جەنلاردىكى كونا تۈرغۇتلار، قاراشەھەردىكى خوشوتلار، چىگگىلدىكى يېڭى تۈرغۇتلار، ئالتايدىكى ئۇراڭخەيلەر،...نىڭ ۋاڭ-گۇڭلىرىدا ئۆز پۇقرالىرىنى مۇتلەق كونتۇرۇل قىلىش ھوقۇقى بار ئىدى. ئالتايدىكى قازاقلارنىڭ كېرەي قەبىلىسىنىڭ ۋاڭ-گۇڭلىرى، چۆچەك، ئىلىدىكى قازاقلارنىڭ نايمان، قىزاي قاتارلىق قەبىلىلىرىنىڭ ۋاڭ-گۇڭلىرىمۇ شۇنداق ئىدى①. ئۇيغۇرلارنىڭ ۋاڭ-گۇڭلىرى ئىچىدە قۇمۇل چىنۋاڭى پۇقرالىرىنى ۋە خوجىلىق يەرلىرىنى مۇتلەق كونتۇرۇل قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولغاندىن باشقا، پىچان-لۈكچۈن چىنۋاڭى گەرچە ئىقتىسادىي ۋە سىياسى جەھەتلەردە مەلۇم كۆچكە ئىگە بولسىمۇ، بۇنداق ھوقۇقتىن مەھرۇم بولغان ئىدى. كۆچار، ئۇچتۇرپان، خوتەن قاتارلىق جايلاردىكى ئۇيغۇر ۋاڭ-گۇڭلىرىنىڭ جايلاردىكى كۆچمە چوڭ پومىششىك ۋە چوڭ سودىگەر-لەرگە ئورۇن بوشاتقان ئىدى. (2) ۋاڭ-گۇڭلار گۈرۈھى پارچىلەنىشقا باشلىغان، يەنى نام ياكى ۋەزىپىسى تۆۋەنرەك موڭغۇل، قازاق ئاقساقاللىرىنىڭ بەزىلىرى سىياسى ۋە ئىقتىسادىي ئورۇن جەھەتتە نام ياكى ۋەزىپىسى يۇقۇرىراقلىرىدىن ئۈتۈپ كەتكەن ياكى ئۆلار بىلەن تەڭ بولۇپ قالغان. مەسىلەن، ئالتاي قازاقلىرىدىن ئەلنى

---

① موڭغۇل ۋاڭ-گۇڭلىرىغا چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە نام بىلەن بىللە يەرمۇ سۇيۇرغال قىلىپ بېرىلگەن، قازاق ۋاڭ-گۇڭلىرىغا بولسا يەر سۇيۇرغال قىلىپ بېرىلمىگەن.

تىنچلاندۇرغۇچى بەگ زاكارىيە بىلەن مەمى ۋە جۇنۇڭ (ئايماق ۋاڭى) ئەلەن، قاراشەھەردىكى موڭغۇل جۇنۇڭ بەندى بىلەن خەنۋاڭ بايان مۇڭكۇلارنىڭ نامى بەزىلىرىنىڭ يۇقۇرى، بەزىلىرىنىڭ تۆۋەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئىجتىمائى ئورنى تەڭلىشىپ قالغان ئىدى. بىر قەبىلە ئىچىدە مىڭبېشىنىڭ ھوقۇقى يۇزبېشىنىڭكىگە يەتمەسلىك، يۇزبېشىنىڭ ھوقۇقى ئەللىكبېشىنىڭكىگە يەتمەسلىك ئەھۋاللىرىمۇ كۆپ ئىدى. (3) موڭغۇل، قازاق ۋاڭ-گۇڭلىرىنىڭ كۆپىنچىسى باي ئىدى، ئۇيغۇر ۋاڭ-گۇڭلىرىنىڭ بەزىلىرى زاۋالغا يۈزلەنگەن بولسىمۇ، يەرلىرى، جاڭزىلىرى بار ئىدى. بۇ ۋاڭ-گۇڭلار پۈقرالرىنى ھەر خىل يوللار بىلەن ئېكسپلاتاتسىيە قىلاتتى، مەسىلەن، يىلىغا مەلۇم مىقداردا ئولپاڭ تاپشۇرۇش، ھەر خىل سەيسە، يەر ئىجارىسى، سۇ ئىجارىسى، ھاشار، جازانە... دېگەندەكلەر ئارقىسىدا پۈقرالار ئاددى تەكرار ئىشلەپچىقىرىشنى ئارانلا قامدايتتى. ۋاڭ-گۇڭلار بىلەن يەرلىك ھۆكۈمرانلار بىر بىرىگە يان تىرەك بولۇشۇپ، خەلقنى بىرلىكتە ئېزەتتى. (4) شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، يۇمەن شكەي ھۆكۈمىتى جايلاردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدىكى ئاقسۆڭەكلەرنى ئۆزىگە تارتىش ئۈچۈن، شىنجاڭدىكى بەزى ۋاڭ-گۇڭلارغا تېخىمۇ يۇقۇرى نام بەرگەن، مەسىلەن، يۇمەن شكەي ھۆكۈمىتى يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەن قۇمۇلدىكى شامەخسۇتقا قوش چىنۋاڭ نامىنى، ئالتايدىكى ئەلەنگە جۇنۇڭ نامىنى، زاكارىيە بىلەن مەمگە ئەلنى تىنچلاندۇرغۇچى بەگ نامىنى، بۆلارىدىن باشقا كۆچاردىكى مۇھەممەت ئىمىنگە چىنۋاڭ نامىنى، لۇكچۇندىكى ئىمىنغا قوش چىنۋاڭ نامىنى، ئۇچتۇرپاندىكى ئىبراھىمغا ئەلنى تىنچلاندۇرغۇچى بەگ نامىنى بەرگەن... بۇ يېڭى ناملار ۋاڭ-گۇڭلار-

نىك پۇقرالارغا بولغان تەسىر كۈچىنى شەكسىز ئۆستۈردى①. بەزى ۋاڭ ـ گۇڭلار تېخى پارلامېنتنىك ئەزاسى بولۇپ "سايلانىدى" ۋە بېيجىڭغا كەلدى.

ياڭ زېڭشىن ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىنكى دەسلەپكى چاغلاردا ئالمىشىپ تۇرىدىغان ئەمەلدارلىق تۈزۈمىنى بارا ـ بارا يولغا قويۇپ، ئۆزىنىك خەلقىگە بولغان بۈاسىتە ھۆكۈمرانلىقىنى كېڭەيتىش خيالىدا بولغان. تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭى ۋاقتىدا، ئۇ تېخى بېيجىڭ ھۆكۈمىتىدىن يولىورۇق سوراپ، قۇمۇل ۋاڭلىغىنى ئەمەلدىن قالدۇرماقچى بولغان. ئەمما، ئارىدىن ئۆزاق ئۆتمەيلا، بۇ خيالىدىن يېنىپ، ئاقسۆڭەكلەرنىڭ قارىمىغىدىكى پۇقرانى ئاقسۆڭەكـ لەر ئارقىلىق تىزگىنلەشنىڭ ئۆزى بۈاسىتە ئەۋەتكەن ئەمەلدارلار ئارقىلىق تىزگىنلىگەندىن بەكرەك قولايلىق ۋە پايدىلىق بولىدىغانـ لىغىنى سەزگەن. بۇمۇ ئۇنىڭ دائىم دىگىنىدەك، ئاقساقاللارنى نوختىلۇبلىشنىڭ ئۆزى پۇقرانى نوختىلۇالغانلىق بولاتتى.

ياڭ زېڭشىن ۋاڭ ـ گۇڭ، ئاقساقاللارنى نوختىلاشتا، ئاساسلىغى، بۇلارنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئەتىگە تەگمەسلىك، ئەمما بۇ ھوقۇق ـ مەنپەئەتنىڭ كېڭىيىپ كېتىشىنى چەكلەش ۋاستىسىنى قوللانىدى. ئۇ ھەمىشە، ئاقساقاللارنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئەتىگە كاپالەتلىك قىلغاندا، ئۇلار ئۆلكە باشلىغىنى ھمايە قىلىدىغان، ئۆلكە باشلىغىغا ئىشىنىدىغان بولىدۇ؛ ئۇلارنىڭ پۇقرانى ھەددىدىن ئارتۇق ئېزىشىنى

① ياڭ زېڭشىن يۈەن شىكەي ھۆكۈمىتىنىڭ كەلسە ـ كەلمەس نام بېرىشىگە باشقىچە پىكرىنى بىلدۈرگەن،ئۇ،بۇنداق بولغاندا ئۆزەمنىڭ ۋاڭ ـ گۇڭ ئاقسۆڭەكلەرگە بولغان قوماندانلىق ھوقۇقۇمغا تەسىر يېتىدۇ دەپ ھىساپلىغان، ئەمما ئۇ بۇ يېڭى ناملارنى ئەمەلدىن قالدۇرمىغان.

ۆه جايلاردىكى باشقا هوقۇق ـ مەنپەئەتلەرنى تالىشىشنى چەكلىگەندە، پۈقرا خاتىرجەم ياشايدۇ، يەرلىك ئەمەلدارلار قوماندانلىق هوقۇقىنى يوقىتىپ، ئاقساقاللارنىڭ گېپىدىن چىقالمايدىغان بولۇپ قالمايدۇ، دەيىتتى.

ياڭ زېكشىننىڭ ئاقسۆڭەك، ئاقساقاللارنىڭ هوقۇق ـ مەنپەئەتىگە كاپالەتلىك قىلغانلىغىغا ئائىت ئىشلار توغرىسىدا كۆپ توختالماقچى ئەمەسمەن، خەلقنى باستۇرۇش ۆه خەلققە هۆكۈمرانلىق قىلىشتىكى ئاساسلىق قورالاردىن بىرى بولغان ئەدلىيە هوقۇقىنىلا تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا سوت نازارىتى، تەپتىش نازارىتى قاتارلىقلار تەسىس قىلىنغان ياكى تەسىس قىلىشقا تەييارلىق كۆرۈلگەن، 1911 ـ يىلى قىسقارتىلىپ، ھەق تەلەپ، جىنايى ئىشلارنى ناھىيە ئامبالىلىرى قوشۇمچە باشقۇرىدىغان بولغان؛ ئۇلكە مەركىزىدە يۇقۇرى سوت نازارىتى ۆه تەپتىش نازارىتىنىڭ ئورنىغا ئەدلىيە تەييارلىق باشقارمىسى تەسىس قىلىنغان. ئەمما، موڭغۇل، قازاق قەبىلىلىرى ۆه مۇسۇلمانلار ئىچىدىكى ھەق تەلەپ، جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنىڭ تولىسى ۋاڭ ـ گۇڭ، ئاقسۆڭەكلەر ياكى قازىلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشقا تاپشۇرۇلغان ياكى ئۇلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشقا سۆكۈت قىلىنغان، ۋاڭ ئوردىلىرىدا، چوڭ پومىشىكلارنىڭ جاگزىلىرىدا ۆه بەزى مەسچىتلەردە، ئىبادەتخانىلاردا دەۋا ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان مەخسۇس كىشىلەر بار ئىدى ھەمدە خەلقنى سولايدىغان ھەپىسە ياكى زىندان بار ئىدى.

شۇ يىللىرى موڭغۇل، قازاقلارنىڭ ئىجتىمائى تۇرمۇشىدا خۇن

هەققى تۆلەيدىغان "خۇسۇسى قانۇن" بار ئىدى، يەنى ئادەم ئۆلتۈر-گەن قاتىل ئۆلگۈچىنىڭ ئائىلە تەۋەسىگە مەلۇم مىقدارداردا چاروا مال ياكى ئالتۇن-كۈمۈش بەرسە ئىش تۈگەيتىتى. ئەلۋەتتە، بۇ "خۇسۇسى قانۇن"دىن ئاقسۆڭەكلەر ۋە بايلارلا بەھرىمەن بولاتتى، ئادەتتىكى كەمبەغەللەر ئاقسۆڭەكلەرنى ياكى بايلارنى ئۆلتۈرسە، خۇن هەققى تۆلىيەلەيدىغان-تۆلىيەلمەيدىغانلىغىدىن قەتئىي نەزەر، جانغا جان تۆلەيتتى. شۇ يىللىرى هەتتا ئاقسۆڭەك ياكى ئاقساقاللار خۇن هەققىنى تەييارلاپ قويۇپ ئۆزى ئۆلتۈرمەكچى بولغان ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىغان، ئاندىن خۇن هەققىنى تاشلاپ بېرىپلا "سودا"نى تاماملايدىغان ئىشلارمۇ بولغان. ئازاتلىقتىن كېيىن باستۇرۇلغان جانىمخان تەيجى مۇشۇنداق جىنايى شۇملۇقنى كۆپ قېتىم قىلغان. يەنە مەسىلەن، شۇ يىللىرى جەنۇبىي شىنجاڭدا بايلار ئۆزلىرىنىڭ خۇسۇسى مۇلكىنى زىيانغا ئۇچراتقان ئاتالمىش "ئوغرى"لارنىڭ ئىككى قولىنى خالىغانچە كېسۋېتەتتى، مىنگونىڭ جىنايى ئىشلار قانۇنى ۋە چىڭ سۇلالىسىنىڭ قانۇنلىرىدىمۇ بۇنداق ۋەھشىلىكىكە ئاساس بولىدىغان ھېچنەرسە تېپىلمايدۇ، ئەمما ئەدلىيە ئىشلىرىنى قوشۇمچە باشقۇرىدۇ دېگەن ئاتاقتا ئېرىشىۋالغان ناھىيە ئامبالىرىنىڭ بۇنىڭ بىلەن كارى يوق ئىدى. خەلقنى باستۇرۇش، خەلقنى ھۆكۈمرانلىق قىلىشنىڭ بۇنداق ۋاستىلىرىنى ياڭ زېڭشىن ئاشۇ ئاقسۆڭەكلەر، بايلار ۋە ئاخۇنلارغا بەرگەن.

ياڭ زېڭشىن بىرنەچچە قېتىم، موڭغۇل، قازاق، ئۇيغۇر قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ۋاڭ-گۇڭلىرى ئۆزىنىڭ ھوقۇق-مەنپەئەتىنى ماڭا يۆلىنىپ ساقلايدۇ، شۇڭا ماڭا بەك ئىشىنىدۇ، دېگەن ئىدى. 1919-يىلى، بېيجىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭغا ئەسكەر ئەۋەتىپ، بوز يەر

ئىچىشنى قارار قىلدۇ، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن فېئك يۇشياڭ غەرپىكە لەشكەر تارتىپ ماڭماقچى بولغاندا، شنجاڭدىكى ھەر مىللەت ۋاڭ-گۇڭلىرى، ئاقساقاللىرى قاتناشقان سۆزلەر بىلەن مەركەزگە بىرلىكتە ئومۇمى تېلېگرامما يوللايدۇ، بۇ ھالدىن قورقۇنان فېئك يۇشياڭ شنجاڭغا بېرىشنى بولدى قىلدۇ. 1922-يىلى ياڭ زىڭشىن بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تومۇرىنى تۆتۈپ باقماقچى بولۇپ، ئۆزىگە ماردۇق يەتكەنلىكىنى، باشقا جايدا ئىشلەشنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، بۇ چاغدا ھەر مىللەت باشلىقلىرى ياڭ زىڭشىنىڭ داۋاملىق شنجاڭدا تۇرۇشىنى ھىمايە قىلىپ ۋە ئۇنى ماختاپ، ئومۇمى تېلېگرامما يوللايدۇ. بېيجىڭ ھۆكۈمىتى شنجاڭدىكى ھەر مىللەت ۋاڭ-گۇڭلىرىغا ھەرگىز ياڭ زىڭشىنى يۆتكۈۋېتىش خىيالى يوقلۇغىنى بىلدۈرۈشكە مەجبۇر بولدۇ.

مانا بۇنىڭدىن ياڭ زىڭشىن بىلەن ۋاڭ-گۇڭ، ئاقسۆڭەكلەر ئارىسىدىكى ئۆزئارا بېقىنىش مۇناسىۋىتىنى كۈرۈۋالغىلى بولىدۇ. يەنە بىر ئىش بار، ياڭ زىڭشىن ۋاڭ-گۇڭ، ئاقسۆڭەكلەرگە تايىنىش بىلەنلا قالمىدى، ئۇ بۇ ئاقسۆڭەكلەر گۇرۇھلىرىنى بىر بىرىنى تىزگىنلەپىدىغان قىلدى. بۇنى بىرنەچچە مىسال بىلەن چۈشەندۈرەكچىمەن.

قاراشەھەر جەنۇبىي شنجاڭ بىلەن شىمالىي شنجاڭنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان مۇھىم جاي بولۇپ، بۇ يەردە موڭغۇللار كۆپرەك ئىدى، ۋاڭ-گۇڭلارنىڭ سۈيۈرغال بېرىمۇ كەڭرەك ئىدى، بۇ يەردىكى موڭغۇل ۋاڭ-گۇڭلىرىنى نوختىلۇالغاندا، پۈتۈن جەنۇبىي شنجاڭنى تىزگىنلىگىلى بولاتتى. بۇ يەردىكى موڭغۇل كونا تۇرغۇتلارنىڭ جەنۇبىي قەبىلىسىنىڭ ئاقساقلى بايان مۇڭكۇخانىنى ياڭ

زېڭشىن ناھايىتى ھۆرمەت قىلاتتى، ئۇ تېخى ياڭ زېڭشىن تەرىپىدىن موڭغۇل ئاتلىق ئەسكەرلىرىنىڭ (نامىدا 12 يىڭ) سەركەردىسى قىلىپ تەيىنلەنگەن ئىدى①. بۇنىڭدىن باشقا، ياڭ زېڭشىن يەنە قارا شەھەر موڭغۇللىرى خوشۇت قەبىلىسىنىڭ جۇنۇڭائىنى 1- يىڭنىڭ باشلىغى قىلىپ تەيىنلىدى، بۇنىڭ بىلەن موڭغۇل ۋاڭ- گۈك گۈرۈھلىرىمۇ بىر بىرىنى تىزگىنلەپ تۇرىدىغان بولدى.

كونا تۈرغۈتلارنىڭ شەرقىي قەبىلىسىنىڭ ئاقساقاللىرى ئاقسا- قال ۋە مۇئاۋىن ئاقساقال دەپ ئايرىلاتتى، ئاقساقال پالتا قەبىلىسى شخۇدا، مۇئاۋىن ئاقساقال دېئېنچىنئالاش قەبىلىسى شىخۇ بىلەن ماناس ئارىلىغىدا ئىدى. پالتا ياپونىيىدە ئوقۇغان، چار روسىيە بىلەن ئالاقىسى بار ئادەم ئىدى. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا، ئۇ مۇئاۋىن ئاقساقالىنىڭ پۇقرالىرىنى ئۆز قارىمىغىدا ئالماقچى ۋە كونا تۈرغۈت شىمالىي قەبىلىسىنىمۇ (ئاقساقلى ئولولمۇجاپ) يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ قوشۇۋالماقچى بولغان. 1913 - يىلى بولسا كېرەك، ئالتاي ئىش بېجىرىش بېگى دېگەن ۋەزىپىسىدىن ئېلىنغان پالتا بېيجىڭغا بارىدىغان چاغدا، مۇئاۋىن ئاقساقالنىڭ قول ئاستىدىكى- لەرنى قۇتۇرتىپ، دېئېنچىنئالاشنى موڭغۇل- زاڭزۇ مەھكىمىسىگە چېقىشتۇرغان، شۇنىڭ بىلەن بېيجىڭ ھۆكۈمىتى دېئېنچىنئالاشنىڭ مۇئاۋىن ئاقساقاللىق ۋەزىپىسىنى ئېلىپ تاشلىغان. ياڭ زېڭشىن پالتىنىڭ سۈيىقەستىنى ۋە ياپونىيە، چار روسىيە بىلەن بولغان

---

① 1917 - يىلى بايان مۇڭكۇ ئۇلگەنىدە ئۇنىڭ ئوغلى مەنچۇكجاپ ئاران بىر ياشتا بولغاچقا، سەركەردىلىك ۋەزىپىسىنى بايان مۇڭكۇنىڭ ئىنىسى گىگەن بەندى ئۇتتىگەن.

مۇناسىۋەتتىنى بىلدۈرسەڭ، ئۇنىڭ ئىككى خوشۇنىنى بىرلەشتۈرۈش ئويىنى جېنىنىڭ بىرىنچە توسقىنى، دېمىنچىنىڭ قول ئاستىدىكى فۇجىنىڭ ھۇرامانى ۋاقىتلىق مۇئاۋىن ئاقساقال قىلىپ قويغان. 1914 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى، ياڭ زېڭشىن بېيجىڭ ھۆكۈمىتىگە ئەۋەتكەن تېلېگراممىسىدا خوشۇنىنى بىرلەشتۈرۈشىنىڭ زۆرۈرلۈق توغرىلىق توختالغىنىدا مۇنداق دېگەن: "مۇئاۋىن ئاقساقال شىخۇ بىلەن ماناس ئارىلىغىنى باشقۇرىدۇ، ئۇنىڭ غەربىي ئاقساقالىنىڭ زىمنى بىلەن چېگرىداش، شەرقىي شىمالى چۆچەكنىڭ شىمالىدىكى قەبىلە بىلەن چېگرىداش، جەنۇبى بولسا قاراشەھەرگە تەۋە جەنۇبىي چېگرىدىكى قەبىلە بىلەن چېگرىداش، مانا بۇ جايلار مۇئاۋىن ئاقساقالنىڭ باشقۇرۇشىدىكى جايلاردۇر، بۇ جاي بىر تۈگۈن، ھەرقايسى قەبىلىلەر ئۆچۈن ھالقىلىق بىر جاي، ئۇنىڭ ئۇستىگە شىنجاڭ، ئىلى، ئالتاي، چۆچەك ئۆچۈن مۇھىم جاي، ئەگەر قوشۇلۇپ كەتسە، تۇرغۇت قەبىلىلىرى بىر بىرىگە تۆتىشىپ كېتىدۇ ـ دە، بىر بىرىنى تىزگىنلەپ تۇرالمايدۇ، بىرمۇ ئىش بولۇپ قالسا، شىنجاڭ، ئىلى، ئالتاي، چۆچەك بۆلۈنمەي قالىدۇ، ۋاھالەنكى قاراشەھەر ئوتتۇرىدا بولغاچقا، جەنۇپ بىلەن شىمال بۆلۈنۈپ كېتىدۇ، بۇ ھال چېگرا جاينىڭ ئەھۋالىغا زادىلا ماس كەلمەيدۇ."①

ئالتاي قازاقلىرىنىڭ جۇنۇڭا ئەلەن، ئەلنى تىنچلاندۇرغۇچى بەگ مەمىلەرگە ياڭ زېڭشىن بىساۋۇللۇق ئۇنۋانى بەرگەن، ئۇلارنىڭ ھەر بىرىدە بىر يېگدىن ئەسكەر بار ئىدى. ئەلەن جەمەتىدىكىلەر

---

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار»، 2 ـ قىسىم، 1 ـ جىلت، 10 ـ 11 ـ بەتلەر.

ئاقسۆڭەكلەردىن ئىدى، مەمى جەمەتىدىكىلەر بولسا قاراسۆڭەكلەر (ئاددى مالچى) ئارىسىدىكى ئاقساقاللاردىن بولۇپ، مەمىنىڭ ئوغلى قاناپىيە بىلەن مەڭكەينىڭ مالچىلار ئارىسىدىكى ئىناۋىتى ئەلەننىڭكىدىن يۇقۇرى ئىدى. ياڭ زېڭشىن بۇ ئىككى جەمەتنى باشقا ھەرىكەتتە بولمىسۇن دەپ، ئۇلارنىڭ تەڭ دەرىجىدە قارشىلىشىپ تۇرۇشىنى ساقلىدى. بۇنىڭدىن باشقا، ئالتاي موڭغۇللىرىنىڭ ئۇراڭخەي قەبىلىسىنىڭ سول قانىتىنىڭ بېيزىسى① تەيىپىڭمۇ ياڭ زېڭشىن تەرىپىدىن موڭغۇل ئاتلىق ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىغى قىلىپ تەينەلەندى، بۇنىڭ بىلەن ئۇلار قازاق ۋاڭ ـ گۈڭلىرى بىلەن بىر بىرىنى تىزگىنلەپ تۇرىدىغان بولدى. تەيپىڭ 1936 ـ يىلى ئۆز ئەسلىمىسىدە، ياڭ جياڭجۇن ھايات ۋاقتىدا، بىرقانچە يىلدا بىر قېتىم بىزنى ئۆلكە مەركىزىگە چاقىراتتى؛ ياڭ جياڭجۇن بىر تەرەپتىن بىزگە قازاقلار بىلەن تېچ ئۆتۈشنى تاپشۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن بىزگە: موڭغۇللار ئالتايغا يەرلىك خەق، ئۇ يەرنى قوغداشقا جاۋاپكار بولۇشى كېرەك دەيتتى، دېگەن. تەيپىڭ، موڭغۇللار بىلەن قازاقلار شۇ يىللىرى يايلاق، يەر تالىشىپ دائىم جىدەللىشىپ قالاتتى، ياڭ جياڭجۇن يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭلا كېلىشتۈرۈپ قويۇشىنى بۇيرۇپ، تۈپ ئاساسىدىن ھەل قىلمايتتى، دېگەن. مانا بۇ ياڭ جياڭجۇننىڭ ئالتايدىكى موڭغۇللار بىلەن قازاقلار ئوتتۇرىسىدىكى پايدا ـ زىيان زىددىيىتىدىن پايدىلىنىپ، ئىككىلا مىللەت ئادەملىرىنى ياڭ جياڭجۇنىنى يۆلەنچۈك دەپ ھىساپلايدىغان، ئەمما ئۇلارنى ئىتتىپاقلاشمايدىغان قىلىپ قويغانلىغدۇر.

---

① بېيزى ـــ مانجۇ ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ 4 ـ دەرىجىسىنىڭ نامى. ـــ تەھرىرىدىن.

ياڭ زېكشىنىڭ ۋاڭ ـ گۇڭلارغا ھەربى ئۇنۇۋان بېرىشتىكى غەرىزى مۇشۇنداق كۆرۈنۈشتىكى ھۆرمەت ئارقىلىق ۋاڭ ـ گۇڭلارنى ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بىزگە ئىشىنىدىكەن دىگەن ھىسقا كەلتۈرۈش ئىدى. ياڭ زېكشىن ئۇلار تۈزگەن قوشۇننىڭ خىل ياكى خىل ئەمەسلىگىنى ھېچقاچان سوراپ باقمىغان، ئەكسىچە، ۋاڭ ـ گۇڭلار كەم ئىشتات تەمەناتىنى قانچە كۆپ يىسە، ياڭ زېكشىن شۇنچە خوشال بولاتتى. ئۇ ئۆزى ئاجرىتىپ بەرگەن ھەربى راسخوتنىڭ ۋاڭ ـ گۇڭلارنىڭ چۈنتىگىگە چۈشۈشىگە رازى ئىدى. ياڭ زېكشىن ۋاڭ ـ گۇڭلارنىڭ ئۆزىگە خەنجەر ۋە ئەپچىل تاپانچا بەرگەندىن باشقا، ئۇلار تۈزگەن قوشۇنغا يارامسز قورالالارنى بېرەتتى. 1920 ـ يىلى ئۇيچۇر بىسىدە ياڭ زېكشىن كونا تۈرغۈتلارنىڭ جەنۇبىي قەبىلىسىنىڭ ئاقساقلىغا بەرگەن ئوق ـ دورىلارنى 1932 ـ يىلى بۇ ئاقساقال (گىگەن، ۋاقتىلىق ئاقساقال) جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىگە قارشى قورالىنى ھەركەت قوزغىغاندا ئىشلەتمەكچى بولۇپ ئېلىپ چىققاندا، بۇ ئوق ـ دورىلار كارغا كەلمىگەنلىكتىن (ۋاقتى ئۆتكەنلىكتىن، ئۇنىڭ ئۇستىگە مىلتىقغا چۈشمىگەنلىكتىن)، ئاقساقال قولغا چۈشۈپ ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېلىنگەن ۋە جېنىدىن ئايرىلغان.

ياڭ زېكشىنىڭ ۋاڭ ـ گۇڭ، ئاقسۆڭەكلەرنىڭ چەتئەللىكلەر بىلەن ئالاقە قىلىشىدىن ئالاھىدە پەخەس بولغانلىغىنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. چەتئەلدىن ئاتالمىش "سايا ھەت" ۋە "تەكشۈرۈش" ئۆمەكلىرى ياكى شەخسلەر ۋە دىپلوماتىسىيە خادىملىرى شىنجاڭغا كەلسە، ياڭ زېكشىن ئۇلارنى ئىمكانىيەتىنىڭ بېرىچە ۋاڭ ـ گۇڭ، ئاقسۆڭەكلەر بىلەن كۆرۈشتۈرمەيتتى؛ كۆرۈشۈش زۆرۈر بولغانىدا، ئاستىرتىن نازارەت قىلىش ئۈچۈن ئۆز يېقىنلىرىنى

ئورۇنلاشتۇرۇپ قويماقتى. ئۇ، شىنخەي ئىنقىلابىدىن كېيىن، تاشقى مۇئامىلىسى بىلەن شىزاڭنىڭ مەركەزدىن ئايرىلىشىغا ئاساسەن چەتئەل-لىكلەرنىڭ قۇتراتقۇلۇقىدا بولدى، چەتئەللىكلەر ژاڭ-كۆڭ، ئاقسۆڭەكلەرنىڭ پىيىگە چۈشىدۇ، دېگەن. 1914-يىلى، قۇمۇل چىنۋاڭى شامەخسۇت بېيجىڭغا روسىيە ئارقىلىق بېرىشنى ئىلتىماس قىلغاندا، ئۇ بۇنى بارلىق كۆچى بىلەن توسقان، جىق چېقىم كېتىشىگە قارىماي، چىنۋاڭنى يەنىلا گەنسۇ بىلەن مېڭىشقا ئۇندىگەن①. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ياپونىيە ئەۋەتكەن تەكشۈرگۈچىلەر شىنجاڭدا چاغدا، ياڭ زېڭشىن بۇ شەرق ئەجنەبىلىرىنىڭ مۇڭغۇل، قازاق ژاڭ-گۆڭلىرى، يەرلىك مۇتەئەرلەر ئارىسىدا ھەق-ناھەقنى ئارىلاشتۇرۇپ، سۇيىقەستلىك ھەرىكىتىلەردە بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش توغرىسىدا ژاللارغا مەخپى بۇيرۇق بەرگەن. ياڭ زېڭشىننىڭ بۇ تەدبىرلىرى، دەرۋەقە، ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن قوللىنىلغان، ئەمما بۇ تەدبىرلەر جاھانگىرلىكنىڭ شىنجاڭدا سۇيىقەست ئىشلىتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىمۇ ئىجابى رول ئوينىغاندەك تۇرىدۇ.

---

① مۇشۇ ئىش مۇناسىۋىتى بىلەن ياڭ زېڭشىن 1914 - يىل 5 - ئايىنىڭ 30 - كۈنى شىمال ھىلىتارىستلىرى مۆكۈمىتىگە يازغان خېتىدە مۇنداق دېگەن: "...ئۇنىڭ ئۇستىگە، يەراقنى كۆزلىگەن مەلۇم بىر دۆلەت قايمۇقتۇرۇش ژاستىسىنى ئىشقا سېلىپ، چىرايلىق گەپ، ئۇششاق-چۈششەك مەنپەئەتلەر بىلەن ئۆزىنىڭ باشقا غەرىزىگە يېتىش كويىدا بولۇشى مۇمكىن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرىدا، دالاي لامانىڭ پايتەختكە كىرىشتە چەتئەللىكىنىڭ قايمۇقتۇرۇشى ئارقىسىدا، قايتىپ بېرىپ شىزاڭنى مۇستەقىل قىلىشقا ھەرىكەت قىلغانلىقى بۇنىڭ روشەن مىسالى...." («سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار»، 1 - جىلت، 1 - كىتاپ 11 - بەتكە قارالسۇن).

لېكىن، بۇ تارىخىي شەخسلەرگە باھا بېرىش مەسىلىسىگە تەئەللۇق ئىش بولغاچقا، بۇ ھەقتە كۆپ توختالمايمەن.

ياڭ زېكشىننىڭ ۋاڭ ـ گۇڭلارنى (ئاساسەن موڭغۇل، قازاق ۋاڭ ـ گۇڭلىرىنى ۋە بىر قىسىم ئۇيغۇر ۋاڭ ـ گۇڭلىرىنى) نوختىلىغانلىقىنى، ئىسكەنجىلىگەنلىكى ھەققىدىكى ئىشلارنى شۇنچىلىك تونۇشتۇراي. ياڭ زېكشىن ۋاڭ ـ گۇڭلارنىڭ كۆچىي يەتمەيدىغان جەمىيەتتىكى ھەرقايسى قاتلاملارنى، ئالايلۇق، جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپچىلىگىنى بولسا چوڭ پومىشىكلار، چوڭ سودىگەر ـ لەر ئارقىلىق نوختىلىغان، ئەينى ۋاقىتتا شۇ چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائى ھاياتىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان كۆچلۈك يۇرتۇازلىقتىن پايدىلىنىپ، بىر بىرىنى تىزگىنلەتكەن①.

ئۇ كەلەردە، قەشقەر شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مۇھىم ئىقتىسات، مەدەنىيەت مەركىزى ئىدى. شىمالىي شىنجاڭدىكى چوڭ شەھەرلەر، مەسىلەن، ئۈرۈمچى، غۇلجا، چۆچەك ھەتتا ئالتايدىكى ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى چوڭ بايلارنىڭ ھەممىسى دىگۈدەك قەشقەرلىق ياكى قەشقەرنىڭ يېنىدىكى ئاتوشلۇقلار بولۇپ، ئۇلار قۇمۇللۇقلار ۋە تۇرپانلىقلار بىلەنلا پۈت تېپىشىپ قالماستىن، بىر بىرى بىلەنمۇ كېلىشەلمەيتتى.

شىمالىي شىنجاڭدىكى غۇلجىنى مىسالغا ئالايلى. شۇ چاغدا

---

① ئۇ چاغدا ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يۇرتۇازلىق خېلى ئېغىر ئىدى، قۇمۇللۇقلار، تۇرپانلىقلار، قەشقەرلىكەردىلا يۇرتۇازلىق كۆچلۈك بولۇپ قالماستىن، بىر قەشقەر رايونىدىكى قەشقەرلىقلەر بىلەن قەشقەرگە يېقىن بولغان ئاتوشلۇقلار ئارىسىدىمۇ يۇرتۇازلىق ئېغىر بولۇپ، ئۇلار بىر بىرىنى يەكلەيتتى.

بۇ يەردە ئاتۇشلۇق ھۇسەنباي ۋە قەشقەرلىق ياقۇپ دىگەن ئىككى چوڭ باي بار ئىدى، بۇ ئىككىسىنىڭ شۇ جايدىكى ئاھالىنىڭ ئىقتىسادىي تۈرمۇشىدىكى تەسىرى خېلى چوڭ ئىدى. ياڭ زېڭشىن ياقۇپتىن پايلاقچى ئورنىدا پايدىلىنىپ، ئۇنىڭغا "چىن كۆڭلىدىن" ئىشىنىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن، ھۇسەنبايغىمۇ مۆتىۋەر قاتارىدا مەلۇم دەرىجىدە ھۆرمەت قىلاتتى. بۇ ئىككىسى ئوتتۇرىسىدا بولغان ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن كۆرەشلەردە، ياڭ زېڭشىن يەرلىك ئەمەلدارلارغا ئەھۋالغا قاراپ ئىش كۆرۈش، بەزىدە ئۇنىڭغا، بەزىدە بۇنىڭغا يان بېسىش، شۇنىڭ بىلەن ئىككىلىسىنى ھۆكۈمەت مېنىڭ بېيىشىمغا يۆلەنچۈك بولۇۋاتىدۇ دىگەن ھىسسىياتقا كەلتۈرۈش توغرىسىدا بۇيرۇق بەرگەن.

ئۇ چاغدا غۇلجا ئىلغار ئىدىيىلەرمۇ، ئەكسىيەتچى ئىدىيىلەرمۇ گىرەلىشىپ كەتكەن جاي ئىدى، پائىتۇركىزىم ئىدىيىسى جەمىيەتىتكى بەزى تەبىقىلەردىمۇ خېلى ئەۋج ئالغان ئىدى، ھۇسەنبايمۇ ۋە ئۇغلى-جىيەنلىرىمۇ مۇشۇنداق ئىدىيىدە ئىدى، ھەمىسگە تونۇشلۇق بولغان پانتۇركىست مەسئۇتمۇ غۇلجىدا پومىشىك ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ياڭ زېڭشىن، بىر تەرەپتىن، بايلار تەبىقىسىنى مەلۇم دەرىجىدە بېيىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىجتىمائى ئورنىغا ھۆرمەت قىلغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇلارنى بىر بىرىنى تىزگىنلىتىپ، نازارەت قىلدۇرۇپ، تۈرلۈك ئىدىيە-ئاڭلارنىڭ ئەمىلىي ھەرىكەتكە ئايلىنىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالدى. غۇلجا ناھىيىسىدە ئامبال بولغان، بېيجىڭ رۇسچە تېخنىكومنى پۈتتۈرگەن خۇيزۇ جاۋ گولياڭ ئاغىنىسىگە يازغان بىر خېتىدە مۇنداق دەپ يازغان: "غۇلجىنىڭ شارائىتى، ئەھۋالى مۇرەككەپ، جياڭجۇن

(ياڭ زېڭشىنى دىمەكچى) كۆپ قېتىم شۇنداق دەپ تاپىلاپ كەلدىكى، يامان ئىللەتنى تۈگىتىپ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى بىر قىناققا كەلتۈرۈش، يەرلىك مۇتەئەسسىپلەرگە ھۆرمەت قىلىش، بولۇپمۇ ھۆرمەت قىلىش داۋامىدا ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىش، كىشىلەر بىلەن ئالاقىلىشىشقا ماھىر بولۇش، ئەمما ھۇشيار بولۇشنى ئۇنتۇماسلىق لازىم. ... كىشىلەر بىزنىڭ سىياسىتىمىزدىن ھۆكۈمەتنىڭ ئىشەنچلىك ئىكەنلىگىنى بىلىۋېلىپ، ۋاھالەنكى، بىر بىرىنى تىزگىنلەپ تۇرسا، چاتاق چىقمايدۇ، جايلاردا مۇشۇ يول بىلەن 10 يىلغىچە ئەمىلىك بولىدى. ... ھازىر ئۆزىنى ئۆزى ئىدارە قىلىش ئېقىمى كۈندىن-كۈنگە ئۇلغايماقتا، سىياسىنى تۇزەش دېگەن گەپ ئېيتماققا ئاسان، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشنىڭ قانداق بولىدىغانلىغى توغرىسىدا بىر نېمە دېيىش تەس." بۇ خەتتە نەقىل ئېلىنغان ياڭ زېڭشىنىڭ سۆزلىرى ياڭ زېڭشىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئۇسۇلىنى چۈشەندۈرۈشتە قوشۇمچە بولالايدۇ.

ياڭ زېڭشىن قەشقەردىكى باي سودىگەر روزىنى ئۆلكىلىك كېڭەشنىڭ باشلىغى قىلىپ ئۆستۈردى، ئاتۇشلۇق ياقۇپنى مەملىكەتلىك پارلامېنتنىڭ ئەزاسى قىلىپ ئۆستۈردى، باشقا جايلاردىكى بەزى ئۇيغۇر بايلىرىنمۇ مەملىكەتلىك پارلامېنت ياكى ئۆلكىلىك كېڭەشكە ئەزا قىلدى. شۇ چاغلاردا بۇنداق ۋەزىپىدىكىلەرنىڭ ماڭاشى خېلى يۇقۇرى ئىدى، پايتەختكە، ئۆلكە مەركىزىگە بارسا ئايرىم ھەق بېرىلەتتى①، ياڭ زېڭشىن تېخى ئۇلارغا ئالاھىدە

① ھۆكۈمەت ھەق بەرگەندىن باشقا، بەزى پارلامېنت ئەزالىرى تېخى يەرلىك ئاھالىدىن پۇل شۇلۇڭلاتتى ياكى باي سودىگەرلەردىن پۇل قەرز ئالاتتى (بۇ قەرزلەرنىمۇ ئاھالە تۆلەيتتى).

مۇئامىلە قىلاتتى. ئۇلارمۇ مۇشۇنداق ئاتالمىش خەلق رايىنى بىلدۈرگان ئورگانىدا ياڭ زېڭشىن ھاكىمىيىتى ئۈچۈن كەتمەن چېپىشقا، ھەممىدە ياڭ زېڭشىننىڭ ئالدىدا ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ تۇرۇشقا رازى ئىدى.

يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان روزى ياڭ زېڭشىن تەرىپىدىن ئەيىپلەنگەن كۈنى مەن روزىنى يوقىلاپ بارغان ئىدىم، روزى يىغلاپ تۇرۇپ: "مەن شۇنچە ياشقا كىرىپ قالدىم، ئۆگىنىپ نەگە باراي، ئۆگەندىم دېگەندەمۇ جياڭجۇننىڭ گېپى بويىچە ئىش قىلدۈرغان بولغاندىكىن، ئۆگەنگەن نەرسە نېمە كارغا كەلسۇن!" دېدى. روزىمۇ ئۆزىنىڭ ياڭ جياڭجۇننىڭ قورچىغى ئىكەنلىگىنى، ئۆزى پۈقرانى تېچ قىلىپ تۇرسىلا بولىدىغانلىغىنى، ياڭ جياڭجۇننىڭ ئۈنىڭدىن بىرەر يېڭى ئىش قىلىشتا پايدىلانمايدىغانلىغىنى بىلەتتى.

ياڭ زېڭشىن پومىششىك، باي سودىگەرلەرگە تايىنىپ خەلقنى نوختىلىغان ئىكەن، ئەلۋەتتە، بۇلارنىڭ ئېرىشكەن ھوقۇق-مەنپەئەتلىرىگە تەگمەيتتى. ياڭ زېڭشىن ئادەتتىكى سۈھبەتلىرىدە ياكى مۇتۈھرلەرگە بەرگەن ئاتالمىش كۆرسەتمىسىدە، پۈقرانى ھەددىدىن زىيادە ئەزمەسلىك كېرەك، ئۇنداق بولمىسا، پۈقرا كۈنلەرنىڭ بىردە مۇتۈھرلەرنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، دېگەن گەپىنى دائىم تەكرارلايتتى. ئەمما، چوڭ پومىششكلارنىڭ سۇ مەنبەلىرىنى ئېگەللىۋېلىشى، يەرلەرنى قوشۇۋېلىشى، چوڭ سودىگەرلەرنىڭ سودىدا ئادەتتىكى ئاھالىنى بولۇپمۇ چارۋىچىلارنى ئالداپ بايلىق توپلىشى، كۆپ پايدا ئېلىپ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشى قاتارلىق جىنايەتلىرىنى بولسا ئاڭلىمىغان-كۆرمىگەنگە سالاتتى. گايىدا بىرنەچچە ئاتالمىش مۇتۈھرنى

جازالـــمۇ، ئۆزىنىڭ پايدا-زىيىنىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ جازالايتتى، جازالغاندا ئۆزىگە مەنپەئەت بەرگەندىن باشقا، سىياسى جەھەتتىمۇ بۆلەك چوت سوققانلارنى، يا بولمىسا مەنپەئەت بېرىشتە ئاشۇرۇۋېتىپ، ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئىستىقبالىغا تەسىر يەتكۈزگۈ-چىلەرنى جازالايتتى. ياكى زېكشىن مۇنداق دېگەن: "مەنپەئەتپەرەس-لەرنىڭ ھوقۇق تالىشىشى ناتايىن؛ ھوقۇق تالاشقۇچىلار بولسا مەنپەئەتپەرەس كېلىدۇ." ئەگەر بىرەر مۇتىئەر ھەم مەنپەئەتپەرەس، ھەم ھوقۇقپەرەس بولسا، ياكى زېكشىن بۇنداق ئادەمگە دېققەت قىلاتتى. ياكى زېكشىن ئەۋەتكەن يەرلىك مەمەلدارمۇ ئۇنىڭ مەقسىدى بويىچە ئىش قىلىپ، مۇتىئەرلەرگە يارەملىشىپ خەلقىنى ئېزىقتۇرسا، ئەينى ۋاقىتتا يەنە ئۇلارنى كونترول قىلىپ تۇراتتى.

ئۇ چاغلاردا شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدە شائىيۇ بار ئىدى، شائىيۇلارنىڭ كۆپىنچىسى بايلار ياكى بايلارنىڭ ۋەكىللىرى بولۇپ، شائىيۇلار ناھىيە ئامبىلىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىش قىلاتتى. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، شائىيۇلار ياكى زېكشىنىنىڭ شەھەر-يېزا ئاھالىلىرىنى نوختىلاش، مۇتىئەرلەرنىڭ بىر بىرىنى تىزگىنلىتىشىدە پايدىلىنىدىغان ئاساسىي تايانچى ئىدى. شائىيۇلارنىڭ ھوقۇق-مەنپەئەتى خېلىلا چوڭ ئىدى، كۆپىنچە يەرلىرى بار ئىدى، شۇنىڭدەك ھۆكۈمەت مەھكىمىلىرى بىلەن بىر بولۇۋېلىپ، خەلقنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلاتتى ۋە باستۇراتتى. شائىيۇلار ئېچكىرىدىكى باۋجاڭلارغا ئوخشاش بولۇپ، ھەممە ئەسكىلىكلەرنى قىلاتتى. ياكى زېكشىنىنىڭ ئۆزىمۇ: "شىنجاڭدىكى شائىيۇلار شۇنداق ئەسكىكى، بۇ ھال مەملىكەتنىڭ باشقا يېرىدە يوق، شائىيۇلار كۆپىنچە يەرلىك ئەمەلدارلار بىلەن گېپىنى بىر قىلىۋېلىپ، پۇقرانى ئېزىدۇ" دەپ

ئېتىراپ قىلغان①. ئۇ يەنە: "شائىيۇلار يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ نايغىنى، يەرلىك ئەمەلدارلار شائىيۇلارنىڭ تىلتۇمارى، پۇقرا بۇلارـنىڭ زىيانكەشلىگىگە راسا ئۆچۈردى" دىگەن②. ئەمما، ئۇنداق دىگىنى بىلەن، ئۇ يەنىلا شائىيۇلارنىڭ پىرىنى ساقلاپ قېلىشىنى جېنىنىڭ بىرىچە تەشەببۇس قىلدى، يەنە كېلىپ ئۆلگىچە شائىيۇلۇق تۇزۇمىنى ئۆزگەرتمىدى. ئۇ شائىيۇلۇق تۇزۇمىنى ئاقلاپ: "شىنجاڭ خەلقى ئىچىدە چەنخۇيلار كۆپچىلىك، ئۆلكە تەسىس قىلىنغاندىن كېيىنكى دەسلەپكى چاغلاردا پەرمەتدار لىيۇ جىنتاڭ بەگلىكنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، شائىيۇلۇقنى تىكلىگەن، شائىيۇلار يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ قوماندانلىغىدا يەرلىك ئىشلارنى، مەسىلەن، ئاشلىق بېجى يىغىش قاتارلىقلارنى بېجىرىدۇ، بۇ ئىشلاردا شائىيۇ بولمىسا، ئىش پۈتمەيدۇ، بۇنىڭغا چىيەنخۇينىڭ تىل ـ يېزىغىنىڭ باشقىچە بولغانلىغى سەۋەب بولغان."③ تىل ـ يېزىق مۇناسىۋىتىدىن دىگىنى قالقان بولۇپ، ئەمىلىيەتتە، ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيىتىدە ھۆكۈمرانلىق فۇنكتسىيىسىنى شائىيۇ ئارقىلىق ئىجرا قىلىش ئۈنىڭ ئۈچۈن تېخىمۇ پايدىلىق ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە شائىيۇلارنى ئالماشتۇرۇۋەتكىلى بولاتتى، ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق يەرلىك مۇتەئەرلەرنى بىر بىرىنى تىزگىنلەتىپ، يەرلىك ھۆكۈمەتكە تېخىمۇ بېقىنىدۇرغىلى بولاتتى. شۇ يىللىرى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ھەر قېتىم شائىيۇ سايلاش

---

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار»، 1 ـ جىلت، 1 ـ كىتاپ، 66 ـ بەت.

② يۇقۇرىدىكى كىتاپ، 2 ـ قىسىم، 14 ـ جىلت، 40 ـ بەت.

③ يۇقۇرىدىكى كىتاپ، 1 ـ جىلت، 1 ـ كىتاپ، 65 ـ بەت. نەقىلدىكى "چەنخۇي" دىگەن سۆز ھۆكۈمرانلارنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنى كەمسىتىپ ئاتىشى.

ۋاقتىدا، يەرلىك ئاقساقاللار بىر بىرى بىلەن تالىشاتتى، بىرقانچەيـ
لەن ئۆزلىرىنىڭ ئادەتتە ھۆكۈمەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە
تايىنىپ، نەپ تېگىدىغان، يۆلەنگۈچىلىگى بولغان بۇ ئورۇنغا ئىگە
بولۇۋالاتتى. بولۇپمۇ بۇ رىقابەتتە قەشقەرلىقلەر بىلەن ئاتوشلۇقلار
تېخىمۇ بەك ھۇنەر كۆرسىتەتتى. مەسىلەن، شۇ چاغلاردا يەركەندىكى
ئىككى چوڭ پومىشىك ــ مۇھەممەت سىيت بىلەن ھۇشۇر ئۆز قەۋمـ
دىكىلەرنىڭ شائىيۇ بولۇشى ئۈچۈن، يەركەن ئامبىلى، قەشقەر ۋالىسىغا
سوغا ـ سالام ببرىپ تۇرغان. ئۇلار مۇشۇ مۇناسىۋەت ئارقىلىق،
نوپۇغۇن نامرات دىخانلارنىڭ يەرلىرىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالغان؛ ئادەتتە
خەلقتىن بىر نەرسە ئېلىۋالماقچى بولسا، ھۆكۈمەتنىڭ غالچىسى ــ
ئۆزلىرىنىڭ غالچىسى ئارقىلىق، ھەمىشە ئۆز ئارزۇلىرى بويىچە ئىش
قىلىپ تۇرغان. بەزى شائىيۇلار ناھىيە ئامبىلى ۋە باشقا ئەمەلـدار ـ
لارغا پايدا كەلتۈرۈش ئارقىلىق، بۇ ئەمەلـدارلارنى چاڭگىللىغا
كىرگۈزۈۋېلىپ، ئۆمۈرۋايەت شائىيۇ بولۇۋالغان، ئۇلارنى شائىيۇلۇقتىن
ھېچكىمۇ ئېلىۋېتەلمىگەن.

دىمەك، ياڭ زېڭشىن ھاكىمىيىتى ۋاڭ ـ گۇڭ ئاقسۆڭەكلەر، چوڭ
پومىشىكلار، چوڭ سودىگەرلەرگە ۋە ئۇلارنىڭ غالچىلىرى ــ چاپار ـ
مەنلەر، خىزمەتكارلار ۋە شائىيۇلارغا تايانىدى. بۇنىڭدىن پۇقرالارنىڭ
تۇرمۇشىنىڭ قانداقلىغىنى قىياس قىلىش تەس ئەمەس.

ئاخىردا، ياڭ زېڭشىننىڭ دىن، مىللى مۇناسىۋەت قاتارلىقلار
ئارقىلىق ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىگەنلىگىگە دائىر مىسالـلارنى
كەلتۈرمەكچىمەن.

جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 8 شەھەرنىڭ تۇنجىسى بولغان قەشقەر
شۇ چاغلاردا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ تېچ ياكى مالىمان بولۇشىغا

تەسىر كۆرسىتىدىغان جاي ئىدى. ياڭ زېڭشىن ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا، دىنىي ۋە مىللى (ئۇيغۇرلارنى خۇيزۇلار ئارقىلىق باشقۇرۇش) مۇناسىۋەت ئارقىلىق كونترول قىلماقچى بولۇپ، ئۆزىنىڭ يېقىنى بولغان خۇيزۇ ما فۇشىڭنى قەشقەرگە باشبۇغ قىلىپ ئەۋەتتى. ما فۇشىڭ قەشقەردە زورلۇق-زومبۇلۇق قىلدى، نۇرغۇن خوتۇن ئالدى، پۇقرانىڭ خوتۇن-قىزلىرىنى ئايال-ئاستى قىلدى، ئۇمۇمىنىڭ ۋە خۇسۇسلارنىڭ يەرلىرىنى ئىگىلىۋالدى، خەلقنىڭ مال-مۈلۈكلىرىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالدى، تۇرلۇك جازا ۋاستىلىرىدىن كەلسە-كەلمەس پايدىلىنىپ، كىشىلەرنىڭ پۇت-قولىنى كەستى، كەلسە-كەلمەس قىرغىنچىلىق قىلدى. بۇ ئىشلارنى ياڭ زېڭشىن ئاڭلىماسقا سالدى. كېيىنكى چاغلاردا ما فۇشىڭ ئەنگلىيە ۋە چار روسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن تىل بىرىكتۈرگەنلىگى ۋە بېيجىڭغا ئادەم ئەۋەتىپ، ياڭ زېڭشىننىڭ تىزگىنىدىن قۇتۇلۇشقا ھەرىكەت قىلغانلىغى ئۇچۇنلا، ياڭ زېڭشىن ما شاۋۇۋۇنى ئەۋەتىپ ما فۇشىڭ بىلەن ئوغلىنى ئاتقۇزۇۋەتتى، ئۇ ما فۇشىڭنى ئېتىشىنىڭ ئاساسى سۈپىتىدە، ئۆزىنىڭ سۈكۈت قىلىشى بىلەن ما فۇشىڭ قىلغان جىنايى شۇملۇقلارنى 10 ماددا قىلىپ تىزدى.

ما شاۋۇۋۇمۇ خۇيزۇ ئىدى، يەنە كېلىپ ئىھۋان مەزھىبىنىڭ ئىمامى ما يۈەنجاڭنىڭ پۈشتى ئىدى. ياڭ زېڭشىن ئۇنىڭدىنمۇ پايدىلىنىپ، ئۇنى قەشقەرگە ۋالى قىلدى (ئۇ چاغدا خوتەنمۇ قەشقەرگە قارايتتى)، ما شاۋۇۋۇ خۇسۇسى تۇرمۇش جەھەتتە ما فۇشىڭدىن سەل ياخشى بولسىمۇ، ئەمما "مۇلۇكچەرەس" ئىدى، ئۇ يەنە دىنىي مۇناسىۋەت ئارقىلىق دىندارلارنى شىلۋالاتتى. ئۇ ياڭ زېڭشىنغا ئىزچىل سادىق بولغاچقا، ياڭ زېڭشىن ئۇلگىچە بولغان ئارىلىقتا قەشقەردە ۋالى بولۇپ تۇرە-

ۋەردى. جەنۇبىي شىنجاڭدا ئۇزاق تۇرغان گۇ فېن مۇنداق دىگەن: "ياڭ جياڭجۇنىنىڭ ما دوتەيىنى قەشقەردە تۇرغۇزۇشى ئۇ يەردە 100 مىڭ كىشىلىك قوشۇن تۇرغۇزغانىدىنمۇ ئەۋزەل ئىش بولدى. چۈنكى، ما دوتەي دىنىي جەھەتتىكى ئاقساقال بولۇپ، ئۇيغۇرلار ۋە خويزۇلار ئارىسىدا تەسىرى ناھايىتى چوڭ ئىدى. ئۇ ياڭ جياڭجۇنىنىڭ سىياسىتىنى بىلەتتى، ئىزچىل تۇردە ياڭ جياڭجۇنىنىڭ يوليورۇغى بويىچە ئىش قىلىپ كەلدى. ئۇ چاغدا قەشقەردىكى ھەتتا ئاقسۇدىكى نۇرغۇن خەنزۇ ئەمەلدارلار ھەل قىلالمىغان مەسىلىلەرنى ما دوتەي ئوڭۇشلۇق ھەل قىلدى. "

ياڭ زېڭشىن ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى دىنىي كۆچىكە تايىنىپ مۇستەھكەملىگەنلىگىنى يوشۇرمىغان، ئۇ 1923 ـ يىل 1 ـ ئايىنىڭ 4 ـ كۈنى ناھىيىلەر، ۋىلايەتلەرنىڭ باشلىقلىرىغا بەرگەن بىر مەخپى بۇيرۇغىدا مۇنداق دىگەن:

"...يېقىندىن بېرى جايلاردىكى ئەمەلدارلار دىنغا قارىتا كەمسىتىش پوزىتسىيىسىنى تۇتۇۋېتىپتۇ ھەمدە سەۋەپسىزلا ئاخۇنلارنى ئالماشتۇرۇش، بانا ـ سەۋەپ بىلەن جازالاش ئىشلىرى كۆرۈلۈۋېتىپتۇ، دىگەن گەپنى ئاڭلاپ قالدىم. بۇنداق قىلىش خەلقنىڭ رايىغا توغرا كەلمەيدۇ. چەنخۇيلارنىڭ دىنغا ئېتىقات قىلىشى، ئاخۇنلارنى ھۆرمەتلىشى ئۇلارغا سىڭىپ كەتكەن ئادەت، ئۇلارنىڭ نادانلىغىمۇ مۇشۇنىڭدا، ياخشىلىغىمۇ مۇشۇنىڭدا. ئەگەر چەنخۇيلار دىنغا ئېتىقات قىلمىغان، ئاخۇنغا ھۆرمەت قىلمىغان بولسا، ئۇلار ھەچنىمەدىن ھەزەر ئەيلىمەيتتى ـ دە، ئۇلارنى ھۆكۈمەتنىڭ قانۇنى بىلەن باشقۇرۇش تەسكە چۈشەتتى. روسىيەدە قالايمىقانچىلىق ئەمدىلا بېسىقتى، ئىلىمىزنىڭ چېگرىسى نەچچە مىڭ چاقىرىم بولۇپ، نۇرغۇن يېرى روسىيە بىلەن چېگرىداش، رادىكاللارنىڭ مەسلەكلىرى، سوتسىيالىستلار پارتىيىسىنىڭ ئېقىمى ئىلىمىزگە ئاستا ـ

ئاستا كىرمەكتە، بۇنى توسۇالغىلى بولمايدىغاندەك قىلىدۇ. بۇ رادىكال-لارنىڭ مەقسىدىمۇ دىنىنى يوقىتىش، ئاخۇنلارنى ئاغدۇرۇش، ئۇلار ئاۋال جەزمەن دىنىنى يوقىتىدۇ، ئاندىن ئۆزىنىڭ خالىغىنىنى قىلىپ، ھۆكۈ-مەتسىزلىك، مۇلۇكنى تەكشىلەش، باراۋەرلىك دېگەنگە ئوخشاش سەپسە-تىلەرنى تەشەببۇس قىلىدۇ. ... كىشىلەرنىڭ رايىنى ئۆزىگە قارىتىپ، ھازىرقى ھالەتنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ئەمەلدارلىرىمىزنىڭ دىندىن پايدىلانغىنى، خۇيزۇلار ۋە چەنخۇيلارنىڭ كىتاب-نامەلىرىگە ھۆرمەت قىلغىنى تۆزۈك. ... شۇ سەۋەپتىن، ھەرقايسى ۋالىلارغا، شۇنىڭدەك ۋالى-لارنىڭ قارىمىغىدىكى ئامباللارغا، ناھىيە ئەمەلدارلىرىغا بۇيرۇيمەنكى، بۇنىڭدىن كېيىن چەنخۇيلارنىڭ ئاخۇنلىرىنى سەۋەپسىز ئالماشتۇرۇۋەتمە-مەكلار، دىنىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن، ئۇلارنى قەستەن خورلاشقىمۇ بولمايدۇ."①

ياڭ زېڭشىن دىنىي ئاقساقاللارغا تايىنىپ خەلقنى تىزگىنلىمەكچى بولغان ئىكەن، ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ ھوقۇق-مەنپەئەتلىرىنى قوغ-دايتتى، ئۇلارنىڭ خەلقنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشى ۋە خەلقنى ھۆكۈمرانلىق قىلىشىنى قوللايتتى. ياڭ زېڭشىننىڭ ئىسلام دىنى بىلەن خوشى يوق ئىدى، ئۇ پەقەت ئاخۇن قاتارلىق دىنىي ئاقسا-قاللارنى نوختىلاش ئارقىلىق پۈتۈن مۇسۇلمانلارنى نوختىلاش كويىدىلا ئىدى، خالاس. ئۇ دائىم مەسچىتلەرنىڭ ئاخۇنلىرىغا مۇسۇلمانلارغا قۇرئاننى كۆپلەپ سۆزلەش، ئۇلارنى خۇداغا سېغىنىد-دىغان، ئۆز نېسۋىسىگە شۈكۈر قىلىدىغان، جايلاردا تېچىلىقنى مۇستەھكەملەيدىغان قىلىش توغرىسىدا كۆرسەتمە بېرەتتى، باشقىچە ئېيتقاندا، ياڭ زېڭشىن بۇنىڭدىمۇ ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇستەھ-

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار»، 2 - قىسىم، 14 - جىلت، 45 - بەت.

كەملەشنى كۆزده تۇتاتتى. 1921 ـ يىل 9 ـ ئايىنىڭ 10 ـ كۈنى ياڭ زېڭشىن مەسچىتلەرنىڭ ئاخۇنلىرىغا يازغان مۇراجەتنامىسىدە مۇنداق دېگەن: "مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، جۇڭگونىڭ ھەرقايسى ئۆلكىلىرىدە خەلق نامراتلىشىپ، بايلىق قۇرۇپ كەتتى، بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان جايلار كۆپ، ساق تۇرۇۋاتقان جايلار ئاز. شىنجاڭ خەلقىلا 9 يىلدىن بېرى توغرا كەيپىيات ئىچىدە تۇرمۇش كەچۈرمەكتە، خەنزۇ، موڭغۇل، خۇيزۇ، چەنخۇي، قازاق، بۇرۇت خەلقى بەخت ـ سائادەتلىك، تىنچ ـ ئامان ياشماقتا، بۇ ئىنتايىن زور بەخت. ھازىرقى شارائىتتا، جۇڭگولۇقلار ئىچىدىمۇ، چەتئەللىكلەر ئارىسىدىمۇ تىنچلىقنى بۇزۇش، جايلاردىكى تىنچ ھالەتنى ئۆزگەرتىش قەستىدە بولۇۋاتقانلار بار. پېقىر ئۆلكە باشلىغى شىنجاڭ خەلقىنىڭ نېسىۋىسىگە شۈكۈر قىلىپ، ساتقىنلارنىڭ قۇتراتقۇلۇقلىرىغا قۇلاق سالماسلىغىنى، يامان نىيەتتە بولماسلىغىنى، يولدىن چىقىدىغان ئىشلارنى قىلماسلىغىنى قاتتىق ئۇمىت قىلىمەن، ئۇنداق ئىشلارنى قىلغانلار ئۆزىگىمۇ، باشقىلارغىمۇ زىيان سالىدۇ. جايلارنىڭ تىنچ بولۇشى ئەل ـ جامائەتنىڭ بەختى. ئۆز نېسۋىسىگە شۈكۈر قىلماي، ئىچى قارىلىق قىلغانلارنى ئاخۇنلىرىمىز، ئاقساقاللىرىمىز نامىنى ئاتاپ تۇرۇپ يەرلىك ئەمەلدارلارغا مەلۇم قىلسا، بۇنداقلار قاتتىق جازالانسا ياخشى بولىدۇ، توپىلاڭچىلارنى يوقتىش ئەلنى ئەمىن قىلىش ئۈچۈندۇر، ئۇلارغا مادارا قىلماسلىق كېرەك. "① مانا بۇنىڭدىن ياڭ زېڭشىننىڭ ئاخۇنلارغا تاينىنىشتىكى مەقسىدىنى ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

---

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەبلىكلەردىن ساۋاقلار»، 2 ـ قىسىم، 13 ـ جىلت، 42 ـ 43 ـ بەتلەر.

خەنزۇلارنى نوختىلاش - تىزگىنلەشكە كەلسەك، ياكى زېڭشن ئىچكىرىدىن چىقىقان خەنزۇلارنىڭ ھەممىسنى "پەسلەر" دەپ قارىغاچقا، بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭغا ئەمەلدار، ئوقۇغۇچى تەقسىم قىلىشنى، بوز يەر ئۆزلەشتۇرگۈچىلەر ياكى جىنايەتچىلەرنى ئەۋەتىشنى ئىزچىل رەت قىلدى. 1915 - يىلى، ئۇ شىنجاڭدا ئولتۇراقلاشقان كاندىدات ئەمەلدارلارنى ۋە باشپانا ئىزدەپ كەلگەن ئۇيغۇق - تۇققان، دوست - يارەنلىرىنمۇ راسخوت بىلەن كۆپلەپ ئۆز يۇرتىغا قايتۇردى ھەمدە شىنجاڭغا كىرىش ۋە شىنجاڭدىن چىقىش پاسپورت تۈزۈمنى ئورناتتى، يەنى ھەرقانداق ئادەم شىنجاڭ ئالى ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ تەستىقسىز شىنجاڭدىن كېتەلمەيتتى، شىنجاڭغىمۇ كىرەلمەيتتى. شىنجاڭنىڭ ئىچكىرى بىلەن ۋە چەتئەللەر بىلەن بولغان خەت ئالاقىسىمۇ تولۇق تەكشۈرۈلەتتى؛ جايلاردا چىقىدىغان گېزىتلەرمۇ ياكى زېڭشنىڭ ئۆزىنىڭ رۇخسەتسىز شىنجاڭغا كىرەلمەيتتى.

ياكى زېڭشن شىنجاڭدىكى خەنزۇلارنىڭ كونىلىرىغا (دىخانلىرىغا) ئانچە دىققەت قىلمىغاندىن باشقا، سودىگەرلىرىگە ۋە يېڭىلىرىغا ئۇلارنىڭ گۈرۈھ - مەزھەپلىرى بويىچە تىزگىنلەش سىياسىتىنى قوللاندى، ھەرقايسى گۈرۈھ - مەزھەپلەرنىڭ پايدا - زىيان زىددىيەتىدىن پايدىلىنىپ، ھەر بىر گۈرۈھ - مەزھەپنىڭ بولۇپمۇ گېلاۋخوجىنىڭ ھەركىتىنى بىلىپ تۇراتتى؛ سودىگەرلەر بىلەن پومىشىكلارنىڭ ھەربى، سىياسى ساھەدىكى ئەرباپلار بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت باغلىشىنى توساتتى ھەمدە چەكلەيتتى. ئۇ دائىم مۇنداق دەيتتى: بايلار (سودىگەرلەر بىلەن پومىشىكلارنى دېمەكچى) ھۆكۈمەت بىلەن ئالاقە باغلاشتا پۇل تېپىشتىكى قولايلىقنى كۆزلىگەن بولسا، بۇ بىر گەپ،

ئەگەر ھۆكۈمەتنى نېرى-بېرى قىلىپ، ئەمەلدارلارنىڭ كۈچىگە تايىنىپ "خەقنى بوزەك قىلىش"نى كۆزلىگەن بولسا، ئەمەلدارلار بايلارنىڭ پۇلىنى خەجلەپ باشقا مەقسەتكە يەتمەكچى بولغان بولسا، ئۇ ھالدا، ئەمەلدارلار چاتاقنىڭ ئالدىنى ئالمىسا بولمايدۇ. ئۇ مۇنداق دېگەن: مىنگو قۇرۇلغاندىن بېرى، شۇ سەنتەي غۇلجىدا "شىمىنشەن" رەخت سېتىش گۈۋانامىسى تارقىتىشتا، لېۋ رۇيتنىڭ ماناستا گۈرۈھۇازلىق تەشكىلاتى قۇرۇشتا بايلارنىڭ ياردىمىگە ئېرىشكەن. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا لېەن كوي پەرمەتدار بولغاندا، تېەنجىنلىكلەر مەزھىبى بىلەن سەنشىلىكلەر مەزھىبى ئەمەلدارلىقنى تالىشىپ توپلاڭ كۆتەرگەن، ئۇلكە مەركىزىدىكى پەنخۇجيې كوچىسىنى كۆيدۈرۈۋەتكەن. شىنجاڭدىكى خەنزۇلار يېتىم قالدۇق دەپ يۇرت بويىچە گۈرۈھ بولۇۋالغان، ئەمەلدارلار بىلەن سودىگەرلەرنىڭ بىر بىرىگە يۆلەنچۈك بولۇشى خالى بولغىلى بولمايدىغان ئىشتەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمما، ھەر بىر گۈرۈھ بىر بىرى بىلەن قاتتىق زىتلىشىپ قالغاندا، ئۇلكە ئەمەلدارى بۇ ئەھۋالنى يېغىشتۇرالمىسا، ئويلاپ يەتكۈسىز ئاقىۋەتنىڭ كېلىپ چىقىشى مۇقەررەر.

ئۇ چاغدا شىنجاڭدىكى ئەمەلدارلار ئاربىدا خۇنەن-خۇبېي گۈرۈھى، جېجىياڭ-جياڭشى-جياڭسۇ گۈرۈھى، سىچۈەن گۈرۈھى، يۈننەن گۈرۈھى، گەنسۇ گۈرۈھى دېگەن گۈرۈھلار بار ئىدى. سودا ساھەسىدە تېەنجىن گۈرۈھى، شەنشى-گەنسۇ گۈرۈھى، خۇنەن گۈرۈھى بار ئىدى. ئۇلار ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈپ، بىر بىرىنى يەكلەيتتى. ياڭ زېڭشىن يۈرتئازلىق قىلمايتتى، لى يىن ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، ئۇ يۇننەنلىكلەرنى تېخىمۇ ئەتىۋارلىمايدىغان بولۇپ قالغان

ئىدى، باشقا گۈرۈھتىكىلەرنىمۇ نۆۋەت بىلەن ئىشقا قويۇپ، ھەچقايسى گۈرۈھ ئادەملىرىنىڭ مۇھىم ئورۇنغا ئۈزاق ۋاقىت چىقىۋېلىشىغا ياكى مۇھىم ھوقۇقنى ئۈزاق ۋاقىت ئىگىلىۋېلىشىغا يول قويمايتتى، بۇنىڭغا دائىر تەپسىلات توغرىسىدا كېيىنكى بۆلۈمدە توختىلىمەن. سودا ساھەسىدىكى چوڭ ئەربابلارنى ياڭ زېڭشىن كۆپ بولغانلىقىمۇ سودا جەمئىيىتىنىڭ باشلىغى قىلىپ قويۇلاتتى. ياڭ زېڭشىن ئۆلگۈچە بولغان ئارىلىقتا، ئەڭ چوڭ گۈرۈھ بولغان تىەنجىن گۈرۈھىدىن سىياسى ساھەگە كىرگەنلەر ناھايىتى ئاز ئىدى، يۇقۇرى ئەمەل تۇتقانلار توغرىلىق ئېغىز ئېچىش تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس. تىەنجىن گۈرۈھىدىكىلەرنىڭ ئەمەلدار بولۇشنى مەنسىتمەسلىگى ئەلۋەتتە بۇنىڭ بىر سەۋەبى، ئەمما، ئاساسلىقى، ياڭ زېڭشىن سودىگەرلەرنىڭ ۋە ئۆلارنىڭ باللىرىنىڭ سىياسى ساھەگە كىرىشىنى چەكلەيتتى.

شۇ چاغدىكى ئىچكى-تاشقى ۋەزىيەتتە، ياڭ زېڭشىن نوختىلاش-تىزگىنلەش سىياسىتىنى قوللىنىپ، ئون نەچچە يىل ئەمىن-تىنچ ۋەزىيەت ياراتقان ئىدى، ئەمما كېيىن، ئويلىمىغان يەردىن پۇتاق چىقتى دېگەندەك، ئۆزى نوختا سالغان ئادەمنىڭ قوللىدا ئۆلدى. فېئودال ھۆكۈمرانلارنىڭ تارىخ چاقىنى ئىلگىرىلەتمەسلىك غەرىزى، ئاخىر بېرىپ، نېيىتى ياماننىڭ قازىنى تۆشۈك، دېگەندەك نەتىجە بىلەن ئاخىرلىشىدۇ، خالاس.

قول ئاستىدىكىلەرگە قوللانغان ئۇسۇلى

ياڭ زېڭشىنىڭ قول ئاستىدا ئىشلەيدىغان ئەمەلدارلار ئىچىدە مۇلكى ئەمەلدارلارنىڭ كۆپچىلىگى خەنزۇلار ئىدى، ھەربى ئەمەل-

دارلارنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەپتىسەر، مەسىلەن، شىجائ، لۇجاڭدىن باشقىلىرىنىڭ تولىسى بولۇپمۇ يېڭجاڭ دەرىجىلىك ئەپتىسەر-لەرنىڭ تولىسى خۇيزۇلار ئىدى (ئۇ چاغلاردا يېڭجاڭ بولغان ئازراق ئۇيغۇرلارمۇ بار ئىدى).

ياڭ زېڭشىن كادىر ئىشلىتىشتە بىرقانچە پىرىنسىپ بويىچە ئىش كۆرەتتى. ئۇنىڭ بىرىنچىسى، "ئەخلاق"لىقلارنى ئىشلىتىش. ياڭ زېڭشىن مۇنداق دېگەن: "ئادەم ئىشلىتىشتە ئاۋال ئەخلاقىغا قاراش لازىم، ئەخلاقسىزلارنى ئىقتىدارلىق بولغان ھالەتتىمۇ يەكىلىك بىلەن ئىشلىتىشكە بولمايدۇ. ئۇنداقلارنى كېچىك ئىشقا قويغاندا كېچىك زىيان، چوڭ ئىشقا قويغاندا چوڭ زىيان كېلىپ چىقىدۇ، ئىشقا قويماق ئاسان، ئىشتىن بوشاتماق تەس." ① ئۇنىڭ "ئەخلاق-لىق ئادەم" دېگىنى ئۆزىنىڭ قوماندانلىغىغا بويسۇنىدىغان، باشقا سۆز-ھەركەتلەردە بولمايدىغان، رۇخسەت قىلغان دائىرىدە چۈنتىگىنى تولدۇرىدىغان، خۇسۇسى تۇرمۇش جەھەتتە ئېتىۋاللىق جەمىيەتنىڭ ئاتالمىش "ئەخلاقى"غا بىرقەدەر ئەمەل قىلىدىغان، ئومۇمەن، ناچار ھەۋەسلىرى بولمىغان، ئەينى ۋاقىتتا ئۆز گۇرۇھىدا ياكى باشقا گۇرۇھلاردا مەلۇم ئابرويى بولغان ئادەملەر ئىدى. ياڭ زېڭشىن بۇنداقلارنى كۆپىنچە مۇھىم ئورۇنلارغا ئۆستۈركەن ھەمدە ئۇزاق مۇددەت ئىشلەتكەن. مەسىلەن، ياڭ زېڭشىننىڭ ئاساسلىق مەمۇرى ئاپاراتى بولغان مەمۇرى ئىشلار نازارىتى (مىنگونىڭ 10-يىلىغىچە، ماۋارىپ نازارىتى، سانائەت نازارىتىنىڭ نازىرلىغىنى مەمۇرى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى قوشۇمچە ئۆتىگەن، بۇ ئىكىكى نازارەت مەمۇرى

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەبلىكلەردىن خاتىرىلەر»، 12-جىلت، 11-بەت.

ئىشلار نازارىتىنىڭ ئىككى بۆلۈمىگە تەڭ ئىدى)نىڭ نازىرى يى باۋيى (خۇنەنلىك)، جاڭ مىڭيۈەن (يۈننەنلىك)، سانائەت نازارىتىنىڭ نازىرى يەن يۈشەن (گەنسۇلۇق)، مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى پەن جېن (ئەنخۇيلۇق)، ماۋارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى لیۇ ۋېنلۇڭ (خۇنەنلىك)، ئاقسۇ ۋالىسى شۇ يىشەن (ئەسلى ئىسمى شۇ چيەن، گەنسۇلۇق)، مەخپى ئىشلار كاتىۋى گۇ فېن (لياۋنىڭلىق) ۋە ئالدىدىكى بۆلۈمدە تىلغا ئېلىنغان قەشقەر ۋالىسى ما شاۋۋۇ قاتارلىقلار مانا مۇشۇنداق ئادەملەردۇر. مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى پەن جېنىنلا مسالغا ئالساق، ئۇ ھەقىقەتەن كونا جەمىيەتتىكى ئاتالمىش ئەخلاقلىقلارنىڭ بىرى بولۇپ، ياڭ زېڭشىننىڭ كۆرسەتمىسىگە ئىزچىل ئەمەل قىلىپ كەلگەن، زادىلا خيانەتچىلىك قىلمىغان؛ ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن پەن جېننىڭ ئائىلە تەۋەلىرىگە ئېيىپرىپ بېرىش ئۈچۈن ماڭا 3 مىڭ يۈەن پۇل بەرگەن ۋە بۇ ئىشنى خەققە دېمەسلىكنى تاپىلىغان. ئۇ پەن جېننىڭ قولىدا تۇزۇك نەرسە يوق، شۇڭا غەمخورلۇق قىلدىم، بۇ ئىشنى باشقىلار بىلىپ قالسا، كېيىن باشقا يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلماق تەس بولىدۇ، دېگەن.

ئىككىنچىسى، ياڭ زېڭشىن ئىقتىسادى يۇقۇرىراق ئادەملەرنى، زۆرۈر تېپىلغاندا، ئىشلىتەتتى، ئەمما، بۇنداق ئادەملەر ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرمەي، خالىغىنىچە ھۆكۈم سۈرمەي، ياڭ زېڭشىن كۆرسەتكەن دائىرىدە ئىش قىلىشى كېرەك ئىدى، بولۇپمۇ بۇنداقلارنىڭ ئۆز ھوقۇقىنى كېڭەيتىشنى چەكلەيتتى. يۈننەنلىك ياڭ فېيشيا ياپونىيىدە ئوقۇغان بولۇپ، 1913 ـ يىلى ياڭ زېڭشىننىڭ تەيىنلىشى بىلەن غۇلجىدا تۇرۇشلۇق مەسلىھەتچى بەگ (كېيىن شەھەر مۇداپىئە بېگى)

بولغان، شۇ چاغلاردا جايلاردىكى داۋالغۇش ۋەزىيەتنى ئوڭشىغان، كېيىن روسىيە قازاقلىرىنىڭ غۇلجىغا قېچىپ كېلىش ۋەقەسى بىلەن ئاق ئورۇسلارنىڭ پاراكەندە سېلىش ۋەقەسىدەك جىددى ۋەقەلەرنىمۇ بىر تەرەپ قىلغان. ئەمما، بۇ ۋەقەلەرنى بىر تەرەپ قىلىش داۋامىدا، ئۇ ياڭ زېڭشىننىڭ سىزىغىدىن چىقالمىغان، گايندا ياڭ زېڭشىننىڭ كۆرسەتمىسىدىن باشقىچىرەك پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويغانىدا، ھەر قېتىم دىگۈدەك ياڭ زېڭشىندىن دەككە يىگەن. مەسىلەن، ئۇ شەھەر مۇداپىئە بېگى بولغاندىن كېيىن ئۇزاق ئۆتمەيلا ئەسكەر كۆپەيتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلغان، روسىيە قازاقلىرى غۇلجىغا قېچىپ كەلگەندە يېڭى قوشۇن بېرىشنى تەلەپ قىلغان، ئاق ئورۇسلار غۇلجىغا كىرگەندە، ئاق ئورۇسلارنى توتۇپ ئۆلكە مەركىزىگە ئېپىبېرىشنى تەلەپ قىلغان، كېيىن مەمۇرى ئاپارات تەسىس قىلىشنى، قىسمەندىكى كەم قالغان ئەپتىسەر-جەڭچىلەرنىڭ سانىنى تولۇقلاپ بېرىشنى تەلەپ قىلغان، ئۇنىڭ بۇ چوڭراق تەلەپلىرىنىڭ ھەممىسىنى ياڭ زېڭشىن رەت قىلغان. 1922-يىلى بولسا كېرەك، ياڭ زېڭشىن ئاخىر ئۇنى ۋەزىپىسىدىن يۆتكىدى ۋە بىكار قىلىپ قويۇپ ئىشلەتمىدى. ياڭ فېيشيامۇ چاققان چىقىپ، دەرۋىشلىك چاپىنىنى كىيىدى-دە، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ، جېنىنى ساقلاپ قالدى. يەنە مەسىلەن، ھەربىي ئىشلار جەھەتتە قابىلىيەتلىك بولغان جاڭ جيەن چاغانتوقايىنى ساقلاش، ئاق ئورۇسلارنىڭ چۆچەكنى پاراكەندە قىلىش ۋەقەسىنى ھەل قىلىش قاتارلىق زور ئىشلاردا خىزمەت كۆرسەتكەن بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلىش مەسىلىسىدە ياڭ زېڭشىن ئۆزى ھەممىنى پىلانلاپ بەرگەن، ھەتتا ھەربى يۈرۈش ئورۇنلاشتۇرۇلمىسى، چەتئەللىكلەر بىلەن بولغان ئالاقىدىكى نوتا ئارگىنالى

قاتارلىقلارنىمۇ ياڭ زېڭشىن ئۆزى تەييارلىغان، تېلېگرامما بۇيرۇقلىرى ياڭ زېڭشىننىڭ يولبورۇقلىرى بويىچە بېرىلگەن؛ چۆچەكتە ۋەزىيەت تۇراقلىشىپ بولغاندا، جاڭ جيەننىڭ ھاكاۋۇرلىشىپ كەتكىنىنى سەزگەن ياڭ زېڭشىن ئۇنى ۋاللىق مۇددىتى توشمايلا چۆچەكتىن دەرھال يۆتكەپ كەلدى ۋە ئىككىنچى مۇھىم ئىشقا قويمىدى.

ئۇچىنچىسى، قورقۇنچاق، قابىلىيەتسىز، ئەمەلدار بولۇشنى ئويلىشىنىڭ يولى قىلىۋالغان، ئەمما ئارتۇقچە ئەسكىلىك قىلىشقا پېتىنالمايدىغان كىشىلەرنى ياڭ زېڭشىن ئىچ-ئىچىدىن كەمسىتەتتى، لېكىن ئۇنداق ئادەملەرنى ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىگە زىيان كەلتۈرەلمەيدىغانلار دەپ قارايتتى. ئۇ چاغلاردا شىنجاڭدىكى ئاساسلىق يەرلىك ئەمەلدارلار (ناھىيە ئامبالىرى) مۇشۇنداق ئادەملەر ئىدى، ھېيىجىغا پارلامېنت ئەزاسى قىلىپ ئەۋەتىلگەنلەر ياكى ئىچكىرىگە ئەۋەتىلگەنلەر ۋە چەتئەلگە ئەلچىلىككە ئەۋەتىلگەنلەرمۇ مۇشۇنداق ئادەملەر ئىدى. مەن ياڭ زېڭشىننىڭ يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ بەك كۆپ خىيانەتچىلىك قىلغانلىغىغا ئاچچىقلانغانلىغىنى بىرنەچچە قېتىم كۆرگەن ئىدىم، ئەمما مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى ئۇ ئۆز قولى بىلەن بۇيرۇق چۈشۈرۈپ بىرنەچچە خىيانەتچى ئەمەلدارنى ئۆلتۈرگەنلىگى ۋە سولغانلىغىنى ھېساپقا ئالمىغالدا، كۆپ بولغانلىرىمۇ بۇنداقلارنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلايتتى ياكى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن شىنجاڭدىن چىقىرىۋېتەتتى، خالاس. مەسىلەن، 1922-يىلى ئاقسۇ ئامبىلى شۇ ۋاقىتتا بېجىنى كۆپ ئالغانلىغى تۈپەيلىدىن ئەيىپلەنگەندە، ياڭ زېڭشىن ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ قاتتىق جازالاش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈپلا قويدى، لېكىن شۇ ۋاقىتتا كېيىن يەنىلا ئەمەلدارلىق سورۇنىدا

تا شېڭ شسەي هوقۇقنى قولغا ئالغاندىن كېيىنكى دەسلەپكى مەزگىل-لەرگىچە يۈردى، 1935 - يىلىنىڭ بېشىدا قۇتۇبىدا هاكىم بولۇپ ئىشلەۋاتقان چېغىدا خىيانەتچىلىك سەۋەبى بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈل-گەندىن كېيىنلا تۇغقىشتى. قوللىدىن ئىش كەلمەيدىغان، شۇڭا ئۆزىنىمۇ كۆرسەتمەيدىغان، ئەمەلدار بولۇشتىن باشقا، يەر ۋە سودا ئىشلىرى بىلەن ئوقەت قىلىپ، ئېكسپىلاتاتسىيەگە تايىنىپ بېيىغان-لارنى ياڭ زېڭشىن ياخشى كادىر هىساپلايتتى، مەسىلەن، "سامان قوساق" دېيىلدىغان لى رۇڭ (بارىكۆللۈك، كېيىن ئۇرۇمچىگە ۋالى بولغان، شۇنىڭدەك سانائەت ئىشلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈش مۇناسى-ۋىتى بىلەن جىلى، فېڭتىيەن قاتارلىق جايلارغا بارغان)، تۇرمۇش ئىستىلىدا ئىزچىل تۇردە ياڭ زېڭشىننى ئۆلگە قىلغان لى جۇڭلىن (غۇلجىلىق، لەقەمى "لى موڭغۇل"، ئاخىردا چۆچەكىنىڭ ۋالىسى بولغان) ياڭ زېڭشىن ئۆلگىچە بولغان ئارىلىقتا دەۋر سۈرگەن ھەمدە ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە ياكى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىش پۇرسىتىگە ئىگە بولغان. لى جۇڭلىن: ياڭ جياڭجۇن نادان، ئۆزىنى تاشلىۋەتكەن، ئۆزىنى قابىل كۆرسەتمەيدىغان، ئۆز گېپىنى يورغىلاتمايدىغان ئادەملەرگە ئامراق دېگەن. لى جۇڭلىن ئەينى يىللاردا بېيجىڭدا پارلامېنت ئەزاسى بولغان چېغىدا "ساۋساۋ تەرەپكە ئۆتكەن شۇ شۇدەك بولۇش"نى مەقسەت قىلغان، تۈزۈكرەك گەپمۇ قىلمايدىغان بولۇۋالغان، كوچا ئايلىنىش، زىياپەت يېيىش قاتارلىق ئىشلاردىن باشقا، ئۇ بۆلەك ئۆلكىلەردىن كەلگەن پارلامېنت ئەزالىرى بىلەن هىچقانداق سىياسى ئالاقە قىلمىغان، پەقەتلا ئاڭلىغان-كۆرگەنلىرىنى ياڭ جياڭجۇنگە مەلۇم قىلغان، ئۇنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىش قىلغان.

تۆتىنچىسى، ياڭ زېكشىن ئىچكىرىدىن ئەۋەتىلگەن بىرقەدەر قابىلىيەتلىك ياشلارنى① ئىشلەتسەمۇ، ئەمما، فەن ياۋنيەننى ھىساپتا ئالمىغاندا، تاۋ مىڭيۇ، چېن دېلى، جاڭ شىن، ۋاڭ يىڭلۇ. تۆ گۈڭچيۇ، چيۇ داخبڭ قاتارلىقلارنى كۆپ بولغاندىمۇ ئامبال قىلىپ قويغان ياكى بەزى ئىش باشقۇرغۇچى ئورگانلارنىڭ ۋەزىپىسى بار، ھوقۇقى يوق ھەيئىتى قىلىپ قويغان ھەمدە ئاستىرتىن نازارەت قىلغان. تاۋ مىڭيۇ 1915 ـ يىلى شنجاڭغا تەقسىم قىلىنغان بولۇپ، ياڭ زېكشىن ئۆلگىچە بولغان ئارىلىقتا ئاران ھاكىم بولالىغان②.

بەشىنچىسى، ياڭ زېكشىن ئەپتىسەرلەرنىڭ كەم ئىشتات تەمىناتىنى يەپ يېتىشغا رازى ئىدىكى، قوشۇننى رەتكە سېلىپ، مەشق قىلدۇرغا رازى ئەمەس ئىدى. بولۇپمۇ 1921 ـ يىلىدىن كېيىن، شنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى مۇقىملىشىش بىلەن، ئۇ ئەسكەر توغرىلىق پاراڭ قىلدۇرتىن تېخىمۇ بىزار بولدى. 1928 ـ يىلى مەن ئاپتوموبىل شىركىتىنىڭ ھەيئىتى ۋاقتىمدا، ئۇ بىر كۈنى ماڭا تۇرپانغا بېرىپ، تۇرپان ـ ئۈرۈمچى تاشيولىنىڭ ياسلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ كېلىشنى بۇيرۇدى. ئۇ بۇ يولنىڭ ياسلىۋاتقىنىغا ئۈزاق بولدى، تېخىچە

---

① 1921 ـ يىلىدىن ئىلگىرى، شىمال ھەلىتارىستلىرى ھۆكۈمىتىنى ياڭ زېكشىن رەت قىلىمۇ، ئەمما ھۆكۈمەت ئىلگىر ـ كېيىن بولۇپ رۇسچە مەكتەپنى ۋە سىياسى قانۇن مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن ئاز ساندىكى ئوقۇغۇچىلارنى، دىپلوماتىيە خادىملىرىنى ۋە بىرنەچچە ئەمەلدارنى شنجاڭغا ئەۋەتكەن.

② يۇقۇرىقىلاردىن تۆ گۈڭچيۇ كىسەل بولۇپ ئۆلگەندىن باشقا، قالغانلارنى شاڭ شىسەي دەۋرىدە شاڭ شىسەي تۈزاقىسز ئۇنىۋرلار دەپ ھىساپلاپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

پۈتمەيۋاتقىنىغا قارىغانىدا چوقۇم مەسىلە بار دەپ ئويلىغان ئىكەن. مەن يولغا چىقىشتىن بۇرۇن ئۇنىڭغا، جياڭجۇن يول ياساشقا 11 لىيەن ئەسكەر چىقارغان، يەنە كېلىپ ئەسكەرلەرگە قوش مائاش بەرگەن بولسىلمۇ، رەسمىي يول ياساۋاتقانلار ئۇنچىلىك كۆپ بولمىسا كېرەك، دىدىم. نەق مەيدانغا بېرىپ تەكشۈرۈۋىدىم، ئەسلىيەتتە 345 ئەسكەر يول ياساۋېتىپتۇ، ۋاھالەنكى، شۇ چاغدىكى ھەربى تۈزۈم بويىچە، 11 لىيەنىدە كەم دېگەندە مىڭ ئادەم بولۇشى كېرەك ئىدى. ئۇلكە مەركىزىگە قايتىپ كېلىپ، ئەھۋالنى ئۇنىڭغا مەلۇم قىلدىم، ئۇ يەرنى تېپىپ تۇرۇپ: "ئىپلاسلىق! ئىپلاسلىق!" دەپ تىللاپلا قويدى. ئەمما ئۇ ئەپىتىسىرلەرنىڭ كەم ئىشتات تەمىناتىنى يەپ ياتقانلىغىنى بىر تەرەپمۇ قىلمىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، مۇلكى ئەمەلدارلارنىڭ ئازراق پۇل خىيانەت قىلىشى، ھەربىي ئەمەلدارلارنىڭ كەم ئىشتات تەمىناتىنى يەپ يېتىشى ھېچقانچە ئىش ئەمەس ئىدى؛ ئادەمدە مۇلۇك بولسا، بېيىشنىڭ يولى تېپىلسا، ئىسيان كۆتەرمەيدۇ دەپ ھىساپلايتتى. ئۇنىڭ مۇنداق قارىشىمۇ بار ئىدى: "ھاكىمىيەتنى مۇلكى ئەمەلدارلار ئارقىلىق باشقۇرغاندا، ئۇلارنى ئىشلەتمەسلىككە توغرا كەلسە، ئالماشتۇرۇۋېتىش ئاسان؛ ھەربىي ھوقۇقنى ھەربى ئەمەلدارلارغا تۇتقۇزۇپ قويغاندا، ئۇلارنى ئىشلەتمەسلىككە توغرا كەلگەندە، ئۇلارنىڭ كەشنى توغرىلاش تەس."① شۇڭا، ئۇ ھەربى ھوقۇقنى ئاسانلىقچە خەقىە تۇتقۇزۇپ قويمايتتى، بەزى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەپىتىسىرلەر مۇلكى ئەمەلدارلىقتىن كەلگەنلەر ئىدى،

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكىلەردىن خاتىرىلەر»، 12 ـ جىلت، 11 ـ بەت.

ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇلارنى دائىم ئالماشتۇرۇپ تۇراتتى. 1921 ـ يىلىدىن كېيىن، ئۇ ئەسكەرلەرنى راسا قىسقارتتى، شى، لۇ دېگەنلەرنىڭ تولىسى قۇرۇق نام ئىدى، مەسلەن، قۇرۇقلۇق ئارمىيە 1 ـ شىسى (شىجاڭنى جياڭ سۆكلىن)دىكى نەق ئادەم بىر تۆەنلا چىقاتتى، قۇمۇل، قەشقەر، غۇلجىلاردا قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ بىردىن لۇيى بار ئىدى، ئەمەلىيەتتە، غۇلجىدىكىسىدىن باشقا جايىدىكىلىرىنىڭ ئادىمى بىر تۆەنمۇ كەلمەيتتى. مۇداپىئە يېڭى دېگەن نام بولسا تېخىمۇ قۇرۇق نام ئىدى، داۋانچىڭ، تاشۇبلىق (تالنىچىن)، تاشقورغان قاتارلىق مۇھىم ئېغىزلارنى قوغدايدىغان ئەسكەرلەرنىڭ تۈزۈلمىسىلا بەلگىلەنگەن ساندىن ئانچە بەك پەرقلەنمەيتتى. ياڭ زېڭشىنىڭ ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرۈشتە ۋە مۇستەھكەملەشتە تايانغان يېڭى قوشۇنى ــ خۇيزۇلار قوشۇنىغا ئىزچىل تۈرده ئۆزى بۇاستە قوماندانلىق قىلدى، ئۇمۇرىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، بۇ قوشۇننىڭمۇ يېرىمى شاللاندى. بىر بىرىنى تىزگىنلىتىش ئۈچۈن، ياڭ زېڭشىن تەشكىلىي جەھەتتە ھەربى قوشۇندا ھەر مىللەت كىشىلىرىنى تەڭ ئىشلىتەتتى، ئەمما ئىچكىرىدىن چىققان خەنزۇ كۆچمەنلىرىنىڭ قىسمىغا كىرىپ قېلىشىنى ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە توساتتى. ئۇ مۇنداق دېگەن: "ئۆلكەمىزدىكى ئادەمنى ئەسكەرلىككە ئالساق، خالىغاندا چاقىرىمىز، خالىغاندا ھەيدەيمىز؛ باشقا ئۆلكىنىڭ ئادەملىرىنى ئەسكەرلىككە ئالساق، ئۇلارنى يېغىق ئاسان، تارقىتىش تەس، شۇڭا باشقا يۇرتلۇق ئەسكەرنى ئىشلەتكەنىڭ پايدىسى ئاز، زىيىنى كۆپ."① ئۇ يەنە

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكىلەردىن خاتىرىلەر»، 12 ـ جىلت. 47 ـ بەت.

مۇنداق دىگەن: شىنجاڭنىڭ خەۋپسىزلىگىنى ئەسكەر بىلەن قوغدىغىلى بولمايدۇ، ئەسكەر بىلەن چەتئەللىگە تاقابىل تۇرۇش توغرا كەلسە، ئەنگلىيە، روسىيەلەرنىڭ كۆچلۈك قوشۇننىي ھەرقانچە قىلىپمۇ يەڭگىلى بولمايدۇ؛ جايلارغا قارىتا ئەسكەر ئىشلىتىشكە توغرا كەلسە، جايلاردىكى مىللىلارنىڭ ھەممىسى ئىسيان كۆتىرىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا، بىرنەچچە لۇ خەنزۇ قوشۇنىغۇ ھېچنىمىگە كار كەلمەيدۇ، ھەتتا نەچچە يۈز مىڭ كىشىلىك چوڭ قوشۇن بولغان ھالەتتىمۇ ھېچنىمگە دال بولمايدۇ؛ شىنجاڭنىڭ ئامانلىغىنى قوغداشتا سىياسى جەھەتتىن تۈتۈش قىلىش كېرەك. ئۇ ئۆلمرنىڭ ئاخىرىدا كىشىلەرگە دائىم: مەن شىنجاڭدا ئون نەچچە يىل "شەھەرنى قوزۇقداش ھىلىسى" بويىچە ئىش كۆردۇم، دىگەن ئىدى، ئەمىلىيەتمۇ دەل شۇنداق بولدى.

يۇقۇرىدا ئېيتىلغان 5 نۇقتا ياڭ زېڭشىننىڭ كادىر ئىشلىتىشتىكى مىزانى ۋە ئەسكەرلەرنى مەشق قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بەرمەسلىگى ھەتتا بۇنى رەت قىلىشىنىڭ داۋلىسى. كادىرلارنى كونتۇرۇل قىلىش جەھەتتە، بىرىنچىدىن، ئۇ ھېچقايسى يۇرتۇازلىق گۇرۇھىغا چوڭ ھوقۇقنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىش پۈرسىتىنى بەرمەيتتى. مەسىلەن، ئەزەلدىن شىنجاڭدىكى ئەمەلدارلار سوروۋندا ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلەپ كەلگەن. خۇبېي، خۇنەنلىكلەر گۇرۇھى ياڭ زېڭشىن ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان مەزگىللەردە گەنسۇلۇقلار گۇرۇھى بىلەن ئوخشاش ھوقۇق تۇتقان. لىيۇ ژېنلۇك، يى باۋيى قاتارلىقلارنىڭ كۆچى يەن يۇشەن، شۇ يىشەن قاتارلىقلارنىڭكىدىن ئۇستۇن كېلەلمەيتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەرقايسى گۇرۇھ-مەزھەپلەر ياڭ زېڭشىندىن ئۆتكۈزمەي تۇرۇپ ئۆز ئادەملىرىنى ئىشقا قويالمايتتى. جياڭشى-جياڭسۇ-

جەجىياڭ گۈرۈھىنى ياڭ زېڭشىن ئىدىيىسى مۇرەككەپرەك دەپ ھىساپلايتتى، شۇڭا بۇ گۈرۈھىنىڭ ئادەملىرىنى مۇھىم ئورۇنغا كەمدە-كەم قويياتتى. ياڭ زېڭشىن ھەربى ئىشلاردا ئومۇمەن خۇيزۇلارغا تايىناتتى، ئەمما ئۇلارنى سىياسى ئىشلارغا ئارىلاشتۇرمايتتى.

ئۇ چاغلاردا شىنجاڭدىكى چوڭ شەھەرلەردە ھەرقايسى ئۆلكىلەر-نىڭ سودا سارايلىرى كۆپ ئىدى، ياڭ زېڭشىن بۇلارنى بىكار قىلمىدى، ئەمما بىرمۇ ئۆلكىنىڭ سودا سارىيىنىڭ جايلارنىڭ ئىقتىسادىي ۋە باشقا مەمۇرى ھوقۇقىنى تەنھا ئىگەللىۋالماسلىغى ئۈچۈن، ئۇلاردىن بىر بىرىنى تىزگىنلەش يولىدا پايدىلانىدى. مەسىلەن، بىر مەزگىل ئالتايدا سىچۈەنلىكلەرنىڭ تەسىرى كۈچلۈك بولدى، ئالتايدىكى سىچۈەن سودا سارىيى ناھايىتى ھەشەمەتلىك بولۇپ، سارايىنىڭ ئىچىدە تىياتىرخانا بار ئىدى، ئالتاي شىنجاڭغا قارايدىغان بولغاندىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن سىچۈەنلىكلەرنىڭ مەمۇرى ھوقۇقىنى تەنھا ئىگىلىۋېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، ئالتايغا سىچۈەنلىكتىن ئەمەلدار ئەۋەتمىدى. بۇ يەردە شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈشۈم كېرەككى، ياڭ زېڭشىن ئۆزى يۈرتىۋازلىق قىلمايتتى، يۇقۇردا تىلغا ئېلىنغان يەن يۇشەن، پەن جېن، لىۋ ۋېنلىۋڭ، شۇ چېيەن قاتارلىق يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنى بېيجىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن بولۇپ، ياڭ زېڭشىن ئۇلارنى ئۆزىنىڭ يېقىن تايانچلىرىدىن قىلىپ يېتىشتۇرۇپ چىققان.

ئىككىنچىدىن، ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە "ئىشپىيون" دېگەن نام بولمىسمۇ، ياڭ زېڭشىن جايلاردا خېلى نۇرغۇن كۆز-قۇلاق قويغان ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۆلكە مەركىزىگە ئەمەلدارلار ۋە

مۆتـۆملەر كەلـسە، ياڭ زېكشـىن ئۇلارنى ئايـرىـم-ئايرىم قوبۇل قىلاتتى، بەزىدە يېنىدىكىلەرنى چىقىرىۋېتىپ، ئۆزى يالغۇز سۆزلىشىپ، جايلارنىڭ ئەھۋالىنى ئىگەللەيتتى، شۇڭا، ئون نەچچە يىل داۋامىدا ياڭ زېكشـىن ئۇلـكە مەركـىزىـدىن چىقـمـىغان بولسـمۇ، يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ سۆز-ھەركەتـلىرى ۋە جايـلارنىڭ ئەھۋالى ئۇنىڭغا ئاساسـىي جەھەتـتىن مەلۇم ئـىدى. كاتولـىك دىنـىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشـلـۇق نېمىـس پوپـى شۇبودىن: "قۇمۇلـدا بىر چـۇسـىنىڭ قىزىتمىسى ئۆرلەپ قالسمۇ، ياڭ جيانجـۇن ئۇنى بىلمدۇ" دىگەن. بۇ شائخو پاراڭ بولسمۇ، ياڭ زېكشىننىڭ جايلارنىڭ ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن قانچىلىك تىرىشىدىغانلىغىنى چۈشەنـدۈرۈپ بېرىدۇ. ئۇ يەنە يەرلىك ئەمەلدارلار ئارىـسىدىـكى زىددىيەتـتىن پايدىلىنىپ، ئۆزى دېققىتىنى بۆلۈپ يۈرۈۋاتقانلارنى پايلاپ يۈرەتتى. مەسىلەن، يۈقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتكەن قەشقەر باشبۇغى ما فۇشىڭـنىڭ تۇرلۇق سۇيىقەستلىك ھەركەتلىرىـنى ما فۇشـاڭ بىلەن شەخـسى پايـدا-زىيان زىددىيىتى بولغان كونىشەھەر ئامبىلى ما شاۋۇۋ ئارقىلىـق بـىلـىپ تۇرغان. ياڭ زېكشىن ما فۇشكىنى جايلىۋېتىش توغرىسىدا ما شاۋۇۋغا مەخپى بۇيرۇق بەرگەندە، ما شاۋۇۋ شەخـسى ئادىۋىتىـنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ، بىر تۈمەن ئەسكەر بىلەن كېچىلەپ مېڭـىپ قەشقەرگە بېرىپ، ما فۇشكىنى ئوغلى بىلەن بىللە تۇتۇپ ئۆلتۈرگەن.

بۇنىڭـدىن باشـقا، ياڭ زېكشىن ھەر ئىشـقا ئۆزى قول تىقاتتى، بولۇپمۇ كادىرلار مەسىلىسـىگە دائىر مەخپـى خەت، تېلېگىراممىلارنى ئۆزى كۆرەتتى، ئۆزى تەييارلايتتى؛ ئۆزىنىڭ مۇھىم ئىشلار بۆلۈمـىنىڭ ئاچقۇچىنى ئـۆزى تۇتاتـتى، تېلېگىرامـىنى تەرجـىمە قىلغۇچىلار 3-زالـدا تۇراتـتى، ئۇلارنىڭ ھەركەت ئەركىنلـىگى يوق ئىدى.

1924 ـ يىلى بولسا كېرەك، بىر تېلېگراممۇ تەرجىمە قىلغۇچى تۇساتـ تىنلا ئۆلۈۋالماقچى بولۇپ بىرنەچچە قېتىم ھەرىكەت قىلدى ھەمدە ئۇرۇمچى يەرلىك ھۆكۈمەتتىكى شەھەر ئىلاھى مېنى چاقىرتتى دېگەن ئۆسەك سۆزنى تارقاتـتى. ياك زېكشـىن رەئـىسلىـق قىلىپ، شەھەر ئىـلاھـىغا ئېـتىرازنامە يازدى، ياك زېـكـشـىن ئەۋەتـكەن ئادەم بۇ ئېتىرازنامىنى شەھەر ئىلاھى بۆتخانىسىدا ئوقۇدى ۋە كۆيدۈرۈۋەتتى. كېيىن بۇ تېلېگراممۇ تەرجىمە قىلغۇچى سېپىلدا ئېسىلىپ ئۆلۈۋاپتۇ، كىشىلەر ئۇنىڭ ئۆلۈگـىنى تاپقىنىـدا، ئۇ بىر پۈتى بىلەن تىزلىنىپ تۇرغان ئـىكەن. بەزىـلەرنىڭ ئېيتىشتىچە، بۇ ئادەم ياك زېكشىنىڭ جىق مەخپىيەتـلىرىنى بىلىدىـكەن، ياك زېكشـىن ئۇنىڭغا ئۇخلىتىش كارامىتىنى ئىشلىتىپ، شەھەر ئىلاھىغا خىزمەت قىلىشقا رازى بولىدىغان ھالغا كەلتۈرۈپ قويۇپـتۇ، شۇنـداق قىلىـپ مەخپىيەتنى ئاشكارىلاپ قويۇش ئېھتىمالى بولغان بۇ كىشىنىڭ كانىيىدىن ئېپتۇ.

ئۇچىنچىدىن، ياك زېكشىن "ئادەمنىڭ نەپسىنى قاندۇرۇشتا، ئاچمۇ قويماسلىق، زىيادىـمۇ تويغۇزۇۋەتـمەسـلىك يولىنى تۇتۇش كېرەك" دېگەن①. شۇڭـا، ياك زېكشـىن كادىـرلارغا مۇئامىلە قىلىشتا، ھامان ئۆلارنىڭ نەپسىنى مەلۇم دەرىجىـدە قاندۇراتـتى، ئەمما تولۇق قانـدۇرمايتتى، بولۇپمۇ مەمۇرى ھوقۇق بېرىش جەھەتتە شۇنداق ئىدى. ياك زېكشىن دائىـم: "تويـغان قۇش ئىگىز ئۇچىدۇ" دەيتتى. ئەمما، تېخىمۇ مۇھىمى ئۇنىڭ مۇنۇ سۆزى ئىـدى: "كـىشىلەرنىڭ نەپسىنى مەن قاندۇرىمەن، ئۆلار مېنىڭ تىزگىنىمـدىن چىقىپ كېتەلمەيدىغان

---

① ياك زېكـشـىن: «سەۋەنـلىـكلەردىـن خـاتـىرىلەر» 16 ـ جىلت، 9 ـ بەت.

بولسۇن". ئۇ ئۆزى "ھاكىمىيەتكە زىيان يەتكۈزىدۇ" دەپ ھىساپلىغان لارغا ھەرگىز يۈمشاق قوللۇق قىلمايتتى. دائىم ئۆزى بىلەن كىلاسسىك ئەسەرلەر توغرىسىدا سۆزلىشىدىغان گۈي فېنغا مۇنداق دېگەن: "زىياندائىلارنى يوقىتىش زەھەرلىك يىلاننى ئۆلتۈرگەنگە ئوخشاش ئىش، بۇ ئىشتا كەسكىن بولۇش كېرەككى، ۋاقىت سەللا كېچىنگە سوزۇلسا، ئىش سۇغا چىلىشىدۇ. مەن خەقنى جايلىمسام، خەق مېنى جايلۇۋېتىدۇ. مۇۋەپپەقىيەت ـ مەغلۇبىيەت، ھايات ـ مامات بىر دەمدە بەلگىلىنىدىغان ئىش. بىر قارارغا كېلىدىغان چاغدا قارارغا كېلەلمەسلىك بالاغا تىقىدۇ." گۈي فېن: ياڭ جيائجىۇن ئەزەلدىن چىقىشقاق ئىدى، ئەمما ياتلارنى يوقىتىشتا ھېچقاچان ئىككىلەنمىگەن، دېگەن. 1928 ـ يىلى باش يازدا بىر كۈنى مەھكىمىگە① بارغان ئىدىم، بىر ئەسكەر 3 ـ زالىنىڭ سىرتىدا باغلاقلىق تۇرۇپتۇ، ياڭ زېڭشىننىڭ جىمەنى بۇ ئەسكەرگە راستىنى ئېيتىپ دەۋېتىپتۇ، ئەمما بۇ قاۋۇل يىگىت قاتتىق تۇرۇۋېلىپ: "ئۆلتۈرسەڭ ئۆلتۈر، دەيدىغان گېپىم يوق!" دەپ جاۋاپ بەردى. 3 ـ زالغا كىرسەم، ياڭ زېڭشىن چىرايىدا قان قالمىغان تۇستە ئولتۇرۇپتۇ، ئۇ: "ئۆلتۈرۈلسۇن! ئۆلتۈرۈلسۇن!" دىدى. شۇنىڭ بىلەن ھىلقى ئەسكەرنى ئېتىۋېتىشكە ئېلىپ چىقىپ كېتىشتى. كېيىن ئۇقسام، ئۆلتۈرۈلگەن ھىلقى ئەسكەر ئۆزىچىلا تۆر ئۆيگە كىرىپتۇ، نېمە ئۈچۈن كىرگەنلىگىنى دېمەپتۇ. ياڭ زېڭشىن ئۇنى قاتىللىق قىلغىلى كىردى دەپ ئويلىغان بولسا كېرەك، شۇڭا ئۇنى دەرھالا ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇپتۇ. ياڭ زېڭشىن دەۋردە، ئۇرۇمـ

---

① ئۇ چاغلاردا ئادەتتىكى ئادەملەر تۇتۇقىغ مەھكىمىسىنى "مەھكىمە" دەيتتى.

چده تۇرۇشلۇق قىسملاردىكى ئەسكەرلەر دىخانچىلىقنىڭ ئالدىراش چاغلىرىدا ياكى شەھەر ئاھالىلىرى نىمكارغا مۇھتاج چاغدا ئۆز ئىختىيارىچە بۇغداي ئورۇش، قار تازىلاش① قاتارلىق ئىشلارنى قىلىپ پۇل تاپاتتى. ئۇ چاغدا ئەسكەرلەرگە ئېيىغا 4 سەر 2 مىسقال مائاش بېرىلەتتى، ئەسكەرلەر پۇقرانىڭ ئىشىنى قىلىشىپ بەرسە، كۇنىگە 5 مىسقالدىن 1 سەرگىچە (قەغەز پۇل ھىساۋىدا)ھەق ئالاتتى، شۇڭا ئەسكەرلەر ھامان شۇنداق ئىشلارنى قىلىشقا پۇرسەت ئىزدەيتتى. بۇنداق قىلىشقا ياڭ زېڭشىن سۇكۇت قىلاتتى، ھالبۇكى، بىر ئەسكەر ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرگەندە، ئۇ شۇ ئەسكەرنى ئۆلتۈردى، بۇ ھال ئۇنىڭ شەيئىلەرنى قانداق دەڭسەيدىغانلىغىنى، قول ئاستىدىكىلەرگە قانداق مۇئامىلە قىلىدىغانلىغىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا، ئۇ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ "نەپسى"نى قانداقۇرۇپ، ئۇلارنىڭ مۇلكىنى تولۇق، كۆڭلىنى توق قىلىش ئۈچۈن، كۆپىنچە، قول ئاستىدىكىلەرنى ئەمەلدار بولۇشتىن باشقا، قوشۇمچە دىخانچىلىق، سودىگەرلىكتەك قوشۇمچە كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىشقا رىغبەتلەندۈرەتتى. ئۇ بىر خېتىدە مۇنداق دىگەن: "يەرلىكلەردىن سىياسى ساھەگە كىرگەنلەر دىخانچىلىق ۋە سودىگەرلىكنى رەسمىي كەسىپ قىلىشى، ئەمەلدارلىقنى قوشۇمچە قىلىشى لازىم، دىخانچىلىق بىلەن سودىگەرلىكنى ھەرگىز تاشلىۋەتمەسلىكى، ئەمەلدارلىقنى تۇرمۇش كەچۈرۈشنىڭ بىرلا يولى قىلىۋالماسلىغى كېرەك. ... باشقا يۇرتتىن كېلىپ شىنجاڭدا ئەمەلدار بولۇۋاتقانلار ئەمەلدارلىقنى رەسمىي كەسىپ قىلغان بولسىمۇ،

---

① ئۇ چاغلاردا ئۇرۇمچىدە ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىگە لاي سىلىغان بولۇپ، قىشتا قار ياغسا، ئۆگزىلەردىكى قارنى تازىلىۋېتىش كېرەك ئىدى.

ئەگەر مائاش كىرىمىدىن سەللا ئېشىنىغۇدەك بولسا، قوشۇمچە سودىگەرلىك ياكى دىخانچىلىق قىلىشنى قوشۇمچە كەسىپ قىلىۋېلىشى كېرەك. ئەمەلدارلىقتىن باشقا كەسپىنى بىلمەيدىغانلار تۆيۈق يولغا كىرىپ قالىدۇ ـ دە، تىرىكچىلىك قىلىشى تەس بولىدۇ."① شۇ چاغلاردا شىنجاڭدىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىگى چوڭ پومىششىك ياكى كاپىتالىستلاردىن بولۇپ قالغان (مەسىلەن، لىيۇ ۋېنلىۋڭ، لى جۈڭلىنلارنىڭ نۇرغۇن يەرلىرى، تۆي ـ جايلىرى بار ئىدى) ھەمدە ئۆزلىرىنى مۇشۇنداق بېيىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان ياڭ زېڭشىندىن قاتتىق مىننەتدار بولۇپ، مەڭگۈ مۇشۇنداق بايلىقات تۈرمۇش كەچۈرۈشنى ئارزۇ قىلىشاتتى.

زاۋاللىققا يۈزلىنىش ئالدىدىكى دات ـ پەريات

ياڭ زېڭشىننى شىمال ملىتارىستى دەپ، ئۇ ھالدا، ئومۇمى جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئۇ ۋەكىللىك قىلغان سىنپىنىڭ مەنپەئەتى باشقا شىمال ملىتارىستلىرىنىڭكىگە ئوخشايدۇ. ئەمما، ئۆز سىنپىنىڭ مەنپەئەتىنى قانداق قوغداش ۋە ئۆز سىنپىنىڭ ئىستىقبالىغا قانداق قاراش جەھەتتە ياڭ زېڭشىن باشقا شىمال ملىتارىستلىرىغا ئوخشايدۇ. نېمە ئۈچۈن ئوخشايدىغانلىغى تارىخچىلارنىڭ تەھلىل قىلىشىغا قالسۇن، بۇ يەردە ئۆزەم بىلىدىغان پاكىتلارنىلا تونۇشتۇرۇپ ئۆتەكچىمەن.

---

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار»، 2 ـ قىسىم، 14 ـ جىلت، 47 ـ بەت.

ياڭ زېكشىن شىنجاڭدا ھاكىمىيەتنى قولغا كىرگۈزگەندىن كېيىن، فېئودال پومىشچىكلارنىڭ بىيۇروكىرات ھۆكۈمرانلىغىغا كېتىدىغان خىراجەتنى قانداق ئۈندۈرۈشتىن ئىبارەت چوڭ ئىقتىسادىي مەسىلىگە دۇچكەلدى.

كىشىلەرگە مەلۇمكى، چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن بۇيان، شىنجاڭ ئىزچىل تۇرده باشقا ئۆلكىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن كۈن كەچۈرۈپ كەلگەن، يەنى باشقا ئۆلكىلەرنىڭ ئىقتىسادىي يارده‌ملىرىگە تايىنىپ ھوكۈمرانلىق راسخودىنى قامداپ كەلگەن①. شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، يارده‌ملەر ئۈزۈلۈپ قالدى، ئۇ چاغلاردا ئۈرۈمچىنى مەركەز قىلغان ھالدا جايلارنىڭ ھەمىسىدە ھەربىي بولۇپ، ئۇنىڭ چىقىمى بەك كۆپ ئىدى. ھۆكۈمرانلار مالىيە جەھەتتە خانۇەيران بولۇش دەرىجىسىگە يېرىپ قالماسلىق ئۈچۈن، خەلق ئۇستىدىكى ئېكسپىلاتاتسىيىنى كۈچەيتتى. ئەمما، ياڭ زېكشىن بۇرۇن ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونىدا كۆپ يىللار يەرلىك ئەمەلدار بولغاچقا، خەلقنىڭ يىلىگىنى شوراش، زۇلۇم ۋە تالان-تاراجنى كۈچەيتىشنىڭ جەزمەن يىغىشتۇرۇۋالغىلى بولمايدىغان "بالا-قازا" كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىغىنى بىلەتتى، شۇڭا ئۇ مۇنداق ئۇسۇللارنى قوللانىدى: بىرىنچى. قەغەز پۇل تارقىتىش يولى بىلەن ۋاستىلىك ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش؛ ئىككىنچى، باجىنى ساختىلىق بىلەن كۆپەيتىش؛ ئۈچىنچى، "كونا قائىدە" دىگەن نىمىلەرنى بىكار قىلىپ، ئەمەلدارلارنىڭ شەخسى

---

① شىنخەي ئىنقىلاۋىغىچە باشقا ئۆلكىلەردىن يىلىغا بېرىلىدىغان يارده‌م 2 مىليون 300 مىڭ سەردىن ئارتۇق ئىدى، ئەمما ئەمىلىي سان بۇنىڭغا يەتمەيتتى.

چۆنتىگىگە چۈشكەن بىر قىسىم مال-مۈلۈكنى ئۆلكىنىڭ غەزنىسىگە ئېلىش؛ تۆتىنچى، چىقىمنى تېجەش. تۆۋەندە مۇشۇ تۆت جەھەتتىكى ئەھۋاللارنى ئايرىم-ئايرىم تونۇشتۇرىمەن.

مالىيەدىكى مەسلىنى قەغەز پۇل تارقىتىش يولى بىلەن ھەل قىلىش مۇقەررەر ھالدا پۇل پاخالىغىنى كەلتۈرۈپ چىقراتتى. 1917-يىلدىكى ئەھۋالنى ئالساق، 8 مىليون سەردىن كۆپ (ئۇ چاغدا شىنجاڭدا پۇل بىرلىگى سەر دېيىلەتتى) قەغەز پۇل تارقىتىلغان ئىدى، ۋاھالەنكى تارقىتىشقا تەييارلانغان ئەسلىي پۇل — پۇتۇن شىنجاڭنىڭ كىرىمى ئاران 3 مىليون سەر ئىدى، شۇڭا قەغەز پۇل كۈمۈشكە ئايرىۋاشلانغانداء ھەر 100 سەر كۈمۈشكە 70-80 سەر پۇل قوشۇپ بېرىلەتتى①. 1918-يىلى، روسىيە بىلەن بولغان سودا توختاپ، كۈمۈشنىڭ سىرتقا ئېقىشى ئازايغاچقا، قەغەز پۇل بىلەن كۈمۈشنىڭ سېلىشتۇرما قىممىتىدە پەرق ئانچە چوڭ بولمىدى. ۋاھالەنكى، بۇ ۋاقىتلىق ئەھۋال ئىدى. يالڭ زېڭشىننىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىگە كەلگەندە، يىللىق كىرىم-چىقىم ئاساسەن دېگۈدەك بىرگە ئۇچ نىسبەتتە بولۇپ، مالىيەدىكى قىزىل رەقەم تامامەن قەغەز پۇل تارقىتىش يولى بىلەن تولدۇرۇلۇپ، زىيان خەلقتە ئىنتىرىپ قويۇلدى. بىر مەزگىلدە (1921-يىلىدىن بۇرۇن)، يالڭ زېڭشىن پۇلنىڭ كۆرسى شىددەت بىلەن چۈشكەن چاغدا، قەغەز پۇل بىلەن كۈمۈشنىڭ سېلىشتۇرما قىممىتىنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن، غەزنە-

---

① پۇل پاخاللاشقاچقا، مال باھاسىمۇ مۇقىم ئەمەس ئىدى، ئېسىمدە قېلىشچە، بىر دەن بۇغداي ئالدىنقى يىلى 5 سەر بولغان بولسا، 1915-يىلى 20 سەرگە چىققان.

دىكى ئالتۇن، كۆمۈشلەرنى ئېلىپ چىققان. ئەمما، بۇ ئۇنىڭ "سېھرىگەرلىكى" بولۇپ، بايا ئۇ 3 ـ زالدىكىلەرنى تەشكىللەش ۋە ئاز سانىدىكى باي سودىگەرلەر بىلەن چوڭ پومىشكىلار ئارقىلىق پۇلنى تېگىشۈپلىپ قەغەز پۇلنىڭ سېلىشتۇرما قىممىتى ۋاقتىنچە مۇقىملاشقانـدىن كېيىن، ئايرىۋاشلاپ كېتىلگەن مېتال پۇلنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىگىنى يەنىلا ئۆلكىنىڭ غەزنىسىگە قايتۇرۇپ كەلمەكچى بولغان ئىكەن. بۇنداق "سېھرىگەرلىك" ئەلۋەتتە ئۇزاققا بارالمايتتى. قەغەز پۇلنىڭ كۆرسى چۈشۈپ مەلۇم دەرىجىگە بارغاندا، بۇ چارە كۆچتىن قالدى ـ دە. ئىشلىتىلمەيدىغان بولدى. 1912 ـ يىلىدىن ياڭ زېڭشىن ئۆلتۈرۈلۈشتىن بىر يىل ئىلگىرىكى 1927 ـ يىلغىچە بولغان 16 يىل ئىچىدە شىنجاڭنىڭ مالىيە قىزىل رەقىمى 49 مىليون 600 مىڭ يۈەنـدىن ئارتۇق بولۇپ، بۇ قىزىل رەقەم پۈتۈنلەي قەغەز پۇل تارقىتىش يولى بىلەن تولدۇرۇلغان. 1915 ـ يىللا ياڭ زېڭشىنىڭ ئۆزى مۇنداق ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولغان: "قەغەز پۇلنىڭ كۆرسى چۈشۈپ، نەرسىلەرنىڭ نەرقى ئۆرلەپ كەتتى، بىر سەرگە كېلىدىغان نەرسە ھازىر بىرنەچچە سەرگە چىقتى، سودىگەرلەر بېسىمدارلىق قىلدى، يەنىلا نامراتلار زىيان تارتتى. قەغەز پۇلنىڭ تولىسى خەلق ئارىسىدا، شۇڭا بۇ ھال ھەچبىر ئالامەتسىزلا خەلقنىڭ يۈكىنى چەكسىز ئېغىرلاشتۇردى."① قەغەز پۇلنى كەلسە ـ كەلمەس تارقىتىش "خەلقنىڭ يۈكىنى چەكسىز ئېغىرلاشتۇرغانلىغى"نى ئېنىق بىلىپ تۇرۇپمۇ، يەنىلا ئەمگەكچى خەلقنىڭ مال ـ مۈلكىنى ۋاستىلىك

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكىلەردىن ساۋاقلار»، 9 ـ جىلت، 2 ـ كىتاپ، 12 ـ بەت.

بۇلۇڭالدىغان بۇنداق ۋاستىدىن ۋازكەچمەسلىك ئەكسىيەتچى ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ خەلقنى قانداق تالان-تاراج قىلغانلىغىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

باجنى ساختىپەزلىك بىلەن كۆپەيتىش مەسلىسىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، يالڭ زېڭشىننىڭ ئۆز گېپىنى نەقىل كەلتۈرسەم كۇپايە قىلار. يالڭ زېڭشىن 1915-يىل 4-ئايىنىڭ 29-كۈنى بېيجىڭ ھۆكۈمىتىگە يوللىغان تېلېگرامىمسىدا مۇنداق دېگەن:

"... ئۇلۇكە قۇرۇلغان دەسلەپكى چاغلاردا ئۇلكىمىزدە 5-6 يۈز مىڭ سەرلا كىرىم بولاتتى. ... شۇەنتۇڭنىڭ 3-يىلىدىكى خامچوتقا ئاساسلانغاندا، باشقا ئۇلكىلەرنىڭ يارىمىم قىلغىنىنى ھىسابقا ئالمىغاندا، ئاران بىر مىليون 160 مىڭ سەردىن ئارتۇقراقلا كىرىم بولغان. مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، پېقىر يالڭ زېڭشىن ۋەزىيەتنى نەزەردە تۇتۇپ، چەتتىن يارىمىم ئېلىشنىڭ تەسلىگىنى ئويدان بىلىپ يېتىپ، ئۇلكىمىزنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ پىلانلاشقا مەجبۇر بولدۇم، باجنى كۆپەرمەك ئالغىلى بولمىلا، كۆپ ئالمىدۇق، يەنە ئۇنتۇرۇدىن نەپ ئېلىش تۇغىتىلىپ، ئازراق نەپ بولسۇ ئومۇمغا تاپشۇرۇلدى، شۇنداق قىلىپ، 2-3 يىلدىن بېرى، كىرىم يىلمۇ-يىل ئېشىپ باردى. ئاشلىقىقا سۇندۇرۇپ ئېلىنىدىغان سۇندۇرۇلما باجنى① ئالساق، چىڭ سۇلالىسى ۋاقتىدا

---

① سۇندۇرۇلما باج دېگىنىمىز باج ئىشلىرىدىكى ئاتالغۇ بولۇپ، ئەسلى باجغا نىسبەتەن ئېيتىلغان. ئەسلى باج دېگەندە نەرسە بىلەن تۆلىنىدىغان باج كۆزدە تۇتۇلدۇ، سۇندۇرۇلما باج دېگەندە باجغا تۆلىنىدىغان نەرسىنى پۇلغا سۇندۇرۇش، يەنى باجغا نەق پۇل تاپشۇرۇش كۆزدە تۇتۇلدۇ. ئۇ چاغلاردا شىنجاڭنىڭ شىمالىدا باجغا ئومۇمەن نەرسە ئېلىناتتى، جەنۇبىدىكى بەرى جايلاردا نەق پۇل ئېلىناتتى.

بردەن بۇغداي بىر سەر پۇل، بردەن قۇناق 6 مىسقال بولغان بولسا، هازىر بازاردىكى سۇندۇرۇلما باها بويىچە بولۇۋاتىدۇ، يەنى بردەن بۇغداينىڭ باهاسىغا 3 ـ 4 سەر پۇل، بىر دەن قوناقـ نىڭ باهاسىغا 3 ـ 4 سەر ياكى 2 سەردىن كۆپرەك پۇل قوشۇلدى. يەم ـ خەشەكنى ئالساق، چىك سۇلالىسى ۋاقتىدىكى باها بويىچە، هەر 100 جىك ئوت 5 پۇڭ كۆمۈشكە سۇندۇرۇلاتتى، هازىر بولسا 100 جىك ئوت 5 مىسقال كۆمۈشكە سۇندۇرۇلدۇ، بۇنىڭغا ئوت بېجى بولغان 5 مىسقالنى قوشساق، 100 جىڭى بىر سەر كۆمۈش بولىدۇ، بۇ چىك سۇلالىسى ۋاقتىدىكى باهادىن ئون نەچچە هەسسە كۆپ بولىدۇ. يەنە مەسىلەن، بىر دەن ئاشلىققا ئومۇم ئۇچۇن بىر مىسقال 5 پۇڭ، خۇسۇسىلار ئۇچۇن 2 كۈرە 5 شىك تۆلىنىدۇ، بۇنىڭغا 4 مىسقال تۇز بېجى قوشۇمچە قىلىندۇ، ئەسلى باجمۇ ئېغىر، سۇندۇرۇلما باجمۇ ئېغىر. بۇنىڭدىن باشقا، تۇرلۇك باجلار، مەسـ لەن، چارۋا بېجى ئۇچۇن ئەزەلدىن سەرىگە 3 پۇڭ كۆمۈش ئېلىناتتى، هازىر 4 پۇڭ ئېلىنىدىغان بولدى؛ يەر بېجىگە بىر سەر ئۇچۇن 3 پۇڭ كۆمۈش ئېلىناتتى، هازىر 9 پۇڭغاچىقتى؛ گۈرە بېجى ئۇچۇنمۇ 6 پۇڭ ئېلىنىدىغان بولدى. چارۋا سودىسىدىن باشقا، ئوتلاق بېجىمۇ بار؛ يەر بېجىدىن باشقا، قەغەز بېجى بار؛ يۆتكـ لىش بېجىدىن باشقا، سودا بېجىمۇ بار؛ هاراق ـ تاماكا بېجىدىن باشقا، پەيجو بېجىمۇ بار؛ ئومۇمى ئاقىدىغان باجدىن باشقا، 25 پىرسەنت سودا بېجىمۇ بار؛ ئىسپات بېجى، ماركا بېجى داۋاملىق ئېلىنىۋاتىدۇ. 3 يىللىق تەخمىنچوت بويىچە بولغاندا، ئالدىنقى يىلى 2 يېرىم مىليون سەردىن كۆپرەك بولسا، هازىر 2 مىليون 200 مىڭ سەردىن ئاشتى، ئۇلكە قۇرۇلغان دەسلەپكى چاغلاردىكىدىن كىرىم 4 هەسسە ئاشتى، شۇەنتۇڭنىڭ 3 ـ يىلىدىكى كىرىمدىن بىر هەسسە ئاشتى. نامدا باج ـ سېلىق كۆپەيتىلمىگەن بولسىمۇ، ئەمليەتتە

ئاستر تىن كۆپەيتىلدى."①

ياڭ زېڭشىن ئۆلكە غەزنىسىدىكى كىرىمنى كۆپەيتىش ۋە يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئاھالىنى ھەددىدىن ئارتۇق ئېكسپلاتاتسىيە قىلىشنى چەكلەش يولى بىلەن، ئەمەلدارلار بىلەن خەلق ئارىسىدىكى زىددىيەتنى يۇمشىتىش ئۈچۈن، يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئوتتۇرىدىن پايدا ئېلىپ كېتىشىنى توسۇقتەكچى بولغان. ئۇ ھاكىمىيەتنى قولىغا ئالغان دەسلەپكى چاغلاردا (1912 ـ يىلى) مالىيىنى ئېنىقلاش ۋاقتىلىق ئورنى قۇرۇپ، مەخسۇس خادىملارنى ناھىيە، ۋىلايەتلەرگە باج ھىساۋاتىنى سېلىشتۇرۇشقا ئەۋەتكەن. ئەزەلدىن يەرلىك ئەمەلدارلارغا تەئەللۇق بولۇپ كەلگەن 25 پىرسەنت پايدا (بىردەن ئاشلىق ئۈچۈن 2 كۈرە 5 شىڭنى ئارتۇق ئېلىش) ۋە 100 جىڭ ئوتقا سۇندۇرۇپ ئېلىنىدىغان 5 مىسقال (بۇنىڭ ئىككى پىرىم مىسقال يەرلىك ئەمەلدارلارغا تەئەللۇق ئىدى) پۈتۈنلەي ئۆلكە غەزنىسىگە تاپشۇرۇلدىغان بولغان، ناھىيىلەرگە بولسا مەلۇم ئىش خىراجىتى بەلگىلەپ بېرىلگەن، كېيىن ئەمەلدارلاردىكى خىيانەتچىلىكنى توسۇشتىن توغرىسىدا كەينى ـ كەينىدىن بۇيرۇقلار چىقىرىلغان، مەسىلەن، ئاشلىق ۋە ئوتتىن غەللە ئېلىشتا كۆپ ئېلىش، چارۋا بېجىنى، ئاشلىق، يېقىلغۇ بېجىنى چېچىش، باجگىرلارنىڭ كۆچمە چارۋىچىلىقتىكى قاقتى ـ سوقتىلىرى، جەنايى ئەنزىلەرگە جەرىمانە ئېلىش داۋامىدا

---

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار» 9 ـ جىلت، 2 ـ كىتاپ، 10 ـ 11 ـ بەتلەر. شۇ كىتاپنىڭ 43 ـ بېتىدە مۇنداق دېيىلدۇ: تۆز بېجىدىنلا 1912 ـ يىلى شياڭپىڭ كۈمۈشى بويىچە ھىساپلىغاندا 7 مىڭ 900 سەردىن كۆپ كىرىم بولىدى، 1915 ـ يىلىغا كەلگەندە كىرىم كۆپىيىپ 28 مىڭ 100 سەردىن ئاشتى.

نەپ ئېلىش قاتارلىق ئەمەلدارلارنىڭ خىيانەتچىلىك-ئاچكۆزلۈكىگە ياتىدىغان ئىشلارنى قەتئى تۈگىتىش توغرىسىدا ئومۇمىي بۇيرۇقلار چىقىرىلغان. بۇيرۇقلار ئېلان قىلىنغان چاغدا راستلا بىرئاز ئۇنۇم بەرگەن بولسىمۇ، كېيىنكى چاغلاردا كونا كېسەل يەنە قوزغالغان. مەسىلەن، 1922-يىل 9-ئايدا، ياڭ زېڭشىن ئىلى شەھەر مۇداپىئە بېگىگە قازاق چارۋىچىلىرىدىن چارۋا ببجى ئېلىشتىكى كونا ئىللەتلەرنى بىكار قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بەردى (ئەمىلىيەتتە ئۇ بۇنداق ئىشلار توغرىلىق بۇرۇنلا كۆپ قېتىم كۆرسەتمە بەرگەن)، ئەمما 1925-يىلغا كەلگەندىمۇ ئىلدىكى قازاق چارۋىچىلىرى يەنىلا بۇ كونا ئىللەتلەر ئۈستىدىن شىكايەت قىلدى. ئۇ چاغدا ياڭ زېڭشىن مېنى تەكشۈرۈپ كېلىشكە ئەۋەتتى، مەن شۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن، قازاق چارۋىچىلىرى باجگىرنىڭ ھەر نۆۋەت كەلگەندە 40-50 ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ كېلىپ، چېكەتكە ئاپىتىدەك يامراپ، نېمىنى كۆرسە شۇنى ئېلىپ ماڭىدىغانلىغىنى؛ ئۇلار چۈشكەن كىگىز ئۆيلەردىكى سەرەمجانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك غايىپ بولىدىغانلىغىنى؛ ئۇلار نەرسە بىلەن تۆلىنىدىغان باج (چارۋا ببجى) ئالغاندا، سېمىز ماللارنى ئېلىپ كەتكەنلىگىنى؛ كەلگەندىن كېيىن چاي-تۇز ۋە قوي ئېلىپ تۇرغانلىغىنى؛ ئۇلارغا ياخشى ئات سوغا قىلىپ كۆڭلىنى خوشال قىلىپ قويمىغانداً، ئۇلارنىڭ چاتاق چىقىرىپ، ئەنسىزلىك پەيدا قىلىدىغانلىغىنى، كۆڭلىنى ئالمىز دەپ نەرسە بەرگەندە، چوڭ چارۋىدارلارنىڭ باجگىرلار بۇلاپ كەتكەن مال-مۈلۈكنى ئاددى چارۋىچىلاردىن تۆلىتۈۋالىدىغانلىغىنى...مىسالىرى بىلەن سۆزلەپ بەردى. چارۋىچىلار مىسال كەلتۈرگەن بۇ ئەھۋاللار يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەن 1922-يىل 9-ئايدا بېرىلگەن بۇيرۇقتا

كۆرستىلگەنلىرى بىلەن تامامەن دىگۈدەك ئوخشاش ئىدى. مەن ئىگەللىگەن ھەممە ئەھۋالنى ياڭ زېڭشىنغا مەلۇم قىلدىم، ياڭ زېڭشىن ئىنتايىن "غەزەپلىنىپ"، ئىلى شەھەر مۇداپىئە بېگىگە دەررو تېلېگرامما بېرىپ بۇ ئىشنى دەرھال تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بەردى ھەمدە خەلقنىڭ غەزىۋىنى بېسىش ئۈچۈن، يۈزدە ئۈچ باج نىسبىتىنى يۈزدە ئىككىگە ئۆزگەرتتى. ياڭ زېڭشىن قول ئاستىدىكىلەرنى ئەدەپلەپ قويىدىغاندەك ئەلپازدا كۆرۈنەتتى، ئەمما ئارىدىن بىرئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن باجگىرلار يەنە كونا يولىغا ماڭدى. ئەسلىدە، شۇ يىللاردىكى ئىجتىمائى تۈزۈم ئاستىدا، ئۆلكە دەرىجىلىك ئورۇنلىنىڭ "كونا قائىدە"لەرنى بىكار قىلىپ، ئۆز كىرىمىنى ئاشۇرۇشى، ياكى "كونا ئىللەت"نى تۈگىتىپ، ئەمەلدارلار بىلەن پۈقرالار ئارىسىدىكى زىددىيەتنى يۇمشىتىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۆلكە تەرىپىدىن تارتىۋېلىنغان نەرسىنى يەرلىك ئەمەلدارلار تۈرلۈك ئامالار بىلەن خەلقتىن ئۇندۇرۇۋالاتتى. خىيانەتچىلىكنى تۈگىتىشنى ئېلىپ ئېيتساق، بۇ ھەقتىكى ئوخشاش بۇيرۇقلار بەزىدە بىرنەچچە يىلدا بىر ئېلان قىلىنىپ تۇرسىمۇ، لېكىن خىيانەتچىلىك تۈگىمىدى. ياڭ زېڭشىن بەزىدە ئۆز بۇيرۇغىنىڭ ئاقىمغانلىغى توغرىسىدا ئاھ ئۇراتتى، يۇقۇرىمۇ، تۆۋەنمۇ باج ئالىدىغان جەمىيەتتە ياخشى ئەمەلدارنى ئۇچراتقىلى بولمايدۇ، دەيتتى. بۇنداق باجلار كۆپ بولغاچقا، خەلق تېخىمۇ ئېغىر ئېكسپىلاتاتسىيىگە ئۇچرايتتى. مەسىلەن، ئۇ چاغلاردا جەنۇبىي شىنجاڭدا باجنىڭ يەرلىك ئەمەلدارغا تەۋە 25 پىرسەنتى ئۆلكىنىڭ غەزنىسىگە كىرىدىغان بولغاندىن كېيىن، ئامبالار ئاشلىق ۋە ئوت-چۆپنى كۆپ ئېلىش يولى بىلەن بۇنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇ-

ۋالىدىغان بولدى، پۈقرا 100 جىڭ ئوت ئېپكەلسە، بۇنى زورمۇ-زور ئازلىتىپ بىرنەچچە ئون جىڭ دەپلا تۇرۇۋېلىشاتتى. بەزىلەر ئاچچىقىغا پايلىماي، ئوت-چۆپ ئارتقان ئېشەكنى: "ھۇ ئەبلەخ، 100 جىڭ ئوتنى نەمشقا ئازايتىۋەتتىڭ؟" دەپ تىللاپ ئۇلتۇرۇۋەتكەن. كېيىن سېلىق چېچىش بىكار قىلىنغاندا، ئامبالىلار سېتىۋېلىش جەھەتتە كاللا ئىشلىتىپ، شاگىرت، تەرجىمانلار ئارقىلىق، پۈقرادىن ئەرزان باھادا سېتىۋالغان. بۇنداق مىسالىلار ناھايىتى كۆپ.

ياڭ زېڭشىن چىقمىنى تېجەش پىرىنسىپىنى ئىجرا قىلىشقا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرەتتى. ئۇ ئەسكەرنى كۆپەيتمەيتتى، ئورگاننى كۆپ قۇرمايتتى، ئورگانلاردىكى خادىملارنى كۆپەيتمەيتتى، مۇشۇنداق قىلىپ يۇرۇپ ھەقسىقەتەن بىرمۇنچە ھەربىي ۋە مەمۇرى خىراجەتلەرنى تېجەپ قالغان ئىدى. بۇنىڭ ئەڭ ئېنىق مىسالى شۇكى، ئۇ چاغلاردا پۈتۈن شىنجاڭدىكى موڭغۇل، قازاقلارنىڭ ئىشلىرىنى ئۆزلىكە باشلىغى مەھكىمىسى خوجىلىق بۆلۈمى قارىمىغىدىكى موڭغۇل-قازاق ئىشلىرى بۆلۈمچىسىلا بېجىرەتتى، بۇ بۆلۈمچىدە كۈندىلىك ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىدىغان بىرلا بۆلۈم ئەزاسى بار ئىدى. ئۆزلىكە باشلىغى مەھكىمىسى ۋە ھەرقايسى نازارەت-ۋىلايەتلەرنىڭ مەھكىمىلىرى ئاددىلا بولۇپ، ياڭ زېڭشىن ئۆلگىچە بولغان ئارىلىقتا رېمونتمۇ قىلىنمىغان. ئېسىمدە قېلىشىچە، سۈبۈن خېدىن شىنجاڭغا كەلگەندە، ياڭ زېڭشىن ئۇنى كۈتۈۋالدى، مەن تەرجىمانلىق قىلدىم. ياڭ زېڭشىن خېدىنغا: "سىلەر ئارخىئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئىشلىرى بىلەن كەلىدىگەنلارغۇ، مېنىڭ بۇ مەھكىمەمىزنى قەدىمىي قۇرۇلۇش، ئاۋال مۇشۇ يەرنى تەكشۈرۈپ كۆرسەڭلەر بولا رمىكىن!" دىدى. بۇ چاخچاق گەپ بولسىمۇ،

شىنجاڭدىكى ئالى مەھكىمىنىڭ چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى پەرمەتدار يامۇلنىڭ كونا قىياپىتىنى ساقلاپ كېلىۋاتقانلىغىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەتتى. ئەمما بۇ يەردە شۇنى ئالايىتەن تىلغا ئېلىش كېرەككى، برىنچىدىن، ئەسكەر كۆپ ئەمەس ئىدى. شىمال مىلىتارىستلىرى ئارىسىدا يېغىلىق بولۇۋاتقاندا، شىنجاڭدا ئەسكەر ئەڭ ئاز بولدى. 1920 ـ يىلىدىن بۇرۇن شىنجاڭ بويىچە ئەسكەرلەرنىڭ سانى ئون نەچچە مىڭلا ئىدى، كېيىن بىرنەچچە قېتىم قىسقارتىش نەتىجىسىدە، 1927 ـ يىلىغا كەلگەندە ئەسكەرلەرنىڭ ئەمىلىي سانى 10 مىڭغىمۇ يەتمەيدىغان بولۇپ قالدى. ياڭ زېڭشىن ئۆلتۈرۈلگەن يىلى ئۈرۈمچىدىكى 1 ـ شىدا قېرى مىجەز شىجاڭ جياڭ سۆكلىن قوماندانلىق قىلالايدىغان قېرى ـ چۈرى، ئاجىز ـ زەئىپ، ئاقساق ـ چولاق ئەسكەرلەر 200 ـ 300 چىلا ئىدى. ئاز سانلىق مىللەت ياشلىرىنى تەربىيىلەپ، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى يېڭى مىلىتارىستلارغا قارشى تۇرۇشتا تايانچ قىلىش ئۈچۈن، ياڭ زېڭشىن شۇ يىللا ئەپتىسەرلەر مەكتىۋى قۇرۇشنى پىلانلىدى.

ياڭ زېڭشىن ئۆزى ھساپ قىلىپ كۆرگەن، ئۇ مۇنداق دېگەن: "...شىنجاڭنى ئېلىپ ئېيتساق، بۈگۈنكى كۈندە بىر ئەسكەرنىڭ ئايلىق مائاشى 4 سەر 2 مىسقال، كېيىم ـ كېچەك، ئوزۇق ـ تۈلۈك، دورا راسخوتلىرىنى قوشۇپ ھساپلىغاندا، بىر ئەسكەرنىڭ يىللىق خراجىتى تەخمىنەن 60 سەر بولىدۇ. شىنجاڭدا باجدىن كىرىدىغان يىللىق كىرىم ئاران 3 مىليون 200 مىڭ سەردىن سەل ئاشىدۇ، ئاران 2 مىليون 300 نەچچە مىڭ نوپۇس بار، بۇنداقتا بىر ئادەم يىلىغا تەخمىنەن بىر سەر 5 مىسقال كۈمۈش تاپشۇرۇشى لازىم بولىدۇ، 40 ئادەمنىڭ تاپشۇرغىنى بىر ئەسكەرنىڭ يىللىق خراجىتىگە

يېتىدۇ...“① ياڭ زېڭشىننىڭ ئەسكەرنى كۆپەيتىمەسلىگى خەلقنە ئىچى ئاغرىغانلىغىدىن بولىغان، ئەلۋەتتە، بىراق، ئەسكەر كۆپ بولىغاچقا، ياڭ زېڭشىنغا مالىيە جەھەتتە چوڭ بېسىم چۈشمىگەن، بۇنى ئۇنىڭ باشقا شىمال ھىلىتارىستلىرىغا ئوخشىمايدىغان ئەڭ چوڭ ئالاھىدىلىگى دېيىشكە بولىدۇ. ئىككىنچىدىن، قۇرۇلۇش ئېلىپ بارمىغان. ئۇ شىنجاڭدا ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان 17 يىل ئىچىدە خاتىرىلەشكە تېگىشلىك بولغانلىرى، ئومۇمەن كىشىلەرگە مەلۇملىرى تۆۋەندىكى بىرنەچچىلا: 1916 ـ يىلى ۋۇ مىڭكۇي باشچىلىغىدىكى بىرنەچچە ياشنى شەنشىدىكى يەنچاڭ نېفىت زاۋۇدىغا نېفىت ئايرىش تېخنىكىسىنى ئۆگىنىشكە ئەۋەتتى، ئۇلار قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، مايتاغدا شۇ يەردىن چىققان نېفىتنى ئايرىدى، بۇ چىراق يېقىشقىلا يېتەتتى؛ 1918 ـ يىلى لى رۇڭنى جىلى قاتارلىق ئۆلكىلەرگە توقۇمىچىلىق ئەھۋالىنى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتتى، ئۇ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت غەزنىسى تۇرپاندا ئۆرنەك ھىساۋىدا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ئېچىشقا دەسمايە قەرز بەردى؛ 1925 ـ يىلى ئۆلكە مەركىزىدە ئارمىيە ـ خەلق توقۇمىچىلىق شىركىتى قۇرۇلدى؛ 1925 ـ يىلى گېمبرىكىن ئىككىنچى ئايتوموبىل شىركىتىنى قۇرۇشقا تەييارلىق قىلغۇچى ھەيئەت بولۇپ تەينىلەندۇق، مەن يەنە شۇيۇرلۇق مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى بولدۇم، بۇ مەكتەپتە ئايتوموبىل ھەيدىگۈچى ۋە رېمونت قىلغۇچىلار تەربىيىلىنەتتى، بۇنىڭدىن باشقا ئۇرۇمچى ـ چۆچەك،

---

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن خاتىرىلەر»، 12 ـ جىلىت، 21 ـ بەت.

ئۇرۇمچى ـ تۇرپان تاشيوللىرى ياسالدى①؛ 1920 ـ يىلى ئۆلكە مەركىزىدە سىمسىز رادىيو ئىستانسىسى قۇرۇلۇشقا باشلىدى... بار ـ يوق قۇرۇلۇش مانا مۇشۇلار ئىدى. مەدەنىيەت ـ مائارىپ جەھەتتە، ئۆلكە بويىچە يىللىق مائارىپ خراجىتى ئاران 100 نەچچە مىڭ يۈەن ئىدى، ئۆلكىدە ئاخبارات ئورگىنى، گېزىت يوق ئىدى، تىياتىرخانا، مەدەنىيەت يۇرتى قاتارلىقلاردىن سۆز ئېچىش تەخىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى، 1923 ـ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋەت ئىشلىرىدا پايدىلىنىش ئۈچۈن رۇسچە قانۇن ـ سىياسى مەكتىۋى قۇرۇلدى، بۇ مەكتەپتە شىنجاڭدا تۇغۇلغان تۇراقلىق مۇلكى بولغان دىپلوماتىسە كادىرلىرىنى يېتىشتۇرۇپ، دىپلوماتىسە خادىملىرىنىڭ سوتسىيالىستىك دۆلەتنىڭ پۇقرالىرى بىلەن بولغان ئالاقىدە "رادىكال" ئىدىيىنى يۇقتۇرۇۋېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش پىلانلانغان ئىدى (بۇرۇن دىپلوماتىسە خىزمىتىنى ئىشلىگەنلەرنىڭ

① ئاپتوموبىل شىركىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، تېخنىكىدىن ئىبارەت يۇك ئاپتوموبىللىدىن ئوتتۇزنى سېتىۋالدۇق، ئاق ئورۇس تېخنىكىلىرىدىن بىرنەچچىنى ئېيكەلدۇق. 1928 ـ يىلى ئۇرۇمچى ـ چۆچەك تاشيولىدا قاتناش باشلاندى. ياڭ زېڭشىن ئىچكىرى بىلەن بولغان قاتناش ئالاقىسىنى ئېچىشنى خالىمايتتى، چۈنكى، بۇنداق قىلىش بىزگە قولايلىق بولغىنى بىلەن، ئىچكىرىدىكى بۆلۈنمە كۈچلىرىنىڭ كىرىۋېلىشىغىمۇ قولايلىق بولىدۇ، دەپ قارايتتى. ئاپتوموبىل مەكتىۋى قۇرۇلغاندا، ياڭ زېڭشىن ماڭا: خەنزۇ ياشلىرىنى مەكتەپكە ئېلىشقا بولمايدۇ، ئۇيغۇر، خۇيزۇ، موڭغۇل، قازاق ياشلىرىنلا ئېلىش كېرەك، دەپ يولىورۇق بەرگەن، ئۇ خەنزۇ ياشلىرىنىڭ ئاپتوموبىلنى ھەيدەپ ئىچكىرىگە قېچىپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلاتتى. بۇ مەكتەپ شىنجاڭ بويىچە 1 ـ تۈركۈم ئاپتوموبىل شوپۇرلىرىنى ۋە رېمونتچىلارنى يېتىشتۇرۇپ چىقتى.

كۆپىنچىسى بېيجىڭ رۇسچە تېخنىكومدىن چىققانلار ئىدى). بۇنىڭ-دىن باشقا، 1920 ـ يىلى موڭغۇل، قازاق مەكتىۇى قۇرۇلدى، بۇ مەكتەپكە موڭغۇللار بىلەن قازاقلارنىڭ يۇقۇرى تەبىقە كىشىلىرىنىڭ بالىلىرى قوبۇل قىلىنىپ، ئۇلارغا خەنزۇچە تىل ـ يېزىق ۋە ئومۇمىي بىلىملەر ئوگىتىلەتتى. ياڭ زېڭشىن مۇشۇ مەكتەپنى قۇرۇش ئارقىلىق ئۇزۇنىڭ ھاكىمىيەتنىڭ سادىق بولغان موڭغۇل، قازاق كادىرلىرىنى يېتىشتۇرۇپ، مىللى ئازاتلىق ئېقىمغا قارشى تۇرماقچى، پانتۇركىزىمنىڭ ۋە رادىكال ئىدىيىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرگە تەسىر كۆرسىتىشىنى توسماقچى بولغان ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا، مەدەنىيەت ـ مائارىپ جەھەتتە تىلغا ئالغۇدەك قۇرۇلۇش بولمىغان.

ياڭ زېڭشىنىڭ مەكتەپ مائارىپىنى راۋاجلاندۇرماسلىق ھەققىدە بىر يۇرۇش نەزەرىيىسى بار ئىدى. ئۇ مۇنداق دېگەن: "جۇڭگودىكى شۆتائىلار (مەكتەپلەر)نىڭ ھەممىسدە لۇكچەكلىك خاراكتىر بار، ئوقۇغۇچىلىرى ئەمەلدار، باي بولۇش ئۈچۈنلا ئوقۇيدۇ."① ئۇ يەنە مۇنداق دېگەن: "بۇگۈنكى كۈندە ئوقۇغۇچىلار ئوقۇشنىمۇ تۇزۇك ئوقۇمايدۇ، دېخانچىلىقنىمۇ قىلمايدۇ، سانائەت ساھەسىدىمۇ، سودا ساھەسىدىمۇ ئىشلىمەيدۇ، ھەممىسى سىياسى ساھەگە كىرىۋېلىپ جان بېقىشنىڭ كويىدا يۈرىدۇ، شۆتائىنى پۈتتۈرۈپ چىققانلارمۇ كۈندىن ـ كۈنگە ئاۋۇپ كېتىۋاتىدۇ، ئەمەلدارلىق سورۇنىدا رىقابەت كۈندىن ـ كۈنگە قاتتىق ئەۋج ئېلىۋاتىدۇ، جاھانىنىڭ مالىماتاك بولۇشىغا مانا مۇشۇلار سەۋەپ بولۇۋاتىدۇ."②

① ياڭ رېڭشىن: «سەۋەنلىلەردىن خاتىرىلەر»، 17 ـ جىلت، 33 ـ بەت.

② يۇقۇرىدىكى كىتاپ، 16 ـ جىلت، 17 ـ بەت.

ياڭ زېڭشىن ئۆز مەھكىمىسىنىڭ چوڭ زالغا بىر نەزىم يازغان، بۇ نەزم شېئىرىي ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان دەسلەپكى چاغلار-غىچە ئېسىقلىق تۇرغان، شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تارىخىغا دائىر ئومۇمى تارىخىي ماتېرىياللارنىڭ تولىسىدا بۇ نەزم تىلغا ئېلىنغان. نەزم مۇنداق:

جۇمھۇرىيەت قۇتۇلماقتا نادانلىقتىن ئەمدىلا،
دورىمايمەن مۇشتۇمزورلۇقنى ئەسلا.
ئارىلاشمايمەن جۇڭگۇندىكى ماجىراغا،
چېكرا ئۆلكەم خۇددى ئوخشار جەننەتۈل‌مەئۋاغا.
باشلىغايمەن جەنۇپ مۇسۇلمانلىرى بىلەن شىمال مىللەتلىرىنى،
كۆندۈرىمەن ئۇلارنى يۈزاش-مۆمىن بولۇشقا.

ئۇ جۇڭگۇندىكى ماجىراغا ئارىلاشمىغاچقا، ئەسكەرنى كۆپەيتمەسلىك خەلقىنىڭ "ساددا-ئاقكۆڭۈل"، يۈزاش-مۆمىن بولۇشىنى تەلەپ قىلغان، شۇڭا ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئېلىپ بارمىغان. ئۇ نادانلارنى بەك ياقتۇراتتى. ئۇ مۇنداق دېگەن: "بۇرۇن چاپادىمۇ، ئۆلۈم-كۆرۈمدىمۇ بىللە بولغۇچىلار يۇقۇرىدىكى ئەقىللىق-لەر ئىدى؛ بۈگۈنكى كۇنىدە چاپادىمۇ، ئۆلۈم-كۆرۈمدىمۇ بىللە بولغۇچىلار تۆۋەندىكى نادانلاردۇر. بۇنداق نادانلار ئىنتايىن نادان بولسا، ئۇلار بىلەن ئۆلۈمدىمۇ، كۆرۈمدىمۇ، جاپا-مۇشەققەتتىمۇ بىللە بولغىلى بولمىدۇ."① ئۇ ھەققەتەن ئۆزىنى ئەقىللىق ساناپ، ئۆزى نادان دەپ قارىغان ئاممىنى خالىغانچە ئىدارە قىلىش ئويىدا بولغان.

---

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن خاتىرىلەر» 17 - جىلت، 41 - بەت.

ياڭ زېڭشىن مۇشۇ سياسەتنى يۈرگۈزگەنلىگى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ چاغدا ئىچكىرى بىلەن بولغان قاتناش ئالاقىسى ئىنتايىن قولايسىز بولغانلىغى ئۈچۈن، شىنجاڭ، بىر تەرەپتىن، مىللىتارىستلار يېغىلىغى قاينىمغا كىرىپ كەتمىدى، لېكىن يەنە بىر تەرەپتىن، زۇلمەتلىك مۇھىتتا قېلىۋەردى.

قامال قىلىشنىڭ ئۇزاققا بارمايدىغانلىغىنى ياڭ زېڭشىن بىلەتتى، بولۇپمۇ 1917 ـ يىلدىكى روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن شۇنداق ئىدى. ئۇ بەزىدە ئۆز ھۆكۈمرانلىغىنىڭ ئاساسى بولغان ئىقتىساتىنى يۇقۇرىقى 4 جەھەتتىن قوغداپ قالغانلىغىدىن مەمنۇن بولسىمۇ، ئەمەلدارلار بىلەن خەلق ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى يۇمشىتىش تەدبىرىنىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلمىغانلىغى ئۈنى بەك خاپا قىلاتتى. 1927 ـ يىلى بولسا كېرەك، بىر كۈنى ئۇ ماڭا دەرغەزەپ بىلەن مۇنداق دىدى: "شىنجاڭدىكى ئەمەلدارلار ئىچىدە ياخشى ئادەملەر بەك ئاز، كەلگۈسىدە شىنجاڭنى باشقۇرۇشنى سىلەرگە تاپشۇرۇۋېتىمەن!" مەن ئۇ چاغدا بۇنى مېنىڭ تومۇرۇمنى تۇتۇۋاتىدۇغۇ دەپ ئويلىغان ئىدىم، كېيىن ياڭ زېڭشىن ئۆزىنىڭ ئەمەلدارلار بىلەن خەلق ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى يۇمشىتىشتىن ئىبارەت ئىسلاھاتچىلىق سىياسىتى ئاقمىغانلىقتىن غەزەپلىنىپ، ئاچچىغىدا شىنجاڭنى باشقۇرۇش ھوقۇقىدىن ۋاز كېچىش نىيىتىگە كەلگەن ئوخشايدۇ دەپمۇ ئويلىدىم. 1928 ـ يىلى بىر كۈنى، 3 ـ زالدا ئۇنىڭ بىرنەچچە خەنزۇ ئەمەلدارلارغا كايىۋاتقانلىغىنى يەنە كۆرۈپ قالدىم. ئۇ مېنىڭ كىرىپ كەلگەنلىگىمنى كۆرۈپ، مەندىن: "دوزاقنىڭ نىملىگىنى بىلەمسىز؟" دەپ سورىدى. مەن: "بىلىمەن" دەپ جاۋاپ بەردىم. ئۇ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ: "دوزاق دىگەن مانا مۇشۇ، مەن مۇشۇ يەردە مۇد-

دەتسز قاماققا ھۆكۈم قىلىندىم!" دىدى. ئەمدى ئويلىسام، بۇ، سەكـ راتقا چۈشۈپ قالغان ئەكسىيەتچى ھۆكۈمران سىنىپنىڭ ئۆز تەختىنىڭ لىگشىپ قالغانلىغىنى سەزگەندىن كېيىن، تەختتىن ئايرىلىشقا يەنىلا قىيماي دات-پەريات چەككەنلىگى ئەمەسمۇ!

ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋى بولۇپ 3-يىلى، ياڭ زېڭشىن ئەمەلدارلار-نىڭ خيانەتچىلىك قىلىشىنى مەنئى قىلىش توغرىسىدا ئۇدا ئون نەچچە قېتىم بۇيرۇق چۈشۈرگەن، شۇنىڭدەك ئەمەلدارلىرىغا ئومۇمى ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ مۇنداق ئاگاھلاندۇرغان: "ئەمەلدارلار...نىمە ئۈچۈن ئەمەلدارلىققا قويۇلغانلىغىنى ئويلىمايدۇ، ئەمەلدارلىقنىڭ يولىنمۇ بىلمەيدۇ،...مۇشۇنداق تۆرىلەردەك كېتىۋەرگەندە...ئىش ئۆزگىرىپ قالسا، ئەمەلدارلار خەلقنى سۆيمىگەنلىكتىن، خەلق ئەمەلـ دارلارغا جەزمەن ئۆچلۈك قىلىدۇ، بۇنداقتا ئېقىمنىڭ تەسىرىگە ئۇچـ رىماي قالامدۇ؟ مېنىڭچە، خەلق ئەمەلدارنى قوغلىۋەتسە، بۇنىڭدىكى ئەيىپ قوغلىغۇچىلاردا ئەمەس، بەلكى قوغلانغۇچىدا،...بۇنداق ئەمەلدارلار ئادەتتە سىياسى جەھەتتىن تەربىيىلىنىشنىڭ ناچارلىغـ دىن ئاشۇنداق ئەھۋالغا قالدۇ. ...شۇڭا ھەرقايسىلارغا ئېيتىپ قويايكى، سىياسىنى ئىسلاھ قىلىپ، خەلقنىڭ رايىغا بېقىش كېرەك، پۇقرا ئىچىدىكى ئاپەتنى بىخلىماستىلا يوقىتىش كېرەك، شۇنداق قىلغاندىلا چېگرا اخەلقى قوغلۇۋېتەلمەيدۇ." بۇنىڭدىن باشقا، ئۇ مەھكـ مىدىكى ياشراق كىشىلەرنى ئۈيغۇرچە تىل-يېزىق ئۆگىنىپ، كېيىن سىرتقا ئىشقا بارغانـدا تىلماچ ۋە شاگىيولارنىڭ دامىغا چۈشۈپ كەتمەسلىگى ئۈچۈن تەييار تۇرۇشقا ئۈيۇشتۇرغان.

1926-يىلى، ياڭ زېڭشىن سوۋېت ئىتتىپاقى باش كونسۇلخانـ سىدىكى تەرجىمان كىنكوۋىچنى ھەپتىسىگە ئىككى قېتىم مەھكىمىگە

چاقىرتىپ، ئۆزىنىڭ ماركس يازغان «كاپىتال»نى تەتقىق قىلىشىغا يارەملەشتۈرگەن، سوۋېت ئىتتىپاقىدا كونسۇل بولغان ۋۇ پەملىلىك بىرسى تەرجىمە ئىشلىرىغا يارەملەشكەن، ئەمما بۇ ئىش 2 ـ 3 ئاي داۋاملىشىپلا توختاپ قالدى.

ۋۇ پېيفۇ، جاڭ زولىنلار قورالنىڭ كۈچىگە خۇرايلارچە ئىشىنىپ كېتىپ، ئۆلۈم ئالدىدا جان تالىشىۋاتقان چاغدا، ياڭ زېڭشىن "سىياسىنى ئىسلاھ قىلىش" ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى ساقلاپ قېلىش كويىدا بولدى، سىياسەتلىرى ئاقمىغاندا بولسا دات ـ پەريات چەكتى: "كىشىلەر پادىشانى مۇستەبىتلىك قىلدى دېيىشىدۇ، مېنىڭچە، جۇڭگودا نەچچە مىڭ يىلدىن بېرى پادىشا مۇستەبىتلىك قىلمىدى، تۆرىلەر مۇستەبىتلىك قىلدى. تۆرىلەر جاھاندا مۇستەبىتلىك قىلسا، خان ـ پادىشالار ھەرقانچە دانىشمەن بولۇپ كەتكەندۇ، ھېچقانداق قىلالمايدۇ. «پالنامە»دە: ئۇنداق تۆرىلەرنىڭ 'يېغىنى سىقىۋېلىش' كېرەك دېيىلگىنى توغرا." كەينىدىنلا ئۇ ئۆزىنىڭ ئىستىقبالىنى ئېيتقان:

"ھەربىلەرنىڭ مۇستەبىتلىگىنى قوزغىلاڭچىلارسىز يوقاتقىلى بولمايدۇ؛ تۆرىلەرنىڭ مۇستەبىتلىگىنى قوزغىلاڭچىلارسىز ئاغدۇرغىلى بولمايدۇ. خەلقنىڭ قوساق كۆپۈگى ئاخىر ئاشكارا بولۇپ چىقىدۇ، ئاپەتنىڭ ۋاقتى ئۆزارغانسېرى ئاخىر بالا ـ قازا بولىدۇ. مەملىكەت بويىچە زور ئىنقىلاپ تەييارلىنىۋاتىدۇ، بۇگۈنكى ۋەزىيەتنى كۆزەتكىنىمىزدە، ھەربىلەر مۇستەبىتلىگى ئۆزاق داۋاملاشسا، جەزمەن قوزغىلاڭچىلار مۇستەبىتلىگىگە ئۆزگىرىپ كېتەرمىكىن، دەيمەن. دانىشمەن كىشى ئاپەت توغرىلىق كۆپ ئويلىنىپ، ئۆزىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ!"①

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكلەردىن خاتىرىلەر»، 17 ـ جىلت، 30 ـ بەت.

باشقا بارلىق شىمال ملىتارىستلىرىغا سېلىشتۇرغاندا، مۇشۇنداق نەزەر دائىرىدە بولغانلىقىغا ۋە خەلقنى سىياسى جەھەتتىن بىخۇتلاشتۇرماقچى بولغانلىقىغا ئالغاندا، ئۇنى ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى "دانىشمەن" دېيىشكىمۇ بولار. ئەمما، ئۇنىڭ "دانىشمەن" لىگى بىر گەپ، تارىخ تەرەققىياتى باشقا بىر گەپ، ئۇنىڭ سۈبېكتىپ ئارزۇسى تارىخ تەرەققىياتىنىڭ بېرىشىنى قانداقمۇ ئۆزگەرتەلىسۇن!

ئاخىردا يەنە بىرنەچچە نۇقتىنى قوشۇمچە قىلىپ قويايلى: 1. ياڭ زېڭشىن شەخسى تۇرمۇشىنى خېلى ئاددىي-ساددا ئۆتكۈزەتتى، ھېچقانداق كەيپىكە خۇمار ئەمەس ئىدى، توقال ئالمىغان، تۇرمۇشتا راھەتكە بېرىلمەيتتى، ھەشەمەتچىلىك قىلمايتتى، بولۇپمۇ سوغا-سالام بېرىشكە، تۈگۈلغان كۇننى داغدۇغىلىق خاتىرىلەشكە قارشى تۇراتتى. ھەممە ئىشقا ئۆزى قول سالاتتى، ھەر كۇنى ۋاقتىنىڭ كۆپ قىسمىنى ھۆججەت-ئالاقىلەرنى كۆرۈپ تەستىق سېلىش، جايلارنىڭ ئەھۋالىنى ئىگەللەش بىلەن ئۆتكۈزەتتى، شۇڭا، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى ئۇنىڭغا ئاساسەن ئايدىڭ ئىدى.

2. ئۇ ئۇرۇمچىنىڭ شىمالىدىكى سەنداۋا (ھازىرقى مىچۇەن ناھىيىسى) تەرەپتە پاك ئىلاھ ئىبادەتخانىسىنى بانا قىلىپ نۇرغۇن يەر-لەرنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالغان ئىدى، ئۇنىڭ ئۆزى چوڭ پۈمىشىك بولۇپ، ئون نەچچە يىل ئىچىدە قان-تەرىنى شورىغان دېخانلارنىڭ سانى يوق.

3. ئۇ شىنجاڭدا ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئون نەچچە يىل ئىچىدە، جاھانگىر دۆلەتلەر ياكى ئۇلارنىڭ گۇماشتىلىرى بىلەن ئىگىلىك ھوقۇقنى سېتىپ، ۋەتەنگە ھاقارەت كەلتۈرىدىغان كېلىشىم تۈزمە-

گەن یاکی کېلىشمگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئاغزاكى ۋەدە بەرمىگەن، جاھانگىر دۆلەتلەرگە تايىنىپ بىرمۇ نەرسىگە ئېرىشىش كويىدا بولمىغان، چەتئەلدىن قەرزمۇ ئالمىغان. تاشقى ئالاقە جەھەتتە ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى جېنىنىڭ بېرىچە قوغدىغان.

4. كۇندىلىك تۇرمۇشتا، ئۇ كۆڭزى-مېڭزىلارنىڭ كىتاپلىرىنى ئوقۇشقا ھەممىدىن بەك ئامراق ئىدى، ئۇ «تۆمارنامە» ۋە «ئەخلاق-نامە» دىگەن كىتاپلاردىن ھۆكۈمرانلىق نەيرەڭىنى ئۆگەنگەن ۋە كىتاپتىكى نەزەرىيىلەرنى زامان، جاھانغا ماسلاشتۇرۇش ھەم ئۆز تەربىيىلىنىشىنىڭ مىزانى قىلغان. ئۇ قول ئاستىدىكىلەرگە ھەل قىلىشقا قىيىنراق مەسىلە تاپشۇرسا، ھامان "ئەھۋالغا قاراپ ئىش كۆرۈش"نى ئېيتاتتى، بۇنداق دېگىنى پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، شەيئىلەر تەرەققىياتىنىڭ يۈزلىنىشى ياكى ئادەمنىڭ ئارزۇسىغا ماسلىشىپ، ئىشنى ئۆزىگە پايدىلىق تەرەپكە باشلاش كېرەك دېگىنى ئىدى، ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، ئىشنى تەرەققىياتقا قاراپ يېتەكلەش دېگىنى ئىدى. ئۇ ئون نەچچە يىل ئىچىدە چوڭ-چوڭ مەسىلىلەرنى مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ھەل قىلغان ئىدى. ئۇ بۇنى كۆچلۈكنى ئاجىز ئارقىلىق باپلاشنىڭ ئەڭ ياخشى ئۇسۇلى دەپ قارايتتى. ئۇ، بەزى ئىشلارنى ۋاقتىنچە ئېپلەپ-سەپلەپ ئۆتكۈزۈۋۈۋەتمەي بولمايدۇ، ئەمما ئېپلەپ-سەپلەپ ئۆتكۈزۈۋۈبتىش داۋامىدا ئىشنى ئوڭۇشلۇق ھەل قىلىشقا پايدىلىق تەرەپكە بۇراش كېرەك، دېگەن. ئۇ يەنە: ئەزەمەت ئازار يېيىشنى بىلىشى كېرەك، ئازار يېيىش ئىشقا ئازار يېمەسلىكنى پايدىلىق دەپ ھىساپلىسا، ئەزەمەت نادان بولۇۋېلىشى كېرەك، ھەقىقى نادان بولۇپ قالمىسلا بولغىنى، دېگەن.

فەن ياۋنەن ۋە ئۇنىڭ مۇۋەپپەقىيەتسىز سىياسى ئۆزگىرىشى

ياڭ زېڭشىن 1928 ـ يىلى 7 ـ ئايىنىڭ 7 ـ كۈنى ئۆزىنىڭ قول ئاستىدا ئىشلەيدىغان ھەربىي ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى قوشۇمچە خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى فەن ياۋنەن تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى.

فەن ياۋنەن خۇبېي ئۆلكىسىنىڭ گۇڭئەن دېگەن يېرىدىن بولۇپ، تەخەللۇسى زاۋشياڭ ئىدى، ياپونىيىنىڭ زاداۋتىيەن داشۆـسىنى پۈتتۈرگەن، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرىدا شىنجاڭغا تەقسىم قىلىنغان، يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ تىنجاڭى، قوشۇمچە قانۇنـسىياسى مەكتۇبىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى بولغان. ئۇ چاغدا، بەزى ئەمەلـدارلار يولدا ئازاپلىنىپ قالمىز دەپ، سىبىرىيە ئارقىلىق چۆچەكـكە كېلىپ، چۆچەكتىن شىنجاڭغا كىرەتتى. فەن ياۋنەنمۇ مۇشۇ يول بىلەن ماڭغان. ئۇ شەمەيگە بارغاندا، پۇلى تۈگەپ كەتكەن. شۇنىڭ بىلەن چار روسىيىنىڭ شەمەي ئۆلكىلىك دائىرىلىرىدىن ياردەم سورىغان، شەمەي ئۆلكىسىنىڭ باشلىغى ئۇنىڭغا روسىيە بىلەن جۇڭگونىڭ شىنجاڭ ئۆلكىسى ئوتتۇرىسىدا ئوقەت قىلىدىغان شەمەيـلىك سودىگەر ئىسھاق (مەن ئىشلەيدىغان "تەنشىك" فېرمىسىنىڭ مۇدىرى)نىڭ ياردەم بېرىدىغانلىغىنى ئېيتقان.

ئىسھاق فەن ياۋنەننى قالتىس مەرتلىك بىلەن كۈتۈۋاپتۇ، ئۇنىڭغا يول خىراجىتى بېرىپ تۇرغاندىن باشقا، ئۇنى چۆچەككىچە ئۇزىتىپ قويۇشقا ئادەم قوشۇپ قويۇپتۇ.

شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، ھەن ياۋنەن ئىچكىرىگە قايتىپ، شىمال ملىتارىستلىرى ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت مەمۇرى كېڭىشىدە ئىشلىگەن. 1917 ـ يىلى لى يۈەنخۇڭ زۇڭتۇڭ بولغاندا، يەنە شىنجاڭغا تەقسىم قىلىنغان، بۇ قېتىم ئۇ ئاقسۇغا ۋالى قىلىپ تەيىنلەنگەن ئىدى. ئۇ شىنجاڭغا ماڭاي دەپ تۇرۇۋاتقاندا، ياڭ زېڭشىن ئۆزىنىڭ بېيجىڭدىكى پايلاقچىلىرىدىن بېيجىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭغا قول تىقماقچى بولۇۋاتىدۇ، ھەن ياۋنەننى ئەۋەتىشتىن مەقسىدى ئەھۋال ئىگەللەپ، پۈرسەت كەلگەندە سىزنى تەختىتىن قوغلىماقچى دېگەن مەزمۇندا مەلۇمات تاپشۇرۇۋالدۇ. شۇنداق قىلىپ، 1918 ـ يىلى ھەن ياۋنەن ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندە، ياڭ زېڭشىن ئۇنى ئېيقالمىدۇ. بەزىلەر، ياڭ زېڭشىن ئۆزى شىنجاڭدا ئاقسۇ ۋالىلىغىدىن ئۆسۈپ چىققان، ئۇنىڭ بېيجىڭ ھۆكۈمىتى ئەۋەتكەن ئاقسۇ ۋالىسىنى ۋەزىپە تاپشۇرۇۋېلىشقا قويماسلىغى خۇراپاتلىقتىن بولغان، دېيىشىدۇ. قىسقىسى، ياڭ زېڭشىنىڭ نەزىرىدە، ھەن ياۋنەن قارشى ئېلىنمايدىغان ئادەم ئىدى. غۇلجا ئىنقىلاۋىغا قاتناشقان خۇبېيلىق لەن جاۋخۇامۇ ھەن ياۋنەن بىلەن بىللە شىنجاڭغا كەلگەن ئىدى، ياڭ زېڭشىن بۇ ئادەمدىن تېخىمۇ ھەزەر ئەيلىدى.

ھەن ياۋنەن ئۇلكە مەركىزىدە خىلى ئۇزاق كۈتۈپ تۇرغاندىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن ئۇنى ئۈرۈمچى ۋالىسى قىلىپ بەلگىلىدى. ھەن ياۋنەن تۇرمۇشتا ئىنتايىن ئاددى ساددا ئىدى، ئۆزىنى تاشلۇۋېتىش تەرىپىنى ھىساپقا ئالمىغاندا، باشقا تۇرمۇش ئادەتلىرى ياڭ زېڭشىنىڭكىگە بەكمۇ ئوخشاپ كېتەتتى. كونا چەمىيەتتە "بىر بىرىگە قايىل بولۇش" قۇرۇق گەپ ئىدى، بىر بىرىنى يەكلەش بولسا دائىملىق ئىش ئىدى. ئەمما ھەن ياۋنەن ئىنتايىن ئېھتىياتچان ئىدى؛ ياڭ

زېڭشن بولسا مەنمەنچىلىك قىلىپ، ئۇنى ئاخىر ئىندەككە كەلتۈردى. مەن، ھەتتا "ئۆزگەرتىپ" ئۆز تەرىپىمگە تارتىمەن دەيتتى، شۇڭا، 10 يىلغىچە تېچ ئۆتۈشتى.

روسىيە ئىنقىلاۋى بولغانلىقىغا ئوچۇن، ئىسھاق 1919 - يىلى ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن روسىيىدىن ئۇرۇمچىگە كۆچۈپ كەلدى. مەن ياۋنەن كونا دوستلۇقنى ئۇنتۇماي، ئىسھاقنى يوقلىدى؛ ئىسھاقنىڭمۇ بۇ يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدار بىلەن ئوبدان تونۇشۇپ ئۆتكۈسى بار ئىدى، شۇڭا ئۇنى ئۆيىگە چاقىردى. ئۇ ئىككىسى سۆزلەشكەندە مەن تەرجىمە قىلىپ بېرەتتىم، شۇنداق قىلىپ مەنمۇ مەن ياۋنەن بىلەن ئوبدانلا تونۇشۇپ قالدىم. مەن ياۋنەن مېنى بىرقەدەر تەرەققىپەرۋەر ياش دەپ ھىساپلاپ، ناھايىتى قەدىرلەيتتى. مەن ياۋنەن بىلەن بىللە كەلگەن لەن جاۋخۇا دائىم ئۆزلۇكسىدىن مېنى ئىزدەپ كېلەتتى. مەن تونۇشقان خەنزۇلار ئىچىدە لەن جاۋخۇا ئەدىبىۋى ئىستىلى ھۆرمەتكە سازاۋەر كىشى ئىدى، ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي، ئىككىمىز سىرداش ئاغىنىلەردىن بولۇپ قالدۇق، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاكا - ئۇكىدەك بولغانلىغىمىز يۈزىسىدىن نەسەپنامە ئالماش - تۇرۇشتۇق. لەن جاۋخۇانىڭ ۋاستىسى بىلەن مەن ياۋنەن بىلەنمۇ ئاغىنە بولۇپ قالدىم.

مەن ياۋنەن ئادەتتىكى ئەمەلدارلاردەك ئەمەلدار بولۇپ بېيىشنىلا مەقسەت قىلغان ئادەم ئەمەس، ئۇ چاغلاردا ئۇنىڭدەك ئادەم شىنجاڭدا ئاز ئۇچرايتتى. ئۇ دائىم، ياڭ جياڭجۇننىڭ سىياسىتى زۇلمەتلىك سىياسەت، تېيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىنى تامامەن خىيانەتچى ئەمەلدارلار قاپلاپ كەتتى، ئۇلار پۇقرانىڭ قان - تەرىنى شورايدۇ، پۇقراغا بىرمرمۇ ياخشى ئىش قىلىپ بەرمەيدۇ، دەيتتى. ئۇ

يەنە، شىنجاڭدا تۈزۈكرەك مەكتەپىمۇ يوق، مەدىنىيەت-مائارىپ ئىشلىرى راۋاجلانمىغان، بۇنى ياڭ جياڭجۇنىڭ نادانلاشتۇرۇش سياسىتى كەلتۈرۈپ چىقارغان، دەيتتى. ئۇ، پۈقرالارغا ئىش قىلىپ بېرەي دىگەن كىشى شىنجاڭدا تۇرالمايدۇ، دەپ ھىساپلايتتى. ئۇ يەنە ياڭ زېڭشىننى ئەيىپلەپ: ياڭ جياڭجۇن شىنجاڭدا مىللەتلەرنىڭ مۇرەككەپلىگىدىن پايدىلىنىپ، مىللى ئۆچمەنلىك پەيدا قىلىش يولى بىلەن ئۆز ئورنىنى مۇستەھكەملىدى. مەسىلەن، ئۇ بۇگۈن خۇيزۇ-لارنى ئىشلەتكەندە، سىلەر ئىشەنچلىك، باشقا مىللەتلەر ئىشەنچسىز، دىسە، ئەتىسى ئۇيغۇرلارنى ئىشلەتسىدىغان چاغدا خۇيزۇلارنى ئىشەنچسىز دىدى؛ يەنە ئازراق ۋاقىتتىن كېيىن قازاق، موڭغۇللارنى ياخشى دىدى، ...مۇشۇنداق قىلىپ مىللەتلەرنىڭ ئارىسىغا سۆنئى ھالدا توساق قويىدى، ياكى ئورا كولىدى. مۇشۇنداق كېتىۋەرگەندە. شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالى ئىنتايىن خەتەرلىك بولىدۇ، دىگەن ئىدى. ئۇ دائىم: ھەممە مىللەتكە مۇتلەق باراۋەر مۇئامىلە قىلىش. ھەممە-سىگە بىر كۆزدە قاراش لازىم، دەيتتى.

مەن شىنجاڭدا سىياسى ساھەگە كىرگەندىن كېيىن، ئاز ساندىكى پاك كىشىلەرنى يولۇقتۇرغان بولساممۇ، ئەمما ياڭ زېڭشىننىڭ سىيا-ستىنى ئەيىپلەيدىغانلار چىقمىغان، مىللەتلەر باراۋەرلىكى توغرىسىدا گەپ قىلغانلار تېخىمۇ بولمىغان. ئۇ كەمىلەردە، ئەمەلدارلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىگى (ئاز سانلىق مىللەت ئەمەلدارلىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) ئەمەلدار بولۇشنى بېيىش، راھەت كۆرۈش ۋاستىسى قىلىۋالغان ئىدى. ئۇلار پۈقرالارغا مۇئامىلە قىلىشتا، ئىزچىل تۇرىدە "ئۇچ ئېغىز ياخشى گەپ قىلغاندىن كۆرە، ئىككى قامچا سالغان ياخشى" دىگەن ئەقىدىگە ئىشىنەتتى، پۈقرانى يۇقۇرى بېسىم ئىشلىتىش

ۋاستىسى بىلەن مولـلا مۇشۇك قىلـماقچى بولۇشاتـتى، ياڭ زېڭـشىن ئەمەلدارلار بىلەن خەلق ئوتتۇرىسىدىكى زىددىـيەتـنى يۇمـشـتىش ئۈچۈن، ئۇلارغا بۇنداق ۋاستىنى خۇراپىلارچە ئىشىنىپ كەتمەسلىك توغرىسىدا يولبورۇق بەرگەن بولـسـمۇ، ئۇلارنىڭ ئەكـسـيەتـچى ھۆكۈمرانلارغا خاس تەبىئىتى ئۆزگەرمىگەن ئىدى، يەنە كېلىپ ياڭ زېڭشىن ئۆزى ئۆزىنىڭ گېپىنى ئەملىيەتتە كۆرسەتمەيتتى.

مەنمۇ ئادەتتە ياڭ زېڭشىن نادانـلاشـتۇرۇش سـياسىتـىنى يولغا قويۇپ، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتتىن پايدىلىنىش ئارقىلىق ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەۋاتىدۇ، دەپ ئويلايتتىم. ئۇنىڭ ماڭا تۇتقان پوزىتسىيىسى ياخشى بولسىمۇ، مەن شىنجاڭـدىكى زۇلمەتچـىلىكنى تۈگىتىش كېرەك دەپ ھىسـابلايتتىم. شۇنىڭ ئۈچۈن، 1922 ـ يىلى، مەن ئاغـىنەم مىرزاجان بىلەن بىللە «يېڭى ھايات» ژورنىلىنى مەخپى چىقاردىم. بىز "تاماكا چەكمەسلىك، ھاراق ئىچمەسلىك، كىتاپـنى كۆپ ئوقۇش"نى تەشەبـبۇس قىلـدۇق. مەن دائىم "كۇنـتۇغدى"① دېگەن تەخەللۇس بىلەن ماقالا يازاتتىم. «يېڭى ھايات» نىڭ ھەر بىر سانى 100 نۇسخا بېسىلاتتى، ھەر بىر سانى ئون نەچچە بەت ئىدى. ژورنال بېسىلىپ بولغانـدىن كېـيـىن، مىرزاجان ئۇنى مەخپى تارقىتىشنى دۇكان خىزمەتچىسىگە تاپشۇراتتى. ئەمـما، ژورنال ئىككى سان چىققاندا، مىرزاجاننىڭ قېينىئاغىسى بىلىپ قېلىپ، پوپوزا قىلدى، شۇنىڭ بىلەن «يېڭى ھايات»نى چىقىرىشنى توختاتتۇق.

مەن سىياسى ئىدىيە جەھەتلەردە پەن ياۋنەننىڭ تەشەببۇسلىرىغا

---

① كۇنتۇغـدى ـــ 11 ـ ئەسىردە يېزىلـغان ئۇيغۇر كىلاسـسىك داسـتانى «قۇتادغۇبىلىك»دىكى شەخس.

قوشۇلاتتىم. بىر قېتىم پەن ياۋنەن ماڭا: شىنجاڭنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن، مىللەتلەر باراۋەرلىكنى ئىشقا ئاشۇرۇش، مالىيىنى رەتكە سېلىش، خىيانەتچىلىكنى تۈگىتىش، مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇش، ئارمىينى تەرتىپكە سېلىش قاتارلىق 5 ئىشنى تېز ئىشلەش لازىم، دېگەن ئىدى. ئۇ چاغدا بۇ ئىشلارنى قىلىشنى شىنجاڭدىكى تەرەققىقپەرۋەرلەرك كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئارزۇ قىلىشاتاتتى. بولۇپمۇ مىللى باراۋەرلىكنى ئىشقا ئاشۇرۇش، خىيانەتچىلىكنى تۈگىتىش ۋە مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇش ئاز سانلىق مىللەت ياشلىرىغا تېخىمۇ ياقاتتى. شۇ چاغدا مەن تېخى تاھىربەگ، مەخسۇت، كېرىمخان دېگەنگە ئوخشاش يېقىن ئاغىنىلىرىم بىلەن بىللە مەخپى گۇرۇپپا قۇردۇم، مېنى گۇرۇپپا باشلىغى قىلىشتى. بۇ گۇرۇپپا ئاساسەن ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا ۋەن ياۋنەننىڭ تەشەببۇسكارىنى تەشۋىق قىلاتتى ۋە ئۇنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشىنى ھىمايە قىلاتتى. كېيىن بۇ گۇرۇپپىغا شەرىپخان، سكىلمىنىڭ يولدىشى خەيدەر قاتارلىق كىشىلەرمۇ قاتناشتى. ئۇ چاغدا سىياسىي ئىدىيىۋى سەۋىيەم تۆۋەن ئىدى، زۇلمەتلىككە ئۆچ بولسامۇ، بۇنداق ئەھۋاللارنىڭ كېلىپ چىقىشىدىكى ئاساسىنى ۋە بۇ ئەھۋاللارنى تۈگىتىشنىڭ يوللىرىنى تېخى بىلمەيتتىم، ۋەن ياۋنەندەك پىكرى ئېچىلغان ئادەمنى قالتىس ھىساپلايتتىم. ئىككىمىزنىڭ سىياسى قاراشلىرى ئانچە ئوخشاپ كەتمىسىمۇ، ئۇ مەندە جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنىڭ شەكىللىنىشىدە مەلۇم تۈرتكىلىك رول ئوينىغان ئىدى.

ياڭ زىڭشىنمۇ ۋەن ياۋنەننىڭ ئادەتتىكى ئەمەلدارلارغا ئوخشىمايدىغانلىغىنى بىلەتتى، ئەمما، يۇقۇرىدا ئېيتقاندەك، ئۇ بۇنداق ئادەمنىمۇ ئىندەككە كەلتۈرگىلى بولىدۇ دەپ قارايتتى. 1922 - يىلى

ياڭ زېڭشىن 10 مىڭ سەر ئوقلىكە پۇلىنى ھەن ياۋنەنگە ئېپىبىرىپ بېرىشنى ماڭا تاپشۇردى، بۇنچىلىك پۇل ئۇ چاغدا ئاز پۇل ئەمەس ئىدى، نەچچە يۈز سەر ئالتۇنغا تەڭ كېلەتتى. ياڭ زېڭشىن: ھەن دوتەي شنجاڭدا ئۆزى يالغۇز تۇرىدۇ، بالا-چاقىلىرى ئىچكىرىدە، ئىككى چوڭ بالىسى بېيجىڭ داشۆدە ئوقۇيدۇ، ئىقتىسادىي جەھەتتە قىينىچىلىقى كۆپ، خاتىرجەم ئىشلىسۇن ئۇچۇن، ئۇنىڭغا ئازراق ياردەم بېرىش كېرەك، دىدى. لېكىن ئۇ ماڭا بۇ ئىشنى ئاشكارىلاپ قويماسلىقنى تاپىلىدى.

پۇلنى ھەن ياۋنەنگە ئېپىبىرىپ بېرىۋىدىم، ھەن ياۋنەن بەك ئوڭايسىزلاندى، ئۇ بۇنىڭ ياڭ زېڭشىنىڭ پۇل بىلەن سېتىۋالغانلىقى ئىكەنلىگىنى پەملىگەندەك بولدى، ئۇ ئۇزاق ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن پۇلنى ئالدى. كېيىن ياڭ زېڭشىن باشقىلاردىنمۇ ئۇنىڭغا پۇل ئەۋەتكەن ئىمىش. ئەسلىدە، ھەن ياۋنەن گەرچە باشقىلارغا كەلسە-كەلمەس گەپ قىلمىسىمۇ، ئۇنىڭ سىياسى تەشەببۇسلىرى بۇنىڭلىق بىلەن ئۆزگىرىپ كەتمىدى.

كېيىن ياڭ زېڭشىن ئۇنى ئەمەل بېرىش يولى بىلەن تىزگىنلەمەكچى بولدى، ئۇنىڭغا ئۇرۇمچىنىڭ ۋالىلىغىنى بەرگەندىن باشقا، يەنە قوشۇمچە تۆتۈقبەگ مەھكىمىسى ھەربى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى، خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى قىلىپ تەينىلىدى. ھەن ياۋنەن ياڭ زېڭشىنىڭ تەدبىرلىرىگە مۇئامىلە قىلىشتا، دىپلوماتىيە ئىشلىرى جەھەتتە ياڭ زېڭشىنغا ئوخشاش بولمىغان پىكرىنى بىرنەچچە قېتىم بىلدۈرگەندىن باشقا، گەرچە كۆڭلىدە دائىم نارازى بولۇپ يۈرسىمۇ، ئۇمۇمەن، ياڭ زېڭشىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىش قىلغان ئىدى.

ئۇيغۇرچىدىكى سىياسى ساھەدە دىپلوماتىيە مەكتىپىدىكى خادىملاردىن جاۋ دېشۇ (شىنجاڭلىق)، جاك شىن (خۇبېيلىق)، جاك چۇنشى (خۇبېيلىق، كېيىن رۇسچە قانۇن-سىياسى مەكتىۋىنىك ئىلمىي مۇدىرى بولغان). ساقچى مەھكىمىسىنىك باشلىغى يۈەن تىڭياۋ قاتارلىقلار پەن ياۋنەن بىلەن يېقىن ئىدى. جاۋ دېشۇ كاتولىك دىنى مۇرىدى بولسىمۇ، دىنغا ھەۋەس قىلمايتتى، ئۇ ئادەتتە سۆز-لىگەندە سۆزلىرىدىن جاھانىدىن بىزار بولۇش پىكرى بىلىنىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ كىشىلەر بىلەن مۇنازىرىلىششكە ئامراق ئىدى. ئۇ رۇسچىنى ئوبدان بىلەتتى، ئىنگلىزچىنىمۇ بىلەتتى. يۈەن تىڭياۋ پىكرى بىرقەدەر ئېچىلغان ئادەم بولۇپ، تەرەققىپەرۋەرلىككە مايىل ئىدى. فەن ياۋنەن ماڭا بۇ ئىككىيلەن بىلەن ئاغىنە بولۇشنى تەكلىپ قىلغان ئىدى، مەن ئۇلار بىلەنمۇ ئومۇمەن چىقىشىپ قالدىم.

1921-يىل 12-ئاينىڭ 3-كۈنى، ئىلى قوشۇنىنىڭ گۈچۈكىدا تۇرۇشلۇق ئاتلىق ئەسكەرلەر يىڭنىڭ يىڭجاڭى سۇڭ جىنشەن بىلەن پىيادە ئەسكەرلەر يىڭنىڭ يىڭجاڭى گاۋ شخاۋلار ھەربى ئۆزگىرىش قوزغىدى. سۇڭ جىنشەن بىلەن گاۋشخاۋ ئىچكىرىدىن چىقىقانلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ قول ئاستىدىكى ئەسكەرلەرنىڭ كۆپىنچىسى غۇلجا-لىق يەرلىك شۇەلەر ۋە موڭغۇللار ئىدى. ھەربى ئۆزگىرىشنىڭ ھەقىقى سەۋەبىنى ياڭ زىڭشىن ئېلان قىلمىدى، لېكىن كېيىن كىشىلەرنىڭ دېيىشىچە، ئىچكىرىدىكى ئىنقىلاپچىلار (قايسى خىلدىكى ئىنقىلاپچىلار ئىكەنلىگى نامەلۇم) بىلەن ئالاقىدار ئىمىش؛ بەزىلەر گەنسۇدىكى مىلىتارىستلار بىلەن ئالاقىدار ئىكەن دېيىشتى. ھەربى ئۆزگىرىش بولغان چاغدا، ئەھۋال ئىنتايىن جىددى ئىدى، ئەمما ياڭ زىڭشىن

سۇك جىنىشەن، گاۋ شىخاۋلارنىڭ قول ئاستىدىكى شۇە، موڭغۇل ئەپتىسىز ـ ئەسكەرلەر ئارقىلىق بۇ ھەربى ئۆزگىرىشنى تىنجىتىتى، گاۋ شىخاۋ ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى، سۇك جىنشەن تىرىك تۇتۇلغاندىن كېيىن ئۆلتۈرۈلدى.

گۈچۈگدا بولغان ھەربىي ئۆزگىرىش دوستۇم لەن جاۋخۇاغا چېتىلدى. ياك زېڭشىن ئۆزى ئىگەللىگەن ماتىريالىلارغا ئاساسەن، لەن جاۋخۇانىڭ سۇك جىنشەنىلەر بىلەن ئالاقىسى بار دەپ، لەن جاۋخۇانى ئۆلتۈرۈۋۈەتمەكچى بولدى. فەن ياۋنەننىڭ ياك زېڭشىنغا قاتتىق كاپالەتلىك قىلىشى ئارقىسىدا، ئاخىر لەن جاۋخۇانى شىنجاڭدىن قوغلاپ چىقىرىۋەتتى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، ياك زېڭشىن فەن ياۋنەندىن تېخىمۇ ئېھتىيات قىلىدىغان بولدى، ئەمما فەن ياۋنەننىڭ كېتىشىگە رۇخسەت قىلمىدى. ئۇ، فەن ياۋنەننىڭ ئىچكىرىدە سىياسى ئالاقىسى كەڭرى، ئۇنىڭ ئۇستىگە يارەمگە ئىگە، ئەگەر قايتۇرۇۋۈەتسەم، چاتاق تېرىيدۇ، بۇنىڭغا تاقابىل تۇرالماي قالسەمەن، دەپ ھىساپلايتتى. ياك زېڭشىن ئەينى يىللاردا ياك زەنشۇ قاتارلىقلار بىيجىڭغا بېرىۋالغاندىن كېيىن پارلامېنتتا ئۆزىگە توختىماي ھۇجۇم قىلغانلىغىدىن ساۋاق ئېلىپ، ئۆزى "ئالاھىدە شەخس" دەپ ھىساپلىغان بۇ ئادەمنى ئىچكىرىگە ماڭدۇرمىدى①.

ياك زېڭشىن دىگەن بۇ يۇزسز ئادەم پەن ياۋنەنگە زادى چېقىلمىدى، بۇنىڭ سەۋەبىنىڭ نىملىگىنى بىلمىدىم. ئۇنىڭ ئۇستىگە ياك

① ياك زەنشۇ ئەينى يىللىرى بېيجىڭغا قايتقاندىن كېيىن. پارلامېنتتا ۋە باشقا جايلاردا ياك زېڭشىننىڭ سىياسى تەدبىرلىرىگە ھۇجۇم قىلغان ھەمدە ئۆزىنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىش پىكرىنى تەرغىپ قىلىدىغان كىتابچە نەشر قىلدۇرغان.

زېكشىنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە، ئادەتتىكى كىشىلەر
ھەن ياۋۇنەننى ياڭ زېكشىنىڭ ئەڭ ئىشەنچىلىك ئادىمى دەپ قارايدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇ چاغدا ياڭ زېكشىنىڭ قول ئاستىدىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك كادىرلار ئىچىدە مەمۇرى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى جىن شۇرېن، مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى شۇ يىشەن، سانائەت نازارىتىنىڭ نازىرى يەن يۈشەن، مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى لىيۇ ۋېنلۇڭ ۋە ھەربىي ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى ھەن ياۋۇنەنلەر بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە ھەن ياۋۇنەننىڭلا قوشۇمچە ۋەزىپىلىرى ئەڭ كۆپ ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەن ياۋۇنەن خارجى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىدىغان ئاساسىي ئادەم ئىدى.

شىمالغا يۈرۈش ئۇرۇشى باشلانغاندىن كېيىن، ياڭ زېكشىن ئۆزى ئالدىن پەملىگەن ئىش ــ قوزغىلاڭچىلار مۇستەبىتلىگى ئەمەلگە ئاشىدىغان بولدى، دەپ ھىساپلىدى، ئەمما ئۇ سەھنىدىن قانداقمۇ ئۆزلۇكىدىن چىقىپ كەتسۇن! شۇنىڭ بىلەن، ئۇ ئىچكىرى بىلەن بولغان ئاتناشنى تېخىمۇ قاتتىق كونتۇرۇل قىلدى، ئىچكى جەھەتتىكى رازۋېتكىنىمۇ كۈچەيتتى. ھەن ياۋۇنەنمۇ ئىچكىرىدە ۋەزىيەت بىردىنلا ئۆزگەرسە، ياڭ زېكشىنىڭ ئۆزىگە ياتلارنى باستۇرىدىغانلىغىنى سەزگەندەك قىلاتتى. ئۇ يەنە ياڭ زېكشىنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ، ئىچكىرىگە قايتىپ كېتىشكە رۇخسەت بېرىشنى ئۆتۈندى، ئەمما ياڭ زېكشىن يەنىلا ئۇنىڭ ماڭغۇزمىدى ھەمدە ئۇنىڭغا: "دەشت ــ بايازۇاندىكى بىزدەك يەككە ئەرۋاھلارنىڭ كېيىنچە بىللە قايتىپ كەتكىنىمىز تۈزۈك" دىدى. ھەن ياۋۇنەن قەپەزدىن چىقالمىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە قېپقالىا ئۆز خاھىشى بويىچە ئىشمۇ قىلالمايتتى، شۇڭا ئۇ ياڭ زېكشىنغا تېخىمۇ ئۆچ بولۇپ كەتتى، بۇرۇن ئۆزىنىڭ ئامانلىغىدىن

ئەدەبىدە قىلغان بولسا، ئەمدى ئاۋال تۆتۈش قىلىپ جايلاشتۇرۇش نىيىتىگە كەلدى. ئەمما ئۇ كۆرۈنۈشتە تېخىمۇ ئېھتىياتچان بولۇۋالدى.

1928 ـ يىلى، شىمالغا يۆرۈش ئارمىيىسى شەنىدۇڭ، خېنەنلەرگە كىردى. 2 ـ ئايلاردا، فېڭ يۈشياڭ ئىككى ۋەكىل ئەۋەتتى، بۇنىڭ بىرى جاۋ پەسلىلىك بولۇپ، لۇجاڭ بولغان ئادەم ئىكەن. ياڭ زېڭشىن ئۇلارنى تۆتۈقبەگ مەھكىمىسىدىكى كىتاپخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ناھايىتى ئوبدان كۈتۈۋالدى، ئەمما ئۇلارنىڭ سىرتقا چىقىشىنى مەنئى قىلدى، ئۇلكىلىك تۆتۈقبەگ مەھكىمىسى قارىمىغىدىكى ئىككى مەھكىمىنىڭ ئادەملىرى ئىچىدىمۇ بۇ ئىشنى بىلىدىغانلار بەك ئاز ئىدى.

2 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى، غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىگى ئۆرۈمچىگە كەلگەن چاغدا، ياڭ زېڭشىن كۈتۈۋېلىشنى ماڭا تاپشۇردى. بۇ تەكشۈرۈش ئۆمىگى "جۇڭگو ئىلىم ـ پەن تەشكىلاتى جەمئىيىتى" بىلەن سۆھبەتدىن قاتارلىقلاردىن تەركىپ تاپقان ئىدى. ياڭ زېڭشىن ئۇلارنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى جىق ئويلىنىشلاردىن كېيىن تەستىقلىغان ئىدى، ئۇلار چېگرىدىن كىرىدىغان چاغدا، ئۇلارنىڭ ھەممە نەرسىلىرى تەكشۈرۈلدى، يان قوراللىرى پېچەتلەندى. ئۇلار ئۆرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن، ئېپكەلگەن رادىيو ۋە ئالاقە ئەسۋاپلىرىنىمۇ تەكشۈرۈپ تېپىپ يىغىۋالدۇق.

تەكشۈرۈش ئۆمىگى ئۆرۈمچىگە كېلىپ 6 ـ كۈنى يەنى 3 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ياڭ زېڭشىن ئۇلارغا زىياپەت بەرمەكچى بولدى، ئەمما شۇ كۈنى قووۇق ئېتىلگەن ئىدى، جىنايەتچىلەر تۇرمىدىن قېچىپتۇ، دېگەن گەپ بولدى، شۇ سەۋەپتىن زىياپەت شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىنگە سۈرۈلدى. بۇ چاغدا جىنايەتچىلەر قېچىپتۇ دېگەن گەپمۇ

ئايدىڭلاشتى. ئەسلىدە يۇقۇرىدا ئېيتىلغان فېلكلور يۇشياڭنىڭ ئىككى ۋەكىلى كىتاپخانىغا ئوت قويۇپ، تۈتۈۋقىبەگ مەھكىمىسىدىن قاچقان ئىكەن①، ئۇلارنىڭ بىرى شەھەر ئىچىدە تۇتۇلدى، بىرى شەھەردىن چىقىپ غەربىكە قاراپ 40 ـ 50 چاقىرىم يەرگىچە قېچىپ بارغان ئىكەن، ئۇمۇ تۇتۇپ كېلىنىدى.

بۇ ۋەقە ماڭا شۇنىڭدىن 10 كۈن بۇرۇن بولۇپ ئۆتكەن بىر ئىشنى ئەسلەتتى. شۇ كۈنى ياڭ زېڭشىن مېنى چاقىرىپ ئاق ئورۇس دوختۇر پىتاشېنكونى تۈتۈقبەگ مەھكىمىسى 3 ـ زالدىكى بىراۋنىڭ كېسىلىنى كۆرۈپ قويۇش ئۈچۈن چاقىرىپ كېلىشكە ئەۋەتتى. مەن پىتاشېنكونى چاقىرىپ كەلگەندىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن ئۆزىنىڭ جۈبىڭ ناملىق يېقىنى بىلەن ئىككىمىزنى دوختۇر بىلەن بىللە 3 ـ زالنىڭ ئىشىگىنىڭ يېنىدىكى كىچىك كىتاپخانىغا ئەۋەتتى.

كىچىك كىتاپخانىدا ياشانغانراق بىرەيلەن، ئېھتىمال، جاۋ پەملىلىك ئادەم بولسا كېرەك، ياش بىرەيلەن تۇراتتى. پىتاشېنكو ئۇلارنى تەكشۈرگەندىن كېيىن، ياشانغانراق ئادەمگە بادام بەز ياللۇغى دەپ دىئاگنوز قويدى ۋە ئازراق دورا بەردى، ئاندىن سىرتلارغا چىقىپ ھاۋالىق يەردە يۈرسە ئوبدان بولىدىغانلىغىنى ئېيتتى. كېسەل كىشى جاۋابەن: ھاۋالىق يەردە يۈرۈشكە پۈرسەت بولسىغۇ كېسەلمۇ بولمايتەتتىم" دىدى. كىچىك كىتاپخانىنىڭ تاملىرى ئىنقىلاۋىي لوزۇنكا، شوئارلار بىلەن تولغان ئىدى، بۇلارنى ھىلىقى ئىككىسى يازغان بولسا كېرەك.

---

① كىتاپخانىدىكى ئوت تېزلا ئۆچۈرۈلدى، كىتاپخانىنىڭ يېنىدا ئوق ـ دورا ئامبىرى بار ئىدى، ھىلىمۇ ياخشى ئوت ئامبارغا تۆتاشماپتۇ.

ياڭ زېكشىن ماڭا بۇ ئىشنى ھەچكىمگە دېمەسلىكنى تاپىلىدى، ئۇ چاغدا مەن بۇ ئىككىيلەننىڭ نېمە ئىش قىلىدىغان ئادەملەر ئىكەنلىگىنىمۇ بىلمەيتتىم. ئۇلار توتۇپ كېلىنگەندىن كېيىن، ئۇرۇمچى ناھىيىلىك سولاقخانىغا ئېلىپ كېتىلدى. جىن شۇرېن ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، ھىلىقى جاۋ پەمىلىلىك ئادەم سولاقخانىدا كېسەل بىلەن ئۆلۈپتۇ، ياش كىشى شىنجاڭدىن قوغلىنىپتۇ، دېگەن گەپنى ئاڭلىدىم. بۇ ئىككىيلەن راستلا ھېچ يۇشياڭ ئەۋەتكەن ئەلچىلەر بولۇپ، شىڭشىڭياغا كىرىش بىلەنلا نەزەربەنت قىلىنىپ، ئۆلكە مەركىزىگە مەھپى ئېلىپ كېلىنگەن ئىكەن①. ئۇلارنىڭ ياڭ زېكشىنغا ھېچ يۇشياڭنىڭ پىكرىنى قانداق يەتكۈزگەنلىگىنى ھەچكىم بىلمەيدۇ.

بۇ كىچىككىنە ۋەقەدىن كېيىن، ئۇرۇمچىدە جەزمەن "ئالاھىدە شەخسلەر" يوشۇرۇنغان دېگەن ئويغا كەلگەن ياڭ زېكشىن رازۋېتكا ئىشلىرىنى تېخىمۇ چىڭىتتى. كېيىن ئىچكىرىدە ۋەزىيەت جىددى ئۆزگىرىپ، 6-ئاينىڭ 12-كۈنى ھېچتېمەن ئارمىيىسىنىڭ بېيجىڭدىن چېكىنىگەنلىگى توغرىسىدا خەۋەر كەلدى، ياڭ زېكشىن مەركەزگە نىسبەتەن "بۇتخانىنى تونۇش، بۇتنى تونۇماسلىق"تەك ئىزچىل

---

① 1926-يىلدىن كېيىن، ياڭ زېكشىن شەرق مۇداپىئەسىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى، قۇمۇلنىڭ شەرقىدە يولۇاسنىڭ ئۇيغۇرلار يىگى، جەنۇبىي تۇرغۇتلارنىڭ قوغدىغۇچى خوشۇن باشلىغى دورجى (سەركەردە ئۇنۇانلىق) نىڭ 3 موڭغۇل يىگى، شىمالىي تۇرغۇتلارنىڭ بايلى باشچىلىغىدىكى موڭغۇل يىگى، شەرقىي تۇرغۇتلارنىڭ سېكسەي باشچىلىغىدىكى موڭغۇل يىگى بار ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا، ئا داۋدي (گەنسۇلۇق) يىگى، چىن ۋەنشياڭ مۇداپىئە يىگى بار ئىدى.

پوزىتسىيىسگە ئاساسەن، 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى نەنجىڭ مىللى ھۆكۈمىتىنى ئومۇمى تېلېگرامما ئەۋەتىپ ئېتىراپ قىلىش قارارىغا كەلدى.

ياڭ زېڭشىن ھاكىمىيەتنى ئىگەللىگەن دەسلەپكى چاغلاردا، يۈەن شىكەي ھۆكۈمىتىنى ئەستايىدىل ھىمايە قىلغان ئىدى، ئىككىنچى قېتىملىق ئىنقىلابنىڭ ئالدى ـ كەينىدە، ياڭ زېڭشىننىڭ ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن سىياسى تەشەببۇسلىرى يۈەن شىكەينىڭكىگە ماس كەلگەن ئىدى. مەسىلەن، 1912 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ئۇ كېڭەش پالاتاسىغا تېلېگرامما ئەۋەتىپ، ئۆلكە باشلىغىنى دېموكراتىك سايلاشقا قارشى تۇرۇش قاتارلىق تەشەببۇسلارنى قويىدى، 1913 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى بېيجىڭ ھۆكۈمىتىگە تېلېگرامما ئەۋەتىپ، پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ جەنۇبقا بېرىشىغا قارشى تۇرىدىغانلىغىنى، "پارلامېنتنى دازۇگتۇڭنىڭ چاقىرىشى، پارلامېنت تۈرۈشلۇق ئورۇنىنى ئەلۋەتتە دازۇگتۇڭ بەلگىلىشى لازىم"لىغىنى① تەشەببۇس قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈردى، پارلامېنت يىغىنىنى چوقۇم بېيجىڭدا ئېچىشنى تەشەببۇس قىلدى. يۈەن شىكەي ھۆكۈمىتى كۈم بولغاندىن كېيىن، مىللىتارىستلار يېغىلغى بولۇپ تۇرغان ئەھۋالدا شىمال مىللىتارىستلىرى ھۆكۈمىتىنىڭ زۇگتۇڭى دائىم ئالمىشىپ تۇردى، ياڭ زېڭشىن بۇنى ھىمايە قىلىمەن، ئۇنى ھىمايە قىلمايمەن دەپ ئولتۇرغاندىن ئۆزىنى قوغداپ جىم تۇرۇش تۈزۈڭ ئىكەن دېگەن يەرگە كەلدى ـ دە، ئىچكىرىنىڭ سىياسى ۋەزىيىتى توغرىسىدا، گايىدا ئەسكەرلەرنى ئازايتىش تەشەببۇسلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان ياكى ئىچكى ئۇرۇشتىن قايغۇرىدىـ

---

① ياڭ زېڭشىن: «سەۋەنلىكىلەردىن ساۋاقلار» 1 ـ جىلت، 1 ـ كىتاپ، 3 ـ بەت.

غالىلغىنى بىلدۇرگەندىن تاشقىرى، ھېچقانداق پىكىر بايان قىلمىدى. كىم زۇكۇتۇك بولسا بولسۇن، ياك زېڭشىن يەنىلا شىمال مىللىتارىستلىرى ھۆكۈمىتىنىڭ مىنىستىرلىك، مەھكىمىلىرىگە ئادەت بويىچە ئالاقە يوللاپ تۇردى، پارلامېنت ئەزالىرىنى ئەۋەتىپ تۇردى. جاك زولىن ئەلنى ئەمىن قىلغۇچى قوشۇننىڭ دايۇەنشۇەيى بولغانلىقىدىن كېيىنمۇ، ياك زېڭشىن يەنىلا بۇ غەيرى نورمال ھۆكۈمەتنىڭ تاشقى ئىشلار، مالىيە مىنىستىرلىكلىرى قاتارلىقلار بىلەن مەلۇم مۇناسىۋەتتە بولۇپ تۇردى.

ئۇنىڭ ئۇن نەچچە يىل ئىچىدە، ئۇ ئىچكى ئۇلكىلەردىكى ھەر-بىلەر يېغىلغىنىڭ "تۇرالغۇسى" بوق، ھېچكىمنىڭ يۇمىنگۇەنىڭ سىرتىدىكى ئىشلارغا ئارىلاشقۇدەك چولىسى ۋە كۈچى يوق، شۇڭا، بۇگۈن پالانىغا مۇستەقىللىق ئېلان قىلىپ، ئەتە پۇكۇنىنى ھىمايە قىلىشنى بىلدۇرۇپ، ئۆزەمنى پاسسىپ ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇشۇمنىڭمۇ ھاجىتى يوق، دەپ ھىساپلىغان ئىدى. ئەمما بۇ نۆۋەت ئۇ شىمال مىللىتارىستلىرى ھۆكۈمىتىنى تەل-تۆكۈس گۈمران بولدى دەپ ھىس قىلدى: شىمالدىكى ھەربى باشلىق جاك زولىن — شىمال مىللىتارىستلىرى ئارىسىدا ئۆزى ئەڭ كۆزگە ئىلمايدىغان ئادەمنى ياپونلار پارتلىتىپ ئۆلتۈردى، يەنى شىشەن بىلەن فېك يۈشياك يەنە جياك جېيىشى بىلەن بىر كېچىككە كىردى، نەنجىڭ ھۆكۈمىتى بىلەن قارشىلىشالغۇدەك ئادەم قالمىدى دەپ ئويلىدى، شۇنىڭ بىلەن بۇتىخانا نەنجىڭغا يۆتكەلدى دەپ ئويلىغان ياك زېڭشىن بۇ بۇتخانىنى ئېتىراپ قىلماقچى بولدى.

ئەمما ئۇ بۇ قېتىم بۇتخانىدىكى بۇتنىڭ ئالمىشىشى بۇرۇنقىدىن پەرقلىنىدىغانلىغىنى ھىس قىلدى، شۇڭا 1927-يىلى ئائىلىسىنى

ئىچكىرىگە ماڭدۇردى، ئۆزى بولسا شىنجاڭدا تۇرالماي قالغاندا سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق تېخنىكىنى ياكى دالىغا بېرىپ تۇرماقچى بولدى. ئۇ بۇ ئويىنى شۇ چاغدا بەزىلەرگە بىلدۈرگەن.

7-ئاينىڭ 3-كۈنى، غەربىي شىمال ئىلمي تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكى دوختۇر ئىبخمر بوغدا كۆلىگە سايامەتكە بارماقچى بولۇپ①، ياڭ زېڭشىندىن ماشىنا سورىدى. ياڭ زېڭشىن ماڭا بىر ماشىنا بېرىشنى تاپىلىدى ۋە مېنى بىللە بېرىپ يولنى كۆرۈپ كېلىشكە بۇيرۇدى، يول ياخشى بولسا، ئۆزىمۇ بوغدا كۆلىگە بېرىپ كۆرۈپ كەلمەكچى ئىكەن. ئۇ ئىلگىرى ئۆلىمەم جەسىدىمىنى بوغدا تېغىغا قويۇۋىلار، دېگەن ئىدى. بەلكىم ئۇ بۇ نۆۋەت راستلا ئۇ يەردىن بىر ئورۇن تۇتۇپ قويماقچى بولغاندۇ!

7-ئاينىڭ 6-كۈنى سەھەردە مەن ياڭ زېڭشىن بىلەن كۆرۈشكىلى بارسام، ئۇ ماڭا: "فۇكاڭغا بارماڭ②، دەرھال تۇرپانغا بېرىپ، تاش-يولنىڭ ياسلىش ئەھۋالىنى كۆرۈپ كېلىڭ. تۇرپانغا بارغاندىن كېيىن سۈي ھاكىمغا دەپ قويۇڭ، ئاپتوموبىل قويىدىغان ئۆينى دەرھال پۈتتۈرسۇن، شۇ يەردىن ئىشەنچلىك بىر ئادەمنى ئاپتوموبىل شىركىتىنىڭ ھەيئىتى قىلسۇن" دېدى.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ياڭ زېڭشىندىن ئاخىرقى قېتىم يولىورۇق سوراش ئۈچۈن مەھكىمىگە بارسام، ئۇ يەن يۈشەن، شۇ يىشەن، جىن شۇرېن، لى رۇڭلار بىلەن بىللە نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە

---

① ئۇلارنىڭ بەزىلىرى بوغدا كۆلىگە بېرىپ بولغان ئىكەن.

② ئۇ چاغلاردا بوغدا كۆلىگە بېرىش توغرا كەلمە. ماشىنا فۇكاڭغىلا بارالايتتى، تاققا ئاتلىق چىقىشقا توغرا كېلەتتى.

تېلېگرامما يوللاش ئۇسۇلىدا مەسلىھەتلىشىۋېتىپتىكەن. 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئۇ ئەنجىڭ ھۆكۈمىتىنى ھىمايە قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈرۈپ تېلېگرامما ئەۋەتكەن بولسىمۇ، ئەنجىڭ ھۆكۈمىتىدىن خەۋەر كەلمىگەچكە، ئۇلار دەككە ـ دۈككىدە قېلىپ، ئۆزىنىڭ كۆڭلىدىكىنى ئىپادىلەپ يەنە بىر تېلېگرامما ئەۋەتمەكچى بولۇشقان ئىكەن.

ياڭ زېڭشىن مېنى كۆرۈپ، قاچان ماڭىدىغانلىغىمنى سورىدى. مەن: "ئەتە ئەتىگەندە يولغا چىقىمەن. جياڭجۇنىڭ يەنە نېمە تاپشۇرۇغى بارکىن؟" دېدىم. ئۇ: "تېز بېرىپ، تېز يېنىپ كېلىڭ، مەنمۇ بېرىپ كۆرۈپ باقمىسام بولمايدۇ!" دېدى. بۇ ئۇنىڭ ماڭا قىلغان ئەڭ ئاخىرقى گېپى بولدى، بىز شۇنىڭدىن كېيىن ئىككىنچى كۆرۈشمىدۇق.

مەن قايتىپ چىقىپ، ئۇدۇللا فەن ياۋ نەنىڭكىگە باردىم، ھەر قېتىم باشقا يەرگە سەپەرگە چىقىش ئالدىدا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ ماڭاتتىم. فەن ياۋ نەن مەندىن: "نەدىن كېلىشىڭىز؟" دەپ سورىدى. "جياڭجۇنىڭ يېنىدىن" دېدىم مەن. ئۇ "ئۇلار نېمە قىلۇاتىدۇ؟" دەپ سورىدى. مەن: "ئۇلار نەنجىڭغا ئەۋەتىدىغان تېلېگرامىنى تەييارلاۋاتىدۇ" دېدىم. بۇ چاغدا بىردىنلا بىر ئادەم كىرىپ كەلدى، بۇ ئادەمنىڭ كىملىگى ئېسىمدە قالماپتۇ، ئۇ ئادەم يا جاڭ چۈنشى، يا جاڭ شىن. فەن ياۋنەن بۇ ئادەمگە: "قارىمامسىز، ئۇلار يەنە تېلېگرامما تەييارلاۋېتىپتۇ!" دېدى.

مەن فەن ياۋنەنگە ئەتە ئەتىگەندە تۇرپانغا ماڭىدىغان بولدۇم. 3 كۈندە كېلىشىم مۇمكىن، دېدىم. فەن ياۋنەن: "ئوبدان بوپتۇ، ئاقىبول تىلەيمەن، تېز بېرىپ، تېز قايتىڭ" دېدى.

بۇ كۈنى فەن ياۋنەن مەن بىلەن بىرمۇ سائەتچە سۆزلەشتى،

ئۇنىڭ سۆزلىرى شىنجاڭدا سىياسىي ئوڭلاش توغرىسىدا بولدى. ئۇ: هازىر كونا پەدە ئاقمايدۇ، شىنجاڭنى ئوبدان ئىدارە قىلىش ئۈچۈن، سىياسى جەهەتتە ئىسلاهات ئېلىپ بېرىش كېرەك، بولمىسا، شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالى ئىنتايىن خەتەرلىك، شىنجاڭ بەك ئارقىدا قېلىۋاتىدۇ، دېدى. ئۇنىڭ يەنە نىمىلەرنى دېگەنلىگى هازىر ئېسىمدە يوق. قىسقىسى، بۇ قېتىمقى سۆهبەتتە ئۇ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشتىن ئىبارەت ئېغىر يۈكنى ئۆز زىممىسىگە ئالىدىغانلىغىنى تولۇق ئىپادىلىدى.

مەن ئۇنىڭكىدىن چىقىپ ماڭغىنىمدا، ئۇ ئايرىلىشقا قىيمىغاندەك، مېنى دەرۋازىغىچە ئۇزىتىپ باردى، بىرنەچچە قېتىم بولدى، كىرىپ كېتىڭ دېسەمۇ ئۇنىمىدى. ئىككىمىز يېقىن ئاغىنىلەردىن بولۇپ قالغاندىن كېيىن، كۈندىلىك بېرىش-كېلىشتە ئۇ تۇنجى قېتىم مۇشۇنداق مېهرىۋانلىق كۆرسىتىۋاتاتتى. ئۇ ماڭا: "يىراق سەپەرگە ماڭمىدىكەنسىز، يىراققىراق ئۇزىتىپ چىقاي" دېگەن ئىدى. بۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كۆرۈشۈش بولۇپ قېلىشىنى نەدىن بىلەي.

مەن 7-ئاينىڭ 7-كۈنى تاڭ يورۇشغىلا مېڭىپ كەتتىم، يول بويى تاشيولنىڭ ياسلىش ئەهۋالىنى تەكشۈردۈم، شۇ كۈنى كېچىدە تۇرپانغا يېتىپ باردىم. 7-ئاينىڭ 8-كۈنى سۇي هاكىم بىلەن كۆرۈشتۇم، ياڭ زېڭشىننىڭ بۇيرۇغىنى ئۇنىڭغا يەتكۈزگەندىن كېيىن، هەممىمىز تۆتكۈچىخې فېرمىسىنىڭ ئۆزۈملۈكىگە سەيلىگە باردۇق. بۇ كۈنى مېهمانلار ۋە ئامما ناهايىتى جىق كەلگەن ئىدى، سۇي هاكىم بىلەن ئىككىمىز مەسلىھەتلىشىپ، شۇ يەردىكى ماموت دېگەن سودىگەرنى ئاپتوموبىل شىركىتىنىڭ هەيئىتى قىلماقچى بولدۇق. ماموتنىڭ ئاكىسى مەخسۇت ئىلغار پىكىرلىك، يەنە كېلىپ ۋەتەنپەر-

ۋەرلىك ئىدىيىسى كۆچلۈك كىشى ئىدى. مەن ئۇ چاغدا، مامۇت ئاكىسى بىلەن ئوخشاشتۇ دەپ ئويلىغان ئىدىم، ئاكا-ئۇكا ئىككىيلەننىڭ ماڭغان يولىنىڭ ئوخشمايدىغانلىغىنى كىم بىلسۇن.

ئىش پۈتكەندىن كېيىن، ئۇرۇمچىگە قايتماقچى بولدۇم. بۇ چاغدا تۇرپان يۈجى ۋاڭنى داتۇڭ (يۇننەنلىك) ماڭا، ئۆلكە مەركىزىدىن تېلېگرامما كەلگەنلىگىنى، ئۇرۇمچىدە سىياسى ئۆزگىرىش بولغانلىغىنى، ئەمما تەپسىلى ئەھۋالىنىڭ تېخى ئايدىڭ ئەمەسلىگىنى يوشۇرۇن دەپ قويدى. مەن دەرھال ئاپتوموبىلغا چۈشۈپ ئۇرۇمچىگە قاراپ ماڭدىم.

ئاپتوموبىل بىلەن داۋانچىڭغا كەلگىنىمدە، دوستلىرىم ئۇرۇمچىدىن ئەۋەتكەن تاھىر ئاخۇن يولۇمنى توسىدى. ئۇ ماڭا 7-ئايىنىڭ 7-كۈنى فەن دوتەينىڭ ياڭ جياڭجۇنىنى ئۆلتۈرگەنلىگىنى، نازىر جىن شۇرېننىڭ ئەسكەر باشلاپ بېرىپ فەن دوتەيىنى تۇتۇۋالغانلىغىنى ۋە شۇ كۈنى ئاخشىمى ئۆلتۈرگەنلىگىنى؛ ئادەتتە فەن ياۋنەنگە يېقىن كىشىلەرنىڭ تولىسىنىڭ قولغا ئېلىنغانلىغىنى، بىرنەچچىسىنىڭ جىن شۇرېن تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىگىنى؛ دوستلىرىمنىڭ مەندىن ئەنسىرەپ داۋانچىڭدا كۈتۈپ تۇرۇش ئۈچۈن ئۆزىنى ئەۋەتكەنلىگىنى سۆزلەپ بەردى ۋە جىن شۇرېننىڭ زەھەرلىك قول سېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۆلكە مەركىزىگە قايتماسلىغىمنى ئېيتتى.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ بەك ھەيران قالدىم، ئەسلىدە فەن ياۋنەن چوڭ ئىشقا تۇتۇش قىلىدىغانلىغى، ئىستقبالىنىڭ قانداق بولۇشىنى بىلمەيدىغانلىغى ئۈچۈن، ئالدىنقى كۈنى ئايرىلىشقا قىيمىغانىدەك مېنى يىراقتىچە ئۇزىتىپ چىقىقان ئىكەن-دە. بىر كۈن ئىچىدە شىنجاڭدىكى ئىككى چوڭ شەخسنىڭ تەڭ كۈم بولۇشى ھەقىقەتەن

كۆتۈلمىگەن بىر ئىش ئىدى!

شۇ چاغدا مەن بىر پەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، مەن ھەن ياۋۇنەن بىلەن يېقىن دوست بولغان، ياكى زېكىشىنىڭ زۇلمەتلىك سىياسىنى تەنقىد قىلىشقان، ھەن ياۋۇنەننىڭ سىياسى تەشەببۇسلىرىنى قۇۋۋەتلىگەن بولسامۇ، ئەمما مەن ھەن ياۋۇنەننىڭ ياكى زېكىشىنى قەستلەپ ئۆلتۈرىدىغانلىغىنى راستلا بىلمەيمەن، ئەگەر سوقۇنۇپ يۈرسەم، ئىش ئەكسىچە چاتاق بولىدۇ، ھەتتا دوستلىرىمىنىڭ ئامانلىغىغا تەسىر يېتىشى مۇمكىن، دەپ ھىساپلىدىم-دە. تاھىر ئاخۇنۇمنىڭ گېپىگە كىرمەستىن، يەنىلا ئۇرۇمچىگە قايتىش قارارىغا كەلدىم.

ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن، جىن شۇرېن مېنى قوبۇل قىلدى. ئۇ مەندىن: "ئۇرۇمچىدە بولغان ئىشنى ئاڭلىدىڭىزمۇ؟" دەپ سورىدى. مەن: "داۋانچىڭغا كەلگەندە ئۇرۇمچىدە سىياسى ئۆزگىرىش بوپتۇ دەپ ئاڭلىدىم" دىدىم. جىن شۇرېن: "ئۇرۇمچىدە سىياسى ئۆزگىرىش بولدى، ھەن دوتەي ئىسيان كۆتىرىپ ياكى جياڭجۇنىنى ئۆلتۈردى. سىزنىڭ بۇ ئىشلار بىلەن كارىڭىز بولمىسۇن، ئۆز ئىشىڭىزنى قىلىۋېرىڭ. نەنسەندىكى قازاقلار ئىش تېرىدى دىگەن مەلۇماتنى ئالدىم، سىز نەنسەنگە بېرىپ تىنچلاندۇرۇپ كېلىڭ" دىدى.

مەن شۇ كۈنىلا بەييانگۈغا كەتتىم. كېيىن دوستۇم ماڭا جىن شۇرېننىڭ مېنى نازارەت قىلىش ئۈچۈن پايلاقچى ئەۋەتكەنلىگىنى، مېنىڭ ھېزى بولۇشۇم كېرەكلىگىنى ئېيتتى.

مېنىڭ كېيىن ئۇقۇشۇمچە، ھەن ياۋۇنەننىڭ بۇ قېتىمقى مۇۋەپپەقىيەتسىز سىياسى ئۆزگىرىشىنىڭ جەريانى مۇنداق بوپتۇ:

7 ـ ئاينىك 7 ـ كۈنى رۈسچە قانۇن ـ سىياسى مەخسۇس مەكتۇبنىڭ 1 ـ قارار ئوفۇغۇچىلىرىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرگەنلىگى مۇناسىۋىتى بىلەن مۇراسىم ئۆتكۈزۈلدىغان كۈن ئىدى. بۇ شۇ چاغدىكى شىنجاڭدا چوڭ ئىش بولغاچقا، ياڭ زېڭشىن ۋە ھەرقايسى نازارەت باشلىقلىرى، ھەربى باشلىقلار، سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلى قاتارلىقلار تەكلىپكە بىنائەن مۇراسىمغا قاتنىشىپتۇ. مۇراسىم تۈگىگەندىن كېيىن رەسىمگە چۈشۈشۈپتۇ، مەكتەپنىڭ ئارقا ھويلىسىدىكى سىنىپتا زىياپەت بوپتۇ. بۇ دەل چۈش ۋاقتى ئىكەن، ياڭ زېڭشىن ئېلىپ كەلگەن مۇھاپىزەتچىلەرگە ئالدى قەسرىدە باشقا سورۇن تۈزۈپ زىياپەت بېرىپتۇ.

سىنىپتىكى زىياپەتكە 3 جوزا ھازىرلانغان بولۇپ، ئوتتۇرىدىكى جوزىدا ياڭ جياڭجۇن بىلەن ۋەكىل چىيەن (تۈڭ)، نازىر يەن يۈشەن، ئۇرۇمچى ۋالىسى يىڭ رۇڭ، لۇجاڭ دۇ فارۇڭلار، غەرپ تەرەپتىكى جوزىدا نازىر فەن ياۋنەن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مۇۋەققەت كونسۇلى گانۇرېۋ بىلەن ئايىلى قاتارلىقلار ئولتۇرۇپتۇ. بۇ كۈنى ياڭ زېڭشىننىڭ روھىي ھالىتى ناھايىتى ياخشى ئىكەن، زىياپەتتىن كېيىن ھەربىي مەكتەپكە بېرىپ سۆزلىمەكچى بولغاچقا، تاماقنى ئىتتىك ئېچىچقىلار دەپ ئالدىرىتىپتۇ. ئىككى خىل سەي كەلتۇرۇلگەندىن كېيىن، بۇ مەكتەپنىڭ ئىلمىي مۇدىرى جاڭ چۈنشى كىرىپ، ھاراق بوتۇلكىسىنى جوزىغا جاققىدە قويۇپتۇ. بۇ چاغدا ياڭ زېڭشىن باشقىلار بىلەن خۇاچۈەن ئويناۋاتقان ئىكەن، بۇنىڭغا دىققەت قىلماپتۇ. فەن ياۋنەن جاڭ چۈنشىدىن: "ھاراق ـ سەيلەر تەل بولدىمۇ؟" دەپ سوراپتۇ. جاڭ چۈنشى: "تەل بولدى!" دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ. فەن ياۋنەن ئورنىدىن تۇرۇپ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كونسۇلى بىلەن

رۇمكا سوقۇشتۇرۇپتۇ. بۇ چاغدا، كۆك ئۆزۈن پەشمەت كىيىۋالغان خىزمەتكار قوينىدىن تاپانچىسىنى چىقىرىپ، ياڭ زېڭشىنغا ئوق چىقىرىپتۇ.

بىرىنچى ئوق ياڭ زېڭشىننىڭ كۆكرىكىگە تەككەن بولسا كېرەك، ئۇ جوزىغا تايىنىپ ئورنىدىن تۇرۇپتۇ ۋە: "نىمە قىلماقچىسەن!" دەپ توۋلاپتۇ. كەينىدىنلا كۆك پەشمەت كىيىۋالغان بىرنەچچە ئادەم تەڭلا ئوق چىقىرىپتۇ، ياڭ زېڭشىنغا يەنە ئوق تېگىپتۇ ـ دە، يەرگە يىقىلىپتۇ. يەن يۈشەننىڭ بىلىگىگە ئوق تېگىپ، ئۇمۇ يىقىلىپتۇ. ئۆلىدىغان يېرىگە ئوق تەككەن دۇ فارۇڭ شۇ يەردىلا ئۆلۈپتۇ.

ياڭ زېڭشىننىڭ فۇگۇەنى جاڭ زىۋېن بىلەن مۇھاپىزەتچىلەر ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئىچكىرىگە يۈگۈرەپتۇ، جاڭ زىۋېن يۈگۈرۈپ بېرىپ ياڭ زېڭشىننى يۆلەۋاتقاندا، ئېتىپ تاشلىنىپتۇ. ياڭ زېڭشىننى ئۆلمەي قالمىسۇن دەپ ئەندىشە قىلغان فەن ياۋنەن تېخى ئۆزى ياڭ زېڭشىنغا ئىككى پاي ئوق ئېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، شىنجاڭنى 17 يىل بۆلۈنمە قىلىۋالغان ياڭ زېڭشىننىڭ ھاياتى ئەنە شۇنداق ئاخىرلاشتى. شۇ يىلى ئۇ 66 ياشتا بولۇپ، سالامەتلىكى ئىنتايىن ياخشى ئىدى.

بۇ چاغدا، زىياپەتكە قاتناشقان مېھمانلار تالاغا قېچىپتۇ. فەن ياۋنەننىڭ ئۇلار بىلەن كارى بولماپتۇ، ئۇ ئۆزىنىڭ 30 نەچچە ئەسكىرىنى باشلاپ تۆتۇقبەگ مەھكىمىسىگە ئۇدۇل بېرىپتۇ ـ دە، 3 ـ زالغا كىرىپ، تامغىنى ئىزدەپتۇ① ھەمدە ھەرقايسى نازارەتنىڭ

① تامغىچى ياڭ چىڭنەن (خۇنەنلىك، ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە بېيجىڭغا پارلامېنت ئەزاسى قىلىپ ئەۋەتىلگەن) تامغىنى فەن ياۋنەنگە بېرىپتۇ، ئاڭلىسام، ياڭ چىڭنەن فەن ياۋنەن بىلەن بىر ئىمىش، ياڭ چىڭنەنمۇ جىن شۇرېن تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى.

باشلىقلىرىنى مەھكىمىگە مەجلىسكە چاقىرتىپتۇ.

مەمۇرى ئىشلار نازارىتىنىڭ (خەلق ئىشلىرى نازارىتى دەپ ئۆزگەرتىلگەن) نازىرى جىن شۇرېنمۇ شۇ كۈنى رۇسچە قانۇن-سىياسى مەخسۇس مەكتەۋىدىكى مۇراسىمغا قاتناشقان ئىكەن، ئەمما ئارىلىقتا چىقىپ كېتىپتۇ. ئۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، دەرھال يېقىنلىرىنى چاقىرىپ مەسلىھەتلىشىپتۇ، ھەربىي ئىشلار بۆلۈمىنىڭ باشلىغى جاڭ پېيىۋەن، ھەربىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى فېڭ لياڭ، بولۇمۇ دادىسى دۇ فاروڭنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىگىنى ئاڭلىغان دۇ جىگولار تۇتۇقىۋېگ مەھكىمىسىگە بېرىپ فەن دوتەيگە جۆر بولۇشقا بولمايدۇ دەپ قاتتىق تۇرۇپتۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار قوشۇننى باشلاپ، پىشقەدەم جياڭجۇن ئۇچۇن ئىنتىقام ئالماق دېگەن چاقىرىق ئاستىدا تۇتۇقىۋېگ مەھكىمىسىنى قورشاپتۇ.

فەن ياۋنەن شىركىلىرى بىلەن بىر سائەتتىن ئارتۇق قارشىلىق كۆرسىتىپتۇ. فەن ياۋنەن 3-زالدا تاپانچىسىدىكى ئاخىرقى بىر پاي ئوقنى ئېتىپ بولغاندىن كېيىن قولغا چۈشۈپتۇ، ئۇنىڭ شىركىلىرى ئۆلگەنلىرى ئۆلۈپتۇ، قالغانلىرىنىڭ بىرەرسىمۇ قېچىپ كېتەلمەپتۇ.

سىياسى ئۆزگىرىشنى فەن ياۋنەننىڭ قوزغىغانلىغى ئايدىڭلاشقاندىن كېيىن، شۇ كۈنى ئاخشىمى جىن شۇرېنىنىڭ بۇيرۇغى بىلەن، فەن ياۋنەن ۋە ئۇنىڭغا ھەمدەم بولۇپ "چاتاق چىقارغان"لار ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. فەن ياۋنەننى ئۆلۈشتىن بۇرۇن ئېغىلدىكى ئات باغلايدىغان تۈۋرۈككە باغلاپتۇ، ئەسكەرلەر بىر تەرەپتىن ئۇنى تىللاسا، بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ بۇرۇتىنى يۇلۇپ، كۆزىنى ئويۇپ، شۇنداق پاجىئەلىك تۈردە ئۆلتۈرۈپتۇ. ئۇنىڭ مۇرىدى جاڭ چۈنشى بىلەن لۇ باۋرۇ (سىمسىز رادىيو تېخنىكىسى، جياڭسۇلۇق)لارمۇ قولغا چۈشكەندىن كېيىن جەق

ئازاپ تارتىپ، 13 ـ چىسلا ئېتىپ ئۆلتۈرۈلۈپتۇ.

7 ـ ئايىنىڭ 8 ـ كۈنى، جىن شۇرېن خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى قوشۇمچە ۋاقىتلىق ئۆلكە رەئىسى نامىدا ئېلان چىقىرىپتۇ، ئېلاندا چاتاقچىلار ئۆلكىمىزنىڭ باشلىغىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى ئىشغال قىلمۇالغان ئىدى. ھەربى ۋە خەلقنىڭ بىرەك قارشى تۇرۇشى ئارقىسىدا، "توپىلاڭ" شۇ كۈنىلا تىنچىتىلدى، ھەر مىللەت خەلقى ۋە ھەر ساھەدىكىلەر خاتىرجەم بولۇپ تىرىكچىلىگىنى قىلىۋىن، دېيىلگەن. ئۆلكە مەركىزىدە بىر ھەپتىگىچە جىددىچىلىك بولۇپ، 14 ـ چىسلا ئاران نورمال تەرتىپ ئەسلىگە كەلدى.

ھەن ياۋنەن ئادەتتە ئىنتايىن ئېھتىياتچان ئادەم ئىدى، ئۇ نىمە ئۈچۈن ئاقۇۋەتنى ئويلىماي تۇساتتىنلا بۇنداق ئىشنى قىلدۇ؟

يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتكەندەك، ھەن ياۋنەن ياڭ زېڭشىندىن ھەم پەخەس بولۇپ يۈرەتتى، ھەم ياڭ زېڭشىنغا بەك ئۆچ ئىدى. ئەمما ئۇنىڭدا ياڭ زېڭشىنىنى ئۆلتۈرۈش نىيىتى ياڭ زېڭشىن نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنى ئېتىراپ قىلىپ تېلېگىرامما ئەۋەتىشىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە تۇغۇلغان.

ياڭ زېڭشىن شىنجاڭدىن كېتىش ئويىدا بولسىمۇ، لېكىن شىنجاڭدىن مېھرىنى ئۈزەلمەيتتى. 1928 ـ يىل 5 ـ ئايدا ياڭ زېڭشىن ئەھۋال ئىگەللەپ كېلىش ئۈچۈن، مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى لىۋ ۋېنلۇڭنى سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق ئىچكىرىگە ئەۋەتتى. كېيىن ئۇ يەن شىشەن قاتارلىق بەزى شىمال مىلىتارىستلىرىنىڭ نەنجىڭغا بېقىنىپ ئەسلىدىكى زېمىنىنى يەنىلا ساقلاپ قالغانلىغىنى كۆرۈپ، يەنە بىر مەزگىل قاراپ باقاي دېگەن ئويدا بولدى.

ھەن ياۋنەننىڭ شىنجاڭدا تۇرۇۋاتقىنىغىمۇ 10 يىل بولغان ئىدى،

ئۇزاقتىن بېرى ئىچىدە ساقلاپ كەلگەن ئۆچمەنلىكى ھامان پارتلاپ چىقماي قالمايتتى. ئۇ شىمالغا يۈرۈش ئىنقىلاۋى ئەڭ ياخشى پۇرسەت، بۇ قېتىمقى مەملىكەت خاراكتېرلىق چوڭ ئۆزگىرىشتە چېگرا رايوندا بىرەر ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرالمىسام ياكى ئىچكىرىگە كېتىپ قالسام، ئۇ ھالدا، ئۆمۈرلۈك غايەم يوللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۆتۈپ كېتىدۇ، دەپ ھىساپلايتتى. ئەينى ۋاقىتتا ئۇ بۇ قېتىمقى چوڭ ئۆزگىرىشتە ئۆزىنىڭ بىرەر ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرالايدىغانلىغىغا ئىشىنەتتى. ئۇ بۇنداق خىيالىنى ماڭا ئاشكارىلاپ قويغان ئىدى.

ئېسىمدە قېلىشچە، 1927 ـ يىلى بىر كۈنى مەن ئۇلكىلىك كېڭەشنىڭ باشلىغى روزىنى پەن ياۋنەنگە ئالاھىدە تونۇشتۇردۇم. روزى فەن ياۋنەنگە: "فەن دارېن، ئۆزلىرى پۈقراچە ياسىنىپ ناھىيىلەرگە بېرىپ، ئامبالارنىڭ پۈقرالارنى قانداق ئېزىۋاتقانلىغىنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرىدىغان بولسىلا، سىلىمۇ چىداپ تۇرالمايدىلا" دىدى. فەن ياۋنەن جاۋابەن: "كەلگۈسىدە بۇنداق ئەھۋال ئاخىر بىر كۈنى يوقىتىلىدۇ، بىراقلا يوقىتىش مۇمكىن ئەمەس، ئەمما يوقىتىش ۋاقتىغىمۇ ئۇزاق قالمىدى. بۇنىڭدىن كېيىن ئۆزئارا يارەمـلىشەيلى!" دىدى. روزى فەن ياۋنەنگە كۈنلەرنىڭ بىرىدە فەن ياۋنەن ئۆلكە باشلىغى بولىدىغان بولسا، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆنى ھىمايە قىلىدىغانلىغىغا كېپىللىك قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈردى.

ياڭ زېڭشىنغا سېلىشتۇرغاندا، فەن ياۋنەن شىنجاڭدىكى ئەمەلدارلار ئارىسىدىكى ئىللەتلەرنى راستلا تۈگەتمەكچى بولغان بولسا كېرەك، ياڭ زېڭشىن بولسا بۇ ھەقتە بەزەن ـ بەزەندە سۆزلەپ قويماتتى، خالاس. فەن ياۋنەن ياڭ زېڭشىنىڭ ئۆلتۈرۈشىنى پىلانلىغانلىغى

هەققىدە ماڭا بىر نەرسە دەپ باقمىغان. ئەمما، ئەگەر ئۇ ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرۈشتە مۇئەييەنقىسىيەت قازانغان بولسا، بىز ئۇنى ھىمايە قىلغان بولاتتۇق.

1928 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ياڭ زىڭشىن نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنى ئېتىراپ قىلىپ تېلېگراممىا يوللىدى ھەمدە يەرلىك ئەمەلدار ـ مۇتەئەللەرنى يىغىپ مەجلىس ئاچتى. ياڭ زىڭشىن مەجلىستە سۆزلەپ مۇنداق دېدى: ھازىر بېيجىڭ ھۆكۈمىتى غۇلدىرى، نەنجىڭدا مەركەزىي ھۆكۈمەت قۇرۇلدى، نەنجىڭ ھۆكۈمىتى سەنمىنجۇيىنى يولغا قويىدىكەن، ئەمەلىيەتتە، بىزنىڭ شىنجاڭدا سەنمىنجۇيى بۇرژۇئازىيە يولغا قويۇلغان. 17 يىلدىن بېرى، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى تېچ ئۆتتى، چاتاق چىقمىدى، بىز چەتئەللىكلەرنىڭ زىمىنىمىزغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشىگىمۇ يول قويمىدۇق، دىپلوماتىيە جەھەتتە ئىگىلىك ھوقۇقتىن مەھرۇم بولىدىغان، ۋەتەنگە ھاقارەت كەلتۈرىدىغان ئىشنى قىلمىدۇق، بۇلار مىللەتپەرۋەرلىكنى يولغا قويغانلىقتىن نەتىجىسى ئەمەسمۇ. كىشىلەر شىنجاڭنى مالىمانىدىن خالى تېچ جاھان دېيىشىدۇ، ھەممەيلەننىڭ قوسۇغى توق، بۇلارنى خەلق تۇرمۇشى، خەلق ھوقۇقى مەسلىگىنىڭ ئىپادىلىرى دېيىشكىمۇ بولىدۇ. ئۇ مۇنداق دېدى: مەن خەلق كۆچىنى ئاسراشقا ئەزەلدىن ئەھمىيەت بېرىپ كەلدىم، يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ خەلقنى ئېزىشىنى قاتتىق مەنئى قىلىپ كەلدىم، بۇنىسى ھەممىگە ئايان. شىنجاڭنىڭ سىياسىتى نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسىتى بىلەن بىردەك، شۇڭا مەن بۇ ھۆكۈمەتنى ئېتىراپ قىلىش قارارىغا كەلدىم، بۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇ ھۆكۈمەتنىڭ يولىيورۇغى بويىچە ئىش قىلىمەن. ئۇ ئوخشىتىش ئۈسۈلىنى قوللىنىپ مۇنداق دېدى: ئالايلۇق، بىر دۆكان تىجارەتتە

زىيان تارتىپ ۋەيران بولسا، كېيىن دۆكاننىڭ ۋىۋىسكىسىنى ئالماشتۇرىدىغان گەپ. ۋىۋىسكا ئالماشقىنى بىلەن، مال يەنە شۇ بۇرۇنقى مال، تىجارەتنى يەنە قىلىشقا توغرا كېلىدۇ، ۋىۋىسكىسى ئالماشقاندىن كېيىن بۇ دۆكاننى ئېتىراپ قىلمىساق بولمايدۇ.

ياڭ زېڭشىن سۆزلەۋاتقاندا نۇرغۇن ئادەملەر چاۋاك چالدى، ھەن ياۋنەن بولسا ئىنتايىن غەزەپلەندى. ئەتىسى ھەن ياۋنەن جاۋ دېشۇ بىلەن ئىككىمىزگە: "ياڭ جيائجۇن يەنە ئالدامچىلىق قىلماقچى، قاچىنى يەڭگۈشلەپ، ئاشنى يەڭگۈشلىمەسلىك ئۈسۈلىنى قوللىنىپ ئۆتۈپ كەتمەكچى. ئۇ بۇ يەردە ئۆزى ئېيتقانىدەك ئاتالمىش 'ئالاھىدە شەخسلەر نىڭ بارلىغىنى بىلمەمدىكىن، خەق ئۇنىڭ ھىلىسىنى نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە مەلۇم قىلدۇ" دېدى.

7 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ھەن ياۋنەن راستلا زادى چىداپ تۇرالمىغان بولسا كېرەك، غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىگىنىڭ باشلىغى شۇ بىڭچاڭ (شۇ شېڭ) بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۆزىنىڭ يۇقۇرىقى خيالىنى شۇ بىڭچاڭغىمۇ ئېيتقان. شۇ ئەپەندى بىلىملىك ئادەم بولۇپ، ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن دائىم ھەن ياۋنەن ئىككىمىز بىلەن بىرىش ـ كېلىش قىلاتتى، بىزنىڭ مۇئاسىۋىتىمىز ناھايىتى ياخشى ئىدى، ھەن ياۋنەن ياڭ زېڭشىنغا قارشى ئىدىيىسىنى شۇ بىڭچاڭغىمۇ ئاشكارىلاپ قويدى، پەقەتلا بۇ قېتىمقىسى تېخىمۇ تۇز كۆڭۈلۈك بىلەن بولدى، خالاس. ئۇ شۇ بىڭچاڭغا ئاتالمىش يېڭى ھۆكۈمەتتە كومىتېت ۋە رەئىسلا بار، ھەيئەتلەر يوق، ئەھۋالدىن قارىغاندا، ياڭ جيائجۇن شەخسى مۇستەبتىلىگىنى يەنە ساقلاپ قالماقچى ئوخشايدۇ، دېگەن پىكرىنىمۇ بىلدۈرگەن، ھەن ياۋنەن يەنە مۇنداق دېگەن: "ئۇ ئۆزىنىڭ چارىلىرىنى ئاقىدىغان چارە دەپ ئويلايدۇ،

مېنىڭچە، ئۇ ھەرقايسى ئۆلكىلەردىن كەلگەن غەلىتە ئادەملەرنىڭ بۇ يەردە كۆپلۈگىنى، جەزمەن چوڭ ئىش تېرىلىدىغانلىغىنى بىلمىسە كېرەك." ئۇ شۇ ئەپەندى بىلەن بىرنەچچە سائەت سۆزلەشكەن.

6 ـ چىسلا مەن شۇ بىكچاڭنىڭكىگە بارسام، شۇ بىكچاڭ ماڭا: "ەن ئەپەندى جەنجېن (ياڭ زېڭشىننىڭ لەقىمى) جياڭجۇندىن بەك نارازى ئىكەن" دىدى ۋە تۇنۇگۈن ەن ياۋنەن ئۆزىگە دىگەن گەپلەرنى ماڭا دەپ بەردى. كېيىن ئۇقۇشۇمچە، ياڭ زېڭشىن راستلا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت كومىتېتىنىڭ تەركىۋىدىكىلەرنىڭ ئىسىملىگىنى تەييارلىغان ئىكەن، بۇ ئىسىملىكتە نازارەتلەرنىڭ نازىرلىرىنىڭ ھەممىسى بار ئىكەن، يالغۇزلا پەن ياۋنەنىنىڭ ئىسمى يوق ئىكەن. ياڭ زېڭشىن ئەسلىدە بۇنداق ئىشلارنى ئىنتايىن مەخپى بىر تەرەپ قىلاتتى، ھەرقايسى نازارەتلەرنىڭ نازىرلىرى ەن ياۋنەنىنى بىز بىلەن بىللە تۇرمايدۇ دەپ ئۇنىڭدىن ئاغرىناتتى، ئېھتىمال، ەن ياۋنەنگە قاتتىق تەسىر قىلسۇن دەپ، بۇ يېڭى ئىسمىلىكىنى ئەتەي ئۇنىڭغا ئاشكارىلاپ قويغان ئوخشايدۇ.

ئۇ چاغلاردا، ئۇرۇمچىدىكى ئىلغارراق پىكىرلىكى ياش زىيالىلار ۋە ئەمەلدارلارنىڭ تولىسى پەن ياۋنەنىنى قوللايتتى، شۇڭا ەن ياۋنەن ئۆزىنى سىياسى جەھەتتە دەسمايىلىك ھىس قىلاتتى. ئەمما ئۇ ھەممە ئىشتا ئېھتىياتچان بولغاچقا، ياڭ زېڭشىننىڭ ئۆزىگە قولايسىزلىق كەلتۈرۈپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلىپ، ھۆكۈمەتكە قارشى تەشكىلات قۇرۇش مەسلىسىنى ئۆزىنىڭ ئىنتايىن يېقىن كىشىلىرىگىمۇ دېمىگەن.

ياڭ زېڭشىن كەينىگە سوزماقچى بولدى، ھالبۇكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت كومىتېتىدىكىلەرنىڭ تەركىۋىدە ەن ياۋنەننىڭ ئىسمىنىڭ

بولماسلىغى فەن ياۋنەننى يېڭى ھۆكۈمەت قۇرۇلسىلا، ياڭ زېڭشىن مېنى جۇندەيدۇ، دېگەن ھىسىقا كەلتۈرگەن، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ياڭ زېڭشىننى يوقاتماسام بولمايدىكەن دېگەن ئاخىرقى قارارغا كەلگەن. ئەمما ياڭ زېڭشىننى ئۆلتۈرۈش پىلانىنى تۈزۈشكە ۋە ياڭ زېڭشىننى ئۆلتۈرۈشكە بۇاستە قاتناشقۇچىلار جاڭ چۈنشى، لۇ باۋرۇ، جاڭ شىن قاتارلىق بىرنەچچىلا كادىر بولۇپ، قالغىنى ئۇ ئادەتتە قوبۇل قىلغان ھەر خىل شەخسلەر ۋە ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى ئىدى①. 7ـ ئاينىڭ 3ـ ياكى 4ـ كۈنلىرى بولسا كېرەك، ئۇلار خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ ئارقا ھويلىسىدا ھەركەت پىلانىنى مەسلىھەتلىشىپتۇ ھەمدە ياڭ زېڭشىننى ئۆلتۈرۈشتە ئىشلىتىدىغان قورالنى سىناپ كۆرۈپتۇ.

فەن ياۋنەن ياڭ زېڭشىننى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، تۈتۈقبەگ مەھكىمىسىگە ئۆزىم كىرسەم ۋە تامغىنى تارتىۋالسامىلا، ھەممىگە قوماندانلىق قىلالايمەن دەپ ئويلىغان. ئۇ جىن شۇرېن، يەن يۈشەنگە ئوخشاشلار قارشىلىق كۆرسەتمەيدۇ، ئۇرۇمچىدىكى ئارمىيىمۇ باشقىچە ئىپادىدە بولمايدۇ دەپ ھىساپلىغان. ئۇ شۇ چاغدىكى شىنجاڭنى ياڭ زېڭشىن يالغۇزلا ئېرى-بېرى قىلىدۇ، ياڭ زېڭشىننىڭ تايانچىلىرىدا ئۆلۈمدىمۇ، كۆرۈمدىمۇ، جاپادىمۇ، ھالاۋەتتىمۇ ياڭ زېڭشىن بىلەن بىللە بولۇش ئويى يوق، دەرەخ يىقىلسا مايمۇن توزۇيدۇ دېگەندەك، ھېچكىمىمۇ ياڭ زېڭشىننى دەپ جېنىنى ساتمايدۇ، دەپ خاتا مۆلچەرلىگەن.

رۇسچە قانۇن-سىياسى مەكتەۋىدە بولغان ۋەقەدە ئوق تېگىپ

---

① ياڭ تۆەنجاڭ دېگەن خەنزۇ كىشى (بۇ كىشى ئىسلام دىنىغا كىرگەن ئىكەن) فەن ياۋنەننىڭ شىرىگى ئىكەن، لېكىن فەن ياۋنەن تېزلا مەغلۇپ بولۇپ كەتكەنلىكتىن، ئۇ ئىسيان كۆتىرىشكە ئۈلگۈرمىگەن ئىمىش.

تۆلگەن دۆلۇجاڭ گەنـسۇلۇق ئادەم بولۇپ. ئۇنىڭ قول ئاستىدىـكى ئەپتسەر ـ ئەسكەرلەرنىڭمۇ تولىسى گەنسۇلۇقلار ئىدى، ئۇنىڭ ئوغلى دۇ جىگو دادىـسى ئۇچۇن ئىنتىقام ئالاتـتى، ھالـبۇكى ئۇ چاغـدا ئارمىيىدە فېئودالـلىق مۇناسىۋەت يەنىلا ئاساسـىي ئورۇنـدا ئىـدى. جىن شۇرېـن بۇنـداق مۇناسـىۋەتـتىن پايدىـلىـنىپ (جىن شۇرېنمۇ گەنسۇلۇق، دۆلۇجاڭ بىلەن لىنشيادا يۇرتداشمۇ بولغان)، بۇ ۋەقەنىڭ مۇيەسىنى تۆۋ قولىغا ئېلىۋالدى.

ئىستاژىنى سۈرۈشـتۇرسە، جىن شۇرېن نازىرلار ئىچىـدە ئارقـدا تۇراتتى، ئەمـما ئۇ ئارمىيـىنى ئۆزىـگە تارتـقان ئىـدى، شۇڭا يەن يۇشەن، شۇ يىشەن قاتارلىقـلارغا ئۇنىڭ كېپىـگە كىرمەكـتىن باشـقا ئامال بولمىدى. ئادەتتە فەن ياۋنەننى قوللايدىغانلار قولـدا قورالى يوق، جاسارەتسىز كىشىلەر بولۇپ، ئاپەتتىن ساقلىنىش تەييارلىغىنمۇ قىلمىغان ئىدى، بۇ جەھەتتە ھېچنىمىمۇ قىلالمايتتى.

فەن ياۋنەن بۇرژۇئا دېموكراتىزمـى ئىـدىيىسـىگە ئىـگە ئادەم ئىدى، ئۇ مۇۋەپپەقىيەت قازانغاندىمۇ شىنجاڭـنى ئەمگەكـچى خەلق كۆتكەن يولغا باشلىمايتتى. ئەمما، ئۇنىڭ ياڭ زېڭشىننى ئۆلـتۈرۈشى تامامەن شەخـسى ئاداۋەت بىلەنـلا بولغان ئىشـمۇ ئەمەس، بۇنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇ.

ئۇرۇمچىدىكى ھەر ساھە كىشىلىرى ياڭ زېڭشىنـغا ماتەم تۇتـتى، ياڭ زېڭشىنىڭ جەسـىدى ئۆزى ياساتـقۇزغان تەگـرى بۇتخانىسـىغا قويۇلدى، تەزىيەنامـىلەر ۋە مەرسـىيەنامـىلەرنىڭ كۆپىنچىسـىدە ياڭ زېڭشىن مەدھىيىلەنگەن، فەن ياۋنەن ئەيىپلەنگەن ئىدى. ياڭ زېڭشـىنىڭ جەسىدى كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق ئۇچقىرىـگە ئېلىپ كېتىلدى. ئائىلىـسام، ئازاتـلىقـتىن كېـيىن ياڭ زېڭشىنـنىڭ ئائىـلە

تەۋەلىرى بېيجىڭدا تۇرغان ئىمش. ياڭ زېڭشىننىڭ 3 ئوغلى بار ئىدى، تۇنجىسى تۇغما دۆت ئىدى، ئوتتۇرانچىسىغا مەن رۇسچە ئۇگەتكەن ئىدىم، ھازىر ئۇنىڭ بار-يوقلۇغىنى بىلمەيمەن.

ياڭ زېڭشىننىڭ پۈتۈن ھاياتىدىكى ئەسەرلەردىن نەشر قىلىنغىنى 54 جىلتلىق «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار» بولۇپ، ماقالىلارنىڭ كۆپىنچىسىنى ياڭ زېڭشىن ئۆزى تەييارلىغان، بۇ — شىنجاڭنىڭ 1912 — 1924-يىللاردىكى تارىخى ھەققىدىكى ئوبدان ماتېرىيال. 30 جىلتلىق «سەۋەنلىكلەردىن خاتىرىلەر» ياڭ زېڭشىننىڭ كىتاپ ئوقۇشتىن ئالغان تەسىراتى ھەققىدىكى خاتىرىلىرى بولۇپ، بۇ ئۇنىڭ پەلسەپە ۋە سىياسى ئىدىيىسىنى ئىپادىلىگەن، بۇ خاتىرىلەر ياڭ زېڭشىننى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم ماتېرىيالدۇر.

جىن شۇرۇن ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋر

جىن شۇرۇننىڭ ئۆلكە رەئىسى بولۇشى

شىنجاڭدا دەۋر سۈرگەن ياڭ زېڭشىن ۋە جىن شۇرۇن بىلەن بولغان مۇناسىۋەتىمىدىن ئىلىپ ئىيتقاندا، مېنىڭ جىن شۇرۇن بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىم ياڭ زېڭشىن بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمدەك قويۇق ئەمەس ئىدى، ئەمما جىن شۇرۇن شالاڭ، ئاچكۆز ئادەم بولۇپ، ياڭ زېڭشىنغا سېلىشتۇرغاندا، ئۇنىڭ ئەپتى-بەشىرىسى كۆرۈڭۈلىش ئاسانراق ئىدى.

جىن شۇرۇننىڭ تەخەللۇسى دېيەن بولۇپ، گەنسۇنىڭ داۋخې (يەنى خېجۇ، كېيىن لىنشيا ناھىيىسى دەپ ئۆزگەرتىلگەن) دىگەن يېرىدىن ئىدى، چىڭ سۇلالىسى شۇەنتۇڭنىڭ جىيۇ يىلى (1909 - يىلى) كېجۈلەر ئىمتىھاندا ئەلاچى بولغان. گەنسۇ يۇقۇرى دەرىجىلىك شۆتاڭنى پۈتتۈرگەن، ياڭ زېڭشىن بىلەن ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلىق مۇناسىۋىتى بار ئىدى. ئۆز ۋاقتىدا ئۇ راھەتلىكرەك تۇرمۇش كەچۈرۈش، ئاندىن ئەمەلدارلىق بىلەن بېيىش ئۈچۈنلا شىنجاڭغا بارغان ئىدى: فەن ياۋنەن سىياسى ئۆزگىرىش قوزغاشتىن بۇرۇن، ئۇنىڭدا شىنجاڭنىڭ ھۆكۈمرانى بولۇش

نىيىتى يوق ئىدى①. ئۇ قەلەمكەش بولغاچقا ۋە ياڭ زېڭشننىڭ ئالدىدا بەك مۇلايىم كۆرۈنگەچكە، ياڭ زېڭشنغا يېقىپ قېلىپ، ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ، ئاقسۇ، كونىشەھەر (ھازىرقى قەشقەر شەھىرى)، ئۇرۇمچى قاتارلىق ناھىيىلەردە ئامبال بولغان، 1926-يىلى ئۆلكە باشلىغى مەھكىمىسى مەمۇرى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرلىغىغا ئۆستۈرۈلگەن.

1928-يىلى، شىنجاڭدا فەن ياۋنەن سىياسى ئۆزگىرىش قىلغاندا، جىن شۇرېن خەلق ئىشلىرى نازارىتى (ئەمدىلا مەمۇرى ئىشلار نازارىتى دېگەن نامدىن ئۆزگەرتىلگەن)نىڭ نازىرى ئىدى. ئۇ ئىستاژ ۋە ئىناۋەت جەھەتتە ئەسلىدە لیۇ ۋېنلۇڭ، يەن يۈشەن، شۇ چيەن (يىشەن) قاتارلىق نازىرلارغا يەتمەيتتى، ئۇنىڭ بىردىنلا شىنجاڭنىڭ ھەربىي-مەمۇرى ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىشىغا ئاساسەن بىرنەچچە ھەربىي باشلىقنىڭ ئۇنى كۆتەرگەنلىگى سەۋەپ بولغان.

سىياسى ئۆزگىرىش بولغان كۈنى رۇسچە قانۇن-سىياسى مەخسۇس مەكتەپتىكى ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن مۇراسىمغا جىن شۇرېنمۇ قاتناشقان ئىكەن. ئۇ ئىشىم بار دەپ، ئارىلىقتا كېتىپتۇ. بەزىلەر ئۇنىڭ ئارىلىقتا چىقىپ كەتكەنلىگىگە قاراپ، ئۇنى دەسلەپتە فەن ياۋنەننىڭ ياڭ زېڭشننى ئۆلتۈرۈش سۇيىقەستىگە قاتناشقان دەپ ھىساپلاشقان، بىراق بۇنداق قاراش دۇرۇس ئەمەس ئىدى. فەن ياۋنەن تۇتۇقبەگ مەھكىمىسىنىڭ 3-زالىغا كېلىپلا. جىن شۇرېنغا مەھكىمىگە يېغىنغا كېلىش توغرىسىدا باغاق ئەۋەتـ

---

① ئۇ بۇ ھىسىياتىنى كېيىنچە خىزمەتتىن بوشاپ لەنجۇدا تۇرۇۋاتقان ۋاقتىدا دوست-بۇرادەرلىرىگە ئېيتقان.

كەن①، ئۇ مۇشۇ چاغدىلا پەن ياۋۇنەنىڭ قەستىنى بىلگەن. ئۇ چاغدا گەنسۇلۇق ھەرىىلەر، ئالايلۇق، دۇ جىنگو، جاڭ پېيىۋەنىلەر ئۇنى بار-غۇزمىغان ھەمدە قوشۇننى باشلاپ بېرىپ، تۇتۇقبەگ مەھكىمىسىنى قورشۇۋېلىپ، فەن ياۋۇنەنىڭ ئارغىنا قوراللىق كۈچىنى يوقاتقان②. شۇنىڭ بىلەن جىن شۇرىبىن ياڭ زېگشىن ئۈچۈن ئۆچ ئالغۇچى بولۇپ قالدى ھەمدە تۇرۇشلۇق ئارمىيە باشلىقلىرىنىڭ يۆلىشى بىلەن ۋاقتىلىق رەئىس ۋە باش قوماندان بولۇۋالدى.

ياڭ زېگشىن كۆپ يىللار داۋامىدا خەنزۇ ئەمەلدارلار ئارىسىدىكى يۇرتداشلىق رىشتىسى بىلەن باغلانغان گۇرۇھ كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تىزگىنلىگەنلىكتىن، جىن شۇرىبن تەختكە چىققاندىن كېيىن، خۇنەن-خۇبېي گۇرۇھى بىلەن باشقا گۇرۇھلاردىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ئۈنىڭغا تەن بەرمىسىمۇ، ئەمما ئۇلاردا جىن شۇرىبن بىلەن قارشىلاشقۇدەك مادار يوق ئىدى، كۆپ بولغانىدىمۇ كەينىدە غۇدىراپ قويياتتى، خالاس. جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭ-دىكى دوتەيلەر، مەسلەن، غۇلجىدىكى نېيۇ شى، چۆچەكتىكى لى جۇڭلىن، ئاقسۇدىكى جۇ رۇيچى، قەشقەردىكى ما شاۋۋۇ، ئالتايدىكى ۋېي جېنگو قاتارلىقلار ياڭ زېگشىن ئۆلگەندىن كېيىن جايلاردا بېغىلىق بولۇپ كېتەرمىكىن دېگەن ئەندىشىدە تۇرغاچقا، بىركىم

---

① باغاقنى سىمسىز تېلېگىرافى ئاپاراتى تېخنىكى لۇ باۋرۇ ئېيىبېرىپ بەرگەن، ئۇ جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ چاڭجۇ دېگەن يېرىدىن.

② ئۇ چاغدا جاڭ پېيىۋەن ھەربى مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى ئىدى. ئۇ ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىدىن گۇاڭدۇڭلۇق لى خەيرۇ، يۇننەنلىك فېڭ لياڭ قاتارلىقلار جىن شۇرىبننى ھىمايە قىلغان ھەمدە فەن ياۋۇنەنىنى يوقىتىش يولىدىكى قوراللىق ھەرىكەتكە قاتناشقان.

ئوتتۇرىغا چىقىپ ۋەزىيەتنى ساقلاپ تۇرالىسىلا، ئۇلارنىڭمۇ يۈرىگى جايىغا چۈشەتتى. ياڭ زېڭشىن كۆپ يىللار داۋامىدا ئاساسلىق كادىرلىرىنى "ئۆز نېسۋىسىگە شۈكۈر قىلىدىغان" چاكىنىلاردىن قىلىپ تەربىيىلىگەن بولغاچقا، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئىتائەتمەن بولۇپ "تەربىيىلىنىپ" چىقىقان ئىدى؛ ئەن ياۋنەن قوزغىغان سىياسى ئۆزگىرىش مۇۋەپپەقىيەت قازانغان ھالەتتىمۇ، جايىلاردىكى خەنزۇ ئەمەلدارلار قارشى چىقمايتتى.

جىن شۇرېن كۆرۈنۈشتە ئۆزىنى سۆزمەن كۆرسەتتى، يەنە كېلىپ ياڭ زېڭشىنىڭ چىقىشقاقلىق ئىستىلىنى دورايتتى، ئەمما ئۇ ئىچى تار، كالىتا پەم ئادەم ئىدى، بولۇپمۇ ئەپيۇنخورلار بولۇپ، زېھنى يېتەرلىك ئەمەس ئىدى، شۇڭا ئۇنىڭ ياڭ زېڭشىندەك ھەممە ھوقۇقنى ئۆز قولىغا يىغىۋېلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ياڭ زېڭشىن ئۆلۈپ ئەتىسى جىن شۇرېن خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى قوشۇمچە ۋاقىتلىق رەئىس، باش قوماندان ئۇنىۋانى بىلەن ئېلان چىقىرىپ، چاتاقچىلار ئۆلكىمىزنىڭ باشلىغىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى ئىشغال قىلىۋالغاندىن كېيىن، ئارمىيە قورشۇېلىپ چاتاقچىلارنى قولغا چۈشۈردى، دېگەن؛ شۇنىڭدەك شۇ كۈنى ئەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە تېلېگراممىا يوللاپ، ۋەقەنىڭ جەريانىنى مەلۇم قىلغان، چېگرا رايوندا ئەھۋالنىڭ جىددىلىگىنى، ئۆزىنىڭ ئارمىيە-خەلقە قوماندانلىق قىلىپ، ۋەزىيەتنى كۈچىنىڭ بىرىچە ئۆگىشىۋاتقانلىغىنى تەكىتلىگەن، بۇ ئارقىلىق گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە ئۆلكىنىڭ ئىشلىرىنى ئۆزىنىڭ بېجىرىشى توغرىسىدا بالدۇرراق ئېنىق پەرمان چىقارغۇزماقچى بولغان. ئۇ يەنە ھەرقايسى دوتەيلەرگە تېلېگراممىا بېرىپ، سىياسى ئۆزگىرىشنىڭ جەريانىنى چۈشەندۈرگەن،

شۇنىڭدەك ئۆزىنىڭ پۈتكۈل ۋەزىيەتنى كونترول قىلغانلىغىنى ئېيتقان، بۇ ئارقىلىق جايلاردىكى مۇلكى ۋە ھەربىي ئەمەلدارلارغا ئۆزىنىڭ ھۆكۈمىتىنى ئېتىراپ قىلدۇرماقچى بولغان.

ۋەقەدىن كېيىنكى ئون نەچچە كۈن ئىچىدە، جىن شۇرېن ۋە ئۇنى كۆتەرگەن ھەربىلەر بۈيرۇق چۈشۈرۈپ بىر قىسىم ھۆكۈمەت خادىملىرىنى قولغا ئالدى، بۇلارنىڭ بەزىلىرىنى ئاتتى، بەزىلىرىنى تۇرمگە سولىدى. 7-ئاينىڭ 24-كۈنى تەڭرى ئىبادەتخانىسىدا ياڭ زېڭشىننىڭ ماتەم مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلگەن كۈنىگىچە جىن شۇرېن ھاكىمىيەتى ئاساسىي جەھەتتىن پۈختىلىنىۋالدى دېيىشكە بولىدۇ. ئۇ شۇ چاغدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەتلىرى، جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى ۋە ھەربى باشلىقلىرى ھەم موڭغۇل، قازاق، ئۇيغۇر، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ۋاكالەتچىلىرى ۋە يۇقۇرى قاتلام كىشىلىرىنىڭ نامىدا ئۆزىنىڭ ئۆلكە ئىشلىرىنى باشقۇرۇشىنى ھىمايە قىلىدىغان مەزمۇندا نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە تېلېگرامما يوللىدى. نەنجىڭ ھۆكۈمىتى شۇ چاغدا شىنجاڭنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋېلىش نىيىتىدە بولسىمۇ، لېكىن ئارىلىق بەك يىراق بولغاچقا، ئاخىر جىن شۇرېننى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى قوشۇمچە باش قوماندان دەپ ئېلان قىلدى، ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي باش قوماندان دېگەن نام چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى دەپ ئۆزگەرتىلدى.

جىن شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن، خەلق تۇرمۇشىغا تەسىر قىلغان تۈنجى ئىش ئەسكەرلىككە ئادەم تۇتۇش بولدى. بۇ ئۇنىڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش سىياسىتى جەھەتتە ياڭ زېڭشىنغا ئوخشىمايدىغان ئاساسلىق يېرى ئىدى. ئۇنىڭ ئارمىيىسىنى كېڭەيتىش

شده برقانچه سەۋەپ بار ئىدى. بىرىنچىدىن، ئۇنى كۆتەرگەن گەنسۇلۇق ھەرسلەر ئۆزلىرىنىڭ كۆچىنى ئارمىيىنى كېڭەيتىش يولى سلەن كۆچەيتىش كويىدا ئىدى، جىن شۇرىنمۇ ئارمىيىنى كېڭەيتىشنى ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەشتىكى مۇھىم ئامىل دەپ ھىساپلايتتى. ئىككىنچىدىن، شۇ چاغدا ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت قۇمۇل ۋە چارقىلىقتىن گەنسۇ ئارمىيىسى كونا ئۆتەك تەرەپكە قاراپ مېڭىۋاتقىدۇ دىگەن مەلۇماتنى ئالغان ئىدى①، ئەينى ۋاقىتتا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى گەنسۇ دائىرىلىرىنى شىنجاڭدا بولغان سىياسى ئۆزگىرىشنى تەكشۈرۈشكە بۇيرۇپتۇ دىگەن گەپ چىققان ئىدى، جىن شۇرىن سىرتقى كۈچىنىڭ شەرق تەرەپتىن كىلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئەسكەرنى كۆپەيتىپ، مۇداپىئە كۈچىنى كۈچەيتمەكچى بولدى. ئۇچىنچىدىن، ياڭ زىڭشىن دەۋرىدە، ئۆلكىدىكى ئارمىيىسىنىڭ ئەپتىسىر ـ ئەسكەرلىرى ساپلا گەنسۇلۇقلار ۋە شىنجاڭلىقلار ئەمەس ئىدى، جىن شۇرىن بىلەن ئۇنىڭ ئەتراپىدىكىلەر باشقا ئۆلكىلەردىن كەلگەن ئەپتىسىر ـ ئەسكەرلەردىن ھەزەر ئەيلەپ، يېڭى ئەسكەر ئىلىش پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ئارمىيە ئىچىدە گەنسۇلۇقلار بىلەن شىنجاڭلىقلارنىڭ سالمىغىنى ئاشۇرۇپ، ئۆزلىرى ئىشەنچسىز دەپ ھىساپلىغان باشقا ئۆلكىلىك ئەپتىسىر ـ ئەسكەرلەرنى بارا ـ بارا شالىلاپ چىقىرىۋەتمەكچى

① ئۇ چاغدا گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى فېڭ يۈشياڭ گۇرۇھىدىكى لیۇ يۈفېن ئىدى. فېڭ يۈشياڭ قوشۇنى گەنسۇغا كىرگەندىن كېيىن، شىنجاڭدا پات ـ پات فېڭ يۈشياڭ شىنجاڭغا ھۇجۇم قىلىپ كەلگۈدەك دىگەن گەپ تارقىلىپ تۇرىدى؛ 1927 ـ يىلىدىن كېيىن ياڭ زىڭشىنىڭ شەرقىي مۇداپىئەنى كۈچەيتىشىمۇ فېڭ يۈشياڭ ئارمىيىسىنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن بولغان ئىدى.

بولدی. کېزی کەلگەچکە ئېيتىپ ئۆتۈپ كېتەي، شۇ يىللىرى ئومۇ-مەن ھۆكۈمران سىنىپلاردىن كېلىپ چىققان گەنسۇلۇقلار خۇيزۇلارغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش تەس دەيدىغان مۇتەئەسسىپ قاراشتا ئىدى. جىن شۇرېن دەل ئەنە شۇنداق قاراشتىكى گەنسۇلۇق بولۇپ، تەختكە چىققاندىن كېيىن، ياڭ زېڭشىننىڭ خۇيزۇ ئەپتىسەرلەرگە تايىنىش چارىسىنىڭ تامامەن ئەكسىچە، ئارمىينى كېڭەيتىش جەريانىدا بارا-بارا زور بىر قىسىم خۇيزۇ ئەپتىسەر-ئەسكەرلەرنى ئىلگىرى ئاخىر بولۇپ شاللۇەتتى.

ئۇ چاغدا شىنجاڭدا ئەمگەك كۈچى كەم بولۇپ، دىخانلارنىڭمۇ، ھۈنەرۋەنلەرنىڭمۇ كىرىمى ئەسكەرلەرنىڭكىدىن جىق ئىدى، يەنە كېلىپ ئۇلار ئەسكەرلەردىن ئەركىنرەك يۈرەتتى. بولۇپمۇ بالا-چاقىلىرى بار خەنزۇلار بالا-چاقىلىرىنى تاشلاپ ئەمەلدارلارغا جېنىنى سېتىشنى تېخىمۇ خالمايتتى. بۇنداق ئەھۋالدا، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ ئەسكەر ئېلىشى مۇقەررەر ھالدا ئەسكەرلىكىگە تۆتۈش بولاتتى. بۇنىڭ بىلەن ھەممە خاتىرجەمسىزلىككە چۈشتى، شەنشى، گەنسۇ ئۇلكىلىرىدىن كەلگەنلەرنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈلپەت ھەممىدىن كۆپ بولدى. بۇنىڭ سەۋەبى، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى خەنزۇلارنىڭ ھەممىسىگلا ئىشىنەۋەرمەيتتى، ئالايلۇق، جىن شۇرېن خۇنەنلىكلەر، خۇبېيلىكلەر ۋە تېيەنجىنلىكلەرگە ئىشەنمەيتتى، ئۇلارنى ئەسكەرلىككە ئالمايتتى، شۇڭا بۇ بىرنەچچە ئۇلكە-شەھەردىن كەلگەنلەر ئەسكەرلىككە تۆتۈلۈش مەسىلىسىگە كەمدە-كەم دۇچكېلەتتى.

ئەسكەرلىككە ئادەم تۆتۈش ۋە ئارمىينى كېڭەيتىشنىڭ ھېساستە ئاقىۋىتى قەغەز پۇلنىڭ كۆرسىنىڭ كۆندىن-كۈنگە چۈشۈشى بولدى. ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە، شىنجاڭ بازارلىرىدا ئاساسەن كۈمۈش

هساۋەدىكى چەك ئاقاتتى. كۆمۈش هساۋەدىكى چەك توغرىسىدا بۇ يەردە كۆپ توختالماقچى ئەمەسمەن، ئۇنى قىسقىچىلا تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي. 1927 ـ يىلى، شىنجاڭدا ئاقسۇدىغان چەكىنىڭ بىر مىقاللىغى بولۇپ، ئوك تەرىپىگە بۇ چەككە ساق 40 داچەن بېرىلمدۇ دەپ يېزىلغان ئىدى (داچەنىنىڭ ئارقا تەرىپىدە ئۈيغۇرچە يېزىق بار ئىدى)؛ ئۇنىڭ يەنە 2 يېرىم مىقاللىغى بولۇپ، ئوك تەرىپىگە بۇ چەككە ساق 100 داچەن بېرىلمدۇ دەپ يېزىلغان ئىدى، يەنە بىر سەرلىگى بولۇپ، ئارقا تەرىپىگە بىر سەر خۇنەن تەڭگىسىگە (400 داچەن) باراۋەر ئىكەنلىگى يېزىلغان ئىدى① ئەمما بۇ قەغەز پۇللارنى ئالماشتۇرۇش نەقلەشمەيتتى. شۇ يىللىرى شىنجاڭدىكى پۇل زاۋۇدىدا كۈنىگە 5 ـ 6 مىڭ سەرلىك چەك بېسىلاتتى. 1927 ـ يىلى، چەك بىلەن ساپ كۆمۈشنىڭ سېلىشتۇرما باھاسى 330 ـــ 340 سەرگە 100 سەر ئىدى، يەنى ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە، قەغەز پۇلنىڭ كۇرسى چۈشۈپ ئارانلا 3 ھەسسە بولدى. ياڭ زېڭشىن ئۆزى بۇنى ئەسكەرنى كۆپەيتمىگەنلىگىمنىڭ نەتىجىسى دىگەن. ئۇنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا دائىم

---

① شۇ يىللاردا جۇڭگودا كۈمۈشنى هساپلاشتىكى ئاساسىي بىرلىك سەر ئىدى، ئەمما ھەر بىر سەر كۈمۈشنىڭ ئەمىلىي ئېغىرلىغى مەركەزدە بىر خىل، ئۆلكىلەردە باشقا بىر خىل ئىدى. خۇنەن تەڭگىسى دىگىنىمىز خۇنەندە قوللىنىلغان هساۋات بىرلىگى ئىدى؛ يەنە غەزنە تەڭگىسى بولۇپ، ئۇ دۆلەت غەزنىسىدىكى كاسسىرنىڭ ئېغىرلىق هساپلاشتىكى بىرلىگى ئىدى. ئۇ يىللاردا شىنجاڭ پۇلىنى ئىچكىرىنىڭكىگە ئالماشتۇرۇشتا، مىقدارى كۆپ بولسا خۇنەن سەررافخانىلىرى ئارقىلىق ئالماشتۇرۇلغانلىقتىن، شىنجاڭدا خۇنەن پۇل بىرلىگى قوللىنىلغان.

ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق: مەن شىنجاڭدا 17 يىل "شەھەرنى قۇرۇقداپ قويۇش ھىلىسى"نى ئىشلەتتىم، لېكىن شىنجاڭدا ئىچكى ئەمىنلىك بولدى، دىگىنىمۇ ئەنە شۇ مەنىدە ئىدى. ئەلۋەتتە، 1927 ـ يىلىغا كەلگەندە ئۇمۇ شىنجاڭنىڭ شەرقىدىكى مۇداپىئەنى كۈچەيتىشكە ئەھمىيەت بېرىشكە باشلىدى، ئەمما، ئەھۋال ئارمىينى كېڭەيتىش ۋە ھەربى چىقىمنى جىددى ئاشۇرۇش دەرىجىسىگە تېخى يەتمىگەن ئىدى.

جىن شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن ئەھۋال باشقىچە بولدى. ئۇ ھەم ئەسكەرلىككە ئادەم تۇتۇپ ئارمىينى كېڭەيتتى، ھەم ئەسكەرلەر قېچىپ كەتمىسۇن دەپ، ئەسكەرلەرنىڭ مائاشىنى كۆپەيتتى (ئەسكەرلەرنىڭ ئايلىق مائاشى 6 ـ 7 سەردىن 8 ـ 9 ياكى 10 سەرگە يەتكۈزۈلدى). بۇ پۇللار پۇل باسقۇچى ماشىنىنىڭ ھەر كۈنى پۇلنى كۆپ بېسىشى ۋە پۇلنىڭ يۈزىدىكى رەقەمنىڭ كۆپەيتىلىشى بىلەن كېلەتتى. شۇڭا، جىن شۇرېن تەختكە چىقىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا، چەك بىلەن كۈمۈشنىڭ سېلىشتۇرما باھاسى 370 ــ 400 سەرگە 100 سەر بولۇپ قالدى①. قەغەز پۇل كۇرسىنىڭ چۈشۈپ كېتىشى ئارقىسىدا، مال باھاسى ئۈسۈپ كەتتى. ئۇرۇمچىدىكى كۈندىلىك تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىنىڭ باھاسىدىن ئىلپ ئىيتاق، بىر دەن (400 جىڭ) بۇغداي 28 ــ 30 سەردىن 50 ــ 55 سەرگە چىقتى (ھۆكۈمەت باھاسىدا 40 سەر، ئەمما قىسمەن ھۆكۈمەت سورۇنلىرىدىلا ھۆكۈمەت باھاسى بويىچە سېتىۋالغىلى بولاتتى). تۇگمەندە تارتىلغان بۇغداي

① ئىسمىدە قېلىشچە، 1928 ـ يىلىغىچە، 2 بىرىم سەر ئۇلكە پۇلىنى تېپەنجەڭگە ئەۋەتسە بىر يۈەنگە تېگىشكىلى بولاتتى، جىن شۇرېن تەختكە چىقىپ بىر يىل بولمايلا، 15 سەر ئۇلكە پۇلىنى تېپەنجەڭگە ئەۋەتسە، ئاندىن بىر يۈەنگە تېگىشكىلى بولىدىغان بولۇپ قالدى.

ئۇننىڭ 100 جىڭى 7 سەردىن 17 سەرگە چىقتى، ياغۇنچاقتا تارتىلغان بۇغداي ئۇننىڭ 100 جىڭى 9 سەردىن 20 سەرگە چىقتى، گۈرۈچنىڭ بىر كۈرىسى (40 جىڭ) 4 يېرىم سەردىن 7.5 — 8 سەرگە چىقتى. كۆمۈرنىڭ ۋە كوكۇسنىڭ 100 جىڭى بىر سەر 2 مىسقال ۋە بىر سەردىن 2 سەر 4 مىسقال، بىر سەر 8 مىسقالغا چىقتى. مال باھاسىنىڭ بۇنداق شىددەتلىك ئۆسۈشى ۋە بىر ئۆسۈۋېلىپ چۈشمەسلىكى ئۈن نەچچە يىل داۋامىدا شىنجاڭدا كەمدەكەم كۆرۈلگەن.

جىن شۇرېن قەغەز پۇلىنى قالايمىقان تارقىتىشتىن تاشقىرى، ئىچكى — تاشقى سودىنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش يولى بىلەنمۇ كۆپ پايدا ئۇندۇرۇۋالدى. ئۇ ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرى ئەلتېرە شىركىتى قۇرۇپ، بۇ يەرلىك مەھسۇلاتنى ئېكسپورت قىلىش ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالدى. شىنجاڭنىڭ ئەلتېرىسى مەملىكىتىمىزدە ۋە دۇنيادا داڭلىق. بولۇپمۇ قارىكۆل ئەتىۋارلىق بولۇپ، دۇنيا بازىرىدا بازىرى ئىتتىك ئىدى. "جىن شۇرېن شىركىتى" چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان ھوقۇقتا تايىنىپ، شىنجاڭدا چىقىدىغان ئەلتېرىنى ۋە مەرىنى① بېيىپلىك، تېخنىكىلىرىگە ئېيىبرىپ سېتىشنى ياكى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مالغا تېگىشىشنى مونوپول قىلىۋالغان ئىدى. بۇ شىركەت ئەرزان ھۆكۈمەت باھاسىدا سېتىۋېلىپ، بىر ئۈرۈپلا 10 ھەسسىگە يېقىن پايدا ئالاتتى. بۇنداق مونوپول قىلىۋېلىش تەدبىرى بىۋاستە ئىشلەپچىقارغۇچىلارغىمۇ تەسىر يەتكۈزدى، ئادەتتىكى تېرە

---

① مەرى دېگىنىمىز تۆغۈلۈش ۋاقتى بولمايلا قوينىڭ قوسىغىدىن ئېلىۋېلىنغان قوزىنىڭ تېرىسى بولۇپ، بۇنداق تېرىنىڭ تۈكى پارقىراپ تۇرىدۇ، بۇدرىسى يەقەت ئۈزگەرمەيدۇ.

سودىگەرلىرىگىمۇ زەربە بولىدى①. ھۆكۈمەت بىلەن ئالاقە قىلىپ كۆنۈپ كەتكەن چوڭ سودىگەرلەرمۇ پارا بېرىش يولى بىلەن بۇ مونوپول گۇرۇھقا قول تىقىپ، بىر قىسىم يۇقۇرى پايدا ئۈندۈرۈۋالاتتى. نەتىجىدە بۇاستە ئىشلەپچىقارغۇچىلار، بولۇپمۇ چارۋىچىلار زىيان تارتتى.

جىن شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائى ئىگىلىگىگە ئاشۇنداق ئېغىر تەسىر يەتكۈزگەچكە، يوشۇرۇنغان زىددىيەتلەرنىڭ كۈنسايىن راۋاجلىنىشى ۋە ئۆتكۈرلىشىشى مۇقەررەر ئىدى. بۇنىڭغا ئالاقىدار پاكىتلارنى كېيىن كەلتۈرىمەن. ئەمدى بۇ مەزگىلدىكى سىياسى جەھەتتىكى ئۆزگىرىشلەرنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي.

ئىلگىرى شىنجاڭنىڭ مۇشۇ دەۋردىكى تارىخىنى بايان قىلغان كىشىلەرنىڭ تولىسى، جىن شۇرېن ياڭ زېڭشىننىڭ كونا ھىللىرىنى كۆچۈرۈپ ئىشلەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئەقلى ياڭ زېڭشىنغا يەتمەگەچكە، ئەھۋالى خاراپ بولغان، دەپ ھىساپلاشتى. ئەمىلىيەتتە ئۈنداق ئەمەس، جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشتا قولايلىقلار ئاساسىي تەدبىرلەر ياڭ زېڭشىننىڭكىنىڭ ئەكسىچە ئىدى.

ئالدى بىلەن، ئۇ ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى ئۆزىنىڭ يۇرتۇاز لىغىدىن شەكىللەنگەن گۇرۇھقا باغلىق قىلىپ قويغان ئىدى. بۇنىسى ياڭ زېڭشىننىڭ ئۇسۇلىغا زور دەرىجىدە ئوخشىمايتتى. جىن شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئۇرۇمچىدە خەلق ئىچىدە بىر مەزگىلگىچە

---

① ئىسمىدە قىلىشىچە، شۇ چاغدا ئەلتىبرىنىڭ ئۇلگۇچە سېتىلىش باھاسى بويىچە، بىر تېرە 3 يۈەن ئىدى، جىن شۇرېن شىركەت قۇرغاندىن كېيىن، شىركەت مونوپول قىلىۋېلىپ، سېتىۋېلىش باھاسى ھۆكۈمەت باھاسىدا 3 ھوچەن ياكى 5 ھوچەن بولدى، سودىگەرلەر ئۆزلىرى ساتسا، تۆتىۋېلىنىدىغان مۇساۋىرە قىلىناتتى.

مۇنداق گەپ تارقالغان: "ئەتىگىنى ئۇگەنسە خېجۇچە سۆزنى، ئاخشامغىچە ئاسىدۇ يانغا قىلىچىنى." بۇ سۆز گەنسۇنىڭ خېجۇ دىگەن يىرىدىن كەلگەنلەر جىن شۇرىنىڭ يۇرتداشلىرى ئەپتسىز بولۇپ، زورلۇق-زومبۇلۇق قىلالايدۇ، دىگەن مەنىدە ئىدى. ئۇقۇشۇمچە، بۇ سۆزنى دەسلەپتە جىن شۇرىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئىستىلىدىن نارازى بولغان خۇبېي، خۇنەنلىك ئەمەلدارلار تارقاتقان بولسىمۇ، ئەمما، ئۇنىڭ كېيىنچە ھەممە ئادەم بىلىدىغان قوشاق بولۇپ قېلىشىدا ھەقىقەتەن پاكىت-ئاساسلار بار ئىدى.

جىن شۇرىن تەختكە چىققان كۈندىن تارتىپلا ئۆزىنىڭ جەمەتلىرىنى، يۇرتداشلىرىنى، ئاغىنە-بۇرادەرلىرىنى كەينى-كەينىدىن مۇھىم ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇرۇشقا كىرىشتى. جىن شۇرىنىڭ 5-ئىنىسى جىن شۇشىن ھەربى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى بولدى، 4-ئىنىسى جىن شۇجى كېيىنچە قەشقەرگە شجاڭ قىلىپ ئەۋەتىلدى؛ بولۇپمۇ 5-ئىنىسى بايلىقخۇمار، ھوقۇقپەرەس بولۇپ، ئاكىسىدىن ئېشىپ چۈشۈشكە تاسلا قالغان ئىدى، ئۇ ئەمەلدە "دۇبەن" بولۇپ قالدى. جىن شۇرىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى سۇي جاۋجى (لىنشيالىق، كىشىلەر ئۇنى "شياۋسۇي" دىيىشەتتى) كېيىن تۇنجانىڭ ئۆستۇرۇلدى. جىن شۇرىنىڭ 5-ئىنىسى بىلەن شياۋسۇي جىن شۇرىن ھاكىمىيەتىنىڭ جىمى ئىپلاسلىقلىرىنىڭ يىغىندىسى ئىدى. جىن شۇرىنىڭ ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىشىنى ھمايە قىلغان دۇجىگو لۇجاڭ بولدى؛ جاڭ پېيىۋەن بوز يەر بېگى قىلىپ غۇلجىغا ئەۋەتىلدى؛ لى خەيرۇ①

① لى خەيرۇ گۈاڭدۇڭلۇق بولۇپ، باۋدىڭ ھەربى مەكتۇبىدە ئوقۇغان، 1917-يىلى شنجاڭغا كەلگەن ئىدى، ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە نەزەرگە ئىلىنىمغان، سىياسى ئۆزگىرىشتىن كېيىن جىن شۇرىننى ھمايە قىلىشتا تۆھپىسى بولغاچقا، جىن شۇرىن ئۇنى ئۆستۇرگەن.

چۆچەككە ياڭ زېڭشىنىڭ يېقىنى لى جۇڭلىنىڭ ئورنىغا ۋالى قىلىپ ئەۋەتىلدى؛ باشقا ئەمەلدارلارمۇ، مەسىلەن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە يېڭىدىن باش كاتىپ قىلىپ تەينىلەنگەن لۇ شياۋزۇ، خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى چېن جىشەن، قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق شجاڭ لیۇ شزېڭ، ئالتايدا تۇرۇشلۇق شجاڭ ۋېي جېنگو قاتارلىقلار جىن شۇرېنىڭ يۇرتداشلىرى ئىدى، قىسمىلاردىكى چوڭ-كىچىك ئەپىتىسىلەر، ئامبالارنىڭ ھەممىسى بارا-بارا گەنسۇلۇقلار ياكى جىن شۇرېنىڭ يېقىنلىرىدىن بولدى. كادىرلارنى خىزمەتكە قويۇش جەھەتتىكى بۇنداق ئۆزگىرىش كۆپ يىللاردىن بۇيان بىرقەدەر مۇقىملىشىپ قالغان شىنجاڭ ئەمەلدارلىرى ئارىسىدا خېلى چوڭ داۋالغۇش پەيدا قىلدى. ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە ياڭ زېڭشىنغا قارشى كىشىلەر ئاساسەن سىياسى قارىشىنىڭ ئوخشىماسلىغى تۈپەيلىدىن قارشى تۇرغانلىرى ئىنتايىن ئاز ھالدا، جىن شۇرېن دەۋرىگە كەلگەندە جىن شۇرېنغا قارشى كىشىلەر ئاساسەن ئۆزىنىڭ ھەرەمخانىدىكى تەقدىرى تۈپەيلىدىن قارشى تۇردى. ئەلۋەتتە، مەن بۇ يەردە ئېيتىۋاتقان "كىشىلەر" شۇ چاغلاردا جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىدە بەلگىلىك ئورنى بار ئوتتۇرا دەرىجىلىك خەنزۇ ئەمەلدارلار. مەسىلەن، كېيىنكى چاغلاردا جىن شۇرېنغا قارشى تۇرۇشتا ئاساسلىق شەخسلەردىن بولۇپ قالغان تاۋ مىڭيۇ، جاڭ شىن قاتارلىق كىشىلەر مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەنلەر بولۇپ، ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە ئەتىۋارلانمىغان بولسىمۇ، ئەمما ئامبال بولۇپ بېيىش پۇرسىتىگە ئىگە ئىدى، يەنە كېلىپ ئۇلار راستىلا بىرنەچچە قېتىم ئامبال بولغان ئىدى، جىن شۇرېن دەۋرىگە كەلگەندە، بۇ كىشىلەر ئۇرۇمچىدە قۇرۇق ئۆستەڭگە مىراپ بولۇپ قالدى.

ياڭ زېڭشىن ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكىلەرنى ئىچكىرى ئۆلكىلەر-دىن كەلگەنلەرگە بىر بىرىنى تونۇشتۇرۇش، شىنجاڭلىقلار بىلەن ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن كەلگەنلەرگە بىر بىرىنى تونۇشتۇرۇش قاتار-لىق ۋاستىلەر بىلەن نوختىلىغان ئىدى. جىن شۇرېن بولسا ئەل-ئاغىنە، يۇرت-مەھەللىداشلىرى ئارقىلىق باشقىلارنى كونترول قىلىشقا ئۇرۇندى، ئەمما ئۇ بىرنەچچە يېقىنىنىڭ ئۆزىنىڭ بۇرنىغا چوڭلۇك ئۆتكۈزگىنىنى بىلمەيتتى. كېيىنكى چاغ-لاردا، ئەمەلدارلار ئارىسىدىكى گەنسۇلۇقلارمۇ بىر بىرىگە ئورا كولاپ، بىر بىرىنى يەكلىدى، تۇتۇقىگ مەھكىمىسىنىڭ 3-زالىدىن كەمدە-كەم چىقىدىغان جىن شۇرېن ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىنمۇ تونۇتى-لىيەلمەي قالدى. قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ گەنسۇلۇق نازىرى يەن يۇشەن: جىن شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئورنىنى يۇرتداشلىرى ئارقىلىق چىڭتىماقچى بولغان ئىدى، ئەمما يۇرتداش-لىرىنىڭ ھەممىسى ئۆزىنىڭ چوتىنى سوققاچقا، جىن شۇرېن ئاخىر يەككە-يىگانە، ھىلىم دىۋانە بولۇپ قالدى، دېگەن. كونا تۆرە يەن يۇشەن شۇ چاغلاردىكى شىنجاڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئەھۋالىنى پىش-شىق بىلەتتى. جىن شۇرېن تەختكە چىقىپ بىر يىلدىن كېيىن، يەن يۇشەن جىن شۇرېننىڭ قىلىقلىرىنى كەينىدىن دائىم ئەيىپلەپ تۇرغان، بولۇپمۇ جىن شۇرېننىڭ 5-ئىنىسىنى تېخىمۇ قاتتىق ئەيىپ-لىگەن. ئۇ: جىن شۇرېننىڭ 5-ئىنىسىغا ياقمىغان ئادەمنىڭ سىرتتا ئەمەلدار بولۇشى ياكى دۆلەتمەن بولغۇدەك ئورۇنغا ئىگە بولۇشى خام خىيال، دېگەن. ئۇرۇمچى ج خ ئىدارىسىنىڭ باشلىغى لى يەن-مىڭ، تۇڭنجاڭ سۇي جاۋجى قاتارلىقلار جىن شۇرېننىڭ 5-ئىنىسى بىلەن تىل بىرىكتۇرۇۋېلىپ ئەسكىلىك قىلغان، شىنجاڭدىكى ئەمەل-

لەرنى ئۆزلىرىنىڭ ئەمەل-مەنسەپ سودىسى قىلىدىغان ماكانىغا ئايلاندۇرۇۋالغان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا بۇ كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ھوقۇق-قىنى كېڭەيتىۋېلىپ، خالىغانچە ئەسكىلىك قىلدى. تەبىئىكى، مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە، شىنجاڭدا سىياسى ۋە ئىقتىسادىي كىرىزىس تەبىئى ھالدا كۈنسايىن ئېغىرلىشىپ باردى.

دىمەك، جىن شۇرېن ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن كۆرۈلگەن بەزى تەدبىرلەر شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي ۋە سىياسى ۋەزىيىتىنى تۈراقسىزلاشتۇرۇپ قويدى، بۇنىڭغا ئىچكى سىياسى ۋەزىيەتنىڭ تەسىرى قوشۇلۇپ، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن شىنجاڭدا ئەنسىزلىك باشلاندى.

بېرلىندا يۈرتۇمنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلىدىم

جىن شۇرېن ئۆزىنىڭ ئۇرۇق-تۇققان ۋە دوست-بۇرادەرلىرىدىن ھېچكىمگە ئىشەنمىگەن يەردە، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىغا تېخىمۇ ئىشەنمەسلىكى تۇرغانلا گەپ ئىدى. ماڭا ئوخشاشلار جىن شۇرېنىنىڭ نەزىرىدە خەۋپلىك ئادەملەر ھىساپلىناتتۇق، لېكىن، ئۇ مېنىڭ ئۇنىڭغا قارشى ئىكەنلىگىم توغرىسىدىكى دەلىل-ئىسپاتلارنى تاپالمىغاچقا، مېنى چەتئەلگە ھەيدىمەكچى بولدى. بىر كۈنى ئۇ مېنى چاقىرىپ، شىنجاڭ ئەمدى غەپلەت ئىچىدە ئۆتىۋەرمەسلىگى، ماتارىپ راۋاجلاندۇرۇلۇشى، سودا-سانائەت يولغا قويۇلۇشى، قاتناش يوللىرى ئېچىلىشى كېرەك؛ قاتناش يوللىرىنى ئېچىش ئۈچۈن ماشىنا-ئۇسكۇنىلەر بولۇشى كېرەك، ھازىر بولۇپمۇ يول چىڭداش ماشىنىسى ھەممىدىن ئېھتىياجلىق بولۇپ قالدى دىدى. ئۇ ماڭا پەن جىيى بىلەن گېرمانىيىگە بېرىپ يول چىڭداش

ماشىنىسىنى سېتىۋېلىشقا، شۇنىڭدەك ئۆلكىمىزدە مۇناسىۋەتلىك تەدبىرلەرنى قوللىنىشتا پايدىلىنىش ئۈچۈن چەتئەللەرنىڭ سودا-سانائەت ئىشنى، مائارىپىنى تەكشۈرۈپ كېلىشكە مەسئۇل بولۇشنى تاپشۇردى. بىزگە چەتئەلگە چىقىپ ۋەزىپىنى ئورۇنلاپ قايتىپ كېلىشكە 3 ئاي ۋاقىت بەردى.

مەن جىن شۇرېننىڭ غەرىزى مېنى ھەيدەش ئىكەنلىگىنى بىلەتتىم، لېكىن چەتئەلگە چىقىشقا بەزى پايدىلىق نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالغىلىمۇ بولاتتى، بىز 1929-يىلى 9-ئايدا ئۇرۇمچىدىن چىقىپ، چۆچەك ناھىيىلىق چەتئەلگە مېڭىپ كەتتۇق.

سوۋېت ئىتتىپاقىدا بىرنەچچە ھەپتە تۇرۇپ قالدۇق، موسكۋادا، لېنىنگرادتا مەشھۇر قەدىمىي يادىكارلىقلارنى ۋە بەزى مەكتەپ، زاۋۇتلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق، كونا دوستلار بىلەن كۆرۈشتۇق، ئاندىن كېيىن، فىنلاندىيە، شۋېتسىيە ناھىيىلىرىگە يېتىپ باردۇق. بېرلىنغا جۈڭگو ئەلچىخانىسىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن، 6 دانە يول چىگدىش ماشىنىسىنى سېتىۋېلىپ، يۈك توشۇش ئورۇنلىرىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى ناھىيىلىق شىنجاڭغا يەتكۈزۈپ بېرىشىنى ھاۋاله قىلدۇق. جىن شۇرېننىڭ بۇيرۇغىغا بىنائەن، يەنە 200 ماۋزۇر سېتىۋالدۇق، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ بۇنىڭ بىلەن ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىدىنى قوراللاندۇرماقچى ئىكەن. بۇلار مېنىڭ گېرمانىيىگە بېرىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا بېجىرگەن ئىشلىرىم بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن يەنە جۈڭگو ئەلچىخانىسىنىڭ ياردىمى بىلەن، گېرمانىيىنىڭ سودا-سانائەت ۋە مائارىپ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ، جىن شۇرېنغا دوكلات يازدىم. جىن شۇرېننىڭ ماڭا بۇ ئىشلارنى تاپشۇرۇشى ھەرگىز شىنجاڭدىن نەچچە مىڭ كىلومېتىر يىراق يەردىكى

گېرمانىيىنىڭ سودا-سانائەت ۋە ماۋارىپ ئەھۋالىنى ئەستايىدىل ئىگەللەش ئەمەس، بەلكى مېنىڭ ۋەتەنگە قايتىشىمغا توسقۇنلۇق قىلىش ئۈچۈن ئىكەنلىگى ماڭا مەلۇم ئىدى. لېكىن، مەن ئۇنىڭغا يوللىغان دوكلاتتا شىنجاڭ ماۋارىپىنى راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدىكى كونكرېت پىكىرلىرىمنى قويغان ئىدىم. شۇ چاغدا گېرمانىيىدە ئوقۇۋاتقان يولداش شېن چېڭ مېنىڭ شۇ دوكلاتنى يېزىشىمغا ياردەملەشكەن ئىدى.

دوكلاتتا شىنجاڭدىكى ئاھالىنىڭ ئاساسلىغى ئۇيغۇرلار، موڭغۇللار، قازاقلار ئىكەنلىگىنى، ئۇلار مەدەنىيەتتە ئارقىدا قالغانلىغىنى، شىنجاڭدا ماۋارىپنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە ئومۇملاشتۇرۇشتا بۇ نۇقتىغا دىققەت قىلماي بولمايدىغانلىغىنى، شىنجاڭدا مىللى يېزىقتىكى دەرسلىكلەرنىڭ يوقلۇغىنى، بەزى خۇسۇسى مەكتەپلەردە ئىشلىتىلۋاتقان دەرسلىكلەرنىڭ كۆپىنچىسى تۈركىيە، ھىندىستان، سوۋېت ئىتتىپاقى ياكى باشقا دۆلەتلەردە نەشر قىلىنغان دەرسلىكلەر بولۇپ، بىزگە مۇۋاپىق كەلمەيدىغانلىغىنى، ھەتتا بەزىلىرىنىڭ زىيانلىق ئىكەنلىگىنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. شىنجاڭ ئۇلكىلىك ماۋارىپ نازارىتىنىڭ ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇل ئوقۇتقۇچىلىرىنى تەربىيىلەيدىغان سىنىپىنى مەكتۇبنى ئېچىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۈچۈن ماۋارىپ خادىملىرىنى يېتىشتۈرۈپ بېرىشنى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ھەرقايسى مىللەت ئىچىدىكى بىرقەدەر مۇنەۋۋەر خادىملارنى تەكلىپ قىلىپ خەنزۇ تىلىدىكى دەرسلىكلەرگە ئانچە-مۇنچە تۈزىتىش كىرگۈزۈپ، ئۇنى شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىغا ئۇيغۇنلاشتۇرۇش، مىللى تىلدىكى دەرسلىكلەرنى تەھرىرلەش ۋە تەرجىمە قىلىپ چىقىش ئۈچۈن، بىر تەھرىر-تەرجىمە گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىشنى؛ ئاندىن ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئىشلىتىشى ئۈچۈن، چەتئەللەردىن مەتبە ماشىنىلىرى ۋە

ئۇسكۇنىلىرىنى سېتىۋېلىپ، ماتارىپ نازارىتى رەھبەرلىگەندە مىللى تىل ـ يېزىق باسما زاۋۇدى قۇرۇپ، مىللى تىلدىكى دەرسلىكلەرنى ۋە مۇناسىۋەتلىك كىتاپلارنى نەشر قىلىشنى تەكلىپ قىلدىم. شۇنداق قىلغاندىلا، مەدەنىيەتنى يۇكسەلدۈرۈش، ماتارىپنى راۋاجلاندۇرۇشتا ئەملىي ئۈنۈمگە ئېرىشكىلى بولاتتى. گېرمانىيىدە تەكشۈرۈلگەن سودا ـ سانائەت، ماتارىپ ئەھۋالىغا كەلسەك، مەن يازغان دوكلاتتا، بۇنىڭ شىنجاڭغا ھېچقانداق پايدىسى يوق؛ شىنجاڭدا ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈش ۋە مەدەنىيەت ـ ماتارىپنى ئومۇملاشتۇرۇشتا، ئاساسىي گەپ ھۆكۈمەتنىڭ ئىرادىسىدە، ھۆكۈمەت بۇ ئىشقا بەل باغلايدىغانلا بولسا، گېرمانىيىدە تەجرىبە ئۆگىنىپ يۈرۈشنىڭ ھاجىتى يوق، دېدىم.

بۇ دوكلاتىمنى سىلىۋەتكەندىن كېيىن، خېلى ئۇزاق ۋاقىت ئۆتكەندە، جىن شۇرېنىڭ دەيدىيەنىنى① تاپشۇرۇۋالدىم. ئۇ دەيدىيەندە مۇنداق دەپتۇ: "...ھۆكۈمەت تەرىپىدىن بىر ياسمىغانا تەسىس قىلىپ مۇسۇلمانچە كىتاپلارنى قايتىدىن بېسىش، مۇسۇلمانچە دەرسلىكلەرنى تۈزۈپ چىقىش مەسلىسىگە كەلسەك، بۇ دۆلەتنىڭ مەدەنىيەت ـ ماتارىپ ئىشلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ شۇ بويىچە بېجىرىشكە بولىدۇ. بىراق بۇ چوڭ ئىش بولغاچقا، مەمۇرى ئەمەلدارلار بىلەن بىرلىكتە مەسلىھەتلىشىپ بېجىرىش چارىسىنى تۈزۈپ چىقىپ، ئاندىن يولغا قويۇشقا توغرا كېلىدۇ. ۋاقىپلىنىپ قالارسىز..." (يېزىلغان ۋاقتى 1930 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى).

مەن بۇ يەردە گەپ ئارىلىغىدا شىنجاڭنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى

① دەيدىيەن ـ تېلېگراممىا ئورنىدا ئەۋەتىلىدىغان تېز خەت ـ ئالاقىنىڭ قىسقارتىپ ئاتىلىشى. شۇ چاغلاردا چەتكە ئەۋەتىلىدىغان ھۆكۈمەت ئالاقىسىنىڭ بىر خىل شەكلى.

ماتارىپ ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي:

ياڭ زېگشىن دەۋرىدە، شىنجاڭنىڭ ماتارىپى پەقەت زىننەت بۇيۇملا ئىدى؛ ناھىيىلەردە ھۆكۈمەت تەرىپىدىن قۇرۇلغان بىر-ئىككىدىن باشلانغۇچ مەكتەپ بولسىمۇ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى ناھايىتى ئاز ئىدى. ئاز سانلىق مىللەت پەرزەنتلىرى ئۇچۇن ئوقۇش پۈرسىتى ناھايىتى كەم ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە كىشىلەر ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئۇنداق مەكتەپلەرگە بېرىشنى خالىمايتتى. ئايرىم شاگىرت ۋە تىلماچلار باللىرىغا بىرئاز خەنزۇچە تىل-يېزىق ئۆگىتىپ، كەلگۈسىدە ئۆز ئىشلىرىغا ۋارىسلىق قىلدۇرۇش ئۈچۇن، باللىرىنى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئېچىلىغان باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە بېرەتتى. ئۆلكە بويىچە ئەڭ ئالى بىلىم يۇرتى — رۇسچە قانۇن-سىياسى مەخسۇس مەكتىپىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپچىلىگى ئەمەلدارلارنىڭ پەرزەنتلىرى ئىدى. ئېسىمدە قېلىشچە، بۇ مەكتەپتە ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئاز سانلىق مىللەت پەرزەنتلىرى ياڭ فېڭچۇن، سۇ××، يۇنۇسبەگ (خەنزۇچە ئىسمى يۇ ۋېنبىن)، لايۇس قاتارلىق بىرنەچچىسلا ئىدى. پۈتۈن ئۆلكە بويىچە ئۇرۇمچى بىلەن غۇلجىدىلا ئوتتۇرا مەكتەپ بار ئىدى. قىزلار مائارىپىدىن تېخىمۇ سۆز ئاچقىلى بولمايتتى، جىن شۇرېن دەۋرىگە كەلگەندىلا، ئۇرۇمچىدە مەخسۇس ئەمەلدارلارنىڭ قىز پەرزەنتلىرىنى ئوقۇتۇپ ساۋات چىقىرىدىغان بىر قىزلار باشلانغۇچ مەكتىۋى ئېچىلدى.

شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر، شۇ يىللاردا مەدرىسىلەرنى تەلىم-تەربىيە سورۇنى قىلاتتى، ئىسلام دىنى مۇرىتلىرىنىڭ ئاز سانىدىكى پەرزەنتلىرى مەدرىسەردىكى ئاخۇنۇملاردىن، ئىمامىلاردىن ئەرەبچە دىنىي كىتابلارنى ۋە بەزى ساۋاتلارنى ئۆگىنەتتى. قەشقەر،

تۇرپاندا بىردىن ئالى مەدرىس بولۇپ، مەخسۇس دىنىي خادىملار تەربىيىلىنەتتى. بۇنىڭ سىرتىدا، بەزى چوڭ شەھەرلەردە باي سودىگەرلەر ۋە پومىشچىكلار پۇل چىقىرىپ ئاچقان مەكتەپلەر بار ئىدى، دەسلەپتە كۆپرەك مەكتەپلەر تۇرۇكلەردىن ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلاتتى. ئوتتۇرا ئاسىيادىكى زىيالىلاردىن بۇنداق مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى بولغانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇنداق مەكتەپلەردىكى ئىدىيۇي تەربىيە ئىنتايىن مۇرەككەپ بولۇپ، بەزىلىرى پانتۇركىزمىنى، پانئىسلامىزمىنى تەشۋىق قىلىدىغان ئورۇنغا ئايلىنىپ قالغان ئىدى. ئوقۇتقۇچىلار ئومۇمەن ئۈزلىرىنىڭ ئىدىيە-ئېتىقادىنى ئاساس قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ بىر يۈرۈش نەرسە-لىرىنى، مەسىلەن، سوتسىيالىزم ئىدىيىسى، مىللەتچىلىك ئىدىيىسى، يەرلىك مىللەتچىلىك ئىدىيىسى ۋە پانتۇركىزىم، پانئىسلامىزىم ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلاتتى، ئوخشاش بولمىغان بۇ ئىدىيىلەر ئوقۇغۇچىلارغا ئازدۇر-كۆپتۇر تەسىر كۆرسەتكەن ئىدى. ياڭ زېڭشىن ئۆزى ھۆكۈم سۈرگەن دەۋردە، بۇنداق مەكتەپلەرگە ئىنتايىن دىققەت قىلغان، مەكتەپلەردە چەتئەللىكلەرنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىشنى مەنئى قىلىش توغرىسىدا جايلارغا بىرقانچە قېتىم ئومۇمى بۇيرۇق چۈشۈرگەن ئىدى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن، ئۇ بەزى تۈركىيىلىك ئوقۇتقۇچىلارنى چېگىرىدىن قوغلاپ چىقارغان ئىدى، لېكىن چەتئەللىك ئوقۇتقۇچىلارنى تەكلىپ قىلىش ئەھۋالى تۈگەپ كەتمىدى. 1920-يىلىدىن كېيىن، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلىش ساداسى بارغانسېرى ئەۋج ئالدى، مەنمۇ بۇ مەسىلىنى جەزمەن توغرا ھەل قىلىش زۆرۈرلۈگىنى ھىس قىلدىم. شۇ چاغدا مېنىڭ يېقىن دوستـ

لىردىم ئىچىدە بەزى مۇنازىرىلەر بولغان ئىدى، مەن ۋە كېيىن تۇر-پاندا قۇربان بولۇپ كەتكەن مەخسۇت ئىككىمىز بىرنىڭ مائارىپ فاكۇلتېتىمىز فېئودالىزىمغا قارشى تۇرۇش، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇشنى مەزمۇن قىلىشى كېرەكلىكىنى، لېكىن بۇنىڭغا خەنزۇلارغا قارشى تۇرۇش بىلەن ۋەتەندىن ئايرىلىپ كېتىش ئىدىيىسىنى خاتا ھالدا ئارىلاشتۇرۇۋېتىشكە بولمايدىغانلىغىنى تەشەببۇس قىلاتتۇق. تارىخىي تەرەققىياتتىن ۋە تارىخىي ساۋاقلاردىن قارىغاندا، ئەگەر شىنجاڭ جۇڭگودىن ئايرىلىپ كېتىدىكەن، ھەرقانداق مىللەت جاھانگىرلىكنىڭ ياۋۇز تىرنىغى ئاستىدا قېلىش خەۋپى بولاتتى، 20 يىلغا يېقىن ئەمىلىي تۇرمۇش بىزگە شۇنى چوڭقۇر تونۇتقان ئىدىكى، كۆچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەر شىنجاڭغا كۆز تىكىپ شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ تۇراتتى، مۇبادا ئۇلارنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ قالساقلا، بىزنىڭ تەقدىرىمىز مۇستەملىكىلەردىكى خەلقتە ئوخشاشلا پاجىئەلىك بولاتتى. جۇڭگو ئىنقلاۋىنىڭ توغرا لۇشىيەنى ۋە ئىستراتېگىيىسى، تاكتىكىسى شۇ چاغلاردا تېخى ماڭا ئايدىڭ بولمىسمۇ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ پەرزەنتلىرىنى جاھانگىرلىكنىڭ قاينامۇقتۇرۇش-لىرىدىن خالى قىلىش ئۈچۈن، شۇ چاغدا جۇڭگو ئىنقلاۋىنىڭ تەلىۋىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان دەرسلىكلەرنى قوللىنىشنى تەشەببۇس قىلغان ئىدىم.

ئەمدى مەن گېرمانىيىدىكى ھاياتىمغا دائىر بايانلىرىمنى داۋام-لاشتۇرىمەن.

مەن بېرلىندا بىرنەچچە ئاي تۇرغاندىن كېيىن، جىن شۇرىنغا خەت يېزىپ ۋەتەنگە قايتىپ كېتىشنى تەلەپ قىلدىم، ئۇ بۇ نۆۋەت ماڭا، گېرمانىيىدە يەنە قىلىدىغان ئىشلار بار، تۇرۇپ تۇرۇڭ، دەپ تېلېگىرامما بەردى. ۋەتەنگە قايتىش ئارزۇيۇمىنىڭ دەرھال ئەمەلگە

ئېشىش تەس ئىكەنلىگىنى مۆلچەرلەپ، ئېمىسچە ئۇگىنىشكە كىرىشتىم. 6 ئايدىن كېيىن، 1930 ـ يىلى يازنىڭ ئاخىرلىرىدا بېرلىن داشۆبگە ئىمتىھان بېرىپ كەردىم.

شۇنىڭدىن كېيىن، جىن شۇرېن ماڭا ھېچقانداق ئىش تاپشۇرمىدى، ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇ مېنى ئىككىنچىلەپ يۇرتۇمغا قايتۇرماس بولغان ئوخشايدۇ. يۇرتتىن يىراقتا بولغانلىغىم، ئۇنىڭ ئۇستىگە جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى ياڭ زېڭشىن دەۋرىدىكىگە ئوخشاشلا، پوچتا ـ تېلېگىرافىنى قاتتىق تەكشۈرۈش سىياسىتىنى يۈرگۈزۈۋاتقانلىغى ئۈچۈن ئۇرۇق ـ تۇققان، دوست ـ بۇرادەرلەر خەتلىرىدە شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى ماڭا ئېيتىشقا جۇرئەت قىلالمايتتى، مەملىكەت ئىچىدە ۋە چەتئەللەردە نەشر قىلىنغان گېزىت ـ ژورناللاردىمۇ شىنجاڭغا دائىر خەۋەرلەر تولىمۇ ئاز چىقاتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن خېلى ئۇزاق ۋاقىتتىچە يۇرتۇمـ نىڭ ئەھۋالىنى قىلچىلىكمۇ ئۇقالمىدىم.

1931 ـ يىلى، جىن شۇرېننىڭ ئوغلى ۋە ئۇنىڭ بىرقانچە يېقىنلـ رىنىڭ باللىرى بېرلىنغا ئوقۇشقا كەلدى، بۇلارغا ۋۇ ئېنيۈەن زاپخوز ئىدى. بۇ ئىسلزادىلەرنىڭ كۆپى ھەربىي مەكتەپىكە كىردى، ئۇلار مەن بىلەن ئانچە بېرىش ـ كېلىش قىلمايتتى. مەن ئۇلارنىڭ ئاغزـ دىن پەقەت جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ تەسىر كۈچىنى كېڭەيتىپ، قوراللىق كۈچنى كۈچەيتىۋاتقانلىغىنى، تېخى شەرققە يۈرۈش قىلىش غەرىزىنىڭمۇ بارىدەك ئىكەنلىگىنى بىلىۋالدىم. بۇ باللارنىڭ خورىگى خېلىلا ئۇستۇن ئىدى، گويا بۇ "باتۇرلار" ئۇقۇپ بولۇپ شىنجاڭغا قايتقاندىن كېيىن، ئاجايىپ كارامەتلەرنى كۆرسىتىۋېتىدىغانىدەك قىلىشاتتى.

ياڭ زېڭشىن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان 17 يىل ئىچىدە،

زادىلا چەتئەللەر ۋە مەملىكەت ئىچىدىكى مەزھەپلەر بىلەن سىياسى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتە ئالاقە قىلىشتىن ئۆزىنى تارتىپ كەلگەن ئىدى، ئۇنىڭ "بىكىنمىچىلىگى"، ھەقىقەتەن ئىسمى-جىسمىغا لايىق ئىدى. جىن شۇرېنمۇ بۇ جەھەتتە دەسلەپكى چاغلاردا ياك زېكشىننىڭ كونا نەيرىڭىگە ۋارىسلىق قىلدى، لېكىن كېيىن ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، چەتئەللىكلەر بىلەن ئالاقە قىلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ گېرمانىيىلىكلەر بىلەن قانداق مۇناسىۋەت ئورناتقانلىغى ماڭا نامەلۇم، لېكىن، مەن ئۇنىڭ بالىلىرىنىڭ ئاغزىدىن شىنجاڭ دائىرىلىرىنىڭ گېرمانىيەدىكى بەزى كارخانىلار بىلەن ھەمكارلىشىپ، شىنجاڭدا نېفىت ئېچىش، ئېلېكتىر ئىستانسىلىرىنى قۇرۇش قارارىغا كەلگەنلىگىنى، يەنە گېرمانىيەدىن تۆرلۈك سانائەت ماشىنىلىرى، ھەربى قورال-ياراق قاتارلىقلارنى سېتىۋالماقچى بولۇۋاتقانلىغىنى ئۇقتۇم.

ئۇتكەن ئەسىردىن باشلاپلا كۆچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەر ياۋۇز قولىنى شىنجاڭغا سوزغان ئىدى. يۇز نەچچە يىلىنىڭ مابەينىدە، گېرمانىيە جاھانگىرلىگى ئىلگىر-ئاخىر بولۇپ نۇرغۇن قېتىم شىنجاڭغا تەكشۈرۈش ئۈمىگى ئەۋەتىپ جاسۇسلۇق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ باردى ۋە بايلىق مەنبەلىرىنى تەكشۈردى، ئەمدى پەيت كەلگەن تۇرسا، ئۇ قانداقمۇ بۇنى قويۇپ بەرسۇن؟ ھالبۇكى، ئەينى ۋاقىتتا، گېرمانىيە فاشىست ھاكىمىيىتى گومىنداڭنىڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتى بىلەنمۇ تىل بىرىكتۈرۈۋاتاتتى. جۇڭگو-گېرمانىيە بىرلىشىپ ئاچقان ياۋروپا-ئاسىيا ئاۋتوباتسىيە شىركىتى دەل شۇ مەزگىلدە قۇرۇلدى. بۇ شىركەت يەنە قۇمۇلغا، ئۈرۈمچىگە، چۆچەككە قاتنايدىغان ھاۋا قاتنىشىنى ئاچتى.

1932-يىلى، جىن شۇرېن بىر قېتىم ئۆزىنىڭ ئوغلىغا يازغان خېتىدە، ئوغلىنىڭ گېرمانىيىدىن پىيادە ئەسكەرلەر ملتىغى، ئاتلىق

ئەسكەرلەر مىلتىغى، ئاپتومات ۋە پىلىموت سېتىۋېلىش توغرىسىدا ئالاقىلىشىپ كۆرۈشىنى تاپشۇرۇپتۇ. جىن شۇرېننىڭ ئوغلى خەتنى ماڭا كۆرسەتتى. خەتتە نېمە ئۈچۈن چەتئەلدىن قورال-ياراق سېتىۋېلىنىدىغانلىغى چۈشەندۈرۈلمەپتۇ. لېكىن، مەن شىنجاڭدا بىرمۇ ۋەقە يۈز بەرگەن بولۇشى مۇمكىن، جىن شۇرېن خەلقنى باستۇرۇش ئۈچۈن قورال-ياراق سېتىۋالسا كېرەك، دەپ ئويلىدىم. مەن جىن شۇرېننىڭ ئوغلىغا ھەمرا بولۇپ شۇۋېتسارىيەگە باردىم، ھەربىي قورال-ياراق زاۋۇدى بىلەن ئالاقىلاشقاندا، مەن قەستەن بۇ سودىنى ئىشقا ئاشۇرماسلىققا تىرىشتىم.

ئۇزاق ئۆتمەيلا، مېنىڭ ئۇرۇمچىدىكى ئۇرۇق-تۇققانلىرىم بىلەن دوست بۇرادەرلىرىمدىن كەلگەن خەتتىن شىنجاڭنىڭ شەرقىدە ئۇرۇش بولغانلىغىنى سەل بىلىپ قالدىم. 1932-يىل بىر يىل ئىچىدە، چەتئەل گېزىتلىرىمۇ گايىدا-گايىدا شىنجاڭغا دائىر بەزى قىسقا خەۋەرلەرنى بېرىپ تۇردى. جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىگە قارشى قوراللىق ھەرىكەت قۇمۇل، پىچان، تۇرپاندا پارتلىغان ئىكەن، جەنۇبىي شىنجاڭمۇ تىنچ ئەمەستەك قىلاتتى.

مېنىڭ يۇرتتىن ئايرىلغىنىمغا 3 يىل بولۇپ قالغان ئىدى، يۇرتتىكى ئەھۋاللارنى ئېنىق بىلىشكە ئالدىرايتتىم، شۇڭا، مەن جىن شۇرېننىڭ ئوغلىغا دادىسىغا خەت يېزىپ مېنىڭ شىنجاڭغا قايتىپ ئاتا-ئانامنى يوقلاپ كېلىشىم، شۇنىڭدەك قورال-ياراق سودىسىنى بالدۇرراق پۈتتۈرۈش ئۈچۈن، گېرمانىيىدە، شۇۋېتسارىيىدە قورال-ياراق سېتىۋېلىش توغرىسىدا ئېلىپ بېرىلغان سۆھبەتنىڭ كونكرېت جەريانى، ھەربى قورال-ياراقلارنىڭ باھاسى، سېتىۋېلىش رەسمىيەتلىرى قاتارلىقلارنى جىن شۇرېنغا يۇزمۇ-يۈز دوكلات قىلىشىم توغرا-

سدا مەن ئۇچۇن جەن شۇرىنىدىن رۇخسەت ئېلىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدىم. مېنىڭچە، بۇ جەن شۇرىنغا مېنىڭ ۋەتەنگە قايتىشىمنى تەستىقلىتىۋېلىشنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ئەڭ ئوبدان يولى ئىدى. دېگەندەك، جەن شۇرىنىدىن تېلېگراممىما كەلدى، ئۇ مېنىڭ ۋەتەنگە قايتىشىمغا قىسقا مۇددەتلىك رۇخسەت بېرىپتۇ.

مەن 1932 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى بېرلىندىن چىقىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق، 1933 ـ يىل 1 ـ ئايدا ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدىم.

دەل شۇ چاغدىلا، 1931 ـ يىلدىن بۇيان شىنجاڭدا بولغان ئۆزگىرىشلەرگە دائىر ئەھۋاللارنىڭ ھەممىسىدىن خەۋەر تاپتىم، ئۇرۇش ئوتلىرى شىنجاڭنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدا يالقۇنلاپ كېتىپتۇ.

قۇمۇل ۋەقەسى

مەن 1933 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇرۇق ـ تۇققانلار، دوست ـ بۇرادەرلەر بىلەن كۆرۈشكەندە، تېچلىق ـ ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىنلا، گەپ ھەمىشە جايلاردىكى يېغىلىققا بۇرۇلاتتى، ھەممەيلەن ۋەزىيەتتىن قاتتىق ئەنسىرەيتتى ھەمدە تېچلىقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنىڭ ياخشىراق ئامالىنى تاپالمايۋاتقانلىغىنى بىلدۈرەتتى.

بۇ قېتىمقى شىنجاڭ ۋەقەسىگە قۇمۇل ۋەقەسى تۈتۈرۇق بولغان ئىدى. قۇمۇل ۋەقەسى مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرى ۋە 40 ـ يىللىرىدىكى شىنجاڭنىڭ تارىخىي تەرەققىياتىدا خېلى مۇھىم رول ئويناندى. مەن ئۆزەمنىڭ كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىم بويىچە بۇ قېتىمقى

ۋەقەنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي.

تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، قۇمۇلدىكى فېئودال ھۆكۈمرانلىق تۈزۈمى شۇ پېتىچە داۋاملىشۇمردى. بۇ يەردە ياشاۋاتقان ئۇيغۇر دېخانلىرى يەنىلا ئۇيغۇر ئاقسۆڭەك شامەخسۇت چىنۋاڭنىڭ دەھشەتلىك ئېكسپلاتاتسىيىسىگە ئۇچراۋاتاتتى. ھەقسىز ئەمگەك قىلدۇرۇش تۈزۈمى شۇ پېتىچە ساقلىنىپ قالغان ئىدى.

1930 ـ يىلى 3 ـ ئايدا شامەخسۇت چىنۋاڭ كېسەل بىلەن ئۆلۈپ، ئوغلى نەزەر ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلدى. ۋاڭلىق تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى ئىنچىكە ئۇمىت قىلىپ كەلگەن ۋە بۇنىڭ ئۈچۈن ئەملىي كۈرەش ئېلىپ بارغان ئۇيغۇر دېخانلىرى ئەمدى يەنە يەر تۈزۈمىنى ئۆزگەرتىش تەلىۋىنى ئوتتۇرىغا قويدى، نەزەرنىڭ ۋاڭلىقىغا ۋارىسلىق قىلىشىغا قارشى تۇردى. نەزەر ۋەھشى ھەم چىرىكلىشىپ كەتكەن ئادەم بولۇپ، ھاراق ـ شاراپ ئىچىش، ئەپيۇن چېكىشتەك ئىللام دىنىغا خىلاپ يامان ئادەتلەرنى يۇقتۇرۇۋالغان ئىدى، قول ئاستىدىكى پۇقرالارنىڭ خوتۇن ـ قىزلىرىنى خالىغانچە دەپسەندە قىلاتتى. ئۇيغۇر دېخانلىرى نەزەرنىڭ ۋاڭلىقىغا ۋارىسلىق قىلىشىغا قارشى تۇرۇش ۋە ۋاڭ ئوردىسىنىڭ پۇقرالارنى جىسمانى جەھەتتىن كونـ تۇرۇل قىلىشىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش تەلىۋىنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتىنى كۆزدە تۇتۇپ، بۇنى يەر تۈزۈمىنى ئۆزگەرتىشنىڭ ياخشى پەيتى دەپ ھىساپلىدى. چۈنكى قۇمۇلدا فېئودال چىنۋاڭنىڭ يەرلىرى تارتىۋېلىنىدىغان ۋە ئۇنىڭ پۇقرالارنى كونتۇرۇل قىلىشى ئەمەلدىن قالدۇرۇلىدىغان بولسا، ئېلىنىدىغان باجنى كۆپەيتىش مۇمكىن بولۇپلا قالماستىن، بەلكى گەنسۇدىكى قەھەتچىلىكتىن قېچىپ چىققان سەرگەردانلارنىمۇ

قىستۇرۇپ ئورۇنلاشتۇرۇۋەتكىلى، تېرىلغۇغان يەرلەرنى كۆپلەپ ئۆزلەشتۈرۈپ، يەر بېجىنى كۆپەيتكىلى بولاتتى. جىن شۇربن ھۆكۈ-متىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى مالىيەسىدە قىزىل رەقەم خېلىلا كۆپ بولۇپ، 1930 ـ يىلى 26 مىليون يۈەنگە يەتكەن (جىن شۇربىن تەختكە چىقىشتىن بىر يىل ئىلگىرى، يەنى 1927 ـ يىلى، مالىيەدىكى قىزىل رەقەم 8 مىليون يۈەندىن ئارتۇق) ئىدى، شۇڭا ئۇ بۇنى تولۇقلاش ئۈچۈن ھەر تەرەپتىن چارە ئىزدەۋاتاتتى.

شۇ چاغدا قۇمۇلدا تۇرۇۋاتقان شجاڭ لىيۇ شزېڭ (تەخەللۇسى شېڭسەن، گەنسۇنىڭ جىنىنىڭ دىگەن يېرىدىن)مۇ جىن شۇربىن ھۆكۈمىتىگە مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ يەر تۇزۇمىنى ئۆزگەرتىش تەكلىۋىنى بەرگەن ئىدى. نەزىر ئۆزىنىڭ ۋاڭلىق ئورنىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش غەرىزىدە، ئۇرۇمچىگە كېلىپ ھەركەت قىلغان. جىن شۇربن ھۆكۈمىتى لىيۇ شزېڭنىڭ تەكلىۋىنى قوبۇل قىلىپ، قۇمۇل رايونىدا قۇمۇل، ئاراتۇرۇك، يېخې ناھىيىلىرىنى قۇرۇپ، بوز يەر ئېچىشقا قويۇۋېتىش ۋە يەر بېجى ئېلىشقا تۈتۈش قىلىشنى بەلگىلىگەن. 1923 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ئۇرۇمچى دوتىيىگە قارايدىغان قۇمۇل ناھىيىسى تەسىس قىلىنغان، ئەمما، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتىنىڭ ۋاڭ ئوردىسىغا قارايدىغان يەرلەردىن يەر بېجى ئېلىش ھوقۇقى يوق ئىدى، شۇنىڭدەك ئاھالىنى فېئودال ۋاڭ ـ گۇڭلارنىڭ يېرىدە بوز يەر ئېچىشقا ئورۇنلاشتۇرال-مايتتى. شامەخسۇت چىنۋاڭ ھايات ۋاقتىدا ئۆزىنىڭ ھوقۇق ـ مەنپە-ئەتىنى ئىتتايىن چىڭ تۇتقان ئىدى، ئۇ يەرلىك ھەربى ـ مەمۇرى دائىرىلەر بىلەن ئۆزئارا يېقىن ئۆتەمۇ، لېكىن يەرلىك ئەمەلدار-لارنىڭ ۋاڭ ئوردىسىنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىشغا يول قويمايتتى.

جەن شۇرىن ھۆكۈمىتى نەزەرنى نوختىلاش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ۋاقلىقتا ۋارىسلىق قىلىش تەلىۋىگە سۈكۈت قىلغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇنى قۇمۇلغا قايتقىلى قويماي، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئالى مەسلىھەتچىسى قىلىپ تەينىلىگەن. 1931 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يۇقۇرىدا ئېيتىلغان 3 ناھىيىنىڭ قۇرۇلغانلىغىنى رەسمىي ئېلان قىلغان، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بوز يەر ئېچىش ۋە يەر بېجى ئېلىش چارىلىرىنمۇ ئېلان قىلغان. ۋاڭ ئوردىسىغا قارشىلىق يەرلەرنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش ئۈچۈن، 1930 ـ يىلى كۈزدە ئىلگىرى يىگىجاڭ بولغان ۋاڭ ئوردىسىنىڭ باش ئاغىسى يولۋاسنى بۇ خىزمەتكە قاتنىشىشقا ئەۋەتكەن①.

ئېلان قىلىنغان يەر بېجى توغرىسىدىكى چارىدە، ئومۇمەن، ئۆلكە يەرلەرنى ئۇيغۇرلار تېرىشنى خالىسا، يەر خېتى ئېلىپ داۋاملىق تېرىشقا بولىدۇ، شۇ يىلدىن باشلاپ يەر بېجى ئېلىنىدۇ، ۋاڭ ئوردىسىغا ھەقسىز ئەمگەك قىلىپ بېرىش تۈزۈمى شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدۇ، ئۇيغۇر دېخانلىرى داۋاملىق تېرىشنى خالىمايدىغان يەرلەر ۋە بوز يەرلەر پۈتۈنلەي بوز يەر ھېساۋىدا يېڭى پۇقرالارنىڭ تېرىشغا بېرىلىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن. شۇ چاغدا گەنسۇدىن قەھەتچىلىكتە قېچىپ چىققان خەنزۇلاردىن 90 دىن ئارتۇق كىشىنى يېڭى ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى لۈڭ رۇيچېڭ ناھىيە چېگرىسىدىكى تۆخۇلۇ دېگەن جايغا ئورۇنلاشتۇرغان. ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئۆلارغا ئۆكۈز، دېخانچىلىق سايمانلىرى، ئۇرۇق بەرگەن، ئىككى يىللىق يەر بېجىنى كەچۈرۈم قىلىۋېتىدىغان بولغان، لېكىن

① يولۋاس 1928 ـ يىلى ئۆلكىلىك قوشۇندا ئۇيغۇر يىگىنىڭ يىگىجاڭى بولۇپ، قۇمۇلنىڭ شەرقىدىكى ئاراتام ئەترايىدا تۇرغان.

ئۇلار ئالغان يەرلەر نامدا بوز يەر دېگەن بىلەن، ئەمىلىيەتتە، ھەممىسى دېگۈدەك ئۆزلەشتۈرۈلگەن بوز يەرلەر ۋە ئۇلكە يەرلەر ئىدى. بۇ ھال ئەسلىدىكى ئاھالىنىڭ نارازلىغىنى قوزغىماي ۋە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ھېسسىياتقا تەسىر يەتكۈزمەي قويمايتتى.

يەر تۈزۈمىنى ئۆزگەرتىش قۇمۇلدىكى ئۇيغۇر دېخانلىرىنىڭ كۆپ يىللاردىن بۇيانقى ئارزۇسى ئىدى، لېكىن ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلارنىڭ ھىلە-مىكىرلىرى ئۇيغۇر دېخانلىرىنىڭ قاتتىق نارازلىغىنى قوزغىغان. شۇ يىللاردا شىنجاڭنىڭ دېخانچىلىق ئىشلىرى يېرىك، ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى ئىنتايىن قالاق ئىدى، دېخانلار ئۆمۈرۋاي-يەت تىرىشىپ ئەمگەك قىلسىمۇ، بەزىدە ئۆزىنى ئۆزى تەمىنلىيەلمەيتتى، باج-سېلىقلار ئۇلار ئۈچۈن ئېغىر يۈك بولۇپ قالغان ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەتتا يەرلىك تۈزدىنمۇ باج ئېلىناتتى. بۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر دېخانلىرى يەر تۈزۈمىنى ئۆزگەرتىشنىڭ ئۆزلىرى ئويلىغاندەك بولمىغانلىغىنى ھىس قىلاتتى. ۋاڭ ئوردىسىنىڭ دېخانلارنى جىسمانى جەھەتتىن كونتۇرۇل قىلىشىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ئورنىغا بىيۇ-روكىرات سىياسىنىڭ قاتمۇ-قات ئېكسپىلاتاتسىيىسى دەسسىدى. مىللى مەسىلىنىڭ كەلسەك، بۇ مەسىلە ئەكسىيەتچىلەر ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدىن تارتىپلا مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا ئىقتىسادىي، سىياسى جەھەتلەردە مىللى ھېسسىياتنى قوز-غايدىغان چوڭ ۋەقەلەر يۈز بەرسە، ئاساسلا ۋەقە تۈغۈلاتتى.

1931-يىلىنىڭ باشلىرىدا، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى قۇمۇلدا يەر بېجى ئېلىش چارىسىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، قۇمۇلدىكى ئۇيغۇر دېخانلىرى يەرلىك ھۆكۈمەتكە يەر بېجىنى كېچىكتۈرۈپ ئېلىش توغرىسىدا تەلەپ قويغان، ئەمما يەرلىك ھۆكۈمەت بۇنىڭغا پىسەنت

قىلمىغان. دەل مۇشۇ چاغدا، شوپۇل دىگەن جايدا چېگرا مۇداپىئە چارىسىدىكى ئەپتىسەرنىڭ ئۆيىغۇر دىخانىنىڭ قىزىنى مەجبۇرى خوتۇنلۇققا ئېلىش ۋەقەسى يۈز بەردى.

ئەينى يىللاردا قۇمۇلدىكى بىرنەچچە ئۆتەڭنىڭ ھەممىسىدە دىگۈدەك، مەسلەن، شڭشڭشا، ئاراتام، تاشۇبىلىق، قارامۇقچى، سانچاخي، ئەرگۈڭ، شوپۇل قاتارلىق جايلاردا ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى تۇرغۇزۇلغان ئىدى. ئۇ يەردە تۇرۇشلۇق ئەسكەرلەر ئاھالىنى خالىغانچە ھاشاغا تۇتاتتى ۋە ئۇلارنىڭ نورمال تۇرمۇشىغا پاراكەندىچىلىك سېلىپ تۇراتتى. شوپۇل قۇمۇل ناھىيىسىنىڭ شەرقىدىكى 200 لى يىراقلىقتىكى تاغلىق كەنت ئىدى، ئۇ يەردىكى ئاھالە، ئاساسەن، ئۇيغۇر دىخانلىرى ئىدى، بىرقانچە ئۆيلۈك خەنزۇ ۋە بىر خەنزۇ ئائىلىسى ئاچقان مىلىچىلار دۇكىنى بار ئىدى. چېگرا مۇداپىئە ئەسكەرلىرىنىڭ لېيەنجاڭنى جاڭ گوخۇنىڭ شۇ يەردىكى بىر ئۇيغۇر قىزىغا كۆزى چۈشۈپ قېلىپ، ئۇنى مەجبۇرى ئېلىپ كېتىدۇ. بۇ يەردىكى تاقىتى تاق بولغان ئاھالە، 1931 ـ يىلى 2 ـ ئايدا يەنى جاڭ گوخۇ ئاشۇ قىزنى زورلۇق بىلەن خوتۇنلۇققا ئالماقچى بولۇپ "توي" قىلىۋاتقان كۈنى قوزغىلاڭ كۆتىرىپ، ئادەتتىكى چاغلاردا خەلقنىڭ چىشىغا تەگمەيدىغان كەلگەن ئىككى ئەسكەرنى ھىساپقا ئالمىغاندا، جاڭ لېيەنجاڭنى ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ ھەممىسىنى جايلىۋېتىدۇ.

شوپۇل ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، ئاراتۇرۇك، تۇركۆل، تاشۇبىلىق قاتارلىق جايلاردىكى ئاھالىمۇ ئارقا ـ ئارقىدىن قوزغىلىپ ئەمەلدارلارنى قوغلىۋەتكەن، دۈشمەندە ھۆكۈمەتكە قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتىرىلگەن. ئەسلى 1931 ـ يىلنىڭ باشلىرىدا، بىرقانچە كەنتنىڭ دورغىلىرى (ۋاڭ ئوردىسى تەرىپىدىن تەينىلەنگەن كەنت

باشلىقلىرى) ئابدۇرەھىم، سۈۋۈر، سالى، پال نىياز، ئابدۇنىياز، مىتىپ قاتارلىقلار 7-ئاي ئىچىدە قوزغىلاڭ كۆتىرىشىنى پۈتۈشۈۋالغان ئىكەن. ئۇلار ۋاڭ ئوردىسىنىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلاتتى، ئۇلار دىخانلارنىڭ جىن شۇرىن ھۆكۈمىتىنىڭ تەدبىرلىرىگە بولغان نارازلىقىدىن پايدىلىنىپ، قوزغىلاڭ كۆتىرىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تەھلىكە سېلىپ، ۋاقىتلىق تۈزۈمنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداپ قالماقچى بولغان. شوپۈل ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، ئۇلار مۇددەتتىن بۇرۇن ھەركەت قىلغان. ئەسكەر تۈرغۇزۇلغانلىكى جايلارنىڭ ھەممىسىدە، تۈرۈشلۇق ئەسكەرلەرنىڭ كۆپچىلىگى يوقىتىلغان، قورال-ياراقلار قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا چۈشكەن، دورغىلار شۇ جايلارنىڭ باشلىغى بولۇپ قالغان.

قۇمۇلدا تۈرۈشلۇق شىجاڭ لیۇ شزېڭ ئەسكەر چىقىرىپ بېسىقتۇرماقچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن تاشۋېلىق دېگەن جايدا قاتتىق زەربىگە ئۇچرىغان. بۇ چاغدا، تۆمۈر خەلىپە قوزغىلىڭغا قاتناشقان خوجا نىياز ۋاڭ ئوردىسىدىكى مۇھاپىزەتچىلەر قىسمىدا ھەربىي ئەمەلدار ئىدى، لیۇ شزېڭ يەنە بىر قېتىم قوشۇن تارتىپ شەرققە يۈرۈش قىلغاندا، ئۇ شۇپۈلدا قوزغىلاڭ كۆتەرگەن ئۇيغۇرلارنىڭ باشلىغى سالى بىلەن پۈتۈشۈپ، تۇن قاراڭغۇسىدا، كۆچىتى تېغىنىڭ جىلغىسىدا ئۆلكە ئەسكەرلىرىگە ئالدى-كەينىدىن قىستاپ زەربە بەرگەن. نەتىجىدە لیۇ شزېڭ ئەۋەتكەن بىر يىڭ قوراللىق ئەسكەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك يوقىتىلغان. خوجا نىياز شۇنىڭ بىلەن دۈگدەندە ھۆكۈمەتكە قارشى قوراللىق كۈچلەرنىڭ باشلىغى بولۇپ قالغان.

1931-يىل 2-ئايدىن 4-ئايغىچە، قۇمۇلدىكى ھەربىي-ھۆكۈمەت دائىرىلىرى قوراللىق باستۇرۇش بىلەن بىردىنلا غەلىبە قىلىشقا

كۆزى يەتمەي، خوجا نيازنى "كۆنـدۇرۇش" شەرتـلـرىنى قويغان، ھەمدە قۇمۇل ناھيىسىنىڭ ھاكىمى جۇ لي (گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ لەنجۇ شەھىرىدىن)نى، ئۇيغۇرلارنىڭ چوڭ ئاخـۇنى سەدەنشانى ۋە يارى دورغىنى تاققا خوجا نياز بىلەن سۆھبەت قىلىشقا ئەۋەتكەن، ئەگەر "قوزغىلاڭچىلار" قورالنى تاپشۇرۇپ بېرىدىغانلا بولسا، ھۆكۈمەت ئۆتكەن ئىشلارنى سۈرۈشتۈرمەسلىككە ۋەدە بېرىدىغانلىغىنى، "قوزغىلاڭچىلار" نىڭ تەلىۋىگە ئەھمىيەت قاراپ ۋەدە بېرىدىـغانلىغىنى بىلدۈرگەن.

خوجا نياز تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭىدىكى ۋەقەدىن ساۋاق ئالغان بولغاچقا، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى بىلەن مۇرەسسە قىلىشقا ئۇنىمىغان. ئۇ ئەسلىـدە ۋاڭ ئوردىسىنىڭ ئېكسپىـلاتاتسىيە ئۇزۇمىسىگە قارشى تۇرۇپ كەلگەن ئىدى. لېكىن شۇ چاغلاردا ئۇنىڭ ئەتراپىدا يۇرگەن تايانچلارنىڭ زور كۆپچىلىگى ۋاڭ ئوردىسىنىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان دورغىلار ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇلار قوزغىلاڭ كۆتـرىـپ بېرلىشىپ كەتكەنلىگى، يەنە كېلىپ قۇمۇل چىنۋاڭنى نەزەرىنىڭ ئوغلى بېشىر، كۆيوغلى مەھـمۇپ‌ھاجىنىڭ ئالتۇن-كۆمۈش بىلەن قىلـغان يارىدىمىگە ئىگە بولۇپ تۇرغانلىغى ئۈچۈن، ئۇلار ۋاڭلىق تۇزۇمـىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش تەلىۋى بولغان تېچلىق شەرتـلـرىنى ئوتـتۇرىغا قويغان. ئۇلار لېۋ شىزېڭ ئەۋەتكەن ۋەكىلگە: ئەگەر بىزدىن قوراللىق قارشـىلىق كۆرسىتىشنى توختىتىشنى تەلەپ قىلساڭلار، بىرىنچىدىن، ھۆكۈمەت ۋاڭلىق تۇزۇمىنى بىكار قىلىش توغرىسىدىكى بۇيرۇغـىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئەۋەتكەن ھاكىمنى قايتۇرۇپ كەتسۇن؛ ئىككىنـچىدىن، ئۇلكە قوشۇنلىرى قۇمۇلدىن چېقىپ كەتسۇن، يەرلىك ئامانـلىقنى ساقلاش ۋە ئىچكىرىنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ غەرپكە چېقىلىـشىنى توساش ئۇيغۇر قىسىمـلىرىنىڭ مەسـئۇل بولۇشـىغا تاپـشۇرۇلـسۇن،

دىگەن. جەن شۇرىن ھۆكۈمىتى خوجا نىيازغا باشقا شەرتلەر ئوسىتىدە مەسلىھەتلىشىشكە بولىدۇ، "قوزغىلاڭچىلار" قورال-ياراقلىرىنى تاپشۇ-رۇشلىرى شەرت دەپ جاۋاپ بەرگەن.

سۆھبەت مەزگىلىدە، لىيۇ شىزىڭ يەنە قوزغىلاڭچىلارنىڭ باش-لىقلىرىنى يوقىتىۋەتمەكچى بولۇپ، ئەسكەر يۆتكەپ قۇمۇل، بارىكۆل تەرەپتىن سۆھبەت ئورنىنى قورشىغان. لېكىن، خوجا نىياز بۇنىڭغا ئالدىنئالا تەييارلىق كۆرۈپ، قويغاچقا، ئۆلكە قوشۇنلىرى يەنىلا چېكىنىدۇرۇلگەن. بۇ قېتىمقى ئۆلكە قوشۇنلىرىنىڭ باشلىغى دەل باچىچ ئالتايغا كىرىپ پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرغان چاغدا ئۆلۈۋالغان ئالتاي ۋالىسى جۇ ۋۈشۇنىڭ ئوغلى جۇ لىجۇڭ ئىكەن.

جەن شۇرىن قۇمۇلدىكى ئەھۋالنىڭ جىددىلىشىگىنى سېزىپ، لىيۇ شىزىڭنى يۆتكىۋېتىپ، ئۆزىنىڭ قۇدىسى ئاقسۇنلۇق سابىق ۋالىسى جۇ رۇيشىنى شىجاڭلىققا تەينىلەپ ۋە ئۇنى لۇجاڭ شيۇڭ فايۇ بىلەن قۇمۇلغا قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇشقا ئەۋەتكەن. جۇ رۇيشى قۇمۇلغا بارغاندىن كېيىن، دۇكسەنگە قارىتىلغان ھەربى ھەرىكەتتە ھىچقانداق ئىلگىرىلىيەلمىگەن. ئۇ، بىر تەرەپتىن، ئۆلكىگە تېلېگىرامما بېرىپ ياردەم تەلەپ قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن، سوپى ھاجى قاتارلىقلارنى خوجا نىياز بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن تاققا ئەۋەتكەن.

بۇ چاغدا، بارىكۆلدىكى قازاقلارنىڭ ئاقساقىلى ئارىپمۇ قوشۇن تارتىپ قوزغىلاڭ كۆتەرگەن. قۇمۇل بىلەن چىتەي، تۇرپان ئوتتۇ-رىسىدىكى قاتناش ئېغىر تەھدىتكە ئۇچرىغان. قۇمۇل، يەتتە قۇدۇق ئارىلىغىدىكى سومقاغا، ئاستانە قاتارلىق جايلاردىمۇ ئۇرۇش ئوتى تۇتاشقان. خوجا نىياز بىلەن ئارىپ، ھەربىي جەھەتتە ئۇدا غەلبە قىلىۋاتقان بولساقمۇ، لېكىن ئۆلكە قوشۇنلىرىنىڭ ئەمىلي كۈچى

ئۇستۇن، ۋاقىت ئۇزارسا، بەرداشلىق بېرەلمەي قېلىشىمىز مۇمكىن، دەپ، دورغىلاردىن سالىنى جيۇچۇەنگە ياش خۇيزۇ ھەربى ما جۇڭ-يىڭنى يارىدەم بېرىشكە تەكلىپ قىلىشقا ئەۋەتكەن.

ما جۇڭيىڭ ئەسلىدە چىڭخەيدىكى ما چىنىڭ قول ئاستىدا يىڭجاڭ بولغان، دادىسى ما باۋشۇ چاغدىكى خېجۇ ئايمغىنىڭ مۇداپىئە ۋالىسى جاۋ شى تەرىپىدىن ئالداپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكتىن، 1928 ـ يىلى قوشۇن تارتىپ خېجۇغا ھۇجۇم قىلىپ، ئىككىنچى يىلى گەنسۇ، نىڭشا، چىڭ-خەيلەردە ھەركەت قىلغان، يۇڭچاڭ، يەنچې، مىنچىن قاتارلىق جايلارغا ھۇجۇم قىلغان، كېيىن نىڭشيادا ما خۇڭبىن ئۇنى ئۆزىگە قارىتىۋالغان. 1930 ـ يىلى ما جۇڭيىڭ نىڭشيادىن چىقىپ، 11 ـ ئايدا جاڭيېگە كىرىپ، ئۆزىنى گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي بىرلەشمە ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى دەۋالغان. ئۇنىڭ كونا قوشۇنلىرى كېلىپ قوشۇلغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە بەزى مۇساپىر ياشلارمۇ قوبۇل قىلىنغان، بىر مەھەل داڭقى چىقىپ كەتكەن، ئىچكىرىدىكى بەزى گېزىتلەردە ھەتتا ما جۇڭ-يىڭنىڭ بۇ قوراللىق كۆچى قوراللىق قىزىللار دەپ تەسۋىرلەنگەن. 1931 ـ يىلى، ما بۇفاڭ جاڭيېگە ھۇجۇم قىلغاندا، ما جۇڭيىڭ غەرپتىكى جيۇچۇەنگە قاراپ قېچىشقا مەجبۇر بولغان. ئۇ تازا تۆيۈق يولغا كىرىپ قالغان چاغدا، خوجا نىياز ئەۋەتكەن ئەلچىنىڭ تەكلى-ۋىگە مۇيەسسەر بولغان، شۇنىڭ بىلەن خوشاللىق بىلەن قوشۇننى باشلاپ غەرپكە ئاتلانغان.

ما جۇڭيىڭنىڭ قوشۇنىنىڭ 50 پىرسەنتىتىن كۆپرەگى ۋەيران بولغان سەرگەردان دېخانلار ئىدى، ئۇلار بىرنەچچە يىللىق جەڭلەر ئارقىلىق چىنىققان، جەڭگىۋارلىغى خېلى كۈچلۈك ئىدى، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە ئۇرۇش داۋامىدا بېيىۋېلىشقىمۇ

ئادەتلىنىپ قالغان ئىدى. مەسىلەن، قىسمىنىڭ غوللۇق ئادەملىرىدىن بولغان "قارام ئاخۇنۇم"، "ئۆدەك تۆەنجاڭ"، "توروق ئات" دېگەن لەقەمى بارلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك باتۇر، چەبدەس ئادەملەر ئىكەن. ئۇلار قول ئاستىدىكى ئادەملىرىنى ۋەتەنپەرۋەرلىك ئۇسۇللار بىلەن تەشكىللىگەن ۋە تىزگىنلىگەن، تۆۋەنلىكى يۇقۇرىغا قەتئىي بويسۇنۇشى شەرت ئىكەن. ھەربىي مەشىق قىلغاندا، ئەسكەرلەر ھەرقانداق خەتەرلىك ھەرىكەتنى پىداكارلىق بىلەن ئورۇنلايدىكەن، سەل-پەلمۇ بويۇن تولغاشقا جۈرئەت قىلالمايدىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە شۇ يىللىرى خېشى تەۋەسىدە، ھەر يىلى دېگۈدەك تەبىئىي ئاپەت ۋە سۈنئىي ئاپەت يۈز بېرىپ تۇرۇۋاتقاچقا، ئەسكەرلەرنى تولۇقلاپ تۇرۇش قىيىنغا چۈشمىگەن. بۇ قاۋۇل قوراللىق كۈچ غەربىي شىمال يايلاقلىرىدا ۋە تاغلىقلىرىدا ئۇ ياق-بۇ ياققا قاتناپ يۈرگەن. نۇرغۇن "ھۆكۈمەت ئەسكىرى" ۋە "مىڭتۇمەن" دېگەنلەرمۇ ئۇلارغا تېگىلمىگەن.

ما جۈڭيىڭ خوجا نىياز ئىنىڭ تەكلىۋىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، 800 دىن كۆپرەك ئادەمنى توپلاپ، "قارام ئاخۇنۇم" ئالدىن يۈرەر قوشۇننى باشلاپ، 1931-يىلى 5-ئايىنىڭ 18-كۈنى قۇمۇلنىڭ شەرقىدىكى ساۋلاقتا باستۇرۇپ كىرگەن. ئۇزاق ئۆتمەيلا قۇمۇلنىڭ تاشقى سەپ مۇداپىئەسىدىكى ئۆلكە ئەسكەرلىرىنى تارمار قىلىپ، قۇمۇلنىڭ كونا-يېڭى شەھىرىنى قورشىۋالغان.

جۇ رۇيشى بىلەن شيۇك فايۇ كونا شەھەر بىلەن يېڭى شەھەرنى ئايرىم-ئايرىم ساقلاپ ياتقان ئىكەن. جۇ رۇيشى ئۆزىنىڭ «قۇمۇلنىڭ قورشاۋدا قېلىشى» دېگەن كىتابچىسىدا ئېيتىشىچە، ئۇ چاغدا ما جۈڭيىڭنىڭ قوشۇنىدا ئېغىر تېپىتكى قوراللار يوق ئىكەن، پىلىموتمۇ ئاز ئىكەن، شۆكىلاشقا، سېپىل ئارقىلىق ئۇلارنى توساپ

تۇرغىلى بولغان. ما جۇڭيېڭنىڭ قوشۇنلىرى بەزىدە ئۇلە-تىرىلىشىگە باقماي سېپىلغا ياماشقان، لەخمە قىزىپ سېپىلنى پارتلاتقان. لېكىن شەھەرنى ساقلاۋاتقان قوشۇنلار بىلەن ئاھالە شەھەر قولىدىن كېتىپ قالسا، ئەسكەرلەر ۋە ئاھالىنىڭ بىردەك قىرغىنچىلىقىغا ۋە بالايى-قازاغا ئۇچرىشىدىن ئەندىشە قىلغاچقا، شەھەرنى جان تىكىپ قوغدىغان، سېپىلدا كۆرۈنگەن يوچۇق-لارنى قويۇ يۇڭى بىلەن تايلانغان قاپلار بىلەن توسۇغان، ئىستېھكامنى ۋاقتى-ۋاقتىدا مەزمۇتلاپ تۇرغان؛ كەچ كىرىش بىلەنلا مەشئەل، پانۇسلارنى يېقىپ، دۇشمەنگە ھېچقانداق يوچۇق قالدۇرمىغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە شۇ يىللىرى قۇمۇل شەھىرىدە زاپاس قورال-ياراق يېتەرلىك، ئاشلىقمۇ خېلى كۆپ بولغاچقا، يېرىم يىلدىن ئۇزاقراق بەرداشلىق بېرەلىگەن.

ما جۇڭيېڭ شۇ يىللاردا 23 ياش بولۇپ ئىنتايىن زىرەك ۋە قابىلىيەتلىك ئىدى. ئۇ قۇمۇل شەھىرىنىڭ مۇداپىئەسىنىڭ مۇستەھكەم ئىكەنلىگىنى، شۇنىڭدەك ئېيتىشلارغا قارىغاندا، باركۆلدىكى زاپاس قورالنىڭ خېلى كۆپلۈكىنى، ئۇ يەردىكى قازاقلارنىڭمۇ ئۇرۇشتا ئۆزىگە ياردەم بېرىشى مۇمكىنلىگىنى بايقاپ، ئاساسىي كۈچىنى باركۆل تەرەپكە بۇرىغان.

باركۆلنى بىر تۇمان ئەسكەر ساقلاپ ياتقان ئىكەن، ئۇلار قۇمۇل ۋەقەسىدىن كېيىن شەھەرگە توپلىشۇالغان. ما جۇڭيېڭنىڭ قوشۇنلىرى تېخى قورشاپ بولماستىنلا، ئۇ يەرنى ساقلاپ ياتقان ئەسكەرلەرنىڭ تۇمانچاڭى خې جېنىشاڭ ما جۇڭيېڭ قوشۇنلىرى تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ۋەكىلنىڭ ۋەز-نەسىھىتى ئارقىسىدا تەسلىم بولغان. ما جۇڭيېڭ ئەسكەرلىرىنى تىزگىنلەپ تۇرغانلىقتىن،

باربكۆلده بۆلاڭچىلىق-قىرغىنچىلىق بولمىغان، پەقەت نەچچە مىڭلىغان قورال-ياراقنى غەنىمەت ئالغان، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەسكەرلىرىنى تولۇقلاپ، قۇمۇل، گۈچۈڭ ئارىلىغىدىكى يولنى بويلاپ شىمالغا ئاتلىنىشقا تەييارلانغان.

جىن شۇرېن قۇمۇلدىن كەلگەن جەددى تېلېگرامىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، باش كاتىپ لۇ شياۋزۇنى قۇمۇلغا يارەمگە باردىغان قوشۇننىڭ باش قوماندانى قىلىپ تەينىلەپ، دۇ جىگونىڭ لۇسى بىلەن شەرققە ئەۋەتكەن. كېيىن شىنجاڭغا زومىگەر بولۇۋالغان شېڭ شىسەي (بۇ چاغدا دۇبەن يامۇلنىڭ سەنمۇ مۇدىرى ئىدى) سەنمۇجاڭلىققا تەينىلىنىپ، مەسلىھەتچى سۈپىتىدە ھەربىي ئىشلارغا ئارىلىشىدىغان بولغان.

جىن شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئەسكەرلەرنى تولۇقلىغان، قىسىملارنىڭ قورال-ياراقلىرىنى كۈچەيتكەن بولسىمۇ، لېكىن قىسىملارنىڭ ھەربىي ئىنتىزامى ۋە جەڭگىۋارلىغى ھېچبىر ياخشىلانمىغان ۋە ئۆسمىگەن ئىدى. دۇ جىگو لۇسى لياۋدۇنغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ما جۈگىيڭ قىسىملىرىنىڭ بىر قېتىمقى كېچىلىك ھۇجۇمىدا، پۈتۈنلەي يوقالغان، دۇ جىگونىڭ ئۆزىمۇ ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

لۇ شياۋزۇ ئالدىنقى سەپتىكى قىسىملارنىڭ مەغلۇپ بولغانلىغىنى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئۇققاندىن كېيىن، يەتتە قۇدۇقتا ساقلاۋاتقان ھەربىي لازىمەتلىكلەرنىڭ ھەممىسىگە ئوت قويۇۋېتىپ، گۈچۈڭغا قايتقان. ما جۈگىيىڭنىڭ پۈتىغا ئوق تېگىپ يارىدار بولغانلىغى، شۇنىڭدەك ئۆلكە تەرەپنىڭ ئىچكى ئەھۋالىنى ئېنىق بىلەلمىگەنلىگى ئۈچۈن، قوغلاپ زەربە بېرىشكە جۈرئەت قىلالمىغان.

جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى شەرقىي سەپتىكى خەتەرلىك ۋەزىيەتنىڭ

كېڭىيىپ كېتىۋاتقانلىغىنى كۆرۈپ، قەشقەردىكى شجاڭ ئې يېڭىغا تېزلىكتە ئۆلكىگە يېتىپ كېلىش توغرىسىدا تېلېگرامما بەرگەن. ئې يېڭ ئۆلكىگە كېلىش سەپىرىدە ئاقسۇدا كېسەل بولۇپ ئۆلگەن، لۇ شياۋزۇمۇ مەغلۇپ بولغان، شىنجاڭدىكى مەشھۇر "سەركەردە"لەردىن پەقەت ئىلىدىكى جاڭ پېيىۋەن بىلەن ئالتايدىكى ۋېي جېنگولا قالغان. شىنجاڭنىڭ ياڭ زېڭشىن دەۋرىن دەۋرىدىكى بىر ئورتاق ئالاھىدىلىكى شۇكى، يۇقۇرى دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدارلارنىڭ كۆپچىلىگى قەلەمكەشلەر بولۇپ، لۇ شياۋزۇ، ئې يېڭ، جاڭ پېيىۋەن، ليۇ شزېڭ، جۇ رۇيشى دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى دەل شۇ تېپتىكى ئادەملەر ئىدى. جاڭ پېيىۋەن ئىلىدىن ئۆلكىگە يۆتكىلىپ، ئالدىنقى سەپتە باشقۇتلارنى يوقتىتىش باش قوماندانلىغىغا تەيىنلەنگەن، شېڭ شىسەي يەنىلا سەنمۇجاڭ بولغان، ئۇلار قىسىملىرىنى باشلاپ شەرققە يۈرۈش قىلغان.

جاڭ پېيىۋەن باشلىغان ئاتلىق ۋە پىيادە ئەسكەرلەرمۇ ئۈرۈش قىلىپ باقمىغان ئىكەن، شۇڭا، گۈچۈڭدىن يولغا چىققاندىن كېيىن، كەچلەردە قونالغۇلاردا ياتقاندا، ھەمىشە ھېچنىمىدىن ھېچنىمە يوق ئوق چىقىرىشىپ، بىر بىرىنى پاراكەندە قىلغان، بەزى ئەپتسەر-ئەسكەرلەر قورققىنىدىن ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ چۆل-جەزىرىگە كىرىپ كەتكەن، بەزىلىرى بولسا كەتكەن يېتى قايتىپ كەلمىگەن. بەختكە يارىشا يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان 2 مىڭدىن ئارتۇق ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئۇرۇس ئەسكەرلىرى ئالدىدا ماڭغان، ما جۇڭيېڭنىڭ قىسىملىرى نۇرغۇن مادداى ئەشيالارنى ۋە قورال-ياراقلارنى قولىغا چۈشۈرۈپ تازا بېيىۋالغاچقا، ئۇرۇش قىلىش خوشياقماي، ئۆزلۇگىدىن شەرققە چېكىنگەن، شۇنىڭ بىلەنلا جاڭ پېيىۋەن قۇمۇلغا كىرىپ، قۇمۇلنى

قورشاۋدىن قۇتقۇزغان.

جاڭ پېيپۇەن بىلەن بىللە شەرقتە بارغان ھەربىي ئەمەلدارلارنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلار لياۋدۇندىن شەرقتە قاراپ يۈرگەنىدە، يول بويى ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرى چېكىنگەندە قادىاپ كەتكەن ياغاچ تاختىلارنى كۆرگەن. بۇ تاختايلارغا بىز پالانى ئاينىڭ پالانى كۈنى مېڭىپ كەتتۇق، كەلگۈسىدە يەنە قايتىپ كېلىمىز، ئەگەر ئۇلكە قىسمىلىرى بىز بىلەن ئېلىشىپ باقماقچى بولسا، قۇمۇلدا ساقلاپ تۇرسۇن، دەپ يېزىلغان ئىكەن. ئەسلىيەتتە، جاڭ پېيپۇەن قىسمىلىرىنىڭ ما جۇڭيىڭنىڭ ئاخىرىدا ماڭغان قىسمىلىرى بىلەن ئۇچراشقان قېتىم سانىمۇ بەك ئاز بولغان.

ما جۇڭيىڭنىڭ قىسمىلىرى شەرقتە چېكىنىپ كەتكەنلىگى ۋە جاڭ پېيپۇەن قىسمىلىرىنىڭ قۇمۇلغا كىرگەنلىگى تۆپەيلىدىن، خوجا نىياز يەنە ئۇزۇنىڭ قىسمىلىرىنى باشلاپ تاقىتا كىرىپ كەتكەن. بۇ دەل ياز بىلەن كۈزنىڭ ئارىلىغىدىكى چاغلار بولۇپ، ئوت-چۆپ، دەل-دەرەخلەر باراقسان ئۆسۈپ كەتكەچكە، ئۇلكە قىسمىلىرىنىڭ ھەركەت قىلىشى قىيىن بولغان. ئۇزاق ئۆتمەيلا، جاڭ پېيپۇەن ئىلىغا يۆتكىلىپ ئەسلىدىكى ۋەزىپىسىگە قويۇلغان. ئۇنىڭ ئورنىغا چۆچەكنىڭ ۋالىسى لى خەيرۇ قۇمۇلغا كېلىپ "باندىتلارنى تازىلاش" ئىشىغا باشچىلىق قىلغان. قۇمۇل ۋەقەسى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشقان.

1931-يىلى 2-ئايدىن 1932-يىلى 11-ئايغىچە، قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ ئۇرۇش ئوتى لياۋدۇننىڭ شەرقىي بىلەنلا چەكلەنگەن. لېكىن، شۇ يەردىكى ئاھالىنىڭ تۇرمۇشى ئىنتايىن قاتتىق بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان، نۇرغۇن مەھەللىلەر ئوتتا كۆيۈپ تۈگىگەن، قۇمۇل

شەھرىنىڭ ئەتراپى ۋە قۇمۇل ۋاڭىنىڭ ئوردىسىمۇ شۇ مەزگىلدە ۋەيران بولۇپ كەتكەن. ئۇلكە مەركىزىدە قالغان نەزەر چىنۇاڭمۇ تۈرمىگە ئېلىنغان.

قۇمۇل ۋەقەسى جەريانىدا، يەنە بىر تارىخىي قىستۇرما بولغان، ئۇنى بۇ يەردە قوشۇپ قويايلى.

1932 ـ يىلى قۇمۇل قورشاۋدىن قۇتقۇزۇلۇپ ئۇزاق ئۆتمەيلا، قاراشەھەردىكى موڭغۇللارنىڭ كونا تۈرغۇت قەبىلىسىنىڭ جەنۇبىي قەبىلىسىدىكى خۇلى ئايمىغىنىڭ ئاقساقىلى دورجى گىگەنمۇ قوزغىلاڭ كۆتەرمەكچى بولغان ئىكەن. دورجى گىگەن زەرەك ھەم جاسارەتلىك ئادەم ئىكەن. شۇ چاغدا، شىنجاڭدىكى فېئودال ۋاڭ ـ گۇڭلار ئىچىدە، ئۇ بىرقەدەر سەگەك، مەدەنىيەت سەۋىيىسىمۇ بىرقەدەر يۇقۇرى ئىكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، كېيىن ئۇ پارلامېنت ئەزاسى بولغان مانجۇ جى فۇ بىلەن بىرلىكتە جىن شۇرېنغا قارشى تۇرۇشنى پىلانـ لاپ، قاراشەھەردە قوزغىلاڭ كۆتەرمەكچى بولغان ئىكەن. لېكىن، مەخپىيەتلىك ساقلانمايلا، جىن شۇرېن سېزىپ قېلىپ، دورجى گىگەنـ نى ۋە ئۇنىڭ بىر يېقىنچىلىرىنى ئۇرۇمچىگە ئالداپ ئېيىپ، ئىككىنچى زالنىڭ قىزىل گىلەم سېلىنغان (ئېيتىشلارغا قارىغاندا قىزىل گىلەم سېلىنسا، گىگەن دۇنياني قايتا كېزىپ يۈرەلمەسمىش) قوراسدا ئېتىۋەتكەن. مانجۇ جى فۇمۇ مۇشۇ ئارىلىقتا جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

شۇ چاغدا مەن چەتئەلدە بولغاچقا، بۇ ۋەقەنىڭ ئۆتمۈشىگە دائىر تەپسىلاتنى ئىگەللەپ كېتىشكە ئىلاجسىز ئىدىم. جىن شۇرېن ھۆكۈـ مىتى يېقىلغاندىن كېيىن، بۇ ئىش بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بەزى كىشىلەرنى ھېچ تاپالمىدىم، شۇڭا، شۇنچىلىك ئەھۋالنىلا ئەسلىيەلىدىم.

خوجا نیاز ۋە تاشقى موڭغۇلیه

خوجانیاز قوشۇننى باشلاپ دۇڭسەنگه كىرگەندىن كېيىن، ئاشلىق، ئوق-دورا ئۆكسۈپ قالغان. ئەسلىده ما جۇڭيىك لياۋدۇنغا هۇجۇم قىلىشتىن ئىلگىرى، خوجا نياز ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ (شۇ چاغدا يولۇاسمۇ ما جۇڭيىڭنىڭ قوشۇنىغا كەلگەن)، ئۆزئارا يارەملىشىنى قارار قىلغان. لېكىن ما جۇڭيىك بىلەن ئۇنىڭ تايانچىلىرى بۇ ئۇيغۇر ئاقساقىلىنى كۆزدىن ئىلمىغان، ئۆزلىرىنى شىنجاڭغا كىرىشكە تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ بارغان سايىپخانغمۇ ئولجا ئالغان نەرسىلىرىدىن بەرمەي، ئۆزى باي بولۇۋېلىپلا تىكىۋەتكەن.

خوجا نياز شىنجاڭ-تاشقى موڭغۇلیه چېگرىسىدا قىسقىلىقلا قالغان چاغدا، لى خەيرۇ ۋەكىل ئەۋەتىپ "تەسلىم بولۇش"قا دەۋەت قىلغان بولسىمۇ، نەتىجە بەرمىگەن. خوجا نيازنىڭ مەجەزى ئىتتىك بولسىمۇ، تۇغۇشلۇق پىكىرى يوق ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ شېكى شىسەي تەرىپىدىن تۇرمىگە ئېلىنغانىدا يازغان بايانىنامىسىده ئېيتىشچە، ئۇ شۇ يىللاردا، ئەگەر ئۆزىنىڭ قوراللىق كۈچلىرىنى ساقلاپ قالالايدىغان، جىن شۇرىن ھۆكۈمىتى ئۆزىگە مەلۇم بىر رايونىنى بېرىدىغان بولسا، ھۆكۈمەت تەرەپ بىلەن ۋاقتىلىق مۇرەسسەلىشىدىغان ئويدا بولغانلىغىنى، لېكىن ئۇ چاغدا مۇنداق ئىمكانىيەت بولمىغانلىغىنى ئېيتقان. ئۇ يەنە، ئۆزىدە پۈتكۈل شىنجاڭدا ھاكىمىيەتنى تارتىۋالىدىغان سىياسى قارا نىيەتنىڭ يوقلۇغىنى پانتۇركىزملىق ئېتىقاتىنىڭمۇ يوقلۇغىنى، پەقەت بىرەر رايونىنى بۆلۈۋېلىش كويىدىلا ئىكەنلىگىنى، ئەگەر بىرەر ياخشى ھۆكۈمەت بولسا، شۇ

هۆكۈمەتنىڭ قوماندانلىغىنى قوبۇل قىلىشقا رازى ئىكەنلىگىنى، شۇنداق هۆكۈمەت بولمايدىكەن، چوقۇم داۋاملىق ئۆزىنىڭ ئەملىي كۈچىنى ئۇلغايتىدىغانلىغىنى ئېيتقان. ئۇنىڭ بايانىنامىسىدە دىگەنلىرىنىڭ راست ياكى يالغان ئىكەنلىگى بىزگە نامەلۇم، لېكىن ئۇنىڭ كېيىنكى هەركەتلىرىدىن ئۇنىڭ سۆزىنىڭ بىر قىسمىنىڭ هەقىقەتەن راست ئىكەنلىگىنى بىلىۋالغىلى بولاتتى.

خوجا نىياز قۇمۇلنىڭ دۆڭسەن تېغىدا تۇرۇپ قالغان چاغلىرىدا، تاشقى موڭغۇلىيە بىلەن بىر مەزگىل ئالاقىلىشىپ تۇرغان. بۇ ئۇنىڭ هەركەتلىرىدە ئالاهىدە تەرىپلەپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك ئەهۋال.

خوجا نىياز ئۆزىنىڭ شۇ مەزگىلىدىكى مۇناسىۋەت توغرىسىدىمۇ توختالغان. ئۇ ئۆزىنىڭ شۇ مەزگىللەردە تاشقى موڭغۇلىيە بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇرۇشى، ئاساسلىغى، ئۆزىنى ۋە ئۆز گۈرۇهىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئىكەنلىگىنى، پۈتۈن شىنجاڭغا خوجايىن بولۇش قارا نىيىتى بولمىسىمۇ، جىن شۇرېن هۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشنى نىشان قىلغانلىغىنى ئېيتقان.

1932 ـ يىل كۆزنىڭ ئاخىرلىرىدا، تاشقى موڭغۇلىيە ئۇنىڭ تۇرغان يېرىگە لوپسىڭ دورجى، جامسىن دورجى ئىسىملىك ئىككى موڭغۇلنى، ئاباي ئىسىملىك بىر قازاقنى 3 ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتكەن. بۇ 3 ۋەكىل خوجا نىيازغا تاشقى موڭغۇلىيىنىڭ ئۇنىڭ هالىغا هىسداشلىق قىلىدىغانلىغىنى، ئۇنىڭغا كېيىم ـ كېچەك، قورال ـ ياراق، ئاشلىق يەتكۈزۈپ بېرىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن. خوجا نىياز بىلەن ئۇنىڭ يېقىن مۇرىتلىرىدىن بولغان ئاق‌مولىلامنىڭ كېيىنكى چاغلاردا ئېيتىشىچە، تاشقى موڭغۇلىيىنىڭ ئەينى ۋاقىتتا ئۇنداق قىلىشى قۇمۇلدا هۆكۈمەتكە قارشى تۇرۇۋاتقان قوراللىق كۈچلەر ئۆلكىدىن ئەۋەتىلگەن ئەسكەر ـ

لەرنىڭ قىستىشى ئارقىسىدا قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىپ، تاشقى موڭغۇلىيىنىڭ چېگرىسىدىن ئۆتۈپ، ئۇلارنىڭ جەمئىيەت ئامانلىغىنا پاراكەندىچىلىك سېلىشىدىن قورقانلىغىدىن بولغان ئىكەن، ئەملىيەت شۇنداقمۇ-ئەمەسمۇ، بۇنىسى نامەلۇم.

تاشقى موڭغۇلىيە 1932-يىل قىشتا خوجا نىيازنىڭ قول ئاستىدىكى ئادەملىرىگە 500 قۇر جۇۋا ۋە پاختىلىق ھەربىي كىيىم، 70 تال مىلتىق، بىرنەچچە ئون سانىدۇق ئوق ۋە ئۇن قاتارلىق نەرسىلەرنى ئېپكېلىپ بەرگەن. ئوق سانىدۇقلىرىنىڭ ئۈستىگە ئەنگلىيىدىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خابارووۋسكى دېگەن يېرى ئارقىلىق موڭغۇلىيىگە يېتىپ بارىدۇ، دېگەن سۆزلەر بېسىلغان ئىكەن. تاشقى موڭغۇلىيە يەنە خوجا نىياز بىلەن ھەربىي قورال-ياراق يەتكۈزۈپ بېرىش توختىمنى تۈزۈشنى تەكلىپ قىلغان. خوجا نىيازنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ تاشقى موڭغۇلىيىنىڭ كونتۇرۇل قىلىۋېلىشىدىن ئەندىشە قىلىپ قالغاچقا، شۇنىڭدەك بۇ ۋەكىللەرنىڭ ئەھۋالىنى ئېنىق بىلەلمىگەچكە، تاشقى موڭغۇلىيە بىلەن ھېچقانداق توختام ۋە ھۆججەت ئىمزالىمىغان، پەقەت ھەر قېتىم تاشقى موڭغۇلىيە يەتكۈزۈپ بەرگەن نەرسىلەرنى تاپشۇرۇۋالغان چاغلاردىلا، قەرز پۇل ئۈچۈن ھۆججەت بەرگەن، بەزىدە بىر قىسىم ماللارغا ئالتۇن بەرگەن. ھەربىي كادىرلارنى تەربىيىلەپ بېرىش ئۈچۈن، تاشقى موڭغۇلىيە خوجا نىياز تالىلاپ بەرگەن ياشلارنى موڭغۇلىيە چېگرىسى ئىچىدە تەربىيىلەپ بېرىشكە قوشۇلغان.

1933-يىلغىچە، خوجا نىيازنىڭ قوشۇنى پىچان، گۇچۇڭغا بۇرۇلۇشىتىن ئىلگىرى، تاشقى موڭغۇلىيە خوجا نىيازنى ئۇمۇمىي قىممىتى يۈز مىڭ سەر كۈمۈشتىن ئارتۇق كېلىدىغان مىلتىق، يان قورال، پىلە-

موت، ئوق-دورا ۋە باشقا ماددى ئەشيالار بىلەن تەمىنلىگەن. خوجا نياز يەنە 30دىن ئارتۇق ئۇيغۇر ياشنى تاشقى موڭغۇلىيىگە ئۆگىنىشكە ئەۋەتكەن. تاشقى موڭغۇلىيىدىن ۋە ئۇرۇمچىدىن كېلىپ خوجا نياز قىسىملىرىغا قوشۇلۇپ ھەربى ۋە سياسى خىزمەت ئىشلىگەنلەر ئىلگىر-ئاخىر بولۇپ ئون نەچچىگە يەتكەن. تاشقى موڭغۇلىيىنىڭ ۋەكىلى ئاباي بارىكۆل ئەتراپلىرىدا ھەركەت قىلىپ، شۇ يەردىكى قازاقلارنى تەشكىللەپ، ئۆلكىدىن ئەۋەتىلگەن قىسىملارغا زەربە بېرىش جەھەتتە مەلۇم رول ئويناغان. 1935-يىل، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى ئاياينى قۇمۇل رايونىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىسى قىلىپ تەيىنلىدى، خىزمەت ئورنى بارىكۆلدە بولدى. بۇ ئادەم خوجا نياز شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە قاتناشقاندىن كېيىن ئاشكارا ئوتتۇرىغا چىققان، تاشقى موڭغۇلىيىدىن كەلگەن سياسى خىزمەت خادىمى ئىدى. شۇ يىللاردا شىنجاڭدىكى سياسى ئەرباپلار ۋە قازاقلار بۇ ئىشتىن خەۋەردار ئىدى.

تاشقى موڭغۇلىيە بىلەن شىنجاڭنىڭ چېگرىسى تاشقى موڭغۇلىيە مۇستەقىل بولغاندىن تارتىپ قامال ھالەتتە تۇرۇپ كەلگەن ئىدى. قاتناشقىلى بولمايدىغان يوللار كۆپ بولغاچقا، ئەتكەسچى سودىگەرلەر يەنىلا ئۆتۈپ تۇرالايتتى. خوجا نياز تاشقى موڭغۇلىيىدىن ئېلىپ تۇرىدىغان تەمىناتنى ئاساسلىغى، تاشۇبلىقنىڭ شىمالىدىكى چېگرا ئارقىلىق كىرەتتى، بۇ ئەتراپتىكى چېگرا شۇ ۋاقىتتا خوجا نياز قىسىملىرىنىڭ قولىدا ئىدى.

تاشقى موڭغۇلىيىنىڭ خوجا نياز قىسىملىرىغا كىرگۈزگەن ھەربى ۋە سياسى خىزمەت خادىملىرى خوجا نيار قىسىملىرىدا ئانچە چوڭ رول ئويناپ كەتمىگەن. خوجا نىياز قىسىملىرى قۇمۇلدىن چىقىپ

كەنكەنـدىن كېـيىن، ماددى ئەشـيالار بىلەن تەمىنلـىنىش جەھەتتە تاشقى موڭغۇلـيە بىلەن بولغان ئالاقە ئۈزۈلـگەن. كۇلۇن (ھازىرقى موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىدىـكى ئۇلانباتۇر)غا ئوقۇشـقا كەتكەن ئۇيغۇر ياشلىرى 1936 ـ يىلىنڭ باشلىرىـدىلا قايـتىپ كەلدى. ئۇلار ئۇ يەردە ئاساسلىغى سىياسىنى ئۇگەنگەن ئىدى، قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، شۇ شـەي ھۆكۈمىتى تەرىپىـدىن خىزمەتكە تەينىلەندى.

خوجا نىيازنىڭ تاشقى موڭغۇلىيىدىن ئالغان قەرزىنى 1935 ـ يىل شىنجاڭ ئۈلكىلىك ھۆكۈمىتى نەق چوت قىلىپ تۆلۈۋەتتى.

خوجا نىيازنىڭ بايانناممـسـدىن، ئۇنىڭ تاشقـى موڭغۇلىيە بىلەن بىرمۇ ھۆججەت ئىمزالاشقانـلىغـنى كۆرەلمەيـمىز. لېكىن ئۇ تاشقى موڭـغۇلـيە ۋەكىلـلىرىـنىڭ ئۇنىڭ قۇمۇل، بارـكۆل ئەتراپـلىرىدا قوراللىق كۈچلەرنى كېڭەيتىـپ، بۇ جايىنى قازاقـلار بىلەن بىرلىشىپ باشقۇرۇشقا ئۇندىگەنلىگـنى ئاشكارـلاپ قويـغان. تاشقى موڭغۇلىيە ئۇنىڭ ھەممە قوراللىق كۈچلىرىنى گۈچۈك، پىچانغا ئېلىپ كېتىشگە قوشۇلمىغان. لېكىن ئۇ ما جۇڭيىڭنىڭمۇ، جىن شۇرېـن ھۆكۈمىتىنىڭمۇ تەھدىت سېلىۋاتقانلىغىنى سېزىپ، ئەگەر قۇمۇلدا قامىلىپ تۇرىۋېرىـدىغان بولـسام، كۈچلىرىم چوقۇم خوراپ تۈگەيـدۇ، دەپ ھىساپلىغان ھەمـدە ئۇنىڭ ئۇستـىگە تۇرپانلـىقلار ئۇنىڭ كېـلـىشـىنى ئۇمـىت قىلغاچقا، غەربكە بۇرۇلغان.

قۇمۇل ۋەقەسـدە، تاشقى موڭغۇلىيە بىلەن خوجا نىياز ئوتتۇرىـسىدا بولغان مۇناسىۋەت ئەنە شۇنداق. خوجا نىياز ئۆزىنىڭ بايانناممـسىنى يېزىۋاتقاندا، شىنجاڭ ھاكـمىيـىتى كۆرۈنۈشتە جاھانگىرلىككە قارشى تۇراتتى ۋە سوۋېت بىلەن دوست ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ جاھانـگىرلىك بىلەن، بولۇپمۇ ياپون جاھانگىرلىگى بىلەن ھىچقانداق ئالاقە

قىلمىغانلىغىنى، تاشقى موڭغۇلىيىنىڭ ياردىمىنى قوبۇل قىلىشى كېيىنكى شۇ شەھەي ھۆكۈمەتنىڭ 6 چوڭ سىياسىتىگە ئۈيغۇن كېلىدىغانلىغىنى ھەممىدىن چۈشەندۈرۈپ كەتكەن ئىدى.

بۇنىڭ سىرتىدا بىز خوجا نىيازنىڭ شۇ يىللاردىكى پېقىنلىرىنىڭ ئاغزىدىنمۇ بەزى مۇناسىۋەتلىك ئەھۋاللارغا ئىگە بولغان، ئۇنى ئەمدى بۇ يەردە قوشۇمچە قىلىپ ئۆتىمەن.

بۇ كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، تاشقى موڭغۇلىيە تەرەپ جامسىن دورجى، ئاباي، غەيدۇپ، لوبسىن چاغان، گېبېر، نىيازئاخۇن، قاسىم، ئىسمائىل ئاخۇنلارنى ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتكەن. بۇلارنىڭ كۆپچىلىگى شىنجاڭلىق بولۇپ، ئۇلارنىڭ قاچان، قانداق يوللار بىلەن تاشقى موڭغۇلىيىگە بېرىپ قالغانلىغىنى، ھازىر كىمگە ۋەكىللىك قىلىپ بۇلارنىڭ قوشۇنىغا كېلىپ قالغانلىغىنى، ئەينى ۋاقىتتا سۆزلەپ بەرگەن كىشىمۇ بىلمەيتتى. سۆزلەپ بەرگەن كىشىنىڭ ئېيتىشچە، ئۇلار شىنجاڭ ـ موڭغۇلىيە چېگرىسىدىن ئۆتۈپ قىتاي چوڭقۇرى دېگەن جايغا كېلىپ، يۇزبېشى سادىق قۇرمالىنىڭ ئۆيىدە قونۇپ، كېيىن كۇنباش خوجىنىڭ گۈمبىزى (ئابرويلۇق ۋە ئاقىل ئادەملەر ـ نىڭ قەۋرىسى)دە بىر قېتىم يىغىن ئاچقان. بۇ قېتىمقى يىغىنغا خوجا نىياز ۋە ئۇنىڭ يېقىنلىرى قاتناشقان، يولۋاس ۋە بېشىر (نەزەر چىنۋاڭنىڭ ئوغلى)مۇ بەزى ئادەملىرى بىلەن كېلىپ قاتناشقان. بۇ ۋاقىت تەخمىنەن 1932 ـ يىل باھارنىڭ ئاخىرلىرىغا توغرا كېلىدۇ.

يېغىندا كىمنىڭ باش رەھبەر بولۇش مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىنغان، بەزىلەر خوجا نىيازنى، بەزىلەر بېشىرنى، بەزىلەر يولۋاسنى كۆرسەتكەن. ئۇزاق تالاش ـ تارتىش بولۇپ، مەسىلە ھەل بولمىغان. تاشقى موڭغۇلىيە ۋەكىللىرى ئۆمىنىڭ باشلىغى: "سىلەر ئىتتىپاق ئەمەس

كەنسلەر، بۇياخشى ئەمەس" دىگەن. ئۇ شۇ چاغدا مۇنداق مەزمۇندىكى بىر مەسەلنى سۆزلەپ بەرگەن: بىر يىلانىنىڭ بىر بېشى مىڭ قۇيرۇغى بار ئىكەن، دۇشمەن كېلىشى بىلەنلا دەرھال ئۇۋۇسىغا كىرىۋالىدىكەن. يەنە بىر يىلانىنىڭ بىر قۇيرۇغى، مىڭ بېشى بار ئىكەن، دۇشمەن كەلگەندە، بەزى بېشى شەرقتە، بەزى بېشى غەربكە تارتىپ پىكىردە بىرلىكىكە كېلەلمەي، چاقىقان ھەركەت قىلالمىغانلىقتىن، ئاخىر دۇشمەنگە يەم بولىدىكەن. ئۇ بۇ مەسەلنى سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن، ئارقىدىنلا، ئىنقلابتا پەقەت بىرلا يولباشچى بولۇشى كېرەك، دەپتۇ. ئاخىرىدا كۆپچىلىك ئاران زورىغا بىرلىكىكە كېلىپ، خوجا نىيازنى باشلىق قىلىپ سايلاپتۇ. خوجا نىياز ئىسمائىل‌ھاجىنى، زۇنۇن ئاخۇننى، سالى دورغا، باقىنىيازھاجىنى قورال سېتىۋېلىش ئۇستىدە مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن تاشقى موڭغۇلىيىگە ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىپتۇ. تاشقى موڭغۇلىيىنىڭ ۋەكىلى ئۇلارنى ئۆزى باشلاپ بارماي، پەقەت ئۇلارنىڭ قولىغا تونۇشتۇرۇشلا يېزىپ بېرىپتۇ.

ئىسمائىل ھاجى قاتارلىق 4 كىشى 1932 ـ يىل يازدا قايتىپ كېلىپ، ئىككى قارا ماشىنىدا قورال ـ ياراق ئېلىپ كەلدۇق، ماشىنا چېگرىنىڭ نېرىقى تەرىپىدە، دەپتۇ. خوجا نىياز تاشۇېلىقتىن 20 ھارۋا ئەۋەتىپ، ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ 250 تالدىن پىتىر ئوق سەپلەنگەن 100 پىتىر ملتىق، ئىككى تونىنا قورغۇشۇن، 500 كىشىلىك ئۇزۇك، 500 قۇر چاپان، 500 قۇر يامغۇرلۇق چاپان توشۇپ كېلىنپىتۇ. خوجا نىياز جامسىن دورجىغا نۇرغۇن يەرلىك مەھسۇلاتلارنى ھەدىيە قىپتۇ.

خوجا نىياز يولۇاسقا 10 ملتىق، بىر تاپانچا، 30 قۇر كىيىم تەقسىم قىلىپ بەرگەن: بېشىرغا 15 ملتىق، 20 قۇر كىيىم تەقسىم قىلىپ بەرگەن، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۇزىگە ئېلىپ قالغان.

جامسن دورجی قایتش ۋاقتىدا ئۆزىنىڭ بىر يان قورالىنى خوجا نىيازغا تەقدىم قىلغان.

جامسن دورجی ئىككىنچى قېتىم كەلگەن چاغدا، تاراتا دىگەن يەردە خوجا نىياز بىلەن كۆرۈشكەن ۋە خوجا نىياز بىلەن 3 ئايدىن ئارتۇق بىللە تۇرغان. جامسن دورجی قايتىش ۋاقتىدا، خوجا نىياز قىسمىلىرىنىڭ سىياسى كومىسارلىغىنى ئۆتەشكە قاسىم ئىسمىلىك بىر قازاق كىشىنى قالدۇرغان. ئابايمۇ قېلىپ خوجا نىيازنىڭ ياردەمچىسى بولغان. ئاباي يولۇاسقا ئالاھىدە دىققەت قىلىپ يۈرگەن. ئۇ خوجا نىيازغا يولۇاسىنىڭ ئىنتايىن ئاچكۆز ئادەم ئىكەنلىگىنى، ئۇنىڭغا پۈتكۈل شىنجاڭنى بەرسىمۇ تويمايدىغانلىغىنى ئېيتقان.

يۇقۇرىدىكىلەرنى خوجا نىيازنىڭ شۇ چاغدىكى يېقىنلىرى سۆزلەپ بەرگەن، ئۇمۇمەن ئىشەنچلىك، ئۇلار پەقەت ۋاقتىنى ئېنىق دەپ بېرەلمىگەن. بۇ يەردە ئېغىزغا ئېلىنغان، خوجا نىياز قىسمىلىرىدا سىياسى كومىسارلىقىنى ئۆتىگەن قاسىم دىگەن ئادەم ھەققىتەن ئۆتكەن، ھەم شۇنداق ئىشلار بولغان. قاسىم شېك شىسەي دەۋرىدە قولغا ئېلىنغان، 1944 ـ يىلى تۇرمىدىن چىققان بولسا كېرەك، 1949 ـ يىلى غۇلجىدا كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەن.

مالىمانچىلىقتا قالغان شەرقىي شىنجاڭ

خوجا نىياز ھەم تاشقى موڭغۇلىيە تەرەپتىن كەلگەن قورال ـ ياراق ياردىمىگە ئىگە بولۇپ تۇردى ھەم گېمپىركىنىڭ 400 تۆگىدە ئېلىپ كەلگەن مېلىنى بۆلۈشۈۋالدى.

گېمپىركىن دىگەن ئادەم شىنجاڭ دائىرىسىدە ئىچكى ـ تاشقى

سودا بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دوكا ئىدى، شۇنىڭدەك يەنە ئالتايدا بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈشنىمۇ باشقۇراتتى، شۇڭا ئۇنى شىنجاڭدا تۇرۇۋاتقان ئاق ئوردۇسلار ئىچىدە مال-مۈلكى ئەڭ كۆپ بىر شەخس دېيىشكە بولاتتى. شۇ چاغلاردا شىمالىي شىنجاڭدا ئۇرۇش مالىمانچىلىغى بولۇۋاتقاچقا، ئۇ ئۆزىنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ۋە مالىلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى، ئېرىغ مالىلىرىنى تېيەنجىنگە ئەۋەتكەن. ئۇنىڭ كارۋانلىرى خوجا نىياز ھەركەت قىلىۋاتقان رايوندىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، بېشرىنىڭ ئەسكەرلىرى تۇتۇۋېلىپ، خوجا نىياز بىلەن بۆلۈشۈۋالغان. تۆگىلەرگە ئارتىلغان قىممەتلىك بۇيۇملار بىلەن ئالتۇن-كۈمۈشلەرگە قورال-ياراق سېتىۋېلىش ئۈچۈن، خوجا نىياز تاشقى موڭغۇلىيەگە ئادەم ئەۋەتكەن.

خوجا نىيازنىڭ كۆچمە كۈندىن-كۈنگە ئۇلغىيىپ، ئۆزلىكە قوشۇنلىرى بىلەن پات-پات تۇتۇشۇپ تۇرغان. شۇ كۈنلەردە كۆپرەك تاراتا، ئولانبۇلاق، كۆلۈي قاتارلىق جايلاردا جەڭلەر بولۇپ تۇرغان. ئۆزلىكە قوشۇنلىرى شېڭ شىسەي بىلەن لىۋ جيېسەن (خېنەنلىك، كىشلەر ئۇنى قىلىچۋاز دەيتتى، كەسپىي ئەسكەرلىكتىن كېلىپ چىققان ئادەم ئىدى) باشلاپ كەلگەن ئىككى تۈمەن بولۇپ، 5 مىڭ-دەك ئادەمى بار ئىدى. لى خەيرۇ قۇمۇلنى بېسىپ ياتقاندىن كېيىن، شېڭ شىسەي، لىۋ جيېسەن ئىككىسى ئالدىنقى سەپ باش قۇماندانلىغا تەيىنلەنگەن ئىدى. 1932-يىل كۈز پەسلى بولسا كېرەك، لىۋ جيېسەن قىسمىلىرى بىر جىلغىدا يولۇاس قىسمىلىرىدا ما جۇڭيىنىڭ ئەۋەتكەن قېتىۋېپتۇ. شۇ چاغلاردا يولۇاس قىسمىلىرىدا ما جۇڭيىنىڭ ئەۋەتكەن ئادەملەر (تەخمىنەن 30دىن كۆپرەك) قۇماندانلىق قىلىدىكەن. بۇ قېتىمقى تۇتۇشۇشتا لىۋ جيېسەن قىسمىلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك

تۇگەشكەن؛ لېۋ جېيسەنمۇ ئېغىر يارىدار بولۇپ ئۆلگەن. يولۋاس ئولجا ئالغان نەرسىلىرىدىن بىر قىسمىنى ما جۇڭيېڭخا تەقدىم قىلغان.

يولۋاس بىلەن ما جۇڭيېڭنىڭ شىركىلەشكەنلىگى توغرىسىدا مەن يۇقۇرىدا توختالمىغان ئىدىم، شۇڭا بۇ يەردە قىسقىچە تولۇقلاپ كېتەي. ما جۇڭيېڭ قۇمۇلغا قورشاپ ھۇجۇم قىلغان چاغلاردىلا، يولۋاس قۇمۇلدا ئىكەن. بىر قېتىم جۇ رۇيشى ئۇنى خوجانىياز بىلەن سۆھبەت قىلىشقا ئەۋەتكەنىدە، ئۇ ما جۇڭيېڭنىڭ قېشىغا بېرىپ ئۆزلۈكىدىن شۇ يەردە قېپقالغان. ئۇ خەنزۇچىغا پىششىق بولغانلىغى، ئۇنىڭ ئۇستىگە شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى بىلەن تونۇش بولغانلىغى ئۈچۈن، ما جۇڭيېڭ ئۇنى ئىنتايىن ئەتىۋارلىغان.

1932 ـ يىل 10 ـ ئايدا، شېڭ شىسەي قوماندانلىق قىلىۋاتقان قىسىملار خوجا نىيازنى تاراتا تېغىنىڭ ئىچىگە قورشۋالغاندىن كېيىن، ۋەزىيەت ئىنتايىن جىددىلىشىپ كەتكەن. شېڭ شىسەينىڭ قىسىملىرى ئۆلكە قىسىملىرى ئىچىدە كۆچلۈكرەك بولۇپ، ئۇرۇش قىلىش تاكتىكىسىنى بىلمىدىكەن، ئۇرۇش قىلغانىدا ياكى بىر توپ ھەربىدەك ئولۇشۇپ ئالدىغا يۈگۈرەيدىغان، ياكى قالايمىقانلىشىپ كېتىپ توپ تەرەپكە جېنىنى ئېلىپ قاچىدىغان باشقا ئۆلكە قىسىملىرىغا ئوخشىمايدىكەن.

قۇمۇل ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىگە قارشى تۇرۇشقا قاتناشقانلارنىڭ كۆپچىلىگى ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى بىللە ئېلىپ يۇرۇپ، جايلاردا جەڭ قىلغان. بۇ ھال ئەنە شۇ يىللاردا شىنجاڭدا بولغان خەلق قوزغىلاڭلىرىنىڭ ياكى ۋەقەلەرنىڭ بىر ئالاھىدىلىگى ئىدى. شۇنى يوشۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوقكى، بىرنەچچە

ئەسىردىن بۇيان، بۇ يەردىكى ھۆكۈمرانلار، مەيلى چىڭ سۇلالىسىنىڭ پەرمەتدارلىرى، جىياڭجۇنلىرى بولسۇن، مىنگونىڭ دۇجۇنى، ئۆلكە باشلىقلىرى، دۇبەن، رەئىسلىرى بولسۇن، شۇنىڭدەك جەنۇبىي-شىمالىي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ ئۆتكەن راشىدىن خوجا، تومۇرئاخۇن ۋە چەتئەل تاجاۋۇزچىلىرىدىن بولغان ياقۇبېگ قاتارلىق ئادەملەر بولسۇن، ھەممىسى ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىدا زىددىيەت تۇغدۇرۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مۇناسىۋىتىگە بۆلگۈنچىلىك سېلىپ، ئۇلارنى بىر بىرىگە ئۆچمەنلىك بىلەن قارايدىغان قىلىپ قويغان ئىدى، بىرەر ۋەقە يۈز بېرىپلا قالسا، تېنچ ئاھالە زىيانكەشلىككە ئۇچرايتتى ياكى قىرغىن قىلىناتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئاھالە ئۆزىگە پانا دەپ ھىساپلايدىغان قوراللىق كۈچلەرگە ئەگىشىپ، جايلاردا ئايلىنىپ يۈرەتتى ياكى شەھەرلەرگە قامىلىپ ياتاتتى. قوزغىلاڭغا قاتناشقانلار بولسا، ئىمكانىيەتىنىڭ بېرىچە ئۆزىنىڭ خوتۇن-بالىلىرىنى، ئاتا-ئانىلىرىنى ئۆزىنىڭ يېنىدا ئېلىپ يۈرەتتى. شۇ چاغدا خوجا نىيازنىڭ قول ئاستىدىكى ئادىمى ئائىلە تاۋابىئاتلىرى قوشۇلۇپ 5-6 مىڭغا يېتەتتى. شۇڭا قورشاۋدا قالغاندا، ئەھۋالى ئىنتايىن مۇشكۈللىشىپ كەتكەن.

شېڭ شىسەي تېخىمۇ كۆپ چىقىم تارتىشنى خالىمايلا، ئابدۇراخمان مەخسۇم، ئابدۇۋاپىتھاجى، شاتھۇشۇرئاخۇن، نۇرېبەك (يەنى خاۋ دىڭباڭ) قاتارلىق بىرنەچچە ئادەمنى تاققا بېرىپ خوجا نىياز بىلەن كۆرۈشۇپ، ئۇنى قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلىشقا ئەۋەتكەن، شېڭ شىسەي ئۇنىڭ ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ئادەملىرىنىڭ بىخەتەرلىگىگە كاپالەتلىك قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن. خوجا نىياز شۇ چاغدىكى ۋەزىيەت تۈپەيلىدىن تەسلىم بولۇشقا ماقۇل

بولغان بولۇۋېلىپ، ئالدى بىلەن 48 ملتىق، ئىككى دانە پىلىموت، 50 قوي تاپشۇرغان ھەمدە ئىككى كۈندىن كېيىن تاغدىن چۈشۈپ شېكى شەھەي بىلەن كۆرۈشۈشكە ماقۇل بولغان. ئۇنىڭ ئارقىسىغا سۆرەش تاكتىكىسى ئېقىپ قالغانلىقتىن، دەرھال توڭگە، ئاتلارنى تاشلۇۋېتىپ، قىسىلىرىنى ۋە خوتۇن-بالىلارنى شەپسىز ئېلىپ مېڭىپ، بىر تەك ياردىن ئارتىلىپ قۇتۇلۇپ كەتكەن. شېكى شەھەيـ نىڭ ئەسكەرلىرى تاقتا چىقىپ ئاختۇرغاندا، بىر ئادەمنىڭ قارىسىنىمۇ تاپالمىغان. كېيىن كىشىلەر ئارىسىدا، شېكى شەھەي خوجا نىيازدىن نۇرغۇن پارا ئېلىپ، ئۇنى مەقسەتلىك قويۇۋېتىپتۇ، دېگەن گەپلەر تارقالغان. ئەمەلىيەتتە بۇ گەپلەر ئىشەنچلىك ئەمەس ئىدى. بىراق شېكى شەھەينىڭ باشقىچە ئويلىرىمۇ بار ئىدى، ئۇ شەرقىي سەپتە "باندىتلارنى تازىلاش" جەريانىدا، غەلىبە قىلغاندا توختىمايى سۈرۈپ كېتىۋەرمەسلىك، مەغلۇپ بولغانىدا ھودۇقۇپ كېتىپ چېكىنىۋەرـ مەسلىك، ئۆز كۈچىنى دۇشمەنىدىن كۆپرەك ساقلاپ قېلىش، ئۆز كۈچىنى ساقلاپ قېلىش يولى بىلەن ئۆز ئورنىنى قوغداپ قېلىش بويىچە ئىش كۆرۈپ كەلگەن ئىدى.

لى خەيرۇ شۇ چاغدىكى ۋەزىيەت تۇپەيلىدىن، قورال كۈچىگىلا تايىنىپ مەسلىنى ئۇزۇل-كېسىل ھەل قىلغىلى بولمايدىغانلىغىنى سېزىپ، سۇلھىلىشىشنى قوبۇل كەلتۈرۈش ئۈچۈن، يەنە ۋەكىل ئەۋەتىپ خوجا نىيازنى ۋە يولۇاسىنى ئىزدىگەن.

ئەسلى ماجۇڭيىك يۈمىنگۇەنگە چېكىنىپ كەتكەندىن كېيىن، خوجا نىياز ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ۋەكىلى روزى‌ھاجىنىڭ تەكلىـ ۋىگە بىنائەن، قۇمۇل دائىرىلىرى بىلەن سۇلھە سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن قۇمۇل شەھىرىگە كىرگەن ئىكەن. لېكىن، ئۇ قۇمۇلدىكى

ۋەيرانچىلىقنى كۆرۈپ، ئىختىيارسىز ھالدا: "قۇمۇللۇقلارنىڭ ھاياتى، مال-مۈلكى تۈگىشىپتۇ، يەنە سۇلھ قىلىغۇدەك نەمە بار!" دەپلا، قۇمۇل شەھىردىن چىقىپ تاققا قايىتىپ كەتكەن ئىكەن. بۇ قېتىم لى خەيرۇنىڭ سۆھبەتكە يەنە ئادەم ئەۋەتكىنىگە خوجا نىياز قارشى تۇرغان، لېكىن يولۋاس بىلەن بېشىر ھازىرچە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەرەپ بىلەن مۇزەسسەلىشىپ تۇرۇپ، ئەھۋالغا قاراپ ئاندىن ئىكىكىنچى قەدەمنى قانداق بېسىشنى قايتىدىن پىلانلاشنى تەشەببۇس قىلغان.

يولۋاس قارا نىيەت بولۇپ، باشتىن-ئاياق ئۆزى ئۇچۇن چوت سوقۇپ يۈرگەن. ما جۇڭيىڭ قۇمۇلدىن چېكىنىپ چىققاندا، ئۇمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كەتمەكچى بولغان ئىكەن. ما جۇڭيىڭ ئۇنىڭغا تاغدا قېلىپ، كۇچىنى كېڭەيتىشنى تاپىلىغان ھەمدە ئۇنىڭغا 50-60 يامبۇ، 200 تاختا قاراچاي، بىرنەچچە توپ رەخت، 20-30 تۆگە بەرگەن. ما جۇڭيىڭ خوجا نىياز باشقىلاردىن پەس تۇرۇشقا تەن بەرمەيدۇ، دەپ ھىساپلىغان. ئۇ شىنجاڭغا يەنە كېلىش ئۇچۇن، يولۋاسنىڭ خوجا نىيازنىڭ رەھبەرلىك ئورنىغا دەسسەپ، ئۆزى بىلەن ھەمكارلىشىشنى ئۇمىت قىلغان. ئۇ يولۋاسقا كەلگۈسىدە شىنجاڭدا ھاكىمىيەتنى ئۆز قولىغا ئالىدىغان بولسا، چوقۇم ئۇنى ئۆزىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى قىلىدىغانلىغى توغرىسىدا ۋەدە بەرگەن.

يولۋاس ما جۇڭيىڭنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، خوجا نىيازنىڭ قوشۇنىغا قاتنىشىپ، ئۆزىگە تايانچ كۇچ توپلاشقا كىرىشكەن. ئۇ خېدۇنىدەن دېگەن جايىدا سوپۇر دورغا قاتارلىق خېلى كۆپ ئادەمنى ئۆز يېنىغا تارتىپ، ئۆزىنىڭ كۇچىنى كېڭەيتكەن. كېيىن خوجا نىياز ئۇنىڭ سۆيىقەستىنى سېزىپ قېلىپ ئۇنى تۇتۇپ كېلىپ،

قۇۋتاس دىگەن جايدا نەزەربەفت قىلغان. يولۇاسنىڭ چوڭ ئوغلى نياز ئادەم باشلاپ كېلىپ، يولۇاسنى ئېلىپ قاچقان. شۇنىڭدىن كېيىن يولۇاسنىڭ قىسملىرى قۇمۇلنىڭ شەرقىدىكى تاغ يولىدا بىر تۈركۈم كارۋانلارنى بۇلاپ، يۈز توپ رەخت ۋە باشقا نەرسىلەرنى قولغا چۈشۈرۈپ، ئۆزلىرىنى قوراللاندۇرۇپ، گۈشۈتۇنى بازا قىلغان ھەمدە ماجۇڭيىڭغا ئادەم ئەۋەتىپ يارەدەم تەلەپ قىلغان. يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ماجۇڭيىڭ دەرھال 30 نەچچە ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىنى تەربىيىلەپ، ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلغان. يولۇاسمۇ خوجا نياز بىلەن يارىشىپ، ئۆلكە قىسملىرىغا بىرلىكتە قارشى تۇرغان.

بۇ قېتىم لى خەيرۇ سۇلھىمگە ئادەم ئەۋەتكەندە، يولۇاسنىڭ قۇترىتىشى بىلەن، خوجا نياز لى خەيرۇنىڭ ۋەكىلى بىلەن شەرتلەر توغرىسىدا پۇتۇشكەن، يەنى: ئۆلكە تەرەپ ئۇلارغا 400 دادەن بۇغداي يۆتكەپ بېرىش، ئۆلكىنىڭ كۈمۈش ھساۋىدىكى چېكىدىن 4 تۈمەن سەر بېرىش؛ خوجا نياز تەرەپ ئۆلكىدىن ئەۋەتىلگەن قىسملارغا 2 مىڭ 100 ملتىق تاپشۇرۇش؛ بۇ ئىشلاردىن كېيىن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋەقەگە قاتناشقانلاردىن ئۆتكەنكى ئىشلارنى سۈرۈشتۈرمەسلىك، باشلىقلارغا مۇئاپىق ۋەزىپە بېرىش، بۇلارنىڭ قىسملىرىنى ئۆلكە قىسمغا ئۆزگەرتىش.

يولۇاسنىڭ مۇرەسسە قىلىشنى قۇۋۇەتلىشىدىكى مەقسىدى ئۆلكە تەرەپنىڭ ئۆزىگە بولغان ئېتىۋارىنى قولغا كەلتۈرۈپ، يۇقۇرى مەنسەپكە ئىگە بولۇۋېلىش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۆزىنىڭ كۈچلىرىنى ساقلاپ قېلىش؛ ماجۇڭيىڭ قايتا كېلىپ قالسا، قۇمۇل شەھىرىدە ئۇنىڭغا ئاۋاز قوشۇش ئىكەن.

ئۆلكه تەرەپ بۇغداي، پۇللارنى ئېپكېلىپ بەرگەندىن كېيىن، بۇنى تەقسىم قىلىش مەسلىسىدە يولۇاس بىلەن خوجا نىياز ئوتتۇ- رىسىدا ماجىرا تۇغۇلۇپ، بىر بىرى بىلەن ئېتىشقان. ئۆلكه قسىم- لىرى دەرھال ھەركەتكه ئۆتۈپ، مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇلارنى يوقاتماقچى بولغان. لېكىن بۇ جىددى پەيتته، يولۇاس بىر قسىم ئادەملىرىنى باشلاپ، گەنسۇ ئۆلكىسى بىلەن تۇتاشقان جايغا يۆتكەلگەن؛ خوجا نىيازمۇ تاغدا قامىلىپ يېتىشنى خالىماي، ئۆز قىسمىدىرىنى باشلاپ پىچان تەرەپكه بۇرۇلۇپ، شۇ ئەترايتىكى جەن شۇرېن ھۆكۈمىتىگه قارشى قوراللىق كۈچلەر بىلەن بىرلەشكەن. شۇنداق قىلىپ، قۇمۇل ۋەقەسىدىكى ئاساسىي كۈچ 1933 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا غەرپكه كۆچكەن.

1931 ـ يىل قۇمۇل ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، جەن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ جايلارغا قاراتقان سىياسى ۋە ئىقتىسادىي زۇلمى بارغانسېرى ئېغىرلاشقان، 1932 ـ يىل 11 ـ ئايىنىڭ ئاخىرىدا تۇرپان- لىق ياشلاردىن مەخسۇت، تاھىربەگ قاتارلىقلار دېخانلارنى تەشكىللەپ قوزغىلاڭ كۆتەرگەن، پىچان، توخسۇننىڭ يېزىلىرىدا بىر مەزگىل جەن شۇرېن ھۆكۈمىتىگه قارشى قوراللىق پارتىزانلار بارلىققا كېلىپ، ئۇلارنىڭ داغدۇغىسى بارغانسېرى زورىيىپ كەتكەن.

مەخسۇت مېنىڭ دوستۇم ئىدى، ئەمدى مەن ئىككىمزنىڭ مۇنا- سىۋىتى توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتەي.

1922 ـ يىل 8 ـ ئايىدىلا، بىز بىرقانچه ئىلغار ئۇيغۇر ياشلىرى ئىستىخىيىلىك تۇردە بىر مەخپى تەشكىلات بولۇپ ئۇيۇشقان ئىدۇق، بۇنىڭ ئىچىدە لۇكچۇنلۇك تاھىربەگ، قەشقەرلىق كېرىم چوڭھاجى، بايلىق ئايۇپلار بار ئىدى. بىزنىڭ ئۇ چاغدىكى ئىدىيىمىز مىللى

دېموكراتىك ئىنقىلاپ كاتېگورىيىسى بىلەنلا چەكلەنگەچكە، شىنجاڭـ دا ھەر مىللەت خەلقى بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، مىللى زۇلۇمغا، بىيۇـ روكراتلار سىياسىغا قارشى تۇرۇش، خىيانەتچىلىكنى يىلتىزىدىن قومۇـ رۇپ تاشلاش، مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇش، مائارىپنى ئومۇملاشـ تۇرۇش، مالىيەنى رەتلەش، قۇرۇلۇش ئىشلىپ بېرىش لازىم، دەپ ھىساپلايتتۇق. كېيىن تۇرپانلىق ياشلاردىن مەخسۇت، يۇنۇسبەگ (يۇ ژېنبىن)، خەيدەر، ئالتايلىق قازاق ياشلاردىن شەرىپخانلار مۇ قاتناشتى. بىز پانتۇركىستلارغا ئوخشمايتىتۇق، شىنجاڭدا قانداقتۇر بىر "مۇستەقىل دۆلەت" قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلمايتىتۇق، پەقەت مەقسەت ۋە نىشاندا بىر ئادەملەر بىلەن كۆپرەك بىرلىشىپ، ئۆزىمىزـ نىڭ تەشەببۇسنى كەڭ كۆلەمدە تەشۋىق قىلىپ، خەلقنى زۇلۇمەتلىك ھۆكۈمرانلىققا قارشى تۇرۇش تەربىيىسىگە ئىگە قىلىشنى، بۇنىڭ بىلەن ئىنقىلاۋىي كۈچلەرنى يېتىشتۇرۇشنى تەشەببۇس قىلاتىتۇق. دەسلەپكى بىر مەزگىلدە، تاھىربەگ شىنجاڭدا "مۇستەقىللىق" ھەرـ كىتنى ئىلىپ بېرىشنى تەشەببۇس قىلغان ئىدى، ئۇ چاغلاردا مېنىڭ سىياسى سەۋىيەم تۆۋەن بولسىمۇ، لېكىن تارىخنى ۋە ئېقىمـ دىكى مەسىلىلەرنى كۆزىتىش، جۇملىدىن دوستـ بۇرادەرلەرنىڭ ئىدىيىۋى جەھەتتىكى تەسىرى تۇپەيلىدىن، شىنجاڭنى جۇڭگودىن ئايرىۋېلىشنى تەرغىپ قىلىدىغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى شىنجاڭ خەلقىنى قۇل قىلىشنى، شىنجاڭنىڭ بايلىغىنى تالانـتاراج قىلىشنى ئويلايدىغان كىشىلەر ئىكەنلىگىنى چۈشىنەتتىم. بىزنىڭ شۇ چاغدىكى زۇلۇمەتلىك بىيۇروكراتلار سىياسىغا قارشى تۇرۇشتىكى مەقسىدىمىز شىنجاڭ خەلقىنى يورۇقلۇققا چىقىرىش ئىدى، ۋەتەنگە قارشى تۇرغاندا، شىنجاڭ جاھانگىرلىكنىڭ مۇستەملىكىسىگە ئايلىنىپ كېتەتـ

تى. كېيىن مەن تاھىربەگنى قايىل قىلدىم. مەن 1925 ـ يىلدىكى كۇندىلىك خاتىرەمگە بۇ ئىشنى خاتىرىلەپ قويغان ئىدىم. خاتىرەمدە ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنى تىلغا ئېلىپ، ئۇنىڭ شىنجاڭغا بولغان قارا نىيىتىنى بايان قىلىپ ئۆتكەن ئىدىم. مەن كۆپچىلىككە، ئەگەر شىنجاڭ جۇڭگودىن ئايرىلىپ كېتىدىغان بولسا، يولۋاسنىڭ ـ ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنىڭ ئاغزىغا چۈشۈپ يەم بولىدىغانلىغىنى ئېيتقان ئىدىم. شۇ چاغدا ھەممەيلەن، بولۇپمۇ كېرىم چوڭھاجى مېنىڭ پىكرىمگە قوشۇلغان ئىدى.

بىزنىڭ بۇ كىچىك تەشكىلاتىمىزدىكىلەر دائىم بىزنىڭ ئۈيگە يغىلاتتۇق، كۆپچىلىكنىڭ قىزغىنلىغى ناھايىتى ئۇستۇن ئىدى، ئىچكى ئۇلكىلەردىكى جاھانگىرلىككە، فېئودالىزمغا قارشى ئىنقىلاۋي ھەركەتلەرنىڭ تەرەققىياتىغا چوڭ ئۈمىت باغلىغان ئىدۇق. كېيىن تاھىربەگنى قەشقەرگە ئەۋەتىپ، ئۇنىڭغا ئۇ يەردە ئەستايىدىل ئىشلەشنى، ئۇچۇرلىشىنى تاپىلىدۇق. ئۇ ئۇ يەردە بىر يىلدىن كۆپرەك تۇرۇپ قايتىپ كەلگەندە ماڭا: "قەدىرلىك دوستۇم، مېنىڭ بۇ قېتىم قەشقەرگە قىلغان سەپىرىم ئۆزەمنىڭ تەشەببۇسىمنى ئۇزۇل ـ كېسىل ئۆزگەرتىۋەتتى، بىز ھەقىقەتەن 'مۇستەقىل' بولىساق بولمايدىكەن، جاھانگىرلىككە يەم بولۇپ كېتىشكە بولمايدىكەن!" دىدى.

1929 ـ يىلى مەن چەتئەلگە چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، تەشكىلاتىمىزغا خەيدەر مەسئۇل بولۇپ تۇردى. مەن چەتئەلگە چىقىشتىن بۇرۇن، تاھىربەگ، مەخسۇتلارمۇ سودىگەرچىلىك قىلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەن ئىدى. بىز موسكۋادا كۆرۈشتۇق، ئۇ چاغلاردا كۆپچىلىك ماركسىزم ـ لېنىنىزمنىڭ مىللى مەسىلىگە دائىر ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ، ئىدىيە جەھەتتە مەلۇم دەرىجىدە ئۆسكەن ئىكەن.

بىز شىنجاڭدا مىللى مەسىلىنى، قۇرۇلۇش مەسىلىسىنى قانداق ھەل قىلىش مەسىلىسىنى ۋە زۇلمەتلىك ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرۇش مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلغان ئىدۇق.

قۇمۇل ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، مەخسۇت چەتئەلدە بولغاچقا، خەيدەر كۆچمەنلىك بىلەن مەسىلىھەتلىشىپ، بۇنى جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتىرىشنىڭ ئوبدان پەيتى، دەپ ھىساپلاپ، تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلىدى. 1932 ـ يىل مەخسۇت قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، 11 ـ ئايدا ئۇرۇمچىدىن يۇرتى تۇرپاندىكى سىڭگىمگە بېرىپ، شۇ يەردىكى دىخانلارنى قوزغىلاڭ كۆتىرىشكە تەشكىللەيدۇ.

جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ قورالللىق كۈچلىرى قۇمۇلدا بۇرۇنقا يىگەندىن كېيىن، باشقا رايونلاردىكى قىسىملارنى يۆتكەپ كېلىپ تۇرپاندىكى ۋەزىيەتكە تاقابىل تۇرۇشقا مۇمكىن بولمىغانلىقتىن، توپىلاڭنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنى ئەۋەتىدۇ.

ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىغى ئۇستۈن ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەخسۇت رەھبەرلىك قىلىۋاتقان قىسىملارغا قارىغاندا قورال ـ ياراقلىرى كۆپ ياخشى ئىدى. 1933 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا، ھەر ئىككى تەرەپ سىڭگىم، لۈكچۈن ئارىلىغىدا بىر كۈن قاتتىق ئۇرۇش قىلىدۇ. مەخسۇتنىڭ ئېتىغا ئوق تېگىپ يارىدار بولىدۇ، ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى ئۇنى قورشىۋالىدۇ. ئۇ تا ئاخىرغىچە جەڭ قىلىپ، ئاخىر قۇربان بولىدۇ، ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى ئۇنىڭ بېشىنى كېسىپ ئېلىپ، تۇرپاندا "سازايى" قىلىدۇ.

ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى ئىنتايىن ۋەھشى ئىدى. ئۇلار ئاستانە، سىگىگىم ۋە لۇكچۇن ئەتراپلىرىدا تېچ ئاھالىنى ھە دەپ قىرغىن قىلدۇ، مەھەللە-كەنتلەرگە ئوت قويىدۇ. شۇ چاغ دەل قىش پەسلى ئىدى، بەزى كەنەت ئاھالىسى تاقىقا قۇرۇق قوللا قېچىپ كېتىدۇ، بۇلارنىڭ كۆپى شۇ يەردە توڭلاپ ياكى ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، شۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار ۋە خۇيزۇلار قوزغىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىنى ۋە مال-مۇلكىنى قوغداش يولىدا كۈرەش قىلىدۇ. مەخسۇتنىڭ ئىنىسى ماموت جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ قوراللىق بېسىقتۇرۇشىغا قورالىلىق قارشى تۇرۇشقا رەھبەرلىك قىلىدىغان رەھبەر بولۇپ قالدۇ.

ماموت دىندارلىغى ئىنتايىن كۈچلۈك ئادەم ئىدى. ئاچچىغى يامان، قوپال بولسىمۇ، لېكىن جىگەرلىك ئىدى. ئۇ خېلى كۆپ ئادەمنى تەشكىللىگەن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە قۇمۇلغا ئادەم ئەۋەتىپ خوجا نىيازنى پېچانغا كېلىشكە تەكلىپ قىلغان.

خوجا نىياز بىلەن پېچانغا ما جۈگىيىڭنىڭ ئادەملىرىدىن ما شىمىڭ، ما جەنىڭ قاتارلىقلار بىللە كەلگەن، ئۇلار يولۋاسىنىڭ قوشۇنىدا جەڭگە قاتناشقان ئىكەن. ما شىمىڭ ما جۈگىيىڭنىڭ قوشۇنىدا تۇنجاڭ بولغان بولۇپ، خېلى كۈچلۈك ھەم ئۇرۇش قىلىشتا تەجرىبىلىك ئادەم ئىكەن. ئۇ ئاز ساندىكى ئادەملىرىنى باشلاپ پېچانغا بالدۇر كېلىپ ماموتقا يارەملىشىدۇ، ئۇزاق ئۆتمەيلا پېچاننى ئالىدۇ.

شۇ چاغدا جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىگە قارشى تۇرپان، پېچان، توخسۇن رايونىدا بولۇۋاتقان ئۇرۇش مەھەللە-كەنتلەرنى ئاساس قىلغان ئىدى، ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى ئۆزبېكنىڭ كۈچىنى تارقىتىۋېتىشكە جۇرئەت قىلالمايدۇ. شۇڭلاشقا جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى

ئۇچۇن ئېيتقاندا، ۋەزىيەت بارغانسېرى جىددىلەشكەن. ئەسلىدە قۇمۇلدا تۇرغان، كېيىن يەتتە قۇدۇقتا تۇرغان شيۇك فايۇنىك لۇسى قوزغىلاڭچىلارنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن پىچانغا يۆتكەپ كېلىندۇ. شيۇك فايۇ خېلى كۆچلۈك ھەربى كۈچكە تايىنىپ، 1933 ـ يىل 1 ـ ئاينىك 5 ـ كۈنى پىچانغا ھۇجۇم قىلىپ كىرىپ چوك قىرغىنچىلىق يۈرگۈزىدۇ. ما شمىك قىسىملىرىنى باشلاپ تۇرپانغا يۆتكىلىدۇ.

تۇرپاننى ساقلاپ ياتقان قىسىملارنىك تۈھمەتچائى ما فۇمىك ماشە مىڭنى شەھەرگە ئېلىپ كىرىپ، تۇرپاننىك ھاكىمى دىك فېنۇۋ (لەقە جۈلۇق)نى شيۇك فايۇغا ئالاقە ئەۋەتىپ شەھەرگە ئېپكېلىشكە قىستايدۇ، شيۇك فايۇ ما فۇمىڭنىك ئۆزگىرىپ كەتكەنلىگىنى بىلمىگەچكە، قارامىلىق قىلىپ شەھەرگە كىرىپ، تىرىك قولغا چۈشىدۇ، ئۇزاق ئۆتمەي ئۆلتۈرۈلىدۇ. ما شمىك ئۆزىنى 36 ـ شىنىك ئالدىنقى سەپ باندىتلارنى تازىلاش باش قوماندانى دىۋېلىپ، ما فۇمىڭنى شەھەرنى قوغداش قوماندانى قىلىپ تەينىلەيدۇ. تۇرپاندا تۇرۇشلۇق قىسىملار ئېغىر تېپتىكى قوراللار بىلەن قوراللانغان، ما شمىك بۇ قورال ـ ياراقلارغا ئىگە بولۇپ، جەڭگىۋارلىغى بىردىنلا كۈچەيىپ كېتىدۇ. ئۇ ئەمدى كىشىلەرنى ئۆزىگە مايىل قىلىش ئۈچۈن، مىللى قىساس ئالدىغان قىرغىنچىلىقنى مەنئى قىلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقە رىدۇ، شۇنىك ئۈچۈن تۇرپان شەھىرى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىمايدۇ.

شيۇك فايۇنىك لۇسى تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، شېك شىسەي (بۇ چاغدا ئۇ جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن شەرقىي سەپىنىك باش قوماندانلىغىغا تەينىلەنگەن)نىك قىسىملىرى قۇمۇلدىن غەرپكە يۆتكىلىپ، ئۇزاق ئۆتمەيلا (2 ـ ئاينىك باشلىرى) تۇرپاننى ئالىدۇ.

شېڭ شىسەيمۇ شۇ چاغدا ئۆزىنىڭ قىسمىلىرىنىڭ ئاھالىنى ۋە ئەسىرلەرنى قىرغىن قىلىشنى چەكلىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بۇ چەكلەشلىرى تولۇق ئۇنۇم بەرمەيدۇ.

شېڭ شىسەي قىسمىلىرى تۇرپاننى بېسىۋالغاندىن كېيىن، خوجا نىيار بىلەن مامۇت بىرلىشىپ شىمالغا يۆتكىلىدۇ. ما شىمىڭ بىر قىسىم ئادەمنى چېقىرىپ ما جەنسائىنىڭ باشچىلىغىدا، توخسۇنىدىن قارا شەھەرگە كىرگۈزىدۇ، ئۆزى بولسا قالغان ئادەملىرىنى باشلاپ شىمال تەرەپكە ئاتلىنىدۇ، 1933 ـ يىل ياز ھارپىسىدا داۋانچىڭغا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇ يەردىكى قىمار ئويناپ تاماشا قىلىۋاتقان مۇھاپىزەتچى قوشۇنلارنى ئاسانلا ئەپلەپبتىپ، ئارقىدىنلا ئۆرۈمچىگە قاراپ يول ئالدۇ.

ئۇرۇش ئوتىنىڭ ئۇرۇمچىگە تۇتىشىشى

يۇقۇرىدا بايان قىلىپ ئۆتكەن قۇمۇل، تۇرپان قاتارلىق جايلاردا يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنى مەن كېيىنكى تەكشۈرۈشلەر ئارقىلىق ئىگەللىگەن. ما شىمىڭنىڭ ئۆلكە مەركىزىگە قىلغان ھۇجۇمىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن.

مەن گېرمانىيەدىن قايتىپ كەلگەندە، ئۆيدىكىلەر ماڭا جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىگە قارشى قوراللىق كۈچلەرنىڭ شەھەر ئەتراپىدا ھەركەت قىلىۋاتقانلىغىنى ئېيتقان ئىدى. دوجۇن مەھكىمىسى بىلەن دۇبەن مەھكىمىسىدىكى ئاغىنىلىرىمۇ ماڭا ھۆكۈمەت خاتا تەدبىر قوللانغانلىقتىن، مىچۇەن، سانجى ۋە ئۇرۇمچىدىكى نەنسەنلەردە نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ توپىلانغانلىغىنى، گەرچە ئۇلار "ئالامانلار"

بولسمۇ، لېكىن ئۆلكە مەركىزىگە ناھايىتى چوڭ تەھدىت سېلىۋاتقانلىغىنى، بولۇپمۇ ئۆلكە مەركىزىنى ئاشلىق، كۆمۈر بىلەن تەمىنلەشكە تېخىمۇ چوڭ تەھدىت سېلىۋاتقانلىغىنى ئېيتقان ئىدى.

مېنىڭ ئۆيۈم شەھەرنىڭ سىرتىدىكى نەنلىياڭدا ئىدى. شەھەر ئەتراپى تىنچىمىغاچقا، 1933 ـ يىل 1 ـ ئايدىن باشلاپ ھەربىي ـ ساقچىلار نەنلىياڭ ئەتراپىنى كېچىچە چارلاپ يۈرىدىغان بولدى. شۇڭا، كەچ كىرىش بىلەنلا كوچىلاردا ئادەم قالمايتتى. بەزى ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىسىنىڭ ئۆيى ـ جايلىرى دائىم تەكشۈرۈلەتتى.

شۇ چاغلاردا شىنجاڭ ئاھالىسى ئۇرۇش مالىمانچىلىغىغا ئىنتايىن سەزگۈر ئىدى. چۈنكى ھەر قېتىملىق ئۇرۇش مالىمانچىلىغىدىن كېيىن، ھامان مىللەتلەر بىر بىرىدىن قىساس ئالىدىغان قىرغىنچىلىق ئۇلۇغ نۇپۇلا كېلەتتى. بۇ چاغدا شەھەر ئەتراپىدا ئولتۇرۇشلۇق خەنزۇ ئاھالىسى ئارقا ـ ئارقىدىن شەھەرگە كۆچۈشتى، شەھەردە ئولتۇرۇشلۇق ئۇيغۇر، خۇيزۇ، قازاقلار دەككە ـ دۈككىگە چۈشۈپ، زىيانكەشلىككە ئۇچراشتىن ئەندىشە قىلاتتى. كوچىلاردا قەيەرگە بارسا، شۇ يەردە "خەلقنى تىنچلاندۇرۇش ئىلانى" ۋە "پىتنە ـ پاساتلار مەنئى قىلىنىدىغانلىغى، خىلاپلىق قىلغانلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدىغانلىغى" توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشلارنى ئۇچراتقىلى بولاتتى.

مەن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ بەشىنچى كۈنى، يەنى 1933 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى شەھەرنىڭ شەرقىي قۇۋۇغىدىن باشقا قۇۋۇقلىرىنىڭ ھەممىسى تاقالدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ كاتتۇنى تاۋ مىڭيۈ ماڭا، تۇرپاندىن شىمالغا ئاتلانغان دۈشمەنلەر شەھەرنىڭ جەنۇبىدىن 40 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى جىجىساۋغا يېتىپ كەلدى، نەنسەنگە ما جۈگىيىڭنىڭ ئادەملىرى كېلىپ، ئۇيغۇر، خۇيزۇ، قازاق قاتارلىق

مىللەتلەرنىڭ ئاھالىسىگە تەھدىت سېلىۋاتىدۇ، ئۇلار ناھايىتى كۆچلۈك ئىكەن، شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالى ئىنتايىن جىددى خەۋپ ئىچىدە قالدى، دىدى. ئۇ ئىنتايىن ھاياجانلانغان ھالدا، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ يارامسزلىغى ئۈنىڭ ئۈستىگە مەسىلىنى ھەل قىلالمايدىغان قورال كۆچىگىلا تايىنىۋالغانلىغى ئۈچۈن، ئۇچقۇننى يالقۇنغا ئايلاندۇرۇۋەتتى، ئەمدى ۋەزىيەتنى ئوڭشايدىغان بىرمۇ ئادەم ئوتتۇرىغا چىقىپ بۇ ھالەتنى يېغىشتۇرمايدىغان بولسا، ھەممىمىز بىراقلا تۇگىشىمىز، دىدى.

2ـ ئاي ئىچىدە ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت تەرەپتىن قاراشھەر قولدىن كەتتى، ۋالى نيۇ شى پۈتۈن ئائىلىسى بويىچە ئۆلتۈرۈلۈپتۇ، ئاقسۇنىڭ ۋالىسى شۇ يىشەندىن خەۋپ ئاستىدا قالغانلىغى توغرىسىدا جىددى تېلېگرامما كېپتۇ، دېگەن خەۋەرلەر كەلدى، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى بارىكۆلدە تۇرۇشلۇق چىن پىڭشيۇنى يۆتكەپ ئېپكېلىپ جەنۇبىي سەپ قىسىملىرىنىڭ باش قوماندانلىغىغا تەيىنلىدى، ئۇ ئاتلىق موڭغۇل ئەسكەرلىرىنى باشلاپ جەنۇبقا ماڭدى؛ شۇنىڭدەك قاراشھەرنىڭ موڭغۇل ۋاڭى شىلكىنى مۇئاۋىن قوماندانلىققا تەيىنلىدى. ئۇلار مەركىزدە شەھەر مۇداپىئە سىلكىبۇسى تەسىس قىلىپ، ئىلىق شۇھلەردىن بەي شۇجى شەھەر مۇداپىئە سىلكىسى قىلىپ تەيىنلەندى (بەي شۇجى فېڭ يۇشياڭنىڭ قىسىملىرىدا ھەربى ئەمەلدار بولغان، يۇرەكلىك ھەم قوپال ئادەم ئىدى). جىن شۇرېن دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ 3ـ زالغا كىرىۋالدى، ئۇنىڭ 5ـ ئىنىسى جىن شۇشىن بىلەن ج خ ئىدارىسىنىڭ جۇجاڭى لى يەنمىڭ ھە دەپ پۇل توپلاشنىڭ كويىغا چۈشۈپ، ئاشلىق بېسىمدارلىغى بىلەن شۇغۇللىنىپ، نۇرغۇن پايدا ئېلىۋاتاتتى. ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتتىكىلەر پايدىنىڭ پېيىغا چۈش-

كەن بۇ مەخلۇقلارنى ئۆلۈم ئالدىدا تۇرسىمۇ، يەنە پۈلغا دۇم چۈشە-ۋاتىدۇ، دەپ تىللايتتى.

ئۇ چاغدا مېنىڭ ئەھۋالىمۇ ئىنتايىن خەتەرلىك ئىدى، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ ئىشپىيونلىرى ھەر ۋاقىت مېنى نازارەت قىلىپ تۇراتتى، دوستلىرىمنىڭ كۆپىي بۇ يەردىن كېتىپ، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىگە قارشى قوراللىق ھەرىكەتكە قاتنىشىپ كەتكەن ئىدى.

مەن 1-ئاينىڭ 25-كۈنى ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەندە، خەيدەر شەھەر سىرتىدا مېنى كۈتۈۋالدى. ئۇ ماڭا دوستلىرىمنىڭ خەۋىرىنى يەتكۈزدى، مېنى شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن، جىن شۇرېن ھۆكۈ-مىتىنىڭ زىيانكەشلىك قىلىشىدىن پەخەس بولۇشىنى تاپىلىدى. ئۇ، ئالدىنقى كۈنى شەرىپخان بىلەن ئالدىمغا چىققانلىغىنى، توساتتىن بىرنەچچە قازاقنىڭ ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ، ھەسرەپ-ھۆمىدەپ، باي مولا تۇتۇلۇپ كەتتى، ئۆيىمۇ ئاختۇرۇلدى، ھازىر شەرىپخاننى تىنىتىشىپ يۈرىدۇ، دېگەنلىكلىرىنى دەپ بەردى. شەرىپخان ئالتايدىكى قازاق ئايمغىنىڭ ۋاڭى ئەلەنىڭ ئانا باشقا ئىنىسى بولۇپ، بويىنىڭ ئىگىزلىگى ئىككى مېتىردىن ئاشاتتى، شۇ چاغدا شىنجاڭ بويىچە داڭلىق ئۇزۇنتارا ئىدى. ئۇ گەرچە ئاقسۆڭەك ئائىلە-سىدىن كېلىپ چىققان بولسىمۇ، ئىدىيە جەھەتتە خېلىلا ئىلغار ئىدى. ئۇ ئۇرۇمچىدىكى موڭغۇل-قازاق مەكتىۋىنى تۈگەتكەن، شۇ چاغدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مەسلىھەتچىسى ئىدى. قولغا ئېلىنغان باي مولامۇ قازاق بولۇپ، خەنزۇ مەكتەپتە ئوقۇغان، موڭغۇلچىنى، خەنزۇچىنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇ چاغدا قازاق يېڭىنىڭ يېڭجاڭى ئىدى. خەيدەر يەنە ماڭا مۇنۇلارنى دەپ بەردى: شۇ چاغدا ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ، شەرىپخاننى ئۆيگە قايتۇرماسلىق، شۇ يەردىنلا ئالتايغا قايتۇرۇش

قارارىغا كېيىنۇ. مەن مۇشۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، ئەگەر شەرىپخان ئالتايغا سالامەت يېتىپ بارسىلا، چوقۇم قورالىلىق كۆچ ئۈيۈشتۇرۇپ، شۇ جايىنىڭ ئۆزىدىلا ئىش قوزغايدىغانلىغىغا كۆزۈم يەتكەن ئىدى. دوستۇم مەخسۇت تۇرپاندىكى سىڭگىمدە قوزغىلاڭ كۆتەرگەندىن كېيىن، ئۇنى بىزنىڭ ئەسلىدىكى ئېتىقادىمىزنى ۋە تەشەببۇسمزنى ئىگەللىيەلمەي قالارمىكىن دەپ، ئۇنىڭغا بىر پارچە خەت يېزىپ توغرا كۆرەش نىشانىسىنى كۆرسىتىپ بەرمەكچى ۋە شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا شەرقىي سەپىتە يۈز بەرگەن ۋەقەگە دائىر كونكىرت ئەھۋاللارنى ئۇقۇپ باقماقچى بولغان ئىدىم (ئۇ چاغدا مەن مەخسۇتنىڭ قۇربان بولۇپ كەتكەنلىگىنى تېخى بىلمەيتتىم). مەن بۇ ئىشنى تۇرپانلىق ھاشىمغا تاپشۇرغان بولساممۇ، لېكىن خېتىم يېزىلماي تۇرۇپ، ھاشىم بۇ ئىشنى ئۆزىنىڭ تۇققىنى ئەكىبەر (ئاشۇربن)گە ئېيتىپ قويۇپتۇ، ئۇ جىن شۇربن ھۆكۈمىتىنىڭ پايلاقچىسى ئىدى (ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ مۇداپىئەسى جىددىلىشىپ قالغان مەزگىللەردە، ئۇ ئادەملىرىنى ئېلىپ چىقىپ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆي-جايلىرىنى ئاختۇراتتى)، ئۇ بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ماڭا ھەيۋە قىلىپ باقتى. مەن قەتئى ئىنكار قىلدىم، ئۇنى ئادەمگە زىيانكەشلىك قىلما، دەپ ئەيىپلىدىم. ئۇ باشقا پاكىتلارنى قولغا چۈشۈرەلمىگەچكە، ماڭا يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تەھدىت سېلىشقا پېتىنالمىدى، بىراق مېنى تېخىمۇ قاتتىق نازارەت قىلدىغان بولدى (ئەكبەر شۇ چاغدا مەن بىلەن بىر قورادا ئولتۇراتتى، مەن، ئېھتىمال، جىن شۇربن مېنى نازارەت قىلماقچى بولۇپ، ئۇنى مەقسەتلىك ھالدا بۇ يەرگە ئورۇنلاشتۇرغان بولسا كېرەك دەپ ئويلىغان ئىدىم). شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تورپان، پىچانىنىڭ يوللىرىنى جىن شۇربن

هۆكۈمىتىنىڭ قوشۇنلىرى قامال قىلىۋالغاچقا، مېنىڭ مەخسۇتىقا خەت يېزىشىم ئۇچۇن ھىچقانداق ئامال قالمىغان ئىدى.

1 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنىدىكى ئالاقزادىلىق ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇرۇمچى خوددى بىر ئۆلۈك شەھەرگە ئايلىنىپ قالغان ئىدى، بازارلاردا ئەسكەرلەر ـ ساقچىلار ۋە شەھەرنى ساقلاش ئۇچۇن ۋاقىتلىق تەشكىل قىلىنغان سودىگەرلەردىن باشقا، ئۆتكەن ـ كەچكەنلەر ناھايىتى ئاز ئۇچرايتتى، سودا دۇكانلىرىنىڭ كۆپچىلىگى تاقالغان ئىدى، ئادەتتە كۆپ زاپاس ئاشلىق تەييارلىۋالالمىغانلار تېخىمۇ ۋەھىمىگە چۇشكەن ئىدى. بىر كۈنى شەھەرگە كىرىپ، بىرەيلەن بىر خالتا ئۇننى يۇدۇپ كېتىۋېتىپتۇ، ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ ئۇننى ج خ ئىدارىسىدا قۇرۇلغان ئاشلىق دۇكىنىدىن ئېلىپتۇ. ئەسلىدە ج خ ئىدارىسىنىڭ جۇجاڭى لى جۇجاڭ شۇ چاغدا جىن شۇشىن بىلەن بىرلىشىپ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ يۇقۇرى باھادا ئاشلىق سېتىپ كۆپلەپ پايدا ئېلىۋاتقان ئىكەن. ئۇ چاغدا قەيەردە ئاشلىق بولىدىكەن، كىشىلەر ئالتۇن ـ جابدۇقلىرىنىمۇ ئايمای ئاشلىققا تېگىشەتتى. كىمكى تەۋەككۇلچىلىك قىلىپ سەندۇبا (مىچۇەن)غا بېرىپ ئاشلىق ئېيكېلىدىكەن ياكى بىرەر كالىنى سويۇش ئۇچۇن شەھەرگە ئېلىپ ماڭىدىكەن، دائىم يول ئۇستىدىلا بۇلاڭغا ئۇچراپ كېتەتتى، ھەتتا ھاياتىدىنمۇ ئايرىلىپ قالاتتى. كىشىلەر شەھەر ئەتراپىدىكى رايونلارغا چىققاندا، بىرەر ملىتىق بولمىغاندىمۇ، بىرەر قىلىچ ياكى نەيزىنى ئېلىپ چىقىپ ئۇزىنى قوغدايتتى. بەزىدە ئالدىدىن بىرەر ئادەم چىقىپ قالسا، كۆپىنچە، ئاق ـ قارىسىنى پەرق ئەتمەيلا، ئالدى بىلەن توتۇش قىلىپ قارشى تەرەپنى جايلۇۋېتەتتى. ئەينى ۋاقىتتىكى ئۇرۇمچى ئەنە شۇنداق تېرورلۇق قاپلىغان، كىشىنى تىترەك باستۇ ـ

ردىغان مۇدهش دۇنيا ئىدى!

2ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئەھۋال تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتتى. 2ـ ئاينىڭ 21ـ كۈنى تاڭ سەھەردە ئاپام ھېنى چاقىرىپ، يىراقتىن ملتىق ئاۋازى ئاڭلانغانـدەك قىلىۋاتـقـۇ، سـىرتقا چىقىپ تىڭلاپ بېقىڭ، دىدى. مەن قوراغا چىقىشىمغا ملتىق ئاۋازى كۈچەيىپ قالدى، بىر تال ئوق ئىسقىرتىپ كېلىۋاتاتتى، ئاپام ئىككىمىز دەرھال ئۆزىمىزنى ئۆي تەرەپكە ئاتتۇق. ئۇزاق ئۆتمەيلا، تەرەپـتەرەپـتە ملتىق ئاۋازلىرى كۆتىرىلدى. بايا ما شىمىڭنىڭ قىسمىلىرى شەھەر بوسۇغىسىغا كېلىپ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلغان ئىكەن.

ملـتىق ئاۋازى سەل توختىغانـدىن كېيىـن، ئۆگـزىگە چىقىپ قارىسام، غەربىي شىمال تەرەپتىكى خۇڭسەن تۇمشۇغىدا قارا تۇتەڭ كۆتىرىلىۋېتىپتۇ، شىخابادا ئادەم، ئات ـ ئۇلاقلار ئۇ ياق ـ بۇ ياققا ئۇتۇپ كېـتـۇۋېتىپـتۇ، بىر يەرلەردىـن قىـر ـ چاپ دىـگەن ئاۋازلار كېـلىپ تۇراتـتى. كېيىن باشقىـلارنىڭ ئېيتقىشـچە، خۇڭسـەن تۇمشۇغىنى ساقلاپ ياتقان قىسىملار ما شىمىڭ قوشۇنلىرى تەرىپىدىن يوقىتىلىپ، تاغدىكى يۇخۇاڭ بۇتخانىسى ئوت ئىچىـدە كۆيۈپ تۇگەپتۇ. ما شـمىڭنىڭ ئەسكەرلىرى تۇڭگانلار مەيدانىدىكى سىمسز رادىـيو ئىستانـسىسىنى ئىگەللىـۋېلىپ، بېيىجىڭنىڭ سىرتىدىكى تۇپىلىككە جان تىكىپ ھۇجۇم قىلىپ "بىر پاي توپ بىلەن غەلبە قازانغان" ئىكەن. ئۇلار خۇڭسـەن تۇمشۇغىدا شەھەرگە قارىتىـپ ئوق چىقىرىـپ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلغان قوشۇنلارنى قوغداپتۇ، بىر قىسىم كىشىـلەر شەھەرنىڭ غەربىي شىمال ئىتىگىگە قىستاپ بېرىپ، سېپىلگە شوتا قويۇپ چىقىپتۇ. شەھەر مۇداپىئەسى سىلكىۋىسى سەپەرۋەر قىلىشقا بولىدىغان ئادەمـلەرنىڭ ھەممىسىنى سەپەرۋەر قىلىپ، سېپىلنىڭ سىرتىـغا ياكى ئۇسـ

تىگە چىقىرىپ شەھەرنى قوغداپتۇ. شۇ چاغدا شەھەرنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان قىسىملار ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى بىلەن قوشۇپ ھىساپلىغاندا مىڭ كىشىدىن ئاشاتتى، قورالىلىرىمۇ بىرقەدەر ياخشى بولۇپ، تاغ زەمبىرىكى، مىنامۇتلار بار ئىدى. بەي شۇجىنغا دۇبەن يامۇلىنىڭ سەنمۇسى چىن جۇڭ قاتارلىقلار ياردەمچى بولغان ئىدى.

2-ئاينىڭ 21-كۈنى چۈشتىن كېيىن، مىلىتىق ئاۋازلىرى سەل پەسىيىپ، كەچتە يەنە كۈچىيىپ كەتتى. ئائىلىدىكىلەر ھەممىسى ئۆيگە سۇقۇنۇۋالدۇق. 22-چىسلا تاڭ سەھەردە شەھەرگە قىلىنغان ھۇجۇم تېخىمۇ كۈچىيىپ كەتتى، زەمبىرەكنىڭ گۈمبۈرلىگەن ئاۋازى ئىشىك-دەرىزىلەردىكى ئەينەكلەرنى جالاقىلىتىۋەتتى. ئاستا ساناپ باقتىم، گۈمبۈرلىگەن توپ-زمبىرەك ئاۋازى 30-40 قا يەتتى، پىلىموتنىڭ ئاۋازى زادىلا توختىمىدى. مۇنداق زامانىۋى قورالىرىنىڭ ئىشلىتىلىشى ئۇرۇمچىنىڭ تارىخىدا تۇنجى قېتىم ئىدى. تاشقىرىدىن بىرسى كىرىپ، ماڭا، بىر بۆلۈك ئۆلكە قىسىملىرىنىڭ خۇڭسەن تۇمۇشۇغىنى قايتۇرۇۋالغانلىغىنى، شەرقىي دەرۋازىنىڭ سىرتىدىكى دۈشمەنلەرنىڭ ئۆلە-تىرىلىشكە قارىماي سېپىلگە يامىشىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. ئۇلارنىڭ تېخى چېكىنىدۇرۇلمىگەنلىگىنى، چوڭ كۆۋرۈكتىن ئۆسۈپ كىرگەن دۈشمەنلەرنىڭ "تۇڭگانلار مەھەللىسى"گە كىرگەنلىگىنى ئېيتتى. ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئۆلكە مەركىزىنىڭ مۇداپىئە قىسى تېخى دېگەندەك كاپالەتكە ئىگە ئەمەس ئىدى.

2-ئاينىڭ 22-كۈنى كېچىدە، مىلىتىق ئاۋازى توختىمايلا ئاڭلىنىپ تۇردى، ئاڭلىشىمچە، سېپىلگە ھۇجۇم قىلغان ئاساسىي كۈچ چوڭ كۆۋرۈككە، شىگۈچيۈەنگە ۋە ئۇنىڭغا يانداش يېپ ئىگىرىش زاۋۇدىغا

توپلىنىپتۇ. ئۇلكە قوشۇنلىرى توپ-زەمبىرەكلەرنىڭ مۇھاپىزىتى بىلەنلا سىمسىز رادىيو ئىستانسىسىنى، خۇگسەن تۈمشۇغىنى قايتۇرۇ-ۋاپتۇ. بۇگۈن دۈجۇن مەھكىمسى بىلەن دۇبەن مەھكىمسىدىكى ھۆكۈ-مەت خادىملىرى ئىچىدىكى قېرى، كېسەل، ئاجىزلاردىن باشقا-لىرىنىڭ ھەممىسى قىلىچ ئېلىپ سېپىلگە چىقىپتۇ، بىلىگدە بەلگىسى يوق ئادەملەر بولۇپمۇ ئاز سانلىق مىللەتلەر كوچىغا چىقالمايتتى. نۇرغۇن ئائىلىلەرنىڭ ئوزۇق-تۈلۈگى ئۈزۈلۈپ قالغان ئىدى، ھەتتا بەزىلەر تاماق ئىتىش، ئىسسىنىش ئۈچۈن ئۆيلىرىدىكى ياغاچ جاھازلارنى ئوتۇن قىلىپ قالۇەتكەن. بۇ چاغ قىش پەسلى بولغاچقا، كەمبەغەل-نامراتلارنىڭ تارتمىغان جاپاسى قالمىغان ئىدى.

2-ئاينىڭ 23-كۈنى شەھەر مۇداپىئە سىلكىنۈسى چوڭ كۆۋرۈك كوچىسىغا ئوت قويۇۋېتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن، ئۇزۇن-لۇغى بىر چاقىرىم كېلىدىغان "ئۆگگانلار مەھەللىسى" بىر دەمدىلا كۈلكە ئايلىنىپ كەتكەن. سېپىلغا ھۇجۇم قىلىۋاتقانلار دالدا بولدى-غان جايدىن ئايرىلىپ قېلىپ، غەربىي شىمال تەرەپكە قاراپ چېكە-نىشكە باشلىغان، شەھەرنى مۇھاپىزەت قىلىۋاتقان قىسىملار ئارقىسىدىن قوغلاپ زەربە بەرگەن، بۇ مالىمانچىلىقتا قىرىلىپ كەتكەن ئادەملەر، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، تەخمىنەن 2-3 مىڭغا يېتىدىكەن، نۇرغۇن ئانا-بالىلارمۇ ھاياتىدىن ئايرىلغان.

شەھەردىكى خانۇەيرانچىلىق ۋە چەتكە قاتنايدىغان يولىلارنىڭ ئېتىلىپ قېلىشى ئاھالىنى ماكانسىز-تاماقسىز قالدۇردى، ئۇلار "خەيرى ساخاۋەت جەمىيىتى"نىڭ ئومىچىغا تايىنىپ مۇشكۈل كۈن-لەرنى ۋاقتىنچە ئاران-ئارانلا ئۆتكۈزدى. سېپىلغا ھۇجۇم قىلىپ چېكىنىگەنلەر سەندۇاغا، سانجىغا بۇرۇلدى، غەربىي يول بىلەن

شمالي يولنىڭ هەممە يېرىنى ئۇرۇش ئوتى قاپلاپ كەتتى.

يېغىلىقتا ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن پاجىئەلىك ئەھۋاللار

جىن شۇربن مېنىڭدىن ھېچبىر خاتىرجەم بولالمايۋ، گېرمانىيىدىن قايتىپ كېلىپ ئەمدى ئىككى ئاي بولۇشىغا مېنى يەنە مېڭىشقا دەۋەت قىلدى. مەن جىن شۇربن تەختتىن ئاغدۇرۇلۇش ھارپىسىدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا مېڭىپ كەتتىم. كېيىن، شېڭ شىسەي تۇرمىسىدىن تېپىلغان كۇندىلىك خاتىرەمنى ۋاراقلاپ كۆرگەندە، شۇ يىللاردىكى يېغىلىقتا ئۇرۇمچى بىلەن ماناس ئارىلىغىدا بولغان پاجىئەلىك ئەھۋال يەنە كۆز ئالدىمدا گەۋدىلەندى. ئەمدى كىتاپخانىلارنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن، 1933 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن 4 ـ ئاينىڭ باشلىرىغىچە يازغان خاتىرەمدىن قىسقارتىلمىلار بېرەي.

3 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى بۈگۈن رەئىس جىن شۇربنىڭ ..... فۇگۈەنى رەئىسلىكى مېنى دەرھال ماڭىشقا، دەپ بەرگەن بۇيرۇغىنى ئېلىپ كەلدى. مەن: "بولىدۇ، مەن ئەتىلا ماڭاي" دېدىم. بۇنداق توساتتىنلا چەتئەلگە چىقىش خەۋىرى ئۆيدىكىلەرنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇردى، بولۇپمۇ ئاتام بىلەن ئانام قاتتىق ئەنسىرىدى. ئۇلار: "ھازىر ۋەزىيەت مۇنداق قالايمىقان تۇرسا، سەن كەتسەڭ، بىز قانداق قىلىمىز!" دېدى. مەن ئۇلارغا تەسەللى بەردىم. لېكىن بۇنىڭ ھېچنىمىگە پايدىسى يوق ئىدى. بۈگۈنكى كۈندە، پۈتۈن شىنجاڭلىقنىڭ تەقدىرىنىڭ نېمە بولىدىغانلىغىنى، چېقىش يولىنى قانداق تاپقىلى بولىدىغانلىغىنى كونكرىت يەشكىلى بولمايتتى!

بىزنىڭ ئەڭ مۇھىم ئەزايىمىز مەخسۇت قۇربان بولۇپ كەتتى، تاھىرىبەگدىن خەۋەر يوق، كېرىم چولاقھاجى قەشقەردە، ئۇنىڭ دىنمۇ خەۋەر يوق. ئۇلار ھازىر نىمە ئىش قىلىۋاتقاندۇ؟ كۆچلەرنى قانداق تەشكىللەۋاتقاندۇ؟ ھازىرقى ۋەزىيەت قانداق تەسىر پەيدا قىلار؟ بۇ ئىشلار ماڭا نامەلۇم. ئۇلار ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى بىرلىكسەپ تەشكىل قىلالىمىغۇ بەك ئوبدان بولاتتى. جاھاد- گىرلىكنىڭ بىزنى مۇستەقىل مۇسۇلمانلار دۆلىتى قۇرۇشقا كۈشكۈرتۈش سۇيىقەستىدىن ھوشيار بولۇشىمىز كېرەك. بىز بۆلگۈنچىلىك قىلماي، جۈڭگو بايرىغى ئاستىدا، ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشىمىز كېرەك. بۇ پىرىنسىپلىق مەسىلىنى دوستلىرىمغا بۇرۇنلا دىگەن، ئۇلارمۇ قوشۇل- غان، چوقۇم مۇشۇ پىرىنسىپ بويىچە ئىش كۆرىدۇ. لىكىن مەخ- سۇتنىڭ قۇربان بولۇپ كېتىشى خىزمىتىمىزگە ناھايىتى چوڭ زىيان كەلتۈردى. تاھىرىبەگ يۇڭاش ئادەم، ئۇ مەخسۇتتىن ئايرىلىپ تولىمۇ يالغۇزلۇق تارتتى. مامۇت (مەخسۇتنىڭ ئىنىسى) بولسا دىنغا بېرىلىپ كەتكەن ئادەم، ئۇنىڭ ئەتراپىدا پىرقىراپ يۈرگەن ئەكسىيەتچى بايلار، ئاخۇنلارنىڭ ئۇنىڭغا كۆرسەتكەن تەسىرى چوڭ. ئابدۇخالىق مجىتمۇ تۇرپاندا تىز پۈكمەستىن قەھىرمانلىق بىلەن قۇربان بولدى (ئۇنى جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ قىسىملىرى ئەسىرگە ئېلىپ، تۇرپان بازىرىدا ئۆلتۈرگەن. ئۇ ئۇلۇغ ئالىدىدا جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىگە قارشى شوئار توۋلىغان، ئەكسىيەتچى ھۆكۈ- مەتنىڭ جەزمەن يوقتىلىدىغانلىغىغا بولغان ئىشەنچىسىدىن تا قۇربان بولغىچمۇ يانمىغان ــ نەقىل كەلتۈرگەندە بېرىلگەن ئىزا- ھات). يۇ ۋېنبىن قەيەرلەردە يۈرىدىكىن، ئۇقىلى بولمايۋاتىدۇ. شەرىپخان ئالتايغا قايتىپ بارغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىگە قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ ئۇيۇشتۇرۇشىغا ئىشىنىمەن.

ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، جاۋ دېشۇ بىلەن بىرنەچچە قېتىم سۆھبەتلەشتىم، ئۇ ھازىرقى ھۆكۈمەت ئۆزگەرتىل-

مەيدىغان بولسا، شنجاڭ تېچلىنالمايدىغانلىغىنى بىلىدۈردى. بىراق بىز قانداق قىلىشىمىز كېرەك، بۇ ھەقتە چوڭقۇر سۆھبەتلىشەلمىدۇق. تاۋ مىڭيۆمۇ بىزنىڭ ئۈيگە كېلىپ مەن بىلەن سۆھبەتلىشىپ كەتتى، ۋەزىيەتكە قانداق تاقابىل تۇرۇش چارىسى ئۈستىدە پىكرىمىز تېخى بىردەك ئەمەس ئىدى. مۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، مەن ئۇشتۇمتۇتلا تۆلكىدىن كېتىپ قالسام، ئۇلار ئاڭلىسا ئەپسۇسلىنىدۇ، شۇڭلاشقا، مەن خەيدەرنى ئۇلارغا تونۇشتۇرۇپ قويدۇم، مەنسۇرمۇ كېلىپ بىر مەھەل سۆھبەتلىشىپ كەتتى①.

مەن خەيدەر بىلەن سۆزلىشىپ، ئۇنىڭغا ئىلاجى بار مېنىڭ نامىدا تاھىربەگ، كېرەم چوڭھاجى، يۈ ژېنبىن بىلەن ئالاقىلىشىپ كۆرۈشنى، ماۋۇت بىلەنمۇ ئالاقىلىشىپ بېقىشنى ئېيتتىم. ماۋۇت بىز بىلەن بىر پىكىردە ئەمەس. لېكىن بىز خىزمەت ئىشلەپ ئۇلارنى ئۆزىمىزگە جەلپ قىلىشىمىز كېرەك.

خەيدەر ئۆتكەنكى ئىشلارنى ئەسلەپ، ئۆتكەن يىل 11 ـ ئايدا مەخسۇتنىڭ تۇرپانغا مېڭىش ۋاقتىدا: "بۇرھان تېخىچە كەلمەيۋاتىدۇ، ئۇ تېزراق قايتىپ كەلسە ياخشى بولاتتى، ئەگەر ئۇ ئۇلۇغۇرۇپ كېلەلىسە، بىز تۇرپاندا ھاكىمىيەت تەشكىل قىلساق، ئۇنى رەھبەر قىلىپ سايلايمىز" دېگەن سۆزلىرىنى يەنە تىلغا ئالىدى. مەخسۇت شۇ چاغدا خەيدەرگە: "سەن دەرھال ئۇنىڭغا خەت يېزىۋەتكىن، ئۇ قايتىپ كەلسۇن! مەن تۇرپانغا بېرىپ قوراللىق قوزغىلاڭ ئۆيۈشـ

---

① مەنسۇر دۇكان خىزمەتچىلىگىدىن كېلىپ چىقىقان مۇنەۋۋەر ياش، كېيىنكى كۇنلەردە "12 ـ ئاپرىل" سىياسى ئۆزگىرىشىدىن كېيىنكى ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتكە ھەيئەت بولۇپ قاتناشقان، كېيىن چۆچەكىكە ھاكىم بولغان. 1937 ـ يىلى شىڭ شىسەي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، 1942 ـ يىلى تۇرمىدە زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان. كېيىن تىلغا ئېلىنىدىغان، 1935 ـ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن مەنسۇر بىلەن ئىسمى ئوخشاش.

تۇرىمەن، مەن قۇربان بولۇپ كەتسەم، باللىرىمنى ئۆزەڭلەرنىڭ باللىرىدەك كۆرۈپ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ قويۇڭلار" دىگەن ئىكەن. بۇ سۆزنى ئاڭلاپ كۆڭلۈم بۇزۇلدى.

مەن ئۆزەمگە ۋە قىزىم شادىيەگە پاسپورت ئېلىش ئۈچۈن، سوۋېت كونسۇلخانىسىغا بارغان ئىدىم. ئۇ يەردە كونسۇلخانىنىڭ ئائىلە تاۋابىتاتلارنى چېكىندۈرۈۋاتقانلىغىدىن، مۇئاۋىن كونسۇل ب. ئا. كولولېۋنىڭ ئائىلە تاۋابىتاتلىرىنى ئۆزىتىپ چۆچەكىكە باردىغان-لىغىدىن خەۋەر تاپتىم. ئۇلار بىلەن بىزنىڭ قارا ماشىنىمىزنىڭ ئۇلارنىڭ ئىككى قارا ماشىنىسى بىلەن بىللە مېڭىشىنى پۇتۇشۇپ قويدۇم.

شىنجاڭدىن مۇشۇنداق چىقىپ كېتىشكە خەلق ئالدىدا ئىنتايىن خىجىل ئىدىم. لېكىن كونسۇلخانىدىن قايتىپ كېلىۋېتىپ ئويلاپ كۆردۇم: ئىشپىيونلارنىڭ نازارىتى ئاستىدا تۇرۇۋاتقان ئەھۋالدا، تۇرپانغا بېرىشىم مۇمكىن ئەمەس؛ جىن شۇرېننىڭ بۇيرۇغىغا قارشى چىقىپ، زورمۇ-زور ئۇرۇمچىدە قالدىغان بولسام، بىرەر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۈ ياقتا تۇرسۇن. بەلكى شۇ ھامان ئەركىنلىكتىن مەھرۇم بولىمەن.

3 ـ ئايىنىڭ 28 ـ كۈنى ... كوچىدا كۆپىنچە جىن شۇرېننىڭ ئەسكەرلىرى ئۇ ياق ـ بۇ ياققا مېڭىپ يۈرىدۇ. بەزى ئەسكەرلەر ھازىر "زىۋازىلار" بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتقانلىغىنى، ئۆزلىرىنىڭ ئالدىنقى سەپتىن كەلگەنلىگىنى، ھەرقانداق ئادەمنىڭ شەھەر دەرۋازا-زىسىدىن چىقىشى مەنئى قىلىنىدىغانلىغىنى ئېيتتى. كىشىلەر بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئىنتايىن قورقۇپ كېتىشتى، سودىگەرلەر ۋە ئولتۇ-رۇشلۇق ئاھالە ئىشكىلىرىنى تاقۇۋېلىشتى. مەن ئەھۋال مۇنداق جىددى تۇرسا، بىز ماڭالمايدىغان ئوخشايمىز، دەپ ئويلاپ تۇراتتىم. لېكىن سائەت 9 دىن ئۆتكەندە، شوپۇر كېلىپ مېڭىشقا بولىدىغانلىغىنى ئېيتتى. ... شۇ كۈنى قاتتىق بوران چىقىپ

كەتتى، شەرقىي دەرۋازا تاقىلىپ قالغاچقا، بىز ئۇچ قارا ماشىنا بىلەن غەربىي دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتۇق.

ماشىنا چوڭ كۆۋرۈككە يېتىپ كەلدى، بۇ ئەتراپتىكى ئەھۋال ئىنتايىن پاجىئەلىك ئىدى ــ ئۇيغۇر ــ ئىمارەتلەر كۆيۈپ قۇرۇق تاملا قېپتۇ. ماشىنىمىز بىر دەم توختىدى، بۇلاڭ ــ تالاڭغا ئۇچرىغان يۇقىرالار بىزگە، 3 ــ ئايىنىڭ 21 ــ كۈنىدىن 23 ــ كۈنىگىچە 3 كۈن داۋام قىلغان ئۇرۇشتا 2 مىڭ 700 دىن كۆپرەك ئادەمنىڭ ئۆلگەنلىگىنى، جەسەتلەرنىڭ بايىلا يۆتكەپ كېتىلگەنلىگىنى ئېيتىپ بەردى. ئىلگىرىكى ئاۋات كوچا ئەمدى خۇددى بىر سۈرلۈك قەۋرىستانلىققا ئوخشاپ قېپتۇ. مەن بۇ پاجىئەلىك ئەھۋالنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ، كۆڭلۈمدە، مۇنداق مىللىي ئۆچمەنلىك قىرغىنچىلىغى قاچانمۇ تۈگەر؟ دەپ ئويلىدىم ۋە ئىختىيارسىز ھالدا، ئالدىنقى كۈندىكى بىر ئىش ئېسىمگە كەلدى: دۇبەن مەھكىمىسىدە جەن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ بىر ھەربىي ئەمەلدارىنى يولۇقتۇردۇم، ئۇ كۆپچىلىك ئالدىدا كۆرەڭلەپ ئۆزىنىڭ قانداق قىلىپ بىر "زىۋازى"نىڭ بالىسىنى دەس كۆتىرىپ دەرەخقە ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىگىنى تەسۋىرلەپ بېرىۋاتاتتى. مەن، ھازىرقى بۇ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت يەقتىلمايدىغان بولسا، مىللى ئۆچمەنلىك قىرغىنچىلىغى تۈگىمەيدۇ، دەپ ئويلىدىم.

... بىز ئېرگۈگغا يېتىپ كەلگەندە، ئىككى نەپەر ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكىرى ئۆچرىدى. ئۇلار، قۇرامىتاش دېگەن يەردە "زىۋازىلار" بار، پەخەس بولۇڭلار، دېدى. شوپۇر بۇ گەپنى ئاڭلاپ ماشىنىنى توختىتىپ ماڭماي تۇرۇۋالدى. ... بىرئازدىن كېيىن، ئارقىمىزدىن جەن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ يۈزدىن كۆپ ئاتلىق ئەسكىرى يېتىپ كەلدى، ئۇلار ئالدىمىزدىكى بىر يەرگە بېرىپ شەرقىي شىمال قوشۇنلىرىنى قارشى ئېلىشقا ماڭغان ئىكەن. بىز ئۇلار بىلەن بىرلىكتە ماڭدۇق. يول ئۈستىدە تۇرۇپ ــ تۇرۇپلا

پىلىموتنىڭ تاتا ـ تات قىلغان ئاۋازىدەك ئاۋاز ئاڭلاندى، بىر يەردە يەنە ئۇرۇش بولۇپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ‌ئۇق. كېيىن ئۇقساق، بۇ ماشىنىمزنىڭ چارقىغا تارتىلغان زەنجىرنىڭ مۇز توڭلاپ كەتكەن يولغا ئۇرۇلغاندا چىققان ئاۋازى ئىكەن، ھەممىمز پاراققدە كۈلۈشۈپ كەتتۇق.

چۈچەكتىن كېلىۋاتقان شەرقىي شىمال قوشۇنلىرى دىۋىيۇدا بىزگە يولۇقتى، جەن شۇرېن قوشۇنلىرى ئۈلارنى ئۆلكە مەركىزىگە ئېلىپ كەتتى. بىز ئىرگۈدىن چىقىپ ماڭغان مۇشۇ ئارىلىقتىكى يولدا ئادەمنىڭ، ئات ـ ئۇلاقنىڭ ئۆلۈكلىرىنى كۆپ ئۇچراتتۇق، كۆيدۇرۇلگەن ئۆيلىرىنىڭ ئىمارەتلىرى ۋە ھاۋىلارمۇ ئوچراپلا تۇردى. شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 3 دىن چارەك ئۆتكەندە سانجىغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ يەرنىمۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋال قاپلىغان ئىدى. ... شۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ يەردە يېقىندىلا ئۇرۇش بولۇپ، ئاھالىدىن مىڭدىن كۆپرەك ئادەم ئۆلۈپتۇ، ھۆكۈمەتكە قارشى قىسىلاردىن 5 ـ 6 يۈز ئادەم ئۆلۈپتۇ، جەن شۇرېن قىسىلىرىدىن قانچىلىك ئۆلگەنلىگىنى ئۈلار بىلمەيدىكەن. كوچىلاردىكى ئىت، ئات، ئېشەكلەرنىڭ ئۆلۈگىگە قاراشقا نەدىنمۇ چولا تەگسۇن، ئادەمـلەرنىڭ جەسەتلىرىلا كۆمۈلۈپتۇ. سانجى شەھرى ئادەمگە تولۇپ كېتىپتۇ، بۇنىڭ سەۋىۋى تۆت ئەتراپىتىكى خەنزۇلار شەھەرگە قېچىپ كىرىۋاپتۇ. ناھىيىلىك ھۆكۈمەت مىك تەسلىكتە بىزگە قونىدىغان جاي تېپىپ بەردى. بۇ يەردە جەن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ جەنۇبىي سەپ باش قوماندانى چېن پېڭشىۋۇنى كۆردۇق.

3 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ئۆزلەشتۈرۈلگەن 30 ئورۇس ئەسكىرى بىزنى بىر يەرلەرگىچە ئۇزىتىپ قويدى. يول ياخشى ئەمەس ئىدى، كۆۋرۈكلەر كۆيدۈرۈۋېتىلگەنلىكتىن، ھەر قېتىم دەريادىن ئۆتكەندە، ھەممىمز ماشىنىدىن چۈشۈپ، كۆۋرۈكنى ئوڭلىدۇق ياكى قار ـ مۇزلار ئۈستىدىن يول ئاچتۇق. سەندۇنىچى كۆۋرۈگىدە بىرنەچچە سائەت

ئىشلەپ ماشىنىنى ئاران ئوتكۈزدۇق. شۇ كۈنى كەچتە قۇتۇبىغا يېتىپ بېرىپ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە قوندۇق.

بۇ يەردە، 3 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنىدىن 14 ـ كۈنىگىچە ئىككى كۈن ئۇرۇش بولۇپتۇ، نۇرغۇن ئۇيغۇر ـ ئىمارەتلەر ئوت قويۇلۇپ كۆيۈپ تۈگەپتۇ. ھۆكۈمەتكە قارشى قوراللىق كۈچلەر شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىرگەن ئىكەن، بىراق ئوزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلەر كېلىپ قېپتۇ. ئۇلارنىڭ پىلىموتلىرى بولغاچقا، ھۆكۈمەتكە قارشى قوراللىق كۈچلەر بەرداشلىق بېرەلمەي، شەھەرنىڭ سىرتىغا چېكىنىپ كېتىپتۇ. ئىيتىشلارغا قارىغاندا، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئىچىدە ئىسمائىلـ نىڭ ئوغلى سىدىق زالىڭ بار ئىكەن.

سودىگەرلەر ئاقسىاقىلى ساماتنىڭ ئوغلى ھاجىئاخۇن كەلـ دى. ئۇ خوتۇن ـ بالىلىرى بىلەن شەھەرگە قامىلىپ قېپتۇ، ... ئۇنىڭ ئىيتىشىچە، ئوزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى شەھەردە ھېچكىمگە پاراكەندىچىلىك سالماپتۇ. ئۇلار كەتكەندىن كېيىن، لیۇ نىڭ قوماندانلىغىدىكى قىسىملار باستۇرۇپ كىرىپ، يەرلىكلەرنى چەتكە قېقىپتۇ. خەيدەر ئەپەندىنىڭ بۇ يەردىكى ئون نەچچە ساندۇق نەرسىسىنى بۇلاپ كېتىپتۇ ... ئۇ يەنە: "تۇنۇگۈن بىر ئەسكەر كىرىپ ھەيۋە قىلىپ، چوقۇم بىر ئايال تېپىپ بېرىسەن دەپ تۇرۇۋالدى؛ بۇگۈن يەنە بىر ئەسكەر كېلىپ، خوتۇنۇمنى باشقا بىر ئۇيغە سۆرەپ ماڭدى، ئوزەمنى ئېتىپ بېرىپ تارتىۋالدىم. كېيىن يەنە بىر ئەسكەر ئوسۇپ كىرىپ، 12 ياشلىق قىزىمنى دەپسەندە قىلماقچى بولدى" دىدى. ھاجىئاخۇن بۇ ئەھۋاللارنى دەپ يىغـ لاپ كەتتى، بۇلارنى ئاڭلاپ، يۇرىگىمگە پىچاق ئۇرۇلغاندەك بولۇپ كەتتى.

3 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ئەتىگەن سائەت 8 دە يولغا چىقتۇق، ..... يول بويىدىكى مەزىرلەر ئىنتايىن گۈزەل ئىدى، بوز تورغايلار ـ نىڭ ئاۋازى بوشلۇقتا ناخشىدەك ياڭرايتتى، ئوزىمزنى خۇددى

باهاردا سەپەر قىلىۋاتقاندەك ھىس قىلاتتۇق. بۇز تورغايلار باھارنى مەدھىيىلەۋاتاتتى، ئۇلار ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ شەھەر ئىچىدە ۋە سىرتىدا مىللى ئۆچمەنلىك قىرغىنچىلىغىنى تۇغدۇرغانلىغىنى نەدىنمۇ بىلىۋىن ...

ئىست تۇخۇلۇ! نىمە دېگەن قورقۇنچلۇق ئەھۋال! بۇ كىچىك يېزا بازىرىنىڭ كوچىسىدا قەيەرگىلا قارىساڭ، ئەر ـ ئايال، قېرى ـ ياشىنىڭ جەسىدى. بۇ بىگونا خەنزۇ دېخانلىرى ئالدىنقى كۈنى جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىگە قارشى قوزغىلىپ يېزا بازىرىغا ھۇجۇم قىلىپ كىرگەن خۇيزۇ، ئۇيغۇر، قازاق قوراللىق كۈچـلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن. مەن بازار ئىچىنى ئايلىنىپ چىقىپ، ئۆزۈم بايقىغان جەسەتلەرنى ھىساپلاپ باقىسام جەمئى 101 جەسەت چىقتى، ئەملىيەتتە، ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ سانى بۇنىڭدىنمۇ كۆپ بولۇشى مۇمكىن. بۇ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتنىڭ مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە بۆلگۈنچىلىك سالغانلىغىنىڭ نەتىجىسى ئىدى. خەلقنىڭ سىياسى سەۋىيىسى تۆۋەن ئىدى، ئۇلار نامراتلىقنىڭ، ئېزىلىشنىڭ مەنبەسى قەيەردە ئىكەنلىگىنى چۈشەنمەيدۇ. ھازىر ھاكىمىيەت ئەكسىيەتچى خەنزۇ ھۆكۈمرانلار سىنىپىنىڭ قولىدا بولغاچقا، باشقا مىللەتلەر خەنزۇلارنىڭ ھەممىسى ئوخشاش دەپ قارايدۇ، بۇ نىمە دېگەن خاتا قاراش! باشقا مىللەتلەر ئىچىدىكى بايلار، بەگلەر شۇ مىللەت خەلقىنى ئەزگەنگە ئوخشاش، باشقا مىللەتلەرنى ئېزىۋاتقان خەنزۇ ھۆكۈمرانلار سىنىپى خەنزۇلارنىمۇ ئېزىدۇ. ئېزىلگۈچى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەنپەئىتى ئىسلىدە بىر، ئۇلار ئوتتۇرىسىدا تالاش ـ تارتىش بولماسلىغى كېرەك، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇلار ئىتتىپاقلىشىپ، شىللىسىگە سىنىۋالغان ئادەملەرنى بىرلىكتە ئاغدۇرۇپ تاشلايدۇ، مانا مۇشۇلا ھەقىقى ئىنقىلاپ!

تۇخۇلۇدىن چىققاندىن كېيىن، ماشىنا پاتقاقا پېتىپ قالدى، بۇنىڭ بىلەن توپ ـ توغرا تۆت سائەت ھايال بولدۇق. كەچتە

ماناسقا يېتىپ باردۇق، ماشىنىلارنى ئاتخان شاگىيۇنىڭ ئۆيىگە توختاتتۇق، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مۇئاۋىن كونسۇلى بىلەن ئىككىمىز باۋدۇننىڭ ئۆيىدە قوندۇق.

ماناسىۋ بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۆچراپتۇ. جەن شۇرېن ھۆكۈمەتنىڭ قارشى قوراللىق كۈچلەر 3 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ماناسنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسىغا ھۇجۇم قىلىپتۇ. شۇ يەردە تۈرۈشلۇق قىسىملارنىڭ يېڭىجاڭى چې رۇڭ شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىۋېتىپ، ئۇلارنى كۈتۈۋاپتۇ. ئۇلار تېخى پۈتۈن شەھەرنى كونتۇرۇل قىلىۋالماستىنلا، ئۆلكەدىن چۆچەككە كېلىۋاتقان ئىككى قارا ماشىنا ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلەر بۇ يەرگە يېتىپ كېپتۇ. ئۇلار شەھەر ئىچىدە "زىۋازىلار" بارلىغىنى ئاڭلاپ، شەھەرگە قارىتىپ پىلىموت ئېتىپتۇ. جەن شۇرېن ھۆكۈمەتنىڭ قارشى قوراللىق كۈچلەر ئۇرۇمچىدىن چوڭ قوشۇن كېپتۇ دېگەن گەپنى ئاڭلاپ، قايتا ئىنچىكىلەپ تەڭ ـ تەڭلاپ باقماستىنلا، شەھەردىن چېكىنىپ كېتىپتۇ.

بۇ يەردىمۇ ئۇلتۇرۇلگەنلەر بار ئىكەن، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئۆيلىرىمۇ كۆيۈپ تۈگەپتۇ. ھاكىم شۇ چاغدىلا قېچىپ كېتىپتۇ، ئۇنىڭ ئېلىپ كېتەلمەي قالغان بىر قىزىنى بىر ئۇيغۇر ئادەم يوشۇرۇپ قويغان ئىكەن، جاھان تىنچلانغاندىن كېيىن، بۇ ئادەم ئۇلۇم خەۋپىدىن قۇتۇلۇپ قالغان بۇ قىزنى ئېيىقلىپ بېرىپتۇ.

3 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى ماناس دەرياسىدىن ئۆتۈپ، يول بويى تېچلىق مەنزىرىسىنى كۆردۇق، دىخانلار ئېتىزلاردا ئىشلەۋېتىپتۇ، ھەر بىر بېكەت، ئاشخانا، سەيياھلاردا نورمال تىجارەت بولۇۋېتىپتۇ، تىجارەتچىلەر خېرىدارلارنى ئان، مانتا قاتارلىق نەرسىلەرگە تەكلىپ قىلىۋېتىپتۇ.

شۇ كۈنى شىخۇغا يېتىپ باردۇق. شىخۇنىڭ ھاكىمى ما ۋېنگۇاڭ خۇيزۇ ئىكەن، ھەربى قوماندان خەنزۇ ئىكەن. ئۇ ھاكىمنى ئىسيان كۆتۈرۈپ قالارمىكىن دەپ ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىدىكەن.

4 ـ ئاينەك 1 ـ كۆنى كۆنـدۆلۆگـگە يېتىپ باردۇق. بۇ يەردە شەرقىي شىمال قوشۇنلىرىنى قارشى ئالىدىغان گەزەرمىلەر يوق ئىكەن، نۇرغۇن قارا ئۆيـلەر تىكىلىگەن ئىكەن. بىز بۇ يەردە بىر كېچە قونـدۇق. كېچىدە قاتـتىق بوران چىقىپ، تېمپېراتۇرا كۆپ تۆۋەنلەپ كەتتى. بىزنى قىرغىز زەگگە كاكەن كۆندە بىلەن موگـغۇل زەگگە ئىدىنجاپ كۆتۈۋالدى. بۇ يەردىـكى قىرغىزلار بۈنىگـدىن 220 يىل ئىلگىرى يەنى 18 ـ ئەسىردە ئالاتاۋدىن① كۆچۈپ كېلىپ ماكانلىـشىپ قالـغان. موگـغۇلـلار بىلەن ئۇزاق بىرگە ياشـغاچـقا، ئۇلار ئۆز تىلىنى ساقلاپ قالغاندىن باشقا، ئۇلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىـرى، تۇرمۇش ئۇسۇلى موگغۇللىشپ كەتكەن. شۇنىڭدەك، ئۇلار يېگىدىن كۆچۈپ كەلگەن چاغلاردا ھەممىـسى ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلاتـتى، ئەمدى ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ كۆپ قىسمى لاما دىنىنىڭ مۇرتلىرىغا ئايلىنىپ قېپتۇ، ئىسلام دىنىغا ئېتىـقات قىلىدىغانـلارنىڭ سانى كۆپ ئەمەس ئىكەن. يەرلىكلەرنىڭ ئېيتىشـچە، ھازىر موگغۇلـلار بىلەن بىللە ياشايدىـغان قىرغىـزلار 400 ئائىلىـدىن كۆپ ئىـكەن. مەن ئۇلاردىن قوللىرىدا ساقلاپ قويـغان جۇگغار تارىـخى ۋە شۇنىـگـغا دائىر باشقا ئەھۋاللار خاتىرىلەنگەن قولىيازمىلارنىڭ ۋە ھۆججەتلەرنىڭ بار ـ يوقلۇغىنى سوردىم. ئۇلار بىر تارىخ كىتابۇنىڭ بارلىغىنى، ئۇنىڭ باتۇر ئىسمىلىك بىرىنىڭ قولىـدا ئىكەنلىگىنى، ئەگەر تاپقىلى بولسا، بۇ كىتابنى ماڭا تەقدىم قىلىدىغانلىقلىرىنى ئېيتىشتى. مەن، مۇنداق قولىيازمىلار مۇھىـم تارىـخىي ماتىرىـيال. تېپىـلىپ قالسا، تېخىمۇ ياخشى بولاتتى، جايىدا ساقلاپ قويايتتۇق، دىدىم②.

4 ـ ئاينەك 2 ـ كۆنى دۆربىلجىنگە يېتىپ بېرىپ، سودىگەرلەر ـ

---

① سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قازاقىـستان رىبىپوبلىكىـسى تەۋەسىـدە بولۇپ، ئالمۇتىغا يېقىن.

② ئەپسۇسكى، ئۇلار بۇ قولىيازمىنى تاپالمىدى.

نىك ئاقسىلى ئابدۇل ئېزىزنىڭ ئۆيىگە چۈشتۇق. شى زوفۇن مېنى يوقلاپ كەلدى. بۇ ئادەم يېقىندا تۇرپاندا ما شىمگىغا ئۆتۈپ كەتكەن تۇغقىنىمىڭ ما فۇمىڭ (لەقەمى ما فۇمىڭ ساقال)نىڭ ئوغلى ئىدى. ئوغلى بولغاندا ئۆز ئوغلى ئەمەس، ئۇنىڭ خەنزۇ خوتۇنىنىڭ ئىلگىركى ئېرىدىن بولغان بالا ئىدى. ما فۇمىڭ ئۇنىڭغا ما خۇجىيۇ دەپ ئىسىم قويۇۋالغان. ئۇ يەنىلا ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى ئىسمى — شى زوفەن دېگەن ئىسمىنى قوللىناتتى. شى زوفەن چۆچەك-نىڭ سابىق ھاكىمى بولۇپ، قانۇنىنى بۇزۇپ خىيانەت قىلىپ، راسا بېيىۋالغان، ئۇ تۇرمۇشىغا، كېيىم-كېچەككە ئىنتايىن دىققەت قىلاتتى، خەلق ئۇنى بەك يامان كۆرەتتى. ئۇ شەپەرەڭدەك، خەنزۇلار ئىچىگە كىرسە، ئۆزىنى خەنزۇ دەۋېلىپ، شى زوفەن دېگەن ئىسمىنى قوللىناتتى؛ مۇسۇلمانلارنىڭ ئىچىگە كىرسە، ئۆزىنى خۇيزۇ دەۋېلىپ، ما خۇجىيۇ دېگەن نامنى قوللىناتتى. ھازىر ئۇ دۆربىلجىندە يەرلىكنىڭ شەرقىي شىمال قىسىملىرىنى كۆتۈۋېلىش مۇدىرى بوپتۇ.

4 — ئاينىڭ 4 — كۈنى كېچىدە چۆچەكىكە بېرىپ باردۇق. بۇ يەردىكىلەرنىڭ ئېيتىشچە، ئەتە قۇربان ھېيت ئىكەن، لېكىن كىشىلەرنىڭ كۆڭلى پاراكەندە ئىكەن. مۇسۇلمانلار ئىچىدە، قۇربان ھېيت بولغاندا، خەنزۇلار مۇسۇلمانلارنىڭ مەسچىتكە يىغىلىپ نامازغا ئوقۇۋاتقان پەيتىدىن پايدىلىنىپ ئۇلارنى بىراقلا قىرىپ تۇگەتكەندەك، دېگەن ئىغۋالار بار ئىكەن؛ خەنزۇلارنىڭ ئىچىدە بولسا، قۇربان ھېيت بولغاندا، مۇسۇلمانلار ئىسيان كۆتىرىپ، خەنزۇلارنى قىرغىدەك، دېگەن ئىغۋا بار ئىكەن. بۇنىڭدا ئەكسىيەتچىلەرنىڭ قەستەن ئىغۋا توقۇپ، جەمىيەتتە ۋەھىمە تۇغدۇرۇۋاتقانلىغى روشەن ئىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئاق ئورۇسلارنىڭ كاتتىۋېشى پونكىن بۇ جەھەتتە ئاجايىپ زور رول ئويناپتۇ. پونكىن شۇ يىلنىڭ باشلىرىدا تۇرپاندا خەلقنى باستۇرۇش ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ،

نۇرغۇن بىگۇنا ئاھالىنى قىرغان، ھەتتا ئانا ـ بالىلارمۇ ئۇنىڭ جاللاتلىق قىلىچىدىن قۇتۇلالمىغان ئىكەن. كىشىلەر يەنە ئۇنىڭ كۆپ نەرسىلەرنى بۇلاپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىشتى. ئەمدى ئۇ يەنە پىتنە ـ پاساتلارنى توقۇپ چىقىپ، شۇ يەردە قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرۇپ، توپىلاڭدا توقاچ ئوغۇرلىماقچى بولۇۋېتىپتۇ.

4 ـ ئايىنىڭ 5 ـ كۈنى بۈگۈن قۇربان ھېيىت، جىن شۇرۇبىن ھۆكۈمىتىنىڭ ئەسكەرلىرى مەسچىتىنىڭ ئۆگزىسىگە پىلىموتلارنى قۇرۇپ قويۇپ ھەيۋە قىلماقتا. دەسلەپ كىشىلەر قورققان بولسىمۇ، لېكىن كېيىن مۇسۇلمانلار يەنىلا مەسچىتكە كىرىپ ناماز ئوقۇدى. سائەت 10 دىن كېيىن، ئاھالە ئۆزئارا ھېيتلاشتى، بابرام ناھايىتى قىزىپ كەتتى.

چۈچەكتە بەزىلەرنىڭ ئاغزىدا، شەرىپخاننىڭ پارتىزانلىرى ئالتاينى كونتۇرۇل قىپتۇ، لېكىن ئەلەن ۋاڭ، زاكارىيىنىڭ ئوغلى ساغدۇللا ئەۋزى بىلەن شەرىپخاننىڭ پىكرى بىردەك ئەمەسكەن، دېگەن گەپلەر ئېقىپ يۈرۈپتۇ.

بۈگۈن رەئىس جىن شۇرۇبىنىڭ تېلېگرامىسىنى تاپشۇرۇۋالدىم، ئۇ مېنى چەتئەلگە تېز چىقىپ كېتىشكە دەۋەت قىپتۇ.

4 ـ ئايىنىڭ 8 ـ كۈنى سەپەرگە تەييارلاندىم.

يۇقۇرىدىكى بىرنەچچە بەتلىك خاتىرىدىن ئەينى ۋاقىتتىكى شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىدىن بىرئاز خەۋەر تاپقىلى بولىدۇ.

چۈچەكنىڭ شۇ چاغدىكى ۋالىسى جىن شۇرۇبىننىڭ يېقىن ئادىمى بولغان لۇ شياۋزۇ ئىدى، مەن ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتىم. ئەزەلدىن تەكەببۇر بۇ ئادەم تېخى جىن شۇرۇبن ھۆكۈمىتىنىڭ ئىستىقبالىدا ئانچە چوڭ مەسىلە يوق دەپ قارايتتى.

بىر ـ ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن چەتئەلگە چىقىپ كەتتىم.

بوران-چاپقۇن ئىچىدە داۋالغۇپ تۇرغان جىن شۇرىن ھۆكۈمىتى

جىن شۇرىن تەختكە چىققاندىن كېيىن، سىياسى كىرىزىستىن قۇتۇلۇشنىڭ ئوبدان ئۇسۇلىنى تېپىش بۇ ياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە ئۇرۇنلاشتۇرۇش جەھەتتە كەتكۈزۈپ قويغانلىغى ئۈچۈن، ھەر خىل ئىجتىمائى زىددىيەتلەرنى تېخىمۇ ئۆتكۈرلەشتۈرۈۋەتتى. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، جىن شۇرىن ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن تارتىپ تاكى گۈمران بولغانغا قەدەر، بوران-چاپقۇن ئىچىدە داۋالغۇپ تۇردى.

ئەنجىك ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان مۇناسىۋەت

جىن شۇرىن ئەنجىك ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە، كۆرۈنۈشتە ئەنجىك ھۆكۈمىتىگە بويسۇنىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، يەنىلا ياڭ زېڭشىن مائغان كونا يولدا مېڭىپ، گومىنداڭ تەسىرى كۈچىنىڭ شىنجاڭغا سىڭىپ كىرىشىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن توسىدى.

ياڭ زېڭشىن ئۆلتۈرۈلۈشتىن ئىلگىرى، ئەنجىدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ ئىش باشقۇرۇش باشقارمىسىنى تەسىس قىلىپ، شىنجاڭغا بىرقانچە قېتىم كەلگەن جېجياڭلىق چېن تۆڭنى بۇ باشقارمىنىڭ باشلىقلىغىغا، ئۇرۇمچىلىك جاڭ فېڭجېۋنى مۇئاۋىنلىغىغا تەيىنلىگەن ئىدى. جاڭ فېڭجېۋ كونا پارلامېنت ئەزاسى بولۇپ،

كېيىن جەنۇبىقا يۇرۇش قىلغانىدا قانۇنىنى قوغداش كېڭىشىنىڭ ئەزاسى بولغان، نەنجىڭ مىللى ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن قانۇن پالاتاسىنىڭ ئەزاسى بولغان. ياڭ زېڭشىن ئۆلۈپ ئۇزاق ئۆتمەيلا، چىەن تۆڭ خىزمىتىدىن ئىستىپا بەردى. جىن شۇرېن نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭغا تۇتقان پوزىتسىيەسىنى ئۇقۇپ ببقىش ئۇچۇن، ئۆزىنىڭ يۇرتدىشى ۋاڭ رۇيىنى نەنجىڭغا ئەۋەتىپ، ئىش باشقۇرۇش باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىغىغا قويدى (ۋاڭ فېڭجيۇنى قۇرۇق نامغا ئىگە باشقارما باشلىغى قىلىپ قويدى).

شۇ چاغلاردا شىنجاڭنىڭ سىياسى ساھەسىدە نەنجىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭغا قول تىقماقچى بولىتۇ دېگەن سۆز ـ چۆچەكلەر ئاز ئەمەس ئىدى. جىن شۇرېنىنىڭ قارىشىچە، بۇ سۆز ـ چۆچەكلەر ئاساسىزلا ئوتتۇرىغا چىقمىغان. ئۇ لۇ شياۋزۇغا مىنگۇ قۇرۇلغاندىن بۇيان، شىمالغا يۇرۇش قىلىشتىن كېيىنلا جۇڭگو بىرلىككە كېلىشكە يۇزلەنگەنلىگىنى، گومىنداڭ ـ ھۆكۈمىتىنىڭ ھوقۇقى كېڭەيگەندىن كېيىن، چېگرا رايوندىكى ئەھۋالارنى شىمال ملىتارىستلار ھۆكۈمىتىگە ئوخشاش ئۆز مەيلىگە قويۇۋەتمەيدىغانلىغىنى، شۇڭا نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ رايىغا بېقىپ ئىش كۆرۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا، شىنجاڭنى كونتۇرۇل قىلىدىغان كۈچىنى ئۆزى ساقلاپ قېلىشى كېرەكلىگىنى ئېيتقان. شۇڭا ئۇ لۇ شياۋزۇنى نەنجىڭغا ببرىپ ھەركەت قىلىشقا ئەۋەتكەن.

لۇ شياۋزۇ كېيىنكى كۈنلەردە شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدە يازغان بايانناممىسىدە، ئۆزىنى جىن شۇرېن نەنجىڭغا ئاساسەن نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنى جىن شۇرېننىڭ ساداقەتمەنلىگى ۋە چېگرا رايونىنى ئىدارە قىلىش قابىلىيىتىگە ئىگە ئىكەنلىگىگە ئىشەندۈرۈش ۋەزىپىسى

بىلەن ئەۋەتكەنلىگىنى بىلدۇرگەن. جىن شۇرىن باشقىلارنىڭ پايدىلىنىپ كېتىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئۇنىڭغا گومىنداڭنىڭ ھەرقايسى گۇرۇھلىرى بىلەن ئالدىراپ مۇناسىۋەت باغلىمايى، ئەگەر ياخشىسى نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆزىگە تۈتقان ھەقىقى پوزىتسىيىسى ۋە شىنجاڭ توغرىسىدىكى ھەقىقى غەرىزىنى بىلىپ كېلىشنى تاپىلىغان.

جىن شۇرىن ۋە ئۇنىڭ تايانچ كۈچلىرىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ئىچكى ۋەزىيەتكە بولغان قارىشى مۇجمەل ئىدى، ئۇلار يېنىكلىك بىلەن بىر تەرەپكە ئېغىپ كەتمەي، نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنى ئۆزىنىڭ شياڭ كۆيدۇرۇپ سەجدە قىلدۇرغان بۇتخانىسى قىلغاندىلا، ئاندىن ئىلگىرىلەش ياكى چېكىنىشتە يول تاپالماسلىقتىن ساقلانغىلى بولىدۇ، دەپ ئويلاشقان. شۇڭا 1930 - يىلى ۋاڭ جىڭۋېي، فېڭ يۈشياڭ قاتارلىق كىشىلەر شىمالىي جۇڭگودا ھۆكۈمەت ئۈيۈشتۇرۇپ جياڭ جېيشىغا قارشى ئۇرۇش قوزغاپ، جىن شۇرىندىن پوزىتسىيە بىلدۈرۈشنى سوراپ تېلېگىراممىا بەرگەندە، جىن شۇرىن جاۋاپ تېلېگىراممىسىدا بۇنى تەكەللۇپ سۆزلەر بىلەن رەت قىلىپ، شىنجاڭ ئەزەلدىن مەركەزگە قاراپ كەلدى، ئەگەر ۋاڭ جىڭۋېي مەركەزگە كەلسە، شىنجاڭ چىن قەلبىدىن ھىمايە قىلىدۇ، ھازىرچە ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈشكە پېتىنالمايدۇ، دېگەن.

گومىنداڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭغا راستىنلا قول ئۈزارتىش غەرىزىدە بولغان ئىدى، بەي چۇڭشى قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئىچكىرىدىن چىقىۋەتكەندىن كېيىن گەپ - سۆزلەر بىر مەزگىل ناھايىتى كەڭ تارقالغان ئىدى. ئەمما گومىنداڭنىڭ ئىچكى قىسمىدا گۇرۇھۇازلىق جىدەل - ماجىرالىرى بولۇپ تۇرغاچقا، ھېچكىم غەربىي شىمالغا بېرىشقا

ئۇنمايتتى. 1929 ـ يىلدىن كېيىن، جياڭ جيېشىنىڭ ئۆز كۆچلىرى ئۇستۇنلۇكنى ئىگەللەپ، ئىشنى سىياسى تەرەپتىن باشلاپ، گومىنداڭ شنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىسىنىڭ ھەيئەت ئەزالىرىنى ئېلان قىلدى. ئەمما ھەيئەت ئەزالىرى ئېچىدە بىرمۇ شنجاڭلىق بولمىغاچقا، جىن شۇرېن ئۇنى سىلىق گەپ بىلەن رەت قىلدى. كېيىن بىرنەچچە قېتىملىق سالا ـ سۇلا ئارقىلىق، جىن شۇرېن، لۇ شياۋزۇ، جۇ رۇيىشى قاتارلىقلار پىرقە بۆلۈمىگە تارتىلدى، ئۇنىڭدىن باشقا ئىچكىرىدىكى شنجاڭلىق ياشلاردىن گۇڭ بىچېڭ، بەي يۈشيۇ ۋە جىن شۇرېننىڭ يۇرتداشلىرىدىن لى چيا، ساۋ چېۋېن قاتارلىق كىشىلەر سەپلىنىپ، گومىنداڭ شنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقە ئىشلىرى ئالاھىدە ھەيئەتلىگىگە تەينىلەندى.

گومىنداڭ مەركىزىي پىرقە بۆلۈمى لى چيا ۋە ساۋ چېۋېنلارغا ئۇمىت باغلىدى، ئۇلارنىڭ ئىككىلىسى مەركىزىي سىياسى مەكتەپىنى پۈتتۈرگەنلەر ئىدى، چېن لىفۇ جياڭ جيېشى ئائىلىسىنىڭ كۆچىنى كېڭەيتىشىنىڭ ئاساسى قىلىشنى كۆزدە تۇتۇپ، مۇشۇ ئىككى ئادەم ئارقىلىق شنجاڭدا تەشۋىقات، تەشكىللەش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، شنجاڭدا ھەربىي ـ سىياسى، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ساھەسىدىكى بەزى تايانچىلارنى قولغا كىرگۈزمەكچى بولغان ئىدى. بۇ ئىش 1930 ـ يىلى يۈز بەرگەن ئىدى.

1931 ـ يىلى قۇمۇلدا ۋەقە يۈز بېرىپ، شەرقىي يول قاتنىشى توسىلىپ قالغاچقا، گۇڭ بىچېڭ، بەي يۈشيۇلار شۇ چاغدىكى تاشكەنتتە تۇرۇشلۇق باش كونسۇل شۇڭ گۈاڭ لۇ (بۇ كىشى كېيىن گومىنداڭ قانۇن پالاتاسىنىڭ ئەزاسى بولغان، چوڭ قۇرۇلتاي ۋازات بولۇشتىن ئىلگىرى تەيۋەنگە كەتكەن) بىلەن بىللە سوۋېت

ئىنتىساقى ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە كېلىۋالغاندىن باشقا، لى چيا، ساۋ چۈبىلار تاكى جىن شۇرىن تەختىتىن چۈشۈپ كەتكەنگە قەدەر شىنجاڭغا كېلەلمىدى. شۇنداق قىلىپ چېن لىۋۇنىڭ غەرەزلىرىمۇ كۆپۈككە ئايلىنىپ كەتتى.

شىنجاڭدا قۇرۇلغان ئۆلكىلىك ۋە ناھىيىلىك پىرقىلەرگە كەلسەك، ئۇلارنىڭ ھەممىسگە جىن شۇرىن ئەۋەتكەن ئادەملەر باشچىلىق قىلاتتى، بۇلار رەسمىيەت ئۈچۈنلا قۇرۇپ قويۇلغان ئىدى. بۇ يەردە، "12 ـ ئاپرىل" سىياسى ئۆزگىرىشىدىن كېيىن ئۇزاق ئۆتمەي، يېڭى ھۆكۈمەت ئېلان قىلغان سەككىز ماددىلىق ختاپنامىنى ئېيتىپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدۇ، بۇ ختاپنامە گۇڭ بىچېڭنىڭ قاتنىششى بىلەن تۈزۈپ چىقىلغان، بۇ ختاپنامە گومىنداڭنىڭ ئىدىيىسىگە قىسمەن ھالدا ۋەكىللىك قىلاتتى. نەنجىڭدىن گومىنداڭنىڭ پىرقە ئىشلىرى، تەشۋىقات قاتارلىقلارغا دائىر تارقاتقان ھۆججەت ـ كىتاپ ژورنال ـ لىرىنى بولسا ناھايىتى ئازلا ئادەم ئوقۇپ كۆرەتتى. نۇرغۇن كىتاپ ـ ژورناللارنى بولسا ناھايىتى ئازلا ئادەم ئوقۇپ كۆرەتتى، نۇرغۇن كىتاپ ـ ژورناللار ئاتالمىش ناھىيىلىك پىرقە بۆلۈمىدە دۆۋىلىنىپ ياتاتتى، "12 ـ ئاپرىل" سىياسى ئۆزگىرىشىدىن كېيىنمۇ تېخى پېچىتى بۇزۇلمىغان.

لۇ شىياۋزۇ ۋە گۇاڭ لۇ 1930 ـ يىلىدىن 1931 ـ يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا نەنجىڭ، شاڭخەيلەردە خېلى قاتتىراپ يۈرگەن بولسىمۇ، گومىنداڭ ئۇلارغا ھېچقانداق نەپ بەرمىگەن. قۇمۇل ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، جىن شۇرىن ھۆكۈمىتى نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە ئايرۇپىلان، تانكا، ئېغىر تېپتىكى قوراللارنى بېرىش توغرىسىدا تېلېگرامما يوللىغان بولسىمۇ، نەنجىڭ ھۆكۈمىتى پەسەنت قىلمىدى.

ما جۇڭيىڭنىڭ شنجاڭغا كىرىپ پاراكەندىچىلىك قىلغانلىغى ئۇستىدە جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە ما جۇڭيىڭنى بىرلىكتە يوقىتىش ۋە چەكلەشنى تەلەپ قىلىپ بىرنەچچە قېتىم تېلېگىراممىا يوللىغان بولسىمۇ، قىلچە نەتىجە چىقمىدى. 1931 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى يوللىغان تېلېگراممىدا مۇنداق سۆزلەر بار: "باندىت ما جۇڭيىڭ ئىلگىرى گەنسۇدا تۇرغان چاغدا، يا داچىنى ۋەكىل سۈپىتىدە خۇاڭخې دەريا‌سى قىرغىغدىكى ۋاڭ يىڭ باندىتلىرى بىلەن ئۇچرىشىشقا ئەۋەتكەن ھەمدە بىر قىسىم باندىتلىرىنى شنجاڭغا ئەۋەتكەن، يېقىندا يەنە يادا‌چىنى گۇاڭجۇغا، ۋاڭ يىڭنى ئىكىشيا‌غا، لى چىيەنىنى بېيپىڭغا، جاۋ فۇچېڭنى تىيەنجىنگە ئەۋەتتى. ئۇلار نۇرغۇن زاڭ پۇل ئېلىپ بېرىپ، ئۇنىڭغا مەخپى يوسۇندا قورال ـ ياراق سېتىۋېلىپ، غەربىي چېگرىنى قورشاپ پاراكەندە قىلماقچى. ما جۇڭيىڭ يېقىندا شنجاڭ چېگرىسىغا ئوغرىلىقچە كىرىپ، ھە دەپ بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىۋاتىدۇ، گەرچە ئۇلارغا زەربە بېرىلگەن بولسىمۇ، لېكىن نېيتىدىن يانمايۋاتىدۇ، خوشنا ئۇلكىلەرگە ئەسكەر چىقىرىپ، ئۇلارنى قورشاپ يوقىتىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىلسە." قىسقىسى، جىن شۇرېننىڭ نەنجىڭدىن كۆتكەن ئىشلىرىنىڭ بىرەرسىمۇ ئەمەلگە ئېشىش بۇ ياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە ما جۇڭيىڭ كېيىنكى كۇنىلەردە تېخى يېڭىدىن قۇرۇلغان 36 ـ شىنىڭ شجاڭى بولدى.

بۇنىڭدىن باشقا، جىن شۇرېن ھاكىمىيەت ئۇستىدە تۇرغان 5 يىل ئىچىدە، نەنجىڭ ھۆكۈمىتى چۇ مىنيىنى جۇڭگو ـ فرانسىيە تەكشۈرۈش ئۆمىكىگە قوشۇپ، شنجاڭغا پىرقە ئىشلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە ئەۋەتتى. چۇ مىنيى ئۇرۇمچىدە قىزغىن قارشى ئېلىنىپ، ئاخىرى گومىنداڭنىڭ شنجاڭ ئاز سانلىق مىللەت ياشلىرىنى

ئۆزىگە تارتىشىنىڭ باشلىنىشى سۈپىتىدە، ئۇيغۇر ياشلىرىدىن بىرنەچچىنى ئىچكىرىگە تېلىپ كەتتى.

يەنە 1931 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى نەنجىڭدا ئېچىلغان مىللى كېڭەش يىغىنىغا شىنجاڭدىن بىرنەچچە ۋەكىلنى① بەلگىلەپ قاتناشتۇرۇشىمۇ پەقەت ۋەزىيەتكە تاقابىل تۇرۇش ئۇچۇنلا بولدى.

سوۋېت ئىتتىپاقى قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەت

تاشقى مۇناسىۋەت جەھەتتىمۇ جىن شۇرېن ياڭ زىڭشىن يولغا قويغان سىياسەتكە ئەمەل قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن سودا ۋە دىپلوماتىسىيە مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ كەلدى. 1929 ـ يىلى شەرقىي مانجۇرىيە تۆمۈريولى ۋەقەسى يۈز بېرىپ، جۇڭگو ـ سوۋېت دىپلوماتىسىيە مۇناسىۋىتى ئۈزۈلگەندىن كېيىن، نەنجىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭدىن تاللاپ بەرگەن، مەركەز سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا تۇرۇشقا تەيىنلىگەن 5 كونسۇلنى قايتۇرۇپ كېلىش توغرىسىدا شىنجاڭغا تېلېگرامما ئەۋەتكەن ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭ دائىرلىرى جۇڭگو ـ سوۋېت مۇناسىۋىتىنىڭ بۈزۈلۈشى شىنجاڭنىڭ بىخەتەرلىگىگە تەسىر يەتكۈزۈپ قويارمىكىن دەپ، بۇ ئىشتىن ئۆزىنى چەتكە تارتتى. ئۇلار نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە: شىنجاڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان چېگرىسى ناھايىتى ئۇزۇن، چېگرىدا

---

① ۋەكىل بەش: جاڭ فېڭجيۇ (پىرقە)، ما گوفەن (سانائەت)، گۈاڭ لۇ (دىخانچىلىق)، جۇ بىڭ (سودا)، ۋاڭ رۇيى (مائارىپ).

مۇداپىئەسى ئاجىز، شەرقىي مانجۇرىيە تۆمۈرىولى ۋەقەسىگە ئارىلىشىپ قېلىشقا بولماس؛ ئۇنىڭ ئۇستىگە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا جۇڭگو مۇھاجىرلىرى ناھايىتى كۆپ، ئۇلار كونۇلـ
نىڭ خەيرىخاھلىغىدىن مەھرۇم بولۇپ قالسا كۈنى تەس بولىدۇ؛ مەركەزنىڭ غەرپتىكى چېگرىغا بولغان ئەندىشىدىن خالى بولۇش ئۈچۈن، شىنجاڭنىڭ ئالاھىدە ئەھۋالىنى نەزەردە تۇتۇپ، شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى قىسمەن تېچلىقىنى ساقلاپ قېلىشقا رۇخسەت قىلىشنى ئۆتۈنىمىز، دەپ جاۋاپ قايتۇردى، بۇ تەلەپكە نەنجىڭ ھۆكۈمىتى قوشۇلدى، شۇڭا جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى ئۇزۇلگەندىن كېيىنمۇ شىنجاڭـ
نىڭ تاشكەنت، ئالمۇتا، ئەنجان، شەمەي، زايسان قاتارلىق 5 جايىدا تۇرۇشلۇق كونسۇللىرى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچى، غۇلجا، چۆچەك، ئالتاي، قەشقەر قاتارلىق 5 جايدا تۇرۇشلۇق كونسۇللىرى ئۆز ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋەردى، شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى سودا بۇرۇنقىدەكلا داۋاملاشتى.

1931 ـ يىلى قۇمۇل ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، جىن شۇرېن ھەربى، مالىيە جەھەتلەردە ناھايىتى مۇشكۈل ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ بەزى ھەمشىرىكىلىرى، نەنجىڭ ھۆكۈمىتى بىزنىڭ مۇراجىئەتنامىزنى نەزەرگە ئالمىسا، شەرقىي شىنجاڭـ
دىكى ئۇرۇشنى ھازىرچە بېسىقتۇرۇش قېيىن بولۇپ قالىدۇ، ئەھۋال مۇشۇنداق كېتەۋېرىپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا تەسىر قىلسا، كېيىنكى ئىشلارنى يېغىشتۇرۇش قېيىن بولۇپ قالىدۇ، دەپ قارىدى. ئۇلار چەتئەلدىن ئايروپىلان، ئېغىر تېپىكى قورالىلارنى سېتىۋېلىپ، بۇ پاراكەندىچىلىكىتىن قۇتۇلۇش ئۈمىدى بىلەن، سوۋېت ئىتتىپاقى

بىلەن بولغان سودا مۇناسىۋىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتمەكچى بولدى. ئەمما خەلقارا مۇناسىۋەت جەھەتتىن ئېيتقاندا، شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى كېلىشىمسىز، بىر تەرەپلىمە سودا قىلىش ۋەزىيىتىدە تۇراتتى. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، 1920 ـ يىلى شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا ئىمزالانغان ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمنامىسى ئىلى دائىرىسى بىلەنلا چەكلىنەتتى. كېيىن ئىككى تەرەپ سودا كېلىشىمنى قايتا تۈزۈپ چىقىش توغرىسىدا بىرقانچە قېتىم مەسلىھەت قىلىشقان بولسىمۇ، كونكرېت نەتىجە چىقمىغان ئىدى. 1925 ـ يىلى شىنجاڭ دائىرلىرى يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چۆچەك، ئۇرۇمچى، قەشقەرلەردە سودا قىلىشىغا يول قويىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سودا ئورگانلىرى باشقا جايلارغا بېرىپ سودا قىلىدىغان ۋاكالەتچى خادىملىرىنى پات ـ پات ئەۋەتىپ تۇردى.

جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى دەل سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ياكى سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق باشقا دۆلەتلەردىن ھەربىي قورال ـ ياراق ۋە باشقا ماددى ئەشيالارنى كىرگۈزۈشكە تەييارلىنىۋاتقانىدا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سودا ۋەكىلى سالالسكى ئۇرۇمچىگە كېلىپ، شىنجاڭ دائىرلىرى بىلەن شىنجاڭ ـ سوۋېت سودا مۇناسىۋىتىنى ياخشىلاش توغرىسىدا مەسلىھەتلىشىشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۈردى. جىن شۇرېن بۇ سودا ئالاقىسى توغرىسىدىكى سۆھبەتنى مۇۋاپىتۇڭنىڭ بېجىرىشىگە تاپشۇردى. بۇ چاغدا نەنجىڭ ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈرمەكچىكە، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى بۇ قېتىمقى مەسلىھەتنىڭ ئۆتمۈشىنى نەنجىڭ تەرەپكە دوكلات قىلمىدى.

مۇ ۋېيتۇڭ شۇ چاغدا جۇڭگونىڭ تاشكەنتتە تۇرۇشلۇق كونسۇلى ئىدى (شنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن). ئۇ جىن شۇرېنىڭ ئىمكانىيەتىنىڭ بېرىچە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودا مۇناسىۋىتىنى كېڭەيتىش توغرىسىدا بەرگەن يوليورۇغى بويىچە، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سودا ۋەكىلى بىلەن مەسلىھەتلەشتى ھەمدە 1931 ـ يىل 10 ـ ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن «شنجاڭ ـ سوۋېت ئىتتىپاقى ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمى»نى ئىمزالدى.

مۇ ۋېيتۇڭ جىن شۇرېنغا شنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوستانە مۇناسىۋەتتە بولىدىغانلا بولسا، شنجاڭنىڭ چوڭ ۋەزىيىتىگە كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدىغانلىغى توغرىسىدا بىرنەچچە قېتىم تەكلىپ بەرگەن. ئۇنىڭ قارىشىچە، سوۋېت ئىتتىپاقى سودا جەھەتتىكى مەنپەئەتىنى كۆزلەپ، شنجاڭنىڭ ئىچكى جەھەتتە تىنچ بولۇشىنى ئۈمىت قىلاتتى؛ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودا مۇناسىۋىتىنىڭ كېڭىيىشى ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مالىيە كىرىمى ئۇچۇنمۇ پايدىلىق ئىدى. شنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ مالىيە كىرىمىدە چېگرا بېجىنىڭ نىسبىتى ھەممىدىن چوڭ ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا سودا جەھەتتە چەتئەلگە بىرئاز ئاسانچىلىق تۇغدۇرۇپ بېرىش ئارقىلىق چەتئەللىك شنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ۋە باشقا جەھەتلەرگە بولغان ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈشكە بولاتتى.

شۇ يىللاردا، سوۋېت ئىتتىپاقى شنجاڭنىڭ ئىچكى جەھەتتە تىنچ بولۇشىنى ھەقىقەتەن ئۈمىت قىلاتتى ھەمدە جاھانگىرلارنىڭ تەسىر كۈچىنىڭ كىرىشىنى توساش ئۈچۈن، شنجاڭغا ئىقتىسادىي ياردەم بېرىشنى خالايتتى.

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشقى سودىسىنى دۆلەت باشقۇراتتى.

شنجاڭ بىلەن بولغان سودا مۇناسىۋىتىدە، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەخسۇس سودا ئورگانلىرى شنجاڭدىكى شەخسلەر ياكى ھۆكۈمەت سودا ئورۇنلىرى بىلەن سودا توختىمى ئىمزالايتتى. ئۇلارنىڭ سودا قىلىشتىكى ئاساسىي ئۈسۈلى مالنى مالغا ئالماشتۇرۇش ئىدى، شنجاڭ ئۆلكە دائىرلىرى ئالاھىدە مالالار (مەسىلەن، ئايروپىلان، ئاپتوموبىل، ماشىنا قاتارلىقلار)نى سېتىۋالغاندىلا نەق پۇل تاپشۇراتتى. شنجاڭ سودىگەرلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشقى سودا ئورگانلىرى بىلەن مۇئامىلە قىلىش جەريانىدا، ئۆزئىنىڭ مەبلىغىنىڭ يەتمەيدىغانلىغىنى ھىس قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشقى سودا ئورگانلىرى بىلەن ھەر خىل سودا توختىمىنى بىر تۇتاش ئىمزالاش ئۈچۈن، 1929 ـ يىلى شنجاڭ ئۆلكە دائىرلىرىگە ئېكسپورت شركىتى قۇرۇش تەكلىۋىنى بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ نەتىجىسى چىقمىدى.

سوۋېت ئىتتىپاقى شنجاڭنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىغا ئېھتىياجلىق ئىدى. شنجاڭنىڭ ئىقتىسادى قالاق بولۇپ، زامانىۋى سانائىتى بولمىغاچقا، كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىدا چەتئەلنىڭ مالىلىرىغا كۆپرەك تايىناتتى، شۇڭا شنجاڭ يەنە غايەت زور يوشۇرۇن كۆچكە ئىگە سانائەت بۇيۇملىرى بازىرى ئىدى. 1925 ـ يىلىدىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى پەيدىن ـ پەي ئەسلىگە كەلدى، شنجاڭ بىلەن بولغان سودىسىمۇ پەيدىن ـ پەي ئېشىپ باردى، 1929 ـ يىلى ئىنقلابىتىن ئىلگىرىكى سەۋىيىدىن ئېشىپ كەتتى. 1931 ـ يىلى بىر يىلدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شنجاڭغا چىقارغان مالىلىرى 13 مىليون 954 مىڭ رۇبلى، شنجاڭدىن كىرگۈزگەن مالىلىرى 10 مىليون 212 مىڭ رۇبلى بولغان. شنجاڭغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، گەرچە كىرىم 3 مىليون 742 مىڭ رۇبلى ئاشقان

بولسمۇ، ئەگەر شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرى ئۇچۇن سوۋېت ئىتتىپاقىدەك مۇشۇنداق بازار بولمىغان بولسا، شىنجاڭنىڭ يەرلىك ئىقتسادى ۋە يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ مالىيە كىرىسى ئېغىر تەسىرگە ئۇچرايتتى. شۇڭا ئىككىلا تەرەپ سودا مۇناسىۋىتىنى ھۆججەت شەكلى بىلەن مۇقىملاشتۇرۇشنى ئۇمىت قىلاتتى.

بۇ كېلىشىمنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە:

1. سوۋېت ئىتتىپاقى سودا ئورگانلىرى ۋە گىراژدانلىرى ئۇرۇمچى، غۇلجا، چۆچەك، ئالتاي، قەشقەر رايونلىرىدا ئەركىن سودا ـ سېتىق قىلسا بولىدۇ ھەمدە ئۇلار مۇشۇ بىرنەچچە رايوندىن يەركەن، تۇرپان، قاراشەھەر، خوتەن، ئاقسۇلارغا ئادەم ئەۋەتىپ، شۇ يەرلەردىكى تىجارەتچىلەر، دۆكاندارلار بىلەن ئالدى ـ ساتتى كېلىشىمىنى تۈزۈش ۋە ئۇنىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا ھەيدەكچىلىك قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە؛

2. سوۋېت ئىتتىپاقى سودا ئورگانلىرى ۋە گىراژدانلىرىدىن مەيلى ھازىر ياكى كەلگۈسىدە بولسۇن، جۈڭگونىڭ ھازىر يولغا قويۇۋاتقان قانۇنى بويىچە ئېلىندىغان چېگرا بېجى ۋە باشقا ئىشانە پۇللىرى جۈڭگو تىجارەتچىلىرى ۋە دۆكاندارلىرىدىن ئۇستۇن بولۇپ كەتمەسلىگى كېرەك.

بۇنىڭدىن شىنجاڭغا كېلىدىغان مەنپەئەت شۇ بولدىكى، بىرىنچى، ئەگەر شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن سودا كېلىشىمى تۈزگەن ياكى كەلگۈسىدە سودا كېلىشىمى تۈزىدىغان 3 ـ دۆلەتتىن سودا خاراكتېرىغا كىرمەيدىغان مالىلارنى سېتىۋالغان ياكى توشۇغانىدا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زېمىنىدىن ئۆتكۈزۈشكە توغرا كەلگەندە، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىنتايىن دوستانە پوزىتسىيە

بىلەن تەكشۈرۈپ يول قويۇشنى ئۈمىت قىلىدۇ. ئۇ چاغدا جەن شۇرېن ھۆكۈمىتى دەل گېرمانىيە ۋە ئەنگلىيە بىلەن قورال-ياراق ۋە ماشىنا سېتىۋېلىش توغرىسىدا ئالاقە قىلىۋاتاتتى، بۇ نەرسىلەرنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زېمىنى ئارقىلىق شىنجاڭغا ئېپكىرىش مۇمكىن ياكى زۆرۈر ئىدى، شۇڭا كېلىشمىگە "ئۈمىت قىلىدۇ" دېگەن سۆز يېزىلدى. ئىككىنچى، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن توختامنىڭ خاراكتېرى بويىچە، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئېھتىياجلىق بولغان ھەر خىل ماشىنا-ئۈسكۈنىلەرنى شىنجاڭغا يەتكۈزۈپ بېرىشنى، شۇنداقلا ئوخشاش خاراكتېردىكى توختام بويىچە، شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئېھتىياجلىق بولغان تېخنىكىلارنى ئەۋەتىشنى ھەمدە شىنجاڭغا تېخنىك خادىملارنى تەربىيىلەپ بېرىشنى ئۈمىت قىلىدۇ.

بۇ كېلىشىم تۈزۈلگەندىن كېيىن، شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى سودا تېخىمۇ ئېشىپ باردى. 1932-يىلدىكى سودىنىڭ ئومۇمى سوممىسى ئالدىنقى بىر يىلدىكى 24 مىليون 166 مىڭ رۇبلدىن ئېشىپ 28 مىليون 3 مىڭ رۇبلىغا يەتتى، 1933-يىلى يەنە ئېشىپ 29 مىليون 648 مىڭ رۇبلىغا يەتتى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يەنە بىرنەچچە ئايرۇپىلان ۋە بىر قىسىم تىرانسپورت قورالىرىنى سېتىۋالدى.

بۇ كېلىشىم مەخپى ئىمزالانغان، جەن شۇرېن تەختتىن چۈشكەندىن كېيىنلا، ئاندىن ئېچىكىرىدىكىلەر ئۇنىڭدىن خەۋەر تاپتى. كېيىن جەن شۇرېننىڭ نەنجىڭدە قامىلىپ جازاغا تارتىلىشىدا ئۇنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مۇشۇ كېلىشىمنى ئۆز مەيلىچە ئىمزالىغانلىغىنى بىردىن-بىر جىنايىتى ھىساپلانغان.

جەن شۇرىن دەۋرىدە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە بۇنىڭدىن باشقا تىلغا ئالغۇدەك ئەھۋاللار كۆپ ئەمەس. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا تۇرۇۋاتقان جۇڭگو مۇھاجىرلىرى ۋە ھەر يىلى قەرەلى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىياغا بېرىپ ئىشلەيدىغان جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ سانى يەنىلا ناھايىتى كۆپ ئىدى. ئۇ چاغدا جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ ئۆزلىرى ئىشلەپ تاپقان پۇلىنى ۋەتەنگە پېرېۋوت قىلىش ۋە ئېلىپ كېلىش مەسلىسى ئەڭ چوڭ مەسىلە ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بۇ جەھەتتىكى چەكلىمىسى ناھايىتى قاتتىق ئىدى، جۇڭگونىڭ ئالمۇتا قاتارلىق جايلاردا تۇرۇشلۇق كونسۇللىرى مۇشۇ ئىش توغرىسىدا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن كۆپ قېتىم ئالاقىلاشقان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئىش سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دۆلەت سىياسىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا، زادىلا ھەل بولماي كەلدى. بەزى كونسۇللار جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ پۇلىنى يۆتكەپ بېرىش پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ پايدا ئالغان، بەزىلىرى ھەتتا جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ پېرېۋوت قىلىش ئۈچۈن ھاۋالە قىلغان پۇللىرىنى پۈتۈنلەي ھاپ ئېتىۋالغان. شۇ يىللاردا شىنجاڭدىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتىلگەن 5 كونسۇلنىڭ ھەممىسى دىگۈدەك مۇشۇ يول بىلەن كۆپ پۇلغا ئىگە بولۇۋالغان.

جەن شۇرىن تەختكە چىققاندىن كېيىن، چەتئەللىكلەر بىلەن بېرىش-كېلىش قىلىشتا، دەسلەپتە ھەقىقەتەن ناھايىتى ئېھتىياتچان بولدى. سوۋېتلىكلەرنى چېگرىداش، قاتناش قولايلىق بولغانلىقتىن، ئارتۇقچە توسمىغاندىن تاشقىرى، باشقا چەتئەللىكلەرنىڭ ئادەتتە شىنجاڭغا كىرىشىنى ھامان ھەر خىل چارە-ئۇسۇللار بىلەن توسىدى؛ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى بىلەن شىنجاڭغا كېلىشكە يول قويۇل-

غان چەتئەللىكلەرنىڭ پائالىيەت دائىرىسىنىمۇ ھەر خىل چارە-ئۇسۇللار بىلەن چەكلىدى. مەسىلەن، غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى ۋە جۇڭگو-فرانسىيە تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ ئەسلىدە تۈزۈلگەن شىنجاڭدىكى پائالىيەت پىلانى جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن تولۇق ئەمەلگە ئاشماي قالدى. ئەمما كېيىن، جىن شۇرېن خەلقنى قوراللىق باستۇرۇش خام خىيالىدا بولغاچقا، ئۇنىڭ پوزىتسىيىسى شۇنىڭغا مۇناسىپ ئۆزگەردى. خەلقە قارشى كونا-يېڭى مىلىتارىستلار ۋە سىياسى قارا نىيەتلەر مۇقەررەر تاشقى كۈچىنىڭ ياردىمىگە ئىگە بولۇشىنى ئىزدەيدۇ. بۇ بىر تارىخىي قانۇنىيەت بولۇپ قالغان.

جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى 1931-يىلى خەلقنى باستۇرىدىغان قورال-ياراقلارغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن ئۈچرىشىپ، ئەنگلىيىدىن نەق پۇلغا قورال-ياراق سېتىۋېلىشنى پۈتۈشكەن ئىدى. ئەنگلىيە بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا ئىشلەتكەن 2 مىڭ دانە مىلتىق، 40 مىڭ پاي ئوقنى شىنجاڭغا سېتىپ بەردى. بۇ قوراللار ئارقا-ئارقىدىن شىنجاڭ بىلەن ھىندىستان ئوتتۇرىسىدىكى تاغ يولىدىن خوتەن ياكى قەشقەرگە كىرگۈزۈلۈپ، ئاندىن ئۆلكە مەركىزىگە يۆتكەپ كېلىندى. بۇ قوراللار تاكى 1933-يىلى جەنۇبىي شىنجاڭدا ۋەقە يۈز بەرگەنگە قەدەر تولۇق يۆتكەپ بولۇنمىغان ئىدى، بىر قىسمى يول ئۈستىدە ھۆكۈمەتكە قارشى قوراللىق كۈچلەر تەرىپىدىن تارتىۋېلىندى.

جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ گېرمانىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى توغرىسىدا يۇقۇرىدا توختىلىپ ئۆتتۇم. مەن گېرمانىيىدىكى ۋاقتىمدا، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى شېرمېر شىركىتى بىلەن ئۈرۈمچىدە

ئېلىكتىر ئىستانسىسى قۇرۇش توغرىسىدا مەسلىھەتلەشكەن، بۇ شىركەت 1932 ـ يىلى زاۋۇت قۇرىدىغان جايىنى تاللاش، ئۆلكە مەركىزىگە يېقىن جايدىن چىقىقان كۆمۈر ۋە دەريا سۈيىنىڭ تەرىكىۋىنى تەجرىبە قىلىش ئۈچۈن شىنجاڭغا ئىنژېنىر ئەۋەتكەن. بۇ ئىنژېنىر تېخى شىخۇدىن چىققان نېفىتىنىڭ ئەۋرىشكىسىنى بېرلىنغا ئېلىپ كەتكەن. جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى ئۇ چاغدا گېرمانىيىنىڭ ئۇسكۇنىلىرىگە ۋە تېخنىك خادىملىرىغا تايىنىپ، شىنجاڭنىڭ كان مەھسۇلاتلىرىنى ئاچماقچى بولغان ئىدى، جىن شۇرېن 1932 ـ يىلى ئۇغلىغا ۋە ماڭا گېرمانىيەدىن بىرنەچچە كانچىلىق ئىنژېنېرى ۋە ئېلېكتىر ئىنژېنېرى تەكلىپ قىلىش توغرىلىق خەت يازغان ئىدى. ئۇ چاغدا گېرمانىيەدە ئىشسىز ئىشچىلار كۆپ بولسىمۇ، ئەمما ئىنژېنېر تەكلىپ قىلىپ ئېپكېلىش ئۇچۇن، ناھايىتى يۇقۇرى ئىش ھەققى ۋە يول خراجىتى تۆلەشكە توغرا كېلەتتى، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى پۇلنى چىقىرىشنى خالمايتتى. كېيىن مەن جىن شۇرېننىڭ ئۇغلى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بىرلا تېخنىكنى شىنجاڭغا تەكلىپ قىلدۇق. كېيىن شىنجاڭدىكى ئۇرۇش مالىمانچىلىغى كۇندىن ـ كۇنگە كۈچەيىۋەرگەچكە، گېرمانىيەدىن ئېلېكتىر ماشىنىلىرىنى سېتىۋېلىش ئىشى ئەمەلگە ئاشمىدى.

بۇنىڭدىن باشقا، جۇڭگو بىلەن گېرمانىيە بىرلىشىپ باشقۇرغان ياۋروپا ـ ئاسىيا ئاۋىئاتسىيە شىركىتى قۇمۇل، ئۇرۇمچى، چۆچەكلەردە ئاۋىئاتسىيە ئىستانسىسى قۇردى. بۇ شىنجاڭ ئۈچۈن ئېيتقاندا، ھەقىقەتەن چوڭ ئىش ئىدى، بۇ ئاۋىئاتسىيە ئىستانسىلىرى ئەسلىيەتتە شىنجاڭدا جاسۇسلۇق قىلىدى، كېيىن شېڭ شىسەي بۇلارنى تاقىۋەتتى.

ھۆكۈمرانلىق يادروسى: لىنىشيا گۈرۈھى ۋە ئۇنىڭ ئاساسىي "ئىداره قىلىش سياستى"

جەن شۇرېن ئۆزىنىڭ بىر يۈرتلۇقلار كىچىك گۈرۈھىنى ئۆز ھاكىمىيىتىنىڭ تۆۋرۈگى قىلغان ئىدى. جەن شۇرېن تەختكە چىقىپ ئىككى يىلدىن كېيىن، لىنشيالقىلارنى مەركەز قىلغان بۇ كىچىك گۈرۈھ، ئەملىيەتتە، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مالىيە، ھەربىي ۋە كادىرلار ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالدى.

بۇ كىچىك گۈرۈھنىڭ تايانچىلىرى ئىچىدە جەن شۇرېننىڭ 5 ـ ئىنىسى جەن شۇشەن ۋە ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى سۇي جاۋجىدىن باشقا، يەنە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىۋى لۇ شياۋزۇ، دىپلوماتىيە ئالاھىدە خادىمى چېن جىشەن، لۇجاڭ دۇ جىگولار بار ئىدى. لۇ شياۋزۇ، چېن جىشەن، دۇجىگولار لىنشيالقىلار ئىدى. لۇ شياۋزۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرىدا شىنجاڭغا كېلىپ ئۇرۇمچى ئايمىغىنىڭ تەپتىشى بولغان، ئاندىن كېيىن ئەمەلدارلىق سورۇنىدا گاھ ئۆسۈپ ـ گاھ چۈشۈپ 30 يىلنى ئۆتكۈزگەن، ھەرقايسى ساھە ـ دىكىلەر بىلەن ياخشى ياكى يامان بولسىمۇ مۇناسىۋەتلىشىپ تۇرغان، ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ ئەھۋالىنى برقەدەر پىششىق ئىگىلىگەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇنىڭ كونا ئىلىم جەھەتتە برقەدەر ئاساسى بولغاچقا، ئادەتتە دۆلەتنى ئىداره قىلىش يولى توغرىسىدا پاراڭ سېلىشنى ياخشى كۆرەتتى، جەن شۇرېن بىلەن تۇققانچىلىق مۇناسىۋىتىمۇ بار ئىدى، شۇڭا ئۇ مۇشۇ كىچىك گۈرۈھنىڭ ئاساسلىق ئادىمى بولۇپ قالغان ئىدى، ئۇ سىياسى جەھەتتە ئەقىل كۆرسىتىش ئىشـ

لىرىنىڭ ھەممىسگە دىگۈدەك ئارىلىشاتتى. مالىيە جەھەتتىكى ئىشـ
لارنى ئەڭ دەسلەپتە لىنشيالىق شۇ يىشەن باشقۇراتتى. شۇ يىشەن
خىلى كۆڭـلى تۇز ئادەم بولۇپ، ھۆكۈمەت ئىشـلىرىنى بىر تەرەپ
قىلىشتا جىن شۇرىنغا پۈتۈنلەي ئەگىشىپ كەتمەيتتى، كېيىن جۇ
رۇيشى مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرلىغىنا تەيىنلەندى. جۇ رۇيشى جىن
شۇرىن بىلەن قوڭدا بولۇپ، يېشى چوڭ ئىدى، بىرەر ئىش قىلىشتا
ئەگەشمەچىلىك قىلىپ، جىن شۇرىنىنىڭ سىزىغىدىن چىقالمايتتى. كې-
يىنكى ۋاقىتلارغا كەلگەندە ھەربىي ئىشلارنى جىن شۇرىن ئاساسەن
ئۆز چاڭگىلىغا ئېلىۋالدى، بىرنەچچە يىل ئىچىدە، تۆمۈرجاڭ، لۇجاڭ
دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆزىنىڭ يۇرتداشـ
لىرىدىن قىلدى، مەسىلەن، ۋېي جىنگو، جەن شىكۇي، ياڭ جېڭـ
جۇڭ، لى زۇشياڭ، مېڭ كېچياڭ قاتارلىق يۇقۇرى دەرىجىلىك ھەربى
ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى دىگۈدەك لىنشيالىقلار ئىدى. ھەتتا قۇمۇل
ۋەقەسىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان شوپۇل چېگرا ھەربى ئەمەلـدارى
جاڭ گوخۇمۇ لىنشيالىق ئىدى.

ئارمىيىنى قانداق تىزگىنلەش مەسىلىسى توغرىسىدا جىن شۇرىن
گۇ فېنغا بىر كۆنى مۇنداق دىگەن: "ياڭ جياڭجۇننىڭ ئېيتىشىچە
يۇمەن داخۇا شىنجاڭغا كېلىپ پەرمەتدار بولغاندا، ئۆزىنىڭ بىرمۇنچە
يۇرتداشلىرى ۋە يېقىنلىرىنى ئېلىپ كېلىپ، ئۆلكە مەركىزىدىكى
قىسىملارغا ئورۇنلاشتۇرغان ئىكەن. شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن
خۇنەنلىك لیۇ شيەنجۇننىڭ ئۆلكە مەركىزىدە قوزغىغان ئىسيانىدا
مەغلۇپ بولۇشىنىڭ ئاساسىي سەۋەبى ئۆلكە مەركىزىدىكى قىسمىلار-
نىڭ كۆپ قىسىم ئەمەلدارلىرىنىڭ يۇمەن داخۇانىڭ يېقىنلىرى
بولغانلىغى ئىدى، ياڭ جياڭجۇن يۇمەن داخۇانى دورىمىغان، ئۇ لى

يىنىڭ ئىشنى دەپ، يۈرتداشلىرىنى ھە دەپ چەتكە قاققان، نەتىجىدە ئۆزى زىياندىشلىقتا ئۇچرىدى." جىن شۇرېن، قورالىق كۈچ يات كىشىلەرنىڭ قولىدا تۇرغاندىن كۆرە، يۈرتداشلار ۋە يېقىنلارنىڭ قولىدا تۇرغىنى ئىشەنچلىكرەك، دېگەن. مۇشۇ نۇقتىنىنەزەرنى ئاساس قىلىپ، شىنجاڭنىڭ ھەربىي ئىشلىرىنى ـــ كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش، قىسىملارنى يۆتكەش، مائاش بەلگىلەش ـــ ھەممىسىنى ئۆزدىنىڭ 5 ـ ئىنسى جىن شۇشىنغا تۇتقۇزدى.

مەمۇرى جەھەتتىكى كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇشنىمۇ لىنىشيالىق كېچىك گۇرۇھ باشقۇرۇپ كەلدى. شۇ چاغدىكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بىرنەچچە ھەيئىتى مۇشۇ ئىشلاردىن خەۋەردار بولسىمۇ، ئۇلار ـ نىڭ بۇنىڭغا ئارىلىشىشى قېيىن ئىدى، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ پىشقەدەملىك سالاھىيىتىگە تايىنىپلا ئۆتەتتى، جىن شۇرېن ئۇلارنى قورچاق ئورنىدىلا ئىشلىتەتتى، خالاس. مەسىلەن، قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى يەن يۈشەن ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭدا ئەسلىگىدەك بىرمۇنەرسە قالدۇرۇش ئويى بىلەن، بىرنەچچە نۇسخا قۇرۇلۇش پىلانىنى تۈزگەن بولسىمۇ، لېكىن قۇرۇلۇشنىڭ ئەمىلىي چارە ـ تەدبىرلىرى يەنىلا جىن شۇرېن ۋە لۇ شىياۋزۇلار تەرىپىدىن بەلگىلەندى؛ ھەتتا گېرمانىيەدىن كانچىلىق ماشىنىسىنى سېتىۋېلىش، ئۆلكە مەركىزىدە ئېلېكتىر ئىستانسىسى قۇرۇش توغرىسىدا شېرمېر ئېلېكتىر شىركىتى بىلەن مەسلىھەتلىشىش ئىشلىرىمۇ جىن شۇرېن ۋە ئۇنىڭ يادروسى تەرىپىدىن قارار قىلىنغاندىن كېيىنلا يەن يۈشەنگە ئۇقتۇرۇلدى، يەنە مەسلەن، شۇ يىللاردا شىنجاڭدىكى ئالى بىلىم يۇرتى ـــ شىنجاڭ رۇسچە قانۇن ـ سىياسى مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى فېك لياڭ يۇننەنلىك بولۇپ، جىن شۇرېننىڭ تەختكە چىقىشىنى قوللاشتا

خىزمەت كۆرسەتكەنلىگى ئۈچۈن، جىن شۇرىنىنىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى بولۇپ قالغان ئىدى. بۇ مەكتەپكە نامىدا ماتاردىپ نازارىتى رەھبەرلىك قىلسىمۇ، ئەمىلىيەتتە بۇ مەكتەپ جىن شۇرىنىنىڭ بىۋاستە يولىيورۇغى بويىچە ئىش قىلاتتى. جىن شۇرىن ئۆزىگە كادىر تەربىيىلەش ئۈچۈن، بۇ مەكتەپنى ۋە ھەربى ئەپتىسەرلەر مەكتىۋى، دارىلمۇئەللىمىنى ئۆزىگە بېقىندۇرۇۋالدى. ئادەم ئىشلىتىش ھوقۇقىنى مەمۇرىيەتنى ئۆز قولىغا مەركەزلەشتۈرۈۋالدى. ماتاردىپ نازارەتىنىڭ نازىرى لىيۇ ۋېنلۇڭ بەزىدە غوتۇلداپ، بىكارچىلىقتا تازا تولا كىتاپ ئوقۇيدىغان بولۇپ قالدىم، دەپ قوياتتى.

رايون، ناھىيىلەرنىڭ مەمۇرى-ھەربى باشلىقلىغىمۇ، بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، ئومۇمەن لىنشيالىق كىشىلەر ياكى مۇشۇ گۇرۇھنىڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرى تەيىنلەندى.

بۇ گۇرۇھنىڭ شىنجاڭغا قىلغان ھۆكۈمرانلىغى ئاساسىي جەھەتتىن ياڭ زىڭشىن بىلەن بىردەك بولسىمۇ، لېكىن ئىشلەتكەن ۋاستىلىرىدە ئوخشىماسلىق بار ئىدى. جىن شۇرىنىنىڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرىنىڭ شىنجاڭ خەلقىغە تۇتقان پوزىتسىيىسىنى شۇ ۋاقىتلاردا ئەكسىيەتچى ئەمەلدارلار ئېچىدە تارقىلىپ يۈرگەن "ئۇچ ئېغىز ياخشى گەپتىن ئىككى قامچا ئەلا" دىگەن بىر جۈملە سۆزى بىلەن چۈشەندۈرۈپ بەرگىلى بولىدۇ. ئۇلار شىنجاڭ خەلقىنى دۆت، بەغەرەز دەپ قاراپ، تاكى ئۆزلىرى تەختىتىن چۈشكەنگە قەدەر ھە دەپ ئۆزىنىڭ قورال كۈچىگە خۇراپىلارچە ئىشىنىپ كەلدى.

زەئىپىلەشكەن ئىقتىدارسىز ئارمىيە

مەن يۇقۇرىدا جىن شۇرىنىنىڭ تەختكە چىقىقاندىن كېيىن

قوشۇنىنى تەرتىپكە سېلىش ۋە تولۇقلاشقا كىرىشكەنلىگىنى، قۇمۇل ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن يەنە چەتئەلدىن قورال-ياراق، تىراسپورت قوراللىرى ۋە ئايروپىلان سېتىپ ئېپكىرگەنلىگىنى ئېيتىپ ئۆتكەن ئىدىم. ئەمما ئىككى يىلدىن بۇيانقى ئۇرۇش مالىمانچىلىغا، ئۇنىڭ قوشۇنى مىللى قىرغىنچىلىقىنى كۈچەيتىش، ھۆكۈمەت غەزنىسىنى قۇرۇتۇشتىن باشقا، جىن شۇرپىنى قوغداش جەھەتتە ھېچقانداق رول ئوينىيالمىدى. 1933-يىل 3-ئايغا كەلگەندە، شېڭ شىسەي قوماندانلىغىدىكى تەخمىنەن 3 تۈمەن ئادەم تۇرپاندىن شىمالغا يۆتكىلىپ، فۇكاڭ، مىچۇەنلەردە ھەركەت قىلدى. بۇ بىر قىسىم قوشۇن قۇمۇل ۋەقەسىدىن كېيىن ئۇرۇش مەيدانىدا ساق قالغانلار بولۇپ، ئۆزىنى قوغدىيالمىغۇ، قالايمىقانچىلىقنى بېسىقتۇرۇشقا قۇربىتى يەتمەيتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ ئىززەت-ئابرويىنى تىكلەش، ئۆزىگە ئىستىقبال ئىزدەش بىلەن ئاۋارە ئىدى. ئەگەر ئۇنى يەنىلا جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىنىڭ ئەمر-پەرمانى ئاستىدا ئىش قىلدى دېسەك، بۇ ئۇنىڭ جىن شۇرېن ھاكىمىيتى بىلەن تەڭ تۆگىشىپ كېتىشتىن ئەندىشە قىلغانلىغىدىن بولغان ئىدى، خالاس! ئەگەر جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىنىڭ گۈمران بولۇشى ئۇنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا تەسىر يەتكۈزمەيدىغان بولسا، ئۇ جىن شۇرېنغا ئاداقىچە سادىق بولمايتتى. ۋاھالەنكى، ئۇنىڭ 1930-يىلى شىنجاڭغا تەكلىپ بىلەن كېلىشمۇ جىن شۇرېنىنىڭ سادىق غالچىسى بولۇشنى چىن كۆڭلىدىن خالىغانلىغىدىن بولغان ئەمەس ئىدى.

1933-يىلنىڭ باشلىرىدا قۇمۇلدىن چېكىنىپ چىقىپ گۇچۇڭنى

ساقلاۋاتقان لى خەيرۇنىڭ قىسملىرىدا تەخمىنەن 3 تۇەنىدىن 4 تۇەنىگىچە ئادەم بار ئىدى. ئۇنىڭ تايانچىلىرىنىڭ ھەممىسى گەنىۋلۇقلار بولۇپ، قوراللىرى ھەر ھالدا ياماڭ ئەمەس ئىدى، ئۇ چاغدا ئۇنىڭ ئاۋانگارت قىسمى يەتتە قاۋدۇق ۋە موري دەريا سى ئەتراپىدا تۇراتتى. بۇ قوشۇننىڭ جەڭگىۋارلىغى ئاجىز بولۇپ، دالا ئۇرۇشىغا ئاتلىنالمايتتى. باربكۆلدىن يۆتكىلىپ كەلگەن چىن پىنشىيۇ قىسملىرىنىڭ كۆپ قىسمى موڭغۇل ئاتلىق ئەسكەرلەر ئىدى. ئۇلار بىر مەزگىل داۋانچىڭدا تۇرغان، ئۇرۇمچى خەۋپلىك ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغاندا ئالماشتۇرۇلغان ئىدى. چىن پىنشىيۇ لى خەيرۇغا ئوخشاش قوشۇندىن ئۆزىنى چەتكە تارتىش پۈرسىتىنى ئىزدەپ، جىن شۇرېن ھاكىمىيتى ئۈچۈن كەتمەن چېپىشنى خالىمايدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇلكە مەركىزىنى مۇداپىئە قىلىۋاتقان قىسملار برقەدەر كۆچلۈك ئىدى، شەھەر مۇداپىئە سىلىكىبۇسىنىڭ سىلىكى بەي شۇجى مۇنتىزىم ئارمىيىدىن كېلىپ چىققان ئادەم بولۇپ، ئۇ قوماندانلىق قىلغان مېڭ كېچاڭ تۇەنى، لياڭ جىخۇڭ تۇەنىنىڭ ھەممىسى جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ ئاساسىي قىسملىرى بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ھەربىي ئىنتىزامى ناچار ئىدى، ھەر قېتىم بىرەر شەھەرنى ئالغاندا، چوڭ-كىچىك ھەربى ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى باي بولۇشنىڭ كويىغا چۈشەتتى، ئايرىم كىشىلەر مىللى قىرغىنچىلىق جەھەتتە ئۆزىنىڭ ۋەھشىلىك ماھارىتىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن ئىشقا سالاتتى. بۇ كىشىلەر جىن شۇرېن ھاكىمىيتىنىڭ ئىستىقبالىدىن ئىشەنچىنى ئۈزگەن، پەقەت يوقلىش ئالدىدىكى بىر دەملىك كۆڭۈل ئازادىلىگىنىلا ئىزدەيتتى. ئۇلارنى جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىدىغان كۆرە، جىن شۇرېن ھاكىمىيتىنىڭ گۈمران

بولۇشىنى تېزلەتتى دىگەن تۇزۇك!

ئۇرۇمچى ئەتراپىدىكى ناھىيىلەردە، مەسىلەن، سانجى، قۇتۇبى، فۇكاڭ، جىمسار قاتارلىق ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسدە بىر لىيە ئىن ياكى بىر يېگدىن قوشۇن بولسىمۇ، لېكىن قىسمەن ئەپتىسىزلەر يەنىلا ياڭ زېگشىن دەۋرىدىن قېپقالغان، تېخىچە شالاپ چىقىرىۋېتىلمىگەن خۇيزۇلار ئىدى، ئۇلار "پىشقەدەم جياڭجۇن" بار ۋاقتىدىكىدەك ئېتىۋارغا ئېلىنمىغاچقا، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنى ياخشى كۆرمەيتتى. مىللى قىرغىنچىلىقنىڭ تەسىر قىلىشى بىلەن بەزىلەر، مەسىلەن، يۇقۇ-رىدا ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتكەن ماناستىكى قوشۇننىڭ يېگجاڭى چى رۇڭ شۇ يەردە قوزغىلاڭ كۆتەردى؛ بەزىلىرى، مەسىلەن، جىمسارداً تۇرۇشلۇق قوشۇننىڭ تۆمەنجاڭى ماشۇفۇ (كېيىن ماجۈگيۈنغا تەسلىم بولغان) تەۋرىنىپ قالغان ئىدى.

بۇنىڭدىن باشقا، شىمالىي شىنجاڭدىكى مۇھىم ئەسكىرىي كۈچتىن يەنە ئىلىدا بوز يەر ئېچىش بېگى جاڭ پېيىۋەنگە قاراشلىق 4 تۇمەن ئادەم ۋە ئالتاي شەھەر مۇداپىئە بېگى ۋېي جېنگوغا قاراشلىق ئىككى تۇمەن ئادەم بولۇپ، ئۇلار ئۆزىنى قوغداش بىلەن بولۇپ كەتكەچكە، پۈتۈن ۋەزىيەتنى ساقلاشقا ئامالسىز قالدى. بولۇپمۇ جاڭ پېيىۋەن قۇمۇلدىن يۆتكەپ كېلىنىپ ئىسلىدىكى ۋەزىپىسىگە قويۇل-غاندىن باشلاپ، جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىنىڭ ئۆزىگە گۇمانلىق قارە-شىدىن نارازى ۋە خاتىرجەمسىز ئىدى. ئۇرۇمچى مۇھاسىرىدە قال-غاندا ئۇ بىرمۇ ئەسكەر ئەۋەتمىدى؛ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى تۇراقلىق بولماي، ئۇنىڭدىن يارىدەم تەلەپ قىلىنغاندىمۇ، ئۇ يەرلىك ئامانلىقنى ساقلاش، يۇلتۇز، مۇزداۋان قاتارلىق تاغ ئېغىزلىرىنى قوغداشنى بانا قىلىپ، ئەسكەر ئەۋەتىشنى رەت قىلدى.

جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىغا كەلسەك، قەشقەرنىڭ ۋالىسى ما شاۋۇنىڭ ئەسكىرىي كۈچى چەكلىك بولۇپ، جايلارنى تېچلاندۇرۇشقا مادارى يەتمەيتتى.

جەن شۇرېن قورال كۈچىگە تايىنىپ "توپىلاڭنى بېسىقتۇرۇش"قا ئۇرۇنۇپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئەملىي كۈچى چاغلىق ئىدى.

بۇ يەردە يەنە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك بولغىنى ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى. بۇ قوشۇننىڭ قۇمۇل ۋەقەسىدىن بۇيانقى جەن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ كۈچلۈك قوشۇنى دېيىشكە بولاتتى، لېكىن 1933 ـ يىلغا كەلگەندە، بۇ قوشۇننىڭ نىيەت ـ مەقسىدىمۇ جەن شۇرېن ھۆكۈمىتى بىلەن بىر يەردىن چىقماي قالدى.

ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى ئەل بولغانلاردىن تەشكىللەنگەن. ئەل بولغانلار دىگىنىمىز، ئاساسلىغى، شىنجاڭدا ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئاق ئورۇسلار ۋە باشقا ياۋروپالىقلارنى كۆرسىتىدۇ. بۇلار ئالدىنقى ئەسىردىن بولۇپمۇ روسىيىنىڭ 1917 ـ يىلىدىكى ئىنقىلاۋىدىن كېيىن شىنجاڭغا كۆچۈپ كىرگەن. ئۇلار ئاساسەن ئىلى، چۆچەك، ئۈرۈمچى، ئالتاي قاتارلىق جايلاردا ئولتۇراقلىشىپ قالغان. ئۇلارنىڭ ئىچىدە مال ـ بىساتى كۆپرەك بولغان ئاز ساندىكى كاپىتالىستلار بولغاندىن باشقا، كۆپچىلىگى دېخانچىلىق، قول سانائەت بىلەن شۇغۇللىنىش ياكى باشقىلارغا ياللىنىش بىلەن قوسۇنىنى باقاتتى، كېيىم ـ كېچەك، يىمەك ـ ئىچىمەك جەھەتتە ئۇمۇمەن ئۆزىنى ئۆزى بېقىپ كېتەتتى. بۇ كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى 1920 ـ يىلىدىن كېيىن رەسمىيەت ئۆتەپ جۇڭگو تەۋەلىگىگە ئۆتتى. زور كۆپچىلىگى دۆلەت تەۋەلىگى يوقلار ئىدى. ئۇلاردىن نۇرغۇن كىشىلەر ئەسكەر بولغان، بەزىلىرى چار روسىيە دەۋرىدە شياۋېي دە-

ريجىلىك ئەپتسەر بولغان، قۇمۇلدا ئۇرۇش ئوتى يالقۇنجاۋاتقاندا، بەزىلەر جىن شۇرىن ھۆكۈمىتىگە ئاق ئورۇسلارنى ئەسكەرلىككە ئېلىپ قوشۇن تەشكىللەش ئارقىلىق باندىتلارنى تازىلاش توغرىسىدا تەكلىپ بەرگەن. شۇ چاغدىكى بەزى دىپلوماتىك ئەمەلدارلار، مەسىلەن، شياۋ چاڭ، جاۋ دېشۇ، كې فۇجەي قاتارلىق كىشىلەر جىن شۇرىن ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن ئاق ئورۇسلارنىڭ باشلىقلىرى بىلەن سۆزلەشكەن ئىدى. شۇ چاغدىكى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئاق ئورۇسلارنىڭ ئاتاقلىق باشلىغى گېنېرىكىن نۇرغۇن كاپىتالغا ئىگە بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ياڭ زېڭشىن دەۋرىدىن تارتىپلا ھۆكۈمەت سورۇنلىرىغا ئارىلىشىۋالغان ئادەم ئىدى. ئۇ چار روسىيە دەۋرىدىكى بەزى ئەپتسەرلەر بىلەن بىرگە جىن شۇرىن ھۆكۈمىتىنىڭ تەلۈنى قوبۇل قىلىپ، 1931 ـ يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنى تەشكىل قىلدى. دەسلەپتە ئىككى لېيەن قۇرۇلۇپ جاڭ پېيىۋەن قىسىملىرى بىلەن شەرقتىكى قۇمۇلغا باردى. كېيىن كېڭىيىپ ئىككى تۈەن بولدى، ئانتونوۋ، پاپىنگوتلار تۈەنجاڭ بولدى؛ 1933 ـ يىلى ئۈرۈمچى قورشاۋدا قېلىشتىن ئىلگىرى يەنە كېڭىيىپ لۇ قىلىپ قۇرۇلدى. لۇ ئىشتاۋى ئۈرۈمچىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىغا جايلاشقان ئىدى.

ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ بەزىلىرى ئۆلكە قوشۇنىغا قوشۇۋېتىلىپ، ئۆلكە قوشۇنى بىلەن بىرلىكتە ئۈرۈش قىلدى، بەزىدە مۇستەقىلمۇ ئۈرۈش قىلدى. "12 ـ ئاپرېل" سىياسى ئۆزگىرىشىدىن ئىلگىرى، ئۈلارنىڭ كۆپ قىسمى ئۆلكە مەركىزىگە ۋە گۇچۇڭغا توپلاندى. ئۈلارنىڭ ئۈرۈش قىلىش تەجرىبىسى بولغاچقا، جەڭگىۋارلىغى جەھەتتە جىن شۇرىن ھۆكۈمىتىنىڭ قوشۇنى ئېچىدە

ئەڭ كۆچلۇك ھساپلىناتتى. بۇنىڭدىن باشقا 1932 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا، ئالتاي رايونىدىمۇ ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس قوشۇنلىرى تەشكىل قىلىندى، ئادەمى تەخمىنەن بىر لىيەن بولۇپ (ئاق ئورۇس سودىگەرلىرىنىڭ ئاقساقىلى كىنكېۋ لىيەنجاڭ بولغان)، ئۇلار ۋېي جېنگونىڭ قوماندانلىغىدا بولغان ئىدى.

ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس قوشۇنىغا ئەسكەر قوبۇل قىلىشقا ئاق ئورۇس سودىگەرلىرىنىڭ ئاقساقىلى مەسئۇل بولاتتى، يېشى ئۆلچەمگە توشقانلار (ئومۇمەن 30 ياشتىن تۆۋەنلەر)نىڭ ھەممىسىدە ئەسكەر بولۇش مەجبۇرىيىتى بولاتتى؛ پىدائى بولغۇچىلارغا ياش چەكلىمىسى قويۇلمايتتى، شۇڭا پىشقەدەم ئەپىتسەرلەرمۇ قاتناشقان ئىدى. جەن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىگە بېرىدىغان تەمىناتى برقەدەر ئۇستۇن بولۇپ، ماۋاشى ئادەتتىكى ئۆلكە ئارمىيىسىنىڭكىدىن بىر ـ ئىككى ھەسسە يۇقۇرى ئىدى.

ئۇ چاغدا ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىنىڭ غەلبىسىنىڭ ئانچە ئۇزاق بولمىغاچقا، شىنجاڭدا سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن چار روسىيە ئەپىتسەرلىرى ۋە بۇرژۇئازلار رومانوۋ خاندانلىغىنى دائىم ئەسلەپ تۇراتتى. ئۇلار ئارمىيىگە تايىنىپ ئۆزلىرىنى كۈرسىتىپ، شىنجاڭنىڭ سىياسى سەھنىسىگە قول تىقىشقا ئۇرۇنۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، كۈندىلەرنىڭ بىرىدە ۋەزىيەتتە ئۆزگىرىش بولسا، بۇ قوراللىق كۈچ چار روسىيىنىڭ تىرىلىشى ئۈچۈن بىر كۈچ بولۇپ قالىدۇ دەگەن خام خىيالدا بولۇشتى. 1933 ـ يىلى پاپىنگوت شېڭ شىەي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قامالغاندىن كېيىن، ئۆزلىرىنىڭ شۇ چاغدا مۇشۇنداق نىيەتتە بولغانلىغىنى تاپشۇرغان.

ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى بىرقانچە يىل ئۇرۇش

قىلدى، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۇرۇش جەريانىدا سەردىنلا بېيىپ كەتتى، لېكىن كۆپ ساندىكى ئەسكەرلەر ئىستىقبالى بولمىغان بۇ خىل ئۇرۇش-تىن ئاللىقاچان بىزار بولغان ئىدى. بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ئەسكەر بولۇشتىن ئىلگىرى خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرگەچكە، بالىدۇراق قايتىپ بېرىپ ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن جەم بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. 1933-يىلىغا كەلگەندە، ئۆلكە غەزنىسى تېخىمۇ قۇرۇقدىلىپ قالغاچقا، ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى تەمىناتىنى ئۆز ۋاقتىدا ئالالمىدى، ئەپتسەرلەر بىلەن ئەسكەرلەرنىڭ تۇرمۇشمۇ ناھا-يىتى قىيىن ئەھۋالدا قالدى. جەن شۇرېن ھۆكۈمىتى، بىر تەرەپتىن، ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىگە تايانسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇلارنىڭ ماددى تەلۈبىنى قاندۇرالمىدى، ئۇلارنىڭ ئەپتسەرلىرىگە ھېسسىيات جەھەتتە يېقىنلاشمىدى ۋە كۈتۈش جەھەتتە قائىدە-يوسۇن بويىچە ئىش قىلمىدى. پاپىنگوت، ئانتونوۋلار جەن شۇرېن ھۆكۈمىتىدىن ناھايىتى قاتتىق نارازى بولدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، 1933-يىل 2-ئايدا ئۇرۇمچى مۇھاسىرىدىن قۇتقۇزۇپ قېلىنغاندىن كېيىن، تۆھنجاڭ پاپىنگوت جەن شۇشىن بىلەن كۆرۈشۈپ، بېرىلمەي قالغان تەمىناتنى بېرىشنى تەلەپ قىلغان. ئۇ چاغدا جەن شۇشىن يېنىچە يېتىپ تازا ئەپيۇن تارتىۋاتقان ئىكەن، ئۇ بايىنگوتنىڭ كە-رىپ كەلگەنلىگىنى كۆرۈپ، ئولتۇرۇشقا بىر پۇتى بىلەن ئۆيدىكى ئورۇندۇقنى كۆرسىتىتۇ. پاپىنگوت ئۇ يەردىن چىقىپ باشقىلارغا، مەن بۇندىق ھاقارەتكە ئۇچراپ باققان ئەمەس، ھەقىقەتەن چىداپ تۇرالمىدىم، دەپتۇ.

بۇنىڭدىن باشقا ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى خەلقىنى ناھايىتى ۋەھشى يوللار بىلەن باستۇرغاچقا، خەلقنىڭ ئۆچ ئىلىشىدىن

ئەندىشە قىلاتتى، ئۇرۇمچى شەھرى قورشاۋدا قالغانىدا، شەھەر ئىچىدىكى ئاق ئورۇسلارنىڭ ھەممىسى ناھايىتى ئالاقزادە بولۇپ، قېچىپ كېتىشكە تەييارلانغان بولسىمۇ، لېكىن قاچىدىغان جاي تاپالمىغان ئىدى. بۇ ئەھۋال ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ باشقا بىر چىقىش يولىنى تېپىشىغا مەلۇم دەرىجىدە تۈرتكىلىك رول ئوينىدى

خارا‌پلىشىپ كەتكەن ئىقتىسات

بىرنەچچە يىللىق ئۇرۇش مالىمانچىلىغى يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىنى ۋەيران قىلىۋەتتى، دېخانلار بىر بولسا ئۇرۇش ئوتى ئىچىدە ئۆلدى، بىر بولسا سىرتقا قېچىپ كەتتى، ئىشلەپچىقىرىش قورالىلىرىنىڭ كۆپ قىسمى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچىرىدى، ئۇرۇقنىڭ كېلىش مەنبەسىمۇ ئۈزۈلۈپ قالدى، يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇرغان 1933 ـ يىلدىكى ئەتىيازلىق تېرىلغۇنى قىلالماسلىق كۆزگە كۆرۈنۈپلا تۇراتتى. تۇرپان ـ دىن قېچىپ چىققان خۇيزۇ دېخانلارنىڭ ئېيتىشىچە، تۇرپان، پىچان، توخسۇندا نۇرغۇن چوڭ كەنتلەردە بىر ئېغىزمۇ ساق ئۆي قالمىغان. دېخانلار يەنە قايسى ۋاقىتتا مالىمانچىلىق بولىدىغانلىغىنى بىلمىگەچكە، ئاشلىق تېرىمىغاندا ئاچ ـ يالىڭاچ قالىدىغانلىغىنى بىلسىمۇ، لېكىن ھاياتىنىڭ خەتەرگە ئۇچرىشىغا قارىماي يېزىغا قايتىپ بارغانلار ناھايىتى ئاز بولغان. ئۆلكە مەركىزىنىڭ جەنۇپ تەرىپىدىكى جىسىسىاۋ، سايۇپۇ دېگەن جايلارنىڭ ئەھۋالىغا كەلسەك، بۇ يەر ئەسلىدە 100 دىن ئارتۇق ئاھالىسى بار يېزا بولۇپ، ئەمدىلىكتە بۇ يەردە پەقەت خارابىلار ۋە قاغا ـ قۇزغۇنلارغا يەم بولغان ئۇستەخانىلارلا قالغان ئىدى.

ئۇرۇمچى ئەتراپىدىكى لېۋداۋان، سەندۇاۋباغا ئوخشاش ئاشلىق چىقىدىغان رايونلاردىكى ئاھالىنىڭ ئۆلكىلىرى ئۆلگەن، قېچىپ چىقىپ كەتكەنلىرى كەتكەن بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم قالمىغان ئىدى، بۇنى مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە سەندۇاۋادا ساقلىنىۋاتقان ئاشلىقنى ما شىمىڭ كۆيدۇرۇپ تۈگىتىۋەتكەن ئىدى. كىشىلەر "خەلق ئاشلىقنى خۇدادەك بىلىدۇ" دەيدۇ، لېكىن بۇ "خۇدا"نى ساقلاپ قالغىلى بولمايدىغانلىقى كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇرۇمچى مۇھاسىرىدە قالغاندا، ئاشلىق قەھەتچىلىگى ئەڭ يۇقۇرى پەللىگە يەتكەن ئىدى، مۇھاسىرىدىن قۇتۇلغاندىن كېيىن، گەرچە يېقىن جايلاردىن بىر قىسىم ئاشلىق يىغىپ كېلىنگەن بولسىمۇ، مەسىلە ھەل بولمىدى. شۇ كۈنلەردە ئۇرۇمچىدە 200 مىڭغا يېقىن نوپۇس بولۇپ، ھەر كۈنى 200 مىڭ جىڭ ئاشلىق (كۈنلۈگىگە 500 دادەن ئاشلىق) بىلەن تەمىنلەشكە توغرا كېلەتتى. ئاھالىدىن بەزىلەر جىددى ئەھۋالدىن ۋاقتىنچە قۇتۇلۇش ئۈچۈن، ئالتۇن-كۈمۈشتىن ئىشلەنگەن زىنnەت بۇيۇملىرىنى ئاشلىققا تېگىشكەن، بىر دانە ئىككى-ئۈچ مىسقال كېلىدىغان ئالتۇن ئۇزۇككە بەزى ۋاقىتلاردا 100 جىڭ ئۇن تېگىشكىلى بولمايتتى. نۇرغۇن ئاھالە ۋە سىرتتىن قېچىپ كەلگەن مۇساپىرلار "خەيرى-ساخاۋەت ئۇيۇشمىسى"نىڭ ئۇماچلىرى بىلەن جان باقاتتى. جەن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسى مەركىزىدە ئەھۋال مۇشۇنداق بولغاچقا، بۇ مەركەز بىلەن ئۇنىڭ يېقىن ئادەملىرىنىڭ ئالاقىسى كارغا كەلمەي، جايلاردىن ئاشلىق ئېلىپ بېرىشكە ئامال قىلالمىدى.

جەن شۇرېن ھۆكۈمىتى ھەربىي ۋە مەمۇرى خىراجەتتە، شۇ چاغدا، ئاساسلىغى، قەغەز پۇل چىقىرىش ماشىنىسىغا تايىناتتى. 3 سەرلىك،

5 سەرلىك (1932 ـ يىلى)، 10 سەرلىك (1933 ـ يىلى) قىممەتتىكى ئۇلكە پۇلى چىققاندىن كېيىن، قەغەز پۇل بارغانسېرى پاخالاشتى. بىر سەر ئالتۇنلۇق باھاسى 1932 ـ يىلدىكى 700 سەر ئۇلكە پۇلىدىن 4 مىڭ سەرگە چىقتى، بىر يۈەنلىك كۈمۈش تەڭگىنى 40 ـ 50 سەر ئۇلكە پۇلىغا تېگىشكىلى بولاتتى. كۇنىدىلىك تۇرمۇشقا لازىملىق تۇرلۇك ماللارنىڭ باھاسىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ ئۇرلەپ كەتتى، سودىگەرلەر زىيان تارتىشتىن ئەنسىرەپ، ماللىرىنى بېسىپ قويۇپ ساتمىدى، بەزىلىرى دۇكانلىرىنى تاقاپ تىجارەتنى توختاتتى.

مائاشقا تايىنىپ ياشىغۇچىلار ۋە ئاددى پۇقرالار ئۇلكە پۇلىنىڭ پاخالىشىشىنىڭ تەسىرىگە ئەڭ چوڭقۇر ئۇچرىغانلار ئىدى، ئۇلار جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى ئۇستىدە توختالغاندا ئىنتايىن قاتتىق نارازىلىق كەيپىياتىنى بىلدۈرەتتى. ھۆكۈمەتنىڭ بەزى خەنزۇ خىزمەتچىلىرىنىڭمۇ، جىن دۇبەن تەختكە چىققان 5 يىلدىن بۇيان كۆرسەتكەن خىزمىتى شۇ بولدىكى، ئۇرۇش مالمانچىلىغى بارغانسېرى ئەدەپ كەتتى، ئۇلكە پۇلى بارغانسېرى پاخالاشتى، ئۇنىڭ غەزنىسىدە ئالتۇن ـ كۈمۈش بولسىمۇ، لېكىن قەغەز پۇلنى كۆپلەپ بېسىپ خەلقنە زىيان سالدى، ئەمدى، ئۇ ئانچە ئۇزاق ھۆكۈم سۈرەلمەسمىكىن، دېيىشەتتى.

جىن شۇرېننىڭ ئۇزىدە ۋە ئۇلكە غەزنىسىدە كۆپلىگەن ئالتۇن ـ كۈمۈشنىڭ بارلىغى پاكىت ئىدى. جىن شۇرېن تەختتىن چۈشكەندىن كېيىن، مالىيە نازارىتىنىڭ غەزنىسىدە يەنە بىرقانچە 100 مىڭ سەر ـ دىن ئارتۇق كۈمۈش تەڭگە ساقلىنىپ قالغان. لېكىن بۇ نەرسىلەر ـ نىڭ ھەممىسىنى ئوتتۇرىغا چىقارغان تەقدىردىمۇ، ئۇ جىن شۇرېن ھۆكۈمرانلىغىنىڭ ئۇمرىنى ئۇزارتىش رولىنى ئوينىيالمايتتى!

ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئەھۋاللار ئەنە شۇنداق ئىدى. ئەمدى جىن شۇرىن كۇرۇھىنىڭ ئىچكى ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرەيلى.

جىن شۇرىن گۇرۇھىنىڭ ئىچكى قىسمىدا باشتىن-ئاخىر زىددىيەت بولۇپ كەلدى، قۇمۇل ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ھەيئەتلىرىنىڭ كۆپ قىسمى جىن شۇرىنىنىڭ شەخسىي پىكرى بويىچىلا سىياسى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىدى، ۋەزىيەت كۇندىن-كۇنگە ئوسالىلاشقانىدىن كېيىن، بەزى ھەيئەتلەر جىن شۇرىن قوللانغان چارە-ئۇسۇللار دۇرۇس بولمىدى دەپ ئارقىدىن غەيۋەت قىلىشتى. مەسىلەن، مائارىپ نازارىتىنىڭ شىنجاڭدا ئۇزاق يىل ئەمەلدار بولۇپ تۇرغان كونا بىيوروكرات نازىرى لىيۇ ۋېنلۇڭ دائىم غودۇڭشىپ، يالڭ جيالجۇندىن قالغان تەئەللۇقلارنى جىن شۇرىنىنىڭ ھەمشىرىلىرى ۋەيران قىلىۋېتەي دەپ قالدى، دەيتتى. ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشقا ھەيئەتلىرى، مەسىلەن، خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى گۇاڭدۇڭلۇق لى چى، قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى گەنسۇلۇق يەن يۇشەنلەر لىيۇ ۋېنلۇڭ بىلەن ئوخشاش ھىسسىياتتا ئىدى.

ئۇرۇمچى شەھىرى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلغاندىن كېيىن، جىن شۇرىن ھۆكۈمىتى قوللانغان چارە-تەدبىرلەرگە ئەزەلدىن نارازى بولۇپ كەلگەن، بولۇپمۇ جىن شۇشىنىڭ گۇرۇھ ئۇيۇشتۇرۇپ، زور-لۇق، ئۆكتەملىك ۋە ئاچكۆزلۈك قىلىشىغا غەزەپلەنگەن ئەمەلدارلار ئەگەر مۇشۇنداق ۋەزىيەت داۋاملىشىۋەرسە، شىنجاڭدىكى ۋەيرانچىلىقنى ئوڭشىغىلى بولمايدىغانلىغىنى تېخىمۇ بەك ھىس قىلىشقان. بۇنداق كەيپىيات مەن شۇ كۇنلەردە ئۇچراشقان بەزى كىشىلەرنىڭ سۆزلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

كونا جەمىيەتتە، ھەر بىر جاينىڭ ھەربىـ ـسىياسى باشلىقلىرى ھامان بىر تۈركۈم مۇرىتلىرىنى يېتىشتۈرۈش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى مۇستەھكەملەيتتى، ئەمما ئۇلار خەۋپكە دۇچكەلگەن ھامان ئىچكى قىسمدا بۆلۈنۈش پەيدا بولاتتى. ئەگەر بۇ خۇسۇسى گۇرۇھنىڭ ئىچكى قىسمدىكى مەزھەپلەر ئادەتتە تەڭ ئورۇندا بولمسا، ۋاقتى كەلگەندە چوقۇم تېخمۇ چوڭ پارچىلىنىش كېلىپ چىقاتتى. جىن شۇرىن بۇ ئىشتىن بىخەۋەردەك تۇراتتى. ئۇ سىرتـ قىلا دىققىتىنى بۆلگەنكى، قول ئاستىدىكىلەرنىڭ بۇ ۋاقىتتا ئۆزىنى باپلاش ئۈچۈن چوت سوقۇۋاتقانلىغىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىگەن. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە جىن شۇرىن لەنجۇدا قىسقا ۋاقىت تۇرغاندا، ئەينى يىللاردىكى ئەھۋاللارنى ئەسكە كېلىپ باشقىلارغا ئېيتىمشچە، ئۇ، ئۇرۇمچى جىددى خەۋپ ئىچىدە قالغاندا، خەنزۇ ئەمەلدار ۋە خەلق مىللى قىرغىنچىلىقىنى ساقلىنىش ئۈچۈن، ھەر ھالدا "جىدەل ـ ماجرا" قىلماي تۇرۇشى كېرەك ئىدى، دەپ قارىغان. ئەمما ئۇ چاغلاردا نۇرغۇن ئەمەلدارلارنىڭ ئۇنىڭ ھۆكۈمـ رانلىغىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش يولى بىلەن جايلاردىكى ھۆكۈمەتكە قارشى قوزغىلاڭلارنى توختىتىپ، مىللى قىرغىنچىلىقىنى يېنىكلەتـ مەكچى ۋە تۈگەتمەكچى بولغانلىغىنى ئۇ نەدىن بىلسۇن؟

جىن شۇرىن ھۆكۈمىتىنىڭ ئىچكى قىسمى شۇنداق بولغان يەردە، پۈتۈن خەلقنىڭ ئۇنىڭ 5 يىلدىن بۇيانقى دەھشەتلىك ھۆكۈمرانلىـ غىغا بولغان نارازىلىغى ۋە قارشىلىغى ئۇستىدە كۆپ توختالمىساقمۇ بولار.

مەن 1933 ـ يىل 1 ـ ئايدا ئۆلكە مەركىزىگە قايتىپ كېلىپ، 3 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا چىقىپ كەتتىم، تۇرغان ۋاقتىم قىسقا بولسىمۇ،

لېكن ھەرقايسى تەرەپتىكى ئەھۋاللار جىن شۇرېننىڭ ھۆكۈمرانلىـ
غىنىڭ ئۇزاق داۋاملىشالمايدىغانلىغىنى تولۇق كۆرسىتىپ تۇراتتى.
جىن شۇرېن قورال كۈچىگە خۇراپىلارچە ئىشىنىپ كەتكەن، مەن
ئۇلكە مەركىزىدىن ئايرىلىشتىن ئىلگىرى، ئاڭلىشىمچە، ئۇ ئەسكەر
ۋە ئايرۇپلان ئەۋەتىپ ياردەم بېرىش توغرىسىدا نەنجىڭ ھۆكۈمەـ
تىگە تېلېگرامما ئەۋەتكەن ئىكەن. نەنجىڭ تەرەپتىن، يېقىندا چوڭ
قوشۇن يېتىپ بارىدۇ دېگەن تېلېگرامما كېپتۇ، بەزىلەرنىڭ ئېيتـ
شىچە، بۇ سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق شىنجاڭغا كىرىدىغان شەرقىي
شىمال ئارمىيىسى ئىكەن. ئەمما، كېيىن شەرقىي شىمال ئارمىيىسى
ئۇنىڭغا ياردەم قىلماستىن، ئەكسىچە ئۇنى شىنجاڭدىن قوغلاپ چىقـ
رىۋېتىدىغان قوراللىق كۈچكە ئايلانغان!

موسكۋادا چېن جۇڭ بىلەن كۆرۈشۈشۈم

مەن چۆچەكتىن ئايرىلغاندىن كېيىنكى ئارىلىقتا يازغان بىر
قىسىم خاتىرەمنى تاپالمىدىم. شىنجاڭدا سىياسى ئۆزگىرىش بولغانـ
لىغى توغرىسىدىكى خەۋەرنى زادى قەيەردە ئاڭلىغانلىغىمنى ھازىر
ئېسىمگە ئالالمايۋاتىمەن.

سىياسى ئۆزگىرىشنىڭ بولۇشى كۆرۈنۈپلا تۇرغان ئىش ئىدى.
مەن بۇ قېتىمقى سىياسى ئۆزگىرىشنىڭ سىياسىغا زادى قانداق
تەسىر كۆرسىتىدىغانلىغىدىن ئەنسىرەيتىتىم. سىياسى ئۆزگىرىشنى
قوزغىغانلارنىڭ بىرى بولغان چېن جۇڭ بىلەن كېيىن موسكۋادا
كۆرۈشتۈم. ئۇ سىياسى ئۆزگىرىشنىڭ ئۆتمۈشى ۋە يېڭى ھۆكۈمەتتىكى
كادىرلار ئەھۋالىنى ئېيتىپ بەردى: بولۇپمۇ يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ

سیاسەتلىرىنى ناھايىتى تەپسىلى چۈشەندۈرۈپ بەردى. 1933 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنىدىن باشلانغان بىر مەزگىللىك خاتىرەمنى بەخ-تىمگە يارىشا شېئ شىسەينىڭ گۈندىپايلىرى كۆيدۈرۈۋەتمىگەن ئىكەن، ئەمدى شۇنى ئاساس قىلىپ، ئەينى يىللاردا چىن جۇڭ بىلەن كۆرۈشكەن چاغدىكى ئەھۋاللار ھەمدە ئۇنىڭ كەچۈرمىشلىرى توغرىسىدا بىلدىغانلىرىمنى تۆۋەندە بايان قىلىمەن.

بۇ شەخسلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئەمەس. كىتاپخانلار بۇنىڭدىن بەزى مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ماتېرىياللارغا ئىگە بولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇنىڭ بىلەن ئىلگىرىكى بەزى گېزىت-ژورناللاردا چىقىرىلغان چىن جۇڭغا دائىر بايانلارنى ئۆزئارا سېلىش-تۇرۇپ پايدىلانسىمۇ بولىدۇ.

موسكۋاغا بارغاندىن كېيىن، قىزىم بىلەن يېڭى موسكۋا مېھمانخا-نىسىغا چۈشتۇم. 4 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى جۇڭگو ئەلچىخانىسىغا بېرىپ، باش ئەلچى يەن خۇيچېڭ بىلەن كۆرۈشتۇم. ئۇ مەندىن شىنجاڭدىكى سىياسى ئۆزگىرىشىنىڭ ئەھۋالىي ۋە سەۋەبچىلىرىنى سورىدى. مەن ئۇنىڭغا، سىياسى ئۆزگىرىشنى ھۆكۈمەتنىڭ خاتا سىياسىتى كەلتۈرۈپ چىقارغان، شىنجاڭ خەلقى شۇنچە يىللاردىن بېرى ئەمەلدارلارنىڭ زۇلمىغا ئۇچراپ، سەۋر ـ تاقەت قىلىپ تۇرالمايدىغان دەرىجىگە يەتكەچكە، تەبىئى ھالدا قوزغىلىپ بۇ ئەمەلدارلارنىڭ ھۆكۈمرانلى-ىنى ئاغدۇرۇپ تاشلايدۇ، دېدىم. باش ئەلچى يەن خۇيچېڭ مېنىڭ گېپىمگە ئىپادە بىلدۈرمىدى.

شۇ چاغدا تاشكەنتتە تۇرۇشلۇق كونسۇل مۇ ژېبىتۇگىمۇ داۋالانغىلى كەلدىم دەپ موسكۋادا تۇرۇۋاتاتتى. بىر كۈنى مەن ئۇنىڭكىگە شىنجاڭنىڭ خەۋىرىنى ئۇقۇپ كېلىشكە بارسام، ئۇيىدە بىر مېھمان

ئولتۇرۇپتۇ. ماڭا بۇ كىشىنىڭ چىراي ـ تۇرقى ناھايىتى تونۇشتەك تۇيۇلدى، بىرلىندا ياكى ئۇرۇمچىدە كۆردۈمۇ، شۇ زامات ئېسىمگە ئالالمىدىم. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ بىلەن سالاملىشىپ، ئۇنىڭدىن قاچان كەلگەنلىگىنى سورىدىم. ئۇ تۇنۇگۈن كەلدىم دەپ جاۋاپ بەردى. ئۇ گەپ باشلىشى بىلەنلا ئۇنىڭ دۇبەن مەھكىمىسى سەنمۇلار باشقار ـ مىسىنىڭ باشلىغى چېن جۇڭ ئىكەنلىگى ئېسىمگە چۈشتى. ئۇرۇمچىگە ئەمدىلا قايتىپ كەلگەن ۋاقتىمدا قەدىناس دوستۇم جاۋ دېشۇنىڭ ئۆيىدە ئۇنى بىر قېتىم كۆرگەن ئىدىم. ئۇ چاغدا ھەربىچە كىيىنگەن ئىدى، ھازىر پۇقراچە كىيىنۋالغاچقا، تونۇيالماي قېپتىمەن. چېن جۇڭ مەندىن: "سىز ئۇرۇمچىدىن نىمە ئالغاچ كەلدىڭىز؟" دەپ سورىدى. مەن ئۇنىڭغا: "رەئىس جىن شۇرېن 110 سەر ئالتۇن، 3 مىڭ سوم ئامبىركا دوللىرى بەرگەن ئىدى، ئۇنى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا تاپشۇرۇۋەتتىم" دەپ جاۋاپ بەردىم.

مەن چېن جۇڭ بىلەن كۆپ ئۇچراشمىغان، ھىلىمۇ ياخشى شۇ يىللاردىكى كۆندىلىك خاتىرەمدە مۇنداق مەلۇماتلار ساقلىنىپ قالغان ئىكەن:

> 5 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى مۇ ۋېيتۇڭ ئالدىنقى كۈنى دوختۇرخانىغا كىرىپ كەتتى، چېن جۇڭ ئۇنىڭ بىكار قالغان ئۆيىگە كىردى. مەن پات ـ پات ئۇنىڭ قېشىغا بېرىپ تۇردۇم. ئۇ ماڭا ئۆزىنىڭ موسكۋاغا كېلىشتىكى مەقسەدىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق نەنجىڭ ـ غا بېرىش ئىكەنلىگىنى، سىياسى ئۆزگىرىشتىن كېيىنكى يېڭى قۇرۇلغان ھۆكۈمەت ئۇنى گومىندالڭ ھۆكۈمىتىگە سىياسى ئۆزگىرىش ـ لىك ئۆتەۋشى ۋە سىياسى ئۆزگىرىشتىن كېيىنكى شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى يېڭى ھۆكۈمەتتىكى كادىرلارنىڭ تەشكىل قىلىنىشىنى دوكلات قىلغىلى ئەۋەتكەنلىگىنى سۆزلەپ بەردى.

چېن جۇڭ ماڭا، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ يولباشچىلىرى سىزنىڭ تېزدىن شىنجاڭغا قايتىپ بېرىپ ھۆكۈمەتنىڭ خىزمىتىگە قاتنىشىشىڭىزنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ ھەمدە سىزنى ئىچكى جەھەتتە ئالتايغا بېرىشقا بەلگىلىدى. شەرىپخان ئالتاي رايونلۇق مۇداپىئە سلىنگبۇسىنىڭ سلىنگى بولدى، سىز ئالتاي رايونىنىڭ ۋالىسى بولۇپ، شەرىپخاننىڭ جايلارنى تېچلاندۇرۇشىغا ياردەملىشىدىغان بولدىڭىز، دىدى. مەن چېن جۇڭدىن، ھۆكۈمەتنىڭ بۇ ئىش توغرىسىدىكى بۇيرۇغىنى ئېلىپ كەلدىڭىزمۇ، دەپ سورىدىم. چېن جۇڭ بۇ گېپىمنى ئاڭلاپلا، سەل خاپا بولغاندەك بولدى. ئۇ "مەن يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىلى، يازما بۇيرۇقىنىڭ ھېچقانداق ھاجىتى يوق، مەن ئۇرۇمچىدىن ماڭىدىغان ۋاقىتىمدا شېڭ دۇبەن بىلەن رەئىس لیۇ ژېنلۇڭ ماڭا يوزتۇرانە تۇرۇپ مۇشۇنداق تاپشۇرغان" دىدى. مەن: "كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن، خىزمەت قىلىشقا ھەرقاچان تەييار" دىدىم.

ئاشۇ بىرنەچچە كۈندىكى خاتىرەمگە يەنە تۆۋەندىكىلەر خاتىرىلەنگەن:

مەن گەرچە يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ماڭا تاپشۇرغان خىزمىتىنى قوبۇل قىلىشقا ماقۇل بولغان بولسامۇ، لېكىن كۆڭلۈمدە بۇ ھۆكۈمەتكە نىسبەتەن بەزى گۇمانىم تۇرىدۇ. چېن جۇڭ ماڭا: يېڭى ھۆكۈمەت ئىلغار ھۆكۈمەت، ئۇ بارلىق كونا چارە ـ تەدبىرلەرنى ئۆزگەرتىشكە، شىنجاڭدا باراۋەر، ئەركىن، ئادالەتلىك جەمىيەت قۇرۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنى ھەقسىز ئەركىنلىككە ئىگە قىلىشقا بەل باغلىدى، دەيدۇ. ئۇنىڭ دېگەنلىرى راستمىدۇ؟ مەن لیۇ ژېنلۇڭ بىلەن ناھايىتى ياخشى تونۇشىمەن، ئۇ سېپى ئۆزىدىن ئەكسىيەتچى بىيۇروكىرات، خىيانەت قىلىپ چېرىكلەشكەن، شۇنداقلا ئەمەلدارلىقنىمۇ، سودىگەرچىلىكنىمۇ قولدىن بەرمىگەن چوڭ باي. بۇنداق ئادەم يېڭى ھۆكۈمەتكە رەئىس بولسا، خەلقتە ئەركىنلىك بېرەرمۇ؟

شېڭ شسەينىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىگى ماڭا نامەلۇم، بۇ ئادەمنى زادىلا كۆرمىگەن. پەقەت يېقىندا ئۇرۇمچىدە ئۇنىڭ خوتۇنىنىڭ قىزلار مەكتىۋىنى باشقۇرۇشتا نەتىجە كۆرسەتكەنلىگىنى ئاڭلىدىم. چىن جۇڭنىمۇ ئانچە چۈشەنمەيمەن. موسكۇادا ئۇنىڭ بىلەن ياخشى ئۆتكەن مۇ ۋېيتۇڭمۇ خىيانەتچى ئەمەلدار. مۇ ۋېيتۇڭ كونىۇللىققا تەيىنلىنىشتىن ئىلگىرى بىرقانچە قېتىم ھاكىم بولغان، ئانچە ئابرويى يوق. بۇ خىيالىلار مېنىڭ كالىلامنى قوچۇۋەتتى. ناۋادا بىرەر كىشى ماڭا بۇ مەسىلىلەرنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلىگەن بولسا، نىمە دېگەن ياخشى بولاتتى ـ ھە!

يولداش پوگونىن كېلىپ، ماڭا شىنجاڭنىڭ نۆۋەتتىكى سىياسى ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ بەردى، بۇنىڭ بىلەن كاللامنى ئىلىشتۇرۇۋاتقان بەزى مەسىلىلەر ئايدىڭلاشتى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىدىغانلىغىنىمۇ ئۇقۇۋالدىم.

كېيىنكى كۈنلەردىكى خاتىرەمدە يەنە مۇنداق گەپلەر بار:

چىن جۇڭنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ ئەسلىدە نەنجىڭغا بېرىشى كېرەك ئىكەن. ئەمما ئۇرۇمچىدىن ئۇنى قايتىپ كەلگەن دەپ تېلېگىراممىا كەلگەچكە، ئۇنىڭ نەنجىڭغا يازما دوكلات يېزىپ ئەۋەتىپ بېرىشىگە توغرا كېپتۇ①.

بىرنەچچە كۈنلۈك بېرىش ـ كېلىش ئارقىلىق، چىن جۇڭدا مەن توغرىلىق مەلۇم ئىشەنچ پەيدا بولغاندەك تۇرىدۇ. ئۇ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە ئەۋەتمەكچى بولغان دوكلاتنى ماڭا كۆرسەتتى، ئۇنىڭ

---

① چىن جۇڭنىڭ نىمە ئۈچۈن نەنجىڭغا بارماي، يېرىم يولدىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەتكەنلىگى توغرىسىدا خىلمۇ ـ خىل سۆز ـ چۆچەكلەر بار. ئۇ ماڭا: قايتىپ كېتىشىم توغرىسىدا ئۇرۇمچىدىن تېلېگىراممىا كەلدى، دىدى. بۇ بەلكىم يالغان گەپ بولمىسا كېرەك.

ئۇستىگە مەندىن كۆچۈرۈپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. ئۇ يەنە ماڭا، ئەگەر شېڭ دۇبەن خەلق ئۇچۇن ياخشى ئىش قىلمىسا، خەلق ئۇنىمۇ ئاغدۇرۇپ تاشلايدۇ، دەپ پۈرىتىپ قويدى.

هازىر ئەسلىسەم، چېن جۇڭنىڭ موسكۋادىكى پائالىيەت دائىرىسى كەڭ بولمىغان، ئۇ جۇڭگو ئەلچىخانىسىغا بىرمەر قېتىمۇ بارمىغاندەك قىلىدۇ. بەزى كىشىلەر چېن جۇڭ ئۇزۇنىڭ پىكىرلىرىنى يەن خۇيـچىڭنىڭ نەنجىڭ هۆكۈمىتىگە يەتكۈزۈپ قويۇشنى هاۋاله قىلغاندىن كېيىن شۇنجاڭغا قايتىپ كەتكەن، دەپ قارايدۇ، راست شۇنداقمۇ، مەن بىرنىمە دېيەلمەيمەن. پەقەت ئۇنىڭ گەپ-سۆزلىرىدىن ئۇنىڭ هەقىقەتەن "12-ئاپرىل" سىياسى ئۆزگىرىشىدىن كېيىن تەشـكىل قىلىنغان هۆكۈمەت ئىچىدە مەلۇم قومانداناللىق ئورنىغا ئىگە بولماقچى بولغانلىغى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئۇ زادى قايسى تەرەپتىكى كۆچكە تايىنىدۇ؟ ئۇڭمۇ ياكى سولمۇ؟ بۇنىڭغا كېسىپ بىر نەرسە دېيەلمەيمەن. كېيىن خۇ پېڭجۇ (1935-يىلى پۈتۈن شنجاڭ ئۇلكـىلىك ئاماناللىقنى ساقلاش باش ئىدارىسىدە بۆلۈم باشلىغى بولغان)نىڭ ئېيتىشىچە، 1934-يىلى شنجاڭ ئۇلكىلىك سىياسى تەپتىش-باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، جەسىدى ئاللىقاچان شەهەر سىرتىدىكى قاقاس دالىغا كۆمۈۋېتىلگەن چېن جۇڭنىڭ سىياسى مۇناسىۋەتلىرى تەكشۈرۈلگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ گومىنداڭ بىلەن قانداق مەخپى ئالاقىسىنىڭ بارلىغى ئېنىقلانمىغان، كېيىن بۇ ئىش شۇنىڭ بىلەن تاشلاپ قويۇلغان.

"5-ئاينىڭ 22-كۈنى چېن جۇڭ ماڭا بۇگۈن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېتىدىغانلىغىنى، مېنىڭمۇ تېزراق قايتىپ كېتىشىمنى ئېيتتى. مەن شېڭ شىسەي، لیۇ ژېنلۇڭغا خەت يېزىپ، ئالتايغا بېرىشقا قوشۇلمەن، دېدىم".

مۇشۇ بىر كۈنلۈك خاتىرىدىن كېيىن چېن جۇڭ توغرىسىدا يېزىلغان خاتىرەم چىقمىدى. كېيىن ئۇقۇشۇمچە، ئۇ 1933 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېتىتۇ، ئۇزۇن ئۆتمەيلا شېڭ شىسەي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپتۇ.

چېن جۇڭ 1933 ـ يىلى شىنجاڭنىڭ سىياسى سەھنىسىدە بىر مەھەل دەۋر سۈرگەن ئادەم، "12 ـ ئاپرېل" سىياسى ئۆزگىرىشىنى ئاساسلىغى چېن جۇڭ قوزغىغان دەسە بولىدۇ، گەرچە ئۇ غەل ـ پال كۆرۈنۈپ قويۇپلا يوقاپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى بايان قىلىش زۆرۈرىيىتى بار.

چېن جۇڭ ئەنخۇيلۇق بولۇپ، شۇ چاغلاردا 27 ـ 28 ياشلاردا ئىدى، ئۇ جاساردىتلىك ھەم ناھايىتى گەپدان ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ موسكۋادا مەن بىلەن قىسقىغىنا ۋاقىت بىرگە تۇرغان ۋاقىتتىكى ئۆزىنى تونۇشتۇرۇشى ۋە مېنىڭ كېيىن ئۇقۇشۇمچە، ئۇ شىمالغا يۈرۈش ئۇرۇشىغا قاتناشقان، 1927 ـ يىلى ۋۇخەن ھۆكۈمىتى ئۇنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتكەن ئىكەن. 1929 ـ يىلى موسكۋا شەرق داشۆسىدە ئۆكتەملەر ئەنزىسى كېلىپ چىققاندا، مەكتەپتىن ئايرىلغان، ئۇزاق ئۆتمەي بىرنەچچە ساۋاقدىشى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇتتۇرا ئاسىيا رايونىغا كېلىپ، چېگرىدىن غىپىدە ئۆتۈپ قەشقەرگە كەلگەن.

شۇ يىللاردىكى شىنجاڭنىڭ سىياسى جەھەتتىكى چىرىكلىكى ۋە ھاكىمىيەت قۇرۇلمىسىنىڭ بوشلۇغى بۇ ياشىنى سەسكەندۇرگەن. ئۇ يەنە پەم بىلەن چېگرىدىن ئۆتۈپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغان ھەمدە مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا شىنجاڭدا ئىنقىلاۋىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىش توغرىسىدا پىكىرنامە سۇنغان. چېن جۇڭنىڭ دوستى

(ئۇنىڭ بىلەن بىللە قەشقەرگە كەلگەن)شېئۇڭ شياۋيۈەننىڭ كېيىن دېيىشىچە، چېن جۇڭ قەشقەردىن كېتىش ئالدىدا شېئۇڭ شياۋيۈەنگە: "100 دانە ماۋزۇر بولغان بولسىلا، شىنجاڭنىڭ ھاكىمىيىتىنى بىر دەم-دىلا قولغا كىرگۈزۈۋالغان بولاتتىم" دەپتىكەن. ئۇ بەلكىم ئۇزۇنىڭ مۇشۇ بىللارچە قارىشىنى پىكىرنامىگە يازغان بولسا كېرەك.

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جامائەت خەۋپسىزلىگى ئورۇنلىرى ئۇنىڭ چېگىردىدىن ئۆتۈپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كىرگەنلىكىنى بايقاپ، ئۇنى ئوغرىلىقچە دۆلەت چېگرىسىدىن ئۆتكەن جىنايەتچى دەپ قارىۋ قولغا ئالغان، مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئەركىنلىگى ئەسلىگە كەلگەن.

شۇ يىللاردا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا نۇرغۇن خەنزۇ مۇھاجىرلار بار ئىدى، چېن جۇڭ شۇلارنىڭ ئىچىدە يۇرۇپ، ئۇلارنىڭ بەزى يارىمىگە ئېرىشىپ، تۇرمۇش كەچۈرگەن. كېيىن كىمدۇر بىرىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن جۇڭگونىڭ شەھەيدە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىغا كىرىپ يالىنما خىزمەتچى بولغان. جۇڭگونىڭ شەھەيدىكى كونسۇلخانىسىدا تۇرۇۋاتقان خادىملارنىڭ ھەممىسى شىنجاڭ ئۇلكە دائىرلىرى تەرىپىدىن ئەۋەتىلەتتى. 1931 - يىلى جىن شۇرېننىڭ ئوغلى گېرمانىيىگە ئوقۇشقا بېرىشتا مۇشۇ يەردىن ئۆتكەندە، كونسۇلخانىغا چۈشكەن. چېن جۇڭ ئۇلار بىلەن مۇناسىۋەت ئورناتقاچقا، ئۇزىتىپ بارغۇچى خادىملىققا تەكلىپ قىلىنىپ، چۆچەكتىن رەسمىي پاسپورت ئېلىپ، جىن شۇرېننىڭ بالىسى بىلەن بىرگە گېرمانىيىگە ماڭغان. ئەمما چېن جۇڭ بېرلىنغا بارمىغان، ئۇ قەيەردىدۇر جىن شۇرېننىڭ ئوغلىدىن ئايرىلىپ قالغان ھەمدە قانداق مۇناسىۋەت بىلەندۇر، سۇ يولىدىن شاڭخەيگە كېلىپ، مەركىزىي ھەربى

مەكتەپكە كىرگەن.

چىن جۇڭ شنجاڭنى قەھرىمانلار ماھارەت كۆرسىتىدىغان جاي دەپ بىلىپ، زادىلا ئۇنتۇمىغان، ھەربى مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ھەربى ـ سىياسى بۆلۈمدىن شنجاڭغا خىزمەتكە تەقسىم قىلىشنى تەلەپ قىلغان. 1932 ـ يىلى سۈيىۋەندىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، خۇاڭپۇ ھەربى مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن شەنشىلىك ۋاڭ لۈجۇڭنى ئېلىپ، بىرلىكتە ئۇرۇمچىگە كەلگەن.

جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى بۇ ئىككى ياشتىن ئېھتىيات قىلىپ، ئۇلارغا سەنمۇلۇق نامىنى بېرىپلا، دۆبەن مەھكىمىسىدە يۇرۇش ـ تۇرۇشقىلا ئىجازەت بەرگەن. 1933 ـ يىلى باھاردا ئۇرۇمچى مۇھاسىرىدە قالغاندا، چىن جۇڭ ئۆزىنىڭ ئۇرۇش قىلىشتىكى چۈمرىلىگى ۋە باتۇرلۇغىنى كۆرسەتكەندىن كېيىنلا، ئاندىن سەنمۇلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىغىغا ئۆستۈرۈلگەن. چوڭ كۆڭرۇكتىكى جەڭدە، چىن جۇڭ ئالدىنقى سەپتە تۇرۇپ، شەھەر مۇداپىئە قوماندانى بەي شۇجى بىلەن ناھايىتى ياخشى ئۆتكەن.

مەن موسكۋادا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئۇ "12 ـ ئاپرىل" سىياسى ئۆزگىرىشىدە ئۆزىنىڭ قانچىلىك كاتتا ئورۇندا تۇرغانلىغى ئۈستىدە ئۆزىنى ماختىماستىن، پەقەت شۇ قېتىملىق سىياسى ئۆزگىرىشنىڭ مەقسىدىنىڭ زۇلمەتلىك شنجاڭنى يورۇقلۇققا ئېرىشتۈرۈشنىڭ يولىنى ئېچىش ئىكەنلىگىنى تونۇشتۇرۇپ بەرگەن ئىدى. ئۇ مىللى مەسىلە بىلەن خەلقارا مۇناسىۋەت مەسىلىسىنىڭ بولۇپمۇ مىللى مەسىلىنىڭ شنجاڭدىكى ئاساسىي مەسىلە ئىكەنلىگىنى بايقىغان. ئۇ، ئەگەر شنجاڭدا مۇشۇ قېتىملىق سىياسى ئۆزگىرىش بولمىغان بولسا، شنجاڭنىڭ ئىككىنچى شەرقىي شىمال بولۇپ قالماسلىغىغا

كاپالەت بېرىش ناھايىتى قىيىن ئىدى، دېگەن ئىدى. ئۇنىڭ گەپ-سۆزلىرىدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ غايىسى خېلى يۇكسەك ئىدى، ئۇ گويا شىنجاڭنى سىياسى جەھەتتە ئىلغار بىر جاي قىلىپ چىقىدىغاندەك قىلاتتى. ئۇ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە يوللىغان دوكلاتىنا شىنجاڭنىڭ خەۋپلىك ۋەزىيىتى جىن شۇرېنىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىغاندىلا، ئۇ ئىشلىدىغانلىغى، بۇ قېتىمقى سىياسى ئۆزگىرىشنى پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكى لەرنىڭ ھىمايە قىلغانلىغى، ئىچكى ئۇرۇش مالىمانچىلىغىنىمۇ تېچ يول بىلەن ھەل قىلىش مۇمكىنلىگىنى چۈشەندۈرگەن. دوكلاتتا يەنە ۋاقتلىق ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلۇش جەريانى، مەيدانغا كېلىش ئاساسى شۇنىڭدەك كادىرلار مۇناسىۋىتى چۈشەندۈرۈلگەن. دوكلاتتا، ۋاقتىلىق ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى كونا ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىرىنى، شۇنداقلا سىياسى ئۆزگىرىشتىن كېيىن جەمىيەت تەرتىۋىنى ساقلاش كومىتېتىغا سايلاپ كىرگۈزۈلگەن ھەر مىللەت، ھەر ساھە زاتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، دېيىلگەن. ئۇ لكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىغىغا كىملەرنىڭ تەينىلىنىشى لازىملىغىنى مەركەزنىڭ تاللىشى تەۋسىيە قىلىنغان. دوكلاتتا شىنجاڭنىڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە بولغان ئۇمىدى ــ شىنجاڭ ئۇ لكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ نامزاتلىرىنى بالدۇرراق ئېلان قىلىپ بېرىش؛ ئىقتىسادىي جەھەتتە ياردەم بېرىش قاتارلىقلار كۆرسىتىلگەن. مەن بۇ دوكلاتنى كۆچۈرۈشۈپ بېرىۋاتقاندا ئۇنىڭدىن بۇ ھەيئەت ئەزالىرىغا بولغان قارىشىنى سورىغان ئىدىم. ئۇ، شېك شىــەي خېلى ياماں ئەمەس ئادەم، ئۇ ھەر مىللەت ھوقۇقتا باراۋەر بولۇش ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوستانە ئۇتۇش سىياستىنى ئىجرا قىلىشنى خالايدۇ، دېگەن ئىدى. ئۇ يەنە، بۇنىڭ

دىن كېيىن شىنجاڭ خەلقىنى ھېچكىم ئىلگىرىكىدەك خالىغانچە ئېرى-بېرى قىلالمايدۇ، ھاكىمىيەت بېشىدىكىلەردىن ھېچكىم ئىككىنچى جىن شۇرپى بولۇشنى خالىمايدۇ، دېگەن ئىدى. چېن جۇڭ بىر ھۆكۈمەت-نىڭ قەد كۆتۈرىشى ياكى چۈشكۈنلىشىپ كېتىشىنى ناھايىتى ئاددى چاغلىغان. مەن ئۇ چاغدا ئۇنىڭغا ھېچنەرسە دېمىگەن ئىدىم.

5-ئاينىڭ 22-كۈنى بىز قول ئىلىشىپ خوشلاشتۇق، شۇنىڭ بىلەن مەڭگۈ ئايرىلغان بولدۇق.

"12-ئاپرېل" سىياسى ئۆزگىرىشى

1933-يىل 4-ئاينىڭ 12-كۈنى ئۇرۇمچىدە جىن شۇرپىن ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش يولىدا قوزغالغان سىياسى ئۆزگىرىش شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تارىخىدىكى زور ۋەقە ئىدى. بۇ ۋەقە يۈز بەرگەندە، مەن جىن شۇرپىنىڭ ھەيدىشى بىلەن موسكۋاغا كېتىۋاتقان سەپەر ئۈستىدە ئىدىم. بۇ قېتىمقى سىياسى ئۆزگىرىش نەتىجىسىدە، مەن ۋەتەندىن ئايرىلىش ھاياتىمدىن ناھايىتى تېزلا قۇتۇلۇپ، ۋەتەنگە قايتىپ كېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇم. ئەمدى مەن مۇشۇ ۋەقەنىڭ سەۋەبلىرى ۋە ئاقىۋەتلىرى توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىمنى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىپ ئۆتىمەن.

"12-ئاپرېل" سىياسى ئۆزگىرىشىنىڭ قوزغىلىشىغا ئۇرۇمچىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى جەددى ۋەزىيىتى ئاساسىي سەۋەپ بولغان، 2-ئاينىڭ 23-كۈنى چوڭ كۆۋرۈكتە بولغان ئۇرۇش ئارقىسىدا ئۆلكە مەركىزى ۋاقتىنچە مۇھاسىرىدىن قۇتۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ھۆكۈ-مەتكە قارشى قوراللىق كۈچلەر يەنىلا شەھەر ئەتراپىدا ھەركەت

قىلىپ يۈرەتتى، قوۋۇقلار كېچە-كۈندۈز تاقاقلىق تۇراتتى؛ مىچۇەن، فۇكاك بىر مەزگىل قولدىن كەتكەن ئىدى؛ 3-ئاينىك ئوتتۇرىلىرىدا تۇرپاندىكى خەنزۇ پۇقرالار ۋە ھۆكۈمەت خادىملىرى ئارقا-ئارقىدىن ئۆلكە مەركىزىگە قېچىپ كەلدى. 3-ئاينىك ئاخىرىدا، نەنىڭ-دىكى ھۆكۈمەتكە قارشى كۆچىلەرنىك باشلىغى ما چۈەنلۇ ياۋموشەن تېغىنى ئىگەللەپ، ئۆلكە قوشۇنلىرى بىلەن بىر بىرىگە زەمبىرەك ئېتىشتى، شەھەر ئىچىگە ئۈچ دانە زەمبىرەك ئوقى چۈشتى. 4-ئاينىك باشلىرىدا، سەنفاڭگۈمۇ ھۆكۈمەتكە قارشى قوراللىق كۆچىلەرنىك قولىغا چۈشۈپ كەتتى.

جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىگە ئەزەلدىن نارازى بولۇپ كەلگەن كىشىلەرنىك كۆپ قىسمى مۇشۇ مەزگىلدە ئۆز ئىچىدە، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىدە ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى ساقلاپ قالغۇدەك كۈچ-قۇدرەت قالمىدى، ئەگەر بۇ ھۆكۈمەت ھازىر ئۆزىگە قارشى تۇرۇۋاتقان قوراللىق كۈچ تەرىپىدىن ئاغدۇرۇۋېتىلىدىكەن، ھېچ بولمىغاندا ئۇرۇمچىدىكى خەنزۇ ئەمەلدارلار ۋە پۇقرالار بىراقلا تۆگىشىدۇ، دېگەن ئورتاق قاراشقا كەلگەن ئىدى. لېكىن يەنە بەزى كىشىلەر بۇ قاراشنى يەنىمۇ ئالغا سۈرۈپ، ئەگەر جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىن مەلۇم بىر كىشى قوزغىلىپ جىن شۇرېننى قوغلىۋەتسە، جايلاردىكى جىن شۇرېنغا قارشى ھەرىكەتلەر بەلكىم پەسىيىپ قېلىپ، تېچلىق ئەسلىگە كېلەر دەپمۇ قارايتتى.

شۇ چاغلاردا بۇنداق قاراشتا بولغان ھەم ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولغانلار مەن يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتكەن چىن جۇك ھەمدە ئۇرۇمچى ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى تاۋ مىڭيۇ، دىپلوماتىسىيە ئالاھىدە خادىملىرى مەھكىمىسى خادىمى جاك شىن، جاۋ دېشۇ، ئايرۇپە-

لان تېخنىكى لى شياۋتىيەنلەر ئىدى. ئۇلارنىڭ مەقسىدى نوقۇل ھالدا سىياسى ئۆزگىرىش قوزغاش بىلەن ئۆزىنى قۇتقۇزۇش بولماستىن، بەلكى سىياسى ئۆزگىرىش ئارقىلىق ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىش ئىدى، ئەلۋەتتە.

چېن جۇڭ توغرىسىدا يۇقۇرىدا توختالغان ئىدىم. ئەمدى باشقا بىرنەچچەيلەننى تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن.

تاۋ مىڭيۇ جېجياڭلىق بولۇپ، 1915 ـ يىلى مەمۇرى ئەمەلدارلىق ئىمتىھاندا تاللىنىپ، شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەن. ئەينى يىللاردا مۇشۇ خىل مۇناسىۋەت بىلەن شىنجاڭغا ياش، ئوتتۇرا ياشلىق زىيالىلاردىن ئىلگىرـ كېيىن بولۇپ بىرنەچچە تۈركۈمى كەلگەن ئىدى، ئۇلاردىن نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ سىياسى غايىسى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە يەنە تۆڭمېڭخۇي ئەزالىرى ۋە ئېكسىيەتچى "تەرەققىپەرۋەرلەر پارتىيىسى" نىڭ ئەزالىرى بولغان (1937 ـ يىلى شېڭ شىسەي سىياسى "چوڭ تازىلاش" يۈرگۈزگەندە، مۇشۇ كىشىلەرنىڭ ياكى ئۇلارنىڭ ئۇرۇق ـ جەمەتىنىڭ ئۆزى ـ بىساتلىرىنى ئاختۇرۇپ مۇسادىرە قىلغان ئىدى، قولغا چۈشكەن ھۆججەتلەر ئىچىدە تۆڭمېڭخۇينىڭ ئەزالىق كىنىشكىسى ۋە تەرەققىپەرۋەرلەر پارتىيىسىنىڭ كىنىشكىسى، ئۇلارنىڭ ئەينى يىللاردىكى پائالىيەت پىلانلىرى ھەم سىياسى پروگراممىلىرى تېپىلغان). لېكىن بۇ كىشىلەر شىنجاڭدا بىرقانچە يىل ئىشلىگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ياكى زېڭىشىن تەرىپىدىن "تەربىيىلىنىش" ئارقىلىق دۆلەتنىڭ ئىشلىرى بىلەن كارى بولمايدىغان، ئەمما ئەمەلدارلىقىلا يۈگۈرىدىغان چاكىنا ئەمەلدارلار بولۇپ قالغان، ئۇنىڭغا كىرمەيدىغانلار ناھايىتى ئاز بولۇپ، تاۋ مىڭيۇ مانا شۇنداقلارنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ ئىچكىرىدىكى

هىچقانداق سىياسى مەزھەپكە چېتىلمايتتى، قارىماقىغا ھىچقانداق خىلاپ سۆز-ھەرىكەتلەردە بولمىسمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا ئىسلاھاتچىلىق ئىدىيىسى بار ئىدى. ئۇ يەنە خەلقارا ۋەزىيەت ۋە مەملىكەت ئىچىدىكى سىياسى ۋەزىيەتكە ئىزچىل كۆڭۈل بۆلۈپ كەلگەن، ئۇ ئىچكىرىدىكى ئېزىتىلەرگىلا يېزىلىپ قالماستىن، يەنە ئۆزىنىڭ ئىچ-كىرىدىكى ئۇرۇق-تۇققان، دوست-بۇرادەرلىرىدىن مۇھىم خەۋەر ۋە سىياسى ماقالىلارنى، زاۋۇتنىغا ئوخشاش ماقالىلارنى كېسىپ ئېلىپ ئۆزىگە ئەۋەتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلغان. بۇنداق ئەھۋال شۇ يىل-لاردىكى شىنجاڭنىڭ ھۆكۈمەت سورۇنلىرىدا ناھايىتى ئاز كۆرۈلەتتى. گەرچە بەزىلەر تۇرۇپ-تۇرۇپ دۆلەتنىڭ ئىشلىرى توغرىسىدا پاراڭ قىلىشىپ قويسىمۇ، بۇنداق پاراڭلار بوش ۋاقىتتا ئىچ پۈشۈغىنى چىقىرىش ئۈچۈن قىلىنغان گەپلا ئىدى. تاۋ سىڭيۈنىڭ ياڭ زېڭشىن-نىڭ "راھەت بېغى"نىڭ چاكىنا ئەمەلدارى بولۇشنى خالىمايدىغانلى-غىنى، ئۇنىڭ سىياسى غايىسىنىڭ تېخى ئۆچمىگەنلىگىنى كۆرسۈتەلىگىلى بولىدۇ. ئەھۋال دەل مۇشۇنداق بولغاچقا، ئۇ شىنجاڭنىڭ ئەمەلدارلار سورۇنلىرىدا 20 يىلغا يېقىن تۇرۇپمۇ باشتىن-ئاخىر ۋالى-نازىر-لىقنا ئېرىشەلمىگەن ئىدى. لېكىن ئۇ فەن ياۋنەنگە ئوخشىمايتتى، ئۆزىنىڭ غايىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ئالدىراپ كەتمەيتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە كىشىلەر بىلەن ئالاقە قىلىشقا ماھىر بولغاچقا، چەتكە قېقىلى-مىغان ۋە زەربە يىمىگەن ئىدى.

جاڭ شىنمۇ مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا بېيجىڭ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەن مەمۇرى ئەمەلدار ئىدى. ئۇ خۇنەنلىك بولۇپ، ئادەتتە كىتاپ ئوقۇشنى ياخشى كۆرەتتى، ئىدىيىسى سەنمىنجۇيىغا مايىل ئىدى. ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە، ئۇ جەنۇبىي

شنجاڭدىكى مەلۇم بىر ناھىيىنىڭ ئامبالىلىغدىن قالدۇرۇلۇپ، ئالاقە-لىشىش مەھكىمىسىگە يۆتكەلگەن. ئۇ يەردە فەن ياۋنەن بىلەن تونۇشقان ھەمدە فەن ياۋنەننىڭ سىياسى ئۆزگىرىش قوزغىشىنىڭ ھەمدەمچىسى بولغان. فەن ياۋنەن مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۇ جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قاماپ قويۇلۇپ، كاللىسىدىن ئايرىلىشقا تاس-تاسلا قالغان. كېيىنكى كۈنلەردە چىن جىشەن قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن، ئالاھەزەل 1930-يىلى قويۇپ بېرىلگەن. بىرنەچچە يىللىق تۈرمە تۈرمۈشىدا، ئۇنىڭ كۆزى كارىدىن چىقىپ، كۆرۈش كۈچى ناھايىتى ئاجىزلاپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ سىياسى قىزغىنلىغى تۆۋەنلىمىگەن.

لى شياۋتيەن لياۋنىڭلىق بولۇپ، شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدىن كېلىپ چىققان، ياپونىيىدە ئوقۇپ ئاۋىئاتسىيە بىلىملىرىنى ئۆگەنگەن. 18-سېنتەبىر ۋەقەسىدىن كېيىن، باشقا بىرنەچچە شەرقىي شىمال-لىق ئاۋىئاتسىيە خادىملىرى، مەسىلەن، ياۋ شيۇڭ، ۋاڭ زىگۇ قاتارلىقلار بىلەن، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ تەكلىۋىگە ئاساسەن شنجاڭغا كېلىپ ئايرۇپىلان تېخنىكى قوشۇمچە جاۋلىيەن بولغان. لى شياۋتيەن خۇشخۇي مىجەزلىك ئادەم ئىدى، كىشىلەرگە باھا بېرىشكە، ۋەزىيەت توغرىسىدا مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشكە خۇشتار ئىدى. ئۇ جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ قوللانغان چارە-تەدبىرلىرىگە ئەزەلدىن نارازى ئىدى.

جاۋ دېشۇغا كەلسەك، مەن ئۇنى يۇقۇرىدا تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەن ئىدىم، ئۇ فەن ياۋنەن سىياسى ئۆزگىرىش قىلغاندىن كېيىن، بەختكە يارىشا جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ قولغا ئېلىشىدىن قۇتۇلۇپ قالغان، ئۇ ئادەتتە جىن شۇرېنغا قوسىغدا غۇم ساقلاپ، پۈرسەت تېپىپ فەن

ياۋنەن ئۇچۇن ئىنتىقام ئېلىش كويىدا بولۇپ كەلگەن. ئۇ ەەن ياۋنەنىڭ بەزى نەرسىلىرىنى ساقلاپ كەلگەن (شېكى شىەي دەۋرىدە جاۋ دېشۇ قولغا ئېلىنىپ، ئائىلە-بىساتى پۈتۈنلەي ئاختۇرۇپ مۇسادىرە قىلىنغان، ئۇنىڭ ئۆيىدىن ەەن ياۋنەنىڭ ياپونىيە زاۋداۋتيەن داشۇسىنى پۈتتۈرگەن شاھادەتنامىسى تېپىلغان).

يۇقۇرىدىكى بىرنەچچەيلەن ئىچىدە، چېن جۇڭ بىلەن تاۋ مىڭيۇ ئەڭ بۇرۇن تېپىشقانلار ئىدى. چېن جۇڭ ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئۇزاق بولمايلا، تاۋ مىڭيۇنىڭ ئۆيىدە تۇرغان. كېيىن ئۇلار يېقىن ئاغىنە بولۇپ كەتكەن.

ئۇرۇمچى قورشاۋدا قالغانىدا، تاۋ مىڭيۇ ئۇرۇمچى ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى بولۇپ، ئۇنىڭ ھەرقايسى تەرەپلەر بىلەن بولغان ئالاقىسى كۆپ بولغاچقا، ئۆزىچە شەھەرنى قوغداش ۋاقتىدا تەمىنلەش جەھەتتە ناھايىتى زور كۈچ چىقاردىم دەپ ھېسابلىغان، ئەمما ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىۋىنىڭ ئورنى بوش قالغاندا (ئەسلىدىكى باش كاتىپ لۇ شياۋزۇ چۆچەككە ۋالى بولۇپ كەتكەن)، ئىزباسار نامزاتلىق ئۇنىڭغا كەلمەي، پىشقەدەم تالىپ سۇڭ خۇەيشىگە كەلگەن. شۇ چاغلاردا جىن شۇرېنىنىڭ كادىرلارنى يۆتكەش-سەپلەش جەھەتتىكى ئىدىيىسى ناھايىتى چىگىش ئىدى. ئۇ، بىر تەرەپتىن، قابىلىيەتلىك كىشىلەر بولمىسا، خەتەرلىك ۋەزىيەتكە تاقابىل تۇرغىلى بولمايدىغانلىغىنى بىلەتتى، لېكىن، يەنە بىر تەرەپتىن، قابىلىيەتلىك كىشىلەر خەتەرلىك ۋەزىيەتتە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئىككى پۈتۈمنى بىر ئۆتۈككە تىقىپ قويىدۇ، دەپمۇ ئەندىشە قىلاتتى. مەسىلەن، شېكى شىەي 4-ئايىنىڭ باشلىرىدا فۇكاڭ، سەنداۋبا ئەتراپىدىكى جەڭدە غەلبىە قىلغاندىن كېيىن قوشۇننى

باشلاپ ئۆلكه مەركىزىگه كىرگەنده، جىن شۇرۇبىن ئۇنىڭ قوماندانلىق ۋەزىپىسىنى ئېلىپ تاشلىغان، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆيىده بىرنەچچه كۈن زەرده گۆش بولۇپ تۇرغان. كېيىن بەزىلەر جىن شۇرۇنغا، شېڭ شىسەي قابىلىيەتلىك كىشى، ئادەم ئىشلىتىشته كۈمانلانماسلىق، كۈمانلىق ئادەمنى ئىشلەتمەسلىك كېرەك، ئەگەر ھۆكۈمەت شېڭ شىسەينى ئىشلىتىشكه بولمايدۇ دەپ قارىسا، ئەڭ ياخشىسى، ئۇنى ئىچكىرىگه ماگدۇرۇۋېتىش لازىم، بولمىسا چاتاق چىقىرىدۇ، دەپ تەكلىپ بەرگەن. جىن شۇرۇبىن ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسىنى كۆزده تۇتۇپ، ئاخىرى شېڭ شىسەينىڭ قوشۇنىنى باشلاپ يولغا چىقىشىغا يول قويغان. جىن شۇرۇبىن تاۋ مىڭيۆگىمۇ ئىچىده قارا ساناپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن تاۋ مىڭيۆنى يا يۇقۇرى مەرتىۋه بىرىپ خاتىرجەم قىلالمىدى، يا ئۇنىڭدىن ۋازكېچىشكه پېتىنالمىدى. بۇنىڭ بىلەن تاۋ مىڭيۆ ئاخىرى قەتئىي نىيەتكه كېلىپ، چىن جۇڭ بىلەن بىرلىكته جىن شۇرۇنغا قارشى سىياسى ئۆزگىرىش قوزغىدى.

چىن جۇڭ، تاۋ مىڭيۆلارنىڭ جىن شۇرۇنغا قارشى ھەركىتى 4-ئاينىڭ باشلىرىدا باشلانغان، بۇ ھەرىكەتكه جاڭ شىن، لى شياۋتېيەن، جاۋ دېشۇلار قاتناشقاندىن باشقا، يەنه رايى قايتقان ھۆكۈمەت خادىمى لى فېڭشياڭ تارتىلغان. لى فېڭشياڭنىڭ تەخەللۇسى دەنجۇ، ئۆزى غۇلجىلىق بولۇپ، سابىق چۆچەك ۋالىسى لى جۇڭلىنىڭ چوڭ ئوغلى ئىدى. ئۇ كىچىگىدىن تارتىپلا روسىيىده ئوقۇغاچقا، رۇسچىنى ناھايىتى ياخشى بىلەتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگه ئۇ ناھايىتى قابىلىيەتلىك، سۆزەمەن ئىدى، ئۇ شۇ چاغدا ئۆلكه مەركىزىده خىزمەت كۆتۈپ تۇراتتى. لى فېڭشياڭ شازادە سۈپەت بولۇپ، ئۇنىڭ نام ۋە مەرتىۋه ئىدىيسى ناھايىتى كۆچلۈك ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگه ئۆزەمنىڭ قابىلىـ

يىتمگه تايىنىپ براقلا يۇقۇرى پەللىگە ئۆرلىمەلەيمەن دەيدىغان گۆدەك قاراشتا ئىدى. ئۇ دادىسىنى جىن شۇرىن ھۆكۈمىتىنىڭ مەنسەپتىن قالدۇرۇۋەتكەنلىگىگە ھەمدە ئۇنى شەھەر مەركىزىدە بىكارچى قىلىپ قويغانلىغىغا نارازى بولغاچقا، ئىدىيە جەھەتتە چىن جۇڭ، تاۋ مىڭيۆلەر بىلەن بىرلىشىپ كەتكەن.

چىن جۇڭ، تاۋ مىڭيۆلەر جىن شۇرىن ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشنى پىلانلىغانىدا، ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنى قولغا كەلتۈرۈش ئوبيېكتى قىلىغان، لى فېڭشياڭ بىلەن جاۋ دېشۇ ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى بىلەن ئالاقىلىشىدىغان مەخپى ئەلچى قىلىنغان. شۇ چاغدا ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ ئىككى تۈەنجاڭى ــ ئانتونوۋ بىلەن پاپىنگوتلار ئۆلكە مەركىزىدە ئىدى. ئۇلارنىڭ جىن شۇرىن ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى توغرىسىدا يۇقۇرىدا توختىلىپ ئۆتتۇم. لى فېڭشياڭ بىلەن پاپىنگوت ئەسلىدە غۇلجىدىلا ئوبدان تونۇشقاچقا، تەبىئى ھالدا بىرلىشىپ كەتكەن. ئانتونوۋقا كەلسەك، ئۇ گېمبېرىننىڭ ئادىمى بولۇپ، جاۋ دېشۇ گېمبېرىننى قايىل قىلالىسا، ئانتونوۋنى گەپ يوق ئىدى.

كېيىنچە پاپىنگوت قاتارلىق كىشىلەرنىڭ شېڭ شىسەينىڭ ھەربىي سوتىدا ئىقرار قىلىشچە، لى فېڭشياڭنىڭ ئۇلار بىلەن پۈتۈشكەن شەرتلىرى مۇنداق بولغان ئىكەن: سىياسى ئۆزگىرىش قىلىشتا قوراللىق كۈچكە ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى مەسئۇل بولىدۇ؛ مۇۋەپپەقىيەت قازانغاندىن كېيىن، ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ كەسىپ ئالماشتۇرۇشىنى خالايدىغانلىرى كەسىپ ئالماشتۇرىدۇ، ئۇلار سىياسى جەھەتتە خەنزۇلار بىلەن تەڭ تەمىناتقا ئىگە بولىدۇ، شەھەردە ئولتۇراقلىشىپ، تىرىكچىلىك قىلىش ئەركىنى

لمگه ئگه بولدۇ، هۆكۈمەت خىزمەتىگە قاتنىشالايدۇ. ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقلىرىغا يېڭى هۆكۈمەت مۇھىم ئەمەل بېرىدۇ.

جەن شۇرىن ۋە ئۇنىڭ يېقىنلىرى سىياسى پەمى يوق ئادەملەر ئىدى. شۇ چاغدىكى ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ مەلۇم بىر هەيئىتىنىڭ ئېيتىشىچە، 4-ئاينىڭ 9-كۈنى باش قوماندان شېڭ شىسەي قوشۇننى باشلاپ شەهەردىن يولغا چىققاندا، هۆكۈمەت دائىرىلىرى ۋەزىيەت پەيدا-پەي ياخشىلىنىپ قالدۇ، دەپ قارىغان. 11-كۈنى ئۆلكەلىك هۆكۈمەت هەيئەتلىرىنىڭ يېغىنىنى چاقىرغان، جەن شۇرىن يېغىننى ئۆزى باشقۇرۇپ، يېغىنغا قاتناشقۇچىلاردىن چەككەن جاپالارنى ئۇنتۇماسلىقنى، ۋەزىيەتنى ئوڭشاشنى ئۇمىت قىلغان. جەن شۇرىن ئۆزىنىڭ شىنجاڭدىكى سىياسى هاياتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر كۈنى قالغانلىغىنى هەرگىز خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ باقمىغان.

4 ئاينىڭ 12-كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 1 دە ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ 200دىن ئارتۇق ئادىمىگە پاپىنگوت ۋە ئانتونوۋ ئايرىم-ئايرىم يېتەكچىلىك قىلىپ، تۈيۈقسىز شەرقىي دەرۋازىسىدىن كىرگەن، بىر قىسمى ئۇدۇللا دۇبەن مەھكىمىسىگە قاراپ ماڭغان، بىر قىسمى بۆلۈنۈپ شەهەر دەرۋازىلىرىنى ئىگىللەگەن. ئۆلكە قوشۇنلىرى ئالاقزادىچىلىقتا تاقابىل تۇرۇپ، چېدىشلىق بېرەلمىگەن. شەهەر مۇداپىئە قوماندانى بەي شۇجىي قوماندانلىق ئىشتاۋىدا ئەسىرگە چۈشكەن، هەربىي ئىشلار نازىرى جەن شۇجەن، پىيادە ئەسكەرلەر 11-تۇەنىنىڭ تۇەنجاڭى سۇ جاۋجىلارمۇ ئايرىم-ئايرىم هالدا ئىشخانىلىرىدا ۋە ئۆيلىرىدە تىرىك قولغا چۈشكەن. شۇ چاغدىكى دۇبەن مەھكىمىسىدە ئىشلەۋاتقان باش كاتىپ گۇ فېنىنىڭ

ئېيتىشچە، ئۇلار ملتىق ئاۋازىنى ئاڭلىغانـدىن كېيىن، نەنسەندىكى قوراللىق كۈچلەر ئۇلكە مەركىزىگە ھۇجۇم قىلىپ كىرگەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپتۇ، نۇرغۇن ھۆكۈمەت خادىملىرى ئارقا-ئارقىدىن ئىشغا-نىسـدىن يۈگۈرۈپ چىقـىپ، بەزىـلىرى تامـدىن ئارتىلىپ قېچىپ كېتىپتۇ، بەزىلىرى بۇلۇڭ-پۇچقاقلارغا يوشۇرۇنۇۋاپتۇ. ئۇزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىـرى ئىككىنـچى زالـغا ھۇجۇم قىلىـپ كىرگەندىلا مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىدىـنىڭ قايـتۇرما زەربىسـىگە ئۇچـراپتۇ، ئەمما ئۇلار بىر سائەتكە قالمايلا ئۇچىنـچى زالـغا ھۇجۇم قىلىپ كىرىپتۇ، مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىدىدىكىلەرنىڭ بەزىلىرى ئۇلتۇرۇلۇپتۇ، بەزىلىرى ئەسىرگە چۈشۈپتۇ، بەزىلىرى شەرق-غەرپ تەرەپتىكى تارچۇق يول بىلەن قېچىپ كېتىپتۇ، ئۇزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى دۈبەن مەھكىمىسىنىڭ ئۇچىنچى زالـغا ھۇجۇم قىلىـپ كىرگەندىن كېيىن، ئىشكاپ-ساندۇقـلارنى ئاختۇرۇپ ئوخـتەي-توخـتەي قىلىۋېتىپتۇ، ئۇلكىدىكى ئىككى مەھكىمىنىڭ تامغـىسى، زىبۇ-زىننـەت بۇيۇملىرى ۋە ئىسىل كىيىـم-كېچەكـلەرنى بۇلاپ-تالاپـتۇ. ئىككى سائەتتىن كېيىن، شەھەر دەرۋازىلىرى ۋە شەھەر ئىچىدىـكى مۇھىم جايلارنىڭ ھەممىسى ئۇزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپتۇ.

جەن شۇرىن ئۇزۇنىڭ مۇھاپىزەتچى ئەترىدىنىڭ ئۇزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى بىلەن ئېتىشۋاتـقان پۇرسـىتىدىن پايدىلىنىپ، ئالدىراپ-تېنەپلا بالا-چاقىلىرىنى ئېـلىـپ ئارقا تامـدىن سەكرەپ چۈشۈپ، جاماەئەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ بىرىنچى شۆبە ئىدارە-سىگە قېچىپ كىرىۋاپتۇ.

تەرەپ-تەرەپتىن ملتىق ئاۋازى ئاڭلانـغاندىن كېيىن، نۇرغۇن كىشىلەر ئۇ ياق-بۇ ياققا چېپىپ يۈرۈپ، ئۇزلەشـتۇرۇلگەن ئورۇس

ئەسكەرلىرى ئىسيان كۆتىرىپتۇ دەپ خەۋەر يەتكۈزۈشۈپتۇ، سودا دۆكانلىرى تاقىلىپتۇ، ئاھالىلەر ئىشكىلىرىنى ئېتىۋېپتۇ، يامۇلدا ئىشلەۋاتقان كىشىلەرمۇ ۋاقتىنىچە ئۆزىنى يوشۇرۇشقا جاي ئىزدەپتۇ ياكى ئۆيلىرىگە قېچىپتۇ. جىن شۇرىنىڭ قۇدىسى، مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى جۇ رۇيشى شەھەر مۇداپىئە ئىدارىسىدىن دىپلوماتىيە ئالاھىدە خادىملىرى مەھكىمىسىگە ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقلىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ ۋەقە تۈغدۇرۇشىدىكى مەقسىدى ۋە تەلۈنىنى ئۇقۇپ كېلەلىگۈدەك رۇسچىنى ياخشىراق بىلىدىغان بىر ئىكىكى ئادەم ئەۋەتىشىنى تەۋسىيە قىلىپ ئادەم ئەۋەتىپتۇ. لېكىن مەھكىمىدىن بۇنىڭغا ماقۇل بولۇشقا پېتىنالىغۇدەك بىرمۇ ئادەممۇ چىقماپتۇ.

ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى شەھەر ئىچى ۋە نەنلياڭنى كونتۈرۈل قىلغاندىن كېيىن، ئادەم ئەۋەتىپ نازىر-ۋاللار ۋە قانۇن تەشكىلاتلىرىنىڭ ۋەكىللىرىنى شەھەرنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى لۇ ئىشتاۋىغا چاقىرىپ مەجلىس ئېچىپتۇ، يىغىن مەيدانىنىڭ ئىچى-سىرتىغا پۈتۈنلەي ئورۇس ئەسكەرلىرىدىن قاراۋۇل قويۇلۇپتۇ. بۇ 12-چىسلا كەچتە بولغان ئىش ئىكەن. يىغىن مەيدانىدىكى جوزىغا ئۆلكىلىك ئىكىكى مەھكىمىنىڭ تامغىسى ۋە مۆھۈرى قويۇلۇپتۇ. يىغىنغا قاتناشقانلارنىڭ كېيىن ئېيتىشىچە، پاپىنگوت يىغىندا سىياسى ئۆزگىرىشنىڭ مەقسىدىنى دوكلات قىپتۇ. ئۇ، ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ قوزغىلاڭ كۆتىرىشتىن مەقسىدى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى قوتقۇزۇش. شىنجاڭ ئىككى يىلدىن بۇيان قالايمىقانچىلىقتا كېلىۋاتىدۇ، يېزىلار ۋەيران بولدى، بۇ يىلقى ئەتىيازلىق تېرىلغۇدىنمۇ ئۈمىت يوقتەك تۇرىدۇ، مۇشۇنداق

كېتىۋېرسە، شىنجاڭ خەلقىنىڭ ھەممىسى ئاچلىقتىن ئۆرلىدۇ، دەپتۇ. ئۇ يەنە، رەئىس جىن شۇرېننىڭ قابىلىيىتى بولمىغاچقا، شىنجاڭنى مۇشۇ ھالغا چۈشۈرۈپ قويدى، شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىنى ئوڭشاش ئۈچۈن، جىن شۇرېننىڭ ئۆز ئورنىنى كۆپچىلىك بىردەك ئارزۇ قىلغان ئادەمگە بوشىتىپ بېرىشىنى ئۆتۈنىمىز، دەپتۇ. ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ قورالىق سىياسى ئۆزگىرىش قىلىشتىكى مەقسىدى ئەنە شۇ، قىلچە ئۆزى ئۈچۈن ھوقۇق-مەنپەئەت تالىشىش ئويى يوق، رەئىس جىن شۇرېننىڭ ئۆزىگە كەلسەك، ئۇ ھاكىمىيەتنى تاپشۇرسلا، ئۇنىڭ ئۆزى ۋە ئائىلىسىنىڭ بىخەتەرلىگى چوقۇم قوغداپ قېلىنىدۇ، دەپتۇ.

بۇ چاغدا يەغىن قاتناشچىلىرىنىڭ بىرەرسىمۇ جىن شۇرېنغا يان باسىدىغان سۆزلەرنى قىلماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ۋاقىتلىق جەمىيەت تەرتىۋىنى ساقلاش كومىتېتى ۋە ۋاقىتلىق ھەربىي ئىشلار كومىتېتى قۇرۇلۇپتۇ. بەزى كىشىلەر مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى جۇ رۇيشىنى جەمىيەت تەرتىۋىنى ساقلاش كومىتېتىنىڭ رەئىسلىگىگە كۆرسىتىپتۇ، جۇ رۇيشى بۇنى رەت قىلىپ، يېشىم بىر يەرگە بېرىپ قالدى، بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايمەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە رەئىس جىن شۇرېن بىلەن قۇدا بولغاچقا، كۆڭۈل جەھەتتىمۇ توغرا كەلمەيدۇ، دەپتۇ. كېيىن كۆپچىلىك مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى لىيۇ ۋېنلۇڭنى رەئىسلىككە كۆرسىتىپتۇ. لىيۇ ۋېنلۇڭ بۇ ئورۇنغا ئۆتكەندىن كېيىنلا، ئۇچ تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، بۇنى ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك 3 ماددىلىق نىزام دەپتۇ: بىرىنچى، پۈتۈن ئۆلكىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ھاياتى ۋە مال-مۈلكىگە كاپالەتلىك قىلىش؛ ئىككىنچى، رەئىس جىن شۇرېننىڭ پۈتۈن ئائىلىسىنىڭ ھاياتى ۋە مال-مۈلكىگە

كاپالەتلىك قىلىش؛ تۈچىنچى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كونسۇلخانىسىنى مۇھاپىزەت قىلىش. يېغىنغا قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسى ئىمزا قويۇپ بۇ نىزامنى ئېتىراپ قىپتۇ. ۋاقتىلىق ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ باشلىقى لىغما كۆچىلىكنىڭ تەۋسىيە قىلىشى بىلەن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارمىيىسى قىلىق شىنجاڭغا كىرگەن خېيلۇڭجياڭ ۋەتەننى قوتقۇزۇش ئارمىيىسى 15 ـ لۇنىڭ مۇۋەققەت لوڭاڭنى جېڭ رۇنچېڭ تەيىنلىنىپتۇ. جېڭ رۇنچېڭ باۋدېڭ ئەپەندىلەر مەكتەۋىنى پۈتتۈرگەن خېيىلىك ئادەم ئىدى. دەسلەپتە ئۇمۇ مەن چېگرىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان يولۇچى قوشۇنىنىڭ ئەسكەر باشلىغى، شىنجاڭ ئەھۋالىنى پىششىق بىلمىگەچكە، بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايمەن دەپ بۇ ۋەزىپىنى رەت قىپتۇ. ئەمما شۇ چاغدىكى يېغىنغا قاتناشقۇچىلار ئىچىدە ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىغىدىن باشقا، ھەربىي ھوقۇق ئىگىللىگەن ھەربىي يوق ئىكەن. جېڭ رۇنچېڭ كۆچىلىكنىڭ سالاسى بىلەن بۇ ئىشنى ۋاقتىنچە قىلىپ تۇرۇشقا ماقۇل بوپتۇ. لېۋ ۋېنلۇڭ، جېڭ رۇنچېڭدىن باشقا، جۇ رۇيىشى، لى جى، تۇ ۋېنفېي (ئالى سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى)، چېن جىشەن، لى رۇڭ (ئۆرۈمچى رايونىنىڭ ۋالىسى)، تاۋ مىڭيۈ، چېن جۇڭ، لى شياۋتېيەن، كۈڭ بېيچېڭ، بەي يۈشيۇ (يۇقۇرىدىكى ئىككىيلەن گومىندالڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىسىگە ئالاھىدە ئەۋەتىلگەن خادىم)، جاۋ دېشۇ، چېن دېلى (دىپلوماتىيە ئالاھىدە خادىملىرى مەھكىمىسىنىڭ خىزمەتچىسى)، لۇ لۈن (ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتىنىڭ كاتىۋى) چېۋ داخېڭ (ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتىنىڭ خىزمەتچىسى)، دۇڭ گۈڭچۈن، خى دېيۈەن (يۇقۇرىدىكى ئىككىيلەن سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىغى ۋە مۇئاۋىن باشلىغى)، كېرىسكى (ئىتالىيىلىك، شىنجاڭ پوچتا ئىدارىسىنىڭ

باشلىغى)، گېمېركىن (ئاپتوموبىل ئىدارىسىنىڭ باشلىغى)، پاپىنگوت قاتارلىقلار جەمىيەت تەرتىۋىنى ساقلاش كومىتېتىنىڭ ھەيئەتلىرى بولۇپتۇ. يېغىندا خەلقنى تېچلاندۇرۇش ئېلانى تۈزۈپ چىقىلىپتۇ ھەمدە كۆپچىلىك ماقۇللىغان 3 ماددىلىق نىزام جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ بىرىنچى شۆبە ئىدارىسىگە يوشۇرۇنۇۋالغان جىن شۇرېنىنىڭ كۆرۈپ خاتىرجەم بولۇشىغا ئەۋەتىلىپتۇ. يېغىنغا قاتناشقۇچىلار ئېچىدە، سىياسى ئۆزگىرىش قوزغىغۇچىلاردىن باشقا، شۇ قېتىمقى قوزغىلاڭنىڭ ئېچكى سىرىنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن.

يېغىندا بەزى كىشىلەر يەنە، سىياسى ئۆزگىرىش تېزلا بولغانلىقىتىن، شەھەر سىرتىدا تۇرۇۋاتقان باش قوماندان شېڭ شىسەي ۋە سانجىدا تۇرۇشلۇق باش قوماندان چېن جۇڭ بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپالمىدى، ئەگ ياخشىسى كۆپچىلىك ماقۇللىغان ئەھدىلەرگە چۈشەندۇرۇش قوشۇپ، بۇ ئىككىيلەنگە سۇنۇپ، ئۇلارنىڭ ۋاقتىلىق جەمىيەت تەرتىۋىنى ساقلاش كومىتېتى تەرىپىتە تۇرۇشنى قولغا كەلتۈرۈش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىپتۇ. شۇ چاغدا بىر كىشى باش قوماندان شېڭ شىسەينىڭ چوڭ كۆۋرۈككە كېلىپ ئورۇنلاشقانلىغىنى خەۋەر قىپتۇ. كۆپچىلىك شېڭ شىسەينىڭ جىن شۇرېنىنىڭ بۈيرۇغىنى قوبۇل قىلىپ، شەھەر ئىچىگە قايتۇرما ھۇجۇم قىلىشىدىن ئەنسىرەپتۇ. بەي يۈشيۇ شۇ زاماتلا ئۆزى ئالاقە ئېلىپ بېرىپ شېڭ شىسەي بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنى قولغا كەلتۈرۈشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۈرۈپتۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى ئادەم ئەۋەتىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مۇتىۋەرلىرىنى شەھەر مەركىزىنىڭ تەرتىۋىنى ساقلاش ۋە كىشىلەر كۆڭلىنى تېچلاندۇرۇش خىزمىتىگە قاتنىشىشقا تەكلىپ قىپتۇ، شۇ كۈنى كەچتە تاتار سودىگەر

هۆسىين، خۇيزۇ ياش ما خـۇكشـيائـلار لۇ ئـشتاۋىغا كېپتۇ. خەلقنى تېچلانـدۇرۇش ئۈچـۈن تۈزۈلـگەن ئـبـلان ئۈيغۇرچـىغمۇ تەرجمە قىلىنىپتۇ.

جىن شۇرېن جەمىيەت تەرتىۋىنى ساقـلاش كومىتېتى تەرىپىدىن تۈزۈپ ئەۋەتىـلـگەن 3 ماددىـلىق نـزامـنى تاپـشۇرۇۋالـغانـدىن كېيىن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەتلىرى ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ تەھدىدى ئاستـىدا ماڭـا ئورا كولىـغان ئىدى دەپ قاراپ، شەھەر سىرتىدا تۇرۇۋاتـقان قوماڼـدان ياڭ جېڭجۇڭ، باش قوماندان شېك شىسەيلەرگە قوشۇن باشلاپ بېرىپ توپىلاڭنى بېسىق-تۇرۇشقا بۇيرۇق بېرىپـتۇ. ئـۆزى بولـسا بالا-چاقىلـرىنى ئېلىپ شەھەر سىرتـىغا چىقىـپ كېتىپـتۇ. ئۇ كېيىـن باشقـىلارغا: ئەھۋال ئۆزگىرىشى بىلەنلا، كۆپچـىلىكـنىڭ مېـنى تاشـلاپ كېتىدىغانلىغىنى ئويلاپ باقمىغان ئىكەنمەن، دەپتۇ.

4-ئاينىڭ 12-كـۈنى يېـرىم كېچـىدە، ياڭ جېڭـجۇڭ قوشۇننى باشلاپ قايتۇرما ھۇجۇمـغا ئۆتـكەن. شەھەر ئىچـىدە تۇرۇۋاتقان بىر قىسىم ئۆلكە قوشۇنلىرى (مېڭ كېـچاڭ تۈەنـلىدىكى قىسىم) غەربىي دەرۋازىدىكى ئـۆزلەشـتۇرۇلـگەن ئورۇس ئەسـكەرلىرىـنى يوقىتىپ، شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىـپ قايـتۇرما ھۇجۇم قىلـغۇچى قىسىملارنى شەھەر ئىچىگە كىرگۈزگەن. ئۇلار ناھايـىتى قاتتىق ئېلىشىپ، ئۇزاق ئۆتمەيلا شەھەر سېپىلىنىڭ غەربىـي شـمال تەرىپىدىكى ئىگىزلىكنى ئىگەللەپ، كوچا ئۇرۇشى قىلىۋاتقان ھەمراللىرىنىڭ شەھەر مەركىزىگە ئېچىكىرىلەپ كىرىشىنى قوغدىغان.

ئۆزلەشتۇرۇلـگەن ئورۇس ئەسكەرلـىرى كـۈچ جەھەتتىكى پەرق چوڭ بولغان ئەھۋالدا چىداشلىق بېرىشكە ئامالسىز قالغان. 13-كۈنى

ئەتىگەنـدە، ئۇلار شـۇ كۈنـىلا شەرقـي دەرۋازىـدىن چىكىنىشكە تەييارلىق كۆرۈپ، بالا ـ چاقىلىرى، يۈك ـ تاقىلىـرى، زىبۇ ـ زىننەت بۇيۇملىرىنى ھارۋىغا بېسىپ قويغان، ئاتلارنىمۇ تەخلەپ قويغان.

سىياسى ئۆزگىرىش قوزغىغۇچـى تاۋ مىڭيـۇ ۋە ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئوروس ئەسكەرلىرىنىڭ قوزغىلىشـىنى قوللىـغۇچى گېـمېركىن جېڭ رۇنچېڭدىن شەرقي شىمال قوشۇنلىرىنى يۆتكەپ جەڭگە ئاتلىنىشنى تەلەپ قىلغان. جېـڭ رۇنچېڭـنىڭ قىـسـمـلىرى 3 ـ ئايـلاردا ئۆلكە مەركىزىگە كىرگەن، بىر قىسم ئەپىتـسـەر ۋە ئەسـكەرلەر 3 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا قورال ئېلىـپ، ئۆلـكە قوشۇنـلىرىـنىڭ شـمـۇگۇ قاتارلىق بازىلارنى مۇھاپىزەت قىلىشىغا يارىدەمـلىشـپ تۇرغان ئىكەن. جېڭ رۇنچېڭ ۋاقىتلىق ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ باشلىقلىغىغا تەينىلەنـگەنچە، سىياسى ئۆزگىرىشنىڭ مەغلۇپ بولۇشىغا قاراپ تۇرالمايتتى، شۇڭا ئۇ ئۆزىنىڭ قول ئاسـتىدىكى 2 ـ 3 يۈز ئادەمنىڭ قولىغا قورال ئېلىپ، جەڭگە ئاتلىنىشقا بۇيرۇق بەرگەن.

شەرقي شىمال قوشۇنلىرى جەڭگە ئاتلىنىشى بىلەن، جىن شۇرېنـنىڭ قىسمىلىرى بىر ھازا قارشىلىق كۆرسىتىپ، بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىنىپ كەتكەن، شەرقـي شـمـال ئارمـيـسـى شەھەر سىپىلىدىن خۇڭسەن تۆمۈڭغا قارىتىپ توپ ئاتقان، ئۇ يەردىـكى جىن شۇرېن قوشۇنلىرىنىڭ قوماندانلىق ئىشتاۋىـمۇ پۈت تىرەپ تۇرالمىغان. 13 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن، شەھەر ئىچىدىكى مېڭ كېچاڭ، لياڭ جىخۇڭ تۆەنلىرىنىڭ قالدۇق ئەپىتسەر ۋە ئەسكەرلىرى سودىگەرلەر ئۈيۈشـمـسـىنىڭ قايىل قىلىـشى بىلەن، قورال تاپـشۇرۇپ تەسلىم بولغان. ياڭ جېڭجۇڭ شەھەر سىرتىدىكى قىسمـلىرىـنى يىغىشتۇرۇپ، جىن شۇرېنـنـى ۋە ئۇنىڭ بالا ـ چاقىلـىرىنى مۇھـاپىزەت قىلىپ ھەرپتىكى

سانجىغا يول ئالغان. شىنجاڭنى 5 يىل بۆلۈپ تۇرغان جىن شۇرېن هاكىمىيتى شۇنىڭ بىلەن تەختتىن چۈشكەن.

بۇ قېتىمقى قوراللىق سىياسى ئۆزگىرىشتە ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ ئىچى-سىرتىدىكى جەڭدە، ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى بىلەن ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ مۇهاپىزەتچىلەر ئەترىدىدىن جەمئىي 20 نەچچە ئادەم ئۆلگەن؛ 12-كۈنى كېچىدىن 13-كۈنى چۈشكىچە بولغان شەھەر ئىچى ۋە سىرتىدىكى جەڭدە ئۆلكە قوشۇنىدىن 300دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلگەن، ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىدىن 50 نەچچە ئادەم ئۆلگەن. ئۇ چاغدا شەھەر ئىچى ۋە سىرتىدا ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ 400دىن ئارتۇق ئادىمىلا بار ئىدى، ئەگەر شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنىڭ ياردىمى بولمىغان بولسا، سىياسى ئۆزگىرىشنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشى ناهايىتى قىيىنغا چۈشەتتى. سىياسى ئۆزگىرىش جەريانىدا، هۆكۈمەت خادىملىرى ۋە تىجارەتچىلەر تالاپەتكە ئۇچرىمىغان. شەھەر مۇداپىئە قوماندانى بەي شۇجىنىڭ قول ئاستىدىكىلەر ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىگە قايتۇرما زەربە بەرگەچكە، 13-كۈنى ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ئېتىپ تاشلانغان؛ جىن شۇشىن، سۇ جاۋجىلارنى ئەزەلدىن كىشىلەر يامان كۆرگەچكە، ئەسىرگە چۈشۈپ ئىككى كۈندىن كېيىن سىياسى ئۆزگىرىش قىلغۇچىلار ئېتىپ تاشلىغان.

جىن شۇرېن 4-ئاينىڭ 14-كۈنى سانجىغا چېكىنىپ كەلگەن، باش قوماندان چېن پىنشيۇ ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ قوغلاپ زەربە بېرىشىدىن ئەنسىرەپ، ياڭ جېڭجۇڭنىڭ قىسىملىرى بىلەن بىللە جىن شۇرېننى ماناس، شىخۇغىچە مۇهاپىزەت قىلىپ كەلگەن. بۇ چاغدا شىخۇدا ئاز ساندىكى ئۆلكە قوشۇنلىرى ۋە

چۆچەكتىن كەلگەن زور بىر توركۈم خېيلۇڭجياڭلىق ۋەتەننى قوتقۇ-زۇش ئارمىيسى بىلەن جىلىن قوغدىنىش قىسىملىرى تۇراتتى، جىن شۇرېن بۇلاردىن پايدىلىنىپ ئۇلۇكە مەركىزىگە قايتۇرما ھۇجۇم قىلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىغان. جىن شۇرېن ئىلغا بارماقچى بولغانىدا، جاڭ پېيۋەن تېلېگراممىنى ئەۋەتىپ رەت قىلغان. 4-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، ياڭ جېڭجۇڭ قىسمىنى باشلاپ، جىن شۇرېنىڭ پوتۇن ئائىلىسىنى قوغداپ چۆچەكنى بۇپبىرىپ قويغان. چۆچەكنىڭ ۋالىسى لۇ شياۋزۇ جىن شۇرېنغا خىزمەتتىن چېكىنىش توغرىسىدا مەسلىھەت بەرگەن ھەمدە ئاپتوموبىل ئېلىش ئۇچۇن چۆچەكتە ساقلاپ تۇرغان بىر قىسىم (1674 سەر 6 مىسقال 5 پۇڭ 5 لى) ئالتۇننى جىن شۇرېنغا تاپشۇرۇپ بەرگەن، جىن شۇرېن ۋەزىيەتنى ئوڭشاشقا كۆزى يەتمەي، 4-ئاينىڭ 24-كۈنى چۆچەكتە ئۆزىنىڭ تەختتىن چۈشكەنلىگى توغرىسىدا ئومۇمى تېلېگرامما ئېلان قىلغان. بىراق بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن يەنە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تېلېگرامما يوللاپ، يېڭىۋاشتىن باش كۆتەرىپ، ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ جاجىسىنى بېرىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن. 5-ئاينىڭ 5-كۈنى نەنجىڭ ھۆكۈمىتى جىن شۇرېننىڭ خىزمىتىدىن ئىستىپا بەرگەنلىگىگە رۇخسەت قىلغانلىغىنى توغرىسىدا ئوچۇق بۇيرۇق چۈشۈرگەن، بۇ چاغدا جىن شۇرېن سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق ئېچكىرىگە بېرىپ بولغان ئىدى.

جىن شۇرېن ئالدى بىلەن تيەنجىنگە بارغان، 10-ئايدا نەنچاڭغا بېرىپ جياڭ جېيشى بىلەن كۆرۈشكەن، ئاندىن نەنجىڭغا بارغان. ئۇ شۇ چاغدا نەنجىڭ ھۆكۈمىتى ماڭا مۇۋاپىق مەنسەپ بېرىدۇغۇ دېگەن خام خىيالدا بولغان بولسىمۇ، ئەمما گومىنداڭ ھۆكۈمىتى

ئۆزىنىڭ نوپۇزىنى تىكلەش ئۈچۈن، قولىدىن ئىش كەلمەي ۋەزىپە-سىدىن بوشىغان بۇ ئۆلكە رەئىسىنى قاتتىق جازالاپ قولىغا ئېلىپ، سوت مەھكىمىسىگە تاپشۇرۇپ، ئۇنىڭغا 3 يىل 6 ئايلىق قاماق جازاسى بەرگەن. جىن شۇرېن ئۇستىدىن بىرىنچى بولۇپ ئەرز-شىكايەت قىلغان كىشى شىنجاڭلىق ئەيسابەگ بولۇپ، ئۇنىڭ مەزمۇنى مۇنداق: بىرىنچى، جىن شۇرېن ئۆزىنىڭ چىلپ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمى تۈزدى؛ ئىككىنچى، قۇمۇل خەلقىنىڭ يەرلىرىنى مەجبۇرى تارتىۋېلىپ، ۋەقە تۈغدۇرۇپ، ئەسكەر ئەۋەتىپ بىگۈنا خەلقنى قىردى؛ ئۈچىنچى، ئومۇمنىڭ پۇلىنى ئىگەللىۋالدى، ئۆزىنىڭ بىلەن ئالتۇننى چىقىرىۋېلىپ ئىچكىرىگە ئېلىپ كەتتى؛ تۆتىنچى، ئۇرۇمچىدىكى چوڭ كۆڭۈلۈكتە ئەسكەر تۇرغۇزۇپ ئوت قويدى، ئادەم ئۆلتۈردى. سوت مەھكىمىسى بۇ ئەرزنى ئاساس قىلغان ھەمدە ئۇنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەكشۈرۈپ جاۋاپ بېرىشىگە يوللىغان. شېڭ شىسەي جىن شۇرېننىڭ ئۆزىگە بالايى-ئاپەت كەلتۈرگۈدەك ئىقتىدارى قالمىغانلىغى ئۈچۈن، شىنجاڭنىڭ ھۆكۈمەت سورۇنلىرىدا ئىشلەپ كېلىۋاتقان كونا كىشىلەرنى نەزەردە تۇتۇپ (ئۇلارنىڭ بەزىلىرى جىن شۇرېنغا مايىل ئىدى)، جىن شۇرېننى ئالاھىدە قانات ئاستىغا ئالغان ۋە سوت مەھكىمىسگە جاۋاپ خەت يېزىپ ئۇنى ئاقلىغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا گەنسۇ ئۆلكىسىدىكى ئارمىيە ۋە ھۆكۈمەت ساھەسىدىكى ئاقاقالاردىن لا شىجۇن، ياڭ سى، جاڭ ۋېي، شۇي زى، ما خۇڭبىن، لۇ داچاڭ، ما بۇفاڭ، ما بۇچىڭ قاتارلىق كىشىلەر ئارقا-ئارقىدىن نەنجىڭغا تېلېگىراما يوللاپ، جىن شۇرېننىڭ ياخشى گەپىنى قىلغان. چىڭخەي ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى مالىن جياڭ جيېشى بىلەن كۆرۈشۈپ،

جەن شۇرېن ئۇچۇن ئەپۇ سورىغان. جەن شۇرېن ئاخىرى 1935 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ئالاھىدە كەچۈرۈم قىلىشقا ئېرىشتى. جەن شۇرېن تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن تېخنىكىغە كۆچۈپ بېرىپ ئورۇنلاشتى، ئۇ يەردىن يەنە لەنجۇغا كېتىپ، 1941 ـ يىلى كېيىل بىلەن ئۆلدى.

جەن شۇرېن لەنجۇدا بىكار يۈرگەن ۋاقىتلىرىدا، ھەمىشە دوست ـ بۇرادەرلىرى بىلەن ئۆتكەن ـ كەچكەن ئىشلار ئۈستىدە پاراڭلاشقان. ئۇ، ياڭ زېڭشىننىڭ ئالدىن كۆرەرلىگىگە قول قويغان، بۇنىڭ سەۋىۋى ياڭ زېڭشىن ھايات ۋاقتىدا، مەن ئۆلگەندىن كېيىن شىنجاڭدا چوڭ قالايمىقانچىلىق بولۇشى مۇمكىن، دېگەن ئىدى. جەن شۇرېن، ئۆزىنىڭ ئادەمنى جايىدا ئىشلىتەلمىگەنلىگى، ئادەمنى بىلىش قابىلىيىتىنىڭ تۆۋەنلىگى، پىشقەدەم جياڭجۇن قالدۇرغان ئىشنى ياخشى ئىشلىيەلمىگەنلىگىگە ئېچىنغان. ئۇ، دەۋرىنىڭ ئاللىقاچان ئۆزگەرگەنلىگىنى قانداقمۇ بىلسۇن! ياڭ زېڭشىن ھايات بولغان تەقدىردىمۇ شىنجاڭ تېنچ بولمايتتى. ئادەمنى بىلىش ـ بىلمەسلىكىگە كەلسەك، بۇ ئۇنىڭ ئۆچۈن گەدەن قېچىشا، تاپاننى قاشلىغاندەكلا ئىش. ئەينى يىللاردا شىنجاڭدىكىدەك ئۇنداق سىياسى ئەھۋالدا، جەن شۇرېننىڭ بۇنداق چىرىك، فېئودال ھۆكۈمرانلار گۇرۇھى "ئىچكى جەھەتتىكى جىدەل ـ ماجرا"دىن قانداقمۇ خالى بولالسۇن!

شپاك شسەي ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋر

شىنجاڭنىڭ شپاك شسەي تەختكە چىققاندىن كېيىنكى سياسى ۋەزىيىتى

تارىختا يۈز بېرىدىغان بەزى ئىشلاردا، كۆپىنچە، ئوخشاپ كېتىدىغان ئەھۋاللار بولۇپ قالىدۇ. مەسىلەن، 1928 ـ يىلى فەن ياۋنەن سياسى ئۆزگىرىش قىلىپ ياڭ زېڭشىننى ئۆلتۈردى، نەتىجىدە ھاكىمىيەت جىن شۇرېننىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى. 1933 ـ يىلى چېن جۈڭ، تاۋ مىڭيۇ، لى شياۋتيەنلەر "12 ـ ئاپرېل" سياسى ئۆزگىرىشىنى قوزغاپ، جىن شۇرېننى قوغلۇەتتى، ئەمما شپاك شسەي تەختكە چىقىۋالدى. پەرقى شۇ بولدىكى، جىن شۇرېن فەن ياۋنەننى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ سياسى ئۆزگىرىشىنى ئىنكار قىلمىۋەتتى، شپاك شسەي بولسا چېن جۈڭ، تاۋ مىڭيۇ، لى شياۋتيەنلەرنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، بۇ سياسى ئۆزگىرىشنى مەن رەھبەرلىك قىلغان "ئاپرېل ئىنقىلاۋى" دەپ ماختىدى. شۇنىڭ بىلەن شپاك شسەي شىنجاڭغا 11 يىل ھۆكۈمرانلىق قىلىپ، مىنگو دەۋرىدە شىنجاڭنى ئىدارە قىلغان ۋاقتى ياڭ زېڭشىندىن قالسلا ئەڭ ئۇزاق بولغان يەرلىك كىچىك مىللىتارىست بولۇپ قالدى.

شېڭ شىسەينىڭ تەخەللۇسى جىن يۈڭ، ئۇ 1892 ـ يىلى لىياۇنىڭ ئۆلكىسى كەيپۇەن ناھىيىسىدىكى بىر پومىشىك ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. باللىق چاغلىرىدا، شۇنىڭ ناھىيىسىدە ئىپتىدائى مەكتەپتە، شېنيانىڭ شەھىرىدىكى 5 ـ تولۇق باشلانغۇچ مەكتەپتە، لياۇنىڭ ئۆلكىلىك دىخانچىلىق ـ ئورمانچىلىق ئوتتۇرا مەكتىۋىدە ئوقۇغان. 1915 ـ يىلى شاڭخەينىڭ ۋۇسۇڭ دېگەن يېرىدىكى جۇڭگو ھۆكۈمەت مەكتىۋىنىڭ مەخسۇس سىياسى ـ ئىقتىسات سىنىپىنى پۈتتۈرگەن. 1917 ـ يىلى ياپونىيىگە بېرىپ، توكيودىكى مىڭجى داشۆدە ئوقۇغان. 1919 ـ يىلى ياپونىيىدە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ۋەتەنگە قايتىپ تەلەپ قويۇش ۋەكىللەر ئۆمىگى بىلەن شاڭخەيگە قايتىپ كەلگەن. قالغان ۋەكىللەر مەملىكەتلىك ئوقۇغۇچىلار باش ئۇيۇشمىسى ئۇيۇشتۇرغان ۋەتەن زىمىنى (چىگداۋ)نى قايتۇرۇۋېلىشنى قولغا كەلتۈرۈش ھەرىكىتىگە دائىر خىزمەتلەرگە قاتناشقان، شېڭ شىسەي بولسا گۇاڭدۇڭغا بېرىپ، لى گېڭيۇەن ئاچقان شاۋگۇەن ھەربى مەكتىۋىگە كىرگەن. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، لى گېڭيۇەننىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن، شەرقىي شىمالغا قايتىپ بېرىپ، فېڭتيەن قوشۇنى 8 ـ لۇيىدە گو سۈڭلىڭنىڭ قول ئاستىدا پەيجاڭ، لىيەنجاڭ ۋە شاگۈبې سەنمۇ قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۈتىگەن. بۇ چاغدا، ئۇنىڭ خوتۇنى كېسەل بىلەن قازا بولغان، گو سۈڭلىڭنىڭ تونۇشتۇرۇشى ئارقىسىدا گو سۈڭلىڭنىڭ بېقىۋالغان قىزى چيۈ شۇفاڭ بىلەن توي قىلغان. 1923 ـ يىلى، گو سۈڭلىڭنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن، جاڭ زولىن ئۇنى ياپونىيە قوروقلۇق ئارمىيە داشۆسىگە ئوقۇشقا ئەۋەتكەن، خوتۇنىمۇ بىرگە بېرىپ، توكيۇ قىزلار داشۆسىگە كىرىپ ئوقۇغان. 1925 ـ يىلى، گو سۈڭلىڭ يۈز ئۆروپ، جاڭ زولىنغا قارشى تۇروپ مەغلۇپ بولغاندا

دىن كېيىن، جالڭ زولىن شېڭ شىەينىڭ ھۆكۈمەت راسخودى بىلەن ئوقۇشىنى بىكار قىلغان، لېكىن شېڭ شىەي ئىشىنىڭ ئېپىنى بىلگەچكە، كېيىن سۇن چۈەنفاڭ، فېڭ يۈشياڭ ۋە جياڭ جېيشىلارنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىپ، ياپونىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە داشۇسىدىكى ئوقۇشىنى ئاخىر تامامىلىغان. 1927 ـ يىلى شېڭ شىەي ۋەتەنگە قايتىپ، گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ خې ياۋزۇ قىسمىدا سەنمۇ بولغان، كېيىنچە باش قوماندانلىق ئىشتاۋىغا يۆتكىلىپ شاڭشياۋ ئۇنۇۋانلىق سەنمۇ، قوشۇمچە مەركىزي ھەربىي مەكتەپىنىڭ شۆبە ئەپىتىسەرلەر تۈەنىدە ئوقۇتقۇچى بولغان. 1928 ـ يىلى گەزەرمە سەنمۇلار باشقارمىسىدا مۇۋەققەت بۆلۈم باشلىغى بولغان، 1929 ـ يىلى سەنمۇبۇ ئىشتاۋىغا يۆتكىلىپ 1 ـ مەھكىمە 3 ـ بۆلۈمنىڭ باشلىغى بولغان.

شېڭ شىەي نەنجىڭدا كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئىش قىلالمىغاچقا، بۆلۈم باشلىغىلىق ۋەزىپىدە ئۇزاق تۇرۇپ قالغان. شېڭ شىەي پېڭ شياۋشىەن بىلەن باردى ـ كەلدى قىلىپ يۈرۈپ، ئۇنىڭغا يېقىپ قالغان. 1929 ـ يىلى كۈزدە، شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى جىن شۇرېن كاتىۋى لۇ شياۋزۇنى خىزمەت بىلەن نەنجىڭغا ئەۋەتكەن. لۇ شياۋزۇ پېڭ شياۋشىەن بىلەن يېقىن بولغاچقا، پېڭ شياۋشىەننىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن، لۇ شياۋزۇ شېڭ شىەينىڭ ئەر ـ خوتۇن بىللە شىنجاڭغا بېرىشىغا ماقۇل بولغان. ئۇ چاغدا، جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھەربىلەرنىڭ كېلىشىنى خالمايتتى، بولۇپمۇ جىن شۇشىن شىنجاڭغا ھەربىلەرنىڭ كېلىشىگە كۆچىنىڭ بېرىچە قارشى تۇراتتى. شۇڭا شىنجاڭنىڭ نەنجىڭدا تۇرۇشلۇق ئىش باشقارمىسى شېڭ شىەينىڭ سەنمۇ ئىشتاۋىنىڭ ئەپىتىسەرى ئىكەنلىگىنى ئېنىقلىغاندىن كېيىن، جىن شۇرىن لۇ شياۋزۇغا چىرايلىق گەپلەر بىلەن رەت قىلىش

توغرىسدا تېلېگراممۇ بەرگەن. بۇ چاغدا، شېڭ شىسەي نەنجىڭدىكى ھەربى خىزمەتلەردىن ئىستىپا بېرىپ، يولغا چىقىشقا جابدۇنۇپ بولغاچقا، لۇ شىياۋزۇ رەت قىلالمىغان. دەل شۇ چاغدا، شەرقىي مانجۇرىيە تۆمۈريولى ۋەقەسى يۈز بېرىپ، سىبىرىيە ئارقىلىق شنجاڭغا بېرىش مۇمكىن بولمىغاچقا، شېڭ شىسەي بېيجىڭدا نەچچە ئاي بىكار تۇرۇپ قالغان، ئۇ بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ شەرقىي شىمالغا قايتىپ ھەركەت قىلىپ، جاڭ شۆلياڭنىڭ قول ئاستىدا بىرەر ۋەزىپە ئۆتەشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ نەتىجە چىقمىغان. 1930-يىلى كۈزدە، شېڭ شىسەي لۇ شياۋزۇ بىلەن بىللە شنجاڭغا كەلگەن.

شېڭ شىسەي شنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، لۇ شياۋزۇنىڭ ئۆيىدە بىر ھەپتە تۇرغان. جىن شۇرېن دەسلەپتە ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى خالىمىغان بولسىمۇ، كېيىن لۇ شياۋزۇغا يۈز كېلەلمەگەچكە، شېڭ شىسەينى دۇبەن مەھكىمىسىگە شاڭشياۋ ئۇنۋانلىق سەنمۇ، قوشۇمچە مۇھاپىزەتچىلەر يىگىرمىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى قىلىپ تەينىلىگەن، كېيىنكى چاغلاردا شېڭ شىسەينى قوشۇمچە ئەپتىسىزلەر مەكتىۋىنىڭ تاكتىكا ئوقۇتقۇچىسى قىلىپ تەينىلىگەن. ئۇ چاغدا، شېڭ شىسەي شنجاڭ بويىچە يۈقۇرى دەرىجىلىك ھەربى تەلىم-تەربىيە كۆرگەن بىردىن-بىر ئىختىساسلىق ئادەم ئىدى. ئۇ ھەربى مەكتەپتە كۆچمىنىڭ بېرىچە ئوقۇغۇچىلارنى يېنىغا تارتىپ، ئۆز كۆچلىرىنى يېتىشتۇرگەن، كېيىنكى چاغلاردا، بۇ ئوقۇغۇچىلار شېڭ شىسەي قوشۇنىنىڭ تايانچىلىرىدىن بولۇپ قالغان. 1931-يىلى قۇمۇل خەلقىنىڭ قوزغىلىڭى بولغاندا، ئۆلكە قوشۇنلىرى كەينى-كەينىدىن مەغلۇپ بولغانىدىن كېيىنلا جىن شۇرېن شېڭ شىسەينى ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىشكە باشلىغان. شېڭ شىسەينى ئاۋال لۇ شياۋزۇغا

سەنەۋجاڭ، كېيىن جاڭ پېيىۋەنگە سەنەۋجاڭ قىلىپ تەيىنلەپ، شەرقىي سەپتە ئۇرۇش قىلىشقا ئەۋەتكەن. 1932 ـ يىل 7 ـ ئايدا، تېخنىۋ ئىلگىرىلەپ، شېڭ شىسەينى شەرقىي سەپنىڭ باش قوماندانى قىلىپ تەيىنلەپ تەكرى تېغىنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدا خوجا نىيازغا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا سالغان. بۇ چاغدا، ما جۇڭيىڭ يارلىنىپ ئىچكى ئۆلكىگە كەتكەن، شېڭ شىسەي قوشۇنى تۇرپان، پىچان تەرەپلەردە جەڭ قىلىپ غالىپ سەركەردە دەپ ماختالغان. 1933 ـ يىلى، ما شىمكەنىڭ قىسمى ئۇرۇمچىگە يېقىنلىشىپ قالغاچقا، جىن شۇرېن شېڭ شىسەينى ئۇرۇمچى ئەتراپىدا ئۇرۇش قىلىشقا يۆتكەپ، مىچۇەن، فۇكاڭ قاتارلىق جايلارنى قايتۇرۇۋالغان. "12 ـ ئاپرېل" سىياسى ئۆزگىرىشىدە، شېڭ شىسەي جىن شۇرېنىنىڭ ھالىدىن كەتكەنلىگىنى كۆرۈپ، سىياسى ئۆزگىرىش قىلغانلار بىلەن ھەمكارلىشىشقا ماقۇل بولۇپ، ئوڭايلا پۈتۈن ئۆلكىنىڭ ئالى ھۆكۈمرانلىق دۇبەنلىك ئورنىغا چىقىۋالغان.

شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ مېنى ئالتايىنىڭ مەسلىھەتچىسى قىلىپ تەيىنلىگەنلىگىنى موسكۋادا چېن جۇڭ بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن ئۇقتۇم. بۇ تارىخنى كېيىن بايان قىلىمەن. مېنىڭ شېڭ شىسەي بىلەن تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈشۈم بولسا، مەن 1934 ـ يىل 6 ـ ئايدا ئالتايدىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بولدى.

ئۇ 40 ياشلاردىن ئاشقان، خېلى گەۋدىلىك، قارا قاشلىق، كۆزلىرى يۇمۇلاق، بۇرۇتلۇق ئادەم ئىدى. ئۇ سەل كىكەشلەپ سۆزلەيتتى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن گويا كۆڭلۈڭدە نېمە بارلىغىنى بىلىۋالماقچى بولغاندەك، چوڭقۇر كۆزىتىۋاتقانلىغى چىقىپ تۇراتتى.

ئۇ مېنىڭ ئالتاي ۋە چۆچەكلەردىكى خىزمىتىمنى ماختىغانىدىن

كېيىن، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بۇرۇن ئېزىلگەنلىگى، شۇنىڭدەك ئىلگىرىكى ھۆكۈمرانلارنىڭ زوراۋانلىغى، چىرىكلىگى ۋە خيانەتچىلىگى ئۈستىدە توختالدى. گويا قىزغىنلىغى تولۇپ تاشقاندەك: "سىلەرنىڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئازاتلىغى ئۈچۈن كۈرەش قىلغانلىغىڭلاردىن خەۋىرىم بار، ھازىر بۇ مەقسەت ئەمەلگە ئاشتى. لېكىن، شىنجاڭ بەك نامرات، بەك قالاق، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىسلاھات ۋە قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا يەنىلا زور كۈچ سەرپ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ، سىلەرنىڭ بۇنىڭغا بارلىق كۈچۈڭلار بىلەن قاتنىشىشىڭلارنى ۋە ياردەم بېرىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن. سىز ياش، ئۆزەمنمۇ ياش دەپ بولىدۇ. ھەممىمىز دۇنيا ئېقىمغا ماسلىشىپ، تىرىشىپ ئالغا ئىلگىرىلەيلى" دىدى.

دەرۋەقە، ئۇ بۇ گەپلەرنى ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىپ بىر يىلدىن كېيىن قىلغاچقا، ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن مەمنۇنلۇق چىقىپ تۇراتتى. لېكىن، بىر يىلدىن ئىلگىرى ئۇنىڭ شىنجاڭنىڭ دۇبەنلىك ئورۇندا ئولتۇرۇش-ئولتۇراملاسلىغى بىر مەسىلە ئىدى. بۇنىڭ سەۋەبى جەن شۇرېننىڭ ئۇنىڭغا ئەجىنجى چىقىپ كەتكەن بوغچا قالدۇرۇپ كەتكەنلىگى، ما جۇڭيىڭنىڭ كۈچىنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭ-دىكى نوپۇغۇن جايلارغا كېڭەيگەنلىگى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنىڭ ئەسكىرىي كۈچىنىڭ بەك چەكلىك بولغانلىغىدىن باشقا، تېخىمۇ مۇھىمى نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تەيىنلەش بۇيرۇغى چۈشۈرمەي تۇرۇۋالغانلىغى ئىدى. شېڭ شىسەي 1933-يىل 4-ئاينىڭ ئاخىر-لىرىدا، ئاۋال نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە سىياسى ئۆزگىرىشنىڭ جەريانىنى دوكلات قىلىش ئۈچۈن چىن جۇڭنى سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق نەنجىڭغا ئەۋەتكەن، چىن جۇڭ يازما دوكلات بېرىپلا شىنجاڭغا

قايتىپ كەلگەن. شۇنىڭ بىلەن، 6 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا يەنە تاۋ مىڭيۇنى نەنجىڭغا ئەۋەتكەن. تاۋ مىڭيۇ لەنجۇغا بارغاندىن كېيىن، شىنجاڭدىن ھال سوراش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن سەئمۇ ئىشتاۋنىڭ مۇئاۋىن سەئمۇجائىسى خوجا مۇسۇڭ باشچىلىغىدىكى غايەت زور ھال سوراش ئۆمىگى بىلەن ئۇچرىشىپ، خوجا مۇسۇڭ بىلەن بىللە شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەن.

6 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى، خوجا مۇسۇڭ ئۆمەكنى باشلاپ شىنجاڭغا كەلگەن، بۇ، نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ تۇراقسىزلىغىدىن پايدىلىنىپ، شىنجاڭغا بىۋاستە ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلىغىنى كۆرسىتەتتى. ئۇ ئىلىپ كەلگەنلەر ئىچىدە ھەر ساھەنىڭ ئادەملىرى بولۇپ، بۇ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى ئۆتكۈزۈۋالماقچى بولغان ئاساسىي كۈچ ئىدى. ئۇلار شىنجاڭغا كېلىپ ھەر مىللەت، ھەر ساھە كىشىلىرى بىلەن قويۇق ئۇچراشقان، يېقىندىلا شېڭ شىسەيگە ساداقەتلىك بىلدۈرگەن بەزى كونا تۆرەلەرمۇ بەس ـ بەس بىلەن بۇ "مەركەزدىن كەلگەن خادىم" بىلەن تونۇشقان. شېڭ شىسەينىڭ نەزىرىدە، بۇلارنىڭ ھەممىسى "كەلگۈچىنىڭ نىيىتى بۇزۇق، نىيىتى تۈز بولسا كەلمەيتتى" دېگەننى بىلدۈرۈپ تۇراتتى.

6 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، شېڭ شىسەي ماجۇڭيىڭنىڭ قىسملىرىنى گۇچۇڭدىن قوغلاپ چىقىرىپ، دەرھال ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ، دۆبەن مەھكىمىسىدە جىددى يىغىن چاقىرغان. چېن جۇڭ، تاۋ مىڭيۇ، لى شياۋتيەنلەر يىغىن زالىغا كىرىشىگىلا قولغا ئېلىپ، شەرق باغچىغا ئېپىبىرىپ ئېتىۋەتكەن. ئاندىن كېيىن، شېڭ شىسەي چېن جۇڭ قاتارلىق بۇ 3 ئادەمنىڭ "قوزغىلاڭ كۆتەرمەكچى بولغان" جىنايەتلىرىنى يىغىن قاتناشچىلىرىغا ئېلان قىلغان. بۇ، شېڭ شىسەينىڭ

بەتنام چاپلاپ يات كۆچلەرنى يوقىتىشنىڭ باشلىنىشى، شۇنداقلا خۇاڭ مۇسۇڭغا ھۇشۇڭنى بىل دىگىنى ئىدى.

چىن جۇڭ، تاۋ مىڭيۇ، لى شياۋتيەنلەر شېڭ شىەينى يۆلەپ تەختكە چىقارغانلار ئىدى. شۇ چاغدا، ئۇرۇمچىدىكى سىياسى ساھەدىكى زاتلار ئارىسىدا، شېڭ دۆبەن چىن جۇڭ قاتارلىقلار نەنجىڭدىن ھال سوراشقا ئەۋەتكەن خۇاڭ مۇسۇڭ بىلەن تىل بېرىكتۈرۈپ، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى ئاجىزلاشتۇرۇشقا ئورۇنغانلىغى ئۇچۇن ئۆلتۈردى، دىگەن گەپلەر تارقالغان. ئادەتتىكى كىشىلەر بۇنىڭغا ئانچە ئىشەنمەيتتى ياكى پەقەت ئىشەنمەيتتى.

مەن موسكۇۋادا چىن جۇڭ بىلەن قىسقا ۋاقىتلىق ئۇچرىشىش ئارقىلىق، ئۇنىڭ سىياسى ئىستىگى بار، قىزغىن، ئوچۇق كۆڭۈل ئىلغار ياش ئىكەنلىگىنى بىلگەن ئىدىم. ئۇ، شېڭ دۆبەن، لىيۇجۇشى خەلق ئۇچۇن ئىشلىمىسە، خەلق ئۇلارنى يۆتكەۋەتسە بولىدۇ، دىگەن ئىدى. بەلكىم ئۇ ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىنمۇ بۇنداق گەپلەرنى قىلىپ يۈرگەن بولۇشى، شېڭ شىەي ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىپ، ئۇنىمۇ خۇاڭ مۇسۇڭ بىلەن يېقىنلاشقان تاۋ مىڭيۇ، لى شياۋتيەنلەرگە قوشۇپ بىراقلا يوقىتىۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن. چىن جۇڭنىڭ گومىنداڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە كەلسەك، مېنىڭ بىلىشىمچە، ئادەتتە ئېيتىلغىنىدەك ئۇنداق قويۇق ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۇنىڭ گەپ-سۆزلىرىدىنمۇ ئۇنىڭ ئىدىيىسى گومىنداڭغا مايىل ئىدى دىيىش ناھايىتى تەس ئىدى. چىن جۇڭ ئاخىرقى قېتىم موسكۋاغا بېرىشتا ئاۋال تاشكەنتتە تۇرۇشلۇق باش كونسۇل مو ۋېيتۇڭ بىلەن ئۇچراشقان. مو ۋېيتۇڭ جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مەخپى دىپلوماتىيە ئىشلىرىنى

ببجىرىدىغان بىردىن-بىر مەسئۇل ئادەمى ئىدى. مو ۋېيتۇڭ، شىنجاڭ ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئۆزاققىچە ئەمىن تاپمىز دەيدىكەن، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ھەمكارلىشىشى كېرەك، دېگەننى تەشەببۇس قىلاتتى. ئۇ شۇ چاغدا، داۋالىنىمەن، دېگەن بانە بىلەن موسكۋادا ھەركەت قىلىۋاتاتتى، چىن جۇڭ ئۇنىڭ بىلەن بىر مېھمانخانىدا ئىدى. شىنجاڭ ھۆكۈمەت دائىرىلىرىدىكى ئادەملەردە ئۆزگىرىش بولغاچقا، مو ۋېيتۇڭ كېيىن ئىچكى ئۆلكىلەرگە قايتىپ كەتكەن، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە چوڭچىدا ئۆلگەن.

تاۋ مىڭيۈنىڭ خۇاڭ مۇسۇڭ بىلەن تىل بىرىكتۈرگەنلىگى راست. ئۇ ئۆزاقتىن بۇيان نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە يۆلىنىپ ئۆزىگە يول ئاچماقچى بولۇپ يۈرگەن ئىدى. دوستۇم فەن زۇخۇەننىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ 1933-يىلىنىڭ باشلىرىدا ئىچكى ئۆلكىلەرگە بارغانىدا، تاۋ مىڭيۈ جۇ مىنيىگە بىر خەت ئەۋەتكەن ھەمدە جۇ مىنيى بىلەن كۆرۈشۈپ شىنجاڭنىڭ خەۋپلىك ئەھۋالىنى سۆزلەپ بېرىشنى، مەركەزنىڭ بۇرۇنراق ئامال قىلىپ ھەل قىلىشىنى ئىلتىماس قىلىشنى تاپىلىغان. خۇاڭ مۇسۇڭ ئۇرۇمچىدە مەسلىھەتچىلەر مەھكىمىسى قۇرغانىدا، تاۋ مىڭيۈ ئۇنىڭ ئاساسلىق يارەمچىسى بولۇپ، قويۇق بېرىش-كېلىش قىلىپ، قانداق قىلغانىدا نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭدا ئىز بېسىپ تۇرالايدىغانلىغىنى پىلانلىغان. شېڭ شىسەي تاۋ مىڭيۈنى خۇاڭ مۇسۇڭ كۆرسۈن دەپ ئۆلتۈرگەن. شېڭ شىسەينىڭ سىياسى ئۆزگىرىش قىلغان 3 كىشىنى بىراقلا ئۆلتۈرۈۋېتىشى ئۇنىڭ ۋاستەسىنىڭ زەھەرلىگىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. خۇاڭ مۇسۇڭ چۆچۈپ، بۇنى كىچىك ئىش ئەمەس دەپ بىلگەن. ئىككى كۈندىن كېيىن، نەنجىڭغا ئۇچۇق رەقەملىك تېلېگراممىا بېرىپ، شېڭ شىسەي،

لیۇ ۋېنلۇكلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش بۇيرۇغىنى بۇرۇنراق چۈشۈ-
رۈشنى تەلەپ قىلغان. قىلىدىغان ئىشى قالمىغان خۇاڭ مۇسۇڭ 7-
ئايىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا غىپپىدە كېتىپ قالغان. 8-ئايىنىڭ 1-كۈنى،
نەنجىڭ ھۆكۈمىتى لیۇ ۋېنلۇڭ، شېڭ شىيەي، جاڭ پېيىۋەنلەرنىڭ
شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، لیۇ ۋېنلۇڭنىڭ
رەئىس، شېڭ شىيەينىڭ دۇبەن، جاڭ پېيىۋەنلەرنىڭ ئىلى بوز يەر
ئۆزلەشتۈرۈش بىگى ۋە يېڭى تەشكىللىگەن 8-دىۋىزىيىنىڭ باشلىغى
بولغانلىغىنى ئېلان قىلغان، شېڭ شىيەينىڭ ھوقۇقى چوڭىيىپ
كەتمىسۇن دەپ، جاڭ پېيىۋەن ئارقىلىق ئۇنى تىزگىنلىمەكچى
بولغان.

شېڭ شىيەي بۇنىڭدىكى سىرنى بىلەتتى، شۇڭا ئامال قىلىپ
ما جۇڭيىڭ، خوجا نىيازھاجى بىلەن ياراشماقچى بولدى. دەل
شۇ چاغدا، نەنجىڭ ھۆكۈمىتى تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ
مىنىستىرى، قوشۇمچە ئەدلىيە مەمۇرىيىتى مىنىستىرلىگىنىڭ مىنىستىرى
لو ۋېنگەننى شىنجاڭغا ئەۋەتتى. ئۇ نامدا لیۇ ۋېنلۇڭ، شېڭ شىيە-
لەرنىڭ قەسەم بېرىپ ئىش ئۆتكۈزۈۋېلىش مۇراسىمغا قاتنىشىش ھەم
مەركىزىي ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن قەسەمنى نازارەت قىلىش ئۈچۈن
كەلگەن. ئەملىيەتتە، ئۇ، قۇمۇل، تۇرپان، چۆچەك، ئىلى قاتارلىق
جايلارغا قاتراپ، ما جۇڭيىڭ، جاڭ پېيىۋەنلەرنى ھەر جەھەتتىن
ئۆزىگە تارتىپ، ئەقىل ئۆگەتكەن، شۇنىڭ بىلەن، شېڭ شىيەي
بىلەن ما جۇڭيىڭنىڭ سۆھبىتى بۇزۇلۇپ، جاڭ پېيىۋەن بىلەن ما
جۇڭيىڭنىڭ ئىتتىپاقى ئىلگىرى سۈرۈلگەن. شۇنداق قىلىپ شېڭ
شىيەي ما جۇڭيىڭ شەرقتىن، جاڭ پېيىۋەن غەربتىن قورشاپ
ھۇجۇم قىلىدىغان ئىنتايىن خەۋپلىك ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان.

سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش بايرىغىنى كۆتىرىپ چىقىشى

شېك شسەي بىلەن جاك پېيىۋەن ـ ما جۇڭيىك ئىتتىپاقىنىك كۇچ سېلىشتۇرمىسى

ما جۇڭيىك جاك پېيىۋەن بىلەن بىرلەشكەندىن كېيىن، شىنجاڭـ دىكى ھەرقايسى گۇرۇھلارنىك سىياسى كۇچ سېلىشتۇرمىسىدا ئۆزـ گىرىش بولدى. ئەسلى ناچار ئورۇندا تۇرۇۋاتقان شېك شسەيىنىك كۇنى تېخىمۇ قىيىنلاشتى.

زېمىن نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، پۈتكۈل جەنۇبىي شىنجاڭ 1933ـ يىلنىك ئاخىرلىرىدىن تارتىپلا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىك ئەمرـپەرمانلىرىغا بويسۇنمايدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. ما جۇڭيىك شىمالىي شىنجاڭنىك كۆپ قىسمىنى ئىگىلىۋېلىپ تۇراتتى، قۇمۇل، بارىكۆل، يەتتە قۇدۇقتىن تارتىپ تۇرپان، پىچانغىچە بولغان جايلار پۈتۈنلەي ما جۇڭيىك قىسىملىرىنىك قولىدا ئىدى، جەنۇبىي شىنجاڭـ دىكى قەشقەرداىمۇ ئۇنىك بىر قىسىم كۈچى بار ئىدى. شىمال تەرەپتىكى ئالتاينى بولسا ما جۇڭيىڭنىك مۇئاۋىن دىۋىزىيە باشلىغى ما خېيىك ئىشغال قىلىپ تۇراتتى ھەمدە چۆچەكىكە قاراپ ئىلگىرىـ لەپ، دۆربىلجىننى ئىشغال قىلغان ئىدى. ئىلى تەرەپتە، جاك پېيىۋەن بىلەن ما جۇڭيىك شېك شسەيگە قارشى ئىتتىپاق تۈزگەندىن كېيىن، دەرھال شخۇغا قاراپ ئىلگىرىلىدى ھەمدە شخۇ. ماناسلارنى ئىشغال قىلىۋالدى. بۇرۇن جىن شۇرېننىك قول ئاستىدا ئىشلىگەن

ۋېي جېنگو ئالتايدىن چېكىنىپ كېلىپ گۇچۇڭنى ئىشغال قىلىۋالدى، ۋېي جېنگو كۆرۈنۈشتە ئۇرۇمچىگە بويسۇنمىغان دېگىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە غەربىي باشقا ئىدى. سانجى، قۇتۇبى، فۇكاڭ قاتارلىق جايلار ما جۇڭيىڭ قوشۇنىنىڭ مۇھاسىرىسىدە قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ما جۇڭيىڭ ئىشغال قىلىپ تۇرغان رايونلار ھۆجۇم قىلمەن دېسە ھۆجۇم قىلغىلى، چېكىنىشكە توغرا كەلگەندە مۇداپىئەلەنگىلى بولمىغان جايلار بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىنقى سېپى داۋانچىڭ، سايپۇلاردىن ئۆتكەن، ئالدىنقى قاراۋۇللىرى تۇرغان يېرى ئۇرۇمچىگە 50 چاقىرىملا قالغان ئىدى. بۇ چاغدا، شېڭ شىيىنىڭ مۇداپىئە رايونى، ئەمەلىيەتتە، ئۇرۇمچى، چۆچەك، قۇتۇبى، سانجى، مىچۈەن، فۇكاڭ، جىمسار قاتارلىق برقانچە ناھىيە شەھىرىلا بولۇپ، كەڭ يېزىلارنى ئۇيغۇر، خۇيزۇ قوشۇنى ئىگەللەپ تۇراتتى، ئۇرۇمچىمۇ مۇھاسىرىدە قالغان ئىدى.

ئەسكىرىي كۇچ نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، شېڭ شىيىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى قىسىملىرى 6 مىڭچىلا كېلەتتى (يەرلىك قوشۇن 2 مىڭدىن كۆپرەك، شەرقىي شىمال قوشۇنى ئالاھەزەل 3 مىڭ ئىدى، ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى مىڭغا يەتمەيتتى). ئۇنىڭدىن باشقا سىرتقى ناھىيەلەردىكى پونكىتلارغا تارالغان ئاز سانلىق قىسىملار بولسىمۇ، ھەممىسى مۇھاسىرىدە قالغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى ئۇرۇشتىن بىزار بولغان ئىدى، شەرقىي شىمال قوشۇنىدىمۇ گۇرۇھ-ۋازلىق ئېغىر بولۇپ، شېڭ شىيىنىڭ ھەممىسىنى تىزگىنلەپ كېتەلمەيتتى. ئۇنىڭ بىلەن دۇشمەنلىشىۋاتقان ما جۇڭيىڭنىڭ قىسىملىرى بولسا بۇ چاغدا كۆپىيىپ ئون نەچچە مىڭ كىشىگە

يەتكەن ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە شېڭ شىسەينىڭ قوشۇنىدا قېرى-چۆرى، ئاقساق-چولاقلار كۆپ ئىدى، ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرى ياش، فابىل ئىدى. ئىلىدىكى جاڭ پېيىۋەننىڭ ئۇزى تىزگىنلەپ تۇرغان ۋە ئۆزىگە تارتقان شەرقىي شىمال قوشۇنى بولۇپ ئالاھەزەل 8 مىڭدىن كۆپرەك ئەسكىرى بار ئىدى، ما جۇڭيىڭ-جاڭ پېيىۋەن ئىتتىپاقىنىڭ ئەسكىرىي كۈچى شېڭ شىسەينىڭ ئەسكىرىي كۈچىدىن 3 ھەسسەدەك كۆپ ئىدى.

تەمىنات نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ما جۇڭيىڭ، جاڭ پېيىۋەن مۇنبەت يەرلەرنى ئىشغال قىلغان بولۇپ، ئاشلىق ۋە ئادەم كۈچىنى تولۇق-لاشتىن قىلچىمۇ غەم قىلمايتتى؛ شېڭ شىسەي ئىشغال قىلىپ تۇرغان بىرقانچە ناھىيە شەھىرىدە ئادەم ئاز، ئاشلىق ئاز بولۇپ، ئاشلىقى كۆپ بولغاندا 2-3 ئايغىلا يېتەتتى.

كىشىلەر رايىدىن ئېيتقاندا، شېڭ شىسەي جىن شۇرېن دەۋرىدە، دائىم ئۇرۇشتا غەلىبە قىلغاچقا، بەزى خەزۇلارنىڭ مەلۇم دەرىجە-دىكى ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان، زىمىچۈەنىزى ئۇرۇشىدا زور غەلىبە قىلغاچقا، ئۇنىڭ ئىناۋىتى تېخىمۇ ئۆسكەن ئىدى. بىراق، "12-ئاپرىل" سىياسى ئۆزگىرىشىنىڭ رەھبەرلىرىنى سوراق قىلمايلا ئېتىپ تاشلىغانىدىن كېيىن، ئۇنىڭ ئىناۋىتى بارا-بارا چۈشۈشكە باشلىدى. "12-ئاپرىل" سىياسى ئۆزگىرىشىنى ھىمايە قىلغۇچىلار ۋە ئۇنىڭغا ھىمداشلىق قىلغۇچىلار دەككە-دۈككىگە چۈشۈپلا قالماستىن، ئادەتتىكى ئاممىمۇ ئالاقزادە بولۇپ قالغان ئىدى. قالايمىقانچىلىق دەۋرىدە بىرمۇنچە كىشىلەر ئۇرۇمچىدىن ئىچكىرىگە قېچىپ كەتتى. ئۇرۇمچىدە قېپقالغان ئارمىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنىڭ مەسئۇللىرى-نىمۇ تىنىرەك باسقان ئىدى. جىن شۇرېن دەۋرىدىكى كونا ئەمەلدار-

لارنىڭ كۆپچىلىگى جاڭ پېيىۋەنگە مايىل ئىدى، خۇيزۇلارنىڭ كۆپچىلىگى ما جۇڭيىڭنى، ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپچىلىگى خوجا نيازنى ھمايە قىلاتتى، باشقا مىللەتلەر خەلقى شېڭ شىسەينى تېخىمۇ ياخشى كۆرمەيتتى.

شېڭ شىسەي تەختكە چىققان دەسلەپكى چاغلاردا، نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە تايىنىپ پۈتۈن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشنى ئويلىمىغانمۇ ئەمەس. لېكىن نەنجىڭ تەرەپ ئۇنى قەستەن چەتكە قاقماقچى؛ ئۇ بۇ يولنىڭ ئاقمايدىغانلىغىنى ھىس قىلغان. ئەگەر ياپونىيىگە يېقىنلىشىشنى ئويلىغان بولسا، ياپونىيىدە ئوقۇغانلىغى ئۈچۈن يول تاپالماسلىقتىن غەم قىلمايتتى، لېكىن ئۇنداق بولغاندا، يەنىلا ئۇنىڭ قومانداللىغىغا بويسۇنۇپ كېلىۋاتقان شەرقىي شىمال قوشۇنىنىڭ مىلتىقىنى ئۇنىڭغا قارىتىشى تۇرغان گەپ ئىدى، ئۇ چاغدا ئۇنىڭ ئەھۋالى تېخىمۇ يامانلىشىپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى. شېڭ شىسەي پەيتنى پەملەپ، ۋەزىيەتنى كۆزىتىپ، پايدا-زىيانىنى دەڭسەپ كۆرۈپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش، جاھانگىر-لىككە قارشى تۇرۇش بايرىغىنى كۆتىرىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىشلا مەن ئۈچۈن نۆۋەتتە بىردىن-بىر ئاقىدىغان يول دەپ ھىساپلىغان. ۋاھالەنكى، يېقىندىلا كومموئىستلارنى قىرغان شېڭ شىسەينى سوۋېت ئىتتىپاقى قوللامىدۇ، يوق، بۇنىڭدا قىلچە ئىشەنچ يوق ئىدى. كېيىن ئۇنىڭ جاڭ يىڭۇغا ئېيتىشچە، ئەگەر شۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقى ياردەم بېرىشنى خالىمىغان بولسا، ئۇ ئۇرۇمچىنى تاشلاپ، قىسىملارنى باشلاپ چۆچەكتە بېرىپ سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق ئىچكىرىگە كەتمەكچى بولغان ئىكەن.

سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىششنى كۆز - كۆز قىلىپ تاشقى يارده‌مگه ئىگه بولۇشى

1933 - يىل 5 - ئايدا، شېڭ شىسه‌ي سىناڭ بېيقىش مه‌قسىدىده، تاشقى ئىشلار مه‌كىمىسىنىڭ باشلىغى چېن دېلىنى سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسىنىڭ باش كونسۇلى زىلاتكىن بىلەن كۆرۈشۈشكه ئەۋەتىپ، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئىمزا - لىغان «سوۋېت ئىتتىپاقى - شىنجاڭ سودا كېلىشىمى» ئاساسىدا، ئۆزئارا دوستلۇق مۇناسىۋەتنى يەنىمۇ ياخشىلايدىغانلىغىنى بىلدۈر - گەن. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ بىلەن تۇتىشىدىغان چېگرىسى نەچچه مىڭ چاقىرىم كېلىدىغان بولغاچقا، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ ئۆز چېگرىسى سىرتىدا بىر دوستانه ھاكىمىيەتنىڭ بولۇشىنى ئۈمىت قىلاتتى، ئەلۋەتته، شۇڭا زىلاتكىن دوست ئۇتۇشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن. ئەتىسى شېڭ شىسه‌ي چېن دېلى ئارقىلىق باش كونسۇل زىلاتكىن، مۇئاۋىن باش كونسۇل گانىن ۋه كونسۇلخانىنىڭ تەر - جىمانىنى ئۆيىگه چاپىغا چاقىرغان. غىزادىن كېيىن كۆتۈپخانىسىدا بولغان سۆھبه‌تته، ئۇ باش كونسۇلغا ئۆزىنىڭ «كاپىتال»، «كومۇ - نىستىك پارتىيه خىتاپنامىسى»، «لېنىنىزىم مه‌سىلىلىرى» دىگه‌نگه ئوخشاش كىتاپلىرىنى كۆرسه‌تكه‌ن. ئۇ باش كونسۇللارغا، بۇ كىتاپ - لارنى مه‌ن يوشۇرۇن ساقلاپ كه‌لدىم①، مه‌ن ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىمـ

① كېيىن جاڭ يىـۋۇنىڭ ماڭا ئېيتىپ بېرىشىچه، ئۇ شېڭ شىسه‌يىنىڭ كۆتۈپخانىسىغا كىتاپ ئارىيەت ئېلىشقا كىرىپ، نۇرغۇن كىتاپلارنىڭ چېن جۇڭنىڭ كىتاپلىرى ئىكه‌نلىگىنى، بىرقانچه كىتاپتا چېن جۇڭنىڭ پوچۇر -

دىن تارتىپلا سوتسىيالىزىمغا ئېتىقات قىلاتتىم، جەن شۇرېن ئاق تېرورلۇق يۈرگۈزگەن چاغلاردىمۇ دائىم ماركسىزىم-لېنىنىزىم ۋە سوتسىيالىزىمنى تەتقىق قىلدىم؛ كومموئنستىك پارتىيىسىنىڭ يولىدا ماڭغاندىلا جۇڭگونىڭ ئىستىقبالى بولىدۇ دەپ قارايمەن، شۇڭا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ھەمكارلىشىپ، شىنجاڭدا سوۋېت ھاكىمىيىتى قۇرۇشنى خالايمەن؛ ما جۇڭيىڭ، جاڭ پېيىۋەنلەر گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى قوشۇنلىرى، ئۇلارنى يوقاتقاندىلا، شىنجاڭدا سوۋېت ھاكىمىيىتىنى قۇرغىلى بولىدۇ، دېگەن. زىلاتكىن شېڭ شىسەيىنىڭ پىكرىنى موسكۋاغا مەلۇم قىلىشقا ماقۇل بولغان. زىلاتكىن قاتارلىقلار خوشلىشىدىغان چاغدا، شېڭ شىسەي ئۇلارغا بىر كىشىلىكتىن قىممەتلىك سوغا تەقدىم قىلغان. زىلاتكىن سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىگە شېڭ شىسەي ھەققىدە بىلدۈرگەن ئەھۋاللىرىنى مەلۇم قىلىپ، شېڭ شىسەي كومموئنىزىمغا ئېتىقات قىلمايدىكەن، ماركسىزىم، لېنىنىزىمنى تەتقىق قىلىشتىن خېلى تەسىراتلارغا ئىگە ئىكەن، دېگەن.

سوۋېت ئىتتىپاقى دەرھال جاۋاپ بەرمىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە شېڭ شىسەي ما جۇڭيىڭنىڭ قەدەممۇ-قەدەم قىستاپ كېلىۋاتقانلىغىغا

كىسى بارلىغىنى، بىر كىتابقا چېن جۇڭنىڭ تامغىسى بېسىلغانلىغىنى كۆرگەن. بايا بۇ كىتابلار چېن جۇڭ ئۇلتۇرۇلگەندىن كېيىن مۇسادىرە قىلىنغان كىتابلار ئىكەن. جاڭ يىۋۇ يەر ئاستى پارتىيە ئەزاسى بولۇپ، چېن جۇڭ بىلەن مۇناسىۋىتى بېقىن ئىدى. جاڭ يىۋۇ ئۇ چاغدا، توپچىلار يىغىنىڭ مۇئاۋىن يىغىجاڭى، ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى تۈەنىنىڭ سەنىۋجاڭى، پىيادە ئەسكەرلەر تۈەنىنىڭ مۇئاۋىن تۈەنجاڭى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۈتىگەن.

تاقابل تۇرالماي قالدى. شۇنىڭ بىلەن، شېڭ شىسەي 10 ـ ئايدا يەنە چېن دېلى بىلەن ياۋ شيۇڭنى بۇاستە ياردەم سوراش ئۈچۈن موسكۋاغا ئەۋەتتى.

11 ـ ئايدا، سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى شنجاڭنىڭ يەرلىك ھۆكۈمىتى بىلەن دوستانە مۇناسىۋەت ئورنىتىش ئۈچۈن، شەرق ئىشلىرى بىلەن تونۇشلۇق بولغان گېنېرال ئابراموۋىچ ئاپپاراتىنى شېڭ شىسەينى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ چۈشىنىش مەقسىدىدە، ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق ئەلچى دەرىجىلىك باش كونسۇل قىلىپ تەينىلەپ، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ موسكۋاغا ئەۋەتكەن ئەلچىسى چېن دېلى بىلەن بىرلىكتە شنجاڭغا ئەۋەتتى. ئاپپاراتچى چېن دېلى بىلەن كونا تونۇش ئىدى، ئەينى يىللاردا چېن دېلى تاشكەنتتە باش كونسۇل بولۇپ تۇرغاندا، ئاپپاراتچى شۇ جايدا تاشقى ئىشلار ئىدارىسىنىڭ باشلىغى ئىدى.

ئاپپاراتچىنىڭ كېلىشى شېڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش سىياسىتىنىڭ تۇنجى نەتىجىسى بولدى. شېڭ شىسەي ھەرقانداق ئىشتا ئاپپاراتچى بىلەن مەسلىھەتلىشەتتى، ئۇنىڭ سىزىغىدىن چىقمايتاتتى، شۇڭا ئاپپاراتچى ئۇنى ياخشى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا ئىشىنىپ كەتتى. جاڭ يۈۋ قاتارلىقلار ئاپپاراتچىنى شېڭ شىسەيگە ئارتۇقچە ئىشىنىپ كەتمەكچە دەپ ئاگاھلاندۇرغان بولسىمۇ، ئاپپاراتچى شېڭ شىسەينىڭ سىلىق ـ يۇمشاق گەپلىرى بىلەن قايمۇقۇپ، شېڭ شىسەيگە كۆپ مەدەت ۋە ياردەم بەردى.

1934 ـ يىل ئەتىيازدا، شېڭ شىسەي جاڭ يۈۋنى يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىغا ماۋارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى جاڭ شىنىنىڭ كېسىلىنى كۆرسەتكىلى ۋە شېڭ شىسەينىڭ 5 ـ ئىنىسى شېڭ شجىنى موسكۋادا

ئوقۇشقا ئېيىبرىپ قويغىلى بارىدۇ دىيىلگەن نام بىلەن، ئەملىيەتتە، موسكۋاغا بېرىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 10 مىڭ كىشىلىك قوشۇنىنى قورالاندۇرۇشقا كېرەكلىك بولغان بارلىق قورال-ياراق، كىيىم-كېچەك ۋە باشقا جابدۇقلارنى بېرىشنى تەلەپ قىلىشقا ئەۋەتىتى. ئۇ ئۆزىنىڭ "سەممىيىتى"نى بىلدۈرۈش ئۈچۈن، جاڭ يىۋژدىن موسكۋاغا بېرىپ، ئۇنى كومپارتىيىگە تونۇشتۇرۇشنى تەلەپ قىلدى ھەمدە جاڭ يىۋۇغا، قايىتىپ كەلگەندىن كېيىن پارتىيە تەشكىلاتى قۇرۇلۇپ بولىدۇ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن شىنجاڭدا ئىشلەش ئۈچۈن پارتىيە ئەزالىرىدىن ئەۋەتىشنى تەكلىپ قىلىڭ، دىگەن.

4-ئايدا، جاڭ يىۋۇ جاڭ شىن، شېڭ شىجلارنى ئېلىپ موسكۋاغا باردى. جاڭ شىنىڭ كۆزىنى داۋالىتىشنى ساقلاپ، 3-4 ئاي تۇرۇپ قالدى. سوۋېت ئىتتىپاقى شېڭ شىسەينىڭ كىچىك ملىتارىست ئىكەنلىگىنى، كومۇنىستلارنى قىرغىنلىغىنى، ھاكىمىيەتى خەۋپ ئاستىدا قالغانلىغى ئۈچۈنلا سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىۋاتقانلىغىنى بىلگەچكە، ئۇنىڭ "سەممىيىتى"دىن گۇمانلانغان بولسىمۇ، لېكىن چېڭرىسىنىڭ تېچ-ئامانلىغىنى كۆزدە تۇتۇپ، شېڭ شىسەيگە مۇمكىن بولغان بەزى ياردەملەرنى بەردى. شېڭ شىسەي 10 مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا كېرەكلىك جابدۇق بېرىشنى ئۈيلايتتى، سوۋېت ئىتتىپاقى بولسا، ئۇنىڭغا قوشۇننى رەتكە سېلىپلا قالماي، بەلكى شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە راۋاجلاندۇرۇش، مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش ھەققىدە تەكلىپ بەردى. شۇنىڭ ئۈچۈن، 1935-يىلى شېڭ شىسەي مېنى سوۋېت ئىتتىپاقى ۋەكىلى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى 5 مىليون رۇبلى قەرز بېرىش توغرىسىدىكى

توختامغا ئمزا قويۇشقا تولۇق هوقۇقلۇق ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىتى (كونكرىت جەريانلار ئۇستىدە تۆۋەندە مەخسۇس توختىلىمەن). بۇنىڭ 1 مىليونى تاشيول ياساشقا، قالغانلىرى قورال-ياراق سېتىۋېلىشقا، زاۋۇت قۇرۇشقا ئىشلىتىلىدىغان بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقى نۇرغۇن مۇتەخەسسىس، مەسلىھەتچىلەرنى ئەۋەتىپ، نېفت ئايرىش زاۋۇدى، مەكتەپ، دوختۇرخانا سېلىشقا ياردەملەشتى. شۇ چاغدىلا، شىنجاڭدا ئىقتىسات، مائارىپ، مەدەنىيەت جەھەتلەردە بەزى قۇرۇلۇشلار بارلىققا كېلىشكە باشلىدى.

كادىر ئەۋەتىش مەسىلىسىدە، سوۋېت ئىتتىپاقى كېيىن، ۋاقىت لىشياڭ (زېڭ شيۇفۇ)، ۋاقىت شۇچېڭ (يۇ شيۇسۇڭ)، ليۇ شيەنچېڭ (رېن يىڭ)، مەنسۇر (ئۇيغۇر)، لۇمن باۋتىڭ (جى جۈ)، ۋەن شەنتىڭ (جاڭ يىغەن)، جېڭ يىجۇن، ۋاقىت باۋچيەن (جاۋشى)، يۇ چېڭلا، جاۋ يۈنرۇڭ، گاۋ شيۇيىڭ (ۋاقىت يى)، چېن پېيشېڭ (لىيۇ جىڭجۇڭ)، جاۋ گويۇەن (جاۋ يۇشى)، ئاباي (قازاق)، قادىرھاجى (ئۇيغۇر)، سەيىتھاجى (ئۇيغۇر)، قاسىم (ئۇيغۇر) ۋە جى چاۋ-دىڭنىڭ رەپىقسى قاتارلىق ئۇن نەچچىلا ئادەمنى ئەۋەتتى.

شېڭ شىسەينىڭ جاڭ يىۋۇنىڭ موسكۋاغا قىلغان سەپىرىدىن نارازى بولغان بىرلا يېرى ئۇنى كومموۇنستىڭ پارتىيىسگە تونۇشتۇر-مىغانلىغى بولدى. ئەمىلىيەتتە، بۇ شۇنداق بولۇشقا تېگىشلىك ئىدى، چۈنكى ئۇنىڭ ھەم پارتىيە ئەزاسى بولۇشقا شەرتى توشمايتتى، ھەم ئۆزى يوق ئادەمنى پارتىيىگە قوبۇل قىلغىلى بولمايتتى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇنىڭغا ئوبدان ئىشلەپ تۇرۇڭ، پۇرسەت بولسا كەلگۈ-سىدە كىرەرسىز دەپ جاۋاپ بەرگەن ئىدى. شېڭ شىسەي 1938-يىلى موسكۋادىن قايتىپ كېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى پارتىيىسىگە

كىردىم، دىگەن ئىدى، راست شۇنداقمۇ، بۇنى ئۇقىغىلى بولمايدۇ.

يۇقۇرىقىلار شېكى شىەينىك سوۋېت ئىتتىپاقىغا نەچچە قېتىم ئادەم ئەۋەتىپ ئالاقە قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىك ياردىمىگە ئېرىشمەكچى بولغانلىغىغا دائىر قىسقىچە ئەھۋال.

ئەسلىيەتتە، شۇ چاغدا، شىنجاڭدىكى باشقا ئىكىكى گۇرۇھمۇ ئۆزلىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىك قوينىغا ئېتىش كويىدا ئىدى. خوجا نىياز قۇمۇلدىكى چېغىدا نۇرغۇن قېتىم تاشقى موڭغۇلىيىنىك ياردىمىگە ئېرىشكەن، قەشقەرغە بارغاندىن كېيىنمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنچىلىق قىلغان. 1934 ـ يىل 7 ـ ئايدا، ئۇنىك شېكى شىەي بىلەن مۇرەسسەگە كېلىشمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلىنىك ياراشتۇرۇشى بىلەن بولغان، بولمىسا ئۇ قوشۇنىنى ھەرگىزمۇ شېكى شىەيگە تاپشۇرۇپ بېرىپ، نامدىكى مۇئاۋىن رەئىس بولمىغان بولاتتى. ما جۇڭيىڭنىك قوشۇنىدىمۇ ئىدىيىسى ئىلغار كىشىلەر بولۇپ، ئۇلارنىك بىرمۇنچىسى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىك ئەزالىرى ئىدى، ئاق تېرورلۇق تۈپەيلىدىن ئۇلارنىك پارتىيە بىلەن بولغان ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ قالغان، مەسىلەن، جاك ياشاۋ، سۇ جىشەن، ۋۇ يىڭچى قاتارلىقلار. ئۇلار ما جۇڭيىڭغا، سوۋېت ئىتتىپاقىغا يۆلەنگەنىدىلا، ئاندىن شىنجاڭدا غەلبە قىلغىلى بولىدۇ، دەپ كۆچمىنىك بېرىچە نەسىھەت قىلغان. شۇنىك ئۈچۈن، ما جۇڭيىڭ گۇچۇڭنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىك كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقە قىلىشقا رۇسچە بىلىدىغان خۇي داشەننى ئالتايغا ئەۋەتمەكچى بولغان، بىراق گۇچۇڭ قولىدىن كەتكەچكە، ئۇ يولغا چىقالمىغان. ما جۇڭيىڭ چېكىنىپ قەشقەرغە بارغانىدا، ئۆزى سوۋېت

ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسىغا كىرىپ ئالاقىلەشكەن. ئۇ قەشقەردە مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئون نەچچە مىڭ ئەسكىرىنى يەركەن، خوتەن تەرەپكە چېكىنىش ئۈچۈن ما خۇشەنگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئۆزى سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسىغا چېكىنىپ كىرىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا بولغان يېقىنلىغىنى بىلدۈرگەن. بۇ ــ 1934 ــ يىل 6 ــ ئاينىڭ 7 ــ كۈنىدىكى ئىش.

سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭمۇ ئۆز ئويى بار ئىدى. جاھانگىرلار ئەزەلدىنلا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىنى ئۇنىڭ بىر ئاجىز ھالقىسى دەپ قاراپ، ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن بۇ جايغا سىڭىپ كىرىشنى زادىلا توختاتمىغان ئىدى، ئۇلار شىنجاڭنى بولسا بۇ جايغا سىڭىپ كىرىشنىڭ پوختا كۆۋرۈگى دەپ قارايتتى. بولۇپمۇ 1931 ــ يىلى قۇمۇل ۋەقەسى بولغاندىن كېيىن، جاھانگىرلار پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، شىنجاڭغا قاراتقان ھەركىتىنى تېخىمۇ جىددىلەشتۈردى. 1931 ــ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى توپىلاڭ كۆتەرگەن قىرغىز جانابەك ۋە ئۆزبەك سېيتئالدىجان شىنجاڭنىڭ قەشقەر رايونىغا قېچىپ كەلگەن ئىدى، دەل شۇ چاغدا، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ ئەپتىسەرى سىدىخوۋا باشچىلىغىدا قېزىپ تەكشۈرۈش ئېتردى ئۈيۈشتۈرۈپ، ھىندىستان ئارقىلىق جەنۇبىي شىنجاڭغا ئەۋەتتى. ياپونىيىنىڭ تېيەنجىندە تۇرۇشلۇق ئارمىيىسىمۇ قۇمۇل ۋەقەسى بولۇپ يېرىم يىلدىن كېيىن جاسۇس دا شجۇڭ (ئۆزگەرتكەن ئىسمى يۇ خۇاتىڭ)نى غەرپكە ئەۋەتتى. ياپونىيىنىڭ كابۇل، قاھىرە، بېرلىن قاتارلىق جايلاردا تۇرۇشلۇق دىپلوماتىسىيە ئورگانلىرى شىنجاڭغا دائىر ئاخباراتلارنى جىددى توپلىدى ھەمدە پانتۇركىزىمچىلار

بىلەن بولغان ئۇچرىشىشنى كۆپەيتتى①. فاشىزىم گېرمانىيىسىنىڭ بېرلىن شەھىرىدە چىقىدىغان «مىللەتلەرنىڭ يېڭى يولى» ۋە ياپونىيىنىڭ توكيو شەھىرىدە چىقىدىغان «يېڭى ياپونىيە خەۋەرلىرى» دە، ئاشۇ مەزگىلدە شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنى جۇڭگودىن ئايرىلىشقا قۇتراتقىدىغان ماقالىلار دائىم چىقىپ تۇردى. بۇ پاكىتلار سوۋېت ئىتتىپاقىنى بىئارام قىلدى، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، تېچلىقنى ساقلاش، سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش دېگەنگە ئوخشاش سىياسەتلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئېتىۋارىنى قوزغىدى. ئۇ بۇ ھاكىمىيەتكە ياردەم بېرىپ، جاھانگىرلارنىڭ پانتۈركىزمچىلار ئارقىلىق شىنجاڭدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى ھاكىمىيەت قۇرۇش يولىدىكى ئۇرۇنۇشىنى توساش ۋە تارمار قىلىشنى خالايتتى. 1933 ـ يىلى ئەتىيازدىن باشلاپ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ «ھەقىقەت» گېزىتى جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭغا قاراتقان سۆيقەستىنى ئۇزلۇكسىز تۇردە پاش قىلىپ تۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا شىنجاڭدىكى يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مەۋجۇدىيىتىنى ئىسلاھ قىلىش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش دېگەنگە ئوخشاش سىياسەتلەرنى ئېلان قىلغانلىغى، شۇنىڭدەك توپىلاڭچىلارنىڭ يولباشچىلىرى بىلەن كېلىشىم ھاسىل قىلىپ، تېچلىقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشى مۇمكىنلىگىگە دائىر خەۋەرلەرنى ئېلان قىلىپ، ئۇزۇنىڭ شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىدىن مەلۇم دەرىجىدە ئۇمىت كۈتۈۋاتقانلىغىنى

---

① ئەينى چاغدا، بېرلىن، كابۇل، ئەنقەرە قاتارلىق شەھەرلەر ئەزەربەيجان، ئۇزبەكستان، قازاقستان ۋە قىرغىزستانلارنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى سەركەردانلىرىنىڭ پانالىنىش جايى بولۇپ قالغان ئىدى.

بىلدۇرۇپ تۇردى.

ما جۇڭيىڭغا كەلسەك، ئەينى چاغدا ئۇنى ياپون جاھانگىرلىگى بىلەن تىل بىرىكتۈردى دېگەن خەۋەرلەر كۆپ تارقالغانلىغى ھەمدە ئۇنىڭ قوشۇنىدىن ھەققەتەن ياپونىيە جاسۇسى دا شجۇڭ تېپىلغانلىغى ئۇچۇن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇنى قوللىماسلىغى تۇرغان گەپ ئىدى. خوجا نىيازنىڭ تاشقى موڭغۇلىيە بىلەن بۇرۇنلا ئالاقىسى بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ۋە ئەتراپىدىكىلەرنىڭ ئىدىيىسى مۇرەككەپ ئىدى، ئۇلارنىڭ جاھانگىرلارنىڭ قۇتراتىپ ئازدۇرۇشىغا تاقابىل تۇرالىشى ناھايىتى تەس ئىدى، شۇڭا ئۇنىڭغىمۇ ئانچە ئىشىنىپ كەتمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئاخىر شېڭ شىسەينى قوللاش قارارىغا كەلدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە شېڭ شىسەي شىنجاڭ ھۆكۈمىتىنىڭ قانۇنلۇق ئەمەلىي باشلىغى ئىدى.

1941 يىل 10 ـ ئايدا، سوۋېت كې شياڭگاڭ داشۇسىدە سۆزلىگەن نۇتقىدا، ئۆزىنىڭ 1939 ـ يىل 4 ـ ئايدا موسكۋادا ستالىن بىلەن قىلغان سۆھبىتىدە شىنجاڭ مەسىلىسىنى ئوتتۇرىغا قويغانلىغىنى ئېيتقان. ستالىنىڭ شۇ چاغدا ئېيتقىنىچە، ئەينى يىللاردا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە ياردەم بېرىشى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ جۇڭگونىڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى تەيىنلىگەن قانۇنلۇق ھۆكۈمەت ئىكەنلىگى، ما جۇڭيىڭ بولسا ياپونىيەدىن ئىقتىسادىي ياردەم ئېلىۋاتقان خائىن ئىكەنلىگىدىن بولغان. ئەگەر ما جۇڭيىڭ ياپونىيىنىڭ قوللىشى بىلەن شىنجاڭنى ئىگەللەيدىغان بولسا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىمۇ خەۋپىكە ئۇچرايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ياردەم سورىغاندا، سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگو قوشۇنچە كىينىگەن ئىككى يىڭ

ئەسكەرنى شىنجاڭغا كىرگۈزۈپ، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە ما جۇڭ-يىڭنىڭ توپىلىڭىنى باستۇرۇشۇپ بەرگەن. ۋەقە تىنىچتىلغانىدىن كېيىن بولسا سوۋېت ئىتتىپاقى قوشۇنىنى دەرھال چېكىنىدۈرۈپ چىقىپ كەتكەن. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەينى چاغدا ئۆزى بىلەن ھىچقانداق ئالاقىسى بولمىغان شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە بەرگەن ئىقتىسادىي ياردىمى جۇڭگونىڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىگە ۋاستىلىك ھالدا بېرىلگەن ياردەم. شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە ئىقتىسادىي، سانائەت جەھەتلەردە بېرىلگەن ياردەمنىڭ خاراكتېرىمۇ ئاشۇنىڭغا ئوخشاش①.

سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىشنى كۆز-كۆز قىلىپ، تاشقى ياردەمگە ئېرىشىش شېڭ شىسەينىڭ ئۆز ھۆكۈمرانلىغىنى مۇستەھكەملەشتىكى بىر مۇھىم ۋاستىسى؛ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش مۇقامىنى توۋ-لاپ، بۇ ئارقىلىق خەلق رايىنى قولغا كەلتۈرۈش بولسا ئۇنىڭ يەنە بىر ۋاستىسى بولدى.

جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش مۇقامىنى توۋلاپ، خەلق رايىنى قولغا كەلتۈرۈشى

ياپون جاھانگىرلىگىنىڭ جۇڭگوغا قەدەممۇ-قەدەم ئىچكىرىلەپ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشى ۋەتەننىڭ گۈللىنىشى ۋە مۇنەۋۋەر بولۇشىغا ئالاقىدار بولغاچقا، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ، جۈملىدىن شىنجاڭ-

---

① ۋۇ ئەيچىن: China and Soviet Union، نيۇ-يورك 1950 - يىل نەشرى، 257 — 258 - بەتلەرگە قارالسۇن.

دىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قاتتىق دىققىتىنى قوزغىدى.

لېكىن، جىن شۇرىن ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بۇ ۋەقەلەرنىڭ ئەينەن ئەھۋالىنى خەلققە زادىلا ئۇقتۇرمىدى، ئۇنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش توغرىسىدا تەشۋىق ۋە تەربىيە ئېلىپ بېرىشىدىن تېخىمۇ سۆز ئاچقىلى بولمايتتى. ئەكسىچە، جاھانگىرلار ۋە پانتۇركىزىمچىلار بولسا جۇڭگو ۋەزىيىتى ۋە خەلقارا ۋەزىيەتتىكى ئۆزگىرىشتىن پايدىلىنىپ شىنجاڭدا ئاغدۇرمىچىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ باردى.

1933 ـ يىل 4 ـ ئايدا، شېڭ شىسەي تەختكە چىقىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، بولۇپمۇ ياپون جاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇش شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1934 ـ يىل 3 ـ ئايدا ئۇرۇمچى شەھىرى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلغاندىن كېيىن، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، تېچلىقنى ساقلاش، قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىش شوئارىنى خەلق ئىرادىسىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش شوئارى قىلدى. جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش تەشۋىقاتىدا، شېڭ شىسەي ئادەم ئۆيۈشتۇرۇپ، بەزىدە ئۆزى ھەر خىل يىغىلىشلاردىن پايدىلىنىپ، ئىدارە كادىرلىرىغا، ئوقۇتقۇچىلارغا، ئوقۇغۇچىلارغا ۋە شەھەر خەلقىغە جاھانگىرلارنىڭ جۇڭگوغا قىلغان تاجاۋۇزىنى، "18 ـ سېنتەبىر" ۋەقەسىدىن بۇيان ياپونىيىنىڭ جۇڭگودا قىلغان جىنايى ھەرىكەتلىرىنى سۆزلىدى؛ ما جۇڭيىڭ ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ پانتۇركىزىمچىلار گۇرۇھىنى ياپونىيە، ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنىڭ ئالچىسى دەپ ئەيىپلىدى؛ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يېڭى ھۆكۈمەت ئەتراپىغا ئۇيۇشۇپ، شىنجاڭنىڭ مەڭگۈ جۇڭگو زېمىنى بولۇشىنى قوغداپ، خىلمۇ ـ خىل دۈشمەنلەرنىڭ سۈيىقەستىنى تارمار قىلىشنى ۋە

شۇنىڭغا ئوخشاشلارنى تەكىتلىدى.

1934 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى ئۇرۇمچىدە شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن بىرلىككە كەلتۈرۈلگەنلىگىنى خاتىرىلەش يىغىنى ئۆتكۈزدى، شۇ كۈنى شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئەسى قوشۇنىغا جاھانگىرلىككە قارشى قوشۇن دەپ نام بېرىلدى ھەمدە شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۈيۇشمىسى قۇرۇلدى.

جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۈيۇشمىسىنىڭ نىزامنامىسىدە، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى مۇنداق دەپ يېزىلدى:

1 ـ مادداء: شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۈيۇشمىسى خەلق ئامىسىنىڭ ئۆزلۈكىدىن ئۈيۇشقان سىياسى تەشكىلاتى، ئۇ سۇن جۇڭشەن ژۇڭلىنىڭ مىللى مەسلىگىگە ئەمەل قىلىپ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى خەلق ئامىسىغا رەھبەرلىك قىلىپ، شىنجاڭنى جۇڭگونىڭ مەڭگۈلۈك زېمىنى قىلىپ مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ، مىللەتلەر ئارىسىدىكى تېچلىقنى بۆلىگۈنچىلىك سېلىپ، پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ شىنجاڭنى مۇستەملىكە قىلىۋالماقچى بولغان جاھانگىرلارغا قەتئى قارشى تۇرىدۇ.

2 ـ مادداء: ئۈيۇشمىمىز شىنجاڭنىڭ ھازىرقى ھۆكۈمىتىنىڭ پۈتۈن شىنجاڭدىكى خەلق ئامىسىغا رەھبەرلىك قىلىپ، دۇنيادىكى جاھانگىرلارنىڭ تاجاۋۇزىغا بىرلىكتە قارشى تۇرۇشنى بارلىق كۈچى بىلەن ھىمايە قىلىدۇ.

جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۈيۇشمىسى تەشكىلىي جەھەتتە قۇرۇلتايدا سايلانغان 29 ئادەمدىن ئىجرائىيە كومىتېتى تەسىس قىلدى، يەنە 5 كىشىلىك تەپتىش كومىتېتى سايلاپ چىقتى، قۇرۇلتاينى ئالى ئورگان قىلدى.

جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىنىڭ دەسلەپكى ئەزالىرى مۇشۇ ئۇيۇشما رەسمىي قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى شېئىر شەيئىي بەلگىلەنگەن ھەرقايسى ئىدارىلەرنىڭ باشلىقلىرى تەرىپىدىن كۆرسىتىلگەن ئىدى، بۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىگى ھۆكۈمەت خادىملىرى، ماۋارىپ خادىملىرى، قىسمىلاردىكى ئەپسەرلەر ۋە ئالى، ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئىدى.

ئۇيۇشمىنىڭ بىرىنچى قۇرۇلتىيىغا شېئىر شەيئىي قاتناشتى. ئۇنىڭ نۇتقى كېيىن «شېئىر دۇنياسى نۇتۇقلىرى»غا كىرگۈزۈلدى. مەنمۇ بۇ قۇرۇلتايغا قاتناشتىم ھەمدە مۇئاۋىن رەئىس خوجا نىياز نامىدىن سۆز قىلىپ، شېئىر شەيئىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تەشۋىقاتىغا ماسلىشىپ، ھەر مىللەت خەلقى ئىنتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، جاھانگىرلارنىڭ بارلىق سۇيىقەستىنى تارمار قىلىش كېرەك دەپ كۆرسەتتىم. قۇرۇلتايدا سايلانغان ئۇيۇشمىنىڭ دائىمى ھەيئەتلىرىنىڭ كۆپچىلىگى شېئىر شەيئىنىڭ يېقىنلىرى ئىدى، تەپتىش كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى ئىچىدە رەئىس لى رۇڭ، مۇئاۋىن رەئىس خوجا نىياز بار ئىدى.

دائىمى كومىتېتنىڭ قارىمىغدا كاتتۇات باشقارمىسى، لاۋازىمات، تەشكىلات، تەشۋىقات، ياشلار، ئاياللار، خەلق ئىشلىرى قاتارلىق بۆلۈملەر بار ئىدى. مەن خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى بولۇپ سايلاندىم.

جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىدا، دەسلەپتە كومىتېت باشلىغى تۇزۇمى يولغا قويۇلۇپ، خېي يۈجۇ كومىتېت باشلىغى، لاڭ داۋخېڭ باش كاتىپ، ۋاڭ لىشى تەشكىلات بۆلۈم باشلىغى، شۇ لىەن تەشۋىقات بۆلۈم باشلىغى، چېڭ دۆڭبەي ياشلار بۆلۈمى باشلىغى بولدى. بۇلار شېئىر شەيئىنىڭ يۈرتداشلىرى بولۇپ، ياپونىيە

يىدە ئوقۇغان. 1934 ـ يىلى شېكە شىەيىنىك تەكلىۋى بويىچە شىنجاڭغا كەلگەن.

جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇپ ئۇزاق ئۆتمەي، جاھانگىرلىككە قارشى كۆرەس ئېچىلىپ، بۇ كۆرەس بىر سىنىپ-تىن بىرقانچە سىنىپقا كېڭەيتىلىدى، كۆرىستا ئىدارە كادىرلىرى، ئالى، ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلىرى، قىسمىلار-نىڭ ئەپتىسەرلىرى تەربىيىلەندى. جاھانگىرلىك توغرىسىدا، سىياسى ئىقتىسات، ئېقىم مەسىللىرى قاتارلىق دەرسلەر ئۆتۈلدى. جاھانگىر-لارنىڭ جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىش تارىخى توغرىسىدىكى دەرسنى مەن ئۆتكەن ئىدىم. كۆرىستا ئەتىگەنلىگى ۋە كەچتە دەرس ئۆتە-لەتتى، كۆرىسقا كۆپ كىشى قاتناشقان، ئۇگىنىشمۇ خېلى ئەستايىدىل بولغان. يىغىلىش، بايرام كۈنلىرى جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىدىكىلەر شوئار، تەشۋىق ۋاراقلىرى چاپلايتتى، تام گېزىتى چىقىراتتى، تەشۋىق ۋاراقىتاتىتى ھەمدە كوچىلارغا چىقىپ نۇتۇق سۆزلەيتتى. بۇ ئىشلارنىڭ ھەچقايسى شىنجاڭ تارىخىدا بولۇپ باقمىغان ئىدى. بۇ خەۋەرلەر ئىچكى ئۆلكىلەرگە يېتىپ بارغاندا، ئادەتتىكى كىشىلەر شىنجاڭنى سىياسى جەھەتتە ئىلغار ئۆلكە دەپ ھىساپلاشتى، ئەكسىيەتچىلەر بولسا شىنجاڭ "قىزىللىشىپ كەتتى" دەپ ئىغۇا تارقىتىشتى.

سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش بايرىغىنىڭ كەينىدە

شېكە شىەيىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش، جاھانگىرلىككە

قارشى تۇرۇش سياسىتى توغرىسىدا، بۇ يەردە چۈشەندۈرۈپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك ئىككى ئىش بار.

1. شېڭ شسەي دەسلەپتە، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردەمگە ئىگە بولۇۋېلىپ، ئۆز ئورنىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، شىنجاڭنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زىمىنى قىلىپ قوشۇۋېتىشنى ئىككى قېتىم تەلەپ قىلغان. ئۇ 1933 ـ يىلى بۇ تەلەپنى بىرىنچى قېتىم ئوتتۇرىغا قويغاندا، باش كونسۇل ئاپرېسىۋ بۇنداق قىلىش توغرا ئەمەس دەپ قارىغان. نەنجىڭ گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ قارشىلىغىدىن ۋە ئەنگلىيە، ئامېرىكا جاھانگىرلىگىنىڭ ئارىلىشىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن،ئاپرېسىۋ شېڭ شسەيدىن "شىنجاڭنىڭ مەڭگۈ جۇڭگو زىمىنى بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش" شوئارىنى چىقىرىپ تۇتۇپ تەشۋىق قىلىشنى نۇرغۇن قېتىم تەلەپ قىلغان. بۇ شوئار كېيىنكى چاغلاردا شېڭ شسەيىنىڭ گومىنداڭنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىشتىكى تىلىتۇمارى بولۇپ قالدى!

جاھانگىرلىككە، بولۇپمۇ ياپونىيە تاشقى ئىشلار ۋەزىرى گۈاڭتېيەنىڭ "شىنجاڭ سوۋېتلىشىپ كەتتى" دېگەن تۆھمىتىگە رەددىيە بېرىش ئۈچۈن، 1935 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى مولوتوۋ پۇتۇن سوۋېتلەر ئىتتىپاقى 7 ـ نۆۋەتلىك قۇرۇلتېيىدا مۇنداق دەپ جاكالىدى:

"مەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگوغا قارىتقان ھەقىقى سىياسىتىنى تەكىتلەپ ئۆتۈش زۆرۈر دەپ ھىساپلايمەن: سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قارىشىچە، باشقا دۆلەتنىڭ تېرىتورىيىسىنى تارتىۋېلىش سوۋېت سىياسىتى بىلەن سىغىشالمايدۇ، ئۇ شىنجاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پۈتكۈل جۇڭگو تېرىتورىيىسىنىڭ مۇستەقىللىغى، پۈتۈنلۈكى ۋە ئىگە

لىك هوقۇقنى قەتئى قوغدايدۇ."①

2. شېڭ شسەي "جاھانگىرلارنىڭ غالچىلىرىنى تازىلاش" دىگەن نىقاپ بىلەن يات كۈچىلەرنى يوقاتتى.

مەن يۇقۇرىدا سىياسى ئۆزگىرىش قوزغىغۇچىلارنى ئۆلتۈرۈش شېڭ شسەينىڭ يات كۈچلەرنى يوقىتىشنىڭ باشلىنىشى ئىكەنلىگىنى ئېيتقان ئىدىم. ئۇنىڭ كەينىدىن 1933 ـ يىل 10 ـ ئايدا ئۆلكە رەئىسى ليۇ ۋېنلۇڭنى نەزەربەنت قىلىپ قويدى ۋە شەرقىي شىمال قوشۇنىنىڭ باشلىقلىرىنى يوقاتتى.

ليۇ ۋېنلۇڭ تەختكە چىقىقاندىن كېيىن ئىزچىل تۇردە، قايتا ئۇرۇش قىلماسلىقنى، ما جۇڭيىڭنىڭ مەسلىسىنى ھامان سۆھبەت ئارقىلىق ھەل قىلىشنى تەشەببۇس قىلىپ كەلگەن ئىدى. بۇنداق پىكىرگە قوشۇلمىدىغانلارنىڭ بەزىلىرى تېخى شىنجاڭنى ئىككى ياكى ئۈچ ئۆلكە قىلىپ ئايرىپ، بۆلۈنمە بولۇۋالغان كۈچلۈك تەرەپلەر-نىڭ توقۇنۇشىنى ھەل قىلىشنى تەشەببۇس قىلغان ئىدى. بۇ ھال شېڭ شسەينىڭ نەزىرىدە، ئۇنىڭ پۈتۈن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشغا توسقۇنلۇق بولىدىغانلىغىدا گەپ يوق ئىدى. ئۇ ئاۋال ليۇ ۋېنلۇڭنىڭ مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتىنىڭ باشلىغى يەن لىيەننى قولغا ئالدى، قاتتىق قىيىن ـ قىستاق ئاستىدا، ئۇ ليۇ ۋېنلۇڭ ھازىرقى ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرماقچى، دەپ ئىقرار قىلغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە باشقا كىشىلەرنمۇ چىشلەپ تارتقان. شېڭ شسەي ليۇ ۋېنلۇڭنى پۈتۈن ئائىلىسى بىلەن لىيۇ ۋېنلۇڭنىڭ ئات ئېغىلغا نەزەربەنت قىلىپ قويدى. تېخى ليۇ ۋېنلۇڭغا يۇز خاتىر قىلىپ،

① M. Beloff: The Foreign Policy of Soviet Russia, Vol 1, P. 237–238.

ئۇنى ئۆلتۈرمىدى. قالغان چىشلەپ تارتىلغانلارنى ئۆزاق ئۆتمەي تۈرمىدە مەخپى ئۆلتۈردى①.

شېك شىمالىي شەرقىي شىمال قوشۇننىڭ باشلىقلىرىنى، ئاساسەن، ئارمىيە ھوقۇقىنى تىزگىنلەشنى مەقسەت قىلىپ تازىلىغان ئىدى. شۇ چاغدا، شەرقىي شىمال قوشۇننىڭ ھەرقايسى قىسىملىرىنىڭ ئۆز باشلىقلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسلا شېك شىمالىي سۆزىنى ئاڭلاۋەرمەيتەتتى. شېك شىمالىي بۇ قوراللىق كۈچنى ئۆز چاڭگىلىمغا ئالمىسام، ھاكىمىيتىم ئىز بېسىپ تۇرالمايدۇ دەپ قارايتتى.

شېك شىمالىي شەرقىي شىمال قوشۇننىڭ باشلىقلىرىنى تازىلاپ بولغاندىن كېيىن، ئوروس ئەسكەرلىرىنىڭ كاتتىۋاشلىرىنمۇ، جۈملىدىن ئەينى ۋاقىتتا نۇرغۇن بايلىغى بولغان ئاق ئورۇسلار ئاقاقلى گېنېرىكىنىمۇ يوقاتتى. بۇ ئادەمنىڭ لیۈ ۋېنلۈڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى قويۇق بولۇپ، ئۇلار شېرىكلىشىپ نۇرغۇن يىلغىچە ئوقەت قىلغان، ئۇلارنىڭ ما جۇڭىيىڭ مەسلىسى توغرىسىدىكى پىكرى تامامەن بىردەك ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا، شېك شىمالىي ئاق ئورۇسلار ئارىسىدىكى ئەملىي كۈچى بار شەخسلەرنى يوقىتىشمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆزىنىڭ سىياسى پوزىتسىيىسىنى بىلدۈرۈشتىكى بىر ۋاستە ئىدى.

شۇ چاغدا بەزىلەر، شېك شىمالىي قانداق قىلىپ ئۆزىنىڭ ئازغىنا كۈچى بىلەن يات كۈچلەرنى كەينى-كەينىدىن يوقىتالىدى؟ دەپ

① شېك شىمالىي لیۈ ۋېنلۈڭنى ئاغدۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، جۇ رۇيشىنى ئۆلكە رەئىسى قىلىپ تۇرغۇزدى، ئۇ ئۆزاق ئۆتمەي كېسەل بىلەن ئۆلگەندىن كېيىن، شېك شىمالىي يەنە لى رۇگىنى ئۆلكە رەئىسى قىلىپ تۇرغۇزدى. بۇ ئىككىسى شېك شىمالىينىڭ سىزغىدىن چىقمايدىغان قورچاقلار ئىدى.

هەيران قېلىشقان ئىدى. شېكى شىسەي يات كۆچىلەرنى يوقىتىش جەريانىدا، ھامان چاققان ھەركەت قىلىپ، زەھەرلىك ۋاستىلەرنى قوللانغاچقا، يوقىتىلغۇچىلار بىرەر تەدبىر قوللىنىشقا ئۈلگۈرەلمەي قالدى. ئۇ شەرقىي شىمال قوشۇننىڭ باشلىقلىرىنى يوقىتىشتا بولسا يېنىغا تارتىش، سېتىۋېلىش قاتارلىق ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن دەرىجىلىك بەزى ئەپسىسەرلەرنى ئۆز يېنىغا تارتىپ، يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەپسىسەرلەرنى پۈت-قوللىرىن ئايرىپ قويدى. مەسىلەن، شېكى شىسەي خېيلۇڭجىياڭ ۋەتەن قوغدىنىش قوشۇنىنىڭ يېڭجاڭى سۈن چىڭلىن، جىلىن قوغدىنىش قوشۇنىنىڭ تۇەنجاڭى جياڭ يۇفېننى قولغا كەلتۈرۈۋالغاچقا، 15 - لۇنىڭ لۇجاڭى جېڭ رۇنچېڭ، 17 - لۇنىڭ لۇجاڭى يېڭ جيەنبياۋ، دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ مەنمۇجاڭى ياڭ ياۋجۇن قاتارلىقلار يىغىن ئۇستىدە قولغا ئېلىنغاندا، شەرقىي شىمال قوشۇنىدا ھېچقانداق تەۋرىنىش بولمىدى، شېكى شىسەي جېڭ رۇنچېڭ قاتارلىقلارنى قولغا ئېلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، سۈن چىڭلىن، جياڭ يۇفېنلارنى دەرھال تۇەنجاڭ، لۇجاڭ قىلىپ ئۆستۈردى. شۇنداق قىلىپ 1933 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە، پۈتۈن شەرقىي شىمال قوشۇنى شېكى شىسەيىنىڭ قولغا ئۆتتى.

1934 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، شېكى شىسەي يەنمۇ ئىلگىرىلەپ تازىلاش يۈرگۈزدى. گومىنداڭ بىلەن ئالاقىسى بار ئەمەلدارلارنى ئاساسلىق تازىلاش ئوبېكتى قىلدى.

نەنجىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتىنىڭ خادىملىرىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، شەرقىي شىمالىلىق گاۋ شىبىڭنى شىنجاڭ ئۇلكىلىك قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى، شېكى شىسەيىنىڭ دوستى پېكى جاۋشيەننى شىنجاڭ ئۇلكىلىك پارتىيە ئىشلىرى يېتەكچىسى

قىلىپ تەيىنلىدى. بۇلارنىڭ C C گۇرۇھى بىلەن ئالاقىسى بار ئىدى. ئۇلارنىڭ شىنجاڭغا كېلىشتىكى ۋەزىپىسى شېڭ شىسەينى ئېچكىرىگە مايىل قىلىش، شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى ۋە شېڭ شىسەينىڭ ئېچكى سىرى ھەم ھەركىتىنى رازۋېت قىلىش ئىدى. شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش يولىغا مېڭىپ، بۇ ئىككىسىنى ئاستىرتىن نازارەت ئاستىغا ئالدى.

ئالاھەزەل شۇ يىلى 9-ئايدا بولسا كېرەك، شېڭ شىسەي ئالدى بىلەن ئۇلكىلىك بانكىسىنىڭ باشلىغى سۇ شاڭدانى سۆيىقەست قىلىۋاتىدۇ، تاپانچا سېتىۋالدى، يولدىن چىقماقچى دەپ قولىغا ئالىدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ بۆلۈم باشلىغى جىن ×× نى تۇرمىگە تاشلىدى. سۇ شاڭدا ئامېرىكىدا ئوقۇغان ئىقتىساتشۇناس بولۇپ، شېڭ شىسەينىڭ كونا تونۇشى ئىدى، شېڭ شىسەي تەختكە چىقىپ ئۇزاق ئۆتمەي ئۇنى تېلېگىرامما بېرىپ تەكلىپ قىلىپ ئېپكەلگەن ئىدى. جىن ×× شېڭ شىسەينىڭ يۇرتدىشى بولۇپ، 1934-يىلى شىنجاڭغا كەلگەن. بۇلاردىن باشقا يەنە بەزىلەر بۇلارغا چېتىلىپ تۇرمىگە تاشلاندى. گاۋ شىبىڭ بىلەن پېڭ جاۋشيەن مۇشۇداق خەۋپ ئاستىدا ئېچكىرىگە تىكشەتتى. كېيىن نەنجىڭ ھۆكۈمىتى پېڭ جاۋشيەننى يەنە شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى قىلىپ ئېلان قىلىدى، لېكىن پېڭ جاۋشيەن كېلىشكە پېتىنالمىدى.

ئۇنىڭدىن باشقا، C C گۇرۇھىدىكى ياڭ مېڭجۇمۇ شۇ چاغدا تازىلاپ چىقىرىلدى. ياڭ مېڭجۇ شەرقىي شىمالىلىق بولۇپ، ئامېرىكىدا ئوقۇغان. 1933-يىلى شېڭ شىسەينىڭ تەكلىۋى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ، قاراشەھەر ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى بولغان. ئېيتىلىشلارغا قارىغاندا

دا، ئۇ بۇيرۇقنا بىنائەن چارقىلىقنى كۆزدىن كەچۈرگىلى بارغانىدا شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قوشۇندىكىلەر ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن ئىمىش. لېكىن، يەنە بەزىلەرنىڭ ئېيتىشچە، شېڭ شىسەي ياڭ مېڭجۇ دۇڭ-خۇاڭغا قېچىپ كېتىپ بارغاندا، چارقىلىقتىكى ئۇيغۇرلار ئۆلتۈرۈۋەتتى، دەپ جاكالىغان ئىمىش. ياڭ مېڭجۇنىڭ نەنجىڭ تەرەپ بىلەن ئالاقىلىشىش ئۇچۇن، شۇ چاغدا دۇڭخۇاڭ ئارقىلىق ئادەم ئەۋەتكەنلىگى راست.

شېڭ شىسەي يۇقۇردا ئېيتىلغان يات كۈچلەرنى يوقىتىشنى "جاھانگىرلىكنىڭ غالچىلىرىنى تازىلاش، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى ئېلىپ بارغان كۈرىشى" دەۋالغان ئىدى. شېڭ شىسەينىڭ بەزى يېغىلىشلاردا بۇنداق گەپلەرنى قىلغانلىغىنى مەن ئۆز قۇلىغىم بىلەن ئاڭلىغان ئىدىم.

شېڭ شىسەي ئوتتۇرىغا قويغان جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش دېگەن شوئار كېيىن كېڭىيىپ، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، تېچلىقنى ساقلاش، قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىش، دىيانەتلىك بولۇش دېگەنلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 6 جەھەتتىكى سىياسەتكە تەرەققى قىلىپ "6 چوڭ سىياسەت" دەپ ئاتالدى. بۇ سىياسەتلەر، شېڭ شىسەينىڭ غەرىزىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئى نەزەر، ئوبېكتىپ جەھەتتە ھەقىقەتەن خەلق قەلبىگە ياققان ۋە دەۋر ئېقىمىغا ماسلاشقان ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۇن، شىنجاڭ خەلقىنىڭ ھىمايە قىلىشى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا، شېڭ شىسەي ماجۇڭيىڭنىڭ چۆچەك، ئالتايلاردىكى تەسىر كۈچىنى يوقىتىپ ماجۇڭيىڭ بىلەن جاڭ پېيىۋەننىڭ ئۆلكە مەركىزى ئۈرۈمچىگە قاراتقان مۇھاسىرىسىنى تارمار قىلالىدى. ئەنگلىيە جاھانگىرلىگى قۇتراتقان

قەشقەر "شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى"نى تارمار قىلدى، شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ سىياسى ۋەزىيىتى بارا-بارا تۈراقلاشتى. ئەمدى بۇلارنى ئايرىم-ئايرىم ھالدا رېتى بويىچە بايان قىلىمەن.

مەن چۆچەك، ئالتايلاردا تۇرغان بىر يىل

ئالتايغا تېچلاندۇرۇش ئەلچىسى بولۇشۇم

ئەمدى ئارقامغا قايتىپ، چۆچەك، ئالتاي قاتارلىق جايلاردا بىر مەزگىل ئىشلىگەن خىزمىتىم ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتىمەن.

1933-يىل 5-ئايدا، موسكۋادا چېن جۇڭ بىلەن كۆرۈشتۇم. ئۇ ماڭا، "12-ئاپرېل" سىياسى ئۆزگىرىشىدىن كېيىن قۇرۇلغان يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ جايلارنى خاتىرجەم قىلىپ، ماجۇڭيىڭ قوشۇنىنىڭ ئۇ يەردىكى قوراللىق پاراكەندىچىلىگىنى تارمار قىلىش ئۈچۈن مېنى ئالتايغا ئەۋەتمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. بىر مەھەل ئويلانغاندىن كېيىن، ۋەتەنگە قايتىپ، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ ماڭا ئورۇنلاشتۇرغان خىزمىتىنى قوبۇل قىلىش قارارىغا كەلدىم.

5-ئاينىڭ 24-كۈنى ئايرۇپىلان بىلەن بېرلىنغا بېرىپ، ئۇ يەردىكى ھۆكۈمەت ئىشنى ۋە شەخسى ئىشلىرىمنى ئاياقلاشتۇردۇم. بېرلىندا، چىن شۇرېنىڭ ئوغلى ۋە چىن شۇرېن ھۆكۈمىتى ئەۋەتكەن ئوقۇغۇچىلار بىلەن كۆرۈشتۇم، ئۇلار ۋەتەنگە قايتماقچى بولۇپ تۇرغان ئىكەن. 25-كۈنى جۇڭگو ئەلچىخانىسىغا بېرىپ لېۋ ۋېنداۋ بىلەن كۆرۈشتۇم. ئۇ ماڭا خۇاڭ مۇسۇڭنىڭ شىنجاڭغا باردىغانلىقىنى ئېيتتى. 28-كۈنى ئايرۇپىلان بىلەن موسكۋاغا قايتىپ كەلدىم. ئىككى

كۆندىن كېيىن، پويىز بىلەن شەھەرگە كەلدىم. مەن شەھەردىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە چۆچەكتىن ئۈدۈلىلا ئالتايغا بارىدىغۇ ياكى ئالدى بىلەن ئۈرۈمچىگە بارىدىغۇ دەپ يولىورۇق سوراپ تېلېگرامما بەردىم.

6-ئاينىڭ 9-كۈنى چۆچەككە كېلىپ، ۋالى چېن جىشەن ۋە دوستۇم، تامۇزنا ئەمەلدارى جاۋ دېشۇ بىلەن كۆرۈشتۇم. ئەتىسى چېن جىشەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەۋەتكەن بىر پارچە تېلېگرامما مېنى ماڭا بەردى، تېلېگرامىدا مېنىڭ ئالتايغا تېچلاندۇرۇش ئەلچىسى قىلىپ تەيىنلەنگەنلىگىم ئېيتىلىپتۇ، چۆچەكتىن دەرھال ئالتايغا بېرىشىم تاپشۇرۇلۇپتۇ.

چۆچەكتە تۇرغان ۋاقتىمدا، 6-ئاينىڭ 14-كۈنى شەھەر خەلقىنىڭ يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلغانلىغىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن چوڭ مەيدانغا ئېچىلغان يىغىنغا قاتناشتىم. يىغىنىنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىنىڭ ھەممىسىنى جاۋ دېشۇ ئىشلەپتۇ. يىغىنغا قاتناشقانلار ناھايىتى كۆپ ئىدى، ئىدارىلەر، ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ خادىملىرى لوزۇنكا كۆتىرىشكەن بولۇپ، روھى ناھايىتى ئۇستۇن ئىدى. بۇنداق يىغىلىش چۆچەكتە ئەلمىساقتىن تارتىپ تۇنجى قېتىم بولغان بولسا كېرەك.

شۇ كۈندىكى خاتىرەمگە مۇنداق دەپ يازغان ئىدىم:

> جاۋ دېشۇ (يىغىندا) سۆز قىلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە باشقىلارمۇ سۆزگە چىقىپ، خىلمۇ-خىل ئىدىيىلەرنى ئەكس ئەتتۈردى. مەنمۇ سۆز قىلدىم. مەن، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ھەممە مىللەت باياشاراۋەر دېگەن سىياستى توغرا سىياسەت؛ بۇنىڭدىن كېيىن يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ھەر دەرىجىلىك باشلىقلىرى ئۆزلىرىنىڭ شەخسىي مەنپە-

ئەتى ئۇچۇن ئىشلىمەي، خەلق مەنپەئەتىنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويمىغان بولسا ياخشى بولمدۇ،... نۆۋەتتىكى ئەڭ مۇھىم ئىش مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغىنى كۈچەيتىش...، دېدىم.

بەزى يەرلىك كىشىلەر ــ ھۆشۇرداموللا، مەخسۇتھاجىلار ــ بۇنىڭدىن كېيىن ئىسلام دىنى قائىدىسى بويىچە ئىش قىلىش كېرەك، ھېچقانداق دۆلەت قانۇنىنىڭ كېرىگى يوق، دېيىشتى. (يىغىندىن كېيىن) مەخسۇتھاجى بىلەن سۆزلەشتىم. مەن، ھۆكۈمەتنىڭ سىياسەتلىرى، دۆلەتنىڭ ئەمر ــ پەرمانلىرى بىلەن دىنىي ئېتىقاتنى ئاربلاشتۇرۇۋېتىمەسلىك كېرەك؛ دىنىي ئېتىقات شەخسنىڭ ئىشى، ھەممە ئادەمدە دىنغا ئېتىقات قىلىش ياكى دىنغا ئېتىقات قىلماسلىق ئەركىنلىكى بولىدۇ، مەلۇم بىر دىننىڭ قائىدىلىرىنى دۆلەتنىڭ ئەمر-پەرمانلىرىنىڭ ئورنىغا دەسسىتىش توغرا ئەمەس، دېدىم. مېنىڭ پىكرىمنى ئۇ قوبۇل قىلمىدى. مەن، ئەگەر بۇلارنىڭ تەشەببۇسى ئىشقا ئېشىپ، ھۆكۈمەت ئىشنى دىنىي مويىسپىتلەرگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلسە، دىنىي قائىدە بويىچە ئىش كۆرۈلىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا، بىرەر يىلدىن كېيىن نۇرغۇنلىغان ئادەمنىڭ قوللىرى كېسىلسە، مېيىپ بولىدۇ، ئاياللار پۈتۈنلەي زۇلمەت ئوچىغىغا تاشلىنىدۇ... دەپ ئويلىدىم.

6ـ ئاينىڭ 16ـ كۈنى مەن دۆربىلجىنگە باردىم. خاتىرەمگە مۇنداق دەپ يازدىم:

مۇشۇ بىرنەچچە يىلدىن بۇيان خەلق قوزغىلاڭ كۆتىرىپ جىن شۇرىن ھۆكۈمىتىگە قارشى تۇردى. نۇرغۇن جايلار مۇسۇلمانلار بايرىغىنى كۆتىرىپ چىقتى، بەزىلەر ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويدى... خەلق كونا ھاكىمىيەتنىڭ زۇلمىغا چىدىماي، قوراللىنىپ ئۇنى ئاغدۇرۇۋېتىمەكچى بولدى، بۇ بىرنەچچە كۆرۈنۈش. ئەگەر ئىككىنچى كۆرۈنۈشتە دىنىي دۆلەت قۇرۇش كۆرىستىلىدىغان بولسا، بۇ بۆرىنى چىقىرىۋېتىپ، يولۋاسىنى كىرگۈزگەنلىك بولىدۇ،

بۇ يولۇاس جاھانگىرلىكتۇر... بىز بۇنى خەلقە ئوچۇق ئېيتىشىمىز كېرەك... بىز خەلقە ئەنگلىيە، ئامېرىكا، ياپونىيىلەرنىڭ ئەزگۈچىلەر ئىكەنلىگىنى، ئۇلارنىڭ پۈتكۈل جۇڭگونى ئۆزلىرىنىڭ مۇستەملىكىسى قىلىۋالماقچى بولۇۋاتقانلىغىنى تەشۋىق قىلىشىمىز كېرەك...

6ـ ئاينىڭ 17ـ كۈنى دۆربىلجىنىدىن يولغا چىقتىم. ئەتىسى دوستۇم ئابىت ئىسھاقوۋ يېتىشىۋالدى. ئۇ، تۆتگانلار سارسۇمبە (ئالتاي)گە بېسىپ كىردى، ئۇلارنىڭ كۆچى زور ئىكەن، دېدى.

6ـ ئاينىڭ 22ـ كۈنى قوبۇقسارغا كەلدىم، بۇ يەر كونا تۇرغۇتلارنىڭ شىمالىي قەبىلىسىنىڭ ئاقسۇلى تۇرىدىغان جاي ئىدى. چىنۋاڭ ئولولىۇجاپ ۋە ئۇنىڭ ئىنىسى شالۋا گىگەن بىلەن ياخشى تونۇشاتتىم. ئۇلار قىزغىن كۈتۈۋالدى. بۇ يەر تېچ-ئامان ئىكەن، پەقەت ئالتايغا باردىغان يول ئوستىدە، بىرنەچچە كۈن بۇرۇن موڭغۇللار بىلەن قازاقلار ئۇرۇش قىلىپتۇ. مەن ئولولىۇجاپ چىنۋاڭ بىلەن شالۋا گىگەنگە: ھازىر يېڭى ھۆكۈمەت قۇرۇلدى، سىياسەت توغرا، كۆپچىلىك ئۇرۇمچىگە ۋەكىل ئەۋەتىپ مەسلىھەتلەشمەكتە، بولدۇ؛ شىنجاڭدا تىنچلىقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ھەرقايسى مىللەت ئىتتىپاقلىشىپ، بۆلۈنۈش يولىدىكى خىلمۇ-خىل ھەركەتلەرنى تارمار قىلىشىمىز كېرەك، موڭغۇل خەلقى بىلەن قازاق خەلقى يارىشىپ، ئورتاق دۈشمەنگە قارشى تۇرۇشى كېرەك، دېدىم. ئۇلار شەرىپخان، ئەلەن ۋاڭلار بىلەن بولغان دوستانە مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ماقۇل بولدى.

ما رۇلۇڭ، ما خېيىنگلار بىلەن بولغان كۆرەش

ئالتاي شىنجاڭ ئۇلكىسىنىڭ زىمىنى كەڭ، ئاھالىسى شالاڭ

ۋىلايىتى بولۇپ، ئاھالىسى 100 مىڭغا يەتمەيتتى. ئاساسلىق ئاھالە قازاقلار، ئاندىن قالسا موڭغۇللار ئىدى. 1932 ـ يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ما جۇڭيىڭ ئۇۋ ئادەملىرىنى بۇرۇلتوقاي تەرەپلەرگە ئەۋەتىپ، قازاقلارنىڭ ئاقساقاللىرى بىلەن ئالتۇن كانىنىڭ بوتۇڭ لىرىنى قۇتۇرتىپ قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتەرگۈزگەن ئىدى. 1933 ـ يىلنىڭ باشلىرىدا، ئۇلار ئالتايغا بىرنەچچە قېتىم ھۇجۇم قىلغان. 4 ـ ئايدا، ئالتاينىڭ ۋالىسى ۋېي جېنگو① ئۆلكە مەركىزىدە سىياسى ئۆزگىرىش بولغاچقا، ئادەملىرىنى باشلاپ گۇچۇڭغا قېچىپ كەتكەندىن كېيىن، ئالتاي خۇيزۇ ما رۇلۇڭنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان ئىدى. ئالتايدىكى بىر قىسىم قازاق ئاقساقاللىرى ما رۇلۇڭنىڭ ئازدۇرۇشى ئارقىسىدا، ئۇنىڭ بىلەن ھەمكارلاشقان، شەرىپخان بولسا ساۋۇر تېغىدا ئاممىنى ۋە غەربىي تاغدىكى قازاق ئاقساقاللىرىنى توپلاپ، ما رۇلۇڭغا قارشى تۇرغان.

مەن 6 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ساۋۇر تېغىغا بېرىپ، شەرىپخان، ئەلەن ۋە بايانلار بىلەن كۆرۈشتۇم. شەرىپقان ئالتايىنىڭ قازاقلار ۋاڭى ئەلەننىڭ ئانا باشقا ئىنىسى بولۇپ، ئىلگىرى ئۆلكە مەركىزىدىكى موڭغول ـ قازاق مەكتىۋىدە ئوقۇغان، رۇسچىنىمۇ ئۇڭشۇلغان ئىدى. ئۇ ئاقسۆڭەكلەر ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان بولسىمۇ، ئىدىيىسى خېلى ئىلغار ئىدى. بىرنەچچە يىل بۇرۇن، ئالتايدا جەن شۇرېن

① ۋېي جېنگو كېيىن ئۇرۇمچىگە كەلگەندە، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قولغا ئېلىندى. ۋېي جېنگو ئالتايدىن چېكىنىپ چىققاندا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كونسۇلىمۇ خىزمەت ئورنىنى تاشلاپ جېمىنەيگە قېچىپ كەتكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ كونسۇل سوۋېت ئىتتىپاقى قانۇنىنىڭ جازاسىغا تارتىلىپ، ئۆلۈم جازاسى بېرىلىپتۇ.

هۆكۈمەتنىڭ قارشى ھەرىكەت ئۈيۈشتۈرۈپ، شۇ چاغدىكى ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى جالاڭ مىڭيۈەننى قايىل قىلغان. ئۇلار ئاۋال ئالتاينىڭ بىۋاستە مەركەزگە قارايدىغان تۈزۈلمىسىنى ئەسلىگە كەلـ تۈرۈپ، شىنجاڭ ئۆلكىسىدىن ئايرىلىپ چىقىشنى، ئاندىن كېيىن ئىسلاھات يۈرگۈزۈشنى پىلانلىغان. بۇ ئىشنى بۇ ھەرىكەتكە قاتناشقان ئەپتىسەر چېن پىنشيۇ جىن شۇرىنغا مەلۇم قىلىپ قويغان. جىن شۇرىن ۋېي جېنگونى ئەسكەر باشلاپ كېچەـكۈندۈز دېمەي ئالتايغا بېرىپ جالاڭ مىڭيۈەننى ئەملىدىن ئېلىپ تاشلاشقا ئەۋەتكەن، ئۇ بېرىپ جالاڭ مىڭيۈەن بىلەن شەرىپخاننى ئۈرۈمچىگە ئەۋەتكەن. 1933ـيىلى شەرىپـ خان ئالتايغا قېچىپ بېرىپ، يەنە جىن شۇرىن ھۆكۈمىتىگە قارشى ھەرىكەت ئۈيۈشتۈرغان. مەن شەرىپخان بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، ما رۇلۇڭنىڭ ئالتايدا ئۆزىنى لۇجاڭ دەپ ئاتاپ، ئۆز كۈچىنى زورايـ تىۋاتقانلىغىدىن خەۋەر تاپتىم.

شۇ چاغدا يېڭى ھۆكۈمەت ئەۋەتكەن ۋەكىل، ساۋۈر تېغىلىق قازاق باي موللىمۇ شۇ يەردە ئىكەن. بىز ئەھۋالنى مۇزاكىرە قىلىپ، ئالدى بىلەن بۇ جايلاردىكى ئاقساقاللارنىڭ پىكرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش كېرەك دەپ ھىساپلىدۇق. 7ـئاينىڭ باشلىرىدا، ئاقساـ قاللار يىغىنىنى چاقىردۇق. شەرىپخان بىلەن ئىككىمىزنىڭ سۆز بىلەن قايىل قىلىشىمىز ئارقىسىدا، ئۇلار "12ـئاپرىل" سىياسى ئۆزگىرىـ شىدىن كېيىنكى يېڭى ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىدىغانلىغىنى، ما رۇلۇڭنىڭ بۆلگۈنچىلىگىگە قارشى تۇرىدىغانلىغىنى بىلدۈردى. يىغىندا ئەلەن، شەرىپخان ئۈچىمىزنىڭ نامىدىن ما رۇلۇڭ تىزگىنلەپ تۇرغان جايدىكى قاناپىيە بى، ساغدۇللا بى ۋە باشقا ئاقساقاللارغا خەت يېزىپ، ئۇلارنى بۆلگۈنچىلەرنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كەتمەي، بىز بىلەن

بىرلىكتە ھەركەت قىلىپ، ئالتايىنى جاھانگىرلارنىڭ يۇتۇۋېلىشىدىن ساقلاپ قېلىشقا دالالەت قىلىشنى بەلگىلىدۇق. بىز مارۇلۇڭنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىش ئۈچۈن، ئالتايغىمۇ ۋەكىل ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ بىز بىلەن بىللە يېڭى ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىشنى تەلەپ قىلماقچى بولدۇق. ئارزۇيىمىزنى بىلدۈرۈش ھەمدە قورال-ياراق جەھەتتە ياردەم ئېلىش ئۈچۈن، ئۇرۇمچىگە بايان باشچىلىغىدا ۋەكىللەر ئۆمىكى ئەۋەتمەكچى بولدۇق. ئەلەنىڭ چوڭ ئوغلى دەللىخانمۇ بىرگە باردى①.

ئۇزاق ئۆتمەيلا، بىز قاناپىيە بىدىن جاۋاپ خەت تاپشۇرۇۋالدۇق، خەتتە تۆڭگانلارنىڭ نازارىتىنىڭ قاتتىق ئىكەنلىگى، بىزنىڭ ئىشىمىزغا كۆڭلىدە قوشۇلىدىغانلىغى، پۈرسەت كۈتۈشكە توغرا كېلىدىغانلىغى ئېيتىلغان. مارۇلۇڭنىڭ قېشىغا ئەۋەتىلگەن ئادەم مارۇلۇڭ پوزىتسىيە بىلدۈرمىدى، دېگەن خەۋەرنى كۆتۈرۈپ كەلدى. دېمەك، بىزنىڭ دەرھال قوراللىنىشىمىز زۆرۈر بولۇپ قالغان ئىدى.

بىز شەرىپخان باشچىلىغىدا 500 قوراللىق قازاقنى ئۈيۇشتۇردۇق، ئۇنىڭدىن باشقا نەيزە، قىلىچ، توقماق-كالتەكلەر بىلەن 200 ــ 300 قازاقنى قوراللاندۇردۇق. بىزنىڭ ئاممىغا قىلغان تەشۋىقاتىمىز ئوبدان ئۇنۇم بەردى، ھەممەيلەن يۈرتىنى قوغداش ئۈچۈن كۆچ چىقىرىدىغانلىغىنى بىلدۈردى.

شۇ چاغدا قابا ناھىيىسىنىڭ قوم دېگەن، بۈرچىن ناھىيىسىنىڭ چوڭقۇر دېگەن جايلىرىدا ئولتۇرۇشلۇق ئوروس دېخانلار ئۆزلۈكىدىن

---

① دەللىخان شېڭ شىسەي دەۋرىدە مال دوختۇرلۇغىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتىلگەن. ھازىر ئۇرۇمچى شەھىرىدە ئىشلەيدۇ.

قوغدىنىش ئەتىرىدى قۇرۇپ، ما رۇلۇڭنىڭ پاراكەندىچىلىگ دىن مۇدا-پىئەلەنگەن ئىدى. بىز ئۇلار بىلەن ئالاقە قىلىشقا ئادەم ئەۋەتە-ۋىدۇق، ئۇلار بىز بىلەن ھەمكارلىشىشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۇ-رۇپتۇ ھەمدە بىز بىلەن ئۇرۇش پىلانى ئۇستىدە مەسلىھەتلىشىشكە ئىڭانوۋنى ئەۋەتىپتۇ. ئىڭانوۋ شۇ يەردىنلا ئۇرۇمچىگە كەتتى. كېيىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۇنى ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئوروس قوشۇنىنىڭ لىيەنجاڭى قىلىپ تەينىلىدى، ئۇنىڭدىن باشقا شۇ يەرلىك ئوروس ژېنكوۋنى يېڭجاڭ قىلىپ تەينىلىدى.

ئەمىلىي كۆچمەنلىك زورايتىش ئۇچۇن، مەن قوبۇقارغا بېرىپ، موڭغۇللاردىن يارەم سورىدىم. ئولولمۇجاپ چىنۋاڭ مېنىڭ قومان-دانلىق قىلىشىمغا 50 نەپەر قوراللىق موڭغۇل بەردى.

بۇ چاغدا، ما رۇلۇڭ ئەۋەتكەن خەنزۇ تاجىخې قوشۇن باشلاپ كېلىپ جېمىنەينى ئىشغال قىلغۇالىدى. قولغا چۈشكەن جاسۇسنىڭ سۆزىدىن ئۇنىڭ ساۋۇر تېغىغا ھۇجۇم قىلماقچى بولۇۋاتقانلىغىنى ئۇقتۇق. بىز، تا چىخىغا دەرھال تەسلىم بول، بولمىسا يوقتىمىز، دەپ ئاگاھلاندۇرۇش بېرىش ئۇچۇن جاسۇسنى قويۇۋەتتۇق. تا چىخې بىزنىڭ ئەمىلىي كۆچمەنلى ئېنىقلىيالمىغاچقا، شۇ كۈنىلا قوشۇنىنى باشلاپ تىكىۋېتىپتۇ، يول ئۈستىدە ژېنكوۋنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ، ئۆلتۈرۈلۈپتۇ.

بىز 8-ئاينىڭ 13-كۈنى ئىرتىش دەرياسىدىن ئۆتۈپ، قوراللىق كۆچمەنلى قابا ناھىيىسىگە توپلاشنى بەلگىلىدۇق. بۇ چاغدا بايان ئۇرۇمچىدىن قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، ۋەكىللەر ئۆمىگى ئۇرۇمچىدە قىزغىن قارشى ئېلىنىپتۇ. شېڭ دۇبەن بىزگە 30 سىڭ تال ئوق تەستىقلاپ بېرىپتۇ، قورال-ياراق ئۇرۇمچىدىمۇ قىس بولغاچقا

بەرمەپتۇ. بايان ماڭا، شېڭ دۆبەن مەندىن سىزنى كومىۋنستىمۇ دەپ سورىسۇندى، ياق دەپ جاۋاپ بەردىم، دەپ قويدى ۋە دىققەت قىلىڭ دەپ تاپىلىدى.

ئۇرۇمچىدىن توشۇپ كېلىنگەن ئوقنى جاڭ پېيىۋەننىڭ قوبۇقساردا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىنىڭ تاڭ دۇيجاڭ دېگەن ئادىمى تۇتۇپ قېپتۇ. مەن 10 قازاق ئەسكەرنى باشلاپ قوبۇقسارغا بېرىپ، تاڭ دۇيجاڭنى يۈزمۇ-يۈز تۇرۇپ ئەيىپلەپ، ئوقنى قايتۇرۇپ كەلدىم.

مۇشۇنداق كېچىكىش ئارقىسىدا، ما جۇڭيىڭ تولۇقلاپ ئەۋەتكەن ما خېيىڭ قىسمى ئالتايغا كەلدى. ما خېيىڭ ئەسلىدە ما جۇڭيىڭ قوشۇنىدا بىر تۈەتجاڭ بولۇپ، خەلق ئىچىدىن چىقىقان تومپاي ئىدى. 1931 - يىلى ما جۇڭيىڭ بىرىنچى قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ بىرمۇنچە قورال-ياراق بۇلاپ، جيۇچۇەنگە قايتىپ بېرىپ، ئەسكەرلىرىنى كېڭەيتىپ، ئىلگىرىكى خەلق ئىچىدىن چىققان، قوماندانلىققا بويسۇنمىغان ئەپتىسەر-ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسىنى شاللىۋەتكەن. ما خېيىڭ شۇ چاغدا لېيەنگە چۈشۈپ ئەسكەر بولغان. 1933 - يىل 3 - ئايدا، ئۇ يەنە ما جۇڭيىڭ بىلەن شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، ھەركەت قىلىش ئۇچۇن ئالتايغا ئەۋەتىلگەن.

بىز ما خېيىڭنىڭ قوشۇن توپلاپ، غەرپكە يۇرۇش قىلماقچى بولۇۋاتقانلىغىدىن خەۋەر تاپتۇق-دە، دەرھال ژېنكوۋۇقا ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس قوشۇننى باشلاپ بۇرچىنغا كېلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش قىلدۇق؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە قازاق ئاقساقاللىرىنى يىغىپ مەجلىس ئېچىپ، قوراللىق كۆچمىنزنى كېڭەيتتۇق. بىز ما خېيىڭنى بۇرچىن دەريالىق بىلەن ئىرتىش دەريالىق قوشۇلىدىغان جايدا يوقتىشىنى پىلانلىدۇق.

9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ما خېيىڭ دىگەنـدەكلا شەرق تەرەپـتىن ھۇجۇم قىلىپ كەلدى. ئۇ خۇيـزۇلاردىن (ئائىلە تەۋەلـىرى بىلەن قوشۇپ) 4 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى قورقۇتۇپ، ئۆزىگە ئەگەشـتۈرۈ- ۋالغان بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە 700 دىن ئارتۇق ئادەم مىلتىق بىلەن قوراللانغان ئىدى. بۇ چاغدا بىزمۇ بۇرچىنغا كېلىـپ، ئەزىز زالـىڭ يايلىغىغا ئورۇنلاشتۇق.

ما خېيىڭ بىر ئادەمدىن مەن بىلەن شەرىپخانىنى ئۆزىنىڭ قېشىغا سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە كېلىشكە خەت ئەۋەتىپتۇ. بىز كەلگەن ئادەمگە، ھەممە تەييارلىغىمىز پۈتتى، ما خېيىڭ ئۆزىنى سوراپ، ئەڭ ياخشىـسى قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولسۇن، دىدۇق.

ئەتىسى ئەتىگەنـدە قاراۋۇل ما خېـيىڭ ئىرتىـش دەريـاسـىنىڭ يۇقۇرى ئېقىنىدىن ئۆتۈپ، جېمىنەي تەرەپكە كەتتى دىگەن خەۋەرنى ئېلىپ كەلدى. بىز ئۇ ئايلىنىپ كېلىپ بىزنى مۇھاسىرىگە ئالماقچى دەپ ھۆكۈم قىلدۇق.

9 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى، بىز ئىرتـىش دەريـاسـىدىن ئۆتۈپ، كۆك- شىمگە كەلـدۇق. قار يېغـىپ تۇتەك بولۇپ كەتـكەچـكە، يولـدىن ئادىشىپ كېتىپ، 23 ـ كۈنى بەشتېرەككە كەلدۇق. رازۋېتچىكـلارنىڭ خەۋەر قىلىشچە، ما خېيىڭنىڭ قوشۇنى ئالدىـمىزدا ئىـكەن. ئۇزاق ئۆتمەي ما خېيىڭ يەنىلا بىزنى ئۇنىڭ يېنىغا بېرىشقا دەۋەت قىلىپ خەت ئەۋەتىپتۇ. ئۇنىڭ خېتىـدە "ئەگەر ھۇشۇڭـلارنى تاپمايـدىغان بولـساڭلار، يىلتىزىڭلاردىن تارتىپ قۇرۇتۇۋېتىمىز" دىگەنـدەك قاتتىق يولسىز گەپلەر يېزىلغان. مەن ئەلەنۋاڭنىڭ نامىدىن، ئەگەر يارىشىش ئارزۇيۇڭلار بولسا، ئىككى تەرەپ 10 ئەسكەر قوشۇپ ۋەكىل ئەۋەتىپ بىتەرەپ جايدا سۆھـبەت ئۆتـكۈزەيـلى، دەپ جاۋاپ خەت يازدىـم

ھەمدە ھۆشۇڭنى تاپ، بىز باش ئەگمەيمىز دەپ ئەسكەرتتىم.

ئىككىنچى كۈنى ئەمدىلا تاڭ ئېتىشقا خەت ئېلىپ كەتكەن ھەمەن قايتىپ كېلىپ، ما خېيىڭنىڭ بىزنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ بولغانلىقىنى ئېيتتى. ما خېيىڭ بىزنى تۇتماقچى بولۇپ ئۇنى يول باشلاشقا زورلاپتۇ. ئۇ قەستەن ئارقىغا سۈرۈپ، ئۇلارنى باشقا يۇنۇلۇشكە باشلاپ قويۇپ، يېرىم كېچىدە قېچىپ كېپتۇ.

ھەمەن قايتىپ كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا بىز تۇرغان يەرگە ما خېيىڭنىڭ 5 ۋەكىلى كەلدى. بىز ئۇلار بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋاتقانلا، سىرتتا ملتىق ئاۋازى چىقىپ كەتتى، بىز بۇ ۋەكىللەرنى ئەيىپلىسەك، ما يەن دېگەن بىرسى، بۇ ئۇقۇشماسلىقتىن بولسا كېرەك، بىز بېرىپ توسايلى، دېدى. بىز بۇنىڭ ما خېيىڭنىڭ سۈيىقەستى ئىكەنلىگىنى بىلسەكمۇ، ما يەن بىلەن يەنە بىر ۋەكىلنى قويۇۋەتتۇق، يۇنۇس قاتارلىق قالغان 3 ۋەكىلنى ئادەم قوشۇپ چۆچەككە ئەۋەتىپ بەردۇق. چۈنكى ئۇلار ما خېيىڭ چۆچەككە بارماقچى دېگەن ئىدى، چۆچەك دائىرىلىرى دۈشمەن ئەھۋالىدىن بۇرۇنراق خەۋەردار بولۇپ، تەييارلىق قىلۋالسۇن دەپ ئۇلارنى چۆچەككە ئەۋەتىپ بەردۇق. كېيىن ما خېيىڭ چۆچەككە ھۇجۇم قىلغاندا، چىن جىشيەن بۇ 3 ئادەمنى ما خېيىڭغا قايتۇرۇپ بەردى.

ما يەن قايتىپ كېتىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا، ما خېيىڭنىڭ ئادەملىرى چۈۋۈلۈپ چىقىپ تەرەپ-تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئۇ چاغلاردا، ئۇرۇش ئاشۇنداق بولاتتى، سەپمۇ تۈزۈلمەيتتى، ئاكوپمۇ كولانمايتتى.

بىزنىڭ قوشۇنىمىز بىرئاز تىركەشكەندىن كېيىن، مەن بىلەن مۇقاش قوماندانلىق قىلغان 200 ئادەم ۋە ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس

قوشۇننىڭ 100 دىن ئارتۇق ئادىمىدىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى تەرەپ-تەرەپكە قاچتى. بىز زەربە بەرگەچ چېكىندۇق. ئاخىر بىر تاغ قاپتىلىدىن مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىقىپ كەتتۇق.

ما خېيىك ساۋۇر تېغىغا بېسىپ كىرىپ، ئەلەنۇاڭنىڭ ئۆيىدىكى ۋە پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرىدىكى مال-مۇلۇكنى بۇلاپ قۇرۇقداپ قويدى، مېنىڭ يۇك-تاقلىرىمنى ۋە باشقا نەرسە-كېرەكلىرىمنىڭ ھەممىسىنى بۇلاپ كەتتى. بىزنىڭ مەغلۇپ بولۇشىمىزغا، ئاساسەن، قوشۇننىڭ ۋاقتىلىقلا تەشكىللىنىپ، تەربىيىلەنمىگەنلىگى، ئۇرۇمچىدىن ئەۋەتكەن ئوقلارنىڭ يېراقتا ئېتىلمىغانلىغى سەۋەپ بولدى. كېيىن ئۇقۇشمىچە، بۇ ئوقلارنى ئەۋەتىشكە مەسئۇل بولغان گېمىركىن ئەينى چاغدا ما خېيىك بىلەن ئالاقىسى بولغاچقا، بىزگە قەستەن ئەسكى ئوقلارنى بەرگەن ئىكەن. شۇ چاغدا ئەگەر ژېنىكوۋ بىلەن مېنىڭ ئاساسىي قوشۇنۇم بەرداشلىق بېرىمگەن بولسا، ئۇ چاغدا ما خېيىك بىزنى چوقۇم تىرىك قولغا چۈشۈرەتتى.

دىگەندەكلا ما خېيىك ساۋۇر تېغىدا ئۇزاق تۇرماي غەربىكە يۇرۇش قىلىپ چۆچەكنى پاراكەندە قىلدى.

9-ئاينىڭ 24-كۈنى بىز ئاقسەمەردە مەجلىس ئاچتۇق، مەجلىستىن كېيىن، ئۆزۈم يالغۇز سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زايسان دىگەن يېرىگە بېرىپ، ئۇ يەر ئارقىلىق چۆچەككە بېرىپ، يەرلىك ئەسكەرلەر بىلەن خەلقنى تەشكىللەپ، ما خېيىك بىلەن ئېلىشماقچى بولدۇم. مەن زايسانغا بېرىشتىن ئىلگىرى قابا ناھىيىسىدىن شېك دۇبەنگە تېلېگرامما بېرىپ، ما خېيىڭنىڭ ماڭغان تەرىپىنى، قورقۇتۇپ ئېلىپ ماڭغان ئادەم، ئات-ئۇلاق سانى ۋە قورال-ياراقلىرىغا دائىر ئەھۋالنى مەلۇم قىلىپ، ئۆلكە تەرەپنىڭ چۆچەك، شىخۇ، ساۋەن

قاتارلىق جايلاردا توساپ زەربە بېرىشنى ئۈمىت قىلدىم.

مەن زايسانغا بارغاندىن كېيىن، پاسپورتۇم بولمىغاچقا، سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسى ئىچىدە يۈرۈشۈمگە بولمىدى. زايسانىدىكى ھۆكۈمەت داىرىلىرى موسكۋادىن سوراپ باقايلى، بىرنەچچە كۈن تۇرۇپتۇرۇڭ، دىدى. بىراق، مەن ئۇ يەردە ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋېتىشىم بولمايتتى، شۇڭا 10ـ ئاينىڭ 2ـ كۈنى يەنە ئالتايغا قايتىپ كەلدىم.

بۇ چاغدا، ئالتاي ۋىلايىتىدىكى قازاق ئاقساقاللىرى يەرلىك رەھبەرلىك ھوقۇقىنى تالىشىۋاتقان ئىكەن. جانسىخان تەيجى بىر قىسىم ئاقساقاللارنى توپلاپ شەرىپخانغا قارشى تۇرۇۋاتقان، قاناپىيە بىنىڭ ئوغلى بۇقاتمۇ شەرىپخانغا قارشى تۇرۇۋاتقان ئىكەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى جېمىنەيگە يىغىلىپ بىر بىرى بىلەن جىدەللىشىۋاتقان ئىكەن. مەن جېمىنەيگە كېلىپلا ئۇلارنىڭ يىغىنىغا قاتناشتىم ھەمدە ئالتايدا بولغان بۇ قېتىمقى توپلاڭدا، خەلق ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى، ئەگەر كۆپچىلىك ئىتتىپاقلاشمايدىغان بولسا، بۇنىڭدىن قېيىنچىلىغان مەسىلىلەرنى ھەل قىلغىلى بولمايدۇ، دەپ كۆرسەتتىم. يىغىندا ۋە يىغىن سىرتىدا خىزمەت ئىشلەش ئارقىلىق ئاخىر كۆپچىلىكنى ۋاقتىنچە قايىل قىلدىم، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار شەرىپخانىنىڭ رەھبەرلىگىنى ئېتىراپ قىلدى.

10ـ ئاينىڭ 10ـ كۈنى چۆچەكلىك ھاشىم شاكىرۇڭنىڭ ئاكىسى ئىسلام چۆچەكتىن قېچىپ كەلدى. ئۇ، ما خېيىڭ چۆچەككە كەلگەندىن كېيىن، ئۇنى يەرلىك مۇسۇلمانلاردىن بولغان فېئودال يۇقۇرى قاتلامدىكىلەرنىڭ قارشى ئالغانلىغىنى، چۆچەكنىڭ ھەممە يېرى دېگۈدەكلا ئۇنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەنلىگىنى ئېيتتى. بۇ چاغدا ئۇرۇمچىدىن يارەمگە ئەۋەتكەن قوشۇن يېتىپ كەلدى، يارەمگە

كەلگەن قوشۇننىڭ كوماندىرى شەرقىي شىمال قوشۇننىڭ ئەپتسەرى ياۋ خۇاتىڭ بىلەن خىلوۋسكى تۆەنجاڭ① ئىكەن. ئەسكەرلەرنىڭ كۆپچىلىگى ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس قوشۇنى بولۇپ، 20 چوڭ ئاپتوموبىلغا چۈشۈپ كەلدى. ما خېيىڭ قوشۇنلىرى ئىككى كۈن قارشىلىق كۆرسىتىپ ببقىپ شىخۇ تەرەپكە قاچتى. ئۇنى قارشى ئالغان يەرلىك سودىگەرلەردىن ھەسەن پولاتبايۇۋ، ئورازانباي، ئەنسەرئاخۇن قاتارلىقلار ئۆلتۈرۈلدى، بىرمۇنچە كىشىلەر قولغا ئېلىندى. ھاشىم شاكىرۇڭ، ئۆمەرئاخۇن قاتارلىق كىشىلەر ما خېيىڭغا ئەگىشىپ قېچىپ كەتتى.

ئەتىسى چۈچەك، دۆربىلجىندىكى قازاقلارنىڭ ئاقساقاللىرى پۈتۈن چارۋىچىلار بىلەن چارۋىلارنى باشلاپ ئالتاي تەرەپكە قېچىپ، بارىكۆلگە كەتمەكچى دىگەن خەۋەرنى ئاڭلىدۇق. بۇ ئاقساقاللارمۇ ما خېيىڭغا يارەم بەرگەن ئىكەن. ما خېيىڭ قېچىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇلار، ھۆكۈمەتنىڭ ئۆچ ئېلىشىدىن قورقۇپ تۇرىكۈم-تۇرىكۈملەپ شەرق تەرەپكە قاچقان ئىكەن.

مەن ئەسلىدە ئالتايدىن ئۇرۇمچىگە كەلمەكچى ئىدىم. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن شەرىپخان، بايانلار بىلەن مەسلىھەتلەشتىم. مەن، چۆچەككە بېرىشىم كېرەك، شەرقىگە قاراپ قاچقان قازاقلارنى يول ئۈستىدە توسىشىم كېرەك، ئۇلار مۇنداق كۆپلەپ قېچىپ كەتسە، چوقۇم شىمالىي شىنجاڭدىكى بارلىق قازاقلارغا تەسىر كۆرسىتىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە قىش كېلەي دەپ قالدى، ئۇلارنىڭ ئادەملىرىمۇ،

---

① خىلوۋسكى ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس قوشۇنىنىڭ تۆەنجاڭى بولۇپ، چۆچەكنى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن كوچىنى تېنىتۇاتقاندا غايىپ ئوق تېگىپ ئۆلگەن.

چاڕۆسلىرىمۇ زىيانغا ئۇچرايدۇ، ئۇ هالدا كەڭ قازاق خەلقىنىڭ تۆرمۇشىغا تەسىر يېتىدۇ، دېدىم.

10 ـ ئايىنىڭ 12 ـ كۈنى مەن 3 ـ 4 ئادەمنى ئېلىپ چۆچەككە ماڭدىم.

شەرقىقە قاراپ قاچماقچى بولۇپ تۇرغان قازاق چارۋىچىلىرىنى نەسىھەت بىلەن توساش

مەن قازاقلارنىڭ ئۆكۈردەي تاڭغىت، مىڭبېشى قامزا قاتارلىق كىشىلەرگە خەت يېزىپ، ئۇلارنى چارۋىچىلارنى باشلاپ قاچماسلىققا دالالەت قىلدىم، يېڭى هۆكۈمەتنىڭ ئۇلاردىن ما خېيىڭنى قوللىغان دەپ ئىنتىقام ئالمايدىغانلىغىنى ئېيتتىم هەمدە ئۇلارنى 10 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى قازاق پازىلىنىڭ قوراسىغا كېلىپ، مەن بىلەن هەممە ئىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىشكە تەكلىپ قىلدىم. خېتىمدە يەنە، مەن سىلەر ئوتتۇرىغا قويغان هەممە مەسىلىنى يېڭى هۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن هەل قىلىشقا هوقۇقلۇق، سىلەرنىڭ بىخەتەرلىكىڭلارغا كاپالەتلىك قىلىمەن، دېدىم.

شۇ كۈندىكى خاتىرەمگە مۇنداق دەپ يازدىم:

> باي موللا مېنى قوبۇقسارغا ئېپېرىپ قويدى، 15 ـ كۈنى مەن بۇ يەردىن كېتىدىغان چاغدا ئۇ ساۋۇر تېغىغا قايتتى. بىراق ئۇ ئون نەچچە چاقىرىم ماڭغاندىن كېيىن، بىر ئادەمدىن خەت ئەۋەتىپتۇ. ئۇ خېتىدە، ئەگەر تاڭغىت ۋە باشقىلار بىلەن كۆرۈشمىسىڭىز، ئۇلارنى هەرگىز چۆچەككە ئېلىپ كەلمەڭ، چۈنكى سىز ئۇلارنى قوغداپ قالالمايسىز، ئەگەر ئۇلار چۆچەك هۆكۈمەت دائىرىلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلىدىغان بولسا، ئاقىۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلىش

مۇمكىن ئەمەس، دەپ ماڭا نەسىھەت قىلىپتۇ. مەن خەت ئېلىپ كەلگەن كىشىگە مۇنداق دېدىم: بايانغا ئېيتىپ قويۇڭ، مەن تاڭغۇت قاتارلىق كىشىلەرنى ئېلىپ بارمەن، يەنە كېلىپ ئۇلارنىڭ بىخەتەرلىگىگە كاپالەتلىك قىلمەن؛ ئۇلار چارۋىچىلىق رايونىدا قالدىغان بولسا، شەرققە قاراپ قاچماسلىققا قوشۇلغان تەقدىردىمۇ، كۆنلەرنىڭ بىرىدە گېپىدىن يېنىۋالدىغان بولسا، ئۇلارنى تېزگىنلەش مۇمكىن ئەمەس، بۇ پۈرسەتنى قولدىن بەرمەيمەن.

15 ـ كۈنى كەچتە، مەن پازىلنىڭ قورجاسىغا باردىم. بىرنەچچە ئاقساقال مەندىن بۇرۇن بېرىپتۇ. ئىككىنچى كۈنى ھەممىسى كەلدى. ھەممەيلەن يىغىن ئېچىپ مەسلىھەتلەشتۇق.

قازاقلار پاراسەتلىك مىللەت، ئۇلار مەسەل ئاڭلاشقا ئامراق كېلىدۇ، ئۇلارغا قائىدە سۆزلىگەندە، بىرىنچىدىن ئۇندىماق، ئىككىنچىدىن بۇندىماق، ئۈچىنچىدىن... دېگەندىن كۆرە، ئوخشىتىش ئارقىلىق ئۇلارنى قايىل قىلغان تۈزۈك. مەن ياشلىغىمدا «مېكزى»نى كۆرگەن ئىدىم، ئۇنىڭدا جەنگو دەۋرىدە، مەسىلىلەر ئۇستىدە مۇھاكىمە بولغاندا، بەزىلەر، كۆپىنچە، مەسەللەر ئارقىلىق مەسىلىلەرنى چۈشەندۈرىدىغانلىغى سۆزلەنگەن. دەرۋەقە، بۇ ئوبرازلىق سۆزلەر، بەزىدە كىشىنى قائىدە سۆزلىگەندىنمۇ بەكرەك تەسىرلەندۈرىدۇ.

10 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنىدىن كېيىنكى خاتىرەمگە مۇنداق دەپ يازدىم:

يىغىندا مەن ئۇلارغا مۇنداق دېدىم: «سىلەر مۇشۇ جايىنىڭ تېشى، ما خېيىڭ باندىتلىرى بولسا كەلكۈن. كەلكۈن تاشنى ئاز ـ تولا دومىلىتالىسىمۇ، كەلكۈن ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن تاش يەنىلا جايىدا قېلىۋېرىدۇ. ھازىر قىش كىردى، سىلەر نەچچە مىڭ پۇقرا،

نەچچە ئون مىڭ چارۇسىنى باشلاپ يىراق جايلارغا كەتسەڭلەر، چوڭ زىيان تارتسىلەر، بولۇپمۇ قېرى ـ چۈرلەرگە قىيىن بولىدۇ. مەن ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن سىلەرنىڭ بۇرۇنقىسى ئىشلىرىڭلارنى سۈرۈشتۈرمەسلىككە ۋەدە بېرىمەن. سىلەر مەن بىلەن چۆچەككە بېرىپ، چۆچەكتىكى ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، بولغان ئىشنى دەۋەتسەڭلەر، ئۆزەڭلەرمۇ خاتىرجەم بولۇسىلەر،" دىدىم. ئۇلار، چۆچەكتىكى بىرقانچە بايىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىگىنى، ئۆزىنىڭ ھاياتىدىن ئەندىشە قىلىدىغانلىغىنى ئېيتتى.

17 ـ كۈنى ئۆكۈردەي تاڭغىتىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، يەنە بىر كۈن مەجلىس ئاچتۇق. مەن ئۇلارغا سىلەرنىڭ ھاياتىڭلار ۋە مال ـ مۈلكۈڭلارنىڭ بىخەتەرلىگىگە كاپالەتلىك قىلىمەن دەپ قەسەم بەردىم، ئۇلار مەن بىلەن بىللە چۆچەككە بېرىشقا ماقۇل بولدى.

18 ـ كۈنى، تاڭغىت، قامزا ۋە باشقا ئاقساقاللار بولۇپ جەمئى 30 نەچچە ئادەم ئاتلىق چۆچەككە قاراپ ئاتلاندۇق. يول ئۈستىدە ئۇلار كېپىدە تۇرماي قاچماقچى بولۇشتى. مەن ئۇلارغا "مۇبادا سىلەرنىڭ ھاياتىڭلار خەۋپىگە ئۇچرايدىغان بولسا، مەن جېنىم بىلەن سىلەرنى قوغدايمەن، ھايات بولساق بىر سۆپىدا ئۇخلايمىز، ئۆلسەك بىر گۆردە ياتىمىز، مەن ھەرگىزمۇ سىلەرنى تاشلۇۋەتمەيمەن" دەپ يەنە بىر قېتىم قەسەم ئىچتىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار يەنە خاتىرجەم بولۇپ مەن بىلەن بىللە ماڭدى.

دۆربىلجىنغا 60 چاقىرىم كېلىدىغان يەردە، بىر لاما ئىبادەتخانىسى بار ئىدى. بىز ئەمدىلا بۇ يەرگە كېلىشىمىزگە لىۋ ۋېنلۇڭنىڭ خوتۇنىنىڭ ئىنسى جۇ ×× (چوڭ پومىشىك) ئون نەچچە نەپەر ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكىرىگە ئىككى قازاقنى يالىتىپ لاما ئىبادەتخانىسىغا كەلدى. ئۇلار ئىبادەتخانىغا كېلىپلا ھىلىقى ئىككى قازاقنى ئېتىۋەتتى. بۇ ئىش مەن بىلەن كەلگەن ئاقساقاللارنى قاتتىق چۆچۈتتى. ئۇلارنى تېچلاندۇرۇش ئۈچۈن، ئادەملىرىمنى بۈيرۇپ،

جۇ××نى چاقىرتىپ كېلىپ، ئاقساقاللارنىڭ ئالدىدا قاتتىق ئەيىپ-لىدىم. ئۇ قورقۇپ بېشىنى ئېگىپ لام-جىم دېمىدى. مەن، چوقۇم ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىپ، سېنى جازالىتىمەن، دېدىم. شۇنىڭ بىلەن قازاق ئاقساقاللار مەندە ئاز-تولا ھوقۇقنىڭ بارلىغىنى سېزىپ، خاتىرجەم بولۇشتى. مۇبادا شۇ چاغدا، مەن مۇشۇنداق تەدبىر قوللانمىغان بولسام، ئۇلار چوقۇم قېچىپ كەتكەن بولاتتى.

10-ئاينىڭ 21-كۈنى دۆربىلجىنگە كېلىپ ياۋ شيۇڭ بىلەن ئۇچرى-شىپ قالدىم. ياۋ شيۇڭ جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى ئېچكىرىدىن تەكلىپ قىلىپ ئېپكەلگەن، شەرقىي شىمال ھاۋا ئارمىيىسىدىن كېلىپ چىققان ھەربى بولۇپ، ياپونىيىدە ئوقۇغان، شۇ چاغلاردا 30 نەچچە ياشلاردا بولۇپ، ناھايىتى قابىلىيەتلىك ئادەم ئىدى. ئۇ بۇ قېتىم ئاساسەن، جاڭ پېيىۋەن بىلەن يەڭ ئېچىدە كېلىشۇالغان چۆچەكتە تۇرۇشلۇق قوشۇنلارنىڭ مەسلىسىنى ھەل قىلىش ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قورال-ياراق ياردەم ئېلىش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن ئىكەن.

مەن قازاق ئاقساقاللارنى دۆربىلجىنگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، 22-كۈنى ياۋ شيۇڭ بىلەن بىللە ماشىنىغا چۈشۈپ چۆچەككە كېلىپ، تاڭغىت قاتارلىق كىشىلەرنى تېچلاندۇرۇش ئەھۋالىنى چۆچەكتىكى ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە ئېيتتىم، مەن چۆچەك ۋىلايىتىدىكى قازاق-لارنىڭ كۆڭلىنى تىنچىتىش ئۈچۈن، بۇلارنى جازالىماسلىقنى تەكلىپ قىلدىم، بۇنداق بولغاندا، ۋەزىيەتكە پايدىلىق بولاتتى. ئۇلار مېنىڭ تەشەببۇسۇمغا قوشۇلدى. ئەتىسى قازاق ئاقساقاللار چۆچەككە كەلگەندە، ئۇلارنى شۇ يەردىكى ئىدارىلەر، ئاممىۋى تەشكىلاتلار قارشى ئالدى ۋە ئۇلارنى مېھمان قىلدى. ئۇلار نەچچە كۈندىن بۇيانقى ئەنسىزلىكتىن قۇتۇلۇپ، چۆچەكتە 3 كۈن تۇرۇپ چارۋىچە-

لىق رايونىغا قايتىپ كەتتى. قازاقلارنىڭ شەرقتە قاراپ قېچىش مەسلىسى شۇنىڭ بىلەن ھەل بولدى.

ئۇزاق پاتىپاراقچىلىق بىلەن يۈرگەچكە، ئاغرىپ قېلىپ، ئۇرۇمچىگە دەرھال قايتالمىدىم. 12 ـ ئاي كىرگەندىن كېيىن، چۆچەك مەسلىسى ئاشكارىلاندى.

چۆچەكتە تۇرۇشلۇق قوشۇننىڭ قورال تاپشۇرۇشقا مەجبۇر قىلىش

1933 ـ يىلى كۈزدە، قۇمۇل، پىچان، تۇرپان قاتارلىق جايلارنى بېسىپ ياتقان ما جۈڭيىڭ ما خېيىڭغا ئالتايدىن چۆچەككە يۈرۈش قىلىپ، جەنۇبتا ساۋەن، ماناس، سانجىلارغا يۈرۈش قىلىشقا بۇيرۇق بەردى؛ كۆچلۈك قوشۇن ئەۋەتىپ تەڭرى تېغىدىن ئۆتۈپ جىمسارغا ھۇجۇم قىلدى؛ ما شىمىڭغا قاراشەردىن جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىشقا بۇيرۇق بەردى؛ يەنە ئۇرۇمچىدىكى ھۆكۈمەتكە قارشى گۇرۇھلارنى شېڭ شىسەيىنىڭ شەھەرنى ساقلاپ ياتقۇچى كۈچىنى ئىچكى قىسمىدىن پارچىلاشقا كۈشكۈرتتى. بۇنىڭدىن باشقا، لو ۋېنگەنىڭ يارىشتۇرۇشى بىلەن، ئىلىدىكى جاڭ پېيىۋەن بىلەن ھەمكارلىشىپ، ئۇ ئارقىلىق چۆچەكتىكى ھەربىي ۋە مۇلكى ئەمەلدارلارنى ئۇرۇمچىگە يۈرۈش قىلىشقا قوتراتتى. ما جۈڭيىڭ پۈتۈن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش ئۈچۈن زىمىن تارتىۋېلىشقا سەپ تۈزۈپ بولدى، جاڭ پېيىۋەن بولسا ئۇنىڭ مۇھىم چوماقچىسى ئىدى.

جاڭ پېيىۋەن چىڭخەينىڭ گۈيدې دېگەن يېرىدىن بولۇپ، گەنسۇ ھەربى تەلىم ـ تەربىيە تۈەندىن كېلىپ چىققان. مىنگونىڭ دەسلەپكى

يللىرى شىنجاڭغا كەلگەن، ئۇزاق ئۆتمەيلا ساختا مال بىلەن ئالداما-چىلىق قىلغانلىقى پاش بولۇپ قېلىپ قېچىپ كەتكەن. بىرنەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن يەنە شىنجاڭغا كېلىپ، جەمىسار ناھىيىسىدە لىيەنجاڭ بولغان، جىن شۇربىن دەۋرىدە لۇجاڭلىقتا كۆتىرىلگەن. قوشۇمچە دۇبەن مەھكىمىسى ھەربى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىغى بولغان، ئاخىردا ئىلى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش بېگى بولغان. 1932-يىلى قوشۇن باشلاپ قۇمۇلغا يارىدەمگە بارغان، كېيىن يەنە ئىلغا يۆتكەلگەن. "12-ئاپرىل" سىياسى ئۆزگىرىشىدىن كېيىن، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە ماقۇلغا جاۋاپ يوق دېگەندەك پوزىتسىيە تۇتقان ھەمدە شۇي خۇنجاڭنى ئۇرۇمچىگە ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىپ ھەركەت قىلغان. نەنجىڭ تەرەپ شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئۇششاق مىلىتارىستلارغا بىر بىرىنى تىزگىنلىتىش مەقسەتىدە، ئۇنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئىتى، قوشۇمچە يېڭى تۈزۈلگەن 8-شىنىڭ شىجائى دەپ جاكالىدى.

جاڭ پېيىۋەن ئۆزىنى شىنجاڭنىڭ پىشقەدەمى دەپ ھىساپلىغانلىقى، ئۇنىڭ ئۇستىگە نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە ياراپ قېلىپ مۇھىم ئىشقا قويۇلغانلىقى، ئىلى ۋىلايىتىنىڭ بايلىغى كۆپ بولۇپ، شېڭ شىسەي بىلەن قارشىلاشقۇدەك كۈچى بولغانلىقى ئۈچۈن، ما جۈڭيىڭ بىلەن كېلىشىپ، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنى بىرلىكتە ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭنى بىرلۇشۇۋالماقچى بولۇشتى.

شۇ چاغدا شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى تىزگىنلەپ تۇرغان جايلار شەرقتە گۇچۇڭ، غەربتە قۇتۇبى، جەنۇبتا داۋانچىڭگىچە بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇرۇمچى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلارغىلا كۈچى يېتەتتى.

ئالتاي ۋىلايىتى يېڭى ھۆكۈمەتىنى ھمايە قىلغان بولسمۇ، ئەمىلي ياردەم بېرەلمەيتتى. چۆچەك تەرەپتە ما خېيىلىك قوغلاپ چىقىرىلغان بولسمۇ، ئۇرۇمچى بىلەن بولغان قاتناش ئالاقىسىنى جاك پېيىۋەنىنك شخۇدا تۇرۇشلۇق قىسملىرى ئۈزۈپ تاشلىغان ئىدى. شېك شىسەي جاك پېيىۋەنىنك شەرقتە قاراپ ھەربى يۇرۇش قىلىشىدىن ئەنسىرەپ، لۇ شاۋزۇنى ئۇنىك بىلەن يارىشىپ قېلىش ئۈچۈن ئىلغا ئەۋەتتى ھەم ئۇنىك ئورنىغا تەگمەسلىككە ۋەدە قىلدى. كېيىن يەنە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتىنىك كاتىۋى لۇ لۇن، شەرقىي شىمال قوشۇنىنىك شجاڭى شىن جيەنچىڭلارنى ئەۋەتىپ يارىشىشنى تەلەپ قىلدى. بىراق، جاك پېيىۋەن يەنىلا، ئەمىلي كۈچۈم كۆپ، ئۇرۇمچىنى ئالالايمەن، دەپ ھىساپلىدى.

جاك پېيىۋەن شېك شىسەينىك ھۆكۈمرانلىغىنى پارچىلاش مەقسەدىدە، شۇڭ كۆكشېبىنىنى يەرلىك ھەربىي، مەمۇرى باشلىقلار ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىك كاتتىۋاشلىرى بىلەن ئالاقە قىلىش ئۈچۈن چۆچەككە ئەۋەتتى؛ شۇنىك بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىلدا قېپقالغان جىلىن قوغدىنىش قوشۇنىنىك 26 ـ لۇ 673 ـ تۇەنىنىك تۇەنجاڭى ۋاك شاۋجى ئارقىلىق (جاك پېيىۋەن ئۇنى شىنىك سەنەمۇجاڭى قىلىپ تەينىلىگەن) ئادەم ئەۋەتىپ، چۆچەكتە تۇرۇشلۇق جىلىن قوغدىنىش قوشۇنىدىن كىلىپ چىقىقان ئەپتسەر ياۋ خۇاتىك قاتارلىقلارنى جاك پېيىۋەنىنك شېك شىسەيگە قارشى تۇرۇشىغا ئاۋاز قوشۇشقا قوتراتتى.

مەن چۆچەككە بېرىپ ئۇزاق ئولتەمەي، جاك پېيىۋەنىنك چۆچەككە قاراتقان سۇيىقەستى ئۇنۇم بەردى.

ئەينى چاغدا شېك شىسەي ھۆكۈمىتى چۆچەك مەسلىسىنى

هەل قىلىشقا ئەۋەتكەن ياۋ شيۇك، جاۋ دېشۈلار مەن بىلەن مەسلىھەتـ لەشتى، ئۇچـمـز ۋەزىيەتـكە تاقابـل تۇرۇش ئۈچـۈن 3 كىشىلىك گۇرۇپپا قۇردۇق، ياۋ شيۇك گۇرۇپـپا باشـلىغـى بولـدى. بىز ئالدى بىلەن ياۋروپا ـ ئاسـيا ئاۋىـئاتسـيە شركـتـى چۆچـەك پونكتىنى پېچەتلەپ، پونكت باشـلىغـى بىلەن يەنە بىر گېرمانىيـلىكنى قولغا ئېلىپ، ئۇلارنىڭ رادىيو پىرىومنىكنى مۇسادىـرە قىلدۇق. ياۋروپا ـ ئاسيا ئاۋىئاتسيە شركىتىنى نەنجـاڭ ھۆكۈمـتى بىلەن گېرمانىيە بىرلىشىپ ئاچقان، گېرمانىيىلىكلەر بۇ شركەتتىن پايدىلىنىپ شىنجاڭدا جاسۇسلۇق ھەركەتلىرىـنى ئېلىـپ باراتـتى، ئۇ كەسكىن بىر تەرەپ قىلىنـمـغانـدا، بىزنىڭ كېيـنـكى پائالـيەتـلىرىـمـزگە تەسـىر يەتكۈزەتتى.

بىز ئىگەللىگەن ماتېريالـلارغا قارىغانـدا، چۆچەكتىكى ھەربى، مەمۇرى ئەربابلارىدىـن چـۆچەكـتە تۇرۇشلـۇق قىسـمـلارنىڭ باش كوماندىرى ياۋ خۇاتاڭ، تۆەنجاڭ گۈەن جيېسەن، يىڭجاڭ خې XX، چۆچەك ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى سۈن گوخۇالارنى جاڭ پېيىۈەن ئۆزىگە تارتىپ كەتـكەن، ۋالى چېن جـسـھـنمۇ تەۋرىـنىپ قالغان ئىكەن، كۆكشېھىنىڭ قازاقلارنىڭ ئاقساقالـلىرىغا شېڭ شىـەينى ئاغدۇرۇشقا قۇترىتىپ يازغان خېتىمۇ قولىمىزغا چۈشتى.

شۇ چاغـدا، بىزنىڭ قولـمـزدا بىرمۇ ئەسـكەر بولمىغاچقا، شېڭ دۇبەنگە مەخپى تېلېگـرامما بېرىـپ، ئۇنىڭـدىن ئەسكەر ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلدۇق. شېـڭ شىـەي، ئۇرۇمچـىـدە ئەۋەتـكـۈدەك ئەسكەر يوق، ئـۈزەڭـلەر ئامال قىلىـپ بىر تەرەپ قىلـڭـلار، دەپ جاۋاپ قايتۇردى.

12 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، بىز ئىلى تەرەپنىڭ ئۇرۇمچىگە قاراپ

هەربى يۇرۇش قىلغانلىغى توغرىسىدىكى خەۋەرنى تاپشۇرۇۋالدۇق. ياۋ شيۇك، جاۋ دېشۇ ئۇچمىز مەسلىھەتلىشىپ، شۇ يەردىكى ئاق ئورۇس ئىۋانوۋنى تېپىپ كېلىپ، ئۇنىڭغا ئادەم توپلاتقۇزۇش قارارىغا كەلدۇق. ئىۋانوۋ بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل ئىلگىرى مەن باشقىلارنىڭ يارىدىمى بىلەن تىيەنجىندىن تەكلىپ قىلىپ كەلگەن شوپۇر قوشۇمچە ماشىنا رېمونت تېخنىكى ئىدى. ئۇنىڭ ئىشمىزنى بۇزمايدىغانلىغىنى بىلەتتىم. ئۇمۇ، بىر تۇمەن ئەسكەر توپلاپ، سىلەرنىڭ قوماندانلىغىڭلارغا بويسۇنمەن، دەپ ۋەدە بەردى. بىزنىڭ قورال-ياراقلىرىمىز سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چۆچەكتە تۇرۇشلۇق كونىۋلى ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يوشۇرۇن كەلتۈرۈلگەن ئىدى. بۇ چاغدا شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يەڭ ئىچىدە كېلىشىپ بولغان، بۇ ئىشتا ياۋ شيۇك ئالاقىلاشقۇچىلاردىن بىرى ئىدى.

بىزنىڭ قوشۇنىمىز مەخپى تەشكىللىنىپ بولغاندىن كېيىن، 12-ئاينىڭ 20-كۈنى بىز جاڭ پېيۋەن تەرىپىدىن تارتىپ كېتىلگەن چېن جىشەن، ياۋ خۇاتىڭ ۋە خېي يېڭجاڭ قاتارلىقلارنى تامۇزنا ئەمەلدارى ئىشخانىسىغا يىغىنغا چاقىردۇق. يىغىندا، ياۋ شيۇك ياۋ خۇاتىڭ قاتارلىقلارغا جىددى يوسۇندا مۇنداق دېدى: چۆچەكنىڭ تېچلىغىنى ساقلاش كېرەك، ھازىر بۇ يەردە تۇرۇشلۇق قىسىملاردا تۇراقسىزلىق ئالامەتلىرى كۆرۈلۈۋاتىدۇ، بىز شېڭ دۇبەندىن بۇ يەردە تۇرۇشلۇق قىسىملارنى قورال تاپشۇرغۇزۇش توغرىسىدا بۇيرۇق تاپشۇرۇۋالدۇق؛ ئەگەر قىسىملار بويسۇنمايدىغان بولسا، ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىگە ھەركەتكە كېلىش توغرىسىدا دەرھال بۇيرۇق بېرىمىز، ھازىر پۈتكۈل چۆچەك شەھىرىنى ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى تىزگىنلەپ بولدى ھەمدە بۇ

يەردە تۇرۇشلۇق قىسملارنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ بولدى.

خې يېڭجاڭنىڭ پوزىتسىيسى بىرقەدەر قاتتىق بولدى. ئۇ، مەن ئۆز قىسملىرىمغا قورال تاپشۇرۇشنى بۇيرۇق قىلالمايمەن، دىدى. ۋاقىت ئۇزىرىپ كەتسە، بىزگە پايدىسز ئىدى، بىز ئۇنىڭغا، 5 مىنۇت ۋاقىت بېرىمىز، قورال تاپشۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرسەن، بولمسا ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىگە قورال-ياراقنى مەجبۇرى تاپشۇرغۇزۇش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىمىز، ئۇ چاغدا سېنىڭ بىخەتەرلىگىڭگەمۇ ئېگە بولالمايمىز، دىدۇق. خې يېڭجاڭ، ياۋ خۇاتىڭلار ئاخىرقى بىر مىنۇتقىچە چېكىڭ تۇرۇپ ئاخىرى تەسلىم بولدى. بىز ئۇلارنىڭ قىسملىرىنىڭ قورال-ياراقلىرىنى ئۆتكۈزۈۋالدۇق. پۈتكۈل چۆچەك شەھىرىنىڭ مۇھاپىزەت ئىشىنى ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى ئۆتكۈزۈۋالدى، جايلاردىمۇ ھىچقانداق ئۆزگىرىش بولمىدى.

شۇ كۈنى بىز خې يېڭجاڭ بىلەن گۈەن جيېسەن تۈەنجاڭنى قولغا ئالدۇق ھەمدە دۆربىلجىنغا ئەسكەر ئەۋەتتۇق. دۆربىلجىننىڭ جەنۇبىدىكى 20-30 چاقىرىم كېلىدىغان يەردە، جاڭ پېيىۋەنگە ئەل بولغان 300 دىن ئارتۇق قوراللىق قىسمنىمۇ قورالسىزلاندۇردۇق. بىز يەنە ئادەم ئەۋەتىپ خې يېڭجاڭ، گۈەن تۈەنجاڭلارنىڭ تۇرار جايىنى ئاختۇرۇپ، ئۇلارنىڭ جاڭ پېيىۋەن بىلەن تىل بېرىكتۈرگەنلىگىگە دائىر دەلىل-ئىسپاتلارنى تاپتۇق. ئۇنىڭدىن كېيىن ياۋ خۇاتىڭنى تۇتتۇق، چېن جىشيەننى نەزەربەنت قىلىپ قويدۇق. ياۋ خۇاتىڭنىڭ تۇرار جايىنى ئاختۇرغاندا، بۇرۇنلا بىزگە ئەل بولغان ۋاڭ تۈەنجاڭ بىلەن ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ يېڭجاڭى دېننىسوۋ قىممەتلىك نەرسىلەرنى تالىشىپ ئېتىشىپ قالغىلى

تاس قىپتۇ. مەن ھاياتىمىنىڭ خەۋپىكە ئۇچرىشىغا قارىماي بېرىپ ئۇلارنى توستۇم ھەمدە ئۇلارغا ياۋ خۇاتىڭىنىڭ مال-مۈلكىنى چۆچەك مەۋرى دائىرىلىرىنىڭ ۋاقتىلىق ساقلاپ تۇرۇشىغا تاپشۇرۇشنى بۇيرۇدۇم.

كېيىن شېڭ شىسەي ھۆكۈمتى جاۋ دېشۇنى چۆچەكنىڭ ۋالىسى، ياۋ شيۇڭنى چۆچەك گارنىزونىنىڭ سلىكى قىلىپ تەينىلىدى. خې يىڭجاڭ، ياۋ خۇاتاڭ، گۈمن جيېسەن قاتارلىق شەرقىي شىمال قوشۇنىدىن كېلىپ چىقىقان برقانچە ئەپسەرنى، شۇنىڭدەك چۆچەك ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى سۈن گوخۇا، جاڭ پېيىۋەننىڭ ئەلچىسى كۆكشىبىنى ياۋ شيۇڭ شېڭ شىسەي ھۆكۈمتىنىڭ بۇيرۇغىغا بىنائەن شۇ يەردىلا مەخپى ئاتقۇزۇۋەتتى.

چۆچەك مەسلىسىنىڭ قان ئاقتۇرماي ھەل قىلىنىشى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى ئۈچۈن قوشۇلغان زور تۆھپە ئىدى، بىراق بۇ ئىشقا باشچىلىق قىلغان ياۋ شيۇڭ 1942-يىلى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن ئىككىنچى تۇرمىدە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈلدى.

سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ چېگرىدىن كىرىشىنى كۈتۈۋېلىش

سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىگە بەرگەن ياردىمىگە دائىر ئەھۋاللار ئۈستىدە كېيىن توختىلىمەن. بۇ يەردە مېنىڭ شۇ چاغدا چۆچەكتە كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىمنىلا بايان قىلىپ ئۆتىمەن.

1934-يىل 1-ئايدا شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ ياۋ شيۇڭغا

ئەۋەتكەن مەخپى تېلېگرامىمىدا مۇنداق دېيىلگەن: ما ھۆكۈمەت ئورۇمچىگە يېقىنلىشىپ قالدى، ئۆلكە مەركىزىنى ساقلاپ تۇرغان كۇچ ئاجىز بولغاچقا، ئەھۋال ئىنتايىن خەۋپلىك بولۇپ قالدى؛ سوۋېت ئىتتىپاقى ھەربىي ياردەم بېرىشكە ۋەدە بەردى، قىزىل ئارمىيە پات ئارىدا چۆچەك چېگرىسىدىن كىرىپ ئۈرۈمچىگە كېلىدۇ. تېلېگرامىدا چۆچەك ھۆكۈمەت دائىرىلىرى دەرھال جۇڭگو-چە ھەربى كېسىم، يول ئۇستىدە كېرەكلىك ماددى ئەشيا ۋە قاتناش قوراللىرى (چانا، تۆگە قاتارلىقلار)نى تەييارلاپ قويۇن، دەپ بۇيرۇلۇپتۇ. بىز بىر مەخسۇس كومىتېت قۇرۇپ بۇ خىزمەتكە مەسئۇل قىلدۇق، مەن ھەربى كېسىم ۋە تىرانسپورت قوراللىرىنى تەييارلاشقا مەسئۇل بولدۇم.

ھىلىمۇ ياخشى، مەن قازاق چارۋىچىلىرىنى تۇراقلاشتۇرغان ئىكەنمەن، بولمىسا، تىرانسپورت قوراللىرىنى تېپىش تەس بولاتتى. كېسىم-كېچەككە كەلسەك، شۇ چاغدا چۆچەكتە ساقلىنىۋاتقان رەخت، پاختا يېتەتتى. بىز شۇ يەردىكى ماشىنىچىلارنى ۋە سودىگەرلەرنى چاقىرىپ كېلىپ، ھۆكۈمەتكە قىشلىق ھەربى كېسىم كېرەك ئىكەن، دەرھال تەييارلاپ بېرىڭلار، دىدۇق. ھەربى كېسىم تېزلا تىكىلىپ بولدى. بىز بازار باھاسى بويىچە ماتىرىيال ھەققى ۋە سىمكار بەر-دۇق. ئاشۇ مەزگىلدە، شېكى شىسەي ھۆكۈمىتى قىزىل ئارمىيىسىنىڭ چېگرىدىن كىرگەن-كىرمىگەنلىگىنى ھەر كۈنى دىگۈدەك تېلېگرامما ئارقىلىق سوراپ تۇردى.

1-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، قىزىل ئارمىيە باقتى تېغىدىن كىرىپ، چېگرىدا بىز ئەۋەتكەن ھەربى كېسىمنى يەڭگۈشلەپ، چۆچەكنىڭ سىرتىدىن جەنۇبقا قاراپ يول ئالدى. شېكى شىسەي ھۆكۈمىتى

سرتقا قارىتا، بۇ قىزىل ئارمىيىنى "ئالتاي قوشۇنى" دەپ، يەنى ئالتايدىن يۆتكەلگەن ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئوروس ئەسكەرلىرى دەپ جاكالىدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ھىچقانداق ئەسلىي ھوقۇقى بولمىغان جاۋ دېشۇنى "ئالتاي قوشۇنى"نىڭ باش قوماندانى قىلىپ تەيىنلىدى، ئۇ قوشۇن بىلەن بىللە جەنۇبقا قاراپ ماڭدى.

قىزىل ئارمىيە كېچىدە كىردى. سوۋېت تەرەپنىڭ ئالاقىچىسى بىر تۈمەن ئەسكەر كىردى دىدى، زادى قانچىلىك ئادەم ئىكەنلىگىنى ئاڭقىرالمىدۇق. بىزنىڭ ئالاقىچىمىزنىڭ ئېيتقىنىچە، بىر-ئىككى مىڭدەك ئادەم بولۇپ، ئاز بىر قىسمى ئاتلىق ئەسكەر، قالغانلىرى ئاپتوموبىل بىلەن كەلگەن پىيادە ئەسكەر ئىكەن. ئۇلار چۆچەكتىن كەتكەندىن كېيىن قاتتىق قار يېغىپ يول توسۇلۇپ قالغاچقا، مۇقەلەق كۆپچىلىگى بىز تەييارلاپ قويغان چانىلارغا چۈشكەن، قورال-ياراقنى تۆگە بىلەن توشۇغان، يول ناھايىتى جاپالىق بولۇپ، بەك ئاستا يۈرۈشكە توغرا كەلگەن. ئۇلار ئېغىر قوراللاردىن تاغ زەمبىرىكى، دالا زەمبىرىگى ۋە بىرونيۇنك ماشىنىلارنى ئېلىپ كەلگەن ئىدى. جاۋ دېشۇ قوشۇنغا ئەگىشىپ چۆچەكتىن يولغا چىقىپ ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن مېنىڭ ئۆيۈمگە چۈشكەن.

مەن بۇ ئىشنى ئورۇنلاپ بولغاندىن كېيىن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋە دۇبەن مەھكىمىسىدىن مېنى ئالتايغا تېچلاندۇرۇش ئەلچىسى قىلىپ تەيىنلىگەنلىگى، يەنە ئالتايغا بېرىشىم كېرەكلىگى توغرىسىدا بۇيرۇق تاپشۇرۇۋالدىم. چۈنكى مەن ئالتايدىن كەتكەندىن كېيىن، ما جۈكيىنىڭ ئۇ يەرگە توپىلاڭ كۆتىرىشكە قۇتىرتىش ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتكەن ئىكەن. بىز قىسىم قازاق ئاقساقاللار "قىزىللىشىپ كېتىش"تىن قورقىقان ھەمدە شەرىپخان ئالتاينى "قىزىللاشتۇرۇۋا-

تدۇ" دەپ قاراپ، ئۇنىڭ رەھبەرلىگىگە بويسۇنمىغان. بۇ ئاقسا-قاللارنى ما جۇڭيىڭ ئەۋەتكەن ئادەملەرنىڭ تارتىپ كېتىشى تولىمۇ ئېھتىمالغا يېقىن ئىدى. بۇ ئەھۋاللارنى ئالتايدىكى ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىغى ژېنكوۋ چۆچەكىكە كەلگەندە ماڭا ئېيتتى.

1934 ـ يىل 1 ـ ئايدا، زىنكوۋ بىلەن ئىككىمىز 20 نەچچە قورال-لىق ئەسكەرنى باشلاپ چۆچەكتىن يەنە ئالتايغا باردۇق.

پوچتا يولىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، ئاشلىق قەھەتچىلىگىنى يېڭىش

شىنجاڭدا بولغان بۇ قېتىمقى توپلاڭدا، شىمالىي شىنجاڭدىكى سىملىق تېلېگراف يولىنىڭ ھەممىسى دىگۈدەك بۇزۇۋېتىلگەن ئىدى. چۆچەك بىلەن ئالتاي ئوتتۇرىسىدىكى پوچتا يولىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەقسىدىدە، مەن ئالدى بىلەن دۆربىلجىنىدا بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ قالدىم. ئالدى بىلەن جايلاردىكى چارۋىچى-لارغا ئاتلىق پوچتالىيونلارنى تۇرغۇزۇشقا ياردەم بېرىشنى بۇيرۇ-دۇم. 1 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ياۋ شيۇڭ بىلەن تېلېفوندا سۆزلەشتىم، ئۇ، ما جۇڭيىڭ ئۇرۇمچىگە قاراتقان مۇھاسىرىسىنى چېكىنىدۇرۇپتۇ، لېكىن بۇ خەۋەرنى يەنىمۇ ئېنىقلاپ بېقىشقا توغرا كېلىدۇ، دىدى. 28 ـ كۈنى قوبۇقسارغا كېلىپ، ئولولىمۇجاپ چىنۇاڭ بىلەن كۆرۈ-شۈپ، ئۇنىڭدىن ماڭا ۋاكالىتەن چارۋىچىلاردىن 400 تۆگە يالىلۇپ-لىپ، تىرانسپورت تارماقلىرىنىڭ ئىشلىتىشى ئۈچۈن دۆربىلجىنغا ئەۋەتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدىم. ئۇ توپلاڭدىن كېيىن مۇنچۇالا

كۆپ تۆگە ياللغىلى بولمايدىغانلىغىنى، ئەگ كۆپ بولغاندا 100 تۆگە ياللاش مۇمكىنلىگىنى ئېيتتى.

1 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى بىز داۋاملىق شەرقتە قاراپ سەپەر قىلدۇق، ھاۋا بەك سوغاق بولدى، يول بويى چارۋىچىلارنىڭ كىگىز ئۆيى ئۈچرىماي، تاغ ئۆڭكۈرىدە قوندۇق. 31 ـ كۈنى ساۋۇر تېغىغا يېتىپ باردۇق، ئەلەن شەرىپخاندىن رەنجىپ بەردى. 2 ـ ئايىنىڭ 2 ـ كۈنى يولغا چىقىپ، شۇ كۈنى كېچىدە ياقۇپ تەيجىنىڭ ئۆيىگە چۈشتۇق، ئۇنىڭدىن قازاق ئاقساقاللىرىنىڭ ئەمەل تالىشىۋاتقانلىغىنى ئۇقتۇق. ياقۇپ مۇنداق دېدى: ئەلەننىڭ ئوغلى دەللىخان جېمىنەي ناھىيىسىگە ھاكىم بولدى، مۇقاش باج ئىدارىسىگە باشلىق بولدى، قاناپەيىنىڭ ئىنىسى ۋالى مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىۋى بولدى، ئەل تىنچىتقۇچى بەگ ئۆمەرتاينىڭ ئوغلى ئابدۇمەجىن بۇرچىنىڭ ھاكىمى بولدى، مېنىڭ ئوغلۇم شەرىپقىلا ھېچنەرسە تەگمىدى، دېدى. شەرىپ ئۇرۇمچى موڭغۇل ـ قازاق مەكتىۋىدە ئوقۇغان زىيالى ئىدى. مەن ياقۇپقا، بۇ ئادەملەرنىڭ ئەمەل تالىشىۋاتقانلىغىنىلا كۆرمە، ئەمەلدار بولغان كىشى پۇقراغا ئوبدان ئىش قىلىپ بېرىشى كېرەك، بولمىسا، ياخشى ئاقىۋەت كۆرمەيدۇ، دەپ نەسىھەت قىلدىم. ئۇنىڭ بىلەن ئىنتىپاقلىشىش ئۈچۈن، شەرىپنى ئۆزەمگە يارەمچى قىلىپ ئېلىپ كەتتىم.

2 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى دەللىخان تەيجىنىڭ ئۆيىگە كەلدىم. بۇ تەيجى 1944 ـ يىلى ئالتاي خەلقىغە رەھبەرلىك قىلىپ گومىنداڭنىڭ ھۆكۈمرانلىغىغا قارشى تۇرغان باشلىق① ئىدى. 2 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى

① تولۇق ئىسمى دەللىخان سوگۈربايېۋ، 1949 ـ يىلى ئايروپىلان ۋەقەسى بىلەن ۋاپات بولغان. ئۇنىڭ ئەھۋالى ئۇستىدە كېيىن توختىلىمەن. ئۇنىڭ

ئالتايغا كەلدىم. شەرىپخان جېمنىەيگە قايتىپ كەلمەپتۇ، بىزنى مەنىكەي، مۇھەممەت شاگىزۇك، ھۇشۇر، يۈسۈپغالى، مۇنۇپئاخۇن قاتارلىقلار يېڭى قۇرۇلغان باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى باشلاپ كوچىغا چىقىپ قارشى ئالدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە مەنىكەيدىن باشقىسى ئۇيغۇر سودىگەرلەر ئىدى. شۇ چاغدا ئالتايدىكى سودىگەرلەرنىڭ كۆپچىلىگى جەنۇبىي شىنجاڭدىن كەلگەن، ئۇلار ئىچكى-تاشقى سودا بىلەن شۇغۇللىناتتى، ئۇلارنىڭ ئالدىغان پايدىسى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، بىرنەچچە يىل ياكى ئون نەچچە يىلدىلا كاتتا بايلاردىن بولۇپ قالغان. ئۇلار شەھەردە خېلى تۇرۇك ئىمارەتلەرنى سالدۇرغان بولۇپ، ئەمەلدارلار بىلەن بىر بىرىگە يۆلەنچۈك بولۇشقان. بۇلاردىن باشقا، بۇ يەردە دىخانچىلىق قىلىدىغان يەنە بىر قىسىم ئۇيغۇرلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى موڭغۇل، قازاق يالىلانما ئىشلەمچىلەرنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىپ باي بولۇپ، زىمىندارلارغا ئايلانغان.

بۇ چاغدا، شەمشى ئالتاي ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى، سىيىتقازى سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى، ئىبراھىم تاشقى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى، مۇقاش باج ئىدارىسىنىڭ باشلىغى ئىكەن. مەن ئۇلارنى يىغىپ مەجلىس ئېچىپ، ئۇلار بىلەن ئالتاينىڭ مەسىللىرى ئۈستىدە مەسلىھەتلەشتىم، ئۇنىڭدىن كېيىن تېچلاندۇرۇش مەھكىمىسى ۋە ۋاقىتلىق باش قوماندانلىق ئىشتاۋنى قۇردۇم. بۇ چاغدا ئالتايدا تۇرۇشلۇق قوشۇن 400 دىن ئاشاتتى، بۇلارنىڭ زور كۆپچىلىگى

ئىسمى ئەلەنۇاڭنىڭ ئوغلى بىلەن ئوخشاش بولسىمۇ، ئەمما ئىككىسى بىر ئادەم ئەمەس.

ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى ئىدى، ئازراق موڭغۇل، قازاقلارمۇ بار ئىدى. ئالتايدىكى ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى يەرلىك ئاق ئورۇسلاردىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، بۇلار بىلەن "ئالتاي قوشۇنى" دەپ ئاتالغان سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى باشقا-باشقا قوشۇن ئىدى.

ئاشلىقنىڭ قىسلىغى شۇ چاغدا دۇچكەلگەن ئېغىر مەسىلە ئىدى. ئالتاي توپىلىڭىدىن بۇيان خەنزۇلارنىڭ ئېكىنزارلىقى پۈتۈنلەي بۆزۈپ تاشلاندى، باشقا مىللەتلەرنىڭ دېخانلىرىمۇ كۆزلۈك ۋە ياز-لىق تېرىلغۇنى قىلالمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئالدىنقى يىلى يازدا قۇر-غاقچىلىق بولغانلىقى، قىشتا قېلىن قار ياققانلىقى ئۈچۈن، چارۋىلار مىڭلاپ-ئون مىڭلاپ كەتكەن ئىدى. 1934-يىلى ئەتىياز كىرگەندە، جايلاردا ئاچلىقتىن ئادەملەر ئۆلۈپ كەتتى، بىزمۇ، كۆپ هاللاردا، نەچچە كۈنلەپ تاماقسىز قالدۇق.

شەرىپخان جېمىنەيدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، مەسلىھەتلەشىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسىغا ئادەم ئەۋەتىپ نېسىگە 400 پۇت (6 مىڭ 500 نەچچە كىلوگرام) ئاشلىق سېتىۋېلىپ، 60 تۆگە بىلەن توشۇۋاتقاندا، يول ئۈستىدە ئاچ قالغان خەلق بۇلاپ كەتتى.

چېگرا ئىچىدىكى شەھەرلەردىمۇ ئاشلىق بۇلاش ۋەقەلىرى يۈز بەردى. 4-ئاينىڭ باشلىرىدا، ئابدۇللا شائىرۇڭنىڭ خوتۇنى شيا خەي (خۇيزۇ) كېلىپ ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى ئۈلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئاشلىق ئاختۇرغانلىقى ئۈستىدە شىكايەت قىلىپ كەلدى. شۇ چاغدا ئالتايدا 100 دىن ئارتۇق ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەر بار ئىدى، مەن ئۈلارنىڭ ئەپتىسەرلىرىنى

چاقىرىپ كېلىپ، ئاشلىقنىڭ قىس بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ، ئۇلارنى ئەسكەرلەرنى تەشكىللەپ قىران دەريالىغا بېرىپ بېلىق تۇتۇپ، ۋاقتىنچە قوساق بېقىپ تۇرۇشقا، ئاھالىگە پاراكەندىچىلىك سېلىشنى قەتئى مەنئى قىلىشقا بۇيرۇدۇم. يەنە يەرلىك باي سودىگەرلەرنى ئاشلىق ئىئانە قىلىپ ئاھالىنى قۇتقۇزۇشقا سەپەرۋەر قىلدىم. كېيىن يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن نېسىگە كۆپلەپ ئاشلىق ۋە ئۇرۇق سېتىۋېلىپ، ئاھالىنى ئومۇمىي يۇزلۈك قۇتقۇزدۇق ھەمدە دېخانلارغا ئۇرۇق تارقىتىپ بېرىپ، ئۇلارنى ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا سەپەرۋەر قىلدۇق، شۇنىڭ بىلەن ئېغىر ئاپەت پەسەيدى. شۇ كۈنلەردە يازغان خاتىرەمگە قارىغاندا، بىز سوۋېت ئىتتىپاقىدىن نېسىگە 10 مىڭ پۇت يەنى 163 مىڭ 800 نەچچە كىلوگىرام بۇغداي سېتىۋالغان ئىكەنمىز.

ما جۇڭيىڭنىڭ پىتىنە-پاساتلىرىغا تاقابىل تۇرۇش

شۇ چاغلاردا، ئالتايدا پىتىنە-پاسات كۆپ بولۇپ، ھەممىلا يەردە ما جۇڭيىڭ يەنە ئادەم ئەۋەتىپ ئالتايىنى "قايتۇرۇۋالغۇدەك" دېگەن گەپلەر تارقالغان ئىدى. 4-ئاينىڭ 13-كۈنى بۇرۇلتوقايدىن كەلگەنلەر، ما جۇڭيىڭ 300 كىشىلىك قوشۇن ئەۋەتىپتۇ، ئالتايغا ھۇجۇم قىلىدىكەن. دەپ دوكلات قىلدى. مەن، شەرىپخان، مەنسەيلەر بىلەن مۇزاكىرە قىلىپ، بىرىنچىدىن، جايلاردىكى ئاقساقاللارغا پىتىنە-پاساتلارغا ئۈشەنمەسلىكىنى، ما جۇڭيىڭ ئاللىقاچان ھۆكۈمەت ئارمىيىسى تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنىپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ كەتتى، دەپ

خەت يېزىشنى؛ ئىككىنچىدىن، ئۆزىمىزنىڭ قورالىنى كۆچ-لىرىنى مۇكەممەللەشتۈرۈشنى؛ ئۈچىنچىدىن، ئەھۋال ئۇقۇپ كېلىشكە ئادىلىغانلىق بۇرۇلتوقايغا ئەۋەتىشنى بەلگىلىدۇق.

پىتنە-پاساتلار بارغانسېرى كۆپىيىپ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلى تېخىمۇ پاراكەندە بولۇشقا باشلىدى. ئەينى يىللاردا موڭغۇل، قازاقلار بار چاڑچىلىق رايونلىرىدا پىتنە-پاساتلار ئوڭاي تارقالاتتى. چار-ۋىچىلار بىر يەرگە جەم بولغانلىرىدا، تۈرلۈك خەۋەرلەر ئۇستىدە پاراڭلىشاتتى. قانايىمە بى چارۋىچىلىق رايونىغا كەتتى، باشقا ئاقسا-قاللارمۇ شەھەردىن كەتتى. شەرىپخان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، مەن-كەينى قانايىمىنىڭ قېشىغا ئەۋەتىدىغان بولدۇق. مەنكەي قانايىمىنىڭ ئانا باشقا ئىنىسى بولۇپ، بۇ ئىككىسى كېلىشەلمەيتتى، ئۇ قانايىمىنىڭ ھەركىتىنى نازارەت قىلالايتىتى ھەمدە ئۇ يەردە تۈرۈپ ئاخبارات توپلىيالايتتى.

4-ئاينىڭ 18-كۈنى مەنكەيدىن خەت كەلدى، ئۇ خېتىدە ما جۈگىيىڭنىڭ بىرسىدىن ماندات ئەۋەتكەنلىگىنى ئېيتىپتۇ. ماناداتتا، قانايىمە ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى، قوشۇمچە مۇئاۋىن قوماندانى، شەرىپخان ئالتاي ھەربىي رايونىنىڭ سىلىڭيۈەنى، مۇئاۋىن ئۇكۇرۈدەي سېلىم باقى قوماندان، جانىمخان تەيجى لۇجاڭ، خېلىل تەيجى ھەيـ-ئەت، مەنىكەي ئالتاي ناھىيىسىگە ھاكىم، بۇقات، مۇقاشلار تۈەنجاڭ، ھاشىم شاڭزۇڭ گارنىزونىنىڭ سىلىڭيۈەنى، ما رۇلۇڭ مۇئاۋىن سىلىڭ-يۈەن قىلىپ تەيىنلىنىپتۇ. ئۇ خېتىدە چارۋىچىلىق رايونلىرىدا پىتنە-پاساتنىڭ كۆپلۈگىنىمۇ ئېيتىپتۇ.

ئۇزاق ئۆتمەي، مەنكەيدىن يەنە خەت كەلدى: ئادىلخان سېلىم باقىنىڭ ئىنىسى سەيتخانىنىڭ قېشىدىن قايتىپ كېپتۇ. سەيتخانىنىڭ

ئېيتىشچە، ھاشىم شاڭزۇڭ چۆچەكتىن ما خېيىڭغا① ئەگىشىپ قېچىپ كەلگەن ئىكەن، ئۇنىڭ بىلەن سېپلىم باقىنىڭ يايلىغىغا يەنە 4 ئۇيغۇر، 6 خۇيزۇ كېپىتۇ، ئۇلار ھەر خىل مىلتىقتىن 12 دانە مىلتىق ئېلىپ كېپىتۇ، ھەر بىر مىلتىقنىڭ ئاز دىگەندە 200 تالدىن ئوقى بار ئىكەن. سېپلىم باقى ئۇلارنى ئۆي بېرىپ كۈتۈۋاپتۇ. ھاشىم شاڭزۇڭ، 120 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى بوتو دىگەن يەردە 300 نەپەر ئەپتىسەر ۋە ئەسكەر بار ئىكەن، باشلىغى ما چېڭ، مالۇ ۋە ئىدىرىسلار ئىكەن، دەپتۇ. قازاقلارنىڭ ئاقساقاللىرى ئۇلارنىڭ تېزرەك كېلىشىنى ئۈمىت قىلىدىكەن. مەنىكەيىنىڭ مۇلچىرىسچە، سېپلىم باقى تېخى تايىن تاپمىغان بۇ قوراللىق كۈچىنى ئۆز قولىغا چۈشۈرۈپ، ئەتىياز كەلگەن ھامان بارلىق چارۋىچىلارنى باشلاپ باشقا جايغا قېچىشنىڭ كويىدا ئىكەن. ھاشىم چۆچەكنىڭ شاڭزۇڭى بولۇپ، چىقىش يولى بولمىغاچقا، ئاخىرلىشىپ قالغان ئۆمرىنى قازاقلارغا تايىنىپ ئۆزارتماقچى بولغان. ما چېڭ، مالۇلار ۋۇتۇڭزۇلىق خۇيزۇلار ئىدى، ئەگەر ما جۇڭيىڭ ئۇتۇپ چىققان بولسا، ئۇلار ئالتاي تەرەپكە قېچىپ كەلمەپتتى. مەنكەي خېتىدە يەنە، مەن خەت يېزىۋاتقاندا، جانىمخانىڭ ئوغلى ما جۇڭيىڭ ئەۋەتكەن ماندا تنى ئېپكېلىپ بەردى، قانا پىيە مەن بىلەن كۆرۈشۈپ، مېنى ئالدانما دىدى، دەپتۇ. مەنكەي يەنە ئادىلخانغا بىرگە بىرنەچچە مانىدات ۋە ما جۇڭيىڭنىڭ نامىدىن يېزىلغان خەتنى ئەۋەتىپتۇ. بىز مۇزاكىرە قىلىپ كۆرۈپ، بۇ نەرسىلەرنى ما جۇڭيىڭ جەنۇبقا قاراپ چېكىنىپ داۋانچىڭغا بارغانىدا 3-

① ما خېيىڭ چۆچەكتىن قېچىپ چىققاندىن كېيىن، ماناسقا كەلگەندە، ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپتۇ، قىسىملىرى پىتراپ كېتىپتۇ.

ئاينەك باشلىردا يازغان دەپ ھۆكۈم قىلدۇق. ما جۇڭيەك جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ چىكىنگەندە، يەنىلا شىمالىي شىنجاڭدا ئوت تۇتاشتۇر- ماقچى بولۇپ، بەزى جېنىدىن تويغان ئەبلەخلەردىن پايدىلىنىپ ئالتايدا قازاق ئاقساقاللىرىنى توپىلاڭ كۆتىرىشكە قۇتراتماقچى بولغان. ما جۇڭيەڭنەك بۇ خېتىنەك كۆچۈرمىسىنى مەن ھازىرغىچە ساقلاپ كەلدىم، تۆۋەندە قىسقىچە مەزمۇنىنى تەرجىمە قىلىپ بەردىم:

نەنجاك ھۆكۈمىتىگە قاراشلىق 36 - شى ئىنقىلاۋىي قوشۇنىنىڭ سىلىگۈۋەنى ما جۇڭيەڭدىن ئالتايدىكى بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ كاتتىۋاشلىرى ئەلەن ۋاڭ، قاناپىيە بى، سېلىم باقى، خېلىل، جانىمخان، باي موللا قەدەم، قابدۇللا، نازار، ئابدۇشۇكۇر، زەينىل، دەللىخان، ياقۇپ، كەكەن، كۆكسەي، قابىلا تەبجىلەرگە، ئەلنى تىنچىتقۇچى بەگلەرگە، بىلارغا ۋە ھاجىلارغا:

...مەن سىلەرنىڭ ئارزۇيۇڭلار بويىچە ئىش قىلدىم.

مەن — ماشىجاڭ نەنجاك ھۆكۈمىتىنىڭ بۇيرۇغىغا بىنائەن شىنجاڭغا ۋە- تەن ساتقۇچ شاك شىەينىك قولىدىن پۈتۈن خەلقنى قۇتۇلدۇرۇپ، مۇسۇل- مانلارنىڭ ئۆز ھۆكۈمىتىنى قۇرۇش ئۈچۈن كەلگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، خوجا نىياز ھاجىنىڭ تەلىۋىگە بىنائەن مۇسۇلمانلارنى كۆپىلارلارنىڭ قىرىشىدىن قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن كەلگەن. مەن شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، ماڭا ھېچقانداق كۆچ تەڭ كېلەلمىدى ھەمدە سانسىزلىغان قورال- ياراق غەنىمەت ئالدىم. لېكىن، كېيىن خوجا نىياز شاك شىەيگە ئالدىنىپ، ئىسلام دىنىغا ئاسىلىق قىلىپ، ملتىغىنى ماڭا قاراتتى...بىز جەنۇبىي يۇنۇلۇشتىكى ھەرقايسى باشلىقلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، خوجا نىيازنى باستۇرماقچى بولدۇق. ھازىر ئۇ قېچىپ كەتتى. ئۇنىڭ بارلىق قوشۇنى قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولدى. قەشقەرنىڭ ۋالىسى ما شاۋيۇ، ئىلى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش بىگى جاڭ زىتلىك (جاڭ پېيىۋەن)مۇ ماڭا ئەل بولدى. مەن رامىزاننىڭ 27 - كۈنى (1933 - يىل 1 - ئاينىڭ 24 - كۈنى) ئۈرۈمچىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ، جەمئى 35 كۈن جەڭ قىلدىم. خۇدانىڭ ھىممىتى بىلەن نۇرغۇنلىغان قورال -

ياراق غەنىمەت ئالدىم. بىراق ھاۋا بەك سوغاق بولغاچقا، قوشۇنۇم بەك قېنالدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇرۇمچىدىكى خەلقمۇ ئاشلىق كەم بولغاچقا، قېنىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، نەنجىڭ ھۆكۈمىتى مېنىڭ مۇھاسىرىنى ۋاقتىنچە ئەمەلدىن قالدۇرۇشۇمنى بۇيرۇدى، مەن داۋاندا چىڭغا چىكىندىم. دەرھال يوليورۇق ئېلىش ئۈمىدى بىلەن، نەنجىڭغا ۋەكىل ئەۋەتتىم. ئەگەر شېڭ شىسەي تەسلىم بولمايدىغان بولسا، قوشۇن باشلاپ يەنىلا ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش قىلىمەن.

مەن بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە ئىتتىپاقلىشىپ، ئۆزەڭلەرنىڭ بۇيۇك يۇرتۇڭلارنى باندىت شېڭ شىسەيىنىڭ قولىدىن ئازات قىلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن.

ئويلاپ بېقىڭلار، سىلەر 70 نەچچە يىلدىن بېرى كۆپىپارلارغا قۇل بولۇپ كەلدىڭلەر، ئۇلارنى چوشقىدەك بوردىدىڭلار. سىلەر بارلىق مۇسۇلمانلارنى توپلاپ قوراللىنىپ، يۇرتۇڭلارنى ئازات قىلىشىڭلار كېرەك...

سىلەر، بۈنىڭدىن بىر يىل بۇرۇن، ئالتايدا بىرمۇنچە خەنزۇلار، ئورۇسلار ۋە موڭغۇللارنى ئۆلتۈردۈڭلەر، خەنزۇلار ھۆكۈمىتى ئۆچ ئالمامدۇ؟ شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى سىلەر تەرەپكە ئەۋەتكەن، كۆپىپارلارنىڭ كەتمەننى چاپىدىغان بايان، بۇرھانلارغا زادى ئالدانماڭلار...سىلەرگە قورال ـ ياراق كېرەك بولسا، چەتئەللەردىن سېتىۋېلىڭلار، قانچە پۇل كەتسە، مەن بېرەمەن. ئەگەر بۇ ئەمەلگە ئاشمىسا، ئادەم ئەۋەتىپ مېنىڭدىن ئېلىڭلار. بىزنىڭ تىلىمىز باشقا بولسىمۇ، دىنىمىز بىر، قۇرئانىمىز بىر.

مەن سەنداۋۇبا، قۇتۇبى، سانجى تەرەپلەردىكى خۇيزۇلارنى ئۈيۈشتۇرۇپ، ما چېڭ، ما لۇ، ئىدرىسلارنىڭ بېتەكچىلىگىدە ئالتايغا ئەۋەتتىم. ئۇلار بىلەن كەتكەن خەلق ئىچىدىكى ياشلار، قۇرامغا يەتكەنلەرنى ئەسكەر قىلىمىڭلار بولىدۇ، باشقىلارنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ، غەمخورلۇق قىلىپ قويۇشىڭلارنى سورايمەن...

سىلىڭ ما جۇڭيىڭ (تامغا)

مىنگونىڭ 23 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى.

بۇ تېتىقسىز خەت ما جۇڭيىڭنىڭ جۇڭا تاراقشتىۋاتقانلىغىنى بىلدۈ-رەتتى. ئۇ شىمالىي ساۋۇر تېغى تەرەپتىكى ئۆزىگە ئەگەشكەن ھېچقانچە كۆچى يوق بەزى خۇيزۇلارنى ئىشقا سېلىپ ئالتايدا چاتاق چىقار-ماقچى ئىدى. ھاشىم شاڭزۇڭمۇ پانا ئىزدەپ كەلگەن ئىدى. بىز تەۋرىنىپ قالغان قازاق ئاقساقاللارنى مۇمكىن قەدەر تېزرەك قولغا كەلتۈرەلىسەك ھەمدە قېچىپ كەلگەن ئۇيغۇر، خۇيزۇ قاتارلىق مىل-لەتلەرنىڭ ئادەملىرىنى قايىل قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھاياتىغا كاپالەتلىك قىلالىساق، چاتاق چىقىشنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولاتتى. بىز دەرھال خەت يېزىپ ئىمىن ھەسەن، مىناۋاربايى قاتارلىقلارنى سېلىم باقىنىڭ يايلىغىغا ئەۋەتىپ، ئۇلارنى پېتنە-پاساتلارغا ئىشەنمەسلىككە دالالەت قىلدۇق ھەمدە چۆچەك، ئۇرۇمچى قاتارلىق جايلاردىن قېچىپ كەلگەن كىشىلەر قورال تاشلىسىلا، ھۆكۈمەت ئۇلارنىڭ بۇرۇنقى ئىشلىرىنى ھەرگىز سۈرۈشتۈرمەيدۇ، ھاياتىغا ۋە مال-مۈلكىگە كاپالەتلىك قىلىدۇ، دەپ جاكالىدۇق.

ئالتاي ئاۋام خەلق كومىتېتىنى سايلاش

بىزنىڭ تېچلاندۇرۇش خىزمىتىمىز ئۈنۈم بەردى. 5-ئاينىڭ 10-كۈنى سېلىم باقى، ئىبابەكرى، ئۆمەرجان زالىڭ ئۆزى ئالتايغا كېلىپ يېڭى ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. 5-ئاينىڭ 19-، 20-كۈنلىرى ھاشىم شاڭزۇڭ، تۇردىئاخۇن، ئۆمەرئاخۇن قاتارلىق كىشىلەرمۇ كېلىپ قورال تاپشۇردى. ئۇلار گۈمانلىنىپ قالمىسۇن دەپ، مەن تېچلاندۇرۇش ئەلچىلىگى نامىدىن ئۇلارغا زىياپەت بەردىم، ئۇلار يۈرتلىرىغا قايتىشتى. مالۇ، ماچېڭلار بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ

شىمالىي ساۋۇر تېغىغا قايتىشتى. ئالىتاي خەۋپى شۇنىڭ بىلەن ئايالاشتى.

بىز ھەر مىللەت خەلقىنى يەنمۇ ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، كېيىنكى خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن، ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئالىتاي ئاۋام خەلق كومىتېتىنى قۇرغان ئىدۇق. مەنكەي مۇدىرلىققا، موڭغۇل تەيپىڭ بى مۇئاۋىن مۇدىرلىققا؛ سېلىم، ئىبراھىم، خوجا ئەخمەت قاتارلىقلار ھەيئەتلىككە سايلانغان ئىدى. كومىتېتنىڭ ۋەزىپىسى پۈتۈن ۋىلايەتتىكى خەلق ئىچىدە تەشۋىقات يۈرگۈزۈپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىغىنى كۈچەيتىش، ئەتىيازلىق تېرىلغۇنى باشلۇۋېتىش، قاتناشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، توپىلاڭ تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان تۈرلۈك مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ھەمدە قېچىپ كەتكەن خەنزۇ، خۇيزۇ دىخانلارنى چاقىرىپ كېلىپ ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، سودىگەرلەرنىڭ تۈرمۇشقا كېرەكلىك تۈرلۈك ئىستىمال بۇيۇملىرىنى كىرگۈزۈشنى مۇكاپاتلاش ئىدى.

بۇ كومىتېت قۇرۇلغان كۈنى ــ 1934 ــ يىل 4 ــ ئاينىڭ 24 ــ كۈنى مەن قۇرۇلۇش مۇراسىمىغا قاتناشتىم ھەمدە سۆز قىلىپ، بۇ كومىتېتنى يۇقۇرىقى خىزمەتلەرنى دەرھال باشلۇۋېتىشكە ئىلھاملاندۇردۇم.

5 ــ ئاينىڭ باشلىرى، مەن شۇ يەردىكى ئىدارىلەر، ئاممۇي تەشكىلاتلار بىلەن ئالىتاي بىلەن ئۇرۇمچى ئوتتۇرىسىدىكى پوچتا يولىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، ئايرۇدۇرۇم قۇرۇش، ئاۋتېنىدىكى تېرىلغۇ يەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، مەكتەپ ئېچىش قاتارلىق ئىشلار ئۈستىدە مەسلىھەتلەشتىم ھەمدە پىلان تۈزۈپ، 5 ــ ئاينىڭ 15 ــ كۈنى شېڭ دۇبەنگە مەلۇم قىلدىم. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇنىڭ "ھەممە شۇ بويىچە بېجىرىلسۇن" دېگەن جاۋاپ تېلېگرامىسىنى تاپشۇرۇۋالدىم.

كېيىن مەن يەنە ئۇرۇمچىگە بېرىپ ھەممىنى دەرقەمىتە تۇرۇپ دوكلات قىلىشنى تەلەپ قىلىپ تېلېگرامما بەردىم. 6-ئايدا ئۇلكە رەئىسى لى رۇئىنك: "ھازىر يول خاتىرجەملەشتى، دەرھال ئۇرۇمچىگە كېلىك" دىگەن تېلېگرامما كەلدى. 6-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئالتايدىن يولغا چىقىپ، 19-كۈنى ئۇرۇمچىگە كەلدىم.

ئالتايدىن كېتىدىغان چېغىمدا، ئالتاي ئاۋام خەلق كومىتېتى ماڭا، ئالتاي خەلقىنى ئۇنتۇپ قالماي، داۋاملىق ئۇلارغا ياردەم بېرىپ تۇرۇشۇمنى ئۈمىت قىلىپ يازغان رەھمەت خېتىنى سۇندى. ھازىر ئويلىسام، شۇ چاغلاردا بىزنىڭ ئالتايىنى تىنچىتالىشىمىز، ئاساسەن، يەرلىك بەزى ئىلغار كىشىلەرنىڭ خەلق رايىنى جەلەپ قىلىپ، خەلقنىڭ جىددى ئېھتىياجلىق بولغان مەسىلىلىرىنى — تېچىلىق، ئاشلىق، ئۇرۇق، موڭغۇل-قازاقلار ماجراسى قاتارلىق مەسىلەلەرنى ھەقىقى ھەل قىلغانلىغىدىن بولغان ئىكەن، بۇ تۆھپە كۆپچىلىككە مەنسۇپ. كىشىنى ئېچىندۇرىدىغىنى شۇكى، بۇ كىشىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىگىنى، كېيىنكى چاغلاردا، شېڭ شىسەي قاماقىغا ئالدى ۋە ئۆلتۈرۈۋەتتى.

شېڭ شىسەينى خەۋپتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان ئۇچ قېتىملىق ئۇرۇش

چۆچەك، ئالتاي ۋەزىيىتىنىڭ تۇراقلىشىشى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ ما جۇڭيىڭ، جاڭ پېيىۋەنلەرنىڭ ئۇرۇمچىگە قارىتىقان ھەربىي تەھدىدىدىن قۇتۇلۇشىنى ھەل قىلالمىدى. سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇشقا قاتنىشىشلا شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنى خەۋپتىن قۇتۇلدۇردى.

ئەمدى مەن 1933 ـ يىل 6 ـ ئايدىكى كۆچۈك ئۇرۇشى، شۇنىڭدەك سوۋېت ئارمىيىسى قاتناشقان 1933 ـ يىلى قىشتىكى سەندۇخىزى ئۇرۇشى ۋە 1934 ـ يىلى ئەتىيازدىكى ئۇرۇمچى ئۇرۇشىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي.

كۆچۈك ئۇرۇشى

1933 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، ما جۇڭيىڭ قورال ـ ياراقلىرى خىل، جەڭگىۋارلىغى خېلى كۆچلۈك ئالاھەزەل 8 مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن گۈچۈڭغا باستۇرۇپ كىردى. 6 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا، ئۇنىڭ ئالدىن يۆرەر قوشۇنى جىمىسارىدىن ئۆتتى، جىمسارنى ساقلاپ ياتقان ما شۇفۇ تۈەنجاڭ، يەنى بۇرۇن تۆمۈرنى سۆز بىلەن تەسلىم قىلغان ئادەم، شەھەر بويىچە تەسلىم بولۇپ، فۇكاڭغا يول ئالدى.

شېڭ شىسەينىڭ شۇ چاغدىكى ئاساسىي قوشۇنى ئۆزىنىڭ ئىككى تۈەن ئەسكىرىدىن باشقا، ئاساسلىغى شەرقىي شىمال قوشۇنى ۋە ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى ئىدى. ئۇ بىر قىسىم ئاساسىي قوشۇننى ئۇرۇمچىنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ، شەرقىي شىمال قوشۇنىنىڭ ھەممىسىنى دىگۈدەك ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتتى. ئۇ بۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇشتا يىراقنى كۆزلىگەن ئىدى. شۇ چاغدا خۇاڭ مۇسۇڭ ئۇرۇمچىگە كەلگەن، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنى نەنجىڭ ھۆكۈمىتى تېخى ئېتىراپ قىلمىغان، ئۇرۇمچىنىڭ قايسى تەرەپكە مايىل بولۇشى ناھايىتى زور ئىشلارغا مۇناسىۋەتلىك ئىدى، شۇ سەۋەپتىن ئۇ ئىشەنچلىك قوشۇننى قالدۇرۇپ قويغان ئىدى. ئۇ شەرقتىكى

يولنى راۋانلاشتۇرساق كۆپچىلىك ئىچكىرىگە كېتەلەيدۇ دېگەن شۇئارنى شەرقىي شىمال قوشۇننىڭ ئىلھاملاندۇرۇش شۇئارى قىلدى، يەنە كېلىپ بىرنەچچە كۈن ئىچىدىلا بارلىق ئەپتىسەر ۋە ئەسكەرلەر- گە 3 ئايلىق مائاش تارقىتىپ بەردى. شۇ چاغدىكى شەرقىي شىمال قوشۇننىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەپتىسەرلىرىدىن ياڭ ياۋجۇننىڭ ئۇرۇمچىدە قالغانلىغىنى ھىساپقا ئالمىغانىدا، جەمئى رۇنچىك، يىڭ جەنىياۋ، خا يۇلياڭ، ياڭ بېڭسىن، لىۋ ۋەنكۇي، شىڭ جەنچىڭ قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ھەرقايسى يۈنۈلۈش قوشۇننىڭ كوماندىرى قىلىپ تەيىنلەنىدى، ئۇلار ئەسكەر باشلاپ سەپەرگە ئاتلاندى. ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىلگەن ئومۇمى ئادەم سانى 4 مىڭدىن ئارتۇق ئىدى.

جەڭگىۋارلىغى نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، شېڭ شىسەينىڭ ئەسكەر- لىرى ماجۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرىگە تەڭ كېلەلمەيتتى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشقا قاتناشقانلارنىڭ مائا ئېيتىشچە، ما جۇڭيىڭ دۇشمەنگە سەل قارىغانلىغى ۋە ھاۋا جىددى ئۆزگەرگەنلىگىدىن مەغلۇپ بولغان. بەزى ئاز سانلىق مىللەت دوستلىرىمنىڭ ئېيتىشچە، ما جۇڭيىڭ زەم- چۇەنزىدە مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، خوجا نىيازنىڭ ئۆزىنىڭ ئارقا يولىنى ئېگەللىۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ، گۈچۈڭدىن دەرھال چېكىنىپ چىقىپ كەتكەن. شۇ چاغدا، خوجا نىياز شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بىلەن ئۆزئارا ۋەكىل ئەۋەتىشىپ، ما جۇڭيىڭغا بىرلىكتە تاقابىل تۇرۇش ئۈستىدە بىر مەسلىھەتكە كېلىپ بولغان. شېڭ شىسەي خوجا نىيازنىڭ قېشىغا روزى ھاجى، ناسىربەگلەرنى ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتكەن. ئۇلار خوجا نىيازنى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بىلەن ھەمكارلىشىشقا كۆندۈرگەن. ئۇ چاغدا خوجا نىيازنىڭ ئاساسىي قوشۇنى ماناس بىلەن

گۈچۈك ئارىلىغدا تۇراتتى.

بۇ قېتىمقى ئۇرۇشنىڭ تەپسىلاتىنى بۇرۇن بەزىلەر بايان قىلىپ بولغاچقا، بۇ يەردە قىسقارتتىم.

گۈچۈك ئۇرۇشىدىن كېيىن، 1933 ـ يىلى كۈزدە، شېڭ شىەي بىلەن ما جۈگيىڭ تەرەپتىكىلەر يەنە ئۇرۇمچىنىڭ جەنۇبىي شەھەر ئەتراپى رايونىدىكى جىجساۋ بىلەن داۋانچىڭ ئارىلىغدا بىرقانچە قېتىم ئۇرۇش قىلغان، شېڭ شىسەينىڭ ئەسكەرلىرى بىر قېتىملىق جەڭدە قاتتىق مەغلۇپ بولۇپ قايتىپ كەلگەن.

سەنداۋخېزى ئۇرۇشى

ما جۈگيىڭ بىلەن جاڭ پېيىۋەن شېڭ شىسەيگە قارشى ئىتتىپاق تۈزگەن بولسىمۇ، ھەر بىرى ئۆزى ئۈچۈن چوت سوقىقاچقا، ئىش ـ ھەركەت جەھەتتە ئۆزئارا ماسلىشالمىدى. جاڭ پېيىۋەن ئۆز كۈچىگە تايىنىپ، ئۇرۇمچىنى تەنھا ئىلىش كويىدا بولدى. ئۇ 1933 ـ يىلى كۈزدە، لو ۋېنگەن بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، ھەركەت قىلىش ئۇچۈن نەنجىڭغا ۋەكىل ئەۋەتتى، ئۇنىڭ ئۇرۇمچىگە ئەۋەتكەن ۋەكىلى شۇ خۇەنجاڭمۇ ئۇرۇمچىدە شەرقىي شىمال قوشۇنى ئەپىتـ سەرلىرىدىن ئۇنىڭغا ئادەم تاللىدى. بۇ ئەھۋاللارنى جاڭ پېيىۋەنـ نىڭ مەسلىھەتچىسى لیۇ جىڭۋېن ئاشكارىلاپ قويدى، 10 ـ ئايدا شېڭ شىەي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغان شۇ خۇەنجاڭمۇ بۇنى ئىقرار قىلدى. بۇنىڭدىن باشقا، جاڭ پېيىۋەن شىخۇ، ماناسنى تىزگىنلەپ، شېڭ شىەي ھۆكۈمىتىنىڭ چۆچەكتىن قورال ـ ياراق توشۇيدىغان قاتناش يولىنى ئۈزۈۋەتتى ھەمدە شېڭ شىەي ھۆكۈ ـ

مىتسىنىڭ بىرنەچچە ئايتوموبىل قورال-ياراق، ئوق-دورىلىرىنى توتۇپ قالدى. يەل ئاخىرىدا، جاڭ پىيىيۈەن ئەسكەر تارتىپ ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلدى.

شېك شىمالىي ۋاقىتنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئىلگىرى-كېيىن يەنە سابىق جىلىن قوغدىنىش قوشۇنىنىڭ شىجاڭى شاڭ جەنچىڭنى جاڭ پىيىيۈەن بىلەن يارىشىش ئۈچۈن ئىلغا ئەۋەتتى. شاڭ جەنچىڭ ئەسلىدە جىلىن قوشۇنى 26-لۇنىڭ لۇجاڭى ئىدى، بۇ لۈگە قاراشلىق ئىككى تۈمەن (673-تۈمەن، 674-تۈمەن) ئىلدا ئىدى، بۇلاردىن ۋاڭ شياۋجى تۈمەنجاڭ ئۆزىنى جاڭ پىيىيۈەنىڭ قوينىغا ئاتقان ئىدى.

شۇ چاغدا جاڭ پىيىيۈەننىڭ قولىدىكى قوشۇندا 4 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم بولۇپ، ئۇ 1 مىلك 500 دىن ئارتۇق ئادەمنى ياڭ جېڭجۇڭنىڭ قوماندانلىغىدا قۇتۇبىنىڭ غەربىدىكى سەندۇخىزى ئالدىنقى سېپىگە ئەۋەتكەن ئىدى، شېك شىمالىي ئەسلىدىكى خىيلۇڭجياڭ قوغدىنىش قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى لیۇ بىننى ئىلى ۋىلايىتى گارنىزونىنىڭ سىلىڭ يۈەنى، يۈ دېيىنى سەنمۇجاڭ قىلىپ تەينىلىدى، ئۇلار شەرقىي شىمال قوشۇنىدىن مىڭدىن ئارتۇق كىشىنى (ھەممىسى ئاتلىق ئەسكەر بولۇپ، 4 تۈمەن دەپ ئاتىلاتتى) باشلاپ غەربىكە ئاتلاندى. جاڭ پىيىيۈەننىڭ ئاساسىي قوشۇنىنىڭ كۆپچىلىگىنىڭ ئۇرۇش تەجرىبىسى يوق ئىدى. لیۇ بىن ئاتلىق ئەسكەر بىلەن سەندۇخىزىدا ئايلىنىپ يۈرۈپ، ياڭ جېڭجۇڭ قوماندانلىق قىلغان ئىلى قوشۇنىنى بىر كۈندىلا چېكىنىدۈردى.

سەندۇخىزىدا ئوكۇشسىزلىققا ئۇچراشتىن ئاۋال، جاڭ پىيىيۈەن ئۆزىنىڭ ئاساسىي قوشۇنىنى باشلاپ ئۇۋۇسىدىن چىقىپ شەرقتە قاراپ يۈرۈش قىلى-

غان ئىدى. ئۇ ما جۇڭيىڭدىن بۇرۇن ئۇرۇمچىگە كىرمەكچى بولغان ئىدى، ئۇ سۇيدۇڭدىن چىقىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ چېگرىدىن كىرىدىغانلىغىنى ھەرگىزمۇ مۆلچەرلىمەگەن ئىدى.

ئۇنىڭدىن بۇرۇن، بۇيۇك ئىنقىلاپ دەۋرىدە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا بارغان بىرنەچچە جۇڭگولۇق ياش نىمىشقىدۇر ئىلغا كېلىپ شۇ ئەسكەرلەرنى قوزغىتىپ ئىلىدا قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتەرمەكچى بولغاندا، كۆتىرىلىش ئالدىدا بەختكە قارشى ياستۇرۇۋېتىلگەن ئىدى. جاڭ پېيىۋەن سوراقتىن بۇ بىرنەچچە ياشنىڭ ئىدىيىسى ۋە قوزغىلاڭ كۆتىرىش مۇددىئاسىنى ئۇققاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ غۇلجىدىكى كونسۇلخانىسىغا ئادەم ئەۋەتىپ، بۇ بىرنەچچە ياشنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مۇناسىۋىتى بار-يوقلۇغىنى سۈرۈشتۈرگەن، ئەگەر مۇناسىۋىتى بولسا، بۇلارنى كونسۇلخانىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىدىغانلىغىنى ئېيتقان. سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى بۇ ۋەقەنى ئېتىراپ قىلمىغاندىن كېيىن، جاڭ پېيىۋەن ئۇلارنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن ئىدى. جاڭ پېيىۋەن بۇ ۋەقەدىن سوۋېت ئىتتىپاقى مېنىڭ ھەربىي-مەمۇرى پائالىيەتلىرىمگە ھەرگىز ئارىلاشمايدۇ دېگەن خاتا چۈشەنچىگە كەلگەن ئىدى.

جاڭ پېيىۋەن ئۇۋۇسىدىن چۈۋۈلۈپ چىقىپ شەرققە قاراپ يۈرۈش قىلغاندىن كېيىن، قىزىل ئارمىيە جۇڭگو ھەربىلىرىنىڭ كىيىمىنى كىيىپ، شىددەت بىلەن بېسىپ كىردى. جاڭ پېيىۋەننىڭ مۇداپىئە ئۇچۇن قالغان قىسىملىرى زەمبىرەك ئاۋازىنى ئاڭلاپ، بىرئاز قارشىلىق كۆرسەتكەندىن كېيىن تېزى-پىرەك بولۇپ تىكىۋەتتى. قىزىل ئارمىيە غۇلجا، سۇيدۇڭ، كۇرەگە كىرىپ، يەرلىك مۆتىۋەر-

لەرنى تېپىپ كېلىپ تەرتىپ ساقلاتتى ھەمدە جاڭ پېيىۋەننىڭ قورال-ياراق، ماددى ئەشيالىرىنى مۇسادىرە قىلدى.

ئۇلغا كىرگەن بۇ قىزىل ئارمىيە ئۇزۇنى "تارباغاتاي قوشۇنى"، يەنى چۆچەكتىن كەلگەن، شېڭ شىيە ھۆكۈمىتىگە قارشىلىق ئۇزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس قوشۇنى دەپ ئاتىدى، لېكىن يەرلىك خەلق ئۇلارنىڭ كىم ئىكەنلىگىنى، نەدىن كەلگەنلىگىنى بىلەتتى.

جاڭ پېيىۋەن قىسىملىرىنىڭ سەندا ئۆخىزىدا مەغلۇپ بولغانلىغى ۋە قىزىل ئارمىيىنىڭ چېگرىدىن كىرگەنلىگى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلاپ ئالاقزادە بولۇپ، مۇز داۋاندىن ئۆتۈپ جەنۇبقا قاچماقچى بولدى. 1934-يىل 1-ئايىنىڭ 6-كۈنى تېيىبەنگۈغا بارغاندا ئەپتىسەر، ئەسكەرلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنىڭ قېچىپ كەتكەنلىگىنى ۋە چىقىم بولغانلىغىنى كۆرۈپ، شېڭ شىيەدىن ئۆز بالا-چاقىلىرىغا غەمخورلۇق قىلىپ قويۇشنى (ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ئىكىكى ئاي بۇرۇن ئېچكىرىگە ماڭدۇرۇۋەتكەن، شۇ چاغدا كۆرەدە كىچىك خوتۇنلا قالغان) تەلەپ قىلىپ، ۋەسىيەتنامە يېزىپ قالدۇرۇپ "ئەمەلدارلىق ئابرويىنى ساقلاپ قېلىش" ئۈچۈن، پۈقرانىڭ ئۆيىدە تاپانچا بىلەن ئۆزىنى ئېتىۋالدى. شۇ چاغدا، ئۇ ئەمدىلا 40 ياشقا كىرگەن ئىدى.

قىزىل ئارمىيە جاڭ پېيىۋەننىڭ ئۇلۇۋالغانلىغىنى، قىسىملىرىنىڭ تېرى-پېرەڭ بولغانلىغىنى ئاڭلاپ، ئۆز چېگرىسىغا قايتتى. 1-ئايىنىڭ 10-كۈنلىرى، شىخۇدىن چېكىنگەن ياڭ جېڭجۇڭ قىسىمى غۇلجىغا كىردى. قىزىل ئارمىيە ئىككىنچى قېتىم كىرىپ، ئۇنى قوغلاۋەتتى.

ياڭ جېڭجۇڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىش ۋاقتىدا، شېڭ جەنچىڭنى ۋە گەنسۇلۇق، شىنجاڭلىق بولمىغان بىرمۇنچە ئەپتىسەر-ئەسكەرلەرنى ئېتىپ تاشلىدى. قاراشەھەرگە بارغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ قىسىملىرىنى

ما جۇڭيىڭ قورشۇالدى، ئۇنىڭ ئۆزى دۇنخۇاڭغا قېچىپ كەتتى. ئۇنىڭغا ئەگەشمەي ئىلىدا قېپقالغان شەرقىي شىمال قوشۇنى ۋە يەرلىك قوشۇن شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆتكۈزۈۋېلىشىنى تەلەپ قىلىپ تېلېگىراممۇ بەردى.

لیۇ بىڭ قىسىملىرىنى باشلاپ، 1 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنلىرى سۈيدۈڭگە كەلدى، ئىلى ۋىلايىتىنىڭ يېڭىدىن تەيىنلەنگەن ۋالىسى گۇڭ جېنخەن ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلدى. گۇڭ جېنخەن شىنجاڭغا شەرقىي شىمال قوشۇنى بىلەن كەلگەن ئىدى. ئۇ ئەسلىدە، خېيلۇڭجىياڭنىڭ مەلۇم چېگرا چازىسىنىڭ باشلىغى بولۇپ، رۇسچىنى ناھايىتى ئوبدان سۆزلەيتتى. شېڭ شىسەي ئۇنى ئىلغا قىزىل ئارمىيىسىنىڭ يارەمگە كىرىشىگە دائىر مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئىدى.

لیۇ بىڭ غۇلجىغا بېرىشتىن ئاۋال قىزىل ئارمىيىنىڭ كۆپ قىسمى چېكىنىپ چىقىپ كەتكەن ئىدى. ئۇلار چېكىنىشتىن ئىلگىرى كۆرەدە بۇرۇنىدىن يىغىلىپ قالغان ئوق ـ دورىلارنى شەھەر دەرۋازىسىغا توپلاپ، دەرۋازىنى بىلەن قوشۇپ پارتلىتىۋەتكەن ئىدى.

گۇڭ جېنخەن ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، قىزىل ئارمىيە پۈتۈتلەي چېكىنىپ چىقىپ كەتتى. جاڭ پېيىۋەننىڭ يېڭى تۈزۈلگەن 8 ـ شىسىنىڭ نامى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، بۇ شىنىڭ قالدۇق قىسىملىرى لیۇ بىڭنىڭ شېڭ شىسەيگە تەستەلتىشى بىلەن شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە ئارمىيىسى 7 ـ لۇسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى، لۇ قارىمغدا ئىككى ئاتلىق ئەسكەرلەر تۈەنى، بىر پىيادە ئەسكەرلەر تۈەنى تەشكىل قىلىندى، ئەپتىسەر ـ ئەسكەرلەر، ئاساسەن، شەرقىي شىمال قوشۇنى ئىدى. يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان ۋاڭ شياۋجى كېيىن ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ، شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، 1942 ـ

يىلى ئىككىنچى تۆرمىدە ئۆلتۈرۈلدى.

سەندا‌ۋخىزى ئۇرۇشى جاڭ پېيىۋەننىڭ مەغلۇپ بولۇشىنىڭ ئاساسلىق سەۋەۋى ئەمەس ئىدى. لېۋ بىڭنىڭ قىسىملىرى مەلۇم جەڭگىۋارلىققا ئىگە بولسىمۇ، قىزىل ئارمىيىنىڭ ياردىمى بولمىغان بولسا، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتى جاڭ پېيىۋەن بىلەن ما جۇڭيىڭنىڭ بىرلىشىپ قىلغان ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەيتتى.

ئۇرۇمچى ئۇرۇشى

1934 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى، ما جۇڭيىڭ 7 مىڭ كىشىلىك ئاساسىي قىسمى بىلەن يېڭىدىن ئالغان ئەسكەرلىرى بولۇپ جەمئى 20 مىڭدەك ئادەمنى باشلاپ، تۇرپاندىن يولغا چىقتى، ئۇ شېڭ شىسەي قوشۇنلىرىنىڭ سايوپۇ، جىنجىساۋ، ئۇلانبايلاردىكى مۇداپىئە سەپلىرىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، ئۇرۇمچىنىڭ شەھەر ئەتراپى رايونىغا ھۇجۇم قىلىپ كەلدى. 13 ـ ، 14 ـ كۈنلىرى شەرقىي رايوندىكى ئايرۇدۇرۇمنى ۋە سىمسز رادىيو ئىستانسىسىنى قولغا چۈشۈردى، ئايرۇپىلانىنى غەنىمەت ئالدى. مەن بۇ چاغدا چۆچەكتە ئىدىم، شېڭ شىسەينىڭ ما جۇڭيىڭ 1 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى ئۇرۇمچىنى قورشىۋالدى دىگەن تېلېگرامىمسىنى تاپشۇرۇۋالدىم.

1 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى ۋە ئاخىرلىرىدا، ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ نەنلياڭ رايونىغا، شەھەرنىڭ شەرقىغە ۋە شىمالىغا بىرقانچە قېتىم ھۇجۇم قىلدى، ئۆلكە قوشۇنلىرى پۈتۈن كۈچى بىلەن قارشىلىق كۆرسەتتى. مۇشۇ مەزگىلدە ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىنى بۆلۈپ جىمسارغا قورشاپ ھۇجۇم قىلدى. جىمسارنىڭ

هاكىمى ليۇ يىڭلىن بىلەن تۆەنجاڭ يۇ دېشېڭ پۇتۇن شەھەردىكى ھەربى ۋە خەلقنى سەپەرۋەر قىلىپ قارشىلىق كۆرسىتىپ، بىرنەچچە قېتىم خەۋپكە دۇچكەلدى.

بۇ چاغدا ئۇرۇمچىنى ساقلاپ تۇرغان ئەسكەر 5 مىڭ كىشىگە يەتمەيتتى. بىرنەچچە ئاي بۇرۇن چۆچەكتىن توشۇپ كېلىنگەن بىرئاز ئوق-دورا بىلەن ئارانلا بەرداشلىق بەرگىلى بولاتتى. ئاشلىق بىلەن كۆمۈر ئەڭ زور مەسىلە ئىدى. بۇ چاغ دەل قىش پەسلى بولغاچقا، ئۇرۇمچىدە قامىلىپ قالغان ھەربى، خەلق تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدىغان ئازاپ-ئوقۇبەتتە قالغان ئىدى.

شېڭ شىسەينىڭ مەسلىھەتچىسى دۇڭ شۇەيجېنىنىڭ ئېيتىشىچە، شۇ چاغدىكى ئۆلكە قوشۇنىنىڭ غولىلۇق تۆەنجاڭى ياڭ شۇتاڭ، ما دېشەن، سۇن چىڭلىن قاتارلىق كىشىلەر يەنىلا شېڭ دۇبەننىڭ قوماندانلىغىغا بويسۇنۇپ، دۇشمەن بىلەن جان تېكىپ جەڭ قىلغان. خېيلۇڭجىياڭ ۋەتەن قۇتقۇزۇش قوشۇنى ئوقۇغۇچى ئەسكەرلەر لېيەندىن كېلىپ چىققان تۆۋەن دەرىجىلىك ئەپتىسەرلەر شەھەر ئەتراپىدىكى بىرقانچە نۇقتىنى جان تېكىپ قوغدىغاچقا، ما جۇڭيىڭنىڭ بىرقانچە قېتىملىق شىددەتلىك ھۇجۇمىغا تاقابىل تۇرالىغان. شەھەر ئەتراپى رايونىنى قوغداپ تۇرۇۋاتقان ئەپتىسەر-ئەسكەرلەر ئىككى-ئۈچ كۈندىمۇ بىرمۇ ۋاق تويغۇدەك تاماق يېيەلمىگەن.

گۈچۈڭ ئۇرۇشىدىن كېيىن، شېڭ شىسەي ما جۇڭيىڭ قوشۇنىدىن ئەسىرگە ئېلىنغان ياپون جاسۇسى دا شىجۇڭنى دەلىل قىلىپ كۆر-سىتىپ، ما جۇڭيىڭنى ياپون جاھانگىرلىگىنىڭ غالچىسى دەپ ئەيىپلىدى. بۇ ئىش ھەربىلەر بىلەن خەلقنى، بولۇپمۇ شەرقي

شمال قوشۇننى ئىتتىپاقلاشتۇرۇشتا ناھايىتى زور رول ئويناندى. ما جۇڭيىك ئۆلكه قوشۇنىنىڭ ئايرۇپىلانىنى غەنىمەت ئالغاندىن كېيىن، لېۋتچىكنى ئايرۇپلان بىلەن ئۇرۇمچىگه تەسلىم بولۇشقا ئۈندەيدىغان تەشۋىق ۋاراقلىرى تاشلاشقا مەجبۇر قىلدى. تەشۋىق ۋاراقلىرىدا شەرقىي شىمال قوشۇنى ۋە يەرلىك قوشۇن مۇستەبىت شېڭ شىسەينى يوقىتىشقا چاقىرىق قىلىنغان بولسىمۇ، زادىلا تەسىر كۆرسىتەلمىدى.

شېڭ شىسەينىڭ بىردىن-بىر ئۈمىدى سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ تېز يارىدەمگه كېلىشىدە قالدى. ئۇ ئارقا-ئارقىدىن چۆچەكتىكى ياۋ شيۇڭ بىلەن ماكا خەۋپىتە قالغانلىغىنى ئۇقتۇرۇپ ۋە قىزىل ئارمىيىنىڭ چېگرىدىن كىرىش ئەھۋالىنى سۈرۈشتۈرۈپ خەت يازدى ۋە تېلېگىراممۇ بەردى. بۇ ئەھۋالنى شۇ چاغدا ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق پېڭ جاۋشيەنمۇ① بىلدۈ.

قاتناش توسىلىپ قالغاچقا، چۆچەكتىن جەنۇبقا قاراپ يولغا چىققان قىزىل ئارمىيە 2-ئاينىڭ باشلىرىدا ئۇرۇمچىنىڭ غەربىدىكى تۇدۇڭخاباغا كەلدى. ئۇنىڭ ئالدىدا يۇرگۈچى قىسىملىرى ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولۇپ، بىرمۇنچە ئادەمى قۇربان بولدى، كېيىن ئېغىر قورال-ياراق ۋە بىرونېۋىك ماشىنىلارنىڭ ياردەمى بىلەن ما جۇڭيىڭنىڭ مۇداپىئە سېپىنى بۇزۇپ ئۇرۇمچىگه كەلدى.

بۇ قېتىمقى جەڭگه قاتناشقان كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچه، قىزىل

---

① 1945-يىلى پېڭ جاۋشيەن يەنه شىنجاڭغا كەلگەن، ئۇ باشقىلارغا ئۆز ۋاقتىدا قىزىل ئارمىيىنى تەكلىپ قىلىپ كېلىپ، شېڭ شىسەينى مۇھاسىرىدىن قۇتقۇزغانلىغىنى دەپ بەرگەن.

ئارمىيىنىڭ ئايروپىلانلىرى ئۇرۇمچىنىڭ ھاۋا بوشلۇغىغا كەلگەندە، ما جۇڭيېڭنىڭ ئەسكەرلىرى پىسەنت قىلماي شەھەرنىڭ شىمالىدىكى ئىگىزلىكتە ئۆلكە قوشۇنى بىلەن ئېتىشقان، لېكىن بومبىلار گۇمبۇرلەپ چۈشكەندىن كېيىن، يەر ـ جاھاننى چاڭ قاپلىغان، تاغ باغىردا ئادەملەر ئوقتەي ـ توقتەي يېقىلىپ ئەتراپنى جەسەتلەر قاپلىغان، ما جۇڭيېڭنىڭ ئەسكەرلىرى شۇ چاغدىلا چېكىنگەن. 2 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى، يەنى ما جۇڭيېڭنىڭ قوشۇنى بومبارد قىلىنىپ ئۈچىنچى كۈنى ما جۇڭيېڭنىڭ بىر كېچىدىلا غىپپىدە پۈتۈن ئەسكىرىنى داۋانچىڭغا چېكىندۈرگەن.

قىزىل ئارمىيە ئۇرۇمچىدە بىرنەچچە كۈن دەم ئېلىپ، 2 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنلىرى ئۆلكە قوشۇنىدىكى ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئۇرۇس ئەسكەرلەر ۋە باشقا قىسىملار قوشۇلۇپ جەمئىي 8 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم ما جۇڭيېڭغا قوغلاپ زەربە بېرىش ئۈچۈن جەنۇبىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. شېڭ شىسەي ئاق ئورۇس بىكدېيېۋنى نامدىكى باش قوماندان قىلىپ تەيىنلىدى. بىكدېيېۋ چار روسىيە ئەپتىسەرى بولۇپ، ئىنقىلابىتىن كېيىن شىنجاڭغا قېچىپ كېلىپ سودىگەرچىلىك قىلغان. ئۇ گېمبېركىنىڭ تەرسا ئەمەس ئىدى. پاپىنگوت قولىغا ئېلىنغاندىن كېيىن، شېڭ شىسەي ئۇنى ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئورۇس قوشۇنىنىڭ لۇجاڭى قىلىپ تەيىنلىگەن.

3 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا، ما جۇڭيېڭ داۋانچىڭدا بىرنەچچە كۈن تەرسالىق بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكەندىن كېيىن، قەدەممۇ ـ قەدەم جەنۇبقا قاراپ چېكىندى. ئۇ شۇ چاغدا نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە، شېڭ شىسەينى سىرتتىن ئەسكەر كىرگۈزۈپ ئىچكى ئۇرۇش قىلدى دەپ ئەيىپلىگەن ھەمدە ھەرقانداق چىقىم تارتىشتىن باش تارتىماي "ۋەتەن زىمنىنى قوغداش" يولىدا ئاخىرغىچە جەڭ قىلىدىغانلىغىنى

بىلدۇرۇپ تېلېگرامما بەرگەن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە شېڭ شىسەيىنى ئەمىلىي ھەم ئۇنۇملۇق جازالاشنى مۇراجىئەت قىلغان.

ما جۇڭيىڭ شۇ چاغدا قۇمۇل، پىچانىدىكى ئۇيغۇرلار قوراللىق كۆچلىرى خوجا نىيازنىڭ چاقىرىغى ئاستىدا ئۇنىڭ ئارقا يولىنى ئۇزۇپ تاشلىغانلىغى ئۇچۇن، قۇمۇل تەرەپكە چېكىنمىدى. خوجا نىياز بۇ چاغدا شېڭ شىسەي بىلەن ھەمكارلىشىشقا ماقۇل بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە بانىدىتلارنى تازىلاشقا مەسئۇل باش سىلىق بولغان ئىدى.

قىزىل ئارمىيە بىلەن ئۆلكە قوشۇنلىرى ئايرۇپىلانىنىڭ ماسلىشىشى ئارقىسىدا، ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنى قەدەممۇ-قەدەم جەنۇپقا چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى، 5-ئايدا، ئىككى تەرەپ مارالۇبشىدا ئاخىرقى قېتىم ھەل قىلغۇچ جەڭ قىلدى، نەتىجىدە ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى مەغلۇپ بولدى.

ما جۇڭيىڭ قەشقەرگە كىرگەنىدىن كېيىن، "شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى"نى بىتىچەت قىلدى. ئۇنىڭ قوشۇنلىرى بۇ ھۆكۈمەتنىڭ مۇھىم ئەربابلىرىنى ئاختۇرۇپ تۇتۇش ۋاقىتىدا، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنى قورشىۋالدى ھەمدە قەشقەر شەھىرى ئىچىدە ئەنگلىيىگە قارشى نامايىش قىلىپ، يوقالسۇن ئەنگلىيە جاھانگىرلىگى دېگەن شوئارلارنى توۋلىدى. 6-ئايىنىڭ باشلىرىدا، ئۆلكە قوشۇنلىرىنىڭ بېسىمى ئاستىدا، ئۇ يېڭسارغا چېكىندى.

ما جۇڭيىڭنىڭ مەسلىھەتچىلىرىنىڭ ئېيتىشىچە، ما جۇڭيىڭ قەشقەردە سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ ئېكسكۇرسىيە قىلىش ۋە ئۇگىنىش توغرى-

سدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى بىلەن سۆزلەشكەن. 6-ئاينىڭ 7-كۈنى مەسلىھەتچىسى ۋۇ يىڭچې. گې جىيۇن، سەي شۆسۈن قاتارلىقلار بىلەن، كۆپلىگەن قىممەتلىك نەرسىلەرنى ئېلىپ ئۇلۇغچات ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا قېچىپ كەتكەن. ئۇنىڭ بۇ بىرنەچچە مەسلىھەتچىسى بۈيۈك ئىنقلاپ دەۋرىدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ ئوقۇغانلار ئىدى.

ما جۇڭگىنىڭ قالدۇق قىسىملىرى يەنىلا يېڭى تۈزۈلگەن 36-شى نامى بىلەن، ما جۇڭگىنىڭ ئاچچىسىنىڭ ئېرى ما خۇشەننىڭ يېتەكچىلىگىدە، يېڭىسارداىن خوتەنگە چېكىنىدى. ھەم گۈما ناھىيىسىدە مۇداپىئە سېپى تۈزۈپ، ئۆلكە قوشۇنلىرى بىلەن تىركەشتى. قىزىل ئارمىيىمۇ قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن داۋاملىق ئېلگىرىلىمىدى.

6-ئايدا، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سابىق ۋالىسى ما شاۋۋۇنى يەنىلا بۇ ۋىلايەتكە ۋالى قىلىپ تەينىلىدى ھەم لیۇ بىڭنى قەشقەر ۋىلايىتى گارنىزونىنىڭ سىلىگى دەپ ئېلان قىلدى. شۇ چاققا كەلگەندە، خوتەن ۋىلايىتىنى ھىساپقا ئالمىغاندا، پۈتكۈل شىنجاڭ دېگۈدەك شېڭ شىسەينىڭ قولىغا ئۆتتى.

يۇقۇرىقى ئۇچ قېتىملىق ئۇرۇشقا قاتناشقانلارنى جەملىگەندە، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى ئۆلكىدىكى قوشۇنلار (جۇملىدىن شەرقىي شىمال قوشۇنى، ئۆزلەشتۇرۇلگەن ئورۇس ئەسكەرلىرى)دىن 10 مىڭدىن ئارتۇق كىشىنى سەپەرۋەر قىلدى، قىزىل ئارمىيىدىن ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئالاھەزەل 6-7 مىڭ ئادەم يارداەمگە كەلدى. ئۇرۇشتا تالاپەتكە ئۇچرىغان ئەپىتىسەر، ئەسكەرلەر تەخمىنەن مىڭ نەچچە يۈزگە يېتىدۇ (بۇنىڭ ئىچىدە، شەرقىي شىمال قوشۇنىدىن قۇربان بولغان ئەپىتىسەر، ئەسكەرلەر 500 دىن ئارتۇق بولۇپ، بۇلار ئاسا-

سەن، ئۇرۇمچىنى مۇداپىئە قىلىش ئۇرۇشىدا قۇربان بولدى). ئۇرۇمچى شەھەر ئەترابى رايونلىرىدىكى ئۆي-ئىمارەتلەرنىڭ ھەممىسى دىگۈدەك ۋەيران بولدى، جەمئىي ناھىيىسىنىڭ شەھەر ئەترابى رايونلىرىدىكى ئاھالىنىڭ ئۆي-ئىمارەتلىرى تېخىمۇ ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇرۇش ئاپىتىگە ئۇچرىغان لىكى رايونلاردا، خەلقنىڭ ھاياتى ۋە مال-مۈلكى ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە زىيانغا ئۇچرىدى. مەن ئالتايدىن ئۇرۇمچىگە قايتىشتا (قاتناش توسۇلۇپ قالغاچقا، ئالتايدىن ئاتلىق چىقىپ 16 كۈندە دۆربىلجىنگە كەلدىم) بارغانلا يەردە بىرەرمۇ ساق قالغان كەنت، بازارنى كۆرمىدىم، پەقەت خەلقنىڭ كۆڭلىلا تىنچىغان، بەزى جايلاردا دىخانچىلىق ئەسلىگە كەلگەن ئىدى.

جەنۇبىي شىنجاڭ ۋەقەسى ۋە ئۇنىڭ تىنچىتىلىشى

جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭغا قاراتقان ئاغدۇرمچىلىق تەشۋىقاتى

مەن يۇقۇرىدا قەشقەردىكى "شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى"نى تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن ئىدىم. بۇ ئەنگلىيە جاھانگىرلىكى ۋەتىنىمىزنىڭ بىرلىگىنى پارچىلاپ، ئېلىمىزنىڭ چېگرا رايونىغا تاجاۋۇز قىلىش مەقسىدىدە ئوتتۇرىغا چىقارغان قورچاق دۆلەت ئىدى.

سوۋېت ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، ئوتتۇرا ئاسىيادىن بىر ئوچۇم قاچاقلار شىنجاڭغا كىردى. ئۇلار شىنجاڭدىكى پانتۈركىزىم-

چلار بىلەن بىرلىكتە، جاھانگىرلارنىڭ يارىدەم بېرىشى ۋە قۇتراتىشى ئارقىسىدا، شىنجاڭدا ئىسلام دىنى دۆلىتى قۇرۇلۇپ، يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن سوۋېتلەر دۆلىتىگە قارشى تۇراقچى بولۇپ، ئىلىمزنى پارچىلاش يولىدا ھەر دەپ سۆيقەستلىك ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ باردى.

1931 ـ يىلى، ياپون جاھانگىرلىگى ئىلىمزنىڭ شەرقىي شىمال ئۆلكىلىرىگە تاجاۋۇز قىلىدى، بۇنىڭ بىلەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش مەسىلىسى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. شۇ يىلى شىنجاڭدا قۇمۇل ۋەقەسى يۈز بېرىپ، جىن شۇرېن ھاكىمىيىتى لىكشىپ قالغان ئىدى. جاھانگىرلار پەيت كەلدى دەپ قاراپ، پانتۈركىزىمچىلارنى قۇتراتىپ، شىنجاڭدا ئوچۇق-ئاشكارا ھالدا ئاغدۇرمىچىلىق يۈرگۈزدى.

مۇشۇ مەزگىللەردە، ياپونىيىنىڭ تۈركىيىنىڭ ئەنقەرە شەھىرىدە ۋە مىسىرنىڭ ئىسكەندىرىيە شەھىرىدە تۈرۈشلۇق دىپلوماتىيە ئەمەلدارلىرى شىنجاڭغا سۆيقەست قىلىش ئۈچۈن، دائىم پانتۈركىزىمچىلار بىلەن ئۇچرىشىپ، شىنجاڭغا دائىر ئاخباراتلارنى توپلاۋاتاتتى. 1933 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ياپونىيىنىڭ ئىسكەندىرىيىدە تۈرۈشلۇق باش كونسۇلى بېيتىيەن تۈركىيىلىك مۇھەممەت شەۋكەت دېگەن بەگنى قوبۇل قىلغان، بۇ بەگ ياپونىيىنىڭ بېرلىندا تۇرۇشلۇق ھەربىي ئەمەلدارىغا يېزىلغان خەتنى بېيتىيەننىڭ يەتكۈزۈپ بېرىشىگە تاپشۇرغان. توكيودا چىقىدىغان تاتارچە «يېڭى ياپونىيە خەۋەرلىرى» شىنجاڭ خەلقىنى ۋەتەنگە ئاسىلىق قىلىشقا قۇتراتىدىغان ماقالىلارنى كۆپلەپ ئېلان قىلىدى. ياپونىيە يەنە سۆۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىن كەلگەن قاچاقلارنى توپلاپ تەشكىلات قۇردى ھەمدە تۈركىيىنىڭ ئاخىرقى پادىشاسىنىڭ ئىنىسى

ئابدۇمۇخات ئابىتنى بېـقىپ، ئۇنى شىنجاڭـنىڭ كەلـگۈسى بۈيۈك تۇركستانىغا قورچاق پادىشا قىلماقچى بولدى.

ئەنگلىيە جاھانگىرلىگى قۇمۇل ۋەقەسى پۈرستىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزلىرى باققان غالچىلارنى قوراللىق توپىلاڭ كۆتىرىشكە قۇتراتتى. مەسىلەن، ھەج قىلىپ قايتقىنىغا ئانـچە ئۇزاق بولمـىغان ئاتۇشـلۇق ساۋۇتدامـوللا ئاشۇلارنىڭ بىرى ئىدى. كېيىن، ئۇ ئۆزىنىڭ ئىقرار-نامىسىدە، شۇ چاغدىكى سىياسى ۋەزىيەتـتىن پايدىلىـنىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدا ئەنگلىيەگە بېقىنىدىـغان "مۇستەقىل" ھۆكۈمەت قۇرماقچى بولغانلىغىنى ئىقرار قىلدى. مۇھەممەت ئىمىنمۇ خوجايىنى ئەنگلىيىنىڭ يولىورۇغىنى ئالغان.

مۇشۇ مەزگىلدە، بېرلىنغا توپلانـغان پانـتۈركىزمـچى تاتار ئايال ئىسھاق قاتارلىق كىشىلەر ھە دەپ ھەركەت قىلىپ، ئۆزلىرى چىقار-غان تاتارچـە «مىللەتـلەرنىڭ يېـڭى يولـى»دا شىنـجاڭ خەلـقىنى ۋەتىنىگە ئاسىلىق قىلىشقا قۇتراتتىدىـغان ماقالـلارنى ئېلان قىلـدى. پارىژدا ھەركەت قىلىۋاتقان پانتۈركىزمچى ئۆزبەك مۇستاپا چوقا-يېۋ قاتارلىق كىشىلەرمۇ «ياش تۈركستان» دېگەن ژورنالنى چىقىرىپ ئوخشاشلا قۇتراتقۇلۇق قىلدى.

جاھانگىرلار شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىـرىدا سالـغان كاتولىك چېركاۋلىرى، خىرىستىيان چېركاۋلىرىدىكى مىسسىئونېر، پوپلار خۇپيانە ھالـدا ھەربـى، مەمۇرى ئاخـباراتـلارنى توپـلاپ، ئـۆز خوجايىنـلىرىنىڭ سۈيىقەستـىنى ئىشلىتىشىدە پايـدىلىنىـشى ئۈچۈن ئۆز دۆلەتـلىرىگە ئەۋەتىپ بەردى①.

---

① شېڭ شىسەي شىنجاڭغا ھۆكۈمـرانلىق قىلىـغان مەزگىلدە، بىر مەھەل

جايلاردا جمن شۇربنغا قارشى قوزغالغان قوزغىلاڭلاردا، رەھبەر-لىك ھوقۇقنى يا پانتۇركىزىمچىلار دەسلەپتىلا تارتىۋالدى، ياكى كېيىنچە تارتىۋالدى، شۇنىڭ بىلەن جمن شۇربنىنىڭ زوراۋانلىق سىياستىگە قارشى كۆرەش ۋەتەنگە ئاسىلىق قىلىش يولىغا باشلىۋېتىلدى. بۇ يول، ماھىيەتتە، جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭنى ئۆزلىرىنىڭ مۇستەملىكىسىگە ئايلاندۇرۇش يولى ئىدى. تۆۋەندە، جەنۇبىي شىنجاڭ ۋەقەسىنى ۋە "مۇستەقىل" دۆلەتنىڭ گۈللىنىشى ۋە ھالاك بولۇشىنى كىتاپخانلارغا ئۆزەمنىڭ كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىم بويىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن.

قالايمىقانچىلىق ئىچىدىكى جەنۇبىي شىنجاڭ

قۇمۇل ۋەقەسى پىچان، تۇرپانلارغا كېڭەيگەندىن كېيىن، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى تۇراقسىزلاشتى. 1932-يىلى قىشتا ما جۈڭيىڭنىڭ ئالاھىدە ھەركەت قىلغۇچى خادىملىرىدىن ما شىمىڭ قاتارلىقلار خەلقنىڭ جمن شۇربن ھۆكۈمىتىگە بولغان نارازلىقىدىن پايدىلىنىپ، تۇرپاندا قوبۇل قىلغان ما فۇمىڭ قىسىملىرىنى ۋە ۋاقىتلىق يەققان كىشىلىرىنى باشلاپ جەنۇبقا يۈرۈش قىلدى. ئۇلارغا خۇيزۇ ما رېن تەشكىللىگەن يەرلىك خەلق ئاۋاز قوشتى، شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار تېزلا قاراشەھەر ناھىيىسىنى بېسىۋالدى. بۇ يەرنىڭ ۋالىسى نيۇ شى، لۇجاڭ زەن شكۆيلەر ئۇلتۇرۇلدى.

ئۇرۇمچىدىكى چېركاۋلارنى تاقاپ، ئۇلارنىڭ پۈتۈن مال-مۈلكىنى مۇسادىرە قىلدى، مۇسادىرە قىلىنغان ماتېريالىلارنىڭ بىرمۇنچىسى ئاشۇ تېپتىكى ماتېريالىلار ئىدى.

ما شمىك بۇ چاغدا، 36 ـ شىنىك باندىتلارنى تازىلاش ئالدىنقى سەپ باش سلىكى دىگەن بايراقنى كۆتىرىپ چىقتى. ئۇ ما جۇڭ ـ يىك ئۇچۇن ئۇرۇش قىلاتتى. بىراق ما شمىك پانتۇركىزىمچىلارغا ئوخشمايتتى، ئۇ مىللى قىرغىنچىلىقنى توسىدى، قانداقتۇر "مۇستەقىل دۆلەت" دىگەن شوئارنىمۇ ئوتتۇرىغا قويمىدى.

قاراشەھەر قولدىن كەتكەندىن كېيىن، بۇگۇردىمۇ قوزغىلاڭ كۆتىرىلدى. قوزغىلاڭ كۆتىرىلىپ 3 كۈندىن كېيىن، 1933 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى (قەمەرىيە 1 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى) ما شمىك ئەۋەتكەن خۇيزۇ كې مازى كەلدى. كې مازى بۇگۇرنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، مىللى قىرغىنچىلىقنى توساپ، غەلىلە ـ پاراق، ئەسكەر ئېلىپ، ما شمىڭغا ياردەم بەردى.

1933 ـ يىل 1 ـ ئايدا، ما شمىك ما رېنىنى كۆچارغا ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى. كۆچار بېدىكلەر خانتۇسى تۆمۇر پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قوزغىلاڭ كۆتىرىپ، ما رېن بىلەن بىرلىشىپ كۆچارنى بېسىۋالدى.

ما رېن بىلەن تۆمۇر كۆچاردىن ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلدى. ئاقسۇدا جەن شۇرېنىڭ بىر تۇمەن ئەسكىرى بار ئىدى، تۇمەنجاڭ لۇ فارۇڭ بىلەن ۋالى شۇ يىشەن قەشقەردىن ياردەم سورىدى. قەشقەردە، بىر شى ئەسكەر بولۇپ، سابىق شىجاڭ ئې يىنيۇ ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ كېلىۋاتقاندا يولدا كېسەل بولۇپ ئۆلدى، جەن شۇرېن ئۇنىڭ ئورنىغا تۆتىنچى ئىنىسى جەن شۇجىنى ئەۋەتتى. جەن شۇجى ھەربى ئىشلارنى قىلچىمۇ بىلمەيدىغان ئادەم ئىدى، ئۇ تۇمەنجاڭ ياڭ چىڭشىنى ئاقسۇغا ياردەمگە ئەۋەتتى. 2 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا، لۇ فارۇڭ بىلەن ياڭ چىڭ ـ مىڭ ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا باي ناھىيىسى چېگرىسىدىكى چوڭئېرىق،

سۈلۈقيار دىگەن جايلاردا تۆمۈر بىلەن ماربن تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىندى. لۇ فارۇق بىلەن ياق چىگمىك ئاقسۇغا قېچىپ بېرىپ ئۇزاق ئۆتمەي، ۋالى شۇ يىشەن، ھاكىم يۈمەن شياۋتۇق بىلەن، شەھەرنى تاشلاپ جەنۇبقا قاچتى. ئاقسۇ كونىشەھەرلىك خەلق يەرلىك سودىگەر دۇق خەيتگنى شاگتۇەننىك تۇەنجاگى قىلىپ سايلاپ، تەرتىپ ساقلىدى. دۇق خەيتىك تەختتىن چۈشكەن ھاكىم لىۋ شېگمىك بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ماربننى قارشى ئېلىش ئۈچۈن جامغا ۋەكىل ئەۋەتتى. ماربن كونىشەھەرگە، تۆمۈر يېگىشەھەرگە كىردى. ئۇزاق ئۆتمەي، ماشمىك ئاقسۇغا كېلىپ قوماندانلىق قىلىپ ماربن، تۆمۈرلەرنى باشلاپ داۋاملىق جەنۇبقا قاراپ يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن ماجەنساگنى ئەۋەتتى.

قەشقەر ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بۈنگدىن خەۋەر تېپىپ بەكمۇ ئالاقزادە بولۇشتى. 3-ئايدا جىن شۇجى ئۆلۈۋالدى، باش سەنمۇجاق لىۋ دىك (گەنسۇلۇق) تۇەنجاق لى دېگرۇق (خېجۇلۇق)نى ئالدىنقى سەپ قوماندانى قىلىپ بەلگىلەپ، مارالۇېشىنىك شەرقىغە 160 چاقىرىم كېلىدىغان توقۇزئۆتەگدە مۇداپىئە سېپى قۇردى. لىۋ دىك ئالدىنقى سەپنى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن قايتىش يولىدا باشقىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى.

قەشقەرنىك ۋالىسى ماشاۋۇ ئۆزىنىك ماشاۋۇ مەزھىبىنىك كاتتىۇېشى بولۇش سالاھىيتى بىلەن، قەشقەر كونىشەھەر، يېگىشەھەرنىك تەرتىۇىنى كۆچەپ ساقلىدى. شۇ چاغدا قەشقەر بىلەن ئۇرۇمچى ئارىلىغىدىكى سەملىق تېلېگرامما ئالاقىسى ئۇزۇلۈپ قالغان، رادىيو پىريومنىكتىن چاتاق چىققان ئىدى، قەشقەر ھۆكۈمەت دائىرىلىرى جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى بىلەن ئالاقە قىلماقچى بولسا، قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلخانىسى ئارقىلىق تېلېگرامما سوۋېت ئىتتىپاقىغا

ئەۋەتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سىمسىز رادىيو پىريومىنىگى بىلەن بېرەتتى.

ماجەنسىڭ بىلەن تۆمۈر داۋاملىق جەنۇبىقا قاراپ يۈرۈش قىلدى، لى دىكرۇڭنىڭ ئەسكەرلىرى تېرى-پېرەڭ بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆزى توققۇزئۆتەڭدە ئۆلۈۋالدى، قالدۇق قىسملارنى ياڭ چىڭمىڭ باشلاپ، قەشقەرغە قاچقاندا، پەيزىۋاتتا ماجەنسىڭ ئەسكىرگە ئېلىپ، ئۆز قىسملىرىغا قوشۇۋالدى.

يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان پاپتۇركىزىمچى مۇھەممەت ئىمىن قەشقەر ۋەزىيىتىنىڭ خەۋپ ئۈستىدە قالغانلىقىدىن پايدىلىنىپ قارىقاشتا قوزغىلاڭ كۆتىرىپ، بۇ يەرنىڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋالدى. گۇما ھاكىمى ناھىيىدىكى ئەسكەرلەر بىلەن قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، بىراقلا تۇغەشتى. مۇھەممەت ئىمىن غەنىمەت ئالغان قورال-ياراقلار بىلەن ئۆز كۈچىنى زورايتىپ، خوتەنگە قاراپ يۈرۈش قىلدى.

خوتەندە يوشۇرۇنۇۋالغان سوۋېتلىك قاچاق جانابەك ئۆز ئادەملىرىنى باشلاپ ئۇلارغا ئاۋاز قوشتى. خوتەننىڭ ۋالىسى تەن فېڭيى بىرنەچچە كۈن قارشىلىق قىلىپ بېقىپ، ئىشىنىڭ ئېپىدىن كەلمەيگەنلىگىنى سېزىپ ھاكىم ۋاڭ شۇرېن بىلەن بىرلىكتە ھاكىمىيەتنى ئۆتكۈزۈپ بەردى. مۇھەممەت ئىمىن خوتەننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن،ئۇزىنى خوتەن شاھى دەپ جاكالاپ، زۇلمەتلىك ھۆكۈمرانلىق ئورناتتى. يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان ساۋۇتداموللىمۇ كېلىپ ئۇلارغا قوشۇلدى.

خوتەندە قوزغىلاڭ بولۇۋاتقاندا، پوسكامدىكى سابىرخان‌ھاجى خوجا، قاغىلىقلىق مۇھەممەتقازىلارمۇ ئادەم توپلاشقا كىرىشتى. ئۇلار خوتەندىن ئەۋەتىلگەنلەر (باشلىغى نۇراجمەتخان)نىڭ يارىدەمى

بىلەن قاغىلىقنى ئالدى.

قەشقەرنىڭ ۋالىسى ماشاۋۇ خەۋپىلىك ۋەزىيەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، ئۇلۇغچات چازىسىنىڭ ئەمەلدارى چېن دېشىننى قىرغىز ئاھالىسىدىن ۋاقىتلىق قىسىم تەشكىللەپ، شىمالىي ئېغىزنى ساقلاشقا بۇيرۇدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە قالدۇق ئۆلكە ئەسكەرلىرىنى يەر-كەنگە يارىدەمگە ئەۋەتتى.

چېن دېشىن قىرغىز قىسىملىرىنى تەشكىللىدى، لېكىن ئۆزى مۇشۇ قىسىمنىڭ ئوسمان دېگەن باشلىغى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. ئوسمان بۇرۇلۇپ قەشقەرگە ھۇجۇم قىلدى. يەركەننى مۇداپىئە قىلىپ ياتقان قوشۇنمۇ يارىدەمگە ئەۋەتىلگەن قوشۇن يېتىپ كەلگىچە قوزغىلاڭچى قوراللىق كۈچلەر تەرىپىدىن مۇھاسىرىگە ئېلىنىپ قورال تاپشۇردى.

5-ئايدا، ماجەنىڭ قەشقەر يېڭىشەھەرگە، ئوسمان قەشقەر كونا-شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىردى. ئۇزاق ئۆتمەيلا خوتەندىكى قوزغىلاڭچى قوراللىق كۈچلەرنىڭ بىر قىسمى قەشقەرگە كەلدى.

شۇ چاغدا قەشقەرگە توپلانغان قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنىڭ ئەھۋالى ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىدى. ماجەنىڭلار ماجۇڭيېڭنىڭ سىياسىتىنى ئىجرا قىلاتتى، ئۇلار يەرلىك ئەمەلدار ماشاۋۇنىڭ يارىدەمىنى ئېلىشقا رازى ئىدىكى، پانتۈركىزىمچىلارنىڭ ئىز بېسىپ تۈرۈشىغا يول قويمايتتى. قەشقەرگە كىرگەن ئۆمۈرمۇ، ئوسمانمۇ يەرلىك زوراۋانلار ئىدى، ئوسمان ئۆزىنى باش سىلىك، قوشۇمچە شىجاڭ دەپ جاكالىدى، ئۆمۈر ئۆزىنى قوماندان دەپ ئاتىدى، بۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى قەشقەرنىڭ خوجايىنى بولۇش كويىدا ئىدى. خوتەن تەرەپتىن كەلگەنلەر ۋە يەرلىك پانتۈركىزىمچىلار بولسا ئوسمان بىلەن ئۆمۈرنى يېنىغا تارتىپ، ماجەنىڭنى يوقتىپ، "مۇس-

تەقىل دۆلەت" قۇرۇش كويىدا ئىدى.

1933 ـ يىل 6 ـ ئايدا، ساۋۇتداموللا تۆمۈردىن ھەربى ھوقۇق تارتىۋېلىشنى پىلانلاۋاتقاندا، تۆمۈر سېزىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ساۋۇت داموللا ۋە ئۇنىڭ بەزى يېقىنلىرى تۇرمىگە تاشلاندى. 7 ـ ئايدا تۆمۈر بىلەن ئوسمان ئۇرۇشتى، ما جەنسائ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ تۆمۈرنى ئېتىپ تاشلىدى.

كۆزدە، خوجا نىيازنىڭ بىر قىسىم قوراللىق كۈچى قەشقەرگە كىرىپ، ئوسمان بىلەن بىرلىكتە ماجەنسائغا ھۇجۇم قىلدى، ما جەنسائ ما شاۋۇ بىلەن بىرلىكتە يېڭىشەھەرنى جان تىكىپ مۇداپىئە قىلدى. بۇ چاغدا يەرلىك ئەھۋال تېخىمۇ قالايمىقانلىشىپ، ئاددى پۇقرانىڭ ھاياتى ۋە مال ـ مۈلكى پۈتۈنلەي كاپالەتسىز قالدى.

تۆمۈر ئۆلگەندىن كېيىن ساۋۇتداموللا ئەركىنلىككە چىقتى. ئۇ يەنە پانتۇركىزىمچىلارنى توپلاپ، "مۇستەقىل دۆلەت" قۇرۇشقا ھەركەت قىلدى. بۇ چاغدا خوجا نىيازنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئابرويى بىرقەدەر ئۇستۇن ئىدى، ساۋۇتداموللا ئۆزى ئاقسۇغا بېرىپ، خوجا نىيازنى ئۆزى تەييارلاۋاتقان "مۇستەقىل دۆلەت"نىڭ زۆكتۈڭى بولۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى.

خوجا نىياز ما جۇڭيىڭ قىسىملىرىنى گۇچۇڭدا مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن، قىسىملىرىنى باشلاپ جەنۇبىي شىنجاڭغا يۇرۇش قىلغان ئىدى، ئۇنىڭ 10 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكىرى بار ئىدى، بۇنىڭ تەخمىنەن 6 مىڭدىن ئارتۇقراغىنىڭ ملتىغى بار ئىدى، لېكىن جەڭگىۋارلىغى يۇقۇرى ئەمەس، تەشكىللىي تۈزۈلۈشى بىرلىكە كەلمىگەن ئىدى. ما جەنسائ ئاقسۇدىن كەتكەندىن كېيىن، ئۇ بۇ مۇھىم بازارنى ئىشغال قىلىپ سىرتقا كېڭەيدى.

شۇ چاغدا، خوجا نىيازنىڭ چۆرىسىده ئايلىنىپ يۈرگەنلەرنىڭ بىرمۇنچىسى پانتۇركىزىمچىلار بولۇپ، بۇلاردىن تەسىرى ئەڭ كۈچلۈگى ماموت ئىدى. ماموت بىلەن ساۋۇتدامۇللىنىڭ نىيىتى بىر ئىدى. لېكىن، باشقا بىر قىسىم كىشىلەر، مەسىلەن، تاھىربەگ خوجا نىيازنىڭ شېكى شىسەي ھۆكۈمىتى بىلەن ھەمكارلىشىپ، شىنجاڭدا مىللى ئاپتونومىيىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى تەشەببۇس قىلاتتى. قۇمۇل ۋەقەسىده تاشقى موڭغۇللىيىدىن خوجا نىيازنىڭ يېنىغا كەلگەن خادىملار، مەسىلەن، ئىسمائىل ئاخۇن، غازى نىيازئاخۇنلارمۇ خوجا نىيازنى شېكى شىسەي ھۆكۈمىتىگە بېقىنىشقا ئۈندەيتتى. بۇ بىرنەچچە ئۇيغۇر خوجا نىياز ئۇچۇن چەتئەللەردىن قورال-ياراق سېتىۋېلىپ بېرەلەيدىغان بولغاچقا، ئۇلارنىڭ تەشەببۇسى خوجا نىيازغا مەلۇم دەرىجىده تەسىر كۆرسىتەلەيتتى (بۇ يەرده شۇنى دېگەچ كېتەيكى، خوجا نىياز قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن، ئىسمائىل ئاخۇنلار ئارقىلىق 2 مىڭ سەر ئالتۇنىنى قورال-ياراق ئېلىش ئۇچۇن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتكۈزگەن. كېيىن ما جۇڭىيىڭ يوقىتىلىپ، خوجا نىياز ئۇرۇمچىگە قايتىپ، پۈتۈن شىنجاڭدا تېچلىق ئورنىتىلغاچقا، بۇ ئالتۇنغا ئادەتتىكى بۇيۇملار سېتىۋېلىنغان. خوجا نىياز بۇ بۇيۇملارنى ئاساس قىلىپ تىجارەت قىلغان).

ساۋۇتدامۇللا ئاقسۇدا خوجا نىيازنىڭ قىزغىن ياردىمىگە ئېرىشەلمىدى؛ ئۇنىڭ ئۇستىگە ما جۇڭىيىڭنىڭ قىسىملىرى قاراشەھەرنى ئىشغال قىلىپ ئۇنىڭ ئارقا سېپىگە تەھدىت سالدى. ئۇ ئاقسۇدىن ئايرىلىشقا پېتىنالماي، بىر قىسىم ئەسكەر بىلەن ماموتنى قەشقەرگە ئەۋەتىپ، ما جەنسالاڭغا ھۇجۇم قىلدى.

ساۋۇتدامۇللا قەشقەرگە قايتقاندىن كېيىن، يەنىلا "مۇستەقىل

دۆلەت" قۇرۇش ئۇچۇن ھەركەت قىلىدى. 1933 ـ يىل 11 ـ ئايىنىڭ 12 ـ كۇنى (ھىجىرىيە 1852 ـ يىل 7 ـ ئايىنىڭ 24 ـ كۇنى) "شەرقىي تۇركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى" ئاخىر ئوتتۇرىغا چىقتى.

"شەرقىي تۇركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى"نىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى ۋە ئۇنىڭ ھالاك بولۇشى

قالايمىقانچىلىق ئىچىدە غىل ـ پال كۆرۈنۈپلا يوقاپ كەتكەن "شەرقىي تۇركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى" ئەنگىلىيە جاھانگىرلىگى تەرىپىدىن ساۋۇت دامولا ئارقىلىق ھاپىلا ـ شاپىلا قۇراشتۇرۇلدى. بۇ ھۆكۈمەت تېخى ئاقسۇدىن كەلمىگەن خوجا نىيازنى زۇكتۇك قىلىپ تەينىلىدى، ئۇنىڭ يېقىنى يۇنۇسبەگ (يۇ ژېنبىن) ئىچكى ئىشلار مىنىستىرى، قوشۇمچە قەشقەرنىڭ ۋالىسى قىلىپ تەينىلەندى. يۇنۇس ـ بەگ تۇرپاندا باي دىخان ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان، ئەينى يىللاردا شىنجاڭدىكى ئالى بىلىم يۇرتى ـــ رۇسچە قانۇن ـ سىياسى مەخسۇس مەكتەپنى پۈتتۈرگەن بىردىن ـ بىر ئۇيغۇر ئىدى. ئۇ خوجا نىيازغا ئەگىشىپ يۇرگەن مەزگىلدە پانتۇركىزمچىلار تەرىپىدىن تارتىپ كېتىلگەن. دۆلەت ئىشلىرى زۇكىللىغىنى ساۋۇت دامولا ئۆزى ئۇستىگە ئالدى. ئۇ "مۇستەقىل دۆلەت" قۇرۇشنى پىلانلاۋاتقاندا، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ خادىملىرى بىلەن دائىم ئۇچرىشىپ تۇردى. يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان جانابەك مۇئاۋىن زۇكىلى بولدى. ئەنگلىيە جاسۇسى، خوتەنلىك قاسىمجان ھاجى تاشقى ئىشلار مىنىستىرى بولدى. تېخى ئاقسۇدىن كەلمىگەن، قەشقەرلىق ئۇرازبەگ ھەربىي ـ مەمۇرى ئىشلار مىنىستىرى بولدى. مەشـ

ھۆر ئاخۇن ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان، يەر-زېمىنى، مال-مۈلكى بولغان ئابدۇكېرىمخان مائارىپ مىنىستىرى بولىدى. بۇ ئادەمنىڭ سىرت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى بەك مۇرەككەپ بولۇپ، ئۇ بەزىدە "تەرەققىپەرۋەر" بولۇۋالاتتى، 1930-يىلى ئۇ ئاقسۇدىكى چېغىدا جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغان، ماجەنسىڭ بىلەن تۆمۈر ئاقسۇنى ئىشغال قىلغاندا، ئۇنى قويۇپ بەرگەن. ئۇنىڭ ئادەتتىكى پانتۇركىزىمچىلاردىن پەرقلىنىدىغان يېرى شۇكى، ئۇ "مۇستەقىل دۆلەت" قۇرۇش ۋە ئۇنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن يالغۇز ئەنگلىيەگىلا ئەمەس، بەلكى ھەممە چەتئەل كۈچىگە تايىنىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. قەشقەرلىق زىيالى، دىنىي ئۆلىما زازىپئاراجى ئەدلىيە مىنىستىرى بولدى. قەشقەرلىق چوڭ پومىشىك ۋە سودا كاپىتالىستى ئوبۇل ھۇسەنھاجى دېخانچىلىق-سودا مىنىستىرى بولدى. ھۇسەن جەمەتى ئۆز زامانىسىدە جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭدا داڭلىق باي ئىدى، ئۇنىڭ بىر جەمەتى ئىلىدا بولۇپ، تىجارەت دائىرىسى موسكۇا، بېرلىنلارغىچە باراتتى، بۇ جەمەتىنىڭ بىرمۇنچە پەرزەندى چەتئەلدە ئوقۇغان بولۇپ، چەتئەللەردىكى پانتۇركىزىمچىلار بىلەن ئالاقىسى قويۇق ئىدى، قەشقەردىكى ۋە ئىلىدىكى ھۇسەن جەمەتى ئۆزلىرى ئاچقان مەكتەپلەرگە تۈركىيەدىن مۇئەللىم تەكلىپ قىلغان ئىدى. قەشقەر سودا ساھەسىدە بىردىنلا باي بولۇپ كەتكەن ئىلىئاخۇن مالىيە مىنىستىرى بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىن بولغان، روسىيە ئىنقىلابىدىن بولۇپ بىرقانچە يىلدىن كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ كەلگەن ئەبەيدۇللاخان سەھىيە مىنىستىرى بولدى. قەشقەرلىق پومىشىك، دىنىي ساھەدە خېلى يۇقۇرى ئورۇنغا ئىگە بولغان شەمشىدىن مەكتەپ مال-مۈلكىنى باشقۇرۇش

مىنىستىرى بولدى. كۆچارلىق هاجى ئەلەنئاخۇن دۆلەت ئىشلار باش كاتىۋى بولدى.

يۇقۇرىقىلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىگى فېئودال پومىششىكلار، چوڭ سودىگەرلەر، شۇنداقلا زاكا پانتۇركىزىمچىلار ۋە پانئىسلامىزىمچىلار ئىدى. ئۇلار قۇرغان هاكىمىيەت ئىسلام قائىدىلىرىنى ئاساس قىلغان، دىنىي باشلىقلار بىلەن پومىششىكلار سىنىپى بىرلىشىپ كەتكەن هاكىمىيەت ئىدى. ئۇلار مۇسۇلمانلارنىڭ مەنپەئەتىنى قوغدايمىز دەپ داۋراڭ قىلغان بولسىمۇ، ئەمىلىيەتتە، پومىششىكلار سىنىپى بىلەن دىنىي كاتتىۋاشلارنىڭ مەنپەئەتىنى قوغدايتتى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى ئۆزلىرىنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپى ئىدى، ئۇلارنىڭ سىنىپىي مەنپەئەتى مۇسۇلمانلارنىڭ مەنپەئەتى ئىدى.

بۇ هاكىمىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن، مەھكىمە شەرئى قۇرۇپ، خەلق ئۈستىدىكى زۇلۇمنى كۈچەيتتى. ئەينى چاغدا ئۇنىڭ زىيانكەشلىگىگە ئۇچرىغان ئۇيغۇر دىخانلىرىنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ ھۆكۈمەتنىڭ باج-سېلىغنىڭ تۈرى ھەددى-ھىسابسىز بولغان، دىخانلار ۋە شەھەر ئاھالىسى نائىلاج پۇل، ئوت-چۆپ ئىئانە قىلغان، ھەقسىز ئەمگەك قىلىپ بەرگەن؛ مەھكىمە شەرئى ئۆز ھۆكۈمرانلىغىنى ۋەھشىيانە تەن جازاسى ئارقىلىق ساقلاپ قالغان. يۇنۇسبەگ قاتارلىقلار كېيىن خەلقنىڭ مال-مۈلكىنى قانداق شىلۋالغانلىغىنى ئوچۇق-ئاشكارا سۆزلەپ يۈرگەن، بەزىلەر ئۆزى باي بولۇش ئۈچۈن باشقىلارنى بۆلاپ-تالىدى، بەزىلەر ئەيش-ئىشرەت قىلىش ئۈچۈن باشقىلارنىڭ خوتۇن-قىزلىرىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالدى.

بۇ هاكىمىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھەركەت قىلىش ئۈچۈن

چەتئەللەرگە ۋەكىل ئەۋەتتى. ئۇلار ھىندىستان، ئافغانىستان قاتارلىق دۆلەتلەرگە بېرىپ، جاھانگىر دۆلەتلەر ۋە ئىسلام ئەللىرىدىن ئېتىراپ قىلىشنى تەلەپ قىلدى ھەم قورال-ياراق جەھەتتە ياردەم سورىدى. ساۋۇتداموللا يەنە بېرلىن، ھىندىستانىدىكى كەشمىر، ياپونىيىنىڭ توكيو شەھىرى، تۈركىيە قاتارلىق جايلارغا قېچىپ كەتكەن شىنجاڭلىق پائىتۈركزىمچىلارغا خەت ۋە تېلېگرامما ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ جامائەت پىكرى توپلاپ مەدەت بېرىشنى ياكى شىنجاڭغا قايتىپ ئۇنىڭ ھۆكۈمىتىگە قاتنىشىپ خىزمەت قىلىشنى مۇراجىئەت قىلدى. 1933 - يىل 10 - ئايدا، بېرلىندا چىقىدىغان «مىللەتلەرنىڭ يېڭى يولى»دا بىر ماقالا ئېلان قىلىنىدى. بۇ ماقالىدا مۇنداق دېيىلدۇ: شەرقىي تۈركىستانىنىڭ دۈشمىنى جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى، ئەنگلىيە بىلەن ياپونىيە ھەرگىزمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تىزگىنلىشىگە قاراپ تۇرمايدۇ. ماقالىدا تۈركى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىشىپ، تاشقى ياردەمنى قولغا كەلتۈرۈشكە چاقىرىق قىلىنغان. شۇنىڭدەك، ياۋروپا بىلەن ئافغانىستان، ھىندىستان، يېراق شەرق تەرەپلەردىكى تۈركى مىللەتلەرنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا ئالاھىدە ياردەم بېرىش مەسئۇلىيىتى بار، دەپ كۆرسىتىلگەن.

بۇ تەشكىلاتنىڭ قورالىلىق كۈچى ئوسمان بىلەن مامۇتنىڭ قىسىلىرى ئىدى. ساۋۇتداموللا ئوسماننى ھىنىستىر قىلمىغاچقا، ئۇ بىر مەزگىل قومانداناللىقىغا بويسۇنمىدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئورنىغا سېتىۋالدىجاننى قويدى. سېتىۋالدىجان مامۇت بىلەن بىرلىشىپ ئۇدا بىرنەچچە ئاي يېگىشەھەرگە ھۇجۇم قىلىپمۇ ئالالمىدى، چۈنكى زورلاپ ئەسكەرلىككە ئالغان دىخانلار بۇلار ئۈچۈن قان ئاققۇزۇشنى خالىمىدى

ئۇ چاغدا، "شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى"نىڭ ھەربىي باشلىغى يۈسۈپجان بولۇپ، ئۇ بىۋاستە قوماندانلىق قىلىدىغان قوشۇن 2 مىڭ كىشى ئىدى، ئاتۇشتىكى كىچىك‌ئاخۇن يېتەكچىلىك قىلىدىغان قىسىم 1 مىڭ كىشى ئىدى. خوجا نىياز قەشقەرگە كىرىپ 10 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ما جۇڭيىڭنىڭ قىسىملىرى قوغلاپ كېلىپ، ئىككى تەرەپ ئاتۇشتا قانلىق جەڭ قىلىدى. "مۇستەقىل دۆلەت" بىلەن خوجا نىيازنىڭ قىسىملىرى ما جۇڭيىڭنىڭ قىسىملىرىنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمىدى. خوجا نىياز بىر مەھەل قورشاۋدا قېلىپ، كېيىن تاغلىق رايونىغا قېچىپ بېرىپ، ئۇ يەردىن يېڭىسارغا كەتتى. قەشقەر ما جۇڭيىڭنىڭ قولغا چۈشۈپ قالدى، "شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى" شۇنىڭ بىلەن پارچىلىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك خادىملىرىنىڭ بىر قىسمى خوجا نىيازغا ئەگىشىپ قېچىپ كەتتى، بىر قىسمى يوشۇرۇنۇۋالدى. ساۋۇت دامواللا ئافغانىستانغا قاچقاندا، يول ئۈستىدە ئۇيغۇرلار تۇتۇۋېلىپ، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ جەنۇبىغا يۆرۈش قىلغان قىسىملىرىغا تاپشۇرۇپ بەردى.

ساۋۇت‌دامواللا ئۇرۇمچىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، تۇرمىدە تۇۋانامە يېزىپ، "مۇستەقىل دۆلەت"نىڭ شۇ چاغدىكى قالايمىقانچىلىقتىن پايدىلىنىپ، يەرلىك مۇشتۇمزورلار، بايلارنىڭ قارا نىيىتىگە ۋە چەتئەل تاجاۋۇزچى كۈچلىرىنىڭ يار-يۆلەنگىگە تايىنىپ قۇرۇلغانلىقىنى ئىقرار قىلدى. ئۇلار ئۇمىدىنى ئەنگلىيە بىلەن ياپونىيىگە باغلىغان، لېكىن، قەشقەرنىڭ جۇغرافىيە شارائىتىدىن ئېيتقاندا، ئەنگلىيەمۇ، ياپونىيەمۇ ئۇلارغا بىۋاستە ياردەم بېرەلمەيتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ما جۇڭيىڭنىڭ جەنۇبىغا يۆرۈش قىلىشى بىلەن ئۇلارنىڭ

شىرىن چۈشى تامامەن بىتچەت بولدى. ساۋۇتداموللىنىڭ توۋانا-مسىدە ئاللاتائالا "بەندىلىرى"نى غەلىبىگە يېتەكلەيدۇ دېگەن خام خىيالدا بولغانلىغىنى يازغان. كېيىن ئۇ تۇرمىدە ئۆلدى.

ما جۇڭگىنگمۇ قەشقەردە ئىز بېسىپ تۇرالمىدى، ئۇنىڭ ئەھۋالىلىرىنى يۇقۇرىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم.

شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ قوغلاپ زەربە بەرگۈچى قوشۇنى قەشقەرگە كىرگەندىن كېيىن، ما خۇشەن ما جۇڭگىنگنىڭ قالدۇق قىسملىرىنى باشلاپ خوتەنگە چېكىنىدى. "خوتەن شاھى" مۇھەممەت ئىمىن ھىندىستانغا قاچتى، ئۇنىڭ "خوتەن پادىشالىغى"مۇ يىمىرىلدى.

خوجا نىياز ئىلگىرى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بىلەن يەڭ ئىچىدە كېلىشىپ قويغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە بىر مەھەل شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى تەيىنلىگەن ۋەزىپىنى قوبۇل قىلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ باندىتلارنى تازىلاش باش سىلىگى بولغان ئىدى. ئۇ يېڭىسارغا قېچىپ بارغاندىن كېيىن، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ ئادەم ئەۋەتىپ ئالاقىلەشىشى ئارقىسىدا، بىر قىسىم ئادەملىرىنى باشلاپ ئاقسۇغا كەلدى، ئاقسۇدا ئۇنى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى ئەۋەتكەن مەخسۇس ئەلچى قارشى ئالدى. ئۇزاق ئۆتمەي شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى سوۋېت مەسلىھەتچىسىنى ئۇنىڭغا مەسلىھەتچى قىلىپ ئەۋەتىپ، ئۇنى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بىلەن ھەمكارلىشىشقا يەنمۇ ئىلگىرىلەپ سەپەرۋەر قىلدى. خوجا نىياز بۇ مەسلىھەتچىگە شىنجاڭنى ئىككى ئۆلكە قىلىپ ئايرىش، ئۇزۇن جەنۇبىي شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ ياكى جەنۇبىي تىيانشان ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى بولۇشنى ئېيتقان. مەسلىھەتچى ئۇنىڭ بۇ تەشەببۇسىنىڭ ئەمەلگە ئاشمايدىغانلىغىنى، ئۇنىڭ ئۇزۇمچىگە بېرىپ مۇئاۋىن رەئىس بولۇشىنى نەسىھەت قىلغان. ئۇ سوۋېت

مەسلەھەتچىسىنىڭ نەسىھەت قىلىشى ۋە ئۇنىڭ ھاياتى، مال-مۈلۈكىنىڭ بىخەتەرلىكىگە ۋە سىياسى ئورۇنغا كاپالەتلىك قىلىشقا ۋەدە بېرىشى ئارقىسىدا، 1934-يىلى يازدا ئۇرۇمچىگە كەلدى. شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى دىگەندەكلا ئۇنى شىنجاڭنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى قىلىپ تەيىنلىدى ھەمدە ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچى قوشۇنلىرىنى ساقلاپ قېلىشىغا رۇخسەت قىلدى. بۇ يەردە شۇنى تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، ئۇنىڭغا مۇئاۋىن رەئىس دىگەن نامنى شېڭ شىسەي بەرگەن، نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ خادىملىرىنى تەيىنلىگەن ئىسمىلىكىدە ئۇ پەقەت ھۆكۈمەت ھەيئىتى ئىدى. ئۇ چاغدا باشقا ئۆلكىلەرنىڭ ھىچقايسىسىدا مۇئاۋىن رەئىس يوق ئىدى.

خوجا نىياز ئۆزىنىڭ ئاساسلىق قىسمىلىرىنى جەنۇبىي شىنجاڭدا قالدۇرۇپ قويدى. شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بۇ قوراللىق كۈچىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ھەمدە خوجا نىيازنى چىن قەلبىدىن ئەل قىلىش ئۈچۈن، بۇ قىسمىنى شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە ئارمىيىسى 6-شىسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ، ماموتنى شىجاڭ قىلىپ تەيىنلىدى ھەمدە بۇ قوشۇننى رەتكە سېلىش ۋە تەربىيىلەش ئۈچۈن سوۋېت ھەربى مەسلەھەتچىسىنى ئەۋەتتى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەپتىسەر، ئەسكەر-لەردىن بىر قىسىم كىشىلەرنى تاللاپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ئەۋەتتى. خوجا نىيازغا ئەگىشىپ ئەل بولغان يۇقۇرى دەرىجىلىك خادىملارنىمۇ شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدار قىلىپ تەيىنلىدى، مەسىلەن، يۇنۇسبەگنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئىتى، قوشۇمچە پىزا ئىگىلىك-كان ئىشلىرى نازىرى، ئابدۇراخمانىنى مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، كېرىمىخانىنى مائارىپ

نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، سالىنى ئاقسۇنىڭ ۋالىسى، ئاق‌موللىنى ئۆلكىلىك بانكىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى قىلىپ تەيىنلىدى، يەنە بىر-مۇنچە كىشىلەرنى جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭدىكى بەزى ناھىيىلەرگە ھاكىم قىلىپ تەيىنلىدى.

شۇ چاغدا، خوجا نىيازنىڭ ئۇيغۇرلار ئارىسىدا مەلۇم ئىناۋىتى بار ئىدى، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇنى ۋە ئۇنىڭ يېقىنلىرىنى بۇندىق ئورۇنلاشتۇرۇشى شىنجاڭنىڭ شۇ چاغدىكى ۋەزىيىتىنى تۇراقلاشتۇرۇش، ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەشتە مەلۇم رول‌لارنى ئويناندى. 1934 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئۇرۇمچىدە ئېچىلغان پۈتۈن شىنجاڭنىڭ تېچىلىق بىلەن بىرلىككە كەلگەنلىگىنى تەبرىكلەش ئاممىۋى يىغىندا خوجا نىيازنىڭ سۆز قىلغانلىغى، مېنىڭ تەرجىمە قىلىپ بەرگەنلىگىم ئىسمىدە تۇرۇپتۇ. ئۇ سۆزىدە يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ تۇرلۇك سىياسەتلىرىنى، شېڭ دۇبەننىڭ رەھبەرلىگىنى سەمىمى ھمايە قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈردى، ھەر مىللەت خەلقىنى ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، يېڭى شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈشنى مۇراجىئەت قىلدى.

شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى جەنۇبىي شىنجاڭ ۋەقەسىدىن قېيىقالغان مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىشتا، "مۇستەقىل دۆلەت"كە قاتناشقان كىشىلەرنى ئومۇمەن سۈرۈشتۈرمىدى، پەقەت ئاستىرتىن نازارەت قىلدى. ما جۈڭيىڭنىڭ قالدۇق قىسىملىرىدىن مۇداپىئە كۈرۈش ھەم جەمىيەت ئامانلىغىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، ئاتلىق ئەسكەرلەر 4 ـ ، 5 ـ ، 9 ـ تۇەنلىرىنى قەشقەرگە، ئاتلىق ئەسكەرلەر 6 ـ تۇەنى (ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئۇرۇس ئەسكەرلىرى)نى مارالۇبشىغا يۆتكىدى.

يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان ما شاۋۇۋۇ ئۇ چاغدا قەشقەردە تۇرىۋەردى، ئۇنىڭ خۇيزۇلار ئارىسىدا مەلۇم ئابرويى بولغاچقا، شېڭ شىسەي

هۆكۈمتى ئۇنى قەشقەرنىڭ مۇۋەققەت ۋالىسى قىلىپ تەيىنلىدى، كېيىن ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ مەيئىتى، قوشۇمچە خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى قىلىپ تەيىنلىدى. ما شاۋۇۋ قەشقەردە مۇۋەققەت ۋالى بولۇپ تۇرغىنىدا، مەلۇم بىر كۈنى كونسىھەرگە 40 چاقىرىم كېلىدىغان لەگگەردىكى ئۆيىگە قايتىپ كېتىۋاتقاندا بىرسى ئاتقان بىرنەچچە پاي ئوق بىلەن، پۈت-قولى يارىلانغان، سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇنىڭغا موسكۋاغا بېرىپ داۋالىنىش پۈرسىتىنى تۇغدۇرۇپ بەردى. ئۇ ئارىسالدى بولۇپ ئۇرۇمچىگە قايتىشقا پېتىنالماي، موسكۋادا ئۆزاق تۇردى. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتى ياپونىيىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى، ياپونىيە بۇ نازىر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتىدىن پايدىلىنىپ، شىنجاڭنى "كۆرۈپ كېلىش" ئۈچۈن "مۇخبىر" ئەۋەتمەكچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئەۋەتەلمىدى. 1936 - يىلى ما شاۋۇۋ ئۇرۇمچىگە قايتىپ، خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى بولدى.

"شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى"نىڭ ئۆمرى بەك قىسقا بولغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ۋەھىمىسى ئۇزاققىچە يوقالمىدى. چەتئەلگە قېچىپ كەتكەن پانتۈركىزىمچىلارنىڭ بەزىلىرى ھىندىستان چېگرىسىدا قەشقەر يۈرتداشلار جەمىيىتى قۇرۇپ، شىنجاڭ توغرىسىدا بىرمۇنچە پىتنە-پاسات تارقاتتى، يەنە نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە شېك شىسەي ۋەتەن ساتقۇچلۇق قىلدى، شىنجاڭنى قىزىللاشتۇرۇۋەتتى، دەپ ئەرز قىلدى. شۇنىڭدەك خوتەن، قەشقەردىن ھىندىستانغا قېچىپ بارغان بىر قىسىم ئۇيغۇر ياشلىرىنى توپلاپ نەنجىڭغا ئوقۇشقا ئەۋەتتى. نەنجىڭدىكى پانتۈركىزىمچى مەسئۇت، ئەيسا قاتارلىق كىشىلەر بولسا ژورنال چىقىرىپ، تەشكىلات ئۇيۇشتۇرۇپ، شىنجاڭ

هۆكۈمىتىگە ھۇجۇم قىلدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇلارنى شىنجاڭنى قولغا كەلتۈرۈشتىكى ياردەمچى كۈچ ھىساپلاپ، ئۇلارغا ياردەم بەردى ھەمدە ئۇلارغا خېلى يۇقۇرى خىزمەت بەردى.

بۇنىڭدىن باشقا، ياپونىيە ئارخىپلىرىدىن مەلۇم بولۇشىچە، 1935-يىل 3-ئايدا، سابىق قەشقەر ھۆكۈمىتىنىڭ بىر باشلىغى ياپونىيىنىڭ ئافغانىستاندا تۇرۇشلۇق ئەلچىسى بېيتىيەن جېڭبىننى زىيارەت قىلىپ، ياپونىيىنىڭ "شەرقىي تۈركىستان مىللى ئازاتلىق ھەرىكىتى"گە ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلغان. بۇ كىشى بېيتىيەنگە، قۇمۇلدىن تارتىپ قەشقەرغىچە بولغان رايونلاردىكى مۇسۇلمانلار سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرىدۇ، ياپونىيىگە يېقىنلىشىشنى خالايدۇ، بۇ ھالدا ياپونىيە ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىپ سىڭدۈرۈش تولىمۇ ئاسان، دەگەن. شۇ يىلى 6-ئايدا، ئۆزىنى پادىشا دەپ ئاتىۋالغان يەنە بىر ئۇيغۇر ئەخمەت شېرىپ بېيتىيەننى زىيارەت قىلغان، بېيتىيەن ئۇنىڭ ياپونىيىنى زىيارەت قىلىپ، مەدەنىيەتنى ۋە دىننى تەتقىق قىلىشى ئۈچۈن ئىسپات خېتى يېزىپ بەرگەن. بېيتىيەن: بۇ ئادەمنىڭ تۈركىيە، مىسىر، ھىندىستانلاردا داڭقى بار، ئۇ ئىككى قېتىم شىنجاڭغا كىرىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ "ئازاتلىق" ھەرىكىتىگە قاتناشقان، شىنجاڭ ئۈچۈن خېلى تەسىر كۆرسىتەلەيدۇ، ئۇ ئۇيغۇرلارنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك ۋەكىلى، دەگەن. مۇھەممەت ئىمىنمۇ مۇشۇ چاغلاردا بېيتىيەننى زىيارەت قىلىپ، ئۆزىنى خوتەن شاھى دەپ ئاتاپ، بېيتىيەنگە ياپونىيە پۇل، قورال-ياراق ياردەم بەرسە، "شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى" قۇرۇش پىلانىنى قايتا ئەملىگە ئاشۇرساق دەگەن ھەمدە ياپونىيىنى ئالاھىدە ئىقتىسادىي ھوقۇق-مەنپەئەتكە ئىگە قىلىشنى ۋەدە قىلغان.

یاپونیه شۇ چاغدا، ئەنگلىيەنىڭ شىنجاڭدا ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشقا ئانچە قىزىقماسلىغىغا شىنجاڭدا مۇنداق دۆلەت قۇرۇلسا، ھىندىستاننىڭ مۇسۇلمانلىرىدا تۆتاش تەسىر قوزغايدۇ، يەنى ھىندىستان مۇسۇلمانلىرىمۇ ئاشۇنىڭغا ئوخشاش ھەركەت ئېلىپ بېرىپ، ئەنگلىيەنىڭ ھىندىستاندىكى ھۆكۈمرانلىغىغا تەسىر يەتكۈزىدۇ، دەپ ئەندىشە قىلغانلىغى سەۋەپ بولغان، دەپ مۆلچەرلىگەن.

ئاخىردا، ئۆزەمنىڭ شۇ چاغدىكى بەزى پائالىيەتلىرىمنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي.

شەرقىي تۈركىستان دۆلتىنى قۇرۇش پىلانلىنىۋاتقاندا، مەن ئالتايدا ئىدىم. بەزى دوستلىرىمنىڭ بۇ ئىشقا ئارىلىشىپ قېلىشىدىن بەك ئەندىشە قىلدىم. 1933 ـ يىلى ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىشتىن ئىلگىرى كېرىمخاننىڭ خوجا نىيازغا ۋەكىل بولۇپ ئۈرۈمچىگە كەلگەنلىگىدىن خەۋەر تاپتىم. ئالتايدىن ئۇنىڭغا خەت يېزىپ، شىنجاڭ "مۇستەقىللىق" خاتا يولىغا ماڭسا بولمايدۇ، "مۇستەقىللىق"، ماھىيەتتە، جاھانگىرلارنىڭ سۈيىقەستى؛ سىلەر ھىندىستان، چاۋشيەنلەردىكى، ئىلمىزنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى ئەھۋاللارغا قاراپ بېقىڭلار، ئۇ جايلاردىكى خەلق قانداق تۈرمۇش كەچۈرۈۋاتىدۇ؛ ئەگەر جاھانگىرلارغا تايىنىپ "مۇستەقىل" بولىمىز دېگەندە، شىنجاڭ خەلقى جاھانگىرلارنىڭ تۆمۈر تىرنىغى ئاستىدا قالىدۇ...، دەپ كۆرسەتتىم.

بۇ خەتنى بايان ئۈرۈمچىگە بارغاندا ئالغاچ كېتىپ كېرىمخانغا تاپشۇرۇپ بېرىپتۇ. بەرگەندە، مېنىڭ دوستۇم كېرىمخانغا ئەمەس، باشقا بىر كېرىمخانغا بېرىپتۇ. ئۇ پانتۇركىزىمچى ئىدى. ئۇ ماڭا

يازغان جاۋاپ خېتىدە، مېنىڭ سۆزلىرىمگە رەددىيە بەرگەنـدىن تاشـقىرى، ماڭا "كەلگۈسىدە ئىسـلام ئەللىرى ــ ئافغانىسـتان، ئىران، ھىندىستان، تۈركىيىلەرنىڭ سىياسى ياردىـمىگە تايىنىـمىزمۇ، يوق؟" دەپ سوئال قويۇپتۇ. مېنىڭ ئۇنىڭ بىلەن كارىم بولمىدى.

بۇ ئەكسىيەتچى شۇ چاغدا خوجا نىيازنىڭ كاتىۋى ئىدى، كېيىن شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن دۆربىلجىنغا ھاكىم قىلىپ تەينـلەندى. بۇنىڭدىن خوجا نىيازنىڭ ئەتراپىدا بىرمۇنچە پانـتۈركىزىمـچىلارنىڭ بارلىغىنى كۆرگىلى بولىـدۇ. دوستۇم تاھىربەگ شۇ چاغدا خوجا نىياز بىلەن بىللە ئىدى، كېيىن ماڭا يازغان خېتىدە، قەشـقەر ۋەقەسىدىن كېيىن، ئىدىيە جەھەتتە زور ئىلگىرىلىگەنلىگىنى، مېـنىڭ تەشەببۇسۇم ــ ۋەتەنـدىن ئايرىلىشـقا قارشى تۇرۇش ــ نىڭ توغرا ئىكەنلىگىنى تېخىمۇ چۇشەنگەنلىگىنى ئېيتىپتۇ. لېكىن، ئۇ، خوجا نـە يازنى پانـتۈركىزىمچىلار قورشۇالدى، ماڭا خىزمەت قىلىش ناھايىتى تەس بولۇۋاتىدۇ، بۇرۇنراق ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلسىڭىز، دەپتۇ.

مەن ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن، تاھىربەگنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ ھەقىقەتەن ئەملىيەت ئىكەنلىگىنى ئۇقتۇم، خوجا نىيازنى پانتۈركىزىمـچىلار ۋە ھايانكەش سودىگەرلەرنىڭ مۇھاسىرىسىدىن تارتىپ چىقىش ھەقىقەتەن ئىنتايىن مۇشكۈل ئىش ئىدى.

شېڭ شـسـەيـنىڭ ئـقـتـسـادىـي، مـەمـۇرى تـەدبـىـرلـىرى

يۇقۇرىقى 3 باپتا نۇقتىلىق ھالـدا شېڭ شـسـەي ھۆكۈمـىتىنىڭ ھەربى ئىشـلار جەھەتـتىكى غەلـىبىسـىنىڭ توپـلاڭنى تىنچـتـىپ،

شىنجاڭنىڭ سىياسى ۋەزىيىتىنى تۇراقلاشتۇرغانلىغىنى بايان قىلىپ ئۆتتۈم. تۆۋەندىكى باپلاردا، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ مەمۇرى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتلەردىكى بەزى ئەھۋاللىرىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن.

1934 ـ يىلى يازدا، ئالتايدىن چۆچەك ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدىم، بۇ چاغدا، يېڭى شىنجاڭنى گۈللەندۈرەيلى، دېگەن يېڭى شوئار قوزغىمغا كەلدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن مۇتەخەسسىسلەر، مەسلىھەتچىلەر ھۆكۈمەت خىزمىتىگە قاتنىشىپ، مالىيىنى تەرتىپكە سېلىش، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى پىلانلاش، ئارمىيىنى تەرتىپكە سېلىش ئىشلىرىغا يارەملىشىۋاتقان، شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى سودىنۇ باشلىنىپ كەتكەن ئىكەن. بۇ مەزگىلدە، مەن باش كونسۇل ئاپرېسىۋ، ھەربىي ئىشلار باش مەسلىھەتچى سوۋېتلىك تاتار مالىكوۋ، مالىيە مەسلىھەتچىسى مېخىلمان ۋە بانكا، يېزا ئىگىلىك ـ كان ئىشلىرى مەسلىھەتچىلىرى بىلەن ئۇچراشتىم. ئۇزاق ئۆتمەي، موسكۋادا مېنى ئىنقلابقا تونۇشتۇرغان پوگونىنمۇ ئۇرۇمچىگە كېلىپ شىنجاڭنىڭ سىياسى ـ تەپتىش ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسىگە مۇئاۋىن باشلىق بولۇپ، شىنجاڭدا ئامانلىقنى ساقلاش ئورگانلىرىنى قۇرۇشقا يارەملەشتى. شۇ چاغدىكى ئۇرۇمچىنىڭ ئەھۋالى 1925 ـ يىلدىكى گۇاڭجۇنىڭ ئەھۋالىغا ئوخشاپ كەتسە كېرەك، شىنجاڭ جۇڭگودىكى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىۋاستە ھەم قويۇق ئالاقە ئورناتقان بىردىن ـ بىر ئۆلكە ئىدى، لېكىن كۆرۈنۈشتە، ئۇ يەنە نەنجىڭ ھۆكۈمىتى بىلەن تەۋەلىك مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ تۇراتتى.

شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى مېنى سۇشىن يەرلىك مالىلار شىركىتىگە باش مۇدىر، جاھانگىرلىككە قارشى باش ئۇيۇشمىنىڭ خەلق ئىشلىرى

بۆلۈمنىڭ مۇئاۋىنى باشلىغى، لايىھەلەش كومىتېتىنىڭ ھەيئىتى قىلىپ تەينىلىدى. لايىھەلەش كومىتېتى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە قارايتتى، ئۇنىڭغا ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان زور بىر تۈركۈم ئەمەلدارلار ھەيئەتلىككە تەكلىپ قىلىنىدى، بۇ كومىتېت ھەربىي ئىشلار، قۇرۇلۇش، ماتارىپ، شەھەر مەمۇرىيىتى، يېزا ئىگىلىك ـ كانچىلىق بولۇپ 5 گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ، قۇرۇلۇش پىلانلىرىنى تەييارلىدى. مەن بۇ كومىتېتنىڭ ھەيئەتلىگىگە تەكلىپ قىلىنغاندىن كېيىن، قۇرۇلۇش گۇرۇپپىسىنىڭ خىزمىتىگە قاتناشتىم. ھەممەيلەن ھەيئەتلىكنى قوشۇمچە ئۆتەيتتى، ئۇلارنىڭ ئۆز ئورۇنلىرىدىكى ئىشلىرى ئالدىراش بولغاچقا، لايىھەلەش خىزمىتىنى ئىشلەشكە كۆپ ۋاقىت ئاجرىتالمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قولىمىزدا ماتېرىيال ئىنتايىن كەم ئىدى، شۇڭا 1935 ـ يىلى يازغا كەلگەندە ئاران بىر يۈرۈش 3 يىللىق پىلان لايىھىسىنى تۈزۈپ چىقتۇق.

شۇ چاغلاردا، ھۆكۈمەتنىڭ ئاساسلىق خىزمىتى ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە مەمۇرى ئىشلارنى ئىسلاھ قىلىش ئىدى.

3 يىلدىن بۇيانقى يېغىلىق ئىشلەپچىقىرىشنى ئېغىر زىيانلارغا ئۇچراتقان ئىدى. تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغاندا، 1933 ـ يىلى پۈتۈن شىنجاڭنىڭ تېرىلغۇ كۆلىمى قۇمۇل ۋەقەسىدىن ئىلگىرىكى ئون نەچچە مىليون مودىن ئازىيىپ 4 مىليون 600 نەچچە مىڭ موغا چۈشۈپ قالدى. چارۋىچىلىقتىمۇ ناھايىتى زور زىيان بولۇپ، چارۋا 4 مىليون نەچچە يۈز مىڭ تۇياقتىن ئازىيىپ 3 مىليون نەچچە يۈز مىڭ تۇياققا چۈشۈپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىرمۇنچە يېزىلار ئۇرۇش تۈپەيلىدىن ۋەيران بولدى، ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرىمۇ ئېغىر زىيانلارغا ئۇچرىدى. بىراق يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى

ئەسلىگە كەلمىسە، جەمىيەتنىڭ ئەمىن تېپىشى تەس ئىدى. شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى 1934 ـ ، 1935 ـ يىللىرى مەخسۇس ئادەم ئۈيۇشتۇرۇپ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ كۆلىمىنى كېڭەيتىش توغرىسىدا تەشۋىقات ئېلىپ بارىدى ھەمدە مەخسۇس پۇل ۋە ئۇرۇق ئاجرىتىپ دېخانلارغا قەرز بەردى، بەزى جايلاردا ئۆكۈز ۋە ئات قەرز بەردى①. بۇ چاغدا خىزمەت دائىرىسى شىنجاڭ بىلەنلا چەكلەنگەن بولسىمۇ، خېلى ئۇنۇم بەردى، قېچىپ كەتكەن نوپۇسنىڭ دېخانلار يۇرتىغا قايتىپ كېلىپ ئىشلەپچىقىرىشنى باشلىۋەتتى. يېزا ئىگىلىك ـ كان ئىشلىرى نازارىتى ئېلان قىلغان سانلارغا قارىغاندا، 1935 ـ يىلى ئەتىيازلىق تېرىلغۇ كۆلىمى 1933 ـ يىلدىكىدىن بىر ھەسسىگە يېقىن كۆپەيگەن. ئۇ چاغلاردىكى ئىستاتىستىكىلىق سانلار، دەرۋەقە، ئىشەنچىلىك بولمىسىمۇ، لېكىن نوپۇسنىڭ ناھىيىلەر، مەسلەن، جىمىسار، گۇچۇڭ، مورى قاتارلىق ناھىيىلەردىكى خەلقنىڭ ئوزۇقلۇق مەسىلىسى، ھەققەتەن، ئاساسىي جەھەتتىن ھەل قىلىندى. 1935 ـ يىلى ئەتىيازدا، بۇ ناھىيىلەرگە دېخانلارغا قەرز پۇل تارقىتىشقا بارغان خادىملار جايلاردىكى ھۆكۈمەت خادىملىرى يىگەن جىڭ موما ۋە نانلارنى ئېلىپ كەلدى، بۇ نانلار ئومۇمەن كونىراپ قالغان ئۇن ۋە كونىراپ قالغان قوناق ئۇنىدىن ئىشلەنگەن، گالدىن ناھايىتى تەستە ئۆتەتتى. شۇ يىلى كۈزدىن كېيىن، دېخانلار يېڭى ئاشلىققا ئىگە بولۇپ،

---

① كېيىنكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، 1934 ـ ، 1935 ـ يىللىرى دېخانلارغا قەرز بېرىلگەن قانۇنىي پۇل جەمئىي 1 مىليون 200 نەچچە مىليون يۈەنگە، ئۇرۇق 80 نەچچە مىڭ دەن (بىر دەن 400 جىڭ)گە، ئۆكۈز 2 مىڭ تۆياقتا يەتكەن.

بۇغداي ئۇنىدىن غىزا قىلىپ يىيەلەيدىغان بولدى. شۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن مالىيە ۋە بانكا ئىشلىرى مەسلىھەتچىلىرى ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، دېخانچىلىق ئۇچۇن قەرز پۇل تارقاتىتى. مالىيە چىقىمىدا، مەلۇم سانىدىن كۆپ پۇل چىقىم قىلىش ئۇچۇن مەسلىھەتچىي مېخىلمان ئىمزا قويمىسا ئىنا-ۋەتسز ئىدى. 1935 - يىلىدىن تارتىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كۆپىلەپ يېڭى دېخانچىلىق سايمانلىرى سېتىۋېلىپ، يېزىلاردىكى دېخانلارغا قەرز بەردى ياكى سېتىپ بەردى، بەزى جايلاردا دېخانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق مەيدانلىرى قۇرۇلدى.

يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئەسلىگە كېلىشى ۋە جەمىيەت تەرتىۋىنىڭ تىنچىشى بىلەن بىللە شىمالىي شىنجاڭدىكى چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىمۇ بارا-بارا ئەسلىگە كەلدى.

شۇنى ئىزاھلاپ ئۆتۈش كېرەككى، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى دېخانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە خەلقنى ئەمەس، بەلكى ئۆز ھاكىمىيىتىنىڭ مۇستەھكەملىنىشىنى كۆزدە تۇتتى. شېڭ شىسەي بەزى يغىلىشلاردا، شىنجاڭنىڭ مالىيە كىرىمى، ئاساسەن، دېخانچىلىق بېجى، چارۋىچىلىق بېجى ۋە تاموژنا بېجىدىن كېلىدۇ، دېخانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئەسلىگە كەلتۈرۈلمىسە، ھۆكۈمەتنىڭ كىرىمى قۇرۇپ كېتىدۇ، خەلقنىڭ، ھەربىلەرنىڭ ئوزۇقلۇغىنى ھەل قىلغىلى بولمايدۇ؛ مۇشۇنداق كېتىۋەرسە، جەمىيەت تەرتىۋىنى ساقلاشلا تەس بولۇپ قالماستىن، بەلكى ھاكىمىلىق ۋەزىپىسىگە قىزىقىدىغانلارنىڭ چىقىشىمۇ تەس بولىدۇ، دېگەن ئىدى. ئەينى چاغدا ئەھۋال ھەقىقەتەن شۇنداق ئىدى. شىمالىي شىنجاڭنىڭ بەزى جايلىرىدا ئاشلىق بۇلاش

ۋەقەسى يۈز بەردى، بەزى ھاكىملار ھەربىي ئوزۇق-تۇلۇك، يەم-خەشەك تاپشۇرالماي، ئاشلىق سۈيلەپ كەلگەن ئەپتسەرلەرگە نائىلاج تامغىنى تاپشۇرۇپ بەردى. 1935-يىلى دىخانچىلىق، چارۋىچىلىق ئەسلىگە كېلىشكە باشلىغاندىن كېيىن، مۇنداق ئەھۋاللار كۆرۈلمىدى، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىمۇ مۇستەھكەملەندى.

مالىيىنى تەرتىپكە سېلىشىمۇ شۇ چاغدىكى بىر مۇھىم ۋەزىپە ئىدى.

شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتى قۇرۇلغان كۈنىدىن تارتىپ، ھەربىي-مەمۇرى راسخوت، ئاساسەن، پۇل تارقىتىشقا تايىنىپ ھەل قىلىنىدى، 50 سەرلىك ئاقچا ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان ھەمدە 100 سەرلىك، نەچچە يۈز سەرلىك چەك① مەلۇم دائىرىدە ئېقىپ يۈرگەنىدىن كېيىن، مال باھاسى ئۆچقانىدەك ئۆرلەپلا قالماستىن، بەلكى بەزى ئەشيالار بازاردىن غايىپ بولىدى. 100 جىڭ ئاق ئۇن 12 مىڭ سەرگە چىقتى، ئادەتتىكى ھۆكۈمەت خادىملىرى ۋە مائارىپچىلارنىڭ ئايلىغى ھەتتا ئۆزىنى بېقىشقىمۇ يەتمەي قالدى.

شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى مالىيىنى تەرتىپكە سېلىشتا بىرقانچە جەھەتتىن تۇتۇش قىلدى. بىرىنچىدىن، ھۆكۈمەت خادىملىرى، مائارىپچىلارنىڭ تۇرمۇشىنى ۋە كەيپىياتىنى تۇراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ھۆكۈمەت خادىملىرى ئىستىمال كوپېراتىۋى قۇرۇپ، ئۇلار (جۈملىدىن ھۆكۈمەت خادىملىرى، مائارىپچىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە تەۋەلىرى)نىڭ تۇرمۇشىغا كېرەكلىك بولغان بۇيۇملارنى ھۆكۈمەت

---

① ئېيتىلىشلارغا قارىغاندا، سۇ شاڭدا بۇنداق چەكنى تارقىتىشقا كۈچىنىڭ بېرىچە قارشى تۇرغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ پىكرى قوبۇل قىلىنمىغان.

ئۇستىگە ئېلىپ ئەرزان باھادا سېتىپ، نورما بويىچە ئايمۇ-ئاي يەتكۈزۈپ بەردى، يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارغا ئۆزلىرى بىر تەرەپ قىلىدىغان يەم-خەشەك راسخودى تارقىتىپ بەردى. شۇ چاغلاردا، ئۇرۇمچىدىكى ئەمەلدارلار سوروڭلىرىدا "ئادەم ئاتنىڭ يەم-خەشىگىنى يىدى" دىگەن مەسخىرە تارقالغان ئىدى، يەنى بەزى ئىدارىلەرنىڭ باشلىقلىرى يەم-خەشەك راسخودى ئالغاندىن كېيىن، ئات باقمايى ياكى ئاز بېقىپ، يەم-خەشەك راسخودىنى تۇرمۇش راسخودى قىلغان ئىدى. بۇ تەدبىر مەلۇم دەرىجىدە ئۇنۇم بېرىپ، ھۆكۈمەت خادىملىرى ۋە مائارىپچىلار خاتىرجەم ئىشلىدى.

ئىككىنچىدىن، ئارتۇق خادىملارنى قىسقارتتى، مالىيە مەسلىھەتچىسىنىڭ تەكلىۋى بىلەن، ئىدارىلەردە تەرتىپكە سېلىش كومىتېتلىرى قۇرۇلۇپ، ئىدارە خادىملىرى ئېنىقلىنىپ قوشۇمچە ۋەزىپە ئۆتەش ۋە قوشۇمچە مائاش ئېلىش ئەھۋاللىرى تۈگىتىلدى. ئىشتاتتىن ئارتۇق خادىملار ۋە ھەربىدىكى ئىشتاتتىن ئارتۇق ئەپتىسەر-ئەسكەرلەر يا باشقا ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە ئەۋەتىلىپ يەرلىك ئاپاراتلار تولۇقلاندى، يا يارىدەم بىلەن يۇرتىغا ئىشلەپچىقىرىشقا قاتنىشىشقا قايتۇرۇلدى، ئىشتاتتىن ئارتۇق ئەپتىسەر-ئەسكەرلەر بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش دادۇيى قىلىپ تەشكىللەندى. شۇ چاغدا، شىنجاڭدا ئەمگەك كۈچى كەمچىل ئىدى، باشقا ۋىلايەت-ناھىيىلەردە ھۆكۈمەت خادىملىرى ۋە مائارىپچىلار يېتىشمەيتتى، بەزىدە خەنزۇ يېزىغىنى بىلىدىغان بىرەر ئادەم تاپقىلى بولمايتتى، ئاز-تولا ساۋادى بارلار ياكى ئەمگەك كۈچىنى سېتىشنى خالايدىغانلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۆزى چىقىش يولىنى تاپتى، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش دادۇيىغا ئۆزاق داۋاملىشالمايى قالدى.

ئۇچىنچىدىن، مالىيە ئىسلاھ قىلىندى. ئىلگىرى شىنجاڭنىڭ مالىيە چىقىمىدا، خامچوت بىلەن نەقچوتقا ئەھمىيەت بېرىلمەي كەلگەن ئىدى، 1934 ـ يىلىدىن كېيىن، مالىيە مەسلىھەتچىسىنىڭ رياسەتچىلىگىدە، خامچوت ۋە نەقچوت تۈزۈمى ئورنىتىلدى ھەم بىرلىككە كەلتۈرۈلدى. جايلاردىكى مالىيە ئىدارىلىرى (كېيىنچە يەرلىك باج ئىدارىسى دەپ ئۆزگەرتىلدى)نىڭ كىرىمى ۋاقتى-ۋاقتىدا يۇقۇرىغا تاپشۇرۇلدى، باج سومىسىنى مەيلىچە تۆتۈپ قېلىپ ئىشلىتىشكە يول قويۇلمىدى. ھەرقايسى ئورگانلار خامچوت ۋە نەقچوتنى يۇقۇرىغا دوكلات قىلىدىغان بولدى، خامچوتتىكى چەكمەنىڭ ھەممىسى مالىيە نازارىتى تەرىپىدىن ئاجرىتىلىپ، مەخسۇس پۇل مەخسۇس ئورۇنغا چىقىم قىلىندى، ئېشىندىسى يۇقۇرىغا تاپشۇرۇلدى. 1934 ـ يىلى، ھەرقايسى ئورگانلارنىڭ ھىساپ-كىتاپلىرىنى، كاسسىدىكى پۇلنى خالىغان چاغدا تەكشۈرۈشكە، خامچوت، نەقچوتنى تەكشۈرۈشكە ھوقۇقلۇق مالىيە تەپتىش كومىتېتى قۇرۇلدى. ئۇنىڭدىن باشقا، مەخسۇس خىيانەت ئەنزىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىدىغان پەۋقۇلـ ئادده جىنايى ئىشلار سوت كوللېگىيىسى تەشكىل قىلىندى. ئومۇمەن ئەمەلدارلار، ئېپتىسلەردىن خىيانەت قىلغان پۇلى 100 يۈەنگە يەتكەنلەر ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىندى. شېڭ شىسەي باشقىلارغا ئىبرەت قىلىش مەقسىدىدە، ئالدى بىلەن، يوق ئادەم ھىساۋىغا تەمىنات ئېلىپ يىگەن يېقىن ئادەمى، تۈەنجاڭ چۈەن جۈڭخەينى ئېتىپ تاشلىدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە خىيانەت قىلغان بىرنەچچە ھاكىمنى ئېتىپ تاشلىدى.

مالىيىنى تەرتىپكە سېلىش ئۈچۈن، مالىيە كومىتېتى قۇرۇلۇپ، چىن دېلى مۇدىر، مېخىلمان مۇئاۋىن مۇدىر قىلىپ تەيىنلەندى،

ھەيئەتلىرى ھەر مىللەتتىن بولغان كىشىلەردىن تەركىپ تاپتى، مەنمۇ كومىتېت ھەيئىتى بولدۇم. يىللىق خامچوت ۋە نەقچوتنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش، باج نىسبىتىنىڭ ئاشۇرۇلۇشى ۋە چۈشۈرۈلۈشى، باج تۆزۈمىنىڭ بېكىتىلىشى، كىرىم-چىقىمنىڭ تەڭپۇڭلاشتۇرۇلۇشى، ۋاقىتلىق ياكى ئالاھىدە راسخوتلارنى تەكشۈرۈپ تارقىتىش قاتارلىق ئىشلارنى مۇشۇ كومىتېت بەلگىلەيتتى. ئېسىمدە قېلىشچە، بۇ كومىتېت يەنە مۇنداق مۇھىم ئىشلارنى بەلگىلىگەن: تامۇزنا بېجى ۋالىسنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇنىڭ ئىشلىرى يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى (بۇ 1935-يىلدىكى ئىش)؛ باج نىسبىتى بەلگىلىنىپ، باھا بويىچە ئىمپورت قىلىنىدىغان نەرسىلەردىن 7.5 پېرسەنت باج ئېلىنىدى، ئېكسپورت قىلىنىدىغان نەرسىلەردىن 5 پېرسەنت باج ئېلىنىدى؛ ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئالدىغان يەر بېجى يەرلىك باج ئىدارىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى؛ مالىيە نازارىتى بىلەن جايلاردىكى باج ئىدارىلىرىنىڭ ھىساپ-كىتاپ قىلىش تۆزۈمى ئىسلاھ قىلىنىپ، كىرىم-چىقىم تۆزۈمى ۋە تەرتىۋى ئورنىتىلدى ھەم مۇكەممەللەشتۈرۈلدى.

بۇ ئىسلاھاتلار ئارقىلىق شېخ شەھىي ھۆكۈمىتىنىڭ مالىيە ئەھۋالى بىرئاز ياخشىلاندى، خىيانەتچىلىكىمۇ مەلۇم دەرىجىدە تۆزىتىلدى.

لېكىن، شۇنىمۇ كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ئەينى يىللاردا مالىيە ئەھۋالىنىڭ تۈزاقلىشىشىدا ئىمپورت قىلىنىدىغان نەرسىلەرنىڭ بارا-بارا كۆپىيىشى ئارقىسىدا، ھۆكۈمەتنىڭ تامۇزنا بېجىنىڭ ئايمۇ-ئاي ئېشىپ بارغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۈرمۇش بۇيۇملىرىنىڭ كۆپلەپ بازارغا كىرىشى پۇلنىڭ يىغۇلىنىشىنى ئىلگىرى سۈر-

گەنلىگى تېخىمۇ مۇھىم سەۋەپ بولىدى. مەن شۇ چاغدا يەرلىك مالىلار شىركىتىنىڭ باش مۇدىرى بولغانلىغىم ئۈچۈن، بۇ جەھەتتە بىۋاستە تەسىراتقا ئىگە ئىدىم.

شىنجاڭ خەلقى ئويغىنىۋاتقان دەسلەپكى چاغلاردا، شېڭ شىسەيـ نىڭ بۇ ئۇسۇلى، بولۇپمۇ ناچار كەيپىياتلار (ئەپيۇن، قىمار، خىيانەت) نى تۈگىتىشى ۋە ئاز سانلىق مىللەت كىشىلىرىنى ھۆكۈمەت خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇشى كىشىلەرنى خېلىلا قايمۇقتۇردى. شەخسلەر ئەپيۇن تېرىش ۋە توشۇپ سېتىش ئەھۋالى 1935 ـ يىلىغا كەلگەندە ئاساسەن تۈگىتىلدى، قىمار ئويناش قاتتىق مەنئى قىلىندى. قىمار ئويناپ بولغاندىن كېيىن مەلۇم قىلىنسىمۇ قانۇن بويىچە چارە كۆرۈلدى، كېيىنكى چاغلاردا ھەتتا قىمار ئويناۋاتقان نەرسىلەرنى ساقلاشمۇ قانۇنغا خىلاپ ھەركەت دەپ قارالدى. ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھۆكۈمەت خىزمىتىگە قاتنىشىشى شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن تېخىمۇ بولۇپ باقمىغان ئىش ئىدى. خوجا نىياز مۇئاۋىن رەئىس بولغاندىن سىرت، ئاز سانلىق مىللەتلەردىن نازىر ياكى مۇئاۋىن نازىر، ۋىلايەتـ نىڭ ۋالىسى ياكى مۇئاۋىن ۋالىسى، ھاكىم ۋە مۇئاۋىن ھاكىم بولغانـ لارمۇ بولدى. بۇنىڭدىن باشقا ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇيدىغان مەكتەپلەر، ئاز سانلىق مىللەتلەر يېزىغدا چىقىدىغان گېزىتلەرمۇ كەينى ـ كەينىدىن جايلاردا مەيدانغا كەلدى، جايلاردىكى ئېتىدائى مەكتەپلەرنى ھىساپقا ئالمىغاندا، ھەممە مەكتەپلەردە ھۆكۈمەت راسخودى بىلەن ئوقۇش (جۈملىدىن تاماق پۇلى، كىتاپ پۇلى) يولغا قويۇلدى. ھۆكۈمەت يەنە راسخوت ئاجرىتىپ ھەر مىللەت ياشلىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇتۇرا ئاسىيا رايونىغا ئوقۇشقا ئەۋەتتى. بۇ ئەھۋاللار كىشىلەردە، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى تەرەقـ

قىپەرۋەر ھۆكۈمەت، دىگەن تەسراتنى پەيدا قىلدى.

ئۆلكىلىك ئىككىنچى نۆۋەتلىك ئاۋام خەلق قۇرۇلتىيى

شېڭ شىسەي ھاكىمىيەتىنى قولغا ئالغىنىغا بىر يىل تولغان 1934 ـ يىل 4 ـ ئايدا، شىنجاڭ بويىچە بىرىنچى نۆۋەتلىك ئاۋام خەلق قۇرۇلتىيى چاقىرغان ئىدى. ئۇ چاغدا، جەنۇبىي شىنجاڭ تېخى تېچلانمىغان بولسىمۇ، ئۇ ئۆز ھاكىمىيىتىنى پەدەزلەش ئۈچۈن بۇ قۇرۇلتاينى چاقىرغان ئىدى. ئىككىنچى يىلى پۈتۈن شىنجاڭ مىقياسىدا تېچىلىق ئاساسىي جەھەتتىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ئىقتىسادىي تۇرمۇشمۇ ياخشىلىنىشقا باشلىدى، بۇ چاغدا شېڭ شىسەي ئىككىنچى نۆۋەتلىك ئاۋام خەلق قۇرۇلتىيىنى چاقىردى. بۇ قېتىمقى قۇرۇلتاي شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتى ئۆزىنىڭ سىياسى پىروگراممىسىنى ئېنىق جاكالىغان، تەسىرى خېلى زور بولغان قۇرۇلتاي بولدى. مەن بۇ قۇرۇلتايىنىڭ خىزمىتىگە باشتىن ـ ئاخىر قاتناشتىم، ئەمدى قۇرۇلتاي ئەھۋالىنى كىتاپخانىلارغا تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن.

مەقسىدى ۋە مۇھىم مەزمۇنى

شېڭ شىسەي قۇرۇلتاينىڭ بىر تەييارلىق يىغىنىدا، قۇرۇلتايىنىڭ مەقسىدى ئۇستىدە توختىلىپ مۇنداق دىدى: بىرىنچىدىن، يېڭى

هۆكۈمەتنىڭ سىياسى پوزىتسىيەسىنى بىلدۈرۈش، دىمەك، شىنجاڭنىڭ مەڭگۈ جۇڭگونىڭ زىمىنى بولۇپ قېلىشىغا كاپالەتلىك قىلىش، نەنجىڭ هۆكۈمىتىنى هىمايە قىلىش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوستانە ئالاقە ئورنىتىش، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خالىسانە ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە قوبۇل قىلىش. ئۇ مۇنداق دېدى: يېڭى هۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن بۇيان، ئىچكى-تاشقى ئەكسىيەتچىلەر شىنجاڭ قىزىللىشىپ كەتتى دەپ ئىغۋا تارقىتىپ كەلدى. بۇنداق ئىغۋالار ئۆلكە ئىچىدە ۋە سىرتىدا يامان تەسىرلەرنى پەيدا قىلدى، قۇرۇلتاي ئارقىلىق يېڭى هۆكۈمەتنىڭ سىياسى پوزىتسىيەسىنى ئوچۇق بىلدۈرمىگەندە، بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەر ئېغىر توسقۇنلۇقلارغا ئۇچرايدۇ. ئىككىنچىدىن، شىنجاڭ نۆۋەتتە مىللى مەسىلە، تېنچلىق، ئەمەلدارلارنى ئوڭشاش، ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، قۇرۇلۇش ئىلىپ بېرىش قاتارلىق بىرمۇنچە مەسىلىلەرگە دۇچكەلمەكتە. بۇ مەسىلىلەرنى قانداق هەل قىلىش ئۈستىدە خەلق ئارىسىدا هەر خىل قاراشلار بولۇپلا قالماستىن، هۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ پىكىرلىرىدىمۇ زادىلا بىرلىك يوق ئىدى. كۆپچىلىكنىڭ قارىشىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش، هۆكۈمەت تارماقلىرى خادىملىرىنىڭ قەدىمىنى تەكشى قىلىش ئۈچۈن، بۇنداق قۇرۇلتايىنى ئېچىش، شۇنداقلا بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بەزى كونكرېت مەسىلىلەرنى هەل قىلىش مۇمكىن ئىدى. ئۇچىنچىدىن، يېڭى هۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، زادى نېمە ئىشلارنى قىلغانلىغىنى، ئۇنىڭ خادىملىرىنىڭ خىزمەت ئىشلەش روهىنى، هەر مىللەت مۇنەۋۋەرلىرىنى هەرقايسى تارماقلارنىڭ رەهبەرلىك خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇش ئەهۋالىنى، شۇنىڭدەك هۆكۈمەتنىڭ قوراللىق كۈچىنى

جايلاردىن كەلگەن ۋەكىللەرگە ئۇرۇمچىگە كېلىش پۇرستىدىن پايدىلىنىپ كۆرسەتكىلى، قايتىپ بېرىپ تەشۋىق قىلىدۇرغىلى بولاتتى.

شۇڭ شىسەينىڭ ئۆز ۋاقتىدا قىلغان بۇ سەلتەنەتلىك گەپلىرى بەك چىرايلىق ئاڭلانغاچقا، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ شەخسى مۇستەبتىلىگى ئۇچۇن ئاساس سېلىۋاتقانلىغىنى ھېچكىم بايقىمىدى.

بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايىنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىگە، ئاساسەن، شۇڭ شىسەينىڭ يېقىنلىرى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى قاتناشتى، سوۋېت مەسلىھەتچىلىرىمۇ بىرمۇنچە ئەقىل كۆرسەتتى.

قۇرۇلتايىنىڭ ئاساسلىق تەييارلىق خىزمىتى شۇڭ شىسەينىڭ سىياسى دوكلادىنى تەييارلاش بولدى. شۇ چاغدا، شۇڭ شىسەينىڭ ئۆپچۆرىسىدىكى بەزى كىشىلەر نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنى ئىلىك ئالماسلىق، ئۆز ئالدىغا سوتسيالىزم يولىغا مېڭىشنى، ھەتتا زۆرۈر تېپىلغاندا تاشقى موڭغۇلىيەنىڭ يولىدا مېڭىشنى تەشەببۇس قىلدى. بۇ كىشىلەر تەۋەككۇلچىلەر دەپ تەنقىت قىلىندى. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، ئەگەر شىنجاڭ مۇشۇنداق كېتىۋېرىدىغان بولسا، ئۇلىكە ئىچىدىلا، مەملىكەت ئىچىدىلا ئەمەس، ھەتتا خەلقارادىمۇ قۇتۇلغۇسىز ئاۋارىچىلىق كېلىپ چىقاتتى، بولۇپمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى دىپلوماتىيە ۋە باشقا جەھەتلەردە ئەيىپلەشكە ۋە ھۇجۇمغا ئۇچرايتىتى، بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ شىنجاڭغا بېرىدىغان ياردىمىگە تەسىر يېتەتتى. شىنجاڭ ھاكىمىيىتى گومىنداڭنىڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە ئەگەشمەسلىگى كېرەك بولغان، ئەمىلىيەتتە ئەگىشىشمۇ مۇمكىن بولمىغان تەقدىردىمۇ، ئىچكى ـ تاشقى پىتنە ـ پاساتلارنى بېسىقتۇرۇش ئۇچۇن، شۇ چاغدىكى

ئىچكى ـ تاشقى ۋەزىيەت ئاستىدا، نەنجىلك ھۆكۈمىتىنى شىنجاڭ ھىمايە قىلىدىغان، ئەگىشىدىغان ھۆكۈمەت دەپ جاكالاش، بولۇپمۇ "شىنجاڭنىڭ مەڭگۈ جۇڭگو زېمىنى بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش" دېگەن شوئارنى شىنجاڭ ھاكىمىيىتىنىڭ بىرىنچى شوئارى قىلىش كېرەك ئىدى.

فېئودال ۋاڭ ـ گۈڭلار، لاما ـ گىگەنلەر، پومىشىكلار ۋە كاپىتا ـ لىستلارغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىسىدە، شۇ چاغدىكى شېڭ شىسەينىڭ يادرو گۇرۇھىدىمۇ ھەر خىل تەشەببۇسلار بار ئىدى. شېڭ شىسەينىڭ سىياسى دوكلاتىدىنى تەييارلاش ۋاقتىدا، شۇ چاغدىكى شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائى تەرەققىيات باسقۇچى ۋە شىنجاڭدا يېغىلىقتىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە راۋاجلاندۇرۇش كېرەكلىگىنى نەزەردە تۇتۇپ، بۇ فېئودال كۈچلەرگە ۋە بۇرژۇئازىيىگە ئالدىراپ زەربە بېرىشكە بولمايتتى. ئەكسىچە، تېخى ئۇلارنى تېچ ـ لاندۇرۇش ھەمدە پۇل چىقىرىپ ئىگىلىكنى جانلاندۇرۇشقا سەپەرۋەر قىلىش كېرەك ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە شىنجاڭدىكى كەڭ خەلقنىڭ ئوتتۇرا ئەسىر زۇلمىتى بىلەن قايمۇقۇپ تۇرۇۋاتقان ـ لىغىنى، فېئودال يۇقۇرى قاتلامدىكىلەر ئىدىيە جەھەتتىمۇ، ئىقتىسادىي جەھەتتىمۇ خەلقنى خېلى زور دەرىجىدە تىزگىنلەش كۈچىگە ئىگە ئىكەنلىگىنى نەزەرگە ئېلىش كېرەك ئىدى، بىر مەھەل مۇشكۈل تەشۋىق، تەربىيە ۋە ئىقتىسادىي ئىسلاھات خىزمىتىنى ئىشلىمەي تۇرۇپ، ئالدىراپلا فېئودال يۇقۇرى قاتلامنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئەتىگە تەككەندە، جەمىيەتتە قالايمىقانچىلىق پەيدا بولاتتى، جاھانگىرلارنىڭمۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئالتوپىلاڭ كۆتىرىشى مۇقەررەر ئىدى.

شېڭ شىسەينىڭ سىياسى دوكلادى مۇشۇنداق قاراش ئاساسىدا

تەييارلاندى. بۇ دوكلاتنىڭ رۇسچە شاپىگىراپ نۇسخىسى ھازىرمۇ مېنىڭ قولۇمدا بار، مەن ئۇنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىش خىزمىتىگىمۇ قاتناشتىم①، ئەمدى بۇ دوكلاتنىڭ مەزمۇنىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن:

بۇ دوكلات ئىككى قىسىمغا بۆلۈنگەن، بىرىنچى قىسمى ــ سىياسى قىسمىنىڭ مەزمۇنى مۇنۇلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان:

1. يېڭى ھۆكۈمەت شىنجاڭنىڭ مەڭگۈ جۇڭگو زېمىنى بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ، جاھانگىرلارنىڭ تاجاۋۇز قىلىشىغا يول قويمايدۇ؛

2. يېڭى ھۆكۈمەت مىللى سىياسەتنى يولغا قويغاچقا، جاھانگىرلارنىڭ غالچىسى ما جۇڭيىڭنى تېز يوقىتالىدى؛

3. يېڭى ھۆكۈمەت نەنجىڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان ئالاقىسىنى قويۇقلاشتۇرىدۇ؛

4. يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ سىياسى لۇشىيەنى پۈتۈنلەي مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ سىياسى لۇشىيەنى ئۇستىگە قۇرۇلىدۇ؛

5. يېڭى ھۆكۈمەت سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تېجلىقىنى قوغدايدىغانلىغا، بولۇپمۇ شىنجاڭنىڭ زېمىنىغا قارا نىيەتتە بولمايدىغانلىغىغا چوقتۇر ئىشەنگەچكە، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئالاھىدە دوستانە ئالاقە ئورناتتى.

دوكلاتتا مۇنداق دەپ كۆرسىتىلدى: ما جۇڭيىڭ جاھانگىرلار تەرىپىدىن شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەن. ئۇ "مىللى مۇستەقىللىق" بايرىغىنى

---

① شۇ چاغلاردا، شىنجاڭدا ئېچىلغان ھەر خىل يىغىنلارغا بىرقانچە مىللەت قاتناشقان بولسا، يىغىندا خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە. موڭغۇلچە ۋە رۇسچىغا ئېغىزچە ياكى يېزىقچە تەرجىمە قىلىپ بېرىلەتتى.

كۆتـرىۋېـلىپ، شىنـجاڭـنى پاراكەنـده قىلـىپ، بۇ يەردە قورچاق پادىشالىق قۇرماقچى بولدى. يېـڭى ھۆكۈمەت خەلقـقە رەھـبەرلىك قىلىپ، زوراۋانلىققا قارشى تۇرۇپ، ھاقارەتـنى يۈدى، ھۆكۈمەتـنىڭ ھەممە مىللەت باپ-باراۋەر دىگەن توغرا سىياستى پۈتۈن خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشتى، شۇڭلاشقا دۈشمەن ئۈستىدىن تېز غەلبە قىلدى. شىنجاڭ بۇنىڭدىن كېيىن، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش سىياستىنى ئىزچىل-لاشتۇرۇپ، ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن دەۋرلىرىدە پەيدا بولغان مىللى زىددىيەتلەرنى تۈگىتىپ، شىنجاڭنىڭ مەڭگۈ جۇڭگو زېمىنى بولۇشىغا ئورتاق كاپالەتلىك قىلىش يولىدا كۆرەش قىلدۇ. دوكلاتتا ئۇنىڭغا ئۇلاپلا مۇنداق دىيىلدى: خەلقارا جاھانگىرلار شىنـجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت بىلەن نەنـجىڭ مەركـىزىي ھۆكۈمەتـنىڭ مۇناسـىۋىتىـگە جېنىنىڭ بېرىچە بۇزغۇنچىـلىق قىلىۋاتـىدۇ، ئەمىلىيەتـتە، شىنـجاڭ ھۆكۈمىتـىنىڭ بارلىـق تەدبىرلـىرى پۈتۈنـلەي مەركەزنىڭ ئەمىر-پەرمانلىرىنى ئاساس قىلىدۇ. ئەگەر بۇ ئىككى ھۆكۈمەت ئوتتۇرىسـىدىكى ئالاقە ئۇزۇلـۇپ قالـغان دىـيىلسە، ئۇنى پەقەت بىرنەچـچە يىللىق يېغىلىق ۋە پوچتا-تېلېگىراى، قاتناشنىڭ قاتـتىق بۇزغۇنچىلىققا ئۇچىرىغانلىغىنىڭ نەتىجىسى دىيىش كېرەك. شىنجاڭ جۇڭگونىڭ بىر ئۇلكىسى، ھەممە ئىشتا ئالدى بىلەن مەركەزگە قارايدۇ. دوكلاتتا ۋەكىللەردىن ھۇشيارلىقـنى ئۇسـتۇرۇپ، جاھانـگىرلارنىڭ ئارىـغا بۆلگۈنچىلىك سېلىش سۇيىقەستىنى تار-مار قىلىش تەلەپ قىلىندى. دوكلاتتا يەنە، شىنجاڭ ھۆكۈمىتىنىڭ مەركەزنى ھـمايە قىلىدىغانلىـغىغا دائىر پاكىتلار كۆرسىتىـلىپ، شىنـجاڭ ھۆكۈمىتـىنىڭ مەركەزگە بولغان ساداقىتى دەللىـلەنـدى. ئاخىرىـدا، شىنـجاڭـنىڭ دوسـتانە خوشنـىـسى بولغان سوۋېـت ئىتتىـپاقـىنىڭ دۆلەت قۇرۇش روھـى،

شىنجاڭىنىڭ قۇرۇلۇش ۋە جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇشتا ئۇنىڭغا تايىنىشى كېرەكلىگىنىڭ داۋلىسى سۆزلەندى.

دوكلاتنىڭ ئىككىنچى قىسمى ــ ئىقتىسادىي قىسمىمۇ بەش تۈرلۈك مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان:

1. دېخانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ھەم ياخشىلاش؛

2. يەرلىك سانائەتنى راۋاجلاندۇرۇپ، ئاھالىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش؛

3. سودىنى راۋاجلاندۇرۇپ، سودىگەرلەرنىڭ مال ـ مۇلكىنى ۋە مەنپەئەتىنى قوغداپ، ئۇلارنى سانائەتنى راۋاجلاندۇرۇشقا ياردەم بېرىشكە ئىلھاملاندۇرۇش؛

4. قاتناش ۋە خەۋەرلىشىش ئىشلىرىنى تېزىشىپ راۋاجلاندۇرغاندىلا، ئاندىن يېزا ئىگىلىگى، سودا، سانائەتنى راۋاجلاندۇرغىلى بولىدۇ؛

5. مالىيىنى تەرتىپكە سېلىپ، خىيانەتچىلىكنى تۈگىتىش.

دوكلاتنىڭ بۇ قىسمىدا، سودىگەرلەر پۈل چىقىرىپ، شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىشقا كۆچەپ سەپەرۋەر قىلىندى. ھۆكۈمەتنىڭ سودىگەرلەرنىڭ مال ـ مۇلكىنى قوغدايدىغانلىغى ۋە ئۇلار بەھرىمەن بولىدىغان ھوقۇقلار سۆزلەندى. مالىيىنى تەرتىپكە سېلىش ۋە خىيانەتچىلىكنى تۈگىتىش جەھەتتە دوكلاتتا مۇنداق دېيىلدى: يېڭى ھۆكۈمەت خەلقنىڭ يۈكىنى يېنىكلىتىش ئۈچۈن، مالىيە تەپتىش كومىتېتى تەسىس قىلدى، بۇ كومىتېت ئاكتىپ تۈردە مالىيە كىرىم ـ چىقىمى ئۈستىدە نازارەت قىلىپ، بارلىق خىيانەتچىلەرنى قاتتىق جازالايدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاپاراتلارنى ئىخچام ـ

لايدۇ ۋە خىزمەتچىلەرنى خىلايدۇ، ئارمىينى قىسقارتىدۇ. ئاخىرىدا، دوكلاتتا، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 5 مىليون ئالتۇن رۇبلى قەرز ئېلىپ، مالىيە ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالنى ياخشىلاشقا سەرپ قىلىشنى بەلگىلەنلىگى ئېيتىلدى. شۇنىڭدەك يەنە مۇئاداق دەپ كۆرسىتىلدى: بۇ پۈل ئەسلىلىشىشتىن بۇرۇن، يۇشىن يەرلىك مىللار شركىتى سوۋېت ئىتتىپاقى-شىنجاڭ سودا شركىتى بىلەن تۈرلۈك سودا توختاملىرى ئىمزالىدى، يېڭى ھۆكۈمەت يەرلىك مىللار شركىتى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن تېگىشىپ كەلگەن سانائەت بۇيۇملىرىدىن پايدىلىنىپ، شىنجاڭنىڭ دىخانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرىدۇ، سانائەتنى بەرپا قىلىدۇ. شىنجاڭ ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە راۋاجلاندۇرۇشتا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىگە ئۇزۇنۇكسىز تۇرىدە ئېرىشىپ تۇرىدۇ.

قۇرۇلتاي ۋەكىللىرى ۋە قۇرۇلتايىنىڭ ئۆتمۈشى

بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايغا ئۇرۇمچى ۋە ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيە-لەردىن ئالاھەزەل 320 نەچچە ئادەم قاتناشتى. ۋەكىللەر تۆۋەندە-كىدەك ئۇسۇللار بىلەن ۋۇجۇتقا كەلدى: ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنىڭ ۋەكىللىرى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن كۆرسىتىلدى؛ شەھەر ۋەكىللىرىنىڭ بىر قىسمى ھەر مىللەت مەدەنىيەت ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۇيۇشمىلىرى تەرىپىدىن كۆرسىتىلدى، بىر قىسمى يەرلىك مەمۇرى ئورگانلار تەرىپىدىن كۆرسىتىلدى؛ دىخانلار، چارۋىچىلار ۋەكىللىرى، سودا-سانائەت ۋەكىللىرىنى يەرلىك مەمۇرى ئورگانلار ئالاقىدار ئاقساقاللار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بەلگىلىدى؛ جايلاردىكى دىنىي

ئۆلىمالار دىنىي ساھەدىكىلەرنىڭ ۋەكىللىرى بولدى.

ۋەكىللەر تەركىۋىگە ئومۇمى جەھەتتىن قارىغاندا، كۆپچىلىگى بىيۈروكراتلار، پومىششىكلار، چارۋىدارلار، چوڭراق سودا كاپىتالىستلىرى، ئاز بىر قىسمى شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتى دەۋرىدە خىزمەت كۆرسەتكەن ئادىدى ئاھالە ئىدى. مەسلەن، ئىلى ۋىلايىتى ۋەكىللەر ئۆمىگىنىڭ باشلىغى پومىششىك، قوشۇمچە چوڭ سودىگەر تۇردى ئاخۇن (ئۇيغۇر)، ۋەكىل ھاكىم خوجا (ئۆزبەك)، ھۆسىنبەگ (ئۇيغۇر)لەر چوڭ باي، مەخسۇت (قازاق) مىڭبېشى ئىدى. ۋەكىللەر ئارىسىدا بەزى ئىلغار زاتلارمۇ بار ئىدى، ئەلۋەتتە. شېڭ شىسەيمۇ ئۆلاردىن ئۆز ھاكىمىيىتىنى تەشۋىق قىلىش ۋە مۇستەھكەملەش قورالى سۈپىتىدە پايدىلانماقچى ئىدى، لېكىن ئۇ بۇ ئادەملەرنىڭ رايىنى ئوبدان بىلگەچكە، ئۆلارنى ھەقىقى تۇردە ئەگىشىپ ماڭماسلىققا دەپ، ئۆلارنىڭ سۆز-ھەرىكىتىگە ئالاھىدە سەپسېلىپ يۈردى، شۇنداقلا ئۆلارنى ئەملىي يوسۇندا قوللىمىدى. بۇنىڭدىن باشقا، ئايال ۋەكىللەر مەسلىسمۇ بار ئىدى. شۇ چاغدا ئىلى ۋىلايىتى بىلەن ئۇرۇمچى ۋىلايىتىدىن ئايال ۋەكىللەر سايلاندى ھەم ئۆلار ئېچىلىش مۇراسىمىغا قاتناشتى، لېكىن ئاخۇنلار ۋە فېئودال يۇقۇرى قاتلام ۋەكىللىرى ھۆكۈمەتكە قاتتىق قارشى پىكىر قويدى. ئايال ۋەكىللەر كېيىن يىغىنغا پەقەت سىرتتىن قاتناشقۇچى سالاھىيىتى بىلەنلا قاتناشتى.

قۇرۇلتايىنىڭ ئىرنى دۇبەن مەھكىمىسى يېڭىدىن سالدۇرغان شەرقىي بىنا بولدى. ئېچىلىش، يېپىلىش مۇراسىمى شۇنىڭدەك كېڭەيتىلگەن يىغىن (ئۇرۇمچىدىكى ئورگانلار، ئامېۋى تەشكىلاتلار، مەكتەپلەردىكى ئەربابلار تەكلىپ قىلىنغان چاغدا) دۇبەن مەھكىمە-

سىنىڭ شەرقىي-غەربىي دەرۋازىسى ئارىلىغىدىكى مەيدانىدا ئۆتكۈزۈلدى. ئۇ چاغدا بۇ مەيدانىنىڭ ياغاچ رىشاتكىسى بار ئىدى.

يىغىندا شېڭ شىسەي سىياسى دوكلات بەرگەندىن باشقا، رەئىس لى رۇڭ ۋە مۇئاۋىن رەئىس خوجا نىيازمۇ دوكلات بەردى. مەخسۇس تېمىلار بويىچە بېرىلىدىغان دوكلاتلارنى شېڭ شىسەي كۆرسەتكەن ئىدارىلەرنىڭ باشلىقلىرى بەردى، دوكلات ئارگىنالى تەييارلىق يىغىنىنىڭ مۇھاكىمىسى ۋە شېڭ شىسەينىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتتى. ئىسمىدە قېلىشچە، ئىقتىساتقا دائىر دوكلاتنى ئۆلكىلىك بانكىسىنىڭ باشلىغى شۇ لىيەن بەرگەن، مەدەنىي-مائارىپقا دائىر دوكلاتنى مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى جاڭ شىن بەرگەن ئىدى.

دوكلاتلار بېرىلگەندىن كېيىن، ۋەكىللەر ۋىلايەتلەر بويىچە گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ مۇزاكىرە قىلدى. مۇزاكىرىدىن كېيىن، ۋەكىللەر چوڭ يىغىندا سۆزگە چىقتى ھەم يازما شەكىل بىلەن تەكلىپ قويدى.

گۇرۇپپا مۇزاكىرىسى جەمئىيەت ئۆتمىدى، ۋەكىللەر سىياسى دوكلاتقا باشقىچە پىكىردە بولمىسىمۇ، بىرمۇنچە كىشىلەر بەزى كۆڭكىرىت مەسىلىلىرىنى قويدى. مەسىلەن، مۇسۇلمانلار مەسچىتىلىرىگە بەرگەن سەدىقىنىڭ بىر قىسمىنى ئاجرىتىپ ئۆز مىللىتىنىڭ مەدەنىيىتىنى ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈيۈشمىلىرىغا بېرىش كېرەكمۇ دېگەن مەسىلە؛ ئۆلىمالارنىڭ ھوقۇق دائىرىسى مەسىلىسى؛ ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئەسكىلىكلىرىنى ئەيىپلەش مەسىلىسى؛ موڭغۇل-قازاقلار ئوتتۇرىسىدىكى يايلاق ۋە تېرىلغۇ يەر ماجراسى مەسىلىسى؛ يېغىلىقتىن كېيىن يەرلەرگە ئىگىدارلىق قىلىش ھوقۇقى ياكى يەرلەردىن پايدىلىنىش ھوقۇقىغا دائىر ماجرالار مەسـ

لىسى؛ ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مۇتىۋەرلىرىدىن ھۆكۈمەت خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇلىدىغانلارنىڭ نىسبىتى ۋە ئۇلارنى سايلاش ئۇسۇلى مەسىلىسى؛ يېغىلىق بولغاندىن بۇيان جايلاردا ھەلق قۇرغان مەكتەپلەرنىڭ راسخودى ۋە ئۇلارغا دەرسلىك يەتكۈزۈپ بېرىش مەسىلىسى؛ ھۆكۈمەت جايلاردىكى ئاھالىگە قەرزدار بولۇپ قالغان يەم-خەشەك پۇلىنى تۆلەش مەسىلىسى؛ ئايالىلارنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىجتىمائى ئورنى ۋە يېغىلىق داۋامىدا خارلانغان ئايالالارنى بىر تەرەپ قىلىش مەسىلىسى؛ ياش ئىلغارلار بىلەن فېئودال جاھىل كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت مەسىلىسى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش مەسىلىلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى. سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش مەسىلىسى توغرىسىدىمۇ ئايىرىم ۋەكىللەر سوئال قويدى. بۇ مەسىلەرنىڭ كۆپ قىسمى توغرىسىدا شۇ چاغدا كونكرېت بەلگىلىمە بولمىغاچقا، قۇرۇلتايىنىڭ مۇزاكىرە قىلىپ ھەل قىلىشىغا تاپشۇرۇلدى. قۇرۇلتاي ئايالقىشىتىن ئىلگىرى، خىزمەتچىلەر ۋەكىللەرگە بىرمۇنچە تەشۋىق قىلغان ۋە سۆز بىلەن قايىل قىلىش خىزمەتلىرىنى ئىشلىگەن بولغاچقا، گۈرۈپپا يىغىنىدىن كېيىن ۋەكىللەر سۆزگە چىققاندا، 50 نەچچە ۋەكىل يېڭى ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىدىغانلىغى، ئۇنىڭ ئەترapىغا ئۈيۈشۈپ، ئۇنىڭ سىياسەتلىرىنى ئىجرا قىلىش يولىدا تىرىشىدىغانلىغىنى بىلدۈردى. ۋەكىللەر قويغان 60 نەچچە لايىھە ئالاقدار ئورگانلارنىڭ ئايىرىم-ئايىرىم تەتقىق قىلىپ ھەل قىلىشىغا تاپشۇرۇلدى.

قۇرۇلتاي مەزگىلىدە شېكى شىسەي ھۆكۈمىتى بىر قېتىم ھەربىي پارات ئۆتكۈزۈپ، ئاساسىي قوراللىق كۈچىنى كۆرسەتتى. تەلىم-تەربىيە تۈرىنى، مۇھاپىزەتچىلەر تۈرىنى باشلامچى بولغان قوشۇن سەپ

بولۇپ پاراتتىن ئۆتتى، ئۇلار بىرونېۋىك ماشىنا، تاغ زەمبىرىكى، دالا زەمبىرىكىنى بىللە ئېلىپ ماڭدى؛ ئايرۇپىلانلار ئۇرۇمچىنىڭ ھاۋا بوشلۇغىدا كۆتىرىلدى ھەمدە رەڭلىك قەغەزگە بېسىلغان تەشۋىقات ۋاراقلىرى ۋە شوئارلارنى چاچتى. شېكاگ شەھىرىدە ۋەكىللەرگە ھەمرا بولۇپ مۇنبەردە پارات كۆرگەندىن كېيىن، مەيدانىنى ئاتلىق بىر ئايلىنىپ چىقتى. سوۋېتلىك مېھمانلار، مەسئۇلىيەتچىلەر ۋە مۇتەخەسسىسلەرمۇ پارات كۆردى.

بۇنىڭدىن باشقا، قۇرۇلتاي خىزمەت كۆرسەتكەن ئەمەلدارلارغا ۋە خەلقئارا ئالاقىلار مېدالى تارقاتىتى. مېدال تارقىتىلغانلار ئىچىدە شېكاگ شەھىرى، لى رۇك، خوجا نىياز، مەنچۇكۇجاپ، شەرىپخان، چېن دېلى، جاۋ دېشۇ، جاك شىن، ما شاۋۋۇ، لېۋ بىن، مامۇت، بېكدېبېۋ، تۇرسۇنباباۋ، خۇسەيىن قاتارلىقلار بار ئىدى، مەنمۇ مېدال ئالغانلارنىڭ بىرى ئىدىم. بۇ ئىسىملىكىنى شېكاگ شەھىرىدە ئۆز قېنىنلىرى بىلەن نۇرغۇن قېتىم مۇزاكىرە قىلىپ بېكىتكەن. ئۇ چاغدا شېكاگ شەھىرىنىڭ مەقسىدى مۇشۇ يول بىلەن بۇ كىشىلەرنى يېنىغا تارتىش ھەمدە ئۆز رەھبەرلىكىدىكى كىشىلەرگە ئۇلۇغ تىكلەش ئىدى. لېكىن ئىككى يىلدىن كېيىن، بۇ كىشىلەردىن، لى رۇئىنىڭ نېسىۋىسىگە شۇكۇر قىلغانلىغىنى، مامۇتنىڭ توپىلاڭ كۆتىرىپ چەتكە قېچىپ كەتكەنلىكىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغان ھەممىسى شېكاگ شەھىرىدىن تەرىپىدىن تۇرمىگە تاشلاندى، تۇرمىگە تاشلانغانلاردىن مەنچۇكۇجاپ بىلەن ئىككىمىزلا تىرىك چىققاندىن باشقا، قالغانلارنىڭ ھەممىسى تۇرمىدە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈلدى.

قۇرۇلتاي ئاياقلىشىدىغان چاغدا، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدىغان "شىنجاڭ تاۋام خەلق

برلەشمىسى" قۇرۇش قارار قىلىندى. برلەشمىنىڭ باشلىقلىغىنى سايلاش ئارقىلىق دوستۇم تاھىربەگ ئۇستىگە ئالدى، مۇئاۋىن باشلىقلىقىنى مەنچۇكجاپ ئۇستىگە ئالدى، مەن ھەيئەت بولۇپ سايلاندىم، ئۇزاق ئۆتمەي جېڭ يېجۇن باش كاتىپ قىلىپ تەيىنلەندى. تاھىربەگ كېسەلچان بولغاچقا، ئۇنىڭ ۋەزىپىسىنى مەن ۋاكالىتەن بېجىردىم.

بۇ قۇرۇلتاي، شېڭ شىسەي ئۇچۇن ئېيتقاندا، خېلى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى، ئالتاينىڭ شەرقىي قىسمى ۋە قۇمۇلنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى قازاق ئاقساقاللىرى ھۆكۈمەتكە دۇشمەنلىك بىلەن قارىغانلىقتىن ۋەكىل ئەۋەتمىدى، قالغان ۋىلايەتلەر، ناھىيىلەر (خوتەن ۋىلايىتى بۇنىڭغا كىرمەيدۇ) ئۇرۇمچىگە ۋەكىل ئەۋەتتى، ئۇلار ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ۋە باشقا ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا ئاز سانلىق مىللەت خادىملىرى خىزمەت قىلىشۇاتقانلىغىنى، ئۇلارنىڭ خىزمەت روھى ۋە خەلققە تۇتقان پوزىتسىيىسى ھەقىقەتەن ياڭ زېڭشىن، جېن شۇرېن دەۋرىدىكىگە ئوخشىمايدىغانلىغىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھۆكۈمەتنىڭ فېئودال يۇقۇرى قاتلامنىڭ ۋە سودىگەرلەرنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش سىياسىتىنىڭ ئېلان قىلىنىشى، ھۆكۈمەتنىڭ ھەربىي كۈچىنى پارات قىلىشى كۆپ سانلىق ۋەكىللەردىكى گۇمان ۋە ئەندىشىنى يوقاتتى ياكى ئازايتتى ھەمدە ئۇلارغا ھۆكۈمەتنىڭ كۈچىنى تونۇتتى.

شېڭ شىسەي شۇ چاغدا ئۆزىنى تازا نىقاپلىغان ئىدى، ئۇنىڭ كىشىلەرگە قىلغان مۇئامىلىسى 1937 ـ يىلدىن كېيىنكىدەك قاتتىق ئەمەس ئىدى. ئۇ ئايرىم مەشھۇر ئەرباپلار بىلەن ئايرىم سۆھبەتلەشىپ، ئابروينى ئۆستۇردى. كۆپ سانلىق كىشىلەر ئۇنى شىنجاڭ

ئۇچۇن تېخىمۇ ئوبدان تۆھپە قوشىدۇ، دەپ قاراپ، ئۇنىڭغا ئىشەنچ باغلىدى. شۇڭلاشقا «شىنجاڭ ئىككىنچى نۆۋەتلىك ئاۋام خەلق قۇرۇلتېيىنىڭ پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئاۋام خەلقىغە مۇراجىئەتنامىسى»دە① مۇنداق دەپ يېزىلدى: "بارلىق كۆچمەنلەرنى مەركەزلەشتۈرۈپ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئاۋام خەلقىنىڭ نىجات يۇلتۇزى شېئىڭ دۇبەننى ۋە يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ يولباشچىلىرى رەئىس لى رۇئىڭ ھەم مۇئاۋىن رەئىس خوجا نىيازنى ھمايە قىلىمىز، چۈنكى ئۇلار بىزنى قاراڭغۇ زۇلمەتتىن يورۇق، داغدام يولغا يېتەكلىيەلەيدۇ، بولۇپمۇ پەقەت ئۇلارنىڭ رەھبەرلىگىدىلا، تېچ قۇرۇلۇشتىن ئىبارەت يېڭى ۋەزىپىنى ئورۇنلىغىلى بولىدۇ." بۇ «ئاۋام خەلقىغە مۇراجىئەتنامە»دە يەنە خۇسۇسى مال-مۇلۇكنى ۋە فېئودال يۇقۇرى قاتلامنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش تەكتلىنىپ مۇنداق دەپ كۆرسىتىلدى: "شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇش پىلانى ھەممە مىللەت باي-باراۋەر بولۇش، دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى بولۇش، ۋاڭ-گۇڭلارنىڭ، دىندارلارنىڭ ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش ئاساسىغا، خەلقنىڭ خۇسۇسى مال-مۇلكىنى، ئەركىن سودىنى قوغداش، شۇنىڭدەك شەخسلەرنىڭ مەبلەغ سېلىشىنى، ئۆلكمىزنىڭ يېزا ئىگىلىگى، سودا-سانائىتىنى ۋە باشقىلارنى راۋاجلاندۇرۇش ئاساسىغا قۇرۇلغان." ئۇنىڭدا يەنە ئېنىق قىلىپ مۇنداق دەپ كۆرسىتىلدى: "يېڭى ھۆكۈمەت ھەر مىللەتتىن بولغان مۇنەۋۋەر كىشىلەرنى ئۆزلۈكسىز

---

① بۇ ماتېرىيالنىڭ خەنزۇچە بىر نۇسخىسى مەندە بار، بۇ ماتېرىيال كونا 5 - خەت بىلەن مەتبەدە بېسىلغان. ئەينى چاغدا قۇرۇلتايدا ھەر مىللەت تىلىدا ئوقۇلۇپ ماقۇللانغان.

ئىشقا قويىدۇ، قابىلىيىتى بارلا كىشى ھۆكۈمەتنىڭ ئىشەنچىگە ئىگە بولۇپ، ۋالى، گارنىزون سىلىگى، نازىر، ھاكىم ۋە باشقا ئەمەلدار-لىقلا تەيىنلىنىدۇ." بۇ ئارقىلىق ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ھۆكۈمەتكە بولغان ئىشەنچى كۈچەيتىلدى. «ئاۋام خەلقىگە مۇراجىئەتنامە»نىڭ ئاخىرىدا، شېڭ شىسەي "پۈتۈن شىنجاڭنىڭ نىجات يۇلتۇزى، ئاۋام خەلقىنى ئازات قىلغۇچى" دەيىلدى.

ۋەكىللەرمۇ ئۆز ۋىلايەت، ناھىيىلىرىگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن، ھەر مىللەت خەلقىغە تەشۋىق قىلىپ، مىللى ئىتتىپاقلىقنى ئۆز جېنىمىزنى ئاسرىغاندەك ئاسرايمىز؛ تېخىمۇ سەممى ئىتتىپاق بولۇپ، تېچلىقنى ئالغا سۈرۈپ، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرىمىز؛ ئىلگىرىكى قانلىق ئازاپنى ئەستىن چىقارماي، قېرىنداشلارچە مۇناسىۋەت ئورنىتىمىز، دەپ ۋەدە بېرىشتى.

نۇرغۇن ۋەكىللەر ئۆز ۋىلايەت، ناھىيىلىرىگە قايتقاندىن كېيىن، ھەقىقەتەن تەشۋىقات خىزمەتلىرىنى ئىشلىدى، مەسىلەن، قەشقەردە يۇقۇرى ئابرويى بولغان ئابدۇغوپۇردامۇللام (ئۇمۇ قۇرۇلتايدا ئالتۇن مېدال ئالغان) قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنى زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلغان ھەم ئىجابى ئۇنۇم ھاسىل قىلغان ئىدى. شۇڭا شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە يوشۇرۇن قارشى تۇرۇۋاتقان 6-شىنىڭ شىجاڭى ماموت تەرىپىدىن ئادەم ئەۋەتىپ ئۆلتۈرۈلدى.

بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايدىن كېيىن، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتى مۇستەھكەملىنىش دەۋرىگە قەدەم قويىدى. شۇ چاغلاردا مەن دائىم شېڭ شىسەينى ئۇچرىتىپ تۇراتتىم، ئۇ ھەقىقەتەن كۆرەڭلەپ كەتكەن ئىدى.

قۇرۇلتاي مەزگىلىدىكى بىرقانچە ئىش

بىرىنچى ئىش ــ مىللەتلەرنىڭ نامىنى بېكىتىلىشى.

ئىلگىرى ئۇيغۇرلارنىڭ نامى خەنزۇچىدا "چەنخۇي" ياكى "چەنتۇ" دەپ يېزىلاتتى. بۇ نام چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن داۋاملىشىپ كەلگەن ئىدى. شۇڭا شىمالىي ھۆكۈمەتى ھەممە مىللەت باشلىقلىرىنىڭ ئوتتۇرىغا قويغانلىقىدىن كېيىن، خەنزۇلار ئارىسىدىكى تەرەققىپەرۋەر زاتلار ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز نامى بويىچە "儿瓦畏"، "维吾尔"، "威吾儿" دېگەنگە ئوخشاش خەتلەر بىلەن يېزىپ كەلگەن. قۇرۇلتاي ئېچىلىشتىن بىرئاز بۇرۇن، مەن يۇ ۋېنبىن بىلەن سۆزلىشىپ، "维吾尔" دەپ يازايلى دېيىشكەن ئىدۇق. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ يىغىنىغا بېئۇنۇپ ماقۇللاتقاندىن كېيىن، ئۇ ئۇيغۇرلار نامىنىڭ رەسمىي يازما شەكلى قىلىنغان ئىدى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ئۇ بارا-بارا كەڭ قوللىنىلدى.

قىرغىز مىللىتى شۇ يىللاردا رەسمىي خەنزۇچە ھۆكۈمەت ھۆججەتلىرىدە ئادەتتە "布鲁特" دەپ يېزىلاتتى، بۇمۇ چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن داۋاملىشىپ كەلگەن ئىدى، خەنزۇلار ئېغىز تىلىدا "خېيخېيزى" دەپ ئاتايتتى. قۇرۇلتاي ئېچىلىشتىن بۇرۇن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت "柯尔克孜" دەپ يېزىشنى بەلگىلىدى. تاتارلارنى شۇ چاغلاردا ئادەتتىكى خەنزۇلار "鞑靼依" دەپ ئاتايتتى، بۇنىمۇ "塔塔尔" دەپ يېزىش بەلگىلەندى. "塔吉克" (تاجىك)، "塔兰其" (تارانچى) دېگەن بۇ ئىككى مىللەتنىڭ نامىمۇ قۇرۇلتاي مەزگىلىدە بېكىتىلدى. ئەسلىيەتتە "تارانچى" ئەسلىدە ئۇيغۇرلار بولۇپ،

چيەنلۇك زامانىسىدە جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئىلىغا كۆچۈرۈلگەن خەلق ئىدى. "تارانچى" دىگەن سۆز ئۇيغۇرچىدە "بۇغداي تېرىغۇچى" دىگەن مەنىدە بولۇپ، مىللەتىمىزنىڭ نامى ئەمەس ئىدى. بىراق بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايدىن كېيىن، شىنجاڭدا 14 مىللەت بار دەپ بېكىتىلىپ، "تارانچى" خاتا ھالدا بىر مىللەت قىلىپ قويۇلدى، بۇ نام نۇرغۇن يىللار قوللىنىلىپ، ئازاتلىقتىن كېيىنلا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

خەنزۇلارنى نۇرغۇن ئاز سانلىق مىللەتلەر خىتاي دەپ ئاتايتتى، قۇرۇلتاي داۋامىدا جۇڭگو خىتاي دەپ تەرجىمە قىلىندى. نۇرغۇن كىشىلەر بۇنداق تەرجىمە قىلىش مۇڭاپىق ئەمەس دىگەن پىكىرنى بەرگەندىن كېيىن، جۇڭگو ئاھاڭ بويىچە تەرجىمە قىلىنىدىغان بولدى. لېكىن ئايرىم كىشىلەر ئۇنى "ئوتتۇرا دۆلەت" دەپمۇ تەرجىمە قىلغان ئىدى. 1938 ـ يىلىغا كەلگەندە ئاھاڭى بويىچە "جۇڭگو" دەپ ئېلىنىدىغان بولدى. لېكىن خەنزۇلار يەنىلا "خىتاي" دەپ تەرجىمە قىلىندى، "خەنزۇ" دىگەن ئاھاڭ تەرجىمىسى ئازاتلىقتىن كېيىنلا قوللىنىلدى.

ئىككىنچى ئىش، شېڭ شىسەي قۇرۇلتاي داۋامىدا «ھۆكۈمەتنىڭ نۆۋەتتىكى مۇھىم ۋەزىپىلىرى» دىگەن كىتابچىنى يازدى، بۇ كىتابچە 8 بابقا بۆلۈنگەن، ئۇنى شېڭ شىسەينىڭ قۇرۇلتايدا بەرگەن "سىياسى دوكلادى"نىڭ كېڭەيتىلگەن نۇسخىسى دىيىشكە بولاتتى. بۇ كىتابچىدە ئۇرۇشقا قارشى تۇرۇش، تېچلىقنى قوغداش، ئەتىيازلىق تېرىلغۇنى كېڭەيتىش، قاتناشنى راۋاجلاندۇرۇش، شىنجاڭنىڭ مەڭگۈ جۇڭگو زېمىنى بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش، جاھانگىرلىككە ۋە فاشىزمغا قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مەڭگۈ دوستانە

ئۆتۈش، قاندىق قىلغاندا جۇڭگونى قۇتقۇزغىلى بولىدىغانلىغى مەسـ
ىلىسى ناھايىتى تەپسىلى بايان قىلىنغان. بۇ كىتابچە شېئ شىسەينىڭ
شىنجاڭدا يازغان بىرىنچى "ئەسىرى" ھىساپلىنىدۇ، بۇ كىتابچىنىڭ
خەنزۇچە نۇسخىسى مىخ مەتبەدە 1935 ـ يىل 5 ـ ئايدا بېسىلدى،
ئۇزاق ئۆتمەي شېئ شىسەي ئۇنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلدۇرۇپ
ماڭا تاپشۇردى، ئۇيغۇرچىسى 1936 ـ يىلى مىخ مەتبەدە بېسىلدى،
شۇ ئۇيغۇرچە نۇسخىسىدىن ئىككىنى ساقلاپ كېلىۋاتىمەن.

بۇ كىتابچىنىڭ مۇقاۋىسى (ئۇيغۇرچە نۇسخىسىنىڭ ئىچكى
بىرىنچى بېتى)غا 6 بۇرجەكلىك يۇلتۇز سىزىلغان بولۇپ، ھەر بىر
يۇلتۇزغا بىر سىياسەت يېزىلغان، قوشۇپ ئوقۇسا، جاھانگىرلىكە
قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش، مىللەتلەر باراۋەر
بولۇش، دىيانەتلىك بولۇش، تېچلىقنى ساقلاش، قۇرۇلۇش ئىلىپ
بېرىش دېگەندىن ئىبارەت، بۇ ئاتالمىش "6 چوڭ سىياسەت" ئىدى.
"6 چوڭ سىياسەت" ئىككىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتايدا رەسمىي ئوتتۇـ
رىغا قويۇلمىغان، يەنىن تۇغقىچ ئانچە ئۇزاق ئۆتمەي شېئ شىسەي
ھۆكۈمىتىنىڭ ئاساسىي سىياسىي پىروگراممىسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا
قويۇلغان ئىدى. بۇ سىياسى پىروگراممىنى بىرمۇنچە كىشىلەرنى
ھەتتا ئىچكى ئۇلكىلەردىكى تەرەققىپەرۋەر زاتلارنىمۇ قايمۇقتۇدى.
شېئ شىسەي ئۆزىنىڭ مۇستەبىت سىياسىتىنى مۇشۇ پىروگرامما
ئارقىلىق نقابلاپ، شىنجاڭدا ئون نەچچە يىل زوراۋانلىق قىلدى.

بۇنىڭدىن باشقا، قۇرۇلتاي داۋامىدا يەنە «شېئ دۇبەننىڭ نۇتۇق
لىرى» دېگەن تېمىدا ئىككى كىتابچە چىقىرىلدى، بۇنىڭغا ئۇنىڭ
ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىنكى نۇتۇقلىرىنىڭ كۆپچىلىگى
كىرگۈزۈلدى. بۇ كىتابنىڭ تىراژى كۆپ بولمىغاچقا، كەڭ تارقال ـ

مىدى، ئېيتىلىشلارغا قارىغاندا، بۇ كىتابقا كىرگۈزۈلگەن بەزى نۇتۇق-لىرى ئۇنىڭ كېيىنكى سۆز-ھەرىكىتىگە زىت بولغاچقا. ئۇ قايتا بېسىشنى چەكلىگەن، بەلكى بۇرۇن تارقىتىۋېتىلگەنلىرىنى بىر ئىلاج قىلىپ يېغىۋالغان.

ئۇچىنچى ئىش، قۇرۇلتاي داۋامىدا، شېڭ شىسەي قۇرۇلتاي نامىدىن نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە، ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ ھۆكۈمەت دائىرىد-لىرىگە ھەم ھەربىيسى چوڭ گىزىتخانىلارغا پىتنە-پاساتچا رەددىيە دىگەن ئومۇمى تېلېگراممىنى بەردى. تېلېگرامما خېلى ئۇزۇن بولۇپ، ئۇنىڭدا شىنجاڭنىڭ رىيال ئەھۋالى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ تەد-بىرلىرى ئارقىلىق شىنجاڭنىڭ جۇڭگودىن ئايرىلىپ كەتمەگەنلىگى، بەلكى مەركەزنىڭ سىياسىتىنىڭ يېتەكچىلىگىدە، ئۆلكىنى مۇستەھ-كەملەش-گۈللەندۇرۇش ئىشلىرىنىڭ ئىشلىنىۋاتقانلىغى، ئۇنىڭ مەركىزىي سىياسىتى شىنجاڭنىڭ مەڭگۈ جۇڭگو زىمنى بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئىكەنلىگى چۈشەندۇرۇلدى. نەنجىڭ ھۆكۈمىتى بۇ تېلېگراممىغا جاۋاپ قايتۇرمىدى. باشقا ئۆلكىلەر، مەسىلەن، سۇيۈەن، گۈاڭشى، گۈاڭدۇڭ قاتارلىق ئۆلكىلەرنىڭ ھۆكۈمەت دائىرلىرى بىرنەچچە جۈملە تەكەللۇپ سۆز بىلەن جاۋاپ قايتۇردى.

باركۆل چارۋىچىلىق رايونىدىكى ۋاقىتلىق بازار

ئالتاينىڭ شەرقىي قىسمى بىلەن قۇمۇلنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى قازاق ئاقسۇاللىرىنىڭ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە دۇشمەنلىك بىلەن

قارىغانلىقتىن، ئىككىنچى نۆۋەتلىك ئاۋام خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتناشمىغانلىقىنى يۇقۇرىدا بايان قىلىپ ئۆتكەن ئىدىم. شۇڭا قۇرۇلتاي تۈگىگەندىن كېيىن، شېڭ شىسەي مېنى بارىكۆلگە يەنە بىر قېتىم ئەۋەتتى.

قۇمۇل، بارىكۆللەرنىڭ ئەھۋالى

بارىكۆل ــ شىنجاڭنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى مۇھىم بازار، ناھىيە شەھىرى بارىكۆل كۆلىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا جايلاشقان، بۇ جاي قۇمۇل مەمۇرى رايونىغا قارايتىتى، يەر تۈزۈلۈشى جەھەتتە ئىگىز-لىككە جايلاشقان، ھاۋاسى سوغاق، ئوت-چۆپلىرى بولۇق، تۈپرىغىمۇ تېرىقچىلىق قىلىشقا باپ كېلىدىغان بۇ يەر مىڭ ۋە چىڭ سۇلالىلىرى-دىن بۇيان، شىنجاڭ بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەر ئوتتۇرىسىدا بولىدىغان قاتناش ئىشلىرىدىكى مۇھىم بازار ۋە ھەربىي بازا بولۇپ كەلگەن ئىدى.

بارىكۆلنىڭ شىمالىي قىسمى ئالتاي مەمۇرى رايونى بىلەن چېگرا-داش بولۇپ، ئالتاي رايونىدىكى قازاقلار ئۇزۇن يىللاردىن بېرى مۇشۇ يەرلەردە مال-چارۋىلىرىنى بېقىپ كەلگەن. 1935-يىلىغا كەلگەندە قازاق كىگىز ئۆيلىرى 4 مىڭ 600 دىن ئېشىپ كەتكەن، بۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى كەرەي قەبىلىسىدىكىلەر، پەقەت 300 ئۆيلۈكتىن كۆپرەكلا نايمان قەبىلىسىدىكىلەر ئىدى. ئەگەر ھەر بىر كىگىز ئۆيىدە ئوتتۇرا ھېساپ بىلەن 4 تىن ئادەم بار دەيدىغان بولساق، بارىكۆل چېگرىسىدىكى قازاقلارنىڭ نوپۇسى تەخمىنەن 20 مىڭدىن ئاشاتتى. سۇلتان شەرىپ تەيجى، سابىربای زالىڭ، ساقابای، ئىلياسخان، قاپار ۋە نۇرغالى قاتارلىقلار ئۇلارنىڭ ئاقساقاللىرى ئىدى.

سۇلتان شەرىپ قاتارلىقلار 1931 - يىلدىكى قۇمۇل قوزغىلىڭغا قاتناشقان. شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇلار يېڭى ھۆكۈمەتكە ئىزچىل تۇرده گۇمان بىلەن قارىدى ۋە دۇشمەنلىك پوزىتسىيىسى تۇتۇپ كەلدى. بۇنىڭ سەۋەبى، بىر تەرەپتىن، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تەجرىبىلىرىدىن، خەنزۇلار باشچىلىغىدىكى ھۆكۈمەتكە ھامان ئىشەنگىلى بولمايدۇ دەپ خۇلاسە چىقارغان ئىدى، يەنە بىر تەرەپتىن، يولۋاس قۇمۇلدا تەتۇر تەشۋىقات يۈرگۈزگەن ئىدى.

يولۋاس ما جۇڭيىڭ ئىككىنچى قېتىم شىنجاڭغا چىققاندىن تارتىپ ئىزچىل تۇرده ما جۇڭيىڭنىڭ ئارقىسىدىن چېپىپ يۈرگەن، 1934 - يىلى ما جۇڭيىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا قاچقانىدا، ئۇ ئۆزىنىڭ ئادەملىرىنى باشلاپ قۇمۇلغا قايتىپ، ئۇ يەرنىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋېلىپ، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنى ھمايە قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈرۈپ تېلېگىراما ئەۋەتكەن ئىدى. شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى ئۇنىڭغا جاۋاپ تېلېگىراما ئەۋەتىپ ئىلهام بەردى ھەمدە ئۇنىڭغا قۇمۇلدا قالغان ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىۋېتىشنى تاپشۇردى.

جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەربىي ئىشلار 1934 - يىلى يازدا ئاياقلاشتى، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى يولۋاسنى بىرقانچە قېتىم ئۆلكىگە تەكلىپ قىلدى، ئۇ ئىككىلىنىپ بېرىشقا پېتىنالمىدى. شېڭ شىسەي يولۋاسنىڭ قۇمۇلدا ئىش تېرىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ، شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدىن كېلىپ چىقىقان كوماندىر شۇ يۇشىڭنى قۇمۇل گارنىزونىنىڭ سىلىگى، يولۋاسنى قۇمۇل ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى قىلىپ تەينىلەپ، يولۋاسنى ھەربى ھوقۇقنى تاپشۇرۇشقا قىستىدى.

بۇ چاغدا ئۆلكە مەركىزى ئەۋەتكەن ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىش ھەيئىتىنىڭ ئەزالىرى قۇمۇلدا خىزمەت ئىشلەۋاتاتتى. يولۋاس

قۇرۇق ئۆستەڭگە مىراپ بولىدىغان ھاكىم بولۇشنى خالىماي، ئۆزگەر-
تىپ تەشكىل قىلىش ھەيئىتىنىڭ ئەزالىرىنى نەزەربەنت ئاستىغا
ئالدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە خەنزۇ لو يىپۇ قاتارلىق ئادەملەردىن باشقا،
سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەربى مەسلىھەتچىلىرىمۇ بار ئىدى. يولۋاس
شېكى شىسەي ھۆكۈمىتى ئۇستىدىن نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە مەلۇمات
بېرىدىغانلىغى ھەمدە بۇ بىرنەچچە چەتئەللىكنى نەنجىڭغا ئەۋەتىپ
بېرىپ، شېكى شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن تىل
بىرىكتۈرۈپ، ۋەتەننى ساتماقچى بولۇۋاتقانلىغى توغرىسىدا ئەرز
قىلىدىغانلىغىنى داۋراڭ قىلدى. شېكى شىسەي ۋەقەنىڭ كېڭىيىپ
كېتىشى، سوۋېت ئىتتىپاقى ھەربى مەسلىھەتچىلىرىنىڭ ھاياتىغا خەۋپ
يېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئالدىنقى بۈيرۇغىنى ئەمەلدىن قالدۇر-
دى، ئەسكەرلىرىنى باشلاپ لياۋدۇڭگە كىرگەن شۇ يۇشكىنى قايتۇرۇپ
كېلىپ، يولۋاسنى قۇمۇل گارنىزونىنىڭ سىلىكى قىلىپ تەينىلىدى،
ئۇنىڭ قوشۇنىنى رەتكە سالمايدىغان بولدى ھەمدە ئۇنىڭ يېقىن
ئادىمىنى قۇمۇل ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى قىلىپ تەينىلىدى.

يولۋاس ئۆزىنىڭ بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى شېكى شىسەي
ھۆكۈمىتىگە يەم بولۇپ كېتىدىغانلىغىدىن ئەنسىرەپ، نەنجىڭ ھۆكۈ-
مىتى بىلەن، گەنسۇ، چىڭخەيلەردىكى ما پەمىلىڭ مىلىتارىستلار بىلەن
ئالاقە باغلىدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قۇمۇل ۋە بارىكۆل تەۋە-
سىدە، شېكى شىسەي ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بويسۇنۇپ،
شىنجاڭنى قىزىللاشتۇرماقچى بولۇۋاتىدۇ، دەپ پىتنە-ئۇغۇا تارقاتتى.

شېكى شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ شۇ چاغدا، يولۋاسقا قاتىتىق ۋاستە
قوللىنىشى بىلەپ ئىدى، ئەمما بارىكۆلدىكى قازاق خەلقىنى قولغا
كەلتۈرۈش زۆرۈر ئىدى. ئەگەر بۇ يەردىكى نەچچە ئون مىڭ قازاق

خەلقى چاتاق چىقىرىدىغان ياكى گەنسۇغا قېچىپ كېتىدىغان بولسا، شىنجاڭنىڭ شەرقىي قىسمىنىڭ خاتىرجەملىگىگە تەسىر يېتەتتى. شېڭ شىسەي بىر قېتىمقى سۆزىدە: شىنجاڭنىڭ دۇشمىنى شەرق ۋە جەنۇپ تەرەپتە، جەنۇپ تەرەپتىكى دۇشمەنلەردىن چېگرا سىرتىدىكىلەر (ئەنگلىيە)نى ئىگىز ۋە تىك تاغلار توساپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭدىن مۇداپىئە كۆرۈش ئاسان؛ چېگرا ئىچىدىكىلەر (ماخۇسەن بىلەن مامۇت)نى سوۋېت ئىتتىپاقى تىزگىنلەپ تۇرغاچقا، ئۇلار قارامۇقلا قىلالمايدۇ، يېقىن ئارىدا چاتاق چىقىرالمايدۇ؛ شەرق تەرەپتىكى دۇشمەنلەر (گومىنداڭ) قۇمۇلغا يىلتىز تارتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ھۇجۇم قىلىشقا پۇرسەت كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ، بۇ جەھەتتە، مۇداپىئەنى كۈچەيتىپ، مەسىلىنى مۇمكىن قەدەر تېز ھەل قىلىش زۆرۈر، دېگەن ئىدى. ئۇ يولۇاسىنىڭ گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋالغانلىغى توغرىسىدا، ھەقسىزەتەن، بەزى ئەمەلىي پاكىتلارنى ئىگەللىگەن ئىدى، چۈنكى 1934 ـ يىل قىشتا، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى قۇمۇلدا سىياسى تەپتىش ئورگىنى ـــ ئامانلىقنى ساقلاش شۆبە ئىدارىسى تەسىس قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ يەنە سىياسى تەجرىبىگە باي، يەنە كېلىپ قابىلىيەتلىك بولغان سابىق جەمماراھىيىسىنىڭ ھاكىمى لیۇ يىڭلىننى قۇمۇلنىڭ ۋالىسى قىلىپ تەيىنلىدى، لیۇ يىڭلىن شېڭ شىسەيگە قۇمۇلنىڭ يەرلىك ئەھۋالىغا دائىر بىرمۇنچە ئاخباراتلارنى توپلاپ بەردى.

چارۋىچىلىق رايونىدا ۋاقىتلىق بازار ئېچىش

شېڭ شىسەي مېنىڭ ئىلگىرى ئالتايغا بېرىپ ئىشلىگەن بىر مەز-

گىللىك خىزمىتىمدىن بەك رازى بولغانلىقتىن، بارىكۆلدىكى قازاق-لارنىڭ ئاقساقاللىرىنى قولغا كەلتۈرۈش ۋەزىپىسىنى ماڭا تاپ-شۇردى، مەن ئۇ چاغلاردا، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنى چىن قەلبىمدىن ھىمايە قىلاتتىم، شۇڭا تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىنى خوشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدىم.

1935 - يىل 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى بىلەن، بارىكۆلدە قانداق خىزمەت ئىشلەش مەسلىسىنى مۇزاكىرە قىلىش ئۈچۈن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت، مالىيە نازارىتى، ئۆلكىلىك بانكا، سودىگەرلەر جەمئىيتى، ئاۋام خەلق بىرلەشمىسىدە-كىلەر ۋە بەزى سودىگەرلەرنى چاقىرىپ، يۇشىن يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىدە مەجلىس ئاچتۇق. مەن مۇنداق پىكىرنى قوي-دۇم: بارىكۆلدىكى قازاقلارنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولساق، ئىشنى ئەڭ ئاۋال ئۇلارنىڭ تۇرمۇش جەھەتتىكى مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىپ بېرىشتىن باشلىشىمىز كېرەك؛ شىنجاڭدا بىرنەچچە يىل يېغە-لىق بولغانلىغى ئۈچۈن، سودىگەرلەر چەت - ياقا رايونلارغا خەۋپلىك دەپ بارمىغانلىقتىن، بارىكۆل ئەتراپىدىكى كۆچمەن چارۋىچىلارغا كېرەكلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىنىڭ مەنبەسى ئۇزۇلۇپ قالدى، ئۇلار-نىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىنى سىرتقا ئېلىپ چىقىپ سېتىشىمۇ تەس بولۇپ قالدى؛ ئەگەر بىز يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ نامىدا بىر سودا كارۇشىنى تەشكىللەپ، ئۇ يەرگە مال ئېپىبېرىپ، ئۇلارنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىغا ئالماشتۇرساق ھەمدە مۇشۇ پۇرسەتتىن پاي-دىلىنىپ، ئۇلارغا ھۆكۈمەتنىڭ سىياستىنى تەشۋىق قىلىپ، ئاقساقال-لارنىڭ روھىي ئەھۋالىنى ئېگەللەپ، ئۇلارنى سۆز بىلەن قايىل قىلدىغان بولساق، مەلۇم ئۇنۇم ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ. ئۇنداق

قىلماي، يالغۇز بىرنەچچە ئىناۋەتلىك زاتلارلا بىرىپ تەشۇىق قىلىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا ئاقساقاللار ئۆزلىرىنى قاچۇرۇپ، قارىسىنى كۆرسەتمەيدۇ، ئاقساقاللارنى تېپىپ، بىر-ئىككى كۈن سۆزلەشكەن بىلەنمۇ، ئەملىي مەسىلىنى ھەل قىلغىلى بولمايدۇ.

مەجلىس قاتناشچىلىرى مېنىڭ پىكرىمگە قوشۇلدى، شۇنىڭ بىلەن 13 ئەزادىن تەركىپ تاپقان بىر ۋاقتىلىق بازار باش ھەيئىتى قۇرۇلۇش، ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا بارىكۆل، مورى قاتارلىق يەرلەردە شۆبە ھەيئەت قۇرۇلۇش بەلگىلەندى ھەمدە باج نىسبىتىنى تۆۋەنلىتىش، مەبلەغ ۋە ماللارنى يۆتكەش چارىلىرى ماقۇللاندى. بۇ بەلگىلىمە-لەرنى كېيىن ئۆزلىكىلىك ھۆكۈمەت ماقۇللىدى.

بىز 9-ئاينىڭ 15-كۈنى مورىدا، 10-ئاينىڭ 1-كۈنى بارە-كۆلدە ۋاقتىلىق بازار ئېچىشنى بەلگىلىدۇق. مەن 9-ئاينىڭ 5-كۈنى سودىگەرلەر جەمىيىتىنىڭ باشلىغى جۇ خەيدۇڭ، قازاق مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇدىرى سىيت غازى، سودىگەر تۆمۈر-غالى (دېڭې فېرمىسىنىڭ مۇدىرى) بىلەن بىرلىكتە مورىغا باردىم، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقتتا، ئۆلكە مەركىزىدىكى سودىگەرلەرگە مورى، بارىكۆللەرگە مال ئېلىپ بېرىپ سودا قىلسا، ماللاردىن ئېلىنىدىغان باجنىڭ نىسبىتى 5 پىرسەنتتىن 3 پىرسەنتكە چۈشۈرۈلىدۇ، دەپ چاقىرىق قىلدۇق. مەن يولغا چىقىشتىن ئاۋال شېڭ دۇبەن بىلەن كۆرۈشتۇم، ئۇ، يەرلىك مەسئۇلاتلار شىركىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى لو دىڭنى ئالتايغا ئەۋەتىشنى بەلگىلەنلىگىنى ھەمدە بىزنىڭ خىزمە-تىمىزگە ياردەم قىلىشنى تاپىلاپ، بارىكۆل، مورى ۋە گۈچۈڭ قاتار-لىق يەرلەردىكى ھەربىي-مەمۇرى باشلىقلارغا تېلېگراما يوللىغانلە-ىنى ئېيتتى ۋە ئالتايىنىڭ شەرقىي قىسمى ھەم قۇمۇل رايونىدىكى

قازاقلارنىڭ قايسى تەرەپكە مايىللىغى شىنجاڭنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتىنىڭ تېچ بولۇش-بولماسلىغىغا مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىگىنى، خىزمەتنى چوقۇم ياخشى ئىشلىشىمىز كېرەكلىگىنى تاپىلىدى.

بىز 9-ئاينىڭ 6-كۈنى گۈچۈڭغا يېتىپ بېرىپ، ئەتىسلا موريغا كەلدۇق. بۇ يەردە تەخمىنەن 5 مىڭ قازاق كۆچمەن چارۋىچى، 35 مىڭ تۈياق قوي، 12 مىڭ كالا، 2 مىڭ 500 ئات، 850 تۆگە بار ئىكەن. موري ناھىيىسىنىڭ بازىرىدا، يېرىمى خەنزۇ، يېرىمى ئۇيغۇر بولۇپ، 300 دىن كۆپرەك ئاھالە بار ئىكەن. ناھىيە بويىچە ئېچىلغان بوز يەر 700 خۇدىن ئارتۇق (شىنجاڭدا ئۆتمۈشتە يەرنىڭ كۆلىمىنى ئاشلىق ئۆلچەيدىغان ئەسۋاپ بىلەن ھىسابلايدىغان ئادەت بار ئىدى. بىر خۇ يەر بىر خۇ ئۇرۇق چېچىلىدىغان يەر كۆلىمىدۇر، ئۇ تەخمىنەن 100 مو يەرگە تەڭ) بولۇپ، دېخانلارنىڭ كۆپچىلىگى خەنزۇلار، ئاز ساندىكىلىرى ئۇيغۇرلار ئىكەن. ناھىيىدە بىرمۇ مەكتەپ يوق ئىكەن، خەلقنىڭ تۇرمۇشى خاتىرجەم ئىكەن. ناھىيىدىكى ياڭ شەنجاڭ، مۇئاۋىن ھاكىم نىياز ۋە موريدا تۇرۇشلۇق قوشۇننىڭ جاۋ پەملىلىك لىيەنجاڭى بىلەن مەسلىھەتلىشىش نەتىجىسىدە 9 ئادەمدىن تەركىپ تاپقان موري ۋاقتىلىق بازار ھەيئىتى قۇردۇق. شۇ كۈنىلا گۈچۈڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، گۈچۈڭ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ۋاڭ باۋچىيەن (جاۋ شى)، گۈچۈڭدا تۇرۇشلۇق قوشۇننىڭ تۆەنجاڭى نيۇ جىنخەن، سودىگەرلەر جەمئىيىتىنىڭ ۋۇ پەملىلىك باشلىغى قاتارلىق ئادەملەرنى يەرلىك مەسئۇلاتلار شۆبە شىركىتىگە تەكلىپ قىلىپ كېلىپ، موريدىكى ۋاقتىلىق بازارغا يارەملىشىش خىزمىتى ھەيئىتىنى تەشكىل قىلدۇق.

شۇ چاغدا گۈچۈڭ، موري ئەتراپىدىكى قازاقلار ئىچىدىكى تەسىر

كۆچمگه ئىگه ئاقساقال جاندارال هاجى موربغا قېچىپ ببرىۋالغان ئىكەن، ئۇنى مەن نەسىھەت بىلەن گۆچۈكغا قايتۇرۇپ كەلگەندىن كېيىن، ۋاڭ شەنجاڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۇنى گۆچۈڭ ئاۋام خەلق برلەشمىسىنڭ ھەيئەتلىسگە تەكلىپ قىلىشنى بەلگىلەپ خاتىرجەملەندۇردۇم.

مەن دەسلەپكى خىزمەتلەرنى ئىشلەپ بولغاندىن كېيىن، ئۆلكە-لىك ھۆكۈمەت بىزنى پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە ئۆتكۈزۈلىدىغان بىرىنچى قېتىملىق تەنتەربىيە مۇسابىقىسىغا قاتنىشىشقا چاقىرتقانلىغى ئۈچۈن، 9-ئاينىڭ 8-كۈنى ئۆلكە مەركىزىگە قايتىپ كەلدىم. تەنتەربىيە مۇسابىقىسى 9-ئاينىڭ 9-كۈنى باشلاندى. شېڭ شىسەي ئېچىلىش مۇراسىمىدا سۆز قىلدى، مەنمۇ ئاۋام خەلق برلەشمىسىگە ۋاكالىتەن سۆزلىدىم.

9-ئاينىڭ 13-كۈنى بىز ۋاقتلىق بازار ھەيئىتىنىڭ مەجلىسىنى ئاچتۇق. مەجلىسكە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى لى رۇڭمۇ قاتناشتى، ئۇ بارىكۆللۇك ئىدى، بىزنىڭ خىزمىتىمىزنى چوقۇم قوللايدىغانلىغىنى بىلدۈردى. مەجلىستە جۇ خەيدۇڭ ھەيئەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى بولۇپ سايلاندى. مەجلىستىن كېيىن، شېڭ شىسەي سۆۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سودا ۋەكىلى مكاۋنى، سۆۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭ سودا شىركىتىنىڭ مۇدىرى بارادىخىننى موربدىكى ۋاقتلىق بازارنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلىش ھەققىدە يولىيورۇق بەردى.

9-ئاينىڭ 14-كۈنى جۇ خەيدۇڭ، ئازباي، تۆمۈرغالى ۋە ئابدۇخالىق ئالىلار بىلەن بىللە موربغا باردۇق. ئامىنى يغىشقا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، ئۇرۇمچىدىن بىر تىياتىر ئۆمگىنىمۇ بىللە

ئېلىپ باردۇق. مال باسقان ماشىنىلارنى قوشقاندا 8 قارا ماشىنا بولدى، ماشىنىلارغا مۇناسىۋەتلىك شوئارلار چاپلاندى.

بىز 9-ئاينىڭ 17-كۈنى موسكىۋا بېيجىڭ بارىدىغان ئايروپىلانغا ئولتۇردۇق، كەلگەن ئامېرىكا ئالىملىرى ئىدى. 9-ئاينىڭ 19-كۈنى سائەت 12 بېرىمدا بازارنى ئېچىش مۇراسىمىنى ئۆتكۈزدۇق، مەن ۋە گۇچىۋاڭ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ۋالڭ باۋگەن قاتارلىقلار سۆز قىلدۇق، شۇنىڭدەك كۆچمەن چارۋىچىلارنىڭ ۋەكىللىرىمۇ سۆز قىلدى، يىغىندىن كېيىن ئويۇن قويۇپ بېرىلدى، ئوغلاق تارتىش بولدى، ئامېرىكا روھىي كەيپىياتى ناھايىتى ياخشى بولدى. كۆچمەن چارۋىچىلارنىڭ ئاقساقاللىرى يېڭى ھۆكۈمەتنى ھمايە قىلىپ، پىتنە-ئىغۋالارغا قۇلاق سالمايدىغانلىغىنى بىلدۈردى، بازار سودىسىمۇ ناھايىتى ئوڭۇشلۇق بولدى.

9-ئاينىڭ 21-كۈنى مەن جۇ خەيدۇڭ قاتارلىق كىشىلەر بىلەن بىللە باربكۆلگە باردىم. بىز خەيزىيەندىكى سۇلتان شەرىپ تەيجىنىڭ ئىنىسى چىكەينىڭ ئۆيىدە قوندۇق، ئەتىسى تاڭ سەھەردە باربكۆل شەھىرىگە كىرىپ، شۇ زامات ناھىيىدىكى جاڭ شەنجاڭ، مۇئاۋىن ھاكىم ئۆمەر قاتارلىق كىشىلەر بىلەن خىزمەتىنى قانداق ئىشلەش مەسىلىسىنى مۇزاكىرىلەشتۇق.

ئۇقۇشمىزچە، بۇ يەردىكى كۆچمەن چارۋىچىلار ئۆلكە مەركىزى بىلەن پۈتۈنلەي قارىمۇ-قارشى ھالەتتە ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ نامىمدا يېقىن ئەتراپتىكى قازاق ئاقساقاللىرىغا شەھەرگە كېلىپ مەسلىھەتلىشىش توغرىلىق خەت يازدۇق، خەتتە يەنە بۇ يەردە ۋاقتىلىق بازار ئاچىدىغانلىغىمىزنى ئېيتتۇق ھەمدە بەزى تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى ئەۋەتتۇق.

سۇلتان شەرىپ تەيجى، ئۇكۇردەي نۇرغالىنىڭ ئىنىسى مۇقادىر،

كاۋلەنباي زالىڭلار كەلدى. سۇلتان شەرىپ ئەسكەرلىرىنمۇ بىللە ئېلىپ كەلگەن ئىكەن، بىز ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە ئۇلار بىلەن سۆھبەتلەشىكەندە، ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى ملتىق تۆتۈپ، ئىشىك ئالدىدا تۇردى. بىزنىڭ چۈشەندۈرۈشىمىز ئارقىلىق سۇلتان شەرىپ تەيجى ۋاقتىلىق بازار ئېچىشقا ماقۇل بولدى. بىز ئۇنى ۋاقتىلىق بازار ھەيئىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى قىلدۇق، ئۆمەر ھاكىم ۋاقتىلىق بازار ھەيئىتىنىڭ باشلىغى بولدى، باشقا بىرنەچچە قازاقنى ھەيئەتنىڭ ئەزالىغىغا كۆرسەتتۇق ھەمدە كەلگەن كىشىلەرگە: بىرنەچچە يىل ئۇرۇش بولۇپ، ئاممىنىڭ تۇرمۇشى بەك جاپا-مۇشەققەتتە ئۆتتى، بىز بىلەن بىللە تىياتىر ئۆمىگى كەلگەن ئىدى، ئۇلار بىرنەچچە كۈن ئويۇن قويۇپ، ئاممىنىڭ كۆڭلىنى ئاچىسۇن، دىدۇق. شۇ يەردىلا، 10-ئاينىڭ 10-كۈنى ۋاقتىلىق بازارنى ئېچىشنى بەلگىلىدۇق. تېخىمۇ كۆپ مال ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن، يەنە ئۆلكە مەركىزىگە قايتتۇق.

پىتنە-ئىغۋانىڭ بىتچىت بولۇشى

10-ئاينىڭ 7-كۈنى، بىز ئۆلكە مەركىزىدىن يولغا چىقتۇق، شۇ چاغدا كۈندىلىك خاتىرەمگە مۇنداق دەپ يازغان ئىدىم:

10-ئاينىڭ 8-كۈنى موربغا يېتىپ كەلدۇق، ناھىيىنىڭ ھاكىمى مۇنداق دىدى: كۆچىمەن چارۋىچىلار خاتىرجەم بولىدى، سودا-سېتىق ئىشلىرى ناھايىتى جانلىنىپ كەتتى. ئاممىنىڭ كۆڭلىمۇ يوروپ كەتتى...

10-ئاينىڭ 9-كۈنى، بىز بارىكۆلگە باردۇق. بۇ يەر بىز ئالدىنقى قېتىم ئۆتكەن چاغدىكىگە ئوخشىمايدىغان بولۇپ كېتىپتۇ. خەيزەرياندىكى قازاق ئۆيلىرىدىن بىرەرسىمۇ قالماپتۇ. بىز بارىكۆل شەھىرى

رىگە كېچىدە يېتىپ باردۇق، شەھەر قوۋۇغى ئېتىك ئىكەن، سېپىل ئۈستىدە ئەسكەرلەر توڑۇپتۇ. بىز قوۋۇقنى ئاچتۇرۇپ، شەھەر ئىچىگە كىردۇق، ھاكىم ئالدىمزغا چىقىپ كۈتۈۋالدى، ئۇ مۇنداق دىدى: بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئەھۋال جەددىلىشىپ، كۆچمەن چارۇچىلار ئىچىدە: مورى تەرەپتىن 500 ئاتلىق ئەسكەر كېلىۋېتىپتۇ، يەنە 30 قارا ماشىنا بىلەن قورال ـ ياراق ئېلىپ كېلىۋېتىپتۇ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئىككى ماشىنىغا زەھەرلىك گاز سائىدۇغى بېسىپتۇ، زەھەرلىك گازنى قويۇپ بەرسە، ئادەملەرنىڭ ھەممىسى زەھەرلىنىپ ئۆلۈپ ـ قىرىلىپ كېتىدىكەن، دېگەن پىتنە ـ ئىغۋا كۆپىيىپ كەتتى. يەنە: 500 ئاتلىق ئەسكەر پات ئارىدا بۇرھان بىلەن بىللە كېلىدىكەن، ۋاقىتلىق بازار ئېچىشتىن پايدىلىنىپ، ئاقساقاللارنىڭ ھەممىسىنى قولغا ئېلىپ، ئايرۇپىلان بىلەن ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كېتىدىكەن، ئايالالارنىڭ چېچىنى قىرقىپ تاشلايدىكەن، دېگەن گەپلەرمۇ بار. بۇ پىتنە ـ ئىغۋا ـ لارنىڭ تەسىرى بىلەن، قازاق چارۋىچىلار شەھەرگە 40ـ50 چاقىرىم كېلىدىغان شىمالىي تاققا كۆچۈپ كەتتى، شەھەردىمۇ ھۆكۈمەت ۋاقىتلىق بازار ئېچىشتىن پايدىلىنىپ ئەسكەرلىككە ئادەم تۇتىدىكەن، دېگەن پىتنە ـ پاساتلار تارقىلىپ يۈرىدۇ.

10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى، سۇلتان شەرىپ تەيچىنىڭ تۇرار جايىنى سوراپ بىلۈالغاندىن كېيىن، پەتە ئوقۇش دېگەن نام بىلەن (سۇلتان شەرىپنىڭ دادىسى، خوتۇنى يېقىندىلا قازا بولغان)، ئۆزۈم ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، سۆز بىلەن قايىل قىلىش قارارىغا كەلدىم. مەن ئاۋال بىر كىشىدىن خەت ئەۋەتىپ خەۋەر قىلىپ قويۇپ، ئارقىدىن جۇ خەيدۇڭ، ئەزىرباي، مۇئاۋىن ھاكىم ئۆمەرلەر بىلەن بىللە ماشىنىغا ئولتۇرۇپ يولغا چىقتۇق.

سۇلتان شەرىپنىڭ ئۆيىگە بارساق، ئۇ ئۆيدە يوق ئىكەن، ئۇنىڭ ئىنىسى شېرىيازدان بار ئىكەن، ئۇنىڭدىن سورىساق، ئۇ چىراي ئاچماي قويدى. ئۆينىڭ ئىچىدە ۋە سىرتىدا ملتىق توتقان

ئادەملەر تۆرۈپتۇ، ئۇلار بىزگە كۆزلىرىنى ئالايتىپ قاراپ تۇراتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن جۇ خەيدۇكلار قاتتىق قورقۇپ كەتتى. ئارقىدىن خېلى ئۇزاق ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، سۇلتان شەرىپ كەلدى. بىز قازاقلارنىڭ قائىدە ـ يوسۇنى بويىچە ئۇنىڭ دادىسى ۋە خوتۇنىنىڭ ۋاپاتىغا دۇئا ـ تەكبىر ئوقۇدۇق. ئارقىدىنلا سۇلتان شەرىپ تەيجىدىن خەيزىيەندە ئولتۇراقلىق قازاق چارۋىچىلار نىسبەتىدىن كۆڭۈل كۆچۈپ كېتىدۇ؟ دەپ ئوچۇقلا سورىدۇق. ئۇ چىرايىنى ئاچماي تۇرۇپ: "بىز ئوت ـ چۆپ قوغلىشىپ يۈرىدىغان ئادەملەر ـ مىز، خەيزىيەندە ئوت ـ چۆپ تۇغمىسا كەتكەنلىكتىن، تاقاقا كۆچۈپ كەتتۇق" دېدى. مەن كۇلۇپ تۇرۇپ: "كۆچمەن چارۋىچىلارنىڭ ئىشىدىن ھېنىكمۇ ئاز ـ تولا خەۋىرىم بار، خەيزىيەندە ئوت ـ چۆپ تۇغمىسا كەتكىنى يوق، مەن سىلەرنىڭ نېمە ئۈچۈن كۆچكەنلىكىلەرنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىپ بېرەي" دېدىم ـ دە، ناھىيدە ئاخشىلىغان پىتنە ـ ئىغۋالارنىڭ ھەممىسىنى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەردىم. مەن يەنە "ھېنىڭ ئالتايدا بىر يىلدىن كۆپرەك ئىشلىگەنلىگىمنى سىلەر بىلىسىلەر، ھېنىڭ ياخشى ئىش قىلغان ياكى يامان ئىش قىلغانلىغىمنىمۇ بىلىسىلەر. موري تەرەپتىن 500 ئاتلىق ئەسكەر كېلىدىكەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىككى زەھەرلىك گاز قاچىلانغان ساندۇقنىمۇ ئېلىپ كېلىدىكەن، دېگەن گەپلەر بار ئىكەن. بىز ھازىر بۇ يەرگە كەلگەن بىرنەچچەيىلەننىڭ تەقدىرى سىلەرنىڭ قولۇڭلاردا، ئەگەر بىزنىڭ كەينىمىزدە بىرەر ئاتلىق ئەسكەر بولمىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا سىلەر بىزنى ئۆلتۈرەمسىلەر ـ چاپامسىلەر، نېمە قىلساڭلار ئۆزەڭلەرنىڭ ئىختىيارى، بىز سىلەردىن قىلچە ئاغرىنمايمىز" دېدىم، ئاندىن يەنە شۇ يەردە ئولتۇرغانلارغا يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ تۈرلۈك سىياسەتلىرىنى چۈشەندۈردۈم. ئاۋام خەلق بىرلەشمىسىنىڭ تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى ۋە «تېيانشان» گېزىتخانىسى نامىدىن يېزىلغان ئوچۇق خەتنى ئۇلارغا تارقىتىپ بەردىم. مەن ئولتۇرغانلارنىڭ بىرئاز

ئۇيالغانلىغىنى بايقىدىم.

سۇلتان شەرىپ: "بۇ يەردە، ھەقىقەتەن پىتنە ـ ئىغۇا تارىلىپ كەتكەنلىكتىن، خاتىرجەم بولالماي تاققا كۆچۈپ كەتكەن ئىدۇق" دىدى.

مەن: "پىتنە ـ ئىغۇا تارقاقتۇچىلارنى تۇتۇش كېرەك، ئۇلار جاھانگىرلارنىڭ مالايلىرى" دىدىم.

سۇلتان شەرىپ يەنە: "سىز ھىلىلا يېڭى ھۆكۈمەت سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوخشايدۇ دىدىڭىز، ئەمما ئالتايدىكى ھەر بىر تەيجىغا 40ـ50 قىز ـ يىگىتنى سارسۇمبىگە ئەۋەتىپ بېرىشنى تاپىلاش، ھەم ياش ئايالالارنى سارسۇمبىگە ئېلىپ بېرىپ تانىسا ئويۇنتىشى، ئايالالار ئەركىن يۇرسە، ئەركىن توي قىلسا بولىدۇ، دەپ تەشۋىق قىلىش ـ مانا بۇلار، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوخشاش بولىمايمۇ نىمە؟" دىدى.

مەن: "بىز سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوخشايمىز، ھىلى سىز ئېيتقانلارنىڭ ھەممىسى يالغان گەپ، بۇزۇق ئادەملەرنىڭ خەلق بىلەن ھۆكۈمەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە سالغان بۆلگۈنچىلىگى" دىدىم.

كېيىن ئادەملەر بارغانسېرى كۆپەيگىلى تۇردى، سۆزۈمنى يۇزگە يېقىن ئادەم ئاڭلىدى، جىددىلىكمۇ بارا ـ بارا پەسەيدى. سۇلتان شەرىپنى يەنىمۇ قايىل قىلىش ئۈچۈن، ئۇنى باشقا بىر كىگىز ئۆيگە چاقىرىپ چىقىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئايرىم سۆھبەتلەشتىم. ئۇ ئاخىر يېڭى ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىدىغانلىغىنى، پەقەت باي موللا، بۇقات بى قاتارلىق كىشىلەرنىڭ چېقىشتۇرۇشى بىلەن، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى ئۆزىنى جايىلاشتىشىدىن ئەندىشە قىلىدىغانلىغىنى ئېيتتى. مەن ئۇنىڭغا بىر ئادەمنىڭ قىلغان ئىشى توغرا بولسىلا، يېڭى ھۆكۈمەت ئۇنداق ئادەمگە ئۆۋال قىلمايدۇ، دەپ نەسىھەت قىلدىم. بىز ئۇلارنىڭ ئۆيىدە چۈشتىن كېيىن يېرىم كۈن

مېهمان بولدۇق. بىز ماڭغان چاغدا، ئۇلار ئاتلىرىغا مىنىشىپ، بىز-نىڭ ماشىنا بىلەن تەڭ چېپىشىپ بىزنى ئۇزىتىپ قويىدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ روھى كۆتىرىلىپ، كۆڭلى ئېچىلىپ قالدى.

10 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى خۇسەيىن تەيجى بىلەن ئىلىخان شاڭيۈغا تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى ئەۋەتىپ بەردىم. بىز ۋاقىتلىق بازارنى 10 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ئېچىشنى قارار قىلدۇق، بىرنەچچە مېهمانخانا تەييارلىدۇق. سۇلتان شەرىپ تەيجى بۇنىڭغا ناھايىتى ئوبدان ياردەملەشتى، مېهمانخانا قىلىش ئۈچۈن، شەھەرنىڭ سىرتىدىكى چىملىققا ئون نەچچە كىگىز تۆڭ تىكىپ بەردى.

بۈگۈن بىراۋ: "قازاق ئاقساقاللىرىدىن سارقامىس موري بىلەن باركۆل ئوتتۇرىسىدا يولۇچىلارنى بۇلاش ئۈچۈن، تاغدىن قوراللانغان 18 چارۋىچى ئەۋەتىپتۇ، دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزدى. ئەزىزباي بۇنى ئاڭلاپ: يا، خۇدا، بالا ـ قازاغا يولۇقۇپ قالمىساق بولاتتىغۇ، دېدى. مەن كۆلۈپ قويۇپ، ئۇلارغا تەسەللى بەردىم.

10 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى، سۇلتان شەرىپ تەيجى، ئۈكۈردەي نۇرغالى ۋە قاپار تەيجىلەر باشچىلىغىدا ئىككى مىڭ قازاق چارۋىچى ۋاقىتلىق بازارغا كەلدى. يولۇاسمۇ جاڭ سەنمۇساڭنى، كاتىۋى توختىنى ئەۋەتتى.

ئەمما، يۈك ماشىنىلىرى 10 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى يېتىپ كەلدى، ئۇنىڭ ئىككىسىگە تىياتىر ئۈمىگدىكىلەر ئولتۇرۇپتۇ، سودىگەر تۇمۇرغالىنىڭ يۈك ماشىنىسىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە ئىكەن. بىز بازارنى 10 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ئېچىشنى قارار قىلدۇق، كۆتۈش گۈرۈپپىسىدىكىلەرگە گۈرۈچ، قوي، سەۋزە ۋە يېگىرمە داش قازان تارقىتىپ بېرىپ، كەلگەن مېهمانلارنىڭ ھەممىسگە ئاش تارتىباقچى بولدۇق.

چۈشتىن كېيىن سائەت 4 تە، مۇقادىر نۇرغالى ئۈكۈردەي ۋە قاپار تەيجى نامىدىن بىزنى مېهمانغا چاقىردى. بىز شۇ كۈنى كېچىدە ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇلار بىلەن پىكىر ئالماشتۇردۇق،

ئۇلارغا يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ سىياستىنى تونۇشتۇردۇق.

10 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى مەن قاپار تەيجىنىڭ ئۆيىدە بولدۇم. ئۇ يەردىكى قازاقلارنىڭ كۆپىنچىسى ماشىنىنى كۆرۈپ باقمىغان ئىكەن، مەن شوپۇرلارغا ئۇلارنى نۆۋەت بىلەن ماشىنغا ئولتۇرغۇزۇپ ئايلاندۇرۇپ كېلىشنى تاپىلاپ قويدۇم.

10 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ۋاقىتلىق بازار ئېچىلدى، بۇنىڭغا ئىلىم خاندىن باشقا قازاق ئاقساقاللىرىنىڭ ھەممىسى كەلدى، كەلگەن چارۇچىلارنى قوشقاندا، جەمئى ئىككى مىڭدىن ئوشۇق ئادەم قاتناشتى. ئادەملەر خۇددى كاتتا ھېيىت ـ بايرام كۈنىلىرىدىكىدەك چىرايلىق كىينىگەن، ئۇلارنىڭ روھىي كەيپىياتى ئوستۇن بولدى. بازار ئېچىش مۇراسىمى سائەت 10 دا باشلاندى، جاڭ شەنجاڭ ئېچىش نۇتقى سۆزلىدى، مەن دۇبەن، رەئىس ۋە مۇئاۋىن رەئىسلەرگە ۋاكالىتەن ئۇلارغا سالام بەردىم ھەمدە ئۇلارغا تەشۋىق خاراكتىرىدىكى سۆزلەرنى سۆزلىدىم، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ۋە پىتنە ـ ئىغۋالارنى توگىتىشنىڭ مۇھىملىغىنى ئالاھىدە كۆرسىتىپ ئۆتتۈم. قازاق ئاقساقاللىرىمۇ سۆزگە چىقتى ھەمدە قازاقلارنىڭ قائىدە ـ يوسۇنى بويىچە بىر بايتال، 5 قوي، 5 يامبۇ تارتۇق قىلدى، مەن ئۇنىڭغا ھۆكۈمەت نامىدىن تارتۇق قىلغان 100 مىڭ سەر پۇلنى، يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتى تارتۇق قىلغان 20 مىڭ سەر پۇلنى قوشۇپ، قازاق مەكتۇبى ئېچىش فوندى سۈپىتىدە ئۆزلىرىگە قايتا تارتۇق قىلدىم.

10 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ئات بەيگىسى بولدى، كەچتە كۆڭۈل ئېچىش يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئويۇن قويۇلدى. بازاردا سودا باشلىنىپ، نەتىجىمۇ ناھايىتى ئوبدان بولدى، كۆچمەن چارۇچىلار تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى بىلەن تەمىنلەندى، ئۇلارنىڭ يەرلىك مالليرىنىڭمۇ بازىرى چىقتى.

10 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى قۇمۇلغا باردۇق. بىز ماشىنىدىن ئاتقا

ئالمىشىدىغان يەرگە كەلگەندە، ئۇچ بالىسىنى ئېلىپ، كىگىز ئۆيدىن يۆگۈرۈپ چىقىپ قېچىپ كېتىۋاتقان بىر قازاق ئايالىنى توساتتىنلا كۆرۈپ قالدۇق. بەلكىم ئۇ، ماشىنىنىڭ دۈت ـ دۈت قىلغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ قورقۇپ كەتكەن بولسا كېرەك، يىغلىغان پېتى كىگىز ئۆينىڭ ئۈدۈلىدىكى ئورمانلىققا قاراپ بەدەر قاچىتى. بىز ماشىنىنى توختىتىپ، ئۇنى چاقىرىۋالدۇق. ئۇ چىرايى تاتىرىپ كەتكەن هالدا، كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ بىزگە قاراپ تۇراتتى. بىز ئۇنىڭدىن نېمە ئۈچۈن بۇنچىۋالا قورقىسىز؟ دەپ سورىۋىدۇق، ئۇ، سىلەرنى زەھەرلىك گاز قويۇپ بەرگەن ئوخشايدۇ دەپ قورقتۇم، دېدى.

پىتنە ـ ئىغۇالارنىڭ تەسىر كۈچى ھەقىقەتەن زور! بىز ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلدۇق ھەمدە زادىلا زەھەرلىك گاز قويۇپ بەرمىگەنلىگىمىزنى، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ مەڭگۈ زەھەرلىك گاز بىلەن ئادەم ئۆلتۈرمەيدىغانلىقىنى چۈشەندۈرسەكمۇ، ئۇ، بىر ئىشنىپ ـ بىر ئىشەنمەي، كىگىز ئۆيىگە قايتىپ كېتىشكە جۈرئەت قىلالمىدى. مۇشۇ چاغدا يىراقتا بىرنەچچە ئاتلىق ئادەم كۆرۈنىدى، ئۇلار بىزگە قاراپ تۇراتتى، بىز ئۇلارنى چاقىرۇىدۇق، ئۇلار ئاتلىرىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇراپلا قېچىپ كەتتى. بىز سۆگۈتاڭغا بارغانىدىن كېيىن، تىرانسپورت ئەترىدىنى تېپىپ، تاغدىن تۆگىگە مىنىپ ئۆتۈتۈق. جەنۇبىي تاغ ئېغزىغا كەلگەندە، يولۇاسنىڭ بىزگە ئەۋەتكەن ماشىنىسىغا يولۇقتۇق.

كېيىن ئۇقساق، بىز بارىكۆلگە ئېلىپ بارغان تىياتىر ئۆمىكىدىكىلەر چۈشكەن ماشىنىدا تىياتىر سەھنە ئەسۋاپلىرى قاچىلانغان ئىككى ساندۇق بار ئىكەن، پىتنە ـ ئىغۇا توقۇپ چىققۇچىلار بۇ ساندۇقىنى زەھەرلىك گاز قاچىلانغان ساندۇق دېگەن ئىكەن، نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ ماشىنىنى كۆرگەن هامان قېچىشى ئەنە شۇنىڭدىن بولغان ئىكەن.

قۇمۇلدىن ئۆتكەندە

بىز 10 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى قۇمۇلغا يېتىپ بېرىپ، يولۇاس ۋە ۋالى لیۇ يىڭلىن بىلەن كۆرۈشتۇق.

بۇ چاغدا تاشقى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى ۋەن شيەنتىڭ (جاڭ يىفەن)مۇ ئەنگلىيىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىنىڭ سەنزەنى دېكمانىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن قۇمۇلغا كەلگەن ئىكەن. لیۇ يىڭلىن دېكمانىنىڭ تىمىسقلاپ يۇرۇپ، نەگىلا بارسا سۈرەت تارتىپ، خىلمۇ ـ خىل تاشلارنى يىغىپ يۈرگەنلىگىنى ئېيتتى.

مەن قۇمۇلدا يەنە جىڭ شۇرېن ھۆكۈمىتى دەۋرىدىكى ئاقسۇ ۋالىسى شۇ يىشەن بىلەن كۆرۈشتۇم، ئۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇرۇش ئىياقلاشقاندىن كېيىن، ئۆلكە مەركىزىگە قايتىپ كېلىپ، ئاۋام خەلق بىرلەشمىسىنىڭ باش كاتىۋى، لايىھىلەش كومىتېتىنىڭ مۇدىرى بولغان ئىدى، بۇ قېتىم رۇخسەت سوراپ گەنسۇغا كېتىۋېتىشى ئىكەن. ئۇ شىنجاڭدىكى كونا بىيۇروكراتلار ئىچىدە شېڭ شىسەيىنىڭ تۆمۈر تىرىنغىدىن قۇتۇلۇپ چىققان بىردىن ـ بىر ئادەم ئىدى.

شۇ كۈنى كەچتە يولۇاس كەلدى، بىز ناھايىتى ئۇزاق سۆھبەتلەشتۇق. مەن ئۇنىڭغا ھۆكۈمەتنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىن بولۇش سىياسىتىنى ئالاھىدە چۈشەندۈرۈپ، ئۇنىڭ گۇمانلانماسلىغىنى ئېيتتىم، يەنە ئۇنىڭغا ئىچكى ـ تاشقى ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلىپ بەردىم. ئۇ مېنىڭ سۆزلىرىمنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىغاندەك بولدى. ئاخىردا ئىپادە بىلدۈرۈپ، مەندە باشقا غەرەز يوق. يېڭى ھۆكۈمەت بىلەن شېڭ دۈبەننى چوقۇم ھىمايە قىلىمەن، دىدى. ئۇ: 9 ئاي

ما جۇڭيىڭغا ئەگىشىپ يۈردۇم، بىر خوتۇن بىرلا ۋاقىتتا ئىككى ئەرگە تېگىلىمگەندەك، مەن يېڭى ھۆكۈمەتكە ئىتائەت قىلغان ئىكەنمەن، ئەمدى ئىككى كىمگە دەسىپە تۇرۇۋالمايمەن، دىدى. بىراق ئۇ ھەيۋە قىلغانىدەك، ئەگەر كىمدە-كىم ماڭا ياماڭ غەرەزدە بولىدىكەن، ماڭىمۇ جىق ئادەم كېرەك ئەمەس، مەن ئۇنىڭغا قانداق قارشى تۇرۇشنىڭ يولىنى بىلىمەن، ئەمما بۇنداق قىلىشنى خالىمايمەن، دىدى.

10-ئاينىڭ 21-كۈنى، مەن يەنە نىياز ھاكىم ۋە باشقا كىشىلەرنى چاقىرىپ كېلىپ، ئۇلارغا ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتىنى ۋە خەلقارا ۋەزىيەتنى سۆزلەپ بەردىم، ھەبەشىستان (ھازىر ئېفىئوپىيە دەپ ئاتىلىدۇ)نى مىسالغا ئېلىپ، جاھانگىرلارنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇش كېرەكلىكىنى كۆرسىتىپ ئۆتتۈم ھەمدە ئۇلارنى ئۇرۇھچىگە بېرىپ ئېكسكۇرسىيە قىلغاچ مېھمان بولۇپ كېتىشكە تەكلىپ قىلدىم. يولۇاس قىشتا ئۆزىنىڭ ئوغلىنى ئۆلكە مەركىزىگە ئەۋەتمەكچى بولدى.

شۇ كۈنى بىز قۇمۇلدىن چىقىپ جەنۇبىي تاغ ئېغىزىغا كېلىپ قوندۇق. 10-ئاينىڭ 22-كۈنى تاغدىن ئاتلىق ئۆتتۈق. يولۇاسنىڭ بىزنى ئۇزىتىپ قويۇشقا كەلگەن ئوغلى ياقۇپبەگ ئۆز ۋاقتىدا جەنۇبىي تاغ ئېغىزىدا جەن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن بىرنەچچە كۈن ئۇرۇش قىلغانلىقىنى بايان قىلىپ كېلىپ، قولى بىلەن شۇ يىللاردا ئۇرۇش قىلغان بازىنى كۆرسەتكەچ، شۇ چاغدىكى ئۇرۇش ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەردى. يولدا بىر چوقىدا تۇرۇپ چېيىنلۇكنىڭ 51-يىلى سېلىنغان تىيانشان ئىبادەتخانىسى بىلەن خاتىرە تاشىنى كۆردۇق، بۇ ئىبادەتخانا گۇاڭشۇنىڭ 7-يىلى يېڭە-

ۋاشتىن رېمونت قىلىنغان ئىكەن. تاغدىن ئېشىپ سۇغۇتاڭغا يېتىپ كەلگەندە، بىزنى ئېلىپ كېتىشكە كەلگەن ماشىنىنى يولۇقتۇردۇق، چۈشتىن كېيىن ساھەت 3 تە بارىكۆلگە يېتىپ باردۇق. ئۇزاق ئۆتمەيلا مورى، گۈچۈڭدىن ئۆتۈپ، 10 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ئۆلكە مەركىزىگە قايتىپ كەلدۇق.

شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بۇ قېتىمقى خىزمەت ئوبدان ئىشلەندى، شەرقىي يولدىكى قازاق چارۋىچىلارمۇ خاتىرجەملەندۇرۇلدى دەپ ھىساپلاپ، مېنىڭ باشچىلىغىمدا ئالتاي ـ بارىكۆل تېچلاندۇرۇش ھەيئىتى قۇرۇشىنى بەلگىلىدى ھەمدە ئاباۋ (قازاق)، كېچىكتاي (موڭغۇل)، نىياز (ئۇيغۇر)لارنى ھەيئەت ئەزاسى قىلىپ، ئالتاي، بارىكۆللەرگە يەنە بىر قېتىم تەشۋىق خىزمىتىنى ئىشلەپ، بۇ يەرلەرنىڭ ئامانلىغىنى مۇستەھكەملەشكە ئەۋەتىمەكچى بولدى. ئەمما ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا پىلاننى ئۆزگەرتىپ، 1935 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى لى جۈڭلىنىنى ئالتاي ـ بارىكۆل تېچلاندۇرۇش ـ كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمىكىنىڭ باشلىغى، جېڭ يىجۇننى مۇئاۋىن باشلىغى، سۈن جىچاۋ، باي موللا، شالۋالارنى بۇ ھەيئەتنىڭ ئەزاسى قىلىپ تەيىنلىدى. بۇ ھەيئەت بىر قېتىم مەجلىس ئاچتى، كېيىن ئۇ يەرلەردە باشقىچە ئەھۋال يۈز بەرمىگەچكە، بۇ ھەيئەتنىڭ ئەزالىرى ئۇ يەرگە بارمايلا تارقىلىپ كەتتى.

ئىككى قېتىم ئالتۇن رۇبلى قەرز ئېلىش

مۇنداق سۆزلەر يېزىلغان تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىللىك كىنىشكامـ نى ھازىرغىچە ساقلاپ كېلىۋاتىمەن:

شنجاڭ يۇشىن يەرلىك مەھسۇلاتلار شركىتىنىڭ باش مۇدىرى بۇرھان شەھىدى سوۋېت ئىتتىپاقى ـ شنجاڭ سودا شركىتى بىلەن، 5 مىليون ئالتۇن رۇبلى قەرز ئېلىش، قەرزنى يەرلىك مەھسۇلاتلار بىلەن قەرەلدە قايتۇرۇش توختامنى ئىمزالايدىغان تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىلدى.

شنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ : لى رۇڭ
ھەيئەت ئەزاسى قوشۇمچە رەئىسى

ھەيئەت ئەزا، قوشۇمچە ئىچكى : ما شياۋۇۋۇ
ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى

(سوۋېت ئىتتىپاقىغا داۋالىنىشقا كەتكەن)

ھەيئەت ئەزا، قوشۇمچە : چېن دېلى
مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى

ھەيئەت ئەزا، قوشۇمچە ماتا- : جاڭ شىن
رىپ نازارىتىنىڭ نازىرى

ھەيئەت ئەزا، قوشۇمچە قۇرۇ- : گاۋ شىبىڭ
لۇش نازارىتىنىڭ نازىرى

(خىزمەت بىلەن باشقا ئۇلكىگە كەتكەن)

باش كاتىپ: گو دامىڭ

ھەيئەت ئەزالار: شىڭ شىسەي (قوشۇمچە دۆبەن)، خوجا نىياز (قوشۇمچە مۇئاۋىن رەئىس)، يۇ ۋېنبىن، شى شىجاڭ، لۇ شياۋزۇ، مەنچۇكجاپ، شەرىپ- خان (خىزمەت ئورنى باشقا يەردە)،

جۇڭخۇا مىنگوئىڭ 24 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى.

مەن تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىللىك سالاھىيەت بىلەن، موسكۋادىن ئەۋەتىلگەن بىر سودا ۋەكىلى بىلەن 5 مىليون ئالتۇن رۇبلى قەرز

ئېلىش توختىمىنى ئىمزالىدىم.

بۇ قەرز پۇل ئېلىش ئىشى 1935 ـ يىلنىڭ باشلىرىدىلا پۈتۈشۈپ قويۇلغان ئىدى. ئارىلىقتا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگوغا دىپلوماتىيە جەھەتتە ئاۋارىچىلىق تۇغدۇرۇپ قويۇشىدىن ساقلىنىش ۋە باشقا سەۋەپلەر تۈپەيلىدىن، بۇ توختام سوزۇلۇپ 8 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندىلا، ئاندىن رەسمىي ئىمزالانىدى. توختامنى ئىمزالاش مۇراسىمى دۆبەن مەھكىمىسىنىڭ شەرقىي بىناسىدا ئاشكارا ئۆتكۈزۈلدى، ئىمزالاش مۇراسىمىغا شېڭ شىسەي، لى رۇڭ، خوجا نىيازلار، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دىپلوماتىسىيە، سودا خادىملىرى ۋە تەكلىپ بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت قىلىۋاتقان سوۋېتلىك زاتلار، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە قاراشلىق ئۆلكە دەرىجىلىك ئىدارىلەرنىڭ باشلىقلىرى قاتناشتى، ئىمزالاش مۇراسىمىدىن كېيىن تەبرىكلەش زىياپىتى بېرىلدى. «تىيانشان» گېزىتى زىياپەتىنىڭ ئەھۋالىنى ۋە جۈڭگو ـ سوۋېت ئىتتىپاقى باشلىقلىرىنىڭ زىياپەتتە سۆزلىگەن سۆزلىرىنى خەۋەر قىلدى، يەنە باشماقالىمۇ ئېلان قىلدى.

شۇ قېتىمقى قەرز پۇل ئېلىش كېڭىشىگە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت نامىدىن مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى چېن دېلى قاتناشتى، مەن بۇ ئىشقا بىۋاستە ئارىلاشمىغان بولسامۇ، ئەمما ئۇنىڭدىن ئانچە ـ مۇنچە خەۋىرىم بار ئىدى.

ئەسلىدە 1933 ـ يىل يازدىن باشلاپ تا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇرۇش ئاياقلاشقانغا قەدەر سوۋېت ئىتتىپاقى شېڭ شىسەي ھۆكۈمەتىگە مادىي ياردەم بېرىپ كەلگەن ئىدى، ئەگەر بۇ ياردەمنى پۇلغا سۈندۇرۇپ ھىسابلايدىغان بولساق، ناھايىتى كۆپ پۇل بولاتتى. خەلقارا جەھەتتىكى مۇناسىۋەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، شېڭ شىسەي

هۆكۈمتى بۇ پۈلنى جەزمەن قايتۇرۇشى كېرەك ئىدى. ئۇنىڭدىن قالسا، شىنجاڭدا تېچلىق ئورنىتىلغاندىن كېيىن، مالىيە ۋە پۇل مۇئامىلىسىنى مۇستەھكەملەپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە راۋاجلاندۇرۇش كېرەك ئىدى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ شۇ چاغدىكى مالىيە ئەھۋالىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بۇ خىزمەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىمۇ تاشقى ياردەمگە تايىنىشقا توغرا كېلەتتى①. شېڭ شىسەي هۆكۈمتى بىر مەھەل نەجىڭ هۆكۈمىتىنىڭ بىرئاز ياردىمىگە ئېرىشىش خام خىيالىدا بولۇپ، ئادەملىرى ئارقىلىق نەنجىڭ هۆكۈمىتىگە ئىلتىماس قىلغان ئىدى②. ئەمما ئۇ نەنجىڭ هۆكۈمىتىنىڭ سىياسى يولىدا ماڭمىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ خام خىيالىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شېڭ شىسەينىڭ ئۆزى بىر قېتىم «تىيانشان» گېزىتىنىڭ مۇخبىرى قاتناشقان ئۆلكىلىك هۆكۈمەت يىغىنىدا ئاشكارا مۇنداق دېگەن ئىدى: ئىچكى-تاشقى جەھەتتىن قەرز ئېلىشنى بىر ئۆلكىلىك هۆكۈمەت ئۆزبېشىمچىلىق بىلەن قارار قىلالمايدۇ، لېكىن هۆكۈمەت بىر ئامال قىلىپ هازىرقى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلمايدىغان بولسا، خەلقىگە بەرگەن ۋەدىسىنى ئەمەلدە

---

① مالىيە مەسلىھەتچىسى مېخلىمان شىنجاڭنىڭ مالىيە-ئىقتىسادىنى تەرتىپكە سېلىش پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى، ئۇنىڭدا، باشقا ئۆلكىلەرنىڭ ياكى چەتئەللىك مەبلىغىغە. بولۇپمۇ ماددى ياردەمگە تايىنىش كېرەكلىكى كۆرسىتىلگەن.

② 1934-يىلنىڭ ئاخىرى 1935-يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا، شېڭ شىسەي تەيەنجىندە تۇرۇشلۇق ۋەكىلى جاڭ يۈەنفۇ ۋە ئىچكى ئۆلكىگە قايتقان يېڭ جاۋشيەن، گاۋ شىبىڭ قاتارلىقلار ئارقىلىق نەنجىڭنىڭ پۇل ئاجرىتىپ ياردەم بېرىشىنى تەلەپ قىلغان ئىدى.

كۆرسىتىش ئۇ ياقتا تۇرسۇن، ھەربىـ ـمەمۇرى خىراجەتـنىڭ ھۆددىـ ـسىدىن چىقىشـمۇ قـىيىن بولۇپ قالـدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى بىزنىڭ جاھانگىرلارنىڭ يالاقچىلىرى شىنجاڭدا پەيدا قىلـغان يېغـىلتقىلارنى تارمار قىلىشىمىزغا يارىدىم بەردى، ئەمدى بىزنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىـ ـمىزغىمۇ يارىدىم بېرىدۇ، بىز سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشقى سىياسىتىگە چوڭقۇر ئىشىنىمىز. مەركـىزىي ھۆكۈمەت بىزگە ھىچقانـداق يارىدىم بەرمىگەن ئەھۋال ئاستىدا، بىز دوست خوشنىمىزنىڭ بىزگە بەرگەن دوستانە يارىدىمىنى قەتـئى قوبۇل قىلـمىز. بۇنىڭـغا بىلەن بىزمۇ ۋەتەننىڭ بىر سۈڭ يېرىنى ۋە ئىگىلىك ھوقۇقـىنى ئېتـۇەتمىدۇق، دوست خوشنىمىزمۇ ھىچقانداق قوشۇمچە شەرت قويـمىدى. بۇ ئىشنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مەركەزگە ئىككى قېتىم تېلېگىرامما ئارقـىلىق مەلۇم قىلدى، ئەگەر بۇنىڭـغا بىلەن مەركەز بىزنى ئەيىپلەيـدىغان بولسا، بۇنىڭغا دۇبەن بىلەن رەئىس ئىككىيلەن جاۋاپكار بولىمىز.

شېڭ شىسەينىڭ سۆزىـنى شۇ چاغلاردا ھىچكىم يېرالـمايتـتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە شۇ چاغدىـكى ئۆلـكىـلىك ھۆكۈمەت ھەيـئەتـلىرى ئىچىدىكى ئاز سانىدىكى بىرنەچچەيلەننى ھىساپقا ئالمىغانـدا، قالغانلار سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىن بولۇش يولـدا مېڭىشـنى خالايتـتى. پۈل قەرز ئېلىش ئىشى كېيىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ يېغىنىدا ماقۇللانـدى. يۇقۇرىدا ئېيتىلغان تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىلـلىك كىنىشكىسىنىڭ ئاخىرىغا نەنجىڭ ھۆكۈمىتى تەرىپـدىن تەيىنـلەنـگەن ئۆلـكىلىك ھۆكۈمەت ھەيئەت ئەزالىرىنىڭ ئىسىملىگى يېزىپ قويۇلغان، ئۇنىڭغا شېڭ شىسەي تەسـىس قىلغان "دىخانچىلىق ـ كانچىلىق نازارىتـىنىڭ نازىرى" دېگەنگە ئوخشاش مەنـسەپ نامـلىرى يېزىلـمىغان، ئادەمگە قاراپ تەسـىس قىلىنـغان "مۇئاۋىن رەئىس" ۋە ئۆلكە مەركىزىـدە

يوق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەيئەت ئەزالىرى تىرناق ئېچىگە ئېنىق ئىزاھلانغان، بۇنىڭ سەۋىۋى قەرز پۇل ئېلىشنى نەنجىڭ ھۆكۈمىتى تەيىنلىگەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى ماقۇللىغان دەپ، كېيىن نەنجىڭ ھۆكۈمىتى ئالدىدا كوللېكتىپ جاۋاپكار بولۇشىنىڭ دەللىلى قىلىماقچى بولغان. شېڭ شىسەي بۇ ھەقتە: زىرەك ئادەم خۇپىيانە ئىش قىلمايدۇ، بۇ ئىش ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يىغىندا ماقۇللانغان، بۇ جەن شۇرېنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مەخپى ھالدا سودا كېلىشىمنى ئىمزالاپ، نەتىجىدە ئۆزى سولاقتا كىرىپ قالغىنىغا ئوخشايدۇ، دېدى.

بۇنىڭدىن باشقا شېڭ شىسەي ئاللىبۇرۇنلا ئۆزىنىڭ كېيىنلىگىنى ئويلاپ قويغان ئىدى. 1935 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى، ئۇ ئېچكى ئۆلكىلەرگە يوللىغان ئومۇمى تېلېگراممىسىدا مۇنداق دېگەن ئىدى:

> شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە كەلسەك، بۇ پەقەت سودا ئىشلىرى بىلەنلا چەكلىنىدۇ. پېقىر شېڭ شىسەي ۋەزىيەت بىلەن ھىساپلىشىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن سودا ئالاقىسى ئورنىتىش، ۋەيرانچىلىقنى تۈگىتىشكىمۇ، ئېگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشقىمۇ پايدىلىق، دەپ قارايدۇ. شۇنى ئالاھىدە بايانات قىلىمىزكى، يېقىندا شىنجاڭ ئۆلكىسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ساپ سودا خاراكتېرىدىكى قەرز پۇل ئېلىش توختىمىنى تۈزۈپ چىقتى، بۇ پۇل تۈرلۈك ئىشلەپچىقىرىش ئىشلىرىغا، مەسىلەن، يېزا ئېگىلىگى، سانائەت، سودا ۋە قاتناش قاتارلىق ئىشلارغا سەرپ قىلىنىدۇ، بۇ قەرز پۇل شىنجاڭ ئۆلكىسىدىن چىقىدىغان يەرلىك مەھسۇلاتلار بىلەن بىر ـ بىرلەپ قايتۇرۇلىدۇ. تەكشۈرۈپ كۆرىدىغان بولساق، مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ مۇنداق ئىشلارنى كۆچىنىڭ بېرىچە يولغا قويماقتا ھەمدە چەتئەل مەبلىغىدىن دەسمايە سۈپىتىدە پايدىلانماقنا.

مەسلەن، يېقىندا پاختا ـ بۇغداي ئۇچۇن ئېلىنىدىغان قەرزنىڭ تۆرلىرى ناھايىتى كۆپ بولسىمۇ، ئۇ بىرلا نەرسىگە ئىشلىتىلىدۇ، ئۇ ئىگىلىك ھوقۇقىغا تەسىر يەتكۈزمەيدۇ، بەلكى جامائەت پىكرىنىڭ تېخىمۇ مايىللىقىغا ئېرىشىدۇ، بۇنىڭغا ھىساشلىق بىلدۈرمەي، تاشقى جەھەتتە كۆپ ئەندىشىدە بولۇش، ئۇزاقىقا سوزۇۋېتىپ، ئەپسۇسلىنىشنىڭ ھاجىتى نېمە...①

شېڭ شىسەي ئەسلىدە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن مەسلىھەتچى تەكلىپ قىلىپ كېلىش ۋە قەرز پۇل ئېلىش ھەم شۇنىڭغا ئوخشاش ئىشلار نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ نارازىلىقىنى تۇغدۇرۇپ قويمىسۇن دەپ ئويلاپ، 1934 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئەھۋالنى نەنجىڭغا تېلېگىراممىا ئارقىلىق مەلۇم قىلغان ھەمدە بۇنىڭ سەۋەبىنى نەنجىڭغا چۈشەندۈرۈشنى گاۋ شىبىڭغا ھاۋالە قىلغان ئىدى. ئەمما ئىچكى ئۇلكىلەر-دىكى سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كومموندىستىك پارتىيىگە قارشى گېزىتلەر بىلەن چەتئەل جاھانگىرلىرىنىڭ گېزىتلىرى بۇنى دەستەك قىلىپ، شىنجاڭ سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپكە ئۆتتۇپ كەتتى، سوۋېت خادىملىرى شىنجاڭدىكى ئىدارىلەر، قوشۇنلارنى قاپلاپ كەتتى، شىنجاڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كۆپلەپ قەرز پۇل ئالدى، دېيىشتى. شۇ چاغدا غەرپكە يۈرۈش قىلغان قىزىل ئارمىيىنىڭ خەلقارا قاتناش لىنىيىسى ئېچىشىدىن قاتتىق قورققان نەنجىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭدىن تېخىمۇ

---

① بۇ سۆزلەر بۇرۇنقى «تىيانشان» گېزىتى باش تەھرىرى جۇ چۇڭ-خۇيىنىڭ كۆچۈرمىسىدىن ئېلىندى. 1935 ـ يىل 4 ـ ئايدا، شېڭ شىسەي جۇ چۇنخۇيغا ئىككىنچى قېتىم پىتنە ـ ئىغۇالارغا رەددىيە بېرىش ئۈمۈمى تېلېگراممىسىنى يېزىپ چىقىشنى تاپشۇردى، بۇ تېلېگراممىنىڭ ئەسلى تېكىستى ئارخىپلار ئىچىدە بولۇشى مۇمكىن.

خاتىرجەم بولالمىدى. ئەمما كۆچى يەتمىگەنلىكتىن، شىنجاڭ ھۆكۈمىتىنىڭ مەلۇماتىى بىلەن كارى بولمىدى. نەنجىڭ ھۆكۈمىتى شېڭ شىسەينىڭ بۇ ئۇمۇمىى تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئامالسىز مۇنداق جاۋاپ تېلېگراممىا بەردى:

...چەتئەلدىن پۇل قەرز ئېلىشقا كەلسەك، ئۇ مەمۇرى كېڭەش بىلەن مەركەزنىڭ سىياسى يىغىنىنىڭ قارارىدىن، قانۇن پالاتاسىنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتۈشى كېرەك، شۇ چاغدىلا كۆچكە ئىگە بولىدۇ. بۇلتۇر پاختا - بۇغداي ئۈچۈن ئېلىنغان قەرز پۇل مۇشۇنداق رەسمىيەتلەرنى ئۆتىگەندىن كېيىن بېكىتىلگەن ئىدى. مەركىزىي ھۆكۈمەت ئۇنداق قىلمىغان يەردە، يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئۇنداق قىلىشىغا تېخىمۇ ئاساس يوق. بۇ شىنجاڭ ئۈلكىسىگە قەستەن سېلىنغان بويۇنتۇرۇق ئەمەس، بەلكى قانۇن تۈزۈمىنىڭ چەكلىمىسى... قەرز پۇل ئېلىش ئىشىنى ئالدى بىلەن تېلېگراممىا ئارقىلىق تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىگە مەلۇم قىلىسكەنلار، تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگى قەرز پۇل ئېلىش توختىمىنامىنى مەزمۇنىنى سۈرۈشتە قىلىپ ئۇقۇپ، شۇنىڭغا ئاساسەن تەكشۈرۈپ بېكىتەتتى. بۇنى ئۆزىسكەنلار ئالاقە يۈزىدە ئېيتمىغان ئىكەنسىزلەر، سوۋېت روسىيىسى ئەلچىخانىسىدىن سۈرۈشتە قىلىپ كۆرسەك، ئۇلارمۇ بىلمەيدىكەن. شۇڭا قەرز پۇل ئېلىش ئىشىدىن بىزنىڭ تېخى خەۋىرىمىز يوق، بۇنىڭغا ئىجازەت بېرىشكە ئالدىراپ كەتكىلى بولمايدۇ...①

شۇ چاغدىكى «تىيانشان» گېزىتىنىڭ باش تەھرىرى جۇ چۇنخۇيىنىڭ قارىغاندا، 1935 - يىل 4 - ئايدا شېڭ شىسەي مۇشۇ ئىش توغرىلىق ئۇنىڭغا مۇنداق دېگەن ئىكەن: نەنجىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭ دائىرىلىرىنىڭ جاھانگىرلارغا قارشى تۇرۇپ، سوۋېت

① جۇ چۇنخۇيىنىڭ كۆچۈرمىسى.

ئىنتىپاقنىڭ يېقىن بولۇشىغا ئىزچىل قارشى تۇرۇپ كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇنى توساشقا قۇدرىتى يەتمەيدۇ، يېڭى ھۆكۈمەت بەلگىلىگەن سىياسەت بويىچە ئىش ئېلىپ بارىدۇ، قەرز پۇل ئېلىش مۇقەررەر، لېكىن جاھانگىرلارنىڭ ۋە ئەكسىيەتچىلەرنىڭ بۇزغۇنچىلىغىغا نىسبەتەن ھۇشيارلىقنى كۈچەيتىپ، كۆرەشنى قانات يايدۇرۇش كېرەك (شۇ چاغدا "كۆرەش قىلىش" دېگەن سۆز شىنجاڭدا ئاخبارات خەۋەرلىرىدە ۋە سۆزلەنگەن نۇتۇقلاردا ئومۇمىي يۈزلۈك قوللىنىلاتتى).

قەرز پۇل ئېلىش ئىشىدا يۇقۇرىدا ئېيتىلغانىدەك بىر قىسىم يۇز بەرگەن ئىدى.

قەرز پۇل ئېلىش توختىمىغا، ھەقسىزەتەن، ھېچقانداق قوشۇمچە شەرت كىرگۈزۈلمىگەن، پەقەت قەرز پۇلىنىڭ تاشىيول ياساش، ئېلېكتىر ئىستانسىسى، لامپۇچكا زاۋۇدى، پاختا زاۋۇدى ۋە ماي تارتىش زاۋۇدى قۇرۇشقا ئىشلىتىلىدىغانلىغى، 5 يىل ئىچىدە يۇشۇرۇن يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ ئۇنى يەرلىك مەھسۇلات بىلەن قايتۇرۇپ بېرىدىغانلىغى. يىللىق ئۆسۈمى 5 لى بولىدىغانلىغى بەلگىلەنگەن.

شۇنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمىتى بۇ قەرز پۇلىدىن پايدىلىنىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەرزىنى قايتۇرغاندىن تاشقىرى، يەنە بىرمۇنچە مال، مەھرىبى قورال-ياراق (جۈملىدىن مەربىلەر ئىشلىتىدىغان يالغۇز ماتورلۇق ئايروپىلاندىن بىرقانچىنى)، ماشىنا، دېخانچىلىق ماشىنىلىرى، كۈندىلىك ئىستىمال بۇيۇملىرى قاتارلىقلارنى سېتىۋالىدى. 1935-يىلى قىشتا، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت بىر كومىتېت تەشكىل قىلىپ، ئۇنىڭغا ياۋ شيۇڭنى مەسئۇل قىلىپ، بۇ ماللارنى چۆچەكتە ئۆتكۈ-

زۇۋالدى ھەمدە چۆچەكىنىڭ جەنۇبىدىكى تولى دىگەن جايدا ئامبار سالدۇردى.

بۇ قەرز پۇل ئېلىش توختىمى ئىمزالىنىپ بىر يىلدىن كېيىن، 1936 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى مەن يەنە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىلەن دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ 10 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنىدىكى مالىيە 7985 ـ نومۇرلۇق بۇيرۇغىنى تاپشۇرۇۋالدىم. بۇ ھۆججەتنىڭ ئەسلى نۇسخىسىنى ھازىرغىچە ساقلاپ كېلىۋاتىمەن، ئۇنىڭدا مۇنداق يېزىلغان:

تەكلىپلەر كومىتېتىنىڭ ئەزاسى خۇ شۇكاڭنىڭ تەكلىۋىدە مۇنداق دېيىلگەن: تەكلىپ بويىچە يۇشىن يەرلىك مالىلار شىركىتى ئىلگىرى مەخسۇس شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ سانائىتىنى تەرەققى قىلدۇرۇش ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقى ـ شىنجاڭ سودا شىركىتىدىن 5 مىليون ئالتۇن رۇبلى قەرز ئالغان، بۇ توختام ئىمزالىنىپ بولغان ھەمدە يۇقۇرىغا مەلۇم قىلىپ ئەنگە ئالدۇرۇلغان. ئەمما ھازىر شىنجاڭنىڭ مالىيە قېينىچىلىغى ناھايىتى ئېغىر بولۇپ تۇرماقتا. مەسىلەن، ھەربىي كېيىم تىكىدىغان رەختلەرنىڭ ھەممىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سېتىۋېلىنىۋاتىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا ھەرقايسى ئىدارىلەرگە كېرەكلىك بۇيۇملارمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىغا زاكاز قىلىنىۋاتىدۇ، قېيىن شارائىتتىن ئۈتۈۋېلىش، مالىيىنى تەرتىپكە سېلىشقا يارەمسىزلىش ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقى يەنە 2 مىليون ئالتۇن رۇبلى قەرز بەرسە، ئۇنى 5 يىل ئىچىدە يەرلىك مەھسۇلاتلار بىلەن قايتۇرساق. بۇ قۇرۇلتايىنىڭ بېكىتىشىگە ئالاھىدە سۈنۈلدى. ئەگەر تەستىقلىنىپ قالسا، يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ دەرھال توختام تۈزۈشىگە بۇيرۇق بېرىلىدۇ. كەلگۈسىدە ئېلىش ـ قايتۇرۇش رەسمىيەتلىرىنى بىردەك قىلىش ئۈچۈن، مەزكۇر شىركەت مەسئۇل بولۇپ بىر تۇتاش باشقۇرىدۇ. مۇشۇنداق بولسا مۇڭاپىق بولامدۇ، يوق، بېكىتىپ بېرىلسە...

مەن بۇ بۈيرۇقنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، 1937 - يىل 1 - ئاينىڭ 27 - كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقى - شىنجاڭ سودا شىركىتى بىلەن مۇشۇ قەرز پۇل ئېلىش توختىمنى ئىمزالىدىم. قەرز پۇل 2 مىليون- دىن 2 مىليون 500 مىڭ ئالتۇن روبلىغا ئۆزگەرتىلدى.

شۇڭا شۇنىڭ ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن تارتىپ، ئۇنىڭ مالىيە- پۇل مۇئامىلىسى ئىزچىل تۈردە داۋالغۇش ئىچىدە تۇرۇپ كەلدى. گەرچە تەرتىپكە سېلىنغان، ئىسلاھ قىلىنغان بولسىمۇ، يەنىلا كىرىم چىقىمنى قاپلىيالماي، چەتئەلدىن قايتا- قايتا قەرز ئېلىشقا توغرا كەلدى. مەن يۇشىن يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىدىن ئايرىلىپ كەتكىچە، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يىغىنىنىڭ ماقۇللىشى ئارقىلىق، سوۋېت ئىتتىپاقى - شىنجاڭ سودا شىركىتىدىن قەرز ئالغان پۇل 8 مىليوندىن ئارتۇق ئامېرىكا دوللىرىغا يېقىنلاشىپ قالدى. بۇ ھەر- قايسى مەمۇرى رايونلار، ئۆلكىلىك دوختۇرخانا، «شىنجاڭ گېزىت- خانىسى» قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى - شىنجاڭ سودا شىركىتىدىن سېتىۋالغان قاتناش قوراللىرى، باسما ماشىنىلىرى، داۋالاش ئەسۋاپلىرى ۋە دورىلارغا كەتكەن پۇللارنى ئۆز ئىچىگە ئالدۇ.

شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت كۈندىن - كۈنگە قويۇقلىشىپ باردى، شىنجاڭنىڭ يەر ئاستى بايلىق- لىرىنى ئېچىش جەھەتتە، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپا- قىدىن مۇتەخەسسىسلەرنى تەكلىپ قىلىپ كېلىپ، كان تەكشۈرۈش ئۆمىگىنى تەشكىللەپ، چارلاش ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى، پەقەت 1935 - يىلدىن باشلاپ، ئىلى، چۆچەك، ئالتايغا سوۋېت ئىتتىپاق- دىن 86 ئادەم كەلدى. ماي تاغدىكى نېفىت زاۋۇدىنىڭ ماشىنىلىرى-

نى، تېخنىكا خادىملىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقى يەتكۈزۈپ بەردى.

شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بولغان ئىشەنچىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن، 1934 ـ يىلدىن باشلاپ ھەر مىللەت ياشلىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشكەنتتىكى ئوتتۇرا ئاسىيا داشۆسىگە ئوقۇشقا ئەۋەتتى. 1935 ـ يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ئىلگىرـكېيىن بولۇپ، ئۇچ تۈركۈمدە 300 نەچچە ئوقۇغۇچى تالـلاپ ئەۋەتىلدى. مەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلاردىن ئىمتىھان ئېلىش خىزمىتىنى بېجىرگەن ئىدىم. بۇ ياشلار ھەرقايسى تەبىقىلەردىن كەلگەن، بۇلارنىڭ ئىچىدە ۋاڭ ـ گۈڭ، ئاقسۆڭەكلەرنىڭ پەرزەنتـلىرىمۇ، كەمبەغەل ـ يالالانما دېخانـلارنىڭ، ئاددى چارۋىچىلارنىڭ پەرزەنتلىرىمۇ بار ئىدى. شېڭ شىسەينىڭ شۇ چاغدىكى سۆزى بويىچە ئېيتقانـدا، بۇ ئىش شىنجاڭغا تايانـچ كادىرلار تەربىيىلەپ بېرىش ئۈچۈن قىلىنـغان ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇيـدىغان ئوقۇغۇچىـلارنىڭ بارلىق خراجىتىنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بېرەتتى.

ئىقتىسادىي ـ مەدەنىيەت ئالاقىسىنىڭ قويۇقلىشىشى، تەبىئى ھالدا، سىياسى جەھەتتىكى مۇناسىۋەتنىڭ قويۇقلىشىشىنى ئىلگىرى سۈردى. 1935 ـ يىلدىن باشلاپ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىـپاقى بىلەن يېقىن بولۇش سىياسىتىنىڭ زۆرۈرلۈگىنى تەشـۋىق قىلـغاندىن باشقا، خەلقارادا جاھانـگىرلار سوۋېت ئىتتىپاقىغا تۆھـمەت قىلىپلا قالـسا، گېزىتـلەردە ئۇنىڭغا ئۆز ۋاقتىدا رەددىيە بېرىپ تۇردى، بولۇپمۇ سوۋېت ئىتتىـپاقى شەرقىي مانجۇرىيە تۆمۈريولىنى ياپونىيىگە سېتىپ بەرگەن چاغـدا، جاھانـگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش بىرلەشمىسى ئالاھىدە ئادەم تەشكىللەپ ئىدارىلەرگە، ھەربى قوشۇنـلارغا، مەكتەپلەرگە ئەۋەتىپ چۈشەندۈرۈش خىزمىتىنى ئىشـلىدى.

ئەينى ۋاقىتتا، شىنجاڭ بارلىق سىياسى تەشۋىقاتلىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىردەك قاراشتا بولۇشقا تىرىشتى. 1935 ـ يىلىدىن كېيىن، شېڭ شىسەي "لى چاڭچۈن" دىگەن نام بىلەن ئېلان قىلغان سىياسى ئوبزور خاراكتېرلىق ماقالىسىدىمۇ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ نەزىرى ئاساسلىرىنى ئاساس قىلىپ، دۇنيادىكى جاھانگىرلارغا، فاشىستلارغا قارشى كۈچلەرنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، ئەكسىيەتچىل كۈچلەرگە قارشى قەتئى كۈرەش قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى، گومىنداڭنىڭ تاشقى دۇشمەنگە قارشى تۇرۇشتا، ئالدى بىلەن مەملىكەت ئىچىنى تىنچلاندۇرۇش سىياسىتىنى يىپىقىراق سۆزكىتى. 1935 ـ يىل يازدىن باشلاپ نەشر قىلىنغان «جاھانگىرلىككە قارشى سەپ» دىگەن ژورنالنىڭ ماقالىلىرىمۇ جاھانگىرلارغا قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىن بولۇش لۇشيەنى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

شېڭ شىسەينىڭ بۇ نەيرىڭى ئۇنى "تەرەققىپەرۋەر" دىگەن ئاتاقتا ئىگە قىلىپلا قالماي، بەلكى، ئەملىيەتتە، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمى بىلەن، ئۇنىڭ ھاكىمىيىتى مۇستەھكەملەندى.

مېنىڭدىكى بۇرۇلۇش

1912 ـ يىلى مەن ۋەتىنىمگە ۋە يۇرتۇمغا بولغان قىزغىن تەلپۈنۈش بىلەن ۋەتىنىمگە قايتىپ كەلگەن چاغدا، ئەملىيەتتە، دۇنيادىكى ئىشلاردىن خەۋەرسىز بىر بالا ئىدىم. كېيىن "تىيەنشىڭ فېرمىسى"دا دۇكان خىزمەتچىسى بولۇپ، كاپىتالىستلارنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيىسىگە ئۇچراپ، "بىز" (كەمبەغەللەر، ئورنى تۆۋەن كىشىلەر) بىلەن "ئۇلار" مەنپەئەتى بىر بىرىگە قارىمۇ ـ قارشى بولغان،

بىر بىرىگە ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل ئادەملەر ئىكەنلىگىمىزنى ئىدىيە جەھەتتە بارا-بارا چوڭىشىدىم. ئەمما بۇ چوڭىشىچىلا ئىدى، خالاس. كېيىن، بەزى ئاجايىپ تاسادىپى سەۋەبلەر بىلەن، سىياسى كۆرەش ئىچىگە كىرىپ، مەنسەپدارلارنىڭ تۇرمۇشىغا ئارىلىشىپ، نەزەر دائىرەم بىرئاز كېڭەيدى، كونا ھاكىمىيەت تۈزىلىرىنىڭ زۇلمەتچىلىگىگە بولغان تونۇشۇم تۈستى، ھازىرقى ئەھۋالنى ئۆز-گەرتىشكە ئىنتىلىدىغان خىرە بىر خىل ئارزۇ پەيدا بولدى. زۇلمەت-لىك رىياللىقنى قانداق ئۆزگەرتىشنى، ئۆزگەرتكەندىن كېيىنكى ئىستىقبالنىڭ قانداق بولىدىغانلىغىنى تېخى بىلمەيتتىم. شۇ چاغدا شىنجاڭ ئادەتتىن تاشقىرى قالاق ۋە خىلۋەت جاي بولۇپ، ئۇنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرى بىلەن بولغان ئالاقىسى ئاساسىي جەھەتتىن ئۇزۇلۇپ قالغان ئىدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيە-سىنىڭ قۇرۇلغانلىغىنى ۋە راۋاج تاپقانلىغىنى، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئاممىنىڭ ئىنقلابىي ھەرىكىتىنىڭ جۇش ئۇرۇپ قانات يايغانلىغىنى، شىنجاڭدىكى نۇرغۇنلىغان ئادەملەرگە ئوخشاش، مەنمۇ ئاساسىي جەھەتتىن ئۇقمايتتىم. شۇڭا خېلى ئۇزاق ۋاقىتلارغىچە، روھى جەھەتتىن ئازاپلىنىپ، پۈتۈنلەي قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يىگانە تەمتىرەپ يۈردۈم، ھەتتا ئىسلاھات جەھەتتىكى ئۈمىدىمنى، بىر مەزگىل: ھەن ياۋۇنەنگە ئوخشاش بىرقەدەر ئاڭلىق، "تەرەققىپەرۋەر" زاتلارغا باغلاپ يۈردۈم.

20-يىللارنىڭ ئاخىرى ۋە 30-يىللارنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ، مەن ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق گېرمانىيە قاتارلىق ياۋروپا دۆلەتلىرىگە پات-پات بېرىپ ئىش بېجىرىپ تۇردۇم، بولۇپمۇ گېرمانىيىدە تۇرۇپ قېلىش ۋە بېرلىن داشۇدە

ئوقۇش ئارقىلىق كۆزۈم ھەققىنى تۇردە ئېچىلدى. ئىلگىرى شىنجاڭ-دىكى كۆزۈم بىلەن كۆرگەن بارلىق چىرىك-زۇلمەتلىك ھادىسىلەرنى بىزنىڭ خىلۋەت ۋە قالاق يەردە ياشىغانلىغىمىزدىن، زامانىۋى مەدەنىيەت، تەرەققى تاپقان سانائەت، قاتناش، مائارىپ قاتارلىقلار بولمىغانلىغىدىن بولغان، دەپ ھىساپلاپ كەلگەن ئىدىم. لېكىن مەن شۇ چاغدا كاپىتالىزىم تازا تەرەققى قىلغان گېرمانىيىدە كۆرگەن بارلىق نەرسىلەر مېنىڭ بۇرۇنقى ئويلىرىمنى تۈپتىن تەۋرەتىپ قويدى. شۇ چاغدا پۈتكۈل كاپىتالىزىم دۇنياسىنىڭ ئىقتىسادىي كىرىزىسى ياۋروپا قۇرۇقلۇغىنى قاپلىغان ئىدى، مەن بۇ كىرىزىسنىڭ بۇزغۇنچىلىق خاراكتېرىغا ئىگە نەتىجىسىنى، ئىشسىز قېلىش ئازىقىسىدا كوچىدا قالغان ئادەملەرنى، ئۇلارنىڭ ئېچىدە ئېچىنىشلىق ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان ئىشچىلارلا ئەمەس، بەلكى ئىنژېنېرغا ئوخشاش زىيالىلار تەبىقىسىگە كىرىدىغان كىشىلەرنىڭمۇ بارلىغىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. مەن بوينىمنا تاختا ئېسىپ قولىنى سۇنۇپ تىلەمچىلىك قىلىپ يۈرگەن بىر ئىشسىز ئىنژېنېرنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئاچارچىلىقتىن ئۆلۈپ كەتمەسلىگى ئۈچۈن كوچىغا چىقىپ ئادەمنىڭ ئېچىنى ئاغرىتىدىغان سۆزلەر بىلەن يالۋۇرۇپ تىلەمچىلىك قىلىشقا مەجبۇر بولغان ئېچىنىشلىق ئەھۋالنى سۆزلەپ بېرىۋاتقانلىغىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. مېنىڭ نېمىسچە ئۇگىتىدىغان مۇئەللىمم ئىلىسىبىت ئىشسىز قالغان ئىشچىنىڭ قىزى ئىدى، ئۇلارنىڭ پۈتۈن ئائىلىسىنىڭ تۇرمۇشى ئىنتايىن ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان ئىدى. ئۇ بىر كۈنى ماڭا، ئۇزاق مۇددەت ئىشسىز قالغان بىر تۇل خوتۇننىڭ تىرىكچىلىك يولىنى تاپالمىغانلىقتىن، ئۆزىنىڭ ئۈچ بالىسىنى دەريالغا تاشلىغانلىغى. ئاندىن ئۆزىنىمۇ دەريالغا تاشلاپ ئۆلۈۋالغانلىغىنى

ئېيتىپ بەردى. يەنە بىر كۈنى ساقچىلارنىڭ پۈتۈن ئائىلىسى بويىچە گازدا زەھەرلىنىپ ئۆلۈۋالغان ئىشسىز ئىشچىنىڭ جەسىدىنى ئېلىپ كېتىۋاتقانلىغىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، ئەمما، بۇرژۇئازىيە ئەيش-ئىشرەتلىك، كەيپ-ساپالىق تۇرمۇش كەچۈرەتتى. پارىژدىكى بىر كاتتا كوفىخانىدا (فرانسىيەدىكى بىر ئاپتوموبىل شىركىتى سودىگەرچىلىك يۈزىسىدىن بىزنى ئۆ يەرگە "تاماشا"غا ئېلىپ بارغان ئىدى)، بىرىم يالىڭاچ ئايال كۆتۈچى چۈشكۈن ناخشىلارنى ئېيتىپ، بايۇەچچىلەرنىڭ "كۆڭلىنى كۆتىرەتتى"... ئىنتايىن ئارقىدا قالغان شىنجاڭ بىلەن "ئەڭ ئىلغار" كاپىتالىستىك دۆلەتتە ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن، ماھىيەت جەھەتتىن پەرقلەنمەيدىغان مۇشۇ ھادىسىلەردىن، بۇلارنىڭ يۈز بېرىشىدە چوقۇم تېخىمۇ چوڭقۇر سەۋەبلەرنىڭ بارلىغىنى بىلدىم.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەن يەنە باشقا بىر خىل ريياللىقنى كۆردۈم، ئۇ بولسىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى. ئۇ يەردە ئىشسىزلار يوق، بايلار كەمبەغەللەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئانچە چوڭ پەرق يوق، ئاچارچىلىق، ئىقتىسادىي كرىزىس يوق؛ قەيەرگىلا بارسىڭىز كۆزىڭىزگە تىرىشچانلىق بىلەن قىلىنىۋاتقان ئەمگەك ۋە يىلدىن-يىلغا كېڭىيىپ بېرىۋاتقان ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش چېلىقىدۇ. خەلقنىڭ ماددىي تۇرمۇشى ئانچە بايىاشات بولمىسىمۇ، ئۇلار روھىي جەھەتتىن خوشال-كۆتىرەڭگۇ، كىشىلەر بىلەن كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا باراۋەرلىك-دوستلۇق ئاساسىدىكى مۇناسىۋەت ئورنىتىلغان. بۇنى ھەتتا بىرقەدەر ھەقىقانى بولغان بۇرژۇئازىيە ئالىملىرىمۇ ئىقرار قىلماي تۇرالمايدۇ. مەن بېرلىن داشۇنىڭ ئىقتىسادىي فاكۇلتېتىدا ئوقۇۋاتقان چاغلاردا، خوشى ئىسىملىك بىر پروفېسور دەرس ئۆتكەندە مۇنداق دېگەن

ئىدى: "ھۆكۈمىتىمىز ئىقتىساتشۇناسلارغا نۆۋەتتە ئېلىمىز دۇچكەلگەن ئىقتىسادىي كىرىزىس مەسىلىسىنى بارلىق چارە-تەدبىرلەر بىلەن ھەل قىلىش ھەققىدە بۈيرۇق بەردى، بۇ توغرىسىدا ھازىرغىچە 1 مىڭ 200دىن ئارتۇق ئادەم تۈرلۈك لايىھە ۋە قىياسلارنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ بىرىمۇ ئەملىي مەسىلىنى ھەل قىلالمىدى. يەر-زېمىنى دۇنيانىڭ ئالتىدىن بىر قىسمىنى تەشكىل قىلىدىغان ھىلىقى دۆلەتتە يۈرگۈزۈلۈۋاتقان ئىقتىسادىي سىياسەتلەر، ئېھتىمال، مۇشۇنداق ئەھۋاللارنى ئۆزگەرتەلىشى مۇمكىن." ئۇ بۇ يەردە ئىسمىنى ئوچۇق ئاتىمىغان دۆلەتنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنى ئىكەنلىگى ناھايىتى روشەن ئىدى.

ئىككى خىل تۈزۈم، ئىككى خىل ئەھۋال. مۇشۇنداق جانلىق پاكىتلار بىر تەرەپلىمە قاراشتا بولمىغان ھەرقانداق ئادەمنى قايىل قىلالايدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، يۈرىگىمنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا سوتسىيالىزىمغا بارغانسېرى تېخىمۇ قەتئى، تېخىمۇ كۈچلۈك ئىنتىلىش پەيدا بولدى. مەن ھەمىشە ھايا‌جان ئىچىدە، بىزنىڭ ۋەتىنىمىزدە، ئانا يۇرتۇم شىنجاڭدا قاچانمۇ مۇشۇنداق تۈزۈم ئورنىتىلار؟ دەپ ئويلايتتىم.

بەزى كومىمۇنىستلارنىڭ ماڭا بەرگەن كونكرېت ياردىمى ۋە ئۇلار ماڭا تونۇشتۇرغان ماركس، ئېنگېلس، لېنىن، ستالىنلارنىڭ ئەسەرلىرى ئىدىيەمنى ھەقىقى تۈردە بۇرىدى ۋە مېنى ئىنقىلاپ يولىغا باشلىدى. بۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ كومىمۇنىستلىغىنى شۇ چاغدىلا بىلەلمىتىم، مەسىلەن، دېپلوماتىك خادىم سالاھىيىتىدە شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتىلگەن سوۋېتلىكلەرنى شۇ چاغدىلا بىلەلمىتىم؛ بەزىلەرنىڭ كومپارتىيە ئەزاسى ئىكەنلىگىنى كېيىن، ھەتتا ئازاتلىقتىن

كېيىن بىلدىم.

كومپارتىيىنىڭ پارتىيىنىڭ (مەسىلەن، جاڭ يۈۋ، شيۈك شياۋيۈەن قاتارلىقلارنىڭ) شىنجاڭدىكى يەر ئاستى پائالىيەتلىرى ئالاھەزەل 30 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدىلا باشلانغان ئىدى. ئەمما ئۇ چاغدا مەن ئۇلارنىڭ يوشۇرۇن سالاھىيىتىنى بىلمەيتتىم. 1925 ـ يىلى ئۇرۇمچىگە كېلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بولغان بېستروۋ ماڭا مارکسىزىم ـ لېنىنىزىمنى بىرنەچچە بولۇپ تونۇشتۇرغان ئىدى. مەن ئۇنىڭ بىلەن ياڭ زېڭشىنغا تەرجىمان بولغان ئىدىم. ئۇ خىزمەت ئۈتەۋاتقان مەزگىللەردە، بىزنىڭ مۇناسىۋىتىمىز بىرقەدەر قويۇق بولدى. كۈندىلىك ئالاقىدا، ئۇ ماڭا بەزى ئىلغار كىتاپ ـ ژۇرناللارنى بېرىپ، ئىنقىلاپ داۋاللىرىنى سۆزلەپ بېرىپ تۇردى. بەزىدە شىنجاڭنىڭ سىياسى ۋەزىيىتىگە دائىر قاراشلىرىمىزنىمۇ سۆزلىشىپ قويۇاتاتتۇق. 1929 ـ يىلى گېرمانىيىگە كېتىۋېتىپ موسكۋادىن ئۆتەشىمدە ئۇنى زىيارەت قىلىپ باردىم. ئۇ ماڭا لېنىن، ستالىنلارنىڭ مىللى مەسىلە بايان قىلىنغان ئەسەرلىرىدىن بىرنەچچىنى بېرىپ، ئۇنى ئەستايىدىل ئوقۇپ چىقىشىمنى تاپشۇردى. 1933 ـ يىل 3 ـ ئايدا، يەنە بىر قېتىم چەتئەلگە چىققاندا، ئۇنى يەنە يوقلاپ باردىم ھەمدە ئۇنىڭغا مۇشۇ بىرنەچچە يىلدىن بېرى مارکس، ئېنگېلس، لېنىن، ستالىن ئەسەرلىرىنى ئوگىنىپ، ئۇنىڭدىن ئالغان ھاسىلاتىم ۋە تەسىراتىمنى، جۈملىدىن شىنجاڭنىڭ سىياسى ۋەزىيىتى ھەققىدىكى تونۇشۇمنى، لېنىن، ستالىنلارغا بولغان ھۆرمىتىمنى، سوتسىيالىستىك تۈزۈمگە بولغان ئىنتىلىشىمنى، بولۇپمۇ يۇرتۇمدىمۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە گۈزەل سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭ ئورنىتىلىشىنى قىزغىن ئارزۇ قىلىدىغانلىـ

غمنى سۆزلەپ بەردىم، ئۇلارنىڭ بىزگە نەزىرىسىە ۋە ئەملىيەت جەھەتتە دائىم يارىدەم بېرىپ تۇرۇشىنى ئۈمىت قىلدىم. ئۇ مېنىڭ سۆزۈمنى سەۋرچانلىق بىلەن ئاڭلاپلا قالماستىن، بەلكى ماڭا بىرمۇنچە سوئاللارنى قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن، يېقىندا شىنجاڭغا بارىدىغان پوگونىنى ماڭا تونۇشتۇرۇپ قويدى. مەن ئەنە شۇ ئىككىيلەننىڭ كونكىرىت يارىدىمى ۋە تونۇشتۇرۇشى ئارقىسىدا، ئىنقلاۋىي خىزمەتكە رەسمىي قاتناشتىم. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن مېنىڭ ھايات يولۇمدا ھەل قىلغۇچ ئۆزگىرىش بارلىققا كەلدى، مەن ۋەتىنىمنى، خەلقىمنى قۇتقۇزۇش يولىدا، قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يەككە-يىگانە تەمتىرەپ يۈرۈشتىن قۇتۇلۇپ، ئۇنى دۇنيادىكى پىرولېتارىيات ۋە ئېزىلگۈچى خەلقنىڭ كونا دۇنيانى ئۆزگەرتىش ئىشى بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇم. شۇنىڭدىن كېيىن مېنىڭ ئاشكارا سالاھىيىتىم، يەنىلا شىنجاڭ كونا ھۆكۈمىتىدىكى ئىلغارلىققا مايىل بىر "ئەمەلدار" بولدى. مېنىڭ بۇ ھاكىمىيەت ئىچىدىكى ئورنۇم شىنجاڭدىكى ئىلغار كۈچلەر بىلەن ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ بەزىدە ئۆرلەپ، بەزىدە پەسىيىپ تۇردى. بۇنداق ئەھۋالنى شىنجاڭ-نىڭ ئالاھىدە جۇغراپىيىۋى ئورنى ۋە تارىخىي شارائىتى قاتارلىق ئامىللار كەلتۈرۈپ چىقارغان. بۇنىڭ ئۆزى بەزى سورۇنلاردا تەرەققىپەرۋەر دىگەن سالاھىيەت بىلەن ئاشكارا ئوتتۇرىغا چىقىشىمغا ۋە كونا ھاكىمىيەت يول قويغان "قانۇنىي" دائىرە ئىچىدە مەلۇم ئىلغار ئەھمىيەتكە ئىگە بەزى پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بېرىشىمغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. ئەمما، بۇ دائىرە بەربىر چەكلىك ئىدى. ئىجتىمائى ئىلەتلەرنى پەيدا قىلىدىغان بارلىق كونا تۈزۈمنى تۈپ

ئاساسدىن ئاغدۇرۇپ تاشلاش ئۇچۇن، "قانۇنسىي" كۆرەشلەردىن باشقا كۆرەشلەر بىلەن شۇغۇللىنىش كېرەك ئىدى. ۋاھالەنكى، بۇ يېڭى كۆرەش يولى بىلەن كۆرەش شەكلىنى مەن ئىنقلاپقا رەسمىي قاتناشقاندىن كېيىنلا بىلدىم. دەرۋەقە، مۇنداق دىگەنلىگىم، مەن شۇنىڭدىن باشلاپلا، ھەقىقى پىشقان كوممۇنىزمچى بولۇپ قالدىم، دىگەنلىگىم ئەمەس. مېنىڭ كوممۇنىستىك ئېڭىم پىشىپ يېتىلىشتىن خېلى يىراقتا ئىكەنلىگىنى، نۇرغۇن مەسىلىلەردە يەنىلا ئىنتايىن گۆدەكلىك قىلغانلىغىمنى. كېيىنكى چاغلاردىكى نۇرغۇن پاكىتلار ئىسپاتلىدى. مېنىڭ ئىنقىلاپقا ۋە ئالغا بېسىشقا ئىنتىلىش ئىرادەم باشتىن-ئاياق چىڭ بولدى، ئەڭ قاتتىق سىناقلارغا يولۇققاندىمۇ ئىرادەمدىن يانمىدىم، مەن بۇنىڭ بىلەن پەخرلىنىمەن.

مەن ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا، ئاپرىسىۋ زىلاتكىننىڭ ئورنىغا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بولدى. ئۇ مېنى يۇ شيۇسۇڭغا تونۇشتۇرۇپ ئىككىمىز-نىڭ ئوبدان ھەمكارلىشىپ ئىشلىشىمىزنى تاپىلىدى.

يۇ شيۇسۇڭ 1935-يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى ئەۋەتكەن كومپارتىيە ئەزاسى ئىدى، ئۇنىڭ مەخپى ئىسمى ۋاڭ شۇچېڭ ئىدى. شىنجاڭدىكى جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش بىرلەشمىسىدە بىرلەشمە باشلىغى بولغان، ئۇ چاغدا مەن جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش بىرلەشمىسىدە خەلق بوّلۇمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى ئىدىم. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر خەلق بىرلەشمىسى بولۇپ، ئۇنىڭ باشلىغى تاھىربەگ ئىدى، مەن بۇ بىرلەشمىنىڭ ئەزاسى ئىدىم، بىر مەزگىل مۇۋەققەت باشلىق بولۇپمۇ ئىشلىدىم. بۇ بىرلەشمىدىمۇ كومپارتىيە ئەزالىرى ئىشلەيتتى.

مەن يۇ شېئۇسۇك بىلەن ئوبدانلا تونۇش ئىدىم، خىزمەت جەھەتتىلا خىلى كۆپ ئۇچرىشىپ قالماي، شەخسى بېرىش-كېلىشمۇ قىلىپ تۇراتتىم. ئۇ 1936-يىلى شېكە شىەيىنىك ئىككىنچى سىنىپى شېكە شتۇك بىلەن توي قىلغان چاغدا، مەن ئۇنىك جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش بىرلەشمىسىدىكى ئۆيىگە بېرىپ ئۇلار-نىك تويىغا قاتناشقان ئىدىم. مەن ئۇچۇن ئەك ئۇنتۇلماس بولغىنى شۇكى، ئۇ ماڭا دائىم جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىك لۇشيەن، فاڭجېن، سياسەتلىرىنى، پارتىيىنىك تارىخىنى، يولداش ماۋ زېدۇڭ-نىك پائالىيىتىنى ۋە ئۇ رەھبەرلىك قىلغان ئۇزۇن سەپەرنى، جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىك ئىستىقبالىنى ۋە شۇ چاغدا شەكىللىنىۋاتقان پۈتۈن خەلقنىك ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ۋەزىيىتىنى سۆزلەپ بېرەتتى. كېيىن، مەن شېك شىەيىنىك تۇرمىسىدە ياتقاندا، ماۋجۇشىنى مەدھىيىلەيدىغان بىر شىئىر يازغان ئىدىم، بۇنى يۇ شيۇ-سۇڭنىك ماڭا ماۋجۇشىنىك جۇڭگو ئىنقىلاۋىغا قوشقان تۆھپىسىنى تونۇشتۇرۇپ بەرگەنلىكىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. كوممۇنىست-لار شىنجاڭدا ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىشلىدى. ئۇلار پاك، ئادىل بولۇپ، ئۆز مەنپەئەتىدىن كېچىپ، باشقىلار ئۈچۇن ئىشلەپ، ھەر مىللەت خەلقنىك ئىززەت-ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولدى.

راست گېپىمنى ئېيتسام، مەن بۇرۇن شېك شىەيدىن ھېچقان-داق گۇمانلانمىغان ئىدىم، ئۇنىك ئىلغار شوئارلىرىغىمۇ ئىشىنىپ كەلگەن ئىدىم. ئىسمىدە قېلىشچە، يەرلىك مەھىۋلاتلار شىركىتى بىر قېتىم سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بىرمۇنچە ئارشاك سۇيى ئىمپورت قىلغان ئىدى. مەن شېك شىەيىنىك ئارشاك سۇيىنى ماختىغانلىغىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا ئارشاك سۇيىدىن بىر يەشىك ئېيىبرىپ بەرگەن

ئىدىم. شېكى شىسەي ئەھۋالنى سوراپ ئۇقىقانىدىن كېيىن، ئارقا-ئارقىدىن تەكرارلاپ: "ئومۇمىنىڭ نەرسىسىنى ئالمايمەن" دىدى. ئەگەر گۇمانلانغان دېيىشكە توغرا كەلسە، ئۇنى كومىۋنستىمكىن دەپ گۇمانلىناتتىم. مېنى شېكى شىسەينىڭ سۆزى بىلەن ھەركىتى بىردەكمۇ، يوق، دىگەن مەسىلە ئۇستىدە تۇنجى قېتىم ئەستايىدىل ئويلىنىشقا سالغان نەرسە 1937 - يىلى زايىسانغا بېرىپ كونىۋل بولۇپ تۇرۇشتىن ئاۋال، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى ئاپرېسىۋنىڭ بىر قېتىملىق سۆھبىتى بولدى.

ئاپرېسىۋنىڭ شېكى شىسەينىڭ ئىدىيىۋى ماھىيىتىنى تونۇشمۇ بىر جەريانىنى بېسىپ ئۆتكەن، ئەگ دەسلەپتە، ئۇمۇ شېكى شىسەيگە قاتتىق ئىشەنگەن، ئۇنىڭدىن گۇمانلانمىغان. ئەمما 1937 - يىل 4 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، بىر كۈنى ئاپرېسىۋ مېنى چاقىرتىپ ئادەم ئەۋەتكەن ئىكەن. مەن ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرسەم، ئۇ ئۆينىڭ ئىچىدە-رەڭگى-روھى تاتىرىپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ، ئىككى قولىنى ئارقىغا قىلىپ، ئۇ ياققا-بۇ ياققا مېڭىپ يۈرۈپتۇ. ئۇ مېنىڭ كىرگەنلىگىمنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇشتۇمتۇتلا: "سىز شېكى شىسەيگە ئىشىنەمسىز؟" دەپ سورىدى. مەندە قىلچە ئىدىيىۋى تەييارلىق بولمىغاچقا، تېخى ئۇنىڭدىن ھېچقانداق مەسىلە بايقىيالمىدىم، دەپلا جاۋاپ بەردىم. ئۇ يەنە: "ئۇنىڭ قىينىڭاتىسى ئىلى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش بېگى بولۇپ، پۇقراغا جەۋرى-زۇلۇم سېلىپ، پارىخورلۇق قىلغان، ئۇنىڭ خوتۇنىنىڭ ئاشىنىسى پۇل توپلاپ سودىگەرچىلىك قىلغان. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ نۇرغۇن شەرمەندە ئىشلارنى قىلغان ئىكەن. بۇلار ياخشى ئەھۋال ئەمەس" دىدى. مەنمۇ ئۇنىڭغا بۇ جەھەتتىكى ئىشلاردىن

خەۋىرىم بارلىغىنى ئېيتىپ بەردىم. ئاخىردا ئۇ ماڭا بۇ قېتىمقى سۆھبەتنىڭ مەزمۇنىنى ھېچكىمگە ئېيتماسلىقنى تاپشۇردى.

راست، شېكى شىسەي قانداق ئادەم؟ ئۇ ئىنقلابىنى، پاك بولۇشنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەي سۆزلەيتتىغۇ؟ ئۇ ئۆز ئائىلىسىدىكى ئىشلارنى بىرئازمۇ بىلمەسمۇ؟ شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، مەنمۇ بۇ ئادەم ئۈستىدە ئەستايىدىل ئويلىنىشقا باشلىدىم.

مۇشۇ سۆھبەتتىن كېيىن ئۇزاق ئۆتمەيلا، "1-ماي" خەلقارا ئەمگەكچىلەر بايرىمىنى ئۆتكۈزۈپ بولۇپلا، ئابرىسۇ بىلەن بىللە ئۇرۇمچىدىن كېتىپ قالدىم. چۈنكى شۇ يىلى 3-ئايدا، شېكى شىسەي ھۆكۈمىتى نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ رۇخسىتىنى ئېلىپ، مېنى جۇڭگونىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى زىيادا تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ كونسۇلى قىلىپ تەيىنلىگەن ئىدى. بىز شىخۇغا بىللە بېرىپ بىر كېچە قونغاندىن كېيىن، مەن شىمالغا قاراپ مېڭىپ، چۆچەك، جېمىنەيلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ، چەتكە ۋەزىپە ئۆتەشكە چىقىپ كەتتىم. ئۇلار پۈتۈن ئائىلىسى بىلەن ئىلى ئارقىلىق ئۆز مەملىكىتىگە قايتىپ كەتتى. بۇ قېتىمقى ئايرىلىشنىڭ مەڭگۈلۈك ئايرىلىش بولۇپ قالىدىغانلىغىنى ئويلاپ باقمىغان ئىكەنمەن: كېيىن ئاڭلىسام، شېكى شىسەي يالغان پاكىت ئويدۇرۇپ چىقىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپكە ئابرىسۇنى ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنىڭ جاسۇسى، دەپ چېقىشتۇرۇپتۇ ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى بىلەن شىنجاڭنىڭ مۇناسىۋىتىگە بۆلگۈنچىلىك سالدى، دېگەنگە ئوخشاش بىرمۇنچە "جىنايەت" لەرنى ئارتىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش كېگەيتىۋېتىلگەن مەزگىللەردە ئاپرىسۇ ئېتىلىپ كېتىپتۇ.

شېڭ شىسەينىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتلىرى

شېڭ شىسەينىڭ ئادەم تۇتقۇن قىلغانلىغى ئۇنىڭ ھاكىمىيىتىنىڭ تۇراقسىز ئىكەنلىگىنى بىلدۈرەتتى. ئۇ دۇشمەن كۆچلەرنى مەۋرى ۋاستە بىلەن يوقىتىشقا ئامالسز قېلىپ، ئۆزىنىڭ ئىستىبداتلىق ھۆكۈمرانلىغىنى ئىشپىيونلۇق ۋاستىسى بىلەن ئورناتتى. مىلتارىستلارنىڭ ھەممىسى شۇنداق قىلغان، شېڭ شىسەيمۇ بۇنىڭ سىرتىدا قالمىدى.

شېڭ شىسەينىڭ تەرەققىپەرۋەرلىگى ئەسلىدە ساختىپەزلىك ئىدى، ئۇ ئىلاجسزلىقتىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كومموئىنستىك پارتىيىگە يېقىنلاشقان. دەسلەپكى چاغلاردا ئۇنىڭ ئورنى تۇراقسىز بولۇپ، قانات-قۇيرۇغى يېتىلمىگەنلىكتىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ئەۋەتكەن بىر تۈركۈم كومپارتىيە ئەزالىرىنى ئالداپ قولغا كىرگۈزۈش ۋە ئۇلارنىڭ ياردىمىگە تايىنىپ ئۆزىنى پەدەزلەپ، ئامما قولغا كەلتۈرۈشكە مۇھتاج بولغان ئىدى. ئارقىدىنلا يەنئەندەكى جۇڭگو كومموئىنستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى بىلەن ئالاقە باغلاپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ئورتاق نىشانى ئاساسىدا، مىللى دېموكراتىك بىرلىك سەپ ئورناتتى. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىمۇ زور بىر تۈركۈم كادىرلارنى شىنجاڭغا ئەۋەتتى ھەمدە شىنجاڭنىڭ بىرلىك سەپ ۋەزىيىتىدىن پايدىلىنىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشتا جىددى زۆرۈر بولۇپ تۇرغان بىر تۈركۈم ئىختىساسلىق ھەربىلەرنى يېتىشتۈردى.

ۋاھالەنكى، شېڭ شىسەينىڭ چىن كۆڭلىدىكىنى ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇ كومموئىنستىك پارتىيىنىڭ شىنجاڭدىكى تەسىرىنىڭ

كۈندىن-كۈنگە كۈچەيىپ بېرىشى ۋە ئىنقىلاپ ۋەزىيىتىنىڭ راۋاج-لىنىپ كېتىشىنى خالىمايتتى. شۇڭا، ئۇ ئىشپىيونلۇق ئورگىنى قۇرۇپ، كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ ھەركىتىنى يوشۇرۇن كۈزىتىپ باردى. 1937 - يىلدىن كېيىن، ئۇ "توپىلاڭ كۆتىرىشكە سۈيقەست قىلىش ئەنزى-سى" دېگەن بىرنىمىلەرنى ئارقا-ئارقىدىن ئويدۇرۇپ چىقىپ، كوم-مۇنىستلارغا ۋە تەرەققىپەرۋەر زاتلارغا پىلانلىق تۈردە تۈركۈم-تۈركۈملەپ زىيانكەشلىك قىلدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش پارتلاشنىڭ ئالدى-كەينىدە يەنىمۇ كالگەن كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ شىنجاڭدىكى ئىنقىلابىي پائالىيەتلىرىنى ۋە كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇلارنىڭ تۈرمىدە ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىنى بايان قىلماقچى ئەمەسمەن. چۈنكى، بىرىنچىدىن ئۇلار كەينى-كەينىدىن شىنجاڭغا كەلگەن چاغدا، مەن سوۋېت ئىتتىپاقىدا كونسۇل بولۇپ تۇراتتىم، ۋەتەنگە چاقىرتىلىپ كەلگەن-دىن كېيىن، ئۇزاق ئۆتمەيلا تۈرمىگە كىرىپ كەتتىم، كېيىن يەنىمۇ-دىن كەلگەن كادىرلارمۇ تۇت-تۇت قىلىنىپ، تۈرمىگە تاشلاندى. ئەمما مەن ئۇلار بىلەن بىر ئۆيدە بولمىدىم، نۇرغۇن ئەھۋاللارنى تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىنلا ئوقتۇم؛ ئىككىنچىدىن، بۇ جەھەتتىكى ماقالىلار يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئارقا-ئارقىدىن كۆپلەپ ئېلان قىلىندى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن ۋە ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئەھۋاللار، بۇلار مېنىڭ بىلمىگانلىرىمغا قارىغاندا تېخىمۇ ھەقىقى ۋە ئىشەنچىلكتۇر.

مەن مۇشۇ باپ بىلەن كېيىنكى بىر باپتا، شېڭ شىسەينىڭ مەن بىلمىگان بەزى ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتلىرى ۋە ئۆز بېشىمدىن كەچۈر-گەن تۈرمە ھاياتىم ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن، بۇنىڭدىن

شېڭ شسەي ھۆكۈمرانلىغىنىڭ باشقا بىر تەرىپىنى بىلىۋالغىلى بولار، ياكى بۇ ئۇنىڭ ھەقىقى تەرىپى بولۇشى مۇمكىن.

شېڭ شسەينىڭ قول ئاستىدا بىرنەچچە ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى بار ئىدى. بۇ تەشكىلاتلار ئىچىدە، ئۇ ئۆزى بىۋاستە قوماندانلىق قىلىدىغان، قەتئى مەخپى بولغان بىر تەشكىلات بار ئىدى، بۇنى ئۇ تەختكە ئولتۇرۇپ ئۇزاق ئۆتمەيلا قۇرۇشقا باشلىغان ئىدى، بۇ تەشكىلاتنىڭ ئادەم سانى ئىنتايىن ئاز بولۇپ، ئاساسلىق ئادەملىرى لى بولىن، ۋاڭ يېجى قاتارلىقلار ئىدى. بۇ تەشكىلات مەخسۇس سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ خادىملىرىنى، كومۇنىستلارنى ۋە تەرەققىپەرۋەر زاتلارنى كۆزىتەتتى ۋە رازۋېت قىلاتتى. "توپىلاڭ كۆتىرىشكە سۈيىقەست قىلىش ئەنزىسى" دېگەنگە ئوخشاش ئەنزىملەر مۇشۇ پايلاقچىلارنىڭ دوكلادىغا ئاساسەن ئويدۇرۇپ چىقىرىلغان ئىدى. بۇ ئىشپىيونلار كومۇنىستىك پارتىيىگە قارشى جاھىل ئۇنسۇرلار بولۇپ، شېڭ شسەينىڭ ئالاھىدە ئىشەنچىسىگە ئىگە بولغان ئىدى. ئۇلار شېڭ شسەي شىنجاڭدىن ئايرىلىپ كەتكەنگە قەدەر ئىزچىل تۇردە شېڭ شسەي ئۈچۈن خىزمەت قىلىپ كەلدى.

يەنە بىرى، دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ 1939 ـ يىل 4 ـ ئايدا ئۇرۇلغان رازۋېتكا ئەتىردى ئىدى. بۇ ئەتىرەتكە دەسلەپتە ئەپىتسەرلەر مەكتىۋى (شېڭ شسەي قوشۇمچە مەكتەپ مۇدىرى بولغان)نى پۈتتۈرگەن ۋاڭ يۈشۇ باشلىق بولغان. كېيىن لى يىڭچى مەسئۇل بولدى، پايلاقچىلارنىڭ سانى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا ئورۇنلاشتى. دۇبەن مەھكىمىسى قۇرغان ئالاھىدە تۇرمە ھېچقانداق قانۇنىي رەسمىيەت ئۆتمەيلا ئادەملەرنى ئۆز مەيلىچە قولغا ئېلىپ، خالىغىنىچە ئۆلتۈرەتتى. بۇ پايلاقچىلار

بىر مەزگىل ئىشلىگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى، بىرىنچى قېتىم ئەترەت باشلىغى بولغان ۋاڭ يۈشۇ ئەنە شۇلاردىن بىرى ئىدى.

بۇنىڭدىن باشقا، يەنە جامائەت خەۋپسىزلىگى باشقارمىسى ۋە ئۇنىڭ تەكىتى بولغان سىياسى تەپتىش ئىدارىسىمۇ قۇرۇلغان ئىدى. ئۇ ئەسلىدە شېڭ شىسەينىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى ئەمەس، بەلكى سوۋېت ئىتتىپاقى باشقۇرىدىغان سىياسى تەپتىش ئورگىنى ئىدى. شېڭ شىسەي بۇ ئورگانىنى تىزگىنلەش ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى بىرنەچچە يىل يوشۇرۇن كۈرەش قىلغان ئىدى.

سوۋېت ئىتتىپاقى شېڭ شىسەيگە ھەر جەھەتتىن ياردەم بېرىپ تۇرغان چاغدا، ئۇنىڭغا شىنجاڭدا سىياسى تەپتىش ئىدارىسى قۇرۇش تەكلىۋىنى قويغان ھەمدە بۇ ئىدارىگە جاڭ يېۋۇنى باشلىق قىلىپ تەيىنلەشنى تەكىلىپ قىلغان ئىدى، شېڭ شىسەي بۇنىڭغا قوشۇلغان ئىدى. جاڭ يېۋۇ شۇ چاغدا موسكۋادا كۆزىنى داۋالاتىۋاتقان جاڭ شىنغا قاراۋاتقانلىقتىن شىنجاڭغا دەرھال قايتىپ كېلەلمەيدىغانلىغى ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقى مەسلىھەتچى پوگونىن، باش كاتىپ ۋاڭ لىشياڭنى ئۇرۇمچىگە بۇ ئىدارىنى قۇرۇشنىڭ تەييارلىق ئىشلىرىغا ياردەملىشىشكە ئەۋەتكەن ئىدى. بۇ 1934 ـ يىل 7 ـ ئايلاردا بولغان ئىش. شېڭ شىسەي جاڭ يېۋۇ شىنجاڭغا قايتىپ كەلمىدى دېگەننى بانا قىلىپ، رازۋېتكا ئەترىدىنىڭ باشلىغى ۋاڭ يۈشۇنى مۇۋاققەت ئىدارە باشلىغى، چىن دۈگېبەي، لاڭ داۋخېڭ، ۋاڭ تىڭلىڭلارنى بۆلۈم باشلىغى قىلىپ تەيىنلىدى.

8 ـ، 9 ـ ئايلاردا، جاڭ يېۋۇ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدى. شېڭ شىسەي يەنە جەنۇبىي شىنجاڭدا ئەمدىلا تېچلىق ئورنىتىلىدى، ئۇ

يەردە قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار ناھايىتى كۆپ دېگەنىنى بانا قىلىپ، جاڭ يۈۋۈنى جەنۇبىي شىنجاڭغا ئەۋەتىپ، مەسئۇل خىزمەتكە قويماقچى بولدى. شېڭ شىسەي ئاپپېرىسسىيەڭنىڭ سۇرۇشتۇرۇشى ئارقىسىدىلا، جاڭ يۈۋۈنى بۇ ئىدارىگە ئەۋەتىشكە مەجبۇر بولدى، ئەمما ئۇنىڭغا ئىدارىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى قوشۇمچە مۇۋەققەت باشلىغى دېگەن مەنسەپنىلا بەردى. كېيىن بۇ ئىدارە جامائەت خەۋپسىزلىگى باشقارمىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلگەندە، جاڭ يۈۋۈ باشقارمىغا رەسمىي باشلىق بولۇپ تەيىنلەندى. جاڭ يۈۋۈ قانارلىق كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ خىزمىتىنى نازارەت قىلىپ تۇرۇش ئۈچۈن، شېڭ شىسەي يەنە ئۆزىنىڭ قەدىناس ئاغىنىسى ۋاڭ يىجى ۋە سىڭلىسىنىڭ قېينىسىنى پېڭ جىجېننى بۇ ئىدارىگە خىزمەتكە ئەۋەتتى.

شېڭ شىسەي ئىزچىل تۇردە سىياسى تەپتىش ئورگىنىنى ئۆزىنىڭ قولىغا كىرگۈزۈشنىڭ كويىدا بولۇپ كەلدى، ئەمما بۇ ئورگانىدىكى ئاساسلىق كادىرلارنىڭ ھەممىسىنى سوۋېت ئىتتىپاقى ئەۋەتكەن ئىدى. جاڭ يۈۋۈ، شيۇڭ شياۋيۈەن، ۋاڭ لىشياڭلاردىن تاشقىرى، يەنە مۇئاۋىن باشقارما باشلىغى ليۇ شيەنچېڭ، قۇمۇل رايونىدا ئىلگىرى كېيىن ئىككى قېتىم ئىدارە باشلىغى بولغان لۇەن باۋتىڭ (جى جى)، يۇ چېڭفا، بۆلۈم باشلىغى سىيىت ھاجى (ئۇيغۇر)، بۆلۈم باشلىغى قادىرھاجى (ئۇيغۇر)، باربكۆل ج خ ئىدارىسىنىڭ باشلىغى ئاباي (قازاق) ۋە بۆلۈم باشلىغى بېيەن فاڭمىڭ (بېيەن فۇلىن)، خۇ پېڭجۇ (خۇ پېڭجۇنى كېيىن شېڭ شىسەي ئۆلتۈرۈۋەتتى، بېيەن فاڭمىڭ شېڭ شىسەيىنىڭ تۇرمىسىدە سەككىز يىلچە يېتىپ، شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىنلا تۇرمىدىن چىقتى)لار بار ئىدى. شېڭ شىسەي بۇ ئادەملەرنى تىزگىنلەپ كېتەلمىگەنلىگى ياكى ئۆز يېنىغا تارتىپ كېتىشكە ئامال

تاپالمىغانلىغى ئۈچۈن، بۇ ئادەملەرگە تۈرلۈك ھىلە-مىكىرلەر بىلەن زەربە بېرىپ، ئۇلارنىڭ ھوقۇقىنى بارا-بارا تارايتتى. 1935-يىل 1-ئايدا شېڭ شىسەي سىياسى تەپتىش باش ئىدارىسىنى ئامانلىقنى ساقلاش باش ئىدارىسىگە ئۆزگەرتتى، 1936-يىل 3-ئايدا، ئۇنى يەنە ج خ باشقارمىسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ، سىياسى تەپتىش ئورگىنىنى ئادەتتىكى ساقچى ئورگىنىغا ئايلاندۇرماقچى بولدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ ئىدارە بىلەن باشقا ئىدارىلەر ئوتتۇرىسىغا بۆلگۈنچىلىك سېپلىپ، بۇ ئادەملەرنىڭ ئابرويىنى تۆكتى. مەسىلەن، شېڭ شىسەي ئۆزى كۆرسىتىپ بەرگەن بىگۈنا ئادەملەرنى قولغا ئېلىش ئىشىنى دائىم بۇيرۇق بىلەن مۇشۇ ئىدارىگە تاپشۇراتتى، قولغا ئېلىنغانلارنىڭ گۇناسىز ئىكەنلىگى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرسىمۇ، بۇلارنى قويۇپ بېرىشكە رۇخسەت قىلمايتتى؛ ھەقىقى جىنايەتچىلەرنى، بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ يالاقچىلىرى بىلەن يېقىن دوستلىرىنى قانىتى ئاستىغا ئېلىپ، ئۇلارغا جازا بېرىشكە رۇخسەت قىلمايتتى. بۇ ھال مۇشۇ ئادەملەرنىڭ شېڭ شىسەيگە بولغان نارازىلىغىنى قوزغىماي قالمىدى. 1937-يىل ئەتىيازدا، شېڭ شىسەي بۇ ئادەملەر مېنىڭ ئارمىيەمنى تەكشۈرۈپتۇ، دېگەن بانا بىلەن، جاڭ يۈۋۇ ۋە لیۇ شیەنچېڭنى خزمەتىدىن ئېلىپ تاشلىدى. ئۇ ياغلىما سۆزلەر بىلەن جاڭ يۈۋۇ، لیۇ شیەنچېڭلارنى ئاقسۇغا ۋالىي، مۇئاۋىن ۋالىي بولۇشقا دەۋەت قىلدى، ئۇلار بۇنى رەت قىلغاندىن كېيىن، چەتئەلگە چىقىش پاسپورتىنى بېرىشكە قەتئى ئۇنىمايى قويدى. ئابرىسىھۇنىڭ قايتا-قايتا سۈرۈشتە قىلىشى ئارقىسىدا، تا ئابرىسىھۇ سوۋېت ئىتتىپاقىغا چاقىرتىلغان چاغدىلا، ئاندىن جاڭ يۈۋۇ بىلەن لیۇ شیەنچېڭنىڭ شىنجاڭدىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا كېتىشىگە رۇخسەت

قىلدى.

ج خ باشقارمىسى ئەسلىدە، مەخسۇسلا جاھانگىرلارنىڭ جاسۇسلىرىغا ۋە ئەكسىلئىنقىلابچىلارغا تاقابىل تۇرىدىغان سىياسى تەپتىش ئورگىنى ئىدى، شۇڭا شىسەي ئۇنى ئۆز چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغاندىن كېيىن، ئۇ ئىرادىلىك ئىنقىلابچىلار بىلەن بىگۈنا پۇقرالارنى قىرىپ-چاپىدىغان ئىشپىيونلۇق قورالىغا ئايلىنىپ قالدى.

بۇنىڭدىن باشقا، 1937-يىلنىڭ باشلىرىدا، دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ سىياسى تەلىم-تەربىيە باشقارمىسى قارىمىغىدا مەخسۇس ھەربىلەر ئىچىدە ئىشپىيونلۇق پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بارىدىغان يەنە بىر رازۋېتكا بۆلۈمى قۇرۇلدى. بۇ رازۋېتكا بۆلۈمى شىسەيگە تالاي قېتىم "چوڭ سۇيىقەست ئەنزىسى"، "توپىلاڭ كۆتىرىشكە سۇيىقەست قىلىش ئەنزىسى" دېگەن ئەنزىلەرنى پەيدا قىلىپ بېرىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئەۋەتكەن كادىرلارنى، مۇتەخەسسىسلەرنى، مەسلىھەتچىلەرنى ھەتتا باش كونسۇل، كونسۇللارنى ۋە جۇڭگو كومموئنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرىنى، تەرەققىپەرۋەر زاتلارنى تروتسكىچىلار دەپ قارىلاپ، ئۇلارغا زىيانكەشلىك قىلدى ۋە ئۇلارنى قىردى.

شۇڭا شىسەي كومموئنىستىك پارتىيىگە زەربە بېرىش ۋە پارتىيىنىڭ ئامما ئىچىدىكى تەسىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن، نەچچە قېتىم "توپىلاڭ كۆتىرىشكە سۇيىقەست قىلىش ئەنزىسى" دېگەننى پەيدا قىلدى. ئەمما ئۇ بۇنى باشقىلار بىلىپ قالمىسۇن دەپ، ھەر قېتىم كومموئنىستىك پارتىيىگە زەربە بەرگەندە، بەزى فېئودال ۋاڭ-گۇڭلار ۋە بايلارنىمۇ قولىغا ئېلىپ ۋە قىرىپ، ھەم پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بېيىدى، ھەم شۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ كومموئنىستىك پارتىيىگە فارشى ئەپتى-بەشىرىسىنى ياپتى. شۇڭا شىسەينىڭ قوللانغان ۋاستىسىنىڭ

زەھەرلىكلىگى يەنە شۇ يەردىكى، ئۇ كوممۇنستىك پارتىيە ئەزالىرىغا زەربە بېرىشتە، ئۇلارنى تروتسكىچى، ئەكسىلئىنقىلاپچى دەپ قارىلىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ بىر تۈركۈم كوممۇنستلارنى يوقاتقاندىن كېيىن، دەرھال يەنە بىر تۈركۈم كوممۇنستلارنى خىزمەتكە قويدى. بۇ ھال كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭ ساختا نىقاۋىنى ئۈزاقتىچە بىلمۇالالمىغانلىغىنىڭ مۇھىم سەۋەبى. ئاخىردا ئۇ تەختتىن چۈشۈشتىن ئىلگىرى، گومىنداڭغىمۇ يەنىلا مۇشۇ ۋاستىلەر بىلەن تاقابىل تۇردى. 1944 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى شېڭ شىسەي گومىنداڭ ئەزالىرىنى تۈركۈم ـ تۈركۈملەپ قولغا ئېلىپ، ئۇلارنى كوممۇنستىك پارتىيىنىڭ جاسۇسلىرى دەپ، جياڭ جېيشىغا ئۇلارنىڭ ئورنىغا باشقا بىر تۈركۈم گومىنداڭ ئەزالىرىنى ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلىپ تېلېگىراما يوللىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شېڭ شىسەي ستالىنغىمۇ "گۇنايىغا توۋا قىلىپ، يېڭىۋاشتىن ئادەم بولىدىغان"لىغىنى بىلدۈرۈپ دوكلات يوللىدى. ئاڭلىشىمچە، ستالىن شېڭ شىسەي يوللىغان دوكلاتنى جياڭ جېيشىغا ئەۋەتىپ بېرىپتۇ دېگەن گەپ بار. شېڭ شىسەي سۈيقەست ئىشلىتىش بىلەن كۆتىرىلىپ، بىر مەزگىللىك مەقسىدىگە يەتكىنى بىلەن، ئۆمۈرۋايەتلىك مەقسىدىگە يېتەلمىدى، ئاخىر بېرىپ ئۆزىنىڭ تەختتىن چۈشۈشىنى تېزلەتتى.

ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتلىرى ئارقىلىق زادى قانچىلىك ئادەمنى تۈرمىگە تاشلىغانلىغى، قانچىلىك ئادەمنى ئۆلتۈرگەنلىگىگە كەلسەك، بەزىلەر 50 ـ 60 مىڭ دەيدۇ، بەزىلەر 100 مىڭ دەيدۇ، توغرا سانىنى ئېيتىپ بېرىش ناھايىتى تەس بولسا كېرەك. چۈنكى "توپىلاڭ كۆتىرىشكە سۈيقەست قىلىش ئەنزىسى"نى بانا بىلەن قىلىپ، جىنايەت توقۇپ، گۇناسىز ئادەملەرنى چاتىدىغان

ئىشلار 1937 ـ يىلدىن باشلاپ تا شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەنگە قەدەر ئۈزۈلمەي بولۇپ تۇردى. مەن ئۆزەمنۇ 1938 ـ يىلى ئەتىيازدا تۇرمىگە كىرىپ كەتتىم.

شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدە

مەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى زايساندا تۇرغان چاغلىرىمدا، ئەل ـ ئاغىنىلەردىن كەلگەن خەتلەردىن شېڭ شىسەينىڭ ئادەم تۇتۇۋاتقانلىغىدىن خەۋەر تېپىپ تۇردۇم. مەن شېڭ شىسەينىڭ ھەقسىز ئەپتى ـ بەشىرىسىنى پەيدىن ـ پەي ئېنىق تونۇپ يەتكەندىن كېيىن، ئۆزەمنىڭ تەقدىرىنىڭمۇ باشقىلارنىڭكىدىن ياخشى بولۇشى ناتايىن ئىكەنلىگىنى بىلەتتىم. ئەمما شۇم تەقدىرنىڭ مۇشۇنداق تېز كېلىدىغانلىغىنى زادىلا ئويلىمىغان ئىدىم.

1938 ـ يىل 2 ـ ئايدا، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ مېنى دۆلەتكە قايتىپ خىزمەتتىن دوكلات بېرىشكە چاقىرتقان تېلېگرامىسىنى تاپشۇرۇۋالدىم. مەن تەييارلىق كۆرۈپ، كونسۇلخانىنىڭ ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، 3 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا زايساندىن يولغا چىقىپ، شەھەي، ئالمۇتىلار ئارقىلىق، دۆلىتىمىزگە قايتىپ كەلدىم. چېگرىدىن ئۆتكەندىن كېيىن، جىڭخا كېلىپ بىر كېچە قوندۇم، ئۇ يەردە ياۋ شىيۇڭ بىلەن كۆرۈشتۇم. ئەتىسى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يۈك توشۇيدىغان ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ، ئۈرۈمچىگە قاراپ يولغا چىقتىم.

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەن ئولتۇرغان يۈك ماشىنىسى ناھىيە شەھىرىدىن چىقىپ، ئالاھەزەل ئون كىلومېتر ماڭا ـ ماڭمايلا،

ئارقىمىزدىن بىر كىچىك ماشىنا قوغلاپ يېتىپ كېلىپ، يۈك ماشىنىـ سىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ توختىدى. كىچىك ماشىنىدىن بىرنەچچەيلەن چۈشۈپ، قول ئىشارىسى قىلىپ، يۈك ماشىنىسىنى توختاتتى، ئۇلار مېنىڭ ئىسىم پەيلەمنى سوريغاندىن كېيىن: "ماشىنىدىن چۈشۈڭ، ئۇرۇمچىدىن سىزنى ئىلىغا بارسۇن، دىگەن تېلېگرامما كەلدى" دىدى ـ دە، ماشىنىدىكى يۈك ـ تاقالىرىنى چۈشۈرۈۋېلىپ، يۈك ماشىنىسىنى يولغا سېلىۋەتتى. ئاندىن قولۇمنى كۆتەرتىپ قويۇپ، يېنىمغا ئاختۇردى، مەن ئەنە شۇنداق قولغا ئېلىندىم. مېنى قولـغا ئالغانلارنىڭ بىرى ئىلى ج خ ئىدارىسىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى مەسلىھەتچىسى ئىدى.

ئىلى ج خ ئىدارىسى مېنى بىر ھەپتە قامىغاندىن كېيىن، 4ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ئۇرۇمچىدىكى ئىككىنچى تۈرمىگە يالاپ ئېلىپ باردى.

ج خ باشقارمىسىنىڭ باشلىغى لى يىڭجى ۋە سوۋېتلىك ئىككى سوراق مەسلىھەتچىسى مېنى سوراق قىلىشقا مەسئۇل بولدى. ئۇلار ماڭا "جاھانگىرلارغا غالچىلىق قىلغان"، "چەتئەلگە باغلانغان"، "گېرمانىيە بىلەن ياپونىيىنىڭ كۈچلىرىگە تايىنىپ شىنجاڭدا مۇسـتەقىل ئىسلام دۆلىتى قۇرماقچى بولغان" دىگەنگە ئوخشاش بەتنامـلارنى چاپلىدى. مەن بۇنداق بوھتانىنى ئېتىراپ قىلمىدىم، ئەلۋەتتە. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ماڭا قاتتىق جازا ئىشلىتىپ، ئىككى قولۇمنى ئىگىز كۆتەرتىپ، مەجبۇرى ھالدا پارچە خىش دۆۋىلىرىنىڭ ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرغۇزۇپ قويغانلىقىتىن، ئىككى قېتىم ھۇشۇمدىن كەتتىم. ھۇشۇمغا كەلگەندىن كېيىن، ئۇلارغا ئۆزەمنىڭ فاشىستلارغا قەتئى قارشى ئىكەنلىگىمنى چۈشەندۈرمەكچى بولدۇم: چۆچەكتە

گېرمانىيىنىڭ ئىشپىيونى ئىشمېتنى پاش قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا تاپشۇرۇپ بەرگەنلىگىنى؛ شۇنداقلا پاپون جاھانگىرلىگىگە ئىنتايىن ئۆچ ئىكەنلىگىنى، 1933 ـ يىلى ئالتايدا ياپونىيىنىڭ غالچىسى ما خېيبۇغا قارشى ئۇرۇش قىلغانلىغىنى... سۆزلەپ بەردىم، ئەمما يەنىلا جازاغا تارتىلىشتىن قۇتۇلالمىدىم، ئىككى قولۇمنى ئىگىز كۆتەرتىپ ئۇدا يىگىرمە بىر سوتكا ئۇرە تۇرغۇزۇپ قويدى. ماڭا قاراپ تۇرغان ئۇچ ئادەمنىڭ ئىچىدە ۋاڭ زىچىڭ بىلەن ئىسمائىل دېگەن ئىككىسى ماڭا ھىسداشلىق قىلىپ، بەزىدە ئاستا كېلىپ قولۇمنى چۈشۈرۈۋېتىپ، تامغا يۆلەپ قويۇپ بىرئاز دەم ئالدۇراتتى. ئۇلار يەنە، ماڭا شېڭ شىسەينىڭ ناھايىتى كۆپ ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىگىنى، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ كومموئىستلار ئىكەنلىگىنى ئېيتىپ بەردى. ئائىلەمدىكىلەرنىڭ مەجبۇرى ھالدا قابا ناھىيىسىگە كۆچۈرۈۋېتىلگەنلىگىنىمۇ ئەنە شۇلار ئېيتىپ بەرگەن ئىدى.

بۇنداق سوراق قىلىش ئىككى يىل داۋام قىلدى. 1939 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، مېنى يەنە قاراڭغۇ تۇرمىگە 68 كۈن سولاپ قويدى. ھىلىمۇ ياخشى، ۋاڭ زىچىڭ ماڭا شام، سىيا، سىيادان ئېپېكلىپ بەردى. قاتتىق سوغاق، قاپ ـ قاراڭغۇ ۋە زەيكەش تۇرمىدە. سەرەڭگە ياغىچىنى سىياغا تەككۈزۈپ موخورکا قەغىزىگە ئۇيغۇرچە «ھۆرمەت بىلەن يوللايمەن سىزگە سالام ئۇلۇغ داھى ماۋجۇشى» دېگەن بىر شىئېرنى يازدىم. ئۇنىڭ بىر كۆپلېتى مۇنداق:

ئاچتىڭىز ھەقىقەت، ئازاتلىق، ئەركىنلىك،
ئەمگەك، بەخت ـ سائادەت يولىنى،
تىترەيدۇ دۇشمەن ئالدىڭىزدا،
ئىنسانىيەت شادىمان!

مەن بىر يۇلتۇز پارقىرغۇچى سىزدىن ئالغان نۇر بىلەن،
كۆرەشكۈچى يولىڭىز ئۈچۈن، سەمىمى ساپ ئاڭ بىلەن.
بولسىمۇ كۆچلۈك شۇرغانى،
يامغۇرى ھەم قار ـ بورانى؛
ھېچقايسىمۇ ئۆچىرەلمەيدۇ،
يافقان چىن مۇھەببەت ئوتىنى!

ۋاقىت ھايات دېمەكتۇر، ئۆزەمنىڭ ئۆمرىنى بىكار ئۆتكۈزۈۋېتىشكە ھەقلىق ئەمەسمەن، شۇڭا مانا شۇ قاراڭغۇ زىندانىدا «ئۈيغۇرچە ـ خەنزۇچە ـ رۇسچە لۇغەت»نى تۈزۈشكە كىرىشتىم.

قاراڭغۇ تۇرمىدە 68 كۈن ياتقاندىن كېيىن، ئازاپلىنىپ بەك ئاجىزلاپ كەتكەنلىكىمدىن قاراڭغۇ تۇرمىدىن چىقىرىلدىم. تۇرمىداشلىرىم مېنى كۆرۈپ، چىرايىڭ تامدەك تاتىرىپ، جۈدەپ قورايدەك بولۇپ قېپسەن. پۈتۈن يۈزۈڭنى ساقال ـ بۇرۇت قاپلاپ، گويا باشقا بىر دۇنيادىن كەلگەن ئادەمدەك بولۇپ قېپسەن، دىدى. ئارىدىن يەنە بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، تەخمىنەن 1940 ـ يىلىنىڭ ئەتىياز پەسلىدە، بېشىمنى مىشكاپ بىلەن پۈركەپ، تۆتىنچى تۇرمىدىكى بىر ئەسكى بۆتخانىغا يالاپ ئېلىپ باردى، ئۇ يەردە ماڭا يالغۇز بىر گۈندىپاي قارىدى ھەمدە ماڭا ۋاڭ فۇ دېگەن ئىسمىنى قويۇپ قويدى.

بۇ كىچىككىنە بىر ھويلا ئىدى. مېنى قاماپ قويغان بىر ئېغىز ئۆينىڭ ئىچىدە، تەرجىمە خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىشتا زۆرۈر بولغان شارائىت ھازىرلانغان ئىكەن، تۇرمۇشۇمۇ بىرئاز ياخشىلىنىپ قالدى. مەن بۇ زادى يامانلىقىنىڭ بىشارىتىمۇ، ياخشىلىقىنىڭمۇ، دەپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتىم، ج خ باشقارمىسىدىكى بۆلۈم باشلىغى لىۋ بىگدې

بىرمۇنچە ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، رۇسچە، نېمىسچە يېزىلغان خەت-چەكلەر ۋە ماتېرىياللارنى ئېلىپ كەلدى، بۇنىڭ ئۈچىدە شېڭ شىسەينىڭ ستالىنغا يازغان خېتىمۇ بار ئىكەن، خەتتە ئەۋەتىلگەن كادىرلارنىڭ ھەممىسىنى تروتسكىچى دەپ قارىلاپ، ستالىننىڭ باشقىدىن ئىشەنچلىك كادىرلارنى ئەۋەتىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىپتۇ. يەنە بەزى ئەنزىلەرنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلاتلارنى رۇسچىغا تەرجىمە قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ماشىنكىدا ئۇرغۇزدى، ئاڭلىشىمچە، بۇلارنىڭ ھەممىسى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتىلىپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي لېۋ بىڭدې يەنە سۇن جۇڭشەن ئېپەندىنىڭ ئاتاقلىق ئەسرى «سەنمىنجۇيى»نىڭ خەنزۇچە نۇسخىسىنى ئېپكېلىپ، ئۇنى، ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ ئۈچ كىتابچە قىلىشنى تاپشۇردى. ئۇلارنىڭ مېنى تۆتىنچى تۈرمىگە قامىۋېتىلغىنىڭ سەۋەبىنى شۇ چاغدىلا ئېنىق چۈشەندىم.

ئۇ چاغدا، تۆتىنچى تۈرمىنىڭ ھويلىسىدا ج خ باشقارمىسىغا قاراشلىق يېڭىدىن سېلىنغان ئىككى قەۋەتلىك بىر قاراۋۇل بىناسى بار ئىدى. بۇ يەردىكى قارا خىزمەتچىلەرنىڭ ھەممىسى مەھبۇسلاردىن ئىدى، ئۇلار ئاخبارات ۋە ماتېرىيال رەتلەيتتى. بۇنداق خىزمەتكار مەھبۇسلار (مەسىلەن، شۇە يى مىڭجېڭ، لياڭ مىڭچۇ قاتارلىقلار)نىڭ ھەممىسى زىيالى ئىدى. بۇ شېڭ شىسەي ئويلاپ چىقارغان ئەپچىل تەدبىر ئىدى. مەھبۇسلارنىڭ سىرت بىلەن بولغان ئالاقىسى ئۇزۇلگەنلىكتىن، ئاخبارات ئاسانلىقچە ئاشكارىلىنىپ قالمايتتى. مەنده ئۆزەمنىڭ مۇشۇ "ئىككى قەۋەتلىك بىنا" بىلەن مۇناسىۋىتىم بار-يوقلۇغىنى ئىختىيارىي سوراش ئەركىنلىگى يوق ئىدى. مەن بىر ھويلىنىڭ ئىچىگە يالغۇز قامىلىپ، لېۋ بىڭدېنىڭ باشقۇرۇشىدا

بولدۇم.

شۇنداق قىلىپ، نۇرغۇن ئەجىر قىلىپ، سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ «سەنمىنجۇيى» دېگەن ئەسىرىنى تۇنجى قول ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ چىقتىم، پۈتۈن كىتاپ ئۈچ قىسىم بولۇپ، ئايرىم-ئايرىم ئۈچ كىتاپچە بولدى، بۇ كىتابنى تەرجىمە قىلىش جەريانىدا، پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، بىرنەچچە لۇغەت ۋە خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە، رۇسچە، نېمىسچە يېزىقتىكى بىرمۇنچە پايدىلىنىش كىتابلىرىنى شۇنىڭدەك كۆپلىگەن ماقالا قەغىزى، يەنە ستالىننىڭ «لېنىنىزم ئاساسلىرى» دېگەن كىتاۋىنىمۇ ئالدۇرۇۋالدىم. مۇشۇ پۈرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، قاراڭغۇ تۇرمىدە تۇزۇشكە كىرىشكەن «ئۇيغۇرچە-خەنزۇچە-رۇسچە لۇغەت»نى تۈيدۇرماي بىر قېتىم تۇزىتىپ ۋە تولۇقلاپ چىقتىم.

1944-يىل 4-ئايدا، مەن ئالدىنقى ھويلىغا كۆچۈپ چىقتىم. ئالدىنقى ھويلىدا تۆتىنچى تۇرمىنىڭ باشلىغى دەن بىلەن بۇلۇم باشلىغى جياۋ جىلياڭ ئولتۇراتتى. ئەلۋەتتە، ئۇلار خوجايىن، مەن مەھبۇس ئىدىم. ئارقىدىكى كىچىك ھويلىغا يالغۇز قامىلىپ ياتقان چاغدىكىگە ئوخشىمايدىغان يېرى بالا-چاقىلىرىم بۇ يەرگە مېنى يوقلاپ كەلسە، كۆرۈشۈشكە رۇخسەت قىلىدىغان بولدى.

ئۇزاق ئۆتمەي، ياشىنىپ قالغان ئانام مېنى يوقلاپ تۇرمىگە كەلدى. ئۇ يەغلاپ تۇرۇپ، 1942-يىلى سېنى ئېتىۋېتىتۇ، دېگەن گەپ تارالغان ئىدى. سېنىڭ بىلەن دىدار كۆرۈشۈشنى ئويلىماپتىكەنمەن دىدى. ئۇ يەنە مۇنۇلارنى ئېيتىپ بەردى: سېنى تۇتۇپ كەتكەندىن كېيىن، پۈتۈن ئائىلىدىكىلەرنى "ئاسىنىڭ ئائىلە تەۋەسى" دەپ، قايا ناھىيىسىگە سۈرگۈن قىلىۋېتىپتۇ؛ ئايالىم قاتتىق بۇيرۇق بىلەن زايساندىن ۋەتەنگە قايتۇرۇلۇپتۇ؛ ئوغلۇمنىمۇ سوۋېت ئىتتە-

پاقىدىكى ئوقۇشىدىن توختىتىپ قويۇپتۇ، ئۇنى ئاۋال ئىلىدىكى كۆرەڭە قاماپتۇ، كېيىن قاباناھىيىسىگە سۈرگۈن قىلىۋېتىپتۇ. 1943 ـ يىلى دادام ۋاپات بولۇپ كەتكەندىن كېيىن، پۈتۈن ئائىلىدىكىلەرنىڭ ئۈرۈمچىگە كۆچۈپ كېلىشكە رۇخسەت قىلىنىپتۇ.

مەن دادامنىڭ ۋاپات بولۇپ كەتكەنلىگىگە قاتتىق قايغۇردۇم، ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىمنىڭ مېنىڭ كاساپىتىمگە ئۇچراپ كەتكەنلىگىگە قاتتىق ئازاپلاندىم. گەرچە مەن يەنىلا تۇرمىدە قامىلىپ ياتقان بولسامۇ، ئەمما ئۆزەمنىڭ يېڭىۋاشتىن كىشىلەر ئىلىدىن كۆرۈشۈش پۇرسىتىگە ئىگە بولغانلىغىمغا قالتىس خوشال بولدۇم.

شىنجاڭدىكى سىياسى ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە مېنىڭ تۇرمىدىن بوشىنىپ چىقىشىم

ئالدىنقى ھويلىغا كۆچۈرۈلۈپ، ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىم بىلەن كۆرۈ ـ شۈشكە رۇخسەت قىلىنغاندىن كېيىن، دۇنيا ۋەزىيىتىدە ئۆزگىرىش بولۇۋاتقانلىغىدىن خەۋەر تاپتىم. تۇرمىدىكى مۇئاملىنىڭ ئۆزگىرىشىنى شۇنىڭدەك ئۇزاق ئۆتمەي تۇرمىدىن بوشىنىپ چىقىشىمنى ۋەزىيەتنىڭ بولۇپمۇ شىنجاڭدىكى سىياسى ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

1942 ـ يىلى، خەلقارا فاشىزىمغا قارشى ئۇرۇش جاپا ـ مۇشەققەتـ لىك دەۋرنى بېشىدىن كەچۈرۈۋاتاتتى. جىياڭ جېيشى ياپون باستۇنچىلىرىغا پاسسىپ قارشى تۇرۇش، كومموئنستىك پارتىيىگە ئاكتىپ قارشى تۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، قولىنى بوشىتىپ زىمىنى

كەڭ ئارقا سەپتە تۇرغان شېكىڭ شەھىي بىلەن سودىلىشىشقا باشلىدى. ئەسلىدە شېكىڭ شەھىي گېرمانىيە فاشىستلىرى ئۈكرائىنانى بېسىۋېلىپ، موسكۋاغا يېقىنلىشىپ قالغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، چۈمپەردىسىنى ئاشكارا يىرتىپ تاشلىغان ئىدى؛ جياڭ جېيشىمۇ شېكىڭ شەھىنى ئۆز يېنىغا تارتىشنى كۆچەيتتى. بۇنىڭدىن ئاۋال، يەنى شۇ يىلنىڭ باشلىرىدا، شېكىڭ شەھىي ئۆزىنىڭ بەشىنچى ئىنىسى شجىنى چۆكچىكىغا جياڭ جېيشى بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئەۋەتتى. كېيىن يەنە شېكىڭ شەھىي چۆكچىكىدىكى جۇ شاۋلياڭنى مەخپى سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە تېلېگرامما ئارقىلىق تەكلىپ قىلدى. كۆزدە، سۇڭ مېيلىڭ جياڭ جېيشىنىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان خېتىنى ئېلىپ، جۇ شاۋلياڭنىڭ ھەمراىلغىدا ئۇرۇمچىگە كېلىپ، شېكىڭ شەھىي بىلەن مەخپى سۆھبەت ئۆتكۈزدى. ئىككى تەرەپ چۈشىنىش ھاسىل قىلىپ، خوشلىشىش ئالدىدا بىر بىرىگە كاتتا سوغا تەقدىم قىلىشتى، شېكىڭ شەھىنىڭ قىلغان سوغىسى تېخىمۇ كۆپ بولدى. يىلىنىڭ ئاخىرىدا، جياڭ جېيشى بىرىنچى تۇركۈمدىكى گومىنداڭ ئەزالىرىنى شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتتى ھەمدە ئۈلارغا شىنجاڭغا بارغاندىن كېيىن، مۇدىر شېكىڭ شەھىي (شېكىڭ شەھىي ئەمدى قۇرۇلىدىغان شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقە بۆلۈمىنىڭ مۇدىرلىغىنى تەيىنلەنگەن ئىدى)گە مۇتلەق ئىشىنىشنى تاپىلىدى. 1943 ـ يىلى شېكىڭ شەھىي شەخسەن ئۆزى ئايرۇپلان بىلەن چۆگچىكىغا بېرىپ، جياڭ جېيشىغا ئۆز خىزمىتىدىن دوكلات بەردى.

شېكىڭ شەھىي ئۆزىنىڭ گومىنداڭنىڭ قوينىغا كىرگەنلىگىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن، ئىككى تەدبىر قوللاندى. بىرىنچى، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەلق ئاللىقاچان يادىدىن چىقىرىۋەتكەن گومىنداڭنىڭ

تەشۋىقات قوللانمىسىنى قايتا باستۇردى. ئىككىنچى، شىنجاڭدا خىزمەت قىلىۋاتقان كومپارتىيە ئەزالىرىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى قولغا ئالدى ۋە نەزەربەنت قىلدى.

شېڭ شىسەينىڭ تەتۈر يولغا ماڭغانلىغى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قارشىلىغىنى قوزغىدى، بولۇپمۇ شىمالىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا، تېخىمۇ زور قوراللىق كۈرەش پارتلىدى. ئون نەچچە يىل "شىنجاڭ پادىشاسى" بولغان شېڭ شىسەي ئەمدى ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى ساقلاپ قېلىشقا ئامالسىز قالدى. ئۇ گومىنداڭ بىلەن پۈت تېپىشىپ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. 1944 ـ يىل 9 ـ ئايدا، چۇڭچىڭدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى شېڭ شىسەينى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ دىخانچىلىق ـ ئورمانچىلىق مىنىستىرلىگىنىڭ مىنىستىرى قىلىپ تەيىنلىگەنلىكى ھەققىدىكى بۇيرۇغىنى ئاشكارا ئېلان قىلدى. شېڭ شىسەي كۆپ يىللاردىن بېرى توپلىغان دۇنياسىنى ئوتتۇز نەچچە يۈك ماشىنىسىغا بېسىپ ئىچكىرىگە يولغا سالدى، ئۆزى بولسا، ئەمىلي ھوقۇقى يوق مىنىستىر بولۇش ئۈچۈن ئايرۇپىلان بىلەن چۇڭچىڭغا ماڭدى.

شېڭ شىسەي كەتكەندىن كېيىن، جياڭ جيېشى ۋۇ جۇڭشىننى ئۆزىنىڭ ئورنىغا شىنجاڭنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا ئەۋەتتى. "سەنمىن جۇيى"نى كۆز ـ كۆز قىلىدىغان گومىنداڭنىڭ "ئالتە بۈيۈك سىياسەت"نى يولغا قويغان شېڭ شىسەي بىلەن ئوخشايدىغانلىغىنى كۆرسەتمە قويۇش، ئۆزىنىڭمۇ ئىقتىدارلىق ئىكەنلىگىنى نامايان قىلىش ئۈچۈن، ۋۇ جۇڭشىن تەختكە ئولتۇرۇش بىلەنلا ئۈچ ئىش قىلدى: تۈرمىلەرنى تەرتىپكە سالدى، جايلارنى خاتىرجەم قىلدى، خوشنىدارچىلىق ـ دىپلوماتىيە مۇناسىۋىتىنى ئىناقلاشتۇردى، بۇ ئۈچ ئىشنى

شۇ چاغدا كىشىلەر ۋۇ جۇڭشىننىڭ "شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشتىكى ئۇچ چارىسى" دەپ ئاتىغان ئىدى.

تۇرمىلەرنى تەرتىپكە سېلىش دىگىنى، ئىلى قاتارلىق جايلاردا كۈندىن-كۈنگە كۆچمىيۋاتقان ئىنقىلابىي ۋەزىيەتنى يۇمشىتىش ئۈچۈن، شېڭ شىسەي قولغا ئالغان، كومموۋنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسىمۇ بولمىغان، تەكشۈرۈپ قولغا چىقىۋاتقان بىر قىلمىشىمۇ تېپىلمىغان "مۆتىۋەرلەر"نى، بولۇپمۇ ئاز سانلىق مىللەت زاتلىرىنى قويۇۋېتىش دىگەنلىك ئىدى. شۇ چاغدا ھەقىقەتەن ئارقا-ئارقىدىن بىر قىسىم ئادەملەر قويۇپ بېرىلدى. مېنىڭ تۇرمىدىن بوشىنىپ چىقىشىمۇ مۇشۇ ئەھۋالغا كىرسە كېرەك.

بۇ يەردە، ئانام مەن تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن ئېيتىپ بەرگەن يەنە بىر كىچىك قىستۇرما بار. ئائىلەمدىكىلەرنىڭ كۆتۈلمىگەن بىر سوروندا، شېڭ شىسەي تۇرمىسىدىن چىققان گۇاڭ لۇ (شۇڭ) بىلەن يولۇقۇپ قېپتۇ. ئۇ ئىلىغا قايىتىپ كېتىشكە تەرەددۇت قىلىۋاتقان ئىكەن، ئۇ ۋۇ جۇڭشىننىڭ تۇرمىدىن چىققانلارنى قوبۇل قىلىدىغانلىغىنى ئېيتىپتۇ. ئۇ مېنىڭ تۇرمىدىن تېخى چىقمىغانلىغىمنى ئاڭلاپ، ۋۇ جۇڭشىن قوبۇل قىلغاندا ئېيتىپ باقماقچى بوپتۇ. ۋۇ جۇڭشىن گۇاڭ لۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپلا ھەيران بولۇپ: "بۇرھان تېخى ھايات‌مۇ؟" دەپ سوراپتۇ ھەم شۇ زاماتلا خۇ گوجېنغا تېلېفون بېرىپتۇ، خۇ گوجېن ساقچى باشقارمىسىغا يېڭىدىن باشقارما باشلىغى بولۇپ بارغان ئىكەن، ساقچى باشقارمىسى 1943-يىلنىڭ باشلىرىدا گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقە بۆلۈمى قۇرۇلغاندىن كېيىن، شېڭ شىسەينىڭ ج خ باشقارمىسىدىن ئۆزگەرتىلىپ تەشكىل قىلىنغان ئىدى.

1944-يىل 11-ئاينىڭ 28-كۈنى ئۆيدىكىلەر يەنە مېنى يوقلاپ

تۇرمگە كەلدى. مەن ئۇلار بىلەن تېچىلىق-ئامانلىق سورىشىپ تۇرغاندا خۇ گوجبن ئۇشتۇمتۇت كىرىپ كېلىپ: "بۇرھان، سەن بوشۇتۇلدۇڭ، بۇگۈنلا ئۆيىڭگە قايتىپ كەتسەڭ بولىدۇ" دىدى، مەن ۋە يوقلاپ كەلگەن تۇققانلار بۇ تۈيۇقسز خەۋەرنىڭ راست، يا يالغان ئىكەنلىگىنى بىلەلمەي، ھاڭۇبقىپ تۇرۇپ قالدۇق. خۇ گوجبننىڭ چىرايىدىن بۇنىڭ يالغان ئەمەسلىگىنى بىلىنىپ تۇراتتى. شۇنىڭ بىلەن ئايرىلىپ كەتكىنىمگە يەتتە يىل بولۇپ قالغان ئۆيۈمگە شۇ كۈنلا قايتىپ كەلدىم، ئائىلىدىكىلەر جەم بولۇپ، خوشاللىقتا چۆمدۇق.

ئەتىسى، مەن تۆتىنچى تۇرمگە بېرىپ، جاۋ جىلىيائنى تېپىپ، ئۆزەمنىڭ كىتاپلىرىمنى، «ئۇيغۇرچە-خەنزۇچە-رۇسچە لۇغەت»نىڭ دەسلەپكى نۇسخىسنى ۋە كۈندىلىك خاتىرىلىرىمنى ئالدىم. جاۋ جىلىيائ ناھايىتى سىرلىق قىياپەتتە: "سز ھەقىقەتەن تەلەيلىك ئىكەنسز! شېئ شىسەي كېتىش ئالدىدا ئىككى قېتىم ئادەم ئەۋەتىپ، سزنى ئۆلتۈرمەكچى بولغاندا، ئىككى قېتىمدىلا ئۆلتۈرۈشكە رۇخسەت قىلىنغان تېلېفون كەلمەي، قايتىپ كەتتى. راست، سز تەلەيلىك ئىكەنسز" دىدى. ئۇ يەنە ماڭا، لیۇ بىڭدې سزگە كۆپرەك نەرسىلەرنى تەرجىمە قىلدۇرۇۋېلىپ ئۆزى كۆپرەك شۆھرەت ۋە مەنپەئەتكە ئىگە بولۇش ئۈچۈن، سزگە بېرىلگەن ئۆلۈم جازاسىنى ئەتەي قايتا-قايتا كېچىكتۈردى، دىدى. مەن لیۇ بىڭدېنىڭ شېئ شىسەينىڭ بۇيرۇغىغا قارشى چىقالايدىغانلىغىنى بىلەمەيمەن. ئەمما مەن تۇرمىدە تەرجىمە قىلغان سۇن جۇڭشەنىڭ «سەنمىنجۇيى» دىگەن كىتاۋى لیۇ بىڭدېنىڭ نامىدا چىقىقان، ھەم ئۇ ھەقىقەتەن نەچچە ئون مىڭ يۇەن قەلەم ھەقى ئالغان. بۇنى مەن تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىنلا بىلدىم. لیۇ بىڭدې كېيىن ئىلىنىڭ

ۋالىسى بولغاندا، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ پارتىزانلىرى ئۇنى غۇلجىنىڭ كوچىسىدا ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

مەن تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن، سىڭلىمنىڭ ئېرى خەيدەر (تاتار)نىڭ شېڭ شىسەي تەرىپىدىن تۇرمىگە تاشلىنىپ، 1943 ـ يىلى تۇرمىدە كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەنلىگىدىن قايغۇ ئىچىدە خەۋەر تاپتىم. تۇرمىگە قارىغۇچىلار بۇنى ئائىلىسىگە ئېيتماي، سىڭلىم ئېلىپ بارغان كىيىم ـ كېچەك بىلەن يېمەك ـ ئىچمەكلەرنى ئادەتتە ـ كىدەك ئېلىۋېرىپتۇ. خەيدەرنىڭ ئەمدىلا 17 ياشقا كىرگەن ئوغلى رۇستەم 1943 ـ يىلى دارىلمۇئەللىمىنده ئوقۇپ يۈرگەن چاغلاردا، ئىدىيە جەھەتتە ئېتىك بولۇپ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە نارازلىق بىلـ دۇرۇپ شېئىر ۋە تەشۋىق ۋاراقلىرىنى يازغان، بۇنى ئەكىبەر (يەنى ئاشۇرېن كېيىن ساقچى ئىشلىرى باشقارمىسى تەرجىمە بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولغان) چېقىپ قويغانلىقتىن، ئۇ بىرقانچە سا ـ ۋاقداشلىرى بىلەن بىللە قولغا ئېلىنغان. مېنىڭ بۇ جىيەنىم تۇرمىدە بەدىنىگە قومۇش مىخ قېقىش، داغماللاشقا ئوخشاش خىلمۇ ـ خىل جازالارغا ئۇچراپ، ئاخىر ئېچىنىشلىق ھالدا ئۆلۈپ كەتكەن.

مەن يەنە بەزى قەدىناس ئاغىنىلىرىمنىڭ، مەسىلەن، تاھىربەگ، شەرىپخان، يۈ ۋېنبىن (يۈنۈسبەگ) قاتارلىقلارنىڭمۇ تۇرمىدە قۇر ـ بان بولغانلىغىدىن قايغۇ ئىچىدە خەۋەر تاپتىم. شەرىپخان قاۋۇل ـ بەستلىك ئادەم ئىدى، سوراق قىلغاندا، قارشىلىق بىلدۇرۇپتۇ. يىرتـ قۇچ ھايۋانلاردىنمۇ ۋەھشى بولغان جاللاتلار قوللىرىغا پىچاق ئېلىپ، ئۇنىڭ تېنىنى بىر توغرام ـ بىر توغرامدىن كېسىپ، قىيناپ ئۆلتۈرۈپتۇ.

مەن يەنە پارتىيەمىز شىنجاڭدا خىزمەت قىلىشقا ئەۋەتكەن

مۇنەۋۋەر رەھبىرىي كادىرلاردىن چىن تەنچىۋ، ماۋ زېمىن، لىن جىلۇ قاتارلىق يولداشلارنىڭ 1943 - يىلى كۈز پەسلىدە شېڭ شىسەي تەرىپىدىن يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈلگەنلىگىدىن، يولداش يۈ شيۇسۇڭنىڭمۇ ئۆلتۈرۈلگەنلىگىدىن خەۋەردار بولدۇم.

شېڭ شىسەي نۇرغۇنلىغان ئىرادىلىك ئىنقىلاپچىلارنى، ئالغا ئىنتىلگەن، يورۇقلۇققا تەشنا بولغان نۇرغۇنلىغان ياشلارنى، تالاي - تالاي بىگۇنا خەلقلەرنى قىرىپ تاشلىدى!

ئىنقىلاۋىي قۇربانلارنىڭ قېنى بىكار كەتمەيدۇ!

گومندا‌ڭ هۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋر

ئۇرۇمچىگە ۋالـى بولۇشۇم

يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمدەك، مەن 1944 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى تۇرمىدىن چىقتىم. تۇرمىدىن چىققانىدىن كېيىنكى ئەڭ دەسلەپكى ۋاقىتلاردا، تۇرلۇك خەۋەرلەر ئۇزلۇكسىز قۇلىغىمغا كىرىپ تۇردى، بۇ خەۋەرلەرنىڭ ئىچىدە ئىلى خەلقىنىڭ قورالـلىق ئىنقـلاۋىي كۈرىشىنىڭ پارتلىغانلىغى توغرىسىدىكى خەۋەر مېنى ھەممىدىن بەك خـوشال قىلـدى. بۇ كۈرەش ياپـون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە پارتلاپ، پۈتـكۈل ئازاتلىق ئۇرۇش دەۋرىدىكى شىنجاڭنىڭ سـياسى ۋەزىيىتىـگە تەسىر كۆرسەتـتى. بۇ قورالـلىق كۈرەش تېـزلا ئىـلى، تارباغاتاي ۋە ئالـتاي بولۇپ ئۈچ ۋىلايەت (شىنجاڭ بويىچە ئون ۋىلايەت بار ئىدى)كە يېيىلدى، ئازاتـلىقتىن كېيىن "ئۈچ ۋىلايەت ئىنقـلاۋى" دەپ ئاتالدى. ئەمـما شۇ چاغلاردا كۈرەشنىڭ پۈتكۈل ھەقىقى ئەھۋالـىنى شىنـجاڭـنىڭ باشقا جايلىرى بىلمەيتتى، گېزىتلەردىمۇ بۇ ھەقـتە پەقەت بىر نەرسە دەـيىلمـدى، كېيىـنكى كۈنـلەردە "غۇلـجا ۋەقەسى" دەپ ئاتالـدى. غۇلجا بىر ناھىيە ئىدى. ئۈچ ۋىـلايەتتە پارتلىغان خەلق قورالـلىق كۈرىشىنى بىر ناھىـيـدە بولغان "ۋەقە" دەپ ئاتاش شۇ چاغدىـكى

هۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ خەلق ئامما‌سىنى ئالداشتا قوللانغان نەيرەڭى ئىدى.

شېڭ شىسەينىڭ ئۆز هۆكۈمرانلىغىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىكى خىلمۇ-خىل تەتۈرلىكلىرى پۈتۈن شىنجاڭدىكى هەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىنتايىن قاتتىق نارازىلىغىنى قوزغىدى، ئۇ يەردە-بۇ يەردە كۆتەرىلگەن قوراللىق كۈرەشلەر، ئالدى بىلەن، شىمالىي شىنجاڭنىڭ چارۋىچىلىق رايونلىرىدا پارتلىدى. چارۋىچىلارنىڭ قوللىدا قورال بولغانلىقتىن. هۆكۈمەت دائىرىلىرى "قورال-ياراقلارنى ئېنىقلاش" هەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردى. قورال-ياراقلارنى ئېنىقلاش-يىغۋېلىش چارۋىچىلارنىڭ ئادەتتىكى چارۋىچىلىق ئىشلىرىغا ۋە نورمال تۇرمۇشىغا تەسىر يەتكۈزۈپ، چارۋىچىلارنىڭ قارشىلىغىنى قوزغىدى. ئالتايدىكى قازاق چارۋىچىلارنىڭ كۈرىشى ئۇزاق ۋاقىتلارغىچە داۋاملاشتى. 1943-يىل 3-ئايدا، شېڭ شىسەي هۆكۈمىتى چارۋىچىلارنىڭ گومىنداڭ ئارمىيىسىگە ئون مىڭ ئات بېرىشى، ئات بەرمىگەنلەرنىڭ هۆكۈمەت بەلگىلىگەن باها (بازار باهاسىدىن يىرىم هەسسە يۇقىرى) بويىچە نەق پۇل تاپشۇرۇشى هەققىدە بۇيرۇق چىقاردى. بۇنىڭ چارۋىچىلار كۈرىشىنىڭ ئۆلغىيىشىغا سەۋەپ بولۇشى شەكشۇبهىسىز ئىدى. شۇ چاغدىكى ئىلىدىكى مەخپى تەرەققىپەرۋەر تەشكىلات مۇشۇ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، ئامما‌نى قوراللىق كۈرەش قوزغاشقا سەپەرۋەر قىلدى. 1944-يىل 8-ئايدا نىلقا ناهىيىسىدىكى چارۋىچىلىق رايونىدا تۇنجى ملىتىق ئاۋازى ياڭراپ، قوزغىلاڭچى ئامما‌نىڭ سانى تېزدىن كۆپىيىپ مىڭدىن ئاشتى، ئۈلار 11-ئايدا غۇلجىغا هۇجۇم قىلىپ كىرىپ، 11-ئاينىڭ 12-كۈنى ۋاقىتلىق هۆكۈمەت قۇرۇلغانلىغىنى ئېلان قىلدى. 1945-يىل 1-ئايغا كەلگە

گەندە، گومىنداڭنىڭ غۇلجىدىكى كۆچلىرى پۈتۈنلەي يوقىتىلىدى.

ۋۇ جۇڭشىننىڭ "تۇرمىنى تەرتىپكە سېلىپ" بەزى "مۆتىۋەرلەر"نى قويۇپ بەرگەنلىگى دەل ئىلى خەلقىنىڭ ئىنقىلاۋىي كۈرىشىنىڭ زەر-بىسى ئاستىدا، ۋەزىيەتنىڭ قىستىشى بىلەن قوللانغان ۋاقىتلىق تەدبىر ئىدى. ئۇلار مېنى قويۇۋېتىپ، خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇردى، لېكىن مېنىڭ ئەتراپىمغا بىرمۇنچە ئادەملەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، مەخسۇس مېنى نازارەت قىلدۇردى. مەن مۇشۇنداق پەۋقۇلئادده شارائىتتا ئۇلار بىلەن ئېلىشىشقا مەجبۇر بولدۇم.

تۇرمىدىن چىققان دەسلەپكى چاغدا، ئازاپلىنىپ ئاجىزلاپ كەتكەن سالامەتلىگىمنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش بىلەنلا بولۇپ كېتىپ، كەلگۈسىدىكى ئىشلار توغرىسىدا ئويلىنىشقا چولام تەگمىدى. بىر كۈنى، ساقچى باشقارمىسىنىڭ باشلىغى خۇ گوجېن مېنى ئىزدەپ كېلىپ: "سىزنى ساقچى باشقارمىسى تەرجىمە بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى قىلىپ تەيىنلىدۇق، تېزدىن ئىشقا بېرىڭ!" دىدى. ئېيتىش-لارغا قارىغاندا مۇددەتتىن بۇرۇن قويۇپ بېرىلگەن ئاشۇ بىر تۈركۈم زاتلارنىڭ ئىچىدە ما لياڭجۇن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، لیۇ ژېنلۇڭ گومىنداڭ سىياسى ئىشلار كېڭىشىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ تەيىنلىنىپتۇ. بۇنىڭ ئۆزى ۋۇ جۇڭشىننىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنى نوختىلاشتا قوللانغان ۋاستىسى ئىدى، شۇنداقلا تۇرمىدىن چىققان ئاتالمىش "مۆتىۋەرلەر"گە بەرگەن "تەسەللىسى" ئىدى. خۇ گوجېن بىۋاستە نازارەت قىلىش ۋە تىزگىنلەپ تۇرۇش ئۈچۈن، مېنى ئۆز يېنىغا ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى.

تەرجىمە بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى بۇرۇن سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان، كېيىن پارتىيىدىن ئالاقىسىنى ئۈزگەن لياڭ مىڭچۇ ئىدى، بىرىنچى

مۇئاۋىن مۇدىرى 1933 ـ يىلدىن باشلاپ مېنى كۆزىتىپ كېلىۋاتقان ئەكبەر (ئاشۇربن) ئىدى. مەن مۇشۇنداق بىرنەمسىلەر بىلەن بىللە خىزمەت قىلىدىغانلىغىمنى ئاڭلاپ ئىچىمدە قاتتىق نارازى بولدۇم. شۇڭا، لياڭ مىڭچۇ ماڭا جياڭ جيېشىنىڭ «جۇڭگونىڭ تەقدىرى» دېگەن كىتابىنى تەرجىمە قىلىشقا بەرگەندىن كېيىن، ئىككى ئايدىن ئېشىپ كەتكەن بولسىمۇ قولغا ئالمىدىم.

بېشىم تازا قېتىپ يۇرگەن چاغدا، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى دېڭ شياڭخەي مېنى ئۆزىنىڭ ئىشخانىسىغا چاقىرتىپ، مېنى ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرلىغىغا تەيىنلىگەن بىر ماندات بەردى. شۇ چاغدا، مەن مەيلى قانداق خىزمەت قىلسام-مۇ، پەقەت ساقچى باشقارمىسىنىڭ تەرجىمە بۆلۈمىدىكى ئەسكى يەردىن قۇتۇلساملا ئىنتايىن خوشال بولاتتىم. ماندىتنى قولۇمغا ئېلىپ، خۇددى ئېغىر يۈكتىن قۇتۇلغاندەك بولدۇم ـ دە، خوشاللىقتا: "ئەتىلا خىزمەتكە چۈشەي" دېدىم.

ساقچى باشقارمىسىغا بېرىپ، خۇ گوجېن بىلەن كۆرىشىپ: "مېنى ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى قىلىپ تەيىنلىدى، ئەتىدىن باشلاپ ئىچكى ئىشلار نازارىتىغا بېرىپ ئىشلەيدىغان بولدۇم" دېدىم. خۇ گوجېن دەرھال ھەيران قېلىپ ئۆڭۈلى يوقلا: "مەن خەۋەر تاپماپتىمەنغۇ؟" دەپ سورىدى. ئۇ مېنىڭ ئىچكى ئىشلار نازارىتىغا بېرىپ خىزمەت قىلىشىمغا نارازى ئىدى.

ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ دولقۇنى ناھايىتى تېز جۇش ئۇرۇپ ئەۋج ئالدى. مەن بۇ ئىنقىلابقا ھىساسداش-لىق قىلاتتىم، شۇنداقلا ئۇنىڭغا ئاۋاز قوشقۇم كېلىپ قولۇمدىن كېلىدىغان ئىشلارنى قىلدىم، مەن كۆپلىگەن ياشلارنىڭ ئىشىز

يۇرگەنلىگىنى كۆرۈپ، ئۇلارغا ناھايىتى ئىچىم ئاغرىپ، ئۇلارنى تەشكىللەپ بىرەر مىللى ياشلار كۆرسى ئاچماقچى بولدۇم. مەن تۇرمىدىكى چېغىمدا سۇن جۇڭشەننىڭ «سەنمىنجۇيى» دېگەن كىتابۇنى تەرجىمە قىلغان ئىدىم، بۇ كىتابچىدا ۋەتەننى قۇتقۇزۇش-خەلقنى قۇتقۇزۇش توغرىسىدا بىرمۇنچە داۋلىلار سۆزلەنگەن ئىدى. ئاشۇ داۋلىلار ئارقىلىق ياشلارنى تەربىيىلەپ، يەنە ئۇلارغا دۇنيا ۋەزىيىتىنى سۆزلەپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، ئاڭ سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش ناھايىتى ئەھمىيەتلىك ئىش ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاز سانلىق مىللەت ياشلىرىغا سەنمىنجۇيىنى سۆزلەپ بېرىشنى ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭمۇ ئەپىلەشكە ھېچقانداق ئاساسى يوق ئىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى دېڭ شياۋخەيگە: "بىز كۆرس ئېچىپ، ئىشسىز قالغان ياشلارنى تەربىيىلەپ، ئاندىن ئۇلارنى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرساق، قانداق بولار؟" دەپ تەكلىپ قويدۇم. دېڭ شياۋخەي سۆزۈمنى ئاڭلاپ بولۇپ: "بۇ ناھايىتى ئوبدان چارە بوپتۇ، ئەمما بۇنى رەئىس ۋۇ جۇڭشىنغا ئېيتىپ، ئۇنىڭ يوليورۇغىنى ئالساق بولىدۇ" دېدى. ئەتىسى ئۇ ماڭا رەئىس ۋۇ جۇڭشىن بۇنىڭغا قوشۇلدى، ئەمدى بۇ ئىشقا تېزدىن تۆتۈش قىلىڭ، دېدى. شۇنىڭ بىلەن، مەن ياشلارنى يىغدىم، تەخمىنەن 40 تىن ئارتۇق ياش تىزىمغا ئالدۇردى. "مىللى ياشلار كۆرسى" تېزلا ئېچىلدى، مەن بۇ ياشلارنى بىر-ئىككى ئاي تەربىيىلىگەندىن كېيىن، ناھىيىلەرگە خىزمەتكە ئەۋەتمەكچى بولدۇم. دېڭ شياۋخەي بۇ ياشلار بىلەن كۆرۈشتى، مەن ئۇلارنى باشلاپ بېرىپ ۋۇ جۇڭشىن بىلەنمۇ كۆرۈشتۇردۇم. ۋۇ جۇڭشىن سۆز قىلىپ، ئۇلارنى تەرىشپ ئۇگىنىشكە رىغبەتلەندۈردى، كەلگۈسىدە ئۇلارنى

خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇشقا ماقۇل بولدى. ۋۇ جۇڭشىن تېخى بۇ ياشلارغا ئوبدان ياردەم بېرىشىمنى ئالاھىدە تاپشۇردى.

ئويلاپ باقمىغان ئىكەنسەن، كۆرسى ئېچىلا-ئېچىلمايلا، مېنى ئىچكى ئىشلار نازارىتىدىن يۆتكىۋەتتى. بىر كۈنى ئەتىگەن ئىشقا بارسام، نازىر دېگى شياڭخەي ماڭا بىر پارچە ماندات بەردى. قارىسام، مېنى ئۇرۇمچىگە ۋالى قىلىپ تەينىلىگەن ئىكەن. مەن بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ، دېگى شياڭخەيدىن: "تۇنۇگۈن بۇنىڭدىن قىلچە خەۋەر يوق ئىدىغۇ، نېمە ئۈچۈن بۇ ئىش شۇنداق ئۇشتۇمتۇت بولۇپ قالدى؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ۋالى مەھكىمىسۇ يوق تۇرسا، مەن نەگە بېرىپ ئىشلەيمەن؟" دەپ سورىدىم. ئۇ ماڭا: "بۇ ئىش تۇنۇگۈن ئاخشاملا بەلگىلەندى، ئىشلەيدىغان ئورۇن بولمىسا، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ بېرەر مەجلىسخانىسىنى ئىشخانا قىلىپ ئىشلەپ تۇرۇڭ!" دەپ جاۋاپ بەردى. دېگى شياڭخەي مېنىڭ ئۇنچىقماي جىمجىت تۇرغانلىغىمنى كۆرۈپ، گويا مېنىڭ نىمىنى ئويلاۋاتقىنىمنى چۈشەنگەندەك: "كۆرسىنىڭ ئىشى بىلەن كارىڭىز بولمىسۇن، ئورنىڭىزغا ھاشىم قۇربان كېلىپ ئىشلەيدىغان بولدى" دىدى. شۇنداق قىلىپ، مەن سالتاڭ "ۋالى" بولدۇم. كېيىن، يەنە جېڭ گوچىڭ دىگەن ئادەمنى مۇئاۋىن ۋالى، سۇ لىيەنخې دىگەن ئادەمنى مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىغى قىلىپ ئەۋەتتى، بۇلار مېنى نازارەت قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن ئىدى.

ھاشىم قۇربان گومىنداڭنىڭ ئەزاسى ئىدى، ئۇ ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى بولدى. ئۇنىڭ قېينىئاغىسى ھاجى ياقۇپ كۆرسقا قاتنىشىش ئۈچۈن تىزىمغا ئالدۇرغان ئىدى، ئىككىمىزنىڭ مۇناسىۋىتى ناھايىتى ياخشى ئىدى. بىر كۈنى ئۇ ئاستا كېلىپ

سىزنىڭ ئۇچۇق ئىشلار نازارىتىدىن يۆتكىلىپ كېتىشىڭىزنىڭ سەۋەبىنى سۈرىدىن ئۇقۇپ كەلدىم، دېدى. ئەسلىدە، ئەكىبەر تۆھپىكار بولۇش ئۈچۈن، ساقچى باشقارمىسىنىڭ باشلىغى خۇ گوجېنغا: "بۇرھانىنىڭ كۆرسىي ئېچىشتىكى ئاساسىي مەقسىدى ئىلى تەرەپ (ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى دېمەكچى)كە ئىختىساسلىق كىشىلەرنى تەربىيىلەپ بېرىش ئىكەن، بۇ ئىنتايىن خەتەرلىك" دەپ مەلۇم قىپتۇ. خۇ گوجېن بۇنى ئاڭلاپ ناھايىتى ھەيران بولۇپ، دەرھال ئەكبەرنى باشلاپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى ۋۇ جۈڭشىن بىلەن كۆرۈشۈپتۇ. ۋۇ جۈڭشىن بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئەكبەرنى قالتىس ماختاپ، ئارقىدىن ئۇنىڭغا 20 مىڭ يۈەن پۇل مۇكاپات بېرىپتۇ ھەمدە مۇشۇنداق ئەھۋالىلارنى كۆپرەك ئىنكاس قىلىپ تۇرۇشنى تاپشۇرۇپتۇ. ۋۇ جۈڭشىن مېنىڭ مەخپى پىلانىمىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ مەقسىدىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشىمغا يول قويمايدىغانلىقى تۇرغانلا گەپ ئىدى. شۇڭا دەرھال مېنى ئېتى ئۇلۇغ، سۈيۇرىسى قۇرۇق "ۋالى" قىلىشنى قارار قىپتۇ.

ئۇرۇمچى ۋالى مەھكىمىسى ئەتەي مەن ئۇچۇنلا قۇرۇلغان، ئەمەلىيەتتە، ئۇ بولسىمۇ، بولمىسىمۇ بولىدىغان بىر ئورگان ئىدى. مەن ئاۋال ئىچكى ئىشلار نازارىتىدىن ئىكىكى ئېغىز ئۆي ئېلىپ، "ئىشلەپ تۇرىدۇم"، ئىككى ئايدىن كېيىن، بۇرۇنقى ۋالى مەھكىمىسىنى قايتۇرۇۋالدىم. ئەكبەر مېنىڭ ياشلارنى تەربىيىلەشتىكى مەقسىدىنى بىلىۋالغان ۋە مەن ئاچقان كۆرسىنى رەزىل ۋاستىلەرنى قوللىنىپ تارقىتىۋەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ياشلارنىڭ ئىلغار ئىدىيىسىنى يوقىتالمايتتى. بۇ كۆرستا ئوقۇغان بىرمۇنچە ياشلار كېيىنكى كۈنلەردە، يوشۇرۇن ھالدا بىرلىشىپ، ئۇچ ۋىلايەتتىن يەتتە

ۋىلايەتكە ئەۋەتىلگەن گېزىت، ژورنال ۋە تەشۋىق ۋاراقلىرىنى تارقىتىپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىغا ماسلىشىپ نۇرغۇن پايدىلىق ئىشلارنى قىلدى.

ئۇرۇمچىنىڭ ۋاللىغى پۈتۈنلەي قۇرۇق مەنىسىپ ئىدى، كۈن بويى قىلدىغان ئىش بولمىغاچقا، بايان قىلىپ بەرگۈدەك ھېچنىمە يوق، بىراق تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە بولىدىغان بىر ئىش بار. ئۇرۇمچىنىڭ جەنۇبىدىكى تىيانشان تېغىنىڭ ئىتتىگى مۇنبەت گۈزەل يايلاق بولۇپ، بۇ يەردە نۇرغۇن قازاق چارۋىچىلىرى ياشايتتى. يايلاق بىلەن شەھەرنىڭ ئارىلىغىدىكى يەرلەر خۇيزۇ ۋە خەنزۇ دېخانلىرى ئاچقان ئېكىنزارلىق ئىدى. ئادەتتە بۇ يەر نەنسەن دەپ ئاتىلاتتى. ئالتايدىكى باندىتلارنىڭ ئاتامانى ئوسمان بىر-ئىككى يۈز ئادەم توپلاپ، دائىم نەنسەنگە كېلىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مال-مۈلكىنى، چارۋا ماللىرىنى بۇلاپ-تالايتتى، شۇنداقلا خەنزۇ دېخانلارنى قىرىپ-چېپىشتەك ۋەقەلەرنىمۇ تۇغدۇرغان ئىدى. بۇنى توسماي ئۆز مەيلىگە قويۇپ بېرىدىغان بولسا، جەزمەن مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت كەسكىنلىشىپ، غايەت زور ۋەقە تۇغۇلاتتى. مەن قان تۆكۈلۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش، نەنسەنىنىڭ ئامانلىغىنى ساقلاش ئۈچۈن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە نەنسەندىكى قازاق خەلقى ئارىسىدا بىرەر يۈز كىشىلىك قوغدىنىش ئەترىدى قۇرۇش ھەققىدە تەكلىپ بەردىم. بىراق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ماڭا ئىشەنمەي، بۇنىڭدا باشقا غەرەز بار دەپ، مېنىڭ تەكلىۋىمنى رەت قىلدى. مەن گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ نەنسەندە تۇرۇشلۇق بىر ئارقا سەپ تەمىنات ئورگىنىنىڭ بار ئىكەنلىگىنى، بۇ ئورۇننىڭمۇ باندىتلارنىڭ بۇلاڭ-تالاڭ قىلىش خەۋپىگە ئۇچراپ تۇرغانلىغىنى بىلەتتىم، شۇڭا تەمىنات

ئىدارىسىنىڭ لىۋ پەسلىلىك باشلىغىنى تېپىپ، ئۇنىڭ ھۆكۈمەتكە ئۆز نامىدا تەكلىپ بېرىشنى ئۈتۈندىم. شۇنداق قىلىپ، ھۆكۈمەت نەنسەندە 80 كىشىلىك، دۆڭشەندە 20 كىشىلىك قوغدىنىش ئەترىدى قۇرۇشقا قوشۇلدى.

1945 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، مەن قورال ـ ياراق ئېلىپ نەنسەنگە بېرىپ، سىدىق زالىڭ باشچىلىغىدا بىر قوغدىنىش ئەترىدى تەشكىل قىلدىم، ملتىق تارقىتىپ بېرىلگەن ۋاقىتتا، ئۇلار نەنسەنىڭ تېچ ـ ئامانلىغىنى قەتئى قوغدايمىز، ئەسكى ئىش قىلمايمىز، دەپ قەسەم بەردى. مەن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ ئەتىسىلا بىر دوكلات تاپشۇرۇۋالدىم، دوكلاتتا: "تۇجۇەندىن 120 دىن ئارتۇق باندىت چىقىپ نەنسەندە بۇلاڭچىلىق قىلدى، ئۇلار ئارقا سەپ تەمىنات ئورنىنىڭ قويلىرىنىمۇ بۇلىماقچى بولدى. ھىلىمۇ ياخشى، قوغدىنىش ئەترىدىنىڭ زەربىسى ئارقىسىدا، ئۇلار چېكىنىپ كەتتى. تېخى ئۇلارنىڭ ئاتامانى كۆكەنباي ۋە ئۇچ باندىت ئەسىر ئېلىندى، ئۇنىڭ بىرى ئېغىر يارىدار بولدى" دىيىلگەن. مەن دەرھال ماشىنا بىلەن تاققا بېرىپ كۆكەنبايىنى سوراقتا تارتتىم، ئۇنىڭدىن: "سىلەر قەيەردىن كەلدىڭلەر؟ كىم ئەۋەتتى؟" دەپ سورىدىم. ئۇ: "بىزنى قۇتۇبى تېغىدىكى كۆكسەگەن ئەۋەتتى" دەپ جاۋاپ بەردى. كۆكسەگەننىڭ چوڭ چارۋىدار ئىكەنلىگىنى بىلەتتىم، مەن نەنسەندىكى ئاقساقاللارنى چاقىرىپ كېلىپ مەسلىھەتلىشىكە ئادەم ئەۋەتتىم. ھەمدە بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۇچرىغان ئون ئىككى ئائىلىدىن ھال سورىدىم. ئاقساقاللار تۈگەل كېلىپ بولغاندىن كېيىن، قازاقلارنىڭ ئۇرۇپ ـ ئادىتى بويىچە قۇتۇبىدىكى كۆكسەگەننىڭ قېشىغا بۇلاپ كەتكەن مال ـ ۋارانلارنى قايتۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىشقا ئۇچ ـ

تۆت ۋەكىل ئەۋەتتىم.

مەن ئەسىرگە چۈشكەن كۆكەنـباي بىلەن بانـدىت ئەسكەرلەرنى ئېلىپ ئۇرۇمچىگە قايتتىم. ئەگەر ئۇلار بانـدىت دېيىلسە، جەزمەن ئېتىپ تاشلىناتتى، تاغدىكى قازاقلار ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ ئېتىلغانـلىغىنى كۆرسە، جەدەل تېرىماي قويمايتتى، شۇڭا ۋالى مەھكىمىسـىنىڭ نامىدىن ئۇلارنى ناھىيـگە ئېلىپ بېرىـپ، بىر مەزگىل قاماپ قويۇش قارارىغا كەلدىم. شۇنىڭدىن كېيىن، بۇ ئىشنى ۋۇ جۈڭشىنگە دوكلات قىلدىم. ئۇ دوكلادىمنى ئاڭلاپ؛ "نىمە ئـۇچـۇن ئۇلارنى شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلىمىدىڭلار!" دەپ، ناھـايىـتى ئاچچىقلاندى. مەن ئۇنـدىمەي تۇرۇۋالـدىم. كېـيىن نەنسەنـدىكى قازاقلارنىڭ ۋەكىلى قۇتۇبغا بېرىپ، بۇلاپ كېتىلگەن نەرسىلەرنى تۆگەل قايتۇـرۇپ كەلدى. ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتـنىڭ ئاساسلىق كىشـىلىرى جاڭ جىجۇڭ جياڭجۇننىڭ ئـۇچ ۋـلايەت تەرەپ بىلەن بولغان تىچـلىق سۆھبىتىگە يېقىندىن نەزەر سېلىش بىلەنلا بولۇپ، كۆكەنباي قاتارـلىق ئادەملەرنىڭ قاماقتا ئىكەنلىگـىنى ئۇنـتۇپ قالـدى. مەن ۋالى مەھكىمىسىنىڭ نامىدىن ئۇلارنى ناھىـيـلىك ھۆكۈمەتـكە ئالدۇرۇپ كېلىپ، ئۇلارغا: "سىلەر كەمبەغەللەر، چارۋىدارغا ئالدىنىپ قېپسىلەر، بۇلاڭ ـ تالاڭچىلىق بىلەن ياخشى كۈن ئۆتكۈزۈش مۇمكىن ئەمەس. سىلەر بۇگۈن بېرىپ باشقىلارنى بۇلىساڭـلار، ئەتە باشقـلار كېلىپ سىلەرنى بۇلايدۇ، مۇشۇنداق بولغانـدا، ھەچقايـسىڭـلار خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرەلـمەيسىلەر. سـىلەر قايـتىپ بارغانـدىن كېـيىن، تېچ يۇرۇڭلەر، ئىككىنچى ئالدانـماڭلار" دىـدىم. ئۇلارغا بىرمۇنچە گەپ ـ سۆز قىلغاندىن كېيىن، ئۇلارنى قويۇپ بەردۇق. ئۇلار خوشال بولۇپ ئۆيلىرىگە قايتىشتى. شۇنىڭدىن كېـيىن كۆكەنـبايـنىڭ يامان

ئىش قىلغانلىغىنى ئىككىنچىلەپ ئاڭلىمىدىم. شىنجاڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولغان كۈنلەردە، ئۇ بىرمۇنچە پايدىلىق ئىشلارنىمۇ قىلدى.

ۋۇ جۇڭشىنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى ھەم مېنى ئىشلىتەتتى، ھەم ماڭا ئىشەنمەيتەتتى. مەن ئىزچىل رەۋىشتە ئىشپىيونلۇق ئورگىنىڭ قاتتىق كۈزىتىپ بېرىشى ئاستىدا بولۇپ كەلدىم. ھىلىمۇ ئېسىمدىكى، 1945 - يىلى بىر كۈنى تۈن كېچىدە، پۇتۇن ئائىلىدىكىلەر تاتلىق ئۇخلاۋاتاتقۇق، ئۇشتۇمتۇت 5 - 6 ساقچى ئۇسۇپ كىرىپ كېلىپ، بىزنى قوپاللىق بىلەن ئورنىمىزدىن تۇرغۇزۇپ، يوتقانلارنى ئېچىۋېتىپ بىر قۇر تەكشۈرۈپ چىقتى. ئاچچىغىم كېلىپ ئۇلارغا: "سىلەر نېمە قىلماقچىسىلەر؟ مەن ئۇرۇمچىنىڭ ۋالىسى بولىمەن! سىلەرنىڭ بۇنداق يولسىزلىق قىلىشقا نېمە ھەققىڭلار بار؟" دەپ ۋاقىردىم. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى كۆزەينەك تاقىغان بىر ئەبلەخ: "بىلمىز" دىدى. ئۇلار ئېچكىرى - تاشقىرىنى ئاختۇرۇپ ھېچنەرسە تاپالماي، تېخى يېڭىلا تاغدىن كەلگەن قېينىمئاتام بىلەن ئوغلۇم نۇسرەتنى ئېلىپ كەتتى. ئەتىسى ئەتىگەندە، ئۆزۈم ساقچى ئىدارىسىگە بېرىۋىدىم، ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى مۇغەمبەرلىك بىلەن: "ئۇقۇشماسلىق بولۇپتۇ، ئۇقۇشماسلىق بولۇپتۇ" دىدى. مەن قېينىمئاتام بىلەن ئوغلۇمنى ئېلىپ، غەزەپ بىلەن قايتىپ كەتتىم، كۆڭلۇم ئۇزاققىچە تىنچمىدى.

تېچلىق سۆھبىتىنىڭ ئالدى - كەينىدە

ئىلى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى

مەن، ئىلىدا 1944 - يىل 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ۋاقىتلىق ھۆكۈ-

مەت قۇرۇلۇپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى بىلەن ئالاقىنى ئۈزگەنلىگىنى يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتتۇم. ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ نامىنى "شەرقىي تۈركىستان خەلق جۇمھۇرىيىتى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى" دەپ ئاتىغانلىغى كىشىنى ئەنسىزلىككە سالدى. "شەرقىي تۈركىستان" دىگەن نام 19 ـ ئەسىردە، دۇنيادىكى كۈچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەر ـ نىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا مۇستەملىكىچىلىك ـ تاجاۋۇزچىلىق ھەرىكەتـ لىرىنى ئېلىپ بېرىشى ئارقىسىدا كېلىپ چىققان ئىدى. شۇ چاغدا، غەرپ مۇستەملىكىچىلىرى ئوتتۇرا ئاسىيا بىلەن شىنجاڭ رايونىنى بىراقلا "تۈركىستان" دەپ ئاتىغان ھەمدە زەرەپشان دەريالىسىنى چېگرا قىلىپ، ئۇنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى رايونلارنى "غەربىي تۈركىستان"، شەرقىي تەرىپىدىكى رايونلارنى "شەرقىي تۈركىستان" دەپ ئاتىغان ئىدى. بۇ ئىسىملاردا پۈتۈنلەي تىل ۋە جۇغراپىيەۋى ئۇقۇملار چىقىش نۇقتا قىلىناتتى. كېيىنكى كۈنلەرگە كەلگەندە، جاھانگىر تاجاۋۇز ـ چىلار شۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، جۇڭگونىڭ بىر پۈتۈنلۈگىگە بۆلگۈنـ چىلىك سالدى. 1933 ـ يىلى جەنۇبىي شىنجاڭدا بىر مەھەل "شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى"نىڭ كېلىپ چىقىشى دەل ئەنە شۇنىڭ بىر ئەملىي مىسالى. ئەمدى ئىلىدىكى ئىنقىلاپچىلارنىڭمۇ "شەرقىي تۈركىستان" دىگەن ۋەۋىسكىنى كۆتىرىپ چىقىشى مېنى ئەھۋال مۇرەككەپلىشىپتۇ، دىگەن ھىسسىياتقا كەلتۈرۈپ قويدى.

ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت قۇرۇلۇپلا، ئىچكى ئىشلار نازارىتى، تەپتىش نازارىتى، يۇقۇرى سوت مەھكىمىسى، مالىيە نازارىتى، مائارىپ نازارىتى، سەھىيە نازارىتى، دىنىي ئىشلار نازارىتى، ھەربىي تەمىنات ئىدارىسى، تىرانسپورت ئىدارىسىگە ئوخشاش ئورگانلارنى قۇردى. ئىلخانتۆرە، ھاكىمبەگ خوجا، ئەخمەتجان قاسىمى، رەھىمجان سابىر ـ

هاجی، مۇھەممەتجان مەخسۇم، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، خەبىر بورنا-شوۋ، ئەنۋەر مۇسابايوۋلار ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولدى. ئىلخانتۆرە ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى، ھاكىمبەگ خوجا مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ سايلاندى. ئىلخانتۆرە دىنىي ئۆلىما، ئۆزبەك، 60 نەچچە ياشقا كىرگەن، شېئىر شەھرىدە، بىرنەچچە يىل تۇرمىدە يېتىپ، 1943 - يىلى تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن، غۇلجىدا سودىگەر-چىلىك بىلەن شۇغۇللانغان ۋە مۇدەرىسلىك قىلغان. ھاكىمبەگ خوجا ئۇيغۇر، 70 نەچچە ياشقا كىرگەن، ياش ۋاقتىدا ئىلدىكى شىنخەي ئىنقىلابى قوراللىق قوزغىلىڭىنى قوللىغان، ئەمما كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ ئىدىيىسى ئىنتايىن مۇتەئەسسىپلىشىپ كەتكەن.

شۇ چاغدا ۋاقتىلىق ھۆكۈمەتكە ئۇچ خىل تەركىپتىكى كىشىلەر قاتناشقان. بىرىنچىسى، ئاساسەن، ئەخمەتجان قاسىمى ۋە ئابدۇكېرىم ئابباسوۋلار ۋەكىللىك قىلىدىغان ئىنقىلابىي ئاڭغا ۋە باشلانغۇچ كومموئنستىك ئىدىيىگە ئىگە بولغان كىشىلەر؛ ئىككىنچىسى، ئاساسەن، ئەنۋەر مۇسابايوۋ بىلەن رەھىمجان سابىرھاجى قاتارلىق كىشىلەر ۋەكىللىك قىلىدىغان بۇرژۇئا كۆزقاراشىدىكى كىشىلەر؛ ئۈچىنچىسى، ئاساسەن، ئىلخانتۆرە بىلەن ھاكىمبەگ خوجا قاتارلىق كىشىلەر ۋەكىللىك قىلىدىغان فېئودال دىنىي تەبىقىدىكى كىشىلەر. بۇ ۋاقتىلىق ھۆكۈمەتتە گومىنداڭنىڭ دەھشەتلىك زۇلمىغا قارشى تۇرۇش، گومىنداڭنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى تەل-تۆكۈس ئاغدۇرۇپ تاشلاشتەك ئاساسىي ئېقىمۇ بار ئىدى، ۋەتەندىن ئايرىلىش، خەنزۇلارغا ئۆچمەن-لىك قىلىشتەك خاتالىقلارمۇ بار ئىدى. ئىلخانتۆرە بىر نۇقتىدا "شىن-جاڭ جۇڭگونىڭ بىر ئۆلكىسى" دەيدىغان نۇقتىنەزەرنى "سەپسەتە" دەپ سۆكۈپ، "شەرقىي تۈركىستان بىزنىڭ ۋەتىنىمىز" دەپ

تەرغىپ قىلغان. راست گېپىمنى ئېيتسام، شۇ چاغدا، مەن ھەققەتەن قاتتىق ئەنسىرەپ، شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالىدىن ئەندىشە قىلغان ئىدىم.

ھىلىمۇ ئېسىمدىكى، بىر كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ مۇئاۋىن باش كونسۇلى يېۋسېيېۋ مېنى ئىشخانىسىغا چاقىرتتى. بارسام، ئۇ يەردە مەن تونۇمايدىغان سوۋېت-لىك بىر ئادەم ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ ئادەم ئورنىدىن تۇرۇپ مېنىڭ بىلەن تېچلىق سورىشىپ، توساتتىنلا: "ئىلى ئىنقىلاۋى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇردى، سىز بۇ مەسىلىگە قانداق قارايسىز؟" دەپ سورىدى. مەن قىلچە ئىككىلەنمەستىن: "مەن ئىلى ئىنقىلاۋىنى قەتئىي قوللايمەن، ئەمما ئۇلارنىڭ جۇڭگودىن ئايرىلىپ، مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇشىغا قوشۇلمايمەن" دەپ جاۋاپ بەردىم. ئۇ ئادەم مېنىڭ بۇ كۆزقارىشىمنى. يا مۇقىملاشتۇرمىدى، يا ئىنكار قىلمىدى. شۇ چاغدا، مەن ئۇچ ۋىلايەتتىكى قوراللىق كۈرەشنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قوللايدىغانلىغى ۋە ئۇنىڭغا ياردەم بېرىدىغانلىغى شەك-شۈبھىسىز ئىكەنلىگىنى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دىپلوماتىك خادىملىرىنىڭمۇ ئۇچ ۋىلايەت كۈرەشىگە تۈرلۈك قاراش ۋە مۆلچەردە ئىكەنلىگىنى ھىس قىلدىم. كېيىن، يېۋسېيېۋ ماڭا: "سىزنىڭ قارىشىڭىز توغرا" دېگەن ئىدى.

ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىغىدىكى ماركسىزىم-لېنىنىزىم نۇقتىسىنەزىرىنى قوبۇل قىلغان بىر قىسىم رەھبەرلەر كېيىنكى چاغلاردا پەيدىن-پەي ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىك يادروسىنى ئىگەللەپ، ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولدى ھەمدە دەسلەپكى دەۋرلەردىكى خاتالىقلارنى تۈزىتىشكە كىرىشتى. شۇنىڭ بىلەن مەنىدىكى ئەنسىزلىك بارا-بارا يوقالدى. ۋەزىيەت ئۆزگىرىپ تۇرغان

چاغلاردا، ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىك يادروسىدەمۇ ئوخشاشلا ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىش بولۇپ تۇردى. كۆرەش ئەۋج ئالماقتا ئىدى. كۆرەشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئۆز قوشۇننىڭ ئالغا قاراپ ئىلگىرىلىشىگە توسقۇن بولىدىغان توسالغۇلارنى ھەمىشە تازىلاپ تۇرۇش كېرەك ئىدى. "شەرقىي تۈركىستان" دىگەن بايراق ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنىڭ گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى جاڭ جىڭجۇڭ بىلەن تېچىلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈشى ھەمدە شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ئارقىسىدا، ئاستا-ئاستا تاشلىنىپ قالدى.

تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى ئۇرۇش ئوتلىرى

ئىلى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى يەنىلا قوراللىق كۆرەش بولدى. 1945-يىل 4-ئاينىڭ 8-كۈنى، ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت تارقاق پارتىزانلار ئەترەتلىرىنى ئون مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى تەشكىللەپ "مىللىي ئارمىيە" قۇردى. ئارقىدىنلا، ئۈچ يولغا بۆلۈنۈپ يۇرۇش قىلىش پىلانىنى تۈزۈپ، 5-ئايدىن باشلاپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ھەيۋەتلىك ھەربىي ھۇجۇمغا ئۆتتى.

شىمالغا قاراپ شىددەت بىلەن يۇرۇش قىلغان قوشۇن 6-ئايدا دۆربىلجىننى ئىشغال قىلىپ، 7-ئايدا ئۇدۇل چۆچەكنى تۈتۇش قىلدى. شىمالىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى خەلقنىڭ ماسلىشىپ قىستاپ زەربە بېرىشى ئارقىسىدا، 9-ئايدا ئالتايىنى ئىشغال قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئىلى، تارباغاتاي ۋە ئالتاي ۋىلايەتلىرى بىر بىرىگە

تۆتىشپ كەتتى.

ئوتتۇرا يولدىكى زور قوشۇن چاقماق تېزلىكىدە، 9 ـ ئايدا شىخۇ، جىك ناھىيىلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ، ئايرۇپىلان، ئېغىر زەمبىرەك، كۆيدۇرۇ ـ گۈچ بومبىلار بىلەن كېچە ـ كۈندۈز شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ، ئۇ يەرنى ساقلاپ ياتقان دۈشمەنلەرنىڭ ھەممىسىنى تۈگەل يوقاتـ تى. مىللى ئارمىيە غەلىبىسىرى ئالغا قاراپ ئىلگىرىلەپ، توپ ـ توغرا ماناس دەريا سىنىڭ غەربىي قىرغىغا يېتىپ باردى. ئۇرۇم ـ چىدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ جېنى تۇمشۇغىغا كېلىپ قالدى. ئاغزى ـ بۇرنى قان بولغان گومىنداڭ ئارمىيىسى ماناس كۆۋرۈگىگە ئوت قويۇپ، ئالاقزادىلىك ئىچىدە بەدەر قاچتى. "مىللى ئارمىيە" ماناسقا كېلىپ تۇردى.

جەنۇبقا قاراپ يۇرۇش قىلغان "مىللى ئارمىيە" قوشۇنى نىشانـ لىك ئىگىز ھەم خەتەرلىك داۋانلىرىدىن ئۆتۈپ، ئاقسۇنى ئىككى قېتىم قورشۇۋېلىپ، باي بىلەن ۋېنسۇ ناھىيىلىرىنى ئىككى نۆۋەت ئالدى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، گەنسۇ ـ شىنجاڭ تاشيولىنىڭ شىنجاڭ چېگرىسى ئەتراپىدىكى پارتىزانلار ئەترىتىمۇ جانلىنىپ كەتتى، ئۇلار تۇرپان، پىچان، توخسۇن قاتارلىق جايلار (بۇ جايلار بىر بىرىگە قوشۇلۇپ گومىنداڭنىڭ ھەربىي تەمىنات يەتكۈزۈش لىنىيىسى ئىدى)غا ئۈشتۈمتوت ھۇجۇم قىلىپ، گومىنداڭ ئارمىيىسىنى دەككە ـ دۈككىدە قالدۇردى.

شۇ يىلى 8 ـ ئايدا، تاشقورغاندا قوزغىلاڭ كۆتىرىلدى. گومىنداڭـ نىڭ قاتتىق بېسىم سىياسىتى تاشقورغاندىكى خەلقىنىڭ قارشىلىغىنى قوزغىدى. بۇ يەردىكى تاجىك ۋە قىرغىز خەلقى ئىككى يۈز نەچچە

گۇشلىك قوزغىلاڭچىلار قوشۇنىنى تەشكىللەپ. گومىنداڭنىڭ تاشقورغان، تاگارما، سۈبەشى ۋە بۇلۇڭكۆل قاتارلىق تۆت يەردىكى ھەربىي پونكتىغا ھۇجۇم قىلدى. قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى تاشقورغاننىڭ ھەممە يېرىنى ئىشغال قىلىپ، ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت — تاشقورغان ۋالىي مەھكىمىسىنى قۇردى. قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ، يېڭسار، ئاقتۇ ناھىيىلىرىنى ئالدى ھەمدە قەشقەر، يەركەن، يېڭىشەھەر، قاغىلىق، پوسكامىلارغا قاراپ يۈرۈش قىلدى. قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى كېڭىيىپ ئادەمى ئىككى مىڭدىن ئېشىپ كەتتى. قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى قەشقەر، ئاقسۇ ۋە خوتەن تەرەپتىن كەلگەن دۈشمەنلەرنىڭ قورشاۋى ئىچىدە قىلىپ، ئەسكىرىي كۈچى ئازلىق قىلغانلىقتىن، يەركەندىكى قوسىراپ تاغلىق رايونىغا چېكىنىپ بېرىپ، قوشۇنىنى تەرتىپكە سېلىپ، قايتىدىن قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە تەييارلاندى.

1945-يىلى تىيانشاننىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدا ئۇرۇش ئوتى لاۋلىدىغان بىر يىل بولدى. گومىنداڭ بېسىپ ياتقان ئۇرۇمچى مۇھاسىرە ئىچىدە قالغانلىقتىن، گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى ئالاقازادە بولۇپ كەتتى. مەن ئۇلارنىڭ بالا-چاقىلىرىنى ئارقا-ئارقىدىن ئېچىكى ئۆلكىلەرگە ماگدۇرۇڭاتقانلىغىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن ئىدىم. شۇ چاغدا، ئۇچ ۋىلايەت توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنى خەنزۇنىڭ ئاغزىدىن ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باش كونسۇلخانىسىدىن ئۇقۇپ تۇراتتىم. شۇ مەزگىللەردىكى ئاساسلىق گەپ-سۆز (يەنى «شىنجاڭ گېزىتى») بۇ ھەقتىكى خەۋەرلەرنى زادىلا باسمايتتى، گويا زېمىنى شۇنچە كەڭ شىنجاڭدا خەلقنىڭ ئازاتلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا ئېلىپ بارغان ئىنقىلابىي زادى يۈز بەرمىگەندەك، گېزىتنىڭ ھەممە بەتلىرى ۋۇ جۇڭشىننىڭ جايلاردىن ھال سورىغانلىغى جەھەتتىكى

"تۆھپىلىرى"، "كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى" توغرىسىدا بىرىلگەن خەۋەرلەر بىلەنلا تولۇپ كېتەتتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى خەۋەرلەرنى قامال قىلىپ، خەلقنى ئالداپ، ئۆزلىرىنىڭ گۇمران بولۇش ھالىتىگە كېلىپ قالغانلىغىدەك ۋەزىيەتنى ئوڭشۇۋالماقچى بولدى.

ۋۇ جۈڭشىننىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىش سىياسىتىنىڭ مەغلۇپ بولۇشى

ۋۇ جۈڭشىننىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىق ھاياتى قىسقا بولدى. شىنجاڭدا ئىنقىلاپ بوران-چاپقۇنىنىڭ شىددەتلىك سوقۇشى ئارقىسىدا، ئۇ كۇندۇن-كۈنگە قاتتىق داۋالغۇپ قالدى. 1944-يىل 9-ئاينىڭ ئاخىرلىرى شىنجاڭغا كەلگەندىن تارتىپ تا 1946-يىل 3-ئايدا خىزمەتتىن بەرگەن ئىستېپاسى تەستىقلانماي تۇرۇپلا كېتىپ قالغىچە بولغان ئارىلىقتا كۈچ-قۇۋۋىتىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىغا تاقابىل تۇرۇشقا سەرپ قىلدى.

دەسلەپكى چاغلاردا، ئۇ ھەربى باستۇرۇشقا ئانچە ئىشەنچ قىلالماي، "خاتىرجەملەندۇرۇش" سىياسىتىگە يەنى "شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشتىكى ئۈچ چارىسى"نىڭ ئىككىنچىسى — "جايلارنى خاتىرجەملەندۇرۇش"كە ئاجايىپ زور ئۈمىت باغلىدى. ئۇ كۆلىمى چوڭ بىر خاتىرجەملەندۇرۇش كومىتېتى قۇرۇپ، بۇ كومىتېتقا ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى دېڭ شياڭخەينى مۇدىر قىلىپ تەينىلەپ، ھە دەپ كاتتا زىياپەتلەرنى بېرىپ، شىنجاڭدىكى "ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كاتتىۋاشلىرى"نى كۈتۈپ، چەقمەدىن قورقماي، «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ تەشۋىقات ماشىنىلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئۇلارنى

تەسلىم بولۇشقا دالالەت قىلىش خاراكتېرلىق سېتىۋېلىش يولىنى تۇتتى. ئۇنىڭدىن كېيىنلا ئالتاي قازاق ۋاڭى ــ ئەلەن ۋاڭنىڭ رەپەقىسى خادىۋاڭنى خاتىرجەملەندۇرۇش كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىغىغا، موڭغۇل مەنخەنۋاڭنىڭ پۇجۇڭى (رەپىقىسى) ۋۇ جىڭبىن قاتارلىقلارنى بۇ كومىتېتنىڭ ھەيئەت ئەزالىغىغا تەينىلىدى. بۇنىڭغىمۇ كۆڭلى تىنماي دېگەن شياڭخەيىنى ئۇرۇمچىدىن ئىلىغا خاتىرجەملەندۇرۇش ھەركەتلىرىنى ئېلىپ بېرىشقا ئەۋەتتى. دېگەن شياڭخەي خوشال كېتىپ، رەسۋاسى چىقىپ قايتىپ كەلدى، خاتىرجەملەندۇرۇش ھەركىتى كۆزلىگەن نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى.

"جايلارنى خاتىرجەملەندۇرۇش" سۇغا چىلاشقاندىن كېيىن، ۋۇ جۇڭشىن "خوشنىدارچىلىق ــ دىپلوماتىيە مۇناسىۋىتىنى ئىناقلاشتۇرۇش" دېگەن بىرنىمىنى ئىشقا سېلىشقا تىرىشتى، بۇ ــ ۋۇ جۇڭشىننىڭ "شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشتىكى ئۇچ چارە"سى ئىچىدىكى ئۈچىنچى چارە ئىدى. ئۇنىڭ "ئىناقلاشماقچى" بولغىنى تەبىئىكى، سوۋېت ئىتتىپاقى ئىدى. ئۇ ئىلى ۋەزىيىتىنىڭ كۆتىرىلىشى ــ پەسىيىشى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك دەپ قارايتتى. شۇنىڭ بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت جەھەتتە، ئامېرىكىدا ئوقۇغان، ئالاھىدە دىپلوماتىيە خادىمى ۋۇ زېشياڭنى يۆتكەپ، ئۇنىڭ ئورنىغا جۇڭگونىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىنىڭ سەفىزەنى، رۇسچىنى مۇكەممەل بىلىدىغان لیۇ زېرۇڭنى شىنجاڭغا يۆتكەپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى قويۇقلاشتۇرۇش دېگەن پىكىرده چىڭ تۇردى.

ۋۇ جۇڭشىن ھەربى باستۇرۇشقا ئىشەنچ قىلالمىغان بولسىمۇ، "جايلارنى خاتىرجەملەندۇرۇش" پائجىئەلىك مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان،

"خوشنىدارچىلىق ـ دىپلوماتىيە مۇناسىۋىتىنى ئىناقلاشتۇرۇش"تا سۆھبەكتىپ مەقسىدى ئەمەلگە ئاشىماي قالغان چاغدا، سەۋىر ـ تاقەت قىلالماي، يەنە قورال كۆچىگە قارغۇلارچە چوقۇنۇپ، "قاتتىق ـ يۇمشاق ۋاستىلەرنى تەڭ ئىشقا سېلىش" چارىسىنى قوللاندى. شنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئەكسىلئىنقىلاۋىي ھەربى كۈچلەرنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، ۋۇ جۇڭشىننىڭ تەلىۋى بويىچە، چىڭخەيدىكى ما بۇفاڭنىڭ قول ئاستىدىكى ئاتلىق ئەسكەرلەر 5 ـ جۇننىڭ ما چىڭشياڭ قىسمى شنجاڭغا كىردى.

ئۇچ ۋىلايەتتىكى "مىللى ئارمىيە" ماناسقا كېلىپ، ئۇرۇمچىگە بىۋاستە تەھدىت سالغان، گومىنداڭ ئارمىيىسى قەدەمدە بىر مەغلۇپ بولۇپ چېكىنىۋاتقان ۋاقىتتا، 8 ـ ئۇرۇش رايونىنىڭ قوماندانى جۇ شياۋلىياڭ بىلەن شنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى ۋۇ جۇڭشن چۈڭچىڭغا كەينى ـ كەينىدىن تېلېگرامما يوللاپ، ئەسكەر ۋە تەمىنات تەلەپ قىلدى. ئىپتىشلارغا قارىغاندا، جۇ شياۋ ـ لياڭنىڭ تېلېگرامىمسدا "ئەھۋال ئېغىر، ئىستىقبالنى مۆلچەرلەش قىيىن، پەقەت مەرتلەرچە قۇربان بولۇشلا قالدى" دېگەن سۆزلەر بار ئىكەن. ۋۇ جۇڭشن مەسىلىنى ھەربى يول بىلەن ھەل قىلىشتىن ئۈمىت يوقلۇغىنى بايقاپ، جياڭ جېيشىدىن چوڭراق ئادەم ئەۋەتىپ تېچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈشنى تەلەپ قىلدى.

جاڭ جىجۇڭنىڭ شنجاڭغا كېلىپ تەكشۈرگەنلىگىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى ۋە ئۆتىمۇشى

1945 ـ يىل 8 ـ ئايلاردا شنجاڭدا يەنىلا ئۇرۇش ئوتى يانماقتا

ئىدى. ئەمما خەلقارا ۋەزىيەتتە غايەت زور ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى. گېرمانىيە، ئىتالىيە ۋە ياپونىيە ئۇچ فاشست دۆلەت ئارقا-ئارقىدىن شەرتسىز تەسلىم بولغانلىغىنى ئېلان قىلدى، خەلقارا فاشىزىمغا قارشى ئۇرۇش ئۈلۈغ غەلبىگە ئېرىشتى. 8-ئاينىڭ 14-كۈنى «جۇڭگو-سوۋېت دوستلۇق-ئىتتىپاقلىق شەرتنامىسى» موسكۋادا ئىمزالاندى. بۇ شەرتنامىگە قوشۇمچە قىلىپ ئالماشتۇرغان ھۆججەتلەردە، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تاشقى مۇئامىلىسىنىڭ مۇستەقىل بولغانلىغىنى ئېتىراپ قىلدى. سوۋېت ئىتتىپاقى بولسا: "شىنجاڭدا يېقىندىن بۇيان يۈز بەرگەن ۋەقە توغرىسىدا سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى، دوستلۇق-ئىتتىپاقلىق شەرتنامىسىنىڭ 5-ماددىسىدا ئېيتىلغاندەك: جۇڭگونىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىش نىيىتىنىڭ يوقلۇغىنى يەنە بىر قېتىم بايان قىلىدۇ" غالىلىغىنى بىلدۈردى. بۇ جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئالماشتۇرغان ھۆججەتنىڭ مەزمۇنى ئىدى، ئەسلىيەتتە، ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ئۇستىدە، يالتا يىغىنى ئېچىلىشتىن بۇرۇن، سوۋېت ئىتتىپاقى، ئامېرىكا ۋە ئەنگلىيە ئۇچ دۆلەت باشلىقلىرى ئاللىقاچان كېلىشىپ بولغان ھەمدە ئامېرىكىلىقلار ئىككى ئوتتۇرىدا كېلىشتۇرگۈچى بولۇپ، جياڭ جېيشى بىلەن ستالىن ئۆزئارا پىكىر ئالماشتۇرۇپ بولغان ئىدى. شۇڭا، جياڭ جېيشى شىنجاڭدا ماڭدامدا بىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ تۇرسىمۇ، كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغان سان بار ئىدى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئىنقلابىي كۈرىشىگە ئىنتايىن غەمخورلۇق قىلىپ كەلدى، يولداش ماۋ زېدۇڭ 1945-يىل 4-ئايدا ئېچىلغان پارتىيىنىڭ 7-قۇرۇلتىيىدا قىلغان سىياسى دوكلاتىدا: "1944-يىلدىن ھازىرغا قەدەر شىنجاڭدىكى

ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۇستىدىن يۈرگۈزۈلۈپ كېلىۋاتقان قوراللىق بېسىقتۇرۇش ۋەقەلىرى" تۈگمەيۋاتىدۇ، دەپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گۇرۇھىنى قاتتىق ئەيىپلىگەن ئىدى. («ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئەسەرلەرى»، 1971 ـ يىل نەشرى، 3 ـ توم، 1861 ـ بەت) ئاگىلىشىمىزچە، يولداش ماۋ زېدۇڭ شەخسەن ئۆزى چۈشچىغا بېرىپ، جياڭ جېيشى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، «10 ـ ئۆكتەبىر كېلىشىمى»نى ئىمزالىغان چاغدىمۇ، شىنجاڭ مەسىلىسىگە قاتتىق كۆڭۈل بۆلگەن.

مەملىكەت ئىچىدىكى ۋە خەلقارادىكى تېنچلىق ساداسىنىڭ قاتتىق بېسىمى ئاستىدا جياڭ جېيشى ۋەقەنىڭ ھەقىقى ئەھۋالىنى تەكشۈرۈشكە جاڭ جىڭجۇڭ جياڭجۇڭنى ئايرۇپلان بىلەن ئۇرۇمچىگە ئەۋەتتى.

جاڭ جىڭجۇڭ جياڭجۇڭ 9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى چۈشچىگىدىن ئايرۇپلان بىلەن ئۇرۇمچىگە كەلدى. شۇ كۈنىلا جۇ شياۋلياڭنىڭ دوكلادىنى ئاڭلىدى. جۇ شياۋلياڭ: "مىللى ئارمىيە" ماناس ئەتراپىغا يېتىپ كەلدى، ئۇرۇمچىگە ئىككى كۈنلۈكلا يول قالدى، ئۇلارنىڭ ھەر قاۋاقىت بېسىپ كېلىش ئېھتىمالى بار؛ ئۇرۇمچىنى قوغداپ تۇرۇۋاتقان ئەسكەر كۈچى ئاران 6 يېڭ (9 ـ شۆبە مەكتەپنىڭ بىر يېڭ ئوقۇغۇچىلىرىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە)، ئاتالىق ئەسكەرلەر 5 ـ جۈنى بىلەن 46 ـ شىنىڭ بىر قىسمىنى يارەمگە يۆتكەپ كېلىشكە تەرەددۇت قىلىۋاتىمىز، ئەمما ئۇلار ئەڭ تېز بولغاندىمۇ 8 ـ 10 كۈندە ئاران كېلەلەيدۇ؛ ئەگەر قاتناش ئىشلىرىدا باشقىچە ئۆزگىرىش بولمىسا، ھەر كۈنى توختىماي داۋاملىق توشۇغاندا، ئوق ـ دورا، ئوزۇق ـ تۈلۈك ئاران ئۇلىگۈرىدۇ، دىدى.

جاڭ جىڭجۇڭ دەرھال ئىككى تەرەپتىن ئورۇنلاشتۇردى، بىر

تەرەپتىن، جۇ شياۋلياڭ ۋە جىتۆەنجۇن باش قوماندانى لى تيېجۇنگە قول ئاستىدىكىلەرنى رىغبەتلەندۇرۇپ، ئەسكەرلەرنىڭ غەيرىتىنى ئاشۇرۇپ، ئۇرۇمچىنىڭ ئامانلىغىغا ھەقىقى كاپالەتلىك قىلىشنى تاپشۇردى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، ئالاھىدە دىپلوماتىيە خادىمى لىيۇ زېرۇڭغا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق مۇئاۋىن باش كونسۇلى يېۋسېيېۋنى ئوتتۇرىغا چىقىپ كېلىشتۇرۇپ قويۇشقا تەكلىپ قىلىشنى تاپىلىدى. شۇ چاغدا جاڭ جىجۇڭ بىلەن ۋۇ جۇڭشىننىڭ ئويلىرى بىردەك ئىدى، يەنى مەسىلىنى ھەربىي يول بىلەن ھەل قىلىشتىن قىلچە ئۈمىت بولمىغانلىقتىن، ئەڭ ياخشىسى سىياسى يول بىلەن ھەل قىلىش ئىدى. ھالبۇكى، مەسىلىنى سىياسى يول بىلەن ھەل قىلىشتا سوۋېتلىكلەر ۋاستىچى بولمىسا بولمايتتى.

ئەتىسى جاڭ جىجۇڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق مۇئاۋىن باش كونسۇلى يېۋسېيېۋ بىلەن كۆرۈشتى. يېۋسېيېۋ، بۇ جۇڭگونىڭ ئىچكى ئىشى، بۇنىڭغا سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ ئارىلىشىشى قولايسىز، دەپ ئېيتىپ بىلدۇردى، ئەمما، شەخسەن ئۆزۈم مەسىلىنى تېچ يول بىلەن ھەل قىلىشنى ئەلا تەدبىر دەپ قارايمەن، دېدى. جاڭ جىجۇڭ تېچ يول بىلەن ھەل قىلىشقا قوشۇلىدىغانلىغىنى بىلدۇردى ھەمدە يېۋسېيېۋنى ئوتتۇرىدا ۋاستىچى بولۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى. يېۋسېيېۋمۇ ساالچى بولۇشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۇردى.

جاڭ جىجۇڭ ئۇرۇمچىدە قىسقىلا ۋاقىت تۇرۇپ، 9 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئايرۇپلان بىلەن چۇڭچىڭغا قايتىپ بېرىپ، شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىنىڭ نەتىجىسىدىن جىياڭ جېيشىغا دوكلات بەردى. ئۇچ ۋىلايەت تەرەپمۇ ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، ماناس دەريياسىنىڭ

غەربىي قىرغىزىغا كېلىپ ئورۇنلاشقان ئارمىيىگە ئۆز ئورنىدا بۇيرۇق كۆتۈپ تۇرۇش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردى، يېڭىدىن ھۆجۇمغا ئۆتمىدى، جەنۇبىي سەپتىكى قىسملارغا چېكىنىش ھەققىدە بۇيرۇق بېرىلدى. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۆگىگودا تۇرۇشلۇق ئەلچىسى پېتروۋ گومىندانڭ ھۆكۈمىتىگە بىر "مېمورانداۋم" تاپشۇردى. "مېمورانداۋم"دا مۇنداق دەپ يېزىلغان:

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ غۇلجىدا تۇرۇشلۇق كونسۇلىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىگە مەلۇم قىلىشچە، بىرمۇنچە ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىلىرى ئۆزلىرىنى شىنجاڭ قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ ۋەكىلى دەپ بۇ كونسۇلغا، روسىيىلىكلەر ئوتتۇرىغا چىقىپ ۋاستىچى بولۇپ، قوزغىلاڭچىلار بىلەن جۆڭگو ھۆكۈمەت داۋىرلىرى ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن توقۇنۇشتا كېلىشتۇرگۈچى بولسا دەپ ئىلتىماس قىپتۇ؛ قوزغىلاڭچىلاردا جۆڭگودىن ئايرىلىپ كېتىدىغان ئۇيغۇغىنى، ئۇلارنىڭ بۇنىڭدا، شىنجاڭدا ئاز سانلىق مىللەتلەر كۆپ سانىنى تەشكىل قىلىدىغان جايلاردا، مەسىلەن، غۇلجا، تارباغاتاي، ئالتاي ۋە قەشقەر رايونلىرىدا ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشنى مەقسەت قىلىدىغانلىغىنى ئېيتىپتۇ. بۇ ۋەكىللەر ئۆتمۈشتىكى شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت داۋىرلىرىنىڭ ئۇلارنى تۆزلۈك يوللار بىلەن ئېزىپ كەلگەنلىگىنى بىر-بىرلەپ كۆرسىتىپتۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ شىنجاڭغا چېگىردىداش رايونلىرىنىڭ ئامانلىغى بىلەن تەرتىۋگە كۆڭۈل بۆلىدىغانلىغى ئۈچۈن، شىنجاڭدا كېلىپ چىققان ۋەزىيەتنى ئۆڭشاش ئۈچۈن، ئەگەر جۆڭگو ھۆكۈمىتى خالسا، غۇلجىدا تۇرۇشلۇق كونسۇلنى جۆڭگو ھۆكۈمىتىگە ئىمكانىيىتى بولغان يارەملەرنى بېرىشكە تەييىلمەكچى.

شۇنىڭ بىلەن، شىنجاڭ مەسىلىسىنى تېچ يول بىلەن ھەل قىلىشنىڭ ئومۇمى ۋەزىيىتى مۇقىملىشىپ، پەقەت كونكرېت ئىشلارنى ھەل

قىلىشلا قالدى.

10 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى جاڭ جىجۇڭ يولداش ماۋ زېدۇڭنى ئايرۇپلان بىلەن يەنئەنگە ئېپىبىرىپ قويغاندىن كېيىن، لياڭ خەنساۋ، پىڭ جاۋشيەن، چۇ ۋۇ، جاڭ جىڭيۇ، دېڭ ۋېنيى، لىيۇ مېڭچۇن، ۋاڭ زېڭشەنلەرنى باشلاپ، چۇڭچىڭدىن ئايرۇپلان بىلەن ئۇرۇمچىگە كەلدى. رەھىمجان سابىرھاجى باشچىلىغىدىكى ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بۇنىڭدىن ئىككى كۈن بۇرۇن يېتىپ كەلگەن ئىدى. بۇ ۋەكىللەر ئۆمىگىنىڭ ئەزالىرىدىن يەنە ئوبۇلخەيرىتۆرە بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى بار ئىدى. ئەسلىيەتتە، بۇ ۋەكىللەر ئۆمىگىنىڭ مەسئۇلى ئەخمەتجان قاسىمى ئىدى. ئۇلار يېشىل ھەربى كىيىم كىيىپ، ئاي يۇلتۇزلۇق پاگون ۋە ئوردىنىلارنى تاقىۋالغان ئىدى.

جاڭ جىجۇڭنىڭ ئېيتىشىچە: شۇ چاغدا ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى تۇڭگەل "شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى" دىگەن بەلگىنى تاقاپ يۈرگەن ھەمدە شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى دىگەن نام بىلەن جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى بىلەن سۆھبەت ئۇيۇشتۇرۇشنى تەلەپ قىلغان. جاڭ جىجۇڭ جياڭجۇن بۇنى مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ ۋەكىلى بىلەن ئۆقە يۈز بەرگەن رايوننىڭ ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدىكى سۆھبەت دېيىش كېرەك، دەپ قارىغان. بۇ ئىختىلاپنى تەبىئى ھالدا يەنىلا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى كېلىشتۇرۇپ ھەل قىلدى، ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى يول قويىدى: سۆھبەت ۋە شۇنىڭدىن كېيىن ئىككى تەرەپ ئىمزالىغان ھۆججەتلەر "مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋەكىلى" ۋە "خەلق ۋەكىللىرى" دىگەن نامدا بولدى. سۆھبەت ئەنە شۇنداق باشلاندى.

تېچلىق بىتىمىنىڭ ئىمزالىنىشى

سۆھبەت 1945 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى باشلاندى. ئىككى تەرەپنىڭ كۆزقارىشىدىكى پەرق بەك چوڭ بولغانلىقتىن، تالاش ـ تارتىش ئىنتايىن كەسكىن بولدى، تالاش ـ تارتىشنىڭ تۈگۈنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى ئۈيۈشتۇرۇش بىلەن قوشۇننى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىش مەسىلىسىگە مەركەزلەشتى. جاڭ جىڭۇڭ ئايرۇپىلان بىلەن تالاي قېتىم چۈگچىڭغا بېرىپ، جىياڭ جىيېشىدىن يولىيورۇق سوراپ كەلدى، ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىمۇ ئىلغا ئايرۇپىلان بىلەن ئىككى قېتىم بېرىپ كەلدى. 70 نەچچە كۈن داۋامىدا تالاي قېتىم تىركىشىپ قېلىش، شۇنداقلا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يېكىدىن تەيىنلەنگەن ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى ساۋلوۋنىڭ ئىككى ئوتتۇرىدا كېلىشتۇرۇشى ئارقىلىق، ئىككى تەرەپ 11 ماددىنىڭ تېكىستىنى دەسلەپكى قەدەمدە ئاران بېكىتتى، شۇنىڭ بىلەن 1946 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى مۇشۇ تېكىست ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى تەشكىللەپ چىقىش توغرىسىدىكى "قوشۇمچە ھۆججەت 1" ئىمزالىنىپ ماقۇللاندى. ئۇنىڭدىن باشقا قوشۇننى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىش مەسىلىسى توغرىسىدىكى قوشۇمچە ھۆججەت قايتا مەسلىھەتلىشىپ كۆرۈشكە قالدۇرۇلدى. خەنزۇچە مىڭ خەتكىمۇ يەتمەيدىغان ھۆججەت ئۇستىدە 5 ئايدەك سۆھبەت ئۆتكۈزۈلۈپ، شۇ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى رەسمىي ئىمزالاندى. 8 ئاي داۋام قىلغان تېچلىق سۆھبىتى ئاخىر ئۇنۇمگە ئېرىشتى. ئۇچ ۋىلايەت "شەرقىي تۈركىستان خەلق جۇمھۇرىيىتى" دىگەن نامنى رەسمىي ئەمەلدىن قالدۇردى،

تېچلىق ۋە بىرلىككە كەلگەن ۋەزىيەت قانۇنلۇق ماددىلار بىلەن كاپالەتلەندۈرۈلدى. ئەمدى "11 ماددىلىق بىتىم" ۋە ئىككى قوشۇمچە ھۆججەتنىڭ تولۇق تېكىستىنىڭ كۆچۈرۈلمىسىنى تۆۋەندە بېرىمەن:

مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى بىلەن شىنجاڭ قوزغىلاڭچىلار رايونىنىڭ ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن قوراللىق توقۇنۇشنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش توغرىسىدىكى بىتىم.

1. ھۆكۈمەت شىنجاڭ خەلقىغە ئۆزلىرى ئىشىنىدىغان يەرلىك زاتلارنى مەمۇرى ئەمەلدارلىققا سايلايدىغان سايلاش ھوقۇقى بېرىدۇ. بۇ ھوقۇقنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، تۆۋەندىكىدەك تەرتىپلەر بەلگىلەندى ۋەقە ھەل قىلىنغاندىن كېيىنكى 3 ئاي ئىچىدە، ھەرقايسى ناھىيىلەردىكى خەلق ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى سايلاپ، ناھىيىلىك كېڭەشنى قۇرىدۇ؛ ناھىيىلىك كېڭەش ھاكىمنى سايلايدۇ. مۇئاۋىن ھاكىم، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بۆلۈم باشلىغى ۋە ئۈنىڭدىن يۇقۇرى مەنسەپتىكىلەرنى ھاكىم تەينىلەيدۇ. بۇ سايلام يولغا قويۇلغىچە، ۋەقە يۈز بەرگەن رايونلاردا، ۋىلايەت ۋە ناھىيىلەردىكى ھازىرقى مەمۇرى ئەمەلدارلار ئۆز ئورنىدا تۇرۇپ تۇرىدۇ. ۋىلايەتلىك مەمۇرى تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ۋالىسى بىلەن مۇئاۋىن ۋالىسىنى شۇ يەردىكى خەلق كۆرسىتىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بېكىتىشىگە سۇنىدۇ. ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ خىزمەتچىلىرىنى ۋالىي تەينىلەيدۇ. ناھىيىلەردە ناھىيىلىك كېڭەش قۇرۇلغاندىن كېيىن، قانۇن بويىچە ئۆلكىلىك كېڭەشنىڭ ئەزالىرى سايلىنىپ، ئۆلكىلىك كېڭەش قۇرۇلىدۇ. ئۇ خەلقنىڭ ئىرادىسىگە ۋەكىللىك قىلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۇستىدىن نازارەت قىلىدۇ ھەمدە ئۈنىڭغا ھەمكارلىشىدۇ. ئاساسىي قانۇن ئېلان قىلىنغىچە ۋە ئومۇمى سايلام بېكىتىلگىچە، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىش چارىسى 9 ـ ماددىدىكىدەك بولىدۇ.

2. ھۆكۈمەت دىنىي كەمستىشنى بىكار قىلىدۇ ھەمدە خەلقنە

دىنغا ئىشىنىشكە تولۇق ئەركىنلىك بېرىدۇ.

3. دۆلەتنىڭ مەمۇرى ئورگانلىرى ۋە ئەدلىيە ئورگانلىرىنىڭ خەت ـ ئالاقىلىرىدا خەنزۇ يېزىقى بىلەن ئۇيغۇر يېزىقى تەڭ قوللىنىلىدۇ. خەلقنىڭ ھۆكۈمەتكە سۇنغان خەت ـ ئالاقىلىرىدە ئۆز مىللىتىنىڭ يېزىغىنىلا قوللىنىشىغا رۇخسەت قىلىنىدۇ.

4. باشلانغۇچ مەكتەپلەر بىلەن ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئۆز مىللىتىنىڭ تىلىدا دەرس ئۆتۈلىدۇ، ئەمما ئوتتۇرا مەكتەپلەردە خەنزۇ يېزىقى ئوقۇشقا تېگىشلىك دەرس قىلىنىدۇ، داشۋلەردە ئوقۇتۇش زۆرۈرىيىتىگە قاراپ، دەرس ئۆتۈشتە خەنزۇچە بىلەن ئۇيغۇرچە تەڭ قوللىنىلىدۇ.

5. ھۆكۈمەت مىللى مەدەنىيەت بىلەن سەنئەتنى ئەركىن راۋاجلاندۇرۇشنى بەلگىلەيدۇ.

6. ھۆكۈمەت مەتبۇئات، يېغىن ئۆتكۈزۈش ۋە سۆز ئەركىنلىگىنى بەلگىلەيدۇ.

7. ھۆكۈمەت باج نىسبىتىنى خەلقنىڭ ئەملىي ئىشلەپچىقىرىش كۈچىگە ھەمدە ئۇلارنىڭ قۇدرىتىگە قاراپ بەلگىلەيدۇ. خەلق ھۆكۈمەت ئالدىدا ئىقتىسادىي جەھەتتە ئۆتەشكە تېگىشلىك مەجبۇرىيەتنى چۈشەنگەندىن كېيىن، سېلىقنى ئۆزى كۆتۈرىدۇ، ئەمما ئۇنداق سېلىقنىڭ مىقدارىدا خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا ۋە ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشقا تەسىر يەتكۈزمەسلىك ئۇلۇچەم قىلىنىدۇ.

8. ھۆكۈمەت سودىگەرلەرگە ئىچكى ـ تاشقى سودا ئەركىنلىگىنى بېرىدۇ، ئەمما چەتئەللەر بىلەن سودا قىلغۇچى سودىگەرلەر مەركىزىي ھۆكۈمەت بىلەن چەتئەللەر ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن سودا شەرتنامىلىرىدىكى بەلگىلىمىلەرگە رىئايە قىلىشى كېرەك.

9. شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ تەركىۋىنى مەركەز تولۇقلايدۇ، ئۇنىڭ ھەيئەت ئەزالىرىنىڭ سانى 25 بولىدۇ، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ 25 ھەيئەت ئەزاسىنىڭ ئونىنى مەركەز بىۋاستە

بەلگىلەيدۇ. قالغان ئون بەشىنى ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىكى خەلق ۋەكىللىرى كۆرسىتىپ، مەركەز تەيىنلەيدۇ. مەركەز بۇ ئاساستە بەلگىلەيدىغان 10 ھەيئەت ئەزا رەئىس، باش كاتىپ، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى، مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى، ئىجتىمائى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىغى، ماۋارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، سەھىيە باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى ۋە ئىككى مەخسۇس ھەيئەت ئەزانى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىكى خەلق ۋەكىللىرى كۆرسىتىپ مەركەز تەيىنلەيدىغان 15 ھەيئەت ئەزا ئىككى مۇئاۋىن رەئىس، ئىككى مۇئاۋىن باش كاتىپ، ماۋارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى، قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى، سەھىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىغى، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، ئىجتىمائى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى ۋە 5 مەخسۇس ھەيئەت ئەزانى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. قالغانلىرى ھەققەدە قوشۇمچە ھۆججەتنىڭ بىرىنچىسىگە قارالسۇن.

10. مىللى ئارمىيە قۇرۇشقا رۇخسەت قىلىنىدۇ، ئۇنى مۇسۇلمانلاردىن تولۇقلاش پىرىنسىپ قىلىنىشى شەرت. بۇ ئارمىيە بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭغا قاتناشقان ئارمىيە تەرىپىدىن، دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ تۆزۈلۈشىگە ئاساسلىنىپ تۈرۈپ، ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنىدۇ. بۇ ئارمىيىنىڭ ئادەم سانى ۋە تۈزۈلما جايىدىكى ئايرىم مۇزاكىرە قىلىنىپ، قوشۇمچە ھۆججەتنىڭ ئىككىنچىسى قىلىنىپ، ئىمزالانغاندىن كېيىن كۈچكە ئىگە بولىدۇ. بۇ ئارمىيىنىڭ مەشىق بۇيرۇقلىرىدا ئۇيغۇر، قازاق تىل ـ يېزىقلىرىنى قوللىنىش پىرىنسىپ قىلىنىدۇ. بۇ ئارمىيىدىكى ھەر دەرىجىلىك ئەپسەرلەر بۇرۇنقى مەنسۇبىنى ساقلاپ قېلىش ئۈسۈلىنى بىلەن. مۇددەت بويىچە ئەپسەرلەر مەكتەپنى ئەۋەتىلىپ، ئەپسەرلىك بىلىمىنى تولۇقلايدۇ. بۇ ئارمىيىگە ھۆكۈمەت تەلىم ـ تەربىيە خادىملىرى ئەۋەتىپ مەشىق ئىشلىرىغا ياردەملەشـ

تۇرىدۇ. شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق مەركەز ئارمىيىسى بۇ ئارمىيە بىلەن بىر يەردە تۇرمايدۇ ھەمدە ئۇزۇنارا دوستلۇق مۇناسىۋىتىنى ساقلايدۇ، بىر بىرى بىلەن ئۆچەكىشىدىغان ئىشلارنى قىلمايدۇ. قالغانلىرى ھەققىدە قوشۇمچە ھۆججەتنىڭ ئىككىنچىسىگە قارالسۇن.

11. ۋەقە يۈز بەرگەندىن تارتىپ ھازىرغىچە ئىككى تەرەپ قولغا ئالغان زاتلار ۋەقە ھەل قىلىنغاندىن كېيىنكى 10 كۈن ئىچىدە قويۇپ بېرىلىدۇ ھەمدە ئۇلارنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن ھەرقانداق بانا ـ سەۋەپ بىلەن كەمىستىلمەسلىگىگە كاپالەتلىك قىلىنىدۇ.

مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋەكىلى: جاڭ جىجۇڭ

خەلق ۋەكىللىرى: رەھىمجان سابىرھاجى

ئۇيغۇلخەيرىنىسا

ئەخمەتجان قاسىمى

جۈڭخۇا مىنگونىڭ 35 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئۈرۈمچى.

قوشۇمچە ھۆججەت 1

مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋەكىلى بىلەن شىنجاڭ قوزغىلاڭچىلار رايونىنىڭ خەلق ۋەكىللىرى ئىمزالىغان "قوراللىق توقۇنۇشنى تېچ يول بىلەن ھەل قىلىش توغرىسىدىكى بىتىم"نىڭ 9 ـ ماددىسىدا بەلگىلەنگەن شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنى تەشكىللەش چارىسى توغرىسىدا، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ماقۇللىشى بىلەن، تۆۋەندىكىچە قوشۇمچە بەلگىلىمە تۈزۈلدى:

1. ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىكى خەلق ۋەكىللىرى كۆرسىتىپ، مەركەز تەيىنلەيدىغان 15 نەپەر ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ھەيئەت ئەزاسىنىڭ 6 سىنى ۋەقە يۈز بەرگەن ئۇچ ۋىلايەت كۆرسەتسە بولىدۇ.

2. يۇقۇرىدىكى 6 ھەيئەت ئەزا بىر مۇئاۋىن رەئىس، بىر مۇئاۋىن باش كاتىپ، مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى ياكى قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى

ياكى مالىيە نازارەتنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، سەھىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ياكى ئىجتىمائى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى، بىر مەخسۇس ھەيئەت ئەزالىق ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

3. قالغان يەتتە ئولايەت 9 ھەيئەت ئەزالىق كۆرسىتىدۇ، بۇ بىر مۇئاۋىن رەئىسنى، ئۈنىڭدەك مەركەز بىۋاستە بەلگىلەيدىغان ۋە يۇقۇرىدا ئېيتىلغان ئۈچ ئولايەت كۆرسىتىدىغانلىرىدىن باشقا، بىر-دىن نازىر، باشقارما باشلىغى ۋە مۇئاۋىن باشقارما باشلىغى، مۇئاۋىن باش كاتىپ، مۇئاۋىن نازىرنى شۇنىڭدەك 4 مەخسۇس ھەيئەت ئەزالىق ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋەكىلى: جاڭ جىجۇڭ

خەلق ۋەكىللىرى: رەھىمجان سابىرھاجى

ئوبۇلخەيرىتۆرە

ئەخمەتجان قاسىمى

جۇڭخۇا مىنگونىڭ 35 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئۈرۈمچى.

قوشۇمچە ھۆججەت 2

مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋەكىلى بىلەن شىنجاڭنىڭ ۋەقە يۈز بەر-گەن رايونلىرىنىڭ خەلق ۋەكىللىرى شۇ يىل 1 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئىمزالىغان "قوراللىق توقۇنۇشنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش توغ-رىسىدىكى بىتىم"نىڭ 10 ـ ماددىسىدىكى ۋەقە يۈز بەرگەن رايونلاردا ۋەقەگە قاتناشقان قىسىملارنى ئۈزگەرتىپ تەشكىل قىلىش مەسىلىسى توغرىسىدا، ئىككى تەرەپ مەسلىھەتلىشىپ ماقۇل كۆرگەنىدىن كېيىن، مۇنداق قوشۇمچە بەلگىلىمە تۈزۈلدى:

1. ۋەقەگە قاتناشقان مىللى قىسىملار، دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ تۈزۈ-لۈشى بويىچە، 3 ئاتلىق ئەسكەرلەر تۈەنى، 3 پىيادە ئەسكەرلەر تۈەنى قىلىپ تۈزۈلىدۇ، ئومۇمى ئادەم سانى 11 مىڭدىن 12 مىڭغىچە بولىدۇ. بۇ 6 تۈەننىڭ 2 ئاتلىق ئەسكەرلەر تۈەنى بىلەن 1 پىيادە

ئەسكەرلەر تۆەنى دۆلەت ئارمىيسى بولىدۇ، 2 پىيادە ئەسكەرلەر تۆەنى، 1 ئاتلىق ئەسكەرلەر تۆەنى ئۇلكىلىك ئامانلىقنى ساقلاش قىسمى بولىدۇ.

2. ھۆكۈمەت ئىلى تەرەپنىڭ شۇ يەردىكى مۇسۇلمانلاردىن بىر ئادەمنى ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ئۇچ ۋىلايەت قوشۇنغا قوماندان قىلىپ كۆرسىتىشىگە رۇخسەت قىلىدۇ، ئۇ يۇقۇرىدا ئېيتىلغان 6 تۆەنگە قوماندانلىق قىلىدۇ، بۇ قوماندان غەربىي شىمال ھەربى - مەمۇرى مەھكىمە تەكشۈرۈپ بېكىتكەن ئىشتات بويىچە قوماندانلىق ئىشتاپ تەشكىل قىلىدۇ. بۇ قوماندانلىق ئىشتاپ شىنجاڭ ئۇلكىلىك گارنىزون باش قوماندانى ۋە ئۇلكىلىك ئامانلىقنى ساقلاش قوماندانىنىڭ بۇيرۇقلىرىغا بويسۇنىدۇ، ھۆكۈمەت بۇ قوماندانىنى قوشۇمچە ئۇلكىلىك ئامانلىقنى ساقلاش قوماندانلىق ئىشتاۋىغا مۇئاۋىن قوماندان قىلىپ تەينىلەيدۇ.

3. يۇقۇرىدا ئېيتىلغان 6 تۆەن ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ئۇچ ۋىلايەتتە تۇرىدۇ. ھۆكۈمەت مۇشۇ ئۇچ ۋىلايەتنىڭ ئامانلىقنى ساقلاش ئىشلىرىنى مۇشۇ قوماندانىنىڭ قول ئاستىدىكى 6 تۆەنگە تاپشۇرىدۇ. دۆلەت چېگرىسىنى ساقلاش ئىشىغا مەركەز تەينىلىگەن چېگرا مۇداپىئە قىسملىرى مەسئۇل بولىدۇ، بۇنىڭ چارىسى ۋەقە يۈز بېرىشتىن ئىلگىرىكى چارە بويىچە بولىدۇ.

4. بۇ قوماندان تەينىلەنگەندىن كېيىن، ھۆكۈمەت ئۇنى ئاقسۇ، قەشقەر ۋىلايەتلىرىنىڭ ئامانلىقنى ساقلاش قوشۇنىنى ئۇزگەرتىپ تەشكىل قىلىشقا ئەۋەتىدۇ، ئۇنىڭ قوشۇمچە چارىسىنى شۇ يەردىكى مۇسۇلمانلار تولۇقلايدۇ.

5. مەزكۇر 6 تۆەننىڭ كۆتۈنۈشى، تەمىناتى ۋە كەلگۈسىدىكى قورال - جابدۇقلىرىغا كەلسەك، ئۇنىڭ دۆلەت ئارمىيسى بولغان 3 تۆەننى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق دۆلەت ئارمىيسىنىڭ قائىدە - نىزامى ۋە ئۇلچەملىرى بويىچە، مەركەز تەمىنلەيدۇ؛ ئامانلىقنى ساقلايدىغان 3

تۆەننى ئۆلكىلىك ئامانلىقنى ساقلاش قسىملىرىنىڭ قائىدە ـ نىزامى ۋە ئۆلچەملىرى بويىچە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئامانلىقنى ساقلاش قوماندانلىق ئىشتاۋىنىڭ تەمىنلىشىگە تاپشۇرىدۇ.

6. ۋەقەگە قاتناشقان مىللى قىسىملارنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىش ئىشنى مۇشۇ قوماندان ھۆكۈمەت ئالدىدا جاۋاپكار بولغان ھالدا ئىشلەيدۇ، بۇ قىسىملار 6 تۆمەن قىلىپ تۈزۈلگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تۇرار جايىنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك گارنىزون باش قوماندانى ۋە ئۆلكىلىك ئامانلىقنى ساقلاش قوماندانلىقى تەكشۈرۈپ بېكىتىشىگە مەلۇم قىلىنىدۇ، مۇشۇ 6 تۆمەننىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن قورال ـ جابدۇقلىرى ـ نىڭ نەق سانى گارنىزون باش قوماندانى ۋە ئۆلكىلىك ئامانلىقنى ساقلاش قوماندانلىقا مەلۇم قىلىپ ئەنگە ئالدۇرۇلىدۇ.

مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋەكىلى: جاڭ جىجۇڭ

خەلق ۋەكىللىرى: رەھىمجان سابىرھاجى

ئوبۇلخەيىر ـ تۆرە

ئەخمەتجان قاسىمى

جۇڭخۇا مىنگوئىنىڭ 35 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ئۈرۈمچى.

ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن كۆرۈشكەنلىگىم

1946 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا، جاڭ جىجۇڭ بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى تېچىلىق بىتىمىنى ئىمزالىغاندىن كېيىن، گەرچە قوشۇمچە ھۆججەتنىڭ ئىككىنچىسى داۋاملىق مەسلىھەتلىشىشكە قالدۇرۇلغان بولسىمۇ، ئەمما تېچىلىق ۋە بىرلىككە كەلتۈرۈش ئۈلۈغ ۋاقىچىنىنى ھەر ئىككى تەرەپ قوبۇل قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن غەربىي زالدا ئويۇن قويۇلدى. بۇ

ئويۇنغا تەكلىپ بىلەن مەنمۇ باردىم. كىچىك تېپتىكى مۇشۇ ئەدەبىيات كېچىسىدە ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن كۆرۈشتۇم.

ئەخمەتجان قاسىمى قەددى-قامىتى كېلىشكەن، قويۇق، قاپقارا قىسقا بۇرۇت قويۇۋالغان، كۆزلىرىدىن نۇر چاقناپ تۇرىدىغان، روھلۇق، سىياسەتچىگە خاس سالاپەتكە ئىگە ئادەم ئىدى. مەن ئۇنى بىر كۆرۈپلا ناھايىتى تونۇشتەك، گويا بىر يەردە كۆرگەندەك ھىس قىلدىمۇ، ئەمما قەيەردە كۆرگەنلىكىمنى دەرھال ئېسىمگە كەلتۈرەلمىدىم. ئۇنىڭ سۆھبەت جەريانىدا كۆرسەتكەن تۆھپىسىنى تەرىپلىدىم ھەم مۇئاۋىن رەئىس بولغانلىغىنى تەبرىكلىدىم. ئۇ ناھايىتى كەمتەر، شۇنداقلا ناھايىتى يۇمۇرلۇق ئادەم ئىدى، ئۇ ھەم مېنىڭ تەرىپىمگە رەھمەت ئوقۇيدىغانلىغىنى، ھەم بۇنداق ماختاشقا لايىق ئەمەسلىكىنى بىلدۈرگەندەك قىلدى. ئۇ: "بىز سىزنى ئىككى مۇئاۋىن رەئىسنىڭ بىرى قىلىشقا كۆرسەتتۇق ھەم بۇنىڭ ئۈچۈن كۈچ چىقاردۇق. مەنمۇ سىزنى تەبرىكلەيمەن. بىز قولغا قول تۇتۇشۇپ، خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلايلى" دىدى. مەن ئۇنىڭغا: "مەن سىزلەرنىڭ كۆتكەن ئۈمىدىڭىزلەرنى ئاقلاش ئۈچۈن، سىزلەر بىلەن بىللە شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئازاتلىغى، بەخت-سائادىتى يولىدا ساداقەتلىك بىلەن خىزمەت قىلىشنى خالايمەن" دەپ جاۋاپ بەردىم. بىز يەنە باشقا ئىشلار توغرىسىدا پاراڭلاشتۇق، شۇ ئەسنادا ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا توساتتىنلا: "بىز قەدىناس دوستلارغۇ!" دىدى. مەن بۇنىڭغا ھەيران قىلىۋىدىم، ئۇ ئارقىدىنلا: "سىز تۇرمىدە ھىلقى كىچىك ھويلىدا تۇرغان چېغىڭىزدا، مەن ھەر كۈنى سۇ ئالغىلى باراتتىم، بىز شۇ چاغدا بىر بىرىمىزگە قاراپ مىيغىمىزدا كۈلۈشۈپ قوياتتۇق..." دىدى.

هه، ئەمدى ئېسىمگە كەلدى! جۇل-جۇل كىيىم كىيۈالغان، قاپ-قارا بۇرۇتلۇق، قۇدۇق بېشىدا سۇ تارتىۋاتقان... بايا ئۇ مېنىڭ تۇرمىدىكى هايات‌تىمنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە، مەندە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان، بىراق بىر بىرىمىزنىڭ ئىسمىنى سورىيالمىغان "تۇرمىدىشىم" ئىكەن! ئۇ چاغدا مەن دائىم ئۇنىڭغا تۆمۈر رىشاتكىدىن قارايتتىم، كۆزلىرىمىز بىر بىرى بىلەن ئۇچراشقان چاغدا، كۆلۈشۈپ قوياتتۇق. ئەمما ئۇزاق ئۆتمەيلا، ئۇنىڭ هېلىقى كىچىك هويلىغا ئىككىنچىلەپ كەلگەنلىگىنى كۆرمىدىم. ئىسمىنى بىلمەيدىغان بۇ دوستۇم ئىنقىلابچى ئەخمەتجان قاسىمى ئىكەن! مەن ئۇنىڭ بىلەن يېڭىۋاشتىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، هاياجانلانغان هالدا: "سىز مېنىڭ قەلبىمدە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغان ئىدىگىز، سىزنىڭ ئۇشتۇمتۇت يوقاپ كەتكەنلىگىڭىزدىن قاتتىق ئەنسىرىگەن ئىدىم، مەن تېخى سىزنى شېڭ شىسەي ئۆلتۈرۈۋەتكەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپتىمەن. بۈگۈن دوستۇمنى تاپتىم، ئەمدى مەقسىدىمىزنى كۆز ئىشارىسى بىلەن ئۇقتۇرۇپ يۈرمەيمىز" دېدىم. ئەخمەتجان كۈلۈپ تۇرۇپ: "ئەمدى ئارىمىزدا توسالغۇ بولۇپ تۇرغان سەددىچىن سېپىلى قالمىدى" دېدى.

مەن ئەنە شۇلارنى ئەسلىسەم هىلىمۇ هاياجانلىغىمنى باسالمايمەن. بۇ يەردە، ئەخمەتجان قاسىمى توغرىسىدا ئۆزۈم بىلىدىغان ئىشلارنى قىسقىچە بايان قىلىپ ئۆتكۈم كېلىدۇ:

تالانتلىق سىياسەتچى ئەخمەتجان قاسىمى غۇلجا ۋاقىتلىق هۆكۈمىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى چاغلاردا تېخى بايقالمىغان ئىدى. تېچلىق سۆهبىتىدىن ئىلگىرى، شىنجاڭ خەلقى هەتتا غۇلجا شەهىرىدىكى خەلقىمۇ ئۇنىڭ ئىسمىنى تېخى بىلمەيتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ

ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ رەھبىرى مېنىڭ ئالدىمدا: ئىلىدا ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت قۇرۇلغان بولسىمۇ، ئەمما يولباشچى بولۇشقا لايىق كۆڭۈلدىكىدەك بىر ئادەم تېخى چىقمىدى، ھۆكۈمەتـ نىڭ پىروگراممىسى خاراكتېرلىق ھۆججەتنى يېزىپ چىقىشى خېلى تەس بولۇۋاتىدۇ، دېگەن ئىدى.

بۇ كۆڭۈلدىكىدەك يولباشچى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ تەرەققـ ياتى جەريانىدا ئوتتۇرىغا چىقتى، ئۇ ئەخمەتجان قاسىمى ئىدى. ئەخمەتجان قاسىمى ياشلىق دەۋرىدە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ، تاتارستاندا ئوقۇپ (كومسومولىزىم داشۇسىنى پۈتتۈرۈپ)، ئىلغار ئىدىيىنى قوبۇل قىلغان، ئەقىللىق-بىلىملىك، پىكىر دائىرىسى كەڭ ئادەم بولۇپ يېتىشكەن، ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن. ئىنقىلاۋىي پائالىيەتكە قاتناشقان، ئېھتىياتسىزلىقتىن ئاشكارىلىنىپ قېلىپ، شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغان، قولغا ئېلىنىپ غولجا قوزغىلىڭى كۆتۈرىلىش ھارپىسىدىلا تۇرمىدىن بوشىنىپ چىققان. ئۇ غولجىغا قايتىپ بېرىپلا قوزغىلاڭنىڭ بىر قىسىم تەييارلىق ئىشـ لىرىغا قاتناشقان. ئۇ تىرىكچىلىك يۈزىسىدىن زاۋۇتقا كىرىپ ئىشـ لىگەن، كوچىلاردا ياغاچ ساندۇغىنى ئۆشىنىسىگە ئارتىپ يۈرۈپ، ئەينەكچىلىك قىلغان... غولجا قوزغىلىڭى كۆتۈرىلىگەن كۈنلەردە، كونىراپ كەتكەن چاپىنىنى كىيىپ، بىلىگە شوينا باغلاپ، ھەر تەرەپكە چېپىپ، بىر دەم ئاشخانىدا بولسا، بىر دەم دوختۇرخانىدا ئۇ جەڭ مەيدانىدا يۈرگەن.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت قۇرۇلغان چاغدا، ئىلىخانتۆرە قاتارلىق باشلىقلارنىڭ مۇھىم بىر ھۆججەت يېزىپ چىقىشقا بېشى قېتىپ تۇرغانلىغىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ يېزىپ باقماـ

چى ئكەنلىگنى زاكروۋ ئارقىلىق ئىلىخانتۆرىسگە ئېيتقان. ئىلىخانتۆرە قاتارلىق باشلىقلار ئەخمەتجان قاسىمى يېزىپ چققان ھۆججەتنى كۆرگەندىن كېيىن، ناھايىتى مەمنۇن بولغان. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، ئەخمەتجان قاسىمى تەشۋىقات خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ، گېزىتخانىنى تەرتىپكە سېلىپ، گېزىتنى پەيدىن ـ پەي توغرا يۆنۈلۈشكە باشلىغان.

ئەخمەتجان قاسىمنىڭ تالانتىنى ۋاقتىلىق ھۆكۈمەتنىڭ مەسئۇل كادىرلىرى بىردەك ئېتىراپ قىلغان. 1946 ـ يىلى كۈزدە، ۋاقتىلىق ھۆكۈمەت ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنغاندا، ئۇ مىنىستىرلىككە كۆتىرىلگەن ھەمدە ئۇرۇمچىگە سۆھبەتكە ئەۋەتىلىدىغان ۋەكىل قىلىپ تەينىلەنگەن. سۆھبەت جەريانىدا، ئۇ، ئەسلىيەتتە، باش ۋەكىللىك رولىنى ئويناغان.

6 ـ ئايدا، تېچلىق بىتىمىنىڭ ئىككىنچى قوشۇمچە ھۆججىتىگە ھەر ئىككى تەرەپ ئىمزا قويغاندىن كېيىن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىشقا تەييارلىق قىلىش خىزمىتى باشلاندى. ئۇچ ۋىلايەتنىڭ ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىق رەھبەرلىرى ئۇرۇمچىگە كەلدى. كۆرمىگىنىمگە يېرىم يىلدەك بولغان ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن يەنە ئۇچراشتىم.

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىش ئۈچۈن، نۇرغۇن ئىشلارنى مەسلىھەتلىشىشكە توغرا كېلەتتى. بىر كۈنى بىز جەنۇبىي باغچىدا يېرىم كۈن سۆزلىشىپ، تېچلىق بىتىمى ئىمزالانغاندىن كېيىنكى ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلدۇق. بىز: گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ساختىپەزلىك بىلەن تەشۋىقات ئېلىپ بېرىپ، "11 ماددىلىق تېچلىق بىتىم" ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتسىزلىكىگە سەۋەبچى بولغانلىقىنى توغرا ئىجرا قىلغانلىقىنىڭ

شىنجاڭ خەلقىغە يەتكۈزگەن ياخشىلىغى، دەپ ئالدامچىلىق قىلمۇاتىدۇ. "11 ماددىلىق تېچىلىق بىتىم"نى تولۇق ئىجرا قىلىپ، شىنجاڭ خەلقىغە تېچىلىق بىتىمىنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىنى ئېنىق كۆرسىتىپ، ئىنقىلاۋىي قورالىلىق كۈرەش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرگەن تېچىلىق مۇسىنى قەدىرلەش ئۈچۈن، بىتىم توغرىسىدىكى تەشۋىقنى داۋاملىق ئېلىپ بېرىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ، دېگەن ئورتاق تونۇشقا كەلدۇق.

بىز شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالىي ھەققىدە كۆپ بارائىلاشتۇق، ھەر جەھەتتىكى قاراشلار پۈتۈنلەي دىگۈدەك بىر يەردىن چىقتى. بىز قانۇنىي بىرلەشمە ھۆكۈمەتتىن پايدىلىنىپ، تۈرلۈك قىينىچىلىقلارنى يېڭىپ، خىزمەتنى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇرۇپ، دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگىگە ھۆرمەت قىلىپ ۋە ئۇنىڭدىن توغرا پايدىلىنىپ، ھەر مىللەت خەلقىنى يېتەكلەپ ۋە ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى دەلمۇ-دەل ھەم ئۇستىلىق بىلەن كۈرەش قىلماقچى بولدۇق.

بىز بىر بىرىمىزگە يېقىن ياندىشىپ ئولتۇردۇق. ئەھمەتجان قاسىمى ماڭا ئۇچ ۋىلايەت قوزغىلىڭىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدىكى خەنزۇلارغا قارشى تۇرۇش خاھىشىنى تۇزىتىشتە كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقلىرىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇ مۇنداق دېدى: بۇنىڭدىكى تۈپ خاتالىق خەنزۇلار ئىچىدىكى ئەكسىيەتچى ئەمەلدارلار بىلەن ئادەتتىكى ئاممىنى ئارىلاشتۇرۇپ قويۇشتا بولدى، تار مىللەتچىلىك كۆز-قاراشلىرى ئەدەپ كەنكەزلىكتىن، ئاز سانلىق كىشىلەر ئوتتۇرىغا قويغان "مىللەت ئۈچۈن، ئىسلام ئۈچۈن كۈرەش قىلىمىز" دېگەن شوئار بىلەن ئاسانلا قايمۇقتۇرۇپ قېلىپ، ئىنقىلابقا بىرمۇنچە قىينىچىلىق

تۇغدۇرۇلدى. ئەنە شۇنداق مۇھىت ۋە كەيپىيات ئىچىدىمۇ، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئاممىسى نۇرغۇن خەنزۇ قېرىنداشلارنى ۋە ئاتا-ئانىسىدىن ئايرىلىغان بالىلارنى يوشۇرۇپ قوغداپ قالدى، ئۇلار قان ۋە ئوت ئىچىدە بۇزۇلماس دوستلۇق ئورناتتى.

شنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنىشى

1946 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى تېچىلىق بىتىمىنىڭ ئىككىنچى قوشۇمچە ھۆججىتىگە ئىككى تەرەپ ئىمزا قويدى، شۇنىڭ بىلەن 11 ماددىلىق تېچىلىق بىتىمى ئۈستىدە تولۇق كېلىشىم ھاسىل قىلىنغان بولدى. ئاندىن بىتىمنىڭ ۋە بىرىنچى قوشۇمچە ھۆججەتىنىڭ روھىغا ئاساسەن، شنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىندى.

يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ تەركىۋىدىكىلەر:

رەئىس	جاڭ جىڭۇ ڭ غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىنىڭ مۇدىرى، قوشۇمچە ئۆتەيدۇ
مۇئاۋىن رەئىس	ئەخمەتجان قاسىمى ئۇيغۇر
مۇئاۋىن رەئىس	بۇرھان شەھىدى ئۇيغۇر
باش كاتىپ	لىۋ مېڭچۇن غەربىي شىمال ھەربى-مەمۇرى مەھكىمىنىڭ باش كاتىۋى، قوشۇمچە ئۆتەيدۇ
مۇئاۋىن باش كاتىپ	ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ ئۇيغۇر
مۇئاۋىن باش كاتىپ	سالىس قازاق

مالیه نازارىتىنىڭ نازىرى	لو يۇۋېن	
مالیه نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى	ما تىڭشياڭ	خۇيزۇ
ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى	ۋاڭ زېڭشەن	خۇيزۇ
ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى	رەھىمجان سابىرھاجى	ئۇيغۇر
قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى	مۇھەممەت ئىمىن	ئۇيغۇر
قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى	گۇ چيەنجى	
ماارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى	سەيپىدىن ئەزىزى	ئۇيغۇر
ماارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى	سەي زۇڭشيەن	
ئىجتىمائى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىغى	جاۋ جيەنفېڭ	
ئىجتىمائى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى	ئىبرادىنى	موڭغۇل
سەھىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىغى	دەللىخان	قازاق
ھەيئەت ئەزا	چۇ ۋۇ قوشۇمچە ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ باشلىغى	
ھەيئەت ئەزا	ئىلىخانتۆرە ئۇيغۇر قوشۇمچە ئىلىنىڭ ۋالىسى	
ھەيئەت ئەزا	ئوسمان قازاق قوشۇمچە ئالتاينىڭ ۋالىسى	
ھەيئەت ئەزا	ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم ئۇيغۇر قوشۇمچە قەشقەرنىڭ ۋالىسى	

ھەيئەت ئەزا	ئىساقبەگ	قىرغىز قوشۇمچە پۈتۈن ئۆلكىلىك ئامانلىقنى ساقلاش ئىشتاۋىنىڭ مۇئاۋىنى قوماندانى
ھەيئەت ئەزا	ئەيسا	ئۇيغۇر
ھەيئەت ئەزا	جۇڭ دىخۇا	شۇۋە
ھەيئەت ئەزا	گۈەن زىلياڭ	ۋەزىپە ئۆتەشكە كەلمىگەن

يېڭى ھۆكۈمەت تەشكىل قىلىنغاندىن كېيىن، مەن ئۇرۇمچى ۋالى مەھكىمىسىدىكى خىزمەتنى ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ۋەزىپە ئۆتەشكە كەتتىم. 7-ئاينىڭ 1-كۈنى ئۇرۇمچىدىكى شىنداۋۇنىڭ ئالدىدىكى مەيدانىدا ئون مىڭ كىشىلىك يىغىن ئۆتكۈزۈلۈپ، پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە تېچلىق ئىشقا ئاشۇرۇلغانلىغى ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلغانلىغى تەبرىكلەندى. ھەر مىللەت خەلقى قاتناشقان مۇشۇ تەنتەنىلىك چوڭ يىغىندا، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى قەسەم بېرىپ بىر ۋاقىتتا خىزمەتكە ئولتۇردى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى (بۇ چاغدا پايتەخت چۇڭچىڭدىن نەنجىڭغا كۆچكەن ئىدى) تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى يۇ يۈرېنىنى قەسەمگە نازارەت قىلىشقا ئايرۇپىلان بىلەن ئۇرۇمچىگە ئەۋەتتى، يىغىندا جاڭ جىجۇڭ، ئەخمەتجان قاسىمى ۋە مەن ئارقا-ئارقىدىن سۆزگە چىقتۇق، سۆزىمىزدە 4 مىليون ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىغىنى تەكىتلىدۇق، ھەربىلەر بىلەن خەلقنى سىياسى پروگراممىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا بىرەڭ كۈچ چىقىرىش، پۈتۈن ئۆلكىنىڭ تېچلىغىنى كاپالەتلەندۈرۈش، دۆلەتنىڭ بىرلىگىنى قوغداش، دېموكراتىك سىياسىنى يولغا قويۇش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغىنى كۈچەيتىش ۋە جۇڭگو-سوۋېت دوستلۇغىنى

ئىلگىرى سۈرۈشكە چاقىردۇق. جاڭ جىجۇڭ مۇنداق دىدى:

مەن بۈگۈن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى سۈپىتىم بىلەن سىلەرگە شۇنداق ۋەدە بېرىمەنكى، چوقۇم ئامما تەرەپتە تۇرۇپ، پۈتۈن ئۆلكە خەلقى ئۈچۈن ساداقەتلىك بىلەن خىزمەت قىلىمەن! بۇنىڭدىن كېيىن ھېچقايسىمىز خەلقنىڭ قىينىچىلىغىنى تۈگىتىپ، بەختلىك تۇرمۇش بەرپا قىلىش ئۈچۈن باش قاتتۇرماي قالمايمىز... شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈپ شاتلىق باغچىسىغا ئايلاندۇرىمىز... ئۇنداق قالايمىقانچىلىق كەلمەسكە كەتتى، بىز ھەر بىر ئادەمنىڭ خاتىرجەم، بەختلىك، خوشال ـ خورام تۇرمۇش كەچۈرۈشىگە ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىمىز.

ھەقىقەتەن، شۇ چاغدا، بىز ھەممىمىز تېچلىق، بىرلىك ۋە ئىتتىپاقلىق خوشاللىغىغا چۆمگەن ئىدۇق. مۇشۇنداق بىر چاغدا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ كومپۇنىستىك پارتىيە رەھبەرلىگىدىكى ئازات رايونلارغا ھۇجۇم قىلىپ، خەلقنىڭ بېشىغا ئېچىكى ئۈرۈش ئاپىتىنى تاڭغانلىغىنى كىم خىيالىغا كەلتۈرسۇن!

جەنۇبىي شىنجاڭدا سايلامغا نازارەت قىلغان كۈنلەردە

تېچلىق بىتىمدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، پۈتۈن ئۆلكىنىڭ ھەرقايسى ناھىيىلىرىدە ناھىيىلىك كېڭەشنىڭ ئەزالىرى ۋە ھاكىملار دېموكراتىك ئاساستا سايلىناتتى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت پۈختا مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق پۈتۈن ئۆلكىدىكى ئون ۋىلايەتكە سايلامغا نازارەت قىلىش گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، جايلاردا تېچلىق بىتىم بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ سىياسى پروگراممىسىنى تەشۋىق قىلىشنى

ھەمدە جايلاردىكى سايلامغا نازارەت قىلىش خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇشنى قارار قىلدى. مەن يەركەن ۋىلايىتىنىڭ سايلىمغا نازارەت قىلىش گۇرۇپپىسىغا مەسئۇل بولدۇم، قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى مۇھەممەت ئىمىن خوتەن ۋىلايىتىنىڭ سايلىمغا نازارەت قىلىش گۇرۇپپىسىغا، مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى سەيپىدىن ئەزىزى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سايلىمغا نازارەت قىلىش گۇرۇپپىسىغا، ئۇيغۇر سايرانى قۇمۇل ۋىلايىتىنىڭ سايلىمغا نازارەت قىلىش گۇرۇپپىسىغا مەسئۇل بولدى. ...

رەئىس جاڭ جىجۇڭ بۇ قېتىمقى سايلامغا زور ئۈمىت باغلاپ، شىنجاڭنىڭ تېخىمۇ ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇشنى ۋە ئۇزاقىقچە داۋاملاشتۇرۇشنى ئارزۇ قىلدى. مەن شىنجاڭنىڭ ئالغا بېسىش يولىدا يەنىلا كۆپلىگەن قىيىنچىلىقلارنىڭ بارلىغىنى چۈشەنمەي تۇرساممۇ، ئەمما بۇ قېتىمقى سايلامغا يەنىلا تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق بىلەن كىرىشتىم. چۈنكى بۇ شىنجاڭ تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن زور ئىش ئىدى.

قەشقەردە

قەشقەر، يەركەن ۋە خوتەن ۋىلايەتلىرىگە سايلامغا نازارەت قىلىش ئۈچۈن باردىغان ئۈچ گۇرۇپپا بىللە ماڭىدىغان بولدى. يولغا چىقىشتىن ئاۋال، بىز مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمنىڭ ئۆيىدە سايلام خىزمىتىنى مۇزاكىرە قىلدۇق. ئەخمەتجان قاسىمى ئۆزىنىڭ بۇ خىزمەتكە بولغان پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. 10-ئاينىڭ 4-كۈنى ئەتىگەن سائەت 7 دە، سايلامغا نازارەت قىلىش

ئۇچۇن باردىغان ئۇچ گۇرۇپپىنىڭ ئادەملىرى ئايرۇدۇرۇمغا يېقىن دۇق، ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ ۋە لیۇ مېڭچۇن قاتارلىقلار كېلىپ ئۇزىتىپ قويىدى. ئايرۇپىلان ئۇرۇمچىدىن سائەت 9 دا ئۇچتى، ئاقسۇنىڭ ھاۋاسى ياخشى بولمىغانلىقى ئۈچۇن، كۇچاردا بىر كۈن تۇرۇپ قالدۇق. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇستى ئوچۇق كۇلۇپتا ئاممىغا تېچلىق بېتمەنى ۋە سىياسى پىروگرامىنى تەشۋىق قىلدۇق. ئەتىسى يەنە داۋاملىق ئۇچۇپ، ئاقسۇدىن ئۆتۈپ، چۇشتىن كېيىن سائەت ئىككى يېرىمدە قەشقەرغە يېتىپ باردۇق.

قەشقەر بىر تارىخىي شەھەر، ئۇنىڭ غەرپ تەرىپى پامىر ئىگىز-لىگى بىلەن، شەرق تەرىپى تەكلىماكان چۆلى بىلەن تۇتىشىدۇ، ئۇ قەدىمقى يىپەك يولىدىكى قاتناش تۈگۈنى ئىدى، يېقىنقى زاماندا يەنىلا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ سىياسى، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت مەركىزى بولۇپ كەلدى. قەشقەر يېڭىشەھەر بىلەن قەشقەر كونىشەھەر دېگەن ئىككى شەھەردىن تەركىپ تاپقان. كونىشەھەر مۇسۇلمانلار شەھىرى دەپ ئاتىلاتتى، بۇ شەھەردىكى ئاھالىنىڭ ئاساسىي قىسمى ئۇيغۇرلار بولۇپ، سودا ئىشلىرى راۋاج تاپقان، ۋالى مەھكىمىسى مۇشۇ جايدا ئىدى، يېڭىشەھەر خەنزۇلار شەھىرى دەپ ئاتىلاتتى، بۇ شەھەردىكى ئاھالە ئىچىدە خەنزۇلار كۆپرەك بولۇپ، بۇ ھەربىلەر تۇرىدىغان جاي ئىدى، شۇ چاغدا ئايرۇدۇرۇم مۇشۇ شەھەرنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا ئىدى. قەشقەرغە بىر بىرىگە قارىشىپ تۇرغان ئىككى شەھەرنىڭ ئەتراپىدىكى سەككىز ناھىيە قارايتتى.

بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ يەرگە ئابدۇكېرىم خان مەخسۇم ۋالى قىلىپ تەيىنلەندى. بۇ ئادەمنى ئەخمەتجان

قاسمى بىلەن ئىككىمىز رەئىس جاڭ جىجۇڭغا كۆرسەتتۇق. ئۇ چوڭ پومىششك، خېلى ياشانغان، ئۇچ ئەۋلات دىنىي ئۆلىما جەمەتى بولۇپ، ئامما ئىچىدە خېلى ئابرويى بار ئادەم ئىدى. بۇ ئادەم سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغان، پەرزەنتلىرىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان، مەن مۇشۇنداق بىر ئادەمنىڭ بارلىغىنى خېلى بۇرۇنلا ئاڭلىغان بولساممۇ، ئەمما ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ پاراڭلىشىشىم پەقەت شۇ قېتىم جەنۇبىي شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىمدىلا بولدى.

قەشقەرغە ۋالى بولغۇچىنىڭ ئىسىملىگى جاڭ جىجۇڭ باشقۇرغان ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ يىغىنىدا ناھايىتى تېزلا ماقۇللاندى. بۇ خەۋەر قەشقەرغە يېتىپ كەلگەندە، مۇتەئەسسىپ كۆچلەر بۇنىڭغا جېنىنىڭ بېرىچە قارشى تۇرۇپ، جاڭ جىجۇڭغا تېلېگىراممۇ يوللاپ، ئېلان قىلغان بۇيرۇغىنى قايتۇرۇۋېلىشنى تەلەپ قىلدى. جاڭ جىجۇڭ بۇنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ھەربىلەرنىڭ قىلمۇاتقان ئىشى ئىكەنلىگىنى بىلدى، چۈنكى جۇنجاڭ ياڭ دېلىياڭ ئەزەلدىن تارتىپ شۇ يەردىكى مۇتەئەسسىپ كۆچلەر بىلەن ھەمىشەپەس بولۇپ كەلگەن ئىدى. جاڭ جىجۇڭ غەربىي شىمال ھەربىي-مەمۇرى مەھكىمىنىڭ سەنەمۇجاڭى سۇڭ شىلىيەننى شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ھەربىلەرنى زور كۈچ بىلەن توساش ھەمدە يېڭىدىن تەيىنلەنگەن قەشقەر ۋالىسى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ قەسەم بېرىپ خىزمەتكە ئولتۇرۇشىغا نازارەت قىلىش ئۈچۈن، دەرھال ئايروپىلان بىلەن قەشقەرغە ئەۋەتتى. شۇنداق قىلىپ، ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ ۋالى بولۇشىغا قارشى كۆتىرىلگەن دولقۇن كۆرۈنۈشتە بېسىقىپ قالغان بولدى.

ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم ھۆكۈمەتنىڭ "11 ماددىلىق تېجىلىق بىتىم"ى بىلەن سىياسى پىروگراممىسىنى ناھايىتى بەك ھىمايە قىلدى.

تېچلىق بىتىمىنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى بىلەن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىنقىلاۋىي ۋەزىيىتى بارا-بارا ياخشىلىنىپ، تەرەققىياتىمۇ يېڭىلار ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلارنى ئارقا-ئارقىدىن قۇرۇدى ۋە ئۇنىڭغا قاتناشقۇچى، خەلق قەلبى شاتلاندى. ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا، مۇتەئەسسىپ كۈچلەر يەنە ئالتوپىلاڭ كۆتۈرۈپ، ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم باشچىلىغىدىكى ئىلغار كۈچلەرگە قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى. بىزنىڭ سايلامغا نازارەت قىلىش گۇرۇپپىمىز دەل مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا قەشقەرغە باردى.

بىزنىڭ سايلامغا نازارەت قىلىدىغان ئۇچ گۇرۇپپىمىز ۋالى مەھكىمىسىگە يېتىپ بېرىش بىلەنلا، ئاخۇنۇملار ۋە ئامما ئارقا-ئارقىدىن تۆركۈم-تۆركۈملەپ كېلىپ بىز بىلەن كۆرۈشتى، شۇنىڭ بىلەن بىللە بىز نۇرغۇنلىغان خەتلەرنىمۇ تاپشۇرۇۋالدۇق. ھال-ئەھۋال ئېيتىپ كەلگۈچىلەر بىلەن خەتلەرنىڭ نۇرغۇنى شەھەر بىلەن يېزىلاردا بارلىققا كەلگەن تېچلىق مەنزىرىسىنى بايان قىلغان ۋە ۋالى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ تۆھپىسىنى ماختىغانىدىن باشقا، تېخىمۇ كۆپى ھەربىلەرنىڭ يەرلىك ئورۇنلىرىنىڭ مەمۇرى ئىشىغا ئارىلىشىۋالغانلىغىغا نارازىلىق بىلدۈرگەن. بۇ ئەھۋال بىزنى ناھايىتى ھەيران قالدۇردى، بىز يەرلىك ئورۇنلار بىلەن ھەربىلەرنىڭ چېگرا شالماسلىغىنىڭ مۇشۇنداق دەرىجىگە يېتىپ بارغانلىغىنى ئويلىمىغان ئىدۇق.

بىز دەرھال ئىشقا كىرىشىپ، تۈرلۈك يىغىلىشلاردىن پايدىلىنىپ، تېچلىق بىتىمنى ۋە سىياسى پروگراممىنى تەشۋىق قىلدۇق. ئەڭ ئاۋال كۆلۈپتا بىرە مىك كىشىلىك يىغىن ئاچتۇق، مەن ۋە نازىر سەيپىدىن ئەزىزى، نازىر مۇھەممەت ئىمىن ئۇچىمىز ھۆكۈمەتنىڭ

سىياسىتى توغرىسىدا سۆز قىلدۇق. مېنىڭ سۆزۈم «قەشقەر گېزىتى»گە كەينى-كەينىدىن بېسىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئارقا-ئارقىدىن نۇرغۇن قېتىم ئامما-ئۆي يىغىن ئاچتۇق، بۇ يىغىنلارنىڭ كۆپىنچىسىنى دىنىي پائالىيەت كۈنى ۋە ئۇيغۇر مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنى (قىسقارتىلغان ئىسمى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى)نىڭ يىغىلىشلىرىدىن پايدىلىنىپ ئاچتۇق. بۇنداق يىغىلىشقا ئامما ناھايىتى كۆپ قاتناشقاچقا، ئۇنۇمىمۇ بىرقەدەر ياخشى بولدى. بىراق بىز ئامما-ئۆي يىغىنلارغا ئايالالارنىڭمۇ قاتنىشىشىنى تەلەپ قىلغان ئىدۇق، بۇنىڭغا ئاخۇنۇملار قارشى چىقتى.

مەن قەشقەرغە بېرىشتىن ئاۋال، ۋالى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم يېڭىشەھەرنىڭ ھاكىمى خۇاڭ جۇڭنىڭ خىيانەتچىلىك جىنايى پاكىتلىرىنى تەكشۈرۈپ تېپىپ چىققان ئىكەن. مەن قەشقەرغە بارغاندىن كېيىن، يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ تەكشۈرۈپ باقتۇق، خۇاڭ جۇڭنىڭ يۇقۇرىنىڭ بۇيرۇغىغا قارشى چىقىپ، ئادەملەرنى خالىغانچە ئازدۇرۇپ، بىگۇنا ئاممىنى كەلىمەس قاماشقا جۇرئەت قىلىشىدا، ئەملىيەتتە، بەزىلەر ئۇنى قوللىغان ئىكەن. ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم ۋالى بولغاندىن كېيىن، ئۇلار سوپى ھاجىنى ۋالى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمغا قارشى تۇرۇشقا كۈشكۈرتۈپ، ۋالى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى يۇرگۈزۈشىگە ئىمكانىيەت بەرمىگەن.

بۇ كۆچىلەر بىر بىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋېلىپ، ئاممىغا زىيان سالىدىغان، ھۆكۈمەت ئىشىغا ئارىلىشىۋالىدىغان نۇرغۇن ئىشلارنى قىلغان. مەسىلەن، ۋالى مەھكىمىسىنىڭ خىزمەتچىسى مۇھەممەت يۈسۈپنى لۇ ئىشتاۋنغا قاماپ قويغان، رەئىس جاڭ جىجۇڭ قەشقەرغە

بارغاندىن كېيىن، بۇ ئىشنى ئەھۋالغا قاراپ بىر تەرەپ قىلۇۋېتىشنى ماڭا تاپشۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ۋالى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمغا تېلېگرامما بېرىپ، ئۇنىمۇ بۇ ئىشتىن خەۋەردار قىلىپ قويغان ئىدى. ئەمما مەن لۇ ئىشتاۋغا بېرىپ بۇ ئىشنى سۈرۈشتە قىلسام، بەزىلەر "ھەربىي ئىش" دېگەننى بانا قىلىپ، مېنىڭ بۇ ئىشنى سۈرۈشتە قىلىشىمغا يول قويمىدى. مۇھەممەت يۈسۈپىنىڭ بالا-چاقىلىرى ئەتىدىن-كەچكىچە ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ئالدىدا زار-زار قاخشاپ خەۋەر كۈتۈپ تۇردى. مەندە ئۇلارغا قۇرۇق سۆز بىلەن تەسەللى بېرىشتىن باشقا ئامال بولمىدى.

يېڭىشەھەرنىڭ ھاكىمى خۇاڭ جىۋۇ قانۇنسىزلىق قىلغانلىغى ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئۈستىدىن نۇرغۇن ئەرز-شىكايەت چۈشتى. مەن سەپىيدىن ئەزىزى ۋە مۇھەممەت ئىمىن نازىرلار بىلەن مەسلىھەت-لەشكەندىن كېيىن، مۇئاۋىن رەئىسلىك نامىم بىلەن خۇاڭ جىۋۇنى ھاكىملىق ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ، بۇ ناھىيىنىڭ خىزمىتىنى باشقۇرۇپ تۇرۇشنى ۋاقتىنچە مۇئاۋىن ھاكىمغا تاپشۇردۇم، بۇ قارارنى تېلېگرامما ئارقىلىق رەئىس جاڭ جىجۇڭغا مەلۇم قىلىپ قويدۇم. بۇ قارارغا مۇتەئەسسىپلەر شۇ زامات قاتتىق قارشى چىقتى. خۇاڭ جىۋۇ خىزمىتىدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، تامغىنى تاپشۇرغىلى ئۇنىمايى، لۇ ئىشتاۋغا بېرىپ يېتىۋالدى، سىرتقا چىققاندا بۇرۇنقى ئات ھارۋىسىنى تاشلاپ، لۇ ئىشتاۋنىڭ كىچىك ماشىنىسىغا ئولتۇ-رۇپ، يېنىغا قوراللىق مۇھاپىزەتچىلەرنى ئېلىپ يۈرۈپ، خورىگى تېخىمۇ ئۆسۈپ كەتتى. ئۇ يەنە ئۆز ئالدىغا، خىزمىتىمنى ئەسلىگە كەلتۈرسۇن، دېگەن لوزۇنكىلارنى چاپلاپ، باشقىلارغا تاپانچىسىنى تەڭلەپ تەھدىت سالدى، خەتنى ئېسىپ قويۇپ ئۇردى. شۇ يەردە

تۇرۇشلۇق ھەربىلەرمۇ لۇكچەكىلەرنى توپ-توپ بولۇپ نامايىش قىلىشقا ئۇزلۇكسىز قۇتىرىتىپ، خۇاڭ جىۋۇغا ھەمىنەپەس بولۇپ بەردى. بۇنىڭ بىلەن يېڭىشەھەردىكى ئامما غەم-ئەندىشىگە چۈشۈپ، سايلامغا ناھايىتى زور تەسىر يەتتى. مەن بۇ ئەھۋالنى تېلېگىرامما ئارقىلىق نۇرغۇن قېتىم جاڭ جىجۇڭغا مەلۇم قىلغان بولساممۇ، ئەمما ئۆز ۋاقتىدا جاۋاپ ئالالمىدىم. كېيىن بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى ھەر. بىلەرنىڭ توسقۇنلۇق قىلغانلىغى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىگى مەلۇم بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن، جاڭ جىجۇڭ ماڭا ئارقا-ئارقىدىن تېلېگىرامما بەردى: 10-ئاينىڭ 25-كۈنى بەرگەن تېلېگىرامىسىدا: "خۇاڭ جۇڭنى خىزمەتىدىن ئالدىن ئېلىپ تاشلاشقا رۇخسەت" دەپ ئۇقتۇرغان، 11-ئاينىڭ 2-كۈنى بەرگەن تېلېگىرامىسىدا: "ھەربىلەرنىڭ ھۆكۈمەتنىڭ ئىشغا ئارىلىشۇېلىشنى چەكلەش توغرىسىدا ئوچۇق بۇيرۇق چۈشۈرۈلدى. سابىق ھاكىم خۇاڭ جۇڭنى ئۆلكىگە يۆتكۇبىتىش توغرىسىدا ئايرىم تېلېگرامما يوللاندى" دېيىلگەن.

شۇنىڭ بىلەن، خۇاڭ جۇڭ قەشقەردىن قوغلاپ چىقىرىلغاندىن كېيىن، بۇ دولقۇن ئاستا-ئاستا بېسىلدى. ئەمما "ھەربىلەرنىڭ ھۆكۈمەت ئىشغا ئارىلىشىش" ئىشىنى جاڭ جىجۇڭنىڭ بىر تېلېگرامما بېرىشى بىلەن ئوڭشاپ كەتكىلى بولمايدىغانلىغى تەبىئى ئىدى.

يەركەندە

11-ئاينىڭ 10-كۈنى، سەيپىدىن ئەزىزى قەشقەردىكى سايلامغا نازارەت قىلىش ئىشغا مەسئۇل بولۇپ قالدى. مۇھەممەت ئىمىن بىلەن ئىككىمىز ماشىنىغا ئولتۇرۇپ يەركەنگە باردۇق. ئون كۈن

ئۆتكەندىن كېيىن، مۇھەممەت ئىمىن يالغۇز ئۆزى خوتەنگە كەتتى. سايلامغا نازارەت قىلىش گۇرۇپپىسى يەركەنگە كەلگەندە كەچ سائەت 10 بولغان ئىدى. يەكەنمۇ تارىخى مەشھۇر شەھەر ئىدى. يەركەن قەدىمىي ئىسمىدۇر، بۇ شەھەرمۇ مۇسۇلمانلار شەھىرى بىلەن خەن-زۇلار شەھىرىگە بۆلۈنىدۇ. بىز مۇسۇلمانلار شەھىرىدىكى ئىسمائىل بەگ (قەشقەرلىق سودىگەر)نىڭ ئۆيىگە چۈشتۇق. ئارىدىن كۆپ ئۆتمەيلا، ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى جاڭ پىڭشىڭ بىلەن ۋالى جۇ فاڭگاڭ كەينى-كەينىدىن كەلدى. جۇ فاڭگاڭ: "بىز سىزگە ۋالى مەكىمسىدە ئورۇن راسلاپ قويدۇق. ھازىرلا شۇ يەرگە بارسا-ڭىز!" دىدى. مەن ئۇنىڭ سۆزىنىڭ ئۇرانىدىن بىر خىل نارازىلىق بىلىنىپ تۇرغانلىغىنى سېزىپ، ئۇنىڭغا: "رەھمەت سىزگە، ئامما بىلەن ئالاقە باغلاپ تۇرۇشىمىزغا قولايلىق بولۇش ئۈچۈن، بۇ يەردە تۇرغىنىمىز تۈزۈك" دەپ جاۋاپ بەردىم. بىز يەركەنگە كېلىشتىن ئاۋال، يەركەن ۋالىسى جۇ فاڭگاڭنىڭ سايلامغا نازارەت قىلغۇچى خادىملارغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، ئۆز يېقىنلىرىنى كۈشكۈرتۈپ ئاللىقاچان قاتمۇ-قات توسالغۇلارنى قۇرۇپ قويغانلىغىنى كېيىنرەك بىلىپ قالدۇق. ئاممىنىڭ ماڭا يېقىنلىشىشنى توسماقچى، ئۇلارنىڭ مەن بىلەن سۆھبەتلىشىشكە توسالغۇ بولماقچى بولدى، يەنە ئۆلكىلىك ماۋارىپ نازارىتىنىڭ خادىمى ئەنۋەر يۈسۈپنى قولغا ئېلىپ، جىددى كەيپىيات پەيدا قىلدى.

دىگەندەك، بىز چۈشكەن ھويلا پايلاقچىلارنىڭ قاتتىق نازارىتى ئاستىغا ئېلىندى. ئۇچىنچى كۈنى ئاخشىمى، بىز ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى-نىڭ رەئىسى ئابدۇرىشىتنىڭ گۈمانلىق ئادەم ئىكەنلىگىنى سېزىپ، ئۇنى نازىر مۇھەممەت ئىمىنگە تەرگەۋ قىلىشقا تاپشۇرۇپ بەردۇق.

ئۇ: ناھيىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى ئابدۇسالام سايلامغا نازارەت قىلىش گۇرۇپپىسىنى قارشى ئېلىش ھەققىدە سۆز قىلىپ قويغانلىقتىن، ۋالى جۇ فاڭگاڭ ئۇنى كۈشكۈرتۇپ دەلىل-ئىسپات توقۇتۇپ، ئابدۇسالامغا خىيانەتچىلىك قىلدى، دەپ بۆھتان چاپلاپ، 12 يىللىق قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلغانلىغىنى ئېقرار قىلدى. بۇ ئەھۋال-نى ئاڭلاپ ناھايىتى غەزەپلەندۇق، دەرھال ئۆلكىلىك يۇقۇرى سوت مەھكىمىسگە تېلېگىراما يوللاپ، ئابدۇسالامنى قويۇۋېتىشنى تەلەپ قىلدۇق. بىر قىسىم يەرلىك ئەمەلدارلارمۇ سايلىنالماي قالارمىز-مكىن دەپ، ئاممىنى يۇقۇرىغا يېزىلغان خەتكە ئۆزىنى ياخشى ئادەم دەپ قول قويۇشقا مەجبۇر قىلىپتۇ. شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ھەربىلەر-نىڭ كاتتىۋاشلىرى قورال كۆچىگە تايىنىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى زادىلا كۆزىگە ئىلمىدى. مەسىلەن، جاڭ جىجۇڭ ھەرقايسى جايلارغا يولۇچىلارنىڭ ئەركىن قاتناپ يۈرۈشىگە رۇخسەت قىلىش، ئۇلارنى تەكشۈرمەسلىك ھەققىدە ئومۇمى بۇيرۇق چۈشۈرگەن ئىدى. ئەمما لۇجاڭ شياڭ چاۋجۇڭ بۇ بۇيرۇقنى ئىجرا قىلماي قويدى، ھەتتا بىزنىڭ ماشىنىمىز يەركەن دەرياسىنىڭ كۆۋرۈگىدىن ئۆتكەندىمۇ تەكشۈرمەي ئۆتكۈزۈشكە يول قويمىدى.

11-ئاينىڭ 30-كۈنى، مەن كۇلۇپتا ئۇزۇن سۆز قىلدىم، سۆزۈمدە دىخانلارنىڭ پومىششىكلار ئۈچۈن غەللە-پاراق تاپشۇرۇشىغا، خىيانەتچى ئەمەلدارلارنىڭ نورمىدىن ئاشۇرۇپ كۆپلەپ ھەربى ئوزۇق-تۇلۇك ۋە يەم-خەشەك ئېلىشىغا قارشى تۇرۇش ھەققىدە توختالدىم. بۇ ئامما ئىچىدە خېلى تەسىر پەيدا قىلدى. شياڭ چاۋجۇڭ مەندىن قاتتىق نارازى بولدى. ئۇلار ئېسىپ قويۇپ بۇرمىز، كۆزىنى ئويۇۋالىمىز، تىلىنى كېسىمىز ھەتتا ئېتىپ تاشلايمىز دەپ،

ئامىنى قورقۇتىتى ۋە ئامىنىڭ بىز بىلەن كۆرۈشۈشنى توسىدى. ۋالى جۇ فاگگائمۇ ئۇلاردىن قېلىشماي، بىزنى "خەنزۇلارنى يوقىتايلى"، "جۇ فاگگائنى يوقىتايلى"، "جاڭ جىجۇڭنى شىنجاڭدىن قوغلاپ چىقرايلى" دىگەن تەشۋىق ۋاراقلىرىنى چاپلىدى دەپ قارىلاپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە مېنىڭ ئۇستۇمىدە نۇرغۇن قېتىم تېلېگرامما يوللىدى. ماڭا. "پۇتۇن ۋىلايەتتىكى ئامىنى ھەربى ئوزۇق-تۇلۇق تاپشۇرماسلىققا قۇتراتتى" دەپ بۆھتان چاپلىدى. ھىلمۇ ياخشى باش كاتىپ لېۋ مېگچۇن ئۆز ۋاقتىدا ماڭا تېگىشىرامما بېرىپ، مېنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى خىزمىتىمنى قوللىدى، يەنە جاڭ جىجۇڭ-نىڭ مېنىڭ ئۇنداق ئىشلارنى قىلىشىمغا ئىشەنمەيدىغانلىغىنى ئالاھىدە ئۇقتۇرۇپ قويدى.

سايلامغا نازارەت قىلىش گۇرۇپپىسى، ھەقىقەتەن، نۇرغۇن توسالغۇلارغا ئۇچرىغان بولسىمۇ، ئەمما كىشىنى خوشال قىلىدىغان ئىشمۇ بولدى، ئۇ بولسىمۇ، بىز بىرنەچچە قېتىم نۇتۇق سۆزلىگەندىن كېيىن، ياشلار ھەركەتكە كەلدى! «نىجات يۇلتۇزى» دىگەن گېزىت تارقىتىلىشقا باشلىدى. ئۇ بىزگە ئۇمىت بېغىشلىدى.

مەكتىتە

12 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى بىز ھارۇنغا ئولتۇرۇپ يەركەندىن چىقىپ، يەركەن دەرياسىنى بويلاپ شىمالغا قاراپ مېڭىپ، ئەتىسى چۈشتىن كېيىن مەكىت ناھىيىسىگە يېتىپ بېرىپ، داغدۇغىلىق قارشى ئىلىشقا مۇيەسسەر بولدۇق، بىرئاز دەم ئىلىۋالغاندىن كېيىن، شەھەرنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا ئامىۋى يىغىن ئاچىتۇق، يىغىندا مەن ئۇزۇن

سۆز قىلدىم. بۇ سۆزۈمنى شۇ كۈندىكى خاتىرەمگە تەپسىلى يېزىپ قويغان ئىدىم، تۆۋەندە شۇ خاتىرەمنىڭ كۆچۈرمىسىنى بېرىمەن:

قەدىرلىك قېرىنداشلار، يۈرتداشلار!

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى جاڭ جىجۇڭ، مۇئاۋىن رەئىسى ئەخمەت ئەپەندى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ بارلىق ھەيئەت ئەزالىرى سىلەرگە سالام يوللىدى.

بۈگۈن ھەممىڭلار بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ، مۇشۇنداق سۆزلەش پۇرسىتىگە ئىگە بولغانلىغىم ئۈچۈن ئۆزەمنى ناھايىتى بەختلىك ھىس قىلماقتىمەن، شۇنداقلا ناھايىتى ھاياجانلانماقتىمەن. بىزنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىمىزدە ئىككى مەقسەت بار: بىرى، بۇ يەردىكى سايلام خىزمىتىنى نازارەت قىلىش؛ يەنە بىرى، ئاممىنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇش. ئەگەر قانۇنغا خىلاپ ئىشلار، قېينىچىلىقلار بولسا، ئۇنى ھەل قىلىش. ئاممىغا ھازىرقى دېموكراتىك سىياسەتنى چۈشەندۈرۈش. ئاممىنىڭ پىكرلىرىنى ئاڭلاش.

سايلام مەسىلىسى توغرىسىدا، ئەڭ ئاۋال، نىسمە ئۈچۈن سايلام ئۆتكۈزىدىغانلىغىمىز ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتىمەن. ھەممىگە مەلۇم، ئۆتمۈشتە ئادالەتسىز ئىشلار بەك كۆپ بولىدى، خەلقىمىز زۇرغۇن ئازاپ ـ ئوقۇبەت تارتىپ، زۇرغۇن ئېزىلىشكە ئۇچرىدى، ئەمما دەرت ـ ئەھۋالىنى ئېيتىدىغان يەر تاپالمىدى. كونا ھۆكۈمەتـ نىڭ باشلىقلىرى تۇرلۇك زۇلۇم ۋاستىلىرىنى ئىشقا سېلىپ خەلقنىڭ قېنىنى شوراپ، خەلقنى چىدىغۇسىز ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويىدى. شۇنىڭ بىلەن جايلاردا قوزغىلاڭلار كۆتىرىلدى. بۇ قوزغىلاڭلارنىڭ كۆلىمى ئەڭ زور بولغىنى ئىلى، تارباغاتاي ۋە ئالتاي ۋىلايەتلىرى بولدى. ئۈچ ۋىلايەتتىكى قېرىنداشلار كۆتەرگەن قوزغىلاڭ مۇستەـ بىتچىلەرگە قارشى تۇرۇپ، پۈتۈن ئۆلكىدىكى ئېزىلگەن 4 مىليون 500 مىڭ خەلقنى ئازاتلىققا چىقىرىش يولىدىكى بىر خىل ھەرىكەتـ تۇر. ئۈچ ۋىلايەتنىڭ خەلق ۋەكىللىرى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمەـ

تىنىڭ ۋەكىلى يەنى ھازىرقى ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتىنىڭ رەئىسى چاۋ جىجۇڭ بىلەن سەككىز ئاي مۇھاكىمە ئۆتكۈزۈپ، "11 ماددا" لىق تېچلىق بىتىم"نى ئىمزالدى. خەلقئىمزنىڭ نۇرغۇن يىللاردىن بېرى ئارزۇ قىلىپ كەلگەن ۋە تەلەپ قىلىپ كەلگەن ھوقۇقى ئاشۇ بىتىمنىڭ ئىچىگە تولۇق كىرگۈزۈلدى.

ھازىر مۇشۇ تېچلىق بىتىمنىڭ 1 ـ ماددىسىغا ئاساسەن، خەلقئە ئۆزى ئىشىنىدىغان ئادىل كىشىلەردىن كېڭەش تەشكىللەپ چىقىش ۋە ناھىيىنىڭ ھاكىمى، مۇئاۋىن ھاكىمىنى سايلاپ چىقىش ھوقۇقى بېرىلدى. ئىچكى ئۇلكىلەردە خەلقئە ناھىيىلىك كېڭەشىنىڭ ئەزالىرىنى سايلاش ھوقۇقى بېرىلگەن بولسىمۇ، ناھىيىنىڭ ھاكىمىنى سايلاش ھوقۇقى بېرىلمىگەن. ۋاھالەنكى، ئۇلكىمىزدە بۇنداق ھوقۇق ھەممىدىن ئاۋال يولغا قويۇلماقتا. بۇ تېچلىق بىتىمدە بەلگىلەنگەن ھوقۇق. ئۇ ئاسان قولغا كەلمىدى، بەلكى مىللىغان ـ تۇمەنلىگەن ئادەملەرنىڭ قان ئاققۇزۇپ قۇربان بېرىشى بەدىلىگە كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئۇنى قەدىرلىشىمىز، ئاممىغا كۆڭۈل بۆلىدىغان، ئامما ئىشىنىدىغان، ئامما ياخشى كۆرىدىغان كىشىلەرنى خىزمەتنى باشقۇرۇشقا ئەستايىدىل سايلاپ چىقىشىمىز كېرەك.

بىز بارغانلا يەردە، ئاممىدىن نەچچە يۈزلىگەن تەلەپنامىلەرنى تاپشۇرۇۋالدۇق، بۇ تەلەپنامىلەردە: ئىزىلىشكە ئۈچراپ، ئېغىر ئازاپ تارتقانلىغىدىن شىكايەت قىلىنغان، ئۇنى بىر ئامال قىلىپ ھەل قىلىپ بېرىش، بۇنىڭدىن قۇتۇلدۇرۇش تەلەپ قىلىنغان. بۇنىڭدىن كېيىن، بەختكە ئېرىشىش ھوقۇقى ئۆز قولۇڭلاردا. ئەگەر سىلەر ئادىل، ۋىجدانلىق، ئەخلاقلىق، بىلىملىك ۋە خەلقنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئىشلەيدىغان ئادەملەرنى سايلاپ چىقسىدىغان بولساڭلار، سىلەرنىڭ مەنپەئەتىڭلەر كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ. ئەگەر سىلەر نامۇۋاپىق ئادەملەرنى، مەسىلەن، خىيانەتچى، قىمارۋاز ۋە ۋىجدانسىز ئادەملەرنى سايلاپ قويىدىغان بولساڭلار، ئۇ ھالدا، بۇنىڭدىن

كېلىپ چىقىدىغان بالايى ـ ئاپەتنىڭ دەردىنى تۆۋەندىكىلەر تارتىسىلەر، ئەلۋەتتە. خەلقتە يامان ئادەملەرنى خىزمەتتىن ئېلىپ تاشلاش ھوقۇقىمۇ بولىدۇ. خەلق ئاشۇنداق يامان ئادەملەرنى خىزمەتتىن ئېلىپ تاشلاپ، باشقىدىن سايلىسا بولىدۇ. ئەمما كوننلار "ببگىڭگە يەتكىچە بىلىك سۈنۈپتۇ" دەپ ياخشى ئېيتقان. سەن ئۇنى خىزمەتتىن ئېلىپ تاشلىغىچە، ئۇ قىلدىغان ئەسكىلىكلىرىنى قىلىپ بولىدۇ، شۇڭا خەلق ئاممىسغا ھەمخورلۇق قىلدىغان ياخشى ئادەملەرنى سايلاش كېرەك.

بىز قەشقەر، يەركەنلەردە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردۇق. پوسكام ناھىيىسىنىڭ كاتتىۋاشلىرى "مۇئاۋىن رەئىس كېلىدىكەن" دېگەن نام بىلەن خەقتىن نۇرغۇن توخۇ ۋە تۇخۇم يىغىۋاپتۇ، بۇنى ئاڭلاپ ناھايىتى خاپا بولدۇم. چۈنكى بىز بۇ يەرگە خەلقنىڭ يۈكىنى ئېغىرلىتىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى خەلقنىڭ ئۈستىدىكى سېلىقلارنى تۆگىتىش ئۈچۈن كەلدۇق. مەن پوسكام ناھىيىسىدە ئېچىلغان ئاممىۋى يىغىندا سۆزلىگەن سۆزۈمدە: سىلەر توخۇ ۋە تۇخۇملىرىڭلارنى ئېلىپ كېتىڭلار! دەپ جاكالىدىم. ئۇنىڭدىن قالسا، تەكشۈرۈشلەرگە قاتناشقاندا، بەزىلەر جايلاردا تۇرۇشلۇق ھەربىلەرگە كېرەكلىك قوزۇق ئوت ـ چۆپ، يەم ـ خەشەكلەرنى ئارتۇق ئالىدىكەن. 100 باغ بىدە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك بولسا، 150 باغ بىدە ئېلىنىدىكەن؛ بىر دادەن كۆمۈە قوناق ئېلىنىشقا تېگىشلىك بولسا، بىر يېرىم دادەن كۆمىە قوناق ئېلىنىپ، ئارتۇق ئېلىنىغان كۆمە قوناق، يەم ـ خەشەكلەرنى ئۆز چۆنتىگىگە سالىدىكەن. ھۆكۈمەت بەرگەن پۇلنى مال ئىگىسىنىڭ قولىغا تەگمەيلا باشقىلار خىيانەت قىلىپ كېتىدىكەن.

يەنە بەزى جايلاردىكى كاتتىۋاشلار ھۆكۈمەتكە كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئەزەلدىن ئۆزلىرىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىدىن ئالمايدىكەن. بۇلار قانۇنغا خىلاپ، شۇنداقلا دىنىي ئەقىدىلەرگىمۇ

مۇڭاپىق كەلمەيدۇ. ئىسلام دىنىنىڭ دىنىي ئەقىدىلىرىدە ئامىمغا زۇلۇم سېلىشقا، ئامما‌نى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىشقا يول قويۇلمايدۇ. مەسىلەن، مېنىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىم مەن مۇئاۋىن رەئىس بولغانلىغىم ئۈچۈن، تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك ئالۋاڭ ـ ياساقنى تاپشۇرمىسا، بۇ توغرا بولامدۇ؟ ئەلۋەتتە، توغرا بولمايدۇ. مېنىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىم مۇئاۋىن رەئىسكە تۇققان ئەمەس، بەلكى بۇرھانغا تۇققان، مۇئاۋىن رەئىس بىرنەچچە ئادەمنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەمەس، بەلكى خەلقنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى. شۇنىڭغا ئوخشاشلا، ھاكىم، شائىجاڭ، باۋجاڭلارنىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرى تۆلەشكە تېگىشلىك ئالۋاڭ ـ ياساقنى باشقىلارنىڭ زىممىسىگە ئارتىپ قويسا، ئۇنداق ئادەم ھۆكۈمەت ئالدىدا، ئامما ئالدىدا ۋە خۇدا ئالدىدا گۇناكار بولىدۇ. ھۆكۈمەت بۇنىڭدىن كېيىن، مۇشۇنداق ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشىگە ھەرگىز يول قويمايدۇ. ئەگەر تەكشۈرۈپ تېپىلىپ قالىدىغان بولسا، ئۇنداقلار قانۇن بويىچە جازالىنىدۇ.

بۇرۇن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بىر رەئىس بىلەن قوشۇلۇپ 13 ھەيئەت ئەزاسى بار ئىدى، ھازىر "11 مادداىلىق تېچلىق بىتىم" نىڭ 9 ـ مادىدىسىدىكى بەلگىلىمە بويىچە، ھۆكۈمەت ھەيئەت ئەزالىرى 25 بولىدۇ. ئۇنىڭ ئونىنى مەركەز تەيىنلەيدۇ، ئون بەشى يەرلىك زاتلاردىن تەيىنلىنىدۇ. ھازىر بىر رەئىس، ئىككى مۇئاۋىن رەئىس بار. جاڭ جىجۇڭ قوشۇمچە رەئىس، ئەخمەت ئەپەندى بىلەن ئىككىمز مۇئاۋىن رەئىس. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى ئۆلكىمزدىكى 4 مىليون 500 مىڭ خەلقە ۋەكىللىك قىلالايدۇ، شۇنداقلا ئامما‌نىڭ مەنپەئەتىگە كۆڭۈل بۆلەلەيدۇ. بۇ يىل 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، بىز خىزمەتكە ئولتۇرغان ۋاقتىمىزدا، خەلق ئۈچۈن ئادىل خىزمەت قىلىمىز، خەلقنىڭ خاتىرجەم، بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈشى ئۈچۈن ساداقەتلىك بىلەن ئىشلەيمىز، پۈتۈن ئۆلكىمزدىكى 4 مىليون 500 مىڭ خەلقنىڭ تاپشۇرۇغىنى يەردە

قويمايمىز، دەپ قەسەم بەردۇق.

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تېچىلىق بىتىمىنىڭ روھىغا ئاساسەن "سىياسى پىروگىراممىا"نى تۈزۈپ چىقتى. بىز مۇشۇ پىروگىراممىا بويىچە ئىشلەيمىز. ھازىر خەلققە سۆز، مەتبۇئات، تەشكىلاتلارغا ئۈيغۇشۇش ئەركىنلىگى بېرىلدى، بۇنىڭدىن كېيىن، بىز ئۆز پىكرىلىرىمىزنى ئاشكارا بېرىپ، كۆپچىلىكنىڭ تەلەپ ۋە پىكرىلىرىنى گېزىتىلەردە ئېلان قىلالايمىز. مەسىلەن، جايلاردىكى مەسئۇل كىشىلەر، ئەگەر خيانەتچىلىك قىلسا ياكى قىمار ئويناسا، ئەپيۇن، نەشە چەكسە، سىلەر ئۇلارنىڭ قانۇنسىز ھەركەتلىرىنى پاش قىلىش ھەمدە گېزىتلەردە ئېلان قىلىشقا ھوقۇقلۇق، بۇنى ھەرقانداق كىشىنىڭ توساش ھەققى يوق. ئەمدى كىشىلەرنى يولسىز، قانۇنسىز سولاپ قويۇشقا، قانۇنسىز جەرىمانە قويۇشقا يول قويۇلمايدۇ. ئەمدى سىلەر ئۆزەڭلەرنىڭ نەقەدەر چوڭ ھوقۇققا ئىگە بولغانلىغىڭلارنى بىلىشىڭلار كېرەك. ئالايلۇق، سىلەرنىڭ ئالدىڭلارغا يوغان لىگەندە پولو كەلتۈرۈلسە، ئەگەر سىلەر شۇ پولونى يىسەڭلەر قوسىغىڭلار تويىدۇ، يىمىسەڭلەر ئاچ قالىسىلەر. ھازىر سىلەرنىڭ ئالدىڭلارغا پولو كەلتۈرۈلدى، ئەمدى سىلەر ئۇنى يەپ قوسىغىڭلارنى تويغۇزالايسىلەر، بىز مەكتتە ئون كۈندەك تۇرۇپ، سايلام خىزمىتى ئايالاشقاندىن كېيىن قايتىپ كېتىمىز. مۇشۇ ئون كۈن ئىچىدە تەشۋىق خىزمىتىنى تولۇق ئىشلەپ، خەلقنىڭ كېڭەش ئەزالىغىغا ۋە ناھىيىنىڭ ھاكىملىغىغا ياخشى ئادەملەرنى سايلىشىغا ئوڭايلىق تۇغدۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن، بەش كىشىلىك سايلام ھەيئىتى سايلاپ چىقتۇق، ھەر بىر بېزىدا ئۈچ كىشىلىك شۆبە ھەيئەت تەشكىل قىلىندۇ.

شۇڭا سىلەرنىڭ سايلام ھوقۇقىڭلاردىن تولۇق پايدىلىنىپ ۋە ئۇنى ئىشلىتىپ، كەڭ خەلق ئاممىسى ئۈچۈن تىرىشىپ خىزمەت قىلدىغان ئادەملەرنى سايلاپ چىقىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن.

12 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى مەكتەپ ناھىيىسىدە سايلام ئۆتكۈزۈلۈپ، مۇھەممەت ھاجى، قادىرخەلىپە قاتارلىقلار كېڭەش ئەزاسى، مۇيىدىن نىياز ھاكىم بولۇپ سايلاندى. ئەتىسى، ناھىيىنىڭ بۇرۇنقى لىۋ پەمىلىك ھاكىمى يېڭىدىن سايلانغان ھاكىم مۇيىدىن نىيازغا تامغىنى تاپشۇرۇپ بەردى. ھىلمۇ ئىسمەدىكى، مەن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، يەركەننىڭ ۋالىسى جۇ فاڭگاڭ زورلۇق بىلەن مۇيىدىن نىيازنى ھاكىملىق ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئۆزىنىڭ يېقىن كىشىسىنى ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. ئازاتلىقتىن كېيىن، خەلق ئامىسى ئالدىدا سايلانماي قېلىپ قالغان ھىلىقى لىۋ پەمىلىك ھاكىم جىنايىتى بولغانلىغى ئۈچۈن قولغا ئېلىندى. ج خ نازارىتى سوراق قىلغاندا، ئۇ جۇ فاڭگاڭ بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، بىزنى چۆل ـ جەزىرىدە ئۆلتۈرمەكچى بولغانلىغىنى ئىقرار قىلدى. ئاشۇ سوراقنىڭ ئارخىۋى شىنجاڭ ج خ نازارىتىدە، مەن ئۇنى كۆرگەن.

خوتەندە

قەشقەردە سايلامغا نازارەت قىلىش ئىشى ئاياقلاشقاندىن كېيىن، سەيپىدىن ئەزىزى يەركەنگە كەلدى. 12 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى سەيپىدىن ئەزىزى ئىككىمىز ماشىنىغا ئولتۇرۇپ، كېچىلەپ يول يۈرۈپ، ئەتىسى ئەتىگەندە خوتەنگە يېتىپ باردۇق. كېيىن مۇھەممەت ئىمىن ھۇ لوپتىن خوتەنگە قايتىپ كەلدى. بىز جايلارنىڭ سايلامغا نازارەت قىلىش ئەھۋالى ئۈستىدە سۆزلەشتۇق، ئەھۋالدىن قارىغاندا، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ناھىيىلىرىدە ئېلىپ بېرىلغان خىزمەتلەر سەل ناچار

ئىكەن.

ئالدى بىلەن خوتەننىڭ ۋالىسى نۇربەگ (خاۋ دېگىباڭ، ئۇيغۇر) ئىككى ئوتتۇرىدا نىزا پەيدا قىلغانلىقتىن، ياشانغانلار بىلەن ياشلار ئوتتۇرىسىدا، ياشانغانلار بىلەن ياشانغانلار ئوتتۇرىسىدا ياشلار بىلەن ياشلار ئوتتۇرىسىدا بىر بىرىدىن نارازى بولۇش ئەھۋاللىرى پەيدا بولۇپتۇ. مەن بىر قېتىملىق ئون مىڭ كىشىلىك چوڭ يىغىندا: بىر بىرى بىلەن ئىتتىپاقلاشماسلىق ئاللانىڭ ۋەسىيىتىگىمۇ مۇۋاپىق كەلمەيدۇ، ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتىگىمۇ ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. ئاللاتائالا «قۇرئان»دا، ئەگەر ئاراڭلاردا ئىختىلاپ بولسا، بالا-قازاغا يولۇقسىلەر، دەپ ئاگاھلاندۇرغان، دېدىم.

مۇھەممەت ئىمىننىڭ خوتەندىكى سايلامغا نازارەت قىلىش ئىشىمۇ دېگەندەك مۇۋاپىق بولماپتۇ، ئۇ شۇ يەردىكى ئىككى مىڭدىن ئارتۇق خۇيزۇ، خەنزۇلارنى سايلامغا قاتناشتۇرماپتۇ، شۇنىڭ بىلەن بىز كېتىش ۋاقتىدا، بىر توپ ئادەمنىڭ ئەيىپلىشىگە ئۇچرىدۇق. مەن ئۇلارغا چۈشەنچە بەردىم ھەمدە مۇھەممەت ئىمىننىڭ ماقۇللۇغىنى ئېلىپ، ئۇلارنىڭ ناھىيىلىك كېڭەشكە قاتنىشىش ئۈچۈن بىر ئەزا سايلىشىغا رۇخسەت قىلدىم. ئۇلار خوشال بولۇپ چاۋاك چېلىشىپ كەتتى.

بەزى ئەبلەخلەرنىڭ ئارىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىشى تۈپەيلىدىن، خوتەندە مىللەتلەر بىلەن مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى، مىللەتلەرنىڭ ئۆز ئىچىدىكى ئىتتىپاقلىق مەسىلىسى ناھايىتى چوڭ مەسىلە بولۇپ، سايلام خىزمىتىگە ناھايىتى چوڭ تەسىر يەتكۈزدى. بۇنىڭدىنمۇ بىزنىڭ ئۇزاق تۇرۇشقا ۋاقتىمىز يار بەرمەي، قايتىپ كېتىشكە توغرا كەلدى.

شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىم ئاياق-لاشتى. ھازىر، ئاشۇ چاغدىكى سەرگۈزەشتىلىرىمنى ئەسلىسەم، شۇ چاغدا سۆزلىگەن سۆزلىرىمنى ئوقۇپ كۆرسەم، ھەقىقەتەن، بەكمۇ گۆدەك ئىكەنمەن. مەن شۇ چاغدا، سايلامغا نازارەت قىلىش ئىشىغا مەسئۇل بولغانلىغىم ئۈچۈن، بەزى گەپلەرنى قىلماي بولمايتتى، ئەمما ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتكە ئەملىيەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدە-غان خام خىياللاردا بولغانلىغىمنى ۋە ئۇنى ئەتەي پەدەزلىگەنلىگىمنى يوشۇرۇپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق. دېموكراتىك سايلامنى ئېلىپ بېرىش ئاسان ئىش ئەمەس، بولۇپمۇ كونا تۈزۈمنى ئۆزگەرتمەي تۇرۇپ، ھۆكۈمرانلارنى دېموكراتىك سايلام ئارقىلىق ئالماشتۇرۇشقا ئۇرۇنۇش تازىمۇ ئۆتۈپ كەتكەن گۆدەكلىكتۇر. ئېسىمدە قېلىشچە، مەكتتىكى چاغدا، ئامما ئاۋاتنىڭ شاگىرتى ئىبراھىم ئۇستىدىن ئەرز قىلىپ، ئۇنى ئالماشتۇرۇۋېتىشنى تەلەپ قىلدى. مەن ئۇلارغا قولۇڭ-لاردىكى سايلام ھوقۇقىدىن پايدىلىنىڭلار، قولۇڭلاردا نان تۇرۇپ، بىزدىن نان تىلەپ يۈرمەڭلەر، دەپ نەسىھەت قىلدىم. سايلانغان ھاكىمنى ھوقۇقى ۋە كۈچى بار كىشىلەر خالىغانچە ئالماشتۇرۇۋەتە-كەن تۇرسا، دېخانلار قانداقمۇ ئۆزلىرىگە ئوبدان ئىشلەپ بېرىدىغى-دىغان شاگىرتىنى سايلاپ چىقالىسۇن؟

جەنۇبىي شىنجاڭدىكى سايلامغا نازارەت قىلىش ئىشى ھەممە يەردە كونا كۈچلەرنىڭ توسقۇنلۇق قىلىشى، قىينىچىلىق تۇغدۇرۇشىغا يولۇقۇشتىن خالى بولالمىدى. بۇنىڭ تەتۈرىسىچە بولغاندىمۇ، ئۇنى چۈشىنىپ كەتكىلى بولمايتتى. بۇ قېتىمقى سايلام مەن ئۈچۈن چوڭقۇر ساۋاق بولدى.

جەنۇبىي شىنجاڭغا سايلامغا نازارەت قىلىش ئۈچۈن بارغان ئۈچ

گۇرۇپپىنىڭ ئادەملىرى 1947 ـ يىل 1 ـ ئايىنىڭ 4 ـ كۈنى قەشقەرغە قايتىپ كەلدۇق. ۋالى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ تەلۈى بويىچە، سەيپىدىن ئەزىزى بىلەن مۇھەممەت ئىمىنلەرنى ئۈرۈمچىگە ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن، مەن شۇ يەردە قېلىپ بىر ئايدىن ئوشۇقراق تۇرـ دۇم. مەن يېقىندىلا خىزمىتىنى يۆتكەپ كەلگەن جۇنجاڭ جاۋ شىـ گۇاڭنى يوقلاپ باردىم، ئۇنىڭ بىلەن ئۆتكەندە ھەربىلەرنىڭ ھۆكۈمەتنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشۋالغانلىغى ئۈستىدە سۆزلەشتۇق. ئۇ بۇنى چوقۇم تۇزىتىدىغانلىغىنى، بۇنىڭدىن كېيىن ھەربىلەرنىڭ ھۆكۈمەتنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا يول قويمايدىغانلىغىنى بىلدۈردى. مەن يېقىن ئاغىنەم مەرھۇم كېرىمخان چوڭ ھاجىنىڭ بالا ـ چاقـ لىرىنى يوقلاپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىدىكى بەزى قىينىچىلىقـ لىرىنى ھەل قىلىشپ بەردىم. يەنە ۋالى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم بىلەن ۋەزىيەت ئۈستىدە پىكىر ئالماشتۇردۇم. ئىككىمىز گومىنداڭ ھۆكۈمىتى خۇددى يوپۇرماقلىرى قالمىغان، يىلتىزى قۇرۇپ كەتكەن دەرەخكە ئوخشايدۇ، بىرلا بوران چىقسا، ئۈرۈلۈپ چۈشىدۇ، دەپ ھىساپلىدۇق. سۆھبىتىمىز ئاياقلاشقاندىن كېيىن، ئىككىمىز قوچاقلىشىپ كەتتۇق!

"25 ـ فېۋرال" ۋەقەسى

بىز جەنۇبىي شىنجاڭدا يۈرگەن كۈنلەردە، ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئاباباسوۋلار ئۈچ ۋىلايەتكە ۋەكىل بولۇپ، خادىۋاڭ، ئەيسا ۋە ۋۇ جىڭبىن قاتارلىقلار يەتتە ۋىلايەتكە ۋەكىل بولۇپ، نەنجىڭغا بېرىپ "مىللى قۇرۇلتاي"غا قاتنىشىپتۇ. ئۇلار 1947 ـ يىل

1 ـ ئاينەك 14 ـ كۈنى ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېپتۇ. بىراق مەن قەشقەر-دىن ئايرۇپلان بىلەن ئۈرۈمچىگە قايتىپ بارغاندا، ئالدىمغا ھېچكىم چىقمىدى. ئەسلىدە، ئەخمەتجان قاسىمى، رەھىمجان سابىرھاجى ۋە ئۇيغۇر سايرانلار جىددى ئىش بىلەن تۇرپانغا كەتكەن ئىكەن. باش كاتىپ لیۇ مېڭچۈن قاتارلىقلار تەلەپ قويغۇچى ئامېرىكا قورشاۋى ئىچىدىن چىقالماي قالغان ئىكەن. مەن ئايرۇدۇرۇمنىڭ ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ ئۆيگە قايتىپ كەلدىم. ئاڭلىغان ـ بىلگەنلىرىمنىڭ ھەممىسى ئۈرۈمچىدە يېقىنقى بىر ـ ئىككى كۈن ئىچىدە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر ھەققىدىكى خەۋەرلەر بولدى.

مەن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىۋېتىپ، 2 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى مارال-ۋېشىدىن ئۆتكەن كۈنلەردە، ئۈرۈمچىدىكى ئۇيغۇر ياشلىرى "ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى"دا پۈتۈن شەھەر بويىچە "ئەركىنلىك يىغىنى" ئېچىپتۇ. بۇ يىغىننى ئابلەت مەخسۇم باشقۇرۇپتۇ. ئۇ يىغىندا مەردانە، كۆتىرەڭگۈ روھلۇق نۇتۇق سۆزلەپ، خەلقنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۈرەش قىلىشقا ئۇندەپتۇ. بۇ يىغىن خۇددى مەشئەلدەك ئۈرۈمچىگە كۈرەش ئوتىنى يېقىپتۇ. ئەتىسى 5 مېڭدىن ئارتۇق ئامما سەپ تارتىپ نامايىش قىلىپ، "11 ماددىلىق تېجىلىق بىتىم"نى ھىمايە قىلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ جىنايەتلىرىنى ئەيىپلەپتۇ. ئۇلار ئۇيغۇرچە شوئارلار يېزىلغان چوڭ ـ كىچىك بايراقلارنى كۆتىرىپ، نەنلىيائدىن يولغا چىقىپ كوچا بويلاپ نامايىش قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتكە كېلىپ ئۆزلىرىنىڭ تەلەپلىرىنى قويۇپتۇ. ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى جانىمخاننى، قۇمۇلنىڭ ۋالىسى يولۋاسنى، خوتەننىڭ ۋالىسى نۇربەگنى، يەركەنىڭ ۋالىسى جۇ فاڭگاڭنى دەرھال خىزمىتىدىن

ئېلىپ تاشلىشتى تەلەپ قىپتۇ. چۈشتىن كېيىن سائەت ئۈچتىن تا گۈگۈم چۈشكىچە ئامما ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئالدىدىن كەتمەي تۇرۇۋاپتۇ. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقلىرى جىددى يىغىن ئېچىپ، مۇزاكىرە قىلىپ، جاۋاپ بېرىشكە ماقۇل بولغاندىن كېيىنلا، ئامما تارقىلىپ كېتىپتۇ.

2-ئاينىڭ 23-كۈنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت جىددى يىغىن ئاچتى. يىغىننى تۇرپاندىن يېڭىلا قايتىپ كەلگەن ئەخمەتجان قاسىمى باشقۇردى. يىغىندا مەن بىرىنچى بولۇپ سۆز قىلدىم. مەن سۆزۈمدە ئاساسەن جەنۇبىي شىنجاڭغا سايلامغا نازارەت قىلىش ئۈچۈن بارغان چاغدىكى ئەھۋاللارنى، بولۇپمۇ يەركەننىڭ ۋالىسى جۇ فاڭگاڭنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ھەربىلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ سايلامغا بۇزغۇنچىلىق قىلغانلىقلىرىنى ھەمدە ئاممىنىڭ نامايىش قىلىپ سۈنغان تەلەپلىرىگە بىرلەشتۈرۈپ، خەلقنىڭ يەركەن ۋالىسى جۇ فاڭگاڭنى خىزمەتتىدىن ئېلىۋېتىش ھەققىدىكى پىكىرلىرىنى قوبۇل قىلىشنى بايان قىلىپ ئۆتتۈم. ئارقىدىنلا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىۋى ئابدۇكېرىم ئىبباسوۋ قاتارلىقلار جۇ فاڭگاڭ، خادىملاڭ-لارنى خىزمەتتىدىن ئېلىۋېتىش ھەققىدىكى قەغەز يۈزىدىكى 8 ماددىلىق لايىھىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ لايىھە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بەزى ھەيئەت ئەزالىرىنىڭ قارشىلىغىغا ئۇچرىدى. ئىككى تۇرلۈك پىكىر ئوتتۇرىسىدىكى تالاش-تارتىش ھەل بولماي، يىغىن ئەتىگەندىن تارتىپ تا چۈشتىن كېيىنگىچە داۋام قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئەخمەتـجان قاسىمى تەلەپ قويغان ئاممىنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ئۆز پىكىرلىرىنى بايان قىلىش ئۈچۈن ۋەكىل ئەۋەتىشى ھەققىدىكى تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويدى، بۇ تەكلىپ دەررو ماقۇللاندى. ئابىلەت

مەخسۇم قاتارلىق ئادەملەر كەلگەندىن كېيىن، "ئەركىنلىك يىغىنى"دا سۆزلەنگەن نۇتۇقتىكى كۆزقاراشلارنى بايان قىلىپ ئۆتتى ھەمدە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىلەن ھەربىلەر شىنجاڭدا تېچلىق بىتىمىنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشىغا زادى قانداق كونكىرت تۆھپە قوشتى؟ دەپ سوئال قويدى. مەجلىسخانىدا كەپپىيات بىردىنلا جىددىلىشىپ كەتتى. ئابلەت مەخسۇم سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن، جانىمخان ئۇنىڭغا "رەددىيە بېرىپ" بىرنەچچە ئېغىزلا سۆز قىلغاندىن باشقا، قالغانلار ئېغىز ئاچمىدى. ئامما ۋەكىللىرى مەجلىسخانىدىن چىقىپ كەتتى. بۇ چاغدا ئەخمەتجان قاسىمى ئاۋال خوتەنىنىڭ ۋالىسى نۇربەگ بىلەن يەكەنىنىڭ ۋالىسى جۇ فاڭگاڭنى خىزمەتىدىن ئېلىپ تاشلاش ھەققىدىكى تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويدى، بۇنىڭغا ھېچكىم قارشى چىقمىغانلىقتىن، شۇ جايىنىڭ ئۆزىدىلا ماقۇللاندى.

2ـ ئايىنىڭ 24ـ كۈنى چۈشتىن ئاۋال، ئۇرۇمچىدە توساتتىنلا 3 مىڭدىن ئارتۇق خۇيزۇ قاتناشقان نامايىشچىلار قوشۇنى پەيدا بولۇپ قالدى ھەمدە بۇنىڭ ئېچىگە كۆپلىگەن ئاتلىق قازاقلار كىرىپ يول باشلاپ ماڭغان، ئۇلار يول بويى "مەركىزىي ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىمىز"، "ئۇچ ۋىلايەتنىڭ ئالاھىدە بولۇۋېلىشىغا قارشى تۇرايلى" دېگەنگە ئوخشاش شوئارلارنى توۋلاپ ماڭدى. ۋەقەدىن كېيىن تەكشۈرۈپ كۆرسەك، بۇ، گارنىزون ئىشتاۋىنىڭ قوماندانى سۈڭ شىلىەن جاڭ جىجۇڭ ئايرۇپىلان بىلەن نەنجىڭغا كەتكەن پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۆز ئالدىغا بىر قىسىم ئەپتىسەرلەرنى چاقىرىۋېلىپ، مەخپىي پىلانلاپ، "نامايىشقا نامايىش بىلەن تاقابىل تۇرۇش"، "تەلەپ قويۇشقا تەلەپ قويۇش بىلەن تاقابىل تۇرۇش" دېگەن ئۇچ ۋىلايەتكە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنىڭ بىر قىسمى ئىكەن. ئۇلار

ۋەقەنىڭ ھەقىقى سەۋەبىنى بىلمەيدىغان بىر قىسىم ئاممىنى ئالداپ، بىر قىسىم ئەسكەرلەرگە بۈيرۇق بىلەن كىيىملىرىنى ئالماشتۇرغۇزۇپ، كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلدۇرۇپ، مەخسۇس ئۇچ ۋىلايەتكە قارشى تۇرغان ئىكەن. بۇنىڭدىن باشقا، ئۇلارنىڭ "تەشكىلگە تەشكىل بىلەن تاقابىل تۇرۇش، تەشۋىققا تەشۋىق بىلەن تاقابىل تۇرۇش" دەيدىغان فاڭجېنىمۇ بار ئىكەن، ئۇلار "خەنزۇ ئۇيغۇشمىسى"نى مەركەز قىلىپ تۇرۇپ، ئۇرۇمچىدىكى خەنزۇلارنى تەشكىللەپ (لېنۇ يۇڭشياڭ، لېنۇ شياۋللارنى مەسئۇل قىلىپ)، "خۇيزۇ ئۇيغۇشمىسى" نى مەركەز قىلىپ تۇرۇپ، ئۇرۇمچىدىكى خۇيزۇلارنى تەشكىللەپ (ۋېن يۈنى مەسئۇل قىلىپ)، ئۇرۇمچىنىڭ ۋالىسى خادىۋاڭ بىلەن ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىۋى سالىسقا يولىيورۇق بېرىپ، ئۇچ ۋىلايەتنىڭ ئىلغار كۆچلىرى تىزگىنلەپ تۇرغان "قازاق ئۇيغۇشمىسى"نى پارچىلىدى. يۇقۇرىدا ئېيتىلغان ئۇيغۇشمىلار بىرلىشىپ، ئۇچ ۋىلايەتنىڭ قول ئاستىدىكى "ئۇيغۇر ئۇيغۇشمىسى"غا قارشى تۇردى. ئۇلارنىڭ بىر كېچىدىلا نەچچە مىڭ ئادەمنى تەشكىللىيەلىشى بۇرۇنلا تەييارلىغى بار ئىكەنلىگىنى چۈشەندۇرۇپ بېرىدۇ.

ۋەقەنىڭ تەرەققىياتى شۇنىڭ بىلەن توختاپ قالمىدى. ئەسلىدە 2-ئاينىڭ 25-كۈنى ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ھەيئەت ئەزالىرىنىڭ يىغىنى ئېچىلماقچى ئىدى. ئەتىسى سائەت 10 دا، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت بىناسىنىڭ ئالدىغا كەلسەم، ئويلىمىغان يەردىن، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئالدى ئىشىگى ئالدىدىكى مەيداندا 10 مىڭدىن ئارتۇق تەلەپ قويغۇچى ئامما يىغىلىپ بوپتۇ.

بىز بىرىمىزنىڭ كەينىدىن بىرىمىز كىلىپ، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مەجلىسخانىسىغا كىرىپ ئولتۇرغىنىمىزدا، تەلەپ قويغۇچى

خەنزۇلاردىن بىرنەچچە يۈز ئادەم ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىڭ ھويلىسىغا تۈيۇقسىزلا باستۇرۇپ كىردى. بۇ چاغدا، ئەخمەتجان قاسىمى تېخى كەلمىگەن ئىدى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىڭ ھەيئەت ئەزالىرى مېنىڭ ئۇلارنى قوبۇل قىلىشىمنى تەلەپ قىلدى. ئۇلار: "نامايىش قىلىپ تەلەپ قويۇپ كەلگەن بۇ ئادەملەرنىڭ بەزى تەلەپلىرى بولۇشى مۇمكىن، ھازىر رەئىس جاڭ جىجۇڭ شىنجاڭدا ئەمەس، مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمىمۇ تېخى كەلمىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنى مۇئاۋىن رەئىس بۇرھان شەھىدىنىڭ قوبۇل قىلغىنى تۈزۈك" دىدى.

مەن ھويلىدىن كېسىپ ئۆتۈپ، ئالدى بىلەن ئىشخانىغا بارماقچى بولۇپ، مەجلىسخانىدىن چىقتىم. تېخى ئىشخانىغا يېتىپ بارا-بارمايلا، تەلەپ قويغۇچى ئامما ئىچىدىن "ئۇرۇڭلار!" "ئۆلتۈرۈڭلەر!" دىگەن ئاۋازلارنى ئاڭلىدىم، ئارقىدىنلا گەجگەمگە بىرنەچچە مۇشت تەگدى. مەن ئادەملەر توپىنى ئارىسىدا قىستىلىپ يۇرۇپ دىگەندەك ئىشخانا ئالدىغا كەلدىم. ئۇ يەردە ئابدۇكېرىم ئابباسوۇمۇ تۇرغان ئىكەن. مەن ئۇنىڭ تارتىپ ئىشخانىغا ئېلىپ كىردىم. تەلەپ قويغۇچىلارنىڭ بىرنەچچە ۋەكىلىمۇ ئارقىمىزدىن كىردى. مەن ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ: "سىلەرنىڭ قانداق تەلەپلىرىڭلار بار؟ ئېيتىڭلار" دىدىم. ئۇلار تەلەپ قويۇشتىن باش تارتىپ: "مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان كەلسۇن، شۇ چاغدا سۆزلىمىزنى ئېيتىمىز" دەپ تورۇڭ-تورۇڭ تەگدى. ئابدۇكېرىم ئابباسوۇ ئىككىمىز ئەھۋالنىڭ ئېغىر ئىكەنلىگىنى بايقاپ، بىر ئىلاج قىلىپ ئەخمەتجان قاسىمىغا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە كەلمەسلىكنى ئۇقتۇرۇپ قويۇشنى ئاستىرتىن كېلىشۋالدۇق. مەن تەلەپ قويغۇچىلارنىڭ ۋەكىللىرىگە: "سىلەرنىڭ

ئادەملىرىڭلار 'ئۇرۇڭلار'، 'ئۆلتۈرۈڭلار' دەپ چۇقان سېلىپ يۈرسە، مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان بۇ يەرگە قانداق كېلىدۇ؟" دېدىم. ئۇلار: "بىز مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجانىنىڭ ئامانلىغىغا كېپىللىك قىلىمىز" دېدى. مەن ئەخمەتجان قاسىمغا تېلېفون بەرمەكچى بولغان ئىدىم. ئەمما تېلېفون سىملىرىنى بۇرۇنلا ئۈزۈپ تاشلاپتۇ. يېرىم سائەت ئۆتكەندىن كېيىن، مۇئاۋىن سىلىك داڭ بىگانىڭ قاتارلىقلار ئەخمەتجان قاسىمنى ئېلىپ كەلدى.

شۇنىڭ بىلەن بىز تەلەپ قويغۇچىلارنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن سۆزلەشتۇق. ئۇلار 16 تۈرلۈك تەلەپ قويدى. بۇلارنىڭ بەزىلىرى يولسىز جىدەلخورلۇق ئىدى. ئېيتايلۇق: خىزمەتتىن بوشتىلغان ئادەملەرنى (تېچلىق بىتىمدىكى كېلىشىمگە ئاساسەن قىسقارتىلغان ئادەملەرنى) قايتىدىن خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلىش... ئەخمەتجان قاسىمى ھۆكۈمەت نامىدىن ئۇلارغا تېگىشلىك جاۋاپ قايتۇردى، ۋەكىللەر ئەخمەتجان قاسىمنىڭ بەرگەن جاۋاۋىغا قاتتىق نارازى بولدى. جانىمخان بىلەن سالىس بىر چەتتە خاتىرە يېزىپ ئولتۇرۇپ، ۋەكىللەرگە كۆزى بىلەن ئىشارەت بېرىپ تۇردى. داڭ بىگانىڭ كىرىپ-چىقىشى بىلەن تەڭ ھويلىدا "ئۇرۇڭلار! ئۆلتۈرۈڭلار!" دېگەن ئاۋازلار بىر دەم كۆتىرىلىپ، بىر دەم پەسىيىپ تۇردى. ئۇ ھويلىغا چىققان ھامان ھويلىنىڭ ئىچى جىمجىت بولۇپ قالاتتى؛ ئۇ ھويلىدىن قايتىپ كىرىشىگە ھويلىدا شاۋقۇن-سۇرەن كۆتىرىلىپ كېتەتتى. ماڭا ئۇ بىر سىرلىق ئادەم تۇيۇلدى.

شۇ ئەسنادا ھويلىدىكى ئادەملەردىن بىرى كىرىپ ماڭا: "ھازىر سىرتتىكىلەر ئادەم ئۆلتۈرمەكچى بولۇۋاتىدۇ، تېزرەك چىقىپ توسۇۋېلىڭ" دەپ تۇرۇشىغا ئېغىر يارىدار بولغان ئىككى ئادەمنى

ئىشخانامغا كۆتىرىپ كىرىشتى. هويلىدىن بۇزغان-چاقىقان نەرسە-لەرنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ئارقىدىنلا ئىشخانامنىڭ دەرىزىسىنىڭ ئەينىگى چېقىلدى. مەن ئاچچىغىمنى باستىم، جانىمخان بىلەن سالىسنىڭ گۈلىقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتكەنلىگىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنى مەن بىلەن ئەخمەتجانلاردىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن، ئالاھىدە تۈلكە تۈماق كىيۈالغانلىغىنى بايقاپ، ئۇلارنىڭ بۇ قېتىمقى "نامايىشچىلار" بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋالغانلىغىنى ئېنىق چۈشەندىم. خەنزۇ مۇھاپىزەتچىم لى ۋېنبىن ماڭا: "ئەھۋال ئىنتايىن خەتەرلىك، سىلەر ئىشخانىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى كىچىك هويلىغا كىرىپ كۆرۈنمەي تۇرسىڭلار بولارمىكىن" دېدى. مەن، ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، لىيۇ مېڭچۈن، لىيۇ زېرۇڭ قاتارلىقلار ئارقا هويلىغا ئۆتتۇق، ئالدىنقى هويلىدىكى شاۋقۇن-سۈرەنلەر بۇ يەرگىمۇ ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۆزەمنىڭ شوپۇرى هەم مۇھاپىزەتچىم مۇنۇپ ئاخۇننىڭ ئىز-دېرىكىنى بىلىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتتىم، ئاڭلسام، ئۇ ۋە مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجانىنىڭ شوپۇرى يوقاپ كېتىپتۇ. بىر خەنزۇ كىشى (ئىسمى يادىمدا قالماپتۇ) ئالدىمغا كېلىپ: "هېچ ۋەقەسى يوق، بىز چېقىپ ئىزدەپ كۆرەيلۇق" دېدى-دە، خەمىت سۇلتاننى باشلاپ چېقىپ كەتتى. ئاردىدىن 5 مىنۇت ئۆتە-ئۆتمەيلا، خەمىت سۇلتان باش-كۆزى قان بولۇپ قايتىپ كەلدى. چۇ ۋۇ بىلەن لىيۇ مېڭچۈن ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئىككىمىزنى شۇتا بىلەن ياتاقنىڭ تۆگلۈگىدىن چېقىپ، ئارقا هويلا بىلەن قوماندان مەھكىمە-سىگە چىقىپ كەتسەڭلەر، دېدى. بىز بۇنى رەت قىلدۇق. مەن: "قورقۇشنىڭ هاجىتى يوق، تامنىڭ ئۈ تەرىپىدە بىزنى ئۆلتۈرۈۋەتسە، هېچكىم جاۋاپكار بولمايدۇ. بۇ يەردە ئۆلتۈرۈۋەتسە، بۇنىڭ

جاۋاپكارلىغى سۈرۈشته قىلىنىدۇ" دىدىم. ئەخمەتجان قاسىمىمۇ: "ئەگەر ئۇلار باستۇرۇپ كىرسە، مېنى ئۆلتۈرۈۋەتسۇن، مەن قورقمايمەن!" دىدى.

ئاردىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، ساقچى ئىدارىسى بىلەن غەربىي شىمال ھەربىي-مەمۇرى مەھكىمە ساقچى ۋە ئەسكەر ئەۋەتتى. ئۇلار يالغان ئېيتىپ: "تەلەپ قويغۇچىلارنىڭ ھەممىسى كېتىپ بولدى" دىدى. شۇنىڭ بىلەن بىز مەجلىسخانىغا قايتىپ كەلدۇق. ئۇ يەردە تاماق تەييارلاپ قويۇپتۇ. تاماق يەپ ئولتۇراتتۇق، بىرەيلەن، مەن تەلەپ قويغۇچىلارنىڭ ۋەكىلى، دەپ تۇيۇقسىزلا ئالدىمغا كەلدى. ئۇ: "ئامما ھازىر قايتقىلى ئۇنمايۋاتىدۇ، ئۇلار مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان چىقىپ، سوئالىمىزغا جاۋاپ بەرسۇن دەيدۇ" دىدى. ئەخمەتجان قاسىمى ھىلىقى ۋەكىلگە: "بىز تېچلىق بىتىمى بويىچە سىلەرنى قوغدايمىز ۋە تېچلىقىنى ساقلايمىز، سىلەر بۇنىڭدىن خاتىرجەم بولۇڭلار" دەپ خەت يېزىپ بەردى، ئۇنىڭغا ئىككىمىز بىللە قول قويدۇق. ھىلىقى ۋەكىل چىقىپ كېتىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا، مۇئاۋىن سىلىك داڭ بىگاڭ ئېتىلىپ كىرىپ، بىزگە: "ئامما قەغەز يۈزىدە بەرگەن جاۋاپىغا قانائەتلەنمەيۋاتىدۇ، ئۇلار مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجاننىڭ ئۆز ئاغزى بىلەن جاۋاپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ" دىدى. مەن: "ئىمزا قويۇپ بەرگەن خەتكە ئىشەنمەي تۇرغان يەردە، ئۇنىڭ ئاغزىدا ئېيتقىنىغا ئىشىنەمدۇ؟" دىدىم.

مەن بىرنەچچە قېتىم ئادەم ئەۋەتىپ مۇنۇپ ئاخۇننى ئىزدەتتۇرگەن بولساممۇ، ئۇنىڭ ئىز-دېرىكىنى زادى ئالالمىدىم. كېيىن يەنە كانۇيىمىم لى ۋېنبىنىنى ئەۋەتىپ ئىزدەتتۇردۇم، ئۇ قايتىپ

كېلىپ: مۇنۇپ‌ئاخۇن بىلەن ئىبراھىم‌ئاخۇن، ھەسەن‌ئاخۇن، داۋۇت‌ئاخۇنلارنى قاتناللار ئۇلتۇرۇۋېتىپتۇ، دېدى. بۇنى ئاڭلاپ ئۆزەمنى توختىتىپ ئالالماي، كۆزلىرىمدىن تارام-تارام ياش تۆكۈلدى. مۇنۇپ‌ئاخۇنىڭ قۇربان بولۇشى مېنىڭ مەخپى تەشكىلات بىلەن بولغان ئالاقەمنى ئۇزۇپ قويدى.

بارا-بارا قاراڭغۇ چۈشۈپ، شەھەر دەرۋازىلىرىنىڭ ھەممىسى ئېتىلدى. باش كاتىپ لېۋ مېگىچۇن بىزنىڭ ئامانلىغىمىزدىن بەك ئەنسىرەپ، بىزنى مۇھاپىزەت قىلىپ شەھەردىن چىقىرىپ قويۇشقا بىرنەچچە ماشىنا بەلگىلىدى. بىز قاتناللار بايا چاتاق چىقارغان ئالدىنقى ھويلىغا كەلدۇق، ھويلىنىڭ ئىچى پۇتۇنلەي قۇشخانىغا ئوخشاپ قېپتۇ، ھويلىنىڭ ھەممە يېرىگە بىر كەلگەن قان گۆگۈم ۋاقتىدىكى سوغاقتا توڭلاپ مۇز تۈتۈپ كېتىپتۇ. كىشىلەر ئۆلۈكلەرنى كۆتىرىپ كېتىۋېتىپتۇ. پىكاۋۇمىنىڭ يېنىدا بىر خەنزۇ ئادەمنىڭ ئۆلۈگى يېتىپتۇ، پىكاۋۇم بۇزۇپ تاشلىنىپتۇ. مەن، ئەخمەتجان قاسىمى ۋە رەھىمجان سابىرھاجىلار باشقا بىر پىكاپقا ئولتۇرۇپ ماڭدۇق، ئارقىمىزدىكى پىكاپقا ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ قاتارلىقلار ئولتۇرۇپ ماڭدى. ئىككى پىكاپ بىر دەمدىلا جەنۇبىي دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتى. بىزنى شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باش تەپتىشى مۇھاپىزەت قىلىپ شەھەردىن چىقىرىپ قويغان، ئۇ، ئون مىڭلىغان ئاممىنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىنىڭ سىرتىدا قىزغىن چاۋاك چېلىپ، بىزنى قارشى ئېلىپ تۇرغانلىغىنى كۆرۈپ، ئاممىنىڭ ئۆزىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويۇشىدىن بەك قورقۇپ كەتتى.

بىزنىڭ ماشىنىمىز "ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى"نىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى، ئەخمەتجان قاسىمى ماشىنا موتورى ياپقۇچىنىڭ ئۇستىگە

چىقىپ، قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ سۆز قىلدى، مەن ماشىنىنىڭ ئىشىگى ئالدىدىكى پەلەمپەيدە تۇردۇم. ھىلىقى باش تەپتىش مېنىڭ قولۇمنى قويۇۋەتمەي مەھكەم تۇتۇۋالدى. مەن ئۇنىڭ شۇنچىلىك جىددىلىشىپ كەتكەنلىگىنى كۆرۈپ، ئۇنى شەھەر دەرۋازىسىنىڭ ئالدىنچە ئىپتىرىپ قويۇشقا ئاۋغانبايىنى قوشۇپ ئەۋەتتىم. ئەخمەتجان قاسىمى خەلقنى تېچلىقنى قوغداشقا چاقىردى. گۈگۈم چۈشتى، ئاممىنىڭ گۈلدۇراس ئالقىش سادالىرى كۆكتە ياڭرىدى.

مەن ئۆيگە قايتىپ كەلگەندە، ئۇرۇق-تۇققانلار ھويلىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ قارشى ئالدى. ئۇلار كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئېلىپ: "نېمە ئىش بولدى؟ ئاخىر قانداق بولدى؟" دەپ تەقەززالىق بىلەن سوراشتى. ...

3-ئاينىڭ 2-كۈنى، بىز ئۆلكەنىلەرنى قەۋرىستانلىققا ئېلىپ چىقىپ دەپنە قىلدۇق. مۇنۇپئاخۇننى يەرلىگىگە قويۇشتىن ئاۋال، ئالايىتەن بىرىپ ئۇنىڭ دىدارىنى كۆردۈم. ئۇنىڭ ئايىلى بىلەن ھەدىسى قاتتىق يىغا-زار قىلدى. مەن ئۇلارغا تەسەللى بەردىم ھەمدە ئۇلارنى ئۆزۈم چۈشكەن ماشىنىغا ئولتۇرغۇزۇپ ئۆيىگە ماڭدۇرۇپ قويدۇم. مەن ئۆلگەنلەرنى دەپنە قىلىش ئۈچۈن ماڭغان توپ بىلەن بىللە تۆپراق بېشىغا باردىم. يول بويىدا ئەسكەرلەر بىلەن ساقچىلار ملتىقلىرىنى بەتلەپ تەييار تۇرۇپتۇ. دەپنە قىلىش توپىي ئىچىدىن بەزىلەر چىقىپ ئۇلار بىلەن ئېلىشماقچى بولۇۋىدى، كۆپچىلىك ئۇلارنى توسۇۋېلىپ، يەنە بىر قېتىملىق قانلىق ۋەقەنىڭ ئالدىنى ئالدى. دۇئا-تەگبىردىن كېيىن، تۇرسۇن بۇرھان مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمنىڭ باشقىلاردىن ئەۋەتكەن تەزىيە نۇتقىنى ئوقۇپ بەردى. ئەخمەتجان قاسىمى خېيىم-خەتەردىن ساقلىنىش ئۈچۈن،

بۇ قېتىمقى دەپنە مۇراسىمىغا قاتناشمىغان ئىدى. كېيىن مەنمۇ سۆز قىلدىم.

3 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ئەتىگەن سائەت 5 تە ئەخمەتجان قاسىمدىن كەلگەن تېلېفوننى ئالدىم، ئۇ تېلېفوندا: "ئالغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا، هازىر پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرىنى ئالا قويماي ئاختۇرۇش بولۇۋېتىپتۇ، ئۇنى بىر ئامال قىلىپ توسىسىڭىز" دېدى. مەن دەرهال ئۇرۇمچى شەهەرلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى لیۇ یاجېگە تېلېفون بېرىپ: "كىشىلەرنىڭ كۆڭلى تېخى ئارامسىغا چۈشمىگەن هازىرقى مۇشۇنداق بىر پەيتتە، يەنە ئۆيمۇ ـ ئۆي ئاختۇرۇش ئىشى بولۇۋېتىپتۇ. بۇ ئاممىغا قورقۇنچ سېلىشى مۇمكىن، بۇنى تېزدىن توختىتىڭ" دېدىم. لیۇ یاجې: "بۇ هەربىي دائىرىلەر چۈشۈرگەن بۇيرۇق، بىز بۇيرۇق بويىچە ئىشلەيمىز" دېدى. مەن يەنە باش كاتىپ لیۇ مېڭچۈنگە تېلېفون بەردىم. ئۇ: "مەن بۇ ئىشتىن خەۋەرسىز ئىدىم. مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان تېلېفوندا بۇ ئىشنى ئېيتقاندىن كېيىن خەۋەردار بولدۇم. بۇ ئىشنى باش قوماندانلىق ئىشتاۋىدىن سۆرۈشتۈرسەم، ئۇلار ئاممىنىڭ قولىدا قورال ـ ياراق بولغانلىقتىن، ئاختۇرۇش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرۈلدى. بۇ بۇيرۇقنى قايتۇرۇۋېلىش مۇمكىن ئەمەس دەيدۇ" دېدى. مەن: "سىز ئۇلارغا مەن بىلەن ئەخمەتجان قاسىمنىڭ نامىدىن ئېيتىپ قويۇڭ، بۇنداق قىلسا ياخشى ئاقىۋەت چىقمايدۇ" دېدىم. مەن بۇ ئەهۋالنى تېلېفون ئارقىلىق ئەخمەتجان قاسىمغىمۇ تەپسىلى يەتكۈزدۇم. ئۇ ناهايىتى غەزەپلىنىپ: "بۇنىڭغا قوماندانلىق ئىشتاپ بىۋاستە رىژىسسورلۇق قىلغان تۇرسا، نېمە ئامال بار؟" دېدى.

تاڭ بارا ـ بارا سۈزۈلۈشكە باشلىغاندا، مەن ئۆيدىن چىقىپ،

ئۇدۇلىمزدىكى بوۋاينىڭ ئۆگزىسىدە قوراللىق ئادەملەرنىڭ تۇرغاندلىغىنى كۆرۈپ قالدىم. ئاختۇرۇش تېخى داۋام قىلىۋېتىپتۇ. مەن، ئابدۇكېرىم ئاباسوۋ ۋە باشقىلار ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ ئۆيىگە يىغىلدۇق. ئۇ يەردە: "ئاممىنىڭ ئۇۋ مىلتىقلىرىنى ئېلىپ كېتىپتۇ"، "چوڭ كۆۋرۈكتىن بىرنەچچە ئادەمنىڭ ئۆلۈگى تېپىلىپتۇ"، "بىر كېچىدىلا 50 نەچچە ئادەم قولغا ئېلىنىپتۇ" دېگەنگە ئوخشاش خەۋەرلەرنى ئاڭلىدۇق. شۇ كۈنى ئۇرۇمچىدە ناھايىتى جىددىلىك ھۆكۈم سۈردى، بىرەر ۋەقە تۇغۇلۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن، ھەممىمىز ئۆيىمىزگە قايتمىدۇق، يەرگە ئورۇن سېلىپ ياتتۇق، ئەخمەتجان بىلەن ئىككىمىز بىر يوتقان يېپىنىپ ياتتۇق.

ئەتىسى ئۆيۈمگە بىرىشمغلا كانۇئىيم لى ۋېنبىن كەلدى. ئۇ ماڭا 25 - كۈنى تاڭ پەيجاڭنىڭ قوراللىنى بەتلەپ مېنى ئاتماقچى بولۇپ تۇرغانلىغىنى، مەن ئارقا ھويلىغا كېتىپ قالغانلىغىم ئۈچۈن، مەقسەدىگە يېتەلمىگەنلىگىنى ئېيتتى. خەنزۇلار ئىچىدىكى ئەكسىيەتچىلەر مېنى ئۈيغۇرلارغا خىزمەت قىلماسلىغى كېرەك ئىدى، دەپ تىللاپ يۇرۇپتۇ. ئۇلار شۇ كۈنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىدىن مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجاننىمۇ ئۆلتۈرمەكچى بولغان ئىكەن.

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئالدىدا بولغان قانلىق ۋەقە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى كۆڭۈل قويۇپ پىلانلىغان، ئۇچ ۋىلايەتكە قارشى تۇرۇشنىڭ، بىرلەشمە ھۆكۈمەتكە بۇزغۇنچىلىق سېلىشنىڭ مۇقەددىمىسى ئىدى. مۇشۇ ۋەقەدىن كېيىن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ بۆلگۈنچىلىك ھەرىكەتلىرى كۈندىن - كۈنگە كەسكىنلەشتى.

ئالتاي مەمۇرى تەكشۈرۈش ئۆمىگى

"25-فېۋرال ۋەقەسى"دىن كېيىن، رەئىس جاڭ جىجۇڭ نەنجىڭدىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدى. ئۇ بىزنىڭ شىنجاڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن دوكلادىمىزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئەھۋالنىڭ ناھايىتى جىددى ئىكەنلىگىنى سەزدى. 3-ئايىنىڭ 31-كۈنى، ھەربىي-مەمۇرى مەھكىمىنىڭ مەجلىسخانىسىدا ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق يۇقۇرى دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ يىغىنىنى ئېچىپ، شۇ چاغدا ناھايىتى قاتتىق مەخپى ساقلاشقا تېگىشلىك سۆز قىلدى. بۇ سۆز ھەققىدە مەن تۆۋەندە يەنە توختىلىپ ئۆتىمەن.

بىر ۋەقە بېسىقمايلا، يەنە بىر ۋەقە تۇغۇلدى. ئالتاي خەلقى ئوسمانىنى ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى دەپ ئىقرار قىلماي، ئۇنى ئالتايدىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ. جاڭ جىجۇڭ ئالتايغا بېرىپ ئەھۋالنى تەكشۈرۈش ھەمدە خەلقنى ئوسمانىنىڭ ئالتايغا قايتىپ ۋالىلىغىنى قىلىشقا يول قويۇشقا قايىل قىلىش يۈزىسىدىن بىر مەمۇرى تەكشۈرۈش ئۆمىگى ئۈيۈشتۇرۇشنى بەلگىلىدى. تەكشۈرۈش ئۆمىگىنىڭ باشلىقلىغىغا مېنى تەيىنلىدى. ئۇنىڭ بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭدىن قايتىپ كېلىپ، ئۇزاق ئۆتمەيلا، يەنە ئالتايغا قاراپ سەپەر قىلدىم.

شېڭ شىسەينىڭ "قورال-ياراق ئېنىقلاش" ھەرىكىتى چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇشىغا پۈتلىكاشاڭ بولۇپ، ئۇلارنىڭ قارشىلىغىنى قوزغىغانلىغى ھەققىدە يۇقۇرىدا توختىلىپ ئۆتكەن ئىدىم. شۇ چاغدا كۆكتوقاي ناھىيىسىدە ئېسمىخان رەھبەرلىك قىلمۇاتقان بىر قوراللىق كۈچ بار ئىدى. ئوسمان ئەنە شۇلارنىڭ

يەمەك-ئىچمەگنى باشقۇراتتى، ئەسلىدە، ئۇ چارۋا مال ساتىدىغان سودىگەر ئىدى، ئېھتىمال، ئۇ يەمەك-ئىچمەك باشقۇرىدىغان تۆۋەن مەنسەپكە نارازى بولغان بولسا كېرەك، بىر توپ ئادەمنى ئۆز يېنىغا تارتىپ، كۆكتوقايدىن سارسۇمبە (هازىرقى ئالتاي ناهىيىسى)گە بارىدىغان تاشيول بويىدا بىر پوچتىخانىنى بۇلاپتۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن ھەربى قورال-ياراق توشۇيدىغان تۆگە كارۋانى (جەمئى ئىككى يۈز تۆگە)نى بۇلاپتۇ. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا ئىرتىش دەرياسىنىڭ يۇقۇرىقى ئېقىمىدىكى جايلاردىن ئۆز ئەتراپىغا ئادەم توپلاپ، بىر كۈچ بولۇپ شەكىللىنىپتۇ. شېڭ شىسەي، بىر تەرەپتىن، ئەسكەر ئەۋەتىپ يوقىتىش چارىسىنى قوللانسا، يەنە بىر تەرەپتىن، سۆھبەتلىشىشكە ئادەم ئەۋەتىپ، يەرلىك قوراللىق كۈچلەرنىڭ كۆپ قىسمىنى پارچىلاش ئۈسۈلىنى قوللاندى، پەقەت ئوسمانلا چىڭگىل ناهىيىسىنىڭ جۇڭگو بىلەن تاشقى موڭغۇلىيە چېگرىداش بولغان يەرلىرىدە ھەرىكەت قىلىپ يۈردى.

1943-يىل 7-ئايدا، تاشقى موڭغۇلىيىنىڭ دېلۈبۇن دىگەن يېرىدە تۇرۇشلۇق مۇقاش (قازاق) قاتارلىق ئادەملەر ئوسمانغا سالام بېرىپ كەلگەن ھەمدە ئۇنىڭغا چاي ۋە گەزلىمە ھەدىيە قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئوسمان تاشقى موڭغۇلىيە بىلەن ئالاقە ئورنىتىپ، ئازراق قورال-ياراقتا ئىگە بولغان. كېيىن، ئوسمان ئەسكەر ئەۋەتىپ، چىڭگىل ناهىيىسىدىن 300 ئات، 200 كىگىز بۇلاپ كەلگەن ۋە ئۇنى كەينى-كەينىدىن ئېتىلىدىغان 50 دانە ملتىققا تېگىشكەن.

9-ئايدا، ئوسمان شېڭ شىسەيىنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن قىلغان ئۇرۇشتا يارىدار بولۇپ، چېگرىغا چېكىنىپ كەتكەن. 1944-يىل 2-ئايدا، تاشقى موڭغۇلىيە ئوسمانغا 400 گە يېقىن كەينى-كەينىدىن

ئېتىلىدىغان ملتىق، ئاپتوماتىك ملتىق، يېنىك ـ ئېغىر پىلىموت ۋە دۇربۇن قاتارلىق نەرسىلەرنى بەرگەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇنىڭغا يارەمچى ۋە مەسلىھەتچىلەرنى ئەۋەتكەن (1945 ـ يىلى يازدا، تېچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈلگەندە، ئۇلارنى قايتۇرۇپ كەتكەن). ئوسمان ئاق كىگىز ئۇستىدە ئولتۇرۇپ، ئۆزىنى قازاقلارنىڭ خانى دەپ ئاتىغان. كېيىن دەللىخان سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئوقۇپ قايتىپ كەلدى، ھۆكۈمەت ئۇنى ئوسمانغا قايتىپ كېلىش ھەققىدە نەسىھەت قىلىشقا ئەۋەتتى، ئوسمان بۇنىڭغا قۇلاق سالمايلا قالماستىن، بەلكى ئالتاي ناھيە شەھىرىگە ھۇجۇم قىلدى. ئىلى قوراللىق قوزغىلىڭى پارتلاشتىن ئاۋالقى ئالتاينىڭ ۋەزىيىتى ئەنە شۇنداق ئىدى.

ئىلى قوزغىلىڭى غەلبە قازانغاندىن كېيىن، 1945 ـ يىلى يازدا، چۆچەك بىلەن ئالتايغا ئەسكەر كىرگۈزۈلدى. ئۇچ ۋىلايەت بىر بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەندىن كېيىن، 10 ـ ئايدا ھۆكۈمەت ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنغاندا، ئوسمان ئۇنىڭغا قاتنىشىشتىن باش تارتتى؛ ئۇ ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋاللىغىغا سايلانغاندىن كېيىنمۇ، بۇ خىزمەتنى ئۇستىگە ئالماي قويدى؛ ئۇنى ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭ بىلەن بولغان سۆھبەتكە قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلىپ چاقىرغاندا، بۇنىڭغىمۇ پىسەنت قىلمىدى. كېيىن ئۇ ئىلدا ۋەكىل بولۇپ تۇرۇشقا لاتىپنى ئەۋەتتى. مانا بۇنىڭدىن ئوسمانىنىڭ ئۆزاقتىن بېرى ئۇچ ۋىلايەت بىلەن زىتلىشىپ ۋە ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇپ كەلگەنلىگىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋاتقان ۋاقىتلاردا، ئوسمان دەسلەپ يوشۇرۇن ھالدا گومىنداڭ بىلەن تىل بىرىكتۈردى. بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن

كېيىن، ئوسمان ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىغىغا، قوشۇمچە ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىلىغىغا تەينىلەنىدى. 1946 ـ يىل 8 ـ ئايدا، ئوسمانىنىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان خېتىنى ئېلىپ كەلگەن ئادەمنى ئۈرۈمچىگە كېلىپ، جاڭ جىجۇڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلدى، جاڭ جىجۇڭ بۇ ئوتتۇرىدا ناھايىتى تەڭقىسلىقتا قېلىپ، ئۆز ئالدىغا قوبۇل قىلسام مۇڭاپىق كەلمەيدۇ، دەپ ھىساپلاپ، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئىككىمزنى بىللە قوبۇل قىلىشقا چاقىردى. ئوسمان خېتىدە جانىمخان قاتارلىق ئادەملەرنىڭ ئالتايغا قايتىپ كېلىپ خىزمەت ئىشلىشنى، قۇتقۇزۇش بېرىشنى، ئالتايدا تۇرۇشقا قوشۇن ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلىپتۇ، بۇ ئۇنىڭ ئۈچ ۋىلايەتكە قارشى تۇرىدە-غان ھەربى كۈچىنى كۈچەيتمەكچى بولغانلىغىدىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. ئۇنى قوبۇل قىلغانلىغىدىن كېيىن، ئوسمانىنىڭ ۋەكىلى سۇڭ شىلىەن بىلەن مەخپى ئۇچراشتى. 12 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا، ئوسمان لاتىپ قاتارلىق ئادەملەرنى يەنە ئۈرۈمچىگە ئەۋەتتى، ئۇلار جانىم-خانىنىڭ ئۆيىگە چۈشۈپ گومىنداڭدىن ياردەم سورىدى. گومىنداڭنىڭ ھەربى دائىرىلىرى ئىلگىرـكېيىن بولۇپ، ئىككى قېتىم نۇرغۇن ملتىق، يېنىك پىلىموت، ئوق يەنە بىر رادىيو پىريومىنىك (ئۇنىڭغا 3 ئادەم قوشۇپ) يارەم بەردى.

بۇلار تەبىئى تۇردە، ئۆچ ۋىلايەتنىڭ قاتتىق نارازىلىغىنى قوزغىدى، 1947 ـ يىل 2 ـ ئايدا، ئىلى ھۆكۈمىتى ئوسمانىنى خىزمە-تىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا دەللىخاننى ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى قىلىپ تەينىلىدى ھەمدە ئۆچ ئاتلىق تۇەنىنى مىللى ئارمە-يىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى ئىسھاقبەگنىڭ باشچىلىغىدا ئالتايغا ئەۋەتتى. ئوسمان ھەر قېتىمقى جەڭدە دىگۈدەك يېڭىلىپ تۇرسىمۇ،

سۇك شليەن مەدەت بېرىپ تۇرغانلىقتىن، يېڭىلىغانلىغا تەن بەرمىدى، 4-ئايدا كۆرتىگە چېكىنىپ كەتتى.

ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئالتاي مەمۇرى تەكشۈرۈش ئۆمىگى ئەنە شۇنداق تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش ئاستىدا تەشكىللىنىپ يولغا چىققان ئىدى.

مەن تەكشۈرۈش ئۆمىگىنى باشلاپ، ئۇرۇمچىدىن ئالتايغا 4-ئاينىڭ 4-كۈنى ئايرۇپىلان بىلەن يېتىپ باردىم. مېنىڭ بىلەن رەھىمجان سابىرھاجى، قامى، داڭ بىگاڭ، ئاقان ۋە نۇسرەت قاتارلىق ئون نەچچە ئادەم بىللە باردى. بىز ناھىيە شەھىرىگە كىرىپ، مىللى ئارمىيە بىلەن ئاممىنىڭ روھى كۆتىرەڭگۈ، ئىناق ئىكەنلىگىنى كۆرۈپ، چىن قەلبىمىزدىن خوشال بولدۇق. شۇ كۈنى كەچتە رەھىمجان سابىرھاجى بىلەن ئىككىمىز دەللىخاننىڭ ئۆيىدە سۆھبەتلەشتۇق. ئۇ ئوسمانىنىڭ قول ئاستىدىكى ئاممىنىڭ ئوسمانغا ئەگەشمەي، يۇرتىغا قايتىپ كېلىۋاتقانلىغى ھەقىقىدە مەلۇمات ئالغانلىغىنى ئېيتتى. ئەتىسى، بىز ھەر بىر ئىدارە باشلىقلىرىنىڭ سۆھبەت يىغىنىنى ئاچتۇق. ئۇچىنچى كۈنى كۇلۇپتا ئاممۇي يىغىن ئاچتۇق. يىغىندا مەن سۆز قىلدىم، داڭ بىگاڭ، رەھىمجان سابىرھاجى، ئىسھاقبەگ، دەللىخانلارمۇ سۆزلىدى، خەلق ۋەكىللىرىمۇ سۆزگە چىقتى. ئاما تۇرلۇك سوئاللارنى قويىدى، بىز ئۇنىڭغا بىر-بىرلەپ جاۋاپ بەردۇق. بىز ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت نامىدىن ئاممىغا ئوسمانىنى ۋالى بولۇشقا قايتا چاقىرىپ كېلىشنى نەسىھەت قىلىشقا كەلگەنلىگىمىزنى بىلدۈرگىنىمىزدە، ئالتايدىكى ئاما ئارقا-ئارقىدىن ئوسمانىنىڭ جىنايى قىلمىشلىرى ئۇستىدە شىكايەت قىلدى.

ئاممۇي يىغىن ئىككى كۈن داۋام قىلدى، ئاما ئوسمانىنىڭ

هەددى-هساپسز جنايى هەركەتلىرىنى پاش قىلدى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ بۇلاڭچىلىق هەركەتلىرىگە قاتتىق لەنەت ياغدۇردى. يىغىندا پاش بولغان ئەھۋاللارغا قارىغاندا، ئوسمان ئاز دېگەندە 7 مىڭ قوي، 3 مىڭدىن ئارتۇق چوڭ چارۋا بۇلاپ، 20 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى تىرىكچىلىكتىن مەھرۇم قىلغان. ئامما ئوسمانىنىڭ قايتا ئالتايغا كېلىشىنى بىر ئېغىزدىن رەت قىلىپ، ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ ئۇنى قاتتىق جازالىشىنى قاتتىق تەلەپ قىلدى.

يىغىندىن كېيىن مەن ئالتاينىڭ باشلىقلىرىغا: "مەن ئاممىنىڭ ئوسماننىڭ ئالتايغا قايتىپ كېلىشىگە قارشى چىققان پىكرىگە قوشۇلـمەن، قايتىپ بارغاندىن كېيىن، ئەھۋالنى چوقۇم جاڭ جىجۇڭغا تەپسىلى دوكلات قىلىمەن، سىلەرنى قوللاپ قۇۋۋەتلەيمەن" دېدىم. مەن يەنە ئىلدىن كەلگەن هەربى باشلىقلار ــ ئىسھاقبەگ، دەللـخانلار بىلەنمۇ: گومىنداڭنىڭ ئوسمانىغا هەربىي جەھەتتىن ياردەم بېرىشنى جەزمەن توساش، ئوسماننى ئالتاينىڭ سىرتىدا قالدۇرۇش كېرەك دېگەن بىردەك پىكىرگە كەلدۇق. ئۇلار ماڭا مىللى ئارمىيە بىلەن ئالتايدىكى ئاممىنىڭ ئوسمانغا قارشى ئۇرۇشتا قازاقغان ئۇتۇقـلىرىنى تەپسىلى سۆزلەپ بەردى.

يۇقۇرىدا بايان قىلىپ ئۆتۈلگەن ئويلارغا ئاساسەن، جاڭ جىجۇڭغا دوكلات قىلىش ئۈچۈن، بىر دوكلات تېزىسى يېزىپ چىقتىم.

مەمۇرى تەكشۈرۈش ئۆمىگى خىزمەتىنى ئاياقلاشتۇرۇپ، ئۇرۇمـچىگە قايتىماقچى بولۇۋاتقاندا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئالتايدا تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىزنى زىيافەت بېرىپ كۈتۈۋالدى. كەچتە تېتىكى زىيـافەت راسا قىزىۋاتقاندا، توساتتىن بىر ئادەم كىرىپ ماڭا: "بىر چىقىپ كەتسىڭىزكەن" دەپ قۇلىغىمغا پىچىرلىدى. مەن زىيافەت

زالدىن چىقىپ، تەقەززا بولۇپ: "نىمە ئىش؟" دەپ سورىدىم. ئۇ: "بىر كىشى سىز بىلەن كۆرۈشمەكچى ئىكەن" دەپ، مېنى باشقا بىر ئۆيگە باشلاپ كىردى.

ئىشكتىن كىرىشىمگىلا بىر كىشى ئالدىمغا كېلىپ، مەن بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇنىڭ سوۋېتلىك ئىكەنلىگىنى بايقىدىم، لېكىن بىز تونۇشمايتتۇق. ئۇ مېنىڭ رۇسچە بىلدىغانلىغىمنى بىلسە كېرەك، تەرجىمان ئېيتقىلمەپتۇ. ئۇ ناھايىتى ئەدەپ بىلەن ئۆزىنى تونۇشتۇردى: "مەن شېبايېۋ بولىمەن، ئەمدىلا موسكۋادىن مەخسۇس سىز بىلەن ئەھۋال للىشقا كەلدىم". دىدى. مەن بىرئاز ھەيران بولدۇم. ئۇ گېپىنى داۋاملاشتۇردى: "شېڭ شىسەي شىنجاڭدا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سوراق مەسلىھەتچىسى قىلىپ ئەۋەتىلگەن يولداشلار شېڭ شىسەينىڭ دامىغا چۈشۈپ قېلىپ سىزنى، جاھانگىرلارنىڭ غالچىسى، دېگەن ئىكەن. 6 ـ 7 يىللىق تەكشۈرۈش ئارقىسىدا، سىزگە تۆھمەت قىلىنغانلىغى، ئۇنىڭ قىلىنغانلىغى ئىسپاتلاندى. شۇڭا سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى مېنى مەخسۇس سىزدىن ئەپۇ سوراش ئۈچۈن ئەۋەتتى." شۇنىڭ بىلەن ئۇ قولۇمنى يەنە بىر قېتىم چىڭ سىقتى.

شېبايېۋنىڭ گېپىدىن ئىنتايىن تەسىرلەندىم. 1944 ـ يىلى قىشتا، ۋۇ جۇڭشىن مېنى تۇرمىدىن چىقىرىۋەتكەن بولسىمۇ، تېخى گۇناھسىز دەپ ئېلان قىلمىغان ئىدى. يېڭىسېيېۋ مېنى نەچچە قېتىم مېھمانغا چاقىرغان بولسىمۇ، دەسلەپ بىرنەچچە قېتىم بارمىدىم. كېيىن بىر قېتىم بارغىنىمدا، ئۇ ماڭا شۇ چاغدىكى بەزى ئەھۋاللارنى چۈشەندۈرگەن ئىدى. مېنىڭ ئۈستۈمگە چېچىلغان يۇندىلار مانا ئەمدى تازىلاندى. شۇڭا مەن ئىنتايىن تەسىرلىنىپ، ئۇنىڭغا سوۋېت ئىتتىپاقى

پارتىيىسى ۋە ھۆكۈمىتىگە ئالى تەشەككۇر ئېيتىدىغانلىغىنى بىلدۈردۇم.

بىز 4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئالتايدىن ئۈرۈمچىگە ئايرۇپىلان بىلەن قايتىپ كەلدۇق. تەكشۈرۈش ئۆمىگىنىڭ ئاساسلىق ئەزالىرى رەئىس جاڭ جىجۇڭغا دوكلات بەردى. مەن تەكشۈرۈش ئەھۋالى ۋە پىكىرلەر ئۈستىدە تۆۋەندىكىلەرنى ئېيتتىم:

1. ھەرقايسى تەرەپلەردىكى تەكشۈرۈشلەرگە قارىغاندا، ئوسمانىنىڭ تېچلىق بىتىمگە ۋە سىياسى پروگراممىغا قارشى تۇرۇپ، تېچلىقنى بۇزغانلىغى، خەلققە زىيان سالغانلىغى ئىسپاتلاندى.

2. ھازىر ئوسمان يىتىم ھالەتكە چۈشۈپ قالغان. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ئادىلخان قاتارلىق 11 قەبىلە ئاقساقالى قارىمىغىدىكى مىڭ نەچچە ئۆيلۈك ئامما ئوسمانىنىڭ رەھبەرلىگىگە قارشى ئىكەن.

3. ئوسمانىنىڭ ئىناۋىتى ۋە ئەمىلىي كۈچى زور دەرىجىدە ئاجىزلىشىپ، ئالتايدا تۇرىۋېرىشكە ئامالسز قېپتۇ.

4. ئالتاي خەلقى قالايمىقانچىلىققا نەپرەتلىنىپ، تېچلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. ئەگەر ئوسمان بۇ ۋىلايەتتە قايتا مالىمانچىلىق تۇغدۇرمىسا، ئۇ چاغدا، ئالتاي ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قارىمىغدا، سىياسى پروگرامـمىنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، تېچ، كۇللەنگەن رايونغا ئايلىنىدۇ.

5. ئامـمىنىڭ تەلۈى ۋە پىكرىگە ئاساسەن، قانۇن ـ ئىنتىزامنى ئىجرا قىلىپ، ئوسماننى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاش ۋە ئۇنىڭغا چارە كۆرۈشى كېرەك. يېڭىدىن ۋالى سايلىغىچە، دەللىخان ۋاقتىنچە بۇ ۋىلايەتنىڭ ۋاللىق ۋەزىپىسىنى ۋاكالىتەن ئۆتەشكە تەيىنلەنسە.

6. كىشىلەر كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىپ، ئۈرۈمچى بىلەن ئالتاي ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ياخشىلاش ئۈچۈن، قاتناش تېز ئەسلىگە

كەلتۇرۇلسە، ئاما تەلەپ قىلغان قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىپ بېرىلسە. شۇنىڭدەك ئالتاي ۋىلايىتىدىكى ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنىڭ خىراجىتى بەلگىلىمە بويىچە ئاجرىتىپ بېرىلسە.

مەن سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن، جاڭ جىجۇڭ: "ھازىر سىز بىر ئىشنى قىلىپ بولدىڭىز. ئەمدى ئوسمانىنىڭ قېشىغا ئادەم ئەۋەتىدىغان يەنە بىر ئىش بار" دىدى. مەن: "ئوسمان باندىت تۇرسا، بىز نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭ ئالدىغا بارىمىز؟ مەن ئادەم ئەۋەتىشكە قوشۇلمايمەن" دىدىم.

جاڭ جىجۇڭ ئۆزى شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ تېچلىغى ئۈچۈن تىرىشقان بولسىمۇ، لېكىن سۇڭ شىلىيەنىڭ 3 ۋىلايەتكە قارشى بولغان ئوسمانىنى قوللاپ قۇۋۋەتلىشىنى توسىيالمىدى. خەلقنى ئوسمانىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى قوبۇل قىلىشقا دەۋەت قىلىشىمۇ، روشەنكى، ئىشقا ئاشمايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئالتايىنىڭ ۋەزىيىتىدە، تەكشۈرۈش ئۆمىگىنىڭ كېلىش-كېتىشى بىلەن ھېچقانداق ماھىيەتلىك ئۆزگىرىش بولمىدى. ئاغلىشىمزچە، ئوسمان تېخى ئايرۇپلانغا چۈشۈپ ئالتاي ئاسمىنىدا چۆرگىلەپ ھەيۋە قىلىپ يۈرگەن ئىدى!

بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ ۋەيران بولۇشى

جاڭ جىجۇڭ 1947 - يىل 3 - ئاينىڭ 31 - كۈنى «نۆۋەتتىكى شىنجاڭ مەسىلىسى، بىزنىڭ تۇپ قارىشىمىز ۋە پوزىتسىيىمىز» دېگەن ماۋزۇدا دوكلات بەردى. بۇ، شۇ ۋاقىتتا گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى يۈقۇرى دەرىجىلىك ھەربىي-مەمۇرى ئەمەلدارلىرىغا قىلىنغان دوكلات بولۇپ، سىرتقا ئېنىتايىن مەخپى ئىدى، مەن بىلەن ئەخمەتجان

قاسمى قاتارلىق كىشىلەرنى ئۇنىڭغا قاتناشتۇرمايتتى، ئەلۋەتتە.

جاڭ جىجۇڭ بۇ ئۇزۇن دوكلاددىا، شىنجاڭنى ئىداره قىلىش تاكتىكىسىنى بىرقەدەر ئومۇمى يۇزلۇك شەرھىلىگەن. جاڭ جىجۇڭ گومىنداڭنىڭ جياڭجۇنلىرى ئېچىده بىرقەدەر تەرەققىپەرۋەر كىشى ئىدى. تەبىئىكى، جاڭ جيېشى ئۇنى شىنجاڭغا گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ-دىكى ھۆكۈمرانلىغىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئىدى، ئۇنىڭ ئەسلىي ھەرىكىتىمۇ مۇشۇ ھۆكۈمرانلىقنى كۈچىنىڭ بىرىچە ساقلاش بولدى. لېكىن مەن ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىشلەش داۋامىدا، ئۇنىڭ ياڭ زىڭشىن، جىن شۇرېن، شېڭ شىسەي ۋە ۋۇ جۇڭشىنلاردىن خېلى پەملىك ئىكەنلىگىنى چوڭقۇر سەزگەن ئىدىم. لېكىن ئۇ شىنجاڭدا ئۇنىڭ ئالدىدا ئۆتكەن 4 كىشىگە قارىغاندا تېخىمۇ مۇرەككەپ ۋە ئۆتكۈر ئىجتىمائى زىددىيەتكە يولۇققان ئىدى. ئۇ دەسلەپ شىنجاڭغا كەلگەن چاغدا، ئىشەنچى كامىل بولۇپ، خېلى ئىشلارنى قىلىۋەتكۈسى بار ئىدى. ماڭا مۇنداق بىر گەپنى تالاي قېتىم دېگەن ئىدى: "مەن شىنجاڭغا تارىخىتىكى خاتالىقلارنى تۈزىتىش، تارىخىتىكى جىنايەتلەرنى يۇيۇش ئۈچۈن كەلدىم." ئۇنداق بولسا "خاتالىق" ۋە "جىنايەت" نىمە؟ ئۇنىڭ قارىشىچە، ھۆكۈمرانلارنىڭ چوڭ خەنزۇ-چىلىغى شىنجاڭدا ئىزچىل تۇردە يۇقۇرى بېسىم ۋە خەلقنى جاھالەتتە قالدۇرۇش سىياسىتىنى يۈرگۈزۈپ كەلدى، شۇنىڭ كاساپىتىدىن شىنجاڭ خەلقى سان-ساناقسىز قانلارنى ئاققۇزدى. "تارىخىتىكى خاتالىقلارنى تۈزىتىش"، "تارىخىتىكى جىنايەتلەرنى يۇيۇش" نىمە دېگەن زور جاسارەت! ۋاھالەنكى، ئۇنى ھەقىقى ئەھمەلگە ئاشۇرۇش ئاسان ئىش ئەمەس-تە!

جاڭ جىجۇڭ شىنجاڭ ئۇلۇكسىنىڭ قوشۇمچە رەئىسى بولۇپ

كەلگەندىن بۇيان، ئىككى بايراقنى ــ ئىچكى جەھەتتە تېچ بولۇش (يەنى يۇمشاق ۋاستە بىلەن بېقىندۇرۇش سىياستى)، تاشقى جەھەتتە سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش بايرىغىنى كۆتەردى. بۇ ئىككى بايراق ئۇنىڭ سىياسى ئىشلارنى يولغا قويۇش فاكتىرىنىڭ قوماندانلىق قىلاتتى. ئىچكى جەھەتتە تېچلىققا ئېرىشىش ئۈچۈن، ئۇزاق داۋام-لاشقان تېچلىق سۆھبىتىدە ئۇ سەۋرچانلىق ۋە كەڭ قوساقلىق قىلدى. ئەلۋەتتە، ئىلى تەرەپتىكى ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرىمۇ تېچلىق سەمىمىيىتىنى بىلدۈردى ۋە نۇرغۇن جەھەتتە يول قويدى. لېكىن گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى بولغان جاڭ جىڭۇڭ شىنجاڭدا تېچ ۋەزىيەتنىڭ يارىتىلىشى ئۈچۈن، ھەقىقەتەنمۇ، ئۆزىنىڭ بارلىق زېھنىنى ۋە كۈچ-قۇۋۋىتىنى ئىشلەتتى، بۇ يەردە گەپنى يوشۇ-رۇشنىڭ ھاجىسى يوق. تاشقى جەھەتتە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلە-شىشىمۇ جاڭ جىڭۇڭ نۇرغۇن تىرىشچانلىق كۆرسەتتى، ئالايلۇق: سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىڭشىيا ۋە قۇمۇللاردا ساقلاپ قويغان مالددى ئەشيالىرىنى توشۇپ كېتىشىگە يارىدەم بەردى؛ جۇڭگو-سوۋېت ھاۋا قاتنىشى كېلىشىمى ئىمزالىدى؛ ئۇرۇمچىدىكى جۇڭگو-سوۋېت مەدە-نىيەت جەمىيىتىنىڭ پائالىيەتلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈردى؛ "ئۆزلەشتۈ-رۈلگەن ئورۇسلار مەدەنىيىتىنى ئىلگىرى سۈرۈش جەمىيىتى" دېگەن نامنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، "سوۋېت مۇھاجىرلىرى جەمىيىتى"نى قۇردى؛ جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا سودا قىلىش ۋە ئىقتىسادىي ھەمكارلىشىش سۆھبەتلىرىنى ئىلگىرى سۈردى؛ ئامېرىكىنىڭ ھەربىي ئايروپىلانلىرىنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ "سەيلە" قىلىشىنى توسىدى...ۋاھاكازالار.

جاڭ جىڭۇڭ جياڭجۇن ئۆزىنىڭ "سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش"

ۆه "تېچلىق" سىياستىنى بىر مەھەل كۆچىنى ئايىماي قوغدىدى. بۇ يەردە ئىكىكى مىسال كەلتۈرۈپ ئۆتەي: «شىنجاڭ گېزىتى»گە چۈشكىدا چىقىدىغان «ئادالەت گېزىتى»نىڭ «جۇڭگو كومپارتىيىسىگە ھازا تۇتۇش» دېگەن ماۋزۇلۇق باشماقالىسى كۆچۈرۈپ بېسىلغان ئىدى، جاڭ جىجۇڭ ئۇنى ئوقۇپ تولىمۇ ئاچچىقلاندى. ئۇ: "جۇڭگو كومپارتىيىسىگە ھازا تۇتۇش سۆزىت ئىتتىپاقىغا ھازا تۇتۇش" دېگەن سۆز بولىدۇ، دېدى. شۇ ماقالا كۆچۈرۈپ بېسىلغانلىغنى ئۇچۇن، جاڭ جىجۇڭ شۇ چاغدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ باش مۇھەررىرى لۇ چىنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىدى. تەھرىر لى فەنچۇن بىر ئۈيغۇر ياش بالىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى نەنلياڭدا، بىر سەنچىگتۇەن ئەزاسىنى ئۇرۇپ قويۇپ، ئاندىن مۇڭۇلان رەئىس ئەخمەتجان تۇرۇشلۇق نەنخۇايۇەنگە يوشۇرۇنۇڭالغانلىغنى توغرىسىدا «نەنخۇايۇەننى تەكشۈرەيلى» دېگەن ماۋزۇدا بىر پارچە قىسقا ئوبزۇر يازغان ئىدى. ئارقىدىن ئەخمەتجان قاسىمى ئۇيغۇرچە گېزىتتە جاڭ جىجۇڭ جياڭجۇڭنگە بىر پارچە ئوچۇق خەت ئېلان قىلىپ: «شىنجاڭ گېزىتى»دە مەن تۇرغان جايىنى تەكشۈرۈش تەشەببۇس قىلىنىپتۇ، مەرھەمەت، قارشى ئالىمەن دىدى. جاڭ جىجۇڭ شۇ مۇناسىۋەت بىلەن لى فەنچۇننى ئىستىپا بەرگۈزدى.

جاڭ جىجۇڭ جياڭجۇننىڭ "سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش" ۆه "تېچلىق" سىياستىگە بىر تۈركۈم ئوڭ قانات كۆچلەر ئىزچىل كەسكىن قارشى تۇرۇپ كەلدى، ئۇلار ئۇنىڭ ئىجرا قىلغان سىياسىتىنى "يۇمشاق قولىلۇق قىلىپ يول قويۇش" سىياستى، "ئىش مۇشۇنداق داۋاملىشىۋەرسە، شىنجاڭ جەزمەن خاراپ بولىدۇ" دەپ ھۆجۇم قىلدى. جاڭ جىجۇڭ قول ئاستىدىكىلەرنى مېنىڭ جاپالىق

ئەجىر قىلىۋاتقىنىمنى چۈشەنمەيۋاتسىلەر دەپ تەنقىت قىلاتتى. ئۇنىڭ دوكلاتىدىن مۇنداق ئىككى ئابزاس سۆزنى نەقىل كەلتۈرمەكچىمەن، بۇنىڭدىن ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى شىنجاڭدا ئەۋج ئېلىپ كەتكەن ھەر-بىلەرنىڭ ھۆكۈمەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىۋېلىپ "تېچلىق" سىياسىتىگە خەۋپ يەتكۈزۈۋاتقانلىغىغا بولغان نارازىلىغىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

بۇ مەسىلىگە كەلسەك، مەن بارلىق ھەربىلەرگە قاتتىق كۆر-سەتمە بەرمەكچىمەنكى، ھەربىلەرنىڭ ھۆكۈمەت ئىشلىرىغا ئارىلە-شىشى ھەرگىز ئوبدان چارە ئەمەس، بۇ ئېقىمغا خىلاپ قالاق ئىستىل، سىياسىنى باشقۇرىدىغان ئادەم سىياسىنى بېجىرسۇن؛ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئۆگىنىشنىمۇ پىرقە بۆلۈم بېجىرسۇن، ئۇنىڭغىمۇ ھەربىلەرنىڭ ئارىلىشىشىغا يول قويۇلمايدۇ. ھەربىلەرنىڭ ئۆزىگە تېگىشلىك مەسئۇلىيىتى ۋە مەجبۇرىيىتى بار، جايلاردا ھەربىلەر بىلەن خەلق ھەمكارلىغىنى ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەك، خەلقتە ياخشى تەسىر بېرىشنىڭ يامىنى يوق، لېكىن، ئىش ھەرگىز جايلاردىكى ئىشلارغا ئارىلىشىش، سىياسى ماجرالارغا قاتنىشىش بىلەن ئادا بولمايدۇ. ئارمىيىنىڭ پەقەت ئىنتىزامى قاتتىق بولغان، قىلچىمۇ خىلاپ ئىش قىلمىغان، تېخنىكا ماھارىتى ئۇستۇن بولغان، جەڭگە-ۋارلىغى تولۇق بولغاندا، ئاندىن خەلق ئامىسىنىڭ قەدىرلىشىگە ئېرىشەلەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەسكەر يېتەكلەيدىغان باشلىقلار قىسمىلارنى مەشق قىلدۇرۇش، تەربىيىلەشكە ئاساسلىق ئەھمىيەت بېرىشى كېرەككى، بۇنىڭ بىلەن قوشۇنلار چېگرىنى تېچلاندۇرۇپ، دۆلەت زېمىنىغا كاپالەتلىك قىلالايدىغان خىل قوشۇن بولسۇن. خەقنىڭ ئىشى بىلەن كارىڭ بولمىسۇن، بۇ قېتىمقى سايلامدىن كېيىن، ناھىيىلەردە ئەكسىيەتچىلەر ھاكىم بولۇپ قېلىپ، شىنجاڭ قولدىن كېتىپ قالسىمۇ، ئۇنىڭغا ھەربىلەر جاۋاپكار ئەمەس، سىياسىنى باشقۇرىدىغانلار جاۋاپكار بولىدۇ. ئەگەر بۇگۈن بىركىم

شىنجاڭغا ھۆجۇم قىلسا، شىنجاڭ قولدىن كەتسە، بۇنىڭغا ھەربىلەر جاۋاپكار بولىدۇ. خەق (ئەسكەرتىش: ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىنىنى دېمەكچى) سىياسى يول ئارقىلىق بىز بىلەن كۆرەش قىلىۋاتىدۇ، بۇ سىياسى جەھەتتىكى جاۋاپكارلىق. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، سىياسى جەھەتتە مەغلۇپ بولۇش ئارقىسىدا شىنجاڭ قولدىن بېرىپ قويۇلسا، ئۇنىڭغا ھەربىلەر جاۋاپكار بولمايدۇ، ھەربى جەھەتتىن شىنجاڭ قولدىن بېرىپ قويۇلسا، ئۇنىڭغا ھەربىلەر جاۋاپكار بولىدۇ.

تېخىمۇ ئېنىق قىلىپ ئېيتقاندا، شىنجاڭدا ھەربى ئىشلار سىياسى بىلەن ماسلاشتۇرۇلۇشى كېرەك. سىياسى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ، بارلىق ھەربى ھەرىكەتلەردە سىياسى ئاساس قىلىنىشى، سىياسى فاكتېرنىغا خىلايلىق قىلىنماسلىغى، بولۇپمۇ سىياسى ئىستىل بىلەن ئوچۇق ـ ئاشكارا ھالدا زىت بولماسلىق لازىم. مەن ئەمدى ناھايىتى ئېچىنغان ھالدا سىلەرگە شۇنى دېمەكچىمەنكى، سىلەر قوراللىق قىسمىدىكى يولداشلار، ئەھۋال مۇشۇ پېتى كېتىۋېرىدىغان بولسا، ئۇرۇش قىلمايلا شىنجاڭنى قولدىن بېرىپ قويىمىز، دەپ كۆپ ئەندىشە قىلماڭلار. سىلەر زىمىننى ساقلاش بىزنىڭ مەجبۇرىيىتىمىز، دەپ بىلگەن ئىكەنسىلەر، خوپ، ئۇنداق بولسا، ئارمىينى ياخشى مەشق قىلدۇرۇپ، قول ئاستىڭلاردىكىلەرگە ھەيدەكچىلىك قىلىپ، ئارمىيە ۋە خەلقنىڭ ئىنتايىن مۇستەھكەم بولغان دوستلۇغىنى شەكىللەندۈرۈپ، قۇدرەتلىك مەنىۋى دۆلەت مۇداپىئە كۈچىنى بارلىققا كەلتۈرۈڭلەر، مانا شۇ چاغدىلا، ئۆز مەجبۇرىيىتىڭلارنى، زىمىننى ساقلاش ۋەزىپەڭلەرنى ئادا قىلغان بولىسىلەر. جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بىرنەچچە يۈقۇرى دەرىجىلىك ھەربى ئەمەلدارغا كەلسەك، ئۇلار پۈتۈنلەي خاتا قىلىدى، ئۇلار ئۆز مەجبۇرىيىتىنى قانداق ئادا قىلىشنى بىلمەيلا قالماستىن، بەلكى سىياسى جەھەتتە ئەكسىچە ئىش قىلىپ قويىدى. بۇنىڭ دۆلەتكە مىڭبىر

زېمىنلا بارکى، بىرەرمۇ پايدىسى يوق! بۇنىڭدىن كۆپچىلىك قاتتىق ئىبرەت ئېلىشى لازىم!

جاڭ جىجۇڭ ھەربىلەرنىڭ سىياسىغا ئارىلىشىشىغا ۋە ئەدىپلەرنىڭ گېزىتتە قالايمىقان مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشىگە بەكمۇ نارازى بولدى. ئۇ، ئۇلاردا سىياسى كاللا يوق، سىياسى نەزەر يېتەرسىز بولغاچقا، مېنىڭ ھەركىتىمنى چەكلەپ قويىدى، ئورۇنلاشتۇرۇشىمغا پۈتلىكاشاڭ بولدى، دەپ قارايتتى. ئەسلىيەتتە ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئىدىيەسىمۇ قارىمۇ-قارشى ھالەتتە ئىدى. ئۇ ئۆچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن يارىشىپ قېلىپ، شىنجاڭنىڭ تېچلىق ۋەزىيىتىنى ئورتاق ساقلاشنى خالايتتى، لېكىن ئۆچ ۋىلايەتنى توغرا مۆلچەرلىمىگەچكە، ئۆچ ۋىلايەت رەھبەرلەرىنىڭمۇ توغرا باھا بېرەلمىگەن ئىدى. ئۇ ئۆچ ۋىلايەت تەرەپنى "پارا-كەندىچىلەر"، "ئاشۇرۇۋەتكۈچىلەر" دەپ سۆكۈپ ئۆچ ۋىلايەتتىكىلەر قىلىۋاتقان كۆرەشنى "ھەقىقەتەن ساناپ تۇغەتكۈسىز كۆپ جىنايەتلەر"① دىدى. دەرۋەقە، ئۆچ ۋىلايەت تەرەپتە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ چۆچەككە سايلام نازارەتچىسى قىلىپ ئەۋەتكەن خادىملارنى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ۋەتەنگە قايتقان مۇساپىرلارنى ئۆلتۈرۈۋېتىشتەك ۋەقەلەرمۇ ھەقىقەتەن سادىر بولغان. بۇ ئەھۋالغا نەنجىڭدىن "مىللى قۇرۇلتاي"غا قاتنىشىپ ئەمدىلا قايتىپ كەلگەن ئەخمەتجان قاسىمىمۇ ناھايىتى ئەپسۇسلاندى ھەم ئۇنىڭدىن بىئارام بولدى. بۇ ھال گومىنداڭنىڭ ئۆچ ۋىلايەتكە قارشى جامائەت پىكرى قوزغىشىنىڭ بانىسى بولۇپ قالدى. جاڭ جىجۇڭ ھەرقايسى تەرەپتىكى كۆچلەرنىڭ

① شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىجتىمائى تارىخىنى تەكشۈرۈش كۆرۈپىيىسى تۈزگەن «ئۆچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ئائىت ماتېرىياللار توپلىمى (6)»غا قارالسۇن.

قىستىشى ئارقىسىدا ھەققەتەن دەردى ئىچىدە بولۇپ قالدى. مېنىڭ ئۇنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش قارارىغا كېلىشىدە قانداق ھەقىقى نىيىتىنىڭ بارلىغىدىن خەۋىرىم يوق ئىدى، بىراق، جەنۇبىي شىنجاڭغا قىلغان بۇ قېتىمقى سەپىرى نەتىجىسىدە ئۇ بىر خاتا قارار چىقىرىپ قويدى!

مەن جاڭ جىجۇڭغا ئالتاي مەمۇرى تەكشۈرۈش ئۆمىگىنىڭ پائالىيەت ئەھۋالىدىن دوكلات بەرگەندىن كېيىن، ئون كۈن ئىچىدە ـ ئۆتە ـ مەيلا، ئۇ يولغا چىقىپ، جەنۇبىي شىنجاڭنى 23 كۈن كۆزدىن كەچۈردى. جاڭ جىجۇڭ بىلەن يەنە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەخمەتجان قاسىمى، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى ۋاڭ زېكشەن، مۇئاۋىن نازىرى رەھىمجان سابىرھاجى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەيئەت ئەزاسى ئەيسا، چۇ ۋۇ، تەپتىش ئەمەلدارى مەسئۇت قاتارلىق كىشىلەر بىللە باردى. ئۇلار بىرىش ـ كېلىشىدە ئاقسۇ، قەشقەر، يەركەن، خوتەن، قاراشەھەر بولۇپ 5 ۋىلايەتنى كۆزدىن كەچۈردى. قەشقەر ۋەزىيىتى جاڭ جىجۇڭنى ھەممىدىن بەك ئەندىشگە سالدى. چۈنكى قەشقەردە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۈرەش بىرقەدەر جانلانغان ئىدى، لېكىن، ئۇ نەچچە مىڭ كىشىلىك تەلەپ قويۇش ھەرىكىتى يۈز بېرىدىغانلىغىنى ئويلاپ باقمىغان ئىدى.

ئىشىنىڭ ئۆتمۈشى مۇنداق: 1947 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا، جاڭ جىجۇڭ ۋە ئۇنىڭ ھەمراللىرى خوتەندىن قەشقەرغە قايتىپ كېلىپ، ۋالى مەھكىمىسىگە چۈشكەن ئىكەن. شۇ كۈنى ئاخشىمى نەچچە مىڭ ئامما جاڭ جىجۇڭ چۈشكەن جايغا توپلىشىپ، ئۇنىڭغا سوئال قويۇپ جاۋاپ تەلەپ قىلغان، جاڭ جىجۇڭنىڭ بەرگەن جاۋاۋى ئاممىنى

قانائەتلەندۈرەلمىگەن. شۇنىڭ بىلەن تەلەپ قويغۇچىلار بارغانسېرى كۆپەيىپ كېتىپ، بارغانسېرى ھەيۋەتلىك ۋەزىيەت پەيدا بولغان. جاڭ جىجۇڭ تەلەپ قويغان نەچچە مىڭ ئامما بىلەن يىرىم كېچىگچە تىركەشكەن، ھېرىپ-ئېچىپ ھالى قالمىغان جاڭ جىجۇڭ بۇ ئەھۋالدىن قۇتۇلماق بولۇپ ئەخمەتجان قاسىمنى ئىزدەپتۇ، لېكىن ئەخمەتجان قاسىمى ئۇنىڭ يېنىدا ئەمەس ئىكەن. جاڭ جىجۇڭ غەزىۋىنى بېسىپ، قۇتۇلۇشقا ئامال تاپالماي تۇرغانىدا، جاۋ شىگۇاڭ جۇنجاڭ يېتىپ كېلىپ، ئارقا ھويلىدىن جاڭ جىجۇڭ تۇرغان ئۆيگە كىرىپتۇ، جاڭ جىجۇڭ ئاندىن جاۋ شىگۇاڭنىڭ مۇھاپىزەت قىلىشى ئارقىسىدا، يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى جۇن ئىشتاۋنغا بېرىۋاپتۇ. ئەخمەتجان قاسىمنى قەشقەر ۋالىسى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ بۇ ھەركىتىنى قوللاپتۇ، بۇنىڭ بىلەن جاڭ جىجۇڭ جياڭجۇن ناھايىتى مۇشكۈل ئەھۋالدا ۋە خىجالەتچىلىكتە قېپتۇ. بۇ بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، جاڭ جىجۇڭنىڭ تۇنجى قېتىم "يۈزى" چۈشۈشى ئىدى.

بۇ ۋەقە ئۇنىڭ ئىدىيىسىدە ناھايىتى زور تەسىر پەيدا قىلغان. ئۇنىڭ كېيىن ئېيتقىنىدەك، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭدا "باتىناشتەك روھىي ھالەت پەيدا بولغان". ئۇ، شىنجاڭدىكى ئىككى گۇرۇھ كۈرەشىدە، ھەمىشە ئىككى تەرەپ، بولۇپمۇ ئىلى تەرەپ ھېنى خاتا چۈشىنىپ قېلىپ، زەربە بېرىدىغان نىشان قىلىۋالىدى، دەپ ھىساپلايتتى. ئۇ زېرىككەن. "ئۆزلىرى نېمە قىلسا-قىلسۇن، دەپ قەتئىي چېكىنىپ چىقماقچى" بولغان. مۆلچىرىمچە، جاڭ جىجۇڭنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسلىك ۋەزىپىسىدىن ئىستىپا بېرىش قارارىغا كەلگەنلىگىنى جياڭ جىيىشىغا 5-ئايدا تېلېگرامما ئارقىلىق مەلۇم

قىلىشدا، بىر ئاز سانلىق مىللەت ئەربابىنى رەئىس قىلىپ تەينە-لەشنى بۇرۇنلا كۆڭلىگە پۈككەندىن باشقا، بۇ قېتىم قەشقەردە مۇش-كۇل ئەھۋالغا دۇچكەلگەنلىگى ئاساسلىق سەۋەپ بولۇشى مۇمكىن. جاڭ جىجۇڭ جاۋ شىگۇاڭنىڭ جۇن ئىشتاۋدا، ئاچچىغىغا پايلىماي، ئۇشتۇمتۇتلا قەشقەردىن ئايرۇپلان بىلەن كېتىش قارارىغا كەلگەن. شۇڭا، قەشقەردىكى يەرلىك ئەمەلدارلار ئۇزىتىشقىمۇ ئۇلگۈرمەي قالغان.

جاڭ جىجۇڭ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، يەنىلا ۋەزە-يەتنى ئوڭشاش ئۈچۈن تىرىشىپ باقتى. ئۇ مۇئاۋىن رەئىس بولغان ئەخمەتجان قاسىمى ئىككىمزنى ۋە مۇھەممەت ئىمىن، سەيپىدىن ئەزىزى، رەھىمجان سابىرھاجى، ئەيسا، چۇ ۋۇ، لىۋ مېڭچۈن قاتارلىق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنى چاقىرىپ سۆھبەتلەشتى. بۇ يىغىن 3 كۈن داۋاملاشتى. جاڭ جىجۇڭ ھەممە ئىش تېچ يول بىلەن ھەل قىلىندۇ، دەپ تازا سۆزلىدى. لېكىن ئۇنىڭ گېپىگە كىم ئىشىنىدۇ! ئىچكىرىدە، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئومۇمى يۈزلۈك ئىچكى ئۇرۇش قوزغىدى، گومىنداڭ-گۈڭچەنداڭ سۆھبىتى بۇزۇلدى. 1947-يىل 3-ئايدا، جۇگگو كومپارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى يەنئەندىن چېكىنىپ چىقتى. بۇلارنى شىنجاڭدىكى "25-فېۋرال" قانلىق ۋەقەسى ۋە ئوسمانىنى ئۆچ ۋىلايەتكە ھۇجۇم قىلىشقا قۇتراتقانلىق، ھەربىلەرنىڭ كۆرەڭلەپ ھەددىدىن ئاشقانلىغى بىلەن بىرلەشتۇرگەندە، "تېچ يول بىلەن ھەل قىلىش" دىگىنى ئادەم ئالدايدىغان يالغان گەپ ئەمەسمۇ؟ جاڭ جىجۇڭ چۈشىنىش ھاسىل قىلىش كۆتكىنىدەك نەتىجىگە ئېرىشەلمىگەندىن كېيىن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىش نىيىتىگە كەلدى.

1947 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى، نەنجىڭ گومىنداڭ ھۆكۈمىتى جاڭ جىڭگۇنىڭ شنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ قوشۇمچە رەئىسلىـ گىدىن قېلىش ئىستىپاسىنى تەستىقلىدى، سابىق تەپتىش ئەمەلدارى مەسئۇتنى رەئىسلىككە، سابىق ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزاسى ئەيسانى باش كاتىپلىققا تەيىنلىدى، مېنى ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ماۋاۋۇن رەئىسلىگىدىن ئېلىپ تاشلاپ، مەركىزىي ھۆكۈمەت ئەزالىغا تەيىنلىدى. بۇ خەۋەر تارقالغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچى كوچىلىرىدا دەرھال مەسئۇتقا قارشى تەشۋىقات ۋاراقلىرى چاپلاندى. ياشلار، ئوقۇغۇچىلار ۋە ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدا مەسئۇتنىڭ رەئىس بولۇشىغا قارشى ئىمزا قويۇش ھەرىكىتى باشلاندى. مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسا قاتارلىق كىشىلەر ناھايىتى تېزلا مەسئۇت تەرەپكە ئۆتۈۋالدى.

مەسئۇت پانتۇركىست ئىدى. پانتۇركىزىم تۇركىيىدە مەيدانغا كەلگەن، ئۇنىڭ تەسىرى روسىيەدىكى تاتار، ئۇزبەك مىللەتلىرى ئارقىلىق شنجاڭغا كىرگەن، پانتۇركىزىم تۇرك تىلىدا سۆزلىشىدىغان بارلىق مىللەتلەرنى بىرلەشتۇرۇپ، بۇيۇك "تۇران دۆلتى" قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. مەسئۇت تۇركىيىدە ئوقۇپ، پانتۇركىستلىق ئىدىيىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ دەل ياڭ زېڭشىن شنجاڭدا ھۆكۈمرانـ لىق قىلىۋاتقان مەزگىلدە ئىلغا قايتىپ كەلگەن ئىدى. ئۇ چاغدا، ئىلدا تۇركىيىلىكلەر كۆپ ئىدى، مەسئۇت ئۇلار بىلەن بىرلىشىپ بىر مەكتەپ ئېچىپ، پانتۇركىستلىق ئىدىيىنى تارقاتقان، تۇركىيە ناخشىلىرىنى ئېيتقۇزغان. ئۇلار مەسئۇتنى مەركەز قىلغان ھالدا، پانتۇركىزمنى تارقتىدىغان بىر تەشكىلاتنى پەيدىن ـ پەي شەكىللەنـ دۈرگەن. بۇ تەشكىلاتنى ئىلدىكى ياقۇپ ئىسمىلىك بىر ئاخۇن مەلۇم قىلىپ قويغاندىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن مەسئۇت قاتارلىق

كىشىلەرنى قامالغا ئالغان. مەسئۇت ئۇرۇمچىگە يالاپ ئېلىپ كېلىنگەن، قالغانلىرى گۇناكارلار هارۋىسى بىلەن چېگىرىدىن چىقىرىۋېتىلگەن. كېيىن مەسئۇت تۇرمىدىن چىقىرىلىپ، شىنجاڭدىن قوغلاندى قىلىندى، ئۇ ئىچكىرىدە ئۇزاققىچە يۈردى، گومىنداڭ ئۇنى ئەتىۋارلاپ ئىشقا قويدى. گومىنداڭ كۆچلىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشى بىلەن، مەسئۇتنىۋ شىنجاڭغا يېنىپ كەلدى هەم تەپتىش ئەمەلدارلىغىدىن ئۆلكە رەئىسى قىلىپ ئۆستۈرۈلدى.

مەن، ئەخمەتجان قاسىمى ۋە باشقىلار بۇ يېڭى ئەهۋالنى مۇهاكىمە قىلىپ، مەسئۇتنى رەئىس قىلىش شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئارزۇسى ئەمەس، دەپ قاراپ، يەنىلا جاڭ جىجۇڭ جىياڭجۇن داۋاملىق رەئىسلىكىنى قوشۇمچە ئۆتەسە، دەپ چىڭ تۇردۇق. ئەخمەتجان قاسىمى جاڭ جىجۇڭ بىلەن كۆرۈشۈپ كەلدى، قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ماڭا مۇنداق دېدى: "مەن مەسئۇتنىڭ رەئىس بولۇشىغا قەتئىي قارشى تۇرىدىغانلىغىنى بىلدۈردۇم هەمدە سىز داۋاملىق قوشۇمچە رەئىسلىكنى ئۆتىسىڭىز، دەپ پىكىر بەردىم. ئۇ مەركەز قارار قىلىپ بولغان ئىشنى ئۆزگەرتىش تەس دېدى، مەن يەنە بۇرهان شەهىدىنى رەئىس بولسا قانداق بولار؟ دېسەم، ئۇ، مەركەز بۇرهان شەهىدىنى ئانچە بەك بىلمەيدۇ، بىردىنلا رەئىس بولسا بولمايدۇ، دېدى."

5-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، مەسئۇت خىزمەت تاپشۇرۇۋېلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى. شۇ كۈنى مەسئۇت هەربىي كىيىم كىيدى، كۆكسىگە مېدال ۋە ئوردىنلارنى ئاستى. مۇراسىم ئۆتكۈزۈلۈپ بولغاندىن كېيىن، مەن غەزەپ بىلەن ئۆيگە قايتىپ كەلدىم. بىرمەر سائەتچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن رەپىقىسى

ماهىنۇر بىزنىڭ ئۇيىگە كەلدى. ئەخمەتجان قاسىمى ئىشكتىن كىرىپلا پەلتوسىنى ئېچىپ، مېدال، ئوردىنلار توشۇپ كەتكەن مەيدىسىنى كۆرسىتىپ قاقاقلاپ كۈلۈپ، مەنىستىمگەن ئاھاڭدا: "قاراڭ، بىزنىڭ مېدال ۋە ئوردىنلىرىمىز مەسئۇتىنىڭكىدىن قېلىشمايدۇ، بەلكى ئۇنىڭكىدىن قىممەتلىك، ماڭا خەلق بەرگەن، ئۇنىڭغا ئەكسىچە-چى ھاكىمىيەت بېرىپتۇ" دىدى. ئۇ ئۆز كۆڭلىدىكى غەزەپنى مۇشۇ چاغچاق بىلەن بىلدۈردى. ئەخمەتجان قاسىمى ھەرگىز مەسئۇت بىلەن بىللە ئىشلىمەيدىغانلىغىنى، ئۇلارنىڭ ھۆكۈمەتكە ھەرگىز بارمايدىغانلىغىنى ئېيتتى. مەنمۇ نەنجىڭغا بارمايمەن، كېيىن باشقا بىر ئامال قىلارمەن دېدىم.

مەسئۇت خىزمەتكە ئولتۇرغانىدىن كېيىن، ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق ئۇچ ۋىلايەت تەرەپنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىكى رەھبەرلىرى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يىغىنىغا قاتنىشىشنى رەت قىلدى. شۇ سەۋەپتىن، جاڭ جىجۇڭ 6-ئاينىڭ 12-كۈنى ئەخمەتجان قاسىمنى غەربىي شىمال ھەربىي-مەمۇرى مەھكىمە بىناسىدا كۆرۈشۈشكە تەكلىپ قىلدى. جاڭ جىجۇڭ، مەسئۇتنىڭ رەئىس بولۇشى مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ پىكرى ئەمەس، ئۇ پۈتۈنلەي مېنىڭ تەلۈم بىلەن تەينىلەنگەن. مەسئۇتنىڭ رەئىس بولۇشىغا قارشى تۇرغانلىق مەن جاڭ جىجۇڭغا قارشى تۇرغانلىق بولىدۇ، دەپتۇ. ئۇ مۇنداق دەپتۇ: "ئەگەر بۇنداق ئەھۋال داۋاملىشىۋەرسە، مەن مەركىزىي ھۆكۈمەت ئالدىدا گۇناكار بولىمەن." "سىلەر مەسئۇتقا مۇشۇنداق قارشى تۇرىۋەرسەڭلەر، ئۇ چاغدا، مەن مەغلۇپ بولغان بولىمەن، دېمەك، مېنىڭ شىنجاڭدا قوللانغان سىياسىتىمنىڭ مەغلۇپ بولغانلىغى بولىدۇ."① جاڭ جىجۇڭ

① شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىجتىمائى تارىخىنى تەكشۈرۈش

ئۆزىنىڭ مەغلۇپ بولغانلىقىنى سېزىپ‌تۇ، شۇڭا، غەزەپ دولقۇنىنى بېسىقتۇرۇپ، "تېچلىق"نى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئەخمەتجان قاسىمنى ئوتتۇرىغا چىقىپ، مەن ئۈچۈن گەپ قىلىپ قويسىڭىز، دەپ تەكلىپ قىلىپتۇ. ئەخمەتجان قاسىمى: خەلقتە ۋاكالىتەن گەپ قىلمىسا‌ق، خەلق سېنى گېپىڭنى تىڭشىمايدۇ، دەپتۇ.

مەسئۇتنىڭ شىنجاڭ ئۇلكىسىنىڭ رەئىسى بولۇشى ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرى ۋەكىللىگەندىكى ھەر مىللەت ئىلغار زاتلىرىنىڭ قارشىلىغىغا ئۇچراپلا قالماستىن، بەلكى پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئامما‌ىنىڭ قاتتىق قارشىلىغىنى قوزغىدى. مەسئۇت قەسەم بېرىپ خىزمەتكە ئولتۇرغان كۈنى، غۇلجىدا نامايىش ئۆتكۈزۈلدى، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىمۇ ئىلگىرى-ئاخىر يىغىن-نامايىشلار ئۆتكۈزۈلۈپ، ئېتىراز بىلدۈرۈلدى. تۇرپان، پىچان، توخسۇن ناھىيىلىرىدە قورالىق قوزغىلا‌ڭ كۆتىرىلدى. تۇرپان ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ئابدۇراخمان مۇھىدى بۇ قوزغىلاڭغا رەھبەرلىك قىلدى. ئۇچ ناھىيىدىكى خەلق ئاممىسى توپلىشىپ تۇرپانىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى سىڭگىمگە ۋە توخسۇننىڭ غەربىي جەنۇپ تەرىپىدىكى كۆمۈشكە ھۇجۇم قىلدى. سىڭگىم ئۇرۇمچىدىن شەرقىي شىنجاڭغا ئۆتۈشتىكى ئىستراتېگىيىلىك جاي ئىدى، كۆمۈش جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتۈشتىكى ئىستراتېگىيىلىك جاي ئىدى. مۇشۇ ئىككى جاي كونتروڭ قىلىۋېلىنسا، ئۇرۇمچىگە تەھدىت سالغىلى بولاتتى. مەن دادىل، ئىستراتېگىيىلىك نەزىرى بىلەن قىلىنغان بۇ

گۇرۇپپىسى تۈزگەن: «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىغا ئائىت ماتېرىياللار توپلىمى (6)»غا قارالسۇن.

قوزغىلاڭنى قوللاپ قۇۋۇەتلەيدىغانلىغىنى بىلدۈردۇم.

قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن، مەن گومىنداڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى سۇڭ شىليەنىنىڭ تۇرپان، پىچان، توخسۇن ناھىيىلىرىنى قانغا پاتۇرۇشنى پىلانلىغانلىغىدىن خەۋەر تېپىپ، دەرھال ئۈنى ئىزدەپ بېرىپ، قورال ئىشلەتمەكلەر، تەپسىلى ئەھۋالنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت بىلەن گارنىزون باش قوماندانلىق ئىشتاۋى بىرلىشىپ ئادەم ئەۋەتەيلى، دەپ مەسلىھەت بەردىم. لېكىن، قىرغىنچىلىق باشلانىدى، ئۇلار قوزغىلاڭ كۆتەرگەن جايلاردىكى قوزغىلاڭ كۆتەرگەن دىخانلارنى چۆل-باياۋانغا ھەيدەپ ئېلىپ چىقىپ، يولبويى قىرىپ تاشلىدى. پاجىئەلىك تۇردە ئۇلتۇرۇلگەنلەر 3 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى. بەختكە يارىشا ئامان قالغانلار يۈزگە يەتمەيدۇ، ئۇلار تىيانشان تېغىنى بويلاپ چېكىنىپ، ئاخىر ئايلىنىپ يۇرۇپ ئىلىغا يېتىپ باردى. قوزغىلاڭ بېسىقتۇرۇلدى، تۇرپان ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىغىمۇ تەبىئى ھالدا مەسئۇت تەرىپىدىن باشقا ئادەم قويۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەكسىيەتچىلەر قەشقەر ۋە باشقا جايلاردا ئارقا-ئارقىدىن نۇرغۇن ئىنقىلاۋىي زاتلارنى قولغا ئالدى.

مەسئۇت تەختكە چىققاندىن تارتىپ تاكى تۇرپان، پىچان، توخسۇندىكى دىخانلار قوزغىلىڭى بېسىقتۇرۇلغان ۋاقىتقا كەلگەندە، جاڭ جىجۇڭ مىڭ مۇشەققەتتە ئۈيۇشتۇرغان بىرلەشمە ھۆكۈمەت ساقلىنىپ قالالمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى. 8-ئايدىن باشلاپ ئۇچ ۋىلايەتتىن ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ خىزمىتىگە قاتنىشىۋاتقان ھەيئەت ئەزالار ۋە خىزمەتچى خادىملار ئارقىمۇ-ئارقا غۇلجىغا قايتىپ كەتتى. ماناس دەريالىق چېگرا قىلىنغان قورالىلىق تىركىشىش ۋەزىيىتى شۇنىڭدىن

ئېتىۋارەن باشلاندى.

شۇنىڭدىن كېيىن، جاڭ جىجۇڭ جياڭجۇنىڭ غەربىي شىمال ھەربىي ـ مەمۇرى مەھكىمىسى لەنجۇغا كۆچۈرۈلدى. مەسئۇت ياشان-غان ـ كېسەلچان بولغاچقا، نۇرباغدىكى تۇرار جايىدىن تالا ـ تۆزگە تۆلا چىقمايدىغان بولۇپ قالدى. ئەملىيەتتە، شىنجاڭنىڭ ھاكىمىيىتى مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسالا رنىڭ قولىغا، ھەربى ھوقۇق سۇڭ شىلىەننىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدى. جاڭ جىجۇڭ ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ "جاڭ جىجۇڭ كېرەك، مەسئۇت كېرەك ئەمەس" دىگەن پوزىتسىيىسىدىن، ئۆزىنىڭ شىنجاڭدا يەنىلا خېلى ئىشلارنى قىلالايدىغانلىغىغا كۆزى يەتتى. ئۇ گومىنداڭنىڭ مۇتەئەسسىپ كۈچلىرىنىڭ تىركىشىش ۋەزىيىتىگە ھەربىي ۋاستە بىلەن خاتىمە بېرىش پىكرىگە قەتئى قارشى تۇرۇپ، "ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىش داۋامىدا ئەڭ زور دەرىجىدە يول قويۇپ"، ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنىڭ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىشىنى ھە دەپ تەشەببۇس قىلدى. شۇڭلاشقا، ئۇ شۇ يىلى 9 ـ ئايدىن كېيىن، ئۇچ ۋىلايەت بىلەن 3 قېتىم خەت ئالماشتۇردى. بۇ خەتلەرنىڭ ھەممىسى شۇ چاغدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»گە بېسىلدى. ئۇ ئۆز ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، جياڭ جېيشىغا بىرنەچچە قەدەمدە سۇڭ شىلىەننى شىنجاڭدىن يۆتكەپ كېتىش، ئىككىنچى قەدەمدە مەسئۇتنى ئالماشتۇرۇش تەكلىۋىنى قويدى، ئەمما بۇ 1948 ـ يىل 10 ـ ئايدىن كېيىنكى ئىش ئىدى.

بىر قېتىملىق مۇھىم تاللاش

تۇرمىدە گىرىپتار بولغان ئاشقازان كېسىلىم قايتا قوزغالدى. دەم

ئېلىپ داۋالىنىشنى ھەم مەسئۇت بىلەن بىللە ئىشلىمەسلىكنى كۆزلەپ، 1947 - يىل 6 - ئاينىڭ 8 - كۈنى بالا - چاقىلىرىمنى ئېلىپ، ئۇرۇمچى نەسىەندىكى شياۋچۈزىگە كەتتىم.

بىز نۇرجامال، ئەزىز، تالدىبايلارنىڭ كىگىز ئۆيلىرىنى ئىجارىگە ئېلىپ، قارىغايلىق بىلەن قاپلانغان، كۆكۈلمەيدان تاغ قاپتىلىغا تىكىتۇق. بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى ناھايىتى ساپ ۋە يېقىملىق ئىدى، ئوت - چۆپلەرنىڭ خۇشپۇرىغى كىشىنىڭ دىمىغىغا يېقىملىق ئۇرۇلاتتى، توپ - توپ قوي - كالىلار يايلاپ يۈرەتتى، پادىچى غەزەللىرىدىغان ئېيتىلىدىغان شېئىرىي تۈيغا ئۇرغۇپ تۇراتتى. مەن مۇشۇ يەردە بىرقانچە قېتىم يازنى ئۆتكۈزگەن ھەم قازاق قېرىنداشلار بىلەن چوڭقۇر دوستلۇق ئورناتقان بولغاچقا، يەرلىكلەر بۇ جايىنى "بۇرھان يايلىغى" دەپ ئاتاپ ئادەتلەنگەن ئىدى. شەھەر شاۋقۇنلىرىدىن خالى بولغان بۇ يايلاقتا، بەزى تارىخىي ئەسەرلەرنى كۆڭۈل قويۇپ ئوقۇپ چىقتىم، سوۋېت يازغۇچىسى، ئۆزبەك ئايبەكنىڭ شائىر ناۋايى توغرىسىدا يازغان تەرجىمھال رومانى «ناۋايى» نىمۇ ئوقۇپ چىقتىم.

مېنىڭ نەسىەنگە يايلاقتا دەم ئېلىشقا چىقىشىم بەزىلەرنى چۆچۈتۈۋېتىپتۇ. بىر كۈنى ئەتىگەندە، مەن كىگىز ئۆينىڭ ئىشىگىدە تۇرسام، قازاق قېرىنداشلار مەن تۇرغان جايدىن توپ - توپ بولۇپ ئۆتۈشتى. بايا، مەن نەسىەنگە تاققا كەلگەندىن كېيىن، سالىس قاتارلىق كىشىلەرمۇ مېنىڭ كەينىمدىن يېتىپ كېلىپ، مەن تۇرغان يەرگە يېقىن جايغان ئورۇنلاشقان ئىكەن. ئاڭلىشىمچە، ئۇ مېنى نەسىەندە چارۋىچىلارغا مىلتىق تارقاتتى دېگەن ئىشنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن كەلگەن ئىكەن. ھەقىقەتەنمۇ، قارا چاپلاي دىسە، توقۇناق بانا تېپىلدۇ - دە.

سەدىق زالىك① كەلدى، ئۇ ماڭا: "ئىھتىيات قىلىپ يۈرۈڭ، بەزىلەر زىيانكەشلىك قىلىپ قويىمسۇن" دىدى ۋە يەنە: "سالىس ھېچقانداق كىشىنىڭ سىز بىلەن كەلدى-باردى قىلىشىغا يول قويمايۋاتىدۇ. ئەگەر كىم سىز بىلەن كەلدى-بارادى قىلسا، كىم سىزگە كىگىز ئۆي بەرسە، كىم سىزگە قوي سېتىپ بەرسە، ئۇلارنى تىزىملايدىكەن، قانداقلا بولمىسۇن، پەخەس بولۇڭ، ئورمانلىققا يالغۇز بارماڭ" دىدى. گومىندالڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھېنىڭ پىيىمگە چۈشۈشى، پوپۇزا قىلىشلىرى ئۈزۈلمەي بولۇپ تۇردى.

ئۇ چاغدا، مۇنداق بىر ۋەقە يۈز بەرگەن ئىدى. ھېنىڭ قازاق خوشنام كېرىم غازىنىڭ ئىنىسى بىلەن نەزىرىنىڭ سىڭلىسى ئۈرۈمچىدىن نەسىنگە قايتقان چاغدا، گومىندالڭچىلار ئۇلارنىڭ كەينىگە ئىككى ئەسكەر سېلىپ قويۇپتۇ، ئۇلار گۈڭشېڭ ئوستىكى ئەترايىغا كەلگەندە، ئەسكەرلەر ئۇلارنى تاپالمىچا بىلەن ئېتىپ ئولتۇرۇپتۇ ھەم "بۇ ئىككىيلەننى بۇرھان شەھىدى ئولتۇرگۈزگەن" دەپ يىتنەئىغۋا تارقىتىپ، قازاق خەلق ئامىسىنى ئۇلارنىڭ خۇنى بەدىلىگە ھېنى ئولتۇرۇشكە قوتراتماقتۇ. لېكىن قازاق قەبرىستانلار ئالدانمىدى. ئازاتلىقتىن كېيىن، خەلق ھۆكۈمىتى باشلىغى جانىمخاننى قولغا ئالدى، ئۇ ماڭا زىيانكەشلىك قىلىش ئۈچۈن، ھىلىقى ئىككى قازاق قەبرىستانىنى بىگۈنا ئولتۇرگۈزگەنلىكىنى ئىقرار قىلدى.

يىتنەئىغۋا ھەم بۆھتانلار قارىيامغۇردەك يېغىپ تۇرۇۋاتقان چاغدا، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن رەپىقىسى ماھىنۇر قىزى ئادالەتنى ئىلىپ نەسىنگە ھېنى يوقلاپ كەلدى. گومىندالڭ ئىشپىيونى لى

① سەدىق زالىك ئازاتلىقتىن كېيىن ئوسمانىنىڭ مەجبۇرى ئەگەشتۇرۇشى بىلەن توپلاڭغا قاتناشقان.

خۇڭيۇن 5 ـ 6 ئەسكەر بىلەن كېلىپ، نامدا ئەخمەتجاننى قوغدايمىز دېسەڭ، ئەملىيەتتە، ئىككىمىزنىڭ ھەركىتىگە نازارەت قىلىدى. لى خۇڭيۇن ئۇيغۇرچىنى ئوبدان بىلەتتى، بىز ئۇنىڭدىن بەك ھوشيار بولدۇق. ئەخمەتجان بىلەن ماھىنۇر بىز بىلەن بىر كىگىز ئۆيدە ياتتى، بىر تەرەپتە يولدىشىم رەشىدە ماھىنۇر بىلەن ياتتى، يەنە بىر تەرەپتە مەن ئەخمەتجان بىلەن ياتتىم. بىز لى خۇڭيۇننى ئەتەي باشقا يەرگە ببرىپ ئۇخلا، دەپ يولغا سالدۇق، ئەملىيەتتە، ئۇ ھېچقانداق مەخپىيەتلىكنى سىلەيمىدى. نۇرغۇن مەخپى گەپلەرنى مەن ئەخمەتجان بىلەن يوتقان ئىچىدە پىتىپ دېيىشتۇق: گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى مەسئۇتلارنى قورال قىلىپ، "11 ماددىلىق تېچىلىق بىتىم"نى ئاشكارا ھالدا يىرتىپ تاشلىدى، ئۇرۇمچىدە خىزمەت ئىشلەش تەس بولۇپ قالدى؛ ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ قاتارلىق كىشىلەر ئارقا ـ ئارقىدىن ئىلغا قايتىپ كەتتى، بىزمۇ قايتىپ كېتىشىمىز لازىم؛ ئۇچ ۋىلايەتتە خەلق مەنپەئەتىنى گەۋدىلەندۇرەلەيدىغان بىرلىكسىپ تەشكىلاتى قۇرۇش لازىم، دېگەن مەزمۇنلار ئۇستىدە توختالدۇق؛ مەن ئۇنىڭ بىلەن ئىلغا بېرىشنى خالايدىغانلىغىمنى بىلدۈردۇم.

بىر كۈنى، بىر قازاق كىشى ئەخمەتجان قاسىمغا بىر پارچە خەت ئېلىپ كېلىپ بەردى، ئۇ خەتنى سالىس قاتارلىق كىشىلەر يازغان ئىكەن، خەتتە: ئەخمەتجاننى 12 سائەت ئىچىدە ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەتسۇن، ئەگەر شۇ ۋاقىتتىن كېچىكسە قېلىپ، بىرەر ھادىسە كۆرۈلسە، ھېچكىم جاۋاپكار بولمايدۇ، دېيىلگەن. بۇ خەتنى كۆرۈپ ھەممىمىز ناھايىتى غەزەپلەندۇق، ئەخمەتجان قاسىمى: "قېنى، بىز ئۇلارنىڭ نېمە قىلىدىغىنىنى كۆرۈپ باقايلى!" دىدى. ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ماھىنۇر نەنسەندىكى "ئۆيۈم"دە 7 كۈن تۇردى.

خوشلاشقان چاغدا، ئىلىدا كۆرۈشەيلى، دەپ ۋەدىلەشتۇق. ئۇ ئۇرۇمچىگە بېرىپ، بىر كېچە قونۇپلا ئىلغا قايتىپ كەتتى.

8 ـ ئايدا، جاڭ جىجۇڭ ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ باشلىغى چۇ ۋۇ بىلەن تاشقى ئىشلار ئالاھىدە خادىمى لیۇ زېرۇڭنى مېنىڭ نەسەندىكى "ئۆيۈم"گە ئەۋەتتى. ئۇلار ماڭا جاڭ جىجۇڭ جياڭجۇنىڭ مەن بىلەن سۆزلىشىدىغان مۇھىم ئىشى بارلىغىنى ئېيتتى. مەن قايتا ـ قايتا ئويلىنىپ كۆرۈپ، ئەتىسىلا يالغۇز ئۇرۇمچىگە قايتىپ باردىم. جاڭ جىجۇڭ مېنىڭ بىلەن ئىككى كۈن سۆزلەشتى، مەن شىنجاڭ ۋەزىيىتىگە بولغان كۆزقارىشىمنى قايتا ـ قايتا ئېيتتىم؛ تېچ ھالەتنىڭ بۇزۇلغانلىغىغا ئەپسۇسلانغانلىغىمنى بىلدۈردۇم؛ مەسئۇت رەئىس بولغاندىن كېيىن، ئەنگلىيە، ئامېرىكىلارنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇللىرى بىلەن تېخمۇ قويۇق كەلدى ـ باردى قىلىشىدىغان بولۇپ قالدى... ئەمما جاڭ جىجۇڭ مېنى نەنجىڭغا بېرىپ، "بوۋاي" (جياڭ جيېشى) بىلەن تونۇشۇپ قويسىڭىز، دەپ قايتا ـ قايتا دەۋەت قىلدى ھەم كېيىنچە شىنجاڭغا پايدىلىق پىلان تۈزۈپ چىقىلىدىغانلىغىنى ئېيتتى. ئۇ ماڭا: "ئۇچ ۋىلايەت خەلقى مەسئۇتنىڭ رەئىس بولۇشىغا قارشى تۇرۇۋاتىدۇ. ئەگەر سىز رەئىس بولسىڭىز، ئۇلار ھىمايە قىلىدۇ. مەنمۇ ئۇلارنىڭ پىكرىگە قوشۇلىمەن. بىراق مەسئۇتنى بۇگۈن تەختكە چىقىرىپ قويۇپ، ئەتە تەختتىن چۈشۈرۈۋەتكەك، يۈز ـ ئابروي جەھەتتىنمۇ ياخشى بولمايدۇ. ئەمدى بىر ئۆتكۈنچى باسقۇچ بولسۇن، سىز نەنجىڭغا بېرىپ، مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ ئەزاسى بولۇپ، ئۇلار بىلەن پىششىقلاق تونۇشۇپ قويۇڭ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ تەلىۋىنى قانائەتلەندۈرگىلى بولىدۇ" دىدى.

بۇ ئىش مېنى بەك تەئلىكتە قالدۇردى. چۈنكى مەن ئەخمەتجان قاسىمغا بالا ـ چاقلىرىمنى ئېلىپ غۇلجىغا بېرىپ خىزمەت ئىشلەشكە ۋەدە بەرگەن ئىدىم. بۇگۈنكى كۈندە جاڭ جىجۇڭ مېنى تولا سۈيـ لەپ كېتىۋاتىدۇ، بارمايمەن دەي دىسەم مۇۋاپىق سەۋەپ كۆرسىتەلـ مىدىم. ئىلاجسىزلىقتىن، ئويلىنىپ كۆرۈپ جاۋاپ بېرەي، دىدىم. بۇ مۇھىم ئىش بولغاچقا، تەشكىلدىن سوراي دىگەن يەرگە كەلـدىم، تەشكىل ئەگەر ئىش ھەققەتەن جاڭ جىجۇڭنىڭ دىگىنىدەك بولىدىـ غان بولسا، نەنجىڭغا بىر بېرىپ كۆرۈشكىمۇ بولىدۇ، دەپ ھىساپـ لىدى. شۇنىڭ بىلەن، جاڭ جىجۇڭغا نەنجىڭغا باراي، دىدىم.

مەن نەنسەنگە قايتىپ بېرىپ، كىگىز ئۆيىلەرنى قايتۇرۇۋېتىپ، قازاق قېرىنداشىلار بىلەن خوشلىشىپ، پۈتۈن ئائىلەمدىكىلەرنى ئېلىپ ئۈرۈمچىگە يېنىپ كېلىپ، نەنجىڭغا بېرىشنىڭ تەييارلىق ئىشلىرىغا كىرىشتىم.

نەنجىڭغا بېرىپ "ھۆكۈمەت ئەزاسى" بولۇشۇم

ئۈرۈمچىدىن يولغا چىقىشتىن بۇرۇن، مەسئۇت بىلەن كۆرۈشۈپ، ياشىنىپ قالغان بۇ ئادەمنى يوقلاپ، ئۇنىڭ بىلەن "خوشلىشىپ" قويۇش قارارىغا كەلـدىم. مەن خادىكىقا ئولتۇرۇپ نەنلياڭدىكى ئۆيۈمدىن نۇرباققا باردىم. مەسئۇت مېنى كۆرۈپ بىرئاز ھەيـران بولدى، مەن ئۇنىڭكىگە كېلىشتىكى مەقسىدىمنى چۈشەندۈرگەنـدىن كېيىن، ماڭا: "نەنجىڭغا بارىدىغان بولغىنىڭىز ناھايىتى ياخـشى

بوپتۇ، ئۇ يەر بۇ يەردىن ياخشى. مېنىڭ نەنجىگدىكى تەجرىبەمدىن قارىغاندا، سىز جىق پۇل توپلىيالايسىز. مەن مەركىزىي ھۆكۈمەت ئەزاسى بولغان چېغىمدا، ئۇلار ماڭا بەرگەن بىنزىن پۇلىنى ئىشلەتمەي تېجەپ قويدۇم، ماشىنىدا ئولتۇرماي، ئۇچ چاقلىق ھارۋىدا ئولتۇردۇم" دىدى. كېيىن يەنە: "مېنىڭ سالامەتلىگىم ياخشى ئەمەس، گېزىتتىنمۇ كۆرەلمەيمەن" دىدى. شۇ چاغدا، قېرىلىغىدىن گېزىتتىنمۇ كۆرەلمەيدىغان بولۇپ قالغان بىر ئادەمنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى بولۇپ قالغىنى قاراڭ! دەپ ئويلىدىم.

1947 ـ يىل 9 ـ ئايىنىڭ 20 ـ كۈنى ئايرۇپىلان بىلەن نەنجىڭغا باردىم. مېنىڭ بىلەن بىللە شۇ ئايرۇپىلاندا يەنە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مۇھەممەت ئىمىن (ئۇ ياشقا ئىش بىلەن نەنجىڭغا بارغان ئىدى) بىلەن ئۇنىڭ رەپىقىسى ئامىنەمۇ بار ئىدى. ئۇ چاغدا، جاڭ جىجۇڭ جياڭجۇن ھەمىشە لەنجۇ بىلەن نەنجىڭ ئارىلىغدا چېپىپ يۈرەتتى، ئىككىلا جايدا ئۇنىڭ مەھكىمىسى بار ئىدى. مۇھەممەت ئىمىن نەنجىڭ بىلەن تونۇشلۇق ئىدى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ چۇشىدىغان جايىنى باشقىچە ئورۇنلاشتۇردى. مېنى جۇڭشەنمېن دەرۋازىسى سىرتىدىكى "قەۋرىستانلىق باغچىسىدىكى كىچىك بىنا"غا باشلاپ باردى، بۇ يەر گۈزەل، قويۇق دەل ـ دەرەخلىك جاي ئىكەن، خىزمەتچىلەرمۇ ئالدىنئالا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىكەن. ئەتىسى، جاڭ جىجۇڭ مېنى ۋە مۇھەممەت ئىمىننى جياڭ جىيشى بىلەن كۆرۈشتۈرۈشكە باشلاپ باردى. مەن جياڭ جىيشى بىلەن تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈشۈم ئىدى. مۇھەممەت ئىمىن بولسا جياڭ جىيشى بىلەن كونا تونۇش ئىدى. جياڭ جىيشى مېنى قارشى ئالىدىغانلىغىنى بىلدۈردى.

نەنجىگدا، ئون-ئونبەش كۈندە بىر قېتىم ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ يېغىنى ئېچىلغاندىن باشقا، كۈنبويى دىگۈدەك بىكار ئىدۇق، قىلىدىغان ئىشىمىز تايىنى يوق ئىدى. مەن مۇشۇ بىكارچىلىقتىن پايدىلىنىپ، ئالدىنقى يىللاردا شېڭ شىسەيدىن تۇرمىسىدە تۇزگەن «ئۇيغۇرچە-خەنزۇچە-رۇسچە لۇغەت»نى تولۇقلاپ ئۆزگەرتىپ چىقتىم.

مۇھەممەت ئىمىن نەنجىگدا تۇرغان مەزگىلىدە، مېنى تۇركىيە باش ئەلچىسى بىلەن تونۇشتۇرۇپ قويماق بولۇپ، ئۆلار تۇركىيە ئەلچىخانىسىدا ئۆتكۈزگەن "چاي"غا تەكلىپ قىلدى. مۇھەممەت ئىمىن تۇركىيە ئەلچىخانىسىدىكى خادىملار بىلەن بەك تونۇش ئىكەن، بۇ "چاي"نى ئۇ ئالدىنئالا ئورۇنلاشتۇرغان ئىكەن. "چاي"دا مۇھەممەت ئىمىننىڭ رەپىقىسى ئامىنە تۇركچىنى سۈدەك سۆزلەپ يۈرۈپ، خۇددى ساھىپخانىدەك مېنى كۈتتى. مەن تۇركىيە ئەلچىسىنىڭ مېنى ئۆزىگە تارتماقچى بولغانلىغىنى سەزدىم. ئەمەلىيەتتە، مەن بۇ "چاي"غا تۇركىيە بىلەن مۇھەممەت ئىمىننىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى بايقاش مەقسىدىدە قاتناشقان ئىدىم.

گومىنداڭ ھۆكۈمىتى "ئاساسىي قانۇننى ئىجرا قىلىش قۇرۇلتىيى"نى ئېچىپ، دازۇگىتۇڭ سايلاش ئۇچۇن تەييارلىق كۆرۈۋاتاتتى، شۇ چاغدا، گومىنداڭنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتسىزلىك سايلام مۇسابىقىسى ھەركىتى ئەۋج ئالغان ئىدى. ئۇلار ھەممىلا يەردە سايلىغۇچىلارنى ئۆزىگە تارتىۋاتاتتى. ئېسىمدە قېلىشىچە، چىن لىغۇ، چىن گوفۇ، سۇڭ زىۋېن ۋە لى زۇگىرېنلار ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ، مېنى مېھمانغا چاقىرىپ، تولىمۇ ئالدىرىتىپ قويىدى. ئۇلار مېنىڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت ئەزاسى سالاھىيىتىم بىلەن، شىنجاڭ ۋەكىللىرىنى قايىل قىلىپ، ئۆزلىرىنى مۇئاۋىن

زۇكتۇكلۇققا سايلىتىش كويىدا ئىسكەن. بىراق مەن ئۇلارنىڭ غەرەز-زىنى ئۇقماپتىمەن، كېيىن يۇ يۈرېن ئەپەندىگە بىر ئاۋاز بەردىم.

بۇ يەردە بايان قىلىنۇۋاتقان ئىشلار بەكمۇ ئاز بولىدى، لېكىن شىنجاڭ مەدەنىيەت-سەنئەت ئۆمىگىنىڭ كېلىشى ئۇستىدە توختالغۇم كېلىۋاتىدۇ.

مەسئۇلىنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى ئەيسا، مۇھەممەت ئىمىنلارنىڭ پىلانلىشى ئارقىسىدا، شىنجاڭ سەنچىكتۇەن تەشكىلاتى ئۇيۇشتۇرغان "ياشلار ناخشا-ئۇسۇل ئۆمىگى"نى ئاساس قىلىپ قۇراشتۇرغان "شىنجاڭ مەدەنىيەت-سەنئەت ئۆمىگى"نى جياڭ جېيشىغا خوشامەت قىلىپ، شىنجاڭنىڭ قالايمىقان-تېپچىز سىياسى ۋەزىيىتىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن، شادىيانە ناخشا-ئۇسۇللار بىلەن ئەنجىكىغا ئويۇن قويغىلى ئۇەۋەتتى. ئەيسانىڭ رەپىقىسى پاتىمە بۇ مەدەنىيەت-سەنئەت ئۆمىگەنىڭ باشلىغى ئىدى. سەنئەت ئۆمىگىدىكىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسالار پاتىمەنىڭ مېنىڭ بىلەن كۆرۈشىشىگە رۇخسەت قىلماپتۇ.

ئۇ چاغدا، پاتىمە مېنىڭ بىلەن ئۇچراشمىسمۇ بولىۋېرەتتى، بىراق، شىنجاڭدىن كەلگەن "مەركىزىي ھۆكۈمەت ئەزاسى"بولغان كىشى شىنجاڭ سەنئەت ئۆمىگى بىلەن ئالاقىلاشمايمۇ بولمايتتى. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسالارنىڭ پىلانى يوققا چىقتى.

جياڭ جېيشى تېخى ئىلىتىپات قىلىپ تىياتىرخانىغا بېرىپ، سەنئەت ئۆمىگىنىڭ نەنجىكدىكى بىرىنچى مەيدان ئويۇنىنى كۆردى. ئويۇن قويۇلۇشتىن ئىلگىرى مەن سۆز قىلدىم، بىرنەچچە ئېغىز مەدھىيە سۆزى سۆزلىمەيمۇ بولمايتتى، ئەلۋەتتە. مەن جياڭ جېيشە-

نىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، سەھنىدىكى نومۇرلارنى ئارىلاپ-ئارىلاپ ئۇنىڭغا تەرجىمە قىلىپ بەردىم ۋە چۈشەندۈردۈم. ئويۇن تۈگىگەندە جياڭ جيېشى سەھنىگە چىقىپ ئارتىستلار بىلەن كۆرۈشمىدى، ئۆزىنىڭ مىننەتدارلىغىنى بارلىق ئارتىستلارغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى ماڭا تاپشۇردى.

مەدەنىيەت-سەنئەت ئۆمىگىنىڭ نەنجىڭدىكى ئويۇن قويۇش ئىشى ئاياقلاشقاندىن كېيىن، مەن پۇتۇن ئۆمەكنى باشلاپ شاڭخەيگە زىيارەت قىلىش-ئويۇن قويۇشقا ئېلىپ باردىم، كېيىن پاراخوتقا چۈشۈپ تەيۈەننىڭ جىلۇڭ دېگەن يېرىگە باردۇق، يەنە تەيبېي، تەيجۇڭ، تەينەن، گاۋشيۇڭ قاتارلىق شەھەرلەرگە بېرىپ ئېكسكۇرسىيە قىلىپ ئويۇن قويدۇق. پاتمىنىڭ مەن بىلەن بىللە باشقا جايلارغا بارغۇسى كەلمەي، نەنجىڭدا قېپقالدى. مەن تاغلىق رايونلارنىمۇ زىيارەت قىلىپ، گاۋشەن مىللىتى قېرىنداشلارنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىلىرىنى ئۇقۇپ كۆردۇم. تەيۈەندىن يولغا چىقىشتىن بۇرۇن، رادىيودا سۆز قىلدىم. سۆزنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: شىنجاڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان، تەيۋەن شەرقىي جەنۇبىتىن ئورۇن ئالغان، ۋەتەننىڭ چېگرىسىغا جايلاشقان بۇ ئىككى ئۆلكە يىراقتىن بىر بىرىگە قارىشىپ تۇرىدۇ، بۇ ئىككى ئۆلكە خەلقى بىردەك ئىنتىپاقلىشىپ، ئاكا-ئۇكىلاردەك يېقىن ئۆتۈشى، بىرلىكنى ساقلىشى، ۋەتەننى قوغدىشى لازىم.

شىنجاڭ مەدەنىيەت-سەنئەت ئۆمىگى شەرقىي جەنۇبىغا قىلغان سەپىرىدە ناھايىتى ياخشى كۆتۈۋېلىندى، شان-شۆھرەت بىلەن قايتتى دېيىشكە بولىدۇ. ئارتىستلارنىڭ جاپالىق ئەمگىگى، قىزغىن ماھارەت كۆرسىتىشى ئارقىلىق، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەلقتە گۈزەل-

يېقىملىق مىللى ناخشىلار، ئاجايىپ نازۇك مىللى ئۇسۇللار تونۇش-تونۇلدى بولۇپمۇ قەمبەرخانىنىڭ ئۇسۇللىرى كەينى-كەينىدىن قىزغىن ئالقىشقا مۇيەسسەر بولدى. بۇلار مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسالار ۋە ئۇلارنىڭ خوتۇنلىرى ئويلاپ يېتەلمىگەن ئىشلار ئىدى.

شىنجاڭ مەدەنىيەت-سەنئەت ئۆرۈمچىگە قايتىپ كېتىپ ئانچە ئۇزاق ئۆتمەي، مەن ئىنتايىن ئېپلاس، بىنومۇس، ئىمزاسىز بىر پارچە خەت تاپشۇرۇۋالدىم، خەتتە مېنى ھە دەپ ھاقارەتلەپ تىللىغاندىن باشقا، يەنە: "سەن كومموئىنست، سەن تېخى شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى بولماقچىمىدىڭ. قېنى كۆرۈپ باقايلى، ئۆلۈگىڭ سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ كەينىدىن تېپىلىدۇ!..." دەپ پوپۇزا قىلىنغان. كېيىن مەلۇم بولۇشىچە، بۇ خەتنى مۇھەممەت ئىمىن ئۆز كاتىۋىغا يازدۇرغان ئىكەن، ئۇلار مېنىڭ شىنجاڭ سەنئىتى ئۆمىگىنى تەيۋەنگە ئويۇن قويۇشقا باشلاپ بارغانلىغىم ئۈچۈن، ئۇلار غەزەپكە كېلىپ كەتكەن بولسا كېرەك!

1948-يىل 5-ئاينىڭ 1-كۈنى، "ئاساسىي قانۇنىنى ئىجرا قىلىش قۇرۇلتىيى" يىغىلغاندىن كېيىن، مەن زۇكىتۇڭ مەھكىمىسى مەسلىھەتچىسى قىلىپ بەلگىلەندىم ھەم ماكا بىر ئالتۇن مېدال بېرىلدى. زۇكىتۇڭ مەھكىمىسى مەسلىھەتچىسىنىڭ، ئەمىلىيەتتە، قىلىدىغان ئىشى تېخىمۇ بولمايىتتى. بۇ دەل 80 ياشلىق ئانامنىڭ سالامەتلىگى ناچارلىشىپ قالغان ۋاقىت ئىدى، شۇنىڭ بىلەن "شىنجاڭغا بېرىپ ئانامنى يوقلايمەن" دېگەن بانا بىلەن جياڭ جېيشىدىن رۇخسەت سورىغىلى باردىم. ئۇ دەسلەپتە ئۇنىمىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن شۇ يىللاردا ئۇ كۆچەپ تەشەببۇس

قىلىۋاتقان "ۋاپادارلىق، ساداقەتلىك، ئەدەپ، ئىنساپ، دىيانەت، نومۇس" دېگەنگە ئوخشاش ھېئىودالىلىق ئەخلاق ئارقىلىق ئۇنىڭغا رەددىيە بېرىپ: ئادەم بالىسى ۋاپادار بولۇشى لازىم، دېدىم. شۇنداق قىلىپ، ئۇ مېنى شىنجاڭغا قويۇۋېتىشكە مەجبۇر بولدى. بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئوغلى جياڭ جىڭگونى "قەۋرىستانلىق باغچىسى كىچىك بىناسى"غا ئەۋەتتى، ئۇ ئاتىسىنىڭ ئورنىدا مېنى ئۇزىتىپ كېپتۇ، 500 مىڭ فابى ① (تەخمىنەن ھازىرقى خەلق پۇلىنىڭ 500 يۈەنگە توغرا كېلىدۇ) تەقدىم قىلىدى ھەم ماڭا ئاق يول تىلىدى. مەن 1948 ـ يىل 6 ـ ئايدا ئاۋال ماڭدىم، كاتىۋىم ۋاقتىنچە نەنجىڭدا قالدى، ئارقىدىن ئۇمۇ مېنىڭ ھەممە يۇك ـ تاقلىرىمنى ئېلىپ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدى.

مەن سەپەر ئۇستىدە لەنجۇغا كېلىپ ئىككى كۈن توختۇپ قالدىم، بېرىپ جاڭ جىجۇڭ بىلەن كۆرۈشتۇم. ئۇ: "سىز شىنجاڭغا قايتىپ بارغاندىن كېيىن، مەندىن خەۋەر كۈتۈڭ، مەن چوقۇم ئۇچ ۋىلايەت تەرەپنىڭ تەلۈنى قاندۇرىمەن" دېدى. سۆھبەتلەردىن مەن جاڭ جىجۇڭنىڭ مەسئۇلىنى ئىشقا قويۇشنىڭ تارىخىي خاتالىق ئىكەنلىگىنى تونۇغانلىغىنى سېزىپ قالدىم. گەرچە ئۇنىڭدا، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپكە يەنىلا ئاز ـ تولا ئاغرىنىش بولسىمۇ، لېكىن ئۇ شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالىغا يەنىلا تولۇق ئىشەنچ باغلىغان ئىدى، "يەتتە ۋىلايەت" بىلەن "ئۇچ ۋىلايەت"نىڭ قايتا يارىشىپ قېلىپ، بىرلىشىش ۋەزىيىتىنى قايتا يارىتىشىغا ئۈمىتۋارلىق پوزىتسىيە تۇتقان ئىدى.

---

①فابى ـــ گومىندالڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى 1935 ـ يىلدىن كېيىن تارقاتقان قەغەر پۇل ـــ تەھرىردىن.

ئەڭ ئاخىرقى ئۆلۈكە رەئىسى بولۇشۇم

6 ـ ئايدىكى نەنجىڭ، گەرچە تومۇز ۋاقتى بولمىسىمۇ، بەك ئىسسىپ كەتكەن ئىدى. ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەندە ناھايىتى سالقىنلىق ھىس قىلدىم؛ ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۆيدىكىلەر جەم بولدۇق، شۇڭا كەيپىياتىم نەنجىڭدىكىدىن خېلىلا ئوبدان بولۇپ قالدى.

مەن ئەخمەتجان قاسىمغا بىر پارچە خەت يېزىپ، ئۇنىڭغا: "نەنجىڭدىن شىنجاڭغا سالامەت قايتىپ كەلدىم. دۇنيانىڭ تەرەققىيات يۈزلىنىشى، جۈڭگونىڭ ئەھۋالى ۋە ئۆلكىمىزنىڭ ۋەزىيىتى ئۇلارنى مېنىڭ قايتىپ كېلىشىمگە رۇخسەت قىلىشقا مەجبۇر قىلدى"؛ "مەن جاڭ جىجۇڭ جياڭجۇن بىلەن سۆزلەشتىم، ئۇنىڭ ئاغرىنىشى تېخى تۈگەپ كەتمىگەن بولسىمۇ، لېكىن يولنىڭ يۇنۇلۇشىنى توغرىلاشقا باشلاپتۇ. ئۆزى ناھايىتى چوڭ ئۈمىت بىلەن كۆرسەتكەن مەسئۇلىتىنى ئەمدى خاتىرجەم بولالماي قېپتۇ؛ ئۇ شىنجاڭ مەسىلىسى ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋۈپتىپتۇ ھەم سىزدىن خەۋەر كۈتۈۋېتىپتۇ"؛ "لىيۇ زېروڭ، چۇ ۋۇ، لىيۇ مېڭچۇنلەر كېلىپ مېنىڭ بىلەن ئۇزاقىچە سۆھبەتلەشتى، ئۇلار ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن قايتا ھەمكارلىشىشنى ئۈمىت قىلىدىكەن..." دېدىم. مەن ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن مۇناسىۋەتنى ئۇزمەي ساقلاپ كەلدىم.

شىنجاڭ ۋەزىيىتى كىشىنى تولىمۇ ئەندىشىگە سالاتتى. مەسئۇت ۋە باشقا پانتۇركىستلارنىڭ كاساپىتىدىن شىنجاڭنى ئىس ـ تۈتەكلەر قاپلاپ كەتتى. ئۇلار مېنىڭ قايتىپ كەلگەنلىگىمدىن تولىمۇ خاپا بولۇپ، ماڭا بىرەر ۋەزىپىمۇ بەرمىدى. مۇشۇ مەزگىلدە، شىنجاڭدا

قىلىدىغان چوڭ ئىش بولمىغاچقا، يەنىلا شىنجاڭ شۆيۈەن (شىنجاڭ داشۆنىڭ تەكتى) نىڭ مۇدىرلىغىنى ئۆتىدىم.

مەن نەنجىڭدىكى چېغىمدا، مەسئۇت ئىبراھىم مۇتىئىنى مۇئاۋىن مۇدىر قىلىپ تەيىنلىگەن، مۇھەممەت ئىمىننى ئۈيغۇر تارىخىدىن دەرس بېرىشكە بەلگىلىگەن ئىكەن. مەن مائارىپ ساھەسىدىكى ئەھۋالنىڭمۇ ياخشى ئەمەسلىكىنى ھىس قىلدىم. بىر تەرەپتىن، گومىنداڭ زوراۋانلىق ھۆكۈمرانلىغىنى يۈرگۈزۈۋاتاتتى، يەنە بىر تەرەپتىن، پانتۈركىستلار ۋەتەنگە بۆلگۈنچىلىك سېلىشقا، خەنزۇلارغا ئۆچمەنلىك قىلىشقا قوتراتقۇلۇق قىلۋاتاتتى. بۇ ئىككى تەرەپ بىرلىشىپ كەتكەچكە، ۋەتەننىڭ بىرلىگى تەھدىتكە ئۇچرىغان، كەڭ ئاممىنىڭ ئىدىيىسى ناھايىتى قالايمىقانلاشقان ئىدى. شىنجاڭ شۆيۈەننىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى تۇجى ماڭا مۇھەممەت ئىمىن دېگەن بۇ "ئۇيغۇر تارىخشۇناس"نىڭ تارىخ دەرسىنى قانداق سۆزلىگەنلىگىنى ئېيتىپ بەردى، مەھتىمىن مۇنداق دەپتۇ: "شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭنى دېمەكچى) 10 مىڭ يىلدىن بۇيان، ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ يۇرتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، شەرقىي تۈركىستاندا ئۇيغۇرلارلا خوجايىن بولۇش ھوقۇقىغا ئىگە، باشقا مىللەتلەر چەتتىن كېلىپ ماكانلىشىپ قالغان مىللەتلەر، ئۇلارنىڭ خوجايىن بولۇش ھوقۇقى يوق..."

بۇ ئەھۋالغا ئاساسەن، مەن تۇجى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، پۈتۈن شۆيۈەندىكى بارلىق ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار يىغىنىدا مۇھەممەت ئىمىنگە رەددىيە بەردىم، مەن مۇنداق دېدىم: "شىنجاڭ ئىككى مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان جۇڭگونىڭ بىر تەركىۋى قىسمى بولۇپ كەلدى. خۇددى جۇڭگو بىرلا مىللەتنىڭ ئەمەس، ھەممە مىللەتنىڭ جۇڭگوسى بولغىنىدەك، شىنجاڭمۇ بىرلا مىللەتنىڭ ئەمەس،

بەلكى ھەممە مىللەتنىڭ شىنجاڭى. ئەگەر شىنجاڭدا پەقەت بىرلا ئۇيغۇر مىللىتى بار دېيىلسە، شىنجاڭ دائىرىسىدە چوڭ مىللەتچىلىك خاتالىغى سادىر بولغان بولىدۇ؛ مەملىكەت بويىچە ئالغاندا، يەرلىك مىللەتچىلىك، يەنى تار مىللەتچىلىك خاتالىغى سادىر بولغان بولىدۇ..." مىللەت مەسلىسىنى چۆرىدىگەن ھالدا ئىككى سائەت سۆزلىدىم. مەن مەسئۇتلار ئۇيۇشتۇرغان "دەرنەك" (پانتۇركىستلار-نىڭ يىغىنى)كىمۇ كۆپ قېتىم بېرىپ، شىنجاڭ تارىخىنى سۆزلەپ، ئۆز نۇقتىنەزىرىمنى شەرھىلىدىم.

مەن مۇھەممەت ئىمىن بىلەن شىنجاڭدىكى مىللەتلەر تارىخىي مەسىلىسىدە ئۆز ئالدىمىزغا بايىراق تىكلىدۇق. زىيالىلار ۋە ياش ئوقۇغۇچىلار ئارىسدا ناھايىتى كەسكىن تالاش-تارتىش بولدى. ئۇلار مۇھەممەت ئىمىندىن: "بەزىلەر شىنجاڭ بىر مىللەتنىڭ ئەمەس، بەلكى ھەممە مىللەتنىڭ شىنجاڭى دەۋاتىدۇ، بىز نىمە دەپ جاۋاپ بېرىمىز؟" دەپ سوئال سوراپتۇ. مۇھەممەت ئىمىن: "سىلەر ئۇنى مىللەتنىڭ خائىنى دەڭلەر" دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ.

1948 - يىلنىڭ ئاخىرىدا بىركۈنى شىنجاڭ شۆيۈەنىدىن ئۆيگە قايتىپ كېتىۋاتسام، يولدا دىپلوماتىيە ئالاھىدە خادىمى لیۇ زېرۇڭ ئۇچراپ قالدى، ئونىڭ بىلەن بىللە ماشىندا ئۆيگە كەلدۇق. ئۇ: جاڭگۈەن (جاڭ جىجۇڭ)دىن ھىلى تېلېگرامما كەلدى. بۈگۈن ئەنجىڭ مەھكىمە يىغىن ئېچىپ، سىزنى شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى قىلىش قارارىنى ماقۇللاپتۇ. مەسئۇت بىلەن ئەيسا ئىچىكىرىگە يۆتكىلىدىكەن، مۇھەممەت ئىمىن مۇئاۋىن رەئىس بولىدىكەن، لیۇ مېڭچۈن باش كاتىپ بولىدىغان ئوخشايدۇ" دىدى. مەن بۇنى ئاڭلاپ باش قوماندان (تاۋ سيۆ) بىلەن سۆزلىشىشنى تولىمۇ زۆرۈر

دەپ هىساپلىدىم. بىز يەنە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىناسىغا بېرىپ، تاۋسيۆ بىلەن كۆرۈشتۇق. مەن ئۇنىڭغا: "مېنىڭ پۇتۇن ئۆلكىنى تېچلاندۇرۇش، ھەر مىللەت خەلقىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، تېچلىقنى ئەملەگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ئىشەنچىم ۋە ئىرادەم بار. لېكىن مەن ئالدىنقى يىللاردا يۇز بەرگەن توسالغۇلار (ھەربىلەرنىڭ ھۆكۈمەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىۋېلىشى)غا يولۇقۇپ قېلىشتىن ئەنسىرەيمەن. جاڭگۈەن، مۇئاۋىن جاڭگۈەن (شۇ چاغدا تاۋسيۆ غەربىي شىمال جاڭگۈەن مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىنى، قوشۇمچە شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق ئىشتاۋىنىڭ باش قوماندانى ئىدى) قاتارلىق ئالاقىدار خادىملارنىڭ قوللاپ قۇۋۋەتلىشى ۋە ياردەم بېرىشىنى ئۈمىت قىلىمەن" دىدىم. تاۋسيۆ ۋەدە بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن، مەن مۇئاۋىن رەئىس بولۇش ئىشىنى مۇھەممەت ئىمىنگە ئۇقتۇرۇپ قويدۇم. مۇھەممەت ئىمىن ئەيسانى قوللىدىن ئىش كېلىدىغان ئادەم دەپ، ئېلىپ قېلىشنى تەلەپ قىلدى.

شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى بولۇش خەۋىرى مېنى تولىمۇ ھاياجانلاندۇردى. ئۇ چاغدا، مەن ھەرقايسى ساھەدىكى زاتلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ بىرلىكتە تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ ئازاتلىغىنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، زۇلمەتلىك دەۋرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۆلكە رەئىسى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، پارلاق يېڭى دەۋرنىڭ بىرىنچى ئۆلكە رەئىسى بولالارمەنمۇ؟ دېگەن مەسىلە ئۈستىدە ئويلانغان ئىدىم. بۇ ئارزۇيۇمىنىڭ قانچە ۋاقىتتا ئەملەگە ئاشىدىغانلىغىنى ئۇ چاغدا ئېنىق پەرەز قىلالمايتتىم. لېكىن تۇجى قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ماڭا يەتكۈزگەن ئازاتلىق ئۇرۇشقا دائىر غەلىبە خەۋەرلىرىدىن، شىنجاڭدا قۇياش نۇرىنىڭ كۆتىرىلۈۋاتقانلىغىنى

هس قىلدىم.

شۇ كۆنلەردە، مەن ئۆيۈمدە ھەر كۈنى دىگۈدەك ئەتىگەندىن كەچكىچە ئالدىراپ يۈردۈم، مۇبارەكلەپ كەلگەنلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. ئەنگلىيەنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى ف. ھولمىس مەن بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدى. بۇ كونسۇل ماڭا: "سىزنىڭ رەئىس بولغانلىغىڭىزدىن خەۋەر تېپىپ ئالاھىدە تەبرىكلىگىلى كەلدىم. بۇ ئىنتايىن ياخشى ئىش بوپتۇ! سىلەرنىڭ ئۆز خەلقىڭلارنى ئۆزەڭلەرنىڭ باشقۇرىدىغان بولۇشۇڭلار ناھايىتى ياخشى ئىش. ھىندىستاندا ئىرچىل تۇرمە شەرقىي تۇركىستان (شىنجاڭنى دىمەكچى)نىڭ ئازاتلىغى ئۈچۈن كۆرەش قىلىۋاتقان نۇرغۇن ئادەملىرىڭلار بار. شەرقىي تۇركىستان يالغۇز ئىلىدىلا قۇرۇلۇپ قالماستىن، بەلكى ئاخىر بىر كۈن پۈتكۈل شەرقىي تۇركىستانمۇ مۇستەقىل بولىدۇ. ھىندىستان، پاكىستان بىزنىڭ ياردىمىمىز بىلەن مۇستەقىللىققا ئېرىشتى، سىلەرمۇ تاشقى ياردەمگە مۇھتاج. سوۋېت ئىتتىپاقى سىلەرنىڭ كۆچلۈك دۇشمىنىڭلار، ئۇلارنىڭ مەقسىدى سىلەرنى يۇتۇۋېلىپ، شۇنىڭ بىلەن جۇڭگونىڭ ئىچكى جايلىرىغا باردىغان يولنى ئېچىش. گەرچە ئۇلار سىزنىڭ رەئىس بولۇشىڭىزغا ماقۇل بولسىمۇ، لېكىن ئىلىدا ئۆز ئادىمىنى تەربىيىلەۋاتىدۇ. شارائىت يېتىلگەن ھامان، ئۆز ئادىمىنى كۆتىرىپ چىقىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن سىلەر يارەمگە مۇھتاج، سىلەر كىمگە تايىنىسىلەر؟" دىدى. مەن چىرايىمنى ئۆزگەرتمەي تۇرۇپ: "ئۇلكىمىزنىڭ تارىخىغا، سىياسى ئالاھىدىلىگى ۋە جۇغراپىيىلىك شارائىتىگە ئاساسەن، مەن شىنجاڭ مۇستەقىل بولۇشى لازىم، دەپ قارىمايمەن. بىز جۇڭگودىن ئايرىلالمايمىز" دەپ جاۋاپ بەردىم. ئۇ يەنە: "گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بۇگۈنكى كۈندە مەۋ-

جۇت تۇرغان بىلەن، ئەتە مەۋجۇت بۇلۇشى ناتايىن" دىدى. مەن: "گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مەۋجۇت بولماسلىغى مۇمكىن، لېكىن جۇڭگو يەنىلا مەۋجۇت تۇرىۋېرىدۇ" دىدىم. بۇ كونسۇل مېنىڭدىن ھەچنەرسىگە ئېرىشەلمەيدىغانلىغىغا كۆزى يېتىپ، مېنىڭ گەپلىرىم سىرتىقا چىقىپ كەتمىسە، دىدى. ئاخىردا ئۇ: "ئەگەر سىلەر قانداق يارىدەمگە مۇھتاج بولساڭلار، بىز تەييار" دىدى-دە، مەن بىلەن خوشلىشىپ، مۇھەممەت ئىمىن بىلەن كۆرۈشكىلى كەتتى.

پانتۇركىستلار مېنىڭ ئۆلكە رەئىسى بولۇشۇمنى خالىمايتتى. بولۇپمۇ پولات قادىرى، ئابدۇللا نوغمان، قۇربان قۇداي قاتارلىق كىشىلەر تەلۈلەرچە قارشى تەشۋىقاتنى باشلاپ، «يالقۇن گېزىتى» ۋە ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى»دە پانتۇركىزمنى تارقىتىپ، مىللى ئۆچمەنلىكنى قوزغىدى. مۇھەممەت ئىمىن بىر توپ ئادەم يىغىپ، ئەيسانى قالدۇرۇپ قىلىش يولىدا ھە دەپ ھەركەت قىلدى. ئۇلار پانتۇركىزىم تەشكىلاتى قۇرماقچى بولدى، ئەيسا ئۆزىنى مۇشۇ گۇرۇھنىڭ كاتتىۋېشى دەپ تەشۋىق قىلدى. مۇھەممەت ئىمىن ياشلارنى ئاشكارا قوغدايمەن، ئۇلار ئۇچۇن "بارلىق جاۋاپكارلىقنى ئۈستۈمگە ئالىمەن" دەپ جاكالىدى. ئۇلار شۇ چاغدىكى يەر ئاستى ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتلىرى بىلەن قارشىلىپ، ياشلارنى ئۆزىگە تارتتى.

1949 - يىل 1 - ئايىنىڭ 10 - كۈنى مەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى سۈپىتىم بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئىشخانا بىناسىغا كىرىپ، ئۆزەمنىڭ يېڭى بىر مۇساپەمنى باشلىدىم. مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسالار ئىشخانا بىناسىدا مېنى قارشى ئالدى. ئەيسا ماڭا: "سىزنىڭ رەئىس بولۇشىڭىزغا بىز قارشى ئەمەسمىز. كىمنىڭ رەئىس بولۇشىدىن

قەتئىنەزمر، يۇرتىمز، خەلقىمز زىيانكەشلىككە ئۇچرىمسلا ۋە ئازار يىمسلا بولدى. بىزنىڭ خوشنا دۆلەتتىن كۆتىدىغان ئۇمىدىمىز مۇشۇنداق" دىدى. مەن: "مېنىڭ بارلىق ئارزۇ-تىلىگىم خەلقىمنىڭ ئىتتىپاقلىغىنى، باراۋەرلىگىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، ئۆلارنى يورۇقلۇققا يېتەكلەش" دىدىم. ھۆكۈمەت ئەزالىرى مېنى كۆتۈپ تۇرۇپتۇ، ئۆلار بىلەن بىر-بىرلەپ كۆرۈشۈپ سالاملاشتىم ھەم قىسقىچە سۆز قىلدىم. قارىسام، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئىچى بەك پاسكىنا، ھەممە نەرسە رەتسىز ئىكەن، بۇ ھال مېنى ئىنتايىن ئېچىندۇردى. مەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت پۇتۇن ئۆلكىنىڭ يۇرتىگى، پاكىز بولمىغان بەدەندە كۆچ بولمايدۇ، دىگەن ئويغا كېلىپ، ھۆكۈمەت خادىملىرىغا بۇ داۋالىنى چۈشەندۈردۇم.

بۇ چاغدا مەن مەركەزلىك ھالىدا ئويلانغان مەسىلە «پۈتۈن شىنجاڭدىكى خەلق ئاممىسىغا مۇراجىئەتنامە» دىگەن نۇتۇق ئېلان قىلىپ، ئۆزەمنىڭ سىياسى قاڭجىنىمنى شەرھىلەش بولدى. ناھايىتى ئېنىقكى، مەن ئەڭ زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، بىرلەشمە ھۆكۈمەت مەزگىلىدىكى تېچلىق بىتىمنى داۋاملىق ئىجرا قىلىپ، تېچلىق سۆھبىتىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى قوغداپ، ئۇچ ۋىلايەت بىلەن ھۆكۈمەت ئوتتۇرىسىدىكى ھاڭنى تىندۇرۇپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى تېچلىق يولىدا خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرەلەيدىغان قىلىشىم كېرەك ئىدى. «پۈتۈن شىنجاڭدىكى خەلق ئاممىسىغا مۇراجىئەتنامە» مېنىڭ ۋەزىپىگە ئاتىلانغانلىقىنى كېيىنكى تۇنجى قەدىمىم ئىدى. مۇشۇ تۇنجى قەدەمنى باسقانلىقىنى كېيىن، زىددىيەتلەرمۇ ئايدىڭلاشتى.

«پۈتۈن شىنجاڭدىكى خەلق ئاممىسىغا مۇراجىئەتنامە»دە، جياڭ جيېشىنى تىلغا ئالمىدىم، مۇھەممەت ئىمىننىمۇ تىلغا ئالمىدىم. شۇنىڭ

بىلەن مۇھەممەت ئىمىن قاتارلىق كىشىلەرنىڭ تازا نارازىلىقى قوزغالدى. ئۇ ماڭا ئاشكارا قارشى چىقتى، مەن چاقىرغان ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يىغىنلىرىغا قاتنىشىشتىن باش تارتتى ھەم خەت يېزىپ ماڭا ئېتىراز بىلدۈردى. بۇ خەتنىڭ ئۈيغۇرچە تېكىستىنى ھازىرغىچە ساقلاپ كېلىۋاتىمەن.

ھۆرمەتلىك رەئىس بۇرھان ئەپەندى جاناپلىرىغا:

مەن ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن سىزگە شۇنى ئۇقتۇرمەنكى، بىز خىزمەتكە تەيىنلەنگەندىن بۇيان، ئىنتايىن ئاكتىپلىق بىلەن ئىشلەۋاتقان بارلىق خىزمىتىڭىزدىن ئىنتايىن نارازىمەن.

بىرىنچىدىن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت خادىملىرىنى ئالماشتۇرغاندا، نۇرغۇن خاتالىق يۈز بەردى.

ئىككىنچىدىن، دۆلەتنىڭ تېچلىغىغا خەۋپ يەتكۈزىدىغان، شۇنىڭ بىلەن بىللە خەلقنىڭ تۇرلۇك نارازىلىغىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان بەزى ھادىسىلەر يۈز بەردى.

ئۈچىنچىدىن، مېنىڭدەك بىر مۇئاۋىن رەئىسكە بولغان مۇئامىلىدە، سىز ئۈچىغا چىقىقان زورلۇق بىلەن قارشى ھەرىكەت ئېلىپ باردىڭىز.

يۇقۇرىقى ئەھۋاللارنىڭ ھېچقايسىسىغا مەن مۇتلەق ئارىلاشمىدىم، بۇ سىزگە مەلۇم. لېكىن ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ۋە ئامما ئىغا نامەلۇم. ئەگەر سىز مۇشۇنداق كېتىۋېرىدىغان بولسىڭىز، مەن سىز بىلەن بىللە ئىشلەپ كېتەلمەيمەن. شۇ ۋەجدىن، مەن ھازىردىن ئېتىۋارەن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھېچقانداق ئىشىغا جاۋاپكار ئەمەسمەن. بۇگۈن ئېچىلىدىغان ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يىغىنىغىمۇ ئىشتىراك ئەتمەيمەن.

مۇھەممەت ئىمىن

مىنگونىڭ 38 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى.

مۇھەممەت ئىمىننىڭ بۇنداق قارشى ھەرىكىتىگە مەن سەۋىر قىلىش پوزىتسىيىسىنى تۇتتۇم. ئەھۋالنىڭ داۋاملىق ئوڭۇشسىزلىشىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، 2-ئايىنىڭ 2-كۈنى مەن ئۆزلۇگۈمدىن مۇھەممەت ئىمىننى ئىزدەپ بېرىپ، ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلەشتىم. ئۇ: "سىز ئېلان قىلغان «پۈتۈن شىنجاڭدىكى خەلق ئامما-سىغا مۇراجىئەتنامە»دە مېنىڭ ئىسمىمنى تىلغا ئالمىدىڭىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە ماڭا مەسلىھەت سالمايلا كادىرلارنى ئالماشتۇرىدىڭىز، بۇلار-نىڭ ھەممىسى خاتا، ياشلار بۇلارغا ئىنتايىن نارازى. ناۋادا ياشلار نارازى بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقسا، مەن شۇلارنىڭ ئەرەپدارى بولۇشقا مەجبۇر-مەن" دەپ، مېنى قورقۇتماقچى بولدى. ئۇنىڭ ياشلار دېگىنى ئاران 4-5 كىشىلا ئىدى، خالاس. مەن سىلىق گەپلەر بىلەن ئۇنىڭ قىلغانلىرىنىڭ خاتا ئىكەنلىگىنى ئېيتقانىدىن كېيىن، ئۇ كۆرۈنۈشتە "بىر دەملىك ئاچچىغىمغا پايلىماي قىلىپ تاشلاپتىمەن" دەپ ئىقرار قىلىپ ئەپۇ سورىدى. ئىچكىرىدىكى ئىلغار كۆچىلەرنىڭ ئۆزلۇكسىز غەلىبە قىلغانلىغى ئۇلارنى تازا قورقۇتۇۋەتتى؛ ئۇلكە ئىچىدىكى ئىلغار ئېقىمنىڭ مەركىزى — ئۇچ ۋىلايەت بولسا ئۇلارنىڭ كۆزىگە قادالغان مىخ ئىدى. مۇھەممەت ئىمىن ماڭا: "ئەگەر كومۇنىستىك پارتىيە شىنجاڭغا كېلىدىغان بولسا، ئۇ بەكمۇ قورقۇنچلۇق ئەھۋال بولىدۇ، نۇرغۇن قانلىق ۋەقەنىڭ يۈز بېرىشى تۇرغان گەپ. بۇنىڭدىن كۆرە گومىنداڭنىڭ ئۇلكىمىزنىڭ چوڭ ھوقۇقىنى ئۆزىمىزگە تاپشۇرۇپ بەرگىنى تۈزۈك. ئەگەر سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ بىزنىڭ ئىچكى ئىشلىرىمىزغا ئارىلاشمىسا، ئۇ ھالدا تېخىمۇ ياخشى بولاتتى" دېدى. مانا بۇ مۇھەممەت ئىمىننىڭ قەلبىدىكى گېپى ئىدى. مۇھەممەت ئىمىنمۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە تايىنىدىغان كۈنلەرنىڭ تولا ئۇزاققا بارمايدىغانلىغىنى،

جياڭ جيپشمۇ "ئستىپا ببرىش"نى ئېلان قىلغان تۇرسا، كېيىنكى ئەھۋالىنىڭ تازا ئەپلەشمەيدىغانلىقىنى ھىس قىلىغان ئىدى. ئۇلار كۇنى تۇگەپ ماداري قالمىغانلىقىنى ھىس قىلىپ، ئۇلۇم ئالدىدا جان تالىشىش ئۇچۇن، ئۆزىنى بۇاستە جاھانگىرلىكنىڭ قوينىغا ئېتىشنى پىلانلىشۇاتاتتى!

شىنجاڭنىڭ تارىخىغا قىزىقىدىغانلارنىڭ پايدىلىنىشى ئۇچۇن، «پۇتۇن شىنجاڭدىكى خەلق ئاممىسىغا مۇراجىئەتنامە»نىڭ تولۇق تېكىستىنى بۇ يەردە قوشۇپ قويماقچىمەن.

سۆيۇملۇك قېرىنداشلار:

پېقىر مەركەزنىڭ تەيىنلىشى بىلەن، شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۇمەتنىڭ رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى ئۆز زىممەمگە ئالدىم، بۇ مەسئۇلىيەتنىڭ قېيىن ھەم زورلۇغىنى چوڭقۇر سېزىپ، قۇدرىتىمنىڭ يەتمەسلىگىدىن ئەنسىرەۋاتىمەن! بىراق، پۇتۇن شىنجاڭ خەلقىنىڭ مەن بىلەن خېلىلا تونۇشلۇغى بار، مەنمۇ پۇتۇن شىنجاڭ خەلقى ۋە ئۇلكىمىزنىڭ ئەھۋالىنى چوڭقۇر چۇشىنىمەن. مېنىڭچە، ئۇلكىمىزدە تېچلىق ئورنىتىپ، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى سەممى ئىتتىپاقلىقنى كۇچەيتىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش، ئۇلكىمىزنىڭ مەدەنىيىتىنى ئۆستۇرۇش يولىدا ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىش — بۇ، ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ بىردەك ئارزۇسى ۋە ئۇلار شۇنداق قىلىشنى خالايدۇ. شۇنىڭ ئۇچۇن، بۇ ۋەزىپىنى دادىل قوبۇل قىلىشقا جۇرئەت قىلالدىم.

غەربىي شىمال ھەربىي ـ مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ جائگوەنى جياڭ جىجۇڭ ئىلگىرى شىنجاڭ ئۇلكىسىنىڭ رەئىسلىگىنى قوشۇمچە ئۇتىگەن مەزگىلدە، تېچلىق، بىرلىك، دېموكراتىسىيە، ئىتتىپاقلىق دېگەن تۇت سىياسى تەشەببۇسنى ۋە خىيانەتچىلىك، قىمارۋازلىق، نەشە ـ ئەپيۇنكەشلىكنى قەتئى مەنئى قىلىشنى ھەم جۇڭگو بىلەن

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دوستلۇغىنى كۆچەيتىش توغرىسىدا توغرا يوليورۇقلارنى ئېلان قىلغان ئىدى. لېكىن بۇ توغرا سىياسەتلەرنى ئىجرا قىلىش داۋامىدا، بەختكە قارشى بەزى مۇڭەپپەقىيەتسىزلىكلەر يۈز بېرىپ، بارلىق سىياسەتلەرنى تەل-تۆكۈس ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئىمكانىيىتى بولماي قالدى. مەركەز ئۆلكىمىزدە تېچلىق بىتىمىنىڭ ۋە سىياسى پروگراممىنىڭ تەل-تۆكۈس ئىجرا قىلىنىشىنى ۋە جاڭجېۋڭ جاڭگۇەننىڭ تۆت ماددىلىق سىياسى تەشەببۇسىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىنى بولۇپمۇ شىنجاڭنىڭ ئەبىدى تېچلىغىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئۆلكىمىزنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنى قايتىدىن ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلدى.

سۆيۈملۈك قېرىنداشلار: ھازىر پۈتۈن دۇنيا داۋالغۇش ئىچىدە تۇرۇۋاتقان ئەھۋالدا، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەرقايسى تەرەپ خەلق ئامما-سىنىڭ قالاق تۇرمۇشىنىڭ ئەڭ جاپالىق باسقۇچىقا كېلىپ قالغانلىغىنى ھىس قىلغان بۇگۈنكى كۈندە، ئۆلكىمىزدە تېچلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇلماي، بەختكە قارشى قان تۆكۈلۈش ۋەقەلىرى يۈز بەرسە، ھەر مىللەت قېرىنداشلارنىڭ قانچىلىك ئېچىنىشلىق تەقدىرگە يولۇقىدىغانلىغىنى تەسەۋۋۇر قىلىش تەس ئەمەس.

شىنجاڭدا ئۆتمۈشتە، خېلى ئۇزاق بىر مەزگىل ئاز ساندىكى مۇستەبىتلەر ۋە جاھىللار سىياسى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتلەردە يۇقۇرى بېسىم ۋاستىسى ئىشلىتىپ، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا ئۆچمەنلىكنى قوزغاپ، ئۆزئارا قىرغىنچىلىق يۈرگۈزىدىغان پاجىئەلىك ۋەقەلەرنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بىز بۇزغۇنچىلىقتىن كېيىنكى خانە-ۋەيرانچىلىقنى ئۇنتۇمىدۇق، خەلقنىڭ ئاچ-يالىڭاچ، ماكانسىز قېلىپ، سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن ئەھۋاللىرىنى كۆردۇق. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز تېچلىققا، بىرلىككە، دېموكراتىيىگە، ئىتتىپاقلىققا مۇھتاجمىز، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەر مىللەت خەلق ئامما-سىنىڭ بەخت-سائادىتى ئۈچۈن تىرىشىش، مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىنى يۇقۇرى

كۆتىرىش، خەلق تۆرمۇشىنى ياخشىلاش، ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق بەخت ـ سائادىتىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا كۆرەش قىلىشىمىز كېرەك.

ئۆتمۈشتە، مەنچىڭ ھۆكۈمىستى 1759 ـ يىلىدىن تاكى 1911 ـ يىلغىچە، ئۆلكىمىزدە ئىزچىل تۈردە مىللى زۇلۇم سىياسىتىنى يۈرگۈزۈپ، مىللى ئۆچمەنلىك ـ قىرغىنچىلىق پەيدا قىلدى، سىياسى ۋە ئىقتىسادىي زۇلۇم ئاستىدا، خەلقنى جاھالەتتە قالدۇرۇش سىياسىتىنى يۈرگۈزدى. بۇنداق مۇستەبىت سىياسەت بۇنىڭدىن 38 يىل ئىلگىرى ئاغدۇرۇپ تاشلانغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ زەھىرى تېخى تەل ـ تۆكۈس تازىلىنىپ بولمىدى! سۇن جۇڭشەن ئەپەندى مىنگونىڭ 1 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ۋاقىتلىق دازۇڭتۇڭ بولغان چېغىدا: "جۇڭگودا مۇستەبىتلىك سىياسىسىنىڭ زەھەرلىرى 200 نەچچە يىلدىن بېرى داۋام قىلىپ كەلدى، ئۇ مەملىكەت خەلقىنىڭ كۆچى بىلەن ئاغدۇرۇلغان دەپ ختتاپ قىلغان، ئۇ يەنە: "دۆلەتنىڭ غولى خەلقىتۇر، خەنزۇ، مانجۇ، موڭغۇل، مۇسۇلمان ۋە زاڭزۇلار تۇرغان جايلار قوشۇلۇپ بىر دۆلەت بولۇشى، خەنزۇ، مانجۇ، موڭغۇل، مۇسۇلمان ۋە زاڭزۇلار قوشۇلۇپ بىر ئادەمدەك بولۇشى كېرەك. مانا بۇ مىللەتلەر بىرلىگى دېيىلىدۇ" دىگەن ئىدى. بۇ دۆلەت ئاتىسى سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ ۋەسىيتى، ئۇ تا ھازىرغىچە ئۆلكىمىزدە تېخى ئەمەلگە ئاشۇرۇلمىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن، جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەن مىنگونىڭ 35 ـ يىلى 8 ـ ئايىنىڭ 25 ـ كۈنى خەلق ئامىسىغا چىقارغان مۇراجىئەتنامىسىدە: "بىز ئۆتمۈشتىكى تارىخىتىن قارىغىنىمىزدا، شىنجاڭدىكى قېرىنداشلار ھەقىقەتەن بەكمۇ قاتتىق زۇلۇم چەككەن، بەكمۇ قاتتىق جاپا ـ مۇشەققەتكە ئۇچرىغان، بۇرۇن شىنجاڭدا ئەمەلىيەتتە خەنزۇلار مەسئۇل بولۇپ كەلگەن، بۇ خەنزۇلارنى خەنزۇ مىللىتىنىڭ ۋەكىلى دەپ ھىساپلاشقا بولمايدۇ، مەركەز ئۇلارغا رۇخسەت قىلغانمۇ ئەمەس،

ئۇنىڭ ئۇستىگە مەركەز ئۇلارنى قوللىغانلىقى ئەمەس" دېگەن ئىدى.

بىز ئەمدى ئۆتمۈشتىكى چىڭ سۇلالىسى مۇستەبىت ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆلكىمىزدە قالدۇرغان زەھەرلىك تەسىرىنىڭ نېمە ئىكەنلىگىگە نەزەر سېلىپ باقايلى؟

1. ئەمەلدارلار ئۆزلىرىنى ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى، باشقا خەلق ئامما‌سىنى ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچى دەپ ئاتايتتى.

2. ئۆلكىمىز زېمىنىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مىللىلىگى ۋە تارىخى، مەدەنىيىتى، ئۆرپ ـ ئادىتى ھەم تۇرمۇش ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلمايتتى.

3. ھوقۇق ـ ئورۇن جەھەتتە باراۋەرلىك يوق ئىدى، سىياسى، ئىقتىسادىي جەھەتتە زۇلۇم سالاتتى.

4. مىللەتلەر ئارىسىدىكى مۇھەببەتكە بۆلگۈنچىلىك سېلىش ۋە بۆزغۇنچىلىق قىلىش ئارقىلىق، ئۆزئارا گۇمانلىنىش ۋە ئۆچمەنلەشتىنى شەكىللەندۈرگەن ئىدى.

5. خىيانەتچىلىك، قىمارۋازلىق ۋە نەشە ـ ئەپيۇنكەشلىك ئەۋج ئالغان ئىدى.

چىڭ سۇلالىسى مۇستەبىت ھۆكۈمىتىنىڭ زەھەرلىرى تېخى پۈتۈنلەي تازىلىنىپ بولمىغاچقا، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا تار مىللەتچىلىك، چوڭ مىللەتچىلىك، ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى ۋە ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچى سىنىپلارنىڭ ئىدىيۇى قارىمۇ ـ قارشىلىقى تۈپەيلىدىن، كەمىستىش، ھاقارەتلەش ۋە ئۆچمەنلىشىش ئەھۋاللىرى تەدرىجى پەيدا بولدى. دەل مۇشۇنداق ناتوغرا نۇقتىنەزەرلەر داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن، مىللەتلەرنىڭ ھەمكارلىشىش ئىشەنچى يوقاپ كەتتى، ھەتتا بىر بىرىنى ئالداش، ئۆزئارا گۇمانلىنىشىلار كېلىپ چىقىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغىغا توسالغۇ بولدى، خەلق تۇرمۇشىنىڭ خاتىرجەملىگىمۇ تەسىر يەتتى. جاڭ جىجۇڭ

جاڭگۈەننىڭ مىنگونىڭ 35 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىكى مۇرا-جىنەتنامىسىدە: "بۇنىڭدىن كېيىن بارلىق تارىخىي خاتالىقلارنى چوقۇم ھەممە جەھەتتىن تۈزىتىپ، پۈتۈن ئۆلكىنىڭ ئەبىدى تېچلىغى مىللەتلەرنىڭ بىر بىرىگە كۆيۈنۈشى، ئورتاق ياشاش، ئورتاق گۈللىنىشى ئۈچۈن ئاساس سېلىش لازىم... ھازىرقى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەرقايسى مىللەتتىن تەركىپ تاپقان ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بولۇشى، 'مۇستەبىتلىك سىياسى'، 'يۇقۇرى بېسىملىق سىياسى'، 'مۇستەملە-كىچىلىك سىياستى'، 'جاھانگىرلىك' دېگەن نىمىلەر يۈز بەرمەس-لىگى لازىم، ئەلۋەتتە" دېيىلگەن ئىدى.

ھازىر ئۆلكىمىزدە كونا ھۆكۈمەتتىن قېپقالغان چىرىك سىياسى تۈپتىن سۈپۈرۈپ تاشلانىدى، ھەقىقى دېموكراتىك سىياسى يولغا قويۇلۇپ، مىللەتلەرنىڭ سەممىي ئىتتىپاقلىغى ئىلگىرى سۈرۈلۈپ، ئۆلكىمىزنى گۈللەندۈرىدىغان، خەلق ئۈچۈن بەخت ـ سائادەت كەلتۈرىدىغان دەۋر كېلىپ قالدى! پېقىر مەركىزىي ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن، پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنىڭ سادىق چاكىرى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، مەركەزنىڭ ئىستىگىگە ئاساسەن، جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەننىڭ رەھبەرلىگى ئاستىدا، تېچلىق بىتىمنى ئىجرا قىلىش، سىياسى پىروگراممىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىمەن، دەپ قەسەمىيات قىلىمەن. مەن ئەقلىگە مۇۋاپىق بولمىغان، ئادالەتسىز، ئارىنى بۇزۇپ، مىللەتلەرنىڭ مۇھەببىتىگە تېگىدىغان ھەرقانداق مەۋجۇت تۈرۈشىغا ھەرگىز يول قويمايمەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، پېقىر پۈتۈن ئۆلكە خەلقىنىڭ سەممىي ئىتتىپاقلىشىپ، بىر نىيەت ـ بىر مەقسەتتە كۆچ چىقىرىپ ئىشلەپ، ئۆلكىمىزنى گۈللەن-دۈرۈش ئۈچۈن تىرىشىشغا رەھبەرلىك قىلىمەن. لېكىن بۇ ئېغىر خىزمەتلەرنى ئۆزۈم يالغۇز ئىشلەپ كېتەلمەيمەن، مۇئاۋىن رەئىس، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزالىرى، ھەرقايسى تارماقلاردىكى خىزمەتچى خادىملار ۋە پۈتۈن شىنجاڭدىكى خەلق ئاممىسى بىرلىكتە

قول تۆتۈشۈپ، تىرىشىپ ياردەم بەرگەندىلا، ئاندىن تەل-تۆكۈس مۇڭەپپەقىيەت قازانغىلى بولىدۇ.

جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەن بىزگە: "ئەبىدى تېچلىققا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، چوقۇم جۇڭگونىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان دوستلۇغىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، مەملىكەتنىڭ بىرلىكىنى ھىمايە قىلىش، دېموكراتىك سىياسىنى يولغا قويۇش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغىنى كۈچەيتىش لازىم" دەپ ئوچۇق كۆرسەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، جۇڭگو-نىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇشىغا قارشى بولغانلىكى ئىشلارنى قىلىش تېچلىقنى بۇزغانلىق بولىدۇ، بىز ئۇنى ئەكسە-يەتچىلىك دەپ تونۇيمىز؛ مەملىكەتنىڭ بىرلىگىگە قارشى بولغانلىكى ئىشلارنى قىلىش تېچلىقنى بۇزغانلىق بولىدۇ، بىز ئۇنى ئەكسە-يەتچىلىك دەپ تونۇيمىز؛ دېموكراتىك سىياسغا قارشى بولغانلىكى ئىشلارنى قىلىش تېچلىقنى بۇزغانلىق بولىدۇ، بىز ئۇنى ئەكسىيەتچىلىك دەپ تونۇيمىز؛ مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىغىغا قارشى بولغانلىكى ئىشلارنى قىلىش تېچلىقنى بۇزغانلىق بولىدۇ، بىز ئۇنى ئەكسىيەتچىلىك دەپ تونۇيمىز! شۇنىڭ ئۈچۈن مەن پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت قېرىنداشلارنى بىرلىككە، ئىتتىپاقلىققا، ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىشقا، ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات ۋە ھەرىكەتلەرگە ھەرگىز يول قويماسلىققا چاقىرىمەن. پېقىر خەلق چاكارلىرىنىڭ ۋەكىلى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، خەلق ئاممىسىنىڭ تېچلىغى ۋە بەخت - سائادىتىنى بۇزىدىغان، كەڭ ئاممىنىڭ مەنپەئەتىگە خىلاپ-لىق قىلدىغان ئۇنسۇرلارنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا ھەرگىز يول قويمايمەن.

سۆيۈملۈك قېرىنداشلار: بىز ئىتتىپاقلىقنى چىڭىتىشىمىز، بىرلىكنى ئىلگىرى سۈرۈشىمىز لازىم، چۈنكى ئىتتىپاقلاشقاندىلا، كۈچ - قۇۋۋەت بولىدۇ؛ بىرلىك بولغاندىلا، تېچلىق بولىدۇ.

ئاخىردا شوئار توۋلايلى:

1. ئۆلكمزده ئەبدى تېچلىق تىكلەيلى!
2. جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دوستلۇغىنى ئىلگىرى سۈرەيلى!
3. ئۆلكمزدىكى ھەممە مىللەتلەر كۆيۈمچان بولۇپ ئىتتىپاقلىقنى كۆچەيتەيلى!
4. خيانەتچىلىكنى تۈگىتىپ، پاك بولايلى!
5. ئۆلكمزنىڭ دىخانچىلىق ـ چارۋىچىلىق ئىگىلىگنى كۆللەندۈرۈپ، خەلق تۇرمۇشنى ياخشىلايلى!
6. مەدەنىيەت ـ مائارىپنى راۋاجلاندۇرايلى!
7. كۆللەنگەن، شات ـ خورام يېڭى شىنجاڭ قۇرايلى!
8. ياشسۇن ئۆلكمزدىكى مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى!
9. ياشسۇن پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنىڭ پارلاق ئىستىقبالى!
10. ياشسۇن ئۇلۇغ جۇڭخۇا مىنگو!

شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى بۇرھان شەھىدى.

جاڭ جىجۇڭنىڭ چاقىرتىشى

جياڭ جېيشىنىڭ "ئىستېپا" بەرگەنلىگى، كۇئامىنداڭ گۇرۇھى سېستىمىسىدىكى لى زۇڭرېننىڭ مۇۋاپىقلەت زۇڭتۇڭلۇق ۋەزىپىنى زىممىسىگە ئالغانلىغى توغرىسىدىكى خەۋەرنى مانا 1949 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى كەچتە باش كاتىپ لیۇ مېڭچۈن تېلېفون ئارقىلىق يەتكۈزدى. بۇ خەۋەر ئىچكى تېچلىقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ بىرىنچى قەدىمى بولۇپ قالارمۇ دەپ ئويلىدىم، چۈنكى جياڭ جېيشى دىگەن ئادەم ھالاكەت گىرداۋىغا بېرىپ قالمىغان بولسا، بۇنداق ئىشنى قىلماس ئىدى، ئۇزاق ئۆتمەي، جاڭ جىجۇڭنىڭ 2 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنىدىن 11 ـ

كۈنىگىچە، لەنجۇدا غەربىي شىمالدىكى ئۈچ ئۆلكە (گەنسۇ، چىڭخەي، شىنجاڭ) باشلىقلىرىنىڭ يىغىنىنى چاقىرىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇ-رۇشنى تاپشۇرۇۋالدىم. بىرنەچچە خادىمنى ئېلىپ لەنجۇغا باردىم. شەخسەن مەقسىدىم: جاڭ جىجۇڭغا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنغاندىن كېيىنكى ئەھۋالدىن دوكلات قىلىش، كېيىنكى خىزمەتلەر ھەققىدە ئۇنىڭدىن يولىيورۇق ئېلىش ئىدى. ئەگەر شۇ يىللاردىكى كۈندىلىك خاتىرەم بۇگۈنگىچە ساقلىنىپ كەلمىگەن بولسا، مۇشۇ تارىخىي ماتېرىياللارنى تەپسىلى ئەسلەشكىمۇ ئىلاجسىز قالغان بولاتتىم. ئەمدى، شۇ بىرنەچچە كۈندىكى خاتىرەمنى بايان قىلماقچىمەن. ئىسكوپكا ئىچىدىكى سۆزلەر خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ بايان قىلىنغان چاغدا قوشۇلغان ئىزاھلار.

2 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى

تۇنۇگۈن بەك بالدۇر ئورنۇمدىن تۇردۇم، ناشتىدىن كېيىن سائەت يەتتىدە ئايرۇدۇرۇمغا باردىم، باشقا خادىملارمۇ كېلىپ بوپتۇ. ئايرۇپىلاننىڭ ئېلېكتر مەنبەسىدىن چاتاق چىقىپ قالغاچقا، ئۇچلاپ بولۇپ ئۇچقان چاغدا سائەت ئاللىقاچان سەككىز يېرىم بولغان ئىدى. ئايرۇپىلان ھاۋادا نىشاندىن ئادىشىپ قېلىپ، تېيانشان چوققىسىدا ئەگىپ يۈردى؛ شۇنىڭ بىلەن سائەت ئون بىر يېرىمدا ئاران قۇمۇلغا يېتىپ باردۇق. يولۇاس بىلەن مولۇجاڭ قاتارلىق كىشىلەر ئايرۇدۇرۇمغا چىقىپ قارشى ئالدى ۋە ئۆزىتىپ قويدى.

بىز قۇمۇلدىن ئۆچۈپ، چۈشتىن كېيىن سائەت ئۈچتە جيۇچۈەنگە يېتىپ باردۇق. لیۇتچىك بۇگۈن لەنجۇغا يېتىپ بارغىلى بولمايدۇ، دىدى. شۇنىڭ بىلەن جيۇچۈەن شەھىرىدە بىر كېچە

قونۇپ قالـدۇق. جيـۇچۇنـنىڭ ۋاڭ پەمىلـلىك ۋالـىسى ۋە تاڭ پەمىلىلىك جۇنجاڭى ئايرۇدۇرۇمغا بىزنىڭ ئالدىمىزغا چىقتى. مەن ئۇلارنىڭ ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ شەھەرگە كىردىم. ئايرۇدۇرۇم شەھەر رايونىغا 25 كىلومېتىر كېلەتتى.

بۇگۈن ئەتىگەن سائەت يەتتە يېرىمدا جيۇچۇەندىن قوزغىلىپ، سەككىزدىن چارەك ئۆتكەندە ئايرۇدۇرۇمغا يېتىپ باردۇق. لەنجۇدا ھاۋا ياخشى بولمىغاچقا، ساقلاپ تۇرۇپ سائەت توققۇزدا ئۇچتۇق، ئون ئىككى يېرىمدا لەنـجۇغا يېـتىپ باردۇق. رەئىس گو جىچـياۋ (گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى) رەئـىس ما بۇفاڭ (چىڭخەي ئۆلكـسىنىڭ رەئىسى) ۋە ئىسمائىل ئەپەندى، ھەبىپ ئەپەندى، ئەبەيدۇللا ئەپەندى قاتارلىق كىشىلەر ئايرۇدۇرۇمغا كېلىپ بىزنى قارشى ئالدى ۋە غەربىي شـىمال بىناسـىغا ئېلىـپ باردى. مەن 202 ـ نومۇرلۇق ياتاقتا چۈشتۇم. يۇيۇنۇپ كىيىم يۆتكىگەندىن كېيىن، باشقىلار بىلەن بىللە جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەننىڭ ئۆيىگە بېرىپ، مۇئاۋىن جاڭـگۈەن تاۋسيۆ، رەئىس گو جىچياۋ، لیۇ پەمـىلىلىك سەنـمۇجاڭـلار بىلەن تاماقتا بىللە بولدۇق. جاڭ جـجۇڭ جاڭـگۈەن بىلەن ئادەتتىـكچە سالاملاشقاندىن باشقا، مۇھىم ئىشلار ئۈسـتىدە گەپ ـ سـۆز قىلىشـمىدۇق. ئەتە چۈشـتىن بۇرۇن سائەت ئون بىردە يەنە سـۆزلەشـمەكچى بولدۇق.

مەن بوش ۋاقىتلىرىمدا، ما خۇڭـكۈي، ما بۇفاڭ، گو جىچياۋ ۋە باشقىلارنى زىيارەت قىلـدىم. ما بۇفـاڭ بىلەن ئون مىنۇتـچە سۆز ـ لەشتىم، ئۇ: "مەن تۆڭگانلار قوشۇنىنى شىنجاڭدىن قايتۇرۇپ كېلەي دەۋاتىمەن. ئەگەر لازىم بولسا يەنە بارمامدۇ. ماچېڭشياڭ تۇنۇگۈن ماڭا تېلېـفون بەردى. مەن سـىلەرنىڭ سوۋېـت ئىتتىـپاقى بىلەن سودىلىشىشىڭلارغا قارشى ئەمەسمەن، شۇنداق قىلساڭـلار بولـىدۇ" دىدى، بىر دەم ئولتۇرۇپ خوشلىشىپ چىقىپ كەتتىم.

كەچ سائەت بەشتىن ئاشقانـدا، بىرنەچـچە ئورۇن بىرلـىشىپ

ھەربىلەر زالىدا جاڭگۈەن، مۇئاۋىن جاڭگۈەننى زىيارەتكە چاقىردى، مەنمۇ تەكلىپ بىلەن قاتناشتىم ھەم زىيارەتتە سۆز قىلدىم. سائەت يەتتىلەردە غەربىي شىمال بىناسىغا قايتىپ كەلدىم.

ملك چىنۋاڭ (ئالتاي ئىش بېجىرىش باشقارمىسىنىڭ باشلىغى پالتا چىنۋاڭنىڭ ئوغلى، موڭغۇل، روسىيىدە ئوقۇغان، شىخۇنىڭ چىگشور دىگەن يېرىدە ئولتۇرۇشلۇق ئىدى. ئازاتلىقتىن بۇرۇن بۇ ئائىلىنىڭ جەمەتلىرى چەتئەللىگە كۆچۈپ كەتكەن)نىڭ ئىنىسى سەيدىڭ دورچى يېتىپ كەلدى. ئۇ ئامېرىكىلىقلار ئۈچۈن خىزمەت قىلاتتى، ئۆزى شۇبتسىيلىكلەر باشقۇرغان شىركەتتە ئىشلەيتتى. مەن ئۇنىڭدىن بۇ شىركەتنىڭ نەمە ئىش قىلىدىغانلىغىنى سورىدىم. ئۇ، بۇ شىركەت تىجارەت قىلىدۇ، دۆلەتلەر تەمىنات شىركىتى قاتارىمغىدىكى بىر شۆبە شىركەت بولۇپ، ما خۇڭكۈي ۋە ما بۇفاڭلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ناھايىتى قويۇق. ئۇلارنىڭ قولىدىكى قوي يۇڭىنى سېتىۋېلىپ گۇاڭجۇغا توشۇپ بېرىپ، ئاندىن تېگىشلىك ئورال ـ ياراقلارنى ئايرۇپلان بىلەن ئۇلارغا يەتكۈزۈپ بېرىدۇ، ئۇلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئامېرىكا بىرلىشىپ باشقۇرغان "جۇڭگو ئاۋىئاتسىيە شىركىتى" بىلەنمۇ مۇناسىۋىتى بار، دىدى. مەن بۇ ئەھۋاللاردىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن: ئايرۇپلان تىرانسپورتى ئۈچۈن ناھايىتى كۆپ پۇل كېتىدۇ، بۇ تىجارەتنىڭ كەينىدە نىملەر يوشۇرۇنغاندۇ؟ دەپ ئويلاپ قالدىم. پەزەر قىلىشمىچە، بۇ سەيدىڭ دورچى ئامېرىكا ئاخبارات تارماقلىرىنىڭ ئادىمى بولۇشى مۇمكىن.

2 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى

ئەتىسىگەن سائەت سەككىزدە ئورنۇمدىن تۇردۇم. ناشتىلىق چايدىن كېيىن مېھمانلار كېلىشكە باشلىدى. سەيدىڭ دورچىمۇ كەلدى، ئۇ زىيارەت قىلىپ كەلگەن باشقا كىشىلەر خوشلىشىپ

كەتكىچە ساقلاپ تۇرۇپ، يالغۇز ماڭا گېپىنى ئېيتىتى: مەن شۇبۇ-سىيلىكىلەرنىڭ قول ئاستىدا تىشلەيدىغان ئادەتتىكى يالىلانما خىزمەتچى. بۇ ئادەملەر كۆرۈنۈشتە سودىگەرلىك قىلىغاندەك تۇرغىنى بىلەن، ئەملىيەتتە، ئۇلار نىڭ يەنە باشقا ۋەزىپىسىمۇ بار. ئۇلار ما خۇجىكۇي، ما بۇفاڭلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋالدى. ما خۇجىكۇي، ما بۇفاڭلار: ئەگەر كومپارتىيە كېلىدىغان بولسا، بىز ئۇلارغا قارشى تۇرىمىز، ئۇلار بىلەن ئۇرۇش قىلىمىز، دېدى. ما بۇفاڭ يەنە: "شنجاڭ مېنىڭ ئىلكىمدە، شنجاڭدا مېنىڭ قوشۇنۇم بار، شنجاڭ خەلقى مېنىڭ گېپىمگە كىرىدۇ، چۈنكى ئۇلارنىڭ ھەممىسى مۇسۇلمان" دېدى. ئامېرىكىلىقلار ما خۇجىكۇي، ما بۇفاڭلارغا ئاھايىتى ئېتىۋار بېرىۋاتىدۇ. ئەگەر ما خۇجىكۇي بىلەن ما بۇفاڭ غەربىي شىمال رايونىدا مەغلۇپ بولسا، شنجاڭغا چېكىنىشنى ئويلىشىۋاتىدۇ. شۇ ۋەجدىن، ئامېرىكا شىنجاڭدىن قەشقەرغە بارىدىغان ھاۋا يولى ئاچ-ماقچى بولدى ھەم ما خۇجىكۇي، ما بۇفاڭلارنىڭ مۇسۇلمان ھۆكۈمىتى قۇرۇشىنى پىلانلاشتى. سەيدىڭ دورجى: "ئەگەر مەن ئۇلار بىلەن داۋاملىق بىللە ئىشلەۋەرسەم، ئىستىقبالىم ياخشى بولمايدۇ. مەن باشقا چىقىش يولى تېپىشنى ئارزۇ قىلىمەن، ماڭا مۇۋاپىق بىر خىزمەت تېپىپ بەرسىڭىز" دېدى. مەن ئۇنىڭدىن: "ما خۇجىكۇي، ما بۇفاڭلارنىڭ يۈقۇرىقى ھەركەتلىرىدىن جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەن خەۋەر تاپتىمۇ، يوق؟" دەپ سورىدىم. سەيدىڭ دورجى: "خەۋىرىم يوق، ئېھتىمال جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەن بىلمىسە كېرەك. چۈنكى مەن ئامېرىكىلىقلاردىن جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەننىڭ قولىدا ئارمىيە يوق، تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقى ما خۇجىكۇي بىلەن ما بۇفاڭدا دېگەن گەپ-لەرنى ئاڭلىغان ئىدىم" دەپ جاۋاپ بەردى. مېنىڭ قارىشىمچە، سەيدىڭ دورجى سىرلىق ئادەمدەك قىلىدۇ. مەن بۇ ئادەمنى جاسۇسلۇق قىلىش ئۈچۈن بىزنىڭ ئارىمىزغا كىرىۋالماقچى بولغان ئادەممىكىن دەپ گۇمانلىنىپ قالدىم.

سائەت ئون بىردە جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەنىنىڭ ئۆيىگە بارسام، يوق ئىكەن، بىر سائەتچە ساقلىسام قايتىپ كەلمىدى. بۇگۈن ئۇنىڭ مەلۇم بىر يىغىندا سۆز قىلىدىغانلىغىدىن خەۋەر تېپىپ، تېلېفون بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن ئالاقىلاشتىم. يىغىندىن كېيىن ھەربىلەر زالىدا كۆرۈشمەكچى بولدۇق. يىغىندىن كېيىن جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەن بىلەن سۆزلەشتىم، ئۇنىڭغا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ خىزمەت ئەھۋالىدىن دوكلات بەردىم. بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەر توغرىلىق كونكرىت يولىيورۇق سوردىم. جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەن مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: "ئون بىر ماددىلىق تېچلىق بەتىم ۋە سىياسى پىروگرامما ئومۇمى يۈزلۈك ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى لازىم، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان دوستانە مۇناسىۋەتنى چوقۇم كۈچەيتىش لازىم، ئىلى تەرەپ بىلەن ئىمكان قەدەر تېز ئەپلىشىپ قېلىش لازىم. پۈتكۈل غەربىي شىمال دائىرىسىدە چوقۇم تېچلىق ۋەزىيىتىنى ساقلاپ، ئۇرۇشنى توختىتىشىمىز لازىم." ئۇ يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ: "ئىقتىسادىي جەھەتتە سىلەر قانداقلا تەدبىر قوللانساڭلار مەن قوشۇلىمەن" دىدى. شۇنىڭ بىلەن بىز تۆۋەندىكى بىرنەچچە جەھەتتىكى ئىقتىسادىي تەدبىرلەر ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىپ كېلىشتۇق:

1. شىنجاڭدا ئۆز ئالدىمىزغا شىنجاڭ پۇلى تارقىتىش؛

2. يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىگە ئوخشاپ كېتىدىغان سودا ئاپاراتى قۇرۇش؛

3، سودا، چېگرا بىجىنى شىنجاڭدا قالدۇرۇش.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەن يەنە ئىچكىرىدىكى 55 مىلگە سەر ئالتۇننىڭ شىنجاڭغا قايتۇرۇلۇشىنى تەلەپ قىلدىم. جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەن: "بۇ ناھايىتى تەس ئىش، بىز ئامال قىلىپ كۆرەيلى" دەپ جاۋاپ بەردى.

ئاخىردا جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەن ئۆزىنىڭ تېچلىق سۆھبىتىگە

قاتتىشىش ـ قاتناشماسلىقى توغرىسىدا (بۇ يەردە ئازاتلىقنىڭ ئالدىدىكى گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قېتىملىق سۆھبىتى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى گۈمران بولۇش ھارپىسىدا، تىرمىشىپ يۇرۇپ ئۆزىنى ئۆڭشۇۋېلىپ، قايتا باش كۆتۈرۈپ چىقىش ئۈچۈن، 1949 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا، جاڭ جىجۇڭ باشچىلىغىدىكى ۋەكىللەر ئۆمىگنى كومپارتىيە بىلەن سۆھبەتلىشىش ئۈچۈن بېيپىڭغا ئەۋەتتى، سۆھبەتتە، 8 ماددا 24 تارماقلىق «ئىچكى تېچلىق كېلىشىمى» تۈزۈپ چىقىلدى. لېكىن ئەنجىلىڭ ھۆكۈمىتى بۇنى قوبۇل قىلىشنى رەت قىلدى، شۇنىڭ بىلەن تېچلىق سۆھبىتى مەغلۇپ بولدى، جۇ ئېنلەينىڭ قايىل قىلىشى بىلەن جاڭ جىجۇڭ بېيپىڭدا قېپقالدى) ھېنىڭدىن پىكىر سورىدى. مەن: "ھازىرقى ۋەزىيەتتە سىزنىڭ ئارىلاشمىغىنىڭىز ياخشىراق بولارمىكىن؟" دېدىم. ئۇ: "مەن ھازىر ناھايىتى قىيىن ئەھۋالدا تۇرۇۋاتىمەن. لى زۇڭرېن نىملا بولسۇن مۇۋەققەت زۇڭتۇڭ. ئۇ بۇيرۇق چۈشۈرۈپ قالسا، مەن بارمىسام، بۇيرۇقتا بويسۇنمىغان بولىمەن، مەن بارمايدىغان لىغمىنى ئوتتۇرىغا قويسام، ئۇ ھېنىڭ تەلىۋىنى قوبۇل قىلمىسا، ئۇ ئاچادا ئىستېپا بېرىشكە مەجبۇر بولىمەن. شۇڭا، مەن ئىنتايىن مۇشكۈل ئەھۋالدا قالدىم. لېكىن مەن يەنىلا تېلېگىرامما بېرىپ، ھېنى تېچلىق سۆھبىتىگە قاتناشتۇرماسلىقنى تەلەپ قىلدىم. بۇنىڭغا ئەنجىلىڭ تاكى بۇگۈنكى كۈنگە قەدەر تېخى جاۋاپ بەرگىنى يوق. ھېنى ئېلىپ كەتكىلى كەلگەن ئايروپىلان تېخىچە لەنجۇدا ساقلاپ تۇرۇۋاتىدۇ" دېدى.

مەن ما خۇڭكۇي، ما بۇفاڭلار توغرىسىدىكى ئەھۋاللارنى سورىدىم، جاڭ جىجۇڭ ئۇلار ھەر ھالدا ياخشى، باشقىچە ھەرىكەتلىرى يوق، ماڭا بويسۇنىدۇ، دېدى. شۇنىڭ بىلەن مەن سەيدىڭ دورجىنىڭ ئېيتقان ئەھۋاللىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۇنىڭغا ئېيتىپ بەردىم.

2 - ئاينەك 8 - كۆنى

بۇكۈن جىن زودىەك كەلىدى. ئۇ: "ئۇرۇش بولۇشىدا ۋاقىت مەسىلىلا قالدى. نەچچە تۈمەن ئەسكەر قوراللاندى. ئۇچ ئايدىن كېيىن قاتتىق ئۇرۇش بولۇشى مۇمكىن. ئىلگىرى ما خۇڭكۈي، ما بۇفاڭلارنىڭ مۇناسىۋىتى ياخشى ئەمەس ئىدى، ھازىر ياخشىلىنىپ قالدى، ئۇلار بىرلىشىۋالدى. ئۇلار ئەسلىدە گەنىۋ ئۇلكىسىنى ئىدارە قىلىش تەلىۋىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى، لېكىن مەقسەتكە يېتەلمىدى. ئەگەر گەنىۋ ئۇلكىسى ئۇلارغا تاپشۇرۇپ بېرىلىدىغان بولسا، خەلق ئامېسى رازى بولماي، كومپارتىيىگە ئېغىر كېتەتتى. بۇ ئىككىسى خەلقتىن ھەر بىر مو يەر ئۈچۈن ئىككى تەڭگىدىن باج ئالمەكچى، بۇنىڭغا خەلق ئەلۋەتتە چىداپ تۇرالمايدۇ" دىدى. چۈشتە، بىز گو فۇجېڭنىڭكىدە مېھمان بولدۇق، ئۇ يەردىمۇ ئامېدىن ئېغىر باج ئېلىنىشنى تەنقىت قىلغۇچىلار بولدى.

2 - ئاينەك 9 - كۈنى

جىن زودىەك ماڭا مۇنداق دىدى: "ما خۇڭكۈي، ما بۇفاڭلار گەنىۋ ئۇلكىسىنىڭ رەئىسى بولۇش ئۈچۈن رىقابەتلىشىۋاتىدۇ، رەئىس بولۇۋالغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ ھەربىي كۈچىيىتەلەيدۇ. لېكىن گەنىۋ خەلقى ما خۇڭكۈي، ما بۇفاڭلارنىڭ زۇلمىغا چىدىمايدۇ، گەنىۋ خەلقى: ئەگەر ما خۇڭكۈي، ما بۇفاڭلار ئۆزىنى خەلقە زومو - زور تاڭىدىكەن، ئۇ چاغدا، ئامما كومۇنىستلارنىڭ قېشىغا ئادەم ئەۋەتىپ، كومۇنىستلار بىلەن بىرلىشىدۇ." ھەر جەھەتتىكى ئىنكاسلاردىن قارىغاندا، ما خۇڭكۈي، ما بۇفاڭلارغا قارشى نارازىلىق كەيپىياتلار ناھايىتى كۈچلۈك ئىدى. ما خۇڭكۈي، ما

بۇفاڭلار ئۆز مەنپەئەتى ئۈچۈن ھەم ئەسكەر، ھەم ئېغىر باج ئېلىپ، كىشىلەرنىڭ نەزىرىدىن بەكمۇ چۈشۈپ كەتتى. ما خۇڭكۇي ئاشكارا ھالدا، ئۈچ ئۆلكە (گەنسۇ، چىڭخەي، ئىچكىيا ئۆلكىلىرى)دە سەكسەن مىليون ئاھالە بار، كىشى بېشىغا ئىككى تەڭگىدىن باج ئالساق، ئۇ ھالدا ئۆزىمىزنىڭ خېلى بىر قىسىم خراجىتىمىزنى ھەل قىلىۋالىمىز، دېگەن.

بۇگۈن ما خۇڭبىن كەلدى. ئۇ ماڭا: "بىز ھەممىمىز مۇسۇلمان، بىر بىرىمىزگە كۆيۈنۈشىمىز لازىم" دېدى.

مەن جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەننىڭكىگە باردىم، ئۇ ئىلىدىكىلەرگە يازغان خېتىنى ماڭا كۆرسەتتى.

2-ئاينىڭ 10-كۈنى

سائەت ئون يېرىمدا جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەننىڭ ئۆيىگە باردىم. ئۇ ماڭا: "شىنجاڭغا تەۋە 48 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى ئامېرىكا بانكىسىدا" دېدى. مەن: "ئەگەر بۇ پۇلنى سوۋېت ئىتتىپاقى بانكىسىغا تاپشۇرۇپ، كۆمۈشكە تېگىشىۋالساق قانداق بولار؟" دەپ سورىدىم. ئۇ: "بولىدۇ، مەسلىھەتلىشىپ بىر ئىش قىلىڭلار" دەپ جاۋاپ بەردى. مەن مەركەزدە ئامانەت قويغان ئالتۇننى ئېلىۋالساق بولارمۇ، دېسەم، ئۇ: "ئادەم ئەۋەتىپ ېيقىڭلار، لېكىن ئۇنى ئېلىش ناھايىتى تەس" دېدى. شۇنىڭ بىلەن مەن، سىز ئادەم ئەۋەتىڭىز، دېدىم. كېيىن بىز جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئالتە شەھەرگە بىر تەكشۈرۈش ئۆمىگى ئەۋەتىش مەسلىسىدە بىرەك پىكىرگە كەلدۇق. ئۇ يەنە: "ما بۇفاڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرى ۋاقتىنچە قايتمىسۇن، كېيىن قاراپ باقايلى" دېدى. ئاخىردا ئۇ شىنجاڭنىڭ ئومۇمى ۋەزىيىتىگە بولغان كۆزقارىشىنى ئېيتتى. ئۇ مۇنداق دېدى: ھازىر ئېچكىرىدە بولۇۋاتقان ئىشلار مۇقەررەر ھالدا شىنجاڭغا تەسىر

كۆرسىتىدۇ؛ ئىچكىرىدە يۈز بەرگەن ئەھۋاللارنى مۇنداق ئىككى خلغا ئايرىپ تەھلىل قىلىشقا بولىدۇ: بىرىنچى ئەھۋال، گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە ھەمكارلىشىپ، بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇشى مۇمكىن. ئەگەر ئىش مۇشۇنداق بولىدىغان بولسا، شىنجاڭغا ئانچە چوڭ تەسىرى بولمايدۇ. مەن غەربىي شىمالدا كۆچمەنلىك يېتىشچە تېچ ۋەزىيەتنى ساقلاپ، شىنجاڭنىڭ خوشنا دۆلەتلەر بىلەن بولغان دوستلۇق مۇناسىۋىتىنى كۆچەيتىپ، ئىقتىسادىي خىزمەتلەرنى تەرتىپكە سېلىپ، خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاشقا تىرىشىمەن. مۇشۇ ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرالىساق، شىنجاڭدا ئانچە چوڭ ئىش يۈز بەرمەيدۇ. ئىككىنچى ئەھۋال، كومپارتىيە رەھبەرلىك قىلىدىغان يېڭى ھۆكۈمەت قۇرۇلۇشى مۇمكىن. گومىنداڭ كۆچلىرى تامامەن يوقىتىلىشى مۇمكىن ئەمەس، ئۇلارنىڭ قالدۇق كۈچلىرى چېكىنىپ تەيۋەنگە بېرىۋېلىشى مۇمكىن، كومپارتىيىنىڭ ئۇلارغا باشقا بىرەر تەدبىر قوللىنىشىمۇ ئاسان ئەمەس. ناۋادا ئىككىنچى خىل ئەھۋال يۈز بېرىپ قالسا، شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى قانداق بولىدۇ؟ شىنجاڭنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر مەسلىسى، چەتئەللەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەت مەسلىسى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئىچكىرىگە ئوخشىمايدىغان نۇرغۇن ئالاھىدىلىكلىرى بار. بۇ پاكىتلارغا ئاساسەن، كومپارتىيە ئىچكىرىگە ئوخشىمايدىغان بەزى سىياسەتلەرنى قوللىنىشى مۇمكىن. ئۇلارنىڭ ھازىرقى ھۆكۈمەتنى قايتا تەستىقلىشى ئېھتىمالغا تولىمۇ يېقىن، بۇ يەردە مۇنداق بىر مەسىلە بار، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ سىزنىڭ داۋاملىق رەئىس بولۇشىڭىزغا ماقۇل دەمدۇ، ياكى ھۆكۈمەتنى تامامەن ئۆتكۈزۈۋېلىش تەلىۋىنى ئوتتۇرىغا قويامدۇ؟ بۇ ئەھۋاللارنى ئويلىشىماي بولمايدۇ. مەن: "ئۇچ ۋىلايەتنىڭ مېنىڭ داۋاملىق رەئىس بولۇشۇمغا ماقۇل بولۇش - بولماسلىقى ھەربىر ھەركەت بىلەن بەك مۇناسىۋەتلىك. ئەگەر ھەربىلەر ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئىناۋەتسىگە زىيان يەتكۈزمەي، سىياسى پروگراممىنى

ھەقىقى تۇردە ئىزچىللاشتۇرىدىغان بولسا، چاتاق چىقمايدۇ؛ لېكىن ھەربىلەر ماڭا قارشى تۇرىدىغان ۋە ئەكسىيەتچى كۈچلەرنى قورال-لاندۇرىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا ئۆزلۈكلىك ھۆكۈمىتىمىزنىڭ ئەمىر-پەرمانلىرىنى ئىجرا قىلغىلى بولمايدۇ، شۇنىڭ بىلەن ھۆكۈمىتىمىز قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان ھۆكۈمەتكە ئايلىنىپ قالىدۇ. ناۋادا مۇنداق ئەھۋال يۈز بېرىپ قالسا، ھۆكۈمىتىمىز ئۈچ ۋىلايەتنىڭ قارشىلىغا ئۇچراپلا قالماستىن، بەلكى پۈتۈن ئۆلكە خەلقىمۇ بىزدىن نارازى بولىدۇ" دېدىم. ئۇ: "سىز بۇ گەپنى ناھايىتى توغرا ئېيتتىڭىز، مەن مۇئاۋىن جاڭگۈەن تاۋ سيوۋگە بەكرەك تاپىلاپ قويايلى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئابرويىنى جەزمەن يۇقۇرى كۆتىرىش لازىم" دېدى.

2-ئايىنىڭ 11-كۈنى

بىز شىنجاڭغا قايتىشنىڭ تەييارلىغىنى كىرىشتۇق. مەن مۇئاۋىن جاڭگۈەن تاۋ سيوۋنگىگە بېرىپ، ئۇرۇمچىدىكى باش كاتىپ لیۇ مېڭچۇنگە بۇگۈن يولغا چىقىدىغانلىغىمىزنى تېلېفونىدا ئۇقتۇردۇم. سائەت ئون بىردە، جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەن غەربىي شىمال بىناسىغا مېنى ئۇزاتقىلى كەلدى. ئۇ ئۇزاتقا قالماي ئۇرۇمچىگە باردىغانلىغىنى ئېيتتى، يەنە: تۇنۇگۈن لى زۇڭرېن ماڭا نەنجىڭغا كېلىڭ دەپ تېلېفون بېرىپتۇ، مەن بۇ يەردە ئىش تولا، نېرى كېتەلمەيمەن دېدىم؛ ئەگەر مەسلىھەتلىشىش ئىشقا ئاشقان بولسىغۇ ياخشى بولاتتى، ناۋادا ئىشقا ئاشمىسا، مەن بۇ يەردە بىر ئامال قىلىپ ئۇرۇشنىڭ پارتلىشىنى توسايمەن؛ شىنجاڭدا شېڭ شىسەينىڭ دەسلەپكى مەزگىلدىكى سىياسىتى (شېڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىرلىشىش، كومپارتىيە بىلەن بىرلىشىش سىياسىتى كۆزدە تۇتىلىدۇ) بويىچە ئىش كۆرۈشكە بولىدۇ... دېدى. جاڭ

جىجۇڭ جاڭگۈەن بەزى كونكرىت ئىشلارنى ئەمدىلا دىمەكچى بولۇ-ۋاتاتتى، ما خۇڭكۇي كېلىپ قالدى. جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەن گېپىنى توختىتىپ، باشقا بىرى بىلەن كۆرۈشمەكچى ئىدىم، دەپ خوشلىشىپ كېتىپ قالدى.

ما خۇڭكۇي ئۆيدە باشقا كىشىنىڭ يوقلۇغىنى كۆرۈپ، ماڭا: "ھازىرقى ۋەزىيەت ناھايىتى جىددى، بىز قانداق قىلىمىز؟ ئۇچىنچى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلاش ئالدىدا تۇرىدۇ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئامېرىكىنىڭ مۇناسىۋىتى بەك جىددىلىشىپ كەتتى، سىز قانداق ئويلاۋاتىسىز؟" دىدى. مەن: "بىرنىمە دېيىش تەس، لېكىن مەن ئۇرۇش ئۇنىچۇالا تېز پارتلاپ كېتىدۇ، دەپ قارىمايمەن" دىدىم. ئۇ يەنە: "گەرچە ئۇرۇشنىڭ ئاقۇتتىنى ئالدىن مۆلچەرلەش قىيىن بولسىمۇ، لېكىن ئۇرۇش بولۇپ قالسا شىنجاڭنىڭ ۋە ئۆلكىمىزنىڭ تەقدىرى قانداق بولار؟ بىزنىڭ بۇ يەردە ئۇرۇش بولارمۇ؟" دىدى. مەن: "ئەگەر ئامېرىكىنىڭ كۆچى بۇ يەرگىچە تەسىر قىلالمىسا، مېنىڭچە، ھىچ گەپ يوق" دەپ جاۋاپ بەردىم. ئۇ مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلاپلا: "ھەي تاڭەي، ئامېرىكىنىڭ تەسىرى بۇ يەرگە يېتىپ كېلەلمەيدۇ دېيىش ناھايىتى تەس. ئۇلار بۇ جايلاردا ھەربىي ئايرۇدۇرۇم ياسىماقچى بولۇۋاتىدۇ!" دىدى. مەن: "بىز ئۇلارنىڭ ئايرۇدۇرۇم ياسىشىغا يول قويماسلىغىمىز لازىم، ئامېرىكىغا تايانغاندىن كۆرە، بىتەرەپ تۇرغان تۈزۈك. مەيلى نېمىلا بولسۇن، جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەن بىلەن كۆپرەك مەسلىھەتلىشىپ، ئۇنىڭ يولىورۇغى بويىچە ئىش قىلىش لازىم" دىدىم. ئۇ: "جاڭ جىجۇڭ جاڭگۈەن جەنۇبلۇق، بىز چوڭ غەربىي شىماللىقلار ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز باشقۇرساق بولىدۇ. سىز ئۇرۇمچىدە سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلى بىلەن پات-پات يۈز كۆرۈشۈپ تۇرىدىغانسىز، ئۇلار بىزگە ياردەم بېرەرمۇ" دىدى. مەن: "ئىش بولسلا كۆرۈشەلەيمىز، ئىش بولمىسا، ئۇلارنى ئىزدىمەيمىز. ئۇلار بىزنىڭ ئىچكى

ئىشىمىزغا ئارىلاشمايدۇ. بىز مەسىلىنى ئۆزىمىز ھەل قىلىشىمىز لازىم" دەپ جاۋاپ بەردىم. ئۇ: "سىز شىنجاڭدا، بىزنىڭ ئالدىمىزدا تۇرىسىز، ئەگەر سىز بىزنىڭ ئىشىمىزغا ياردەم بېرەلىسىڭىز، ئىشلەر ۋەمىزدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرسىڭىز، بىز سىزنىڭ كەينىڭىزدىن ئەگىشىپ ماڭىمىز، بىرەر ئىش چىقىپ قالسا، ئادەم ئەۋەتىمىز. بىز ئۇچۇن ئېيتقاندا، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست ئۆتۈش بىزگە يېراق بولغان ئامېرىكا بىلەن دوست ئۆتۈشتىن تېخىمۇ پايدىلىق" دىدى. شۇنىڭ بىلەن گېپىنى تۈگىتىپ كېتىپ قالدى.

بۈگۈن ئەتىگەن جىن زودىنگ كېلىپ، ئاڭلىشىمچە، ما خۇڭكۇي ئامېرىكا شىركىتىنىڭ بەش ئايرۇپىلانىنى ئىجارىگە ئېلىپ، بۇ يەردىن قوي يۈگى ۋە ئالتۇن ـ كۈمۈش ئېلىپ گۇاڭجۇغا ببرىپ قورال ـ ياراق تېگىشىپ كېلىدىكەن. ئەنە شۇ ما خۇڭكۇي ئەمدى مېنىڭ پوزىتسىيەمنى تەڭ ـ تەڭلاپ بېقىش ئۈچۇن كېپىتۇ، ئەمۋالدىن قارىغاندا، ئۇلار ناھايىتى قاتتىق سارىسىمگە چۈشۈپ، قانداق قىلىشنى بىلمەي قالغاندەك تۇرىدۇ، دىدى.

جاڭ جىجۇڭ ئاچچان غەربىي شىمالدىكى 3 ئۆلكە يېغىنى تاشقەرىدىكى سۆز ـ چۆچەكلەردە ئېيتىلغىنىدەك بولمىدى، ھەچقانداق جاھىللىق بىلەن مۇداپىئەلىنىپ، ئازاتلىققا توسقۇنلۇق قىلدىغان ئىدىيىدە بولمىدى. ئەكسىچە شىنجاڭنىڭ تېچ يول بىلەن ئازات بولۇشى ئۈچۇن ئىنتايىن ئەپچىل رول ئوينىدى. لەنجۇغا قىلغان سەپىرىمىدە، شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالى ۋە تەقدىرى توغرىسىدا، جاڭ جىجۇڭنىڭ ئىككىنچى خىل مۆلچىرىنى تاللاپ، شىنجاڭنى تېچ يول بىلەن ئازات قىلىش نىشانىغا قاراپ يول ھازىرلاشقا كىرىشتىم.

ئۆلكه رەئىسى بولغان مەزگىلده

شنجاڭ كۆمىۇش پۇلى تارقتىش

جياڭ جيېشى تەۋەسىدىكى باشقا رايونلارنىڭ ۋەزىيىتىگە ئوخشاش، شنجاڭدا مەسئۇتنىڭ ھۆكۈمرانلىغى ئاستىدا، مالىيە-ئىقتىسات پۇتۇنلەي ۋەيران بولدى. ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭنىڭ ھەربىي-مەمۇرى ئەمەلدارلىرى ئومۇمىي ۋەزىيەتنىڭ قولدىن كەتكەنلىگىگە كۆزى يېتىپ، ساختا ئالتۇن پۇلنى كۆپلەپ بازارغا چىقىرىپ، بازاردىن ھەر خىل تاۋارلارنى بەس-بەس بىلەن تالىشىپ سېتىۋالدى. بارغانسېرى ئەۋج ئالغان كۆپلەپ سېتىۋېلىش بورىنى پۇتۇن شنجاڭنى قاپلىدى. ساختا ئالتۇن پۇل يامراپ كەتكەنلىكتىن، نۇرغۇن سودا دۇكانلىرى "تىجارەتنى توختىتىش" ئېلانىنى چاپلىدى، ئىشىكلىرى ئوچۇق سودا دۇكانلىرىدىمۇ مال جازىلىرى قۇرۇقلاپ، تاۋارلار ئانداسانداسا قالغان ئىدى. بىر قاپ سەرەڭگە بىر مىليون فابىغا چىقتى، بۇنىڭدىن تاۋارلارنىڭ ئازلىغى ۋە مال باھاسىنىڭ ئۇچقاندەك ئۆرلەۋاتقانلىغىنى كۆرگىلى بولاتتى. گومىنداڭنىڭ تۆۋەن دەرىجىلىك بىر ھەربىي ئەمەلدارىنىڭ مائاشىغا بىرنەچچە پاشكا تاماكا كەلمەيتتى. كېيىن، ئالتۇن پۇلغىمۇ كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئالغىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدى، ئۇ پەقەت كېرەكسىز قەغەز ياكى تامغا چاپلايدىغان قەغەز ئورنىدىلا ئىشلىتىلىدىغان بولۇپ قالدى.

مەن ئۆلكه رەئىسى بولغاندىن كېيىن، پۇل مۇئامىله ئىشلىرى

جەھەتتە نەنجىلك ھۆكۈمىتى بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈپ، شىنجاڭنى ئۆز دائىرىسىدە ئاقسىقاللار يەرلىك پۇل چىقىرىش يولى بىلەن، قانچە پۇلىنىڭ كىرىزىسىدىن قۇتۇلدۇرۇشقا تىرىشتىم. لەنجۇغا قىلغان سەپىرىمدە، بۇ پىكرىم جاڭ جىجۇڭنىڭ ماقۇللۇغىدىن ئۆتتى، شۇنىڭ بىلەن ناھايىتى تېز ئورۇنلاشتۇردۇم. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزالىرى يىغىنىنىڭ مۇزاكىرىسى ئارقىلىق، بازاردا ئېقىۋاتقان ئالتۇن پۇل ئورنىغا شىنجاڭ كۈمۈش پۇلى تارقىتىپ، ئۇنى مالىيە نازارىتىنىڭ كونكرىت ئىجرا قىلىشىغا تاپشۇرۇش قارار قىلىندى. جەددى تەييارلىق كۆرۈش ئارقىلىق، 1949 - يىل 5 - ئاينىڭ 20 - كۈنى شىنجاڭ كۈمۈش پۇلى تارقىتىلىشقا باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن، مال باھاسى بارا - بارا ۋاقتىنچە تىزگىنلەندى، كىشىلەرنىڭ كۆڭلى بىر ئاز خاتىرجەم قىلىندى.

گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىغى ئومۇمىي يۈزلۈك گۈمران بولۇۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا، پۇل تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىش ئارقىلىق پۇل مۇئامىلىسىنى تۈزاقلاشتۇرۇش، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىش زادى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. يەنە كېلىپ شىنجاڭدىكى پۇل تۈزۈمى ئىسلاھاتى پەقەت يەرلىك خاراكتېرلىق ئىسلاھات بولغاچقا، ئۇ قانداقلا بولمىسۇن ئالتۇن پۇلىنىڭ شىنجاڭ دائىرىسىدە ئېقىشىنى پۈتۈنلەي توساپ قالالمايتتى. شىنجاڭ كۈمۈش پۇلى تارقىتىلغان چاغدا، نەنجىڭ قورچاق مەركىزىي بانكىسى شىنجاڭ شۆبە بانكىسىغا شىنجاڭدا تۈرۈشلۇق قورچاق مەركىزىي ئورگانلارنىڭ مەمۇرى خىراجىتى ۋە ھەربىي راسخوتى ئۈچۈن، ئايرۇپىلان بىلەن ناھايىتى كۆپ مىقداردا ئالتۇن پۇل ئەۋەتتى. ئايرۇپىلان قۇمۇلغا يېتىپ كەلگەندە، بىز بەي ۋېنيۈنى مالىيە نازارىتى نامىدىن شىنجاڭدا

قەغەز پۇل ئىسلاھ قىلىندى، ھەرقايسى ئورگانلارنىڭ ھەربىر مەمۇرى خراجىتى ئۈچۈن كۆمۈش پۇل ئاجرىتىپ بېرىلدۇ، دەپ بايانات ئېلان قىلدۇردۇق. مەركىزىي بانكا بۇنىڭغا قاتتىق نارازى بولۇپ، ئاخىر ئامالسىز ئۆز پۇلىنى، پېچەتىنى بوزماي قايتۇرۇپ كەتتى. بۇ قېتىمقى سوۋقىدىن ساقلىنىپ قالغانلىغىمىز ھەقىقەتەن تەبرىكلەشكە ئەرزىيدىغان ئىش بولدى.

لېكىن 1949 - يىل 8 - ئايدا لەنجۇ ئازات بولۇش ھارپىسىدا، لەنجۇدا ئەمەلدار بولغان، سودىگەرچىلىك قىلىۋاتقان كۆپلىگەن شىنجاڭلىقلار كۆپلىگەن ئالتۇن پۇل ئېلىپ، ھەربىي ئايرۇپلاندا توپ - توپى بىلەن قايتىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇمچىدە ۋە جەنۇبتىكى شەھەرلەردە بەس - بەس بىلەن كۆپلەپ مال سېتىۋېلىش بورىنى چىقتى. ئۇرۇمچىدىكى سودا - سانائەتچىلەر ھەممىدىن ئاۋال بۇ بوراننىڭ زەربىسىگە ئۇچرىدى. شۇڭا ئۇلار ئالتۇن پۇل ئىشلىتىشنى رەت قىلىش ھەركىتى قوزغىماقچى بولدى. ئۇلار مېنىڭ پوزىتسىيەمنى ئۇقۇپ باقماقچى بولۇپ، قېشىمغا خۇپيانە ۋەكىل ئەۋەتتى. مەن توغرىدىن - توغرا جاۋاپ بەرمەي، سىلەر ئالدى بىلەن خەلقنىڭ رايىغا قاراپ بىر ئىش قىلىڭلار، ھۆكۈمەتمۇ خەلقنىڭ رايىغا باقىدۇ، دېدىم. ۋەكىللەر كەتكەندىن كېيىن، دەرھال ياساۋۇللار ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى نېپ فۇلىغا يەر ئاستى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتقا خەۋەر قىلىڭ، ئالتۇن پۇلىنى ئىشلىتىشنى رەت قىلىش ھەركىتىنى قوللىسۇن، دېدىم.

ئۇزاق ئۆتمەي، سودا - سانائەتچىلەر شەھەرلىك سودىگەرلەر جەمئىيتى نامىدا، ئۇرۇمچى نەمۇندىكى بازارغا، بازار ئالتۇن پۇل بىلەن تولۇپ كەتكەچكە، سودا - سانائەتچىلەر تىجارەت قىلىشقا

ئامالسز قالدی، شەھەرلىك سودىگەرلەر جەمىيىتى سودا-سانائەتچى-لەرنىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن، بۇگۈندىن ئېتىبارەن ئالتۇن پۇل ئىشلىتىشىنى رەت قىلىدۇ، زومۇ-زور ئىشلەتكەنلەر سودىگەرلەر جەمىيىتىگە ئېلىپ كېلىنىپ جازالىنىدۇ، دەپ ئۇقتۇرۇش چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن ئاممىنىڭ كەيپىياتى كۆتۈرىلىپ، پۈتۈن شەھەرنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى. نەچچە مىڭ ئادەم بانكىنى قاتمۇ-قات قۇرشۇپلىپ، ئالتۇن پۇلىنى كۆمۈش پۇلغا ياكى ئالتۇنغا تېگىشىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىشتى، بەزىلەر ئالتۇن پۇلىنى يىرتىپ، بانكىنىڭ پۈكەيلىرى ئىچىگە تاشلىدى، بەزىلىرى شۇ يەردىلا ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتتى. ئالتۇن پۇل ئاممىنىڭ نەزىرىدە كېرەكسىز قەغەزدىنمۇ بەتتەر نەرسىگە ئايلىنىپ قالدى. بانكىنىڭ باشلىغى ئارقا ئىشكىتىن قېچىپ چىقىپ، شەھەرلىك سودىگەرلەر جەمىيىتىگە بېرىپ، قۇتۇلدۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. ئامانلىقنى قوغداش ئىشتاۋى، ج خ ئىدارىسىنىڭ ئىشپىيونلار كاتېتۇاشلىرى ئارقىمۇ-ئارقا شەھەرلىك سودىگەرلەر جەمىيىتىگە بېرىپ ئەھۋالنى سۈرۈشتۈردى، بۇ پەقەت قۇرۇق ھەيۋىلا ئىدى. سودا-سانائەت ساھەسىدىكىلەر شۇ كۈنىلا ساختا ئالتۇن پۇلنى ئىشلىتىشنى رەت قىلىش ھەرىكىتىنى سودا مەخپى تېلېگراممىسى ئارقىلىق لەنجۇغا يەتكۈزدى. ئەتىسى، لەنجۇدىمۇ ساختا ئالتۇن پۇلنى ئىشلىتىشنى رەت قىلىش ھەرىكىتى باشلاندى.

ياشلارنىڭ يەر ئاستى تەشكىلاتلىرى

شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەت ياشلىرى ئاربىسىدا، شېڭ شىسەي شىنجاڭدا ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردىلا ئاكتىپ پائالىيەت ئېلىپ

بارغان نۇرغۇن كىچىك تىپتىكى يەر ئاستى تەشكىلاتلار بار ئىدى. يەر ئاستى تەشكىلاتلار مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسالارنىڭ قۇترىتىشى بىلەن، يەرلىك مىللەتچىلىك ئىدىيىسى كۈچلۈك بولغان ئاز ساندىكى ياشلارنىڭ پائالىيىتىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ئاستىغا ئۆتۈپ كېتىشى سەۋەبلىك بىلەن بىر نۆۋەت پارچىلانغان ئىدى. ئەنە شۇ چاغدا مۇھەممەت ئىمىن بىلەن مېنىڭ ئارامدا ئاز سانلىق مىللەت ياشلىرىنى تالىشىش كۈرىشى ناھايىتى ئۆتكۈر بولدى. لېكىن مۇھەممەت ئىمىنلەر يېتىم قالغان ئىدى. ئىلغار مىللى ياشلار تەشكىلاتلىرىنىڭ زور كۆپچىلىگى بىۋاستە ياكى ۋاسىتىلىك ھالدا مېنىڭ بىلەن ئالاقە باغلىدى.

ئىسمەدە قېلىشچە، تەسىرى بىرقەدەر چوڭراق بولغىنى ئابلىز مۇھەممىدى ۋە مەخسۇت تېيىپۇۋ باشچىلىق قىلغان "شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقى"؛ ھۇشۇر مۇسا ۋە نۇسرەت باشچىلىق قىلغان "دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى"؛ تۇجى، لو زى، ياڭ خېلىڭ، يۇجەنلىن، جيا شېڭ (ياڭ تيەنيۇن) قاتارلىق خەنزۇ، خۇيزۇ زىيالىلىرى ئارىسىدا «كۇرەش» ژورنىلىنى مەخپى نەشر قىلدىرغان «كۇرەش نەشرىياتى» ۋە «ئاۋانگارت» ژورنىلىنى نەشر قىلدىرغان "ئاۋانگارت نەشرىياتى"؛ موڭغۇل، قازاق قاتارلىق كۆچمەن مىللەتلەر ئارىسىدا، مۇھەممەت ئادى باشچىلىق قىلغان، تەشۋىقات پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بارغان تەشكىلات ۋە باشقىلار. بۇ تەشكىلاتلار ئىچىدە، تۇجىلار ھەمىشە كەچتە مەخپى ئاڭلىغان ئازات رايونلارنىڭ رادىيوسىدىن بېرىلگەن خەۋەرلەر خاتىرىسىنى گېزىتلەرگە قىستۇرۇپ مائا بېرەتتى. "ئاۋانگارت نەشرىياتى" مېنىڭ خىراجەت يارىدەم قىلىشىمنى تەلەپ قىلغان ئىدى، مەن مەخپى يوللار بىلەن، ئۇلارغا پائالىيەت راسخودى بەرگەن ئىدىم.

بۇ تەشكىلاتلار شىنجاڭنى ئازات قىلىش ئۇچۇن خىزمەت قىلدى. ئۇلار ئاز سانلىق مىللەت يېزىغى ۋە خەلىزۇ يېزىغىدا يېزىلغان كۆپلىگەن تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى تارقاتتى. 1949 ـ يىلى بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە، تەشۋىقات ۋاراقلىرىدىن 30 نەچچە خىل، جەمئىي 12مىڭ 500 نۇسخا تارقىتىلدى (بۇنىڭ ئىچىدە ئىككى خىل ژورنال جەمئىي 5 سان بولۇپ، 580 نۇسخا بېسىلغان؛ ئىلى تەرەپتىن كەلگەن ژورنال، كىتابلار جەمئىي 9 سان، 1 مىڭ 700 نۇسخا؛ يەر ئاستى تەشكىلاتلارنىڭ گېزىتلىرى 3 خىل، 20 سان بولۇپ، جەمئىي 4 مىڭ 500 نۇسخا بېسىلغان.

ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ئورگىنىنىڭ مۇھىم تارماقلىرىغا يەنە بەزى يەر ئاستى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلارنىڭ ئەزالىرىنى مەقسەتلىك ئورۇنلاشتۇردۇم. مەسىلەن، ئۇزۇمىنىڭ ياساۋۇللار بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى نېيى فۇلىنى ئورۇمچى شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى، "دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى"نىڭ رەھبىرى ھوشۇر مۇسانى مۇئاۋىنى قىلىپ ئورۇنلاشتۇردۇم، بۇ تەشكىلاتنىڭ يەنە بىر رەھبىرى ئوسرەتنى كادىرلار ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى قىلدىم. ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ئورگىنىدا يەنە 2 ئايال يەر ئاستى خىزمىتىگە قاتناشتى. ئۇيغۇر قىز زوھرە ئۇنىڭ بىرى ئىدى. ئېسىمدە قېلىشىچە، ئۇ ئابدۇكېرىم ئابباسوۋنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتكە خىزمەتكە كەلگەن ئىدى (بىرلەشمە ھۆكۈمەت مەزگىلىدە)، ئەينى ۋاقىتتا، ئۇ يەنە يەر ئاستى "دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاتى"غا قاتناشتى، دائىم ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ئىشخانىسىغا كىرىپ ـ چىقىپ يۈرۈپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ئۇنسۇرلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىللەپ تۇراتتى، تەشۋىقات ۋاراقلىرىنى باتۇرلۇق ۋە چەبدەسلىك بىلەن گومىنداڭنىڭ مۇھىم

ئەرباپلىرىنىڭ پەلتۇلىرىنىڭ يانچۇغىغا ۋە ئالاقە سومكىلىرىغا سېلىپ قويۇاتىتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ زور سۈيىقەستلىك ھەرىكەتلىرى توغرىسىدىكى ئاخباراتنى كۆپ قېتىم قولىغا چۈشۈرگەن ئىدى. يەنە بىرى تاتار ئاپال ئىدى، ئىسمى ئېسمدىن كۆتىرىلىپ قېپتۇ.

مىللى ياشلار يەر ئاستى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتى بولغان "شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقى" مېنىڭ بىلەن ئەڭ زىچ ئالاقە قىلىپ تۇردى. بۇ تەشكىلات ئەسلىدىكى ئىككى تەشكىلات بىرلىشىپ 1949 ـ يىلنىڭ بېشىدا قۇرۇلغان. بۇ ۋاقىت دەل مەن ئەمدىلا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى بولغان ۋاقىت ئىدى. نۇسرەت ۋە مەخسۇت تېيىپوۋلار ئۇنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ئىدى. ئۇ چاغدا شىنجاڭدا ئازاتلىق تاڭ نۇرى كۆرۈنگەن ئىدى. مەن كۆرەشنىڭ ئېھتىياجىنى كۆزدە تۇتۇپ، نۇسرەتكە مەخسۇت تېيىپوۋ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئىككى تەشكىلاتنى بىرلەشتۇرۇش تەكلىۋىنى بەردىم. ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ بىردەك پىكىرگە كېلىپ، شۇ چاغدا كىچىگرەك دائىرىدە تارقاق ھەرىكەت قىلىۋاتقان ھۇشۇر ئېلى، بەختىياي، تۇرسۇن بۇرھان، ئابلىز مولا، خوجايوۇ، خەلىم، ۋەلىيۇۋ قاتارلىق ئىلغار ياشلارنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، "شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقى"نى رەسمىي قۇردى ھەم نىزامنامە تۈزۈپ چىقتى. ئەمدى بۇ نىزامنامىنى قوشۇمچە قىلماقچىمەن:

شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقىنىڭ نىزامنامىسى

1. مەقسەت ۋە نىشان:

11 ماددىلىق تېچىلىق بىتىمنى ئەملىگە ئاشۇرۇش ۋە ئۇنى ئەملىگە ئاشۇرۇشقا توسقۇنلۇق قىلىدىغان ئەكسىيەتچىلەر ۋە مىللەتچىلەرگە قارشى كۈرەش قىلىش، خەلق دېموكراتىيىسىنى كېڭەيتىش، ئامما توغرا رەھبەرلىك قىلىش.

2. تەشكىلىي ئاپپارات:

بىردىن رەئىس ۋە مۇئاۋىن رەئىس، ئىككى كاتىپ، بىر تەشكىلىي ھەيئەت، بىر تەشۋىقات ھەيئىتى، بىر مۇخبىردىن تەركىپ تاپقان 7 كىشىلىك يادرو گۇرۇپپا قۇرۇش.

3. تەشكىلات نامى:

"شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقى"

4. ئىتتىپاققا يېڭى ئەزا قوبۇل قىلىش شەرتلىرى:

يېڭى ئەزانىڭ قوبۇل قىلىنىشى يادرو گۇرۇپپىنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشىدىن ئۆتكۈزۈلۈشى شەرت. يېڭى ئەزا 5 كىشىگە توشقاندا، ئالاھىدە گۇرۇپپا قۇرۇشقا بولىدۇ. ئىتتىپاققا يېڭى ئەزا قوبۇل قىلىشتا مىللەت، جىنس، كەسىپ چەكلىمىسى قويۇلمايدۇ، لېكىن ئىنقلابىي روھقا ئىگە، ئىرادىسى مۇستەھكەم ياشلاردىن بولۇشى شەرت، ئۇلار تەكشۈرۈشتىن ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىنلا قوبۇل قىلىنىدۇ.

5. يېڭى قوبۇل قىلىنىدىغان ئەزانى تەكشۈرۈش ئۇسۇلى:

ھەر بىر ئىتتىپاق ئەزاسى مەخپى نىشان تاپىدۇ ۋە تەشكىلگە تەپسىلى تونۇشتۇرىدۇ؛ تونۇشتۇرۇلغان نىشان يادرو گۇرۇپپىنىڭ ماقۇللۇغىدىن ئۆتكۈزۈلۈشى شەرت؛ يادرو گۇرۇپپا تەستىقلىغاندىن كېيىن، بىر مەزگىل سىناق تەرىقىسىدە ئىشلىتىش ئارقىلىق، ئاندىن رەسمىي ئىتتىپاق ئەزاسى بولالايدۇ. رەسمىي ئىتتىپاق ئەزاسى بولغاندىن كېيىن، قەسەم بېرىدۇ. قەسەمنامە مۇنداق: مەن ئۆز ئىختىيارىم بىلەن "شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقى"غا قاتنىشىمەن، تەشكىلنىڭ مەخپىيەتلىگىنى قەتئى ساقلايمەن، بارلىق ئىنتىزامغا رىئايە

قىلىمەن، خىزمەتنى ئاكتىپ ئىشلەيمەن، ئەگەر خىلاپلىق
ھەرىكەتلەردە بولسام. خەلقنىڭ دۈشمنى بولغان بولىمەن.
6. كۆرەش قىلىش ئۇسۇلى:
ئاغزاكى تەشۋىق قىلىش ۋە تەشۋىقات ۋاراقلىرى تۈزۈپ چىقىش،
يېزىش، بېسىش، چاپلاش، تارقىتىش.
7. يىغىن تۈزۈمى:
يادرو گۇرۇپپا ھەر 15 كۈندە بىر قېتىم يىغىن ئاچىدۇ، گۇرۇپ-
پىلار ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم يىغىن ئاچىدۇ.

روشەنكى، بۇ نىزامنامە ئانچە مۇكەممەل بولمىسىمۇ، لېكىن ئىلغار ياشلارنىڭ ھەرىكەت ئاساسى ۋە مىزانى بولىدى. "شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقى" ئۆزىنىڭ ھەرقايسى خىزمەت ئورۇنلىرىدىكى ئەزالىرىغا رەھبەرلىك قىلىپ، ناھايىتى ئۇنۇملۇك خىزمەت ئىشلىدى. ماۋا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ يالاقچىلىرىنىڭ جىنايىتىنى؛ پانتۇركىستلارنىڭ ئەنگلىيە، ئامېرىكا جاھانگىرلىگىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋالغانلىغى ھەم قورالنىق قوشۇن قۇرۇشقا تەييارلىق قىلىۋاتقانلىغىنى؛ قازاق ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ۋە ياشلار تەشكىلاتىنىڭ دۈشمەنىنى پارچىلاش خىزمەت ئەھۋالىنى؛ قاراشەھەر، ماناس، قۇمۇل قاتارلىق جايلارنىڭ ئەھۋالىنى؛ ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى بىلەن مەخپى باردى-كەلدى قىلىدىغان خادىملارنى كۆتۈۋېلىش ۋە شۇ خادىملارغا ياردەم-لىشىپ خىزمەت قىلىش ئەھۋالىنى... مەخپى ھالدا يەتكۈزۈپ تۇردى.

"شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقى" نۇرغۇن قېتىملىقتا ئۆچۈردى، پۈقراچە كېيىنىۋالغان ئىشپىيونلار نۇرغۇن ئىتتىپاق ئەزالىرىنىڭ پېيىگە چۈشكەن ئىدى. "شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقى" تازات

رایونلارنىڭ ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ غەلبە مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى تونۇشتۇرىدىغان تەشۋىقات ۋاراقلىرى، ژورناللارنى بېسىپ تارقىتىشتا، خىراجەت جەھەتتىن قىينىچىلىقىدا دۇچكەلگەندە، نۇرغۇن قېتىم مېنىڭ ياردىمىمگە ئېرىشتى. ئىتتىپاق ئەزالىرى دۇشمەننىڭ كۆز ئالدىدىن ئەپچىل ـ پاراسەتلىك بىلەن ئۇتۇپ، باسما مېيى، گاڭبەن ـ لازا قەغەزلىرىنى ئېلىپ كېلىپ، تەشۋىقات ۋاراقلىرى باستى. ئۇلار "باسماخانا"سىنى دائىم يۆتكەپ تۇراتتى، بەزى چاغدا كۆكتات گەمىلىرىدە كېچە ـ كېچىلەپ خىزمەت قىلاتتى.

"شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقى"نىڭ ئەزالىرى بىر قېتىم ماڭا، بىز مۇڭلۇق پەيت تېپىپ، گومىنداڭنىڭ بىرنەچچە مۇھىم ئەمەلدارى ۋە بىرنەچچە مىللى خائىننى ئۆلتۈرۈپ، بىرنەچچە ئوروننى پارتلىتىۋېتىپ، ئەكسىيەتچىلەرگە تازا زەربە بېرىدىغان بىر يوشۇرۇن ئادەم ئۆلتۈرۈشنى پىلانلىغانلىغىنى ئېيتتى. مەن بۇنداق قىلغاندا مەقسەتكە يېتەلمەيلا قالماستىن، ئەكسىچە قالايمىقانچىلىق كېلىپ چىقىدۇ دەپ، بۇنداق قىلىشقا قوشۇلمىدىم. كېيىن، ئۇلار بۇ يوشۇرۇن ئادەم ئۆلتۈرۈش پىلانىدىن ۋازكەچتى.

ماكنانىڭ ئوسمان، جانىمخانلارنى توپىلاڭ كۆتىرىشكە قۇتراتقانلىقى

جانىمخان قازاقلارنىڭ قەبىلە ئاقساقىلى ئىدى. ئۇ گەرچە ساۋاتسىز بولسىمۇ، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتتە مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى بولغان ئىدى. دەسلەپتە، ئىككىمىزنىڭ شەخسى ئاغىنىدارچىلىقى يامان ئەمەس ئىدى. كېيىن ئۇ مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسا ۋە ئاتىلىق ئەسكەرلەر

5 ـ جۇنىدىكى ما چېڭىشىغلار بىلەن ئاپاق ـ چاپاق بولۇپ كېتىپ، كوم ـ پارتىيىگە قارشى ئىدىيىسى بارغانسېرى كۈچىيىپ كەتتى. ئېسىمدە قېلىشچە، 1949 ـ يىل 2 ـ ئايدا، مەن لەنجۇدىن قايتىپ كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەللا، ئۇرۇمچىدىكى مال بازىرىنىڭ ئورنىنى ئۆزگەرتكەنلىگىمگە بۇ نازىر نارازى بولۇپ، ماڭا بىر پارچە يولسىز خەت يازدى.

5 ـ ئايدىن كېيىن، جانىمخان ئۇرۇمچىدىن پۇتۇن ئائىلىسىنى ئولانبايغا كۆچۈرۈپ كېتىپ، مالىيە نازارىتىگە خىزمەتكە كەلمەي قويدى. نازىرغا تەستىقلىتىندىغان ئالاقىلەرنى مۇئاۋىن مۇدىر كاتىپ نېغمەت 2 ـ 3 كۈندە بىر ئۇنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ بېرىپ، يولىورۇق سوراپ تۇردى. 8 ـ ئايدا، مەن مۇئاۋىن نازىر بەي ژېنيۇنى رەئىس ئىشخانىسىغا چاقىرتىپ كېلىپ، ئۇنىڭغا: "جانىمخان نازىر ئولانبايغا كۆچۈپ بېرىۋالغىلى بىرنەچچە ئاي بولۇپ قالدى، نازارەتكە خىزمەتكە كەلمىدى، خىزمەتكە تەسىر يېتىۋاتىدۇ. سىز ئولانبايغا بېرىپ، ماڭا ۋە باش كاتىپ لیۇ مېڭچۈنگە ۋاكالىتەن ئۇنىڭغا سالام ئېيتىڭ، ھەققەتكە قايتىشقا دائىر ئىشلار ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىشكە ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، ئۆيىنى ئۇرۇمچىگە قايتۇرۇپ كېلىش توغرىسىدا ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىپ قويۇڭ" دېدىم. چۈنكى بۇ چاغدا بىز شىنجاڭنى تېچ يول بىلەن ھەققەتكە قايتۇرۇشنىڭ تەييارلىق خىزمىتىگە تۈتۈش قىلغان ئىدۇق، شۇڭا ھەممە تەرەپنىڭ قوللاپ قۇۋۋەتلىشى ۋە خەيرىخاھلىغىنى قولغا كەلتۈرۈشكە توغرا كېلەتتى.

بەي ژېنيۇ ھېنىڭ يولىورۇغۇم بويىچە ئەتىسلا ماشىنىغا ئولتۇرۇپ، ئولانبايغا بېرىپ، جانىمخان بىلەن كۆرۈشۈپ مەقسەتنى چۈشەندۈرۈپتۇ. جانىمخان ئائىلاپ چىچاڭلاپ، بەي ژېنيۇگە: "مەن

بۇرھاننىڭ گېپىگە ئىشەنمەيمەن. سىلەر كومپارتىيىنىڭ قويىنىغا ئۆزەڭلەرنى ئاتماقچى، مەن ئۇنىڭغا قوشۇلمايمەن. مەن مۇسۇلمان، كومۇنىزىمغا ئىشەنمەيمەن، سىلەرنىڭ ھەركىتىڭلارغىمۇ قاتناشمايمەن. بۇ يەردە ناھايىتى ئوبدان تۇرۇۋاتىمەن. ئۇرۇمچىگە قايتمايمەن. ئۆلار بىلەنمۇ كۆرۈشمەيمەن. ئەمدى سىلەرنىڭ دامىڭلارغا چۈشمەيمەن. سەن مېنىڭ گېپىمنى ئۇلارغا يەتكۈزۈپ قوي، ھەرگىز ئۇرۇمچىگە قايتمايمەن" دەپتۇ. بەي ۋېنيۇ مېنىڭ مەقسىدىمنى قايتا-قايتا تەكرارلاپ مەسىلىھەت بەرسىمۇ، ئۇ ناھايىتى جاھىللىق قىلىپ تۇرۇۋېلاۋاپتۇ. بەي ۋېنيۇ ئائىلاج ئۇرۇمچىگە يېنىپ كېلىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى. كېيىن مەن يەنە جانمىخاننىڭ ئوغلى دەللىخاننى① ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىشقا ئەۋەتتىم، يەنىلا نەتىجە چىقمىدى. بۇ چاغدا ئۇ نەسىنگە كۆچۈپ كەتكەن ئىدى.

مەن بىرلىكتە ھەقىقەتكە قايتىش ئۈچۈن ئۈنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئىزچىل تىرىشقان بولساممۇ، لېكىن ئۇ جاھىللىغىدىن يانمىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە نەسىنىدىكى بىر قىسىم چارۋىچىلارغا نەسىنىدىكى ھۆكۈمەت چارۋىچىلىق فېرمىسىدىكى 3 مىڭچە قويىنىڭ ھەممىسىنى ھەيدەتكۈزۈپ كەتتى. مەن بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ، قوغلاشقا ئادەم ئەۋەتسەم، يېتىشەلمەي قايتىپ كەلدى. ئۇ ئوسمان باندىتىنىڭ قېشىغا قېچىپ كەتتى. كېيىن خەۋەر تېپىشىمچە: 8-ئايلاردا، جانمىخان خادىۋاڭنىڭ ئوغلى زاكىخان ۋە ئورازباي موللا، چايماردان، تېكمان

---

① بۇ دەللىخاننىڭ يۇقۇرىدا ئېيتىلغان ئەلەن ۋاڭنىڭ ئوغلى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى مەزگىلىدىكى ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى بولغان دەللىخان بىلەن ئىسمى ئوخشاش.

باتۇر قاتارلىق 15 ئادەمنى ئەۋەتىپ، شېبەي دەريالىسىنىڭ يۇقۇرى ئېقىمىدىكى چۆگىندا يايلىغىدىكى ئوسمانىنىڭ ئۆيىدە ئۇچ كۈن يەغىن ئېچىپ، ئۇرۇمچى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى جايلاردا قازاقلارنى توپلاڭ كۆتىرىشكە قۇتراتىپ، تېچ يول بىلەن ئازات بولۇشقا قارشى تۇرۇشنى پىلانلىغان. جانىمخان، ئورازباي مولا، چايماردانلار سانجى، قۇتۇبىلاردا توپلاڭغا قوماندانلىق قىلىشقا؛ قالىبەك، سالىس ئۇرۇمچىنىڭ نەنسەن رايونىدا توپلاڭغا قوماندانلىق قىلىشقا؛ ئوسمان قاتارلىق كىشىلەر جىمسار، گۈچىۋڭ، مۇرى رايونىدا توپلاڭغا قوماندانلىق قىلىشقا مەسئۇل بولۇشۇپتۇ.

ئوسمان، جانىمخانلارنىڭ كومپارتىيىگە قارشى توپلاڭغا ئامبىرلىكىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى ج. خ. پاكستون ۋە مۇئاۋىن كونسۇلى ماكنان ئارقىدا تۇرۇپ يول كۆرسەتكەن. 1948 ـ يىللا، ماكنان ئوسمانلار بىلەن "دىننى قوغداش ـ كومپارتىيىگە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش كومىتېتى" دېگەن نامنى قۇرغان ئىدى. خەلق ئازاتلىق ئۇرۇشىنىڭ قەدىمىۋى ـ قەدىم غەلىبە قىلىشى بىلەن، ئۇلارنىڭ ھەركىتى تېخىمۇ غالجىرلاشتى.

1949 ـ يىل 9 ـ ئايدا، ماكنان ئىز ـ دېرەكسىز "غايىپ بولدى". مەن ناۋادا كۆرۈپ قالساڭلار، دەرھال تۇتۇپ قېلىڭلار، دەپ تەرەپ ـ تەرەپكە تېلېگرامما ئەۋەتتىم. نەتىجىدە، جىمسار ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى جاقاي: تاغ ئىچىدە ماكنانىنىڭ ماشىنىسىنى ئۇچراتتۇق، دەپ دوكلات قىلدى. بايا ماكنان ئوسمان بىلەن ئاللىقاچان مەخپى كېلىشۇبلىپ، ماشىنىسىنى تاشلاپ قويۇپ، ئاتلىق تاغ ئىچىگە كىرىپ كەتكەن ئىكەن. ماكنان 9 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى شىنجاڭدىن چەتكە كېتىدىغان چاغدا ئوسمان بىلەن خوشلىشىپ: "سەن

بارلىق قازاقلىرىڭنى ئېلىپ، تىنىچ-ئارقىلىق پاكىستانىنىڭ تەيجىنۇر دېگەن يېرىگە بارساق، ئۇ يەردە ئامېرىكىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشەلەيمەن" دەپتۇ.

جياڭ جيېشىنىڭ ئامېرىكا قوراللانـدۇرغان 8 مىليون ئەسكىرى خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىگە تەڭ كېلەلمىگەن يەردە، ئوسمان، جانىمخاندەك باندىتلار ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى قانداقمۇ توسيالىسۇن؟ ئازاتلىقتىن كېيىن، جايلاردا داۋاملىق زىيانكەشلىك قىلغان ئوسمان قاتارلىق كىشىلەرنى ئازاتلىق ئارمىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى تارمار قىلدى ۋە يوقاتتى.

ما چېڭشياڭ، يې چېڭلارنىڭ توپىلاڭ كۆتىرىش سۇيىقەستىنىڭ بەربات بولۇشى

ما چېڭشياڭ ئاتىلىق ئەسكەرلەر 5-جۇنىنىڭ جۇنجاڭى ئىدى. ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى فېئودالىلىق ئىدىيىسى كۈچلۈك بولغانلىقى ئۈستىگە، تەرسا ھەم مەلۇم جەڭگىۋارلىقىغا ئىگە ئىدى. ئاتىلىق ئەسكەرلەر 5-جۇنى ئەسلىدە خېشىدىكى مىلىتارىست ما بۇچىڭغا قاراشلىق ئىدى. ما بۇچىڭنىڭ بىر قوساق ئىنىسى ما بۇفاڭ جياڭ جيېشىغا بېقىنىپ، چېڭخەي ئۆلكىسىنىڭ رەئىسلىگىگە ئىگە بولۇۋالغاندىن كېيىن، ما بۇچىڭنى سەيدامدا بوز يەر ئاچقۇچى دۇبەن قىلىپ يۆتكەدى. ما بۇچىڭ قارشىلىق كۆرسىتەلمەي، ھەربىي ھوقۇقىنى تاپشۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. ما بۇفاڭ ئاتىلىق ئەسكەرلەر 5-جۇنىنى قولغا كەلتۈرۈۋالغاندىن كېيىن، جىمەنى، ئەسلىدىكى ئاتىلىق ئەسكەرلەر 5-شىسىنىڭ شجاڭى ما چېڭشياڭنى جۇنجاڭ قىلىپ ئۆستۈردى.

ما بۇفاڭ ئاتلىق ئەسكەرلەر 5-جۇنىنى يۇتتۇۋالدىم، چىڭخەي-گەنسۇ ئۆلكىلىرىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالدىم، ئەمدى شىنجاڭنى قولغا كەلتۈرسەم، شۇنىڭ بىلەن "غەربىي شىمال پادىشاسى" بولۇپ قالمامدىمەن دېگەن ئويدا بولدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئېلايەت ئىنقىلاۋىي گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرغۇشلۇق ئارمىيىسىنى قىسىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويغاندا، جياڭ جيېشى ئاتلىق ئەسكەرلەر 5-جۇنىنى شىنجاڭغا يۆتكىدى، بۇ تەبىئى ھالدا ما بۇفاڭ تىلەپمۇ قولغا كەلتۈرەلمەيدىغان ئىش ئىدى. ئاتلىق ئەسكەرلەر 5-جۇنى شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، ئۆزگەرتىپ توزۇلگەن شى قىلىنىپ، ئۇرۇمچىنىڭ لومەنچېڭ دېگەن يېرىدە توغۇزۇلدى، ئادەت بويىچە يەنىلا "ئاتلىق 5-جۇنى" دېيىلۈمەردى. جاڭ جىجۇڭ تېچلىق سۆھبىتى ئۈچۈن بېيجىڭغا بېرىپ قايتىپ كەلمىگەندىن كېيىن، جياڭ جيېشى تەرىپىدىن ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىنىپ تۇتقۇن قىلىنىدىغان بولدى، ئۇنىڭدىن قېچىقالغان غەربىي شىمال ھەربىي-مەمۇرى جاڭگۈەن مەھكىمىسىنىڭ جاڭگۈەنلىگىگە ما بۇفاڭ ئولتۇردى. ما بۇفاڭ غەربىي شىمالنىڭ جاڭگۈەنى بولۇۋالغاندىن كېيىن، لەنجۇنى قۇتقۇزۇپ، ئۆز ئائىلىسىنىڭ كونا ئۆۋىسى — چىڭخەينى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، شىنجاڭدا تۇرۇشۇلۇق ئاتلىق ئەسكەرلەر 5-جۇنىگە شەرقىگە يۆتكىلىش بۇيرۇغى چۈشۈردى. لېكىن، بۇ بۇيرۇق تاۋسيۇ تەرىپىدىن ئۇستىلىق بىلەن ئەپلەپ-سەپلەپ بىر تەرەپكە قايرىپ قويۇلۇپ، ما چېڭشياڭنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلەر 5-جۇنى مىدىر-سىدىر قىلدۇرماي شىنجاڭدا توتۇپ تۇرۇلدى.

1949-يىل 8-ئايدا چىڭخەي ئازات بولدى، ما بۇفاڭ ئايرۇپلان بىلەن تىكىۋەتتى. ما چېڭشياڭ ۋە مۇھەممەت ئىمىن قاتارلىق كىشىلەرنىڭ

چېكىنىپ جەنۇبىي شىنجاڭنى ساقلاپ، ئامېرىكا جاھانگىرلىگىگە تايەنمەي قارشىلىق كۆرسىتىمىز دەپ پىلانلىغان سۈيىقەستى ئۆز ئۆزىدىن تارمار بولدى. ما چېڭشياڭ باشلىغاندىن ئايرىلغاندىن كېيىن نەمە قىلمىشنى بىلەلمەي قالدى. تاۋسيۇ ھەر كۈنى ئۆزىنىڭ كىچىك ماشىنىسىدا ئۇنى ئۆز ئۆيىگە ئېلىپ كېلىپ، مۇسۇلمانچە تاماق تەييارلاپ ئۇنى كۆندۈرۈش خىزمىتىنى ئىشلىدى، لېكىن قىلچە نەتىجە كۆرۈلمىدى. كونا ئۇيغۇسى چىڭخەي قولىدىن كەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ شىنجاڭدا ئۇزۇن تۈرغىسى يوق ئىدى. لېكىن ئۇ ھەربى ھاياتىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ھەممىنى دو چىقىش كويىدا بولدى. ئاخىر ئۇ 78 ـ شىنىڭ شىجاڭى يې چېڭ، 179 ـ لۇنىڭ لۇجاڭى لو شۈرېنلار بىلەن بىرلىشىپ، تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى ئىتتىپاق ئۇيۇشتۇردى. يې چېڭ جياڭ جېيىشى بىلەن يۈرتداش، ھەم جياڭ جېيشىنىڭ شاگىرتى بولۇپ، جياڭ ۋېيىۋەنجاڭنىڭ ياساۋۇللار بۆلۈمىدە ئىشلىگەن، شىمالىي شىنجاڭدىكى پۇتۇن ھەربىي كۈچنى ئىگەللەپ تۇرغان ئىدى. ئۇ جياڭ جېيشىغا سادىق بولسىمۇ، لېكىن ئانچە ئىقتىدارى يوق ئىدى، ئالتۇن شلۇبلىشىنلا بىلەتتى. لو شۈرېن ھەربى سىستېمىدىكى ئىشپىيون ئىدى. گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قوشۇنىدىكى بۇ ئۇچ كىشىنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى ئاشكارا بايانات ئېلان قىلىشى ئەجەپلىنەرلىك ئىش ئەمەس ئىدى.

ما چېڭشياڭ جاھىللار گۇرۇھىدىن بولۇپ، خېلى بۇرۇنلا مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسالار بىلەن بىرلىشىپ، ئۇرۇمچى شەھەر ئەتراپىدىكى تۈدۈنخابا دىگەن يەردە يۈزدىن ئارتۇق ئادەمنى يىغىپ تەربىيىلەپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا ئەۋەتىپ، ئازاتلىققا توسقۇنلۇق قىلىشقا تەييارلىق كۆرگەن ئىدى. ئەمدىلىكتە يەنە يې چېڭ قاتارلىق ئادەملەر بىلەن

برلىشىپ، شىنجاڭنى تېچىلىق بىلەن ئازات قىلىشقا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان بىر مۇھىم ئەكسىلئىنقىلاۋىي كۈچكە ئايلانىدى، ئەمدى ئۇلارغا ئەستايىدىل تاقابىل تۇرماي بولمايتتى.

مەلۇم بىر كۈنى، ئۇسۇلچى قەمبەرخان بىزنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، بەزىلەر يوشۇرۇن ئادەم ئۆلتۈرۈش مەركەتلىرىنى پىلانلاۋاتىتۇ، ئۇلار سىزنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرىدىغان ئاساسلىق نىشانلىرىدىن بىرى قىلىشىتۇ، دىدى. مەن دەرھال 300 كىشىلىك ئاتلىق ئەسكەر ھەم 20 دانە پىلىموت ئاجىرىتىپ، مۇھاپىزەتنى كۈچەيتتىم. بۇ ئاتلىق ئەسكەرلەر ئاز سانلىق مىللەت جەڭچىلىرىدىن تەشكىل قىلىندى، ھامۇتخان (ئازاتلىقتىن كېيىن قۇمۇلغا ۋالى بولدى) ئۇلارغا باشلىق ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ما چېڭشياڭ قاتارلىق كىشىلەرنىڭ سۆيىقەستلىك ھەركەتلىرىگە بولغان رازۇبتنى كۈچەيتتۇق.

مەن شىنجاڭنىڭ رەئىسى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، ئەينى ۋاقىتتا يەنە پۈتۈن ئۆلكە بويىچە ئامانلىق ساقلاش سىلىكلىنىش قوشۇمچە ئۆتەيتتىم. ئەسلىدىكى مۇئاۋىن سىلىڭ داڭ بىگاڭ ئىستېپا بەرگەندىن كېيىن، مەن لیۇ مېڭچۈن، تاۋ سىيۆلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، جاڭ فېڭيىنى مۇئاۋىن سىلىڭلىقىغا تەيىنلىدىم. جاڭ فېڭيى گومىنداڭنىڭ قوشۇنلىرى ئىچىدە 5 مىڭ كىشىلىك قوشۇننى باشلاپ چىقالايدىغان 5 تۈەنجاڭ بىلەن مەخپى ئىتتىپاقلىشىۋالدى. ئەگەر گومىنداڭنىڭ جاڭجۇنلىرى ئاسىلىق قىلىدىغان بولسا، ئۇنىڭ ئىسيانىنى تىنچىتىشقا كۈچى يېتەتتى. كېيىنكى پاكىتلارمۇ ئۇنىڭ شىنجاڭنى تېچ يول بىلەن ئازات قىلىش ئىشىدا بىرمۇنچە تۆھىپە قوشقانلىغىنى ئىسپاتلىدى. شۇ چاغدا، يې چېڭ، ما چېڭشياڭ، لو شۇرېنلارنىڭ ھەركىتى تولىمۇ كۆپىيىپ كەتتى، مەن جاڭ فېڭيىغا ئۇلارنىڭ يىغىلىرىغا قاتنىشىپ،

ئەھۋالنى ماڭا ئۆز ۋاقتىدا يوللاپ تۇرىدىغان ئىشەنچلىكىرەك بىر ئادەم تېپىپ، ئۇلارنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈۋېتىشنى تاپىلىدىم. شۇڭا، مەن ئۇلارنىڭ ئەھۋالىدىن ئىنتايىن ئېنىق خەۋەردار بولۇپ تۇردۇم. بۇ ئەھۋاللارنى مەن جۇڭگو كومېۋنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىدىن ئەۋەتىلگەن يولداش دېڭ لىچۈنگە ئۆز ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ تۇردۇم (دېڭ لىچۈننىڭ شىنجاڭغا كېلىش ئەھۋالى توغرىسىدا تۆۋەندە ئايرىم توختىلىمەن).

يې چېڭ، ماچېڭشياڭ، لو شۇرېنلارنىڭ لومەنچېڭدا ئىنتايىن زەھەرلىك، بۇزغۇنچىلىق خاراكتېرى ناھايىتى زور بولغان توپىلاڭ كۆتىرىش پىلانى تۈزگەنلىگى توغرىسىدىكى مۇھىم ئاخبارات ئاخىر قولغا چۈشتى. 9ـ ئاينىڭ 21ـ كۈنى كەچتە، يې چېڭ، ما چېڭشياڭ، لو شۇرېنلارنىڭ قىسملىرى بىرلا ۋاقىتتا ھەركەت قىلىپ، ھەققەتكە قايتىشنى ئاكتىپ قوللاۋاتقان ۋە ئۇنىڭغا ئاكتىپ رەھبەرلىك قىلىۋاتقان ئۇلىكىلىك ھۆكۈمەتتىكى ۋە ھەر ساھە ئىچىدىكى ئاساسلىق ئەربابلارنى ئاۋال قولغا ئېلىش؛ مەن باشلىق 40 كىشىنى ئۆلتۈرۈش ھەم تاۋ سيۈنى تۇتۇپ كېتىش، ئاندىن ئەسكەر چىقىرىپ پۈتۈن شەھەرنى بۆلاپ، قىسملارنى باشلاپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ قىسملىرى بىلەن قوشۇلۇپ، ئاخىرغىچە قارشىلىق كۆرسىتىش پىلان قىلىنىپتۇ.

مەن بىلەن لىۋ مېڭچۈن، تاۋ سيۈ بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، كەلگەن قارار بويىچە، لىۋ مېڭچۈن 9ـ ئاينىڭ 19ـ كۈنى ما چېڭشياڭ، يې چېڭ، لوشۇرېنلارنى زىياپەتكە چاقىردى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلۇكلىك ئامانلىق ساقلاش مۇئاۋىن سىلىڭى جاڭ فېڭيى، ئۇرۇمچى گارنىزونىنىڭ سىلىڭى چېن دېبغا، ئۇرۇمچى

شەھرىنىڭ باشلىغى چۈ ۋۇ، مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى بەي ۋېنيۇ قاتارلىق كىشىلەر بىللە بولىدى. زىياپەتتە نازۇ-نېمەتلەر مول بولدى، زىياپەتتىن كېيىن ماجياڭ ئويىنلىپ، بىر ئولتۇرغان پېتى تاڭ ئاتقىچە تارقاشمىدى. شۇنداق قىلىپ ما چېڭشياڭ، يې چېڭ، لو شۇرېنلارنىڭ قىسمىلىرى قوماندانلىقتىن مەھرۇم قىلىنىپ، سۈيقەست ئىشقا ئاشمىدى.

ئەسلىيەتتە، ما چېڭشياڭ، يې چېڭ، لو شۇرېنلارنىڭ سۈيقەستلىك پىلانى ئەملىگە ئاشماسلىغىدا، يۇقۇرىدا ئېيتىلغاندەك ئولارنى ئىسكەنجىگە ئېلىۋالغاندىن باشقا، بۇ 3 ئادەمنىڭ ئەڭ ئاخىردا پىكىردە بىرلىككە كېلەلمەسلىكىمۇ مۇھىم بىر سەۋەپ ئىدى. يې چېڭ خوتۇن-نىدىن تازا قورقاتتى، ئۇنىڭ خوتۇنى ئولارنىڭ مەخپى سۈيقەستىنى ئاڭلاپ قېلىپ، ئىنتايىن قورقۇپ كېتىپ، يې چېڭنىڭ قاتنىشىشىغا قەتئى ئۇنمىغان. تەكلىپ قىلغانغا قەدەر يې چېڭ نىمە قىلىشىنى بىلەلمەي، ئارىسالدا بولۇپ تۇرغاندا، لیۇ مېڭچۇن زىياپەتكە چاقىرىپ كەتكەن. ما چېڭشياڭ، لو شۇرېنلارمۇ يېغ چېڭنىڭ ئىككى خىيالدا بولۇپ قالغانلىغىنى كۆرۈپ، دېمىي ئىچىگە چۈشۈپ، ئامالسىز قالغان. ئاخىرى ھەربىي ھوقۇقىنى تاپشۇرۇپ، شىنجاڭدىن ئايرىلىپ، چەتئەلگە چىقىپ كەتمەكچى بولغان.

ما چېڭشياڭ، يې چېڭ، لو شۇرېنلار چەتئەلگە چىقىپ كەتمەكچى بولدى، مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسالا رەۋشىنجاڭدىن كەتمەكچى بولۇشتى. بۇ ئولارنىڭ "تېچلىق بىلەن چېكىنىشى" ئىدى. تېچلىق بىلەن ئازات بولۇشنى مۇمكىن قەدەر تېزرەك ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنۇ ئولارنىڭ چىقىپ كېتىشىگە قوشۇلدى. 9-ئايـ نىڭ 2-كۈنى يې چېڭ قاتارلىق كىشىلەر ساتىدىغان بىر تۈركۈم

باللىرىمىز بار ئىدى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىن ئوڭايلىق شارائىت يارىتىپ بەرسىكەن، دەپ مېنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىكى ئىشخانامغا ۋەكىل ئەۋەتىپتۇ. ئۇلار چەتكە چىقىش پاسپورتلىرىنىمۇ بېجىرىپ بولغانلىغى ئۈچۈن، مەنمۇ تولا توسمايلا، مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى بەي ۋېنيۇ باھاغا سۈندۇرۇش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ كونكىرىت بېجىرسۇن دەپ، ئۇلارنىڭ تەلىۋىگە ماقۇل بولدۇم. ئۇلارنىڭ تۇرلۇك گەزلىمە، چاي ۋە ئاپتوموبىل، ھەتتا قورال-جايلىرى-غىچە ھەممىسى باھالىنىپ، جەمئى 800 سەردىن ئارتۇق ئالتۇنغا سوندۇرۇلغان ئىكەن، مەن، بانكىدىن ئېلىنىشۇن، دىگەن ئىسپات قەغىزىگە ئىمزا قويۇپ بەردىم. ئەيسا باسما ماشىنىسىنى ھۆكۈمەتكە سېتىپ بەرسەم دېۋىدى، مەن، بۇ ھۆكۈمەتنىڭ نەرسىسى، ئۇنى سېتىشقا بولمايدۇ، دىدىم. مۇھەممەت ئىمىننىڭ چىقىپ كېتىشىدىن خەۋەر تېپىپ. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىناسىدا ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلمۇدىم، ئۇ: "مەن زادى كەتمەسەم بولمايدۇ، چۈنكى ئۆتمۈشتە مەن شىنجاڭغا يۈز كېلەلمەيدىغان نۇرغۇن ئىشلارنى قىلىپ قويدۇم" دىدى. بۇ مۇھەممەت ئىمىن كېيىن چەتئەلدە يۈرگىنىدە "شەرقىي تۈركىستان يۇرتداشلار جەمئىيىتى" دىگەن نامنى ئۈيۈشتۇرۇپ، يېڭى جۈڭگوغا قارشى بۆلگۈنچىلىك ۋە ئاغدۇرمىچىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ باردى.

9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى، ما چېڭشياڭ، يې چىڭ، لو شۇرېن، مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسالار ئۇرۇمچىدىن يولغا چىقىپ، جەنۇبقا يۇرۇپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، "تېچلىق بىلەن چېكىنگەن"لەر ئىچىدە يەنە ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى ۋاڭ زېكشەن، گومىنداڭ ئۆلكىلىك پىرقىسىنىڭ باش شۇجىسى ياڭ ۋېي، ئۇرۇمچى شەھەرلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ باشلىغى لیۇ خەندۇڭ، موڭغۇل ـ شىزاڭ كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن

باشلىغى جۇ كۈنتيەن، تەشۋىقات كومىتېتىنىڭ ئەزاسى خۇ ئېنجۇن، سابىق ئاقسۇ ھاكىمى لىن شىجىي، سەھىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ما شۇجى، خۇيزۇ مەدىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ ھەيئەت مۇدىرى قوشۇمچە قورچاق قانۇن پالاتاسى ھەيئەت ئەزاسى ما گويى، خۇيزۇ مەدىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ دائىمى لىشسى ياڭ چۈنچېڭ قاتارلىق كىشىلەر بار ئىدى. بۇ كىشىلەر بىر مۇھاپىزەتچى پەينىك قوغدىشى بىلەن قەشقەر، يەركەن قاتارلىق جايلار ئارقىلىق ھىندىستانغا ئۆتۈپ كەتتى، ئۇلارنىڭ ئېچىدىن بىر قىسمى تەيۋەنگە كەتتى.

"تېچلىق بىلەن چېكىنگەن"لەر قاراشھەرىدىن ئۆتكەندە، شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قىسىم 128 ـ لۇنىڭ لۇجائى جۇڭ زۇيىنمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ، خىزمىتىنى تاشلاپ چەتئەلگە چىقىپ كەتتى. ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قىسىملاردىن لى زۇتاڭ قىسمىدىكىلەر يې چېگىنىڭ جەنۇبقا ماڭغان خەۋىرىنى ئاڭلاپلا، دۇنياپەرەس يې چېگىنىڭ كۆپلىگەن ئالتۇن ئېلىپ ماڭغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، ئۇلار چۇشدىغان مېھمانخانىنى تاڭ ـ تاڭلاپ بىلمۇبىلىپ يوشۇرۇنۇپ تۇرغان. يې چېڭ ئولتۇرغان ماشىنا دەرۋازىدىن كىرگەندىن كېيىن، ئۇ ماشىنىدىن چىقىشىغا، سول بىلىگىگە بىر پاي ئوق تەككەن. بۇ قورقۇنچاق ئەبلەخ ھۇشىدىن كېتىشكە تاس قالغان. مۇھاپىزەتچىلەر پانا جاي تېپىپ، ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە تەييارلىنىۋاتقاندا، ما چېگشياڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ، قول ئىشارىتى قىلىپ توساپتۇ ھەم ئۇگۇنگە چىقىۋالغان جەڭچىلەرگە: "قېرىندىشلار، گېپىمىزلار بولسا، ۋەكىل ئەۋەتىپ، مەن بىلەن سۆزلىشىڭلار، ئېلىشىشنىڭ ھاجىتى يوق" دەپتۇ. ئادەم ئۆلتۈرمەكچى بولغان ئەسكەرلەرنىڭ ۋەكىللىرى ما چېگشياڭغا: "سەنلەر شىنجاڭنى كومپارتىيىگە تاشلاپ بېرىپ، ئۆزەڭلەر قۇيرۇغىڭلارنى تىكىۋېتىپ،

بىزنى تاشلاپ قويساڭلار قاملىشامدۇ؟" دەپتۇ، ما چېڭشياڭ ئۇلارنىڭ قاقتى-سوقتى قىلماقچى بولغانلىغىنى پەملەپ يالغان-ياۋداق گەپ-لەرنى توقۇپ: "بىز قاچماقچى ئەمەس، چەتئەلگە چىقماقچىمىز، ئايلىنىپ ئىچكىرىگە بېرىپ، ئەسكەر يۆتكەپ كېلىپ، باشقىدىن باش كۆتىرىپ چىقماقچىمىز، قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قىينىچىلىغى بولسا، مەن بىر ئامال قىلاي" دەپتۇ، شۇنداق قىلىپ توقۇنۇش توختاپتۇ. ما چېڭشياڭ بۇ ئەسكەرلەرگە بىر ئايلىق مائاش تارقىتىپ بېرىپ، ئۆزلىرى ئۆچۈن "يول پۇلى" تاپشۇرۇپتۇ.

ئەكسىيەتچى كۈچلەر "تېچلىق بىلەن چېكىنىگەن"دىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەققانىيلىقى توغرىسىدىكى ئومۇمى تەلەپگە رامىا ئېلان قىلىندى.

شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولۇشى

يولداش دېڭ لىچۈننىڭ يېتىپ كېلىشى، ھەقىقەتكە قايتىش ئومۇمى تېلېگراممىسىنىڭ بېرىلىشى

شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشى توغرىسىدىكى ئومۇمى تېلېگراممىدا 9-ئاينىڭ ئاخىرلىرى بېرىلدى، لېكىن ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ تەييارلىق ئىشلىرى ئاللىبۇرۇن باشلىنىپ كەتكەن ئىدى.

7-ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەرجىمە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى ما يۈنژېن خىزمەتكە كېلىپلا، مېنىڭ ئىشخانامغا كىرىپ: "رەئىس، ھازىر سىرتتا گومىنداڭ ئارمىيىسى چېكىنەر ئىمىش، چېكىنىش ئالدىدا ئادەم ئۆلتۈرىدىكەن، ئاندىن بۇلاڭ-تالاڭ قىلىدىكەن، ئاخىرىدا ئوت قويىدىكەن دېگەن نۇرغۇن پىتنە-پاساتلار تارقىلىپ يۈرىدۇ، بۇنىڭغا سىز قانداق قارايسىز؟" دېدى. ئۇنىڭ تومۇرۇمنى تۇتۇپ باقماقچى ئىكەنلىگىنى بىلەتتىم. مەن بىر ۋاراق ئاق قەغەز ئېلىپ، بىر دۆگىلەك سىزىپ: شەرق تەرەپتىن، ئازاتلىق ئارمىيە غەربكە قاراپ كۆندىن-كۈنگە شىنجاڭغا يېقىنلاپ

كېلىۋاتىدۇ: غەرپ تەرەپتە، ئۇچ ۋىلايەتىنىڭ 30 مىڭدىن ئارتۇق ئارمىيىسى بۆيرۇق كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق گومىندالڭ قوشۇنلىرى ھەققەتەن قىرغىنچىلىق قىلىش، ئوت قويۇش، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىش كويىدا بولىدىكەن، ئۇ ھالدا، چوتنى خاتا سوققان بولىدۇ، دىدىم. ما يۈنۈۋېن مېنىڭ گېپىمگە قوشۇلۇپ، بېشىنى لىڭشىتىپ چىقىپ كەتتى.

ما يۈنۈۋېن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، مەن جاڭگۈەن مەھكىمىسى بولغان غەربىي بىناغا باردىم. ئۇ يەردە گومىندالڭنىڭ جياڭجۈنلىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈلمەكچى ئىدى، بۇ يىغىننى مەن لیۇ مېڭچۈن ئارقىلىق چاقىرغان ئىدىم.

گومىندالڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قوشۇنلىرىنىڭ سانى ئاتاقتا 100 مىڭ ھىساپلىناتتى، لېكىن سانى ئۇنىڭغا يەتمەيتتى، تۇرۇۋاتقان ئورنى تارقاق، تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرىش قىيىن بولۇپ، يىغىپ جەڭگە سېلىش تەس ئىدى. جاھىل ئۇرۇشپەرەسلەر بولىمۇ، تەڭداشسىز ئازاتلىق ئارمىيە ۋە ئۇچ ۋىلايەت قوشۇنلىرىنىڭ ئىسكەنجىگە ئېلىپ زەربە بېرىشى ئارقىسىدا، ئايايق بېسىپ تۇرۇشمۇ تەس ئىدى. يۇقۇرى قاتلامدىكى ھەربىي ۋە مەمۇرى خادىملارنىڭ كۆپچىلىگى جياڭ جيېشىنىڭ ئۆز گۇرۇھىدىكىلەر ئەمەس ئىدى. تاۋ سيۆ، جاۋ شىگۇاڭ قاتارلىق كىشىلەر گەرچە زۇڭ سلىڭ ۋە مۇئاۋىن زۇڭ سلىڭ بولسىمۇ، ئەملىيەتتە لۇ، تۇمن دەرىجىلىك ئەپتىسەرلەرنى باشقۇرالمايتتى. شۇڭا، شىنجاڭنى تېچلىق يولىن ھەققەتكە قايتۇرۇشتا، ھەربىلەرنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولۇش ئىمكانىيىتى بار ئىدى. لېكىن ما چېڭشياڭ، لو شۇرېن، يې چېڭ قاتارلىق كىشىلەرگە تېخىمۇ كۆپ خىزمەتلەرنى ئىشلەشكە توغرا كېلەتتى. ئۇلار جاھىل ئۇرۇش-

پەرەسلەردىن بولۇپ، تېچىلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشتىكى ئەڭ زور توسالغۇ ئىدى. شۇنداق بولغان تەقدىردىمۇ، ھەربىلەرنىڭ پوزىتسىيسى يەنىلا ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى، شۇڭا شىنجاڭ دائىرىسىدىكى ئىلغار زاتلارنىڭ دىققىتى ھەربىلەرنىڭ ئەھۋالىغا تىكىلگەن ئىدى.

ھەربىلەرنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، مەن ھەر-بىلەرگە تەشۋىق قىلدىم، بىر يىغىندا مۇنداق دىدىم: شىنجاڭ نەچچە مىڭ يىلدىن بېرى جۇڭگو زېمىنىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ كەلدى، ھېچقانداق كىشى ئۇنىڭغا تاجاۋۇز قىلالمىدى ھەم ئۇنى پارچىلىۋېتەلمىدى؛ يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، شىنجاڭدا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودا ئالاقىسى توختىتىپ قويۇلغانلىغى تۈپەيلىدىن نۇرغۇن يەرلىك مەھسۇلاتلار زايا بولۇپ كەتتى، تەخمىنەن مىڭ تۆگىلىك كۆمۈش زىيان بولدى①؛ بەزىلەر مېنى سوۋېتپەرەس دەپتۇ، مەن بۇگۈن كۆپچىلىككە شۇنى ئوچۇق ئېيتىپ قويايكى، مەن ھەقىقەتەن سوۋېتپەرەس ئادەم، لېكىن مېنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىن بولۇشۇم شەخسەن ئۆزۈم ئۈچۈن ئەمەس. مەن شىنجاڭ تېچىلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش يولىغا ماڭماقچى، ھەربىلەر بۇنى قوللىشى، بەڭۈاشلىق قىلماسلىغى، ۋەزىيەتنى ئېنىق كۆرۈۋېلىشى، تۈخۈمنى تاشقا ئۇرماسلىغى لازىم، دەپ بىشارەت بەردىم.

---

① شىنجاڭدا ئادەتتە بىر تۆگىگە ئارتىلغان يۈك 8 پۇت، تەخمىنەن 130 كىلوگىرام مۆلچەرلىنىدۇ. مىڭ تۆگىگە ئارتىلغان كۆمۈشنىڭ ئېغىرلىغى تەخمىنەن 130 تونىنا كېلىدۇ.

مېنىڭ گومىنداڭىنىڭ جياڭجۇنلىرىگە سۆزلىگەن سۆزۈمنىڭ مەزمۇنىنى گومىنداڭنىڭ ئىشپىيونلىق تەشكىلاتى مەخپى دوكلات قىلىپ گومىنداڭ مەركىزىي كومىتېتىغا يوللاپ بەرگەن ئىكەن، لېكىن، ئۇ ئوتتۇرا يولدا جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ قولىغا چۈشۈپتۇ. ئازاتلىقتىن كېيىن، جامائەت خەۋپسىزلىگى مىنىستىرلىگىدىن بۇ ماتېرىيال شىنجاڭ جامائەت خەۋپسىزلىگى نازارىتىگە تاپشۇرۇپ بېرىلگەن، كېيىن ماڭا يەتكۈزۈپ بېرىلدى. بۇ ماتېرىيالدا ماڭا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىككى نۇقتا بار: 1. مېنى گومىنداڭنىڭ جياڭجۇنلىرىنى يىغىپ يىغىن ئېچىپ، كومپارتىيە مەيدانىدا تۇرىدىغانلىغىنى ئوچۇق بايان قىلدى، دېيىلگەن؛ 2. مېنى نەسىنده سوۋېت كونسۇلىنى چاقىرىپ مەخپى يىغىن ئاچتى، دەپ پىتنە ئويدۇرۇپ چىقىلغان. كېيىن، مەن بۇ ماتېرىيالنى يولداش ۋاڭ جېنغا تاپشۇرۇپ بەردىم.

غەربىي بىنادا گومىنداڭنىڭ جياڭجۇنلىرى بىلەن يىغىن ئېچىپ ئانچە ئۇزاق ئولتۇرمەي، بىز لېۋ مېڭچۇن، چۇ ۋۇ، لېۋ زېرۇڭلار بىلەن تېچلىق بىلەن ھەققەتكە قايتىشنىڭ كونكرېت ئىشلىرى ئۈستىدە مەسلىھەتلەشتۇق ھەم ئۇنى بېكىتتۇق. ئاساسىي مەسىلە ھەربىلەرنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئىدى. مەن ئۇلارنى تاۋ سىيۈنىڭ يېنىغا ئەۋەتتىم، تاۋ سىيۈدىمۇ ئوخشاشلا تېچلىق بىلەن ھەققەتكە قايتىش غەرىزىنىڭ بارلىغىنى ئېنىق بىلگەنىدىن كېيىن، شەخسەن ئۆزۈم بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلەشتىم. تاۋ سىيۈ: مەن جۇڭگو كومپارتىيىسىدىن ئانچە ئەنسىرىمەيمەن، ئۇچ ۋىلايەتتىن ئەندىشە قىلمەن، دىدى. ئەمىلىيەتتە ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئەنسىرەيتتى. مەن ئۇنىڭغا: "سىز تېچلىق بىلەن ھەققەتكە قايتىشنى قوللايدىغانلا

بولسىڭىز، مەن سىزگە ھېچقانداق زىيان-زەخمەتىنىڭ بولماسلىغىغا 80 ياشلىق ئانامنى كېپىل قىلىمەن. مېنىڭ گېپىم تولۇق ئىشەنچلىك" دىدىم. ئۇ مېنىڭ سەمىمى نىيىتىمنى سېزىپ، ئۆزىنىڭ گومىنداڭ ئارمىيىسىنى باشلاپ ھەقىقەتكە قايتىشقا بەل باغلىغانلىغىنى ئېيتتى. شۇنداق قىلىپ، شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىنىڭ تەييارلىق ئىشلىرىنى ھەربىي ۋە مەمۇرلار بىرلىكتە ئىلگىرى سۈرۈپ، ئىككى تەرەپتىن تەڭ تۆتۈش قىلدۇق.

بۇنىڭدىن كېيىنرەك، بېيجىڭدا تۇرۇۋاتقان جاڭ جىجۇڭ جياڭجۇن تاۋ سيۈگە يوللىغان تېلېگرامىسىنى ئالايىتەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئارقىلىق ئەۋەتىپتۇ. تېلېگرامىمىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى مۇنداق: نۆۋەتتە ۋەزىيەت تەرەققىياتىغا ئاساسەن بۇرھان شەھىدى ۋە چۇ ۋۇلار بىلەن بىللە مەسلىھەتلىشىڭلار. مەن ۋاقتىنچە مۇشۇ يەردە تۇرۇپ، ماۋجۇشىنىڭ تاپشۇرۇغىنى كۈتىمەن، زۆرۈر تېپىلغاندا، سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارماقچىمەن (سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق شىنجاڭغا بارىمەن دېمەكچى). جاڭ جىجۇڭنىڭ تېلېگرامىسىدىن شىنجاڭدىكى بىز ھەربىي-مەمۇرى ئەمەلدارلارنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىدىكى تەييارلىق ئىشلىرىمىز ماۋجۇشىنىڭ غەمخورلۇغىغا ئېرىشكەنلىگىنى ئۇقتۇق، شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ ئىراددىمىز ۋە ئىشەنچىمىز زور دەرىجىدە كۈچەيدى.

8-ئايغا كەلگەندە، ماناس، قۇتۇبى، سانجى ناھىيىلىرىدىن ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئۇرۇمچىگە ھۆجۇم قىلماقچى بولۇۋاتقىتۇ، ماناستا تۇرۇشلۇق قىسىملار چېكىنگەندە تىرانسپورت قورالى قىلىش ئۈچۈن، خەلقتىن 100 دىن ئارتۇق ھارۋا توپلاپتۇ، دېگەن گەپلەر ئۇشتۇمتوت، ئارقىمۇ-ئارقىدىن تارقالدى. شۇ يەردىكى خەلق دەككە-دۈككىگە

چۇشۇپ قالدى ھەم ئۇنىڭ تەسىرى تېزلا ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدى. بىز بۇنى تېچىلىق بىلەن ھەققەتىگە قايتىشقا پايدىسىز، لېكىن ئۇچ ۋىلايەت تەرەپتە ھەقسىزلىقتىن مۇشۇنداق غەرەزنىڭ زادى بار-يوقلۇغىنى ياكى بۇنىڭ ئەكسىيەتچىلەرنىڭ پىتنە-ئىغۋا تارقىتىپ كىشىلەرنى قايمۇقتۇرۇشى ئىكەنلىگىنى ئېنىقلاپ كۆرۈش كېرەك، دەپ ھىساپلىدۇق. مەن باش كاتىپ لېۋ مېڭىچۇن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ماناسقا ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن ئۇچرىشىش ئۇچۇن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىن ۋەكىل ئەۋەتىپ، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپنىڭ تېچ ۋەزىيەتنى داۋاملىق ساقلاپ تۇرۇشنى ئۇمىت قىلىش قارارىغا كەلدىم.

شۇنىڭ بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى چېن فاڭبەي، كاتىۋات باشقارمىسى كادىرلار ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى نۇسرەت، ئۆلكىلىك ئامانلىق ساقلاش قوماندانلىق ئىشتاۋىنىڭ بۆلۈم باشلىغى ۋاڭ كېجاڭ بولۇپ ئۇچ ۋەكىلنى ئەۋەتىش ھەم ئۇنىڭغا چېن فاڭبەينى مەسئۇل قىلىشنى قارار قىلدى. ئۇلار مېنىڭ ماناسنىڭ ھاكىمى ھۇشۇرھاجى (قازاق)غا يازغان خېتىمنى ۋە باش كاتىپ لېۋ مېڭچۇنىنىڭ يې چېڭغا يازغان خېتىنى ئېلىپ ماڭدى، مەن خېتىمدە، ھۇشۇر ھاجىغا تېزدىن تاغ ئېچىگە بېرىپ چارۋىچىلارغا: ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىن ماناس دەرياسىدىن ئۆتۈپ، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن سۆھبەتلىشىش ئۇچۇن ۋەكىل ئەۋەتىلىپتۇ، ئۇرۇش بولمايدۇ، ھەرگىز ئالاقزادە بولۇپ سىرتقا قاچماڭلار، دەپ جاكالاڭلار، دېدىم. باش كاتىپ لېۋ مېڭچۇن خېتىدە، يې چېڭغا ماناستا تۇرۇشلۇق ئارمىيە 227-لۇنىڭ لۇجائى جۇ مىڭگاڭغا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىنىڭ ماناس دەرياسىدىن ئۆتۈپ ئۇچ ۋىلايەت

تەرەپ بىلەن ئۇچرىشىشى ئۇچۇن بارلىق تەييارلىقىنى ياخشى قىلىپ قويۇش ئۇقتۇرۇلغان. ئۇلار ناھايىتى تېزلا ئۇرۇمچىدىن بىر قارا ماشىنىغا ئولتۇرۇپ يۇرۇپ كەتتى، «شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى گۇڭ جۇمنىمۇ بىللە كەتتى.

ئۇلار ئالدى بىلەن قۇتۇبىدا تۇرۇشلۇق 78-شىنىڭ ئىشتاۋىغا بېرىپ ئۇ. چېن فاڭبەي شىجاڭ يې چېڭ بىلەن كۆرۈشۇپ، لیۇ مېڭچۇۋىنىڭ خېتىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپ ھەم ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن ئۇچرىشىشتىن مەقسەت بىز تەرەپنىڭ دەريانىڭ غەربىگە ھۇجۇم قىلىش غەرىزىنىڭ زادى يوقلۇغىنى بىلدۇرۇش ئىكەنلىگىنى دەپتۇ. يې چېڭ بىز ئۇلارنى مەغلۇپ قىلالايمىز، دەپتۇ. چېن فاڭبەي يې چېڭ بىلەن كونا قەدىناسلاردىن بولغاچقا، يې چېڭ چېن فاڭبەي بىلەن چۇشلۇك تاماقتا بىللە بوپتۇ.

ۋەكىللەر ماناسقا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، چېن فاڭبەي جۇ مىڭگاڭغا ئۇچ ۋىلايەتكە يېزىلىغان ئالاقىنى ئادەم ئەۋەتىپ ماناس دەرياسىنىڭ ئۇ قېتىغا يەتكۈزۈپ بېرىشنى ئېيتىپتۇ. خەتتە ئۇچرىشىش ۋاقتى بەلگىلەنگەن ۋە ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىنىڭ ئىسىم پەملىسى ئۇقتۇرۇلغان ھەم ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ئەتىسى سائەت 10 دا دەريا بويىدىكى ۋاقتىلىق كەپىدە ئۇچرىشىشقا تەكلىپ قىلىنغان. ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىغىنى نۇرغۇن ئەسكەر قوغداپ تۇرغان، دەريا قىرغىغا يېقىن جايدا ئاھالە يوق ئىكەن. ۋەكىللەر ئات ھارۋىسىغا ئولتۇرۇپ دەريادىن ئۆتكەندىن كېيىن، كەپىگە باشلاپ كىرىلىپتۇ. ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى مىللى ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن سىلىكى مەرغۇب، شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ئارمىيىنىڭ تۆەنجاگى ئىمنوۋ ۋە نۆگۈسۈپلەر ئىكەن. چېن فاڭبەي ماڭا ۋە زۇڭ سىلىك

تاۋ سيۆگە ۋاكالىتەن، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپكە قورال كۆچى ئىشلەتمەسلىككە ۋەدە بېرىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپنىڭ شۇنداق قىلىشىنى ئۈمىد قىلىپتۇ. مەرغۇپ: ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلمىدىكەن، دىگەن سۆز پۈتۈنلەي دەريانىڭ شەرقىدىكىلەر تارقاتقان ئىغۋا، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپنىڭ زادىلا بۇنداق ھەربى پىلانى يوق، توپلانغان ئات-ھارۋىلار ۋە تىرانسپورت قوراللىرى دەريانىڭ شەرقىدىكى پۇقرالارغا ئىمكان قەدەر تېز قايتۇرۇپ بېرىلسۇن، دەريا بويىنى ساقلاۋاتقان ئەسكەرلەرنىڭ ئىغۋا-گەپلىك تۈگىدۇرۇشىغا رۇخسەت يوق، مىلىتىق ئېتىپ ئادەملەرگە زىيان-زەخمەت يەتكۈزۈشىگە تېخىمۇ يول قويۇلمايدۇ، دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىككى تەرەپ ناھايىتى تېزلا كېلىشىپتۇ.

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن ئۈچ-ېشىش ئەتىجىسىنى يولبويى ماناس، قۇتۇبى، سانجى ناھىيىلىرىدە ئايرىم-ئايرىم يىغىن ئۆتكۈزۈپ ئېلان قىلدى، شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ ئىشپيونلىرىنىڭ ئىغۋاسى بىلەن قوزغالغان قالايمىقانچىلىق ئاخىرى تىنچىتىلدى.

9-ئاينىڭ باشلىرىدا، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتە ۋە ئۆلكىدە تۈرۈشلۇق ئارمىيە ئارىسىدا ھەقىقەتكە قايتىشنى ھىمايە قىلغۇچىلار بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرغۇچىلار ئوتتۇرىسىدا كۈرەش جىددى بولۇۋاتقان چاغدا، بىز يولداش دېڭ لىچۈننىڭ ئۇرۇمچىگە كېلىدىغانلىغىدىن خەۋەر تاپتۇق، يولداش دېڭ لىچۈن ئۇنىڭدىن ئىلگىرىرەك جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى يولداش لىيۇ شاۋچىغا ھەمرا بولۇپ موسكۋاغا بارغان ئىدى. ئۇش پۇتكەندىن كېيىن، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بۇيرۇغى

بويىچە، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق غۇلجىغا كېلىپ، ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى رەھبەرلىرى بىلەن كۆپ تەرەپتىن ئۇچرىشىپ، شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىنى تولۇق ئىگەللىگەن. يولداش دېڭ لىچۈنىنىڭ يېتەكلىشى بىزگە، شەك-شۈبھىسىز، ناھايىتى زور ئىلھام بولدى.

دەسلەپتە، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەرىپىدىن دېڭ لىچۈنگە ئاتاپ ئالاھىدە تۇرارجاي ھازىرلانغان ئىدى، كېيىن ئاز سانلىق مىللەت زاتلىرى ئىچىدە شىنجاڭنىڭ تېچىلىق بىلەن ئازات بولۇش خىزمەتلىرىنى ياخشى ئىشلەش، كومموئىنستىك پارتىيە ۋە ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ يېتەكلىشىنى كۈتۈۋېلىش نەزەردە تۇتۇلۇپ، يەنىلا مېھمانخانا ئۆيۈمدە تۇرۇشى برقەدەر مۇۋاپىق تېپىلدى، بۇنداقتا ئامانلىق ساقلاش ئىشلىرىنى باشقىدىن ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى، سىرتقا قارىتا مەخپىيەتلىكنى ساقلاشقا پايدىلىق بولاتتى.

شۇنىڭلاشقا يولداش دېڭ لىچۈن غۇلجىدىن ئايرۇپىلان بىلەن مەخپى ھالدا ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، مەن ۋە ليۇ مېڭچۈن، چۇ ۋۇ، ليۇ زېرۇك تۆتىمىز ئۇنى ئايرۇدۇرۇمىدىن ئۈدۈل بىزنىڭ ئۆيگە ئېلىپ كەلدۇق.

يولداش دېڭ لىچۈن يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئالدى بىلەن پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە رەئىس ماۋ زېدۇڭغا ۋاكالىتەن بىزدىن ھال سورىدى. ئەتىسى، مەن يولداش دېڭ لىچۈنگە تېچىلىق بىلەن ھەققەتكە قايتىشنىڭ تەييارلىق ئىشلىرىنى دوكلات قىلدىم، ئارقىدىن تاۋ سيۆ جيائجۇنمۇ مېنىڭ ئۆيۈمگە كېلىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتى. ئۇ يەنە پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە رەئىس ماۋ زېدۇڭغا ۋاكالىتەن تاۋ سيۆ جيائجۇندىن ھال سورىدى ۋە ئۇنىڭغا ئىلھام بەردى. مەخپى خىزمەت ئىشلەيدىغان بىرمۇنچە خادىملارمۇ كەينى-كەينى-

دىن ئۆيۈمگە كېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتى. ئۇ قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى.

يولداش دېڭ لىچۈن يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، تېچىلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش توغرىسىدىكى تۈرلۈك خىزمەتلەر توغرىسىدا مەن ئۇنىڭدىن بىۋاستە يولبورۇق ئېلىپ تۇردۇم ھەم ئۇنىڭغا دوكلات قىلىپ تۇردۇم، ئۇنىڭ كۆرسەتمىلىرىنى ئېلىپ تۇردۇم. يولداش دېڭ لىچۈن ئارقىلىق، 9 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى رەئىس ماۋ زېدۇڭغا بىر پارچە تېلېگرامما يوللىدىم، ئۇنىڭ تولۇق تېكستى تۆۋەندىكىچە: ماۋجۇشىغا:

ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ خەلق ئازاتلىغى يولىدىكى ئۇلۇغۋار ئىشنى غەلبىلىك ئورۇنلىغانلىغىنى چەكسىز خوشال ـ خورامىلىق بىلەن تەبرىكلەيمەن. بۇ يەردىكىلەر يېڭى دېموكراتىزىمغا ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مەنپەئەتىگە ھۆرمەت قىلىش چاقىرىغىغا ئاللىقاچان مۇستەھكەم ئىشەنگەن ۋە ئۇنى سادىقىلىك بىلەن ھىمايە قىلىدۇ ھەمدە بۇ يولدا قىينىچىلىقنى يەڭمەكتە. بىز قەتئى نىيەتتە كېلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتىدىن مۇناسىۋەتنى ئۈزۈش قارارىغا كەلدۇق. پارتىيىڭىز رەھبەرلىك قىلغان پۈتكۈل جۇڭگونىڭ ئازاتلىغى تۆچۈن، بارلىق كۈچىمىز بىلەن ئەكسىيەتچى كۈچلەرنى يوقىتىپ، رەھبەرلىگىڭىزنى قوبۇل قىلىپ، ھەممە بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلاردا ئورتاق يېڭى ھاياتنى تەبرىكلەشكە ھازىرلىق كۆرمەكتىمىز، ئۇشبۇ تېلېگرامـ مىنى ئالاھىدە يوللاپ، چىن قەلبىمدىكى سۆزنى ئېيتتىم، تاپشۇرۇۋالغايسىز.

بۇرھان شەھىدى

9 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى.

ئاردىدىن 4 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ماۋجۇشىدىن ماڭا تېلېگرامما كەلدى. تېلېگرامما تۆۋەندىكىچە:

رەئىس بۇرھان شەھىدىگە:

9 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنىدىكى تېلېگرامىڭىزدىن ۋاقىپ بولدۇم، ھەمىتىڭىزدىن ئىنتايىن تەسىرلەندىم. شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە ھەر مىللەت خەلقى ئىتتىپاقلىشىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشى رەئىس جانابىڭىزنىڭ كۈچ چىقىرىشىڭىزغا باغلىق. ھەرقايسى تەرەپتىكى ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك كىشىلەر بىلەن ئالاقىلىشىپ، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىش ھەركىتىگە ماسلىشىپ، پۈتكۈل شىنجاڭنى ئازات قىلىش يولىدا كۈرەش قىلىشىڭىزنى ئۈمىت قىلىمەن. ئۇشبۇ تېلېگرامىمىز ئارقىلىق ئالاھىدە جاۋاپ قايتۇردۇم، خىزمەت كۆرسىتىشىڭىزگە تىلەكداشىمەن.

ماۋ زېدۇڭ

9 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى.

ماۋجۇشىدىن تېلېگرامىمىز تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ھايياجانلىنىپ كەتتىم. ماۋجۇشىنىڭ تېلېگرامىمىزدا كۆرسەتكەن يولىورۇغىنىڭ روھى بويىچە، بىز ھەسسىلەپ تىرىشىپ ئىشلەپ، ما چېڭشىياڭ، يې چېڭ، لو شۇرېنلارنىڭ توپىلاڭ كۆتىرىش سۇيىقەستىنى مەغلۇپ قىلىپ، ئۇلارنى "تېنچلىق بىلەن چېكىنىش"كە مەجبۇر قىلىپ، توسقۇنلۇقلارنى تۈگەتتۇق. بۇنى يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتتىم، يەنە تەكرارلاپ ئولتۇرمايمەن.

9 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن، تاۋ سىيۇ لىيۇ مېڭچۇننى مەن بىلەن مەسلىھەتلىشىشكە ئەۋەتىپتۇ، ئۇ: "تاۋ سىلىڭ ھەقتەكە قايتىشنى جاكالاش تېلېگرامىمىسنى سىزدىن بىر كۈن بۇرۇن ئېلان قىلماقچى بوپتۇ، سىز قوشۇلامسىز قانداق؟" دېدى. مەن ئەسلىدە ئارمىيە ۋە ھۆكۈمەتتىن بىرلا ۋاقىتتا تېلېگرامما ئەۋەتىپ، ھەقتەكە قايتىساق دەپ ئويلىمۇدۇم، كېيىن تاۋ سىيۇ ئىلگىرىرەك قەدەم

ئاشلىسا، ھەربىلەرنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشى بىلەن كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى تېخىمۇ تۇراقلاشتۇرغىلى بولار، دەپ ئويلاپ، ھەربىلەرنىڭ ئاۋال ھەقىقەتكە قايتىش تېلېگراممىسى ئەۋەتىشىگە قوشۇلدۇم. شۇنىڭ بىلەن 9-ئاينىڭ 25-كۈنى، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرى ھەقىقەتكە قايتىدىغانلىغىنى جاكالاپ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە ماۋجۇشىغا تېلېگراما ئەۋەتىپ، گومىنداڭنىڭ گۇاڭجۇ ھۆكۈمىتىدىن بارلىق ئالاقىنى ئۈزۈپ، خەلق قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىگىنى جاكالىدى.

9-ئاينىڭ 26-كۈنى چۈشتىن ئىلگىرى، مەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزالىرىنى چاقىرىپ جىددى يىغىن ئۆتكۈزدۇم. يىغىنغا باش كاتىپ لیۇ مېڭچۇن، ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ باشلىغى چۇ ۋۇ، مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى بەي ۋېنيۇ، قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى لیۇ دېبىن، مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى چېن فاڭبەي، ئىجتىمائىي ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىغى لیۇ يۈشياڭ، مۇئاۋىن باشلىغى ئېردېنى، تىل مەكتىۋىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جۇڭ دىخۋالار قاتناشتى. يىغىندا ئىككى كۈنتەرتىپ مۇھاكىمە قىلىندى: 1. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ گومىنداڭنىڭ گۇاڭجۇ ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان بارلىق ئالاقىسىنى ئۈزۈپ، خەلق تەرىپىگە ئۆتۈپ، جۇڭگو كومىمۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىنى قوبۇل قىلىشنى جاكالايدىغان ھەقىقەتكە قايتىش تېلېگراممىسىنى مۇھاكىمە قىلىپ ماقۇللاش. 2. ھەقىقەتكە قايتقان كۈندىن ئېتىبارەن، پارتىيە-ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى خادىملار ۋە ھەر مىللەت خەلقى بارلىق ھۆججەت، ئارخىپلارنى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ بارلىق مال-مۈلكىنى ھەقىقى تۇردە مەسئۇل بولۇپ قوغداش، نورمال خىزمەتنى داۋاملا-

لاشتۇرۇش، ئىجتىمائى تەرتىپنى قالايمىقان قىلماسلىق، جەمىيەت ئامانلىقنى بۇزماسلىقنى مۇزاكىرىلىشىپ قارار قىلىش. يىغىن خېلى سوزۇلۇپ كېچىلدى، ئىككى ماددىلىق تەكلىپ لايىھىسى ئۈچۈنلۇق ماقۇللاندى، يىغىنغا قاتناشقان خادىملارنىڭ ھەممىسى ھەققەتكە قايتىش تېلېگرامىسىغا ئىمزا قويدى. يىغىندىن قايتقاندىن كېيىن، يىغىنغا قاتناشقان ھەيئەت ئەزالار ئۆز ئورۇنلىرىغا بېرىپ، يىغىننىڭ قارارىنى يەتكۈزدى. ھەققەتكە قايتىش تېلېگرامىسى بېرىلگەنلىك خەۋىرى دەرھال ئۇرۇمچىنى قاپلىدى. پۈتۈن شەھەر قاينام تاشقىنى لىققا چۈمدى. ھەر مىللەت يېزىغىدا يېزىلىغان رەڭلىك لوزۇنكىلار شەھەرنىڭ ھەممە يېرىگە چاپلاندى. تەبرىكلەش قوشۇنلىرىمۇ ئۆزلۈكسىدىن تەشكىل قىلىندى. شۇ كۈنى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ ھەققەتكە قايتىش تېلېگرامىسى ئېلان قىلىندى.

ئەتىسى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تېچلىق بىلەن ئازات بولغانلىقنى تەبرىكلەش يىغىنى چاقىردى ھەم پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا تېلېگرامما ئەۋەتتى. يىغىن غەربىي بىنانىڭ ئالدىدىكى مەيدانىدا ئۆتكۈزۈلدى. يولداش دېڭ لىچۈن ۋە تاۋ سىيۈ جياڭجۇنلەر تەكلىپ بىلەن يىغىنغا قاتناشتى. مەن يىغىندا ئۇزۇن نۇتۇق سۆزلىدىم (بۇ نۇتۇق كېيىن كىتابچە قىلىپ بېسىلدى ھەم مىنىڭ سۆرىتىمۇ قوشۇپ چىقىرىلدى). يولداش دېڭ لىچۈنمۇ سۆز قىلدى. ئەسلىدە تاۋ سىيۈ جياڭجۇنمۇ سۆزگە تەكلىپ قىلىنماقچى بولغان ئىدى، كېيىن مەلۇم سەۋەپ بىلەن سۆزلىمىدى. يىغىن قەد كۆتەرگەن، ئازاتلىق خوشاللىغى ئىچىدە قىزغىن، شات-خورام ئۆتكۈزۈلدى.

3-كۈنى، يەنى 9-ئاينىڭ 28-كۈنى مەن ماۋجۇشىغا يەنە بىر پارچە تېلېگرامما يوللىدىم:

ماؤجۇشغا:

9 ـ ئاينىك 23 ـ كۈندىكى تېلېگراممىڭىزنى ئالدىم. سەمىمى تاپشۇرۇغىڭىز ۋە ئارزۇيىڭىزدىن چوڭقۇر تەسىرلەندىم. بۇ يەردە 9 ـ ئاينىك 26 ـ كۈنى گۇاڭجۇ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتىدىن مۇناسىۋەتنى ئۈزۈپ، بېيپىنىڭ مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بارلىق رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىمىزنى رەسمىي جاكالىدۇق. شۇ چاغدىلا ھەممە مىللەت خەلق ئامىسى ھاياجانلىقتا چۆمۈپ، تا كەچكىچە شات ـ خوراملىقتا ئۆتتى، بۇ ھال ھەممە مىللەت خەلقى قەلبىنىڭ مايىللىغىدىن دېرەك بېرىدۇ. لېكىن ئۆزگىرىش ئەمدىلا باشلانىدى، ھەممە جەھەتتىن تەمتىرەپ قالدىم، ئەمەل قىلىشىم ئۈچۈن، كۆپ يولىورۇق بېرىشىگىزنى چىن قەلبىمدىن سورايمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە يولداش دېڭ لىچۈن بىلەن خېلى ئوبدانلا چىقىشىپ قالدۇق، بارلىق ئىشنى يېقىندىن مەسلىھەتلىشىپ بېجىرىۋاتىمىز. ئۇشبۇ تېلېگراممىنى ئارقىلىق خەۋەر قىلدىم، سىزگە سالامەتلىك تىلەيمەن.

بۇرھان شەھىدى

9 ـ ئاينىك 28 ـ كۈنى.

شۇ كۈنى ماؤجۇشى بىلەن جۇ زۇڭ سىلىڭ تاۋ سىيۇ جياڭجۇن بىلەن ماڭا ھەم شىنجاڭدىكى ھەربىي ـ مەمۇرى ساھەدىكى ھەقىقەتكە قايتقان خادىملارغا تېلېگرامما ئەۋەتىپ، بىزنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىغىمىزغا ئىلھام بەردى. تېلېگراممىنى تۆۋەندىكىچە:

سىلەرنىڭ 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ ۋە 26 ـ كۈنلىرى ئەۋەتكەن تېلېگراممىلارنى تاپشۇرۇۋالدۇق، بىز سىلەرنىڭ مەيدانىڭلارنى توغرا دەپ قارايمىز. سىلەر گۇاڭجۇ ئەكسىيەتچى قالدۇق ھۆكۈمىتىدىن ئالاقىنى ئۈزۈپ، خەلق دېموكراتىيە لاگېرىغا ئۆتۈپ، جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ رەھبەرلىگىنى قوبۇل قىلىمىز، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ۋە خەلق ئىنقىلاۋىي ھەربىي كومىتېتىنىڭ

بۇيرۇغىنى ۋە بىر تەرەپ قىلىشنى كۈتىمىز، دەپ بايانات بېلان قىلدىڭلار. بۇنداق پوزىتسىيەڭلەر پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئارزۇ-ئىستىكىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ، بىز بۇنىڭدىن ئىنتايىن خوشال بولدۇق. سىلەرنىڭ ھەربىر ۋە مەمۇرى خادىملار بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغىنى ۋە يەرلىك تەرتىپىنى ساقلاپ ھەم ھازىر جىيايۇگۈەندىن چىقىشقا جابدۇنۇۋاتقان خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن ھەمكارلىشىپ، كونا تۈزۈمنى بىكار قىلىپ، يېڭى تۈزۈمنى يولغا قويۇپ، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش ئۇچۇن كۈرەش قىلىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمىز!

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، ئازاپ-ئوقۇبەت ئىچىدە ئۆتكەن شىنجاڭدا قاراڭغۇ-زۇلمەتكە خاتىمە بېرىلىپ، يورۇقلۇق باشلاندى. جەۋرى-جاپا تارتقان شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى يېڭى ھاياتقا ئېرىشتى!

چېگرا شەھەردە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىگىگە تەنتەنە قىلىش

10-ئاينىڭ 1-كۈنى بېيجىڭدىن تېلېگرامنىڭ مەيدانىدا ئۆتكۇ-زۇلگەن دۆلەت قۇرۇلۇشى مۇراسىمىدىن كىشىنى ھاياجانلاندۇرىدىغان خەۋەر يېتىپ كەلدى. ماۋجۇشى: "جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلدى!" دەپ پۈتۈن دۇنياغا تەنتەنە بىلەن جاكالىدى. قەلبىم ھاياجانلىق بىلەن تولۇپ تاشتى، بىپايان كۆككە كۆز تىككىنىمدە كۆزلىرىمدىن ئىسسىق ياش تارامىلاپ تۆكۈلدى.

ئەتىسى، پۈتۈن شەھەر خەلقى يەنە مەيدانغا يىغىلىپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىغىنى قىزغىن تەبرىكلىدى. مەن يىغىندا

نۇتۇق سۆزلىدىم. بىرقانچە كۈندىن بۇيان كۆپ چارچاپ كەتكەنلىكىم گۇمان تۇچۇن، يىغىندىن كېيىن ئاغرىپ قالدىم.

ئەمدى ئاشۇ يىغىنىدا سۆزلىگەن نۇتقىمنى تۆۋەندە قوشۇمچە قىلدىم:

بۈگۈن بىز تۈرۈمچى شەھىرى خەلقى جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلغانلىغىنى، ماۋجۇشىنىڭ رەئىسلىككە سايلانغانلىغىنى ھەم تۆلكىمىزنىڭ تىچ ئازات بولغانلىغىنى تەبرىكلەيدىغان كۈن. مۇشۇ مەيدانىدا جەۋلان قىلىپ تۇرغان يېڭى دۆلەت بايرىغى ۋە كىشىلەرنىڭ شات-خۇراملىقتا چۆمگەن كەيپىياتىدىن قارىغاندا، بۈگۈن پۈتۈن مەملىكىتىمىز بويىچە ھەممەيلەن ئەڭ شاتلىققا چۆمگەن كۈن، شۇنداقلا تارىخىتىكى ئەڭ شەرەپلىك كۈن، مەن بۇ يىغىنغا قاتناشقانلىغىمدىن چەكسىز خوشاللانماقتىمەن.

يىگىرمىنچى 100 يىل ماپەينىدە، بىز جۇڭگو خەلقى تۈرلۈك زۇلۇمغا تۈچرىدۇق، ھاقارەتلەنىدۇق، بىز گەرچە تۈزلۈكسىز تىرەشىپ-تىرمىشىپ كۆرگەن بولساقمۇ، بىرەر نەتىجىگە ئېرىشەلمىدۇق. بىراق بۇ قېتىم ماۋجۇشىنىڭ رەھبەرلىگى، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ غەلبىلىك قىلىشى ئارقىسىدا، خەلق ئەركىنلىككە، ئازاتلىققا ئېرىشەلىدى، دېمەك، خەلق بۈگۈندىن ئېتىۋارەن ئورنىدىن دەس تۇرىدى، بىز بۈگۈندىن ئېتىۋارەن پارلاق ئىستىقبال ئاچىتۇق. بىز شىنجاڭدا ئارمىيە ۋە ھۆكۈمەتكە رەھبەرلىك قىلىۋاتقان مەسئۇل كىشىلەر دۇنياغا ئېقىمىنى، دەۋرىنىڭ يۈزلىنىشىنى كۆرگەنلىگىمىز تۈچۈن، گۇاڭجۇ ئەكسىيەتچى گۇرۇھىنىڭ چاڭگىلىدىكى ھۆكۈمەت بىلەن بولغان بارلىق ئالاقىمىزنى قەتئى تۈزۈپ، خەلق دېموكراتىيىسى لاگېرىغا تۈتۇپ، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىگىنى، ماۋجۇشىنىڭ رەھبەرلىگىنى قوبۇل قىلدۇق. تۈتمۇشتىكىدەك ئېچىنىشلىق قان تۆكۈلۈشلەر ئەمدى كەلمەسكە كەتتى.

پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنىڭ مۇشۇنداق بىر كۈنگە ئىنتايىن تەشنا ئىكەنلىگىگە ئىشىنىمەن. بىزنىڭ بۇ قەتئى تەدبىرىمىز زۇلۇم تارتقان پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنىڭ ھەمايىسىگە ئېرىشتى، شۇنداقلا ئىلغار زاتلارنىڭ ماختىشىغا ۋە مەدھىيىسىگە ئېرىشتى. شۇڭلاشتا، خەلقىمىزنىڭ داھىسى رەئىس ماۋ زېدۇڭ ۋە خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى جۇ دېلارنىڭ جاۋاپ تېلېگراممىسىدا قىلغان مەدھىيە سۆزىدە: "بۇنداق پوزىتسىيەڭلەر، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئارزۇ - ئىستىگىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ، بىز ئىنتايىن خوشال بولىدۇق" دېيىلگەن. بۇنىڭغا بىز قەلبىمىزدە ئىنتايىن خوشاللىق ھىس قىلماقتىمىز.

بىز بۇ يەردە، گۈڭجۇ ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان ئالاقىمىزنىڭ ئۇزۇلگەنلىگىنىڭ سەۋىۋى ئۈستىدە توختالمايمىز، ئاددى قىلىپ ئېيتقاندا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتىنىڭ بارلىق تەدبىرلىرى، سىياسەتلىرى خەلقىنىڭ ئارزۇسىنى ئاساس قىلمىدى، خەلقنىڭ تەلىۋىگە ماس كەلمىدى، ئۇ جەمىيەتنىڭ ئالغا ئىلگىرىلەش جەريانى بويىچە سىياسەت قوللانمىدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، دەۋرنى بىلىپ يەتمىدى، شۇڭا ئۇنىڭ بارلىق تەدبىرلىرى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى چەكسىز ئازاب - ئوقۇبەتكە ۋە نامراتلىققا گىرىپتار قىلدى. بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، تېخى پۈتۈن مەملىكەتنىڭ تەقدىرى، مىللەتنىڭ تەقدىرى بىلەن كارى بولماي، ئامېرىكا جاھانگىرلىگىنىڭ قۇيرۇغىغا بولۇۋېلىپ، دۆلىتىمىزنى يېرىم مۇستەملىكە ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويدى. ئۇلار جاھانگىرلىكتىن يارەم تىلىدى، لېكىن بىز ئىشىنىمىزكى، جاھانگىرلىكنىڭ يارەمى ھەققى يارەم ئەمەس، بەلكى ئۇلار يارەم قىلىنغۇچى دۆلەتنىن ئۆزلىرىگە ئېھتىياجلىق بولغان ماددى ئەشيالارنى شىلۋېلىش كويىدا يارەم بېرىدۇ، بۇنداق يارەم ھىچقانداق ياخشى ئۇنۇم بەرمەيدۇ. شۇڭلاشقا، جاھانگىرلار بىزنىڭ مەدىنىيەت، ماتارىپ ئىشلىرىمىزنىڭ

بۇكسىلىشنى ھەرگىزمۇ خالىمايدۇ، خەلقىمىزنىڭ تۈرمۇشىنىڭ ياخشى لىنىشىنى، قۇرۇلۇش ئىشلىرىمىزنىڭ راۋاجلىنىشىنى تېخىمۇ خالىمايدۇ. ئەگەر ئۇلار ئۆزىيىشمچىلىق بىلەن ئىش قىلىدىكەن، خەلق جەزمەن سەگەك بولىدۇ، جەزمەن ئۇلارنى پاچاقلاپ تاشلايدۇ ھەم ئۇلارنىڭ جان تومۇرىنى ئۈزۈپ تاشلايدۇ. چۈنكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى مۇشۇنداق جاھانگىرلىك بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋالغان، خۇددى جاڭ ژېنىيې (جاڭ جىڭۇك) ئەپەندىدىن كەلگەن تېلېگرامىمدا ئېيتىلغانىدەك: "جاھانگىرلىكنىڭ ئۆتمۈشتىكى ئېكسپىلاتاتسىيىسى، ئېزىشى ئارقىسىدا، خەلقنىڭ ئەركىنلىگى بولمىغان، ئورنى باراۋەر بولمىغان ئىدى." شۇڭلاشقا، جاڭ جىڭۇك ئەپەندى 1946 ـ يىلى شىنجاڭغا كەلگەندە، ئۆز قولى بىلەن تېچلىق بىتىمگە ۋە سىياسى پروگرامىمغا ئىمزا قويغان ئىدى. لېكىن يۇقۇرىنىڭ توسقۇنلۇغى تۈپەيلىدىن بۇلار تولۇق ۋە ھەقىقى ئىجرا قىلىنمىدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى تېچلىق بىتىمىنى ۋە سىياسى پروگرامىمنى تولۇق ۋە ھەقىقى ئىجرا قىلمايلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ ئەكسىچە، سۈيىقەست ئىشلىتىپ بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، تېچلىقنى بۇزدى، مىللەتلەر ئارىسىدا ھەرقايسى گۇرۇھلارنى بىر بىرىگە ھۇجۇم قىلدۇردى، تۈرلۈك ۋاستىلەرنى قوللىنىپ قانلىق ۋەقە تۈغدۇردى، بۇ دەل جاھانگىرلىكنىڭ ئەمەلدە ئىشلىتىدىغان سىياسىتى ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلار يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا دۆلەتنىڭ جۇڭگو خەلقىغە ھەقىقى يارىدەم بەرگەن دوستانە سۇۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئۈزدۇرۇۋەتتى، بۇنىڭ بىلەن خەلقىنىڭ تۈرمۇشى كۇندىن ـ كۇنگە نامراتلىشىپ كەتتى. شۇڭلاشقا، شىنجاڭدىكى ئارمىيە ۋە ھۆكۈمەت مەسئۇللىرى مۇشۇنداق پاكىت ئالدىدا، گۇۋاھچۇ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان ئالاقىنى داۋاملىق ساقلايدىغان بولسا، ئەھۋالىنىڭ تېخىمۇ يامانلىشىپ كېتىدىغانلىغىنى ۋە خەلق تۈرمۇشىنىڭ تېخىمۇ نامراتـ

لىشپ كېتىدىغانلىقىنى ھىس قىلىدى، شۇڭلاشقا، قەتئى تۇردە گۇۋاھچۇ بىلەن بولغان ئالاقىنى ئۈزۈپ، خەلق دېموكراتىيىسى لاگېرىغا ئۆتىدىغانلىقىنى جاكالىدى.

بىز شۇنى كۆرۈپ يەتتۇقكى، بېيجىڭ ھۆكۈمىتى خەلقنىڭ ئارزۇسى ۋە ئېھتىياجىغا ئاساسەن ئىلغار سىياسەت ئىجرا قىلمىدۇ، ئىنسانىيەتنىڭ تەدرىجى تەرەققىيات جەريانىغا ئاساسەن جەمئىيەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرمىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، خەلقنى باراۋەرلىككە، بەخت ـ سائادەتكە ۋە ئەركىنلىككە ئېگە قىلىش يولىدا تىرىشچ كۆرەش قىلمىدۇ، دوستىمىز سوۋېت ئىتتىپاقىنى ۋە دۇنيادىكى بارلىق تېچىلىقپەرۋەر ئەللەر بىلەن قولغا قول تۇتۇشۇپ، دۇنيانىڭ ئەبەدى تىنچلىقىغا، باي، شات ـ خورام، مۇستەقىل، ئەركىن، بەخت ـ سائادەتلىك، قۇدرەتلىك دۆلەت قۇرۇش يولىدا تىرىشمىدۇ، بۇ ـ خەلقنىڭ ئارزۇسىغا تامامەن ئۇيغۇن. بىز بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە، چوقۇم پارلاق، بەخت ـ سائادەتلىك ئىستىقبالغا ئېگە بولىمىز، شۇڭلاشقا، بىز قەتئى ھالدا مۇشۇنداق قىلمىدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىز خەلق ھۆكۈمىتى ھاكىمىيىتىنىڭ خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرلىقىدىكى ھاكىمىيەت ئېكەنلىگىدىن خەۋەر تاپتۇق، ماۋجۇشى «خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىسى ھەققىدە» دىگەن ئەسىردە مۇنداق دەيدۇ: "خەلق دىگەن نېمە؟ جۇڭگودا ھازىرقى باسقۇچتا خەلق ـ ئىشچىلار سىنىپى، دېخانلار سىنىپى، شەھەر ئۇششاق بۇرژۇئازىيىسى ۋە مىللى بۇرژۇئازىيە. بۇ سىنىپلار ئىشچىلار سىنىپى ۋە كومپارتىيىنىڭ رەھبەرلىگىدە، ئىتتىپاقلىشىپ، ئۆز دۆلىتىنى تەشكىل قىلىدۇ، ئۆز ھۆكۈمىتىنى سايلايدۇ، جاھانگىرلىكىنىڭ غالچىلىرى يەنى پومىشىكلار سىنىپى ۋە بىيۇروكرات بۇرژۇئازىيە ئۈستىدىن شۇنىڭدەك مۇشۇ سىنىپلارغا ۋەكىللىك قىلىدىغان گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ھەم ئۇلارنىڭ قولچوماقلىرى ئۈستىدىن دىكتاتۇرا يۈرگۈزىدۇ، ھاكىمىۋتلەقلىق يۈرگۈزىدۇ، ئۇلارنى ئېزىدۇ،

ئۇلارنىڭ تەرتىپلىك بولۇشغىلا يول قويىدۇ، قالايمىقان سۆزلىشىگە ۋە قالايمىقان ھەركەت قىلىشىغا يول قويمايدۇ. ئەگەر قالايمىقان سۆزلىسە ۋە قالايمىقان ھەركەت قىلسا، دەرھال چەكلەيدۇ ۋە جازاغا تارتىدۇ. خەلق ئىچىدە بولسا دېموكراتىك تۈزۈم ئەملگە قويۇلدۇ، خەلقتە سۆز، يېغىن ئۆتكۈزۈش ۋە تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇش قاتارلىق ئەركىنلىك ھوقۇقلىرى بولىدۇ. سايلام ھوقۇقى پەقەت خەلقلا بېرىلىدۇ، ئەكسىيەتچىلەرگە بېرىلمەيدۇ. مۇشۇ ئىككى تەرەپنىڭ، خەلق ئىچىگە قارىتىلغان دېموكراتىسە تەرەپ بىلەن ئەكسىيەتچىلەرگە قارىتىلغان دىكتاتۇرا تەرەپنىڭ بىرلىشىشى خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىسى بولىدۇ." بۇ ئابزاستا، خەلق بىلەن دېموكراتىك دىكتاتۇرا ئىنتايىن تەپسىلى ۋە ئىنتايىن ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بىز ئالاھىدە شۇنى ئوتتۇرىغا قويۇمزكى، بۇ نەزىرىيىلەرنى تەتقىق قىلىشىمىز ھەمدە ئۇنى ھەقىقى تۇرمە چۈشەنىشىمىز لازىم. بۇ قېتىمقى ئۆزگەرتىش شەكىلدىلا ئەمەس، بەلكى ئۇزۇل ـ كېسىل ئۆزگەرتىش بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەكسىيەتچى ئۇنسۇرلارنىڭ بىزنىڭ دېموكراتىيە لاگېرى ئىچىدە تۇرۇشىمىزغا تەن بەرمەيدىغانلىغىدىن تېخىمۇ پەخەس بولۇشىمىز لازىم، شۇڭا بۇنىڭدىن ئالاھىدە ھۇشيار بولۇشىمىز لازىم، رەئىس ماۋ زېدۇڭ «خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىسى ھەققىدە» دىگەن ئەسىرىدە يەنە مۇنداق دەيدۇ: "ئەكسىيەتچى سىنىپ ۋە ئەكسىيەتچى گۇرۇھتىكىلەر ئۆزلىرىنىڭ ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىسيان كۆتەرمىسە، بۇزغۇنچىلىق قىلمىسا ۋە پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرمىسلا، ئۇلارغىمۇ يەر ۋە ئىش بېرىلىدۇ، ئۇلارنىڭ كۈن كۆرۈشىگە، ئەمگەكتە ئۆزلىرىنى ئۆزگەرتىپ، يېڭى ئادەم بولۇشغا يول قويۇلدۇ." دەمەك، ئەكسىيەتچى ئۇنسۇرلارغا دەرۋازا ئېتىپ قويۇلمىدى، ئۇلار خاتالىغىنى تۈزىتىپ، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسەتلىرىنى

هەقىقى تۇردە ئىجرا قىلسىلا، ئۇلارغا ئوخشاشلا يېڭىدىن ئادەم بولۇش پۇرسىتى بېرىلىدۇ.

بىز ئەمدى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولۇپ قالدۇق، بىز مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى كۆرسەتكەن ئەمىر ـ پەرمان، قائىدە ـ نىزام، ۋەزىپە، بۇرچلارنى سەمىمى ھەم ھەقىقى رەۋىشتە ئىجرا قىلىشىمىز، ھەقىقى تۇردە خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش يولىدا بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىشىمىز لازىم. بۈگۈندىن ئېتىۋارەن بىزنى غەم ـ ئەندىشىگە سالىدىغان قان تۆكۈش ۋەقەلىرى ئەمدى كۆرۈلمەيدۇ. بىز ئۆزىمىزنىڭ جەمىيەتنى ئۆزگەرتىش ئىشلىرىمىز يولىدا يەكدىللىق بىلەن تىرىشىشىمىز لازىم.

ئەمدى ئۆز ئۆلكىمىزنى قانداق گۈللەندۈرۈش، قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى قانداق تەرەققى ئەتتۈرۈش مەسىلىسى ئوستىدە توختىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. خەلقىمىز تېچلىق سىياستىنى بىرلىكتە يولغا قويغاندا، دوستىمىز سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىنلىشىشنى كۆچەيتكەندىلا، ئاندىن بىز تەرەققىياتنى تېزلىتەلەيمىز ۋە بەختلىك كۈنلەرگە تېز ئېرىشەلەيمىز. بۇنى قىلالمىساق، قۇرۇلۇش قىلمىز دېگىنىمىز قۇرۇق گەپ بولۇپ قالىدۇ. بىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن جاھانگىرلاردىن ياردەم كۈتۈشىمىز مۇمكىن ئەمەس، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ياردىمى خەلق قەلبىدە يامان ئاقىۋەتلەرنى قالدۇردى، شۇڭلاشقا، ماۋجۇشى سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ ئۆز ئەسەرلىرىدە، جاھانگىرلىك سەمىمى ياردەم بەرگۈچى ئەمەس، بەلكى ئالدامچى، ئۇلار ئۆزى ئۈچۈن چوت سوقىدۇ، دەپ ئېنىق كۆرسىتىلگەنلىگىنى ئېيتقان ئىدى. شۇڭلاشقا، جاھانگىرلىكنىڭ جۇڭگوغا قىلغان ياردىمى ئوستىدە سۇن جۇڭشەن ئەپەندى تەجرىبىلىك بولۇپ قالغان، ئۇنىڭ زېھىننى تارتقان، ئەمدى بىز ئۇلارنىڭ داۋاسىغا چۈشمەيمىز، بىز ئۆزىمىزگە كېرەكلىك يارەمنى تېچلىقەرۋەر خەلقلەرنىڭ سېپىدىن

ئىزدىشىمىز كېرەككى، جاھانگىر دۆلەتلەردىن ئىزدىمەسلىگىمىز لازىم. بىزنىڭ ھەقىقى ياردەمچىمىزنىڭ پەقەت دوستىمىز سوۋېت ئىتتىپاقىلا ئىكەنلىگىنى چوقتۇر چۈشىنىشىمىز لازىم. بىز ئارىنى بۇزغۇچى، پىتنە ـ ئىغۋا تۇغدۇرغۇچى ئۇنسۇرلارغا رەھىمسىز زەربە بېرىشىمىز لازىم. جۇڭگو ـ سوۋېت دوستلۇغىنى كۆچەيتىشىمىز، ئۇلارنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىشىمىز لازىم. بىز بۇگۈن يېڭى ھاياتنى شات ـ خورام تەبرىكلەۋاتقان ئۇلۇغ بايرام كۈنىدە، بۇ يېڭى دەۋرنى چوڭقۇر چۈشىنىشىمىز، مۇشۇ يېڭى دەۋرگە لايىق كىشىلەردىن بولۇشىمىز لازىم.

شىنجاڭدا تۇرۇۋاتقان قېسىملار خەلق سېپىدە تۇرۇۋاتقان قېسىملاردىن بولۇپ قالدى، شۇڭا ئۆزئارا قولىمۇ قول تۇتۇشۇپ، ئۆزئارا ياردەم بېرىشى لازىم. جىيايۈگۈەندىن ئۆتكەن ئازاتلىق ئارمىيىنى قىزغىن قارشى ئېلىشىمىز لازىم، ئۇلار بىزنىڭ ئەركىنلىگىمىزنى چەكلىمەيدۇ، بەلكى بىزنىڭ تىچلىغىمىز، ئەركىنلىگىمىزنى كاپالەتلەندۇرۇش ئۈچۈن كېلىۋاتىدۇ، بىز ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئېلىشىمىز لازىم. چۈنكى ئۇلار بىزنىڭ دوستىمىز، بىز ئۇلار بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈشىمىز لازىم. مەن بۇنىڭدىن بۇرۇن قىلغان سۆزلىرىمدە، شىنجاڭ مەدىكۆ جۇڭگونىڭ بىر رېمنى، شىنجاڭنىڭ تەقدىرى پۈتۈن جۇڭگونىڭ تەقدىرى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان، جۇڭگونىڭ مەسىلىسى ھەل بولغاندا، شىنجاڭنىڭ مەسىلىسى ئاندىن ھەل بولىدۇ، دېگەن ئىدىم. مەن قايسىبىر مىللەتنىڭ رەئىسى ئەمەس، پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنىڭ رەئىسى، ھازىر بىزنىڭ جۇڭگونىڭ مەسىلىسى ھەل بولدى، شۇڭلاشقا، بىزنىڭ شىنجاڭنىڭ تەقدىرى مەسىلىسىمۇ ھەل بولدى. شىنجاڭنىڭ تەقدىرى ھەل قىلىنغانلىغى ئۈچۈن، بىز پارلاق، تۈز يولغا ماڭالىدۇق. بىز بۇگۈندىن ئېتىۋارەن ئۆتمۈشنى سۈرۈشتۈرمەي، ھەممەيلەن ئىتتىپاقلىشىمىز، مۇستەقىل، ئەركىن،

باي، شات ـ خورام يېڭى جۇڭگو قۇرۇش يولىدا كۆرەش قىلىش ـ مىز، تېچ، بەخت ـ سائادەتلىك يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش يولىدا بارلىق كۆچىمىزنى چىقىرىشىمىز لازىم.

مېنىڭ سۆزۈم ئاياقلىشىپ قالدى، ھەرقايسىڭلاردىن ئالاھىدە ئەپۇ سورايمەن، بۇگۈن ھاۋا ناھايىتى ئىسسىپ كەتتى، مېنىڭ سۆزۈمنى بەك ئۇزىراپ كەتتى، ئەپۇ قىلغايسىلەر. ئاخىردا شوئار توۋلايمەن:

ياشىسۇن جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى!
ياشىسۇن مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى!
ياشىسۇن خەلق داھىسى ماۋجۇشى!
ياشىسۇن شىنجاڭنىڭ پارلاق ئىستىقبالى!
ياشىسۇن بىزنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ بىرلىكتە ئالغا بېسىشىمىز!

ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسلىگىگە تەيىنلىنىشىم

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئومۇمى تېلېگراممىسا ئەۋەتىپ، ھەقىقەتكە قايتقاندىن كېيىن، ئۇرۇمچىدىن تارتىپ پۈتۈن شىنجاڭغىچە ۋەزىيەت تېخى دىگەندەك مۇقىم بولمىدى. ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملار ئىچىدىكى ئاز سانلىق جاھىل ئۇنسۇرلار يەنىلا پاراكەندىچىلىك تۇغدۇردى، ئىشپىيونلارمۇ خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى تېخى شىنجاڭغا يېتىپ كەلمەي پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ماجرا تۇغدۇردى. ئۇلار: «تاۋ سىيۇ ئۆلتۈرۈلۈشتىن قورقۇپ، ئايرۇپىلان بىلەن ئىچكىرىگە قېچىپ كېتىپتۇ»، «بۇرھان مۆكۈنۈۋاپتۇ»، «ئۇچ ۋىلايەت مىللى ئارمىيىسى ئازاتلىق ئارمىيە بىلەن ئۇرۇشىدىكەن» دىگەن ئىغۋالارنى تارقاتتى.

كەچتە قالايمقان ملتىق ئېتىشتى. بىر توپ كىشىلەر ئۇرۇمچىنىڭ شەرقىي چوڭ كوچىسىغا يىغىلىپ سودا دۆكانلىرى ۋە بانكىنى بۇلاشقا تەييارلاندى، ئادەم بارغانسېرى كۆپىيىۋېرىپ، قاتناش يوللىرى توسىلىپ قالدى. نەنلياڭ تەرەپتىمۇ ھەربىلەر بىگۈنا ئاممىنى تۆتۈپ كېتىش، ئۇرۇش ئەھۋالىنى يۈز بەردى. چۈنكى "'شاڭناۋجىنلار'نى يوقىتايلى!"① دېگەن شوئارلار چاپلىنىپ، ھەربىلەرنىڭ زىتىغا تەكىكەن ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭلاردىنمۇ ئاز ساندىكى جاھىل ئۇنسۇرلار پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئوت قويماقچى، قىرغىنچىلىق ۋە بۇلاڭچىلىق قىلماقچى بولۇۋاتقىدۇ، دېگەن خەۋەرلەر كەلدى.

ئەھۋال ئېغىرلىشىشقا باشلىدى. مەن قالايمقانچىلىقنىڭ كېلىپ چىقىشىدىن ئەنسىرەپ، 10 ـ ئايىنىڭ 5 ـ كۈنى، ئۆلكىلىك ۋاقىتلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى نامىدىن ماۋجۇشى، جۇزۇڭ سىلىڭ ۋە لەنجۇدىكى مۇئاۋىن زۇڭ سىلىڭ پېڭ دېخۇەيگە تېلېگراممۇ يوللاپ، شىنجاڭنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىيىتىنى دوكلات قىلدىم. مەن تېلېگرامىمىنىڭ ئاخىرىدا: "قىسقىسى، پۈتۈن ئۆلكىنى بوھران قاپلاپ كەتتى، ئەھۋال ئېغىرلاشتى. غەرپكە يۈرۈش قىلغان خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ، خەۋپلىك ۋەزىيەتنى ئوڭشىشىنى، خەلقنىڭ قىزغىن ئۈمىدىدىن چىقىشنى سورايمەن؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، سىياسى خىزمەت خادىملىرىنى كۆپلەپ ئەۋەتىپ، ئىشلارنى ئىلگىرى سۈرۈشنى تېخىمۇ ئۈمىت قىلىمەن. مەزكۇر تېلېگرامىمنى ئىنتايىن

① گومىنداڭ ئەسكەرلىرى مۇتەھەم ـ يولسز بولغاچقا، شىنجاڭ خەلقى ئۇلارنى "شاڭناۋجىن" دەپ ئاتايتتى.

تەقەززالىق بىلەن بىرىۋاتىمەن" دىدىم.

شۇنىڭ بىلەن تەڭ، ئۆلكىلىك ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتىمۇ دەرھال ھەربىي ھالەت جاكالىدى، ئەپتىسەرلەر مەكتەپلىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى چارلاش ۋەزىپىسىنى زىممىسىگە ئالدى، ھەمدە «ھەقىقەتكە قايتقان ئەپتىسەر ـ ئەسكەرلەرگە مۇراجىئەتنامە»نى كۆپلەپ بېسىپ تارقىتىپ، ئۇلارنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان ھەرىكىتىنى مەدھىيىلىدۇق، ئۇلاردىن ھەققانىيەتنى ئېنىق تونۇپ، دۆلەت ۋە خەلق ئالدىدا تەتەكلىك قىلماسلىقنى ئۈمىت قىلدۇق. ئۇنىڭدىن كېيىن، يەنە ئارمىيەدىن ھال سوراپ، ئارمىيىنى تۇراقلاشتۇرۇش ئۇچۇن، ھەر مىللەت ۋە ھەر ساھەدىكىلەردىن ھەقىقەتكە قايتقان ئەپتىسەر ـ ئەسكەرلەردىن "ھال سوراش ئۆمىگى" تەشكىل قىلدۇق.

"فۇشىڭخاڭ"نىڭ خوجايىنى تەلىئەت (ئۇيغۇر) ۋە لىۋ بىڭيى (خۇيزۇ)لار ھۇسەنباينىڭ نامىدا، ئىلىدىن 5 قارا ماشىنىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يۇز سوپۇنى ۋە چاقماق قېپىنى ئېلىپ كەلدى؛ شەھەر ـ لىك سودىگەرلەر جەمئىيىتىنىڭ لىشىسى فەن شىجيۇ ئوتتۇرىغا چىقىپ، چوشقا قاسىپىلىرىنى سەپەرۋەر قىلىپ، كۆپلەپ چوشقا سويدۇردى؛ ئۇيغۇر سودىگەرلىرىنىڭ ئاقساقىلى ئابدۇرەھىمھاجى مەسئۇل بولۇپ، چارۋىچىلىق رايونىدىن يېيىش ئۇچۇن قوي سېتىۋېلىپ كەلدى...ئۇچ كۈن ئىچىدىلا، لۇڭگە، ياگاۋ، تاماكا قاتارلىق كۈندە ـ لىك لازىمەتلىكلەردىن 20 نەچچە يەششىك توپلاندى، بەزىلىرىگە تېخى قىزىل قەغەز ئوراپ، تەقدىم قىلغۇچىنىڭ سودا ماركىسى چاپ ـ لاندى. ناۋايخانىلاردا گۈنجۇت سالغان مايلىق نانلار ئوخشىتىپ يېقىلدى. ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكىلەرنىڭ ۋەكىللىرى ھال سوراش بۇيۇملىرى ۋە ھال سوراش خەتلىرىنى ئېلىپ كېلىپ،

ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق ھەقىقەتكە قايتقان ئەپتىسەر ـ ئەسكەرلەردىن ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ھال سورىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇرۇمچىدىكى كىنوخانىلار، تىياتىرخانىلار كىنو فېلىملىرى ۋە تىياتىر نومۇرلىرىنى ئېلىپ گازارمىلارغا بېرىپ نۆۋەت بىلەن كىنو ۋە ئويۇن قويۇپ بەردى. بۇ ئىشلار ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنى تەسىرلەندۈردى، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئاڭلىق ھالدا چارلاش قىسىملىرى چىقىرىپ تەرتىپ ساقلىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇرۇمچى شەھىرى خەلقىنىڭ روھىي كەيپىياتى بارا ـ بارا جايىغا چۈشتى.

ئەمما، قالايمىقانچىلىق ھامان بولۇپ تۇردى. قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق قوشۇنلارنىڭ تۆھىنجاڭىنىڭ قۇتراتىشى ئارقىسىدا، 300 دىن ئارتۇق ئەپتىسەر ـ ئەسكەر توپلاڭ كۆتىرىپ، ئوت قويۇپ، قىرغىنچىلىق، بۇلاڭچىلىق قىلىپ، يېقىن ئەتراپتىكى ئاھالىنى بالا ـ قازاغا ئۇچراتتى. بانكىدىكى ئالتۇن، كۈمۈشنى پۈتۈنلەي بۇلاپ كەتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ ئالتۇنلار ئەسلىدە شىنجاڭدىن لەنجۇغا ئېلىپ كېلىنگەن، كېيىن ساقلاپ قويۇش ئۈچۈن، يەنە غەرپكە يۆتكەپ قۇمۇلغا ئېلىپ كېلىنگەن ئىكەن. "قۇمۇلدىكى ئالتۇن ئەنزىسى" ـ مۇشۇ ۋەقەنى كۆرسىتىدۇ. تۇرپان ناھىيىسىنىڭ ۋەزىيىتىمۇ تۇراقلىق ئەمەس ئىدى، مەن ئامما ـ نى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن ئىجتىمائى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىغى لىيۇ يۈكشياڭ، بوغالتىر باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى قاسىمجانلارنى ئەۋەتتىم. ئۇلارنىڭ ماشىنىسى سايۇيۇغا يېتىپ بارغاندا، تۇرپاندىن قېچىپ چىققانلارنىڭ ماشىنىسىغا يولۇقۇپتۇ، ئۇلار ناھىيە بازىرىدا ھەربىي ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ، بانكىنىڭ بۇلاپ كېتىلگەنلىگى، توپلاڭچى قوشۇنلارنىڭ جەنۇبقا قاراپ

قاچقانلىغىدىن خەۋەر تېپىپتۇ.

تېچ ئازات بولغانىدىن كېيىنكى ۋەزىيەت مۇشۇنداق ئىدى، ئەھۋالدىن قارىغاندا، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى يېتىپ كەلمىسە، شىنجاڭ خاتىرجەم بولالمايتتى. بىز ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانلىق ئىشتاۋىغا بېرىپ مۇئاۋىن زۇڭ سىلىڭ پېڭ دېخۇەيگە شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتقانىدىن كېيىنكى ئەھۋالىنى دوكلات قىلىش ھەمدە مالىيە ئىقتىسادىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىش، تېخىمۇ مۇھىمى ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ بالدۇراق شىنجاڭغا كېلىشىنى خەلقىگە ۋاكالىتەن قارشى ئېلىش ئۈچۈن، جيۇچۇەنگە ۋەكىللەر ئۆمىگى ئەۋەتىشنى بەلگىلىدۇق. ۋەكىللەر ئۆمىگىگە چۈ ۋۇ بىلەن قاسمجان يېتەكچىلىك قىلدى، بەي ۋېنيۇ، تەلئەت، نۇسرەت، يۈ جياگجى قاتارلىق كىشىلەر ئايرىم-ئايرىم ھالدا، ئۆلكىلىك ۋاقتىلىق ھۆكۈمەتكە، سودا-سانائەتچىلەرگە، ئىلغار ياشلار تەشكىلاتىغا ۋە ھەر مىللەت خەلقىغە ۋاكالىتەن ئۆممەك ئەزاسى بولدى. ۋەكىللەر ئۆمىگى يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى ئۆلكەلىك ھۆكۈمەتتىكى ئىشخانامدا يىغىن ئاچتۇق، يىغىندا مەن ۋە لیۈ مېڭچۈن ئىككىمىز سۆز قىلدۇق. ۋەكىللەر ئۆمىگى جۇگگو-سوۋېت ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ ئۆۋەتچى ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ، قۇمۇلغا يېتىپ بېرىپ، "ئالتۇن ئەنزىسى" مۇئاسىۋىتى بىلەن بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان كوچىلاردىكى ۋەيرانچىلىقنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. ئاندىن ماشىنىغا ئولتۇرۇپ شەرققە قاراپ يول يۈرۈپ، شۇ كۈنى شىڭشىگىيادا قونۇپ، ئەتىسى يولدا شىنجاڭغا كېلىۋاتقان ئالدىنقى ئەۋەتىلگەن قىسملارغا يولۇقتى، چۈشتىن كېيىن جيۇچۇەنگە يېتىپ باردى.

ۋەكىللەر ئۆمىگى جيۇچىۋەندە 7 كۈن پائالىيەت ئېلىپ باردى. مۇئاۋىن زۇڭ سىلىڭ پېڭ دېخۇەينىڭ قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولدى ھەمدە شۇ يەردە ئارمىيە باش ئىشتاۋىنىڭ يېنىدىغا قاتناشتى. ئۇلار ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ پىكرى بويىچە دوكلات قىلدى. يېغىن ئاياقلىشىش ئالدىدا مۇئاۋىن زۇڭ سىلىڭ پېڭ دېخۇەي سۆز قىپتۇ. ئۇ ئالدى بىلەن ماۋجۇشى ۋە پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىغا ۋاكالىتەن شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىغىغا توغرا باھا بېرىپتۇ، شىنجاڭدىكى گومىنداڭنىڭ ھەربىي ۋە مەمۇرى خادىملىرى تاۋ سىيۆ جياڭجۇن بىلەن رەئىس بۇرھان شەھىدىنىڭ رەھبەرلىگىدە، تېلېگىراممىا ئەۋەتىپ ھەقىقەتكە قايتتى، زۇلۇملىتىلىكىنى تاشلاپ، يورۇقلۇققا قەدەم قويدى، بۇنداق قىلغىنى ناھايىتى ياخشى بولدى، شىنجاڭنىڭ تېچ ئازات بولۇشىغا تۆھپە قوشتى دەپتۇ. ئۇ يەنە، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي كۈچلىرىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىدا ناھايىتى زور رول ئويناندى؛ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئىلغار ياشلىرى ئازات بولۇش ئالدىدا تەشۋىقات ۋە كۆرەش ئېلىپ بېرىپ، نۇرغۇن پايدىلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدى دەپتۇ. ئۇ يەنە ھەر مىللەت خەلقى بىلەن بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ، ھەر جەھەتتىكى خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلەشنى تەلەپ قىپتۇ. شىنجاڭنىڭ مالىيە-ئىقتىسادىي جەھەتتىكى قىيىنچىلىغىنى ھەل قىلىشپ بېرىمىز دەپتۇ ھەمدە شىنجاڭغا بىر تۇركۈم ماددىي ئەشيا تەقدىم قىلىپتۇ، يەنە شىنجاڭ پۇلى بىلەن خەلق پۇلىنى ۋاقتىلىق بىللە ئىشلىتىش چارىسىنى مەسلىھەتلىشىپ بېكىتىپتۇ. ۋەكىللەر ئۆمىگى قۇمۇلغا قايتىپ كەلگەندە، قۇمۇلغا كېلىپ ئورۇنلىشىپ بولغان جۇنجاڭ گو پېڭ بىلەن كۆرۈشۈپتۇ. ئەتىسى ئارمىيە-خەلقنىڭ بىرلەشمە كۆڭۈل

ئېچىش يەنىندىن كېيىن، نۆۋەتچى ئايروپىلان بىلەن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدى. مەن دەرھال ئۆلكىلىك ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ بارلىق ئەزالىرىنى چاقىرىپ يىغىن ئاچتىم، چۈ ۋۇ ۋەكىللەر ئۆمىگىنىڭ جيۇچۈەنگە قىلغان سەپىرىنىڭ ئەھۋالىنى دوكلات قىلدى.

جيۇچۈەنگە بارغان ۋەكىللەر ئۆمىگى قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتە "خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى قارشى ئېلىش ھەيئىتى" تەشكىل قىلىندى، لېۋ يۈشياڭ ھەيئەت مۇدىرى بولدى. بىز خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىگە گازارما تەييارلىدۇق، كۆتۈۋېلىش پونكتلىرى قۇردۇق، ھال سوراش بۈيۈملىرى سېتىۋالدۇق.

تېلېگرامما ئەۋەتىپ ھەقتەكە قايتقاندىن بۇيان، توختىماي ئىشلەپ كەتكەنلىگىمدىن، قاتتىق ھارغىنلىق يېتىپ، ئېغىر بەل ئاغرىغىم قوزغىلىپ، ئاخىر بولالماي ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قالدىم، شۇڭلاشقا بۇ مەزگىلدىكى بەزى مۇھىم ئىشلارنى كېسەل كارۋىتىدا يېتىپ بىر تەرەپ قىلدىم.

10 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ جەڭ ماشىنىلىرى تۆرۈمچىگە كېلىپ ئورۇنلاشماقچى ئىدى. ئاخشىمى خوشاللىغىمدىن كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمىدى. ئەتىسى ئەتىگەندە ئۆيدىكىلەرگە ئۆزەمنى يۆلەتكۈزۈپ كارۋاتتىن تۇردۇم. ئاران ـ ئاران مېڭىپ، دەرىزە ئالدىغا كېلىپ، كوچىلاردا لەپىلدەپ تۇرغان رەڭگا ـ رەڭ بايراقلارنى كۆرۈپ، زىننەتلەنگەن ئاپتوموبىللاردىن چىقىۋاتقان «دۆلەت شېئىرى» بىلەن «داغدام يول مارشى» ئاۋازىنى ئاڭلاپ، تۇمەنلىگەن ئاممىنىڭ قارشى ئېلىش قوشۇنى بولۇپ سەپ تارتىپ ماڭغانلىغىنى، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپتىن ئەۋەتىلگەن ھال سوراش بۈيۈم-

لىرى لىق قاچىلانغان، ئۇستىگە "جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى قارشى ئالىمىز" دېگەن قىزىل لوزۇنكىلار چاپلانغان چوڭ ئاپتوموبىل ئەترىتىدىنى كۆرۈپ، كۆزلىرىمىدىن خوشاللىق ياشلىرى تارامىلاپ تۆكۈلدى. مەن يېنىمغا ئادەم ئېلىپ ماشىنا بىلەن ئولانبايغا بېرىپ، خۇجىيەن تۇەنجاڭ باشلاپ كەلگەن جەڭ ماشىنىلىرى تۇەننىنى قارشى ئالدىم. مەن خۇجىيەن تۇەنجاڭ بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، جەڭ ماشىنىسىغا چىقىپ، قارشى ئېلىش نۇتقى سۆزلەپ:"بۈگۈن شىنجاڭ ھەقىقى تۇردە ئازات بولدى" دېدىم. خۇجىيەن تۇەنجاڭمۇ سۆز قىلدى.

جەڭ ماشىنىلىرى تۇەنى ئاستا-ئاستا مېڭىپ شەھەر رايونىغا كىرگەن چاغدا، تەنتەنە ساداسى يەر-جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈردى ۋە داقا-دۇمباق ساداسى پەلەككە يېتىپ بارىدى. كىشىلەر تەييارلاپ قويغان ھال سوراش بۈيۇملىرىنى جەڭ ماشىنىسىدىكىلەرگە تاشلاپ بېرىشتى، گۈل تەقدىم قىلىشتى، چاي تۇتتى، ھاراق-شاراپ سۇندى...ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەت ياش ئۆسمۈرلىرى بەس-بەس بىلەن جەڭ ماشىنىلىرىغا چىقىپ، خوشال ھالدا ئازاتلىق ئارمىيە جەڭچىلىرى بىلەن بىللە ئولتۇرۇشتى. نەنلياڭدىن شەرقىي دەرۋازا سىرتىدىكى ھەربىي گازارمىغىچە بولغان 10 چاقىرىملىق يول ئادەم دېڭىزىغا ئايلاندى...

جەڭ ماشىنىلىرى تۇەنىدىن كېيىن، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ھەرقايسى قىسىملىرى داۋاملىق كېلىپ شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا ئورۇنلاشتى. ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىغا ئورۇنلاشقان ئۈچ ۋىلايەت مىللى ئارمىيىسىمۇ ئورۇمچىگە يېتىپ كەلدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۈرۈمچىدە "ئۈچ ئارمىيە"نىڭ بىرلىكتە شەھەرگە كىرىش

مۇراسىمى ئۆتكۈزۈشنى قارار قىلدى. ئۈچ ئارمىيىنىڭ بىرلىكتە شەرگە كىرىش مۇراسىمىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن، مۇئاۋىن زۇڭ سىلىڭ پىڭ دېخۈەي ئايرۇپىلان بىلەن ئۇرۇمچىگە كەلدى، شۇ ئايرۇپىلاندا بىللە كەلگەنلەر ئىچىدە، يەنە جاڭ جىجۇڭ ۋە شىنجاڭ خەلقىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ مەملىكەتلىك سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ يىغىنىغا قاتنىشىپ غەلىبە بىلەن قايتىپ كەلگەن سەييىدىن ئەزىزىمۇ بار ئىدى.

12 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى سىلىڭيۈەن ۋالىڭ جېن، شۇ لىچىڭ يېتىپ كەلدى، مەن ئۇلار بىلەن قىزغىن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتۇم. شۇنىڭدىن كېيىن، جيا توفۇ، گاۋ جىنچۈن قاتارلىق يولداشلارمۇ كەينى ـ كەينىدىن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدى.

12 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى چۈشتىن ئىلگىرى، بىز مۇئاۋىن زۇڭ سىلىڭ پىڭ دېخۈەي، جاڭ جىجۇڭ جيانگجۈن بىلەن بىللە جەنۇبىي چوڭ كوچىدىكى سودا بانكىسى بىناسىنىڭ پىشايۋىنىدا تۇرۇپ، "ئۈچ ئارمىيە"نىڭ شەرگە كىرىشىنى كۆزدىن كەچۈردۇق، بىللە بولغانلار ئىچىدە يەنە ۋالىڭ جېن، تاۋ سيۆ، ليۇ مېڭچۈن، سەييىدىن ئەزىزى، چۇ ۋۇ، تاۋ جىنچۇ قاتارلىق كىشىلەر بار ئىدى. "ئۈچ ئارمىيە"نىڭ شەرگە كىرىش مۇراسىمى باشلانغاندا، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ جەڭ ماشىنىلىرى تۇنجى شەرقىي دەرۋازىدىن شەرگە كىردى؛ ئۈچ ۋىلايەت مىللى ئارمىيىسى غەربىي دەرۋازىدىن 8 قاتار بولۇپ شەرگە كىردى؛ ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى شىمالىي دەرۋازىدىن كىردى. ئۈچ ئارمىيە داشىزىدىن جەنۇبقا بۇرۇلۇپ "پارات مۇنبىرى" ئالدىدىن ئۆتۈپ، جەنۇبىي دەرۋازىدىن چىقىپ نەنلياڭ تەرەپكە ماڭدى.

شۇ كۈنى كەچتە، غەربىي زالدا كاتتا قارشى ئىلىش زىياپىتى ئۆت-

كۆزۈلدى. هەر مىللەت، هەر ساھەدىكى زاتلارنىڭ ۋەكىللىرى قاتناشتى. زىياپەتتىن كېيىن، كەچلىك كۆڭۈل ئېچىش ئۆتكۈزۈلۈپ، ئالدى بىلەن هەرقايسى مىللەتنىڭ ناخشا ـ ئۇسۇللىرى كۆرسىتىلدى، ئارقىدىن يولداش گومورونىڭ داڭلىق سەھنە ئەسىرى ــ «پاكار ئالوچا چېچىگى» نامىلىق تىياتىر ئورۇنلاندى. بىز بۇ تىياتىرنى تاللاپ بېكىتىپ، تېلېگرامما ئارقىلىق ئاپتورنىڭ رازىلىغىنى ئالغاندىن كېيىن، ئاندىن شىنجاڭدىكى ئاتاقلىق ئارتىسلارنى تاللاپ ئورۇنلاشقا قاتناشتۇرغان ئىدۇق. بۇ تىياتىرنى قويۇشتىن ئىلگىرى بىرنەچچە خىل يېزىقتا مەزمۇن چۈشەندۈرۈشنى تارقاتتۇق، ئويۇن باھايىتى ئۇنۇملۇك بولدى.

ئاشۇ كۈنلەردە، زىياپەت كۆپ بولدى. قايسىبىر قېتىملىق زىياپەتتە ئىكەنلىگى ئېسىمدە قالماپتۇ، جاڭ جىنجۇڭ: مەن شىنجاڭغا كېلىپ، مەسئۇتنى يۆلەپ شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى قىلىپ خاتا قىلىپ قويدۇم، بۇنىڭ كاساپىتىدىن ئۈچ ۋىلايەتنىڭ مىللى ئىنقىلاۋىدە هەركىتى بىلەن بىرلىشىش ۋەزىيىتى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، بۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭ خەلقىدىن ئەپۇ سورايمەن، دىدى.

خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ كېلىپ ئورۇنلىشىشى ۋە ئۈچ ۋىلايەت مىللى ئارمىيىسى بىلەن ئۇچرىشىشى بىلەن هەرقايسى تەرەپلەردىكى رەھبەرلەر ئۇرۇمچىگە كېلىپ توپلاندى، مىللى، دېموكراتىك، بىرلەشكەن ئۆلكىلىك خەلق هۆكۈمىتىنى قۇرۇش، كۆنتەرتىپكە قويۇلدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇش ئالدىدىلا، مەن جۇڭگو كومموئىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىدىن مېنى شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسلىگىنى داۋاملىق ئۆتىنۈن، دەپ ئەۋەتىلگەن بىر پارچە تېلېگرامما تاپشۇرۇۋالغان ئىدىم. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى

قۇرۇلغاندىن كېيىن، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ماڭا رەئىس ماۋ زېدۇڭ ۋە جۇ ئېنلەي زۇڭلى ئىمزا قويغان خىزمەتكە تەيىنلەش بۇيرۇغى ئەۋەتتى.

يولداش ۋاڭ جېن ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ شۆبە بيۈروسى رەسمىي قۇرۇلدى. شىنجاڭ شۆبە بيۈرونىڭ رەھبەرلىگىدە، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەسمىي ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە بەزى ھەيئەت ئەزالار كىرگۈزۈلدى ۋە بەزىلىرى تەڭشەلدى. يولداش دېڭ لىچۈن شۆبە بيۈرونىڭ تەشۋىقات بۆلۈم باشلىغى قوشۇمچە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تاشقى ئىشلار ئىشخانىسىغا باشقارما باشلىغى قىلىپ تەيىنلەندى. 12 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى، ھەر مىللەت ھەر ساھە خەلقىنىڭ ۋەكىللىرى قاتناشتۇرۇلغان ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلغانلىغى جاكالاندى. مەن رەئىسلىككە تەيىنلەندىم، سەيپىدىن ئەزىزى مۇئاۋىن رەئىسلىككە تەيىنلەندى.

شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلغانلىغى ۋەتىنىمىزنىڭ ئەڭ چوڭ ئۆلكىسى بولغان شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ ئاخىر ئۇزاق كونا دەۋر بىلەن خوشلىشىپ، تېچ، دېموكراتىك ۋە ئازات، يېڭى دەۋرنى كۈتۈۋالغانلىغىنىڭ ئالامتى بولدى. ھازىرقىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرۈپ، ئۆتمۈشىنى ئەسلەيدىغان بولسام، كونا جەمئىيەتنىڭ دۈكان خىزمەتچىلىگىدىن كېلىپ چىققان ماڭا ئوخشاش بىر ئادەمنى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە ماۋجۇشى ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسلىگىگە تەيىنلىدى، خەلقنى ئازاتلىققا چىقىرىش يولىدا ئۆزىنى بېغىشلىغان ئىنقىلاۋىي قۇربانلارغا، قۇدرەتلىك قوشۇنغا قوماندانلىق قىلغان، نۇرغۇن جەڭلەرگە بىۋاستە قاتناشقان ئىنقىلا-

ۋېي جياڭجۇنلەرگە سېلىشتۇرغاندا، مەن ئۆزەمنى تىلغا ئېلىشقا ئەرزىمەيمەن، دەپ ھىس قىلىمەن. خۇرسەن بولىدىغىنىم شۇكى، تارىخ ماڭا شىنجاڭدا ھەم كونا دەۋرنى ئۇزاتقان ئەڭ ئاخىرقى ئۆلكە رەئىسى، ھەم يېڭى ئەسىرنى كۈتۈۋالغان تۇنجى ئۆلكە رەئىسى بولۇشتەك رولنى يۈكلىدى.

تەنتەنە ساداسى ئىچىدە يۇز بەرگەن بەختكە قارشى ۋەقە

يېڭى جۇڭگونىڭ دۇنياغا كەلگەنلىگىگە مەملىكەت بويىچە تەنتەنە قىلىنۇاتقان خوشاللىق كۈنلەردە، بىز ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ قازا بولغانلىق خەۋىرىنى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىغە ئېلان قىلىشقا مەجبۇر بولدۇق.

بۇ 8-ئايدا بولغان ۋەقە ئىدى. ئۇ چاغدا، يولداش دېڭ لىچۈن ئەدىلا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن غۇلجىغا كېلىپ، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق كىشىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىغا ۋاكالىتەن ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرىنى بېيجىڭغا بېرىپ مەملىكەتلىك 1-نۆۋەتلىك سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ تەييارلىق يىغىنىغا قاتناشقا تەكلىپ قىلغان ئىدى. ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرى بۇنىڭدىن ئىنتايىن خوشال بولۇپ، ئەخمەتجان قاسىمى، ئىسھاقبەگ، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، دەللىخانلارنى بېيجىڭغا ئەۋەتىشنى قارار قىلدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۇرۇمچىدىن لو زى شىنجاڭنىڭ باشقا رايونلىرىغا ۋەكىل بولۇپ شۇ يىغىنىغا قاتنىشىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. شۇ چاغدا،

ئەخمەتجان قاسىمدىن ماڭا بىر پارچە خەت كەلدى.

ھۆرمەتلىك بۇرھان ئەپەندى:

سىزدىن ئىككى پارچە خەت تاپشۇرۇۋالدىم، بىراق جاۋاپ خەت يازالمىدىم، ئەپۇ قىلىڭ!

بىز سالامەت تۇردۇق، سىزگە سالامەتلىك، شات ـ خورامانلىق تىلەيمەن.

سىزنىڭ تاغدا دەم ئېلىۋاتقانلىغىڭىزنى ئاڭلىدىم، شۇڭا ھىلىقى «لۇشۇنكۇ» (پورت ئاتور) دېگەن كىتاپ ئېسىمگە كەلدى. مەن تاقا بارمىدىم. ھازىر ئېچكىرىنىڭ مەسلىسى بىزنىڭ دىققىتىمىزنى قوزغاۋاتسا كېرەك. خەۋەرلەردىن قارىغاندا، مەركەزدىكى ئىشلار ئىنتايىن تېز تەرەققى قىلىۋېتىپتۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا، ۋەقەنىڭ تەرەققىياتى بىزنى پات ئاردا يۇز كۆرۈشتۇرىدىغانىدەك تۇرىدۇ، قىسقىسى، مەن پات ئاردا ياخشى شارائىتتا سىز بىلەن يۇز كۆرۈشۈشنى ئارزۇ قىلىمەن.

مەن سىلەرنىڭ يېقىنقى گىزىتلىرىڭلارنى كۆردۇم. تېچ ئوكيان گۇرۇھى ھەققىدىكى باشماقالا ناھايىتى ياخشى پولۇپتۇ. ئومۇمەن ئېيتقاندا، سىلەرنىڭ يېقىنقى (7 ـ ئايدىكى) گىزىتلىرىڭلار يامان ئەمەس. لېكىن، مەن بەزى ئىشلاردا "كونا ئەبلەخەر"دىن ئەجەپلەنمەي تۇرالمايمەن. مەن "ۋەتەن ساتقۇچ"لۇق ھەركەتلەرگە ھەرگىز يول قويماسلىق كېرەك، دەپ قارايمەن.

خىزمىتىڭىزنىڭ ئوڭۇشلۇق، تېنىڭىزنىڭ سالامەت بولۇشىنى تىلەيمەن، ئۆي ئىچىدىكىلەرگە ۋە دوستلارغا سالام ئېيتارسىز.

ھۆرمەت بىلەن

دوستىڭىز ئەخمەتجان قاسىمى

1949 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى.

8 ـ ئاي دەل ھەقىقەتكە قايتقۇچى ۋە ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى

تۇرغۇچى ئىككى زور كۈچ ئوتتۇرىسىدا كۆرەش ئەڭ جىددى بولۇۋاتقان پەيت ئىدى. مەن ئەخمەتجان قاسىمىدىن كەلگەن خەتنى تاپشۇرۇۋېلىپ ئىنتايىن خوشال بولدۇم. ئۇنىڭ خېتىدە كونكرېت ئېتىش ئەپسىز بولغان ئىشلار توغرىسىدىكى بەزى گەپلەرنى مەنمۇ ئاڭلىغان ئىدىم. ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتى ناھايىتى تېز ئىدى، مەن ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئۇچرىشىشنى ئارزۇ قىلاتتىم.

28 ـ كۈنى، سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسىدىن يېۋسىيېۋ ئۇشتۇمتوت ماڭا موسكۋادىن تېلېگرامما تاپشۇرۇۋالغانلىغىنى، 8 ـ ئايىنىڭ 22 ـ كۈنى ئەخمەتجان قاسىمى ۋە ئۇنىڭ ھەمراللىرى چۆشكەن ئايروپىلان ھادىسىگە ئۇچراپ، ھەممەيلەن قۇربان بولغانلىغىنى ئېيتتى. مەن ئۆز قولۇغۇمغا زادىلا ئىشەنمەي، بۇ گەپنى يەنە بىر تەكرارلاتتىم. شۇم خەۋەر! شۇم خەۋەر! شۇم خەۋەر! شۇ زامان بېشىم قېيىپ، كۆزلىرىم قاراڭغۇلىشىپ، پۈت ـ قوللىرىمدا جان قالمىدى. مەن ئېسىمگە كەلگەندىن كېيىن، يېۋسىيېۋ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئەخمەتجان قاسىملارنىڭ قازا بولغانلىق خەۋىرى ئەڭ ياخشىسى ۋاقتىنچە مەخپى تۇتۇلسا، خەلق ئاممىسىغا ۋە قازا بولغۇچىلارنىڭ ئائىلە ـ تەۋەلىرىگە ئۇقتۇرۇلمىسا؛ ھەقىقەتكە قايتىش تېلېگراممىسى يوللانغاندىن كېيىن ئاندىن ئېلان قىلىنسا؛ ھازىر ئىلدىن بېيجىڭغا سەپىرىدىن ئەزىزىنىڭ بېرىشىنى قارار قىلىپتۇ، ئۇلار ئۇرۇمچىدىن شىنجاڭ ئىنستىتوتىدىكى تۇجمۇ بارسا دېگەن پىكىرده ئىكەن، دېدى. تۇجى ئەتىسى ئەتىگەندە ئېلىغا بېرىش ئۈچۈن شۇ كېچىسى مەخپى ھالدا ئايروئودرومغا يەتكۈزۈپ قويۇلدى.

كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپتىكىلەرنىڭ ئېيتىشىچە: ئەخمەتجان قاسىمى ۋە ئۇنىڭ ھەمراللىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئالمۇتىغا

بارغاندىن كېيىن، ئەسلىدە مەخسۇس ئايرۇپىلان بىلەن مانجۇرىيىگە بېرىپ، پويىزغا ئالمىشىپ بېيجىڭغا بېرىش پىلانلانغان ئىكەن. ئىر-كۈتسىكغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ھاۋا بەك بۇزۇلۇپ، ئايرۇپىلان بىرنەچچە كۈن ئۇچالماي قېپتۇ. ئەخمەتجان قاسىمى سەپەرگە ئالدىراپ، ئۇچۇشنى قەتئى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋاپتۇ. ئايرۇدۇرۇم مەسئۇلى ئامالسىز، ئۇچۇشۇن، دەپ ئىمزا قويۇپ بېرىپتۇ. ئايرۇپىلان ئۇچۇپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي، بايقال كۆلى بويىدىكى ئىگىز تاققا سوقۇلۇپ كېتىپتۇ.

ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ 8-ئاينىڭ 16-كۈنى ماڭا يازغان يۇز كۆرۈشۈشكە، يانمۇ-يان تۇرۇپ كۆرەش قىلىشقا تەشنا بولغان خېتىنىڭ ۋىدالىق خېتى بولۇپ قالدىغانلىغىنى ئويلىماپتىكەنمەن. مەن بۇ خەۋەرنى ئۆيدىكىلەرگە ئېيتالمىدىم، ۋاھالەنكى ئۇلار مېنىڭ روھى ھالىتىمنىڭ ياخشى ئەمەسلىگىنى سەزدى. مەن يوشۇرۇپ، ئاخشام بىر ياماق چۈش كۆرۈپ قېپتىمەن، دەپلا قۇتۇلدۇم. مەن پۈتۈنلەي مۇسىبەت ئىچىگە چۆكۈپ كەتسەم بولمايتتى، شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەققەتەكە قايتىشىدا يەنە ئىشلەيدىغان نۇرغۇن خىزمەتلەر بار ئىدى. ئەمدىلىكتە شىنجاڭ تېچ ئازات بولدى، يېڭى جۇڭگومۇ دۇنياغا كەلدى، ئەمدى ئىنقىلاۋىي قۇربانلارنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن تاپتۇرۇدىغان پەيتمۇ كېلىپ قالدى.

11-ئاينىڭ 1-كۈنى، بىز ئۇرۇمچى نەمۇنىدىكى ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا، ھەرقايسى مەسچىتلەرنىڭ ئاخۇنلىرى ۋە ھەر ساھە خەلق ئامىسىنىڭ ۋەكىللىرى بولۇپ مىڭدىن ئارتۇق كىشىنى يىغىپ، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق يولداشلارنىڭ قازاغا ئۇچرىغان خەۋىرىنى ئېلان قىلىشنى قارار قىلدۇق. يىغىنغا ئىبراھىم

ریاسەتچىلىك قىلدى، ئالدى بىلەن تەگبىر ئوقۇلدى، يەنە 10 مىنۇت خەتمە قۇرئان قىلىندى، ئاندىن مەن سۆز قىلدىم.

مەن مۇنداق دىدىم: بۇگۈن مەن پۇتۇن ئۆلكىمىزدىكى ۋە پۈتۈن مەملىكىتىمىزدىكى خەلق ئۈچۈن بەختسىزلىك بولغان ۋە قايغۇلۇق بولغان بىر خەۋەرنى ئېلان قىلماي تۇرالمايمەن. قۇرئانىكېرىمدە، جىمىكى جانلىق مەخلۇقاتلارنىڭ ھەممىسى ئاخىر ئۆلىدىغانلىقى ئېيتىلغان، لېكىن ئۆلۈم خىلمۇ-خىل بولىدۇ. بەزىلەر قېرىلىق يەتكەندە، تەبىئى ھالدا ئۆلۈپ كېتىدۇ، بەزىلەر مەلۇم سەۋەپلەر ئارقىسىدا بەختكە قارشى ھادىسىگە يولۇقۇپ ئۆلۈپ كېتىدۇ. بۈگۈن مېنىڭ كۆيۈنگىنىم شۇكى، بىزنىڭ بىرقانچە رەھبىرىمىز ۋاقتىسىز قۇربان بولۇپ كەتتى. خەلق رەھبەرلىرىدىن بىرى بولغان ئەخمەتجان قاسىمى ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى ئىسھاقبەك، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، دەللىخان قاتارلىق يولداشلار بېيجىڭغا مەملىكەتلىك سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ تەييارلىق يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ماڭغان ئىدى، 8-ئاينىڭ 22-كۈنى ئۇلار چۇشكەن ئايرۇپىلان بېيجىڭغا كېتىۋېتىپ يولدا ھادىسىگە ئۇچراپ قازا بولدى.

مەن سۆزلەپ بۇ يەرگە كەلگەندە يىغىن مەيدانىنى جىمجىتلىق قاپلىدى. مەن قايغۇلۇق ھىسسىياتىم بىلەن سۆزۈمنى يەنە داۋاملاشتۇردۇم.

مەن مۇنداق دىدىم: مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى يولداش ماۋ زېدۇڭ مۇئاۋىن زۇڭ سىلىڭ پېڭ دېخۇەي ئارقىلىق يولداش سەيپىدىن ئەزىزىگە ۋە پۈتۈن ئۆلكىدىكى تېچىلىق ۋە دېموكراتىيىنى ھىمايە قىلىدىغان ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزالىرىغا تەزىيە تېلېگراممىسى ئەۋەتىپ، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق رەھبەرلەرنىڭ قۇربان بولغانلىقىغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈردى.

مەن يەنىنغا قاتناشقان ھەر ساھە ۋەكىللىرىنى: قايغۇنى يېڭىپ، ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىپ، ھەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىـ گىدە، بەخت ـ سائادەتلىك يېڭى جۇڭگو، بەخت ـ سائادەتلىك يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش يولىدا تىرىشىپ كۈرەش قىلىشقا چاقىردىم.

شۇ ۋاقىتتىكى يىغىن مەيدانىدىكى قايغۇلۇق ئەھۋالنى سۆز بىلەن تەسۋىرلەپ بېرىش تەس ئىدى.

شۇ كۈنى، مەن «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسىدا «غايەت زور قايغۇ ـ ھەسرەت» دېگەن ماۋزۇدا تەزىيە ماقالىسى ئېلان قىلدىم. ئۇنىڭ تولۇق تېكىستى تۆۋەندىكىچە:

بۈگۈن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەخمەتجان قاسىمى ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزالىرى ئىسھاقبەگ جىيانجۈن، دەللىخان جىيانجۈن، مۇئاۋىن باش كاتىپ ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، جۇڭگو ـ سوۋېت مەدەنىيەت جەمئىيىتىنىڭ ئىش بېجىرگۈچىسى لو زى قاتارلىق يولداشلارنىڭ مەملىكەتلىك سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ تەييارلىق يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئايرۇپىلان بىلەن بېيجىڭغا كېتىۋېتىش سەپىرىدە بەختكە قارشى ئايرۇپىلان ھادىسىگە ئۇچراپ قازا قىلغانلىغىدەك قورقۇنچلۇق خەۋەرنى ئاڭلىغىنىمىزدا، ھەممىز غايەت ـ زور قايغۇ ـ ھەسرەتكە چۆمدۇق. زور كۆپ ساندىكى كىشىلەرـ نىڭ بەخت ـ سائادىتى يولىدا ئۆز ھاياتىنى بېغىشلىغان ۋەتەن ئوغلانلىرى خەلقنىڭ ھۆرمەتلىك چاكىرى، خەلقنىڭ ئىززەتلىك دوستلىرىدۇر. ئۇلار ۋاقتىسز بىز بىلەن مەڭگۈگە ۋىدالاشتى. بۇ يالغۇز ئۇلارنىڭ ئائىلە تەۋەلىرى، ئۇرۇق ـ تۇققان، دوست ـ بۇرا ـ دەرلىرى ئۈچۈنلا بەختسزلىك بولۇپ قالماستىن، پۈتۈن مەملىكەتـ مىزدىكى 470 مىليون خەلق ئۈچۈن تېخىمۇ زور بەختسزلىك، شۇنداقلا بارلىق تەرەققىپەرۋەر ئىنسانلار ئۈچۈنمۇ بىر يوقىتىش بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ئۇلار بىز بىلەن مەڭگۈگە ۋىدالاشتى، لېكىن

ئۇلارنىڭ مۇتلەق زور كۆپ سانىدىكى خەلقنىڭ ئازاتلىق ۋە بەخت-سائادەتلىك يولىنى ئاچقان شەرەپلىك، مۇقەددەس ئىشى مەڭگۈ ساقلىنىدۇ، شۇنداقلا تەرەققىپەرۋەر ئىنسانلار بىلەن برلىكتە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ. ئۇ ھەر بىر تەرەققىپەرۋەر زات ئۈچۈن نۇرلۇق چىراق، بىزگە ۋە ياش ـ ئۆسمۈرلەرگە ئىلھامبەخش ئىتتىدىغان بىر خىل ئۈلۈغ مەنىۋى كۈچ.

سۆيۈملۈك دوستلار! سىلەر خەلق ئۈچۈن بەخت ـ سائادەت يولىنى ئېچىش سەپىردە قازاغا ئۇچرىدىڭلار، سىلەرنىڭ روھىڭلار ئەمىن بولسۇن...

بىز سىلەرنىڭ نىشانىڭلارنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ۋەدە بېرىمىز، خەلقنىڭ بەخت ـ سائادىتى ۋە ئەركىنلىگى يولىدا ھەرقانداق ئەكسىيەتچىلەرگە قارشى كۈرەش قىلىشتىن باش تارتمايمىز. بىز خەلقنىڭ ئازاتلىغىنى ۋە مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىغىنى ئۆز كۆز قارىچۇكۇمىزنى ئاسرىغاندەك قوغدايمىز. ئۈلۈغ داھىمىز ماۋ زېدۇڭ-نىڭ رەھبەرلىگىدە، سىلەرنىڭ ئىرادەڭلەرنى ئىشقا ئاشۇرۇش يولىدا بارلىق كۈچىمىزنى تەقدىم قىلىمىز. بولۇپمۇ يولداش ئەخمەت-جان قاسىمى ئىككىمىز پۈتۈنلەي بىر مەسلەكداش ھەم خوشاللىقتىمۇ، قايغۇدىمۇ بىللە بولغان سەپداش ئىدۇق، بىر نىشان ئۈچۈن ئورتاق كۈرەش قىلغان ئىدۇق. مەن بىزنىڭ خەلقنىڭ پارلاق ئىستىقبالى ئۈستىدە قىلىشقان سەمىمى سۆھبەتلىرىمىزنى مەڭگۈ ئەسته تۇتىمەن. خەلق ئۈچۈن ئىشلەش جەريانىدا، سىزنىڭ قىيىنچىلىقلار ۋە توسالغۇ-لارنى يېڭىشتەك تېز پۇكەس روھىڭىز مەندە ئۆچمەس تەسىر قالدۇردى. ھاياتلا بولىدىكەنمەن، بۇ تەسىرلەر ئېسىمدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

گەرچە سىلەر بىز بىلەن مەڭگۈگە ۋىدالاشقان بولساڭلارمۇ، لېكىن سىلەرنىڭ روھىڭلار بىزنىڭ قەلبىمىزدە ئەبىدىلئەبەت ياشايدۇ.

خاتىرجەم يېتىڭلار، يولداشلار!

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھاكىمىيىتىنىڭ رەھبىرى بولىدىش ئەخمەتجان قاسىمنى خاتىرىلەش ئۇچۇن. كېيىن ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى بىر كوچىغا "ئەخمەتجان كوچىسى" دەپ نام بېرىلدى.

ئۇزاق ئۆتمەي قازا بولغانلارنىڭ جەسىدى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن شىنجاڭغا يۆتكەپ كېلىندى. دەللىخانىنىڭ جەسىدى ئالتايدا دەپنە قىلىنغاندىن باشقا، قالغان يولداشلارنىڭ جەسىدى غۇلجىغا ئېلىپ بېرىلدى. كىشىلەر قاتتىق شۆرغانغا قارىماي ئايرۇدۇرۇمغا ۋە غۇلجىنىڭ كوچىلىرىغا چىقىپ، ئۆزلىرى قىزغىن سۆيىدىغان ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق يولداشلارنىڭ جەسىدىنى كۆتۈۋالدى، يىغىزار سادالى بىلەن شامال ئاۋازى بىر بىرىگە جۇر بولۇپ، قايغۇلۇق ماتەم مۇزىكىسى بولدى. ئىنقىلاۋىي قۇربانلارنىڭ جەسىدى كەينىدىن ماڭغان، گۈلچەمبىرەكىلەرنى كۆتەرگەن كىشىلەر ئېقىمى ئاستا-ئاستا ئاقاتتى، مەن بۇنداق مۇسىبەتلىك مەيدانىدىن چوڭقۇر تەسىرلەندىم. خەلقنىڭ بۇنداق قايغۇ-ھەسرىتى كارامەت ھەيۋەتلىك بولدى.

غۇلجىدا ئىنقىلاۋىي قۇربانلارنىڭ جەسىدى دەپنە قىلىنغان مەزگىلدە، مەن ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق يولداشلارنىڭ ئائىلە تەۋەلىرىنى ئايرىم-ئايرىم يوقلىدىم. بىز مىللى ئۆرپ-ئادەت بويىچە، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق يولداشلارنىڭ جەسىدىنى غۇلجا شەھىرىنىڭ گۈزەل مەنزىرىلىك يېرى بولغان خەلق باغچىسىنىڭ بىر بۇرجىگىگە دەپنە قىلدۇق، ئۇلارنىڭ قەۋرىسى ئالدىغا قەۋرە تېشى ئورناتتۇق.

مەن ئەخمەتجان قاسىمنىڭ قەۋرە تېشى ئالدىدا بېشىمنى تۆۋەن سېلىپ تۇردۇم، ئۇنىڭ خوش ئاۋازى ۋە كۈلۈمسىرەپ تۇرغان چىرايى كۆز ئالدىمدا ئايان بولدى...

ئاخىرقى سۆز

مېنىڭ ئەسلىمىلىرىمنى مۇشۇ يەردە ئاياقلاشتۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ كىتابنى ئاياقلاشتۇرۇش ئالدىدا، بىر ئىشنى ئېنىق تاپ-شۇرۇپ ئۆتۈش كېرەك، ئۇ بولسىمۇ، ئازاتلىقتىن كېيىن، پارتىيە ۋە خەلق ماڭا چەكسىز ئىشەنىدى ۋە ماڭا يۈكسەك شان-شەرەپ بەردى. ماڭا مەلۇمكى، بۇنىڭدا پارتىيىنىڭ شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەت خەلقىغە قىلغان سەمىمى غەمخورلۇغى ۋە كۆيۈنۈشى گەۋدىلەندۈ-رۈلگەن. شۇڭا، پارتىيىنىڭ مېنى يېتىشتۈرگەنلىگىگە ۋە تەربىيىلىگەن-لىگىگە چىن قەلبىمدىن تەشەككۈر ئېيتىمەن، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىدىكى ماۋجۇشى، جۇزۇڭلى قاتارلىق رەھبىرىي يولداشلارنىڭ ماڭا بەرگەن تەلىملىرىگە، شۇنىڭدەك ۋاڭ جېن، شۇ لىچىڭ، دېڭ لىچۈن قاتارلىق يولداشلارنىڭ ماڭا قىلغان يارەملىرىگە رەھمەت ئېيتىمەن.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ شۆبە بىيۇروسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، مەن يولداش ۋاڭ جېن بىلەن مۇڭداشتىم ھەم ئۇ ئارقىلىق پارتىيە تەشكىلاتىغا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرىش تەلىۋىمنى رەسمىي قويدۇم. پارتىيە تەشكىلاتى مېنىڭ سىياسى تارىخىمنى ۋە ئەملىي ئىپادەمنى تەكشۈرۈپ كۆردى، ۋاڭ جېن. شۇ لىچىڭ يولداشلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن، 1949 - يىل 12 - ئاينىڭ 31 - كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىردىم،

كاندىداتلىق مەزگىلىنى ئۆتكۈزمەيلا، رەسمىي پارتىيە ئەزاسى بولدۇم ھەمدە جۈشكو كومموئۇنستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ شۆبە بىيۇروسى دائىمى كومىتېتىنىڭ ئەزاسى بولدۇم. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، مېنىڭ بارلىق خىزمىتىم ۋە پۈتۈن ھاياتىم پارتىيە رەھبەرلىك قىلغان سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ ۋە قۇرۇلۇش ئىشلىرى بىلەن بىۋاستە چەمبەرچەس باغلىنىپ كەتتى.

مەن پارتىيە بايرىغى ئالدىدا تۇرۇپ، ئوڭ قولۇمنى كۆتۈرۈپ قەسەم بەرگەن چېغىمدا، شېڭ شىسەي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن چېن تەنچيۇ، ماۋ زېمىن، يۇ شيۇسۇڭ قاتارلىق مۇنەۋۋەر كومموئۇنستلارنى ئەسلىدىم، ئۇلار شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قەد كۆتۈرۈشى، ئازاتلىقى ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ قىممەتلىك ھاياتىنى تەقدىم قىلدى؛ شۇنداقلا شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدە ياتقان چېغىمدا ماۋجۇشىنى مەدھىيىلەپ يازغان: "... ئاچتىكىز ھەقىقەت، ئازاتلىق، ئەركىن، ئەمگەك، بەخت، سائادەت يولىنى،... مەن بىر يۈلتۇز پارقىرىغوچى سىزدىن ئالغان نۇر بىلەن..." دېگەن مىسرالارنى ئەسلىدىم-دە، ماۋجۇشىنىڭ دىدارىنى كۆرۈشكە بولغان تەشنالىغىم تەبىئى ھالدا قوزغالدى.

ئۇزاق ئۆتمەي ئارزۇيۇم ئەمەلگە ئاشتى. 1950-يىل 5-ئايدا، تەشكىل ماڭا بېيجىڭغا بېرىپ مەملىكەتلىك سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئىككىنچى يىغىنىغا قاتنىشىشنى ئۇقتۇردى. مەن دوپپا كىيىپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تاپشۇرۇغىنى ئېلىپ، يېڭى جۈگونىڭ پايتەختىگە تۇنجى قېتىم قەدەم قويغىنىمدا، قەلبىمدىكى چەكسىز ئىپتىخارلىق ھەم ھاياجانلىق ھىسسىياتنى باسالماي قالدىم.

يىغىن مەزگىلىدە، بىز مىللى ئىشلار ھەيئىتىنىڭ مېھمانخانىسىدا

ياتتۇق. جۇ زۇڭلى، جۇ دې زۇڭ سلىڭ، لىن بوچۇ، ۋۇ لەنفۇ قاتارلىق رەھبىرلىرى يولداشلار كېلىپ كۆپچىلىكنى يوقلىغاندا، ھەممىسى كېلىپ مەن بىلەن كۆرۈشتى. جۇ زۇڭلى تىلغا ئېلىنغاندا، شۇنىڭدىن يېرىم يىل ئىلگىرى، يولدىشىم رەشىدەنىڭ جۇڭگو ۋەكىللەر ئۆمىگىنىڭ بىر ئەزاسى سۈپىتىدە، شىنجاڭ خوتۇن-قىزلىرىغا ۋەكىل بولۇپ بېيجىڭغا بېرىپ، ئاسىيا خوتۇن-قىزلىرى ۋەكىللىرى يىغىنىغا قاتنىشىپ قايتىپ كەلگەندە ماڭا ئېيتقان بەزى ئىشلار ئېسىمگە كەلدى. يىغىن ئاياقلىشاي دەپ قالغاندا، يولداش دېڭ يىڭچاۋ رەشىدەگە زۇڭلى سىز بىلەن سۆھبەتلىشىپ، شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇپ باقماقچى دەپ تېلېفون بېرىپتۇ. بىر دەمدىن كېيىن، جۇ زۇڭلى ئۆزى ماشىنا بىلەن بېيجىڭ مېھمانخانىسىغا بېرىپ، رەشىدە بىلەن ئۇنىڭ تەرجىمانى مۇتىئىنى ئۆيىگە ئېلىپ بېرىپتۇ. زۇڭلى مېنىڭ ئەھۋالىمنى، شىنجاڭنىڭ ھاۋاسى، خەلقىنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىنى قايتا-قايتا سۈرۈشتۇرۇپتۇ، يەنە رەشىدەدىن قانداق قىيىنچىلىق ۋە تەلەپلىرىڭىز بار، دەپ سوراپتۇ. رەشىدە زۇڭلىغا، مېنىڭ شىنجاڭدا تۇرمىدە ياتقاندا «ئۇيغۇرچە-خەنزۇچە-رۇسچە لۇغەت» تۈزگەنلىگىمنى، نەنجىڭدا ئۇنىڭغا تۈزىتىش كىرگۈزگەنلىگىمنى، ئۇنىڭ قولىيازمىسى نەنجىڭدىكى بىر نەشرىياتچى سودىگەرگە بېرىلگەنلىگىنى، ھازىر ئۇنىڭ دېرىگىنى ئالالمايى قالغانلىغىنى دەپتۇ. زۇڭلى چوقۇم ئادەم ئەۋەتىپ تاپتۇرىدىغانلىغىنى ئېيتىپتۇ. زۇڭلىنىڭ ماڭا قىلغان بۇنداق غەمخورلۇغىنى مەن ھەقىقەتەن ئۇنتۇمايىمەن. مانا بۇگۈن ئۆزۈم جۇ زۇڭلى بىلەن كۆرۈشتۇم، ئۇ كارامەت ئۇمىتۋار، خۇشخۇي، كېلىشكەن، روھلۇق ئادەم ئىدى. بىز بىر كۆرۈشۈپلا كونا قەدىناشلاردەك ئۇزاق پاراڭلىشىپ كەتتۇق. مەن زۇڭلىغا ئۆزەمنىڭ 30-

يىللاردىن بۇيانقى ئالغا بېسىشقا ۋە ھەقىقەتكە ئىنتىلىش جەريانىمنى دوكلات قىلدىم. زۇكىلى ئاكىلاپ بولۇپ چوكىقۇر مەنىلىك قىلىپ: "سىزنىڭ ئۆتمۈشتىكى تارىخىكىزدىن مەركەز خەۋەردار. سىزنىڭ ئۆتكەندىكى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىكىز تەرەققىياتىدىكى ياتدۇ. ھازىر مەملىكەت ئازات بولدى، سىز جۇكىگو كومموئىستىك پارتىيىسىگە كىردىكىز، بۇنىكىدىن كېيىن جۇكىگو كومموئىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، خىزمەتىلەرنى تىرىشىپ ياخشى ئىشلەڭ" دىدى. ئۇ يەنە مېنى شىنجاڭىنىڭ تېچ قۇرۇلۇش ئىشلىرى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغى جەھەتتە كۆپ خىزمەت ئىشلەشكە رىغبەتلەندۈردى.

يېغىن جۇكىنەخەيدىكى خۇەيرېنتاڭ زالىدا ئۆتكۈزۈلدى. مەن ئۇزاقتىن بۇيان تەشنا بولۇپ كەلگەن رەئىس ماۋ زېدۇكىنى تۇنجى قېتىم كۆردۇم. ئۇنىڭ بىلەن چىڭ قول سىقىشىپ كۆرۈشكەندە، خوشاللىق ۋە بەختلىك ھېسسىياتلىرىم ئۇرغۇپ كۆز ياشلىرىم تۆكۈلدى. يېغىن ئېچىلىشتىن بىر كۈن بۇرۇن ئۆتكۈزۈلگەن زىياپەتتە، ماۋجۇشى، مۇئاۋىن رەئىس لىۇ شاۋچى، جۇ ئېنلەي زۇكىلى، زۇڭ سىلىڭ جۇ دېلار مېنى بىر جۇزىدا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. زىياپەت تارقالغاندا، ماۋجۇشى قولۇمنى تۇتقان پېتى مېنى دەم ئېلىش ئۆيىگە باشلاپ كىرىپ مەن بىلەن پاراڭلاشتى. ئۇ تاماكىسىنى تۇتاشتۇرۇۋېلىپ، مېھرىۋانلىق بىلەن ماڭا قاراپ قويۇپ، مېنى ئىنقلاپقا نۇرغۇن ھەسسە قوشتىكىز، دەپ ماختىدى. مەن دەرھاللا رەئىسكە، ئەگەر جۇكىگو كومموئىستىك پارتىيىسىنىڭ شىنجاڭدا ئۇزاق مۇددەتلىك تەسىرى بولمىغان بولسا، پارتىيە مەركىزي كومىتېتىنىڭ، ماۋجۇشىنىڭ توغرا رەھبەرلىگى بولمىغان بولسا، خەلق ئازاتلىق

ئارمىيىسى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت مىللى ئارمىيىسىنىڭ شەرق ۋە غەربتىن قىسىشتەك ۋەزىيىتى بولمىغان بولسا، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ھىمايىسى بولمىغان بولسا، شىنجاڭنىڭ تېچ ئازات بولۇشى بۇنداق ئوڭۇشلۇق بولمىغان بولاتتى، دېدىم. ماۋجۇشى كۆلۈمسىرەپ تۇرۇپ بېشىنى لىڭشىتتى. يەغىن مەزگىلىدە، رەئىس ماۋ زېدۇڭ مېنى يەنە ئۆيىگە مېھمانغا تەكلىپ قىلدى. ئېسىمدە قېلىشچە، جۇ زۇڭلى، زۇڭ سىلىڭ جۇ دېلارمۇ بىللە بولدى. بىز يەنە بىرلىكتە سۈرەتكە چۈشتۇق.

يەغىن مەزگىلىدە، جۇ زۇڭلى مەن بىلەن بىللە مۇئاۋىن رەئىس لىيۇ شاۋچىنىڭكىگە مېھمانغا باردى. مۇئاۋىن رەئىس لىيۇ شاۋچى مەن بىلەن سۆھبەتلەشكەندە، شىنجاڭدا مىللەتلەرنىڭ بۆيۈك ئىتتىپاقلىغىنى ياخشى يولغا قويۇشنى تەكىتلىدى. ئېسىمدە قېلىشچە، خوشلىشىپ ئىشىكتىن چىقىدىغان چاغدا، ئۇ يەنە ماڭا، بۇنىڭدىن كېيىن سوغا-سالام ئېلىپ كەلمەڭ، دېدى. چۈنكى مەن بېيجىڭغا بارغان چاغدا، شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتىدىن ئالغاچ بارغان ئىدىم، شۇڭلاشقا ماڭا شۇنداق دەپ جېكىدى.

ئۇنىڭدىن كېيىن مەن ماۋجۇشىنى يەنە نۇرغۇن قېتىم كۆرۈپ، ئۇنىڭ تەلىملىرىنى ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولدۇم. بۇ مېنىڭ ماركسىزم-لېنىنىزم ۋە ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى توغرىسىدىكى نەزىرىيىۋى سەۋىيەمنى ھەم بىلىش ئىقتىدارىمنى ئۆستۈرۈشته ناھايىتى زور رول ئويناندى. 1952 - يىلى مەن ماۋجۇشى بىلەن يەنە بىر قېتىم كۆرۈشكەن چاغدا، مەن ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتىنىڭ ئەكسىيەتچىلىكىنى تەنقىت قىلىدىغان، زو زۇڭتاڭنىڭ ياقۇپبەگنى يوقىتىشتىكى تارىخىي رولىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدىغان «ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى توغرىسىدا» دېگەن تارىخىي ماقالا يازغانلىغىمنى ئېيتتىم. ماۋجۇشى بۇنىڭغا ناھايىتى

قىزىقىپ، يەنە بىر قېتىم بېيجىڭغا كەلگەندە بۇ ماقالىنى ئالغاچ كېلىپ كۆرسەتكەندە تاپىلىدى. كېيىن، بۇ يىرىك ماقالامنى ماۋجۇشغا بەرگەن ئىدىم، ئۇ كۆرۈپ بولۇپ ماڭا: "كاتتا ماقالىڭىزنى ئوقۇپ چىقتىم. ناھايىتى ئوبدان يېزىپسىز! سىزنىڭ نۇقتىئىنەزىرىڭىزنى مەن قۇۋۋەتلەيمەن، بىراق بەزىلەرنىڭ ئۇنىڭغا قوشۇلۇشى ناتايىن" دىدى. ماۋجۇشنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشى تەبىئى ھالدا ماڭا ئىلھام بولدى. مەن يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ماتېرىيال توپلاپ، ئەسلىدىكى ماقالامنى تۈزىتىپ تولۇقلاپ چىقتىم، كېيىن ئۇنىڭ داۋامى قىلىپ «يەنە ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى توغرىسىدا» دىگەن ماقالىنى يېزىپ چىقتىم.

بۇ ئىككى پارچە ماقالام «تارىخ تەتقىقاتى» ژورنىلىدا كەينى-كەينىدىن ئېلان قىلىنىدى. دېرەكسىز بولۇپ كەتكىنىگە كۆپ يىللار بولغان «ئۇيغۇرچە-خەنزۇچە-رۇسچە لۇغەت»نىڭ قولىيازمىسىمۇ زۇڭلىنىڭ سۈرۈشتۈرۈشى بىلەن تېپىلدى ھەم مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. مۇنتىزىم بولغان ئۇيغۇرچە-خەنزۇچە ياكى خەنزۇچە-ئۇيغۇرچە لۇغەتلەر بارلىققا كەلگىچە، مېنىڭ بۇ كىتابچەم ھەر مىللەت ياش ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ خېلى ئالقىشىغا ئېرىشتۈ. مەن ئەجرەمنىڭ بېكار كەتمىگەنلىگىدىن خوشال بولدۇم؛ بىراق مەن تېخىمۇ كۆپرەك ۋاقىت ئاجرىتىپ ھەم كۆچ سەرپ قىلىپ، بۇ كىچىك لۇغىتىمنى تولۇقلاپ، تېخىمۇ مۇكەممەل قىلىپ چىقالمىغانلىغىمدىن خىجىللىق ھىس قىلىۋاتىمەن. مەن بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ماۋجۇشى، جۇ زۇڭلىلارنىڭ شۇنچە ئالدىراشلىق ئىچىدە ۋاقىت چىقىرىپ، سەممى غەمخورلۇق قىلغانلىغىنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىگىنى ئوبدان بىلىمەن.

مەن ئۇ چاغدا، شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسلىـ
گىنى ئۈتكەندىن باشقا، يەنە قوشۇمچە جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ
مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنىمۇ ئۈتىدىم، ھەمىشە بېيجىڭغا كېلىپ
ياكى چەتئەللەرگە چىقىپ بەزى خەلقارا يىغىنلارغا ۋە تاشقى ئىشلار
پائالىيەتلىرىگە قاتناشتىم. 1955 ـ يىل 2 ـ ئايدا، جۇزۇڭلى ماۋا
دەرھال بېيجىڭغا كېلىشكە چاقىرتىپ تېلېگراممىا ئەۋەتتى. بېيجىڭغا
كەلگەندىن كېيىن، مىللى ئىشلار ھەيئىتىنىڭ مۇدىرى يولداش ياڭ
جىڭرېن بىلەن بىللە ببرىپ جۇ زۇڭلى بىلەن كۆرۈشتۇق، زۇڭلى
ماۋا: "دۆلىتىمىزنىڭ خەلقارادىكى ئابرويى كۈنسايىن ئۆسۈۋاتىدۇ،
بىزنىڭ ئىسلام ئەللىرى بىلەن بولغان دوستانە مۇناسىۋىتىمىز
كۈندىن ـ كۈنگە راۋاجلىنىۋاتىدۇ. بۇ جەھەتتىكى خىزمەتلەرنى ياخشى
ئىشلەش ئۈچۈن، بېيجىڭغا بىر ئادەم يۆتكەپ كېلىش زۆرۈر بولۇپ
قالدى. مەركەز ئويلىشىپ سىزنى مۇۋاپىقراق دەپ قارىدى. سىز
بېيجىڭغا كېلىپ تۇرسىڭىز ياخشىراق بولارمۇ، قانداق؟ سىزنىڭ
پىكرىڭىز قانداقكىن؟ قانداق قىينىچىلىغىڭىز بارىكىن؟" دىدى. مەن
دەرھال: "مەن كومپارتىيە ئەزاسى، تەشكىلنىڭ قارارىغا قەتئى بوي
سۇنىمەن. پارتىيە مېنى قەيەرگە ئۇرۇنلاشتۇرسا، شۇ يەردە ئىشلەيمەن"
دەپ جاۋاپ بەردىم. زۇڭلى كەينى ـ كەينىدىن: "سىزنىڭ پوزىتـ
سىيىڭىز ياخشى، پوزىتسىيىڭىز ياخشى، پوزىتسىيىڭىز ياخشى!" دىدى.
شۇنىڭ بىلەن دوست ـ بۇرادەرلىرىم بىلەن خوشلىشىپ،
شىنجاڭدىن ئايرىلىپ، بېيجىڭغا كەلدىم. بېيجىڭدا ئاساسەن، مەملـ
كەتلىك سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىگىنى ئۈتىدىم.
شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، باشقا ۋەزىپىلەرنىمۇ قوشۇمچە ئۈتىدىم.
ئورنۇمنىڭ يۇقۇرى كۆتىرىلىشى، قوشۇمچە ۋەزىپىلىرىنىڭ كۆپـ

يىشى، شۇنداقلا تۇرلۇك خەلقلارا يىغىنلارغا كۆپ قېتىم قاتنىشىش ئارقىسىدا، بارغانسېرى ئوڭايسىزلىق ھىس قىلدىم. مەن چېگرا رايوندا ئۆسۈپ چوڭ بولغان ئاز سانلىق مىللەت كادىرى، پارتىيە رەھبەرلىكى بولمىغان بولسا، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئازاتلىغى بولمىغان بولسا، كۇنىدىن-كۇنگە قۇدرەت تېپىۋاتقان سوتسىيالىستىك ۋەتىنىمىز بولمىغان بولسا، ماڭا نەدىمۇ بۇگۈنكى كۈن بولسۇن! پارتىيە ۋە خەلقىنىڭ ماڭا بولغان ئىشەنچى ۋە ماڭا بەرگەن شان-شۆھرىتى ھەقىقەتەن بەك كۆپ، مېنىڭ قابىلىيىتىم بولسا راستلا چەكلىك. مېنىڭ بىردىن-بىر ئۈيۇم شۇكى، ئامالىمنىڭ بىرىچە پۈتۈن زېھنىي قۇۋۋىتىمنى سەرپ قىلىپ، پارتىيە ۋە خەلق تاپشۇرغان خىزمەتلەرنى چوقۇم ياخشى ئىشلەيمەن، پارتىيە ۋە خەلقىنىڭ ماڭا بەرگەن تەلىم-تەربىيىسىنى ھەرگىز يەردە قويمايمەن، ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزگە ھەم ئۇلۇغ پارتىيەمىزگە ھەرگىز مېنىڭ سەۋەنلىگىم تۈپەيلىدىن زىيان كەلتۈرمەيمەن!

مەن ھەر قېتىم ۋەتەن خەلقىمىزنىڭ ۋە دۇنيا ئەللىرى خەلقىنىڭ چوڭقۇر دوستلۇغىنى ئېلىپ، ئاپىاق قار قاپلاپ ياتقان تىيانشان چوققىلىرىدىن ئۈچۈپ ئۆتكىنىمدە، ھامان يۇرتۇمغا ۋە يۇرتداشلىرىمغا بولغان سېغىنىشىمنى ۋە مېھرىمنى باسالماي قالىمەن، ھامان ئايروپىلانىنىڭ دەرىزىسىدىن تىكىلىپ يۇرتۇمنىڭ تاغ-دەريالىرىغا ۋە كەڭ زېمىنغا نەزەر سالغىنىمدا، ئۇ يەرلەردە سېلىنغان ئىگىز-ئىگىز ئىمارەتلەر ۋە زاۋۇت-فابرىكا بىنالىرى، يېڭىدىن بارلىقىقا كەلگەن ئېرىق-ئۆستەڭلەر كۆزۈمگە چېلىقىدۇ...

ۋەتىنىمىزنىڭ چېگرا رايونى، سۆيۈملۈك يۇرتۇم. ۋەتىنىمىزنىڭ ئەنە شۇ زېمىنغا مېنىڭ يېرىم ئۆمۈرلۈك ئاياق ئىزلىرىم بېسىلغان.

本书根据文史资料出版社1984年2月第1版北京第1次印刷本翻译出版。

بۇ كىتاب تارىخىي ماتېرىياللار نەشرىياتى تەرىپىدىن 1984-يىل 2-ئايدا نەشر قىلىنغان 1-نەشرى بېيجىڭ 1-باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

تەرجىمىنىڭ تەھرىرى: غۇپۇرجان ئابدۇرەھىم
مەسئۇل مۇھەررىر: م. ئېلاخۇن
مەسئۇل كوررېكتور: رىشت ۋاھىدى

بۇرھان شەھىدى

شىنجاڭنىڭ 50 يىلى

نۇرمۇھەممەت دۆلەتى، ئابدۇللا ئابلىز، تەرجىمە قىلغۇچىلار: رىشت ۋاھىدى، ئوسمان موللاك، جۇماخۇن نىياز، رەھىم يۇسۇپ، ئىمىن غازى

مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى
شىنخۇا كىتاپخانىسى تەرىپىدىن تارقىتىلدۇ
مىللەتلەر باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى

1986-يىل 5-ئايدا 1-قېتىم نەشر قىلىندى
1992-يىل 8-ئايدا بېيجىڭدا 2-قېتىم بېسىلدى
4.20 يۈەن

包尔汉
新疆五十年
（维吾尔文）
努尔穆罕默德、阿不都拉、热西提瓦依提、
乌斯满、朱马洪、热依木、伊明阿孜译
民族出版社出版 新华书店发行
民族印刷厂印刷
开本：850×1168毫米1/32 印张：25 1/2
1986年5月第1版
1992年8月北京第2次印刷
印数：11,401—15,600册
ISBN 7—105—01656—6/K·156
民文（维6） 定价：4.20元

ISBN 7—105—01656—6/K·156
民 文 (维 6) 定价：4.20元